

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ВІСНИК

*студентського
наукового товариства*

Випуск 9

Ніжин
2013

УДК 378.0001-057.87
ББК 74.58.268я43
В53

ВІСНИК
студентського наукового товариства

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 8 від 11.04.2013 р.

Редакційна колегія:

доктор фізико-математичних наук, професор *Мельничук О. В.*,
доктор філологічних наук, професор *Самойленко Г. В.*,
кандидат біологічних наук, професор *Марисова І. В.*,
доктор педагогічних наук, професор *Ростовський О. Я.*,
кандидат психологічних наук, професор *Папуча М. В.*,
кандидат історичних наук, доцент *Мицик Л. М.*

Відповідальний редактор: доктор фізико-математичних наук,
професор *Мельничук О. В.*

Комп'ютерна верстка, макетування: *Приходько Н. О.*

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних назв, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Адреса редакційної колегії:

**вул. Кропив'янського, 2,
м. Ніжин Чернігівської обл.
Україна, 16600**

Підписано до друку
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк 39,0
Ум друк. арк. 45,33

Папір офсетний
Тираж 100 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2013

УДК 551.584.2(477.51)"1970/2011"

ОСОБЛИВОСТІ ПОВТОРЮВАНOSTI ЕКСТРЕМАЛЬНОГО АТМОСФЕРНОГО ТИСКУ В НІЖИНІ ПРОТЯГОМ 1970-2011 РОКІВ

Білан Ю.В., магістрантка V курсу природничо-географічного факультету
 Науковий керівник: к.геогр.н., доц. **Остапчук В.В.**, кафедра географії

Кліматичні умови постійно змінюються і особливо це стало відчутно наприкінці ХХ-го та початку ХХІ-го століть. Ці зміни характеризуються зростанням глобальної температури повітря та збільшенням випадків кліматичних аномалій [2, 13].

Атмосферна циркуляція є головним проявом зміни клімату, тому що охоплює всі складові погодних умов [1, 54]. Зміна поля атмосферного тиску впродовж ХХ століття характеризується зміною синоптичних процесів, які активізувалися в останні десятиріччя (особливо у зимовий період).

Відмінність сучасної циркуляції атмосфери від циркуляції початку ХХ століття полягає у переміщенні центрів дії атмосфери на схід у межах 20 градусів. У наступні десятиріччя ХХ століття і до сьогоднішня атмосферна циркуляція суттєво змінювалась, тому температурний режим став дуже нестійким. Нестійкість температурного режиму можна пояснити за допомогою виявленого баричного поля. Характер цього поля залежить від розподілу атмосферного тиску біля поверхні землі [3, 65].

Для сучасного періоду характерна значна амплітуда баричних хвиль, що можна пояснити посиленням меридіональних атмосферних процесів. Так, Азорський антициклон та Ісландський циклон переміщуються на схід, де більша частина Європи та України знаходиться під впливом теплих повітряних мас. Тому тут можна очікувати часті аномалії атмосферного тиску [4, 27].

З метою виявити та оцінити сучасні особливості аномальних проявів атмосферного тиску в Ніжині, було проведено дослідження повторюваності екстремальних значень атмосферного тиску.

Основою дослідження став статистичний аналіз даних спостережень Ніжинської метеостанції, а саме середнього добового атмосферного тиску з 1970 по 2011 рік. Обробка емпіричних даних здійснювалася за допомогою статистичних методів, в процесі аналізу використовувався графічний метод.

Для аналізу ступеня екстремальності показників атмосферного тиску були визначені градації відхилення середнього добового атмосферного тиску від норми (розраховувалася як середнє багаторічне значення за досліджуваний період) (рис.1) з кроком у 10 гПа і сформовано відповідні вибірки.

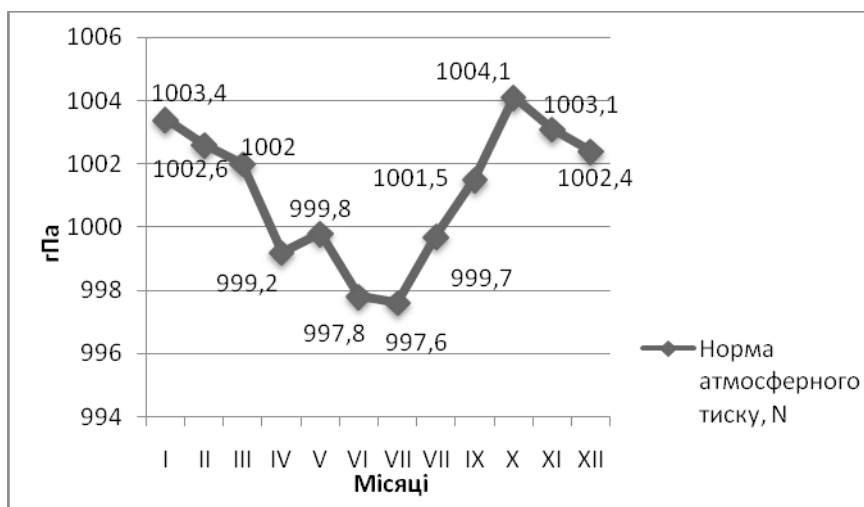

Рис. 1. Норми атмосферного тиску в Ніжині для кожного місяця

З метою виявлення й аналізу динаміки повторюваності екстремальних значень атмосферного тиску для кожного місяця, календарних та кліматичних сезонів проведено порівняльний аналіз відповідних показників за чотири періоди (1970-1979 рр., 1980-1989 рр., 1990-1999 рр. та 2000-2011 рр.).

У даній статті для прикладу аналізується повторюваність екстремально високого та екстремально низького атмосферного тиску в січні та липні, а також для теплого та холодного кліматичних сезонів.

У січні з 1980-х років спостерігається загальна тенденція до збільшення повторюваності днів з екстремально високим атмосферним тиском усіх градацій. При цьому період 1970-1979 рр. був надзвичайно аномальним: фіксувалося 66 днів, коли тиск піднімався більш ніж на 10-19,9 гПа вище норми. Така ж ситуація відмічається і в межах градації N+(>20 гПа) (рис. 2).

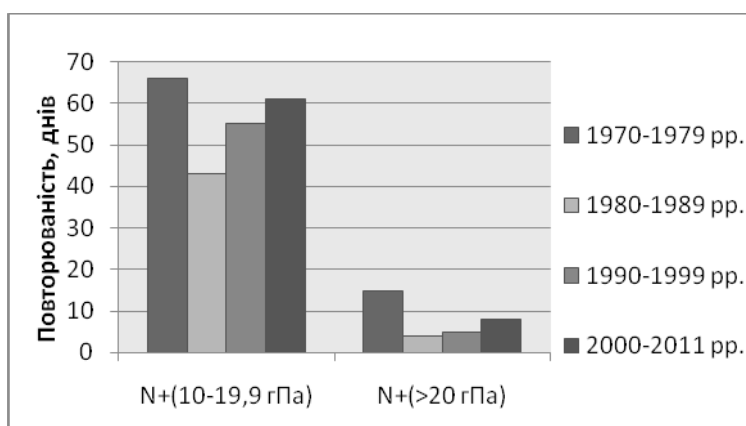

Рис. 2. Повторюваність екстремально високих середніх добових значень атмосферного тиску в січні

Атмосферні процеси в липні не є такими мінливими як в січні, тому в цей місяць спостерігалася менша повторюваність екстремально високого тиску і відповідно надзвичайно аномальних показників не фіксувалося (N+(>20 гПа) (рис. 3).

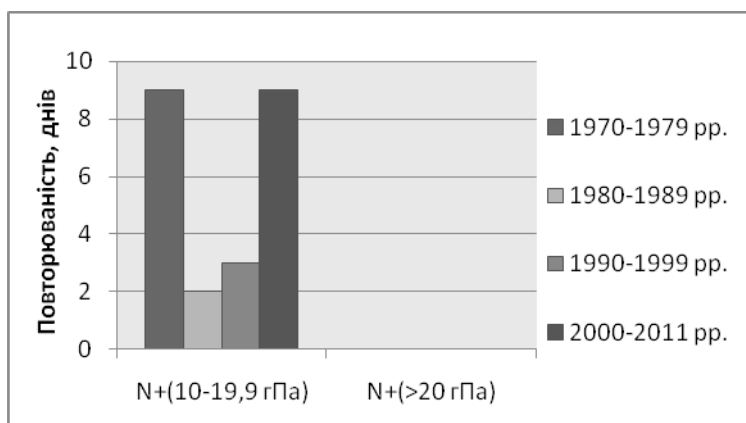

Рис. 3. Повторюваність екстремально високих середніх добових значень атмосферного тиску в липні

Найбільша кількість екстремальних значень тиску нараховується протягом двох періодів: 1970-1979 рр. та 2000-2011 рр. (9 днів). При цьому повторюваність екстремально високого тиску з 1980 по 1999 р.р. є низькою (2 і 3 дні відповідно).

Аналіз повторюваності екстремально високих значень атмосферного тиску для кожного місяця дозволив виявити загальну тенденцію до посилення екстремальності його показників. Особливо яскраво це простежується на прикладі кліматичних сезонів.

За останні 12 років кількість днів, коли атмосферний тиск був вищий на 10-19,9 гПа від норми, збільшилася майже в 1,5 рази за теплий кліматичний сезон. У сучасний період зафіксовані також показники високого атмосферного тиску найбільш екстремальної градації (3 випадки) (рис. 4).

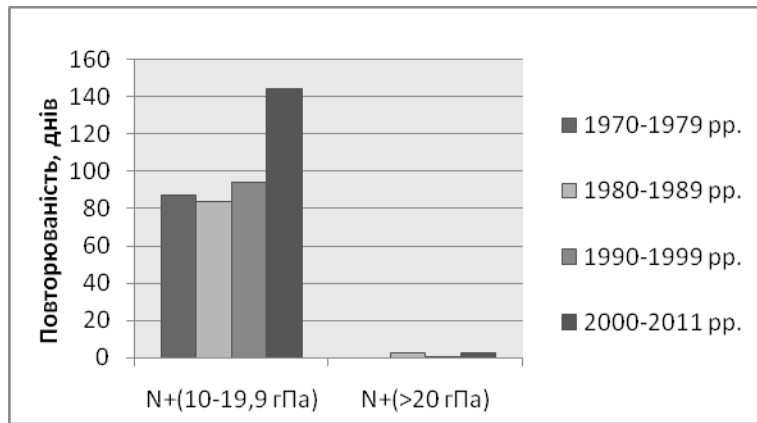

Рис. 4. Повторюваність екстремально високих середніх добових значень атмосферного тиску за теплий сезон (квітень-жовтень)

Збільшення повторюваності екстремально високих середніх добових значень атмосферного тиску відбувається і в холодний кліматичний сезон (рис 5).

Протягом 2000-2011 р.р. фіксувалося аж 250 днів з екстремально високим тиском градації N+(10-19,9 гПа), коли за попередні 20 років їх нараховувалося 200.

Холодний період відзначається також значною повторюваністю надзвичайно високого атмосферного тиску, хоча за сучасний період кількість таких днів зменшилася майже вдвічі.

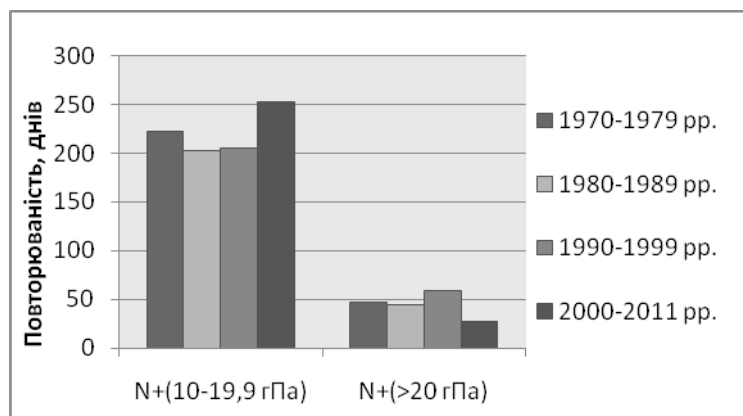

Рис. 5. Повторюваність екстремально високих середніх добових значень атмосферного тиску за холодний сезон (листопад-березень)

Отже, разом із загальним зменшенням атмосферного тиску (особливо в холодний період) відбувається збільшення повторюваності днів з екстремально високим атмосферним тиском в Ніжині. Причиною цього є те, що в останні роки безпосередніми осередками антициклонічної діяльності стали два головних центри дії атмосфери - Арктичний та Азорський. Все частіше стали випадки вторгнення холодних повітряних мас з півночі, північного заходу та північного сходу. При цьому відбувається різке вихолодження повітря, а як наслідок – різке підвищення атмосферного тиску.

На наступному кроці дослідження було розраховано повторюваності екстремально низького атмосферного тиску.

У січні спостерігається неоднозначна ситуація: значення повторюваності екстремального тиску коливаються протягом досліджуваних періодів (рис.6).

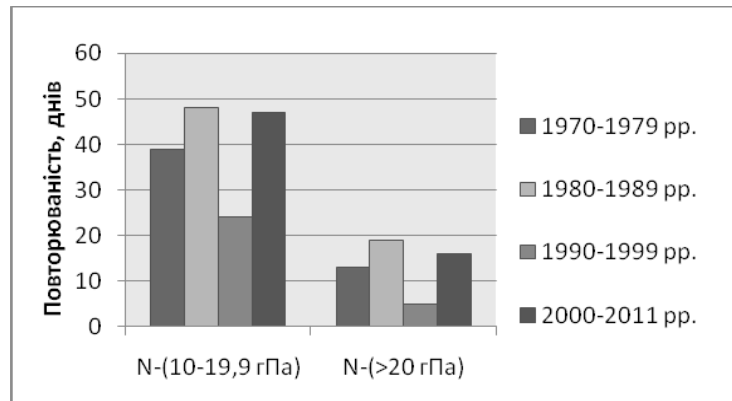

Рис. 6. Повторюваність екстремально низьких середніх добових значень атмосферного тиску в січні

Найбільша кількість днів із екстремально низьким тиском у межах двох градацій була зафіксована в 1980-1989 рр. та 2000-2011 рр. 90-ті вирізнялися найменшою повторюваністю екстремально низьких значень тиску.

У липні спостерігається чітка тенденція до посилення екстремальності показників атмосферного тиску. При цьому не відмічалось випадків, коли атмосферний тиск опускався більш ніж на 20 гПа нижче норми (рис. 7).

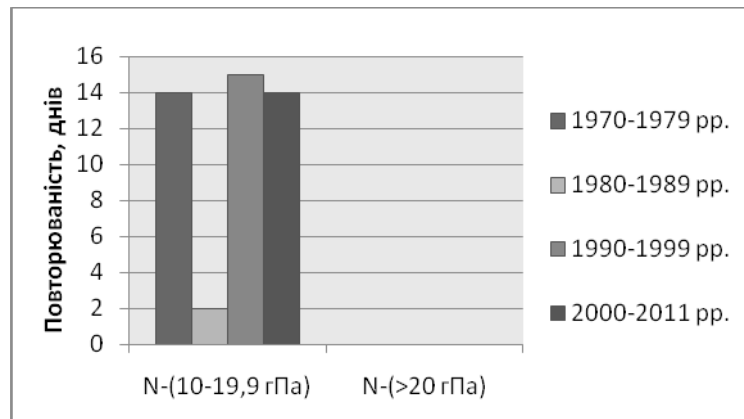

Рис. 7. Повторюваність екстремально низьких середніх добових значень атмосферного тиску в липні

Така ж ситуація характерна і для теплого сезону загалом (рис. 8). Найбільша повторюваність екстремально низьких значень атмосферного тиску фіксується в 1990-1999 рр. та в 2000-2011 рр. (138 та 131 день відповідно). За попередні 10 років (1990-1999 рр.) також нараховувалося 11 днів, коли атмосферний тиск був нижчий більш ніж на 20 гПа від норми.

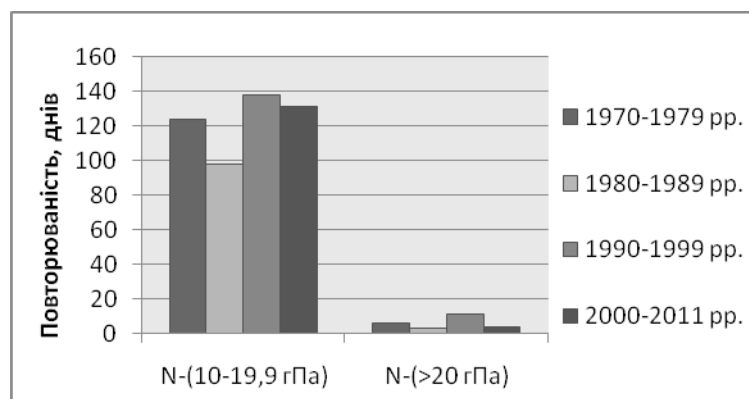

Рис. 8. Повторюваність екстремально низьких середніх добових значень атмосферного тиску за теплий сезон (квітень-жовтень)

У сучасний період у Ніжині відмічається рекордна за останні 42 роки повторюваність екстремально низького атмосферного тиску (рис. 9). У 2000-2011 рр. було зафіксовано аж 276 днів, коли тиск був нижчим від норми на 10-19,9 гПа, а за попередні 10 років таких випадків було 160.

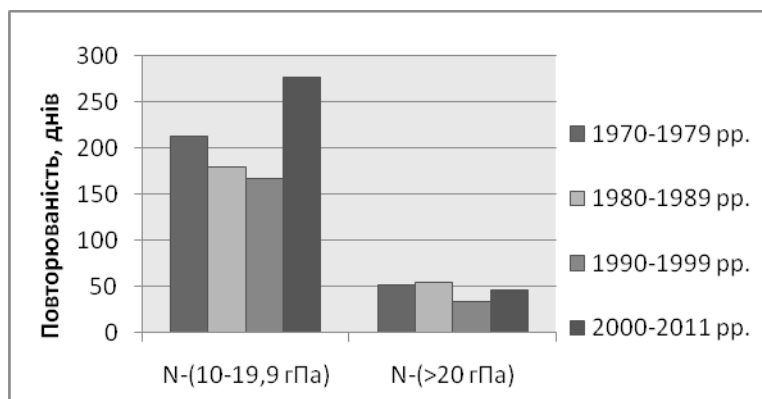

Рис. 9. Повторюваність екстремально низьких середніх добових значень атмосферного тиску за холодний сезон (листопад-березень)

З листопада по березень 1970-2011 рр. відмічається також значна повторюваність атмосферного тиску найбільш екстремальної градації (N-(>20 гПа)).

Таке збільшення повторюваності днів з екстремально низьким атмосферним тиском можна пояснити тим, що Україна та Східна Європа все більше перебуває під впливом області низького тиску Ісландського мінімуму. Така синоптична ситуація формує над країною нестійку погоду, з великою імовірністю вторгнення холодних повітряних мас в тилу циклону та випадання опадів.

Отже, результати дослідження дозволили оцінити сучасні особливості баричної ситуації в Ніжині, що в подальшому дозволить виявити зв'язок між посиленням екстремальності кліматичних умов та змінами циркуляційних умов міста.

Література

1. Гончарова Л.Д., Решетченко С.І. Особливості статистичної структури полів атмосферного тиску у другій половині ХХ століття на території Лівобережної України / Л.Д.Гончарова // Український гідрометеорологічний журнал. – 2010. – № 5. – С.54-61.
2. Израэль Ю.А. Всемирная конференция по изменению климата // Ю.А. Израэль// Метеорология и гидрология. – 2004. – № 4. – С.13-21.
3. Свердлик Т.А. Эволюция крупномасштабной атмосферной циркуляции воздуха Северного полушария во второй период современного глобального потепления климата // Т.А.Свердлик // Тр.УкрНИГМИ. – 1999. – Вып. 247. – С. 63-75.
4. Мартазинова В.Ф., Чайка Д.Ю. Изменения поля давления в январе на протяжении ХХ ст. на территории Атлантико-Европейского сектора // В.Ф.Мартазинова // Метеорология, климатология та гідрологія. – 2008. – Вип. 50. – Ч. 1. – С. 25-30.

УДК 338.48(477):2

ОСОБЛИВОСТІ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Бульба Ю.М., магістрантка природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Смаль І.В.**, кафедра географії

Вступ і постановка проблеми

Туристична діяльність належить до видів суспільної практики із яскраво вираженою ресурсною орієнтацією. У багатьох країнах світу туризм став важливим джерелом бюджету і належить до найперспективніших галузей національної економіки. Україна має колосальний потенціал який підтверджується її природним, історико-культурним і людським фактором. Але однією з головних проблем вітчизняної туристичної галузі є недостатнє фінансування як і зі сторони державної влади так і іноземного інвестора.

З метою розвитку туризму в Україні потрібно вкладати інвестиції, розробляти оптимальні механізми управління галуззю та підвищувати рівень обслуговування.

Якщо розглядати подієвий туризм України, то це – порівняно молодий і цікавий напрямок міжнародного туризму, сутність якого полягає у тому, що основна мета поїздки приурочена до певної події. Тури, що поєднують в собі традиційний відпочинок та участь в найбільш видовищних заходах планети, поступово завойовують все більшу популярність. Особливість подієвого туризму в тому, що щороку він поповнюється новими подієвими турами, які з випадкових переходять в розряд регулярних. За аналогією із рівнями пізнавальної цінності суспільних туристичних ресурсів, виділяються подієві ресурси глобального, регіонального і місцевого масштабів [1-2].

Аналіз публікацій і попередніх досліджень

Суттєві аспекти ресурсної та ресурсно-рекреаційної проблематики ґрунтового висвітлення в класичних роботах географів В.С.Преображенського, О.О.Мінца, Л.Г.Руденка, М.П.Крачила, М.С.Мироненка, М.В.Багрова, Л.І.Мухіної, М.М.Сваткова, І.О.Горленка, І.І.Пирожника, істориків П.Т.Тронька, Ю.М.Алексєєва, С.І.Поповича, В.Ф.Верстюка, О.М.Дзюби, В.Ф.Репринцева. Великий внесок серед українських географів належить О.О.Бейдику.

Найбільшу роль вчені присвячують вивченню ресурсному забезпеченню туристичної діяльності, опираючись на аналіз і характеристику якості, пізнавальної цінності, практичного застосування та особливостей розміщення матеріальних складових природних і суспільно-історичних ресурсів, але недостатньо уваги приділяється їх нематеріальним елементам – явищам та подіям [2; 4].

Постановка завдання

Одним з головних завдань туристичної сфери полягає в розширенні уявлення про ресурсну базу туризму за рахунок включення технологічних та родієвих ресурсів. Потрібно проаналізувати природні явища і суспільні події на формування окремих секторів туристичної індустрії, проаналізувати просторову організацію основних родієвих ресурсів України.

Виклад основного матеріалу

Головна особливість подієвого туризму в тому, що основна мета поїздки приурочена до якийсь події. Тури, що поєднують в собі традиційний відпочинок та участь в самих видовищних заходах планети, поступово завойовують все більшу популярність. Подієвий туризм – це неминуща атмосфера свята, індивідуальні умови відпочинку і незабутні враження.

Подієвий туризм, який останнім часом завойовує все більшу популярність у всьому світі, може приносити чималі надходження до бюджету нашої країни. Основою подієвого туризму є культурно-мистецькі та історичні події.

В Україну приїжджають подивитися тисячі гостей з усього світу. Перш за все, це уявлення - реконструкції відомих баталій, які організують клуби історичної реконструкції, учасники яких відтворюють на місцях знаменитих військових баталій історичні події.

Подієвий туризм – вид туризму, при якому люди стають живими свідками найбільших подій в світі спорту, культури і мистецтва. Такі поїздки залишаються в пам'яті як одні з найяскравіших моментів в житті. Можна побачити те, що більше ніколи не відбудеться: спортивні змагання, покази мод, концерти світових зірок, фестивалі, карнавали, шоу і багато що інше. Є декілька варіантів такої подорожі. Можна поїхати на конкретну подію і пробути на ній весь час її проходження, а після закінчення повернутися додому. Або ж можна приурочити свою відпустку до якої-небудь події, і після закінчення останньої продовжити відпочинок в даній країні. Кожен вибирає зручніший, вигідніший і цікавіший варіант відпочинку.

У наш час, як і багато років тому, як би не втомлювалася людина від нескінченних проблем і турбот, потреба в прагненні до прекрасного, доброго, вічного продовжує жити в ній непогасним світлом. Тому і придумує людство фестивалі класичної музики, що прославляють душу, яскраві захоплюючі карнавали, міжнародні кінофоруми, приголомшливі несподіваними відкриттями, художні виставки, що дивують несподіванкою і красою образів. І кожне місто, кожна країна, прагнучи до максимального самовираження, створює те неймовірне, неповторне враження чарівного свята, яке, випробувавши одного разу, вже неможливо забути. В таких турах суміщається відпочинок і екскурсії у відомих туристичних центрах з відвідинами найвидатніших подій сфери культури і мистецтв.

До України після подій "Помаранчевої революції" почало їхати все більше іноземних туристів. У 2005 році їх кількість збільшилась на 15%. Зростання потоку туристів прогнозували ще під час "помаранчевої революції". Туроператори називають її потужною іміджевою акцією, вимір якої – \$1 млрд. Саме стільки повинна була б витратити Україна на свою рекламу у всьому світі, якщо б цього не зробили "помаранчеві" події.

Серед найвідоміших та найпопулярніших фестивалів в Україні сьогодні чільне місце посідають так звані "молодіжні", що представляють мистецтво естради (зокрема музичне). Це – Всеукраїнський фестиваль сучасної пісні та популярної музики "Червона рута", Міжнародний фестиваль "Таврійські ігри", Всеукраїнський молодіжний фестиваль "Перлини сезону" [7].

Карнавали, ралі, конкурси краси, пісенні, винні і інші фестивалі, піднімають туристичний імідж країни, регіону або конкретної місцевості. Подієвий туризм необхідний Україні, як повітря. На жаль, за великим рахунком похвалитися нам нічим. Не рахуючи одеської Юморіни, яка проводиться три десятиліття підряд, "Таврійських ігор" в Каховці (14-й рік), БОДІ АРТ в Одесі і, можливо, деяких інших, заходи ці не отримали належної популяризації і не грають ролі при формуванні туроператорами турів. Хоча більшість з них мають всі передумови для того, щоб збирати багато глядачів і учасників, у тому числі і з-за кордону. Зупинимось на деяких подієвих заходах.

Звичайно, у будь-якому випадку, проведення подібних заходів має потребу в сильному спонсорстві. Без цього фейєрверків в прямому і переносному сенсі не буде. Але не така вже це непереборна перешкода, чому підтвердженням позитивний досвід співпраці в проведенні подієвих заходів. В Україні достатньо відомих торгових марок, власники яких із задоволенням вкладають гроші в свою популяризацію.

Фестивальний туризм на Закарпатті набирає оберти. Нові і нові події. Система "Турінформ Закарпаття" протягом року збирає інформацію про різноманітні події та фестивалі. За результатами аналізу, популярні за запитатми є наступні події та фестивалі: Червене вино, Фестиваль різників, Біле вино, Сакура фест, Фестиваль вина та меду, Гуцульська бринза, Гуцульська ріпа, Банюш, Голубці, Парад наречених, На Синевир трембіти кличуть, Миколайчики, Словенська веселіца, День Валентина.

Подієвий тур – це яскрава поїздка, що запам'ятовується, метою або однією з цілей якої є відвідина цікавої події – концерту, футбольного матчу, карнавалу, кінофестивалю, показу мод і так далі. Унікальні тури, що поєднують в собі традиційний відпочинок і участь в самих видовищних заходах планети, серед яких, наприклад, гонки Формула-1 і футбол, поступово завойовують все більшу популярність у мандрівників, прагнучих провести свою відпустку максимально цікаво, весело і різноманітно [5-6].

Висновки і перспективи подальших досліджень

Отже, в українській туристичній індустрії поступово формується культура відродження, створення, накопичення і використання подієвих ресурсів. Це впливає на формування тимчасових туристичних потоків та їх просторову організацію, урізноманітнює національний туристичний продукт, стимулює розвиток обслуговуючих супутніх виробництв. Розвиток подієвого туризму відіграють велику роль у зміцненні миру в усьому світі, розширенні торгового, наукового та культурного співробітництва, встановленні добрих відносин між державами.

На сьогоднішній день головне завдання – це задоволення різноманітних потреб туристів. По великому рахунку, вся сфера послуг в туризмі повинна орієнтуватись на такі основні вимоги: пізнання духовних цінностей(самобутня культура, традиції, релігійні та моральні цінності народів); відкриття для себе невідомого, бажання пізнати і отримати світ у всій його красі; досягнення внутрішньої духовної і фізичної гармонії; досягнення особистих матеріальних потреб.

Слід зазначити, що подієвий туризм є унікальним видом туризму, оскільки він невичерпний за змістом. Ряд експертів вважає, що в недалекому майбутньому число учасників подієвих турів перевищить число учасників екскурсійних турів. А на сьогоднішній день найпривабливішим регіоном для розвитку такого виду туризму України – Західний регіон, однак роль інших регіонів України теж знаходиться на високому рівні.

Література

1. Бейдик О.О. Рекреаційно туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: [монографія]/О.О.Бейдик. –К.: ВПЦ "Київський Університет", 2001. – 395с.
2. Бейдик О.О Рекреаційні ресурси Україниб [навч. посіб.]О.О.Бейдик. – К.: Альтерпрес, 2009. – 400 с.
3. Кузьменко Т.В., Данильчук В.Ф. Сфера розваг – важлива складова у підвищенні ефективності туристичного бізнесу: Збірник наукових праць 4 Міжнародних наукових праць "Розвиток сфери розваг – основа сучасної концепції підвищення ефективності туристичного бізнесу" . – 316 с.
4. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: Навч. Посібник / М.П.Мальська, В.В.Худо, В.І.Цибух. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.- 400с.
5. Петранівський В.А., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: Навч. Посібник. / За ред. Проф. Ф.Д.Заставного. – К.: Знання, 2006.- 415с.
6. Смаль І.В. Основи географії і туризму: навч. Посібник – Ніжин: Видавн. НДПУ імені М. Гоголя, 2004. - 296 с.
7. Стеченко Д.М. Передумови та напрями формування туристичного ринку в Україні//Туризм: Теорія и практика. – 2005. – № 1.

БОЛОТА – УНІКАЛЬНИЙ ДАР ПРИРОДИ

Васильчук О.С., студент III курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Філоненко Ю.М.**, кафедра географії

Спрадавна болота вважалися символом зла і в прямому, і в переносному значеннях. Займаючи великі площі, вони заважають використовувати землі в господарстві.

В шістдесятих роках минулого століття розпочалася широкомасштабна осушувальна кампанія на Поліссі. Були осушені тисяч гектарів заболочених земель, і каналізовані русла річок, що викликало значне зниження рівня ґрунтових вод, атмосферних опадів, ерозію ґрунту і стік біогенних елементів у природні водойми та ґрунтові води. Знищення природних місць проживання і зростаюча господарська діяльність викликали значне скорочення біорізноманіття багатьох видів тварин і рослин.

Людина осушила для своїх потреб більше половини всіх перезволожених угідь. Але, на щастя, осмислюючи наслідки зробленого згодом зрозуміла: частину їх слід залишити недоторканими, щоб утримувалась біологічна рівновага, зростали трави, серед яких багато рідкісних, оселялись птахи, звірі.

І тому на прикладі Олевського району, що розташований на північному-заході Житомирської області, в якому збереглися в значній кількості болота, я хочу дати характеристику їх сучасного стану та навести приклади впливу боліт на довкілля.

Нині в районі налічується близько 279 боліт, які займають 782.7 га, таким чином вони займають площу 78.27 км² з – 2248 км². З них лише 3-верхових – початкової стадії, займають 3.4 га; 15-перехідних бідних, площа яких становить 92.7 га; 69-перехідних, площею 73 га. і 192 болота низинного типу, площа яких становить 613.6 га.

Рослинність більшості боліт Олевщини переважно представлена осоковими, пухівкою сфагнувою, очеретом.

Болота є "раєм" для своєрідних болотних рослин і тварин.

Там ростуть ягідні та лікарські рослин, живуть цінні хутрові звірі – бобри, ондатри, нутрії, гніздяться сотні видів птахів. У болотах утворюється цінна корисна копалина – торф, яка має широке застосування. Його використовують як паливо, а також шляхом хімічної переробки з торфу виробляють добрива, барвники, целюлозу і навіть ліки. Крім цього вони нагромаджують вологу і тим самим підтримують рівень води в озерах, ставках і криницях. Болота – складні природні фільтри. Із боліт з каламутною рідиною вода витікає чистою і дає початок струмкам і річкам. Болота зменшують посухи у прилеглий місцевості.

Багато боліт мають назву – сфагнові, що характеризуються наявністю особливого виду моху – сфагнуму. Сфагнум у перекладі з грецької означає губка. Такий мох може вбирати води в 15-20 разів більше своєї ваги. Він – надзвичайно живуча рослина. Коли настають спекотні дні, мох може висохнути до того, що починає навіть кришитися, але щойно отримає воду - знову оживає.

Зі сфагнума утворюється високоякісний торф. Також сфагнум містить клітковину, білкові речовини, мінеральні солі і фенолоподібну речовину сфагнол, яка має ранозагоюючу властивість, і використовується в медицині у якості гіроскопічного і перев'язочного матеріалу (замість вати). Як перев'язочний матеріал сфагнум був відомий ще у XI сторіччі, але наукову оцінку отримав лише нещодавно в зв'язку з виявленням його бактерицидних властивостей. Вбираючи властивість сфагнуму, пов'язана з особливою будовою його листя, майже в 4 рази вище за гіроскопічність вати: сухий мох вбирає на 1 частину моху біля 20 частин води. Бактерицидні і гіроскопічні властивості моху роблять його незамінним при сильних кровотечах і гнійних ранах.

Екстракти сфагнових мохів, що містять сфагнол, застосовують при кишкових захворюваннях, а ванни - для лікування ревматизму. Раніше часто застосовували сфагновий мох в якості дезинфікуючого засобу при епідеміях - холери і чуми, а також для зупинки кровотечі. Сфагнол пригнічує ріст і життєдіяльність таких мікроорганізмів, як кишкова паличка, холерний вібріон, золотистий стафілокок, сальмонела та ін.

Через малу теплопровідність, сфагнум вживається в будівельній справі як ізоляційний. Сфагнум також застосовується в квітникарстві – в якості наповнювача при складанні земляних сумішей – завдяки своїй гіроскопічності, сприяє рівномірному зволоженню землі, а завдяки сфагнолу має бактерицидну властивість і перешкоджає загниванню коренів.

На мохових болотах Олевщини росте також *журавлина болотна*. За вмістом кислоти ця ягода може зрівнятися навіть з лимоном. Вона дуже корисна для людини, тому що містить такі корисні для організму речовини як: аскорбінову кислоту, або вітамін С (10-32 мг%), органічні

кислоти (лимонну, хінну, бензойну), цукри (до 3-4%), мінеральні солі, азотисті, дубильні й фарбувальні речовини та ін. З ягід журавлини виготовляють різні напої, киселі, варення, начинки (типу "журавлина в цукрі") тощо. Також нею харчуються сірі журавлі, тетеруки, глухарі.

У народній медицині ягоди журавлини застосовують при гіпертонії та при зниженій кислотності шлункового соку. Сік і екстракт з ягід п'ють як протигарячковий і вітамінний засіб. Листки використовують при задусі.

По краях боліт і на купинах зустрічаються й інші цінні ягідні рослини - чорниця, брусниця, буяхи.

Плоди чорниці звичайної містять вуглеводи (глюкозу, сахарозу, фруктозу, пектини), органічні кислоти (лимонну, молочну, яблучну, янтарну, щавелеву), вітаміни (А, В, С, РР), флавоноїди (гіперин, кверцетин, астрагалін), антоціани (дельфінідин, мальвідин, ідаїн, міртилін), феноли, мінеральні речовини макро- та мікроелементи (залізо, манган, селен, кобальт, мідь, золото, срібло, цинк). Плоди чорниці містять багато дубильних речовин, рутину.

Це є харчова, медоносна, лікарська, фарбувальна рослина. Ягоди чорниці вживають свіжими, перетертими з цукром, у суміші з молоком і вершками. Вони є ціною сировиною для різних галузей харчової і кондитерської промисловостей. З чорниць готують соки, морси, екстракти, сиропи, джеми, варення, компоти, мармелад.

У фруктово-ягідному виноробстві з чорниці готують вино, яке має високі смакові й дієтичні властивості, а також наливки і настойки. Сік чорниці використовують для підфарбовування плодкових вин і як харчовий барвник.

До складу ягід чорниці входять цукри (до 6%), лимонна, яблучна, молочна, бурштинова, щавелева, хінна кислоти (1-1,2%), глікозид гліконін і барвник міртилін, дубильні й пектинові речовини, мінеральні солі, вітаміни А, С, В1, В2, РР. Пектини надають кондитерським виробам з чорниці високої якості, а в свіжому вигляді сприяють виведенню з організму людини шкідливих радіоактивних сполук.

Чорниця – добрий весняно-літній медонос, що дає переважно підтримуючий взяток. За один день бджоли збирають до 2,5 кг меду на вулик, медопродуктивність від 30 до 80 кг з 1 га. Мед прозорий, ароматний, має лікувальні й дієтичні властивості.

У медицині використовують також ягоди і листя чорниці. Листки, що містять глікозид поліміртилін, використовують як засіб при лікуванні початкових форм цукрового діабету.

Сироп з ягід вживають при запаленні печінки, при недовокрів'ї, зниженій кислотності шлункового соку. Є вказівки, що ягоди запобігають розвитку силікозу, поліпшують зір. Антоціани, що містяться в плодах, використовують для виготовлення препаратів, що застосовуються для профілактики променевої хвороби.

Сік і ягоди чорниці мають бактерицидні властивості, так кислоти ягід поліпшують процеси травлення і запобігають відкладанню в порожнині суглобів солей щавлевої кислоти. Велике значення ягоди чорниці мають в нормалізації процесів обміну речовин, лікуванні подагри і ревматизму запаленні слизових оболонок носоглотки. Плоди застосовують для забарвлення тканин у синій колір. Залізо чорниці краще засвоюється порівняно з лікарськими препаратами хімічного походження, оскільки в ягодах рослини його супутниками є аскорбінова кислота та інші корисні для організму сполуки. Вживання ягід чорниці покращує кровообіг у сітчатці ока, загострює нічний зір.

Листя чорниці звичайної мають протидіабетичні властивості завдяки наявності в ньому глікозидів (міртилін та неоміртилін).

Ягоди брусниці вживають свіжими і переробленими. З них готують варення, компоти, джем, начинку для цукерок, пастилу, сік, маринади, екстракти, напої. Квашена брусниця має приємний смак і може довго зберігатись. Її застосовують як гарнір до м'ясних і рибних страв, добавляють у салати.

Високі харчові й смакові властивості брусниці зумовлені наявністю у них цукрів (до 7%), органічних кислот: лимонної, яблучної, молочної, янтарної, бензойної, саліцилової (загальний вміст 2,5%). Завдяки наявності бензойної кислоти ягоди брусниці тривалий час зберігаються у свіжому вигляді. Крім того, ягоди містять пектинові й дубильні речовини (0,32%), глікозиди арбутин і вакцинін, провітамін А, вітамін С (7-23 мг%). Насіння брусниці містить 32% жирної, швидковисихаючої олії.

У медицині використовують листки брусниці як сечогінний і дезінфікуючий засіб при нирковокам'яній хворобі, ревматизмі, подагрі, циститах. Антисептична й протизапальна дія препаратів з листків брусниці подібна до дії листків мучниці. Антисептична і протизапальна дія препаратів, виготовлених з листків, зумовлена наявністю в них глікозидів, арбутину, гіперозиду, дубильних речовин, елагової та хінної кислот. Свіжі листки брусниці при подрібненні виділяють легкі фітонциди.

У народній медицині застосовують ягоди і всю рослину, зібрану в період цвітіння при ревматизмі, простуді, кашлі, захворюванні печінки, нирок, сечового міхура, при маткових кровотечах, туберкульозі легень, гіпертонії. Сік ягід вживають при запальних процесах і проросах.

Ягода буяхи – це харчова, вітамінозна, лікарська, медоносна, танідоносна, декоративна рослина. Ягоди буяхів споживають свіжими і переробленими. Їх сушать, використовують для виготовлення соків, компотів, варення, вин, джемів, желе, мусів. В ягодах містяться вуглеводи (5,3-6,8%), лимонна, яблучна, щавлева кислоти (до 2%), пектини (0,5-0,6%), дубильні й фарбувальні речовини (до 0,2%), залізо і манган. У насінні міститься 28-32% олії. Ягоди мають досить високий вміст вітаміну С. Вони можуть стати джерелом одержання катехинів і антоціанів. Існує невірне думка про одурманюючі властивості ягід буяхів. Це пояснюється тим, що постійним супутником буяхів є багно болотяне, запаху якого можуть набувати частково ягоди буяхів. Як медоносна рослина дає весняно-літній взятюк, який сприяє нарощуванню сили бджолої сім'ї.

У народній медицині застосовують ягоди і листя. Гілки з листям використовують при хворобах серця, при недокрив'ї, ягоди – при дизентерії та порушенні обміну речовин. Крім того, ягода використовуються як протицинготний і глистогінний засіб, сік і відвар – при пропасниці.

У листі міститься до 10,5% танідів, які можуть бути використані в шкіряній промисловості. Буяхи також можна використовувати при озелененні присадибних ділянок, особливо на вогих місцях.

Аналізуючи рослинність боліт Олевщини не можна не згадати про багно звичайне – розгалужений листопадний кущик, постійний супутник сфагнового торф'яника. Ця вічнозелена рослина майже до метра заввишки. Вся вона отруйна, але в невеликих дозах цілюща, зокрема у медицині використовують покриті листям пагони з квітками. Її рекомендують використовувати при бронхітах, астмі, як судиннорозширюючий засіб, а також як потогінний і сечогінний засіб, при ревматизмі, подагрі, діабеті, хронічних хворобах шкіри. До складу листя і квіток багна входить ефірна олія (0,9-2%), – складовими частинами якої є спирти ледол і палюстрол, глікозид арбутин, кверцитин, органічні кислоти, смолисті й дубильні речовини.

Шляхом перегонки з листків багна добувають ефірну олію, яка має сильну фітонцидну і бактерицидну дію. Лікувальні препарати з багнної олії глибоко впливають на стрептококи і стафілококи, кишкову і туберкульозну палички. З олії готують мазі, які використовують для лікування ринітів і грипу, загоювання тяжких опіків. Спиртовий настій з листків ефективний при гіпертонії, посиленій частоті серцевих скорочень, при лікуванні роївки очей.

У народній медицині листки багна використовують при лікуванні застуди, коклюшу, бронхіальної астми, стенокардії, туберкульозу легень, золотухи, ревматизму і подагри. У народі цю рослину вважають сечогінним, потогінним і тонізуючим засобом. При лікуванні багном треба дотримуватись обережності, тому що це отруйна рослина. Непомірне вживання її може призвести до тяжких наслідків.

У гомеопатії багно використовують як протиспазматичний засіб при астматичній задусі і коклюші, від корости, ревматизму, при подагрі, кровотечах, ударах, для загоювання ран.

У ветеринарній практиці багном лікують тварин при кольках, здутті живота, додають у корм свиням при епідемічних захворюваннях.

Інсектицидні властивості багна давно відомі в народі, його застосовували для знищення і відлякування комах (клопів, молі, комарів). Негативно впливають водні відвари багна на плодову міль, капустяницю, личинок колорадського жука.

На болотах Олевського району росте також валер'яна їй майже немає в медицині аналогів серед заспокійливих засобів при нервових збудженнях, болях, безсонні тощо.

На околицях боліт ростуть також і деревні рослини, зокрема: береза пухнаста, сосна звичайна, кущові верби, очерет, роїз, осоки, хвощ болотний, бобівник трилистий, вовче тіло, пухівка, гіпнові мохи тощо.

Крім того у південній частині колишнього озера Корма (околиці с.Рудня-Озерянська Олевського району), зустрічалася трава – "мисливець", яку вперше на Житомирщині знайшла і описала київський ботанік Є.М.Брадїс. Це була альдровайда пухирчаста з родини росичкових – релікт третинного періоду. Рід рослин альдрованда названий в честь італійського природодослідника Альдрованді Уліссе (1522-1605 рр.). Це комахоїдна рослина з горизонтальним тонким стеблом. Трапляється в стоячих водоймах (озерах), головним чином у їх мілких прибережних частинах. Зокрема, в озері Корма була відмічена з південно-західного боку, в затінених місцях.

Альдрованда не має коренів і вільно плаває на воді, інколи навіть на глибині. На поверхню якщо й спливає, то лише для того, щоб "пополювати".

Вона досить цікаво "полює". Пластинка кожного листка (а їх по 6-9 у кільцях) трави складається з двох напівкруглих частин, які вкриті тонкими волосинками. Як тільки дрібні комахи дотикаються до них, половинки листів закриваються, наче капкан. Зі спеціальних залоз альдрованда починає виділяти сік, який розчиняє здобич. Таким чином до неї потрапляють дрібні

водяні личинки (головним чином личинки комарів, яких ті відкладають на воду) та інші форми зоопланктону.

В умовах Полісся, ця рослина зацвітає в середині червня і через півтора місяці вже утворює насіння. Розмножується вегетативно і насінням. Останнє перезимовує на дні водойм, а навесні спливає й проростає. Часто це трапляється в один рік, а іноді насіння подає ознаки до життя тільки наступного року.

Вчені-ботаніки вважають, що розведення альдрованди у водоймах може допомогти людині у боротьбі з шкідливими комахами.

Нажаль нині єдине відоме місцезростання альдрованди пухирчастої на Житомирщині, мабуть, безповоротно втрачено: озеро Корма спущено для добування торфу. Але від місцевих жителів можна почути інформацію про її наявність у таких озерах Олевщини, як Дідове і Грибове.

Загалом можна сказати, що болота є дуже корисливими, нажаль в наш час ці багатства не використовуються на всю потужність, а не раціональне використання призводить до щорічних зменшень площ боліт і до втрати цінних лікарських рослин. Адже якби наша держава використовувала всі багатства не тільки боліт, але й інших ресурсів, життя на Україні було б набагато кращим. До того ж, якби держава всерйоз зайнялася цією справою, то б країна могла стати світовим експортером ліків які могла б виготовляти із перелічених до цього рослин.

УДК 551.582 (477.51)

ВПЛИВ АГРОКЛІМАТИЧНИХ УМОВ ЗИМОВОГО ПЕРІОДУ НА УРОЖАЙНІСТЬ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ НА ПРИКЛАДІ НІЖИНА

Гриценко Ю.Ю., студентка IV курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Остапчук В.В.**, кафедра географії

Метеорологічні фактори є найважливішими причинами нестабільності врожаїв озимих. Слід визнати, що незважаючи на досить високий рівень сучасного рослинництва, дію природних сил важко, а часто й неможливо контролювати. Однак вплив клімату простежується завжди як головний чинник, який лімітує врожайність.

При плануванні й проведенні заходів щодо подальшого розвитку та інтенсифікації сільськогосподарства необхідно враховувати агрокліматичні умови території [1]. Це дасть змогу максимально використати природні ресурси та послабити вплив несприятливих метеорологічних умов на сільськогосподарські культури

В період перезимівлі сільськогосподарські культури перебувають в стані зимового спокою, і незначне коливання температур зазвичай не становить загрози для посівів, але швидке потепління призводить до підпривання озимих культур, кількість опадів вище норми призводить до утворення льодової кірки, яка пошкоджує рослини, температури вище норми спричиняють вимерзання вузлів кушіння, опади менше за норму не захищають рослини від вимерзання[2].

Для виявлення залежності між урожайністю озимої пшениці та агрокліматичними умовами зимового періоду Ніжинщини було використано дані Головного управління статистики у Чернігівській області про урожайність сільськогосподарських культур, а також дані Ніжинської метеорологічної станції про температури повітря та кількість опадів за період з 1970 по 2008 роки.

Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити та проаналізувати агрокліматичні умови перезимівлі озимої пшениці на Ніжинщині, визначити динаміку агрокліматичних показників, оцінити чинник, які впливають на урожайність даної культури. Для цього застосовано різні методи, а саме: графічне моделювання, часове узагальнення цих даних, статистичний аналіз отриманих результатів тощо.

З метою виявлення сучасних особливостей впливу агрокліматичних умов на урожайність озимої пшениці було виділено два періоди для порівняння: із 1970 по 1989 та з 1990 по 2008 р.

Аналізуючи рис. 1, ми можемо побачити суттєві відмінності у розподілі повторюваності різної урожайності за два досліджувані періоди (по вертикальній осі відкладено повторюваність років з певною урожайністю: нижче середньої до 18 ц/га, середньої 18,1-24,9 ц/га, високою вище 25 ц/га).

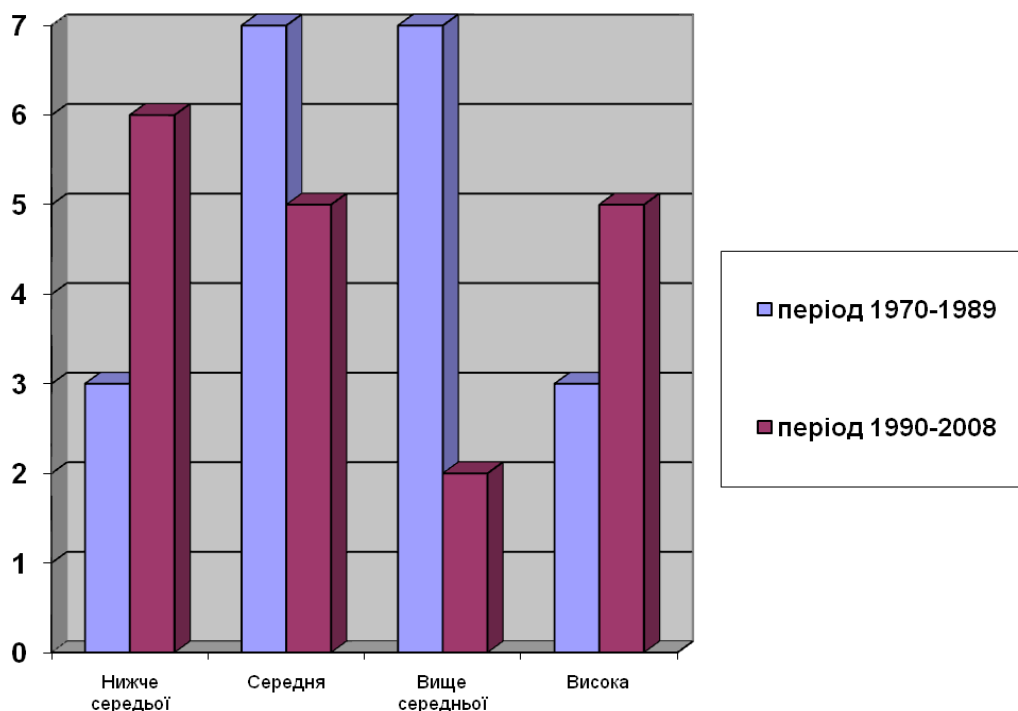

Рис. 2.1. *Зміна урожайності озимої пшениці за періоди 1970-1989 рр. та 1990-2008 рр.*

Перший період, із 1970 р. по 1989 р., характеризується більшою загальною кількістю випадків із урожайністю вище середньої та середньою (14 із 20) відповідно. Це становить 70% від загальної кількості випадків даного періоду.

Сучасний період із 1990 по 2008 р. нараховує лише 7 випадків високих врожаїв із 18. Це менше ніж 40% від загальної кількості, проте збільшилась повторюваність урожайності нижче середньої майже вдвічі.

Найбільш суттєво зменшилася повторюваність урожайності вище середньої (з 7 до 2 випадків), хоча саме ця градація має відповідати певній стабільності ведення сільського господарства.

Порівнюючи повторюваність різної урожайності за 2 періоди ми можемо чітко виявити, що повторюваність низької урожайності збільшилася вдвічі в другому періоді. Три випадки для першого періоду, 6 - для другого. З метою виявити зв'язок між зміною повторюваності і головними агрокліматичними показниками ми проаналізували два періоди окремо і виявили наступні особливості;

- при поєднанні температури і кількості опадів в межах норми для першого періоду урожайність була вище середньої, то для другого періоду урожайність за таких же умов була середньою;

- комбінація температура більше норми, опади в межах норми є умовою гарних урожаїв як для першого, так і для другого періодів;

- у другому періоді з'являються випадки, які не були виявлені у попередньому періоді взагалі для урожайності нижче середньої – температура більше норми і кількість опадів більше норми.

При цьому слід мати на увазі, що збільшення врожайності вище середньої є також наслідком впровадження нових технологій землеробства, збільшення асортименту мінеральних добрив і це також необхідно враховувати разом з оцінкою агрокліматичних умов[3].

Проаналізувавши минулий і сучасний періоди можна помітити зміни сукупності агрокліматичних умов гарних урожаїв – раніше нормальні умови перезимівлі свідчили про високу або середню урожайність культур (можливі навіть температури або опади вище норми в непоодиноких випадках) [4], тоді як для сучасного періоду по-перше різко зменшилась середніх та вище середніх урожаїв, характерна "полярність".

Висновки

Отже, аналіз впливу сучасних агрокліматичних умов зимового періоду на урожайність окремих культур на прикладі Ніжина дозволив зробити висновки про те, що найвища врожайність спостерігається за нормальних умов перезимівлі (опади та температура в межах норми), та за умови дещо нижчої за норму температури, але нормальної кількості опадів. Загрозу становлять поєднання температур та опадів вище за норму.

Аналіз агрокліматичних умов минулого і сучасного періоду дозволив виявити зміни сукупності умов гарних урожаїв – раніше нормальні умови перезимівлі свідчили про високу або середню урожайність культур, тоді як для сучасного періоду по-перше різко зменшилась середніх та вище середніх урожаїв, характерна "поляристість".

Література

1. Будько М.И. Тепловой баланс [Текст] / М.И.Будько – Л.: Гидрометеоздат, 1984. – 272 с
2. Генш К.А. Анализ причин повреждения и гибели посевов озимой пшеницы [Текст] / К.А.Генш. – М.: Аст, 2007.
3. Стафійчук В.І. Агрокліматологія. Навчальний посібник, 2-ге вид [Текст] / І.В.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2008. – 264 с.
4. Щербань Н.В. Агрокліматичні ресурси та їх вплив на вирощування озимої пшениці [Текст] / Н.В.Щербань. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 132 с.
5. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://agroklimat-ukrayina.com.ua/>

УДК 911.2

РАДІАЦІЙНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛІСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ

Давиденко А.С., студентка III курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Постановка проблеми. Серед величезної кількості екологічних проблем України найбільшою увагою заслуговує Чорнобильська аварія, яка є найбільшою техногенною катастрофою в історії людства. Наслідки цього страшного лиха стосуються не лише довкілля, вони утворюють цілий ланцюг соціально-економічних, демографічних, а головне медико-біологічних чинників. Ліквідація наслідків аварії на ЧАЕС змусила державні органи докласти чимало зусиль та залучити чимало фінансових вкладень, але найбільше постраждали люди, які ліквідували ці наслідки в перші години та дні після вибуху. Проте і сьогодні здоров'я людини зазнає впливу наслідків того гіркого минулого. Тому важливо, щоб люди знали як захистити себе від радіації, і могли це зробити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні наслідки аварії на ЧАЕС є дуже багатоаспектними і складними, тому їх вивченням займається велика кількість вчених – екологи, географи, економісти, працівники медицини. Еколого-географічні, ландшафтознавчі та медико-біологічні аспекти зустрічаються в працях В.Барановського, Д. Гроздинського, В. Шевченка, Л.Сорокіної, В. Давидчука, Е. Соботовича, М. Петрова, В. Доліна.

Проте актуальність досліджень не зменшується, бо вплив радіонуклідів на організм людини не припиняється і продовжує завдавати великої шкоди її здоров'ю.

Головною **метою** даного дослідження є розкриття просторових відмінностей радіоактивного забруднення продуктів харчування території Поліського економічного району .

Виклад основного матеріалу.

Внаслідок вибуху на Чорнобильській АЕС відбулося забруднення ґрунтів, поверхневих вод, а з часом і підземних. Накопичення радіонуклідів у вище зазначених елементах природи призводить до переходу радіонуклідів у продукти харчування рослинного і тваринного походження. Основними шляхами надходженням радіонуклідів до організму людини є: 1) ґрунт-рослина-людина; 2) ґрунт-рослина-тварина-людина [4].

Головним компонентом, який впливає на забруднення харчової продукції є ґрунт. Загальна площа радіаційно уражених територій Поліського економічного району становить 23913 км². Цезієм-137 забруднено території Житомирської області (15,8%) – Народицький, Лугинський, Овруцький, Олевський, Коростенський, Малинський райони; Рівненської (10,7%) – Дубровицький, Рокитнівський, Зарічненський, Володимирецький, Сарненський райони; Чернігівської (7%) – Ріпкинський, Козелецький, Чернігівський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Семенівський, Сосницький райони. Забруднені території Волинської області становлять 2,8% – Маневицький, Любешівський, Камінь-Каширський райони [2, 195], [5, 105].

Показники забруднення ґрунтів сільськогосподарських угідь Українського Полісся знизились за рахунок природного розпаду ізотопів і вжитих контрзаходів на сільськогосподарських угіддях. Ґрунти даного регіону належать до кислого та кислого глеєвого класу водної міграції, для них характерна інтенсивна міграція радіонуклідів, особливо стронцію, що призводить до

забруднення інших компонентів довкілля, а саме: радіонукліди через кореневу систему переміщуються і накопичуються в рослині [1, 83]. Внаслідок цього приблизно 95% радіоелементів потрапляє в організм людини саме з їжею. Вклад продуктів харчування у формування внутрішньої дози опромінення населення такий: молоко - 45%, гриби і ягоди - 30%, м'ясо - 8%, овочі - 6%, картопля - 6%, хліб, борошно, крупи - 4%, інші - 1% [4]. Одними із головних постачальників радіоактивних речовин є дари лісу – ягоди і гриби, оскільки в лісах щільність радіологічного забруднення на 25-30% вища, ніж на не озеленених ділянках, які знаходяться поблизу. Тому саме з цими продуктами пов'язані основні дози внутрішнього опромінення населення. Господарсько цінні гриби за інтенсивністю накопичення цезію-137 поділяють на кілька груп. До групи видів, що слабо накопичують Cs – 137, належать опеньок осінній, дощовик їстівний; групу середнього накопичення складають білий, підберезовик, лисичка справжня, а групу сильного накопичення – сирійки, хрящ оливково-чорний, зеленушка. Акумуляторами радіоцезію є маслюк жовтий, моховик жовто-бурий, польський гриб. Перевищення допустимих норм забруднення цієї продукції спостерігається в Чернігівській, Житомирській та Рівненській областях. Так, в Чернігівській області продукція лісового господарства на 9,6% виявилась забрудненою, а саме: гриби – 79%, ягоди – 6,2%, лікарська сировина 16%. Перевищення допустимих рівнів спостерігається в Чернігівському, Остерському, Добрянському, Корюківському, Семенівському та Новгород-Сіверському держлісгоспах. Тут рівень забруднення сухих грибів більш ніж в 40 разів перевищує допустимі норми. Високий рівень забруднення радіостронцієм мають ягоди малини, чорниці і особливо ягоди горобини. У Житомирській області внаслідок значного радіаційного забруднення у 10 районах області (Народицькому, Овруцькому, Малинському, Лугинському, Ємільчинському, Коростенському та ін.) заборонена централізована заготівля дикорослих ягід та грибів, лікарських рослин. На території Рівненської області у 76 пробах дикорослих ягід і грибів, і у 32 пробах сушених грибів зафіксовано перевищення допустимого рівня вмісту радіонуклідів. Волинська область відрізняється більш екологічно чистою продукцією лісового господарства [2, 197].

Ще одним важливим джерелом надходження радіоактивних речовин до організму людини є молоко. Причиною підвищеного забруднення молока є забруднена радіонуклідами зелена маса в пасовищний період, особливо на болотах, лісових галявинах, та сіно під час стійлового періоду. Інші види кормів (буряк, картопля, гарбузи, дерть) практично не впливають на рівень забруднення молока. Забруднення молока спостерігається на території Чернігівської та Рівненської областей. Підвищене забруднення спостерігається у Чернігівській області (Ріпкинський, Козелецький, Чернігівський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Семенівський райони) та в 6 північних районах Рівненської області, де перевищення допустимих рівнів забруднення молока виявлено у 2,6% від загальних проб. Забруднені зразки молока належали приватним присадибним господарствам, в яких рівень забруднення молока у 2 рази вищий, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Так, наприклад, в Чернігівській області виробництво молока з рівнем забруднення цезієм-137 вище 40 Бк/л виявлено в 47 населених пунктах. Підвищений рівень забруднення молока з приватних присадибних господарств можна пояснити відсутністю чистих, не забруднених радіонуклідами пасовищ [4].

Останніми роками спостерігається забруднення вище допустимого рівня і в овочевих культурах північних районів Чернігівської та Рівненської областей, здебільшого листових (ццавель), а також в картоплі. Так вміст радіоцезію в картоплі Чернігівської області становить менше 20 Бк/кг, максимальний – 59 Бк/кг, а в інших овочах – менше 20-30 Бк/кг, максимальний – 359 Бк/кг. Що стосується Рівненської області, то тут за останні роки спостерігається тенденція до накопичення цезію-137 в картоплі Дубровицького та Рокитнівського районів. Поодинокі випадки вмісту радіо цезію в картоплі Рокитнівського району становили: 2006 – Бк/кг, 2007 – 190 Бк/кг, 2008 – 170 Бк/кг, 2009 – 165 Бк/кг. В Дубровицькому районі – 120 Бк/кг (при нормі 60 Бк/кг) [3, 67].

Оскільки продукти харчування є основним джерелом надходження радіонуклідів до організму, то особливу увагу слід звертати на дотримання правил харчування. Для цього необхідно знати допустимі рівні вмісту радіонуклідів цезію-137 і стронцію-90 в продуктах харчування і питній воді.

Висновки. Проведений аналіз матеріалу дає можливість зробити такі висновки.

1. Забруднення харчової продукції відбувається шляхом переходу радіонуклідів із ґрунту до рослини. Тому забруднення рослинності залежить від властивостей ґрунту та кількості радіації, яка в ньому накопичилась.
2. Основним джерелом надходження радіонуклідів до організму людини є їжа (95%). Серед неї найнебезпечнішими є молоко та лісові дари (гриби, ягоди).
3. Найбільш забруднена лісова продукція в північних районах Житомирської, Чернігівської та Рівненської областей.
4. Забруднення молока спостерігається головним чином в Чернігівській та Рівненській областях. Тут же спостерігається і підвищений рівень забруднення овочевої продукції.

Література

1. Барановська О.В. Радіаційне забруднення території Поліського економічного району. // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся і суміжних територій (до 25-річчя аварії на ЧАЕС): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (26-28 квітня 2011р.) – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – 265 с.
2. Екологічна ситуація в Поліському економічному районі. Сільські депресивні території Полісся: особливості розвитку та санації: [монографія] /
3. Алешугіна Н.О., Барановський М.О., Барановська О.В., Зеленська О.О. та ін.; за ред. М.О.Барановського, В.І.Куценко. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. – 315 с.
4. Магула Т.А. Стан радіаційного забруднення довкілля в Чернігівській області / Т.А.Магула, Л.Г.Гавро// Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся та суміжних територій (до 15-річчя аварії на ЧАЕС). – Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Ніжин, 2001. – 156с.
5. Молокопродукція та радіація. – Чернігів: Чернігівський обласний радіоекологічний центр УААН, 2009.
6. Суходольська Ірина. Екологічні наслідки радіаційного забруднення північних районів Рівненської області. // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ. – Збірн. наук. праць / За ред. І.В.Смаля, Г.Г.Сенченко. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – Випуск 5. – 242с.

УДК 338.48(477):2

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ЯК ПОВНОЦІННОЇ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Кириченко І.Г., магістрантка природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Смаль І.В.**, кафедра географії

Вступ і постановка проблеми. На даному етапі розвитку туризм в Україні представлений досить розгалуженою системою, одним із структурних елементів якої є релігійний туризм.

Релігійний туризм перетворився на важливу складову сучасної туристичної індустрії. Собори, мечеті, культові музеї і духовні центри – це туристичні об'єкти, популярність яких постійно зростає. На ринку послуг з'являються фірми, що спеціалізуються на організації релігійно-туристичних і паломницьких турів. Протягом останніх трьох-чотирьох років відчутно збільшилось число туристів, що здійснюють паломництво до православних святинь України і виїждять в інші країни з релігійною метою [2].

Тобто, цілком очевидно, що паломницький туризм, як особливий вид, існує та розвивається в наш час інтенсивно та з великим успіхом. Тому розгляд даного питання є надзвичайно актуальним. При цьому, враховуючи потужну ресурсну базу України та високий рівень релігійності населення, можна говорити про те, що релігійний туризм має цілковите право на розвиток як повноцінної та самодостатньої галузі туристичної індустрії.

Об'єктом дослідження даної статті є сфера релігійного туризму, а предметом – перспективи формування в Україні окремого релігійно-туристичного комплексу як повноцінної галузі туризму.

Основними завданнями студії є проведення аналізу сучасного стану розвитку релігійно-туристичного комплексу України та перспектив його подальшого функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку релігійного туризму у науковій літературі присвячено дуже мало уваги, і розглядається вона головним чином з точки зору географії релігій. У цій сфері проблемі релігійного туризму приділяють увагу у своїх працях такі дослідники, як Любіцева О.О., Ковальчук А.С., Шевчук Л.Т. та ін.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж аналізувати стан розвитку релігійно-туристичного комплексу, необхідно з'ясувати суть цього поняття, яке тісно пов'язане з терміном "туристичний комплекс".

Туристичний комплекс – це соціально-економічна система, яка складається із взаємопов'язаних елементів: туристів, природних умов, об'єктів історико-культурної спадщини, туристичних підприємств, допоміжних установ, а також елементів інфраструктури й органів управління, об'єднаних спільною діяльністю з використання туристичного потенціалу території.

Базова модель туристичного комплексу складається з таких елементів: туристи, природні та культурні комплекси, технічні системи, обслуговуючий персонал та органи управління [4]. У свою чергу, релігійно-туристичний комплекс є його складовою частиною. Він включає в себе ті ж елементи, що і туристичний комплекс, але релігійного спрямування. Тобто, це також налаго-

джена система, котра включає в себе сукупність взаємопов'язаних елементів: паломників чи туристів, що цікавляться релігійною спадщиною, природних та історико-культурних об'єктів, які мають духовну цінність, туристичних підприємств, котрі, або спеціалізуються на наданні послуг з релігійного туризму, або у спектрі їх діяльності присутні даного виду послуги (Рис. 1). Також, безперечно важливим компонентом релігійно-туристичного комплексу є й розвинена інфраструктура, оскільки у більшості випадків поїздки до святих місць є груповими. А це викликає необхідність налагодженої системи з перевезення, розміщення та харчування туристів.

Рис. 1. Головні структурні елементи релігійно-туристичного комплексу

Беручи до уваги всі компоненти, не можна стверджувати, що для України характерний вже сформований релігійно-туристичний комплекс. Звичайно, він почав формуватися і має право на існування, адже в нашій країні склалися всі необхідні умови для його становлення. Це насамперед стосується ресурсної бази та попиту в галузі релігійного туризму.

Так, щороку до святих місць навідуються сотні тисяч паломників з України та з-за кордону. При парафіях і храмах України діє біля 115 паломницьких служб, які організують екскурсії для десятків тисяч прочан. За їх даними, число клієнтів щорічно зростає на 10 – 15%. Люди їдуть до святих місць як з релігійними мотивами, так і з цікавості.

Зростаючий попит у цій галузі дає можливість заробити не тільки церквам, а і турагенствам. Якщо раніше паломництво традиційно асоціювалося з пішими подорожами, то зараз церква послабила вимоги до способів пересування, і кожен керується своїм станом здоров'я та фінансовими можливостями, подорожуючи пішки, автобусом, автомобілем, потягом чи замовляючи відповідний тур [1].

Також Україна має величезну ресурсну базу: монастирі, храми, церкви, чудотворні ікони, цілющі джерела, прояви образів святих на природних об'єктах – все це є підґрунтям для активного розвитку релігійно-туристичного комплексу.

Однак існують і свої недоліки у функціонуванні системи. І це, в першу чергу, стосується все того ж ресурсного боку. Головною проблемою є перебування величезної кількості релігійних об'єктів та пам'яток у занедбаному стані. Дана ситуація ще посилюється тим, що більшість об'єктів навіть не внесено до реєстру культурних пам'яток України. Це у свою чергу унеможливує отримання належного фінансування для їх реставрації. За даними О. В. Лесика, 60% монастирів, що збереглися до наших днів, мають задовільний технічний стан і їх приміщення використовуються для сучасних цілей; 35% перебувають у такому технічному стані, який дає змогу використовувати лише окремі монастирські споруди; 5% є руїнами [3].

Іншою проблемою є недосконалість чи відсутність розроблених маршрутів релігійного туризму. Це суттєво підриває популярність і розвиток релігійно-туристичного комплексу, адже саме розробка маршрутів найголовнішими місцями сакральної спадщини визначає попит у даній сфері туристичної галузі. Не меншу роль у цьому питанні відіграє і реклама. Потреби не виникнуть, якщо про даний вид послуг навіть не чули. Більшість же населення можуть назвати лише кілька релігійних об'єктів, і серед них, в першу чергу, згадуються Києво-Печерська, Свято-гірська Свято-Успенська та Почаївська Лаври. На цьому перелік у деяких випадках і завершується. До того ж, дана ситуація посилюється відсутністю кваліфікованих спеціалістів у сфері

релігійного туризму, що суттєво знижує якість надання послуги. Тому їх підготовці також слід приділити особливу увагу.

Отже, враховуючи сучасну ситуацію, можна сказати, що Україна має величезний потенціал для розвитку релігійно-туристичного комплексу, однак ця сфера ще потребує суттєвого доопрацювання та реклами. Але на даний момент навряд чи галузь релігійного туризму набуде широкого попиту та популярності, щоб повноцінно конкурувати з іншими сферами туристичної діяльності.

Література

1. Развитие религиозного туризма в Украине: [Електронний ресурс]: режим доступу <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=561554#1>.
2. Релігійно-туристичний туризм в Україні: [Електронний ресурс]: режим доступу http://tourlib.net/statti_ukr/sapelkina.htm.
3. Шевчук Л.Т. Сакральна географія. Навч. посіб. – Львів: Світ, 1999. – 160 с.
4. Щепанський Е.В. Організаційний механізм інвестування туристично-рекреаційного комплексу регіону: [Електронний ресурс]: режим доступу http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dums/2010_1/10sevrkr.pdf.

УДК 338.48(477.51)

ГОТЕЛЬНА ТА РЕКРЕАЦІЙНО-КУРОРТНА ГАЛУЗЬ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Луцина Т.М., магістрантка природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Смаль І.В.**, кафедра географії

Вступ. У сучасному світі рекреація та туризм – є однією із важливих соціальних цінностей. Тому за останні кілька десятиріччів поступово зростає їх значення. Це пов'язано в першу чергу з значним зростанням доходів населення, розвитком загальноосвітнього рівня людей, розвитком транспортного сполучення.

Засоби розміщення, харчування, транспорт та ресурси (як природні, так і суспільно-історичні) – чотири базові складові, на яких тримається індустрія туризму.

Оскільки туристичний комплекс Чернігівської області функціонально зорієнтований на прийом та обслуговування туристичних потоків із метою дозвілля, пізнання краю, відпочинку, активного туризму і лікування, то основу його функціонально-компонентної структури формують саме заклади з розміщення туристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах багато уваги приділено питанню туристичного комплексу. Зокрема робота Смалья І.В. присвячена визначенню поняття туристичного комплексу [2]. Туристичному комплексу Карпатського регіону та його компонентно-функціональній структурі присвячена робота Рутинського М.Й. та Стецюка О.В. [1]. Вивченням територіально-рекреаційного комплексу безпосередньо Чернігівської області займалась Філоненко І.М. [3]. Але багато питань залишаються актуальними.

Метою статті є дослідження готельної та санаторно-курортної галузі туристичного комплексу Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу.

Спектр існуючих у світі закладів з розміщення туристів прийнято розмежовувати на дві галузеві групи: галузь нічліжних закладів готельного типу (готелі, мотелі, хостели, апартаменти) та галузь нічліжних закладів рекреаційного типу (санаторії, пансіонати, турбази та ін.).

У функціональній структурі і територіальній організації регіонального туристичного комплексу провідне місце належить готельному господарству. Наявність розвиненої готельної мережі – чинник, що визначає обсяги і направленість туристичних потоків в'їзного та внутрішнього туризму [1].

Готельна галузь туристичного комплексу Чернігівської області представлена всіма видами нічліжних закладів для короткотермінового проживання різних форм власності. Територіальній організації готельного господарства притаманна риса тяжіння до районних центрів – Чернігова, Ніжина та Прилук.

У Чернігівській області працює 64 готельних заклади різної форми власності. Переважну більшість закладів розміщення готельного типу становлять міні-готелі. Номерний фонд готельних закладів Чернігівщини – 1 470 номерів (більше третини припадає на м. Чернігів), в яких 4 183 ліжкомісць. Три готелі мають власний веб-сайт, з яких два готелі мають трьохмовний веб-сайт. У

Чернігівській області відсутні мережеві готелі. Середньорічна заповнюваність готелів по області становить 30%, а по Чернігову – 60%.

Протягом 2011 року заклади Чернігівщини обслужили 15 152 осіб, з них 1 564 іноземців.

Туристичний комплекс Чернігівської області налічує також 81 одиницю колективних засобів розміщення, в яких нараховується 6 098 місць. З них 72 заклади мають статус юридичної особи, а 9 – фізичної особи-підприємця [4].

Нічліжно-рекреаційний сектор туристичного комплексу Чернігівської області формує також мережа закладів курортного типу: санаторії і пансіонати з лікуванням, профілакторії, пансіонати і будинки відпочинку, туристичні бази.

Названі типи рекреаційних закладів за основним функціональним спрямуванням доречно розмежувати на дві групи: оздоровчі та відпочинкові. До першої слід віднести заклади, профіль діяльності яких полягає в наданні релаксаційно-оздоровчих, профілактичних та лікувальних послуг рекреантам. До другої групи – заклади, суть діяльності яких зводиться до забезпечення рекреантів комплексом послуг різнобічного й активного відпочинку, пізнавального й розважального дозвілля або ж просто забезпечення нічліжних (і гастрономічних) послуг для організованих туристичних груп та самодіяльних туристів, які рухаються наперед визначеними туристичними маршрутами і не передбачають затриматися в даному закладі довше однієї-двох годинних діб.

Туристичний комплекс Чернігівської області володіє мережею санаторно-курортних, оздоровчих і відпочинково-туристичних закладів.

Станом на 2011 рік у його межах зосереджено 80 закладів довготермінового й 1-2-денного туризму (включаючи дитячі табори санаторного типу цілорічної дії). Структуру рекреаційних закладів туристичного комплексу Чернігівської області ілюструє рис.1. У структурі закладів переважають санаторії та заклади відпочинку та бази й інші заклади відпочинку, частка яких становить відповідно 47,5% та 32,5% від загальної кількості санаторно-курортних, оздоровчих і відпочинково-туристичних закладів [4].

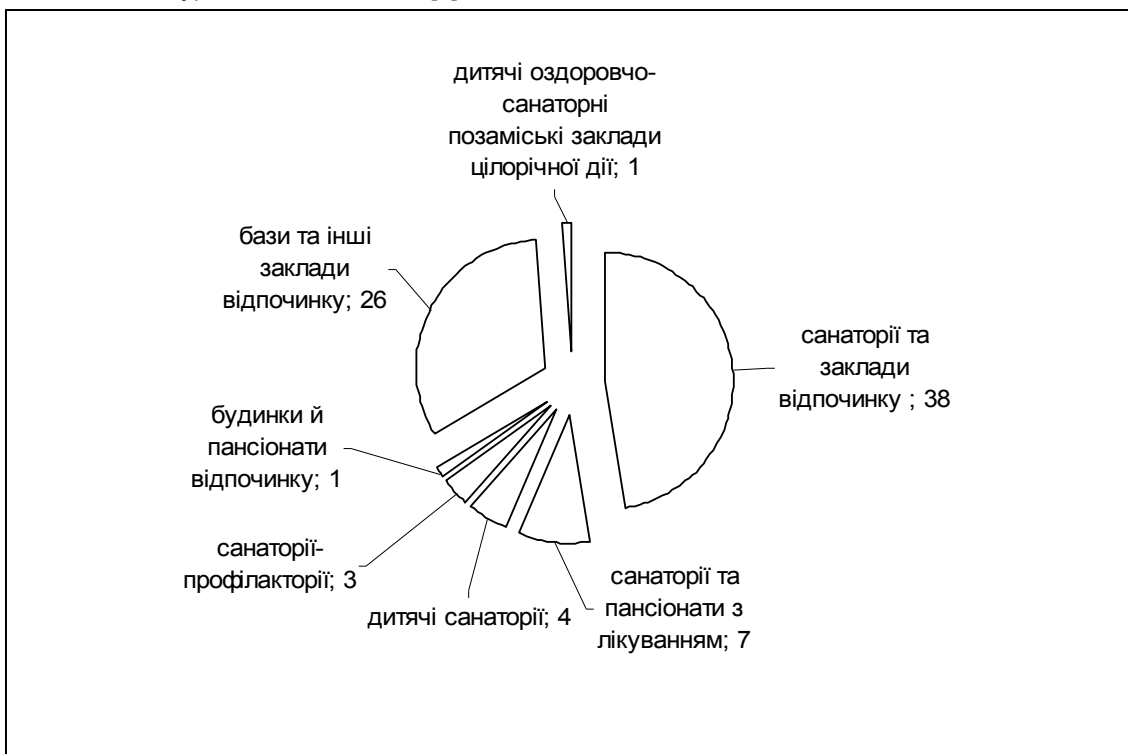

Рис. 1. Структура рекреаційних закладів туристичного комплексу Чернігівської області

Окрім того мережу даних закладів доповнюють дитячі табори, що працюють влітку (табл.1.).

Таблиця 1

Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку

Роки	Кількість закладів, одиниць		У них місць, одиниць		Кількість дітей, які перебували в закладах, осіб	
	усього	у тому числі заклади оздоровлення	усього	у тому числі в закладах оздоровлення	усього	у тому числі в закладах оздоровлення
2010	562	16	3505	2543	35614	3955
2011	550	20	3782	3001	35036	5308
2012	559	19	3726	2921	34866	5649

Найширший спектр санаторно-курортних послуг в області надає санаторій "Остреч", який має власну лікувальну мінеральну воду, лікувальну торфогрязь, фізіотерапевтичні кабінети, камери штучного мікроклімату для лікування бронхіальної астми та обструктивних бронхітів, офтальмологічний кабінет, кабінет лікувальної фізкультури з сучасними тренажерами та спортінвентарем, водолікарню, де крім різноманітних ванн пропонується підводний душ-масаж, біостимулюючий лазерний душ, сауна та басейн.

Санаторії "Десна" с. Ладинка Чернігівського району, "Пролісок" с. Лісове Ніжинського району, "Берізка" с. Сухополова Прилуцького району мають природні лікувальні ресурси, власну лікувальну мінеральну воду.

Станом на 2011 рік природно-ресурсна база санаторно-курортної галузі туристичного комплексу Чернігівської області дозволяє оздоровлювати 9 611 осіб, про що свідчить кількість ліжкомісць у відповідних закладах.

У структурі розміщення туристи-громадяни України, відвідуючи Чернігівщину, віддають перевагу готелям – 91% прийнятих туристів. На другому місці - будинки, пансіонати, бази відпочинку – 6%. Незначна частка припадає на турбази, молодіжні табори, центри та приватні засоби розміщення – по 0,7% та 0,3%. У 2011 році кемпінги не розмістили жодного туриста (рис.2.) [5].

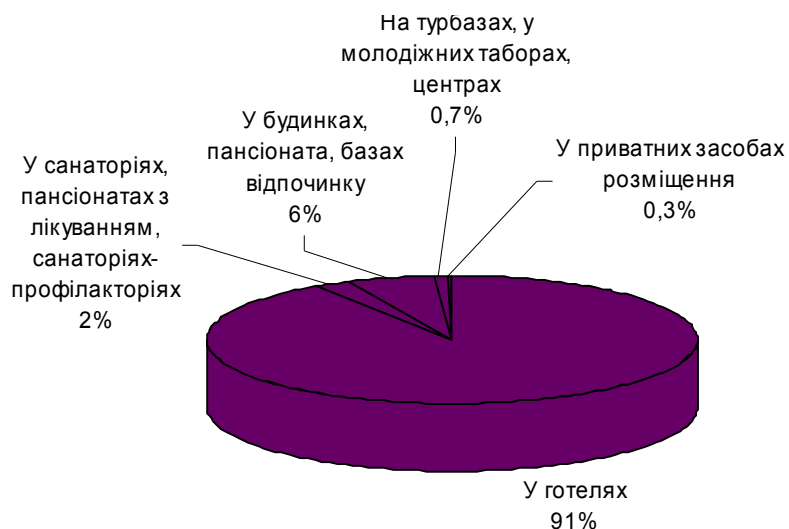

Рис. 2. Розміщення туристів-громадян України на території Чернігівської області

У 2011 році іноземні туристи зупинялися лише у готелях та санаторіях, пансіонатах з лікуванням, санаторіях-профілакторіях. На санаторії та пансіонати припадає мізерна частка туристів – лише 0,4% (рис.3.).

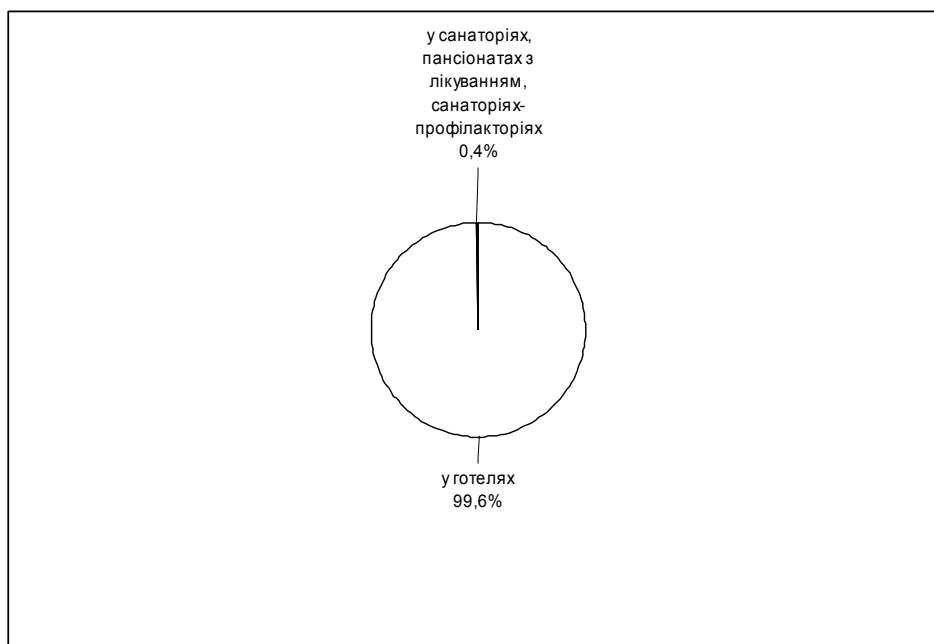

Рис. 3. Розміщення іноземних туристів на території Чернігівської області

Починаючи з 2007 року, динаміка обслугованих засобами розміщення туристів була неоднозначною (рис.4.). Що до туристів-громадян України, то до 2010 року вона характеризувалася спадом. А після 2010 року кількість обслугованих туристів зростає і має позитивну динаміку. Кількість іноземних туристів кожного року змінювалася, і найменшого значення набула 2010 року.

Рис. 4. Динаміка розміщення туристів на території Чернігівської області

Висновки. Готельна та рекреаційно-курортна галузь туристичного комплексу Чернігівської області представлена нічліжними закладами готельного типу (готелі, мотелі, хостели, апарт-менти) та закладами рекреаційного типу (санаторії, пансіонати, турбази та ін.). У Чернігівській області працює 64 готельних заклади та 81 одиниця колективних засобів розміщення. Їх доповнюють 80 закладів довготермінового й 1-2-денного туризму (включаючи дитячі табори санаторного типу цілорічної дії). Однак, з огляду на ресурсно-рекреаційний потенціал області така кількість закладів розміщення незначна і свідчить про недостатній рівень рекреаційно-туристичної розрекламованості оздоровчо-відпочинкових та туристичних можливостей регіону.

Література

1. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Навчальний посібник. – Чернівці: Книги XXI, 2008. – 440 с.
2. Смаль І.В. Географія туризму та рекреація: Словник-довідник. – К: "Навчальна книга – Богдан", 2010. – 208 с.
3. Філоненко І.М. Територіально-рекреаційний комплекс Чернігівської області (суспільно-географічне дослідження) : Дисертація/ Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 212 с.
4. Головне управління статистики Чернігівської області [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.chernigvstat.gov.ua/>
5. Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.cult.gov.ua/>

УДК 504 (477.81)

РАДІАЦІЙНА СИТУАЦІЯ В РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

Соболь А.О., студентка IV курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Людство живе в період стрімкого розвитку атомної енергетики, масштабного використання радіонуклідів та інших джерел іонізуючого випромінювання в промисловості, сільському господарстві, інших галузях народного господарства, в тому числі і в медицині. Проте поряд із позитивним аспектом використання ядерної енергії є й негативні наслідки, насамперед це погіршення екологічних умов за рахунок збільшення антропогенного радіаційного фону, забруднення навколишнього середовища відходами атомного виробництва.

Саме у зв'язку із застосування у господарстві ядерних технологій, при яких неухильно зберігається ризик виникнення аварійних ситуацій, особливої актуальності набуває питання про небезпечність іонізуючої радіації та ефективність існуючих засобів захисту. Так, унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС було забруднено значні території України, Білорусії та Російської Федерації. Чимало людей, у тому числі і учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, отримали різні дози іонізуючого випромінювання. Населення, що мешкає на радіаційно неблагополучних територіях, зазнає постійного впливу іонізуючого випромінювання, що несприятливо позначається на організмі, передусім на ендокринній, нервовій, імунній та інших системах, а також на спадковому апараті.

Тому проблема впливу радіації стає для нас особливо актуальною і вимагає прогнозу несприятливих наслідків для мешканців забруднених територій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Вагомий внесок у даному напрямку зробили: О.Авцин, В.Барановський, М.Будико, Б.Вершинський, О.Воронов, Є.Ігнат'єв, В.Гуцуляк, І.Даценко, А.Келлер, В.Ковальський, Ю.Кушнірук, Г.Облапенко, В.Пашенко, А.Попов, Б.Прохоров, Е.Райх, С.Рященко, І.Хлебович, В.Шевченко, Л.Шевчук, О.Шошин та інші вчені. Цими науковцями були вивчені природні, медичні та демографічні чинники здоров'я населення та їх взаємозв'язок. При аналізі тематичних карт захворюваності населення та забрудненості навколишнього середовища (картографічне моделювання) встановлено, що територіальний розподіл захворюваності населення (зокрема загальної) тісно корелює з рівнем напруження екоситуації в Україні (В.О.Барановський, В.М.Пашенко, П.Г.Шищенко), зокрема в Чернівецькій (В.М.Гуцуляк), Хмельницькій (О.Я.Романів), Тернопільській (Л.В.Янковська), Вінницькій (І.В.Мартусенко), Івано-Франківській (І.В.Мартусенко), Рівненській (Ю.С.Кушнірук) областях та інших регіонах України [2, 54].

Рівненська область відноситься до найбільш постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС. Майже половина території області радіаційно забруднена. Площа ураженої території займає 11,2 тис.км² або 56% від всієї території області. До зон радіоактивного забруднення віднесено 341 населений пункт, розташований у Березнівському, Володимирецькому, Дубровицькому, Зарічненському, Рокитніському та Сарненському районах. Крім того, Рівненська область - єдина серед областей України, яка перебуває в зоні впливу одразу двох атомних електростанцій - Рівненської і Хмельницької.

Специфічні природні умови регіону – висока кислотність та малий вміст мікроелементів в ґрунті, наявність великої кількості лісів, боліт і торфовищ, висока зволоженість території сприяють посиленій міграції радіонуклідів з ґрунту в рослини та по трофічних ланцюгах далі.

Забруднення відбулось у конденсаційній формі, яка була розчинною і легко засвоювалась рослинністю [1, 34].

Основним фактором дозоутворення є внутрішнє опромінення, а його формування обумовлено надходженням радіонуклідів в організм людини за біологічним ланцюгом ґрунт – рослина – тварина – продукти харчування – людина. Як наслідок, навіть через 27 років з моменту аварії тут спостерігаються високі рівні забруднення ґрунтів і продуктів харчування.

Серед інших факторів, що підсилюють вплив радіації на здоров'я людей, на території Полісся принаймні три заслуговують на посилену увагу.

Перший – висока чутливість клітин ембріону та плоду до впливу радіації; на сьогоднішній день багато вагітних жінок почали зазнавати впливу радіації ще до свого власного зачаття. Рівненське Полісся було визнане територією, що постраждала від аварії на ЧАЕС тільки зі здобуттям незалежності України у 1991р., через п'ять років після вибуху. У зв'язку з цим, Рівненська область в Україні є лідером із захворювань нервової трубки новонароджених. Найвищі частоти вад нервової трубки зареєстровані в Кузнецовську та Рокитнівському районах.

Другий фактор – умови життя поліщуків (недостатній доступ до радіоактивно забрудненої їжі та питної води) посилюють споживання радіонуклідів.

Третій фактор – інгаляційний шлях проникнення радіонуклідів, який реалізується через вдихання диму від спалювання дров під час приготування їжі та обігріву помешкань, від лісових пожеж та спалювання біомаси після збирання врожаю [5, 75].

На даний час основна частина дози додаткового опромінення населення, що проживає на забруднених територіях, обумовлена внутрішнім опроміненням за рахунок радіоактивно-забруднених харчових продуктів: молока власного виробництва, дикоростучих ягід та грибів, картоплі, м'яса.

У першому кварталі 2011 року проведено 1796 гамма-спектрометричних досліджень, не відповідає діючим нормативам 61 проба харчових продуктів або 3,4%, з них:

молоко приватного сектору — 72,1% (44 проби); питома активність (при нормативі 100 Бк/л) становить: Зарічненський р-н — від 116 до 163 Бк/л, Володимирецький р-н від 111 Бк/л до 212 Бк/л, Рокитнівський р-н від 103 Бк/л до 499 Бк/л;

гриби сухі — 14,8% (9 проб); питома активність (при нормативі 2500 Бк/кг) становить: Рокитнівський р-н від 12457 Бк/кг до 20440 Бк/кг, Березнівський р-н - від 6003 до 9416 Бк/кг;

ягоди дикорослі — 1,6% (1 проба, Рокитнівський район), питома активність (при нормативі 500 Бк/кг) складає 6298 Бк/кг;

м'ясо яловиче — 1,6% (1 проба, Зарічненський р-н, с.Борове), питома активність 207 Бк/кг при нормативі 200 Бк/кг;

картопля — 6,7% (4 проби, Рокитнівський р-н), питома активність (при нормативі 60 Бк/кг) від 62 до 78 Бк/кг;

лікарські рослини — 3,2% (2 проби, Березнівський р-н), питома активність (при нормативі 500 Бк/кг) від 1200 до 2070 Бк/кг.

Результати радіаційного моніторингу на території області свідчать про необхідність постійного радіаційного контролю вмісту радіонуклідів в харчових продуктах, питній воді, об'єктах навколишнього середовища, оскільки стан навколишнього середовища буде відображатися на стані здоров'я людей [2, 57].

На даний момент склалася загрозлива ситуація, яка вимагає прийняття обґрунтованих та конкретних рішень для зменшення небезпеки для населення від підприємств ядерної енергетики, оскільки ці підприємства належать до підприємств з високим ступенем ризику і значною мірою впливають на здоров'я населення. Нині учені проводять багаточисленні розробки для аналізу кількісної та якісної оцінки впливу АЕС на здоров'я населення.

Виявлено, що після катастрофи на ЧАЕС динаміка загальної захворюваності та поширеність окремих нозологій має специфічний розподіл у просторі. У північних районах (Березнівський, Володимирецький, Дубровицький, Зарічненський, Рокитнівський, Сарненський), які отримали в десятки разів вищу концентрацію забруднення ґрунтів радіонуклідами дана динаміка має тенденцію до більшої інтенсивності, ніж у південних районах. Північні райони отримали забруднення ґрунтів радіонуклідами від 40 до 170 кБк/м². Ґрунти південних районів області – Гоцанського, Дубенського, Здолбунівського, Млинівського, Острозького, Радивилівського - мають природний радіологічний фон – від 13 до 7,5 кБк/м². У результаті в північних районах радіонукліди з продуктами харчування попадають в організм людей, що викликає внутрішнє опромінення. У цих районах динаміка поширеності ендокринних хвороб, хвороб системи кровообігу, онкозахворювань тощо має вищий рівень, ніж в південних районах (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка поширеності хвороб в північних та південних районах Рівненської області 1990-2009 рр. [4, 178]

Нозологічна одиниця (серед всього населення на 1000 жителів)	Рік	Північні райони, хворих / 1000 жителів	Південні райони, хворих / 1000 жителів	Ріст у % в північних районах за 20 років	Ріст у % в південних районах за 20 років
Рівень поширеності загальної захворюваності	1990	749,23	1039,52	223	156
	2009	1723,3	1617,6		
Рівень поширеності онкозахворюваності	1990	13,22	21,88	162	141
	2009	21,4	30,8		
Рівень поширеності ендокринних захворювань	1990	26,98	29,18	445	286
	2009	120,0	83,6		
Рівень поширеності вроджених аномалій	1990	3,42	2,73	234	205
	2009	8,0	5,6		
Рівень поширеності хвороб системи кровообігу	1990	112,25	211,45	398	221
	2009	446,6	466,4		

У результаті окремі нозологічні одиниці мають різну динаміку, але всі, які належать до індикаторів радіологічного стану території, мають тенденцію до росту.

Аналіз загальної захворюваності показує, що навіть при сумі всіх антропогенних чинників, які впливають на динаміку загальної первинної захворюваності (середньому показнику числа всіх нозологічних одиниць вперше виявлених за рік) північні райони на 20-30% мають вищі показники, ніж південні у кожному році за період 1990-2009 рр. (рис. 1).

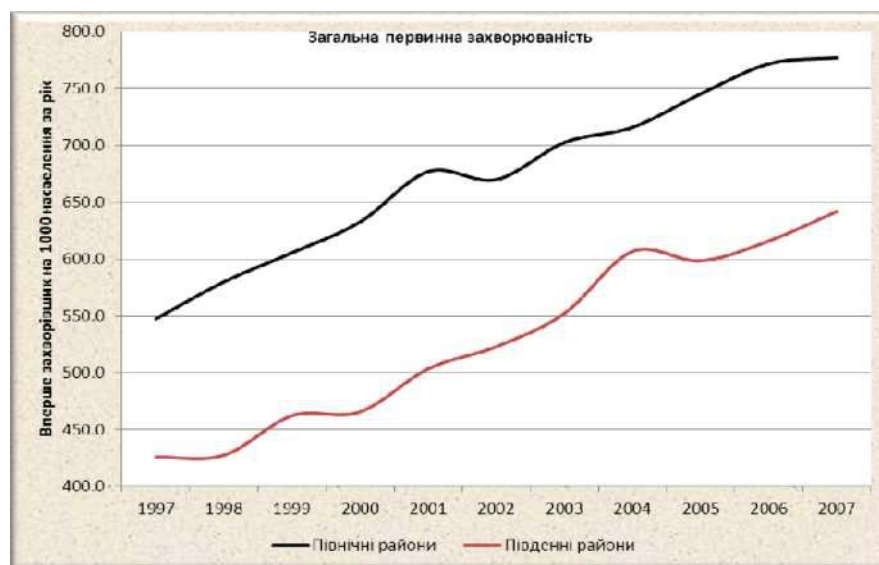

Рис. 1. Динаміка загальної первинної захворюваності в північних та південних районах Рівненської області [4, 176]

Рівень загальної захворюваності, за даними звертань населення в лікувально-профілактичні заклади, має тенденцію до зростання. Ріст захворюваності спостерігається серед дорослих, підлітків та дітей до 14-ти років за всіма класами хвороб. Особливу стурбованість викликає ріст соціально небезпечних та соціально значущих захворювань, таких як: онкологічних, психічних, серцево-судинних, хвороб ендокринної системи.

Поширеність серцево-судинної патології зросла до 337,5 на 1 тис. населення. Рівень смертності населення з причин хвороб системи кровообігу в Рівненській області складає 48,3%.

Онкологічна ситуація в області з року в рік погіршується. На обліку нараховується майже 13,7 тис. хворих злюжкісними новоутвореннями, що складає на 100 тис. населення понад 1157

(кожен сотий житель) хворих. Щороку виявляється близько 2,9 тис. онкохворих, серед яких майже 37% не доживають і року, а за рік помирає в області більше 2-х тисяч хворих від злоякісних пухлин. Але при цьому, динаміка онкозахворюваності поки не виділяється на забруднених територіях на загальному тлі повільного росту (пік онкозахворюваності прогнозується на 2030-2040 рр) [4, 179].

Після аварії на ЧАЕС відбувся викид радіоактивних елементів і значне дозове навантаження сформувалось за рахунок радіоактивного йоду. Це пов'язано з тим, що Поліська зона характеризується недостатньою кількістю природного йоду в продуктах харчування та воді, тому щитовидна залоза проживаючих захопила радіоактивний йод у великій кількості. Йод-131 добре засвоюється рослинами, підводними організмами. При попаданні в шлунково-кишковий тракт з їжею (молоком, зеленню, овочами, яйцями та іншими продуктами) він на 100% всмоктується в кров. Основна маса всмоктуваного йоду (60-80%) вибірково накопичується в щитовидній залозі. При вмісті 0,006 мкКі йоду-131 в щитовидній залозі доза опромінення складає 1 бер. Велика кількість йоду-131 у тварин приводять до руйнування щитовидної залози і заміщення паренхіми сполучною тканиною. В результаті виникають суттєві зміни у нервовій та ендокринній системах.

У просторовому розподілі захворювання ендокринної системи вже виявили різкий ріст динаміки первинної захворюваності в північних районах області (рис. 2). Південні райони також мають негативний ріст динаміки ендокринних захворювань, хоча й набагато нижчий, що пояснюється більшою концентрацією промисловості, низькою лісистістю та високим антропогенним навантаженням.

У дітей еквівалентна доза опромінення окремих тканин на одиницю надходження вища, ніж у дорослих, що обумовлено меншою масою тіла. Для дитячого організму характерна дещо більший ступінь накопичення радіонуклідів в органах та тканинах, але завдяки їх прискореному виведенню баланс радіонуклідів в організмі зберігається. Існує закономірність, що чим менший вік, тим більша ступінь ризику виникнення лейкемії в ранній період опромінення. Виникнення лейкемії може розвинути при дозах опромінення в межах 0,2 – 0,4 Гр, а також ризик розвитку раку легень, молочної залози, шлунку. Крім злоякісних новоутворень виникають випадки ураження імунітету. Від 1 до 2 Гр може розвинути імунодефіцитний стан, який зменшує опір організму до інфекційних захворювань.

Рис. 2. Динаміка первинної захворюваності на ендокринні хвороби в північних та південних районах Рівненської області [4, 176]

Аналіз поширеності захворювань дитячого населення свідчить про їх зріст порівняно з 1985 роком в 1,5 – 2 рази за рахунок окремих класів хвороб. Зокрема, суттєво збільшилась захворюваність дітей хворобами крові і кровотворних органів (переважно анемії) в 4,5 разів; хвороби нервової системи та органів чуття – в 2 рази. За останні 10 років серед дітей контрольованих районів значно зросла захворюваність щитовидної залози, дифузного зобу I-III ступенів аутоімунного тиреоїдиту, раку щитовидної залози.

Якщо поширеність дифузного зобу I-III ст. серед дітей у 90-х роках становила 0,1 випадків на 1000 населення, то за 2009 рік цей показник складає 3,2 на 1000 населення. Поширеність вузлового зобу у 90-х роках складала 0,003 у 2009 році цей показник зріс до 0,43 на 1000 дітей.

Рак щитовидної залози до 1990 року серед дітей в контрольних районах не реєструвався, а в даний час зареєстровано більше 30-ти дітей хворих на рак щитовидної залози. Крім того, понад 50 чоловік прооперовано з приводу раку щитовидної залози, на час аварії на ЧАЕС ці дорослі були ще дітьми.

У зв'язку з цим, за останні роки в області погіршилась демографічна ситуація. Народжуваність знизилася з 13,2 до 11,7 на 1 тис. населення. Загальна смертність за останні роки складає 12,9 на 1 тис. жителів. Вперше за 30 років природний приріст зареєстрований як від'ємний.

В структурі первинного виходу на інвалідність, яка пов'язана з наслідками аварії на ЧАЕС серед дорослого населення перше місце займають новоутворення (58,2%), друге місце – хвороби системи кровообігу (16,0%), третє місце – захворювання нервової системи (9,4%) [2, 57].

На відміну від офіційних джерел, в яких вказується на безпеку для населення безаварійно працюючих АЕС, за статистичними даними, відзначено зростання кількості ракових захворювань та патологій щитовидної залози, пов'язаних з отриманою додатковою дозою радіації, а також підвищений рівень дитячої смертності. Цей вплив найбільше виражений для міст, розташованих поблизу працюючих АЕС, а для іншої частини населення збільшується додаткова доза, отримана внаслідок забруднення після аварії на ЧАЕС та підвищеного природного фону в деяких районах Рівненської області.

Так, поширеність хвороб крові (просторовий розподіл по 15 районах Рівненської області) має зв'язок з розподілом територією забрудненості радіонуклідами з коефіцієнтом кореляції $r=0,72$, розподіл первинної захворюваності на ендокринні захворювання корелює з радіологічним станом території з коефіцієнтом кореляції $r=0,81$ [3, 132].

Отже, радіаційна ситуація в Рівненській області є досить специфічною, це пов'язано не лише страшними наслідками аварії на ЧАЕС, а й з тим, що територія регіону знаходиться під впливом відразу двох АЕС: Рівненської та Хмельницької, які становлять значну потенційну небезпеку для території Рівненщини. У зв'язку з цим, в області спостерігається тенденція до збільшення кількості радіаційно-індикаторних захворювань. Це, насамперед, захворювання щитовидної залози, злоякісні новоутворення, вади розвитку нервової системи та погіршення роботи серцево-судинної системи. При цьому позитивна динаміка захворювань характерна для всіх вікових груп населення. Тому основним напрямком майбутніх досліджень вчених має бути зменшення негативного впливу радіоактивного забруднення на здоров'я населення.

Література

1. Довкілля Рівненщини: Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Рівненській області у 2006 р. / [Т.І.Біла, Є.А.Бєлих, В.Ю.Верейко та ін.]; відп. ред. П.Д.Колодич. – Рівне: Держ. управління охорони навкол. природ. середовища в Рівненській обл., 2007. - 215 с.
2. Еколого-демографічні проблеми Рівненської області / Ю.С.Кушнірук, П.М.Скрипчук // Вісник Рівненського Державного технічного університету. — 2000. — № 3 (5) ч.1. — С. 53-61.
3. Кушнірук Ю. С. Застосування оцінки медико-екологічного ризику для ранжування районів на прикладі Рівненської області / Ю.С.Кушнірук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету, серія "Географія". — Вінниця, 2007, № 13. — С. 127-134.
4. Кушнірук Ю.С. Оцінка медико-екологічного ризику за станом навколишнього середовища на прикладі Рівненської області / Ю.С.Кушнірук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету, серія „Географія”. — Тернопіль, 2006, № 2. — С. 172-179.
5. Оцінка сучасного медико-екологічного ризику території північних районів Рівненської області: матеріали конференції [“Природно-ресурсний комплекс Західного Полісся: історія, стан, перспективи розвитку”] /Л.А.Волкова, Ю.С.Кушнірук. — Березно, 2007. — С. 75-76.

СОЦІАЛЬНІ НЕГАРАЗДИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Федірко С.С., магістрантка природничо-географічного факультету
Науковий керівник: д. геогр. н., проф. **Барановський М.О.**, кафедра географії

Суспільна географія – це наука про загальні та специфічні закони і закономірності територіальної організації суспільства, механізми дії та форми прояву їх у територіальних суспільних системах, що функціонують у просторово-часовому географічному просторі. Таким чином це базова частина географічної науки, яка комплексно вивчає антропосферу Землі.

У нашій країні суспільна географія сформувалася наприкінці 80-х років ХХ ст. як синтез економіко-географічних і соціогеографічних напрямів географії із розширенням предмету її дослідження за рахунок вивчення просторової організації культурної, політичної, військової, медичної, екологічної та інших сфер діяльності суспільства. У світовій географічній науці терміну "Суспільна географія" відповідає термін "Human geography". Суспільна географія вивчає й аналізує в єдності триаду "населення - господарство-природа" та взаємоз'язки між елементами цієї триади.

Оскільки суспільна географія вважається окремою наукою, то як і всі інші науки вона має свій як об'єкт, так і предмет досліджень. Так, М. Пістун наголошує, що "... теорія кожної науки ґрунтується насамперед на уніфікованому розумінні таких категорій як об'єкт і предмет вивчення" [5, 24].

Під об'єктом дослідження слід розуміти те, що вивчає галузь науки, об'єктивне матеріальне явище або категорію духовного порядку, яку дослідник уявляє "як конкретну сукупність незалежних від нього явищ, що підлягають вивченню" [1, 11].

Дещо по-іншому підходить до врахування складності об'єкта дослідження О.І. Шаблій. На його думку, необхідно розрізнити загальний (онтологічний) і конкретні об'єкти дослідження. У суспільній географії загальним об'єктом "... вважається людське суспільство в цілому чи окремі його частини – населення (народонаселення), господарство (як єдність сфер виробництва і послуг), соціальна сфера тощо" [6, 34].

Упродовж тривалого часу географічні науки не приділяли належної уваги вивченню людини. Економічна географія досліджувала проблеми територіально-природних і територіально-виробничих комплексів. Людина ж перебувала ніби за штучно створеною перегородкою. Така позиція сприяла виникненню різних негативних моментів. Зокрема К. Іваницка наголошує, що "... відсутність комплексності в методиці вивчення людини, її творчих здібностей, призводять до помилок в теорії" [3, 49].

Щодо об'єкта дослідження суспільної географії, то під ним науковці розуміють широке коло проблем територіальної організації суспільного буття, географічне середовище, процеси взаємодії природи на суспільства.

В останні роки у суспільній географії значна увага приділяється дослідженню соціальних проблем, які стали особливо актуальними у 90-х роках ХХ ст. і були пов'язані з трансформацією економічної та політичної систем країни. Бідність, безробіття, захворюваність на алкоголізм, туберкульоз, ВІЛ-інфекцію стають, на жаль, звичними супутниками життя українців. Формування та поширення соціальних негараздів визначається не лише економічною кризою, а й має певні географічні передумови.

Словосполучення "соціальні проблеми" з'явилося у західній Європі на початку ХІХ ст. і використовувалося для визначення однієї конкретної проблеми – нерівномірного розподілу багатства.

Зараз під соціальними проблемами розуміють прояв розриву соціальних відносин або руйнування соціальних норм функціонування в результаті загострення існуючих протиріч, які змінюють людські цінності, норми поведінки і ведуть до соціальних відхилень і реакцій. Це порушення певної гармонії по лінії "суб'єкт-об'єкт" і "суб'єкт-суб'єкт" [2, 176].

Соціальні проблеми це, перш за все, проблеми які знаходять своє місце в суспільстві, вони приймають найрізноманітніші форми, часто соціальні проблеми переростають у соціальні конфлікти, а точніше сказати, не часто, а завжди, якщо ці проблеми не вирішувати своєчасно.

Соціальні негаразди завжди були та є в кожному суспільстві. У різні історичні епохи розвитку людства ці проблеми трансформувалися відповідно до досягнутого рівня економічного розвитку, системи організації суспільства та пріоритетних у той чи інший час моральних цінностей.

На сьогодні існує багато соціальних проблем, їх небачений масштаб вражає, у жодній з епох не було такої величезної їх кількості. Варто зауважити, що кількість соціальних негараздів

зростає паралельно із розвитком людської цивілізації. Людина, навчившись вирішувати одну проблему, породжує низку інших. Це означає, що з кожним новим етапом розвитку людства їх стає все більше і більше.

Проблеми бувають об'єктивні, тобто пов'язані із зовнішнім світом і суб'єктивні, тобто ті, що обумовлені дією внутрішніх чинників.

Виділяють також глобальні проблеми, а саме:

- 1) ті, що виникають у системі відносин "людина-природа" (екологія, ресурси);
- 2) ті, що виникають у системі відносин "людина-суспільство" (освіта, охорона здоров'я, культура);
- 3) інтерсоціальні (між спільнотами, етносами).

Отже соціальні негаразди (проблеми) – це складні пізнавальні завдання, а пошук шляхів їх вирішення є важливим науково-прикладним завданням.

З точки зору конкретної людини або певних соціальних груп суспільства, важливим є не сам перелік соціальних проблем, а їх найголовніші кількісно-якісні параметри. Досліджуючи соціальні негаразди необхідно встановити, по-перше, для якої частини населення зазначена проблема є актуальною; по-друге, наскільки чисельні показники цієї проблеми є відхиленням від норми; по-третє, наскільки швидко вона загострюється, яка динаміка соціальної проблеми у часі; по-четверте, тривалість проблеми в часі.

Все частіше соціальні проблеми стають об'єктом дослідження тих наук, які, на перший погляд, не мають до їх вивчення жодних стосунків. До їх числа окремі науковці відносять і суспільну географію. Водночас такий підхід є глибоко помилковим, оскільки дана наука вивчає просторові особливості суспільства, у т.ч. і тих проблем, які у ньому виникають. Наприклад демографічна проблема як одна із форм прояву соціальних негараздів, матиме абсолютно різне поширення у розрізі регіонів нашої країни. В одних областях показники смертності будуть вищими, в інших нижчими. Причини цього можуть мати як економічну природу, так і бути наслідком погіршення вікової структури населення. Знання регіональних відмінностей поширення соціальних негараздів є науковим підґрунтям для розробки програм боротьби з ними.

Соціальні негаразди не є стабільним явищем, вони постійно змінюються – зростають, скорочуються, перебувають у динаміці. Дослідження часових особливостей прояву соціальних негараздів також є важливим завданням суспільної географії.

При вивченні соціальних проблем велика увага приділяється аналізу чинників, які впливають на їх формування та поширення. Тут роль суспільної географії може проявлятися у кількох аспектах. По-перше, багато чинників формування соціальних негараздів носять географічну природу (статеву-вікову структуру населення, нерівномірність розподілу продуктивних сил, екологічна ситуація тощо), по-друге, дослідження чинників є класичним завданням суспільної географії, по-третє, соціальні негаразди торкаються здебільшого соціальної сфери (бідність, злочинність), яка є складовою даної науки.

Дослідження соціальних негараздів є складним науковим завданням. У суспільній географії такі дослідження лише розгортаються, хоча потреба у їх вивченні є дуже актуальною. Обґрунтованість віднесення соціальних негараздів до сфери вивчення суспільної географії не підлягає сумніву. У цьому контексті головним завданням суспільної географії є оцінка чинників, які впливають на регіональні аспекти формування соціальних негараздів, вивчення просторово-часових особливостей їх поширення, розробка пропозицій щодо їх подолання.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Вербець В.В. Соціологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К.: Кондор, 2009. – 550 с.
3. Иваницка К. Социально-экономическая география / К. Иваницка. – М.: Прогресс, 1987. – 490 с.
4. Олійник Я.Б. Вступ до соціальної географії / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Товариство "Знання", 2000. – 256 с.
5. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії: [навчальний посібник] / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 240 с.
6. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів: Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 362 с.

РАДІАЦІЙНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА МЕТОДИ ЗНИЖЕННЯ ЙОГО КОНЦЕНТРАЦІЇ

Харченко М.С., магістрантка природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Вступ. Більшу частину зони радіоактивного забруднення після Чорнобильської катастрофи займають як природні, так і трансформовані екосистеми, інтегровані в них угіддя приватних (підсобних) господарств. Сучасні дані свідчать, що радіаційний внесок у формування доз опромінення населення зростає через продукти харчування з особистих господарств та від споживання продуктів лісу. Останні мають великий коливання значень радіоактивного забруднення, що і спричиняє широкий розподіл величин радіаційних навантажень на населення.

Дозові навантаження населення, передусім, зумовлюється включенням радіонуклідів до харчових ланцюгів "ґрунт-рослина-тваринна продукція". Тісне співіснування населення Чернігівської області з оточуючими лісами, луками та болотами сприяє формуванню напруженої радіоекологічної ситуації навіть при низькій щільності радіонуклідного забруднення ґрунтів, внаслідок значних коефіцієнтів переходу радіоактивного забруднення із ґрунту в рослинну продукцію.

Тому, з метою зменшення впливу радіаційно забруднених продуктів харчування на організм людини, було запропоновано ряд методів зменшення радіаційного забруднення продуктів харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах багато уваги приділено питанню радіаційного забруднення продуктів харчування та методам зменшення забруднення в процесі обробки продуктів. Їх вивченням займається широкий загаль науковців-екологів, біологів, медиків. Проблеми радіаційного забруднення продуктів харчування відображені в працях спеціалістів-екологів Чоботько Г.М., Перетятко Є.Є., Коніщук В.В., Райчук Л.А., спеціалістів обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції [3,4], Державного управління екології та природних ресурсів у Чернігівській області [6]. Але багато питань залишаються актуальними.

Головною **метою** даного дослідження є аналіз радіаційного забруднення продуктів харчування та вивчення і розробка заходів щодо зменшення радіації в продуктах.

Виклад основного матеріалу.

На Чернігівщині через 26 років після аварії на ЧАЕС основними дозоформуючими факторами отримання радіоактивного опромінення є молоко з приватного сектору, дичина та продукти лісу з радіоактивно забруднених територій (рис.1.). На сьогодні основна доза опромінення надходить не ззовні, а через забруднені продукти харчування. Незважаючи на переважно низькі рівні забруднення радіонуклідами харчової продукції місцевого виробництва, ще відмічаються випадки перевищення допустимих рівнів вмісту радіоцезію в продукції тваринного і рослинного походження. Ці випадки реєструються зазвичай у господарствах контрольованої зони, розміщених на територіях із забрудненістю ґрунту більше 1 Кі/км² (Козелецький, Корюківський, Ріпкинський та Семенівський райони).

На даний час особливе занепокоєння викликають приватні присадибні господарства III та IV зон радіаційного забруднення, в яких рівень забруднення молока у 2 рази вищий, ніж у сільськогосподарських підприємствах. За 2006-2009 роки він перевищував норматив у 20-32 населених пунктах області. Виробництво молока з рівнем забруднення цезієм-137 вище 40 Бк/л виявлено в 47 населених пунктах (табл. 1).

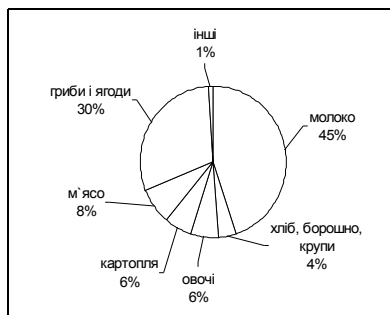

Рис. 1. Вклад продуктів харчування у формування внутрішньої дози опромінення населення в Чернігівській області

Сільські ради з найбільш забрудненим молоком

Район	Сільська рада	Показники забруднення		
		від	до	середнє
Семенівський	Тимоновицька	5	144	68
	Карповицька	19	77	31
	Хотіївська	3	86	30
Ріпкинський	Губицька	3	151	44
	Неданчицька	3	219	36
Козелецький	Косачівська	3	81	43
Корюківський	Савинківська	36	165	32
Чернігівський	Пакульська	4	136	24
	Боровиківська	6	135	48

За даними багаторічних досліджень вмісту радіонуклідів у коров'ячому молоці з приватного сектору, середній вміст радіоцезію знизився більше ніж у 5 разів (із 69 Бк/л у 1991 році до 13 Бк/л у 2008 році) (рис. 2).

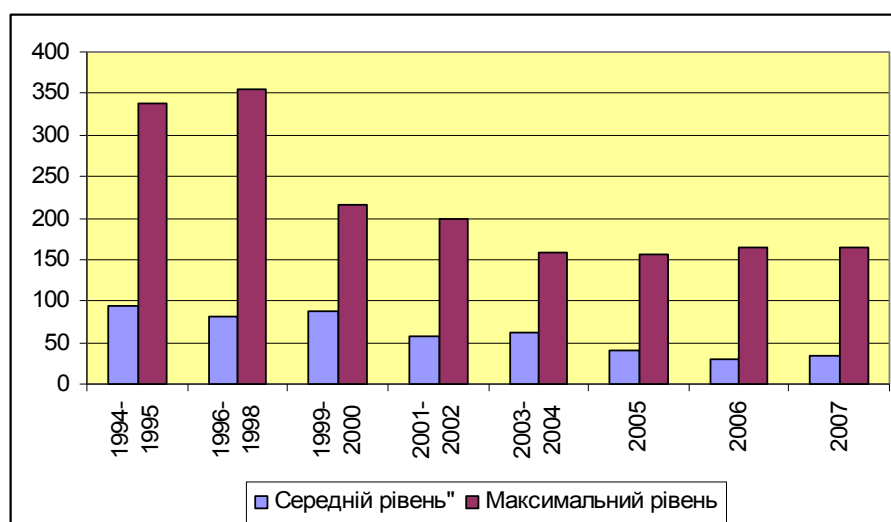

Рис. 2. Динаміка показників забруднення молока цезієм-137 в населених пунктах III зони, Бк/л

У регіоні не фіксувались випадки перевищень допустимих рівнів вмісту радіонуклідів у продуктах харчування, що реалізувались через торговельну мережу, та у питній воді. А оскільки перевищення радіації у продуктах реалізації зменшилось – зменшилися і дози опромінення жителів Чернігівщини. За результатами досліджень, у жодному з населених пунктів області розрахована доза опромінення не перевищує встановлені параметри.

Однак при цьому не враховано радіоактивне забруднення продуктів лісу, які традиційно та у великих кількостях збирають і споживають у селах. Фахівці санітарно-епідеміологічних служб вказують, що при дослідженні грибів питома вага перевищень становить понад 50%. Особливу радіаційну небезпеку становлять дари лісів, зібрані на території Добрянського, Остерського, Чернігівського лісгоспів. Збираючи гриби, ягоди та лікарські рослини в лісах Козелецького, Корюківського, Ріпкинського, Семенівського, Сосницького, Чернігівського районів потрібно обов'язково проводити їх радіологічний контроль.

Знизити небезпеку впливу радіації на організм людини можливо за допомогою харчування та природних засобів, підтримання здорового способу життя. У харчуванні варто орієнтуватися на вживання підвищеної кількості овочів і фруктів, що містять природні вітаміни, пектини, клітковину, інші важливі поживні біологічні речовини. Це морква, ягоди калини, малини, агрусу, яблука, банани, плоди чорної бузини, брусниця, глід, ожина, обліпіха, баклажани, гречка, ламінарія, сухофрукти (родзинки, курага, чернослив), селера, слива, помідори. Корисно багато пити.

Зменшення надходження радіонуклідів в організм з їжею можна досягти шляхом зниження їх кількості в продуктах харчування за допомогою різних технологічних та кулінарних обробок харчової сировини. За рахунок обробки харчової сировини – ретельного миття, чистки продуктів, відділення малоцінних частин можливо видалити від 20 до 60% радіонуклідів.

Єдиним способом термічної обробки харчової сировини в умовах підвищеного радіоактивного забруднення є відварювання. Під час відварювання значна частина радіонуклідів переходить у відвар. Тому в умовах підвищеного забруднення продуктів харчування радіонуклідами не рекомендується використовувати відвари в їжу.

М'ясо та рибу перед варінням попередньо вимочити у воді протягом 1-2 годин. Цю воду злити, налити чистої і варити без додавання солі на малому вогні протягом 10 хвилин. Зливши перший відвар, м'ясо та рибу заливають новою порцією води і варять до готовності. Смажити радіоактивні продукти недоцільно.

Зниження складу радіонуклідів у молочних продуктах можна досягти шляхом отримання із молока жирових та білкових концентратів. При переробці молока у вершки залишається не більше 9% цезію і 5% стронцію, в творозі – 21% цезію та 27% стронцію в сирах 10% цезію і 45% стронцію У вершковому маслі близько 2% цезію від його складу в молоці.

Миття зелені і салатів 2%-вим розчином лимонної кислоти зменшує кількість цезію на 57% і стронцію на 19%.

Фрукти і овочі, крім кулінарної обробки у домашніх умовах, у великій кількості переробляють у промислових умовах. Особливий інтерес становить вплив технологічного режиму виробництва на плодіві і овочеві консерви. При нормальній технологічній переробці основних фруктів і овочів вміст стронцію у готовому продукті зменшується майже у 6 разів порівняно із сировиною.

Доцільно трохи змінити раціон продуктів харчування, додавши в нього продукти, багаті вітамінами А, Е, С, Р, групи В.

Рекомендується включити додатково в харчовий раціон згущене молоко, плавлені та тверді сири, яловичину і яйця, кальцинований хліб. При виборі рослинних продуктів можна звернути увагу на овочі та фрукти, багаті вітамінами і мінеральними солями, такі як абрикоси, айва, вишня, виноград, малина, черешня, петрушка і т.д. Вибираючи овочі та фрукти, не купуйте неприродно великі екземпляри.

Мікроелементи, солі калію і кальцію є іонними конкурентами радіонуклідів, тому необхідно подбати про їх в достатній кількості в організмі.

Поповнення рідиною організму краще забезпечити за рахунок соків, вітамінних напоїв, хлібного квасу, чаю.

Цибуля і часник містить фітонцидні речовини, які також допомагають позбавити організм від прониклих радіоактивних нуклідів. Корисним впливом володіють біодобавки на основі морських водоростей, таких як хлорела, ламінарії.

Серед фармацевтичних препаратів є група радіозахисних засобів або радіопротекторів, але застосовувати їх можна тільки при реальній загрозі високих доз радіації, які здатні викликати променеу хворобу. У звичайних випадках їх приймати не варто.

Проти радіації ефективний вплив має екстракт елеутерококу, настоянка жень-шеня, левзеї, заманихи, медунки, які можна застосовувати в індивідуальних дозах вранці та в обід разом з чаєм.

Вживайте в їжу натуральні спеції: кріп, петрушку, цибулю, часник, хрін, гірчицю. Важливе місце в живленні займають злакові. Це традиційні каші - гречана, вівсяна, перлова і бобові - квасоля, горох, сочевиця.

При радіаційному забрудненні території рекомендується приймати препарати і продукти, що містять йод. Йод перешкоджає накопиченню в організмі цезію і стронцію.

Також хорошими сорбуючими властивостями володіють фруктові та овочеві соки з м'якоттю, відвар насіння льону, відвар гриба чаги.

Найбільш небажані продукти в умовах підвищеної радіації - холодець, кістковий бульйон (вони накопичують радіонукліди), яловичина, варені яйця (стронцій з шкаралупи при варінні переходить у білок).

Висновки. На сьогодні основна доза опромінення надходить не ззовні, а через забруднені продукти харчування. Значимість проблеми підсилюється також небезпекою, яку створюють для здоров'я людини навіть мінімальні кількості радіонуклідів у їжі. Щоб запобігти забрудненню продуктів харчування необхідний їх постійний радіаційний контроль та аналіз стану забруднених продуктів харчування.

Література

1. Анненков Б.М. Основи сільськогосподарської радіології / Б.М.Анненков, Є.В.Юдінцева. – М.: ВО Агропромиздат, 1991. – 300с.

2. Гавій В.М. Вплив еколого-агрохімічного стану ґрунтів Чернігівської області на врожайність основних сільськогосподарських культур // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся і суміжних територій (до 25 річчя аварії на ЧАЕС) : Матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції (26 – 28 квітня 2011р.) / В.М.Гавій, С.О.Приплавко, В.В.Суховеев. – Ніжин. ПП Лисенко М.М., 2011.- С 19 – 22.

3. Магула Т.А. Стан радіаційного забруднення довкілля в Чернігівській області // Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся та суміжних територій (до 15 річчя аварії на ЧАЕС) / Т.А.Магула, Л.Г.Гавро. – Матеріали Міжнародної конференції. – Ніжин, 2001. – 156с.

4. Мельник А.І. Основні напрямки мінімізації наслідків чорнобильської катастрофи в сільськогосподарському виробництві Чернігівщини // Міжнародна науково-практична конференція "Сучасні екологічні проблеми Українського Полісся та суміжних територій (до 15 річчя аварії на ЧАЕС". Тези доповідей. – Ніжин, 2001.- С. 80 – 81.

5. Притула О. На Чернігівщині радіоактивно забруднені лісопродукти і молоко – СЕС (2011р.) // Українська правда. – 2011р. – 18 квітня.

6. Стан довкілля Чернігівської області 2011 р. – Чернігів 2011. – 10с.

7. Управління охорони здоров'я Чернігівської області [електронний ресурс]:Режим доступу: <http://www.uoz.cn.ua/ch25.htm>

УДК 314(477.51)

УМОВИ І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Яцун Р.П., студент V курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: к. геогр. н., доц. **Афоніна О.О.**, кафедра географії

Важливою умовою функціонування і розвитку культурно-освітнього комплексу є реальний стан економіки держави загалом та окремих її регіонів. Галузева структура їх господарських комплексів визначає потреби професійної підготовки трудових ресурсів, впливає на формування мережі основних типів закладів культури і освіти, а рівень розвитку – спроможність фінансування всіх типів закладів.

Економіко-географічні чинники здійснюють безпосередній і вагомий вплив на розвиток, компонентно-функціональну і територіальну структуру культурно-освітнього комплексу Чернігівської області. Формування господарства якої відбувалося під впливом складних соціально-економічних умов. На початку ХХ ст. народне господарство Чернігівщини дещо піднеслося, на що вплинула і діяльність земств. Але знову занепало у 1917-22 рр. і докорінно змінилося вже за радянських часів у зв'язку з індустріалізацією країни та новим сільськогосподарським устроєм.

У післявоєнний період відбулося піднесення економіки області. Будується ряд нових промислових підприємств. Розвиваються нові галузі промисловості – харчова, текстильна, нафтохімічна, приладобудування, машинобудівна, паливна, плодоовочеконсервна та ін. Станом на листопад 2012 року в області було 405 промислових підприємств. В останні роки зростає кількість приватних промислових підприємств.

Докорінні зміни у сільському господарстві пройшли також у післявоєнний період. Якщо до II світової війни земля знаходилась у власності селян, то і після її закінчення уряд провів колективізацію сільськогосподарського виробництва [4].

Зараз в області 194 школи залишилися малокомплектними. З них у 12 школах навчалось менше 10 учнів; у 15 – не було жодного першокласника, у 6 – по 1, у 14 – по 2, у 10 – по 3 учні.

Вплив економічних чинників на культурно-освітній комплекс Чернігівської області у різних проявах є безпосереднім і здійснюється через людський фактор, що є головним у розвитку господарства, виступає як основна продуктивна сила у формі трудових ресурсів.

Питання системи територіальної організації закладів освіти і культури розглядається в таких напрямках: віддаленість (відстані між однотипними закладами та накладанням зон впливу); доступність (затрати енергії, часу і фінансів на подолання відстані між освітньо-культурними закладами і місцем постійного проживання тих, що користуються їх послугами); аналіз наявних транспортних шляхів і засобів пересування. Просторову доступність за відстанню і характером її подолання можна поділити на дві групи:

- пішохідна;
- транспортна.

Пішохідна доступність здебільшого визначається розміщенням закладів освіти і культури в межах населеного пункту. Вона характеризується зручністю положення (у центрі, на периферії населеного пункту), формами рельєфу, на яких вони розташовані, наявністю водних перешкод, конфігурацією забудови. Найбільший вплив чинник пішохідної доступності має на дошкільні, загальноосвітні шкільні заклади, школи естетичного виховання та будинки культури клубного типу.

На організацію і функціонування деяких закладів освіти і культури, а саме професійно-технічних училищ, технікумів, вищих навчальних закладів, будинків культури, музичних шкіл, музеїв великий вплив має чинник транспортної доступності. Це пояснюється вибіркоvim розміщенням на території області, формуванням великих просторових зон впливу, що потребують подолання значних віддалей за допомогою різних видів транспорту (в основному залізничного і автомобільного) [3].

Демографічні процеси є одними з основних, що впливають на розвиток, функціонування і розміщення культурно-освітнього комплексу Чернігівської області. Населення - основний об'єкт, на який спрямовує свою діяльність система закладів освіти і культури. Чернігівська область за чисельністю населення займає останнє місце серед областей України. Станом на 1.09.2012р. її населення нараховувало 1075,2 тис. осіб. За час, що пройшов з моменту останнього перепису населення 2001 року, чисельність населення зменшилась на 170,1 тис. осіб (13,6%)(табл. 2.1).

В період з 1959-2012 рр. спостерігається помітне скорочення загальної чисельності населення області а саме на 497,5 тис. осіб (31,6%). Особливе скорочення кількості населення спостерігається в сільській місцевості з 1959 по 2012 рр. його кількість скоротилась на 820,6 тис. осіб (67,2%). Це пояснюється природним скороченням та міграційним відтоком молоді в міста. Переважно більшість населення, яке мігрувало у міста складало особи у віці до 30 років, що погіршило демографічну ситуацію на селі – падіння рівня народжуваності та зростання рівня смертності, збільшення питомої ваги осіб пенсійного віку, скорочення частки осіб молодого віку. Ось чому збільшується кількість міського населення в період з 1959 по 1989 а саме на тис. осіб.

Чернігівська область належить до областей України з від'ємними темпами природного приросту населення. Показники народжуваності, смертності і природного приросту (скорочення) населення значно відрізняються в різних частинах області, в міських та сільських поселеннях. Найвищий природний приріст має населення обласного центру (-2,7 осіб на 1000 населення). Це викликано значним припливом у Чернігів людей у молодому і середньому віці на роботу і навчання. У всіх адміністративних районах області також спостерігаються від'ємні показники природного приросту населення. Найнижчий приріст мають Бахмацький, Ічнянський, Козелецький, Менський та Ніжинський райони, з яких найбільший відплив молоді спостерігається в обласний центр, столицю та за кордон.

Скорочення природного приросту в майбутньому стане причиною скорочення кількості осіб, які навчатимуться у закладах освіти і діставатимуть послуги у сфері культури, які спрямовують свою діяльність на молоде населення.

Важливою умовою розвитку та функціонування системи закладів освіти та культури є розміщення населення. За даними останнього перепису населення показник щільності в Чернігівській області становив 34осіби на км², тоді, як середній показник по Україні становить 76 осіб на км². Щільність населення у м. Чернігові становить 3723 особина км². Високі показники щільності населення мають райони: Бахмацький 33 особи на км², Варвинський 29 осіб на км², Носівський 27 осіб на км².

Найменша щільність населення спостерігається у Семенівському та Новгород-Сіверському районах, відповідно 12 і 16 осіб на км².

На території Чернігівської області нараховується 1530 поселень (на 1.01.2010). 97% становлять села, а міста і селища міського типу становлять 3% від всіх населених пунктів. Лише 37,2% населення Чернігівської області проживає в селах, але його кількість постійно знижується. Зменшення сільського населення спостерігається в усіх адміністративних районах, а найбільше – у Корюківському, Срібнянському, Козелецькому, Ічнянському та Менському [4].

Середня людність сіл області в 2010 р. становила 609,4 осіб. Більшість сільського населення проживає в малих (1-100 жителів) і середніх (200-500 жителів) селах. Вони переважають у центральній і південній частинах області. Для них характерна висока частка людей старшого віку природне скорочення населення, низький рівень розвитку соціальної сфери, в тому числі освіти та культури. В північній частині значну частку становлять великі (500-1000 жителів) села.

В області нараховується 45 міських поселень, серед них 15 міст і 30 селищ міського типу. Міські поселення Чернігівської області виконують найрізноманітніші функції, в тому числі й культурно-освітню.

Важливою умовою дослідження функціонування освітніх та культурних закладів області є вивчення статево-вікової структури населення. Вона впливає на організацію безперервного освітньо-культурного процесу, формування обласної територіальної системи закладів культури та освіти. У віковій структурі населення можна виділити три групи:

- діти і підлітки (0-15);
- працездатне населення (жінки у віці 16-60 років, чоловіки 16-60 років);
- люди пенсійного віку.

У віковій структурі населення Чернігівщини домінують негативні тенденції, що зумовили найвищий в Україні рівень демографічної старості жителів області, середній вік яких на 1 січня 2011р. становив 42,8 року. Середній вік українців – 40,3 року.

Сучасна територія Чернігівської області за останні декілька століть пройшла ряд історичних етапів державно-політичного, соціально-культурного та економічного розвитку. Кожен з них сприяв, залежно від потреб можливостей, формуванню системи навчально-освітніх закладів та розвитку культурного процесу. Сучасний стан, особливості розміщення і функціонування КОК Чернігівської області тісно пов'язані з минулим, тому історико-географічний чинник є вагомими у системі факторів, що активно впливають на його розвиток.

Перші згадки про організацію освіти на території сучасної Чернігівської області сягають XI століття коли було створене Чернігівське князівство, яке входило до складу Київської Русі. З літописів того часу відомо, що освітянська діяльність велася для дітей князів і місцевої знаті у палацах та великих монастирях. Дітей навчали основи граматики, рахунок, риторику, спів, важливу роль займала фізична підготовка та зайняття військовою справою [1].

З кінця XI ст. чернігівські князі вели безперервну боротьбу з половцями, тоді Чернігівщина поділилася на менші складові князівства, серед них Чернігівське і Новгород-Сіверське.

Щодо культурного розвитку, то початки бібліотечної справи також сягають даного часу. Згодом на Чернігівщині з'являються монастирські бібліотеки, де зберігалися церковні книги, літописи та інша світська література, бібліотеки в учбових закладах, Чернігівському колегіумі, а також в панських маєтках. Розвиток книгодрукування, освіти і науки послужив поштовхом до організації бібліотек.

З першої половини XI до середини XIV століття колись могутні князівства були спустошені і розграбовані татаро-монгольськими ордами. Особливо потерпіла південна і південно-східна частина сучасної області. Це був період занепаду.

XIV-XVII ст. освіта зосереджувалася переважно в православних монастирях та церквах, де існували церковнопарафіяльні школи. Із зростанням ролі міст і міського населення поряд з православними школами значну роль стали відігравати міські громадські школи. Такою була школа в Чернігові (від 1689, від 1700 колегія, від 1776 духовна семінарія) основним завданням якої було поширення освіти і культури, збереження православної віри, захист "руського народу" від денаціоналізації та окатоличення.

За Андрусівською угодою між Москвою і Польщею (1667) Чернігівщина разом з Лівобережжям підпала під зверхність Москви. Столицею Гетьманщини стали місто на Чернігівщині – Батурин (1669-1708).

У XVIII столітті Чернігівщина відіграла провідну роль на культурному відтинку для Лівобережної, і навіть усієї України. Тут жили і працювали культурно-церковні діячі: Л. Баранович, І. Галятовський, І. Максимович, що заснував у 1700 р. Чернігівську Колегію. У розвитку освіти і культури багато допомогло друкарство: 1675 створено друкарню у Новгороді-Сіверському, яку пізніше перенесено до Чернігова.

Пізніше в Ніжині і Чернігові створювались училища, які згодом (в другій половині ХХ ст.) були реорганізовані в інститути та університети. Паралельно у всіх містах губернії почали створювати краєзнавчі музеї, бібліотеки та театри

Напередодні Першої світової війни у 1912 році у всіх школах губернії навчалось 142,3 тис. дітей (у тому ч. 38 400 дівчат), однак 40% дітей залишилося поза школою.

В 1925 році Чернігівську губернію ліквідовано та поділено на округи: Чернігівський, Глухівський, Ніжинський і Конотопський. У 1930 р. - повернено Україні Путивль. Сучасна територія області була утворена 15 жовтня 1932 р. у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки, а в 1939 р. з її складу виокремлено Сумську область.

Ще одним негативним чинником у розвитку і становленні КОК на Чернігівщині стала Друга Світова війна. Фашистська окупація на території Чернігівської області тривала з 9 вересня 1941 по 21 вересня 1943 року. За цей час майже в усіх містах і селах заклади культурно-освітнього комплексу (здебільшого школи, бібліотеки та клуби) використовувались як лазарети та склади для провіанту і боеприпасів. Більшість з яких в ході воєнних дій були зруйновані. Але вже з 1950 року заклади освіти і культури області досягли довоєнної кількості.

У 80-х на початку 90-х років ХХ ст. відбулось інтенсивне будівництво клубних закладів, дошкільних та загальноосвітніх шкільних закладів, які функціонують в області і на теперішній час.

Із здобуттям Україною незалежності відбулись суттєві зміни у компонентній структурі КОК Чернігівської області. Зменшилась кількість клубних закладів, бібліотек, закладів дошкільної освіти. Багато закладів професійної підготовки трудових ресурсів змінили свій статус. Інститути реорганізовано в університети, створено заклади освіти нового типу: об'єднання „школа-садок”, гімназії, коледжі, комерційні інститути. Відкрито філії вищих навчальних закладів інших міст України.

Природні чинники не мають вирішального впливу на функціонування та організацію освітньо-культурного комплексу Чернігівської області. Але їх розгляд необхідний для визначення прямої чи непрямой дії на даний комплекс.

Чернігівська область знаходиться в межах поліської та лісостепової зон. На півночі області переважають мішані ліси (68% території області) і лише на півдні зустрічаються ділянки лісостепу (32%). Лісами зайнято 21% загальної території області.

Чернігівська область займає північно-західну частину Дніпровсько-Донецької западини яка відповідає в рельєфі Придніпровській низовині (на території області).

Рельєф безпосередньо впливає на особливості освоєності території області, кількість і щільність населення в населених пунктах та конфігурацію їх забудови. Особливості форм рельєфу впливають на пішохідну і транспортну доступність населення відносно різних типів освітніх та культурних закладів.

Клімат області помірно-континентальний, з досить теплим літом та порівняно м'якою зимою та достатньою зволоженістю. Середня багаторічна температура найбільш теплої місяця (липня) +18,4-19,9°C, найбільш холодного (січня) від -6°C до -8°C. Але в окремі роки температура значно відхиляється від вказаних величин. Абсолютний температурний максимум +38°C, а мінімум -34°C. Безморозний період продовжується 155-170 днів. В окремі роки бувають сильні морози. Тривалість періоду зі стійким сніговим покривом 95-105 днів.

Гідрологічні умови території області є одним із чинників, що з одного боку на розміщення закладів освіти і культури з огляду на інженерно-технічний стан підземних вод, з іншого – на пішохідну або транспортну доступність різних груп населення через водні перешкоди.

Рівнинний рельєф і достатнє зволоження впливають на формування густої річкової мережі. По території області протікає понад 1570 річок. Загальна довжина річкової мережі області – 8369 км. Усі вони належать до басейну Дніпра. Територією області протікають великі річки: Дніпро (124 км в межах області), Десна (505 км), Сож (30 км), Судость (17 км), Сейм (56 км), Снов (190 км), Остер (195км), Трубіж (15 км), Супой (25 км) та Удай (195 км). Ширина долин змінюється залежно від характеру річки, найчастіше 1-3 км, а на більших річках досягає 6-18 км. Нахил рік незначний, тому їхня течія повільна.

Рекреаційні природні ресурси на території області представлені кліматичними, лісовими, водними ресурсами, геологічними пам'ятками. Клімат на території області має важливе рекреаційне значення [2].

Література

1. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. / Джаман В. О. – Чернівці: Рута, 2004. – 392 с.
2. Черничко І. В. Теоретико-методологічні основи формування моделі розвитку сфери культури України // Фундаментальні соціально-економічні проблеми. РВПС України НАН України / Черничко І. В. – К.: 1999. – С. 24-27.
3. Чернюк Л.Г. Економіка регіонів (областей) України. / Чернюк Л.Г., Калиновий Д.В. – К.: ЦУЛ, 2002. – 644 с.
4. Природний рух населення [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

УДК 330.59(477)

РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Баско А.А., студентка III курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Жук А.В.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

У сучасних умовах ринкової економіки рівень життя і диференціація доходів населення стали однією з головних проблем. Разом із здобуттям незалежності в Україні відбулися докорінні зміни в економічному житті суспільства. Відбулося зниження рівня життя широких верств населення внаслідок падіння реальних доходів, посилилася майнова диференціація й розширилася зона бідності.

За класичним визначенням, рівень життя – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Ця категорія є важливим соціально-економічним критерієм при виборі напрямків і пріоритетів економічної та соціальної політики держави, а також для планування соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Він складається з багатьох компонентів. Це і розмір ВВП на душу населення, реальних доходів трудящих, рівень освіти, споживання населенням матеріальних благ і послуг, забезпеченість населення житлом тощо. Для характеристики рівня життя ООН використовує такий показник, як "індекс розвитку людського потенціалу" (ІРЛП). Він включає в себе: тривалість життя населення – 25-85 років; рівень освіти – 0-100% (кількість років, які провів в режимі навчання після 15 років середній громадянин); обсяг ВВП на душу населення від 200 до 4000 \$ США; ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людини. В останньому рейтингу 2012 року Україна займає 78 місце. Експерти оцінили український потенціал у 0,729 бала і зарахували державу до категорії "країни з високим рівнем потенціалу". Схожі показники мають Перу, Ямайка, Грузія, Венесуела й інші держави. Український показник вищий за середній світовий (0,682 бала), але нижчий від середнього європейського показника (0,751 бала). Взагалі індекс людського розвитку України з 1990 року по 2012 рік зріс на 4%. Ненабагато кращий в Україні і показник тривалості життя. За даними ПРООН, тривалість життя в Україні становить лише 67,7 років, за власними національними розрахунками – 68 років, проти 80 років у таких країнах Європи, як Швеція, Іспанія, Італія. Нині із 117 країн світу в 11 країнах тривалість життя перевищує 80 років, в 36 країнах даний показник перебуває в інтервалі 75-80 років й у 50 країнах – 70-75 років. Україна за цим показником, навіть із урахуванням національних даних, перебуває лише на 110-му місці. Серед країн Європи показник тривалості життя нижчий, ніж в Україні, лише в Росії – 65,0 років. [14].

Фактори, що мають вплив на рівень життя населення можна поділити на дві групи: економічні та неекономічні (рис. 1). Економічні фактори пов'язані з відносинами виробництва, розподілу, обміну та споживання у суспільстві, що визначають економічний розвиток у будь-якій країні, без якого не можливо забезпечити достойний рівень життя громадян. Дана група факторів є динамічною, вони постійно змінюються [3, с. 123].

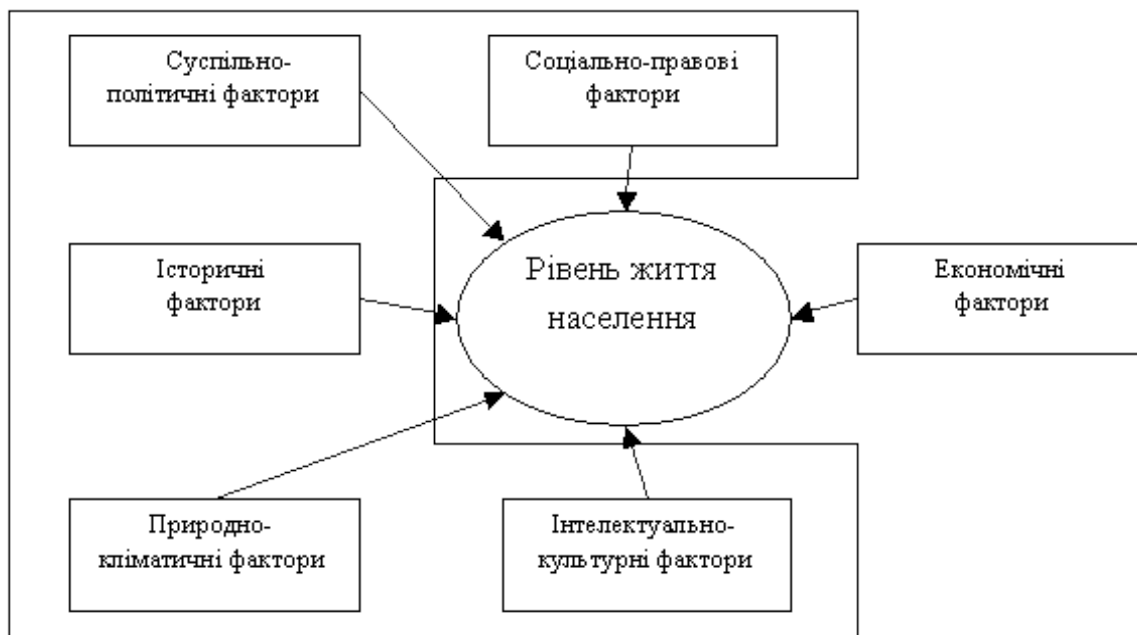

Рис. 1. Фактори впливу на рівень життя населення

Разом із здобуттям незалежності в Україні відбулися докорінні зміни в економічному житті суспільства. Відбулося зниження рівня життя широких верств населення внаслідок падіння реальних доходів, посилилася майнова диференціація й розширилася зона бідності.

Важливе значення для формування рівня життя мають державні соціальні стандарти та гарантії. Адже розміри соціальних гарантій завжди впливають на життя населення. Визначення цих понять дає Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії".

Згідно з цим законом, державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних гарантій.

Державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат встановлені законами та іншими нормативно правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижче від прожиткового мінімуму.

Обсяг і структура доходів населення є основним економічним показником рівня життя населення України. Основну роль у сукупному доході відіграють такі доходи: заробітна плата, прибуток та змішаний дохід, доходи від власності (одержані), соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти.

Про доходи населення в цілому по Україні за 2002-2011 рр. (табл.1) [2].

Як бачимо з наведених даних, доходи населення починаючи з 2002 р. зростають, і в 2011р. вони вирости в 6,8 рази порівняно з 2002 р. У той же час заробітна плата зросла за цей період у 6,6 рази, прибуток та змішані доходи – у 5,9 рази, доходи від власності – у 12,8 рази, а соціальні допомоги – у 8,3 рази. Отже, найбільше зростання із зазначених складових рівня доходу відбулося за рахунок соціальних допомог та доходів від власності. Частка соціальних допомог збільшилася з 17,0% у 2002 р. до 21,0% у 2011 р. Однак найбільшу питому вагу у структурі доходів становить заробітна плата – 42,7% у 2002 р.; 43,7% у 2003 р.; 42,7% у 2004 р.; 42,1% у 2005 р.; 43,5% у 2006 р.; 44,85 у 2007 р.; 43,3% у 2008 р.; 40,8% у 2009 р.; 40,8% у 2010 р. і 41,7% у 2011р. [15]

Як свідчать статистичні дані МВФ, з 2002 року по 2012 рік ВВП на душу населення зріс з 4002 доларів до 7598 доларів. [3].

Також відбулося зростання прожиткового мінімуму (табл. 2) [13].

**Доходи населення України за 2002 – 2011 роки
(млн.грн.)**

	Р О К И									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Доходи - всього	185073	215672	274241	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1251005
в тому числі:										
заробітна плата	78950	94608	117227	160621	205120	278968	366387	365300	449553	521066
прибуток та змішаний дохід	33540	36330	43828	58404	69186	95203	131139	129760	160025	198512
доходи від власності (одержані)	5297	6706	8337	11072	13855	20078	28432	34654	67856	68059
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	67286	78028	104849	151307	183900	229040	319683	364572	423741	463368
в тому числі:										
- соціальні допомоги	31601	35318	52035	84617	103092	124472	180455	204101	237213	262744
- інші одержані поточні трансферти	6656	8281	11500	12545	14510	18209	26092	32984	34397	33681
- соціальні трансферти в натурі	29029	34429	41314	54145	66298	86359	113136	127487	152131	166943
Наявний дохід	141618	162578	212033	298275	363586	470953	634493	661915	847949	971231
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	2938,0	3400,3	4468,4	6332,1	7771,0	10126,0	13716,3	14372,8	18485,6	1770,8
Реальний наявний дохід,у відсотках до відповідного періоду попереднього року	118,0	109,1	119,6	123,9	111,8	114,8	107,6	90,0	117,1	106,1

**Прожитковий мінімум
(загальний показник)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
На початок року	423	453	492	592	626	825	894	1017	1108
На кінець року	382	472	532	626	701	875	953	1095	1176

Мінімальна заробітна плата як соціальна гарантія за період з січня 2005 року по січень 2013 року зросла з 262 грн. до 1147 грн. [11].

Середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника по економіці України з 2003 по 2011 роки зросла з 465,58 грн. до 2639,17 грн. [12].

При збільшенні доходів покращується рівень життя українців, вони можуть задовольняти все більше своїх матеріальних та не матеріальних потреб.

Як свідчать статистичні дані витрати населення у III кварталі 2011 року порівняно з 2010 роком збільшились на 20,7%, тобто рівень життя зростає.[8].

Структура харчування, як ніщо інше, дуже добре показує, зростає чи падає рівень життя населення.

Люди завжди схильні змінювати свої звички в харчуванні у міру зміни своїх доходів. Якщо доходи падають, то, в будь-якому разі, населення починає економити, і вже не до делікатесів. І навпаки, якщо доходи зростають, але населення продовжує скаржитися, що жити стає все важче і важче, проте при цьому купує дорогі продукти харчування й відмовляється від старої звички економити на їжі. Тому порівнюючи, як змінюється або не змінюється структура харчування, можна відповісти на запитання, зростає чи падає рівень життя населення.

Один з найбільш чутливих показників бідності в Україні – це показник споживання хліба на душу населення. Завжди, коли рівень життя падає, населення більше споживає хліба, при цьому менше купують і споживають м'яса та риби, як більш дорогих продуктів харчування. Крім хліба таким же продуктом бідних є й картопля. Дуже часто, коли ситуація в економіці погіршується й люди змушені заощаджувати на їжі, саме споживання картоплі виручає багатьох людей.

Відповідно, як тільки доходи населення зростають не на словах, а реально, то населення починає зменшувати купівлю й споживання картоплі та хліба, а більше купує м'яса й риби. Ось саме це і спостерігається в Україні за останні десять років. У 2011 році середнє споживання хліба і хлібобулочних виробів було 9,2 кг, що на 14% менше, ніж у 2001 році. Аналогічна картина спостерігається і зі споживанням картоплі. У 2011 році середньодушкове споживання картоплі було на 31% меншим, ніж у 2001 році. У той же час, в 2011 року один українець у середньому за місяць з'їдав 5,1 кг м'яса і різних м'ясопродуктів, що на 82% більше, ніж у 2001 році. Споживання риби за останні десять років зросло на 21%. Цифри показують чітко, що структура споживання продуктів харчування українців за останні десять років суттєво змінилася в бік покращення [10].

Життєвий рівень населення залежить, з одного боку, від способу виробництва, який характеризується відносинами власності, рівнем розвитку матеріальної бази суспільства, сфери послуг та суспільною продуктивністю праці, а з іншого – від способу життя, що визначається загальними проявами життєдіяльності людини, а саме величиною потреб у різних життєвих благах та можливістю їхнього задоволення, виходячи з пропозиції товарів та послуг на ринку та реальних доходів населення. Рівень соціальної захищеності українського населення є низьким порівняно зі стандартами розвинутих країн не стільки через слабку соціальну спрямованість державних витрат, скільки через низький рівень оплати праці.

Отже основною причиною низького рівня життя населення в Україні є: відсутність оплачуваної роботи для частини працездатного населення, низька оплата праці працюючим громадянам, існування певних диспропорцій у заробітній платі, важкі умови праці, тобто неефективна соціальна політика. Показники рівня та якості життя населення України підтверджують, що заходи, яких держава вживає для поліпшення життя (підвищення мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, тощо), є недостатніми. Українська держава в умовах відсутності достатніх фінансових коштів повинна створити такі умови, щоб працездатні громадяни отримали гідний захист.

Покращення ситуації в Україні можливе лише за умов державного втручання. Для цього необхідно: розробити соціально-економічну програму змін, яка буде спрямована на забезпечення гідних умов як для формування висококваліфікованого трудового потенціалу країни, так і його якнайповнішої реалізації; забезпечувати адекватну, прямо пропорційну залежність результатів трудової діяльності; здійснювати соціально-економічний захист населення через розподіл та перерозподіл ВВП на засадах соціальної справедливості шляхом встановлення обґрунтованих соціально-економічних стандартів, які відповідають рівню життя європейської спільноти.

Підвищення рівня життя населення є головною метою будь-якого прогресивного суспільства. Держава зобов'язана створювати сприятливі умови для довгого, безпечного, здорового і благополучного життя людей, забезпечуючи економічне зростання і соціальну стабільність суспільства.

Література

1. Баранова Н.П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Н.П.Баранова, Т.В.Новікова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №2. – С. 137-146.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
3. Динамика изменения месячной и почасовой минимальной зарплаты в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://mojazarplata.kp.ua/main/minimum-wage/minimum-zarplata>
4. Економіка. Економіка праці та соціальна політика. – Показники оцінки рівня життя населення та їх систематизація. – Бізнесінформ № 6, 2012р.
5. Закону України від 22.12.2011 р. № 4282-VI „Про Державний бюджет України на 2012 рік”
6. Кондирін О.В. Доходи населення як основний показник рівня життя. / О.В. Кондирін // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. - №5. – С. 229-232.
7. Михальченко Г.Г Вплив якості життя на відтворювальні процеси населення України / Михальченко Г.Г// Актуальні проблеми економіки. – 2011. - №9. – С. 200-207.
8. Моніторинг розвитку соціальної сфери України за березень 2012 року [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=189:-2012-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24
9. Рівень життя населення України та проблеми регулювання його органами державної влади [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2011_17/Parkina.pdf
10. Рівень життя зростає, але забаганки зростають швидше [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/09/12/287373>
11. Рівень життя населення України як показник дієвості соціальної державної політики [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2011_1/txts/Popova.pdf
12. Справочні матеріали: Розмір прожиткового [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: мінімуму http://consultant.parus.ua/_dict_view.asp?mx=.0G88f0e13bd83f4ec1022d96013b994565c1
13. Страхування захисту громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://soc-in.com/serednomisjachna-zarobitna-plata-odnogo-shtatnogo-pratsivnika-po-ekonomitsi-ukrayini.html>
14. Україна 2012 у світових індексах [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://tvi.ua/blog/2013/01/04/ukrayina_2012_u_svitovykh_indeksakh
15. Україна за десять років подвоїла ВВП на душу населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/10/14/339501/>.

УДК 331.5-053.81(477)

СИТУАЦІЯ НА РИНКУ ПРАЦІ СЕРЕД МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Бойко Ю.С., студентка III курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Жук А.В.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

В наші дні дуже гостро постає питання про рівень безробіття серед молоді. Ця проблема не минула і Україну. Велика кількість людей намагалися пояснити той факт, що саме молодь більше страждає від безробіття. Адже, це так і є, з роками погляди на життя у населення змінюються, наприклад, для людини, що жила у 90-х роках, така професія, як інженер, була дуже шанованою, а зараз зовсім не так, великий відсоток вступаючих у ВУЗи іншої думки, вони хочуть навчатися на менеджерів та бухгалтерів, а як наслідок, їм не вистачає місць для роботи, так, як їх вже дуже багато на ринку праці.

Щоб проаналізувати цю проблему, розглянемо основні тенденції, що були притаманні ринку праці України у I півріччі 2012 року порівняно з I півріччям 2011 року щодо економічної активності населення працездатного віку:

- 1) збільшення рівня економічної активності з 72,7 до 73%;

2) збільшення рівня зайнятості з 66,2 до 66,9%;

3) зменшення рівня безробіття (за методологією МОП) з 8,9% до 8,4%.

Порівняємо вище зазначені показники серед усього працездатного населення з показниками серед молоді віком 15-24 років.

Найвищий рівень економічної активності, був характерний для осіб віком 40-49 років (85%), найнижчий – для молоді віком 15-24 років (40,5%) та осіб віком 60-70 років (23,4%). При цьому рівень економічної активності серед молоді порівняно з I півріччям 2011 року скоротився на 0,5% у I півріччі 2012 року.

Якщо взяти показники зайнятості, то найвищий рівень спостерігався знову ж таки у осіб віком 40-49 років, а найнижчий у молоді, віком 15-24 років та осіб віком 60-70 років. При цьому порівняно з I півріччям 2011 року у I півріччі 2012 року рівень зайнятості серед молоді зріс на 0,4%.

Відповідно до аналізу показників безробіття, найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) спостерігався серед молоді віком 15-24 років (17,3%), а найнижчий – серед осіб віком 60-70 років (0,1%). Слід зазначити негативну тенденцію до збільшення рівня безробіття серед молоді у зазначених періодах на 0,3%.

Ситуація з безробіттям серед молоді на сучасному ринку праці в Україні знаходиться у досить критичному стані. Цьому явищу передують ряд причин. Однією з найголовніших виступає різниця попиту на кваліфікованих спеціалістів з їх пропозицією.

Найбільшим залишається попит підприємств на кваліфікованих робітників із інструментом (20,1% від загальної кількості вільних робочих місць), професіоналів (15,6%), робітників із обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (15,5%), працівників найпростіших професій у сфері торгівлі, послуг, у промисловості, будівництві, на транспорті та ін. (15,1%).

Порівняно з відповідним періодом минулого року спостерігалось скорочення потреби підприємств, установ й організацій у працівників більшості професій, а серед найбільш поширених – у продавцях та демонстраторах (на 32,3%); службовцях, що обслуговують клієнтів (на 29,4%); службовцях, пов'язаних з інформацією (на 23,6%); працівниках найпростіших професій у промисловості, будівництві, на транспорті (на 22,8%); робітниках металургійних і машинобудівних професій (на 21,8%) та робітниках з видобутку корисних копалин і на будівництві (на 20,4%)[8].

Відсутність роботи стає причиною низки негативних процесів. Не знайшовши роботи вдома, юнакам та дівчатам доводиться виїжджати за кордон, а це буде призводити до відтоку робочої сили.

Нормативно-правове регулювання зайнятості молоді в Україні в сучасних умовах являє собою єдине державне регламентування заходів, спрямованих на забезпечення працевлаштування молодіжного контингенту на ринку праці, що засноване на міжнародно-правових нормах і чинному законодавстві України.

Нормативно-правову базу з питань зайнятості молоді умовно можна поділити на три групи:

– першу становлять документи, які забезпечують державну політику зайнятості населення України;

– до другої входять ті, що регламентують загальні засади державної молодіжної політики;

– до третьої – нормативні документи, які безпосередньо стосуються зайнятості молоді [7].

Те, що відсутні робочі місця, ще не означає, що це є фактором безробіття, а це говорить про нездатність держави, роботодавців і самих молодих спеціалістів знайти спільну мову. Слід визнати, що частина української молоді подеколи вирізняється наявністю непомірних амбіцій, які, на жаль, не підкріплюються ні достатнім освітньо-професійним рівнем, ні досвідом роботи. Нерідко молоді люди обирають роботу навіть не за зацікавленістю, а лише за розміром заробітної плати, при цьому подеколи бажають усього й одразу: гарну посаду й високу заробітну плату, через що вимоги роботодавців та молодих фахівців часто не збігаються [6].

Збалансувати цей очевидний конфлікт інтересів мала б насамперед держава, представники якої не втомлюються проголошувати, що молоді – її майбутнє. Звідси постає необхідність напрацювання ефективної державної політики щодо працевлаштування молоді. Особливо з огляду на ті негативні тенденції, які потягом тривалого часу спостерігаються в економіці України. Понад те, загострення проблеми молодіжного безробіття тягне за собою цілу низку соціальних небезпек для суспільства загалом [4].

Якщо згадати про службу зайнятості, то головним її завданням є аналіз ринку праці, потім, надання допомоги щодо працевлаштування. Якщо є робочі місця, а людина не влаштує роботодавця, пропонують перенавчання – підвищити кваліфікацію або навчити іншої спеціальності. Якщо ж не вдається працевлаштувати, то знаходять якусь громадську роботу (хоча б тимчасову зайнятість). І останнє – це виплата допомоги.

Питання підтримки безробітних в Україні дуже залежить від фінансування державою Центрив зайнятості. Наприклад, у Польщі річний обсяг фінансування у 20 разів вищий, ніж в Україні, враховуючи те, що в Польщі 38 млн. населення, а в Україні – майже 47 млн. Але вони видають кредити, активно працюють служби підтримки безробітних, які користуються авторитетом і можуть вирішувати багато питань [5].

Вимушена бездіяльність може призвести до серйозних втрат, коли суспільство даремно вкладає інвестиції в освіту, держава не може повернути вкладення в систему соціального забезпечення і змушена витратити додаткові кошти на подолання негативних наслідків кризи.

Національне законодавство України про забезпечення молоді першим робочим місцем складається з Кодексу Законів про працю України, Законів України "Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю", "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", "Про зайнятість населення" та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері забезпечення молоді першим робочим місцем.

Незважаючи на таку кількість законодавчих актів, проблеми соціального захисту безробітної молоді не цілком врегульовані на законодавчому рівні через: недотримання законодавства роботодавцями та невідповідність норм закону сучасним економічним, політичним і соціальним реаліям; неузгодженість ринку освітніх послуг із вимогами ринку праці (низька кваліфікація випускників навчальних закладів, невідповідність змісту освіти вимогам сучасного виробництва) та інші [1, 96].

Тому з метою розширення можливостей для підвищення конкурентоспроможності молоді Законом України "Про зайнятість населення" (який вступив в дію з 01.01.2013 р.) впроваджується стажування "Студенти вищих та учні професійно-технічних навчальних закладів, що здобули професію (кваліфікацію) за освітньо-кваліфікаційним рівнем "кваліфікований робітник", "молодший спеціаліст", "бакалавр", "спеціаліст" та продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, мають право проходити стажування за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, на умовах, визначених договором про стажування у вільний від навчання час.

Метою стажування є набуття досвіду з виконання професійних завдань та обов'язків, удосконалення професійних знань, умінь та навичок, вивчення та засвоєння нових технологій, техніки, набуття додаткових компетенцій" [2].

Відтак, можемо визначити, що в Україні триває робота із забезпечення підвищення рівня зайнятості економічно активного населення в цілому та розширення сфери застосування праці шляхом створення нових робочих місць, зокрема для молоді.

Молоді, яка звертається до державної служби зайнятості, надається допомога у підборі відповідної роботи. Служба сприяє їм у працевлаштуванні, залучає до участі в оплачуваних громадських роботах. Окрім того, направляє їх, згідно із потребами ринку праці, на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації. Молодь безкоштовно отримує профінформаційні та профконсультаційні послуги щодо вибору професії з врахуванням потреб того чи іншого регіону, залучається до участі у семінарах, ярмарках вакансій [3].

Потрібно вживати заходи, які забезпечили б ширшу обізнаність молодих людей у різних професіях і врешті спрямувати людину в "правильне русло". У цьому аспекті значну роль відіграє запровадження державних програм підтримки молоді, стимулюючи цим самим творчу активність. Варто також активно залучати засоби масової інформації та інтернет-ресурси, які сьогодні є основними комунікативними засобами. Це забезпечить вищий рівень поінформованості та допоможе людині визначити напрямок, в якому вона прагне надалі працювати і реалізовувати себе, при цьому користь буде не лише для неї, а й для розвитку країни.

Молодь, яка не має спеціальної освіти, також є численною групою, що потребує державної допомоги в трудовій і соціальній адаптації. Недостатній рівень освіти та можливостей працевлаштування збільшує ризик соціальної ізоляції молодих людей і перешкоджає їхній участі в економічному розвитку.

Отже, із огляду на це, необхідні здійснення комплексу заходів проти молодіжного безробіття:

- проведення постійного моніторингу ринку праці з метою прогнозування попиту на робочу силу молоді у розрізі професій та планування кваліфікаційно-освітньої структури її пропозиції;
- запровадження у практику регулювання зайнятості молоді механізму державного замовлення кадрів, як передумови подолання дисбалансу попиту та пропозиції в молодіжному сегменті ринку праці;
- встановити тісний зв'язок "ВНЗ – ринок праці";

- стимулювання роботодавців до працевлаштування молоді шляхом надання їм пільгових кредитів та дотацій;
 - створення відповідних умов розвитку молодіжного підприємництва;
 - створити дієву систему професійної орієнтації незайнятого населення, в т. ч. молоді, яка закінчила навчання, здійснення всебічної роботи щодо популяризації робітничих професій тощо.
- Зрозуміло, що система заходів щодо зниження рівня безробіття молоді не обмежується наведеним, є багато можливостей для творчого пошуку шляхів виходу зі складної ситуації, що склалася нині на ринку праці, але в будь-якому разі тільки комплексний підхід до розв'язання проблеми дасть досягти певних позитивних зрушень у сфері працевлаштування молоді в Україні.

Література

1. Дяків О.П., Колодка О.М, Римарчук М.М. Особливості розвитку молодіжного ринку праці в Україні. // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 14.
2. Закон України "Про зайнятість населення" [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/page2>.
3. Зіневич Н. Молоді українці не повинні бути зайвими на вітчизняному ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua>.
4. Кравченко В.Л. Сучасні тенденції розвитку молодіжного сегменту ринку праці України / В.Л.Кравченко // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. – К., 2006. – Т. 2. – С. 732–429.
5. Лесин В. Працевлаштуванню молоді особливу увагу / В.Лесин // Соціальний захист. – 2003. – № 2.
6. Молодь та молодіжна політика / Зав. ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птуха НАН України, 2010. – 248 с.
7. Про становище молоді в Україні (щодо підтримки молоді сім'ї, посиленню соціального захисту дітей та молоді у 2001 – 2006 рр.): щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. Т.В.Безулик, Є.І.Бородін. – К.: Гопак, 2006. – 360 с.
8. Ринок праці у Іпівріччі 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Шляхи подолання молодіжного безробіття в сучасних умовах соціально – економічного розвитку держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.confiapv.at.ua>.

УДК 548.33

ПОЛІМОРФІЗМ СУЛЬФІДУ КАДМІЮ (CdS)

Булавенко П.Ю., студент IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. ф.-м. н., доц. **Мельничук Л.Ю.**, кафедра фізики

Сульфід кадмію (CdS) належить до широкозонних перспективних напівпровідникових матеріалів групи A^2B^6 з шириною забороненої зони 2,4 еВ при $T = 300$ К. Густина сульфідів кадмію $4,824$ г/см³ [1].

CdS – напівпровідник n -типу провідності [2]. Деякі фізико-хімічні властивості сульфідів кадмію представлено в табл. 1 – 4 [1].

Таблиця 1

Механічні властивості CdS

Тип кристалічної структури, просторова група	Гексагональний, $P6mc$ Кубічний, $F43m$
Параметри решітки (гексагональної та кубічної модифікації)	$a = 4,1368 \text{ \AA}$, $c = 6,7163 \text{ \AA}$, $z = 2$ $a = 5,832 \text{ \AA}$, $z = 4$
Твердість за Моосом	3;8

Таблиця 2

Теплофізичні властивості CdS

Температура плавлення, °С	1475
Температурний коефіцієнт лінійного розширення, К ⁻¹	$(4,1 - 6,5) \cdot 10^{-6}$
Молярна теплоємність, Дж/(моль·К)	47,32
Ентропія, Дж/(моль·К)	71,1 при 298 К
Енергія Гіббса, кДж/моль	-153,2 при 298 К
Ентальпія, кДж/моль	-157 при 298 К

Таблиця 3

Електричні властивості CdS

Ефективна маса електронів провідності (m_0 – маса вільного електрона)	0,204 m_0
Ефективна маса дірок	0,50 m_0
Рухливість електронів, см ² /(В·с)	120

Таблиця 4

Оптичні властивості CdS

Діапазон пропускання, нм	511 – 24000
Показник заломлення для $\lambda = 520$ нм	$n_o = 2,702$; $n_e = 2,698$

Сульфід кадмію використовується в електронній, оптоелектронній і лазерній техніці [3]. Він є матеріалом для виготовлення фотоелементів, сонячних батарей, фотодіодів, світлодіодів, люмінофорний пігмент для художніх фарб, стекл і кераміки [1]. Вивчення та дослідження сульфід кадмію є досить важливим при розробці технології синтезу квантово-точкових систем із нанокристаліями CdS [4].

Сульфід кадмію у вигляді тонких напівпровідникових плівок являється одним із основних елементів перетворювачів сонячної енергії, детекторів випромінювання різного діапазону електромагнітних хвиль, сенсорів [5]. Авторами [6] створено перший у світі повністю оптичний фотонний перемикач із нанопровідників, виготовлених із сульфід кадмію, який дозволить побудувати надшвидкісні комп'ютери, причому одиниці і нулі в них будуть передаватись спалахами світла, а не електрикою.

Оскільки сульфід кадмію, як сполука, в природі майже не зустрічається, то проблема полягає в знаходженні та створенні такої сполуки. На сьогодні існують такі методи синтезу або вирощування кристалів даної речовини: кристалізація речовини із розплаву чи газової фази, із рідкої фази або з розчину. Існує багато запатентованих установок, підходів тощо до вирощування кристалів CdS [16].

Сульфід кадмію – це сполука з кадмію та сірки.

Кадмій (*Cadmium*), Cd – хімічний елемент II групи періодичної системи Менделєєва, атомний номер 48, атомна маса 112,40. Це білий, блискучий, важкий, м'який, тягучий метал. Кристалічна ґратка кадмію гексагональна з періодом $a = 2,97311$ Å, $c = 5,60694$ Å (при температурі 25 °С). Атомний радіус 1,56 Å, іонний радіус Cd²⁺ 1,03Å. Густина 8,65 г/см³ за температури 20 °С. Температура плавлення $t_{пл} = 320,9$ °С, кипіння – $t_{кп} = 767$ °С. Коефіцієнт термічного розширення $29,8 \cdot 10^{-6}$ (при температурі 25 °С). Теплопровідність 97,55 Вт/(м·К) (при температурі 0°С). Питома теплоємність (за температури 25 °С) 225,02 Дж/(кг·К). Питомий електроопір $7,4 \cdot 10^{-8}$ Ом·м (при температурі 20 °С).

Температурний коефіцієнт електроопору кадмію $4,3 \cdot 10^{-3}$ (в межах температур 0 – 100 °С). Межа міцності при розтягу 64 МПа, відносне видовження 20%. Твердість кадмію по Брінелю 160 МПа, за шкалою Мооса – 2,0 [7].

Сірка, S – хімічний елемент VI групи періодичної системи Менделєєва, атомний номер 16, атомна маса 32,064. Тверда крихка речовина жовтого кольору. Властивості сірки наведені в табл. 5 [8].

Фізичні властивості різних модифікацій сірки

Властивості	Ромбічна сірка	Моноклинна сірка	Пластична сірка
Колір	Світло-жовтий порошок	Жовті ігли	Темно-жовта маса
Густина, г/см ³	2,07	1,96	–
Температура плавлення, °С	112,8	119,3	–
Температура кипіння, °С	444,6		

Для сульфїду кадмію характерний поліморфізм. Він існує у вигляді мінералів хоуліту та гринокіту [2]. Кристалічну структуру кристалів CdS представлено на рис. 1, де зображено кубічну модифікацію (хоуліт) та гексагональну модифікацію (гринокіт) сульфїду кадмію [9].

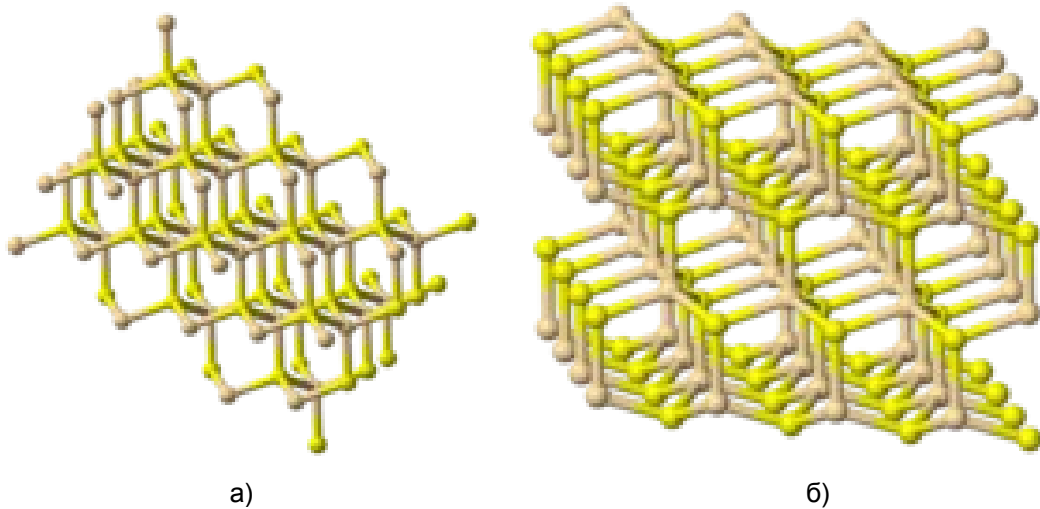

Рис. 1. Кристалічна структура модифікацій CdS:
а) кубічний CdS; б) гексагональний CdS

Гринокіт має гексагональну структуру типу вюрциту з періодом ґратки (за нормальної температури)

$$a = 4,1368 \text{ \AA}, c = 6,7163 \text{ \AA}, z = 2 [1]; a = 4,131 \text{ \AA}, c = 6,691 [2].$$

На рис. 2 наведено схему елементарної комірки вюрциту CdS із параметрами решітки згідно [11].

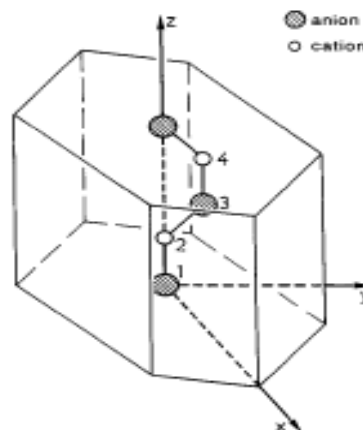

Рис. 2. Елементарна комірка вюрциту CdS. Координати чотирьох атомів:

$$t_1 = (0,0,0), t_2 = (0,0,uc), t_3 = (0, a/\sqrt{3}, c/2), t_4 = (0, a/\sqrt{3}, c/2 + uc)$$

На рис. 3 зображено першу зону Бриллюена для вюрциту CdS [11].

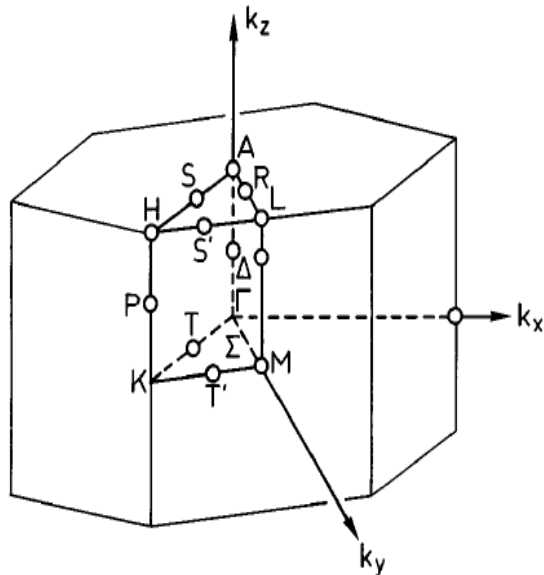

Рис. 3. Перша зона Бриллюена гексагонального сульфиду кадмію. Координати точок: $A = 2\pi(0, 0, 1/2c)$, $L = 2\pi(0, 1/\sqrt{3}a, 1/2c)$, $M = 2\pi(0, 1/\sqrt{3}a, 0)$, $H = 2\pi(-1/3a, 1/\sqrt{3}a, 1/2c)$, $K = 2\pi(-1/3a, 1/\sqrt{3}a, 0)$ [4].

На рис. 4 наведено зонний спектр гринокіту, розрахований у роботах [11, 12]. Енергії виміряні від максимуму валентної зони Γ_1 , Γ_6 в одиницях еВ.

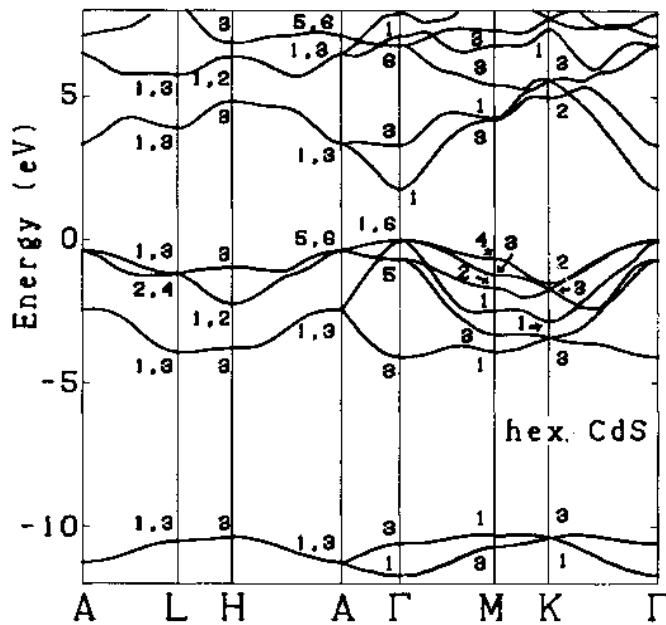

Рис. 4. Зонна структура вюрциту CdS, основанийо на HL-функціоналі (без врахування d-зони)

Хоуліт має кубічну структуру сфалериту (цинкової обманки) з періодом решітки $a = 5,832 \text{ \AA}$, $z = 4$. На рис. 5 подано схему елементарної комірки кубічного CdS, де чорні атоми – атоми кадмію, білі – атоми сірки [9].

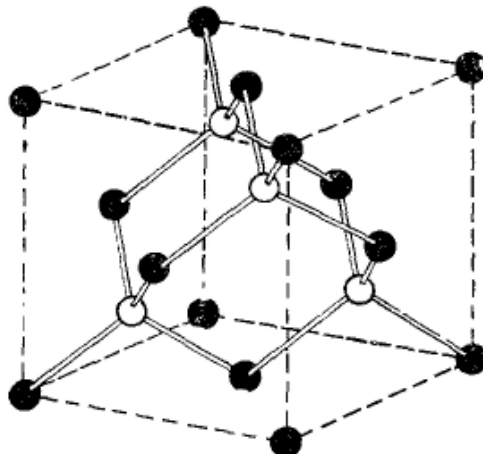

Рис. 5. Елементарна комірка кубічного CdS

На рис. 6 зображено першу зону Бриллюена для CdS типу сфалериту [11].

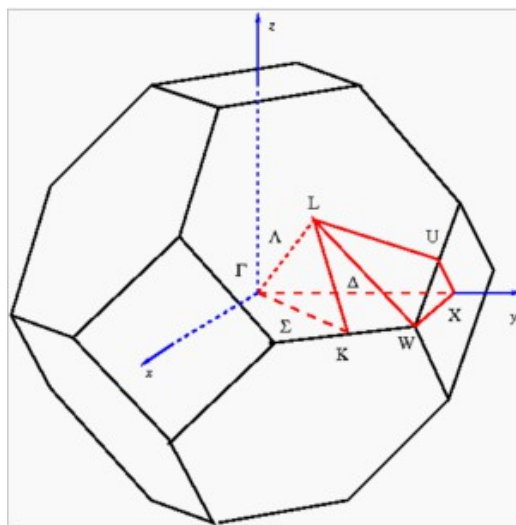

Рис. 6. Перша зона Бриллюена кубічного сульфїда кадмію

Зображення зонного спектра сфалериту CdS, отримане в [11], наведено на рис. 7. Енергії виміряні від максимуму валентної зони $\Gamma_{1,5}$ в одиницях eV.

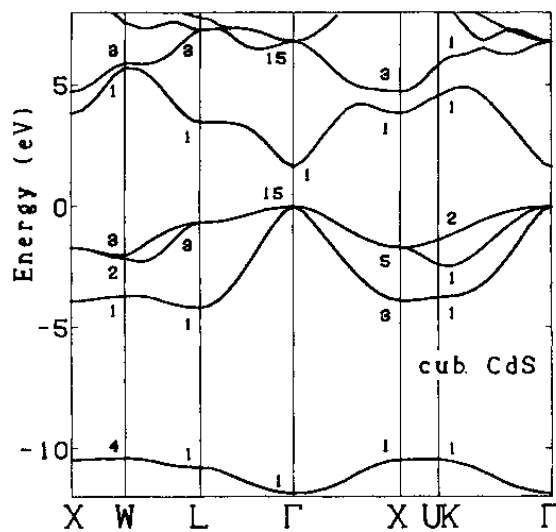

Рис. 7. Зонна структура вюрциту CdS, основоного на HL-функціоналі (без врахування d-зони)

Фізичні властивості кристалів CdS суттєво залежать від їхнього дефектного стану. Наприклад, при легуванні монокристалів CdS індію (In) входить у решітку як домішка, що заміщує атоми Cd у катіонній підрешітці кристала, створюючи при цьому мілкі донорні рівні (In_{Cd}). При опроміненні легованого зразка швидкими електронами з енергією $E = 1,2$ МеВ мають місце зміни параметрів елементарних комірок (табл. 6). Параметри комірки опроміненних CdS:In наближаються до таких, як у нелегованих зразках, що свідчить про покращення в процесі опромінення структури легованих кристалів [15].

Таблиця 6

Параметри комірок CdS до і після опромінення зразка швидкими електронами з енергією $E=1,2$ МеВ

CdS		CdS:In До опромінення		CdS:In Після опромінення, $\Phi = 2 \cdot 10^{17} \text{ см}^{-2}$	
$a, \text{ \AA}$	$c, \text{ \AA}$	$a, \text{ \AA}$	$c, \text{ \AA}$	$a, \text{ \AA}$	$c, \text{ \AA}$
4,1351	6,7130	4,1320	6,7100	4,1340	6,7125

Отже, поліморфізм – це властивість твердих тіл мати дві і більше кристалічні структури, стійкі при різних температурах та тисках. Поліморфізм у сульфіді кадмію має виключно важливе практичне значення, оскільки значно розширює межі використання цієї сполуки не тільки у науці, але й у техніці та промисловості. Таким чином, вивчення та дослідження сульфиду кадмію є перспективним для подальшого розвитку та застосування напівпровідникових матеріалів.

Література

1. Кадмия сульфид [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.xumuk.ru/encyklopedia/1781.html> (19.12.12)
2. Барышев В.Б. Отчёт сибирского центра синхротронного излучения за 2001 год/ В.Б.Барышев и К.В.Эпштейн. – Новосибирск: Институт ядерной физики им. Г.И. Будкера СО РАН, 2002. – 52 с.
3. Ворох А.С. Неупорядоченная атомная структура наночастиц сульфида кадмия: дис. ... кандидата физ.-мат. наук: 01.04.07 / Ворох Андрей Станиславович. – Екатеринбург, 2009. – 170 с.
4. Смынтына В.А. Фотоэлектрические свойства наноструктур на основе сульфида кадмия / В.А. Смынтына, В.М. Скобеева, Н.В. Малущин // Тези доповідей Міжнародної науково-техн. конф. "Сенсорна електроніка і мікросистемні технології". – Україна, Одеса, 1-5 червня 2004. – С. 58.
5. Кусьнеж В.А. Одержання, фізичні властивості плівок і кластерів CdS та структури на їх основі: автореф. дис. ... кандидата физ.-мат. наук: 15.01.10 / Кусьнеж Віктор Вацлавович. – Івано-Франківськ, 2009. – 23 с.
6. Фотоника: разработан полностью оптический коммутатор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://md.cnews.ru/news/line/index_science.shtml?2012/09/12/502714. – (25.01.13)
7. Щербов Д.П. Аналитическая химия кадмия / Д.П.Щербов, М.А.Матвеев; под ред. А.П.Виноградова. – Москва: Наука, 1973. – 258 с.
8. Физические свойства серы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://ido.tsu.ru/schools/chem/data/res/neorg/uchpos/text/g3_5_4.html (20.12.12)
9. Серба П.В. Геометрия кристаллической решётки / Серба П.В., Луговой Е.В. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2010. – 59 с.
10. Фотопроводящие плёнки (типа CdS) / Под ред. Кирьяшкиной З.И, Рокаха А.Г. – Издательство Саратовского университета, 1979 г. Глава 6, 6.1-6.5 (стр. 152 -168).
11. Chang K.J. Electronic band structure for zinc-blende and wurtzite CdS / K.J. Chang, Sverre Froyen, Marvin L. Cohen // Phys. Rev. B. – 1983. – N. 28(8). – P. 4736 – 4743.
12. Lew Yan Voon L. C. Terms linear in k in the band structure of wurtzite-type semiconductors / L. C. Lew Yan Voon, M. Willatzen, and M. Cardona // Phys. Rev. B. – 1996. – N. 53. – P. 10703.
13. Stoffel N. G. Experimental band structure of cadmium sulfide / N. G. Stoffel // Phys. Rev. B. – 1983. – N. 28(6). – P. 3138 – 3149.
14. Díaz J.G. Tight-binding theory of ZnS/CdS nanoscale heterostructures: Role of strain and d orbitals / J.G. Díaz, M. Zieliński, and W. Jaskólski. // Phys. Rev. B. – 2006. – N. 74(20). – P. 11.
15. Давидюк Г.Є. Вплив опромінення електронами з $E = 1,2$ МеВ на електричні, фотоелектричні й оптичні властивості монокристалів сульфиду кадмію, легованого атомами індію / Г.Є.Давидюк, В.А.Оксюта, В.С.Манжара // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа. – 2001. – № 7. – С. 3 – 12.
16. Ежовский Ю.К. Физико-химические основы технологии полупроводниковых материалов: Уч. пособие / Ю.К.Ежовский, О.В.Денисова. – Санкт-Петербург, 2005. – 80 с.

УДК 004.65:371.2

РОЗРОБКА АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ОБЛІКУ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ПРОТЯЗІ ВСЬОГО НАВЧАННЯ НА ПЛАТФОРМІ 1С

Василевський Д.О., магістрант фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. е. н., доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

В умовах динамічної інформатизації всіх сфер людської діяльності та переходу вітчизняної системи освіти до болонського процесу, природно виникає потреба у створенні систем автоматизації навчального процесу.

Задача розроблення ефективної інформаційної системи управління вищим навчальним закладом є однією з найбільш актуальних задач загальної проблеми інформатизації. В силу різних причин численні інформаційні системи, розроблені у ВНЗ власними силами, розв'язують різноманітні конкретні проблеми, пов'язані з окремими задачами автоматизації управління освітніми процесами. Це, наприклад, задачі управління кафедрою, деканатом, задачі бухгалтерії, навчального відділу тощо.

Важливими є таке завдання як автоматизація обліку студентів. Актуальність цієї проблеми обумовила необхідність розробки програми для ведення обліку успішності студентів. Існує багато програмних засобів призначених для автоматизації обліку студентів, кількість яких з кожним роком зростає, але не всі вони є відкритими. З'являється необхідність у розробці спеціальних засобів для автоматизації роботи деканатів. Тому темою магістерської роботи була обрана автоматизація успішності студентів.

Під час вибору систем реалізації проекту, враховуючи зручність експлуатації і надійність системи, була обрана платформа 1С [3, с. 36].

Основною особливістю платформи 1С є її конфігурування. Створення оригінальних конфігурацій дозволяє вирішувати за допомогою платформи 1С найрізноманітніші задачі, які постають перед університетом в процесі його діяльності [2, с. 7].

Разом з конфігурацією платформа 1С виступає в якості вже готового до використання програмного продукту, який орієнтований розв'язування завдань.

Метою дослідження є розробка автоматизованої системи обліку успішності студентів на платформі 1С в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя.

В результаті виконання роботи було створено об'єкт конфігурації Довідник "Студенти", в який входять поля: ПІБ, Номер залікової книжки, Спеціальність, Група та ін. (Рис. 1.). На основі цих даних була створена форма, в якій для зручності введення інформації, деякі поля заповнюються за допомогою витягування даних з об'єкту конфігурації Довідники. Є можливість зміни форми в конфігураторі для комфортної роботи користувача [1, с. 44].

Самойленко Сергій Григорович (Студенти)	
Код:	000000001
ПІБ:	Самойленко Сергій Григорович
Номер залікової книжки:	452 657
Спеціальність:	Інформатика
Дата народження:	08.08.1991
Дата вступу:	01.09.2012
Група:	I-51
Дата закінчення:	30.06.2013

Рис. 1. Форма довідника "Студенти"

Також було створено об'єкт конфігурації Документ – "Залікова відомість", в який входять поля: ПІБ, Факультет, Кафедра, Спеціальність, Форма навчання, Курс та ін. (Рис. 2.).

Залікова відомість 000000001 от 24.03.2013 18:37:35

Провести и закрыть Провести Печать Все действия

Номер: 000000001
 Дата: 24.03.2013 18:37:35
 ПІБ: Самойленко Сергій Григорович
 Факультет: Фізико - математичний
 Кафедра: Кафедра прикладної математики та інформатики
 Спеціальність: Інформатика
 Форма навчання: Денна
 Курс: 5

N	Дисципліна	Статус дисципліни	Кількість тижнів на вивчення дисципліни	Всього годин	Лекції
1	Архітектура EOM	норм	17	72	18

Рис. 2. Документ "Залікова відомість"

Після проведення документа "Залікова відомість" відбувається рух оцінок за допомогою об'єкта конфігурації Регістру накопичення (Рис. 3.).

Конфигурация (IC:Предприятие)

Рабочий стол Деканат Кафедра Відділ кадрів Приемная комиссия Классификаторы

Залікова відомість
 Оцінки
 Студенти

Графік навчального процесу
 Плани навчального процесу

Довідники
 Викладачі
 Предмети
 Спеціальності

Педнавантаження
 Довідники
 Педагогічне навантаження

Навчально педагогічне нава...
 Навчально-педагогічне навантажен...
 Тижневий графік

Довідники
 Навчальний план

См. также
 Кафедри

История...

Отчеты
 Видомість
 Педагогічне навантаження
 Навчальний план
 Навчально-педагогічне навантаження

Сервис
 Декан фізико-математичного факультету
 Проректор з науково педагогічної та методичної роботи
 Тижневе обмеження годин

Оценки

Найти...

Период	Регистратор	Номер строки	Группа	Курс	Предмет	Студент
10.03.2013 20:35:58	Залікова відомість 0...	1	I-11	1	Апаратна частина пе...	<Объ
23.03.2013 16:25:30	Залікова відомість 0...	1	I-11	1	Дискретна математ...	<Объ
24.03.2013 18:16:57	Залікова відомість 0...	1	I-11	1	Алгебра та геометрія	<Объ
26.03.2013 22:50:42	Залікова відомість 0...	1	I-51	5	Інтернет - програмує...	Самой

Самойленко Сергій Григорович | Залікова відомість 000000004 от 26.03.2013 22:50:42

Рис. 3. Накопичення оцінок

Також на основі ввідних даних автоматично формуються зведені відомості по успішності і відвідуваності за будь-який період, різні діаграми та звіти, за якими можна провести аналіз якісної та абсолютної успішності студентів.

Дану конфігурацію без великих зусиль можна адаптувати для роботи в інших підрозділах університету. Конфігурацію можна удосконалювати за кількома шляхами: додавати в конфігурацію інші факультети, робити відображення запитів за звітами і складати нові форми.

Отримані в даній конфігурації звіти можуть бути представлені як в електронному, так і в друкованому вигляді. Електронний документ імпортується в MS Excel, MS Word, що дозволяє вносити до нього додаткові зміни.

В інформаційній системі передбачена робота кількох типів користувачів з різним обсягом користувальницьких прав, тобто розподілені так звані зони відповідальності.

Розроблена система є надійною та зручною в експлуатації. Дана інформаційна система дозволяє скоротити час, що витрачається адміністративно-педагогічним персоналом на підготовку і аналіз інформації для прийняття рішень і, відповідно, збільшити час на ведення власне навчального процесу. При цьому системний підхід, аналіз і грамотне застосування можливостей технологічної платформи 1С дозволяє реалізувати даний проект в реальні терміни, з урахуванням обмежених фінансових ресурсів.

Також вона дозволить спростити та автоматизувати облік успішності студентів у вищому навчальному закладі та зберігати для подальшої роботи необхідну інформацію, яку можна буде ще неодноразово використовувати в інших цілях.

Дана робота має практичний характер, оскільки задача формування обліку успішності студентів створювалася для деканату фізико-математичного факультету.

Література

1. Байдаков В., Дранищев В., Краюшкин А. 1С: Предприятие 8. Руководство разработчика прикладных решений / В.Байдаков, В.Дранищев, А.Краюшкин. – Фирма "1С", 2009. – 521 с.
2. Радченко М.Г. 1С: Предприятие 8.2. Коротко о главном. Новые возможности версии 8.2 / М.Г.Радченко – М.: ООО "1С-Пабблишинг", 2009. – 416 с.
3. Фетісов В.С. Автоматизоване робоче місце менеджера: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 390 с.

УДК 517.929

РІВНЯННЯ ІЗ ЗАПІЗНЮЮЧИМИ ТА ВИПЕРЕДЖАЮЧИМИ АРГУМЕНТАМИ: З ПРИКЛАДАМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДО МОДЕЛЮВАННЯ ТЯЖКИХ АВАРІЙ

Ващенко І.В., магістрантка фізико-математичного факультету
Науковий керівник: д. т. н., проф. **Казачков І.В.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Є велика необхідність математичного моделювання та обчислювальних експериментів для багатьох складних процесів та систем у різних галузях науки, техніки і народного господарства. Від точності побудованих моделей та якості проведених обчислень залежить можливість створення нових технологій, пристроїв, високоефективних безпечних виробництв, тощо. Наприклад, для створення та вдосконалення систем пасивного захисту атомних електричних станцій від тяжких аварій, які за будь-яких умов мають утримати розплав ядерного палива всередині корпусу реактора або контейнента у контрольованому стані, необхідно моделювати теплогідрравлічні процеси взаємодії коріуму з охолоджувачем та конструкціями. Для цього потрібно здійснити детальні дослідження можливих сценаріїв тяжких аварій та визначити граничні значення усіх важливих параметрів системи.

Математичні моделі сучасних процесів та систем включають нелінійні диференціальні рівняння в частинних похідних, розв'язок яких у ряді випадків неможливо здійснити в достатньому об'ємі та з необхідною точністю, незважаючи на великі сучасні досягнення у галузі чисельних методів та комп'ютерних наук. Внаслідок нестійкості чисельних схем для ряду систем нелінійних рівнянь необхідно розробляти специфічні методи під конкретні задачі з урахуванням їх особливостей.

Майже кожна практична задача, що описується диференціальним рівнянням, розв'язується у три етапи:

$\frac{35}{17}$ творчий етап – складання диференціального рівняння;

$\frac{35}{17}$ технічний етап – його розв'язання відомим методом чи розробка специфічного методу для його розв'язання;

³⁵₁₇ етап дослідження одержаних розв'язків, у ході якого із множини можливих розв'язків необхідно вибрати той, який притаманний саме конкретному процесу (встановлення адекватності розв'язку реальному процесу).

У багатьох випадках деякі впливи параметрів розповсюджуються зі скінченною швидкістю, тому необхідно враховувати запізнення за певними аргументами. Також іноді ставлять задачу досягти певних рівнів за одним чи декількома параметрами і треба враховувати випередження в аргументах. Тому метою даної роботи є розкриття особливостей диференціальних рівнянь із запізнюючими і випереджаючими (відхиляючими) аргументами та застосування їх до моделювання складних систем.

Диференціальні рівняння з відхиляючими аргументами – це такі диференціальні рівняння, що пов'язують аргумент, шукану функцію та її похідні, взяті, взагалі кажучи, при різних значеннях цього аргументу. Наприклад:

$$x'(t) = ax(t - \tau) \quad (1)$$

$$x'(t) = ax(kt) \quad (2)$$

де сталі a , t , k задані; то $-\tau$ в рівнянні (1) і $t - kt$ в рівнянні (2) - відхилення аргументу. Зустрічаються і більш складні диференціальні рівняння з відхиляючими аргументами, що включають більше число відхилень аргументу, що можуть являти собою задані функції (зокрема, якщо вони постійні, то рівняння часто називається диференційно-різницевиими) або навіть залежати від шуканого розв'язку. Якщо відхилення постійні, то рівняння називаються диференційно-різницевиими рівняннями. Зустрічається також назва диференційно-функціонального рівняння, а в деяких роботах такі рівняння називають рівняннями в змішаних різницях. Епізодично розглядалися також диференціальні рівняння з відхиляючими аргументами, в яких шукана функція залежить більше ніж від одного аргументу.

Диференціальні рівняння з відхиляючими аргументами вперше з'явилися у зв'язку з формальним розв'язком рівнянь з частинними похідними і потім неодноразово розглядалися як самі по собі, так і в зв'язку із завданнями геометрії, а пізніше - у зв'язку з різними додатками, насамперед до теорії автоматичного керування. Побудова систематичної теорії диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами була розпочата в 1949 році.

Визначення диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами допускає будь-які суперпозиції шуканого розв'язку (типу $x(x(t))$) і інтеграли від нього, тому формально клас диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами включає в себе всі рівняння математичного аналізу. Все ж зазвичай, говорячи про диференціальні рівняння з відхиляючими аргументами, мають на увазі той чи інший природний клас диференціальних рівнянь, в яких введено відхилення аргументу, що допускає побудову змістовної теорії. При цьому ряд властивостей диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами має безпосередню аналогію з властивостями звичайних диференціальних рівнянь, тоді як інші властивості є принципово новими [4].

Також розглянуті різні типи диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами такі, як лінійні рівняння 1-го і 2-го порядків, лінійні рівняння із сталими коефіцієнтами і сталими відхиляючими аргументами, нелінійні рівняння та інші.

Лінійне рівняння n -го порядку із запізнюючим аргументом може бути представлено у вигляді

$$x^{(n)}(t) = \sum_{p=0}^{n-1} \sum_{j=1}^m a_{pj}(t) x^{(p)}(t - \tau_j(t)) + f(t). \quad (3)$$

Звичайно, передбачається, що всі τ_j неперервні і невід'ємні, а a_{pj} і f – неперервні на напівінтервалі $t_0 \leq t < T \leq \infty$, початкова функція $\varphi(t)$ визначена і неперервна разом зі своїми похідними до $(n - 1)$ -го порядку включно на початковій множині E_{t_0} .

Якщо коефіцієнти і запізнювання τ_j - постійні, то для вивчення розв'язку рівняння (3) застосовуються специфічні методи.

У роботах Мишкіса вперше були систематично вивчені окремі типи лінійних диференціальних рівнянь із змінними коефіцієнтами і змінними запізнюваннями загального вигляду. Вивчався розв'язок рівняння

$$y'(x) - M(x)y(x - \Delta(x)) = 0$$

нестійкого типу, і розв'язок рівняння

$$y'(x) + M(x)y(x - \Delta(x)) = 0$$

стійкого типу. Тут $M(x) \geq 0, \Delta(x) \geq 0, A \leq x < B; -\infty < A < B \leq \infty$.

Мишкіс також розглядав розв'язки рівняння

$$y''(x) - M(x)y(x - \Delta(x)) = 0$$

($M(x) \geq 0, \Delta(x) \geq 0, A \leq x < B; -\infty < A < B \leq \infty$), названого ним

рівнянням періодичного типу. У його монографії, отримані результати узагальнені на рівняння аналогічного типу з розподілом запізнювання.

Лінійні рівняння із сталими коефіцієнтами і сталими відхиляючими аргументами найбільш часто зустрічаються в додатках класу рівнянь з відхиляючими аргументами. Це пояснюється можливістю застосування до них перетворення Лапласа, що і спонукає при вирішенні конкретних практичних завдань замінювати (часто без достатнього обґрунтування) нелінійні і нестационарні рівняння на лінійні із сталими коефіцієнтами і відхиляючими аргументами.

Розглянуті рівняння

$$\sum_{m=0}^r \sum_{n=0}^q a_{mn} y^{(m)}(x + h_n) = f(x)$$

де a_{mn} – комплексні сталі, а h_n – дійсні і додатні числа ($0 = h_0 < h_1 < \dots < h_q$) і $f(x)$ – деяка задана функція [2].

Також розглянуті нелінійне рівняння з відхиляючими аргументами у вигляді

$$C_{1,1}(t)y^{(1)}(h_{1,1}(t)) =$$

$$F[t, y^{(1)}(h_{1,2}(t)), \dots, y^{(1)}(h_{1,N_1}(t)), y(h_{0,1}(t)), \dots, y(h_{0,N_2}(t))] \equiv F\{t, y(\cdot)\},$$

$t \in [0, 2\pi]$,

де $y(t) = (y_1(t), \dots, y_n(t))$; $n \times n$ матриця $C_{1,1}(t)$ мають вимірні, обмежені елементи; $h_{r,j}(t)$ – вимірні функції; векторна функція $F[t, x(2), \dots, x(N_1), V(1), \dots, V(N_2)]$ визначена при всіх $x(j) \in a_n, V(j) \in a_n$ і задовольняє умові Лівшица [3].

Розглянуті наближені методи розв'язання рівнянь з відхиляючими аргументами. А саме такі, як ітераційний метод, метод Ейлера і параболічні методи, розкладання по степенях запізнювання, методи, пов'язані з перетворенням Лапласа, наближені методи побудови періодичних розв'язків, графічні методи [2].

Ефективними методами розв'язання диференціальних рівнянь з запізненнями і випередженнями, крім чисельних методів, є також методи усереднення диференціальних та інтегродиференціальних операторів. Математичне моделювання динаміки розвитку ПОО на основі динамічних систем з відхиленнями у часі, побудованих на відомих статистичних даних про об'єкт, – важлива проблема, що дозволяє оцінити рівень безпеки об'єкта та динаміку його розвитку. Однією з таких моделей є запропонована і досліджена агрегована динамічна модель розвитку ядерного енергетичного об'єкта (окремих блоків АЕС, АЕС або груп АЕС, ядерної галузі країни або групи країн, і т.д.), побудована з урахуванням запізнюючих і випереджаючих аргументів системи.

Дана модель враховує негативні впливи ПОО на навколишнє середовище і їх ослаблення з подальшою ліквідацією, динаміку розвитку самого об'єкта, зміна культури безпеки на ньому і її вплив на показники, включаючи рівень безпеки. Розвиток динамічних моделей ПОО дозволить систематизувати знання про критичні ситуації і взаємовпливи параметрів складної системи, при яких небажані або катастрофічні наслідки можливі.

ПОО будь-якої природи можна розглянути як нелінійну динамічну модель, представлену набором взаємозалежних визначальних параметрів. У загальному випадку агрегована модель може бути представлена у вигляді:

$$\frac{dx_j}{dt} = (N_j - x_j)(a_{i0} + \sum_{j=0}^n a_{ij}(N_j - x_j)), \quad (4)$$

де x_i – параметри моделі, N_j – граничні можливі значення i -го параметра, a_{ij} – коефіцієнти, що підлягають визначенню зі статистичних даних про об'єкт, n – число параметрів, $i = 1, 2, \dots, n$. Строго кажучи, a_{ij} можуть бути деякими функціями часу; можуть варіюватися відповідно до

розглянутої проблеми (тактичне чи стратегічне планування, дослідження критичних ситуацій і т.п.). Тут межі зміни параметрів системи (4) визначаються їх взаємним впливом і близькістю до гранично можливих значень (властивість насичення).

Моделювання ПОО починається з обчислення констант системи рівнянь (4) на основі відомих статистичних даних про досліджуваний об'єкт. Потім перевіряється точність отриманої моделі на інших статистичних даних для встановлення працездатності моделі. На жаль, для багатьох ПОО таких даних недостатньо, тому їх моделювання – тривалий процес, в ході якого відбувається перевірка та уточнення моделі [1].

Таким чином, розкрито поняття диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами та спектр застосування диференціальних рівнянь, зупинившись лише на декількох галузях сучасної науки. Застосування диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами до різноманітних явищ призвело до виникнення важливого засобу розв'язування практичних задач – математичного моделювання реальних динамічних систем.

Багато фізичних законів мають вигляд диференціальних рівнянь. Це ще раз підкреслює чинність математичних засобів в природознавстві. Інтегрування цих рівнянь - складна справа. Одні диференціальні рівняння вдається розв'язати в явному вигляді, тобто записати шукану функцію у вигляді формули. Для інших ще й досі не знайдено зручних співвідношень. Диференціальні рівняння досить просто і повно описують виробничі процеси. Тому важливо не лише вміти їх розв'язувати, а й складати.

Диференціальне рівняння, отримане в результаті дослідження реального процесу чи явища, є диференціальною моделлю цього процесу. Крім того, варто відмітити, що при вивченні об'єктів, моделі яких зводяться до диференціальних рівнянь, велике значення має знання законів тих галузей науки, з якими пов'язана природа дослідженого об'єкта, наприклад, закони біології, фізики, хімії і інші.

Отже, почавши свій розвиток, диференціальні рівняння з відхиляючими аргументами стали потужним знаряддям дослідження у багатьох сферах сучасного життя, хоча й сьогодні залишаються не завжди розв'язаними в явному вигляді. Так, світ диференціальних рівнянь з відхиляючими аргументами залишається настільки багатим, наскільки різноманітним є реальний світ.

Література

1. Джамшид Гараханлу, И.В. Казачков. Математическое моделирование потенциально опасных ядерных объектов со сдвиговыми аргументами // ж. Ядерна та радіаційна безпека 3 (55) .- 2012.- С. 21-26.
2. Зверкин А.М. Дифференциальные уравнения с отклоняющимися аргументами / А.М.Зверкин, Г.А.Каменский, С.Б.Норкини, Л.Э.Эльсгольц.– Успехи математических наук.- Т. 18, выпуск 2 (104), 1962. – 148 с.
3. Мокейчев В.С. Дифференциальные уравнения с отклоняющимися аргументами / В.С.Мокейчев.– М.: Казанский университет, 1985.– 216 с.
4. dic.academic.ru/dic.nsf/enc_mathematics/1593

УДК 548.55

ОБЛАСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЛЕЙКОСАПФІРУ (Al_2O_3)

Власюк В. М., студент IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. ф.-м. н., доц. **Мельничук Л.Ю.**, кафедра фізики

Сучасний науково-технічний прогрес нерозривно пов'язаний із розробкою і освоєнням нових матеріалів. Вони стали ключовим елементом, що визначає успіх багатьох наукових та інженерних рішень при створенні складних механізмів, конструкцій та установок. Одним із перспективних матеріалів XXI ст. є лейкосапфір. У наш час області використання сапфіру і його роль у розвитку науки і техніки зростають швидкими темпами. Лейкосапфір володіє унікальним поєднанням властивостей – високою прозорістю в ультрафіолетовій, видимій і інфрачервоній областях спектра, високими діелектричними властивостями, твердістю, теплопровідністю, хімічною і радіаційною стійкістю, біоінертністю тощо [1–3]. Завдяки унікальному поєднанню фізико-хімічних властивостей, які зберігаються до температури 1800 °С, лейкосапфір часто являється єдиним матеріалом, придатним для використання в різних областях науки і техніки [4].

Лейкосапфір – монокристал оксиду алюмінію Al_2O_3 , прозорий різновид сапфіру. Густина лейкосапфіру, визначена методом гідростатичного зважування з точністю 0,05%, становить 3,97–

3,99 г/см³ [1 – 3]. Деякі домішки (титан, кальцій та ін.) згідно літературних даних зменшують його густину.

Сапфір – один із найтвердіших мінералів (твердість сапфіру за шкалою Мооса становить 9, за Кнуупом коливається в інтервалі 1525 – 2000, за шкалою Ріджвея 12) [5].

Хімічний зв'язок в Al₂O₃ переважно йонний. Доля ковалентних зв'язків складає ~20% [1 – 4].

Для лейкосапфіру валентна зона має ширину 13 еВ, а заборонена зона – згідно експериментальних даних 9,5 еВ.

Значення модуля Юнга для сапфіру в різних кристалографічних напрямках відмінні. Величина модуля Юнга залежить від температури. На даний час найбільш уживаним у розрахунках є значення *E*, рівне 345 ГПа (табл. 1).

Коефіцієнт тертя досліджувався під навантаженням, прикладеним перпендикулярно торцевим полірованим поверхням. У парі, яка зазнавала тертя, нижній зразок обертався, а верхній залишався нерухомим.

Таблиця 1

Механічні властивості лейкосапфіру [3]

Тип кристалічної структури, клас симетрії	гексагональна, <i>3m</i>
Параметри решітки, Å	<i>a</i> = 4,758; <i>c</i> = 12,991
Твердість за Моосом	9
Модуль Юнга, ГПа (перпендикулярно до осі)	345
Модуль зсуву, ГПа (перпендикулярно до осі)	145
Межа пружності, МПа	275
Модуль розриву, МПа	420 при 20 °С; 280 при 500 °С; 420 при 1000 °С
Коефіцієнт Пуассона	0,25 – 0,3
Коефіцієнт тертя	0,15 по сталі; 0,1 по сапфіру

Al₂O₃ володіє високою температурою плавлення і кипіння, має високу теплопровідність за низьких температур і високий питомий опір [4, 6] (табл. 2, 3).

Слід відмітити, що з ростом температури діелектрична проникність лейкосапфіру збільшується незалежно від кристалографічної орієнтації [8].

Таблиця 2

Теплофізичні властивості лейкосапфіру [4]

Температура плавлення, К	2303
Температура кипіння, К	3253
Питома теплоємність, Дж/(кг · К)	105 при 91 К 761 при 291 К
Температурний коефіцієнт лінійного розширення (при <i>T</i> = 232 К), К ⁻¹	6,66 · 10 ⁻⁶ паралельно осі 5 · 10 ⁻⁶ перпендикулярно осі
Теплопровідність (при <i>T</i> = 300К), Вт/(м·К)	23,1 паралельно осі 25,2 перпендикулярно осі
Питома теплоємність, Дж /кг·К	774,56

Таблиця 3

Електричні властивості лейкосапфіру

Питомий електричний опір, Ом · м (в діапазоні температур 200 – 500 °С)	10 ¹³ – 10 ¹⁸ [4]
Діелектрична проникність (при температура-турі 298 К і частотах ν = 10 ³ – 10 ⁹ Гц)	11,5 паралельно осі 9,4 перпендикулярно осі [6]
Діелектрична міцність, В/м	4 · 10 ⁷ [4]
Тангенс кута діелектричних втрат tg δ	10 ⁻⁴ [4]

Сапфір – одновісний і оптично від'ємний кристал, тобто в ньому є один напрям уздовж оптичної осі, де не відбувається подвійного промене-заломлення і показник заломлення незвичайного променя менше показника заломлення звичайного променя.

Al₂O₃ оптично прозорий у широкому діапазоні довжин хвиль.

Таблиця 4

Оптичні властивості лейкосапфіру

Діапазон пропускання, нм	17 – 550 [10]
Показник заломлення для $\lambda = 106$ нм	$n_o = 1,7545$; $n_e = 1,7466$ [10]
dn/dT , K ⁻¹ для $\lambda = 540$ нм	$13,7 \cdot 10^{-6}$ [10]
Фотопружність постійна	$2,1 \cdot 10^{-11}$ [7]
Кут Брюстера	60,4° [7]
Кут повного внутрішнього відбивання	34,5° [7]
Число Аббе паралельно осі	72,2 [6]

Лейкосапфір володіє високою стійкістю до впливу кислот, лугів, іонізуючого випромінювання (табл. 5).

Таблиця 5

Хімічна і радіаційна стійкість лейкосапфіру [3]

Стабільність основних властивостей до 1600 °C
Розчинність:
в воді: відсутня
в кислотах (HNO ₃ , H ₂ SO ₄ , HCl, HF): відсутня до 300 °C
в лугах: відсутня до 800 – 1000 °C
в розплавах металів (Mg, Al, Cr, Co, Ni, Na, K, Bi, Zn, Cs): відсутня до 800 °C
Радіаційна стійкість до γ – випромінювання:
при опроміненні 10 ⁷ рад не відбувається зміна оптичного пропускання вище 2,5 мікрон;
при опроміненні 10 ⁸ рад протягом 1 год. При $t = 195$ °C не спостерігається зміна забарвлення
Стійкість до опромінення протонами:
при опроміненні дозою 10 ¹² протонів/см ² не відбувається зміна оптичного пропускання нижче 0,3 мкм

Унікальне поєднання фізико-хімічних властивостей зумовило широке використання лейкосапфіру в таких галузях сучасної науки й техніки, як оптика, лазерна техніка, світлотехніка, мікроелектроніка, машино- і приладо-будування, медицина, годинникова і ювелірна промисловість, електротехніка і термометрія, хімічна промисловість, атомна енергетика і дозиметрія, авіація і космос тощо [9 – 12].

Оптика. Застосування лейкосапфіру в оптиці зумовлено такими його властивостями, як висока прозорість в широкому діапазоні довжин хвиль, стійкість до ультрафіолетового випромінювання і механічних пошкоджень, висока температура плавлення. Сапфір використовується у оптичних системах, де необхідна стійкість до механічного впливу, ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання, а також у системах, які працюють у середовищах з високою температурою. В оптиці Al₂O₃ використовується для виготовлення лінз, вікон, призм, світловодів [9, 10].

Лазерна техніка. Лейкосапфір використовується для виготовлення конструктивних елементів твердотільних і газових лазерів. Лейкосапфір у лазерній техніці може бути використаний для виготовлення ламп накачки. Синтетичний сапфір із домішками йонів Ti³⁺ використовується в якості активних елементів титан-сапфірових лазерів, концентрація домішки вибирається таким чином, щоб поглиналося ~ 90% випромінювання накачки [13]. Використання лейкосапфіра у лазерній техніці визначається його високою прозорістю у широкому діапазоні довжин хвиль, стійкістю до впливу ультрафіолетового випромінювання, високою температурою плавлення.

Світлотехніка. Сапфір – основний матеріал для виготовлення підкладок світлодіодів високої яскравості. Світлодіоди широко використовуються у приладобудуванні (індикатори), рекламній індустрії, дорожніх службах (світлофори), енергозберігаючих освітлювальних приладах (лампи освітлення, габаритні вогні автомобілів) і т.д. Використання лейкосапфіру для виготовлення підкладок світлодіодів пояснюється особливостями кристалічної решітки, що дозволяють вирощувати на сапфірові епітаксціальні шари нітриду галію (GaN) [9]. Висока температура плавлення і прозорість у широкому діапазоні довжин хвиль дозволяють застосовувати лейкосапфір для виготовлення оболонок освітлювальних ламп.

Мікроелектроніка. Діелектричні властивості лейкосапфіру дозволяють використовувати його для виготовлення підкладок мікросхем, які застосовуються в елементах НВЧ-техніки

(фільтри, резонатори тощо). Використанню сапфіру у мікроелектроніці сприяють особливості кристалічної решітки, що дозволяють вирощувати на ньому епітаксціальні шари кремнію [9].

Машино- і приладобудування. У машино- і приладобудуванні сапфір використовується для виготовлення вікон зчитуючих приладів, сканерів, тепловізорів, а також зносостійких деталей (підшипників, направляючих втулок тощо), деталей плазмогенераторів, і тензодатчиків. Використання лейкосапфіру забезпечує можливість візуального спостереження процесів у камерах із високим тиском і температурами. Використання сапфіру для виготовлення елементів машин зумовлено його високою твердістю, стійкістю до механічних пошкоджень і високої температури, малим коефіцієнт тертя тощо.

Годинникова і ювелірна промисловість. Штучно отриманий сапфір за своїми характеристиками близький до природного, що дозволяє використовувати його у ювелірній промисловості. У годинниковій промисловості сапфір застосовують для виготовлення стекол годинників, які можна подряпати лише алмазом.

Електротехніка і термометрія. Лейкосапфір може використовуватися для створення електротеплопечей з окислювальним або іншим хімічно активним середовищем. Оправи для термопар виготовлені з Al_2O_3 дозволяють підвищити точність і рівень вимірювання температури, зменшити інерційність терморегуляторів. Ізоляційні вузли електроустановок, виготовлені з використанням лейко сапфіру, мають у декілька разів більшу стійкість, ніж вузли з керамічними ізоляторами, при роботі в радіаційно- і хімічно активних середовищах за високих температур. Застосування сапфіру у даній області зумовлено високою температурою плавлення і теплопровідністю [9, 12].

Хімічна промисловість. Стійкість лейкосапфіру до впливу кислот, лугів і високої температури робить перспективним його використання у хімічній промисловості для виготовлення труб, тиглів, колб, пробірок, змієвиків тощо [12].

Медицина. Лейкосапфір нейтральний по відношенню до крові і тканин людського організму [8], що дозволяє використовувати його в якості імплантатів і пломб у стоматології, при виготовленні міцних і тонких хірургічних інструментів, у тому числі і для операцій на зорових органах, у якості скріплюючих шпильок при зрощуванні кісткової тканини після переломів, для виготовлення штучних суглобів. Оскільки лейкосапфір стійкий до впливу температури і ультрафіолетового випромінювання, то це дає можливість стерилізації високою температурою або ультрафіолетовим випромінюванням [13].

На основі сапфірових голкових капілярів розроблені нові пристрої, які можуть бути ефективно використані для лазерних фотохімічних і термічних методів лікування пухлин різних органів, наприклад, простати, печінки, щитовидної залози, мозку [14].

Атомна енергетика і дозиметрія. Стійкість до впливу іонізуючого випромінювання сприяє використанню лейкосапфіру в атомній енергетиці і дозиметрії. Сапфір – матеріал для виготовлення основи радіаційностійких мікросхем, що використовуються на атомних електростанціях і у космосі [9]. В дослідних реакторах і ядерних енергетичних установках при високій температурі, в умовах радіаційних і хімічно активних середовищ використовуються конструкційні елементи і вузли із лейкосапфіру [10].

Авіація і космос. Використання лейкосапфіру у даній галузі зумовлене його високою міцністю, стійкістю до впливу іонізуючого випромінювання і широким діапазоном пропускання. Він може бути використаний для виготовлення вікон та ілюмінаторів, що витримують високі температури і перепади тисків або вакуум. У космосі лейкосапфір використовується як матеріал для виготовлення основи радіаційностійких мікросхем [9].

Незважаючи на унікальність лейкосапфіру, як матеріалу для виготовлення складових частин приладів, у наш час він ще не здобув масового застосування. Це пов'язано із рядом недоліків і труднощів, які стоять на заваді, зокрема: недоліки, пов'язані з вирощуванням кристалів та їх обробкою, а також недостатність технологічних рішень щодо проблем з'єднання деталей із лейкосапфіру. При застосуванні лейкосапфіру необхідно враховувати, що сапфір як монокристал має яскраво виражені анізотропні властивості, які впливають на міцність деталей, виготовлених із даного матеріалу.

До недоліків застосування, пов'язаних із вирощуванням кристалів, можна віднести складність отримання однорідних кристалів і високу ціну. Складність отримання однорідних кристалів обумовлена складністю контролювання умов вирощування (температури, тиску, швидкості витягування кристала в деяких методах тощо), для вирощування якісних кристалів лейкосапфіру потрібен висококваліфікований спеціаліст, який би контролював ці параметри. Висока ціна штучно отриманих кристалів лейкосапфіру зумовлена тим, що Al_2O_3 має високу температуру плавлення (понад 2000 °C), а процес росту кристала може тривати кілька годин і більше. Енергетичні витрати, необхідні для отримання лейкосапфіру, можуть бути зменшені шляхом розробки і виготовлення більш економічних печей і використанням ефективнішої теплової ізоляції.

При виготовленні деталей машин, приладів, установок виникає необхідність обробки матеріалів, із яких вони виготовляються. Оскільки лейкосапфір – один із найтвердіших матеріалів, то його обробка є затрудненою. Для різання, свердління, шліфування сапфіру найчастіше користуються алмазними інструментами.

Одним із факторів, що стримує більш широке використання кристалів лейкосапфіру, є недостатність технологічних рішень щодо з'єднання деталей із лейкосапфіру, які б забезпечували надійність складових частин приладів. Досить часто виникає потреба у створенні нероз'ємних з'єднань між деталями з лейкосапфіру та деталями, виготовленими з інших матеріалів. До того ж нероз'ємні деталі повинні задовольняти певні вимоги: забезпечення високого вакууму, висока електрична і механічна міцність [15].

Література

1. Добровинская Е.Р., Литвинов Л.А., Пищик В.В. Монокристаллы корунда. – К.: Наук. думка, 1994. – 256 с.
2. Добровинская Е.Р., Литвинов Л.А., Пищик В.В. Энциклопедия сапфира. – Харьков: Институт монокристаллов, 2004. – 508с.
3. Dobrovinskaya E., Lytvynov L., Pischik V. Sapphire in Science and Engineerin – Kharkov: Polyart, 2007. – 480 p.
4. Сапфир [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.tydexoptics.com/ru/materials/for_transmission_optics/synthetic_sapphire/ (20.03.2013).
5. Ветров В.Н., Игнатенков Б.А. Анизотропия механических свойств оптических деталей из лейкосапфира // Сборник трудов девятой международной конференции "Прикладная оптика 2010". – СПб, Россия, 2010. – С. 70 – 73.
6. Свойства сапфира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://omega-crystals.com/ru/Svoystva-sapfira/> (20.03.2013).
7. Материал сапфир оптический (лейкосапфир Al_2O_3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.elektrosteklo.ru/Al2O3_rus.htm (20.03.2013).
8. Гридин О.М., Теплова Т.Б., Самерханова А.С. Исследование зависимости диэлектрической проницаемости и удельного сопротивления лейкосап-фира от температуры. – М.: ГИАБ, 2005. – С. 365 – 370. – Семинар № 23.
9. Хачатрян В.А. Исследование и разработка теоретических и технологических основ управления примесью при росте оксидных монокристаллов (лейкосапфира) из высокотемпературного расплава/ Хачатрян В.А. – Ереван: Авторское издание, 2011. – 490 с.
10. Продукция из лейкосапфира [Електронний каталог]. – Режим доступу: URL: <http://www.elgrafa.ru/products.html> (25.03.2013).
11. Каныков В.Н., Стрекаловская А.Д., Килькинов В.И., Базарова Н.В. Материалы для современной медицины: Уч. пособие. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2004. – 113 с.
12. Область применения [Електронний каталог]. – Режим доступу: URL: http://www.baltic-crystal.com/ru_RU/application (25.03.2013).
13. Титан-сапфировый лазер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/титан-сапфировый_лазер (25.03.2013).
14. Шикунова И.А., Волков В.В., Курлов В.Н., Лощенов В.Б. Сапфировые игловые капилляры для лазерной медицины // Известия РАН. Серия физическая. – 2009. – Т. 73, № 10. – С. 1424 – 1428.
15. Венгер Є.Ф. Розробка комплексної технології з'єднання прецизійних деталей з лейкосапфіру у конструкційні вузли оптико-електронних приладів / Є.Ф.Венгер, М.М.Локшин, В.П.Маслов, Ю.М.Родічев, Д.І.Блецкан, Я.М.Пекар // Наука та інновації. – 2007. – Т. 3, № 6. – С. 77 – 86.

УДК 53.072

РОЗРАХУНОК ТА МОДЕЛЮВАННЯ ЛОГОПЕРІОДИЧНИХ АНТЕН

Ворона В.В., студентка IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Закалюжний В.М.**, кафедра фізики

У наш час розвиненість та ефективність систем комунікацій значною мірою впливає не лише на економіку, зовнішню та внутрішню безпеку будь-якої країни, а й визначає комфортність життєдіяльності її громадян. Левова частина інформаційних потоків на міждержавному, внутрішньодержавному, галузевому і, навіть, на побутовому рівнях надсилаються завдяки різноманітним системам радіозв'язку. Надійність та стабільність функціонування радіотехнічних сис-

тем залежить як від параметрів апаратної частини систем зв'язку, так і від властивостей антенно-фідерних пристроїв.

Для забезпечення впевненого дальнього радіозв'язку та радіозв'язку в складних умовах створюються спеціальні надчутливі радіоприймачі з високими селективними параметрами. Але, на шляху удосконалення засобів радіозв'язку є, щонайменше, дві принципово нездоланні проблеми: по-перше – існують об'єктивні межі підвищення чутливості, обумовлені власними шумами вхідних елементів та вузлів приймачів; по-друге: підвищення чутливості приймачів обов'язково призводить до зниження їхніх селективних властивостей. Слід зауважити, що сучасні елементна база та схемотехніка знаходяться на такому рівні розвитку, який дозволяє, вже зараз, будувати радіоприймальну апаратуру з параметрами, близькими до теоретично досяжних. Отже, за таких умов, фахівці в галузі радіотехніки зосереджують свою увагу не стільки на пошуку нових схемних рішень апаратних засобів зв'язку, як на розробленні та удосконаленні антенно-фідерних пристроїв.

Аналіз даних спеціальної літератури показав, що для радіозв'язку в складних умовах, як правило, застосовують багатовібраторні антенні системи напрямленої дії типу "хвильовий канал"[1]. Такі антени мають високі технічні характеристики: гостру діаграму напрямленості, високий коефіцієнт підсилення, значне послаблення зворотного випромінювання. Але ці антени мають й істотні недоліки: вузьку смугу робочих частот, критичність розмірів, значну залежність параметрів від оточуючих предметів тощо.

Тому, в системах телевізійного, мобільного, військового, космічного та супутникового зв'язку все більшого поширення набувають логоперіодичні антени різноманітних конструкцій, оскільки вони мають широкую смугу робочих частот і їх параметри залишаються стабільними, навіть, в дуже складних умовах експлуатації.

Виходячи з вищесказаного, метою дослідження було визначено:

³⁵₁₇розглянути загальні теоретичні основи функціонування антенно-фідерних систем;

³⁵₁₇визначити межі застосування антен різного виду в сучасних системах радіозв'язку;

³⁵₁₇розглянути принципи дії логоперіодичних антен;

³⁵₁₇розрахувати та змоделювати логоперіодичні антени для дециметрового діапазону телебачення, для Wi-Fi та систем стільникового радіозв'язку на основі використання спеціалізованих комп'ютерних програм.

Логоперіодичні антени належать до багатоелементних частотно незалежних антен. В основу роботи таких антен покладений принцип електродинамічної подібності, тобто при одночасній зміні довжини хвилі та всіх геометричних розмірів, в однаковій пропорції, основні параметри антени (вхідний опір та діаграма спрямованості) залишаються практично незмінними. Характерною особливістю частотно-незалежних антен є те, що одночасно на заданій частоті у роботі бере участь тільки частина антени. При зміні довжини хвилі робоча область, зберігаючи свої відносні розміри (у долях хвилі), переміщується вздовж антени.

Точний розрахунок логоперіодичної антени досить складний, але існує й проста методика розрахунків[2]. Вона дозволяє сконструювати антену, виходячи з таких параметрів, як коефіцієнт спрямованої дії (КСД) і робочий інтервал частот.

Довжини вібраторів логоперіодичної антени й відстані між ними повинні змінюватися в геометричній прогресії зі знаменником τ , а відстань (виражена в довжинах хвиль) між сусідніми вібраторами характеризується параметром σ . Параметри τ і σ зв'язані між собою співвідношенням:

$$\sigma = 0,25 (1 - \tau) \operatorname{ctg} \alpha,$$

де α являє собою кут між віссю антени й лінією, що проходить через кінці вібраторів. Вибір параметрів τ і σ носить компромісний характер і впливає на число вібраторів і розміри антени (на її довжину L між найменшим і найбільшим вібраторами). Рекомендується вибирати зазначені параметри відповідно до значень КСД за спеціальним графіком [3].

На цьому графіку під оптимальним мається на увазі значення σ , якому відповідає мінімальне значення τ при заданому КСД антени.

Відповідно до цього, у нашому випадку при КСД = 10, $\sigma = 0,17$ $\tau = 0,917$. Слід зазначити, що число вібраторів антени N залежить, в основному, від значення τ , а її розміри зростають зі збільшенням σ . Крім того, оптимальному значенню σ відповідає мінімум коефіцієнта стоячої хвилі (КСХ), а при більших значеннях σ діаграма спрямованості стає багатопелюстковою.

Вибравши параметри σ і τ обчислюємо кут α за формулою:

$$\operatorname{tg} \alpha \approx \frac{1 \frac{1}{100}}{4 \dots} \approx \frac{0,083}{0,68} \approx 0,122$$

Отже, $\alpha = 70$

Для визначення орієнтовної довжини антени L і числа вібраторів N знаходять ширину "активної" області антени B_s , під якою розуміють зону, де перебуває резонансний вібратор із двома іншими, пов'язаними з ним, за співвідношенням:

$$B_s = B \cdot B_{ar},$$

де $B = f_{max}/f_{min}$ – заданий коефіцієнт перекриття робочого інтервалу частот, а B_{ar} – коефіцієнт, що характеризує ширину "активної" області. Коефіцієнт B_{ar} рекомендується вибирати, виходячи з τ і α за відповідним графіком [2].

Відповідно до графіка одержуємо:

$$B_{ar} = 1,6$$

Тоді:

$$B_s \approx \frac{f_{max}}{f_{min}} \cdot B_{ar} \approx \frac{960}{870} \cdot 1,6 \approx 1,766$$

Оскільки довжина самого довгого вібратора рівна $\lambda_{max}/2$, то довжину антени можна визначити за формулою:

$$L \approx \frac{\lambda_{max}}{4} \cdot \frac{1}{B_s} \cdot \text{ctg} \alpha \approx 0,091 \cdot (1 + 0,566) \cdot \frac{1}{0,122} \approx 0,324 [m]$$

Необхідну кількість вібраторів можна знайти за співвідношенням:

$$N \approx 1 + \frac{\lg B_s}{\lg \frac{1}{100}} \approx 1 + \frac{0,247}{0,038} \approx 7$$

Після цього розраховуємо довжину вібраторів і відстань між ними, починаючи із самого довгого, рівного половині максимальної довжини хвилі робочого інтервалу частот, за формулами:

$$l_{n+1} = l_n \cdot \tau,$$

$$d_n = 0,5(l_n - l_{n+1}) \text{ctg} \alpha,$$

де d_n – відстань між двома вібраторами з номерами n і $n+1$.

Отже, розраховувати логперіодичні антени можна вручну, але цей метод трудомісткий і дуже громіздкий. Тому існують спеціальні комп'ютерні програми для розрахунку логперіодичних антен, які значно полегшують це завдання. Ми скористалися програмою MMANA-GAL, розробленою в Японії.

MMANA – це програма моделювання антен, що працює в середовищі Windows і дозволяє комфортно готувати вихідні дані та всебічно аналізувати отриманий результат. Для створення моделі антени й виводу результатів в MMANA можна використовувати як текстовий, так і графічний режими. Крім підготовки-обробки даних MMANA містить у собі безліч додаткових функцій, що полегшують роботу проектувальникові антен.

Отже, ознайомившись з даними науково-технічної літератури, скориставшись спеціально розробленими комп'ютерними програмами (MMANA-GAL basic, GAL-ANA), ми розраховали декілька конструкцій логперіодичних антен для різних частотних діапазонів та дослідили їх методом комп'ютерного моделювання [3]. Як приклад, розглянемо результати розрахунку та дослідження широкодіапазонної антени, призначеної для забезпечення роботи Wi-Fi на частоті 900 МГц.

Для розрахунку вихідними були такі дані:

³⁵₁₇ середня робоча частота 900 МГц;

³⁵₁₇ коефіцієнт підсилення не менше 13 dB;

³⁵₁₇ КСХ повинен бути не більше 2;

³⁵₁₇ послаблення задньої пелюстки діаграми напрямленості не менше 20 dB;

³⁵₁₇ діаметр мідних елементів 2 мм.

Для гарантування досягнення заданих параметрів була обрана десятиелементна антена.

Основні результати розрахунків представлені на діаграмах:

ММАНА-GAL basic E:\Documents and Settings\Администратор\Рабочий стол\900 Mhz Log.yagi с шлейфом1.maa

Геометрия Вид Вычисления Диаграмма направленности

LPA 900 MHz

Частота 900 МГц

Земля

- Свободное пространство
- Идеальная
- Реальная Параметры

Высота 5.00 м

Материал без потерь

ДЛИНА ВОЛНЫ = 0.333 (m)
 ВСЕГО ТОЧЕК ДЛЯ РАСЧЕТА = 298
 НИЖНЯЯ ТОЧКА АНТЕННЫ = 5.000 M
 ЗАПОЛНЕНИЕ МАТРИЦ...
 РАСЧЕТ МАТРИЦ...
 ТОЧКА U (В) I (мА) Z (Ом) КСВ
 w35c 1.00+j0.00 19.20-j2.28 51.36+j6.11 1.13
 РАСЧЕТ ТОКОВ...
 РАСЧЕТ ДИАГРАММЫ НАПРАВЛЕННОСТИ ...
 РАСЧЕТ АНТЕННЫ УСПЕШНО ЗАВЕРШЕН
 1.52 sec

No.	F (МГц)	R (Ом)	jX (Ом)	КСВ 50	Gh (dBd)	Ga (dBi)	F/B (dB)	Elev(rp)	Земля	Высота	Поляр.
1	900.0	51.36	6.11	1.13	---	16.11	24.39	1.0	Реал.	5.0	гориз.

Пуск Оптимизация Шаги оптимизации Графики Правка провода Правка элемента

ММАНА-GAL basic E:\Documents and Settings\Администратор\Рабочий стол\900 Mhz Log.yagi с шлейфом1.maa

Геометрия Вид Вычисления Диаграмма направленности

Вращать вокруг: Выбранного пров. Середины антенны X=0, Y=0, Z=N Сохранить рис.

Источник
 Нагрузка

Провод No.1
 X1 : 0.0 m
 Y1 : 0.0 m
 Z1 : 0.007 m
 X2 : 0.0 m
 Y2 : -0.089 m
 Z2 : 0.007 m
 R : 1.0 mm
 Длина : 0.089 m
 Азим. : -90.0 гр.
 Зенит.: 0.0 гр.

Масштаб токов Ток Масштаб
 Сегменты Выбор провода 1 Толстые линии

ММАНА-GAL basic E:\Documents and Settings\Администратор\Рабочий стол\900 Mhz Log.yagi с шлейфом1.maa

Геометрия Вид Вычисления Диаграмма направленности

Имя LPA 900 MHz Частота 900 МГц в лямбдах

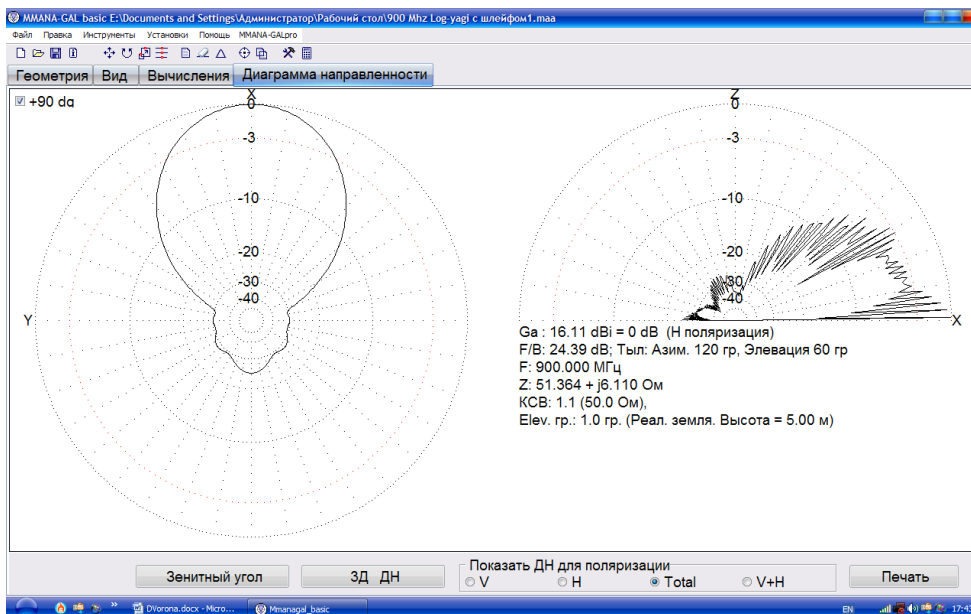
Проводов 38 Автоsegmentация: DM1 400 DM2 40 SC 2.0 EC 2 Не разрывать

No.	X1(m)	Y1(m)	Z1(m)	X2(m)	Y2(m)	Z2(m)	R(mm)	Seg.
1	0.0	0.0	0.00669	0.0	-0.08887	0.00669	1.0	-1
2	0.0	0.0	0.00669	0.06211	0.0	0.00669	5.0	-1
3	0.06211	0.0	0.00669	0.06211	0.08218	0.00669	1.0	-1
4	0.06211	0.0	0.00669	0.11944	0.0	0.00669	5.0	-1
5	0.11944	0.0	0.00669	0.11944	-0.07644	0.00669	1.0	-1
6	0.11944	0.0	0.00669	0.17296	0.0	0.00669	5.0	-1
7	0.17296	0.0	0.00669	0.17296	0.07071	0.00669	1.0	-1
8	0.17296	0.0	0.00669	0.22264	0.0	0.00669	5.0	-1
9	0.22264	0.0	0.00669	0.22264	-0.06593	0.00669	1.0	-1
10	0.22264	0.0	0.00669	0.26851	0.0	0.00669	5.0	-1
11	0.26851	0.0	0.00669	0.26851	0.06116	0.00669	1.0	-1

Источников 1 Нагрузок 0 (L - uH; C - pF; R/jX - Ohm) Включить нагрузки

No.	PULSE	Volt. V	Phase dg
1	w35c	1.0	0.0
след.			

No.	PULSE	Type	L/R/A0	C/jX/B0	Q/A1	F/B1
след.						

З представлених вище діаграм видно, що десятиелементна логоперіодична антена має параметри кращі від тих, які були взяті за основу розрахунку: коефіцієнт підсилення 16 dB, відношення випромінювання вперед-назад більше 24 dB, коефіцієнт стоячої хвилі менше 1,2 при живленні антени коаксіальним кабелем із хвильовим опором 50 Ом.

Розрахована нами логоперіодична антена може бути використана для забезпечення зв'язку не лише на частоті 900 МГц, для якої вона оптимізована, а й на усіх частотах до 1500 МГц без істотного погіршення основних параметрів. Відтак, вона може бути рекомендована для використання в системах Wi-Fi та GPRS одразу у двох діапазонах – 900 МГц та 1350 МГц.

Література

1. Драбкин А.Л., Коренберг Е.Б. Антенны. – М.: Радио и связь, 1992.–144 с.: ил. – (Массовая радиобиблиотека; Вып. 1173).
2. Синдеев Ю.Г. Телевизионные антенны. Серия "Учебники, учебные пособия". Ростов-на-Дону, изд-во "Феникс", 1998. – 192 с.
3. Гончаренко И.В. Компьютерное моделирование антенн. Всё о программе MMANA. – М.:ИП РадиоСофт, Журнал "Радио", 2002. – 80 с.

УДК 535.333

ЯКІСНИЙ ТА НАПІВКІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ ВМІСТУ ЛЕГУЮЧИХ ДОМІШОК У ЗРАЗКАХ СТАЛІ

Губерт М.С., магістрантка фізико-математичного факультету
 Науковий керівник: к. ф.-м. н., доц. **Кнорозок Л.М.**, кафедра фізики

Важливими проблемами виробництва у сучасних умовах є контроль хімічного складу сталей та сплавів, перевірка їх паспортних даних. У зв'язку з цим, дослідження, спрямовані на удосконалення процесів визначення легуючих домішок у різних марках сталі заслуговують на пильну увагу.

Метою цієї роботи є якісне виявлення та напівкількісне або точне кількісне визначення легуючих елементів у досліджуваних зразках сталі; контроль відповідності технологічних характеристик сталей, згідно їх маркування, реальним даним, які отримані експериментально.

Сталь (від нім. *Stahl* [1]) – сплав (твердий розчин) заліза з вуглецем (вміст заліза має бути не менше 45%) та легуючими елементами (легована, високолегована сталь), який характеризується евтектичним перетворенням.

У залежності від сорту сталі відсотковий вміст вуглецю складає від 0,2% до 2,14%. Вуглець є найпоширенішим матеріалом для легування заліза, до числа інших легуючих елементів відносяться хром, марганець, молібден тощо. Вуглець та подібні йому речовини, виступають у якості заверджувача, попереджують зміщення атомів заліза у кристалічній ґратці. Змінюючи кількість легуючої речовини у сталі, можна впливати на такі якості металу, як твердість,

пластичність та міцність на розрив. Сталь із високим вмістом вуглецю може бути набагато міцнішою та твердішою, ніж залізо, але при цьому менш в'язкою [2]. Дві головні відмінні якості сталі – це можливість зварки та низький опір іржі.

Хоча сталь вміли робити ще до епохи Відродження, проте широке поширення вона отримала лише після того, як у XVII столітті були розроблені ефективні методи її виготовлення. Після відкриття у середині XIX століття бессемерівського процесу, сталь набула статусу недорогого серійного матеріалу. У подальшому цей процес був удосконалений, що дозволило знизити вартість сталі та підвищити її якість.

У староруських письмових джерелах сталь іменувалася спеціальними термінами: "Оцел", "Харалуг" та "Уклад". У деяких слов'янських мовах і сьогодні сталь називається "Оцел", наприклад у чеському.

У наш час сталь є одним із найпоширеніших матеріалів у світі, її випуск складає більше 1300 мільйонів тон продукції на рік. Сталь – найважливіший конструкційний матеріал для машинобудування, транспорту, будівництва та інших галузей промисловості. Її використовують у будівництві споруд та об'єктів інфраструктури, а також у виробництві кораблів, автомобілів, машин, станків, механізмів та зброї.

Сталь може бути різних марок, що встановлені організаціями зі стандартизації. Класифікують сталі за різними ознаками. Основною класифікації є хімічний склад. Залежно від останнього розрізняють сталі вуглецеві та леговані.

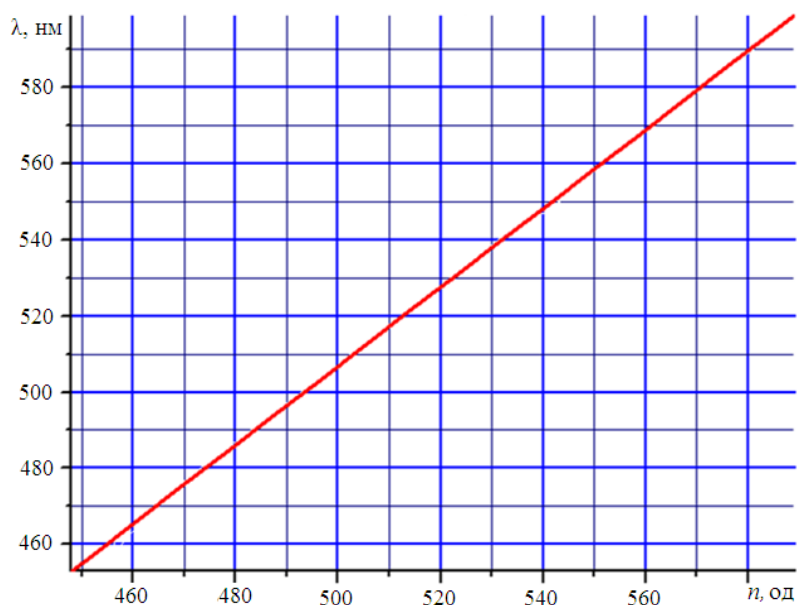
Для контролю хімічного складу речовин, зокрема сталі, застосовують емісійний спектральний аналіз, що є сукупністю методів визначення елементного складу речовини за його спектром випромінювання.

Якісний спектральний аналіз – це виявлення та ототожнення в спектрі аналізованої речовини спектральних ліній, що належать елементу, який входить до складу речовини. Зазвичай для цього користуються найбільш чутливими лініями, тобто лініями, що спостерігаються у спектрі при мінімальній концентрації наявного елемента. Щоб уникнути помилок при якісному аналізі, необхідно встановлювати наявність елемента у зразку за декількома лініями; з цією метою використовують таблиці та атласи спектральних ліній елементів.

Кількісний спектральний аналіз заснований на зв'язку між інтенсивністю спектральної лінії та концентрацією елемента.

Для проведення спектрального аналізу використовуються стаціонарні стилоскопи СЛ-11 та СЛ-13. Вони призначені для швидкого візуального якісного і напівкількісного спектрального аналізу усіх найбільш уживаних сталей, кольорових металів і сплавів у видимій області спектру. Стилоскопи застосовуються для експресних аналізів, під час проведення яких не потребується високої точності. Тривалість аналізу одного зразка за всіма елементами – 2 - 3 хвилини. Прилади знаходять широке застосування у науково-дослідних та навчальних лабораторіях.

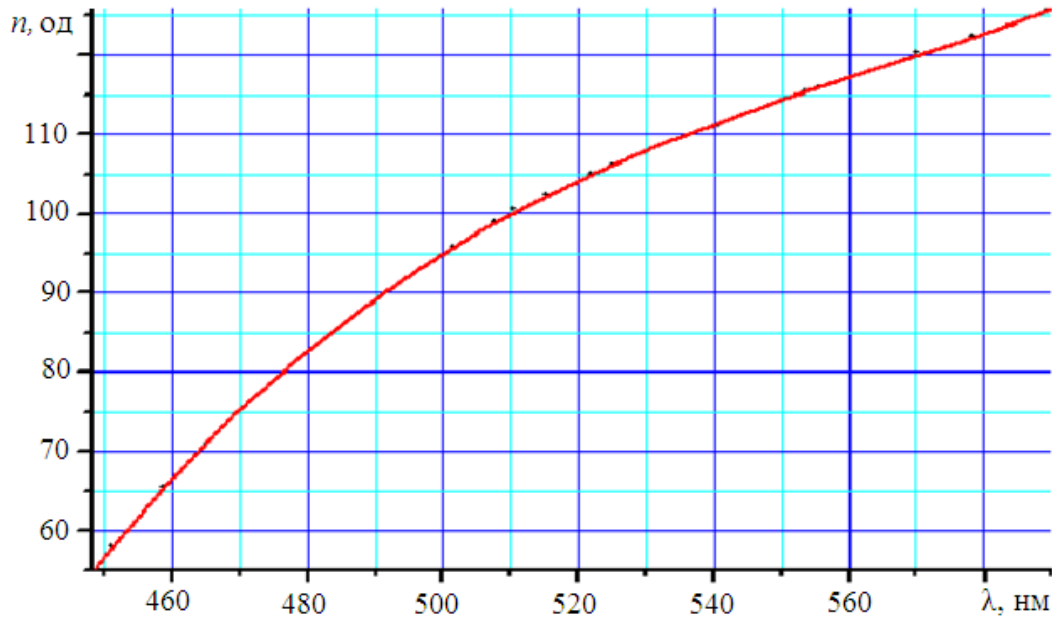
Для проведення спектрального аналізу на стилоскопах СЛ-11 та СЛ-13 необхідні градувальні графіки, які показані на мал. 1 та мал. 2. Їх побудова була проведена із використанням прикладного пакету Origin, за допомогою якого отримано відповідні емпіричні формули.

Мал. 1. Градувальний графік стилоскопа СЛ-13

Для градувального графіка стилоскопа СЛ-13 емпірична формула така:

$$Y = -10,78873 + 1,03536X.$$

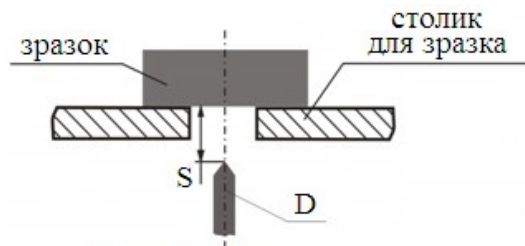

Мал. 2. Вигляд градувального графіка для стилоскопа СЛ-11

Емпірична формула для градувального графіка стилоскопа СЛ-11:

$$Y = -3436,09286 + 18,2593X - 0,0317X^2 + 1,86306E - 5X^3.$$

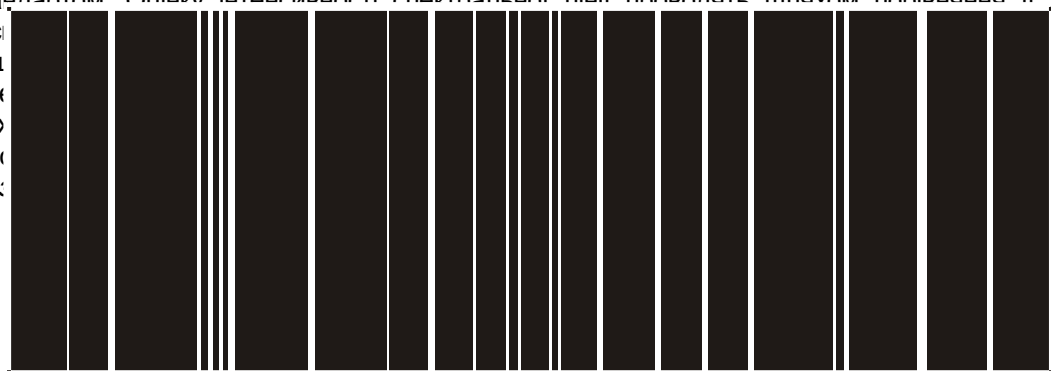
Методика проведення дослідів. Зразок, що аналізується, встановлюють на столику стилоскопа. Поверхня зразка повинна лежати на рівні поверхні столика так, щоб вона перекривала отвір; ділянку зразка, який розташований навпроти електроду, необхідно зачистити до повного знищення слідів фарби, окалини та будь-яких дефектів поверхонь. Після того, як зразок, що аналізується, поміщений на столик, а змінний електрод встановлений за шаблоном, запалюють дугу. Спостерігаючи в окуляр приладу, встановлюють на середину поля зору область спектру, що аналізується.

D - електрод;
S - відстань між зразками

Встановленням окуляра досягають максимальної різкості спектральних ліній, після чого приступають до оцінки вмісту елементів, що аналізуються.

Аналіз спектрів випромінювання. Кожний хімічний елемент має притаманний йому спектр випромінювання. Отже, присутність у спектрі ліній даного елемента вказує на наявність його у речовині, що аналізується. За яскравістю спектральних ліній можна судити про кількість його у зразку, що випробовується: чим більше вміст домішок, тим інтенсивніші лінії її спектру. Однак, спектральні лінії домішки неможна спостерігати ізольовано від інших ліній спектру, оскільки інтенсивності ліній залежать не тільки від вмісту домішки у зразку, але й від умов збудження спектру; крім того, досить важко говорити про інтенсивність окремої лінії, не порівнюючи її із будь-яким стандартом. Оцінку інтенсивності спектральної лінії проводять шляхом порівняння її з іншими лініями стандарту. Для цього розглядають спектр аналізу та стандарту. Наведемо приклад.

4 (540,578) — 65
Cr 1 (540,979) — 2 (541,091)
3 (541,521)

Мал. 3. Спектр хрому (група Cr(4))

Група хрому (540,578 нм) розташована у зеленій області спектра, ліворуч від трійки рівноінтенсивних ліній заліза (542,808 ÷ 543,453 нм).

1% – 1 Cr = 2
2,5% – 1 Cr = 3
1% – 1 Cr ≥ 4

Існує сім груп хрому у спектрі. Зручно використовувати:

Cr₁ – до 1% вмісту Cr;
Cr₄ – до 1 – 5%
Cr₇ – до 5 – 20%

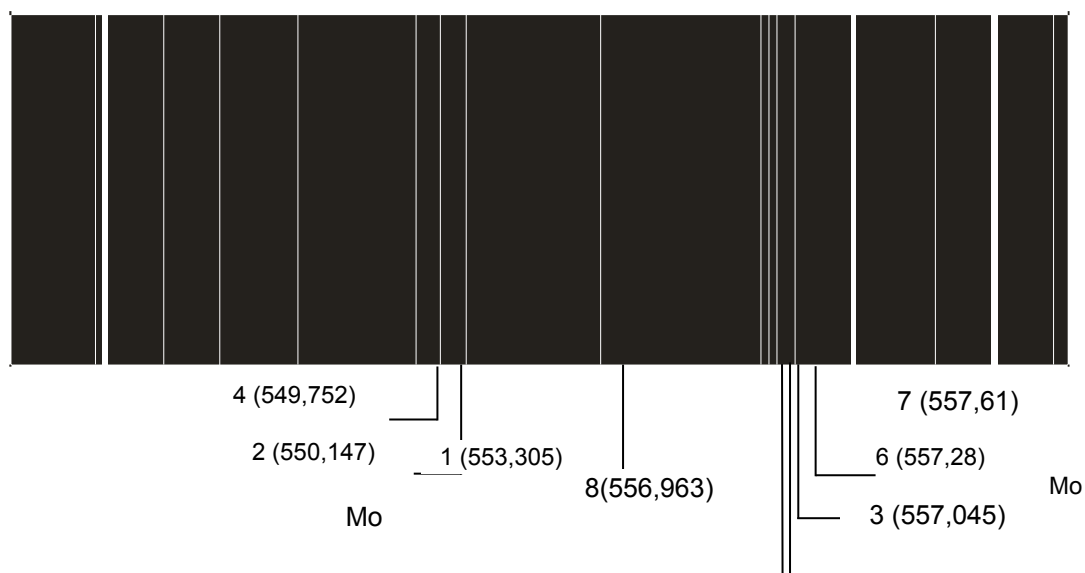
Цифра 1 – елемент, що визначається.

Аналіз починаємо з пошуку Cr(1) – лінії найбільшої інтенсивності, потім Cr(4).

Визначення молібдена в сталях (мідний електрод)

Група молібдена (553,305 та 557,045 нм) знаходиться у жовтій області спектра, праворуч від групи хрому 540,979 нм.

Приведений спектр характерний для сталі X12M.

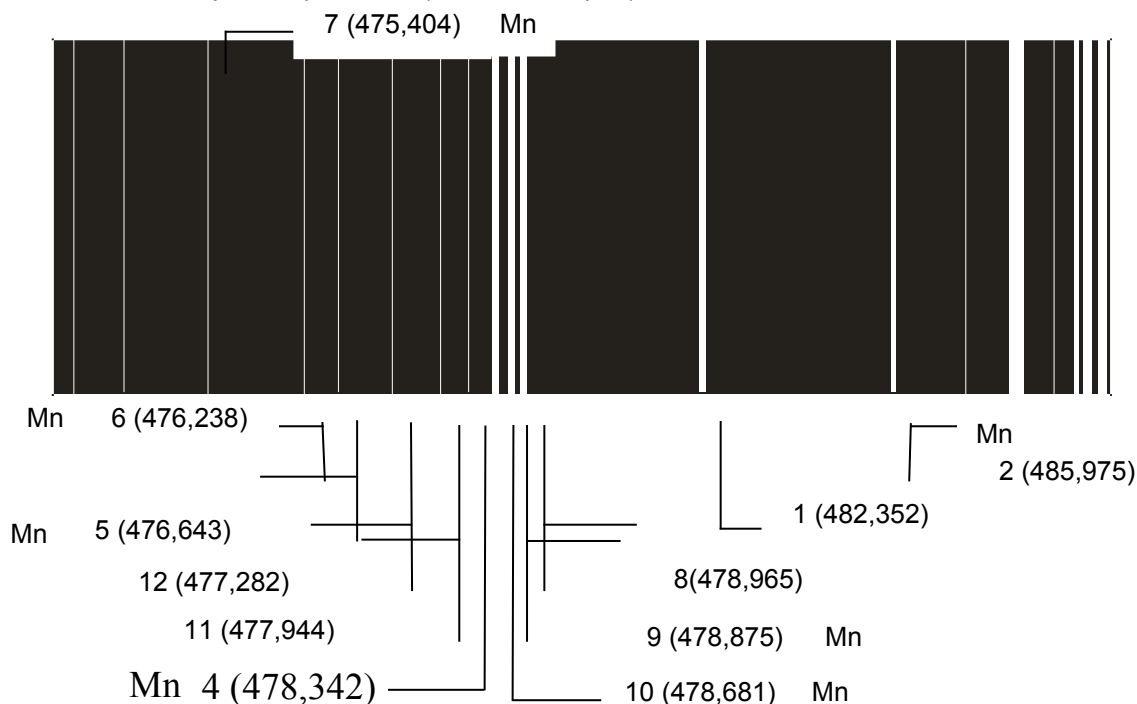

Мал. 4. Спектр молібдена

до 0,5% – 1 Mo ≤ 2;
0,20% ÷ 0,30% – 1 Mo = 4 або 3 Mo ≤ 7;
0,35% ÷ 0,60% – 1 Mo ≤ 6 або 3 Mo ≤ 8;
0,65% ÷ 1,20% – 3 Mo = 6;

більше ніж 1,20% – 3 Mo > 6.

Визначення марганця у сталях (мідний електрод)

Мал. 5. Спектр марганця

Група марганця (475,404 ÷ 482,352 нм) розташована у зеленувато-блакитній області спектра.

0,06% – 4 Mn = 11	0,4% – 5 Mn ≤ 11
0,10% – 4 Mn = 12	0,5% – 7 Mn = 8
0,20% – 4 Mn ≥ 10	0,6% – 6 Mn = 8
0,30% – 4 Mn ≤ 11	0,7% – 1 Mn = 2

Приведений спектр характерний для вуглецевої сталі. Спектр сильно змінюється при великих концентраціях хрому і вольфрама.

Проводилося дослідження 6 груп зразків сталі: сталь інструментальна штампова X12M; сталь інструментальна швидкоріжуча P9; Сталь конструкційна вуглецева якісна 20; сталь конструкційна легована 40X; сталь інструментальна легована ХВГ; сталь конструкційна легована 30ХГСА. Спектральний аналіз проводився для 3 зразків кожної марки сталі.

Результати досліджень наведені в таблицях 1 – 6, де представлено хімічний склад, у%, сталей різних марок. За результатами вимірювань обчислювались абсолютна (Δ) та відносна (ε) похибки вимірювань.

Таблиця 1

X12M (сталь інструментальна штампова)

Домішка	C	Si	Mn	S	P	Cr	Mo	V
Паспортні дані	1,45 – 1,65	0,15 – 0,35	0,15 – 0,4	до 0,03	до 0,03	11 – 12,5	0,4 – 0,6	0,15 – 0,3
СЛ-11	-	-	0,30	-	-	12	0,5	0,2
	-	-	0,30	-	-	12	0,5	0,2
	-	-	0,25	-	-	12	0,45	0,2
Δ_{11}	-	-	0,08	-	-	0,25	0,017	0,025
ε_{11}	-	-	2,9%	-	-	4,26	3,4%	11,1%
СЛ-13	-	0,22	0,3	-	-	12	0,5	0,25

	-	0,20	0,3	-	-	12	0,5	0,2
	-	0,20	0,3	-	-	12	0,5	0,25
Δ_{13}	-	0,043	0,025	-	-	0,25	0	0,0083
ε_{13}	-	17,3%	9,1%	-	-	4,26	0	3,7%

Таблиця 2

P9 (Сталь інструментальна швидкоріжуча)

Домішка	C	Si	Mn	Ni	S	P	Cr	Mo	W	V	Co
Паспортні дані	0,85 – 0,95	до 0,5	до 0,5	до 0,4	до 0,03	до 0,03	3,8–4,4	до 1	8,5–9,5	2,3–2,7	до 0,5
СП-11	-	0,3	0,4	-	-	-	5	0,5	-	2,5	-
	-	0,25	0,4	-	-	-	5	0,5	-	2,5	-
	-	0,3	0,4	-	-	-	5	0,7	-	2,5	-
Δ_{11}	-	-	-	-	-	-	0,9	-	-	0	-
ε_{11}	-	-	-	-	-	-	21,9%	-	-	0	-
СП-13	-	0,3	0,4	0,3	-	-	5	0,5	8	2,5	-
	-	0,3	0,4	0,25	-	-	5	0,5	8	2,5	-
	-	0,3	0,4	0,25	-	-	5	0,5	8	2,5	-
Δ_{13}	-	-	-	-	-	-	0,9	-	1	0	-
ε_{13}	-	-	-	-	-	-	21,9%	-	11,1 %	0	-

Таблиця 3

20 (Сталь конструкційна вуглецева якісна)

Домішка	C	Si	Mn	Ni	S	P	Cr	Cu	As
Паспортні дані	0,17 – 0,24	0,17 – 0,37	0,35 – 0,65	до 0,25	до 0,04	до 0,04	до 0,25	до 0,25	до 0,08
СП-11	-	0,2	0,45	0,2	-	-	0,2	-	-
	-	0,2	0,45	0,25	-	-	0,2	-	-
	-	0,2	0,45	0,2	-	-	0,2	-	-
Δ_{11}	-	0,07	0,05	-	-	-	-	-	-
ε_{11}	-	25,9%	10%	-	-	-	-	-	-
СП-13	-	0,25	0,45	0,2	-	-	0,2	-	-
	-	0,25	0,5	0,2	-	-	0,2	-	-
	-	0,2	0,5	0,2	-	-	0,2	-	-
Δ_{13}	-	0,037	0,017	-	-	-	-	-	-
ε_{13}	-	13,7%	3,4%	-	-	-	-	-	-

Таблиця 4

40X (Сталь конструкційна легована)

Домішка	C	Si	Mn	Ni	S	P	Cr	Cu
Паспортні дані	0,36–0,44	0,17-0,37	0,5 – 0,8	до 0,3	до 0,035	до 0,035	0,8–1,1	до 0,3
СП-11	-	0,25	0,6	0,2	-	-	1	-
	-	0,25	0,6	0,2	-	-	1	-
	-	0,25	0,6	0,2	-	-	1	-
Δ_{11}	-	0,02	0,05	-	-	-	0,05	-
ε_{11}	-	7,4%	7,6%	-	-	-	5%	-
СП-13	-	0,3	0,65	0,2	-	-	1	-
	-	0,25	0,65	0,2	-	-	1	-
	-	0,25	0,65	0,2	-	-	1	-
Δ_{13}	-	0	0	-	-	-	0,05	-
ε_{13}	-	0	0	-	-	-	5%	-

Таблиця 5

ХВГ (Сталь інструментальна легована)

Домішка	C	Si	Mn	Ni	S	P	Cr	Mo	W	Cu
Паспортні дані	0,9 - 1,055	0,1 - 0,4	0,8 - 1,1	до 0,35	до 0,03	до 0,03	0,9 – 1,2	до 0,3	1,2 - 1,6	до 0,3
СЛ-11	-	0,3	0,8	0,5	-	-	1	-	1,1	-
	-	0,3	0,9	0,5	-	-	1	-	1	-
	-	0,3	0,8	0,5	-	-	1	-	1	-
Δ_{11}	-	0,05	0,12		-	-	0,05	-	0,37	-
ϵ_{11}	-	20%	12,6%		-	-	4,76%	-	26,4%	-
СЛ-13	-	0,25	1	0,2	-	-	1	0,3	1,25	-
	-	0,25	1	0,2	-	-	1	0,3	1,25	-
	-	0,25	1	0,2	-	-	1	0,3	1,25	-
Δ_{13}	-	0	0,05		-	-	0,05	-	0,15	-
ϵ_{13}	-	0	5,3%		-	-	4,76%	-	10,7%	-

Таблиця 6

30ХГСА (Сталь конструкційна легована)

Домішка	C	Si	Mn	Ni	S	P	Cr	Cu
Паспортні дані	0,28 – 0,34	0,9 – 1,2	0,8 - 1,1	до 0,3	до 0,025	до 0,025	0,8 - 1,1	до 0,3
СЛ-11	-	1,2	0,8	0,2	-	-	1	-
	-	1,2	-	0,2	-	-	1	-
	-	1,2	-	0,2	-	-	1	-
Δ_{11}	-	0,15	0,15	-	-	-	0,05	-
ϵ_{11}	-	14,3%	15,8%	-	-	-	5%	-
СЛ-13	-	1	1,1	0,2	-	-	1	-
	-	1	0,9	0,2	-	-	1	-
	-	1	1	0,2	-	-	1	-
Δ_{13}	-	0,05	0,05	-	-	-	0,05	-
ϵ_{13}	-	4,76%	5,3%	-	-	-	5%	-

Із таблиць очевидно, що такі легуючі елементи як Cr, Mn, Si, Mo, V, W та Ni у запропонованих зразках сталі визначаються із досить великою точністю. Проте C, S, P, Cu, As та Co методами візуального аналізу визначити складно.

Література

1. Сталь в Викисловаре. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Сталь>.
2. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.mirkovki.ru/content/stal>.
3. Атлас спектральных линий для анализа при помощи стилоскопа / Л.Ф. Тауре ; под ред. Н.С. Свентицкого ; Респ. дом науч.-техн. пропаганды Акад. наук ЛатССР. – Рига : Изд-во АН ЛатССР, 1957. – 163 с.
4. Таблицы спектральных линий / А.Н.Зайдель [и др.]. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, Гл. ред. физ.-мат. лит., 1977. – 798 с.
5. СВИДЕТЕЛЬСТВО. Образцы для спектрального анализа на стилоскоп. Комплект № 245 "И". Г.Вильнюс. – 1979. – 25 с.
6. Свентицкий Н.С. Визуальные методы эмиссионного спектрального анализа / Н.С.Свентицкий. – М.: Гос. изд-во физ.-мат. лит., 1961. – 314 с.
7. Бабушкин А.А. Методы спектрального анализа: учебник для ун-тов / А.А.Бабушкин [и др.]; под ред. В.Л.Левшина. – М.: Изд-во МГУ, 1962. – 509 с.

ПЛАН МАРШАЛЛА ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Дрозд В.М., студентка II курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к. е. н., доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Історія знає не так вже й багато прикладів успішного вирішення завдань такого масштабу, які виконувались в рамках плану Маршалла. За менш ніж чотири післявоєнні роки (1948-1951 рр.) вдалося домогтися повного відновлення економіки високорозвиненого індустріального регіону з населенням майже 400 мільйонів чоловік.

5 червня 1947 року секретар США Джордж Маршалл у своєму виступі в Гарвардському університеті представив світові "План Маршалла" – програма економічної допомоги країнам Європи, розореним Другою Світовою війною, – який став найбільш вдалим зовнішньополітичним експериментом держави. Оприлюднивши свій план, Маршалл викликав бурхливе погодження європейців, але неоднозначну реакцію в США. Критики стверджували, що реалізація подібного проекту негативно відзначиться на економіці країни. Прихильники, головним з яких був Трумен, доводили, що США багаторазово виграє у результаті реалізації цього плану, особливо за рахунок поживлення міжнародної торгівлі та інвестицій.

Не зайвим буде нагадати, що керівництво країни до усвідомлення необхідності плану прийшло не відразу і що цьому плану дій передував план Моргентау.

Генрі Моргентау, міністр фінансів США, розробив "Програму із запобігання розв'язання Німеччиною Третьої Світової війни". План Моргентау був схвалений президентом Рузвельтом і прем'єр-міністром Великобританії Черчиллем в 1944 р. і в 1945-му набув чинності. Моргентау пропонував провести деіндустріалізацію Німеччини, після чого перетворити її виключно на аграрну країну. Для виконання цього плану відразу ж після закінчення війни західні союзники розпочали демонтаж обладнання німецьких промислових підприємств. Крім того, було накладено заборону на здійснення зовнішньої торгівлі, морського рибальства, на виробництво хімічних добрив.

Однак у 1946-1947 рр. стало зрозуміло, що план Моргентау створює в Німеччині дуже серйозні економічні проблеми. Розібратися в ситуації було доручено колишньому президенту США Генрі Гуверу. Відвідавши Німеччину на початку 1947р., він дійшов висновку, що спроба перетворити Німеччину, яка залишилась після анексії територій, на сільську країну зазнає невдачі, якщо не зменшити населення країни на 25 мільйонів жителів.

Було вирішено, що найкращим захистом від загрози німецького реваншу стане Європа, об'єднана економічним співробітництвом. Так з'явився план Маршалла, який передбачав не деіндустріалізацію, а реіндустріалізацію Німеччини та всієї Європи.

У 1947 році пройшли переговори, присвячені цій програмі, у яких взяли участь США, Франція та Великобританія. Радянському Союзу також було запропоновано взяти у них участь, але міністр закордонних справ В'ячеслав Молотов демонстративно залишив тоді зал засідань. Якби він прийняв пропозицію, то вплив США у Європі зріс би значно меншою мірою, а відновлення господарства СРСР пройшло б набагато швидше. Але керівництво (Сталін і Молотов) зробили грубу політичну помилку, на яку американські політики, до речі, сильно розраховували, і втягнули країну у 45-річне протистояння з економічно-сильнішим опонентом.

Вперше у світовій історії держава-переможниця (США) не стягувала з переможених держав репарації, а надавала їм крупномасштабну економічну допомогу. Крім того, революційність стратегії заключалась у тому, що європейським країнам пропонувалося виходити з кризи не спільними зусиллями, а самотужки. Учасниками "Плану Маршалла" стали практично всі держави Західної Європи, що знаходилися поза зоною радянського впливу. Виключення становили Іспанія та Західна Німеччина (вони приєдналися до плану в 1949 році, коли отримали нову державність).

Одна частина коштів надавалася без повернення, інша – у довгостроковий кредит з низькою відсотковою ставкою. У число п'яти основних задач, окрім надання прямої допомоги нужденним, були включені: підвищення продуктивності праці і виробничої спроможності промисловості і сільського господарства, досягнення міжнародної фінансової стабільності, розвиток торгівлі і розвиток європейського економічного співробітництва. Вливання доларів до економік європейських держав дозволило уникнути гіперінфляції та відновити міжнародну торгівлю і приватні інвестування, тому що більшість місцевих валют на той момент були неконвертовані. Наприклад, інвесторам неєвропейських держав (в основному малися на увазі американські бізнесмени) гарантувалося, що вони у будь-який момент можуть конвертувати прибуток у долари і вивезти.

Був створений особливий механізм розподілу американської допомоги: США не дозволяли державам-кредиторам "затикати дірки" у державних бюджетах отримуваними коштами. Наприклад, 17% усіх коштів витрачалося на купівлю промислового устаткування та машин. Пізніше у розвинених країнах цей принцип став основним для політики по відношенню до державних позичок : брати у борг, щоб інвестувати, а не покривати поточні витрати. Крім того, отримання допомоги ставилося у залежність від структурних реформ, що проводилися у країнах-отримувачах.

Економіст Баррі Ейгенгрін, автор дослідження "План Маршалла. Історія найбільш вдалої програми проведення економічних реформ", прийшов до висновку, що завдяки цьому плану Європа і увесь світ уникли економічної кризи, подібної до тієї, що вразила світ після Першої Світової війни. На його думку, причина полягає саме у колективних зусиллях, у подоланні економічних проблем і початку процесу економічної інтеграції, у той час як після Першої Світової війни, європейські країни проводили максимально жорстку протекціоністську політику.[2,9]

На першому етапі реалізації плану американські впливання забезпечили значну частину ВВП європейських держав. Наприклад, за даними американського історика Чарльза Мейера, у 1949 році американські впливання забезпечили 11% ВВП Великобританії, майже 12% Франції, 21,8% Німеччині та 33,6% Італії. Вже в 1950 році європейські економіки продемонстрували високі темпи росту. Рівень промислового виробництва у Європі перевищив на 40% довоєнний, рівень сільського господарства – на 20%. Різко знизилася безробіття. Згідно програми технічної допомоги, 24 тис. жителів Західної Європи, а пізніше тисячі японців, корейців та тайванців були запрошені до США на бізнес-стажування на 4-6 тижнів. Громадські організації та приватні фірми приймали делегації, проводили семінари, на яких розповідали про американські виробничі технології.[2,9]

Британський історик Алан Мілдвар вважає, що Європа сама змогла б вибратися з економічної кризи без доларових впливів, але за це довелося б заплатити досить велику ціну.

Програма виявилася у вищій мірі успішною. Гілки промисловості, котрі, як здавалося раніше, безнадійно застаріли і втратили ефективність, були реконструйовані в короткий термін і без зміни національних економічних політик країн. Бізнес-сектор держав-учасниць почав стрімко розвиватися і до початку 60-х років у країнах Західної Європи та Японії вже встановилася ринкова економіка та демократія.

Отже, було досягнуто наступних цілей:

- економіка країн Західної Європи була відновлена;
- європейські країни змогли розрахуватися із зовнішніми боргами;
- вплив комуністів та СРСР був послаблений;
- США і Канада отримали величезний ринок збуту;
- був відновлений і укріпленний європейський середній клас – гарант політичної стабільності та стійкого розвитку.

Одним з тих, хто позитивно оцінював можливість реалізації української економіки, був професор Франклін А. Ліндсей. Свої пропозиції щодо організації економічного підйому в Україні вчений обґрунтовував успішним досвідом реалізації плану Маршалла, до якого був причетний замолоду.

До незалежності Україна відчувала на собі нішу безгрошів'я для заміни застарілих чи зношених основних засобів. У часи самостійності наша країна не відчула істотних змін в її розвитку: масове безробіття, невиплачені заробітні плати, борги за енергію, сировину, промислове постачання. Промисловість і сільське господарство не в змозі були самостійно залучити грошові внески в адекватній кількості, а гроші надані урядом, найчастіше не окуповувалися. Для подолання економічних проблем часто використовувався бартер, але це приводило до обтяжливого і неефективного способу задоволення в ресурсах, потребах чи послугах. Падіння рівня економіки й життя до несприйнятливої межі стали наслідком відсутності реформ у процесі розбудови. За таких умов сучасна Україна якнайшвидше повинна розглянути питання щодо запобігання подальшого падіння. І хоча перед країною стоїть низка перешкод, потрібно бути впевненим, що їх можна подолати.

Теперішнє становлення нашої країни багато в чому схоже на те, яке було під час війни, коли поставало питання – як використати промислові і сільськогосподарські ресурси для швидкого виробництва реальних засобів, необхідних для захисту держави. При належному застосуванні найбільш ефективними будуть короткострокові дії, які сприятимуть розвитку довгострокових і тривалих реформ.

Існує безліч методик щодо відновлення української економіки. Одна із них розроблена професором Ф.Ліндсеєм і побудована на прикладі програми Маршалла. Її мета полягала в забезпеченні прямого способу відновлення, за допомогою якого кожна з держав Західної Європи

в повоєнний час змогла швидко налагодити випуск на своїх наявних виробничих потужностях ресурсів, матеріалів та обладнання, яких гостро потребували інші держави Західної Європи для відновлення своєї економіки. Такий механізм може бути використаний і у межах однієї країни, а саме України, для встановлення внутрішньоекономічних зв'язків. З цією метою необхідно розробити систему заходів, спрямованих на вихід країни з економічного глухого кута, яка б опиралася лише на власні, українські продуктивні сили і базувалася на принципі самофінансування.

Суть концепції Ф.Ліндсея полягає в тому, що кожне підприємство – учасник має дістати право на кредит для придбання необхідних ресурсів та обладнання і, у свою чергу, надати право кредиту іншим учасникам для придбання ресурсів і обладнання з переліку своєї продукції. При цьому двосторонній баланс між отриманими та наданими правами кредиту не повинен бути кінцевою вимогою, що дасть змогу уникнути бартеру і посилить переваги багатосторонньої торгівлі. Разом з тим, для кожного підприємства чи галузі сумарно надані права на отримання кредиту мають приблизно відповідати сумарно отриманим правам кредиту.

Керівництво програмою має здійснювати центральний банк країни. Наприкінці кожного звітнього періоду він має зводити баланс покупок кожного підприємства з кредитами на вартість виробів, придбаних від кожного підприємства іншими учасниками. Чисті позитивні чи негативні сальдо для кожного підприємства переносяться на наступний звітній період. Позитивне сальдо підприємства можна використати для майбутніх покупок. Негативне сальдо також переноситься вперед з очікуванням, що воно буде компенсоване майбутніми продажами.

Першим кроком концепції Ф.Ліндсея є визначення ключових секторів внутрішньої економіки України, які можуть бути включені в систему прав на отримання кредиту. Такими секторами можуть бути: енергетичний, сільськогосподарський, транспортний, металургійний, хімічний, машинобудівний.

Другий крок має полягати у встановленні кількісного вираження наданих та одержуваних прав на отримання кредиту для кожного елемента економіки, включеного в цей план.

Отже, спираючись на минулий досвід використання даної програми за умови її вдалої адаптації, вона могла б бути застосована і в наш час.

Література

1. Паливода К. Дещо іще про план Маршалла./ Паливода К.// Дзеркало життя. – №4. – 2 лютого 2013р.
2. Підлуцький О. Джордж Маршалл – реставратор Європи./ Підлуцький О.// Дзеркало життя. – №2. – 19 січня 2013р.

УДК 621.039.586:004.942+532.5

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНИХ ЧИСЕЛЬНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ЗАДАЧ МАТЕМАТИЧНОЇ ФІЗИКИ

Заріпов Р.Р., аспірант фізико-математичного факультету

Науковий керівник: д. т. н., проф. **Казачков І.В.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Вступ. У найрізноманітніших галузях сучасної науки і техніки часто доводиться зустрічатися з такими математичними задачами, для яких неможливо одержати точний розв'язок класичними методами або ж розв'язання може бути отримано в такому складному вигляді, який абсолютно неприйнятний для практичного використання. Кількість задач такого роду сильно зростає останнім часом у зв'язку з бурхливим розвитком науки і техніки. Розв'язання цих задач було б неможливим без використання чисельних методів. Саме тому виникла необхідність створення нових більш потужних методів обчислення, були поставлені нові задачі, збільшився обсяг обчислень. Через ці причини йде швидкий розвиток методів доведення математичних задач до числового результату.

Чисельні методи виявляються досить корисними при розв'язанні задач динаміки рідини, тепло- і масопереносу та інших задач математичної фізики, в яких основне фізичне явище описане системою диференціальних рівнянь в частинних похідних, коли такі задачі не можуть бути розв'язані аналітичними методами по причині їх нелінійності, складної геометрії або складних граничних умов. Тому у більшості випадків розв'язання диференціальних рівнянь в частинних похідних можливо тільки з використанням чисельних методів. Бурхливий розвиток

обчислювальної техніки останнім часом дозволив істотно збільшити область їх застосування і підвищити складність модельованих завдань [14].

1. Загальна характеристика сіткових методів. Всі чисельні методи можна умовно розділити на сіткові, безсіткові і комбіновані.

У сучасних обчислювальних процедурах сіткові методи займають значне місце. Поняття сітки та сіткового вузла є основними при побудові цієї групи наближених методів розв'язання задач математичної фізики [6]. У таких методах безперервно просторовий розподіл шуканих величин і опис їх безперервної зміни у часі представляють сукупністю їх значень у вузлах просторово-часової сітки. Від вибору сітки залежить одержуване рішення і

іноді воно може якісно відрізнитися для різних сіток. З даної причини особлива увага повинна приділятися збіжності одержуваного рішення при подрібненні розрахункової сітки.

Суть даних методів полягає в дискретизації диференціальних рівнянь, тобто представленні всіх або частини похідних у вигляді наближених виразів (наприклад кінцевих різниць, кінцевих елементів і т.д.), а саме похідні шуканих функцій, що входять в диференціальні рівняння математичної фізики і граничні умови, наближено замінюють (апроксимують) в кожному вузлі кінцевими різницями [14]. Для цього область задачі покривається просторово-часовою сіткою, а змінні замінюються сітковими функціями. Іншими словами, значення змінних досліджуються не для всієї нескінченної безлічі точок неперервної області, а лише для деякої кінцевої дискретної її підмножини. У підсумку вихідне математичне формулювання задачі зводять до системи рівнянь (в загальному випадку нелінійних) щодо невідомих вузлових значень. Такі рівняння називають різницевиими, а їх систему разом з правилами їх побудови називають різницевою схемою [12–13, 16].

Найбільше розповсюдження серед сіткових методів отримали метод кінцевих різниць, кінцевих і граничних елементів, а також метод кінцевих об'ємів.

1.1. Опис методів кінцевих різниць. Методи кінцевих різниць (МКР) є найбільш розвиненими і широко використовуваними для розв'язання як лінійних, так і нелінійних диференціальних рівнянь в частинних похідних (ДУЧП) еліптичного, гіперболічного та параболічного типів [1–3, 5–7, 12–14, 16–18, 22,]. У різних варіантах цих методів в області визначення шуканих функцій вводиться сітка і рішення шукається на цій сітці. Методи кінцевих різниць припускають дискретизацію диференціальних рівнянь на так званих прямокутних сітках, тобто на сітках, елементарні осередки (комірки) яких є прямокутниками для двох вимірів або паралелепіпеди для трьох вимірів. Для значень шуканої сіткової функції (тобто функції, заданої у вузлах сітки) будується система рівнянь, розв'язки якої і слугують таблицею наближених значень розв'язку вихідної задачі. Спосіб побудови цієї системи рівнянь полягає в наступному: похідні функцій, що входять у розв'язуване диференціальне рівняння і в граничні умови, замінюються різницевиими співвідношеннями (кінцевими різницями), які містять значення шуканих функцій в фіксованих точках сітки, тобто метод кінцевих різниць заснований на апроксимації вхідних у вихідні диференціальні рівняння похідних їх дискретними (різницевиими) аналогами. Цим і пояснюється назва даного класу методів обчислювальної математики.

Безперечними перевагами (МКР) є висока ефективність і простота реалізації, а також наочність процедури дискретизації, яка дає можливість побудови схеми високого порядку точності. Однак ці переваги реалізуються лише при використанні достатньо "хорошої" регулярної (структурованої) сітки - майже ортогональної і з плавно змінюваними розмірами комірок. Як наслідок, переважна більшість додатків (МКР) обмежені випадками порівняно простих по геометрії розрахункових областей.

Серед даного класу методів слід відзначити ті, які використовують явні і неявні схеми різних порядків апроксимації. Явна схема використовується для апроксимації похідної за часом, і значення шуканої величини в поточний момент часу виражається через відомі значення з попереднього моменту часу. При використанні неявної різницевої схеми значення шуканої величини виражається через дані кількох сусідніх точок [16–17]. Тоді на кожному кроці за часом доводиться вирішувати систему рівнянь (СУ) прямими або ітераційними методами. Неявні кінцево-різницеві методи зазвичай являються стійкими, в той час як явні – нестійкими [15].

1.2. Опис методу кінцевих елементів. У 50-х роках минулого століття з появою перших комп'ютерів виникла необхідність у розробці нових інженерних підходів до чисельного розв'язання задач зі складною геометрією, в яких області інтегрування розбивалися на підобласті. Таким підходом став метод кінцевих елементів (МКЕ).

Він є більш універсальним в порівнянні з (МКР). В основі методу, як вже згадувалося, лежить принцип поділу досліджуваної області на сукупність підобластей (рис.1). Такі під області і отримали назву кінцевих елементів [5, 7, 10, 13–18]. Звідси метод і отримав свою назву.

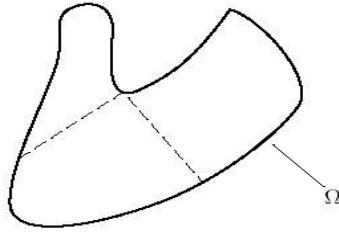

Рис. 1. Розбиття області Ω на кінцеві елементи

Цей метод полягає в апроксимації шуканої неперервно-змінюваної по всьому об'єму тіла величини (температури, переміщення та інші) її дискретною моделлю, яка будується на множині кусково-неперервних функцій, визначених на скінченному числі підобластей. Значення цих функцій визначається за допомогою значень неперервної величини в скінченному числі точок (вузлах граней елементів) розглядуваної області, яку (мислено) розбивають на велике число достатньо малих за розмірами елементів тієї або іншої форми кінцевих елементів. Розбиття області на під області являє собою перший крок на шляху до розв'язання задачі. Погане і недосконале розбиття буде приводити до помилкових результатів, якщо навіть останні етапи методу здійснюються з достатньою точністю.

Метод кінцевих елементів володіє рядом переваг, що мають велике значення для розрахунків. До них відносяться: можливість вирішувати практично будь-які крайові задачі; досить точний опис будь-якої області; в потрібних підобластях можна легко збільшити щільність обчислювальної сітки; можливість розрахунку на нерівномірних сітках, у двовимірному і тривимірному випадках для областей складної геометрії; "технологічність" методів. [10,18].

Метод має і недоліки: застосування його неможливо без використання ЕОМ; при цьому для розв'язання складних завдань необхідні машини з великим обсягом пам'яті; реалізація методу пов'язана з підготовкою великої кількості вихідних даних, що вимагає значних витрат ручної праці [10,18]. У цьому він поступається (МКР).

Метод кінцевих елементів розвивався на базі застосування ЕОМ в сучасній розрахунковій практиці. Його ефективність забезпечена наявністю машинних програм, вдосконалюваних в напрямку більш повної автоматизації процесу обчислень. Даний метод широко використовується для розв'язання задач механіки деформованого твердого тіла, теплообміну, гідродинаміки і електромагнітних полів.

1.3. Опис методу кінцевих об'ємів. З 1970-х рр. почали широко застосовувати новий метод для дискретизації рівнянь гідродинаміки при розв'язанні проблеми моделювання течій в областях складної геометрії. Він отримав назву методу кінцевих об'ємів (МКО).

Відправною точкою (МКО) є інтегральне формулювання законів збереження енергії, маси, імпульсу та інші [11]. Відмітимо ще й те, що (МКО) дозволяє виконувати закони збереження для кожного "елемента". Балансові співвідношення записують для невеликого контрольного об'єму; їх дискретний аналог отримується сумуванням по всім межах виділеного об'єму потоків маси, імпульсу та інших. Оскільки інтегральне формулювання законів збереження не накладає обмежень на форму контрольного об'єму, (МКО) можна використовувати для дискретизації рівнянь гідро і газодинаміки як на структурованих, так і на неструктурованих сітках з довільною формою комірок, що, в принципі, повністю вирішує проблему складної геометрії розрахункової області.

Згідно (МКО) просторова дискретизація задачі здійснюється шляхом розбиття розрахункової області на невеликі дотичні об'єми, для кожного з яких записується балансове співвідношення. Всередині кожного контрольного об'єму знаходиться одна (і тільки одна) точка "прив'язки" шуканого сіткового розв'язання. В більшості розробок, орієнтованих на розв'язання тривимірних задач для областей складної геометрії, в якості контрольного об'єму використовуються комірки розрахункової сітки: вузли сітки розташовуються у вершинах багатогранника (для структурованих сіток - гексаедр, див. рис.2), сіткові лінії йдуть уздовж його ребер, а значення шуканих величин приписуються геометричному центру комірки [20].

Для отримання дискретного аналога рівняння балансу в обраній комірці необхідно обчислити інтеграли, що входять в рівняння балансу, використовуючи квадратурні формули. При цьому важливо, щоб для дотичних об'ємів поверхневий інтеграл по їх спільній межі обчислювався ідентично.

На відміну від (МКР) і (МКЕ) в даному методі розглядаються комірки сітки і потоки (маси, тепла і т.д.), які втікають і витікають з неї через бокові сторони.

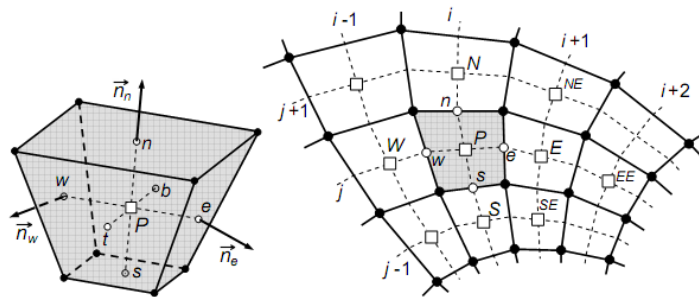

Рис. 2. Просторова дискретизація області за методом кінцевих об'ємів: де \bullet – вузол сітки, \square – центр комірки, \circ – центр межі

1.4. Опис методу граничних елементів. Висока ефективність і порівняно легкість врахування реальних граничних умов зробили метод кінцевих елементів досить привабливим. Сама слабка його сторона полягає в необхідності дискретизації всього тіла, що неодмінно приводить до великої кількості кінцевих елементів, а значить і невідомих задач. Саме це сприяло створенню методу граничних елементів (МГЕ), який в окремих випадках виявляються більш ефективними, ніж метод кінцевих елементів (МКЕ). Його можна розглядати як модифікацію (МКЕ) для апроксимації шуканих функцій.

Особливістю (МГЕ) є те, що він опирається на зовсім інший математичний апарат, а саме, не на диференціальні рівняння, а на інтегральні рівняння, які називають "граничні інтегральні рівняння" [5]. Тому, в теоретичній основі (МГЕ) лежить перехід від задачі, яка описується диференціальними рівняннями в частинних похідних, до її інтегрального формулювання. Але на відміну від (МКЕ) це формулювання включає інтеграли від шуканих функцій та їх похідних, обчислювані лише по межі області. Останнє обумовлює, по-перше, більш високу в порівнянні з (МКР) і (МКЕ) точність розв'язання, по-друге, суттєво менший об'єм вхідних даних при реалізації методів на ЕОМ.

В (МГЕ) схема дискретизації вимагає розбиття лише поверхні, а не всієї області (звідси назва методу), так що область становиться одним складним великим "елементом" (в сенсі МКЕ) [4–6]. Метод граничних елементів має переваги при розгляді областей великих розмірів. Цим методом можуть бути розв'язані задачі теорії пружності, механіки рідин і газів та інші.

МГЕ може бути використаний в поєднанні з іншими чисельними методами, такими, як методи кінцевих елементів або кінцевих різниць, тобто в змішаних формулюваннях [4]. Відповідні комбіновані розв'язки майже необмежено розширюють область застосування методів (комбінованих), бо (МГЕ) володіє чітко вираженими перевагами для областей великих розмірів, в той час як (МКЕ) – для системи об'єктів скінченних розмірів.

Хоча розвиток (МГЕ) розпочався порівняно недавно, причому потужним стимулом для цього було створення швидкодіючих ЕОМ, на даний момент він досить широко застосовується при розв'язанні задач математичної фізики.

2. Суть і причини виникнення безсіткових і комбінованих методів. За роки інтенсивного використання обчислювальної техніки, особливо персональних ЕОМ, розвиток сіткових методів призвів до появи різноманітних видів сіток і методів у процесі розв'язання обчислювальних завдань. Всі ці методи мають один загальний недолік. На кожному часовому кроці сітка, на якій будується рішення, не втрачає свою вузлову зв'язність, що, в свою чергу, при великих деформаціях може призвести до виродження.

Саме це призвело до альтернативного підходу, а саме, використання різних безсіткових методів [9].

Суть даних методів в досить довільному розташованні вузлів. Це дозволило подолати труднощі, пов'язані з неприйнятними спотвореннями сіток в процесі обчислення. Але як і сіткові методи, вони мали недоліки. До них можна віднести і порівняно невисоку точність, і складність введення граничних умов [8–9, 21–22].

Недосконалість сіткових і безсіткових методів змусили дослідників шукати нові методи, які включаються в собі ідеї і можливості без сіткового підходу, але разом з тим володіють перевагами сіткових методів. Саме ці методи й почали називати комбінованими.

Висновки. З проведеного огляду випливає, що під сітковими розуміють методи, які базуються на процедурах розрахунку значень функції в точках, координати яких відповідають вузлам сіток, сконструйованих в багатовимірному просторі аргументів функції. Розглянуті методи широко застосовуються і значно полегшують розв'язання різноманітних задач в науці і техніці. Поєднання сіткових і безсіткових методів призвело до створення комбінованих методів, які містять переваги обох цих груп методів.

Література

1. Агошков В.И. Методы решения задач математической физики: [учебное пособие для студентов вузов, специализирующихся в области вычислительной математики] / В.И.Агошков [и др.]. – М.: Физматлит, 2002. – 320 с.
2. Андерсон Д. Вычислительная гидромеханика и теплообмен. Ч. 1 и Ч. 2 / Д.Андерсон, Дж.Танненхилл, Р.Плетчер.; пер. с англ. С.В.Сенина, Б.Ю.Шальмана. – М.: Мир, 1990. – 728 с.
3. Антонова Г.М. Сеточные методы: новый взгляд и новые перспективы // Труды VII Международной конференции "Идентификация систем и задачи управления" – 2008 – с. 504-511.
4. Бенерджи П. Методы граничных элементов в прикладных науках / П.Бенерджи, Р.Баттерфилд.; пер. с англ. А.Ф.Зазовский, А.В.Капцова и М.Л.Солмянский. – М.:Мир, 1984. – 486с.
5. Бураго Н.Г. Вычислительная механика / Н.Г.Бураго. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2012. – 700с.
6. Власова Е.А. Приближенные методы математической физики: [учеб. для вузов] // Е.А.Власова, В.С.Зарубин, Г.Н.Кувыркин. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э.Баумана, 2001. – 700с.
7. Годунов С.К. Уравнения математической физики / С.К.Годунов. – М.: Наука. – 1971. – 416 с.
8. Горбаченко В.И., Артюхин Е.В. Бессеточные методы и их реализация на радиально-базисных нейронных сетях // Нейрокомпьютеры: разработка, применение – 2010 – № 11 – с. 4 - 10.
9. Горбаченко В.И., Артюхин Е.В. Бессеточные нейросетевые алгоритмы решения краевых задач, основанные на аппроксимации нелинейных зависимостей // Проблемы информатики в образовании, управлении, экономике и технике: Сб. статей XII Междунар. научно-техн. конф. – 2012 – с. 11-14.
10. Деклу Ж. Метод конечных элементов / Ж.Деклу.; пер. с франц. Б.И.Квасова. – М.:Мир, 1976. – 93с.
11. Кофи Д., Джеймсон А. Применение метода конечного объема для расчета трансзвукового обтекания комбинаций крыла с фюзеляжем // Ракетная техника и космонавтика – 1980 – № 11 – с. 3-12.
12. Крылов В.И. Вычислительные методы. Часть I и II / В.И.Крылов, В.В.Бобков, П.И.Монастырский. – М.: Наука, 1977. – 704 с.
13. Пирумов У.Г. Численные методы // У.Г. Пирумов. – М.: МАИ, 1988. – 188с.
14. Рындин Е.А. Методы решения задач математической физики. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003 г. – 119 с.
15. Рябенкий В.С. Про стійкість різницевих рівнянь / В.С.Рябенкий, А.Ф.Філіппов – М.: Гостехиздат. – 1956.
16. Самарский А.А., Вабищевич П.Н. Вычислительная теплопередача / А.А.Самарский, П.Н.Вабищевич. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 784с.
17. Самарский А.А., Гулин А.В. Численные методы: [учеб. пособие для вузов.] // А.А.Самарский, А.В.Гулин. –М.: Наука, 1989.– 432 с.
18. Самарский А.А. Теория разностных схем / А.А.Самарский. – М.: Наука, 1983. – 616с.
19. Сегерлинд Л. Применение метода конечных элементов / Л.Сегерлинд.; пер. с англ. А.А.Шестакова. – М.: Мир, 1979. – 389с.
20. Смирнов Е.М., Зайцев Д.К. Метод конечных объемов в приложении к задачам гидрогазодинамики и теплообмена в областях сложной геометрии // Научно-технические ведомости – 2004 – №2 – с. 70-81.
21. Толстых А.И., Широбоков Д.А. Бессеточный метод на основе радиальных функций // Журнал вычислительной математики и математической физики – 2005 – №8 – С. 1498-1505.
22. Флетчер К. Вычислительные методы в динамике жидкостей. Ч.1 и Ч. 2 / К.Флетчер. – М.: Мир, 1991. – 1054 с.

УДК 512

НЕРІВНІСТЬ КОШІ

Зацарна Л.М., студентка IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. ф.-м. н., доц. **Курниш А.В.**, кафедра вищої математики

Розв'язанню нерівностей присвячене досить широке коло науково-освітніх видань, у той час як питання про методи доведення нерівностей лишається майже невисвітленим. Для

доведення нерівностей не існує єдиного універсального способу, за допомогою якого можна було б довести будь-яку нерівність.

Під час доведення нерівностей використовують: *загальні* методи доведення математичних тверджень (метод від супротивного, аналітичний, синтетичний методи, метод математичної індукції), *спеціальні* способи (за означенням числової нерівності, способи посилення та послаблення, за властивостями квадратного тричлена, зведення до очевидних, або відомих нерівностей), *штучні* прийоми, які базуються на властивостях векторів, монотонності площ і об'ємів, геометричному змісті визначеного інтеграла, застосуванні похідної для дослідження функцій.

Найбільш відомою нерівністю до якої вдаються під час доведення є *нерівність Коші* (співвідношення між середнім арифметичним і середнім геометричним).

$$\left(\prod_{i=1}^n a_i\right)^{\frac{1}{n}} \leq \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n a_i, a_i \geq 0. \quad (1)$$

Рівність досягається тоді і тільки тоді, коли

$$a_1 = a_2 = \dots = a_n.$$

Нерівність Коші посідає центральне місце в теорії нерівностей, тому наведемо кілька її доведень.

Доведення 1.

Для $n = 1$ правильність нерівності Коші очевидна.

Доведемо, що нерівність Коші правильна для $n = 2$:

$$\begin{aligned} \sqrt{a_1 a_2} &\leq \frac{1}{2}(a_1 + a_2) \Leftrightarrow \\ \Leftrightarrow 2\sqrt{a_1 a_2} &\leq a_1 + a_2 \Leftrightarrow 0 \leq a_1 - 2\sqrt{a_1 a_2} + a_2 \Leftrightarrow \\ 0 &\leq (\sqrt{a_1})^2 - 2\sqrt{a_1 a_2} + (\sqrt{a_2})^2 \Leftrightarrow \\ 0 &\leq (\sqrt{a_1} - \sqrt{a_2})^2. \end{aligned} \quad (2)$$

Остання нерівність очевидна.

1) Для $n = 1$ та $n = 2$ нерівність Коші правильна, що було встановлено вище.

2) Нехай ця нерівність правильна при $n = k$, тобто

$$\sqrt[k]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_k} \leq \frac{1}{k}(a_1 + a_2 + \dots + a_k), \quad (a_i \geq 0),$$

доведемо, що вона правильна й для $n = k + 1$.

Оскільки сума й добуток дійсних чисел не залежать від порядку доданків та співмножників відповідно, можна вважати, що

$$a_1 \leq a_2 \leq \dots \leq a_k \leq a_{k+1}.$$

Нехай $A_n = \frac{1}{n}(a_1 + a_2 + \dots + a_n)$, тоді

$$A_{k+1} = \frac{1}{k+1}(a_1 + a_2 + \dots + a_{k+1}) = \frac{kA_k + a_{k+1}}{k+1}. \quad (3)$$

Оскільки $a_{k+1} = \max a_i$, то $ka_{k+1} \geq a_1 + a_2 + \dots + a_k$ і $a_{k+1} \geq A_k$.

Отже, $a_{k+1} = A_k + \alpha$, де $\alpha \geq 0$. Тепер із рівності (3) маємо:

$$A_{k+1} = \frac{kA_k + A_k + \alpha}{k+1} = A_k + \frac{\alpha}{k+1}.$$

Далі маємо:

$$A_{k+1}^{k+1} = \left(A_k + \frac{\alpha}{k+1}\right)^{k+1} = A_k^{k+1} + \alpha A_k^k + \frac{k(k+1)}{2} \cdot \left(\frac{\alpha}{k+1}\right)^2 A_k^{k-1} + \dots + \left(\frac{\alpha}{k+1}\right)^{k+1}.$$

Враховуючи, що $\alpha \geq 0$, маємо звідси, що

$$A_{k+1}^{k+1} \geq A_k^{k+1} + \alpha A_k^k \Leftrightarrow A_{k+1}^{k+1} \geq A_k^k (A_k + \alpha) \Leftrightarrow A_{k+1}^{k+1} \geq A_k^k \cdot a_{k+1} \Leftrightarrow A_{k+1} \geq \sqrt[k+1]{A_k^k \cdot a_{k+1}} \quad (4)$$

За припущенням індукції $A_k^k \geq a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_k$. З нерівності (4) маємо:

$$A_{k+1} \geq \sqrt[k+1]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_k \cdot a_{k+1}} \Leftrightarrow \frac{1}{k+1} (a_1 + a_2 + \dots + a_{k+1}) \geq \sqrt[k+1]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{k+1}},$$

що завершує індуктивне доведення [2, 19].

Доведення 2.

1) Для $n = 1$ та $n = 2$ нерівність Коші правильна.

2) Нехай ця нерівність правильна для $n = k - 1$.

Позначимо $a = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^n a_i$ та $x_i = a_i - a$.

Помітимо, що $\sum_{i=1}^n x_i = 0$. Якщо $a_1 = a_2 = \dots = a_k$, то нерівність Коші перетворюється на рівність. Якщо не всі a_i дорівнюють одне одному, то $a > 0$ і серед чисел x_i знайдеться принаймні одне додатне і принаймні одне від'ємне.

Не втрачаючи загальності, вважатимемо, що $x_1 > 0; x_2 < 0$. Маємо:

$$\begin{aligned} a_1 \cdot a_2 &= (a+x_1)(a+x_2) = \\ &= a^2 + a(x_1 + x_2) + x_1 x_2 < a(a + x_1 + x_2). \end{aligned} \quad (5)$$

Зауважимо, що $a + x_1 + x_2 = a_2 + x_1 > 0$.

Розглянемо $k - 1$ невід'ємне число: $(a + x_1 + x_2), a_3, a_4, \dots, a_k$. За припущенням індукції

$$\sqrt[k-1]{(a + x_1 + x_2) \cdot a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k} \leq \frac{1}{k-1} (a + x_1 + x_2 + a_3 + a_4 + \dots + a_k) = = \frac{1}{k-1} ((a + x_1 + x_2) + (a + x_3) + (a + x_4) + \dots + (a + x_k)) = a.$$

Звідси

$$(a + x_1 + x_2) \cdot a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k \leq a^{k-1} \text{ і } a(a + x_1 + x_2) \cdot a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k \leq a^k$$

. Враховуючи (5), матимемо: $a_1 \cdot a_2 \cdot a_3 \cdot \dots \cdot a_k \leq a^k$ або

$$a_1 \cdot a_2 \cdot a_3 \cdot \dots \cdot a_k \leq \left(\frac{1}{k} \sum_{i=1}^k a_i \right)^k,$$

що й треба було довести.

Розглянемо докладніше випадок рівності. Коли не всі a_i дорівнюють одне одному, то $a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_k \leq a(a + x_1 + x_2) \cdot a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k \leq a^k$.

Якщо

$$a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k = 0, \text{ то } a(a + x_1 + x_2) \cdot a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k < a^k, \text{ бо } a > 0.$$

Якщо ж $a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k \neq 0$, то

$$a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_k < a(a + x_1 + x_2) \cdot a_3 \cdot a_4 \cdot \dots \cdot a_k,$$

бо $a_1 \cdot a_2 < a(a + x_1 + x_2)$. Отже, рівність у нерівності Коші досягається тоді і лише тоді, коли $a_1 = a_2 = \dots = a_k$. [2, 20].

Доведення 3. Використаємо тотожність

$$(z-1)^2 \cdot \sum_{k=1}^{n-1} k \cdot z^{k-1} = (n-1)z^n - nz^{n-1} + 1. \quad (6)$$

Очевидно, при $z \geq 0$

$$(n-1)z^n - nz^{n-1} + 1 \geq 0. \quad (7)$$

Нехай $Z = \sqrt[n(n-1)]{\frac{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}}{a_n^{n-1}}}$, де $a_i > 0$. Із (7) маємо:

$$(n-1) \cdot \sqrt[n-1]{\frac{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}}{a_n^{n-1}}} - n \cdot \sqrt[n]{\frac{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}}{a_n^{n-1}}} + 1 \geq 0,$$

звідки

$$a_n + (n-1) \cdot \sqrt[n-1]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}} \geq n \cdot \sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_n}. \quad (8)$$

Покладемо послідовно в (8) $n = 2, 3, \dots, n$:

$$a_2 + a_1 \geq 2\sqrt{a_1 \cdot a_2}; \quad a_3 + 2\sqrt{a_1 \cdot a_2} \geq 3 \cdot \sqrt[3]{a_1 \cdot a_2 \cdot a_3};$$

$$a_4 + 3\sqrt[3]{a_1 \cdot a_2 \cdot a_3} \geq 4\sqrt[4]{a_1 \cdot a_2 \cdot a_3 \cdot a_4}; \dots;$$

$$a_{n-1} + (n-2) \cdot \sqrt[n-2]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-2}} \geq (n-1) \cdot \sqrt[n-1]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}};$$

$$a_n + (n-1) \cdot \sqrt[n-1]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}} \geq n \cdot \sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_n}.$$

Додавши всі ці нерівності почленно, матимемо:

$$\sum_{k=1}^n a_k \geq n \cdot \left(\prod_{k=1}^n a_k \right)^{\frac{1}{n}},$$

що й треба було довести. Ми приймали, що $a_i > 0$. Отже, якщо хоч одне з $a_i = 0$, то нерівність Коші правильна, бо $\prod_{i=1}^n a_i = 0$. [2, 21].

Доведення 4. Розглянемо функцію

$$y(x) = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_{n-1} + x}{n \cdot \sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1} \cdot x}}, \quad \text{де } a_i > 0, x > 0$$

$$(i = 1, 2, \dots, n-1).$$

Позначимо $A_k = \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k a_i$, $G_k = \sqrt[k]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_k}$.

$$y'(x) = \frac{x^{\frac{1}{n}-1} \sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}} \cdot ((n-1)x - (a_1 + a_2 + \dots + a_{n-1}))}{n^2 \cdot \sqrt[n]{a_1^2 \cdot a_2^2 \cdot \dots \cdot a_{n-1}^2} \cdot x^2}.$$

Ми бачимо, що $y'(x) < 0$ при $x < A_{n-1}$, $y'(x) = 0$ при $x = A_{n-1}$, $y'(x) > 0$

при $x > A_{n-1}$, отже, $y_{min} = y(A_{n-1})$ і

$$y(a_n) \geq y(A_{n-1}) \Leftrightarrow \frac{A_n}{G_n} \geq \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_{n-1} + A_{n-1}}{n \cdot \sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1} \cdot A_{n-1}}} \Leftrightarrow \frac{A_n}{G_n} \geq \frac{A_{n-1}}{\sqrt[n]{a_1 \cdot a_2 \cdot \dots \cdot a_{n-1} \cdot A_{n-1}}} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \frac{A_n}{G_n} \geq \frac{A_{n-1}^{\frac{n-1}{n-1}}}{G_{n-1}^{\frac{n-1}{n-1}}} \Leftrightarrow \left(\frac{A_n}{G_n} \right)^n \geq \left(\frac{A_{n-1}}{G_{n-1}} \right)^{n-1}.$$

Звідси маємо: $\left(\frac{A_2}{G_2}\right)^2 \leq \left(\frac{A_3}{G_3}\right)^3 \leq \left(\frac{A_4}{G_4}\right)^4 \leq \dots \leq \left(\frac{A_n}{G_n}\right)^n$, отже, $\left(\frac{A_2}{G_2}\right)^2 \leq \left(\frac{A_n}{G_n}\right)^n$.

Оскільки $\frac{A_2}{G_2} \geq 1$, то й $\left(\frac{A_n}{G_n}\right)^n \geq 1$, звідси $A_n \geq G_n$, що й треба було довести. [2, 22].

Розглянемо застосування нерівності Коші до доведення інших нерівностей.

Приклад 1. [1, 86] Доведіть нерівність $a^4 + b^4 + c^2 > 2\sqrt{2}abc$.

Доведення. Застосуємо до лівої частини нерівності двічі нерівність Коші для двох чисел. Спочатку це зробимо для перших двох доданків, а потім – до здобутого доданка та третього. Маємо:

$$\begin{aligned} a^4 + b^4 + c^2 &= (a^4 + b^4) + c^2 > 2\sqrt{a^4b^4} + c^2 = \\ &= 2a^2b^2 + c^2 \geq 2\sqrt{a^2b^2c^2} = 2\sqrt{2}|abc| \geq 2\sqrt{2}abc. \blacksquare \end{aligned}$$

Приклад 2. [1, 86] Доведіть нерівність $\frac{(a+b)^2}{2} + \frac{a+b}{4} \geq a\sqrt{b} + b\sqrt{a}$.

Доведення. Спочатку виконаємо очевидні перетворення в лівій частині нерівності, а потім, застосовуючи нерівність Коші, дістаємо:

$$\begin{aligned} \frac{(a+b)^2}{2} + \frac{a+b}{4} &= \left(\frac{(a+b)^2}{4} + \frac{a}{4}\right) + \left(\frac{(a+b)^2}{4} + \frac{b}{4}\right) \geq \\ &\geq \frac{1}{2}\sqrt{(a+b)^2a} + \frac{1}{2}\sqrt{(a+b)^2b} = \\ &= \frac{a+b}{2}(\sqrt{a} + \sqrt{b}) \geq \sqrt{ab}(\sqrt{a} + \sqrt{b}) = a\sqrt{b} + b\sqrt{a}. \blacksquare \end{aligned}$$

Приклад 3. [1, 86] Доведіть нерівність $2\sqrt{a} + 3\sqrt[3]{b} \geq 5\sqrt[5]{ab}, a \geq 0, b \geq 0$.

Доведення. Для доведення використаємо нерівність Коші, коли $n = 5$, записавши спочатку належним чином ліву частину нерівності:

$$2\sqrt{a} + 3\sqrt[3]{b} = \sqrt{a} + \sqrt{a} + \sqrt[3]{b} + \sqrt[3]{b} + \sqrt[3]{b} \geq 5\sqrt[5]{(\sqrt{a})^2(\sqrt[3]{b})^3} = 5\sqrt[5]{ab}. \blacksquare$$

Приклад 4. [1, 87] Доведіть нерівність

$$\frac{a^4}{bc} + \frac{b^4}{ac} + \frac{c^4}{ba} \geq a^2 + b^2 + c^2, a > 0, b > 0, c > 0.$$

Доведення. Доведення проведемо, використовуючи нерівність Коші для двох чисел і очевидні нерівності:

$$\begin{aligned} \frac{a^4}{bc} + \frac{b^4}{ac} + \frac{c^4}{ba} &= \left(\frac{a^4}{bc} + bc\right) + \left(\frac{b^4}{ac} + ac\right) + \left(\frac{c^4}{ba} + ab\right) - (ab + bc + ac) \geq \\ &\geq 2a^2 + 2b^2 + 2c^2 - (ab + bc + ac) = \\ &= a^2 + b^2 + c^2 + \frac{1}{2}((a-b)^2 + (b-c)^2 + (c-a)^2) \geq a^2 + b^2 + c^2. \blacksquare \end{aligned}$$

Приклад 5. [1, 87]. Доведіть нерівність $\frac{a^2}{b-1} + \frac{b^2}{a-1} \geq 8, a > 1, b > 1$.

Доведення. Оскільки права частина нерівності дорівнює 8, то логічно привести ліву частину нерівності до вигляду, придатного для застосування нерівності Коші у випадку, якщо $n = 8$:

$$\frac{a^2}{b-1} + \frac{b^2}{a-1} = \frac{((a-1)+1)^2}{b-1} + \frac{((b-1)+1)^2}{a-1} =$$

$$\begin{aligned}
&= \frac{(a-1)^2}{b-1} + \frac{(b-1)^2}{a-1} + \frac{(a-1)}{b-1} + \frac{(b-1)}{a-1} + \frac{(a-1)}{b-1} + \frac{(b-1)}{a-1} + \frac{1}{b-1} \\
&\quad + \frac{1}{a-1} \geq \\
&\geq \sqrt[8]{\frac{(a-1)^2}{b-1} \cdot \frac{(b-1)^2}{a-1} \cdot \frac{(a-1)}{b-1} \cdot \frac{(b-1)}{a-1} \cdot \frac{(a-1)}{b-1} \cdot \frac{(b-1)}{a-1} \cdot \frac{1}{b-1} \cdot \frac{1}{a-1}} \\
&= 8. \blacksquare
\end{aligned}$$

Приклад 6. [1, 89]. Доведіть нерівність $\frac{1+ab}{1+b} + \frac{1+bc}{1+c} + \frac{1+ca}{1+a} \geq 3$,
якщо $a, b, c \in R_+$ і $abc = 1$.

Доведення. З рівності $abc = 1$ виразимо добутки двох параметрів через третій і перетворимо ліву частину нерівності. Потім застосуємо нерівність Коші для трьох доданків:

$$\begin{aligned}
&\frac{1+ab}{1+b} + \frac{1+bc}{1+c} + \frac{1+ca}{1+a} = \frac{1+\frac{1}{c}}{1+b} + \frac{1+\frac{1}{a}}{1+c} + \frac{1+\frac{1}{b}}{1+a} = \\
&= \frac{c+1}{c(1+b)} + \frac{a+1}{a(1+c)} + \frac{b+1}{b(1+a)} \geq 3 \sqrt[3]{\frac{c+1}{c(1+b)} \cdot \frac{a+1}{a(1+c)} \cdot \frac{b+1}{b(1+a)}} \\
&= 3 \sqrt[3]{\frac{1}{abc}} = 3. \blacksquare
\end{aligned}$$

Література

1. Вороний О.М. Готуємось до олімпіади з математики. Книга 2/ О.М.Вороний. – Харків: Вид. група "Основа", 2008. – 141 с.
2. Коваленко В.Г. Доведення нерівностей / В.Г.Коваленко, М.Б.Гельфанд, Р.П.Ушаков. – К.: Вища школа, 1979. – 120 с.
3. Копцюх М.Г. Доведення нерівностей/М.Г.Копцюх, Є.Ф.Савич. – К.: Рад. школа, 1982. – 160 с.
4. Рижков М.О. Матеріали для факультативних занять, спецкурсів, гуртків. Математика 8 – 11 / М.О.Рижков. – Харків: Вид. група "Основа", 2008. – 96 с.

УДК 537.322.11

ТЕРМО-ЕРС В $ZnSnAs_2$ ТА $ZnGeAs_2$

Зленко М.С., студент IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. ф.-м. н., доц. **Аніщенко В.О.**, кафедра фізики

З метою постійного удосконалення напівпровідникової техніки потрібно досліджувати електрофізичні властивості матеріалів, що в ній застосовуються, тобто напівпровідників. Ці властивості залежать від таких характеристик: рухливості носіїв заряду, ширини заборонної зони, термо-ЕРС, температури плавлення та ін.

Дані отримані різними дослідниками для кожного матеріалу постійно співставляються і уточнюються. Розробляються нові установки для знаходження тих чи інших характеристик, шукаються нові способи керування властивостями напівпровідників.

Термо-ЕРС у потрійних сполуках $ZnSnAs_2$ і $ZnGeAs_2$ відома не досить точно. В роботах [4, 6] наведені результати досліджень температурної залежності диференціальної термо-ЕРС $\alpha(T)$ для $ZnGeAs_2$ в інтервалі 100–600 К для кристалів з $p \approx 10^{19} \text{ см}^{-3}$. З рис. 1 видно, що термо-ЕРС повільно зростає із збільшенням температури і при 300 К дорівнює приблизно 250 мкВ/К.

Теплові властивості кристалів $ZnSnAs_2$ з дірковою провідністю досліджувались в роботах [2, 3, 5, 6]. На рис. 2 показана залежність диференціальної термо-ЕРС від концентрації дірок при 300 К.

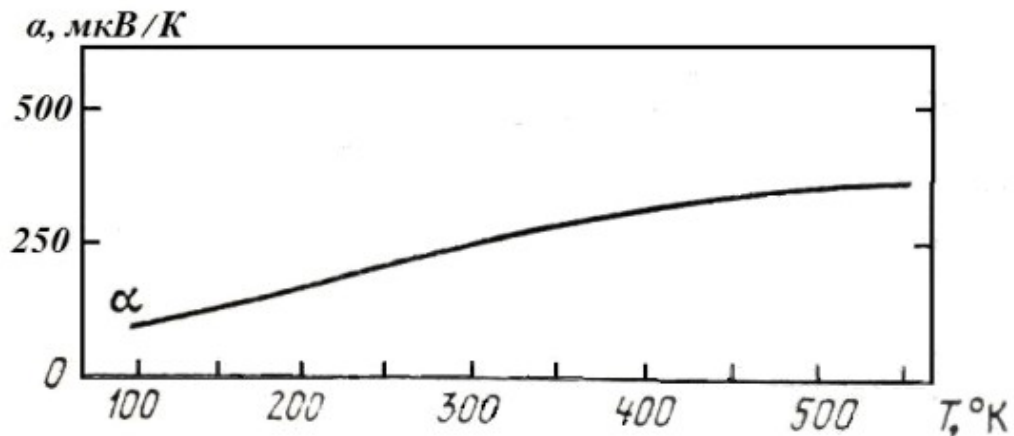

Рис. 1. Залежність диференціальної термо-ЕРС від температури

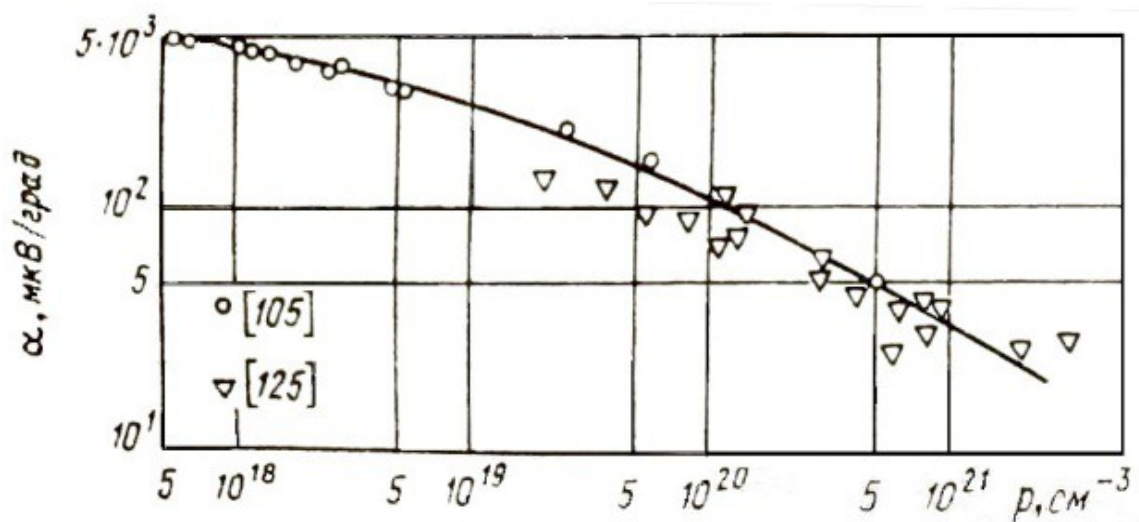

Рис. 2. Залежність диференціальної термо-ЕРС від концентрації дірок при 300 К в $ZnSnAs_2$. Суцільна крива – теоретична при $\tau = 1$.

Термо-ЕРС вимірювалась на установці, сконструйованій на кафедрі фізики НДУ ім. М. Гоголя [1] (рис. 3 – загальний вигляд зібраної установки під час роботи). Зразок фіксується за допомогою пружини між двома латунними основами, нижня з яких – рухома (рис. 4).

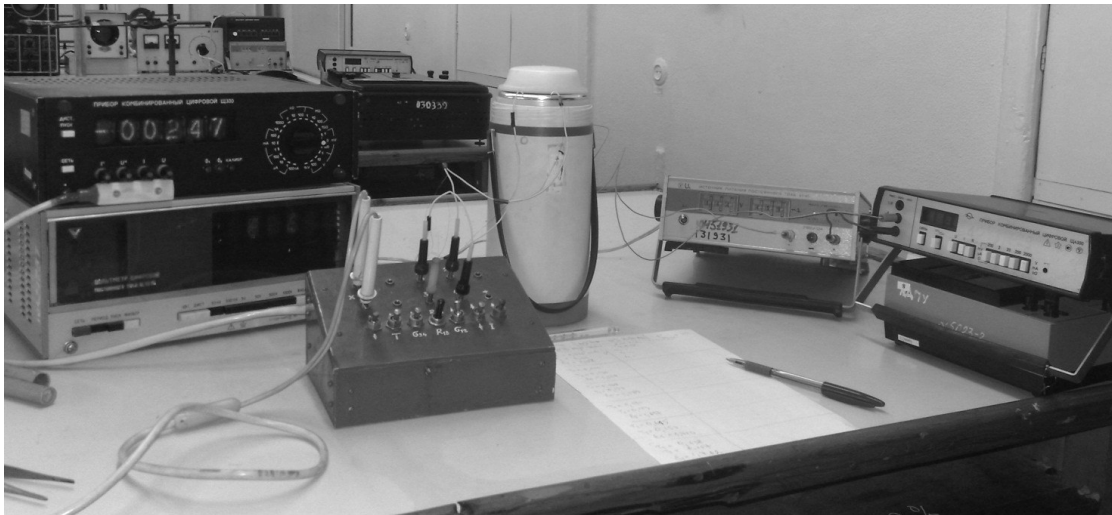

Рис. 3. Фото загального вигляду установки для дослідження температурної залежності диференціальної термо-ЕРС у напівпровідниках [1]

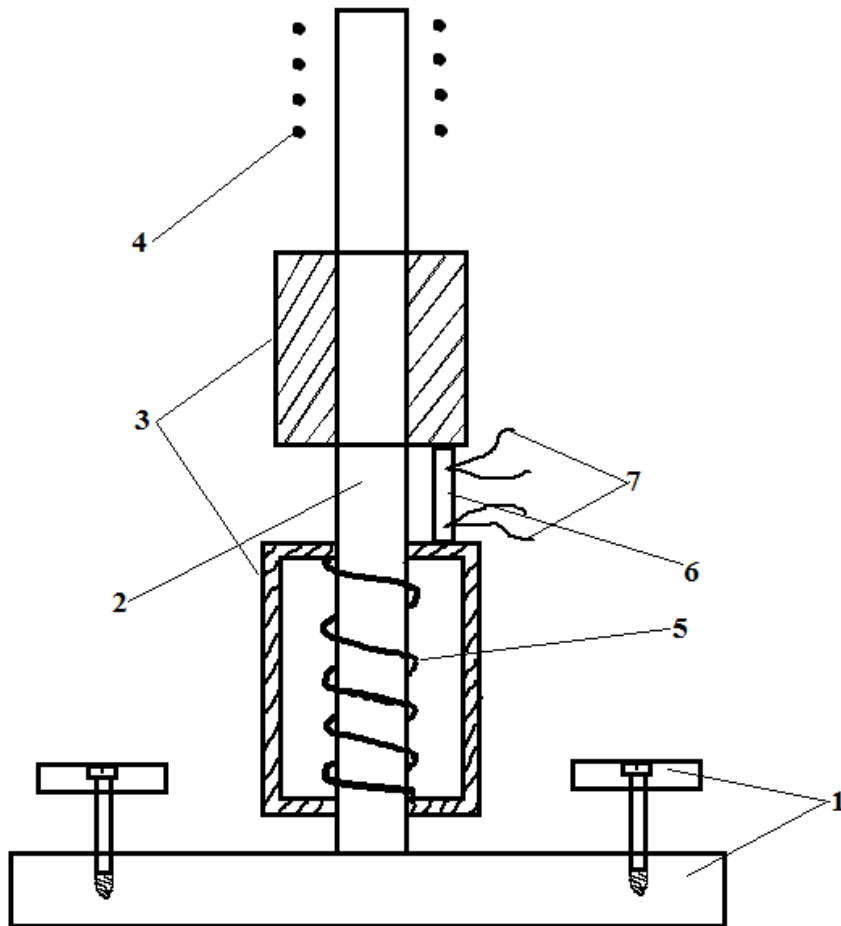

Рис. 4. Схема тримача зразків (1 – тефлонові диски, 2 – холодопровід, 3 – латунні основи, 4 – нагрівник, 5 – пружина, 6 – зразок, 7 – термопари)

До зразка припаювались "холодні" спай термопар мідь – константан. Щоб покращити тепловий контакт між зразком і основами використовували гліцерин. У тримачі передбачені нагрівники для створення градієнта температури в зразку, а також, у разі потреби, для випаровування азоту із криостата. В якості криостата використовували посудину Д'юара. Загальна схема вимірювання температури і термо-ЕРС показана на рис. 5.

Термо-ЕРС термопар та різниця потенціалів між мідними провідниками вимірювалась за допомогою цифрового вольтметра постійного струму Щ – 1516.

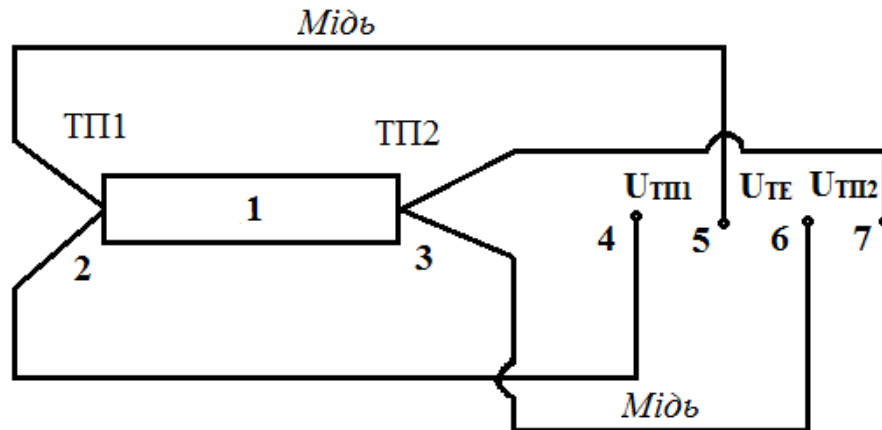

Рис. 5. Загальна схема для вимірювання температури і термо-ЕРС (1– зразок, 2 – перша термопара, 3 – друга термопара, 4-5 – клеми для вимірювання $U_{ТП1}$, 6-7 – клеми для вимірювання $U_{ТП2}$, 8-9 – клеми для вимірювання $U_{ТЕ}$)

При визначенні температур "холодних" спаїв використовувалась градувальна крива для термопар мідь-константан, отримана за умови, коли "гарячі" спаї мають температуру $0\text{ }^{\circ}\text{C}$. У зв'язку з тим, що в нашому випадку "гарячі" спаї мають температуру, відмінну від нуля, необхідно вводити поправку на цю температуру. Для цього до всіх значень температур, отриманих по вимірам $U_{ТП1}$ та $U_{ТП2}$, треба додати температуру холодних спаїв (графіки лінійні в широких межах температур).

При визначенні середньої температури зразка з формули (1) потрібно враховувати цю поправку.

$$T = \frac{T_1 + T_2}{2} \quad (1)$$

Основні градувальні графіки термопар не дозволяють з необхідною точністю визначити малі ΔT , особливо в межах температур, близьких до кімнатних. А тому в доповнення до основних будувались допоміжні, які дозволили визначити температуру з точністю до $0,1\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Коефіцієнт термо-ЕРС α визначається як відношення виміряної в положенні $U_{ТЕ}$ напруги на кінцях зразка до виміряної різниці температур ΔT (2).

$$\alpha = \frac{U_{ТЕ}}{\Delta T} \quad (2)$$

За результатами вимірювання ми отримали наступні значення термо-ЕРС при температурі $T = 296\text{ K}$:

- 1) для зразка ZnGeAs_2 $\alpha = 260\text{ мкВ/К}$;
- 2) для зразка ZnSnAs_2 $\alpha = 210\text{ мкВ/К}$.

Література

1. Аніщенко В.О. Установка для дослідження температурної залежності диференціальної термо-ЕРС у напівпровідниках / В.О.Аніщенко, Р.Б.Герман, Р.А.Калініченко [та ін.] // Фізико-математичний вісник (збірник наукових праць). – Ніжин, 2000. – с. 4 – 42.
3. Вайполин А.А. Получение и свойства ZnSnAs_2 // Вайполин А.А., Кесаманлы Ф.П., Рудь Ю.В. // Неорганические материалы. – 1967. – т. 3– № 6. – с. 974–980.
4. Кесаманлы Ф.П. Термо-э.д.с. и поперечный эффект Нернста-Эттингсгаузена в кристаллах $p\text{-ZnSnAs}_2$ // Кесаманлы Ф.П., Наследов Д.Н., Рудь Ю.В. // ФТТ. – 1964. – т. 6 –№ 7. – с. 2187–2189.
5. Condtantinescu G. The electrical properties of the ZnGeAs_2 semiconducting compound // Condtantinescu G., Popovici G., Micklovici P. et al. // Rev. Roumain Phys. // 1966. – v. 11. – № 7. – p. 607–611.
6. Gasson D.B. The properties of ZnSnAs_2 and CdSnAs_2 // Gasson D.B., Holmes P.J., Jennings J.C. et al. // Phys. Stat. Solids. – 1962. – v. 23. – Sept. – p. 1291–1302.
7. Leroux-Hugon P. Proprieties hermiques des composes CdSnAs_2 , CdGeAs_2 , ZnSnAs_2 et ZnGeAs_2 // Leroux-Hugon P., Veyssie J.J. // Compt. Rend. – 1963. – v. 8. – № 2. – p. 561 – 568.

ДОСЛІДЖЕННЯ БІОХІМІЧНИХ СКЛАДОВИХ МОЛОКА МЕТОДОМ ІНФРАЧЕРВОНОЇ СПЕКТРОСКОПІЇ

Кабанець Н.П., студентка IV курсу фізико математичного факультету
Науковий керівник: к. ф.-м. н., **Євтушенко А.І.**, кафедра фізики

На сучасному етапі в Україні молочна промисловість стоїть на досить високому рівні. Законом України "Про молоко та молочні продукти" визначаються правові та організаційні основи забезпечення якості та безпеки молока і молочних продуктів для життя та здоров'я населення і довілля під час їх виробництва, транспортування, переробки, зберігання і реалізації, ввезення на митну територію та вивезення з митної території України.

Як відомо [1], якість молочних продуктів визначається в першу чергу натуральністю сировини – молока. У практиці молокопереробних підприємств є неоднократними випадки фальсифікації, коли до молока додані сторонні речовини або із нього видалений жир і часто інформація на етикетках молочних продуктів не відображає реальний їх склад.

Тому на даний час актуальною є проблема експертної оцінки якості молочних продуктів, перспективним розв'язком якої є впровадження багатокомпонентних аналізаторів складу молока, які дозволяють виміряти масові частки сухого залишку речовини, білка, жиру і лактози в одній пробі молока. Вони створені на основі ультразвукового, спектроскопічного, спектрофотометричного, термогравіметричного, рефрактометричного та інших методів аналізу.

До них також належать інфрачервоні аналізатори (ІЧ-аналізатори), які працюють в діапазоні довжин хвиль 2,5...12 мкм. Їх дія заснована на властивості компонентів молока (жиру, білка, лактози і води) вибірково поглинати інфрачервоне випромінювання на визначених довжинах хвиль властивих тільки цьому компоненту: жиром – на довжинах хвиль 3,5 і 5,73 мкм, білком – 6,46, лактозою – 9,6, водою – 4,42 мкм (рис. 1).

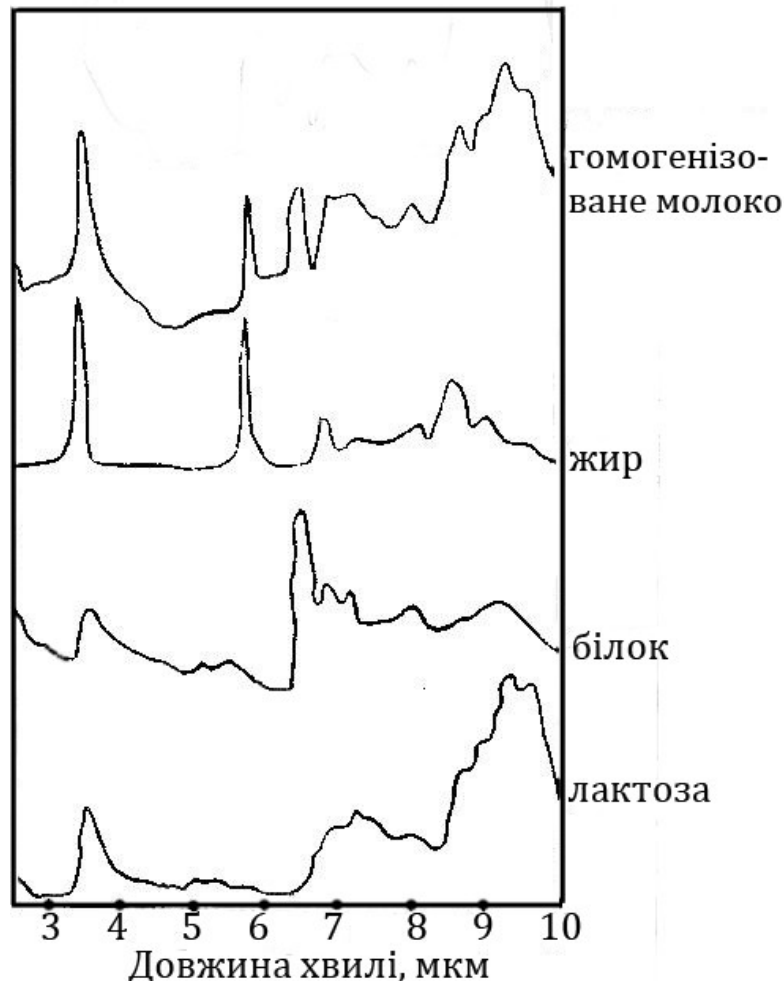

Рис. 1. Спектри поглинання ІЧ випромінювання молока і його складових, отриманих двопробним спектрофотометром.

ІЧ метод дослідження молока широко використовується в закордонних аналізаторах "МИЛКО-СКАН" (Данія), в декількох модифікаціях, "ЭЛЕКСТЕР-ИР" (Фінляндія), "МУЛЬТИСЕПТЕК" (Англія), "СПЕКТР" (Росія) та ін. [2].

У даній роботі за допомогою спектрометра ИКС-31 експериментально досліджено біохімічний склад свіжого коров'ячого молока за спектром пропускання в ІЧ області (2 – 3,6 мкм). Для цього використано кювети з вікнами з LiF та скла Ф-1, що мають гарне пропускання у вказаному діапазоні довжин хвиль.

Проби молока попередньо досліджено на ультразвуковому аналізаторі якості молока "ЭКОМИЛК-Тотал", що використовується на МАСЛОСИРЗАВОДІ в смт. Лосинівка Чернігівської області для визначення відповідності сировини, яка поступає від населення для переробки, діючим стандартам України. У результаті чого встановлено:

- 1) процентний вміст жиру – 3,92%;
- 2) процентний вміст білка – 3,04%;
- 3) процентний вміст лактози – 4,85%;
- 4) процентний вміст сухого знежиреного молочного залишку – 8,52%;
- 5) процентний вміст домішок води – 0,00%;
- 6) точка замерзання – 56,2 °С;
- 7) густина – 27,8 г/см³;
- 8) електропровідність – 4,12 мСм/см;
- 9) рН=8,03.

Дослідження молока проводилося при температурі 19,3°С.

Експериментально отримані ІЧ-спектри пропускання свіжого коров'ячого молока, розміщеного у кюветах з вікнами з LiF та зі скла Ф-1 відповідно, за кімнатної температури, подано на рис. 2 та рис. 3. При цьому було використано репліку 300 штр/мм, ширина щілини становила 1,92 мм, підсилення – одиниця.

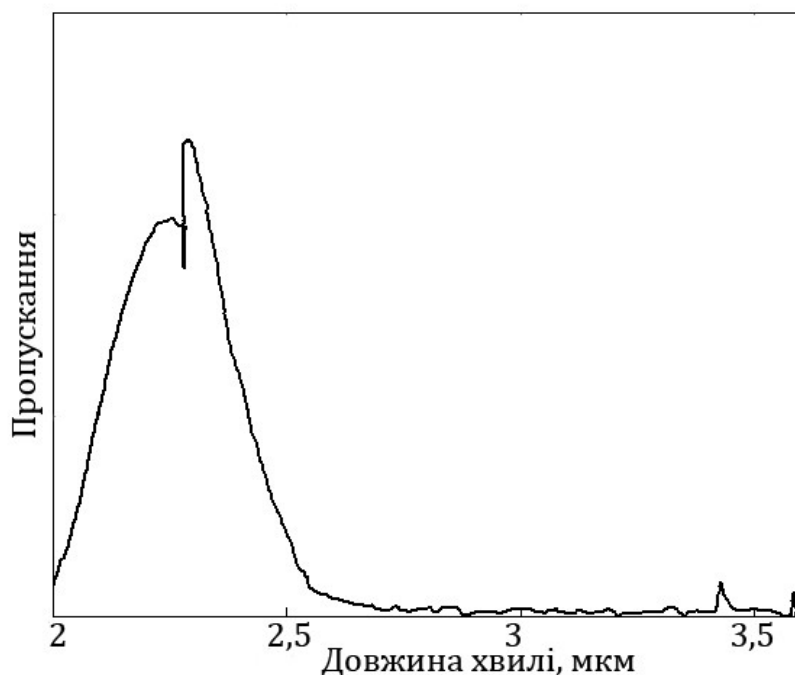

Рис. 2. Спектр пропускання коров'ячого молока в кюветі з вікнами з LiF

У спектрі пропускання молока отримано смугу поглинання за довжин хвиль 3,2 – 3,6 мкм, що вже використовується для виявлення жиру в молоці [2]. Як видно з рис. 2, 3, в області 2-2,6 мкм існує смуга пропускання, яку раніше [2] не застосовували для визначення біохімічного складу молока.

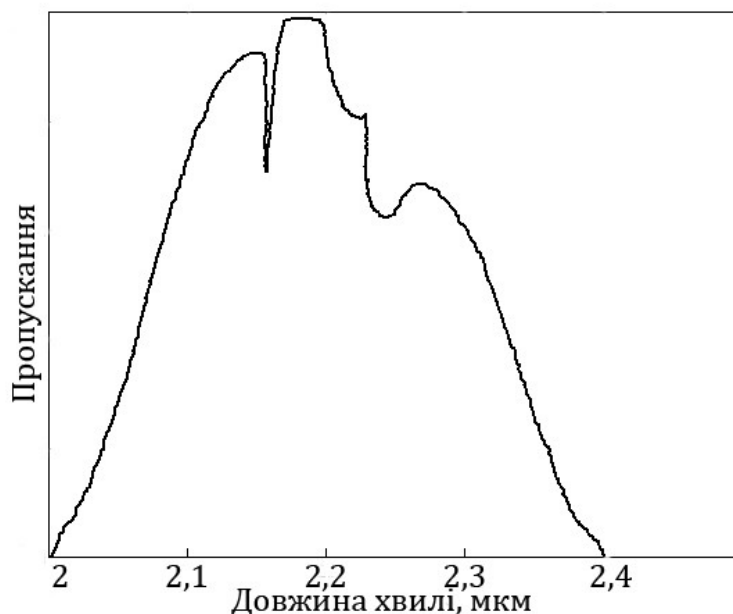

Рис. 3. Спектр пропускання коров'ячого молока в кюветі з вікнами зі скла Ф-1

Отримані результати корисні з точки зору експертної оцінки біохімічного складу молока, оскільки дозволили розширити вже використовуваний на практиці ІЧ-діапазон довжин хвиль від 3 – 10 мкм до 2 – 10 мкм. А виявлена смуга пропускання молока (2-2,6 мкм) може бути використана для ідентифікації молочних продуктів, а також для визначення масової частки жирів у сировині, якщо проградувати шкалу інтенсивності даної смуги пропускання спектру молока за процентним вмістом жирів за допомогою, наприклад, ЕКОМІЛК-ТОТАЛ.

Література

1. Лабораторный практикум по технологии молока и молочных продуктов /И.С.Хамагаева, Р.А.Васильева, Г.Б.Лев, Н.И.Хамнаева, А.В.Романова, А.С.Столярова, С.Б.Тумунова –Улан-Удэ.: Изд-во ВГСТУ, 2000. – 79 с.
2. Лабораторный практикум по химии и физике молока / О.В. Охрименко, К.К. Горбатова, А.В. Охрименко. – СПб.: ГИОРД, 2005. – 256 с.: ил.
3. Справочник по инфракрасной технике./Ред. У.Волф, Г.Цисис. В 4-х тт. Т. 1. Физика ИК-излучения: Пер. с англ. – М.: Мир, 1995. – 606 с., ил.
4. Технология молока и молочных продуктов/ Г.В.Твердохлеб, З.Х.Диланян, Л.В.Чекулаева, Г.Г.Шилер. – М.: Агропромиздат, 1991. – 463 с.: ил. – (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учеб. заведений).
5. Технология молока и молочных продуктов/ Г.Н.Крусь, А.Г.Храмцов, З.В.Волокитина, С.В.Карпычев; Под ред. А.М.Шальгиной. – М.: КолосС, 2006. – 455 с.: ил. – (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учеб. заведений).

УДК 004.65: 311.13

ПРОГРАМНА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ З ПРЕДМЕТУ "СТАТИСТИКА" ЗА ТЕМОЮ "МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ОСНОВНОЇ ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ" НА ПЛАТФОРМІ 1С

Компанець А.В., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к.е.н., доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Завжди для викладачів є досить важкою роботою перевірка математичних завдань студентів. Особливо трудомісткою є перевірка таких завдань з багатьма варіантами умов. Для того щоб це зробити, доводиться витратити багато часу на розв'язування всіх завдань за всіма варіантами. Проблемою є також і людський фактор. Викладач, як і будь-яка інша людина, може помилятися, що у результаті призведе до пониження оцінки студента, якщо він виконав завдання вірно, а його було оцінено негативно. Для вирішення цих проблем на базі платформи 1С мною створено програмний додаток, який буде автоматично розв'язувати задачі розрахунку показників основної тенденції динаміки і вирівнювання часового ряду за прямою.

Платформа 1С – це інструментальна платформа для створення програмних додатків. Вона вибрана мною через те, що вона дозволяє створювати прикладні рішення для багатьох сфер діяльності. Це досягається через те, що платформа призначена для автоматизації економічної та організаційної діяльності, а така діяльність може бути досить різноманітною. Також у системі 1С доступні готові об'єкти, кожен з яких має певне призначення, залишається тільки скористатися ними та запрограмувати дії з ними.

Моє прикладне рішення складається з одного документа (Рис.1). У ньому викладач може з легкістю змінювати вхідні дані. Я не створював окремий документ, для того щоб уникнути проблеми, коли дані беруться не з одного документа з вхідними даними, а з усіх створених. Це було б досить значною проблемою, оскільки такий підхід призвів би до "безладу" в розрахунках.

Для створення завдань декількох варіантів необхідно лише змінювати значення у реквізиті "Варіант", при цьому умова буде автоматично змінюватись. Вона обраховується як добуток даних введених викладачем у поле "Вхідні дані" на номер варіанту. Тобто дані введені викладачем будуть завданням для першого варіанту. У моїй програмі неможливо задати нульове або від'ємне значення. При спробі ввести нуль програма повідомляє про некоректне введення (Рис. 2). А знак мінус у дане поле ввести взагалі неможливе (у конфігураторі для нього стоїть позначка невід'ємний).

Рівень ряду	Приріст Ланцюговий	Приріст Базисний	Темп Зростання Ланц..	Темп Зростання Баз..
25			100,00	100,00
11,6	-13,40	-13,40	46,40	46,40
40,25	28,65	15,25	346,98	161,00
50,75	10,50	25,75	126,09	203,00
Середні показники:				
30,52	6,44		119,36	

Рис. 1. Вікно документа

Початкові дані і розрахунки розміщені на різних вкладках. Це зроблено для того, щоб не перевантажувати форму. Розрахунки відбуваються при натисканні кнопки "Розрахувати показники" або "Вирівняти ряд", які винесені на командну панель відповідних табличних частин. Майже всі розрахунки ведуться на сервері, що дозволяє скоротити час обрахунку. Це відбувається за рахунок того що у клієнт-серверному варіанті роботи клієнт не може напряму звернутися до бази даних, а тільки через сервер. А отже, якщо б обрахунки велись на клієнті, кожного разу клієнт звертався б до сервера за наступною порцією даних, що забирає деякий час. У випадку розрахунків на сервері клієнт звертається до сервера лише один раз (викликаючи її).

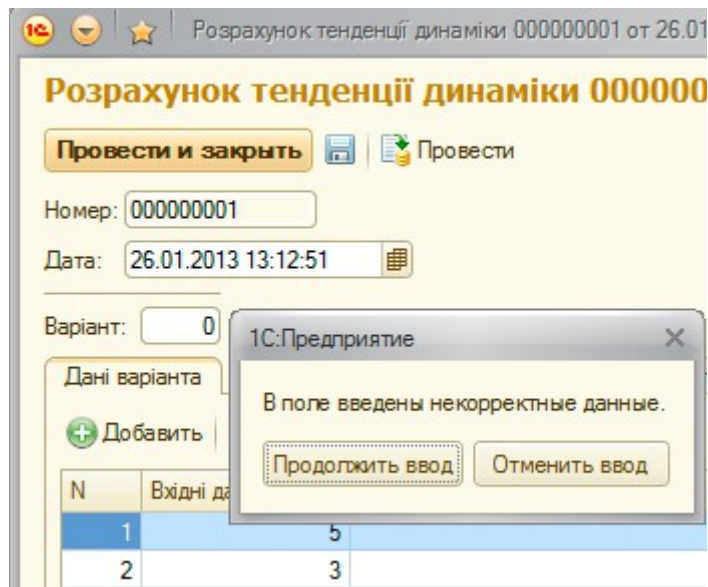

Рис. 2. Повідомлення про некоректне введення варіанта

У даному прикладному рішенні є можливість роздруковувати кожен табличну частину окремо. Для цього створені три друковані форми. Щоб роздрукувати потрібну табличну частину користувачу необхідно натиснути на відповідну піктограму на командній панелі даної табличної частини. Після цього відкриється макет для друку.

Результуючі дані захищені від зміни. Це зроблено для того, щоб не допустити випадкової зміни даних. Для того, щоб цього досягнути у платформі 1С потрібне лише для встановити "Поле надписи" для пункту "Вид" у властивостях поля.

Для візуалізації розрахунків щодо вирівнювання часового ряду у програму буде додана функція побудови графіка. На ньому буде відображатись як вхідний ряд динаміки (умова), так і вирівняний за прямою ряд.

Доступ до документа здійснюється через робочий стіл. Він відкривається за замовчуванням при запуску програми. На ньому винесена форма списку для документа "Розрахунок тенденції динаміки". У цій формі відображається перелік створених документів, дата створення і номер.

Отже даний додаток може значно спростити роботу викладача статистики хочаб з однієї теми. Моє прикладне рішення допоможе не тільки спростити перевірку і усунути можливість помилок, але і з легкістю створювати різні умови завдань для декількох варіантів.

Література

1. 1С предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы / М.Г.Радченко, Е.Ю.Хрусталева. – М.: ООО "1С-Публишинг", 2009. – 874 с.: ил.
2. 1С: Предприятие 8. Режим доступа: <http://v8.1c.ru/>
3. Технологии интеграции "1С:Предприятия 8.2" / Д.И.Гончаров, Е.Ю.Хрусталева. – М.: ООО "1С-Публишинг", 2011. – 358 е.: ил. – (Профессиональная разработка)

УДК 537.226

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОПРОВІДНОСТІ ДЕЯКИХ ПЛАСТМАСОВИХ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ

Король М.О., студентка IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: ст. викл. **Шовкопляс В.С.**, кафедра фізики

Пластмасові будівельні матеріали досить широко використовуються при виконанні ремонтів промислових та побутових приміщень.

Останнім часом найбільшої популярності набули сайдинг, вагонка і пластикові вікна. Тому, саме ці пластмасові матеріали і досліджувалися.

Поверхні із цих матеріалів можуть контактувати із електричною мережею, заземленням чи струмопровідними частинами електричних приладів, що становить небезпеку для здоров'я і життя людини.

Незважаючи на це, дослідженню будівельних матеріалів на електропровідність приділяється досить мало уваги.

Метою даної роботи є перевірка безпечності використання будівельних пластмасових матеріалів в житлових та робочих приміщеннях.

Використовувались круглі зразки досліджуваних твердих матеріалів до яких були прикріплені електроди з алюмінієвої фольги. Електроди вирізалися відповідно до розмірів масивних охоронного, вимірювального та високовольтного електродів, виготовлених із сталі і наклеювалися на зразок за допомогою вазеліну або гумового клею.

Вимірювання були проведені за допомогою спеціальної установки, яка включає в себе універсальне джерело живлення УИП-1, автокомпенсаційний мікрвольтнаноамперметр Р325 та комутаційний пристрій з системою масивних електродів.

Питомі опори зразків вимірювалися за допомогою системи із трьох електродів на постійному струмі. Принципова схема установки для вимірювання питомого об'ємного та питомого поверхневого опорів діелектрика показана на рис. 1 [1].

Досліджуваний зразок вмикається в коло (рис. 1) послідовно із захисним резистором R порядку 1 МОм, що обмежує силу струму у випадку пробоя діелектрика. Для вимірювання сили струму в установці використовується автокомпенсаційний мікрвольтнаноамперметр Р325 (нА), що складається з двох блоків: підсилювача Ф305.2 і вихідного приладу Р325/У. Стабілізована постійна напруга (0...600 В) на зразок подається від джерела напруги УИП-1. Напруга вимірюється за допомогою вольтметра (комбінований цифровий прилад Щ4300). Полярність напруги, що прикладається, можна змінювати за допомогою перемикача П1.

Дроти, що йдуть від амперметра до вимірювального електроду 5 екрановані, а екрани заземлюються. За допомогою перемикача П2 напругу певної полярності можна подати на досліджуваний зразок (верхнє положення) або його розрядити (нижнє положення).

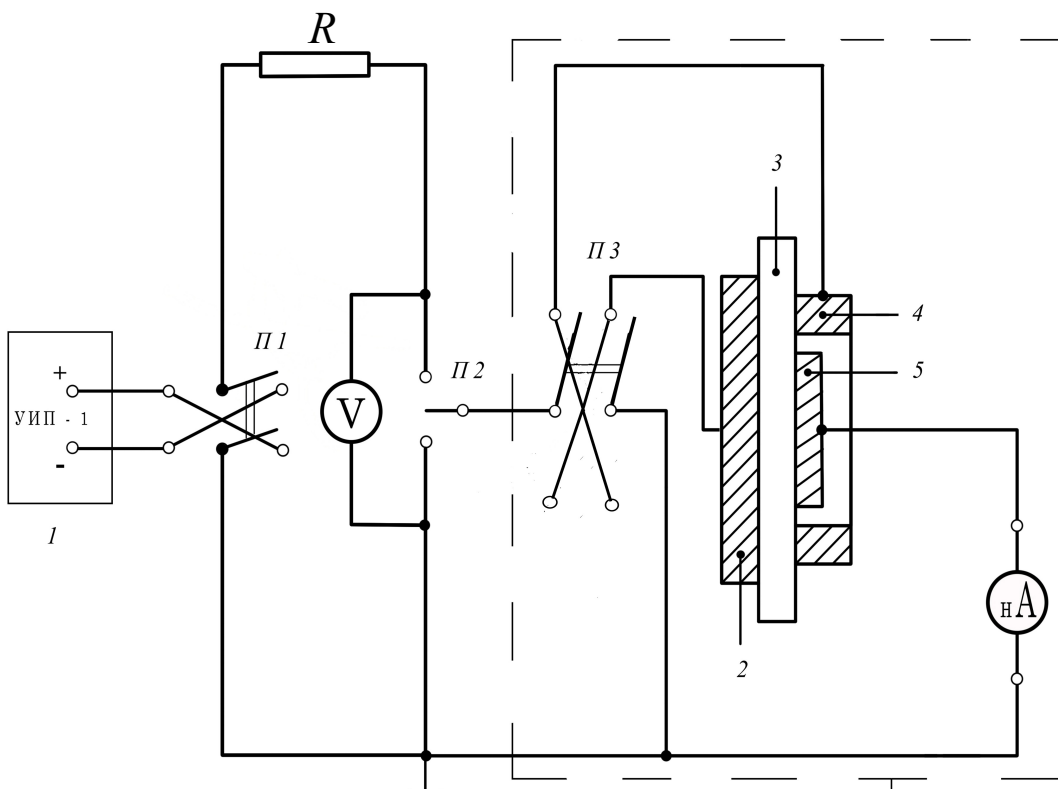
Перемикач П3 змінює режим роботи установки:

- 1) вимірювання поверхневого опору R_s – верхнє положення;
- 2) вимірювання об'ємного опору R_v – нижнє.

Всі елементи схеми змонтовані на пластинці з полістиролу для забезпечення високого опору ізоляції. У свою чергу, пластинка полістиролу прикріплена до заземленої металеві пластинки, а всі елементи кола закриваються кожухом із гетинаксу, внутрішні поверхні якого покриті мідною фольгою, що заземлюється.

Згідно з правилами техніки безпеки установка автоматично відключається від джерела живлення при знятті захисного кожуха, коли змінюється режим роботи установки чи замінюється зразок (на рис. 1 блокувальні вимикачі не показано).

Щоб одержати результати які можна порівнювати внаслідок протікання струмів абсорбції, покази знімають через певні однакові проміжки часу після прикладання напруги (в даному випадку кожні 60 с) [2].

**Рис. 1. Принципова схема установки для вимірювання питомого об'ємного та питомого поверхневого електричних опорів діелектрика.
1 – джерело високої напруги; 2 – високовольтний електрод; 3 – зразок діелектрика;
4 – охоронний електрод; 5 – вимірювальний електрод**

Результати вимірювань питомих опорів досліджуваних зразків показані на наступних рисунках 2, 3, 4 і 5.

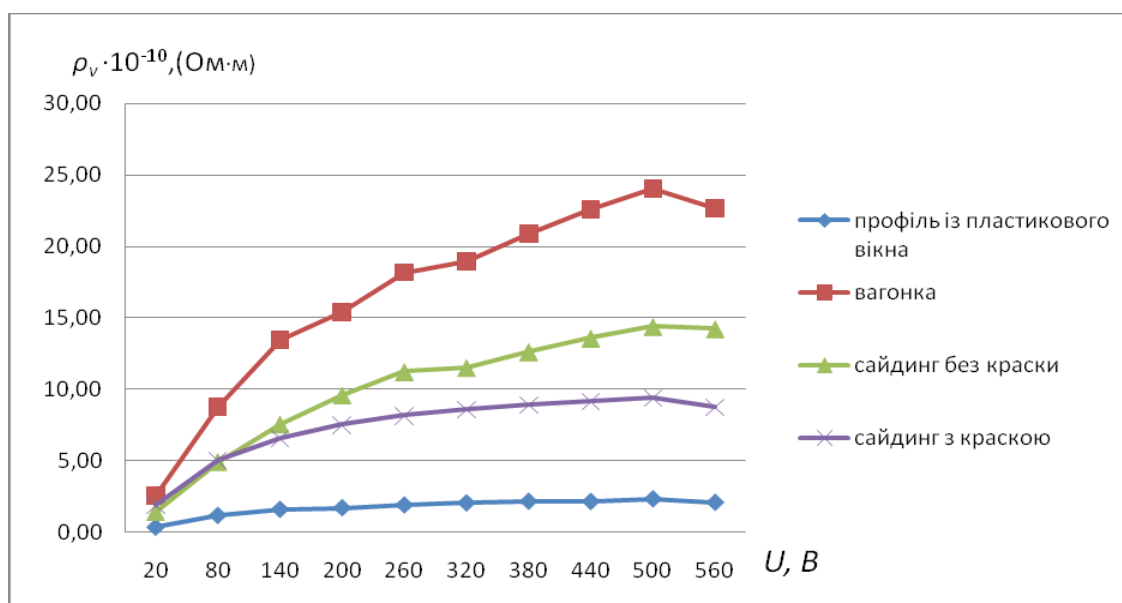

Рис. 2. Графіки залежності питомих об'ємних опорів ρ_v від напруги U будівельних пластмас (електроди приклеєні до зразків за допомогою вазеліну)

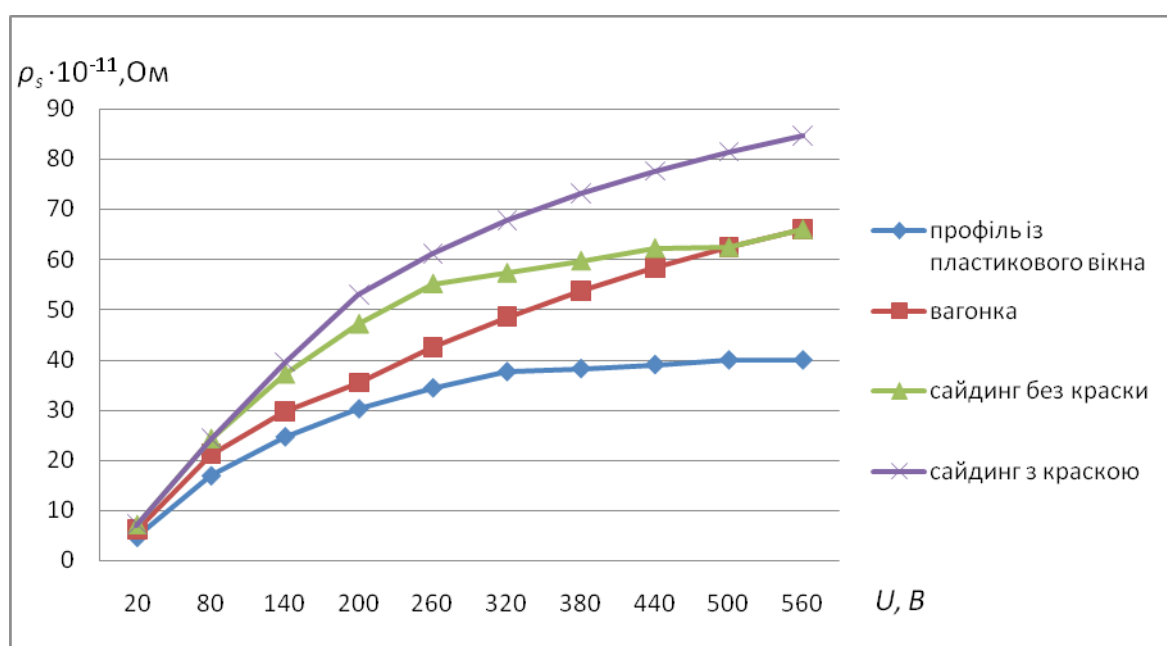

Рис. 3. Графіки залежності питомих поверхневих опорів ρ_s від напруги U будівельних пластмас (електроди приклеєні до зразків за допомогою вазеліну)

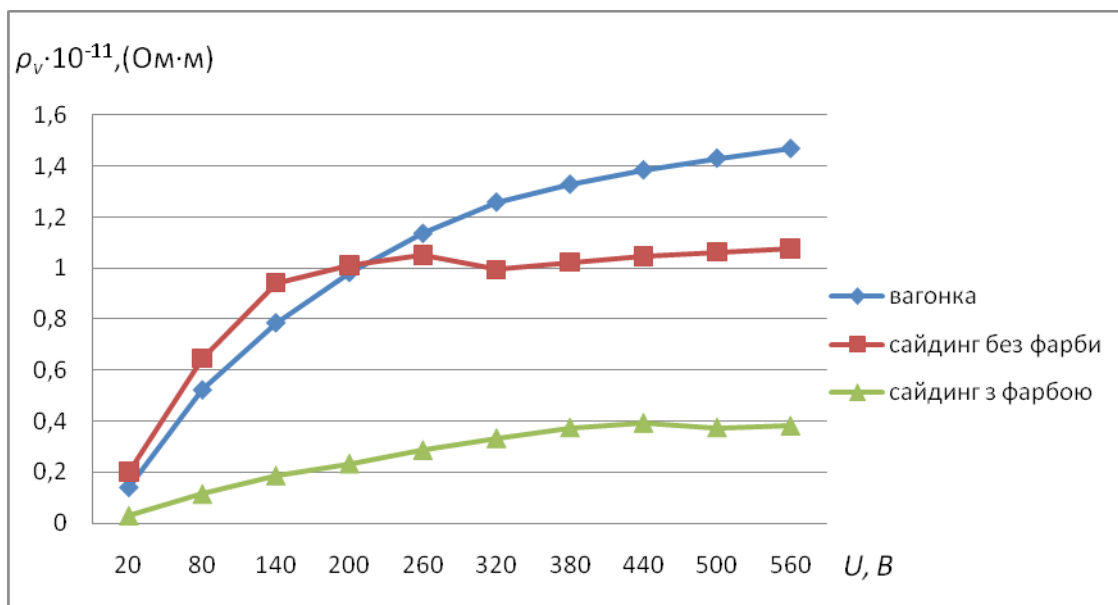

Рис. 4. Графіки залежності питомих об'ємних опорів ρ_v від напруги U будівельних пластмас (електроди приклеєні до зразків за допомогою гумового клею)

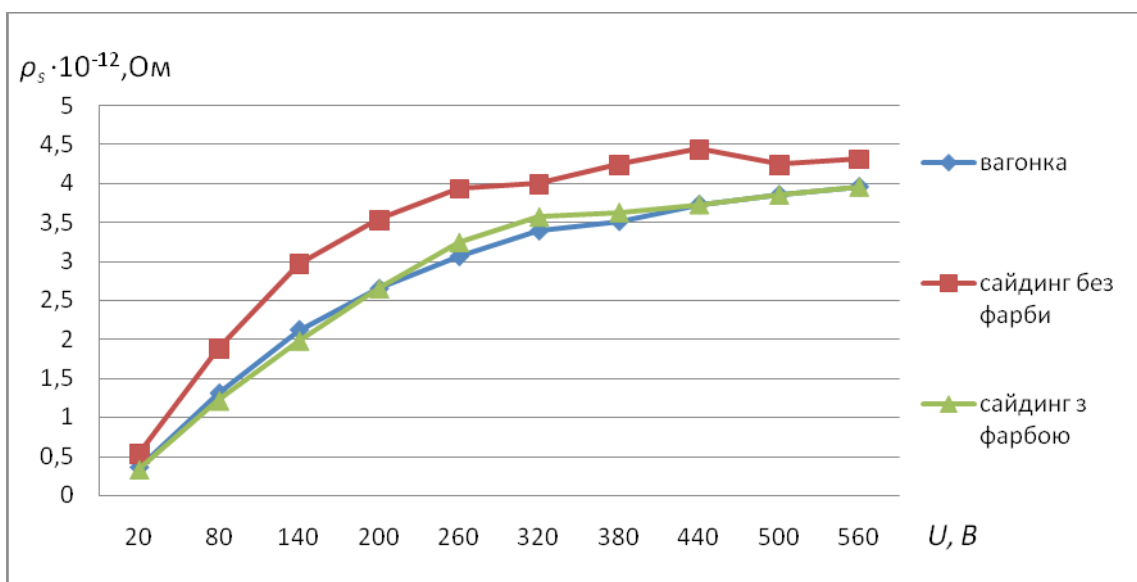

Рис. 5. Графіки залежності питомих поверхневих опорів ρ_s від напруги U будівельних пластмас (електроди приклеєні до зразків за допомогою гумового клею)

Деякі дані дослідження наведені у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Питомі опори досліджуваних зразків при однаковій прикладеній напрузі в 320В (електроди прикатані до зразків за допомогою вазеліну)

U, В	Профіль із пластикового вікна		Вагонка		Сайдинг без фарби		Сайдинг з фарбою	
	ρ_v , Ом·м	ρ_s , Ом	ρ_v , Ом·м	ρ_s , Ом	ρ_v , Ом·м	ρ_s , Ом	ρ_v , Ом·м	ρ_s , Ом
320	$2,07 \cdot 10^{10}$	$3,76 \cdot 10^{12}$	$1,89 \cdot 10^{11}$	$4,84 \cdot 10^{12}$	$1,15 \cdot 10^{11}$	$5,72 \cdot 10^{12}$	$8,59 \cdot 10^{10}$	$6,78 \cdot 10^{12}$

Таблиця 2

**Питомі опори досліджуваних зразків при однаковій прикладеній напрузі в 320В
(електроди прикатані до зразків за допомогою гумового клею)**

U, В	Вагонка		Сайдинг без фарби		Сайдинг з фарбою	
	ρ_v , Ом·м	ρ_s , Ом	ρ_v , Ом·м	ρ_s , Ом	ρ_v , Ом·м	ρ_s , Ом
320	$1,26 \cdot 10^{12}$	$3,39 \cdot 10^{12}$	$9,95 \cdot 10^{10}$	$3,99 \cdot 10^{12}$	$3,35 \cdot 10^{10}$	$3,56 \cdot 10^{12}$

Порівнюючи графіки можна побачити, що із збільшенням напруги відбувається зростання питомого об'ємного ρ_v і питомого поверхневого ρ_s опорів, по кожному із досліджуваних матеріалів.

Це можна пояснити зменшенням рухливості носіїв заряду внаслідок їх взаємодії з дефектами матеріалу, а також впливом струмів абсорбції [2].

Результати вимірювань ρ_v і ρ_s в даних матеріалах з використанням вазеліну та гумового клею, які прикріплювали тонкі електроди до зразків одного й того ж порядку.

Одержані значення питомих опорів досліджуваних пластмасових будівельних матеріалів по порядку величини приблизно такі ж як і електроізоляційних полімерів, що використовуються в електротехніці (вініпласт $\rho_v=10^{11} \dots 10^{13}$ Ом·м, а $\rho_s=10^{11} \dots 10^{14}$ Ом, а поліметилметакрилат $\rho_v=10^{10} \dots 10^{11}$ Ом·м, а $\rho_s=10^{12} \dots 10^{13}$ Ом) [3]. А електричні властивості електротехнічного фарфору $\rho_v=10^{11} \dots 10^{13}$ Ом·м, а $\rho_s=10^{10}$ Ом [4].

За даними дослідження можна зробити висновок, що пластмасові вагонка, сайдинг та профіль для пластикових вікон володіють хорошими електроізоляційними властивостями, хоча і не призначені для використання в якості діелектриків у електротехніці. І при випадковому контакті будуть пропускати електричний струм слабо.

Використання досліджуваних матеріалів в виробничих та побутових приміщеннях буде підвищувати рівень електробезпеки, при використанні різних споживачів електричної енергії.

Отримані результати підтверджують доцільність та актуальність даного дослідження для безпеки життєдіяльності людини і на виробництві, і в побуті.

Література

1. Ігнатенко В.А. Лабораторії спеціалізації. Фізика діелектриків. Лабораторні роботи: Навч.-метод. посіб. для студентів фізико-математичного факультету / В.А.Ігнатенко, Л.М.Кнорозок, В.С.Шовкопляс. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 62 с.
2. Тареев Б.М. Физика диэлектрических материалов. /Б.М.Тареев –М.: "Энергия", 1982. –320 с.
3. Корицкий Ю.В., Пасынков В.В., Тареев Б.М. Справочник по электротехническим материалам: Т.1 / Под ред. Ю.В.Корицкого, В.В.Пасынкова, Б.М.Тареева. – 2-е изд., перераб. – М.: "Энергия", 1974. –584 с.
4. Бовсуновський А.П. Електротехнічні матеріали: Корот. Довідник – К.: НУХТ, 2012. – 36 с.

УДК 517.912

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ ПРОЦЕСІВ ЗА МЕТОДОМ ДРОБОВИХ КРОКІВ

Косяк І.І., студентка V курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: д. т. н., проф. **Казачков І.В.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

При чисельному рішенні багатовимірних задач математичної фізики виключно важливими є питання про стійкість, точність та економічність використовуваних методів. За останні роки розроблено значну кількість економічних різницевих схем чисельного рішення багатовимірних задач математичної фізики, заснованих на розщепленні просторових диференціальних операторів по координатних напрямках і використанні методу скалярної прогонки вздовж цих напрямків. Це значно спрощує задачу, зводячи, наприклад, тривимірну задачу до послідовності трьох одновимірних задач. Так, тривимірні нестационарні задачі математичної фізики постають при вивченні тяжких аварій на АЕС, де мають місце складні фізичні процеси, супроводжувані багатьма іншими.

Мета даної роботи полягає в аналізі особливостей побудови та використання методу дробових кроків (МДК) для розв'язування рівнянь параболічного типу, крайової задачі для багатозв'язної системи газу і частинок, а також дослідженні можливості застосування МДК при моделюванні тяжких аварій на АЕС.

Метод дробових кроків – метод побудови економічних (у сенсі числа операцій) стійких різницевих схем для рішення диференціальних рівнянь математичної фізики [5]. Стратегія методу полягає в поділі основного рівняння на кілька рівнянь, кожне з яких є одновимірне рівняння. Основи цього методу можна пояснити на прикладі задачі для двовимірного рівняння параболічного типу в прямокутнику зі сторонами l_1, l_2 і граничними умовами I-го роду.

Для просторово-часової області

$\bar{G}_T = \bar{G} \times [0, T], t \in [0, T], \bar{G} = G + \Gamma, G = l_1 \times l_2$ розглянемо наступну задачу:

$$\frac{\partial u}{\partial t} = a \left(\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} \right) + f(x, y, t), \quad x \in (0, l_1), y \in (0, l_2), t > 0; \quad (1.1)$$

$$u(x, 0, t) = \varphi_1(x, t), \quad x \in [0, l_1], \quad y = 0, \quad t > 0; \quad (1.2)$$

$$u(x, l_2, t) = \varphi_2(x, t), \quad x \in [0, l_1], \quad y = l_2, \quad t > 0; \quad (1.3)$$

$$u(0, y, t) = \varphi_3(y, t), \quad x = 0, \quad y \in [0, l_2], \quad t > 0; \quad (1.4)$$

$$u(l_1, y, t) = \varphi_4(y, t), \quad x = l_1, \quad y \in [0, l_2], \quad t > 0; \quad (1.5)$$

$$u(x, y, 0) = \psi(x, y), \quad x \in [0, l_1], \quad y \in [0, l_2], \quad t = 0. \quad (1.6)$$

Проводимо процедуру розщеплення вихідного двовимірного рівняння на два одновимірних відповідно для двох послідовних напівкроків у часі:

$$\frac{1}{2} \frac{\partial u}{\partial t} = a \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}$$

$$\frac{1}{2} \frac{\partial u}{\partial t} = a \frac{\partial^2 u}{\partial y^2}$$

Повна апроксимація вихідного двовимірного рівняння системою двох одновимірних рівнянь досягається на повному кроці за часом, що складається з двох напівкроків.

Введемо просторово-часову сітку з кроками h_1, h_2, τ відповідно по змінним x, y, t :

$$\omega_{h_1 h_2}^\tau = \{x_i = ih_1, i = 0, I; x_j = jh_2, j = 0, J; t^k = k\tau, k = 0, 1, 2, \dots\} \quad (1.7)$$

і на цій сітці будемо апроксимувати крайову задачу (1.1) – (1.6) методом кінцевих різниць замінюючи рівняння (1.1) щойно введеною системою двох рівнянь за напрямками x та y .

Метод дробових кроків (МДК) використовує тільки неявні кінцево-різницеві оператори, що робить його абсолютно стійким в задачах, які не містять змішані похідні. Він володіє досить значним запасом стійкості і в задачах зі змішаними похідними. Будуємо кінцево-різницеву схему для розщепленого рівняння. Схема МДК має вигляд

$$\frac{u_{ij}^{k+1/2} - u_{ij}^k}{\tau} = \frac{a}{h_1^2} \left(u_{i+1j}^{k+1/2} - 2u_{ij}^{k+1/2} + u_{i-1j}^{k+1/2} \right) + \frac{f_{ij}^k}{2}, \quad (1.8)$$

$$\frac{u_{ij}^{k+1} - u_{ij}^{k+1/2}}{\tau} = \frac{a}{h_2^2} (u_{ij+1}^{k+1} - 2u_{ij}^{k+1} + u_{ij-1}^{k+1}) + \frac{f_{ij}^{k+1}}{2}. \quad (1.9)$$

За допомогою чисто неявної підсхеми (1.8) здійснюються скалярні прогонки в бік осі x в кількості рівній $J - 1$, в результаті чого отримуємо сіткову функцію $u_{ij}^{k+1/2}$. На другому дробовому кроці за часом з допомогою підсхеми (1.9) здійснюються скалярні прогонки в бік осі y в кількості рівній $I - 1$, в результаті чого отримуємо сіткову функцію u_{ij}^{k+1} . Шаблон схеми МДК наведено на Рис. 1.

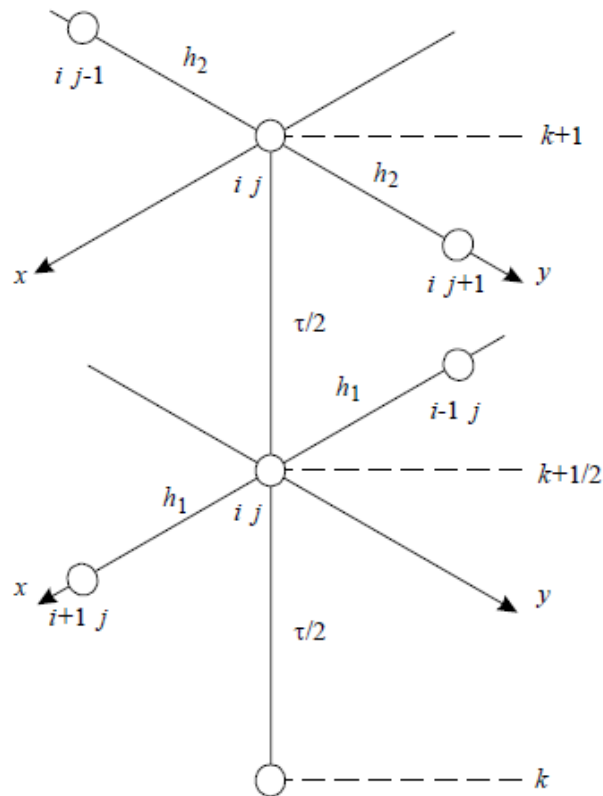

Рис. 1. Шаблон схеми методу дробових кроків

Схема МДК має порядок $O(\tau + |h|^2)$, тобто перший порядок за часом і другий – по змінним x і y .

У літературі МДК називають також методом покоординатного розщеплення й локально-одновимірним методом.

До достоїнств схеми МДК можна віднести простоту в алгоритмізації та програмуванні й абсолютну стійкість з великим запасом стійкості навіть для задач, що містять змішані похідні.

До недоліків МДК відносяться наступні: на кожному дробовому кроці досягається часткова апроксимація, повна апроксимація досягається на останньому дробовому кроці, тобто має місце сумарна апроксимація; схема має перший порядок точності за часом [6].

Також розглянемо основи МДК на прикладі двовимірного рівняння дифузії:

$$\frac{\partial \bar{T}}{\partial t} - \alpha_x \frac{\partial^2 \bar{T}}{\partial x^2} - \alpha_y \frac{\partial^2 \bar{T}}{\partial y^2} = 0.$$

За допомогою методу дробових кроків замість цього рівняння вводиться наступна система рівнянь:

$$0.5 \frac{\partial \bar{T}}{\partial t} - \alpha_y \frac{\partial^2 \bar{T}}{\partial y^2} = 0, \quad 0.5 \frac{\partial \bar{T}}{\partial t} - \alpha_x \frac{\partial^2 \bar{T}}{\partial x^2} = 0,$$

так що повне наближення досягається за рахунок цілого часового кроку. Кожне з рівнянь в системі дискретизоване на кожному кроці за часом з використанням добре відомих одновимірних чисельних схем. Неявний метод дробових кроків за допомогою схеми Кранка-Ніколсона дає наступну апроксимацію:

$$\begin{aligned} (1 - 0.5\alpha_y \tau L_{yy}) T_{j,k}^{n+1/2} &= (1 + 0.5\alpha_y \tau L_{yy}) T_{j,k}^n, \\ (1 - 0.5\alpha_x \tau L_{xx}) T_{j,k}^{n+1} &= (1 + 0.5\alpha_x \tau L_{xx}) T_{j,k}^{n+1/2}. \end{aligned}$$

Система різницевих алгебраїчних рівнянь має блокову трьохдіагональну матрицю. Таким чином, рішення на кожному півкроці за часом знаходиться з використанням маршевого алгоритму Томаса. Ця схема має точність порядку $\approx O((\tau)^2, (\Delta x)^2, (\Delta y)^2)$ і є абсолютно стабільною як для двовимірного, так і для тривимірного випадків [1].

Похідні в двовимірній чисельній області апроксимуються наступними центральними різницями другого порядку:

$$\frac{\partial f}{\partial x} = \frac{f_n^{i+1,j} - f_n^{i-1,j}}{2\Delta x}, \quad \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} = \frac{f_n^{i+1,j} - 2f_n^{i,j} + f_n^{i-1,j}}{(\Delta x)^2}.$$

На границі області чисельно наступні три точки апроксимації застосовуються:

$$\frac{\partial f}{\partial x} = \frac{f_n^{3,j} - 2f_n^{2,j} + f_n^{1,j}}{2\Delta x}.$$

Що стосується координати Z , апроксимація похідних здійснюється аналогічним чином. Тому вони тут опущені.

Похідні за часом обчислюються в кожній точці (i, j) чисельного домену різницями першого порядку:

$$\frac{\partial f}{\partial Fo} = \frac{f_{n+1}^{i,j} - f_n^{i,j}}{\tau},$$

де τ є кроком по часу на обраній чисельній сітці.

При моделюванні тяжких аварій всередині корпусу реактора й поза ним найбільш важливе питання було й залишається: як зупинити аварію або локалізувати її наслідки в реакторі або контейнменті. Звідси найбільш важливе завдання - охолодження ядерного розплаву в реакторі і (або) поза ним.

МДК був застосований для такої складної системи, яка включає п'ять двовимірних рівнянь з частинними похідними другого порядку. За допомогою даного методу вона була зведена до двох одновимірних систем рівнянь. Це значно спростило обчислення.

Математична модель руху пари в шарі частинок з внутрішніми джерелами тепловиділень розроблена у відповідності зі структурною схемою, яка зображена на Рис. 2. Пар входить в шар знизу й рухається вертикально вгору. Течія двовимірна, неоднорідністю системи по одній з горизонтальних координат нехтуємо. Спочатку температурне поле в шарі передбачається відомим для кожної з фаз (частинок і пар) окремо. Надалі температури на нижній і верхній межах підтримуються постійними (температура кипіння теплоносія), а бічні стінки є теплоізованими. Приймаються наступні спрощені гіпотези [2]:

³⁵₁₇Течія пари однофазно стискається

³⁵₁₇Розміри частинок коріуму істотно більше молекулярно-кінетичних розмірів, але, з іншого боку, вони значно менше характерного розміру системи (тобто частинок в шарі, просто кажучи, досить багато)

³⁵₁₇Фізичні властивості середовища, такі як теплопровідність, в'язкість, щільність та інші, залежать від температури

³⁵₁₇Частинки коріуму нерухомі в шарі й пористість шару постійна (моношар).

Основні рівняння моделі, ґрунтуючись на вище наведених передумовах, можна представити в наступному вигляді. Рівняння нерозривності потоку пари:

$$\frac{\partial \rho_1^0}{\partial t} + \rho \left(\frac{\partial u_1}{\partial x} + \frac{\partial w_1}{\partial z} \right) + u_1 \frac{\partial \rho_1^0}{\partial x} + w_1 \frac{\partial \rho_1^0}{\partial z} = 0, \quad (1.10)$$

рівняння імпульсу для нерухомих частинок шару ($\vartheta_2 = 0$) і потоку пари, відповідно:

$$-0.5\alpha_2\rho_1\frac{\partial\vec{\vartheta}_1}{\partial t} + \alpha_2\nabla\rho_1 + \rho_2\vec{g} = \vec{f}_\mu + \nabla \cdot y_k, \quad (1.11)$$

$$\rho_1^0\alpha_1(1 + 0.5\alpha_2)\frac{\partial\vec{\vartheta}_1}{\partial t} + \alpha_1\nabla\rho_1 + \rho_1^0\alpha_1\vec{g} = -\alpha_1\vec{f}_\mu, \quad (1.12)$$

де ρ_1^0 - щільність пари, ρ_1 - його парціальна густина в гетерогенній суміші, K_0 - коефіцієнт проникності шару, ∇ - градієнт, $\vec{f}_\mu = \mu_1\frac{\vartheta_1}{K_0}\left(\frac{\alpha_1}{\alpha_{10}}\right)^{-n}$ і y_k - сила в'язкої взаємодії фаз і тензор "ефективних" напруг в шарі, відповідно. Тут $\vec{\vartheta}_1 = \{u_1, w_1\}$ - швидкість потоку пари (має вертикальну і горизонтальну складові), μ_1 - коефіцієнт динамічної в'язкості, α_{10} - пористість шару при заданій температурі T_{10} . При зроблених припущеннях про нерухомість частинок і постійної пористості шару $y_k = 0$ і $\alpha_1 = \alpha_{10} = const$. Щільність двофазної суміші $\rho = \alpha_1\rho_1^0 + \alpha_2\rho_2$, де α_1 - об'ємний вміст пари, а α_2 - об'ємний вміст частинок в суміші (насиченому пористому шарі). Отже, $\alpha_1 + \alpha_2 = 1$. Аналогічно вводяться всі інші параметри суміші, наприклад, температура $T = \alpha_1T_1 + \alpha_2T_2$. Перший член в (1.11), (1.12) записаний з урахуванням коефіцієнтів приєднаних мас. Рівняння збереження енергії за фазами окремо внаслідок локальної нерівноваги:

$$\rho_1c_{v1}\left(\frac{\partial T_1}{\partial t} + \vec{v}\nabla T_1\right) = \alpha_1RT_1\frac{\partial p_1^0}{\partial t} + \nabla(k_1\nabla T_1) + Q_\Sigma + Q_V + \mu_1(u_1^2 + w_1^2)\frac{\alpha_1}{K}, \quad (1.13)$$

$$\rho_jc_j\frac{\partial T_j}{\partial t} = \nabla(k_j\nabla T_j) + (j - 3)Q_\Sigma, \quad (1.14)$$

де: $K = K_0(\alpha_1/\alpha_{10})^n$ - проникність шару, $k_1 = \mu_1c_{p1}/Pr$ ($Pr = \frac{v_1}{a_1}$, $a_1 = \frac{k_1}{(p_1c_{p1})}$, $v_1 = \mu_1/\rho_1$), $\mu_1 = \mu_{10}(T_1/T_{10})^m$. Число Прандтля Pr визначено при $T_1 = T_{10}$, а m - деяка константа, що залежить від діапазону розглянутих температур (для кожної рідини своя), наприклад, для пари в діапазоні: $m = 0.5 - 1.0$. Використовується також рівняння стану пари: $p_1 = \rho_1RT_1$, де R - універсальна газова стала, для контролю точності рішення (поряд з вирішенням рівняння нерозривності). У рівнянні енергії індекси $j = 2, j = 3$, де $j = 2$ відповідає часткам, а $j = 3$ - оточуючий шар непроникного середовища. Всі нульові індекси відносяться до параметрів при температурі T_{j0}, c_{v1}, c_{p1} - питома теплоємність при постійному об'ємі і постійному тиску, а c_j - для частинок.

Члени Q_Σ і Q_V описують питомий міжфазний теплообмін і об'ємне тепловиділення, де

$$Q_\Sigma = 4\pi b^2\beta_1(T_1 - T_\Sigma), \quad T_\Sigma = \frac{k_1Nu_1T_1 + k_2Nu_2T_2}{k_1Nu_1 + k_2Nu_2},$$

b - характерний радіус частинок, β_1 - коефіцієнт теплообміну між парою і Σ - фазою. Для числа Нуссельта за частинками передбачається $Nu_2 \approx 2$, а для пари - кореляція Фрослінга: $Nu_1 = 2 + 0.6Pr^{1/3}\sqrt{Re_v}$, де $Re_v = w_0b_1/v_{10}$ - число Рейнольдса по порах, b_1, w_0, v_{10} - характеристичні радіус пір, швидкість фільтрації і кінематична в'язкість при $T_1 = T_{10}$ [4].

Експериментальна установка для дослідження сценарію тяжкої аварії на АЕС була побудована в Королівському технологічному інституті й докладно описана в [3]. Її загальний вигляд представлений на Рис. 2. Експериментальні дослідження переслідували наступні цілі [2]:

³⁵₁₇Чи буде шар дрібних частинок з низькою пористістю досить добре охолоджуватися в глибокому басейні з водою при низьких тисках (пасивна система, без примусового напору)?

³⁵₁₇Чи може бути посилений ефект охолодження або поява сухих плям в шарі неминуче й рівномірне охолодження шару частинок неможливе подібним методом?

³⁵₁₇Які основні механізми цього методу охолодження шару частинок коріуму і які можливі управляючі дії, якою мірою і яким чином?

Основний упор був зроблений на малих частинках, низькій проникності шару частинок і великих розмірах шару - як ці всі особливості впливають на властивості системи? При цьому дуже важливим параметром в дослідженнях була стратифікація частинок за розмірами, тому це істотно змінює всі вищезгадані властивості. Раніше охолодження завалів частинок коріуму моделювалося за допомогою сталевих кульок, що нагріваються індукційним шляхом з метою моделювання внутрішніх тепловиділень в шарі. Але оскільки частинки коріуму більш схожі на пісок, тут в якості модельних частинок був узятий пісок і система внутрішніх тепловиділень в шарі була організована за допомогою спеціальних дротяних нагрівачів, за якими пропускався електричний струм. Корпус установки прямокутного перерізу розмірами 350 на 350 мм був зроблений з неіржавіючої сталі. Висота нижньої частини 500, верхній - 900 мм, а висота шару піску була не більше 450 мм. На цій установці було проведено 6 серій експериментів з однорідними і стратифікованими засипками піску. Термопари, розподілені в об'ємі шару, фіксували локальні температури в різних точках шару і всі параметри реєструвалися в динаміці.

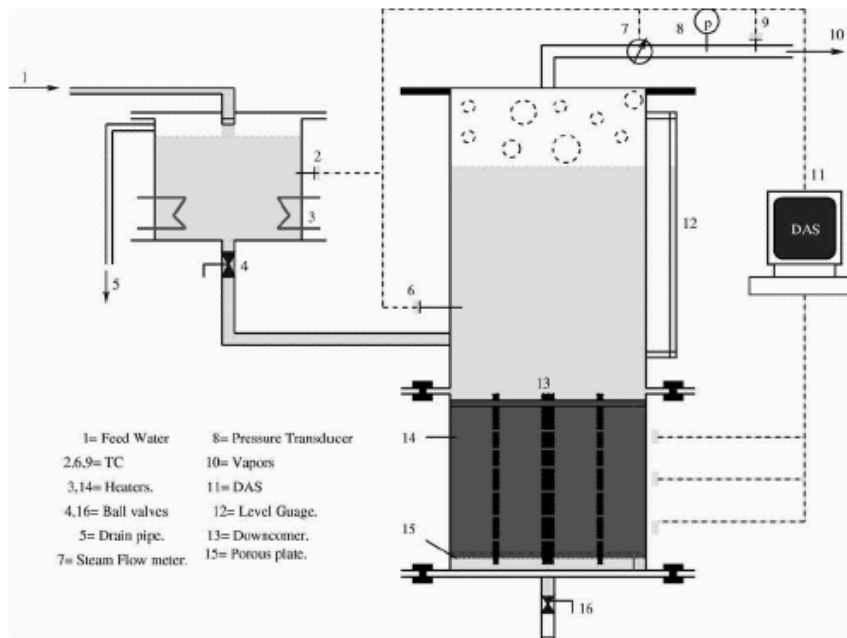

Рис. 2. Структурна схема експериментальної установки

Явище локалізації тепла повинно враховуватися при розрахунку подібних систем, оскільки локальний розігрів в даному випадку означає, що система охолодження буде неефективною, якщо в шарі утворюються області з підвищеною температурою, тому в реальному випадку це означає, що в таких місцях коріум розплавиться і протече з шару, зруйнувавши систему охолодження. Як керувати цими явищами, поки неясно і для цього потрібні додаткові дослідження, як теоретичні, так і експериментальні.

Детальне дослідження виявило особливості фізичних явищ, без яких неможливо успішне вирішення проблеми, і показало можливість прояву деяких нових маловивчених явищ, зокрема, аномального локального розігріву, які можуть зробити значний вплив на систему захисту від аварії й повинні бути вивчені більш детально й достовірно.

Література

1. Kazachkov I.V. and Konovalikhin M.J. *A Model of a Steam Flow through the Volumetrically Heated Particle Bed*// Int. J. of Thermal Sciences. – 2002. – Vol.41, 1077-1087.
2. Kazachkov I.V., Konovalikhin M.J. and Sehgal B.R. *Dryout Location in a Low-porosity Volumetrically Heated Particle Bed*// J. of Enhanced Heat Transfer. 2001. – Vol.8, no.6, p.397-410.

3. Konovalikhin M.J., Yang Z.L., Amjad M., Sehgal B.R. On dryout heat flux of particle debris bed with a downcomer/ ICONE-8. – Baltimore. – USA. – April. – 2000.
4. Нигматулин Р.И. Основы механики гетерогенных сред./ Р.И.Нигматулин. – М.: Наука. – 1978. – 336с.
5. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_mathematics/1662/%D0%94%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9D%D0%AB%D0%A5
6. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ikt.muctr.ru/html2/7/lek7_6.html

ВИКОРИСТАННЯ АЦП ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Малий І.М., студент V курсу фізико-математичного факультету
 Науковий керівник: к.т.н., доц. **Давиденко С.М.**, кафедра фізики

1. Вступ. Аналого-цифрові перетворювачі (АЦП) являють собою пристрої, що застосовуються для перетворення електричних величин (напруги, струму, потужності, опору, ємності та ін) в цифровий код. Найчастіше вхідною величиною є напруга. Всі інші величини перед подачею на такий АЦП потрібно попередньо перетворити в напругу. Однак на практиці знаходять застосування АЦП, в яких перетворення опору або ємності в цифровий код відбувається без проміжного перетворення в напругу. Зазвичай це дає змогу зменшити похибку перетворення, але ускладнює проектування приладу і його виготовлення. Останнє пояснюється тим, що переважна більшість мікросхем АЦП потрібні тільки для роботи з напругою. На даний момент АЦП є широкоживаним пристроєм для багатьох цифрових приладів. Саме в цифровому вигляді зараз легше обробляти, зберігати та передавати інформацію.

2. Різновиди АЦП та їх характеристики

В основу класифікації АЦП покладено ознаку, що вказує на те, як у часі розгортається процес перетворення аналогової величини в цифрову. В основі перетворення вибіркового значень сигналу в цифрові еквіваленти лежать операції квантування і кодування [3]. На рис. 1 зображені основні види АЦП.

Рис. 1

Існує кілька основних типів архітектури АЦП (інтегруючий АЦП, сигма-дельта АЦП, паралельний АЦП, АЦП послідовного наближення), хоча в межах кожного типу існує також безліч варіацій. Різні типи вимірювального обладнання використовують різні типи АЦП. Наприклад, в цифровому осцилографі використовується висока частота дискретизації але не потрібна висока роздільна здатність. В цифрових мультиметрах потрібна більша роздільна здатність, але можна пожертвувати швидкістю вимірювання.

Системи збору даних загального призначення по швидкості дискретизації та роздільної здатності зазвичай займають місце між осцилографами і цифровими мультиметрами. В обладнанні такого типу використовуються АЦП послідовного наближення або сигма-дельта АЦП. Існують також паралельні АЦП для додатків, що вимагають швидкісної обробки аналогових сигналів, і інтегруючі АЦП з високою роздільною здатністю і заводознищенням.

Більшість високошвидкісних осцилографів і деякі високочастотні вимірювальні прилади використовують паралельні АЦП через їх високу швидкість перетворення, яка може досягати 5Г (5×10^9) відліків / сек для стандартних пристроїв і 20Г відліків / сек для оригінальних розробок.

Зазвичай паралельні АЦП мають дозвіл до 8 розрядів, але зустрічаються також 10-ти розрядні версії.

Для проведення більшості вимірів часто не потрібно АЦП із великою швидкістю перетворення, зате необхідна велика роздільна здатність. Сигма-дельта АЦП можуть забезпечувати роздільну здатність до 24 розрядів, але при цьому поступаються в швидкості перетворення. Так, у сигма-дельта АЦП при 16 розрядах можна отримати частоту дискретизації до 100К відліків / сек, а при 24 розрядах ця частота падає до 1К відліків / сек і менше, залежно від пристрою. Зазвичай сигма-дельта АЦП застосовуються в різноманітних системах збору даних і в вимірювальному обладнанні (вимірювання тиску, температури, ваги і т.п.).

В цифрових мультиметрах, як правило, використовуються саме інтегруючі АЦП, тому в цих вимірювальних приладах необхідно поєднання високого дозволу і високого завадознищення.

3. Вибір АЦП для фізичного експерименту

В даній роботі застосовується АЦП послідовного наближення, тому що даний тип АЦП характеризує висока швидкість перетворення, а визначальними факторами є невисока ціна і низьке енергоспоживання. До того ж, цей АЦП має невелику систематичну похибку та дуже малий час реакції, що є важливим при швидкодіючих процесах з великими масивами даних. Цей тип АЦП найчастіше використовується в різноманітних вимірювальних приладах і в системах збору даних. На даний момент АЦП послідовного наближення дозволяють вимірювати напругу з точністю до 16 розрядів з частотою дискретизації від 100К (1x10³) до 1М (1x10⁶) відліків / сек.

На рис.2. показані можливості основних архітектур АЦП в залежності від дозволу і частоти дискретизації.

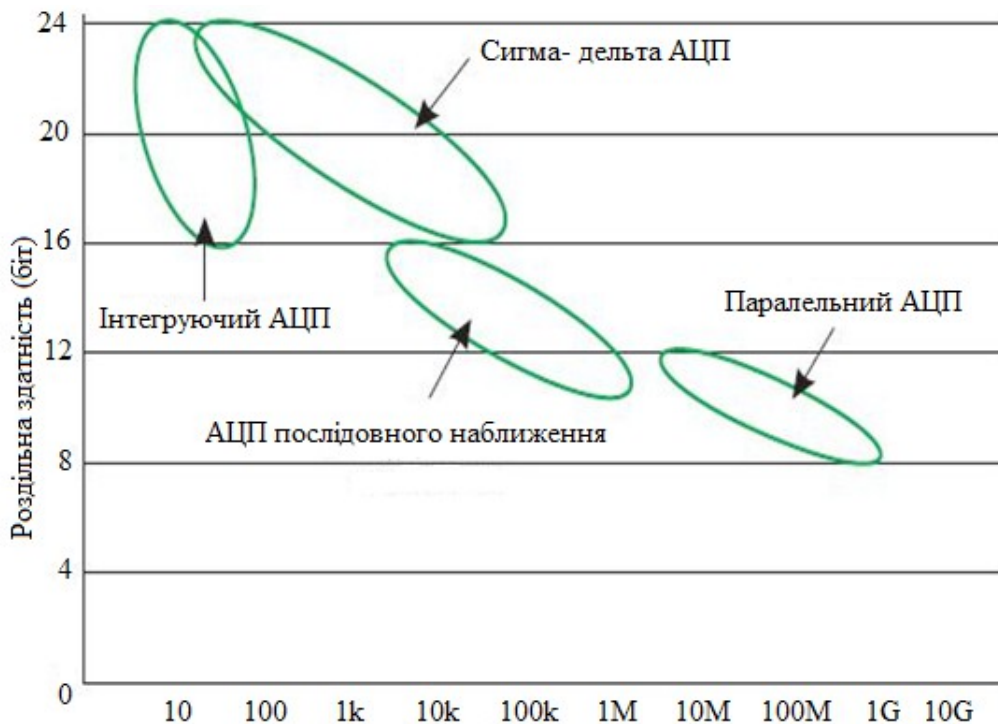

Рис. 2

4. Використання вибраного АЦП для автоматизації установки на базі спектрального апарату ІКС 31

На рисунку 3 [2] представлена блок-схема програмно-апаратного комплексу на базі монохроматора ІКС31, який включає в себе, безпосередньо сам інфрачервоний спектрометр ІКС31, ЕОМ типу ПК286 з наявністю порту centronics, блок управління кроковим двигуном, АЦП послідовного наближення. Аналоговий сигнал, який отримують на виході спектрометра в ході експерименту поступає на АЦП послідовного наближення, який перетворює його в цифровий код. Оцифрований сигнал через демультимплексор, призначений для того, щоб можна було вибирати послідовно порти, подається на порт centronics ЕОМ для подальшої обробки. Наступним етапом програми є формування сигналів для роботи крокового двигуна спектрофотометра. ЕОМ через шину команд (ШК), відповідно вибираючи порт 1, задає певну кількість кроків на блок управління кроковим двигуном, який повертає репліку на відповідний кут, тобто змінює довжину хвилі.

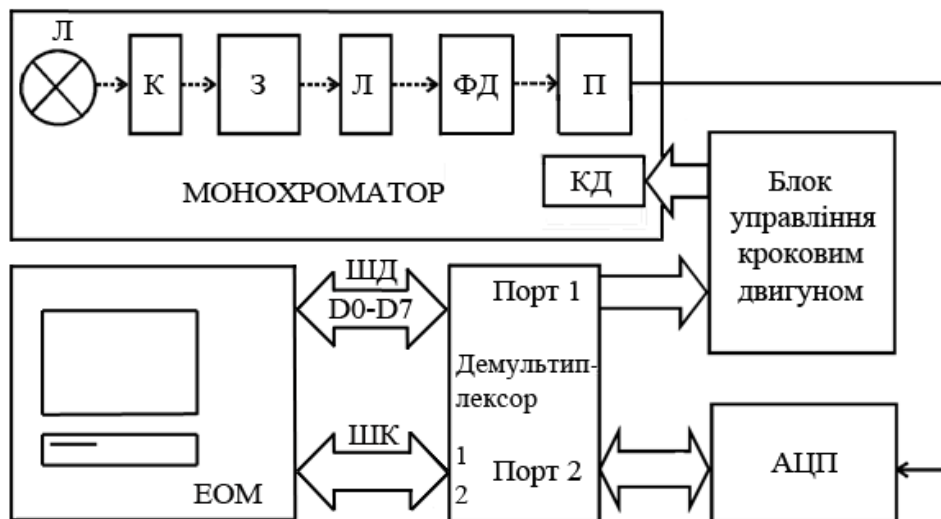

Рис. 3

Наш АЦП підключається до ЕОМ через традиційний порт LPT. Незначні програмно апаратні зміни дозволяють з'єднувати АЦП з ЕОМ через порти COM 1, USB та ін. Програма керування автоматизованим комплексом написана мовою Паскаль з вставками підпрограм звертання до портів ЕВМ написані на Асемблері.

6. Висновки

- 1) Точність експерименту буде залежати від розрядності АЦП. В нашому випадку використовується 8-розрядний перетворювач.
- 2) Представлений зроблений АЦП характеризуються достатньою швидкодією.
- 3) Вибір АЦП регламентується умовами проведення і експерименту, а саме часом обробки передачі даних.

Література

1. Гёлль П. Как превратить персональный компьютер в измерительный комплекс / Гёлль П. – М.: ДМК Пресс, 2001. – 144 с.
2. Герман А.Е. Основы автоматизации эксперимента. Лабораторный практикум: Учебно-методическое пособие / Герман А.Е., Гачко Г.А.– Гродно: ГрГУ, 2004. – 150 с.
3. Прянишников В.А. Электроника / Прянишников В.А. – С.-П.: Корона принт, 1997. – 398 с.
4. Хоровиц П. Искусство схемотехники / Хоровиц П., Хилл У.– М.: Мир, 1993. –371 с.
5. Гольденберг Л.М. Импульсные и цифровые устройства: Учебник для вузов /Гольденберг Л.М. –М.: Связь, 2009 . – 495с.
6. Гельман М.М. Аналого-цифровые преобразователи для информационно-измерительных систем /Гельман М.М. – М.: Изд-во стандартов, 2009 . – 317 с.
7. Букреев И.Н. Микроэлектронные схемы цифровых устройств /Букреев И.Н.,Горячев В.И., Мансуров Б.М. – 3-е изд., перераб. и доп. . –М.: Радио и связь, 2009. – 416 с.

УДК 004.056.55+003.26.09

ЕЛЕКТРОННЕ ГОЛОСУВАННЯ

Мохір А.О., магістрант V курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: д. ф.-м. н., проф. **Зінченко Н.М.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

З кожним роком все більше людей користуються мережею інтернет у повсякденному житті. Доступ до всесвітньої павутини (англ. World Wide Web) не тільки з комп'ютерів, а й з мобільних телефонів сприяє цьому. У зв'язку з цим різко зростає інтерес до нових інформаційно-комунікаційних та електронних технологій голосування.

У даній статті зроблено спробу проаналізувати використання нових інформаційно-комунікаційних та електронних технологій у виборчому процесі, зокрема досвід окремих держав у застосуванні електронного голосування, яке є складовою частиною електронної демократії. Особливу увагу у роботі приділено складовим процесу електронного голосування у Естонії, а також проаналізовані проблеми захисту даних, ідентифікації виборців та підбиття підсумків

електронного голосування. Також розглянуто іноземний досвід інтернет голосування у таких країнах як Великобританія, Швейцарія та США.

Електронне голосування (англ. e-voting, e-голосування) – це всеосяжний термін, який об'єднує кілька різних типів голосування, охоплюючи як процес здійснення голосування за допомогою електронних засобів, так і процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення.

Під електронними технологіями голосування можуть розумітися: перфокарти та системи оптичного сканування бюлетенів, спеціальні "кіоски голосування" (включаючи автономні системи прямого запису голосів, наприклад, такі які використовуються депутатами при голосуванні у Верховній Раді). Також електронні технології можуть застосовуватися для передачі виборчих бюлетенів і голосів за допомогою телефонів, ізольованих комп'ютерних мереж або через Інтернет.

Основним призначенням електронних технологій голосування є здійснення людиною свого волевиявлення, а також здійснення процесу підрахунку голосів, без втручання посередників, які можуть вплинути на результат.

Сучасна Естонія є визнаним європейським лідером у створенні системи електронного врядування, а також за рівнем і якістю впровадження інформаційних технологій у державне управління. На початку 2000-х років було зроблено один важливий крок – запроваджено особисту електронну ідентифікаційну картку, яка дає змогу вирішувати через інтернет багато питань, зокрема голосувати під час виборів, керувати своїми заощадженнями в банках, подорожувати Євросоюзом без паспорта. Також розроблено технології, які допомагали максимально спростити обмін інформацією між різними державними службами. Естонія перша в Європі затвердила Право на доступ до Інтернету, як фундаментальне право людини. Загалом Естонія дуже технологічно прогресивна країна. В цій країні вперше у світі було реалізовано систему електронного голосування.

Естонія стала першою країною, в якій проводилися повноцінні інтернет-вибори в парламент. Були створені умови для віддаленого голосування, але використовувалися вони частково. Можливість віддати свій голос електронним шляхом була випробувана в Естонії на виборах до місцевих органів влади в 2005 році, тоді нововведенням скористалися понад 9,3 тисячі осіб. А вже в 2007 році система отримала суспільний статус і стала повноцінною робочою системою віддаленого голосування для проведення електронних виборів.

В основі системи електронного голосування лежить особиста картка кожного громадянина Естонії – ID-картка (національне посвідчення особи з електронним чіпом), яку має близько 90% всього населення. Орган, що видає ID-картку: Естонська рада з питань громадянства та міграції, постачальник послуг: TRÜB Швейцарія, початок видачі: 1 січня 2002 року. Всередині зашифрованого чіпу 16 Kb інформації, зашифрованої криптографічним алгоритмом RSA, який містить:

- ³⁵₁₇ 2 таємні ключі;
- ³⁵₁₇ сертифікат достовірності;
- ³⁵₁₇ сертифікат цифрового підпису;
- ³⁵₁₇ файл з персональними даними

Рис. 1. ID-картка громадянина Естонії

Будучи по суті посвідченням особи, ця картка виконує також і функції універсального ідентифікатора при реєстрації в різних електронних службах.

Після входу в систему виборів, проводиться перевірка, чи не проголосував виборець раніше, і завантажуються списки кандидатів виборчого округу за місцем проживання голосуючого. Після чого слід вибрати потрібне прізвище і проголосувати за свого кандидата.

Сам процес голосування відбувається наступним чином: вставивши свою картку в зчитувач, громадянин ідентифікує себе в системі електронного голосування за допомогою особистого PIN-коду і робить вибір пріоритетного для себе кандидата. Зарахований голос виборця має декілька рівнів безпеки і підписується унікальним цифровим підписом, що виключає можливість масових фальсифікацій.

Новизною на останніх виборах крім інтернет-голосування було ще й те, що можна було скористатися навіть простішою процедурою реєстрації. Це верифікація виборця за мобільним телефоном Mobil-ID. Один телефон – один паспорт.

Віддалене електронне голосування в Естонії стало першим в світі і Європі випадком використання мережі Інтернет в загальнодержавному масштабі в якості способу голосування на парламентських виборах.

В даний час деякі країни наслідують приклад Естонії і намагаються впровадити у себе технологію Інтернет-голосування. Подібні експерименти на невеликій кількості виборців вже відбулися у Великобританії, Франції, Швейцарії, Голландії та інших державах.

Можна виділити такі переваги електронного голосування через мережу Інтернет або іншу інформаційно-комунікаційну мережу передачі даних:

а) Зручність голосування і мінімальні витрати часу на голосування. Для голосування немає необхідності йти на виборчу дільницю. Можна голосувати прямо з будинку або офісу. Це особливо зручно для інвалідів, людей похилого віку, осіб, що знаходяться на відпочинку, в тому числі і за кордоном. А також для громадян, які проживають у віддаленій місцевості, або просто дуже зайнятих виборців. При впровадженні цієї технології можна очікувати підвищення відсотка голосуючих громадян і підвищення довіри громадян до осіб, обраних в результаті виборів.

б) Низькі витрати на проведення виборів.

При більш ретельному аналізі технологій електронного голосування, незважаючи на застосування найсучасніших програмно-апаратних засобів та високих технологій, не можна не помітити наступні складнощі і проблеми.

1. Ці технології фактично не забезпечують анонімність голосування. Ця проблема залишається навіть при багатоступеневому доступі на сервер для голосування і використанні динамічної адресації.

2. Не вирішена проблема аутентифікації (встановлення автентичності виборця при реєстрації), і пов'язана з нею проблема надійності ключів для доступу на сервер для голосування. Тут можливі дві ситуації.

а) Якщо виборець заздалегідь одержує ключ (або кілька ключів, ID-картку) для доступу на сервер для голосування. При цьому одні вибори від інших можуть бути відокремлені значним часовим проміжком. Тривалий період зберігання різко знижує надійність цих ключів. Вони можуть бути викрадені з бази даних виборчої комісії або у самого виборця.

б) Якщо виборець отримує ключ щоразу напередодні виборів, то тоді зникає основна перевага при голосуванні через Інтернет (зручність і мінімальний час, що витрачається на процедуру голосування), так як напередодні голосування виборець все одно повинен особисто відвідати виборчу дільницю, зареєструватися і отримати ключ для доступу.

3. Не розроблено надійний механізм захисту від спроб багаторазового доступу на сервер для голосування одного і того ж виборця. Незрозуміло, як діяти, якщо виборець зареєструвався, але не встиг вибрати конкретний варіант голосування через аварійне припинення сеансу зв'язку. Або вибрав конкретний варіант голосування, але не встиг отримати підтвердження від сервера, що вибраний виборцем варіант голосування зараховано. З огляду на низьку якість ліній зв'язку в Україні і в багатьох інших країнах світу, ця проблема є дуже актуальною.

4. Проблема фальшивого (віртуального) інтерфейсу користувача або сервера для голосування. Технічно створення такого fake-сервера (від англ. fake - підробка) цілком можливе. Якщо є фізична можливість підключення до мережі Інтернет то, використовуючи викрадене програмне забезпечення (паролі, ключі, ID-картки тощо) можна створити фальшивий сервер для голосування. Він перехоплюватиме варіанти голосування реальних виборців, змінюватиме їх в потрібну сторону, а потім відправлятиме по мережі на сервер виборчої комісії. При правильній організації фальшивого сервера ні виборці, ні виборчі органи нічого не помітять. Причому витрати на таку фальсифікацію в результаті будуть значно менші, ніж витрати на спробу фальсифікації з використанням класичної технології таємного голосування і паперових бюлетенів.

5. Захист проміжних результатів голосування від несанкціонованого доступу. Проміжні результати голосування поміщаються в бази даних на сервери виборчих комісій різних рівнів. Вони повинні бути надійно захищені від несанкціонованого доступу сторонніх осіб або

передчасного доступу членів виборчих комісій. Передчасний доступ – це доступ до проміжних результатів голосування до початку підрахунку голосів. Інформація про хід голосування може використовуватися для спроби змінити результати голосування, зірвати вибори, підкупу виборців або включення адміністративного ресурсу і так далі.

При цьому рівень захисту проміжних результатів має бути розрахований на програмістів найвищої кваліфікації, які не можуть бути найнятими особами, зацікавленими у фальсифікації підсумків голосування. Зацікавленими особами можуть виступати політичні партії, терористичні організації та розвідувальні служби іноземних держав, зацікавлені в дестабілізації обстановки в конкретній країні.

6. Проблема можливого втручання спецслужб. Ні для кого не є секретом, що у всіх країнах світу мережу Інтернет контролюється спецслужбами. Втім, як і будь-які інші інформаційно-комунікаційні мережі загального користування.

7. Оцінка вартості реалізації проектів технологій Інтернет голосування. Інформаційно-комунікаційна мережа для голосування повинна мати розгалужену радіально-кільцеву топологію, багаторазове резервування, високу надійність і величезну пікову пропускну здатність. Висока пікова пропускну здатність необхідна для того, щоб до мінімуму скоротити час очікування для доступу на сервер для голосування. Резервування трактів мережі Ethernet повинно бути здійснено як за допомогою наземних кабельних і радіорелейних ліній зв'язку, так і з використанням супутникових засобів зв'язку. Повинен бути забезпечений високий захист від диверсій і атак терористів.

Перед кожними виборами повинна бути проведена операція ретельного пошуку апаратних і програмних недоліків систем голосування, з метою не допустити можливості фальсифікації підсумків голосування. Процедура пошуку недоліків є досить складною і трудомісткою і вимагає наявності кваліфікованого персоналу та специфічного унікального, дуже дорогого устаткування.

Більшість існуючих інформаційно-комунікаційних мереж зв'язку лише частково задовольняють вище перерахованим технічним вимогам. Тому їх використання для проведення голосування потребує значної модернізації і, отже, великих фінансових та матеріальних витрат.

У сучасному світі Інтернет не варто розглядати лише в якості засобу комунікації або масової інформації. Інтернет необхідно досліджувати як продовження середовища перебування людини, де вона має можливість задовольняти велику кількість своїх потреб, в тому числі й у волевиявленні на політичних виборах [4, с. 25-26].

Отже впровадження електронного голосування фактично означає перегляд основних принципів голосування, прийнятих у демократичному суспільстві. Не дотримується анонімність голосування.

Прибічники впровадження систем "електронного голосування" небезпідставно стверджують, що використання новітніх технологій сприяє підвищенню електоральної активності, викликаючи у виборців, насамперед у молоді, додатковий інтерес. В той же час критики подібних проектів справедливо зазначають, що існуючі системи електронного голосування ще досить далекі від досконалості, занадто уразливі з точки зору потенційних комп'ютерних збоїв і атак хакерів, а використання "електронних урн" аж ніяк не виключає можливості різного роду підтасувань результатів голосування внаслідок втручання "зацікавлених осіб" у процес розробки як самого обладнання, так і програмного забезпечення, що підпадають у цілому ряді держав під дію законів про захист інтелектуальної власності.

Проте, у разі його застосування у нашій державі, де політична свідомість значного числа громадян залишає бажати кращого, такий підхід напевно привів би до торгівлі голосами виборців у самому "чистому" вигляді.

Зміна суспільно-значимих технологій не завжди збігається з рівнем розвитку науки й техніки, незважаючи на широке впровадження комп'ютерних систем у сфери суспільного й господарського життя України. Технології голосування в нашій країні потребують значного розвитку і удосконалень.

Література

1. Баранов Н.А. Современная демократия: эволюционный подход / Балт. гос. техн. ун-т. – СПб., 2007. – 208 с.
2. Бачило И.Л. Свободный доступ к информации и Интернет // Информационное общество. – 2000. – №4. – С. 42-44.
3. Костышин М. Проведение государственного голосования в Интернет // www.nestor.minsk.by/sr/2004/02/40211.html.
4. Кутелия Б.Н. Виртуальная terra incognita // Информационное общество. – 2001. - №1. - С. 24-26.

5. Макаров Б.А., Альтернативи голосування: Інтернет або бюлетень? Московський радіотехнічний інститут Російської Академії Наук.

6. Макаров Б.А., Прозорі технології таємного голосування виборчими бюлетенями. – "Політичний маркетинг", №1, 2002р.

УДК 004.65: 371.2

ПРОГРАМНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАДАЧІ "КАДРОВИЙ ОБЛІК СТУДЕНТІВ" НА ПЛАТФОРМІ 1С 8.2

Мохір А.О., магістрант фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к. е. н., доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Приєднання України до Болонського процесу гостро поставило питання про забезпечення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти на міжнародному рівні та про необхідність подальшого реформування системи вищої освіти на основі поєднання кращих вітчизняних традицій зі світовим досвідом. Потреба в оперативному інформаційному обміні як всередині підприємств, так і з зовнішнім середовищем вирішується шляхом використання інформаційних систем. Вирішення суто освітніх питань неможливе без змін у системі управління в університеті та створення інформаційних систем управління діяльністю. Для таких цілей як в Україні, так і в багатьох країнах СНД широко використовуються платформи фірми 1С, на базі яких створені сотні прикладних рішень, і які фактично стали головним стандартом управлінської діяльності різних об'єктів.

У статті розглядається завдання автоматизації кадрового обліку, що було темою моєї дипломної роботи. Це завдання вирішувалося за допомогою платформи для розробки інформаційних систем 1С версія 8.2. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя є офіційним партнером компанії 1С Україна, що дозволяє йому використовувати ліцензійне програмне забезпечення даної фірми не тільки для навчання, а й для практичного застосування.

Порівнюючи характеристики різноманітних програмних продуктів, якими можна скористатися для вирішення задач автоматизованого обліку підтримаємо думку [3, с. 117], що продукти фірми 1С вигідно виділяються від інших інформаційних систем, в останні роки вони фактично стали "індустріальним стандартом автоматизації" в багатьох країнах, їх технологічні та архітектурні рішення по багатьох напрямках обійшли загальносвітові тенденції розвитку бізнес-систем, багато в чому не мають відомих аналогів. Вони дозволяють організувати ефективний бухгалтерський, кадровий, оперативний, торговий, складський та виробничий види обліку, можуть підтримувати різні системи обліку й дозволяють керувати декількома об'єктами спираючись на єдину інформаційну базу. Широкі можливості системи дозволяють повністю автоматизовано здійснювати розрахунки, від введення первинних даних до моменту формування необхідних звітів.

На сьогоднішній день кадровий облік характеризується обробкою великого обсягу інформації, яка потрібна не тільки для функціонування кадрового апарату, а й для ефективного прийняття управлінських рішень. Саме тому оперативність надходження облікової інформації про студентів та її достовірність є одними з головних факторів ефективної діяльності відділу кадрів університету.

Удосконалення шляхом інформатизації кадрового обліку має передбачати розв'язання, таких завдань, як поліпшення контролю та аналізу одержаних даних, забезпечення більш досконалих форм документів, збільшення оперативності одержаних даних, автоматизація процесів тощо. Впровадження комп'ютеризації дозволяє ефективно вирішити ці завдання.

Метою дослідження було доведення необхідності автоматизації процесу кадрового обліку студентів на платформі 1С 8.2 та висвітлення її перспектив. Для досягнення мети було вирішено завдання: розглянути сучасну систему кадрового обліку; проаналізувати роль інформаційних систем і технологій у процесі обліку; висвітлити сучасний стан та перспективи автоматизації кадрового обліку, розробити програмне забезпечення (базу даних, форми) для реалізації поставленого завдання. Метою також було опрацювання теоретичних основ і розробка практичних рекомендацій (рішень на платформі 1С) щодо формування й удосконалення системи ведення облікової інформації про студентів в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя в умовах комп'ютеризації.

Метою запровадження автоматизації кадрового обліку є створення автоматизованої системи обробки даних, яка має задані споживчі якості: функціональна повнота, своєчасність, функціональна надійність, адаптивна надійність, економічна ефективність, що забезпечить підви-

щення ефективності діяльності відділу кадрів університету, покращення його техніко-економічних показників через кращу якість управління, соціальних умов через зменшення чисельності працівників, підвищення рівня кваліфікації персоналу та досягнення інших результатів.

Облікова картка студента: Ст... (1С:Предприятие)

Облікова картка студента: Студенти (создание)

Записать и закрыть Все действия

№ справи:

ПІБ:

Персональні дані | **Навчання** | Адреси, телефони

Кафедра: ... 🔍

Спеціальність: ... 🔍

Форма навчання: ...

Курс: ...

Рис. 1. Інтерфейс підсистеми "Кадровий облік студентів"

Для досягнення мети дослідження, тобто для вивчення можливостей автоматизації документообігу й створення системи обліку студентів, у процесі роботи над обраною темою було вирішено такі завдання:

- ³⁵₁₇проаналізувати діючу систему документообігу та кадрового обліку;
- ³⁵₁₇розглянути можливості автоматизованого кадрового обліку;
- ³⁵₁₇дослідити особливості електронного кадрового обліку та його переваги;
- ³⁵₁₇вивчити існуючі програми з кадрового обліку;
- ³⁵₁₇розробити рекомендації щодо автоматизації кадрового обліку на платформі 1С версія 8.2.

Під час роботи над дипломним проектом було реалізоване завдання автоматизації кадрового обліку студентів на базі платформи 1С. Для цього була спроектована база даних, яка містить необхідну облікову інформацію (таблиці). На базі платформи 1С реалізовано користувачський інтерфейс (графічні форми), звіти (друк) та права доступу до бази даних для роботи з кадрами (роль "Кадровик"). Також реалізовані сервісні функції які допомагають маніпулювати введеною інформацією.

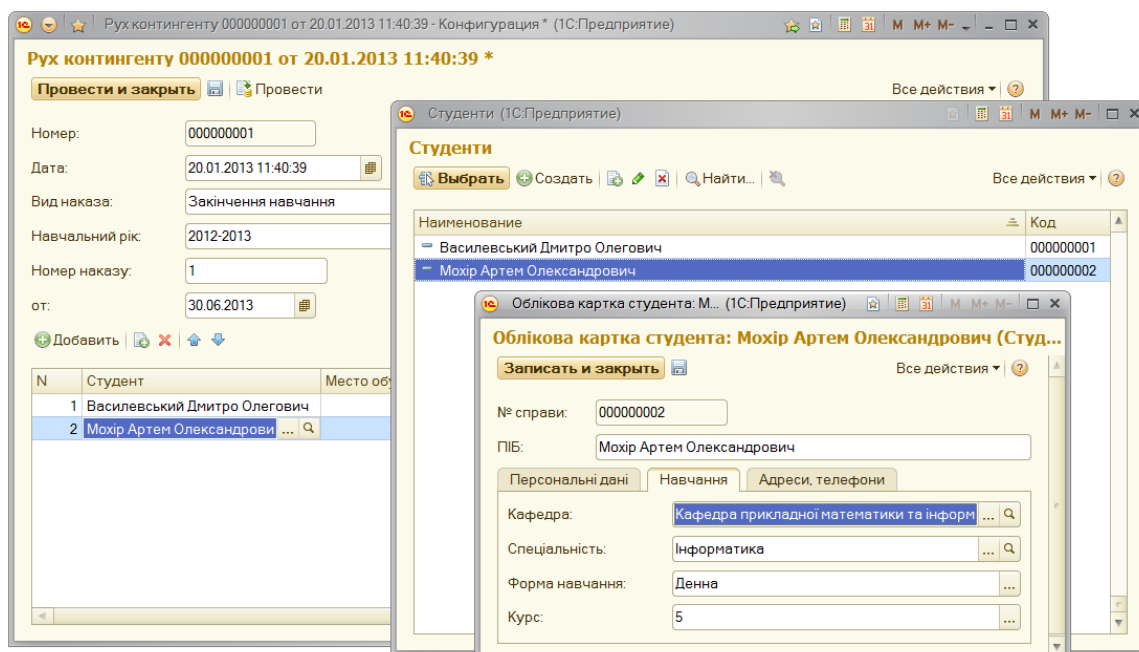

Рис. 2. Інтерфейс документа "Рух контингенту" та довідника "Студенти"

Структура системи є досить гнучкою, тому в подальшому при потребі можна буде з метою її покращення додавати, вилучати чи змінювати якісь елементи, тобто є можливість подальшого удосконалення інформаційної системи.

Сучасні комп'ютерні засоби, призначені для автоматизації кадрового обліку, дозволяють значно полегшити працю робітників відділу кадрів та знизити трудомісткість окремих операцій, зменшити кількість помилок при складанні первинних документів та зведених облікових реєстрів, терміново отримувати необхідну інформацію та ін. Запровадження комп'ютерних систем надає можливість не тільки забезпечити автоматизацію обліку, а й вирішити інші (організаційні, кадрові, фінансові) задачі, які постають перед університетом в процесі його діяльності.

Література

1. "Введение в конфигурирование в системе "1С: Предприятие 8". Основные объекты". Версия 8.2: методичні матеріали для слухача сертифікованого курсу. – Москва: фірма "1С", квітень, 2010. – 109с.
2. "Использование запросов в системе"1С: Предприятие 8": методичні матеріали для слухача сертифікованого курсу. – Москва: фірма "1С", липень, 2009. – 65с.
3. Радченко М.Г. 1С: Предприятие 8.2. Коротко о главном. Новые возможности версии 8.2 – М.: ООО "1С-Публишинг", 2009. – 416 с.
4. Радченко М.Г. 1С: Предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы / М.Г.Радченко, Е.Ю.Хрусталева. – М.: ООО "1С-Публишинг", 2009. – 874 с.
5. Фетісов В.С. Автоматизоване робоче місце менеджера: навч. посібник – К.: Знання, 2008. – 390 с.
6. Фетісов В.С. Використання баз даних в економіці: навчально-методичний посібник. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 67с.
7. Офіційний сайт "1С: Підприємство 8" <http://www.v8.1c.ru>

УДК 004.65:371.2

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКУ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ У ВНЗ

Павлюк А.В., магістрантка фізико-математичного факультету
 Науковий керівник: к. е. н., доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Організація навчального процесу супроводжується низкою заходів, які мають вирішити такі завдання як розподіл навчального навантаження між кафедрами навчального закладу, підбір

викладачів, створення розкладу занять, консультацій, видів поточного та підсумкового контролю, державної атестації та багато іншого.

В даний час існує безліч видів обліку і контролю даних про студентів, які ведуться старостами груп, кураторами, викладачами, проректорами з навчальної роботи та деканами факультетів. Це такі види контролю як: поточна успішність студента, інформація про успішність студента за кожен місяць, результати іспитів і заліків. Ці дані зберігаються в журналах груп, екзаменаційних і залікових відомостях і т.д.

Тож одним з досить важливих завдань ВНЗ також є організація та ведення обліку успішності студентів. Підходити до нього треба з неабиякою відповідальністю та увагою. Облік успішності студентів характеризується великою кількістю студентів, дисциплін та даних які супроводжують навчальний процес груп і студентів. Тож автоматизація даного завдання допоможе зменшити затрати часу і кількість помилок.

У роботі розглядається завдання автоматизації достатньо трудомісткої роботи ведення поточного обліку студентів, що було темою дипломної роботи автора. Дане завдання вирішувалося за допомогою платформи для розробки інформаційних систем 1С версії 8.2.

При проектуванні інформаційної системи необхідно врахувати безліч технологічних і функціональних вимог, механізмів захисту та безпеки даних для того, щоб отримати систему управління інформацією з найбільш оптимальним співвідношенням функціональності / продуктивності, яка дозволяє просте розширення, нарощення та адаптацію до мінливих вимог. Саме тому, при виборі системи реалізації проекту, вибір зупинився на платформі 1С. Це не просто звичайне середовище візуального програмування, – вся система побудована на базі даних. Окрім цього, 1С орієнтована на створення інформаційних систем. Завдяки цьому вона якнайкраще підходить для створення програмного забезпечення, яке допоможе організувати облік успішності студентів. Платформа 1С досить розповсюджена, швидко розвивається й постійно удосконалюється. Завдяки своїй гнучкості й функціональності вона широко застосовується у різних галузях і завдяки цьому дуже популярна. 1С не тільки дозволяє створити базу даних, а ще й надає засоби роботи з нею.

Мета даного програмного забезпечення: організувати швидкість і простоту роботи, а також якість і точність отриманих результатів.

Облік поточної успішності студентів потрібен працівникам деканату для отримання вичерпної інформації про якість знань студентів, для викладачів, котрі проводять контроль, а також може бути корисним безпосередньо для самих студентів.

Загалом система має виконувати такі функції:

1. Введення інформації про поточну успішність студентів.
2. Контроль коректності інформації, що вводиться.
3. Збереження інформації.
4. Створення друкованих документів на основі введених даних.
5. Отримання різного роду звітів за даними навчального процесу.
6. Можливість вибирати дані по результатам сесії всієї групи, факультету чи конкретного студента.

Описуючи систему, яка буде реалізовувати облік поточної успішності студентів, можна виокремити такі складові:

1. Документ "Відомість оцінок", в який вводяться дані про студента, дисципліну, котру він вивчає та оцінки за певний вид роботи.
2. Регістр накопичення "Журнал оцінок" (Рис. 1.), котрий накопичує інформацію про успішність студентів.
3. Вбудований макет для друку документів.
4. Звіти, які надають можливість відбирати дані, групувати та сортувати їх у відповідності до поставлених вимог.

В автоматизованій інформаційній системі обліку успішності студентів присутній механізм захисту від введення надлишкової та некоректної інформації. Він реалізований такими шляхами:

1. Мінімізація неправильного введення назв факультетів, дисциплін, прізвищ студентів та їхніх даних таких як факультет та група здійснюється за допомогою того, що всі ці реквізити беруться з уже заповнених довідників, а також автоматично підтягуються із документу "Особиста картка студента". Тобто, користувач не вводить текст вручну, що оберігає його від некоректного введення і, тим самим економить час.

2. Призначення полям атрибуту обов'язкового заповнення. Тобто, якщо якесь поле має бути заповненим, а користувач його пропустив, то при спробі зберегти документ буде виведене повідомлення про те, що поле (чи кілька полів) пуста.

3. Постійний контроль числових значень. Співставлення їх із заздалегідь введеними параметрами та обмеженнями з метою уникнення розходження у кількості балів.

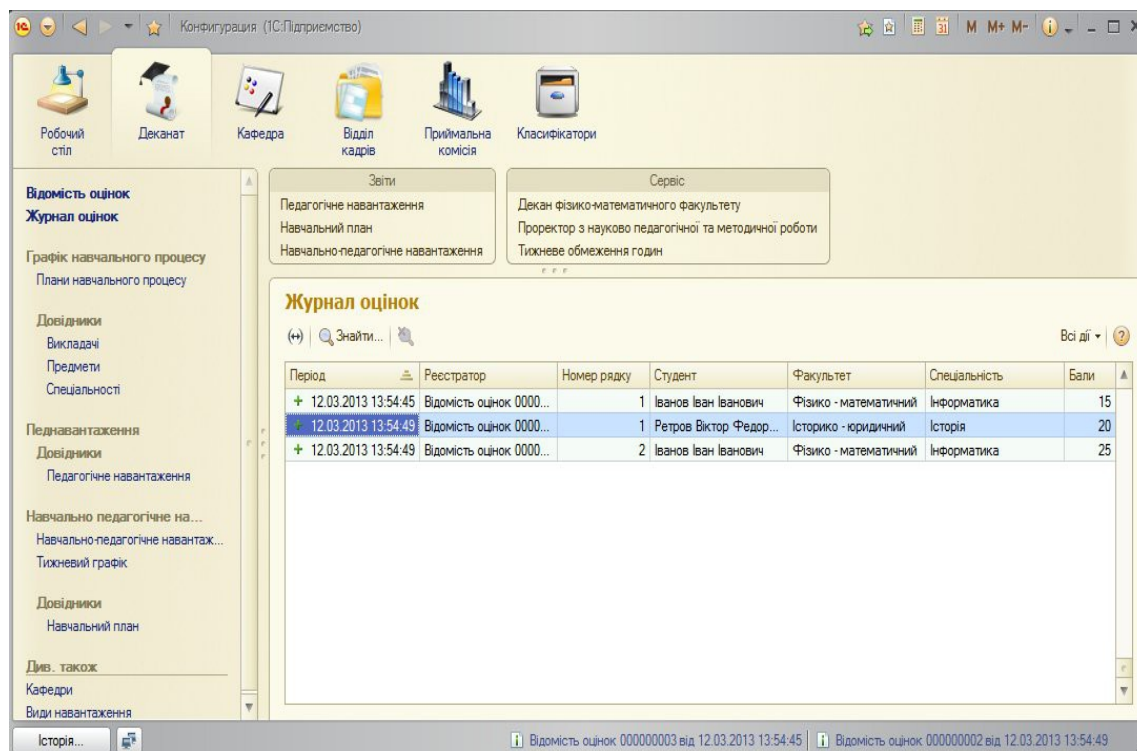

Рис. 1. Регістр накопичення "Журнал оцінок"

Після введення документів виникає потреба отримати звіт по окремій сесії, спеціальності, факультету чи групі. Саме для цього в системі передбачений ряд звітів, які допоможуть здійснити вибір даних за конкретними вимогами.

Крім того реалізована можливість друку необхідних документів на основі введених даних.

Під час роботи над проектом було реалізоване завдання автоматизації обліку поточної успішності студентів на базі платформи 1С версії 8.2. Для цього була спроектована база даних, яка містить необхідну інформацію, що потрібна для створення журналу обліку оцінок. Реалізований механізм від некоректного введення інформації. Також передбачені функції, які допомагають швидше вводити інформацію та контролювати числові дані.

Актуальність теми даної дипломної роботи полягає в тому, що вона не просто показує можливості того чи іншого програмного забезпечення, а може мати реальне практичне застосування та допомогти автоматизувати облік успішності студентів.

Система є досить гнучкою, тому в подальшому при потребі можливо буде з метою її покращення додавати, вилучати чи змінювати деякі елементи. Тобто в процесі роботи з програмою є можливість удосконалення, враховуючи потреби університету.

Література

1. "Введение в конфигурирование в системе "1С: Предприятие 8". Основные объекты". Версия 8.2: методические материалы для слушателя сертифицированного курса. – Москва: Фирма "1С", квітень, 2010. – 109с.
2. "Использование запросов в системе "1С: Предприятие 8": методические материалы для слушателя сертифицированного курса. – Москва: Фирма "1С", липень, 2009. – 65с.
3. Радченко М.Г. 1С: Предприятие 8.2. Практическое пособие разработчика. Примеры и типовые приемы / М.Г.Радченко, Е.Ю.Хрусталева. – М.: ООО "1С-Паблишинг", 2009. – 874 с.
4. Интернет-сайт <http://www.v8.1c.ru>.
5. Офіційний сайт фірми "1С" <http://www.1c.ru>.

МУЛЬТИМЕДІЙНА СИСТЕМА ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ ЛІЦЕЇСТІВ У ЕВРИСТИЧНОМУ НАВЧАННІ АЛГЕБРИ І ПОЧАТКІВ АНАЛІЗУ

Пирог Г.О., студентка V курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: ст. викл. **Варущик Н.П.**, кафедра вищої математики

Серед інноваційних методик навчання виділяють евристичне навчання, прообразом якого є метод питань і міркувань Сократа. Евристичне навчання ставить за мету конструювання учнем власного сенсу, цілей і змісту освіти, а також процесу його організації, діагностики й усвідомлення. Особистий досвід учня стає компонентом його освіти, а зміст навчання створюється в процесі діяльності. Евристичну діяльність часто пов'язують з творчою діяльністю. В евристичному навчанні є одна головна особливість - вивчення освітніх стандартів і особиста творчість учня міняються місцями. Спочатку учень самостійно створює освітню продукцію, а вже після зіставляє її з культурно-історичними досягненнями людства, закріпленими в освітніх стандартах. У цьому випадку засвоюються і стандарти, і способи самостійної творчої діяльності учня [2].

Проблемі реалізації евристичних ідей у навчанні математики в умовах широкого використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій присвячені праці Власенко К.В., Жалдака М.І., Зайцевої Т.В., Кремаренко Т.Г., Морзе Н.В., Ракова С.А., Скафи О.І., Тутової О.В. Але актуальним і в наш час залишається питання впровадження комп'ютерно-орієнтованого евристичного навчання в курсі алгебри та початків аналізу основної школи.

Успіх упровадження комп'ютерно-орієнтованої системи евристичного навчання в курсі алгебри та початків аналізу залежить від умілого її використання вчителем: володіння сучасними комп'ютерними технологіями, які можливо застосовувати в евристичному навчанні, розуміння доцільності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій з урахуванням диференціації та індивідуалізації навчання математики; уміння їх створювати та впроваджувати у навчальному процесі. Тому тема дослідження присвячена комп'ютерно-орієнтованій системі евристичного навчання для організації та управління самостійною роботою учнів в процесі навчання алгебри та початків аналізу.

Важливою перевагою застосування мультимедійних засобів навчання є можливість забезпечення швидкого і повністю керованого вчителем подання послідовності наочних образів, які супроводжуються звуком і відтворюють образи об'єктів вивчення. Такі прийоми подання навчального матеріалу є дуже важливими у випадку використання індуктивного методу викладання: учні доходять певних висновків опрацьовуючи, впорядковуючи отримані на етапі подання навчального матеріалу дані.

Мультимедійна система – це засіб, що дає змогу лектору або доповідачу об'єднати три різні інструменти: екран для відображення навчального матеріалу, звичайну маркерну дошку та пристрій уведення [1].

Для досягнення мети навчання вчителю необхідно зосередити увагу на тих застосуваннях засобів навчання, за яких сенсорна дошка та мультимедійний проектор забезпечать найбільший ефект.

Інтерактивність навчання у цьому випадку забезпечується тим, що учні мають можливість підійти до дошки і спробувати виконати певні дії перетворення з моделлю об'єкта вивчення.

Переваги використання мультимедійної системи для викладачів:

- дозволяє викладачам пояснювати новий матеріал із центра класу;
- заохочує імпровізацію й гнучкість, дозволяючи викладачам малювати й робити записи поверх будь-яких додатків і веб-ресурсів;
- дозволяє викладачам зберігати й роздруковувати зображення на дошці, включаючи будь-які записи, зроблені під час заняття, не затрачуючи при цьому багато часу й сил і спрощуючи перевірку засвоєного матеріалу;
- дозволяє викладачам ділитися матеріалами один з одним і знову використовувати їх;
- зручна при роботі у великій аудиторії;
- надихає викладачів на пошук нових підходів до навчання, стимулює професійний ріст.

Переваги використання мультимедійної системи для учнів:

- робить заняття цікавими й розвиває мотивацію;
- надає більше можливостей для участі в колективній роботі, розвитку особистих і соціальних навичок;
- звільняє від необхідності записувати завдяки можливості зберігати й друкувати все, що з'являється на дошці;

- учні починають розуміти більш складні ідеї в результаті більш ясної, ефективної й динамічної подачі матеріалу;
- дозволяє використовувати різні стилі навчання, викладачі можуть звертатися до всіляких ресурсів, пристосовуючись до певних потреб;
- учні починають працювати більш творчо і стають упевненими в собі;
- їм не потрібна клавіатура, щоб працювати із цим устаткуванням, у такий спосіб підвищується залученість учнів початкових класів або дітей з обмеженими можливостями.

Для розгляду пропонуємо застосування сучасних комунікаційних технологій для організації навчальної діяльності із застосуванням мультимедійної системи потребує від учителя дуже ретельної підготовки й уміння керувати класом, але завдяки застосуванню методів інтерактивного навчання учні починають активно обговорювати навчальний матеріал, краще та швидше його сприймати, міцніше запам'ятовувати. До того ж, уроки, що створені на інтерактивній дошці, можна використати не один раз, і це заощадить час при наступній підготовці до заняття. Крім того, якщо планувати заняття на інтерактивних дошках разом з колегами, то це приведе не тільки до економії часу, але й поліпшенню загальної якості матеріалів.

Можливість здійснення самоконтролю в умовах комп'ютерного навчання дозволяє повному організувати самостійну роботу учнів. При використанні комп'ютера самостійна робота стає не лише оперативно контрольованою, але й скерованою. ПК дає можливість планувати та реєструвати всі етапи та результати самостійної навчальної діяльності. Розглянемо організаційні форми самостійної роботи учнів при використанні ІКТ. Прикладом використання СІКТ є Програма автоматизованого рецензування розв'язку задач, яку доцільно застосовувати після написання контрольних робіт, наприклад, з теми "Визначений інтеграл, його фізичний та геометричний зміст. Формула Ньютона-Лейбніца".

Перша модель представляє ситуацію автономної роботи учня з комп'ютером в індивідуальному режимі, наприклад, під час самостійного вивчення теми або в процесі поповнення прогалин у знаннях слабовстигаючих школярів. Прикладом може бути використання навчального електронного посібника "Рівняння та нерівності з параметром", "Вивчення границі" та ін.

Учитель не бере безпосередньої участі в процесі навчання, а лише безпосередньо управляє ними. Наприклад, як розробник презентації або програми зі складу евристико-дидактичних конструкцій, а роль учителя в процесі спілкування зі школярем виконує комп'ютер. На прикладі теми "Степенева функція" (10 клас) евристичний тренажер відпрацьовує поняття степеневої функції з раціональним показником, властивості цієї функції та побудова графіків (Рис 1).

2.1 Как выглядит график функции $f(x)$ в окрестности ее корня x_0 ? (корень показан в вершине креста)

1. $x+1$ 2. $2x+3$ 3. $5-2x$ 4. $\sin x, x_0 = \pi$ 5. $\sin x, x_0 = 2\pi$ 6. x^2 7. x^3

8. $(x-1)^2$ 9. $\sqrt{x+3}$ 10. $\sqrt[3]{x-5}$ 11. $\sqrt[3]{5-x}$ 12. $\sqrt{5-x}$ 13. $-2\sqrt{3-x}$

14. $x^2(1-x), x_0=0$ 15. $x^2(1-x), x_0=1$ 16. $x^3(1-x)^2, x_0=0$

17. $x^3(1-x)^2, x_0=1$ 18. $x^2-1, x_0=-1$ 19. x^2+1 20. x^3+1

Выберите ответы из приведенных:

A B C D E F G

H I K L M Подходящего графика нет

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14.

15. 16. 17. 18. 19. 20.

помощь далее

Рис. 1.

Друга модель відповідає ситуації дистанційного навчання, у процесі якого комп'ютер є інструментальним засобом зв'язку і посередником між вчителем і учнем. Як правило, у цій ситуації комп'ютер також застосовується школярем у режимі індивідуальної самостійної роботи за першою моделлю. Прикладом може бути використання ЕДК "Програма автоматизованого рецензування розв'язку задач".

Третя модель відображає найбільш поширену ситуацію в рамках комп'ютеризованого процесу навчання, коли комп'ютер застосовується як додатковий засіб організації самостійної роботи в класі під керівництвом учителя. Прикладом, що ілюструє таку навчальну ситуацію, може слугувати проведення фронтального поточного контролю в режимі індивідуальної роботи учнів з комп'ютером. Прикладом, даної моделі є проведення фронтального поточного контролю в режимі індивідуальної роботи учнів з ПК: використання ЕДК "Задача-метод" на повторення вивченого матеріалу з теми "Розв'язування рівняння".

Четверта модель описує організоване викладачем спілкування різних груп за допомогою телекомунікаційних комп'ютерних засобів (електронна пошта, інтерактивні конференції і т.д.), які виступають інструментом спілкування і засобом інформаційної підтримки самостійної діяльності школярів.

П'ята модель відтворює ситуацію групової або парної роботи школярів за одним комп'ютером, у якій вчитель організовує процес навчання і спостерігає збоку за діями учнів при роботі комп'ютерної програми. Наприклад, при вивчення теми "Обчислення об'ємів площ плоских фігур" та "Обчислення об'ємів тіл" при розв'язуванні завдань, використовувати для перевірки правильності виконання завдання такі програми як DG, GRAN-1, Advanced Grapher.

Приклад. Обчисліть об'єм тіла, утвореного обертанням навколо осі абсцис фігури, обмеженої лініями: $y = 4 - x^2$; $y = 0$.

Розв'язання. Зобразимо дану фігуру і переконаємося, що вона є криволінійною трапецією (Рис. 2)

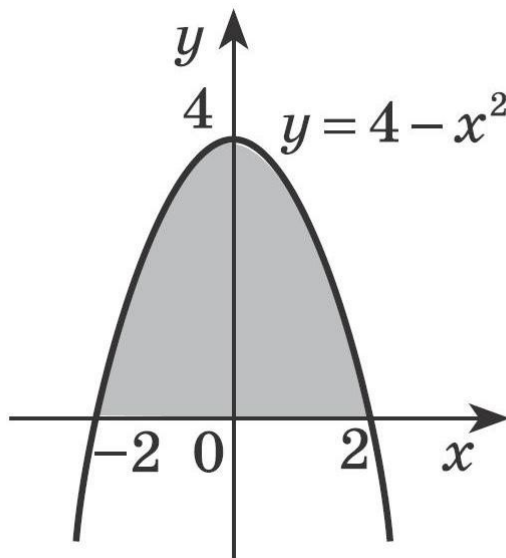

Рис. 2

У цьому випадку об'єм тіла обертання можна обчислити за формулою:

$$V = \pi \int_a^b f^2(x) dx.$$

Щоб визначити межі інтегрування, знайдемо абсциси точок перетину заданих ліній.

$$4 - x^2 = 0, \quad x_1 = -2, \quad x_2 = 2.$$

Тоді

$$V = \pi \int_{-2}^2 (4 - x^2)^2 dx = \pi \int_{-2}^2 (x^4 - 8x^2 + 16) dx = \pi \left(\frac{x^5}{5} - 8 \cdot \frac{x^3}{3} + 16x \right) \Big|_{-2}^2 = 34 \frac{2}{15} \pi.$$

Для перевірки правильності виконання, розвитку просторової уяви, наочності даного завдання використаємо СИКТ GRAN-1. Виконуючи завдання в програмному забезпеченні GRAN-1 маємо наступний результат (Рис. 3):

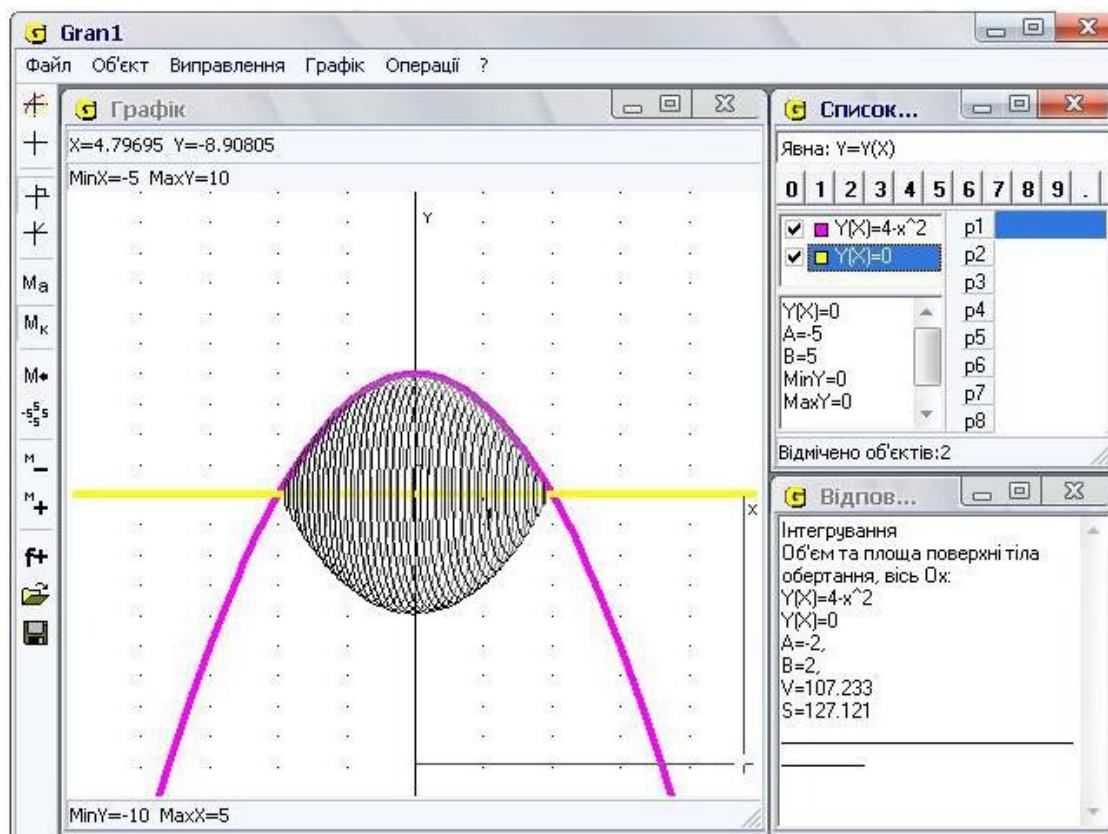

Рис. 3

Відповідь: $34 \frac{2}{15} \pi$.

Самостійна робота з інформацією, що зберігається в мережі INTERNET, відкриває необмежені можливості самоосвіти, поглиблення власних знань, умінь та навичок у конкретній предметній галузі, розвитку інтелекту. Використання мереж дозволяють зруйнувати стереотипи, розширити межі класу і підготувати учнів до життя в інформаційному суспільстві.

Застосування сучасних технологій введення даних дає змогу абсолютно по-новому реалізувати управління відтворення навчального матеріалу, що забезпечує інтерактивність навчання.

Література

1. Скафа Е.И. Эвристическое обучение математики: теория, методика, технология: монография / Е.И.Скафа. – Донецк: Изд-во ДонНУ, 2004. – 439 с.
2. Хуторський А.В. Методика особистісно-орієнтованого навчання. Як навчати всіх по-різному? / А.В.Хуторський. – М.: Владос, 2005. – 383 с.

УДК 536.2.081.7

ДОСЛІДЖЕННЯ ВТРАТ ТЕПЛА У ЖИТЛОВИХ БУДИНКАХ РІЗНОГО ТИПУ

Решетицький В.С., студент IV курсу фізико-математичного факультету
 Науковий керівник: к. ф.-м. н., доц. **Кнорозок Л.М.**, кафедра фізики

Сучасні масштаби будівництва й різноманіття архітектурних рішень стимулюють розвиток ряду галузей знань, висувуючи перед наукою і технікою нові практичні завдання [1]. Дослідження процесів переносу тепла є одним з великих розділів сучасної науки й має велике практичне значення в промисловій енергетиці, у технологічних процесах хімічної, будівельної, легкої й інших галузей промисловості. У минулому найбільш дешевою сировиною для опалення були спочатку дрова і вугілля, а потім нафта і газ. Розвіданих покладів нафти та газу, що мають низьку собівартість видобутку, в світі залишилося за різними даними на 20-40 років. У зв'язку з тим, що

виник дефіцит нафтогазових ресурсів, у світі розпочався процес їх подорожчання. Тому виникає проблема утеплення будівель та створення сучасних теплоізоляційних матеріалів. Зроблене один раз комплексне утеплення будинку дозволить у декілька разів скоротити його тепловтрати та відповідно витрати енергоносіїв. В Україні утеплення будинків є однією з найважливіших проблем, бо втрати теплоти колосальні, хоча нових теплоізолюючих матеріалів розроблено багато. Теорія і експериментальне дослідження теплопровідності знаходить широке застосування у вирішенні цієї проблем.

Актуальність роботи зумовлена появою нових теплоізоляційних матеріалів, теплопровідність яких досліджена мало – в довідниках відсутні теплові характеристики багатьох теплоізоляторів (вплив вологи, температурного режиму експлуатації та ін.). Знання таких характеристик матеріалів необхідно для вибору оптимальних режимів їх використання, а також для одержання нових, з наперед заданими властивостями, матеріалів.

Ставлення до теплосбереження як основної складової економічності та комфортності житла – особлива тема в Північній Європі та Скандинавії. Про те, який будинок будувати і які будівельні технології треба міняти, європейці задумалися давно. Популярним є будівництво каркасних будинків і будинків з клеєного бруса. При каркасному будівництві будують каркас будинку із дерева покриваючи його орієнтовно-стружковими плитами. Технологія будівництва будинків з клеєного бруса нова. Хвойні дерева розпилюють на дошки, обробляють до потрібних розмірів і склеюють отримують клеєний брус. Дерев'яні будинки створюють гарний мікроклімат і, найважливіше, теплоізоляційні властивості дерев'яних стін вище, ніж, наприклад, цегляних [2]. Коефіцієнт теплопровідності деревини складає $0,18 \text{ Вт/(м}\cdot\text{К)}$, що в два с половиною рази менше ніж цегли. В Україні в останні роки підвищився попит на блоки з пористого бетону. Це пов'язано з новими технологіями в конструюванні пінобетонних виробів. Пінобетон – це пористий штучний камінь, який відповідає всім вимогам до будівельних матеріалів і нормативним документам. На відміну від дерева, пінобетон не гниє і не горить, відрізняється морозостійкістю і високими теплозахисними властивостями. Будинок, побудований з цього матеріалу, дихає і створює бездоганний мікроклімат [3]. На даний час вже існує широкий асортимент теплоізоляційних матеріалів [4]. Ефективні теплоізолюючі матеріали характеризуються коефіцієнтом теплопровідності $\lambda=0,028-0,060 \text{ Вт/(м}\cdot\text{К)}$ [5]. До цих теплоізолюючих матеріалів відносяться: вовна, бавовна, пінопласт, екструдований пінопласт, скловата, мінеральна вата, піноскло.

Робота присвячена дослідженню температурної залежності коефіцієнта теплопровідності деяких будівельних матеріалів. Для проведення експерименту використовувався вимірювач теплопровідності ИТ- λ -400. Вимірювач призначений для дослідження температурної залежності теплопровідності твердих, механічно оброблюваних матеріалів у режимі монотонного нагрівання.

Для вимірювання теплопровідності у приладі використаний метод динамічного калориметра.

Зразок випробуваний (4), пластина контактна (3) і стержень (5) монотонно розігріваються тепловим потоком $Q(i)$, що поступає від основи (1). Бічні поверхні стержня (5), зразка (4), пластини (2), (3) адіабатично ізолювані. Стержень (5) і пластина контактна (3) виготовлені з міді, що володіє високою теплопровідністю, тому перепади температур на них незначні.

Тепловий потік $Q(\tau)$, що проходить через середній перетин пластини (2), частково поглинається нею й далі йде на розігрів

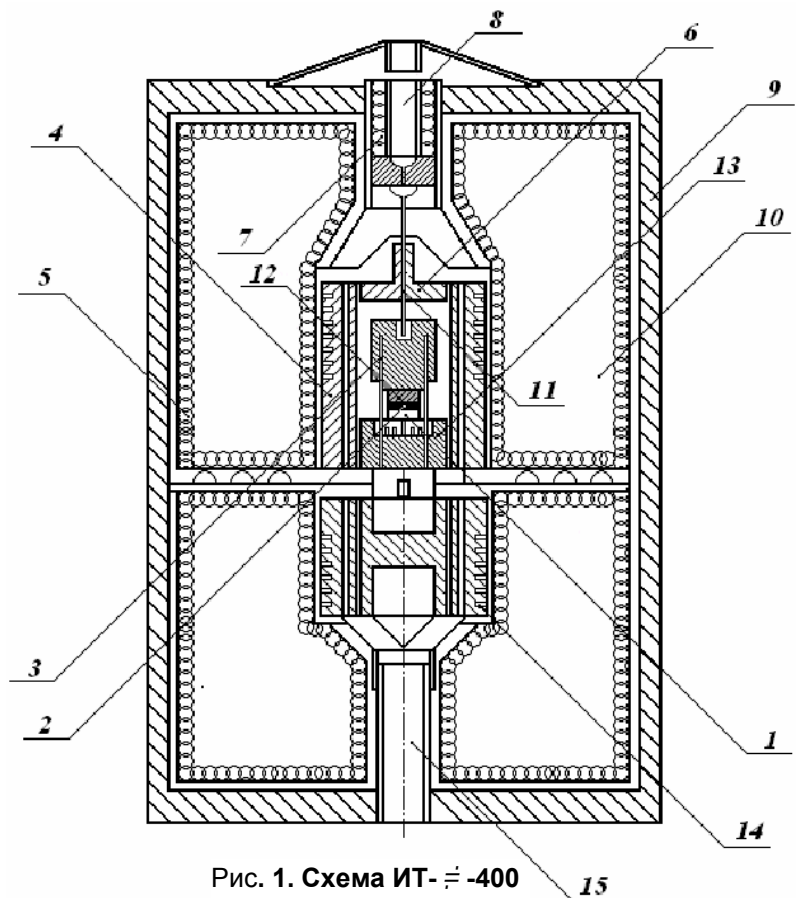

Рис. 1. Схема ИТ- λ -400

пластини (3), зразка (4) і стержня (5); розміри системи обрані таким чином, щоб потоки, що акумульовані зразком і пластиною були принаймні в 5-10 разів менше ніж тим, що поглинаються стержнем.

У цьому випадку температурне поле зразка (4) і пластини (2) виявляється близьким до лінійного, стаціонарному, усі деталі системи розігріваються із близьким до швидкостей, а для теплових потоків $Q_0(\tau)$ і $Q_T(i)$ і для будь-якого рівня температури справедливі формули: (1-4).

$$Q_0(\tau) = \frac{v_0 S}{P} = \left(\frac{1}{2} C_0 + C_c\right) b, \quad (1)$$

де $Q_0(\tau)$ - тепловий потік, що проходить через зразок, і поглинається стержнем, Вт;
 b_0 – перепад температури на зразку, К;
 P – тепловий опір між стержнем і контактною пластиною, (м²·К)/Вт;
 C_0 – повна теплоємність зразка, Дж/К;
 C_c – повна теплоємність стержня, Дж/К;
 b – швидкість розігріву вимірювальної комірка, К/с;
 S – площа поперечного перерізу зразка, м²;

$$Q_T(\tau) = K_T^* v_T = \left(\frac{1}{2} C_T + C_n + C_0 + C_c\right) b, \quad (2)$$

де $Q_T(\tau)$ – тепловий потік, що проходить через середину перерізу пластинки (2), Вт;
 $K^* T$ – коефіцієнт пропорційності, що характеризує ефективну теплову провідність пластини (2), Вт/К;

v_T – перепад температури на пластинці (2), К;
 C_T – повна теплоємність пластини (2), Дж/К;
 C_n – повна теплоємність пластини контактної (3), Дж/К;
 Тепловий опір між стержнем і пластиною визначається за формулою:
 , (3)

де P_0 – тепловий опір зразка, $\frac{\text{м}^2 \text{К}}{\text{Вт}}$

а P_K – поправка, що враховує тепловий опір контакту, неідентичність і тепловий опір замазки термодари, $\frac{\text{м}^2 \text{К}}{\text{Вт}}$.

Тепловий опір зразка визначається за формулою:

$$P_0 = \frac{h}{\lambda}, \quad (4)$$

де h – висота зразка, м;

λ – теплопровідність зразка, Вт/(м·К).

На основі формул (1), (2), (3), (4) отримані робочі розрахункові формули (5 – 11) для теплового опору зразка і його теплопровідності:

$$P_0 = \frac{v_0 S(1 + \sigma_c)}{v_T K_T} - P_K, \quad (5)$$

де σ_c – поправка, що враховує теплоємність зразка;

$$\sigma_c = \frac{C_0}{2(C_0 + C_c)} \quad (6)$$

де C_0 – повна теплоємність досліджуваного зразка, Дж/(кг·К);

а C_c – повна теплоємність стержня, Дж/К;

$$= C_0(t) m_0, \quad (7)$$

де $C_0(t)$ – орієнтовна питома теплоємність зразка, Дж/(кг·К),

m_0 – маса зразка, кг;

$$= C_m(t) m_c, \quad (8)$$

де $C_m(t)$ – питома теплоємність міді, Дж/(кг·К);

m_c – маса стержня.

Вплив σ_c звичайно не перевищує 5-10% і може оцінюватися по орієнтовним даним теплоємності зразка.

Значення теплової провідності пластини визначається за наступною формулою:

$$= \frac{K_T^* C_c}{0.5 C_T + C_n - C_c}, \quad (9)$$

теплопровідність визначається за наступною формулою:

$$(10)$$

Визначення значення теплопровідності зразка потрібно відносити до середньої температури зразка, яка визначається за формулою:

$$\bar{t} = t_c + 0,5 A_T n_0, \quad (11)$$

де \bar{t} – середня температура зразка, К, t_c – температура, при якій проводилось вимірювання теплопровідності, К, A_T – чутливість термопари хромель-алюмель, К/мВ, n_0 – перепад температури на зразку, мВ.

Параметри K_T і P_k не залежать від властивостей досліджуваного зразка, являються сталими для вимірювача. Значення P_k для даного матеріалу з $\lambda=2\div 5$ Вт(м·К) і не перевищує 10-20% теплового опору зразка.

Визначення K_T і P_k проводиться із експериментів зі зразками кварцевого скла і міді, що входять в комплект приладу. Для визначення теплопровідності зразка необхідно на різних рівнях температури виміряти перепади температури на калориметрі v_T і зразку v_0 – в мкВ, n_T і n_0 .

Вимірювання теплопровідності проводиться на зразках, виготовлених відповідно до рис. 2.

I. Відхилення від розмірів, форми й шорсткості поверхонь, приводить до збільшення погрішності вимірів.

II. Якщо не можна класифікувати досліджуваний матеріал (невідомо орієнтовно значення його теплопровідності), то для вибору оптимальної висоти зразка слід провести попередній експеримент (до 373 К) зі зразком 2-2,5 мм.

Якщо в експерименті сигнал перевищує 600 мкВ, $\Phi 136$, необхідно зменшити висоту зразка до 1 мм, а якщо сигнал менше 300 мкВ, то висоту зразка слід збільшити до 4-5 мм.

Плоскі поверхні зразків повинні або протиратися шліфувальним порошком на контрольній плиті, або оброблятися на плоскошліфувальному верстаті до шорсткості поверхні не гірше $R_z 0,63$, фаски на кромках дисків не допускаються.

Шорсткість контактних поверхонь зразка, тип змащення, швидкість розігріву й тиск на зразок у всіх експериментах повинні бути однакові. Від якості підготовки випробуваного зразка залежить похибки вимірів [6]. Для дослідження теплопровідності сучасних будівельних матеріалів були виготовлені такі зразки. Дуб: площа поперечного перерізу $S=0,00017$ м², висота зразка $h \approx 0,004$ м, маса зразка $m_0=0,00053$ кг. Сосна: площа поперечного перерізу $S = 0,00017$ м², висота зразка $h \approx 0,004$ м, маса зразка $m_0 = 0,00051$ кг. Пінобетон: площа поперечного перерізу $S=0,00017$ м², висота зразка $h \approx 0,004$ м, маса зразка $m_0 = 0,00095$ кг.

Після проведення експерименту отримані наступні значення. Графік залежності λ від t для зразка дуба представлений на графіку 1.

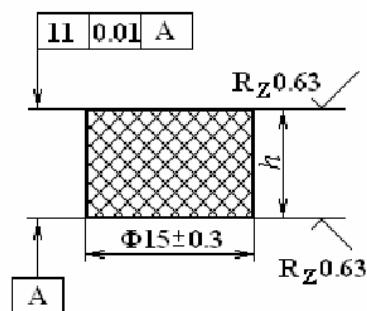
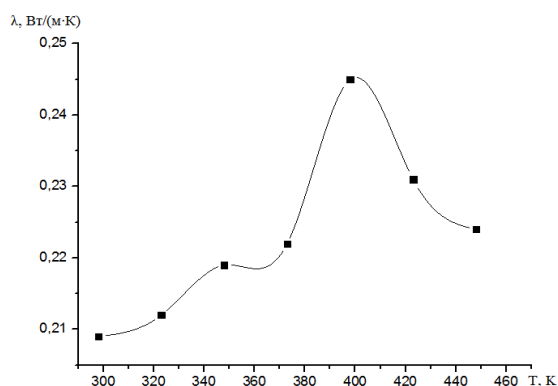
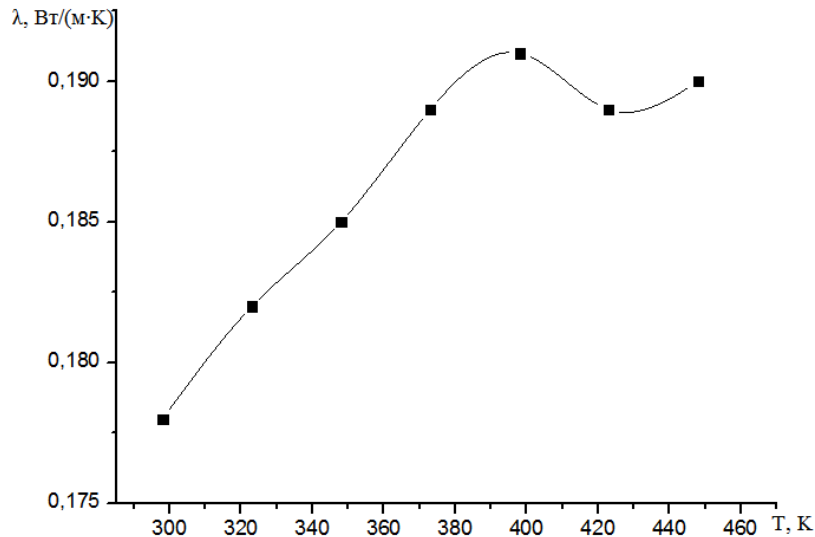

Рис. 2. Креслення зразка

Графік 1

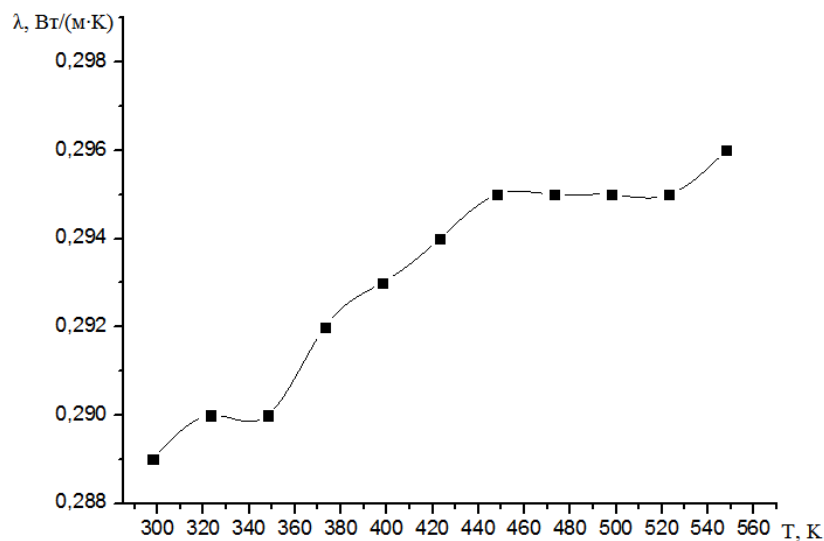
Графік залежності λ від t для зразка сосни представлений на графіку 2.

Графік 2

Аналізуючи графіки, бачимо, що вони мають вигляд немонотонних кривих з максимумом ≈ 398 К й подальшим падінням до температури початку обвуглення. Збільшення коефіцієнта теплопровідності пов'язана з тим, що з підвищенням температури зростає внутрішньоклітинна теплопровідність, а також збільшується теплопередача випромінюванням пористого масиву.

Графік залежності λ від t для зразка пінобетону представлений на графіку 3.

Графік 3

Аналізуючи графік, бачимо, що він має вигляд немонотонної кривої. Збільшення коефіцієнта теплопровідності пов'язана з тим, що з підвищенням температури зростає теплопровідність повітряних комірок, а також збільшується теплопередача випромінюванням пористого масиву.

Отже, знаючи коефіцієнт теплопровідності будівельних матеріалів ми можемо вибрати той будівельний матеріал у якого тепловтрати у певному інтервалі температур будуть найменшими, а це потрібно робити для врахуванням кліматичних умов. Якщо у вас холодні кліматичні умови то потрібно підбирати ефективний теплоізолюючий матеріал. Ефективна теплоізоляція будинків дозволяє заощадити до 50% енергії, що затрачається на опалення. Тому доцільність вкладення коштів в утеплення будинку безсумнівна.

Отримані результати мають практичне значення і дана методика може використовуватись при розв'язанні експериментальних задач на виробництві і науково-дослідних установах.

Література

1. Бурак М.П. Будівельне матеріалознавство / М.П.Бурак, Т.Д.Рищенко. – Харків ХНАМГ, 2007. – 126 с.
2. Теплопровідність та енергозбереження будинків [Електронний]. –Режим доступу: URL: <http://dervus.com.ua/uk/teploprovodnist-ta-energozberezhennya-budinkiv> (09.11.12).
3. Дворкін Л.Й. Будівельне матеріалознавство / Л.Й.Дворкін. – Рівне: РДТУ, 2000р. – 478 с.
4. ЕнергоРесурс. Теплоізоляційні матеріали [Електронний каталог]. – Режим доступу: URL: <http://energetyka.com.ua/energoberezhenie/303-teploizolyatsijni-materiali> (14.10.12).
5. Инженерный справочник таблицы DPVA.info. Обзор: коэффициенты теплопроводности основных строительных материалов [Електронний каталог]. – Режим доступу: URL: <http://dpva.info> (04.02.13).
6. Денисова Э.И. Измерения теплопроводности на измерителе ИТ-л-400 / Э.И.Денисова, А.В.Шак. – Екатеринбург ГОУ ВПО УГТУ – УПИ, 2005. – 35с.

УДК 681.53

ЗАСТОСУВАННЯ ПІД-ЗАКОМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕМПЕРАТУРИ В ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Сахіпзадін Р.Р., студент V курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. т. н., доц. **Давиденко С.М.**, кафедра фізики

1. Вступ

Температура є критичним параметром більшості технологічних операцій. Послідовність із сотень таких операцій називається технологічним маршрутом, який розробляється для створення інтегральних схем електроніки, оптоелектроніки, оптики, мікромеханіки. Відхилення від заданого температурного режиму в кожній окремій операції призводить до зменшення ймовірності отримати в кінці маршруту надійно діючу інтегральну схему. Тому впродовж десятиліть йде розробка нових і удосконалення відомих методів вимірювання температури в технологічних установках.

Температури, при яких проводять різні процеси мікротехнології, лежать в діапазоні від кімнатної (іноді від більш низьких: -100°C – -150°C) до 1200°C . Паралельно зі зменшенням розміру елементів мікросхем (транзисторів, конденсаторів і т.д.) відбувається зниження температур кристала або тривалості процесів (для запобігання дифузійного розповсюдження домішок, локально введених в області розміром порядку $0.1\ \mu\text{м}$) [5].

2. Закони регулювання температури

Найбільш простий закон регулювання температури – позиційний. При цьому методі, на нагрівач подається повна потужність до досягнення заданого значення температури, після чого подача потужності припиняється. Таким чином, при позиційному законі регулювання можливі значні коливання температури близько заданого значення. Також існують пропорційний, інтегральний та диференціальний закони регулювання:

- пропорційний регулятор забезпечує простий швидкодіючий процес регулювання системи, але дає статичну помилку.
- інтегральний закон регулювання характеризується відсутністю статичної помилки в системі регулювання.
- диференціальна складова інтенсифікує реакцію на швидкі зміни в технологічному процесі, а на повільні збурювання з малою частотою діє слабо.

Ці недоліки можна зменшити або навіть зовсім усунути, застосовуючи пропорційно-інтегрально-диференціальний закон регулювання (ПІД). ПІД закон передбачає зменшення потужності, що подається на нагрівач, у міру наближення температури об'єкта до заданої температури. Крім того, в сталому режимі регулювання по ПІД закону знаходиться величина теплової потужності, необхідної для компенсації теплових втрат і підтримки заданої температури [7].

$$y(t) = C_1 x(t) + C_2 \int_0^t x(t) dt + C_3 \frac{dx(t)}{dt} + y_0 \quad (1)$$

Лінійність полягає в тому, що змінна $x(t)$, її похідна й інтеграл входять у рівняння закону тільки в перших ступенях. Його окремі випадки: П-, І-, ПІ-, ПД-закон.

Коефіцієнти C_1 , C_2 , C_3 показують питому вагу кожної зі складових. Перша складова використовується самостійно в тому випадку, коли необхідна тільки стійкість системи. Друга складова усуває статичну помилку, що виникає при використанні пропорційного регулятора, але при цьому час перехідних процесів збільшується. Третя складова випереджає реакцію на

відхилення регульованої змінної з огляду на швидкість зміни сигналу відхилення, тобто поліпшує властивості регулятора при реакції на швидкозмінливі сигнали [1, 3, 4, 6].

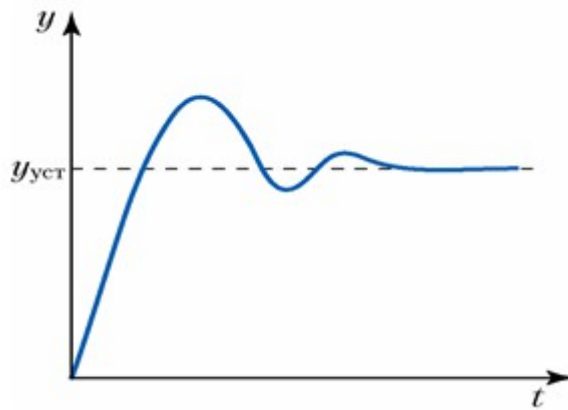

Рис. 1. Перехідний процес при ПІД-регулюванні

3. Опис технологічної установки для вирощування тонких плівок та надграток

Метод гарячої стінки являє собою різновид технології вакуумного нанесення шарів, які характеризуються тим, що зростання відбувається в умовах, дуже близьких до термодинамічної рівноваги. Основною відмінністю методу є наявність нагрітого екрану (гарячої стінки), що служить для зосередження і напрямлення на підкладку речовини, що випаровується [8]. При цьому виключаються втрати матеріалу для випаровування, створюється можливість підтримання високого тиску пару речовини або його різноманітних компонентів і зводиться до мінімуму різниця температур джерела і підкладки [8].

Більшість надграток, досліджених в наш час, були вирощені методом молекулярно-пучкової епітаксії. Зараз це сама поширена технологія вирощування штучних напівпровідникових надграткових структур. Але виходячи з високої вартості обладнання, та складності технологічного процесу й керування ним, можна вважати достатньо альтернативними і інші вищезазначені технологічні процеси вирощування надграткових структур, серед яких ми відмітимо метод ГС.

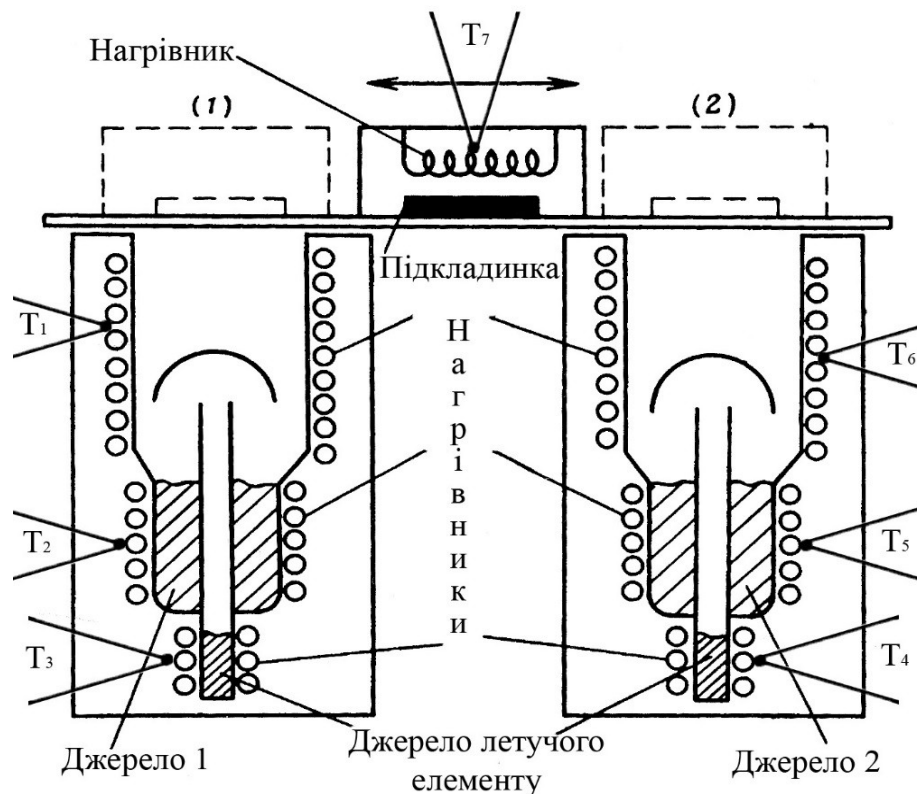

Рис. 2. Схематичне зображення установки епітаксійного росту надграток методом "гарячої стінки" [8]

Для даного методу потрібно регулювати, підтримувати задане значення принаймні 7 зон по температурі.

4. Програмно-апаратний комплекс для стабілізації температури

Здобути необхідне регулювання можна апаратним способом (промисловість пропонує такі рішення "ОВЕН ТРМ212", "ОВЕН ТРМ10", "ОВЕН ТРМ101" та ін.), але недоліком являється обмежене застосування даного блока, тобто можливість застосування його лише для певного конкретного технологічного процесу, громіздкість всього комплексу, велика вартість [2].

Ми пропонуємо використати програмно-апаратний комплекс, який дозволить використовувати його в широкому колі задач. Зміна умов регулювання буде залежати від конкретних температур, відповідних датчиків і зміни програмного забезпечення, а кількість об'єктів регулювання діапазони температур, точність підтримання, вибір закону регулювання визначається програмним шляхом.

Розроблено програмно-апаратний комплекс на основі EOM Celeron 1000 (ЦПУ Celeron 1 ГГц, 512 Мб ОЗУ, 40 Гб жорсткий диск), з наявними портами COM, USB, LPT.

Загальна схема програмно-апаратного комплексу для регулювання температури для одного об'єкта представлена на рис. 3.

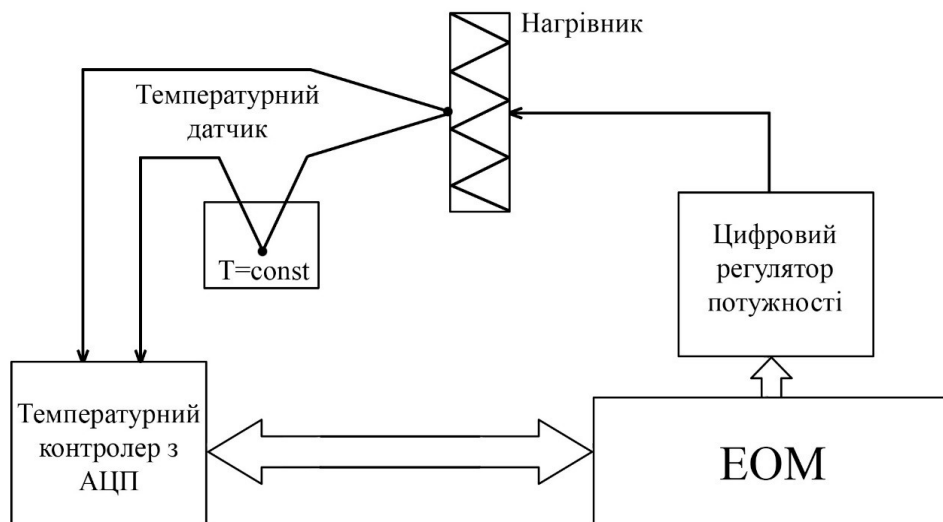

Рис. 3. Блок схема програмно-апаратного комплексу для стабілізації температури одного каналу

Об'єкт, температуру якого нам необхідно привести до відповідної величини, регулювати по закону ПІД, нагрівається нагрівником. Нагрівник який управляється через цифровий регулятор потужності, регулювання відбувається за рахунок цифрового керування сигналу, який поступає з EOM. Зміна сигналу управління цифрового регулятора потужності залежить від наперед заданої температури яку необхідно підтримувати. Зняття показів температури відбувається за рахунок диференційної термопари один з кінців підведено до самого об'єкта регулювання, другий кінець знаходиться при температурі $T=\text{const}$ (температура льоду). ЕРС від термопари поступає на контролер температури з АЦП, він формує цифровий код ЕРС який поступає на EOM. Таким чином в даному комплексі існує система із зворотним зв'язком, зміна температури яка відбувається на досліджуваному об'єкті оцифровується подається на EOM, виробляється сигнал управління цифровим регулятором потужності, який за певним законом змінює потужність, яка подається на нагрівник тим самим регулюючи температуру об'єкта. В результаті встановлення термодинамічної рівноваги в даному процесі використовуючи ПІД закон регулювання ми можемо створити умови при яких буде підтримуватися задана температура з точністю до $0,1\text{ }^{\circ}\text{C}$ і при цьому будуть знищені всі збурення і перепади температур. Дана блок схема показує роботу по одному каналу. З зростанням кількості об'єктів в заданій квазі замкненій системі приводить до ускладнення, тому що взаємний вплив нагрівників буде значно ускладнювати цю роботу, апаратним шляхом такий вплив усунути досить важко, але за допомогою програмного методу це достатньо легко реалізується. Програми керування стабілізацією температури написані мовою Паскаль, підпрограми мовою Асемблер.

5. Висновки

1) Зміна умов регулювання буде залежати від конкретних температур, відповідних датчиків і зміни програмного забезпечення, а кількість об'єктів регулювання діапазони температур, точність підтримання, вибір закону регулювання визначається програмним шляхом.

2) Використовуючи ПІД закон регулювання ми можемо створити умови при яких буде підтримуватися задана температура з точністю до $0,1\text{ }^{\circ}\text{C}$ і при цьому будуть знищені всі збурення і перепади температур.

3) Висока гнучкість програмно-апаратного способу регулювання температури, яку можна адаптувати до багатьох технологічних процесів.

Література

1. Беляев Г.Н. Технические средства автоматизации в теплоэнергетике / Г.Н.Беляев, В.Ф.Кузицин, Н.И.Смирнов. – М.: Энергоиздат, 1982. –320 с.
2. Измеритель под регулятор трм212 руководство по эксплуатации
3. Каталоги ГСП издание ЦНИИТЭИ приборостроения (том 1 –том 5)
4. Ніколаєнко А.М. Технічні засоби автоматизації. Конспект лекцій / А.М.Ніколаєнко – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2002. –330 с.
5. Области применения лазерной термометрии. – Режим доступу: http://temperatures.ru/pages/oblasti_primeneniya_lazernoj_termometrii. – 06.03.2013.
6. Плетнев Г.П. Автоматическое управлениеи защита тепловых установок электростанций: Учебник для техникумов / Г.П.Плетнев –М.: Энергоатомиздат, 1986. – 344с.
7. ПИД-закон регулирования. Методы нахождения ПИД коэффициентов [Электронный ресурс] / С.В.Зорин Режим доступу : <http://www.termodat.ru/pdf/pid.pdf>
8. Херман М. Полупроводниковые сверхрешетки / М.Херман – М.: Мир, 1989. – 240 с.

УДК 330.322 (477)

РОЛЬ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Січкач М.Н., студентка ІІІ курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Жук А.В.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

У сучасних умовах господарювання в Україні інвестиції є одним із найважливіших засобів забезпечення виходу країни з кризи, досягнення реальних структурних зрушень в економіці, технологічного переоснащення виробництва, підвищення ефективності функціонування підприємств на мікро- та макрорівнях. Тому в умовах дефіциту внутрішніх джерел фінансування, залучення та ефективного використання прямих іноземних інвестицій в економіку України є сьогодні, як ніколи, актуальним.

Іноземні інвестиції відіграють важливу роль в економіці будь-якої країни незалежно від рівня її економічного розвитку.

Відповідно до закону України "Про режим іноземного інвестування" іноземна інвестиційна діяльність розглядається як послідовна, цілеспрямована діяльність, що полягає в капіталізації об'єктів власності, у формуванні та використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування і міжнародного руху інвестицій та інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату і має на меті отримання прибутку або певного соціального ефекту [4].

Існує велика кількість обґрунтованих причин, через які Україну розглядають за кордоном як зону підвищеного ризику для довгострокових інвестицій. На даному етапі надходженню в інвестиційну сферу іноземного капіталу перешкоджають: політична нестабільність, недосконалість законодавства, нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури, недостатнє інформаційне забезпечення, корупція [7].

Україна потенційно може бути однією з провідних країн по залученню іноземних інвестицій. Цьому сприяє її великий внутрішній ринок, кваліфікована і водночас дешева робоча сила, значний науково-технічний потенціал, низький курс національної валюти, значна ресурсна база, передовсім це: земельні, лісові та водні ресурси, багаті надра та ґрунти, сприятливі природно-кліматичні умови, що дають змогу здійснювати господарську діяльність практично у будь-якій галузі економіки [1].

Протягом останніх кількох років ми спостерігаємо деякі покращення ситуації із залученням іноземних інвестицій в економіку України, проте обсяги залучених інвестицій, поки що, не відповідають тому рівню, якого реально потребує наша економіка [7].

Обсяг прямих іноземних інвестицій є одним з показників, який характеризує ступінь інтеграції України у світове господарство. Обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України характеризує табл. 1[3].

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції в Україну¹
(на початок року; млн. дол. США)

Роки	Обсяг
1995	483,5
1996	896,9
1997	1438,2
1998	2063,6
1999	2810,7
2000	3281,8
2001	3875,0
2002	4555,3
2003	5471,8
2004	6794,4
2005	9047,0
2006	16890,0
2007	21607,3
2008	29542,7
2009	35616,4
2010	40053,0
2011	44708,0

1)

Як свідчать дані таблиці 1 обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну з року в рік постійно зростають.

Зокрема у 2012 р. в економіку України іноземними інвесторами було вкладено 6013,1 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу).

Обсяг унесених з початку інвестування в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 31 грудня 2012 р. становив 54462,4 млн. дол. США, що на 8,2% більше обсягів інвестицій на початок 2012 р., та в розрахунку на одну особу населення складає 1199,3 дол. З країн ЄС унесено 42979,3 млн. дол. інвестицій (78,9% загального обсягу акціонерного капіталу), із країн СНД – 4269,0 млн. дол. (7,8%), з інших країн світу – 7214,1 млн. дол. (13,3%).

Інвестиції надійшли зі 130 країн світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає понад 82% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр – 17275,1 млн. дол., Німеччина – 6317,0 млн. дол., Нідерланди – 5168,6 млн. дол., Російська Федерація – 3785,8 млн. дол., Австрія – 3401,4 млн. дол., Велика Британія – 2556,5 млн. дол., Віргінські Острови (Брит.) – 1884,9 млн. дол., Франція – 1765,3 млн. дол., Швеція – 1600,1 млн. дол. та Швейцарія – 1106,2 млн. дол.

Таблиця 2

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в Україні
(Обсяг інвестицій на 31.12.2012)

Види економічної діяльності	млн. дол. США	у% до загального підсумку
Усього	54462,4	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	800,7	1,5
Рибальство, рибництво	12,8	0,0
Промисловість	17166,7	31,5
добувна	1548,4	2,8
переробна	14078,7	25,9
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	3039,9	5,6
легка промисловість	145,1	0,3
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	307,4	0,6
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	237,8	0,4

¹ Дані наведено наростаючим підсумком з початку інвестування.

виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	408,3	0,7
хімічна та нафтохімічна промисловість	1325,8	2,4
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	1053,9	1,9
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	6157,0	11,3
машинобудування	1154,7	2,1
інші галузі промисловості	248,8	0,5
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	1539,7	2,8
Будівництво	974,1	1,8
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	6003,0	11,0
Діяльність готелів та ресторанів	810,3	1,5
Діяльність транспорту та зв'язку	3015,7	5,5
Фінансова діяльність	16105,6	29,6
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	9058,5	16,6
Державне управління	0,1	0,0
Освіта	6,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	120,7	0,2
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	388,1	0,7

Як свідчать дані таблиці 2 на підприємствах промисловості зосереджено 17166,7 млн. дол. (31,5%), у т.ч. переробної – 14078,7 млн. дол., добувної – 1548,4 млн. дол., з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – 1539,7 млн. дол. У підприємства металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів унесено 6157,0 млн. дол. прямих інвестицій, виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 3039,9 млн. дол., хімічної та нафтохімічної промисловості – 1325,8 млн. дол., машинобудування – 1154,7 млн. дол., виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції – 1053,9 млн. дол.

У фінансових установах акумульовано 16105,6 млн. дол. (29,6% загального обсягу) прямих інвестицій, в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, – 9058,5 млн. дол. (16,6%), у підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 6003,0 млн. дол. (11,0%) [6].

Спостерігається непропорційний розподіл обсягів залучення інвестицій у регіони України. До восьми регіонів: Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Львівської, Одеської, Запорізької областей, Автономної Республіки Крим та до м. Київ надходить найбільше всього інвестицій – 87,7 відсотка всіх залучених прямих іноземних інвестицій. Це саме ті регіони, які на сьогодні вже є економічно розвинутими та найбільш привабливими для іноземних інвесторів. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій та інвестицій в основний капітал в регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку регіонів та посилює подальше збільшення розриву у їх розвитку [5].

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, унесених в економіку Чернігівської області, на 1 січня 2011 року порівняно з 1 січнем 2010 року зріс з 87,4 млн. дол. до 87,4 млн. дол. США, та в розрахунку на одну особу з 79 дол. до 87 дол. [8;9].

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), унесених в економіку Чернігівської області з початку інвестування, на 1 жовтня 2012 р. склав 105,8 млн. дол. США, що становило 104,9% обсягу прямих інвестицій на початок року, та в розрахунку на одну особу – 97,5 дол.

До основних країн-інвесторів, на які припадає 86,1% загального обсягу прямих інвестицій, входять Німеччина, Польща, Кіпр, Російська Федерація, Віргінські Острови (Брит.), Беліз, Литва, Велика Британія, Італія.

Значна частка (78,3% загального обсягу) іноземних інвестицій зосереджена на підприємствах промисловості, у т.ч. переробної – 71,1%. Серед галузей переробної промисловості суттєві обсяги інвестицій унесено у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, хімічну та нафтохімічну промисловість.

У сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги вкладено 3,7% прямих інвестицій, підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 5,5% [10].

Слід зазначити, що структура за формами залучення іноземного капіталу за період 2002-2012 років значно змінилася. Так, у 2001-2004 рр. внески у вигляді рухомого і нерухомого майна займали від 28 до 36 відсотків. На сьогодні в структурі акціонерного капіталу домінують вкладення в грошових внесках [5].

За підсумками рейтингу Світового банку "Ведення бізнесу 2013" Україна не тільки покращила свої позиції на 15 пунктів (до 137 місця із 185 країн), а і увійшла до списку із 23 країн світу-найбільших реформаторів умов ведення бізнесу у 2011-2012 роках, які оцінює даний рейтинг [2].

Актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Ряд позитивних кроків у цьому напрямі вже здійснено:

1. *Створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні.*

2. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3. У випадку припинення інвестиційної діяльності іноземному інвестору гарантується повернення його інвестиції в натуральній формі або у валюті інвестування без сплати мита, а також доходів від інвестицій у грошовій або товарній формі. Держава також гарантує безперешкодний і негайний переказ за кордон прибутків і інших коштів в іноземній валюті, одержаних на законних підставах унаслідок здійснення іноземних інвестицій.

4. Для підвищення захисту іноземних інвестицій ратифікована Вашингтонська Конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами.

5. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу.

6. Для сприяння іноземним інвесторам у питаннях взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування утворено Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України.

Зазначені заходи сприятимуть покращенню інвестиційного іміджу України та збільшенню обсягів залучення іноземних інвестицій в її економіку.

Література

1. Гайдуцький А.П. Мотиваційні чинники міжнародних інвестиційних процесів // Фінанси України. – 2004. №12. – С.50 – 57

2. Ведение бизнеса 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://russian.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>.

3. Державний комітет статистики України. Прямі інвестиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Закон України "Про режим іноземного інвестування" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%>.

5. Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/193968/file/invest_Klimat%2004_12_2012.doc.

6. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2012 році. Державний комітет статистики України. Експрес-випуск №03.5-27/217 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expres>.

7. Місце і роль іноземних інвестицій у розвитку держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=1228>.

8. Соціально-економічне становище Чернігівської області в січні 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://chernigivstat.gov.ua/social_ekonom/apxiv2012.php.

9. Соціально-економічне становище Чернігівської області в січні 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://chernigivstat.gov.ua/social_ekonom/apxiv2012.php.

10. Соціально-економічне становище Чернігівської області в січні-жовтні 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://chernigivstat.gov.ua/social_ekonom/apxiv2012.php.

ЗАСТОСУВАННЯ ВІТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ УСТАНОВОК У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Скотніков В.В., студент IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Бойко М.П.**, кафедра фізики

Сила вітру – це одне з найдавніших використовуваних людством джерел енергії. Більшість типів вітродвигунів відомі так давно, що історія умовчує імена їхніх винахідників. Перетворення енергії повітряного потоку (вітру) здійснюється за допомогою вітроенергетичних установок (ВУ), що перетворюють кінетичну енергію вітру в механічну енергію. Перетворення здійснюється шляхом взаємодії вітру з робочими органами ВУ, з яких більш розповсюджені можуть бути виконані у вигляді (рис. 1): карусельних (1), ортогональних (6) та крильчатих (2-5). Типи крильчатих вітродвигунів відрізняються між собою тільки кількістю лопатей.

Сучасні ВУ за типом вітроколеса поділяються на два класи: горизонтально- і вертикально-осьові, які відрізняються не тільки загальною компоновальною схемою, конструкцією і основними характеристиками усіх вузлів і систем, але й способами керування і регулювання. Сьогодні у світі кількість горизонтально-осьових лопатевих вітроенергетичних установок (ГВЕУ), які використовують ефект аеродинамічної підйомної сили, становить близько 90%, а їх серійним виготовленням займаються кілька тисяч компаній [3].

ГВЕУ умовно поділяють, у залежності від частоти обертання вітроколеса, на тихохідні і швидкохідні. Швидкохідні ВУ характеризуються невеликим числом лопатей з аеродинамічного профілю,

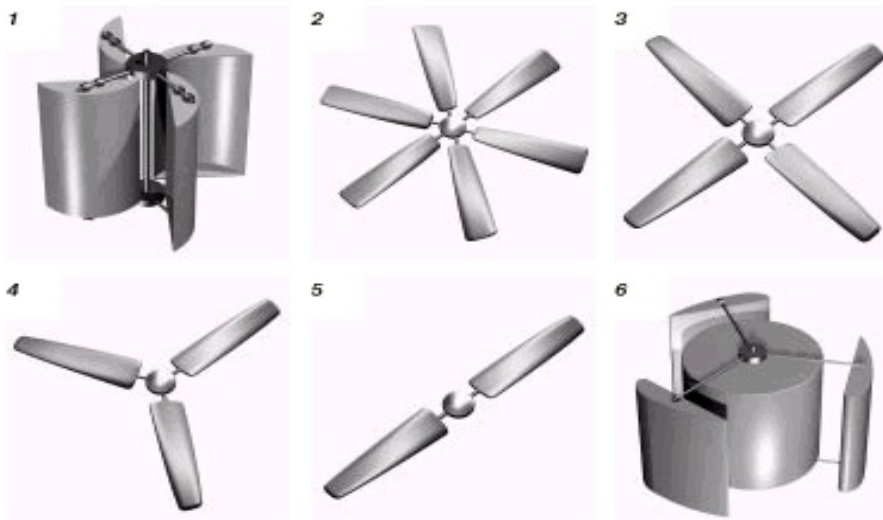

Рис. 1. Типи вітродвигунів

при обдуванні якого, набігаючим потоком, утворюється підйомна аеродинамічна сила, що приводить вітроколесо в рух. До переваг швидкохідних ВУ відносяться: стійкість при сильному вітрі або бурі, великий коефіцієнт використання вітру, гарні техніко-економічні показники. Основним недоліком Швидкохідних ВУ є не надійна робота при малих швидкостях вітру, тому необхідні зовнішні джерела енергії для надання обертального моменту ВК.

Тихохідні ВУ характеризуються великим числом лопатей, що мають профіль вигнутої (або плоскої) пластини, встановленої під великим ($\approx 10^\circ$) кутом установки. Оскільки такого роду профіль має низьку аеродинамічну якість, вітроколесо для досягнення підвищених значень коефіцієнта використання енергії вітру володіє високим коефіцієнтом заповнення поверхні обмаху. Тихохідне вітроколесо є густонаповнений лопатями диск з великою парусністю. Тихохідні ВУ мають переваги в порівнянні з швидкохідними ВУ, які полягають в тому, що, володіючи підвищеним пусковим моментом, вони починають роботу при слабких швидкостях вітру (2,5...3 м/с). Завдяки цьому тихохідні ВУ можуть використовуватися в районах із слабкими і помірними швидкостями вітру, де швидкохідні ВУ велику частину часу простоювали б [4].

Вітроенергетика потребує спеціального опрацювання інформації про характеристики вітру, спостережень за швидкістю вітру на метеорологічних станціях для оптимального вітровикористання. Прикладні вітроенергетичні показники розраховуються, виходячи з особливостей вітрового режиму певної місцевості та з технічних характеристик ВУ. Кліматичний

вітроенергетичний потенціал окремої території характеризується питомою потужністю вітрової енергії в момент часу та її сумарною величиною за різні проміжки часу (місяць, сезон, рік), для чого використовується середня швидкість вітру та її граничні характеристики (мінімальна та максимальна швидкість, при яких може працювати генератор вітроустановки).

До прикладних характеристик вітрової енергії відносяться:

- утилізована енергія вітру, яка включає енергію вітрового потоку, враховуючи втрати енергії на початок руху, на регулювання агрегату та на вивід вітроколеса з-під дії вітру;
- розподіл режиму повторюваності робочої швидкості вітру (ця характеристика є однією з основних вітроенергетичних характеристик, оскільки сумарна продуктивність ВУ визначається функціональною залежністю установки від швидкості вітру за розрахунковий період часу);
- тривалість сприятливої швидкості вітру;
- тривалість енергетичного штилю.

Ці характеристики знаходять застосування при обґрунтуванні режиму роботи та продуктивності вітроустановок [1].

Прикладні характеристики вітру, частка придатних вітрів, для вітроенергетики, та середні швидкості вітру за місяцями на висоті 10 метрів від поверхні у Чернігівській області подані в табл. 1 та на діаграмах рис. 2, 3 відповідно [2].

Таблиця 1

Прикладні характеристики вітру у Чернігівській області

Середня річна швидкість вітру, м/с	Питома потужність вітрової енергії, Вт/м ²		Сумарні вітроенергоресурси, МДж/м ²		Тривалість (год.) різної швидкості вітру, м/с			безпе-рервна >3
	потен-ційної	утилізо-ваної	потен-ційні	утилізо-вані	Загальна			
					<3	>3	>5	
3,5-4,8	50-120	30-100	1500-4500	1000-3500	4000-5000	3500-5000	1500-2800	12-17

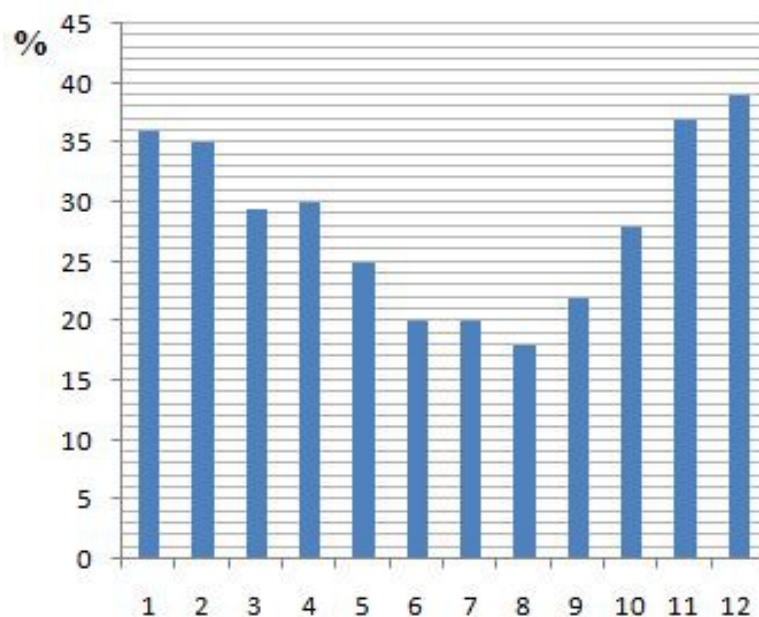

Рис. 2. Частка вітрів, придатних для потреб вітроенергетики по місяцях

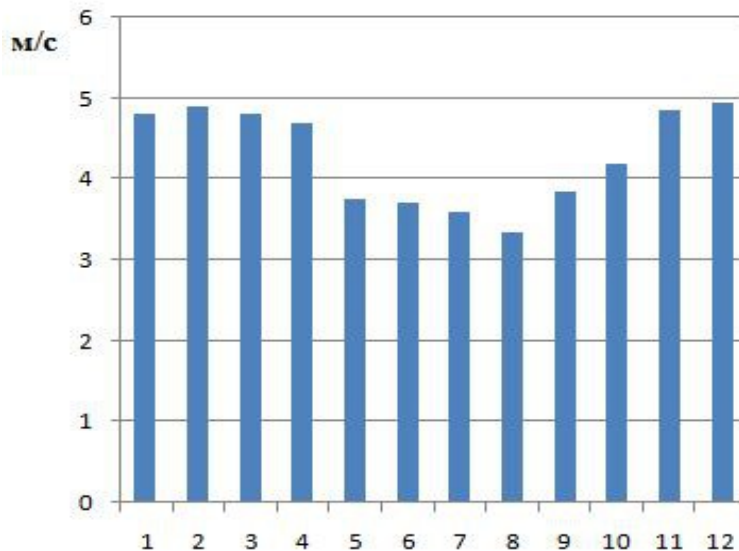

Рис. 3. Середні швидкості вітру по місяцях

Таким чином, наведені показники потенціалу вітрової енергії дають змогу оцінити енергетичні ресурси Чернігівської області, а саме: середня швидкість вітру протягом року 4 м/с, влітку швидкість вітру і взагалі кількість днів сприятливих для потреб вітроенергетики менша ніж у інші пори року. А також зробити висновок про доцільність використання ВУ: Чернігівська область характеризується невисоким вітровим потенціалом та нерівномірним його розподілом протягом року. Умови вітровикористання не дуже сприятливі, рекомендується розміщення тихохідних ВУ, рентабельність яких підвищується у холодний період року.

Література

1. Дмитренко Л.В. Геліо- та вітроенергетичні ресурси // Клімат України. К.: Вид-во Раєвського, 2003. – с. 267-279.
2. Заміри вітру Чернігівської області [Електронний ресурс]. Режим доступу – URL: <http://ecost.lviv.ua>
3. Потребление энергии от ветровых установок [Електронний ресурс]. Режим доступу – URL: <http://wind.atmosfera.ua>
4. Ясенський В. Мала вітроенергетика в Україні //Ясенський В.М., Клименко В.Л. // Зеленаенергетика. – 2003. – № 1. – с. 23-25.

УДК 330.43

МАТЕМАТИЧНИЙ АПАРАТ ТЕОРІЇ ІГОР В ЕКОНОМІЧНОМУ АНАЛІЗІ

Харченко Г.С., студентка III курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к. е. н., доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Перехід до ринкової економіки вимагає від підприємств підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції на базі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм господарювання і управління.

Важлива роль у розв'язанні цієї задачі належить економічному аналізу. З його допомогою визначається стратегія і тактика розвитку підприємства, обґрунтовуються плани та управлінські рішення, виявляються резерви підвищення ефективності виробництва, оцінюються результати діяльності підприємств.

Економічний аналіз – спеціальна галузь знань, становлення якої, як науки, зумовлювалося об'єктивними вимогами й умовами, властивими появі будь-якої нової галузі наукових знань. Перша з них – практична потреба. Професійна маркетингова діяльність, ринкові відносини при їхній повній комерціалізації, вивчення внутрішніх і зовнішніх факторів, що визначають кінцеві фінансові результати, – все це вимоги, що обумовлюють необхідність подальших, поточних і перспективних аналітичних розробок.

Друга умова пов'язана з розвитком самої науки в цілому та її окремих галузей. У міру розвитку науки відбувалася і диференціація її галузей. Економічний аналіз сформувався в результаті диференціації суспільних наук. Перші окремі форми економічного аналізу були притаманні переважно обліковим наукам: балансознавству, бухгалтерському обліку, статистиці. Але в міру поглиблення економічної роботи на підприємствах виникла необхідність у виділенні аналізу як відокремленої системи знань, оскільки облікові дисципліни вже не здатні були відповідати на всі вимоги практики.

За умов ринкової економіки все частіше мають місце конфліктні ситуації, коли два або більше колективів (індивідуумів) мають протилежні цілі та інтереси, причому результат дії кожної із сторін залежить і від дії супротивника.

У спробі висвітлити економічні проблеми і поєднати теорію з практикою теорія ігор переросла у відносно нову область математики. Теорія ігор – це розділ математики, який рідко використовується в економіці. Її поняття запозичені з теорії множин, теорії груп і математичної логіки. Всі вони мали істотне значення для побудови строгої теорії. Метою останньої було визначення стратегії в грі, де образ дії визначається суперечливими або схожими інтересами, доступністю інформації і існуванням розумного вибору або, можливо, випадку.

Гра в математиці - це ідеалізована математична модель колективної поведінки: кілька гравців впливають на результат гри, причому їх інтереси різні.

Регулярну дію, яку виконує гравець під час гри, називають ходом. Сукупність ходів гравця, виконаних ним для досягнення мети гри, називається стратегією.

Класифікацію ігор можна проводити за такими характеристиками:

- за кількістю гравців;
- за кількістю стратегій;
- за характером взаємодії гравців;
- за характером виграшу;
- за кількістю ходів;
- за станом інформації і т.д.

В залежності від кількості гравців розрізняють ігри двох і n гравців. Перші з перерахованих є найбільш вивченими. Ігри трьох і більше гравців менш досліджені через те, що виникають труднощі в їх практичному використанні для прийняття рішень.

За кількістю стратегій ігри поділяються на скінченні та нескінченні. Якщо у грі всі гравці мають скінченне число можливих стратегій, то вона називається скінченною. Якщо ж хоча б один з гравців має нескінченну кількість можливих стратегій, гра називається нескінченною.

За характером взаємодії ігри поділяються на некоаліційні: гравці не мають права укладати угоди, утворювати коаліції; коаліційні – гравці можуть вступати в коаліції. В таких іграх коаліції заздалегідь визначені.

За характером виграшів ігри поділяються на: ігри з нульовою сумою (загальний капітал всіх гравців не змінюється, а перерозподіляється між гравцями; сума виграшів всіх гравців дорівнює нулю) і гри з ненульовою сумою.

По виду функцій виграшу ігри поділяються на: матричні, біматричні, безперервні та ін.

Матрична гра – це кінцева гра двох гравців з нульовою сумою, в якій задається виграш гравця А у вигляді матриці (рядок матриці відповідає номеру застосованої стратегії гравця А, стовпець - номеру застосованої стратегії гравця В; на перетині рядка і стовпця матриці знаходиться виграш гравця А, який відповідає стратегіям, що застосовувалися).

Біматрична гра - це кінцева гра двох гравців з ненульовою сумою, в якій виграші кожного гравця задаються матрицями окремо для відповідного гравця (у кожній матриці рядок відповідає стратегії гравця А, стовпець - стратегії гравця В, на перетині рядка і стовпця в першій матриці знаходиться виграш гравця А, в другій матриці - виграш гравця В).

Неперервною вважається гра, в якій функція виграшів кожного гравця є неперервною. Доведено, що ігри цього класу мають рішення, однак не розроблено практичних методів їх знаходження.

Отже, маємо двох гравців А і В (гра двох осіб з нульовою сумою). Кожний гравець вибирає одну із можливих стратегій: позначимо стратегії гравця А - $A_i \ (i \in \overline{1, m})$, стратегії гравця В –

$B_j \ (j \in \overline{1, n})$. Результат (плата) за всіма можливими варіантами гри задається спеціальними функціями, які залежать від стратегій гравців, як правило, у вигляді платіжної матриці.

Нехай $\$1 \ A_i; B_j \ \uparrow \ F_i \ \uparrow \ \overline{i, m}; j \ \uparrow \ \overline{1, n}$ виграш гравця А, $\$2 \ A_i; B_j \ \uparrow \ F_i \ \uparrow \ \overline{i, m}; j \ \uparrow \ \overline{1, n}$

виграш гравця В. Оскільки гра з нульовою сумою, то $\$_1 \uparrow A_i; B_j \uparrow \text{Г} \$_2 \uparrow A_i; B_j \uparrow \text{Г} 0$. Тоді в разі, якщо $\$_1 \uparrow A_i; B_j \uparrow \text{Г} \$ \uparrow A_i; B_j \uparrow$, то $\$_2 \uparrow A_i; B_j \uparrow \text{Г} \text{Г} \$ \uparrow A_i; B_j \uparrow$.

Отже, мета гравця А – максимізувати величину $\$ \uparrow A_i; B_j \uparrow$, а гравця В – мінімізувати її. Нехай $\$ \uparrow A_i; B_j \uparrow \text{Г} a_{ij}$, тобто маємо матрицю А:

$$A \uparrow \begin{matrix} \uparrow a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \uparrow \\ \uparrow & \uparrow a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \uparrow \\ \uparrow & \dots & \dots & \dots & \dots \uparrow \\ \uparrow & \dots & \dots & \dots & \dots \uparrow \\ \uparrow a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \uparrow \end{matrix},$$

де рядки відповідають стратегіям A_i , а стовпці – стратегіям B_j .

Кожен з гравців прагне максимізувати свій виграш з урахуванням поведінки протидіючого йому гравця. Тому для гравця А необхідно визначити мінімальні значення виграшів в кожній із стратегій, а потім знайти максимум з цих значень, тобто визначити величину $V_n = \max_i \min_j a_{ij}$, або знайти мінімальні значення по кожній з рядків платіжної матриці, а потім визначити максимальне з цих значень. Величина V_n називається максимумом матриці або нижньою ціною гри.

Величина виграшу гравця А рівна, за визначенням матричної гри, величині програшу гравця В. Тому для гравця В необхідно визначити значення $V_b = \min_j \max_i a_{ij}$, або знайти максимальні значення по кожному із стовпців платіжної матриці, а потім визначити мінімальне з цих значень. Величина V_b називається мінімаксом матриці або верхньою ціною гри.

У випадку, якщо значення V_n і V_b не співпадають, при збереженні правил гри (коефіцієнтів a_{ij}) в тривалій перспективі, вибір стратегій кожним з гравців виявляється нестійким. Стійкості він набуває лише при рівності $V_n = V_b = V$. У цьому випадку говорять, що гра має рішення в чистих стратегіях, а стратегії, в яких досягається V – оптимальними чистими стратегіями. Величина V називається чистою ціною гри.

Цілоком визначені ігри називаються іграми з сідловою точкою, а елемент платіжної матриці, значення якого дорівнює виграшу гравця А (програшу гравця В) і є сідловою точкою. В цій ситуації оптимальним рішенням гри для обох сторін є вибір лише однієї з можливих, так званих чистих стратегій – максимумної для гравця А та мінімаксної для гравця В, тобто якщо один із гравців притримується оптимальної стратегії, то для другого відхилення від його оптимальної стратегії не може бути вигідним.

Однак теорія ігор містить в собі щось більше, ніж звичайну ідею максимізації. В теорії ігор індивідуум існує в "соціальному" оточенні. Згідно цієї теорії, результат угоди залежить не тільки від того, чого хоче досягти один гравець, але і від намірів інших гравців. За висловом основоположників теорії ігор Джона фон Неймана та Оскара Моргенштерна, кожен гравець прагне максимізувати функцію, коли не всі змінні величини йому підвласні. Це не завдання на максимум, а комплекс декількох завдань на максимум, в яких керівні принципи або стратегії гравців неоднакові.

Як правило, задачі теорії ігор, що моделюють реальні ситуації, мають значну розмірність. Тому важливим моментом дослідження платіжної матриці є способи її скорочення. Скоротити матрицю можна, якщо вилучити стратегії, про які наперед відомо, що вони є не вигідними або повторюють одна одну.

Стратегії, яким відповідають однакові значення платіжної матриці (тобто матриця містить однакові рядки (стовпці)) називаються дублюючими. Якщо всі елементи i -го рядка (стовпця) платіжної матриці перевищують значення елементів j -го рядка (стовпця), то кажуть, що i -та стратегія гравця А (гравця В) є домінуючою над j -ю. Для спрощення розрахунків дублюючі та ті стратегії, для яких існують домінуючі, вилучають з платіжної матриці.

Розглянемо приклад знаходження розв'язку гри, заданої платіжною матрицею: знайти

розв'язок гри, яка задана матрицею $\begin{matrix} \uparrow 2 & 5 \uparrow \\ \uparrow & \uparrow & \uparrow & \uparrow \\ \uparrow 6 & 4 \uparrow \end{matrix}$.

Розв'язання:

Перевіримо наявність сідлової точки в даній матриці. Для цього знайдемо мінімальні елементи в кожному рядку (2 і 4) й максимальні елементи в кожному з стовпців (6 і 5). Отже,

нижня ціна гри $\sim \uparrow \max\{2; 4\} \uparrow 4$, а верхня ціна гри $\sim \downarrow \min\{6; 5\} \downarrow 5$. Оскільки $\sim \uparrow 4 \uparrow \sim \downarrow 5$, то розв'язком гри є змішані оптимальні стратегії, а ціна гри $\sim \uparrow \downarrow$ знаходиться в межах $4 \frac{c}{\lambda} \sim \uparrow \downarrow \frac{c}{\lambda} 5$.

Припустимо, що для гравця А стратегія задається вектором $U \uparrow \{u_1; u_2\}$. Тоді при застосуванні гравцем В чистої стратегії B_1 або B_2 гравець А отримає середній виграш, який дорівнює ціні гри, тобто

$$2u_1^* \uparrow \downarrow 6u_2^* \uparrow \downarrow \sim \uparrow \downarrow \quad (\text{при стратегії } B_1),$$

$$5u_1^* \uparrow \downarrow 4u_2^* \uparrow \downarrow \sim \uparrow \downarrow \quad (\text{при стратегії } B_2).$$

Крім цих рівнянь, додамо рівняння, що зв'язує частоти u_1^* та u_2^* :

$$u_1^* \uparrow \downarrow u_2^* \uparrow \downarrow 1.$$

Розв'язуючи отриману систему трьох рівнянь з трьома невідомими знаходимо $u_1^* \uparrow \downarrow \frac{2}{5}; u_2^* \uparrow \downarrow \frac{3}{5}; u_3^* \uparrow \downarrow \frac{22}{5}$. Знайдемо тепер оптимальну стратегію для гравця В. Нехай стратегія

для даного гравця задається вектором $Z \uparrow \{z_1; z_2\}$. Тоді

$$\begin{aligned} \uparrow \downarrow 2z_1^* \uparrow \downarrow 5z_2^* \uparrow \downarrow \frac{22}{5}, \\ \uparrow \downarrow 6z_1^* \uparrow \downarrow 4z_2^* \uparrow \downarrow \frac{22}{5}, \\ \uparrow \downarrow z_1^* \uparrow \downarrow z_2^* \uparrow \downarrow 1. \end{aligned}$$

Розв'язуючи цю систему рівнянь, матимемо $z_1^* \uparrow \downarrow \frac{1}{5}; z_2^* \uparrow \downarrow \frac{4}{5}$. Отже, розв'язком гри є

змішані стратегії $U^* \uparrow \downarrow \frac{2}{5}; \frac{3}{5}$ та $Z^* \uparrow \downarrow \frac{1}{5}; \frac{4}{5}$, а ціна гри $\sim \uparrow \downarrow \frac{22}{5}$.

Теорія ігор являє собою розділ математики, що займається дослідженням питань поведінки та розробкою оптимальних правил (стратегій) поведінки кожного з учасників у конфліктній ситуації.

Гра подається у вигляді моделі будь-якого конфлікту, тобто такої ситуації, в якій задіяні кілька учасників з різними інтересами, мотивами, установками. Для теорії ігор байдуже хто або що ховається за гравцями - люди, природа чи щось інше. Для неї найважливішим є конфлікт і гравці або навіть один гравець, яким вона пропонує математично точно розраховані дії в умовах різного ступеня невизначеності. Людину ж втягує в гру прагнення поліпшити свій стан і позицію в грі. Невизначеність як магніт притягує до себе не тільки гравця, але і спостерігача, глядача. Однак, навіть математична теорія ігор не здатна стовідсотково визначити результат деяких конфліктів.

Існує три основні причини невизначеності результату гри (конфлікту).

По-перше, це ігри, в яких є реальна можливість дослідження всіх або, принаймні, більшості варіантів ігрової поведінки, які можуть привести до виграшу. Невизначеність викликана значним числом варіантів, складністю їх поділу за ознакою істинності. Людина в обмежений відрізок часу просто не в змозі рівним чином досліджувати абсолютно всі варіанти.

По-друге, не прогнозований гравцями випадковий вплив факторів на гру. Ці фактори мають вирішальний вплив на результат гри і практично не можуть бути контрольовані та обумовлені гравцями. Остаточний результат гри визначається самими діями гравців.

По-третє, невизначеність викликана відсутністю інформації про те, якої саме стратегії дотримується супротивник. Незнання гравців про поведінку суперника носить принциповий характер і визначається правилами гри. Такі ігри називаються стратегічними.

Значним обмеженням теорії ігор є єдиний показник виграшу як характеристика ефективності, хоча на практиці при вирішенні більшості економічних задач зустрічаються

декілька показників ефективності. Крім того, в економіці здебільшого виникають такі ситуації, коли інтереси партнерів не носять антагоністичного характеру. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку апарату теорії ігор відповідно до економічних реалій і виробничої необхідності.

Розглянемо випадок застосування теорії ігор в економічному аналізі на прикладі входження фірми на новий ринок. На початку 80-х років компанія IBM виступала в якості монополіста на ринку персональних комп'ютерів, але її інтереси зіштовхнулися з інтересами компанії Telex. У зв'язку з оголошенням про підготовчі плани останньої до вступу на ринок відбулася "кризова" нарада керівництва IBM, на якій було проаналізовано заходи, спрямовані на те, щоб змусити нового конкурента відмовитися від наміру проникнути на цей ринок. Компанії Telex, мабуть, стало відомо про ці заходи. Аналіз на базі теорії ігор показав, що загрози IBM через високі витрати безпідставні.

Це свідчить про те, що компаніям корисно обмірковувати можливі реакції партнерів по грі. Ізольовані господарські розрахунки, навіть спираючись на теорію прийняття рішень, часто носять, як у даній ситуації, обмежений характер. Так, компанія-аутсайдер могла б і вибрати хід "не вступати", якби попередній аналіз переконав її в тому, що проникнення на ринок викличе агресивну реакцію монополіста. У цьому випадку відповідно до критерію очікуваної вартості розумно вибрати хід "не вступати" при ймовірності агресивної відповіді 0,5.

Теорія ігор стверджує, що результат гри, або "виграш", може бути визначений заздалегідь. Таким чином, вирішальними факторами стають різні, але тим не менш сумісні дії, які вважатиме за краще кожен гравець. Це, в свою чергу, говорить про те, що всі гравці повинні володіти достатніми знаннями, а кожен їх крок має бути проаналізованим та обдуманим.

Для того, щоб вирішити гру, або знайти рішення гри необхідно для кожного гравця вибрати стратегію, яка б відповідала умові оптимальності. Це означає, що один із гравців повинен одержати максимальний виграш, у той час як другий дотримується своєї стратегії. Такі стратегії називаються оптимальними.

Оптимальні стратегії мають відповідати умові стійкості, тобто будь-кому з гравців повинно бути не вигідно відмовитися від своєї стратегії у цій грі.

Якщо гра повторюється багато разів, то тоді гравців може цікавити не виграш і програш кожного разу в кожній конкретній партії, а середній виграш (програш) в усіх партіях.

Розрізняють стратегічну та статистичну теорії ігор. Стратегічна теорія ігор передбачає такі умови:

- активні дії обох гравців;
- обидва гравці поводяться розумно з погляду своїх інтересів;
- повна невизначеність у виборі стратегії кожним гравцем;
- обидва гравці діють на підставі детермінованої інформації, визначеної матрицею втрат.

На відміну від стратегічної статистична теорія ігор відбувається за таких умов:

- природа не є активним гравцем, тобто вона "нерозумна" і не протидіє максимальному виграшу другого гравця;
- статистик (другий гравець) намагається виграти гру в уявного противника, тобто у природи;
- часткова невизначеність у виборі стратегії;
- природа розвивається і діє відповідно до об'єктивно існуючих законів;
- наявність можливості у статистика поступового вивчення законів, зокрема, на основі статистичного експерименту.

Варто зазначити наявність певних меж застосування аналітичного інструментарію теорії ігор. У окремих випадках він може бути використаний лише за умови отримання додаткової інформації.

По-перше, це той випадок, коли у підприємств склалися різні уявлення про гру, в якій вони беруть участь, або коли вони недостатньо інформовані про можливості один одного. Наприклад, можна мати неповну інформація про платежі конкурента (структурі витрат). Якщо неповнотою характеризується не занадто складна інформація, то можна оперувати зіставленням подібних випадків з урахуванням певних відмінностей.

По-друге, теорію ігор важко застосувати при великій кількості ситуацій рівноваги. Ця проблема може виникнути навіть у ході простих ігор з одночасним вибором стратегічних рішень.

По-третє, якщо ситуація прийняття стратегічних рішень дуже складна, то гравці часто не можуть вибрати кращі для себе варіанти.

Експериментально доведено, що при розширенні гри до десяти і більше етапів гравці вже не в змозі користуватися відповідними алгоритмами і продовжувати гру з рівноважними стратегіями.

На жаль, ситуації реального світу часто дуже складні і настільки швидко змінюються, що неможливо точно спрогнозувати, як відреагують конкуренти на зміну тактики. Тим не менше,

теорія ігор корисна, коли потрібно визначити найбільш важливі чинники в ситуації прийняття рішень в умовах конкурентної боротьби. Ця інформація важлива, оскільки дозволяє врахувати додаткові змінні або чинники, що мають можливість вплинути на ситуацію, і тим самим підвищити ефективність її вирішення.

Слід особливо підкреслити, що теорія ігор є дуже складною галуззю знань. Занадто прості тлумачення мають в собі приховану небезпеку. Аналіз і консультації на основі теорії ігор через їх складності рекомендуються лише для особливо важливих проблемних областей. Досвід показує, що використання відповідного інструментарію переважно при прийнятті однократних, принципово важливих планових стратегічних рішень, в тому числі при підготовці великих коопераційних договорів.

В умовах альтернативного вибору важко прийняти рішення і вибрати ту або іншу стратегію. Дослідження операцій дозволяє за допомогою використання відповідних математичних методів прийняти обґрунтоване рішення про доцільність тієї чи іншої стратегії. Теорія ігор, яка має в запасі арсенал методів вирішення матричних ігор, дозволяє ефективно вирішувати зазначені завдання декількома методами і зі всієї кількості вибрати найбільш ефективні.

Інструментарій теорії ігор особливо доцільно застосовувати, коли між учасниками процесу існують важливі залежності в області платежів. Що особливо важливо: завжди потрібно мати на увазі, що математичні методи не дають однозначну відповідь на всі питання, а тільки визначають вектор, тобто напрямок руху, а далі в прийнятті рішень повинна брати участь інтуїція, досвід, знання і відчуття ситуації.

Таким чином, теорія ігор – це засіб математичного підходу до явищ конкурентної економіки. Вона використовується для дослідження суспільно-економічних процесів і для досягнення узгодження інтересів кожної з сторони-учасниці.

Література

1. Застосування теорії статистичних ігор. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://pidruchniki.ws>
2. Наконечний С.І. Математичне програмування /С.І.Наконечний./ [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://ecolib.com.ua>
3. Обуховский В.В. Об оптимумах и равновесиях в теории игр и экономике. Соросовский образовательный журнал, том 6, №6, 2000г. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.pereplet.ru>
4. От экономического реализма к математическим методам. / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://elib.org.ua>
5. Теория игр. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://isir.ras.ru>
6. Самаров К.Л. Элементы теории игр. Математическая теория игр/ К.Л.Самаров./ [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://postmodern.narod.ru>
7. Теория экономического анализа. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://100pudov.com.ua>

УДК 517.9

ІНТЕГРУВАННЯ ЛІНІЙНИХ СИСТЕМ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ З ВИРОДЖЕНОЮ МАТРИЦЕЮ ПРИ ПОХІДНИХ

Шеремет О.А., студентка IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: к.ф.-м.н., доц. **Старун І.І.**, кафедра вищої математики

Розглянемо систему вигляду

$$B \frac{dx}{dt} = Ax, \quad (1)$$

де A, B – сталі матриці n -го порядку і $\det B = 0$, x – шуканий n -вимірний вектор.

Нехай в'язка $A-AB$ – регулярна, має m нескінченних елементарних дільників $\mu^{r_1}, \mu^{r_2}, \dots, \mu^{r_m}$ і p скінченних елементарних дільників $(\lambda - \lambda_1)^{k_1}, \dots, (\lambda - \lambda_p)^{k_p}$, при цьому

$$\sum_{j=1}^m r_j + \sum_{s=1}^p k_s = n$$

Тоді має місце теорема:

Теорема. Якщо $A-\lambda B$ – регулярна в'язка, то існують неособливі матриці P і Q , що не залежать від λ , і приводять в'язку $A-\lambda B$ до строго еквівалентної в'язки канонічного виду $P(A-\lambda B)Q = \Omega - \lambda H$,

де $\Omega = \text{diag}\{E_1, W\}$, $H = \text{diag}\{I, E_2\}$, $I = \text{diag}\{I_1, \dots, I_m\}$, $I_j = (\gamma_{ij})_1^{r_j}$,
 $\gamma_{ij} = \begin{cases} 1, & j = i + 1 \\ 0, & j \neq i + 1 \end{cases}$ $W = \text{diag}\{W_1, \dots, W_p\}$, $W_s = I_s + \lambda_s E_s$, $s = \overline{1, p}$,
 $j = \overline{1, m}$, E_1 – одинична матриця порядку $r = \sum_{j=1}^m r_j$, E_2 – одинична матриця порядку $n - r = \sum_{s=1}^p k_s$, числа λ_s – корені рівняння $\det(A - \lambda B) = 0$.

Зробимо в системі (1) заміну $x = Qy$, тоді $\frac{dx}{dt} = Q \frac{dy}{dt}$.

Помножимо обидві частини отриманої рівності на P :

$$PBQ \frac{dy}{dt} = PAQy.$$

Одержимо систему

$$H \frac{dy}{dt} = \Omega y, \quad (2)$$

де $H = PBQ$, $\Omega = PAQ$.

Знайдемо загальний розв'язок системи (1).

Розглянемо декілька випадків.

Випадок 1. В'язка $A - \lambda B$ – регулярна, має $n-1$ різних скінченних елементарних дільників $(\lambda - \lambda_1), (\lambda - \lambda_2), \dots, (\lambda - \lambda_{n-1})$, і 1 нескінченний елементарний дільник μ .

Тоді, згідно з теоремою:

$$H = \begin{pmatrix} 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix}, \Omega = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \lambda_1 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \lambda_{n-1} \end{pmatrix}.$$

Система (2) набуде вигляду:

$$\begin{pmatrix} 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \dot{y}_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \lambda_1 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \lambda_{n-1} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{pmatrix}.$$

Або

$$\begin{cases} 0 = y_1, \\ \dot{y}_2 = \lambda_1 y_2, \\ \dot{y}_3 = \lambda_2 y_3, \\ \dots \\ \dot{y}_n = \lambda_{n-1} y_n. \end{cases}$$

Кожне з рівнянь системи, починаючи з другого, є диференціальним рівнянням зі змінними, що розділяються.

Розглянемо рівняння:

$$\begin{aligned} \dot{y}_2 &= \lambda_1 y_2, \\ \frac{dy_2}{dt} &= \lambda_1 y_2, \\ \frac{dy_2}{y_2} &= \lambda_1 dt, \\ \ln y_2 &= \lambda_1 t + \ln C_1, \\ y_2 &= C_1 e^{\lambda_1 t}. \end{aligned}$$

Аналогічно розв'язується решта рівнянь системи.

Отже, маємо розв'язок:

$$y = \begin{pmatrix} 0 \\ C_1 e^{\lambda_1 t} \\ \vdots \\ C_{n-1} e^{\lambda_{n-1} t} \end{pmatrix}.$$

З рівності $x=Qy$ знаходимо розв'язок системи (1).

Випадок 2. В'язка $A - \lambda B$ – регулярна, має 1 скінченний елементарний дільник $(\lambda - \lambda_0)$ і $n-1$ нескінченних елементарних дільників μ .

В даному випадку:

$$H = \begin{pmatrix} 0 & \dots & 0 & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}, \Omega = \begin{pmatrix} 1 & \dots & 0 & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \lambda_0 \end{pmatrix}.$$

Одержимо систему:

$$\begin{cases} 0 = y_1, \\ \dots \\ 0 = y_{n-1}, \\ \dot{y}_n = \lambda_0 y_n. \end{cases}$$

Розв'язком даної системи є вектор

$$y = \begin{pmatrix} 0 \\ \dots \\ 0 \\ c e^{\lambda_0 t} \end{pmatrix}.$$

Повертаючись до заміни, знаходимо шуканий вектор x .

Випадок 3. В'язка $A - \lambda B$ – регулярна, має 1 скінченний елементарний дільник $\lambda - \lambda_0$ кратності $n-1$ і 1 нескінченний елементарний дільник μ .

Тоді матриці H і Ω , згідно з теоремою, матимуть вигляд:

$$H = \begin{pmatrix} 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix}, \Omega = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \lambda_0 & 1 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \lambda_0 \end{pmatrix}.$$

Підставимо H і Ω у систему (2) і отримаємо систему диференціальних рівнянь, яку можна легко розв'язати:

$$\begin{cases} 0 = y_1, \\ \dot{y}_2 = \lambda_0 y_2 + y_3, \\ \dots \\ \dot{y}_{n-1} = \lambda_0 y_{n-1} + y_n, \\ \dot{y}_n = \lambda_0 y_n. \end{cases}$$

Розв'язуючи, починаючи з останнього, диференціальні рівняння, отримаємо загальний розв'язок:

$$y = \begin{pmatrix} 0 \\ \left(C_1 \frac{t^{n-2}}{(n-2)!} + C_2 \frac{t^{n-1}}{(n-1)!} + \dots + C_{n-1} \right) e^{\lambda_0 t} \\ \dots \\ (C_1 t + C_2) e^{\lambda_0 t} \\ C_1 e^{\lambda_0 t} \end{pmatrix}.$$

Тоді повертаємось до заміни $x=Qy$ і знаходимо шуканий вектор x .

Приклад. Розв'яжемо систему диференціальних рівнянь $B \frac{dx}{dt} = Ax$,

$$A = \begin{pmatrix} 2 & 1 & 1 \\ 1 & 2 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \end{pmatrix}, B = \begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \end{pmatrix}.$$

В'язка регулярна ($\det(A+\lambda B) \neq 0$). Виконавши елементарні перетворення над рядками і стовпцями в'язки $A+\lambda B$, знаходимо її канонічний вигляд:

$$A + \lambda B = \begin{pmatrix} 2 + \lambda & 1 + \lambda & 1 + \lambda \\ 1 + \lambda & 2 + \lambda & 1 + \lambda \\ 1 + \lambda & 1 + \lambda & 1 + \lambda \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 + \lambda & 2 + \lambda & 1 + \lambda \\ 1 + \lambda & 1 + \lambda & 1 + \lambda \end{pmatrix} \sim$$

$$\sim \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 2 + \lambda & 1 + \lambda \\ 0 & 1 + \lambda & 1 + \lambda \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 1 + \lambda \\ 0 & 0 & 1 + \lambda \end{pmatrix} \sim \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 + \lambda \end{pmatrix}.$$

$$\Omega + \lambda H = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} + \lambda \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}.$$

Перетворюючі матриці:

$$P = \begin{pmatrix} 1 & 0 & -1 \\ 0 & 1 & -1 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}, Q = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ -1 & -1 & 1 \end{pmatrix}.$$

Отже, маємо систему:

$$\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \dot{y}_1 \\ \dot{y}_2 \\ \dot{y}_3 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ y_3 \end{pmatrix}.$$

Або

$$\begin{cases} 0 = y_1, \\ 0 = y_2, \\ \dot{y}_3 = y_3. \end{cases}$$

Розв'язком системи є вектор $y = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ ce^t \end{pmatrix}$. Отже, $x = Qy = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ ce^t \end{pmatrix}$.

Література

1. Гантмахер Ф.Р. Теория матриц. – М.: Наука, 1988. – 552с.

УДК 330.1

ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА МВФ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Шило В.О., студентка II курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: к. е. н., доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

На Бреттон-Вудській конференції ООН з валютно-фінансових питань 22 липня 1944 р. була розроблена основа угоди – Хартія МВФ. Найбільш істотний внесок у розробку концепції МВФ внесли Джон Мейнард Кейнс, який очолював британську делегацію, і Гаррі Декстер Уайт – високопоставлений співробітник Міністерства фінансів США. Остаточний варіант угоди перші 22 держави підписали 27 грудня 1945 року – офіційна дата створення МВФ. МВФ розпочав свою діяльність 1 березня 1947 р. як частина Бреттон-Вудської системи. У цьому ж році Франція взяла перший кредит. В даний час МВФ об'єднує 188 держав, а в його структурах працюють 2500 чоловік зі 133 країн.

Основною метою МВФ є регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів та надання їм фінансової допомоги в разі потреби. Надання кредитів зазвичай супроводжується набором умов і рекомендацій, спрямованих на поліпшення ситуації. Політика і рекомендації МВФ щодо країн, що розвиваються, неодноразово піддавалися критиці, суть якої полягає в тому, що виконання рекомендацій і умов в остаточному підсумку спрямовані не на підвищення самостійності, стабільності та розвитку національної економіки держави, а лише на прив'язування її до міжнародних фінансових потоків.

Істотну роль в організаційній структурі МВФ відіграє Міжнародний валютний і фінансовий комітет (МВФК – англ., International Monetary and Financial Committee). З 1974 р. до вересня 1999

р. його попередником був Тимчасовий комітет з питань міжнародної валютної системи. Він складається з 24 керівників МВФ, у тому числі від Росії, і збирається на свої сесії двічі на рік. Цей комітет є дорадчим органом Ради керуючих і не має повноважень для прийняття директивних рішень. Тим не менше він виконує важливі функції: спрямовує діяльність Виконавчої ради; виробляє стратегічні рішення, які відносяться до функціонування світової валютної системи і діяльності МВФ; подає Раді керуючих пропозиції про внесення поправок до Статті Угоди МВФ. Подібну роль відіграє також Комітет з розвитку – Об'єднаний міністерський комітет Рад керуючих СБ та Фонду (Joint IMF – World Bank Development Committee).

Основними цілями МВФ є:

- сприяння міжнародній співпраці в валютно-фінансовій сфері;
- сприяння розширенню і збалансованому росту міжнародної торгівлі;
- забезпечення стабільності валют, підтримка відносин у валютній сфері серед держав-членів і не допускання знецінення валют з метою отримання конкурентних переваг;
- надання допомоги в створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами-членами, а також в усуненні валютних обмежень;
- надання (тимчасово) державам-членам засобів в іноземній валюті, які давали б їм можливість виправляти порушення рівноваги своїх платіжних балансів.

Щоб досягти даних цілей МВФ обстоює ідею глобалізації, яку пропонує і Україні, вказуючи, що глобалізація – це те, що потрібно для сприяння економічному зростанню, проте лише добре функціонуюча ринкова економіка зможе скористатися надбаннями глобалізації. Тому МВФ не підтримує ідею економіки, покинутої напризволяще. Ринки не можна

залишати без нагляду. Розумне регулювання може допомогти у збереженні довкілля, захисті споживачів та робітників, запобігти посиленню монополій шляхом заохочення конкуренції. Добре сплановане регулювання допомагає забезпечити соціальне сприйняття ринкової економіки. Особливу увагу МВФ

приділяє трьом наступним сферам. По-перше, розвиток ринкової економіки вимагає забезпечення загальної фінансової стабільності і впровадження розсудливої макроекономічної політики. МВФ віддавна наголошує на важливості забезпечення стабільності цін, як передумови стабільного зростання інвестицій та розвитку економіки. Багато країн, включно з Україною, переконалися на власному тяжкому досвіді, що інфляція є фальшивими ліками від економічних проблем. Надаючи поради щодо економічної політики, МВФ підкреслює, що перевагу необхідно надавати стабільному економічному зростанню, а не експансіоністській фіскальній та монетарній політиці у марній гонитві за тимчасовим підвищенням темпів зростання, що дає поштовх розкручуванню інфляції і виникненню проблем із платіжним балансом.

Другою сферою, де ретельне регулювання має надзвичайно важливі наслідки, є фінансовий сектор. Необхідні пруденційні механізми, які слугуватимуть запобіжниками для збереження здорового стану фінансової системи і відвернення ризику масового звернення вкладників до комерційних банків для отримання своїх депозитів, що може мати потенційно руйнівні наслідки для макроекономіки. Відтак, банки повинні надавати достовірну інформацію про обсяги не-ефективних активів, а також власну недостатню платоспроможність; їхні клієнти мають перейти на прийняті у міжнародній практиці методики бухгалтерського обліку та піддаватися аудиторським перевіркам; а країни повинні мати достатню кількість політично незалежних та незаангажованих фахівців з банківського нагляду. Аналогічним чином, ефективний ринок капіталу вимагає своєчасного надходження достовірної інформації до інвесторів, а також встановлення правил, що запобігатимуть спекуляціям інсайдерів та маніпулюванню ринком.

Міжнародні потоки капіталів є третьою сферою, за якою МВФ рекомендує ретельно слідкувати. Кризи в Азії та Росії поновили дебати на стару тему. До позитивних надбань відносять той факт, що безпрецедентне розширення доступу до міжнародних ринків капіталу дало змогу банкам та представникам ділових кіл країн, що розвиваються, запозичувати кошти дешевше, ніж вони мали змогу робити це у себе в країні, що у свою чергу відкрило можливості для зростання інвестицій та економічного зростання. Аргументом проти є той факт, що ринки не завжди мають рацію: вони можуть зазнати і зазнають краху. Надлишковий притік капіталу протягом тривалого періоду може час від часу призводити до різких відкатів. Надзвичайно бурхливе реагування ринку може спричинити до поширення кризи від одного ринку до іншого. Це часто набуває форми пророцтв, які самі себе накликали, як наприклад, коли банківська система послаблюється під тиском, який спричиняє девальвацію. Під час кризи ліквідності, фінансування з приватного сектору випаровується, і країни змушені вживати болючих кроків по здійсненню перетворень. Таким чином, МВФ радить своїм країнам-членам користуватися можливостями, забезпечуваними вільним переміщенням капіталу, у той же час спонукаючи їх вжити усіх застережних заходів

з метою запобігання розвитку нестабільності або фінансової кризи. Маються на увазі рекомендації по забезпеченню вільного

шляху для надходження іноземних прямих інвестицій у ключові сектори, такі як зв'язок, транспорт та інші послуги. Однак, перед тим, як відкрити свою

економіку для короткотермінових потоків капіталу, вони повинні зміцнити свій банківський сектор. Країни, які бажають скористатися перевагами,

забезпечуваними вільним переміщенням капіталу, можливо, будуть змушені

погодитися на більш гнучкий обмінний курс або додаткову активізацію фіскальної або монетарної політики. Ретельне спостереження за макроекономікою, можливо, доповнене пруденційними обмеженнями на вільне переміщення капіталу, може знадобитися для того, щоб захистити найменш захищені верстви населення від катастрофічних соціальних ситуацій, які неunikно створюються під час фінансових криз.

Але не тільки в цих сферах потрібні зміни. Вільна ринкова економіка вимагає чіткої політики щодо видатків з бюджету, якщо йдеться про забезпечення доступу широких верств населення до надбань глобалізації. Це пов'язано з тим, що малоімовірно, щоб конкуренція, залишена напризволяще, дала соціально прийнятний результат. Технологічний прогрес віддає перевагу працевлаштуванню висококваліфікованої робочої сили перед некваліфікованою. З цієї причини МВФ, надаючи поради країнам-членам, що стосуються бюджетних видатків, закликає їх приділити увагу соціальним міркуванням. Більше поширення і більш висока якість базових послуг у сфері освіти та охорони здоров'я дають можливість малозабезпеченим верствам населення набути гуманітарного капіталу, якого вони потребують для того, щоб стати продуктивними членами суспільства і зробити свій внесок у забезпечення економічного зростання. МВФ також підкреслює необхідність добре спланованої і ефективної з точки зору затрат системи соціального захисту для того, щоб полегшити робітникам та підприємцям процес адаптації до зрослої конкуренції та ринкових умов, а також захистити їх від тимчасових сплесків безробіття та втрат доходів. Однак, основне завдання полягає в тому, щоб розробити цей захист у ефективній манері, мінімізувавши для суспільства пов'язані з цим видатки. Бюджетна політика може виконати це завдання краще, аніж протекціонізм у стосунку до певних видів діяльності або надмірні заходи по захисту робочої сили.

Незважаючи на те, що МВФ був створений у 1945 р., приєднання України до цієї міжнародної фінансово-кредитної організації сталося набагато пізніше. Лише з 3 червня 1992 р. Верховною радою України був прийнятий Закон України "Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції і розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку і Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій".

У березні 2004 року радою директорів МВФ було ухвалено програму "упереджувальний stand by" для України терміном на 12 місяців, за якою під час погіршення платіжного балансу у країні є можливість звернутися до фонду з метою отримання кредиту на суму 605 млн. доларів. Сама програма спрямована на підтримку сталого економічного зростання і на забезпечення тривалої макроекономічної стабільності. Україна, можливо, і не зверталася б за допомогою, але на це підштовхнув стрімкий економічний спад під час кризи. І вже в жовтні 2008 р. для проведення експертної оцінки функціонування банківської та фінансової системи України в умовах загострення світової фінансової кризи почала роботу місія МВФ.

Джейла Пазарбазіолу, перебуваючи на зустрічі з Головою Верховної Ради Арсенієм Яценюком, зробила очевидні висновки, що світова криза сильно впливає на економіку України і наголосила, що для того, щоб отримати кредит від МВФ необхідний план захисту економіки від наслідків світової фінансової кризи. Створення цього плану повинно ґрунтуватися на основі взаємодії всієї української влади і використання всього потенціалу країни. Готовність для надання Україні кредиту на 15 років у сумі 16,5 млрд. доларів під 4% річних для подолання проблем в економіці було підтверджено МВФ в кінці жовтня 2008 року.

Уряд України та Національний банк домовилися з МВФ про низку заходів, які потрібно виконати, щоб Україна змогла отримати кредит. У цій домовленості висувалися питання економічного характеру, спрямовані на вирівнювання платіжного балансу, підтримку банківського сектора, збалансування бюджету та прийняття Верховною Радою законодавчих змін, спрямованих на фінансово-економічну стабілізацію. Заради отримання кредиту раді довелось згуртуватися і був прийнятий новий президентський законопроект "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України".

У відповідь 5-го листопада 2008 року МВФ ухвалив рішення про виділення Україні кредиту stand by на суму близько 16,4 млрд. доларів для подолання проблем в економіці. Саме з цього моменту почався шлях України в "нове" життя. Перший транш у сумі 4,5 млрд. доларів був отриманий швидко, а щодо другого виникли питання, бо за умовами видачі кредиту, бюджет України

не мав би бути дефіцитним. Проте цього в 2009 р. не сталося. Крім того було збалансовано державний Пенсійний фонд і фінансовий план НАК "Навтогаз України". Щоб виправити ситуацію 3-го березня 2009 року влада України відправила листа до МВФ, в якому пообіцяла в квітні-травні змінити бюджет, виставити на продаж стратегічні об'єкти, збільшити пенсійний вік і підняти ціну на газ для населення. Зрештою був отриманий кредит, який, як очікувалося, дозволить країні подолати значний спад промислового виробництва.

Загалом Україна отримала тільки два транші на суму 3,4 млрд. доларів. Впродовж минулого 2012 року Україна повернула фонду 3,74 млрд. доларів за поточним курсом. Але платежі стають більшими і вже цього року становлять приблизно 5,63 млрд. доларів, тому потрібні нові позики від МВФ для рефінансування цих витрат. В минулому році у владі лунали думки, що участь МВФ в українській економіці не така вже й важлива і що можна обійтися й без нього. Сучасній Україні (її економіці та державним фінансам) легше, ніж було у 2008-2009 роках. Очевидних передумов для значного ослаблення гривні на даний час не видно, а фахівці вважають, що за підсумками 2013 року ВВП України зросте. Помірне ослаблення гривні до 10% має забезпечити підтримку експортерів і зміцнити її позиції, а, з іншого боку, не дестабілізувати фінансовий сектор.

Проте подальший діалог між нашою країною і МВФ буде дуже не легким з причини невиконання умов, які висунув МВФ і обіцянок, які надала Україна. Ключовою причиною припинення на деякий час співпраці МВФ з нашою країною було те, що уряд не став у 2011р. збільшувати на 30% тарифи для населення і на 58% - для теплокомуненерго. Тому, щоб наблизитися до наступного траншу, Україні необхідно: подолати стіну підняття "газових" тарифів, консолідувати бюджет, підвищити гнучкість гривні.

МВФ, проаналізувавши газову цінову політику України та можливі наслідки підвищення тарифів, оприлюднив звіт, в якому наголошувалося, що підвищення тарифів на газ і тепло на 20% вивільнить 0,2% ВВП за рахунок скасування необґрунтованого субсидування багатих домогосподарств для допомоги нужденним громадянам. Фонд також зацікавили махінатори, які почали розповсюджуватися за рахунок різниці в тарифах на Україні. Вони незаконно використовували газ в незаконних цілях, а оплачували його за тарифами для населення. Саме підвищення тарифів повинно було б знешкодити та відбити бажання у махінаторів займатися незаконними справами. Реакцією на це з боку української держави стали публічні заяви глави уряду М.Азарова щодо ймовірного запровадження в Україні диференційованої системи тарифів, що передбачає їх підвищення для заможних верств населення.

Стосовно консолідації бюджету, то запланований офіційний розмір дефіциту у 3,2% ВВП, може бути перевищений і скласти близько 5%. Навряд чи МВФ погодиться на таку велику цифру, адже місія фонду вимагає скорочення дефіциту до 2,5–3% ВВП. Однак, якщо уряд надасть фонду програму дій, за якою він працюватиме над скороченням цього дефіциту в наступні роки, МВФ може піти на поступки.

Щодо підвищення гнучкості гривні, то з формальної точки зору НБУ її наче й виконував, дозволяючи ринковому курсу відхилитися від офіційного, але переважно не більш, як на 2%. І хоча у листопаді 2012 р. МВФ оприлюднив звіт, у якому висловлювалася думка, що обмінний курс гривні до долара США переоцінений і зниження курсу національної валюти на 13% дало б змогу Україні досягти бездефіцитного платіжного балансу, НБУ робити його плаваючим не збирається.

Отже, постає питання: чи потрібна незалежній українській державі співпраця з МВФ? Очевидно, що так. І найголовніше у ній – не гроші, які може отримати країна у якості кредиту, а спільна розробка програми дій макроекономічного характеру з чіткими сумісними цілями, завданнями, критеріями виконання. Це дало б змогу Україні справитися із зовнішніми загрозами і ризиками фінансово-економічного характеру; подолати сировинну спрямованість експорту; високі обсяги повернення та обслуговування в 2013-му і наступних роках державних боргів (насамперед зовнішніх); великі внутрішні економічні дисбаланси (бюджетні, зовнішньоторгівельні, валютні) і, в кінцевому результаті, навчитися розробляти чітку та передбачувану економічну політику, яка б проголошувала реалістичні цілі та завдання.

Література

1. Пасочник В. МВФ: Нова місія і старі питання./Пасочник В.//Дзеркало тижня. – №3.-26 січня 2013 р.
2. http://pidruchniki.ws/12920522/ekonomika/mizhnarodniy_valyutniy_fond_osnovni_tsili_napryami_diyalnosti
3. <http://svit.ukrinform.ua/organizations.php?page=mvf.htm>

УДК 930.2(477)"15/17"

РІПКИ: ПРОБЛЕМИ ТОПОНІМІКИ ТА ПЕРШОЇ ІСТОРИЧНОЇ ЗГАДКИ

Биховець М. М., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к.і.н., доц. **Луняк Є.М.**, кафедра історії України та політології

Історія рідного краю, певне, завжди буде цікавити її мешканців. Особливо свідомих громадян своєї малої батьківщини. Серед історичних районів Чернігівської області Ріпкинщина займає особливе місце. До наших днів збереглося чимало пам'яток археології, історії, архітектури, за кількістю та значенням яких Ріпкинщина могла б бути справжньою туристичною "перлиною" Чернігівщини. Саме тому хочу звернутися до такого питання, що стосується топоніміки Ріпок і дати заснування.

Прийнято вважати, що перша писемна згадка про Ріпки відноситься до 1607 р., коли шляхтичі Микола, Іван, Ждан та Михайло Глібовичі-Пероцькі за 4 тисячі червінців заставили село Ріпки Миколі Бакуринському. Викупити своє майно їм так і не вдалося. Згідно з переказом, першими його поселенцями були брати Богдан і Лешко Ріпчичі. Інша версія назви: від слова "ріпа", поширеної тут рослини [4, 62]. Але, чи можна вважати саме цю дату першим писемним датуванням населеного пункту та коли саме виникли Ріпки, і звідки походить назва?

У 1607 р. шляхтичі Микола, Іоанн, Ждан та Михайло Пероцькі позичили гроші у шляхетного Миколи Бакуринського, заставивши свою родову *"маєтність нашу, отъ предковъ нашихъ намъ наслѣдственно спадшую, а имянно Рѣпки съ людьми по обоихъ сторонахъ рѣчки живучими со всѣми угодыями"*. Потребу у грошах брати пояснювали претензіями інших охочих до їхнього майна: *"что мы всѣ обще, имѣя тяжбу с желателями похитить наше владѣніе, оставшоеся от предковъ нашихъ, намъ наслѣдственное спадшое, взяли въ позикку в его благородія на правніе протори золотою монетою червонцовъ чотири тисячи на чотири года, а за прошествіе того срока должни мы оную вишпрописанную сумму чтири тисячи червонцовъ отдать, при отдачѣ же тѣхъ денегъ пятую тысячу червонцовъ проценту имѣемъ наградити"* [3]. Шляхтич Микола Бакуринський переселився з Правобережної України до Любецького староства Київського воєводства десь на самому початку XVII ст. Між іншим, помилково вважається, що до 1618 р. Ріпки знаходились на "московській території", але це не так, під владою Московської держави Ріпки були лише у 1500-1508 рр., разом із усією Любецькою волостю Київського воєводства [3]. Пероцькі заставили Пероцьковщину Бакуринському під час московсько-польської війни 1605-1618 рр., коли шляхта була зобов'язана виїхати на війну. Саме тому борговий запис Пероцьких від 6 грудня 1607 р. абсолютно невинно був занесений до магістратських книг Луцького замку: *"книгъ гродскихъ замку Луцкаго поданій и уписаній к дѣламъ 1607 года гану арія 9 дня (9 січня)"*. Шляхта, що знаходилася в діючій армії, очікувала наступу на Смоленськ (активна фаза військових дій розпочалась лише влітку 1609 р.), вочевидь, це була й реальна можливість оперативного отримати королівське підтвердження: *"а когда подъ Смоленскъ притянетъ нашъ король съ своимъ войскомъ тамо его величество просить имѣемъ, чтобы по сему нашему листу своєю государственною грамотою сіе благородному его милости господину Николаю Бакуринскому утвердилъ"* [3].

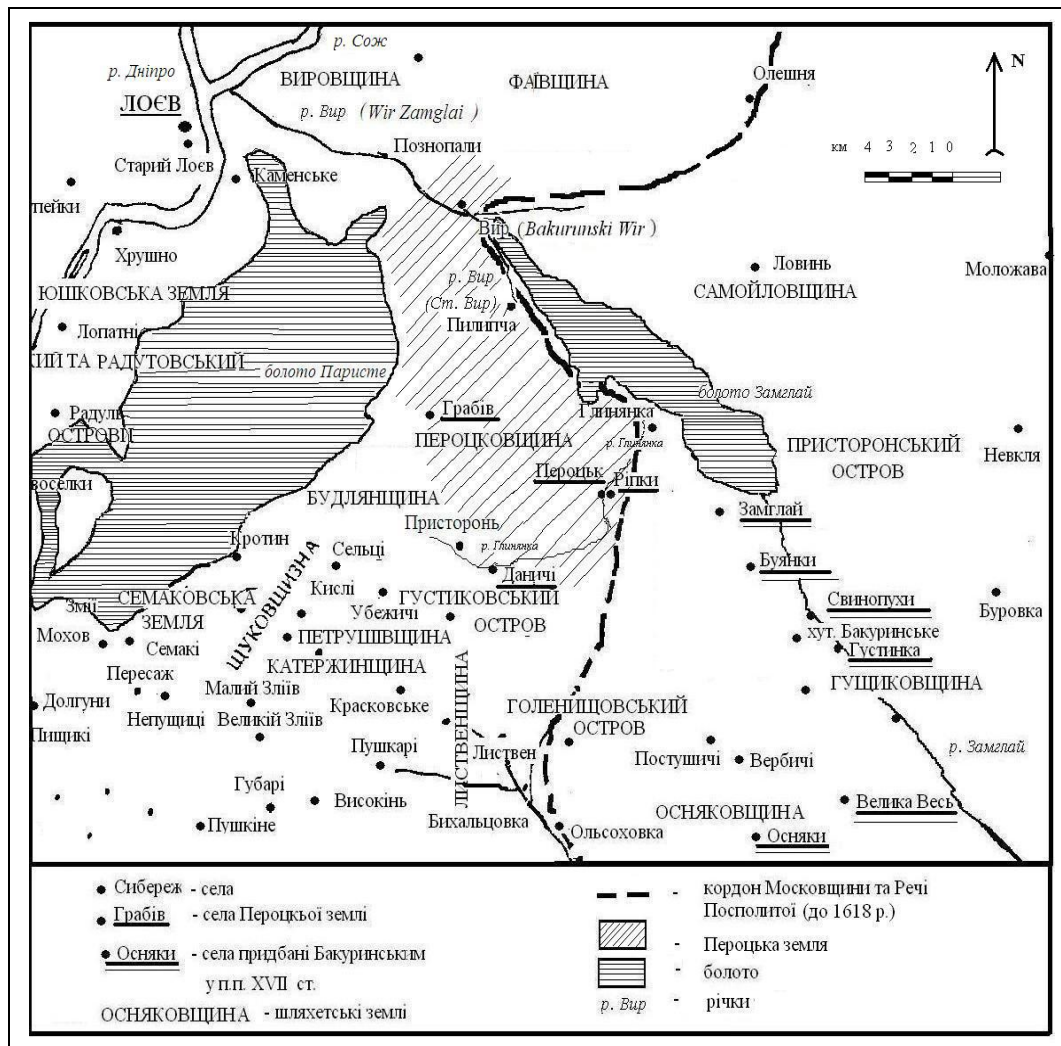
В цей час велася віськові дії. Осада Смоленська розпочалась у вересні 1609 р. та тривала до 1611 р. На четвертому місяці облоги Смоленська (*"в обозъ нашемъ под Смоленскомъ"*), 20 грудня 1609 р. Бакуринський отримав від Сигізмунда III королівський привілей на Пероцьковщину. Вочевидь, не маючи можливості повернути борг та знов потребуючи грошей, Пероцькі повністю продають свою діничну маєтність. Вже не вони повинні були виплатити Бакуринському 4000 тисячі боргу та відсоткову тисячу, а Микола Бакуринський доплачує колишнім власникам Ріпок половину з цієї тисячі. [2, 83]

До Миколи Бакуринського перейшла Пероцька земля, *"при которой земля... леса, боры, дубровы, болота, рѣки, перетоки, пташіе, зверине и той пуще ловле и рыбніе на рѣчце верхъ Вири, на млинъ займа противъ бору(.) один ихъ, Пероцькихъ, берегъ противъ, мовить, льсу, острова; здругого боку дуброва другихъ сябровъ шляхтъ"* [3]. Цією землею Бакуринський заволодів на правах співвласності: *"Въ которой земля по купль теперешной належитъ пану Бакуринскому двѣ части отъ сябров (співвласників) уже его"* [3].

До набутих маєтностей також належав острів Туричі (Скуриці) та Черничін ліс. В документі зазначалось, що на Перицковщині проживає ще родина Ріпчичів: "На котрой земль оселе, люде, названіє Репки, по надъ рѣчкою зъ одного боку и на другомъ половина". Перицькі також залишили за собою право проживати на цій землі (про це йшлося й в акті застави Ріпок): "кромь собствєнныхъ нашихъ жилыхъ домовъ", або ж у продажному акті: "впросилисе житъ на тѣхъ добрахъ мешкално, не на уряде". [3]

До того ж, Микола Бакуринський вже встиг скупити частину навколишніх земель – села Густинку, Велику Вісь та Осняки (сучасні Гусинка, Велика Вісь, Осняки): "за показаніємъ намъ купчихъ записовъ на добра свои Гусинке, Велковесь, Осняки, которые маєтности лежать в воеводствѣ Кіевскомъ. На которые всь меновите добра Перицковщизніе на особливомъ листе нашемъ граничене зъ документовъ его, пана Бакуринскаго, вибрано и ему записано" [3]. Цікаво, що ці набуті маєтності, на відміну від Ріпок, згодом, найменше до 1605 р. дійсно знаходились на території Московської держави та, вочевидь, були придбані у московського боярства, адже чимало чернігівських "дітей боярських" перейшли на службу Речі Посполитої.

Вже наприкінці XVI ст. приналежність Чернігівщини до Московщини була суто номінальною, реально ця територія належала Литві. Можливо, саме тому вже на початку війни за ці території, у 1609-1611 рр. на Чернігівщині було відновлено владу Речі Посполитої. Деулінське перемир'я 11 грудня 1618 р. лише юридично закріпило Чернігово-Сіверщину за Річчю Посполитою [2, 107].

Перицька земля у першій половині XVII ст.

Як бачимо, у борговому запису Перицьких Ріпки згадані не як село, а як маєтність, а у грамоті Сигізмунда III – як земля. До того ж, в обох документах зазначено, що Ріпки входили до складу давнього дідичного (отриманого від діда-прадіда) володіння – Перицковщини. Перицька земля (*ziemia Peroska*) неодноразово описувалась у першій половині XVII ст. під час проведення королівських ревізій Любецького староства Київського воеводства. Посесорами Перицковщини у

1615-1616 та 1622 рр. були шляхтичі Рибчичі (чи Ріпчичі) та Даничі [1; 6, 710]. Найбільш повний перелік землеволоділців наведений лише у матеріалах люстрації 1636 р. Землями у Ріпках та Даничах володіли шляхтичі Микола, Ян, Герасим, Семен, Шерхо, Яско, Опанас, Ждан, Войтех, Міско та Гришко і Кузьма Мойсеєнки та Малко Перицькі-Ржепчикови (Перицькі-Ріпчичі). Кілька шляхтичів Даничів володіли землями у селі Даничі.

Звернімо увагу, що у ревізії 1636 р. Перицьковщина на згадується, натомість, в люстрації наявні назви двох сіл – Ріпки та Даничі. Не зустрічаємо про неї відомостей і у більш пізніх документах – середини XVII - XVIII ст., а от Ріпки у 1636 р. названі "осадою", у цьому контексті – як село. Відомо, що у другій чверті XVII ст. Даничі володіли частиною села Даничі (3 дими), Перицькі – володіли 1 поселенням (12 димів), а Ріпчичі – володіли частиною 1 поселення (3 дими).

Постає питання, куди зникло доволі велике с. Перицьк (Перицьке), яке у 1628 р. мало 9 "городів" (городництво було дуже поширеним заняттям у регіоні, але передусім – це податкова категорія. "Город" вважався низько товарним виробництвом, що забезпечувало потреби його власників).

Відповідь на це знаходимо у вищезгаданих документах 1607-1609 рр. У борговому запису 1607 р. шляхтичів Перицьких наявний опис приналежної їм частини Перицьковщини – "*а имянно Рьпки съ людми по обоихъ сторонахъ рьчки живучими*". Увагу на це звернув історик О. Лазаревський, дослідник зазначав, що на одному березі річки Вир сиділи Ріпчичі, а на іншому Перицькі – саме тут знаходилась земля продана Миколі Бакуринському[3].

В нарисах з історії Чернігівської єпархії відомого церковного діяча та історика Філарета (Гумілевського), наведена вочевидь більш пізня копія цього ж документу: "*один берег Перицьких, а другою с другими владельцами*".

Перша згадана в документі річка – це річка Вир. На території сучасного Ріпкинського району протікає дві річки з такою назвою – Вир, що впадає до річки Сож у селі Суслівка, та Сухий Вир – права притока Виру. Обидві річки починаються у болоті Замглай (польськ. – "туман, мряка"), та знаходяться, відповідно, на півночі та на північному заході від Ріпок. Але на початку XVII ст. річку Вир називали як "Великий Вир-Замглай", а Сухий Вир стали називали "Бакуринський Вир" [4, 72-73]. Таким чином, згадана у документі річка Вир – це сучасна річка Старий Вир. Яка ж річка згадана у документі другою?: "*На которой земля оселе, люде, названіе Репки, по надъ рьчкою зъ одного боку и на другомъ половина*". Єдиною річкою, яка повністю відповідає цьому опису, – це річка Глинянка (на сьогодні – це струмок в Ріпках) [3].

Відповідно, щонайменше до 20-х рр. XVII ст. Ріпки фактично склалися з двох населених пунктів – села Перицьке на лівому березі Глинянки (річка впадала у болото Замглай), приналежне шляхтичам Перицьким, а згодом – Бакуринському, та правобережних Ріпок – приналежних шляхтичам Ріпчичам. Пізніше і ця маєтність відійшла до Бакуринських.

Таким чином, час появи Ріпок (чи вірніше, Ріпок-Перицька) необхідно скоригувати. Першим з цих двох поселень, безсумнівно виник Перицьк (Перицьке, Перицьк) – родова маєтність любецьких бояр Перицьких, однієї із найдавніших родин регіону. На слушну думку історика Лазаревського, роди любецьких шляхтичів Перицьких, Даничів та Ріпчичів (різні гілки цього роду виступали під прізвищами Ріпчичів, Репчицьких, Репчиців, Рибчиців) походять від єдиного роду – роду Перицьких.

Перицька земля була одним з найстаріших землеволодінь регіону. О. Яблоновський вважав, що вона була пожалувана Сигізмундом II Августом Репчичам (Рибчицям) та Даничам (Перицьким). Вже після цього (1571 р.) тут виникають село Ріпки та село Даничі.

13 березня 1571 р. Сигізмунд II Август надав королівський привілей великій групі шляхти Любецького староства. Саме у цьому документі знаходимо першу писемну згадку про Перицьковщину (Перицьк). Любецькі зем'яни Ріпчичі, Даничі та Перицькі отримали право володіти "*добрами Перицькими*". З цієї землі вони несли військову службу. У привілеї зазначалось, що Перицькі володіли цим маєтком здавна: "*здавна уживаютъ и с того нам службу земскую служатъ*". Зауважувалось, що більш давні королівські та старостинські пожалування або загинули при пожежах, або ж були втрачені під час воєн з Московською державою ("*од неприятеля нашего Московского забранные*") [5, 182].

На кінець XVI ст. припадає перша писемна згадка саме про назву "Ріпки". Дослідник родинного архіву Бакуринських Ю. Татищев ще на початку XX ст. віднайшов привілей 1585 р. польського короля Сигізмунда III Перицьким та Даничам, за яким вони підтверджували своє право на володіння Ріпками (у 1634 р. цей привілей був підтверджений Владиславом IV). На жаль, цей документ не дійшов до нашого часу.

Таким чином, засновниками Перицьку-Ріпок були представники одного із найдавніших родів регіону – роду Перицьких-Даничів-Ріпчичів. Село Ріпки виникли на їхній родовій маєтності – Перицьковщині, на березі річки Глинянка, навпроти села Перицьке. Обидва населених пункти

об'єдналися під назвою Ріпки, коли й ця частина Перецьковщини перейшла у володіння Бакуринських. Цікаво, що Ріпки могли називатися й як Рибки, адже дрібні шляхтичі Любецького староства Ріпчичі довгий час називалися й Рибчицями чи Рибчицькими.

Дане питання детально вивчав І. В. Кондратьєв – к.і.н., доцент Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, науковий співробітник Історико-археологічного музейного комплексу "Древній Любеч".

Таким чином, питання про точну дату заснування Ріпок до сих пір не є визначеним до кінця. Загалом можна зробити висновок, що перша писемна згадка, а отже і дата заснування міста є 1571-й рік, а не 1607, як вважалося раніше. Адже історично назва Ріпки є тотожною назва - "Перецьк", отже можна зробити висновок, що Ріпки є найменше на півстоліття старшими, ніж вважалося раніше.

Література

1. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. – К., 1983. – 816 с.
2. Кондратьев І. В. Під Литвою, Москвою та Польщею (до історії сіл Чернігівського району у XV – першій половині XVII ст.). – Чернігів, 2005. – 152 с.
3. Кондратьєв І. В. Скільки років Ріпкам?// "Життя Полісся".- 2012. - № 8. – 25 лютого. – С. 3.
4. Краю Ріпкинський мій. Під ред. Л. Н. Горлач. – Чернігів, 2004. – 142 с.
5. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – 244 с.
6. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / За редакцією А. В. Кудрицького. – К., 1990. – 1108 с.

УДК 94 (477) (092)

ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ С.БАНДЕРИ

Бондар Я.А., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: д. і. н., проф. **Лепявко С.А.**, кафедра історії України та політології

В історії кожного народу є люди, які опиняються в центрі доленосних подій, стають ініціаторами, організаторами і провідниками масштабних суспільних рухів. З часом їх імена набирають символічного значення і для наступних поколінь служать віхами й орієнтирами, що ними нащадки позначають довгий шлях свого народу до свободи. Має таких людей і Україна.

Однією з найяскравіших знакових постатей в нескінченному ряді подвижників українського національно-визвольного руху є Степан Бандера – Провідник ОУН, теоретик, організатор і символ героїчної і безкомпромісної боротьби українців за власну державність і свободу народів у 30–50 роках ХХ століття. Та лише в останні роки в українців, особливо на Великій Україні, з'явилася можливість одержати об'єктивну інформацію про цю незвичайну Людину.

Мета статті – розглянути ідеї національно-визвольної боротьби С.Бандери.

Визвольно-революційна боротьба ОУН і УПА стала визвольною боротьбою українського народу, в яку включилися всі активні самостійницькі елементи, без уваги на своє партійно-політичне обличчя. Ініціатором, мотором, провідною і головною пробойовою силою в революційних визвольних змаганнях в Україні надалі є революційна ОУН. Таке поширення боротьби, що охоплює всі самостійницькі елементи цілої України, знайшло відповідне політично-структуральне оформлення у створенні загально-національної політичної формації революційно-державного типу [1].

Важливе значення у політичному вихованні та мобілізації українців на революційно-визвольну боротьбу мали легальні та нелегальні прогресивні видання, що виходили на західноукраїнських землях, зокрема громадсько-політичні й літературно-художні журнали "Нова культура" (1923–1924), "Культура" (1924–1934), "Вікна" (1925–1928), "Нові шляхи" (1929–1932), газета "Світло" (1925–1928) та ін. Незважаючи на національний гніт, віддана народів інтелігенція – письменники, художники, композитори, театральні діячі, вчені та ін. – у своїх кращих творах рішуче виступала проти загарбання західноукраїнських земель, засуджувала окупаційний режим, правдиво відображала тяжке життя народних мас, активно підтримувала боротьбу трудящих за соціальне й національне визволення. [10]

Степан Бандера виводить свою теорію визвольної революції з глибинних ідеологічно-світоглядних, суспільно-політичних, економічно-програмових, релігійно-правних засад християнського українського революційного визвольного націоналізму з питомим українській нації історичним народоправством, з основними універсального значення ідеями "свобода народам" – "свобода людині", які, – покладені в підвалину АБН, є метою визвольної революції: розвал росій-

ської імперії на незалежні національні держави поневолених нині народів у їхніх етнографічних межах і знищення комуністичної, тиранської, тоталітарної, монопартійної системи [13].

Степан Бандера не міг би бути визначним теоретиком української визвольної революції, якщо б він не був водночас її ідеологом, бо визвольна революція це не лише технічно-воєнна механіка, але передусім глибинні духово-світоглядові й політично-програмові та національно- і соціально-політичні процеси, що творять підґрунтя для збройної боротьби, партизанської, повстанської, чи регулярної визвольної війни. [8]

Розв'язка проблеми внутрішньо-української політики була для Степана Бандери засобом мобілізації народу для визвольної-революційної боротьби, для скріплення революційно-визвольного потенціалу. Тому під тим кутом треба розглядати теж його концепцію виборного Закордонного Українського Національно-Визвольного Центру. [11]

Степан Бандера ставився дуже критично до політики урядів західних держав, а особливо уряду ЗСА, натавровуючи їхню політику стосовно України теж з погляду їхніх власних інтересів. Він убачав традиційне русофільство в них, брак віри в національну ідею, комерційно-еґоїстичний короткозорий підхід до істотних проблем буття чи небуття духової культури, вічних вартостей духу, свободи й справедливості для нації й людини [5].

Ідеї, кадри, дія – це три елементи, які проймають його визвольні міркування. Бувши надзвичайно толерантним до інакше-думаючих, респектуючи політичне зрізничування громадськості, він присвячував особливу увагу розбудові Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Особливістю закордонного життя С. Бандери стала його активна публіцистична діяльність як теоретика революційного націоналістичного руху. Видається, що в умовах психологічного дискомфорту серед відчужених своїх і реальної фізичної загрози життю відбувається ідеологічно-філософське осмислення основних життєвих цінностей і констант націоналістичної боротьби. Після бурхливої мілітарної діяльності і викрешування себе на сталь у польсько-німецьких тюрмах перо у сильних руках цього чоловіка явило нам Правду про глибинно інтимні людські, національні, релігійні і державницькі цінності. Ще далеко не все опубліковано з його теоретичної спадщини, однак збірник праць "Перспективи української революції" (Дрогобич, 1998) – це достатнє відображення його гармонійного внутрішнього життя. [14]

Всі ідеї визвольної боротьби підтримувалися і реалізовувалися, але Московський вплив і могутність більшовізму ставили перепони в цій боротьбі.

З іменем Степана Бандери асоціюється ціла епоха національно-визвольної боротьби. Він протягом 30 років був активним учасником та провідником визвольного руху, основоположником низки політико-ідеологічних, стратегічних і тактичних засад. Його громадсько-політична, організаційна та публіцистична діяльність багатогранна і дуже важлива саме сьогодні. Своє життя, талант і працю він повністю присвятив ідеалам боротьби за визволення України. Таку ж дорогу обрали його брати і сестри та інші родичі. Степан Бандера – автор багатьох праць, у яких ґрунтовно намагався розробити засади українського націоналізму.

Література

1. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич, 1994.
2. Бандера С. Мої життєписні дані // Воля і Батьківщина. – Львів, 1999. – Ч. 1.
3. Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / Упор. М. Посівнич. – Львів: "МС", 2005.
4. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. – Торонто: Срібна сурма, 1986. – Т. 1.
5. Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом // Український визвольний рух. – Львів, 2007. – Зб. 11.
6. Дем'ян Г. Вибрані зразки оповідного фольклору про Степана Бандеру та його родину // Воля і Батьківщина. – Ч. 1 (14 / 30). – Львів, 1999.
7. Дружини українських націоналістів у 1941 – 1942 роках. – Б.м.в., 1953.
8. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Львів: ГВС, 1996. – Ч. 2.
9. Дужий П. Три листи з-за кордону (свідчення) // Шлях Перемоги. – Львів, 1994, 5 лютого.
10. Кальба М. Дружини Українських Націоналістів. – Детройт, 1992.
11. Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т. 1.
12. Кук В. До історії конфлікту між ЗЧ ОУН і ЗП УГВР (роз'яснення "документів", що їх у 1951-1953 роках отримало ЗП УГВР за кордоном від "ОУН-УГВР в Україні") // Воля і Батьківщина. – Львів, 1999. – Ч. 1.
13. Кук В. Степан Бандера (1909-1999 рр.) – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999.
14. Фаріон І. Степан Бандера – практик, теоретик та містик націоналістичного руху. – Івано-Франківськ, 2009.

ОСОБЛИВОСТІ МЕНТАЛЬНОСТІ СТАРОДАВНІХ ПЕРСІВ ЗА "АВЕСТОЮ"

Горобець О.О., магістрантка історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Дудка Р.А.**, кафедра всесвітньої історії

На сьогодні нам недоступні дослідження, які детально характеризують ментальності стародавніх персів, що створює певний вакуум у вітчизняному сходознавстві та обумовлює актуальність теми статті.

В довідковій літературі можна познайомитись з варіативними визначеннями ментальності. Наприклад, менталітет – це підсвідома соціально-психологічна "програма" дій і поведінки окремих людей, нації в цілому, що виявляється у свідомості й у практичній діяльності людей. Джерело її формування – сукупність психологічних, соціально-економічних, природнокліматичних явищ, що діють протягом тривалої еволюції країни [14, 17].

Вперше термін "ментальність" почав використовувати американський мислитель Р. Емерсон всередині ХІХ ст., а в науковий обіг його вводять представники культурно-антропологічного напрямку – етнолог Л. Леві-Брюль та засновники впливової в сучасній історіографії школи "Анналів" М.Блок та Л.Февр [17]. Вони зазначили, що духовна сфера суспільства складається не лише з філософських, політичних, релігійних понять, а й включає ментальні структури, що обумовлюють думки, почуття, цінності та поведінку людей виступають способами їх орієнтації в природному і соціальному світі.

Вчення про індивідуальне несвідоме суттєво доповнив швейцарський психолог, культуролог, фундатор аналітичної психології К.Юнг, який в своєму доробку "Архетипи и символи" [21]. Російський вчений А.Я.Гуревич в праці "К пониманию истории как науки о человеке" [6] та його послідовники долучають різноманітний фактичний матеріал, численні історичні джерела, що дозволяють не лише глибше проникнути в сутність ментальності, а й виокремити її особливості, що виявляються в різноманітних сферах людського буття на різних етапах культурно-історичного поступу людства.

Стосовно ментальності персів, то в першу чергу вона сформована релігією жителів перської держави. Філософсько-світоглядна система зороастризму, його догматика, зміст Авести знайшли відображення в працях і дослідженнях декількох поколінь великих російських і радянських учених, таких, як: В.В.Струве "История древнего Востока" [16], М.М.Дьяконов "Нарисах історії Стародавнього Ірану" [11], І.М.Дьяконов "История Мидии от древнейших времен до конца IV века до н. э." [9], І.М.Оранський "Изучение памятников государства" [13], І.В.Рак "Мифы древнего и раннесредневекового Ирана" [15], М.А.Дандамаєв "Новые данные о религии в Персии на рубеже VI-V вв. до н.э" [8], В.Г.Луконін "Искусство Древнего Ирана" [12], І.С.Брагінський "Авеста" [2], Є.А.Грантовский "Восток в древности" іт.

Серед зарубіжних фахівців, які зробили великий внесок у вивчення Авести та зороастризму, можна назвати М.Бойса "Зороастрийцы: верования и обычаи" [2], Р.Фрая "Наследие Ирана" [18], Ф.Гюиза "Гиды цивилизации" [7].

Мета даної статті – досліджуючи "Авесту" виявити риси характеру, вдачі, а також моральні цінності, які були внутрішньою пружиною персів.

Союз іраномовних племен парсів (персів) сформувався у ІХ ст. до н.е. У VII ст. до н.е. його очолили правителі з роду Ахеменідів, які проводили гнучку політику відносно своїх сильних сусідів. Спочатку перські правителі визнали васальну залежність від Ассирії, а пізніше – від царя Мідії. Але ситуація докорінно чином змінилася, коли до влади в Персії 558 р. до н. е. прийшов Кір II. П'ять років у нього пішло на об'єднання перських племен та зміцнення своєї влади. У 553 р. до н.е. він підняв повстання проти мідійського царя Астіага. Після трирічної напруженої боротьби Кір II здобув перемогу та знищив Мідію, приєднавши її території (Парфію, Гірканію, Вірменію) до їх володінь. Посилення Персії дуже стурбувало її сусідів. Кір розгромив лідійську армію та захопив Лідію і всю Малу Азію з іонійськими грецькими містами (Мілет, Галікарнас, Ефес, Смірна).

На сході перські війська завоювали Бактрію, Согдіану, Арахозію, індійське царство Гандхару, розширивши перські кордони до Верхнього Інду. У 539 р. до н.е. практично без бою перси захопили Вавилон та анексували всі володіння Нововавилонського царства.

Політику батька продовжив наступний перський цар Камбіз (530-522 рр. до н.е.). У 525 р. до н.е. він завоював Єгипет та підкорив сусідніх лівійців. Але коли Камбіз був у Єгипті, у Персії відбувся державний переворот. Новий цар одразу почав обмежувати владу перської знаті, що і стало головною причиною змови проти нього. Представники семи поважних перських родів увірвалися до палацу Гаумати та вбили його. На перському престолі утвердився один із змовників, Дарій, який належав до молодшої гілки роду Ахеменідів, який провів ряд реформ.

Зміцнивши своє положення в Персії, Дарій I відновив завойовницьку політику своїх попередників. У 517 р. до н.е. його війська підкорили та приєднали долину середнього та нижнього Інду та острів Самос в Егейському морі. Отже, Персія стала найбільшою імперією давнини на Сході.

"Авеста" була і залишається одним з ключових документів для вивчення історичного минулого персів. Необхідно пам'ятати, що протягом всього доісламського періоду авестійські тексти передавалися переважно в усній формі, ця традиція мала місце і за часів Сасанідського Ірану, де зороастризм набув статусу державної релігії. Записи Авести з'явилися в IV-V ст. н.е.

Збереглося п'ять частин збірника: Ясна, Вісперед, Вендідад, Яшти, Молодша Авеста. Найголовніші книги Авести – Ясни, Яшти, Вендідад [11, 32]. Саме за цим джерелом найкраще простежується ментальність іранців.

Яшти і Ясна мають спільне коріння. Ясна представляє загальне моління, вихвалання, Яшти вихваляють єдиного всемогутнього бога, конкретних Амеша-Спента і язати. "Молодша Авеста" ("Хорд-Авеста") – збірник молитов і гімнів, призначених для щоденного релігійного вжитку зороастрійців – мирян [1, 10].

Найбільш повну картину суспільного ладу і правових інститутів створює "Вендідат" (закони проти девів), у двадцяти двох главах якого викладаються закони релігійних обрядів, здатних знищити девів землеробства і скотарства. Поділ на чотири стани: жерців (атраван), воїнів, землеробів і ремісників звичний для індоіранців. "Авеста" не виділяє рабів в якості самостійного стану, але згадує про них [8, 55].

Згідно з повчанням Заратуштри, в світі існує два божества: добре - Ахура-Мазда і зло – Анхра-Манью, між якими точиться постійна боротьба. Ахура-Мазда – творець всього кращого, доброго: "Два изначальных духа принесли: первый – жизнь, второй – разрушение жизни. Между ними дайвы сделали выбор: они выбрали духа разрушения и все вместе кинулись к Айшме, с помощью которого они портят жизнь людей (30, 4, 6)". Закони Мазди – вираз демократичної ідеології, інтересів селян-общинників. Вони всі пронизані турботою про трудящих, що проявляється і у вихваланні землеробства, необхідності матеріального благополуччя, збільшення кількості худоби: "...там, где праведный человек воздвигает дом, наделенный огнем и молоком, женой, детьми и хорошими стадами; в этом доме благоденствуют скот и собака, и жена, и ребенок, и всякое житейское добро..." ("Вендідад", 3, 31). Тобто в стародавніх персів під впливом релігії складались моральні норми, світобачення та естетичні погляди [15, 5].

Праця була невід'ємна від віри персів: "Митру, многопастбищного... бдящего, мы чтим, который устанавливает колонны дома с высокими опорами, укрепляет косяки, столбы [ворот]. Тому дому, где [его] ублаготворили, дарует он стада скота и людей; и сокрушает другой, где его восстановили против себя (20,8)" [1, 27].

Основним заняттям персів було скотарство "Из всего, что создано Ахурамаздой, на первое место поставлен скот. "Мы призываем всех дать скоту мирную пастьбу и корм" (35, 4). "Славо-словить Ахурамазду и давать корм скоту – это мы считаем самым лучшим" (35, 7)" [20, 61]. Спираючись на "Авесту" найголовніше завдання перського народу оберігати та розводити худобу: "Скот нуждается в добром хозяине. Сам пророк молится об удалении от скота дурного хозяина (33, 3-4)".

Особливо часто підкреслюється в "Гатах" неприпустимість кривавих жертвопринесень, коли безглуздо вбивали худобу – головне багатство людини тієї пори [12, 47]. Скотарство давало їм продукти харчування, одяг, коней для війська. Тому перси майже обожнювали тварин, цінували їх, берегли: "Каждый, кто хочет обеспечить себе награду через Арту, должен оберегать скот от жестокости (48, 7)" [20, 61]. "Вендідат" вважає протиправною діяльністю вбивство або ж поранення тварин, позбавлення їх їжі. Позбавлення собаки їжі за своїм характером прирівнюється до позбавлення їжі глави будинку [1, 22].

Землеробство було настільки важливою сферою діяльності давніх іранців, що вони сакралізували її, про що можна прочитати у 3-й главі "Вендідад": "...Кто сеет хлеб, тот сеет праведность. Когда хлеб готовят для обмолота, то дэвов прошибает пот. Когда подготавливают мельницу для помола, дэвы теряют голову. Когда муку подготавливают для квашни, то дэвы стонут. Когда тесто подготавливают для выпечки, то дэвы ревут от ужаса" [20, 61].

Без будь-якого схвалення в "Авесті" згадуються люди, які не бажають працювати. Проте перси, які добросовісно ставляться до землеробства, гарантовано примножують свій добробут: "О муж, ты, который не будешь обрабатывать меня левой рукой и правой. Подлинно всегда впредь будешь ты стоять прислонившись у двери другого, среди выпрашивающих средства к жизни; подлинно всякую пищу, капающую ото рта, пронесут мимо тебя – ее дадут тем, у которых и так избыток добра! ("Вендідат"; III,29)" [20, с. 66].

Тут же ми читаємо, як бережно вони ставилися до природи. Злочином для персів було осквернення землі, води і повітря похованням трупа. В зороастризмі смерть уявляється як щось огидне, вона зображується як трупна муха, що забруднює все навколо.

В "Авесті" викладений погляд, щодо вживання їжі: "Ни один из тех, кто не ест, не способен ни к усердному занятию делами праведности, ни к усердному занятию [сельским] хозяйством, ни к усердному занятию, произведением сыновей. Ведь через едение живет весь телесный мир; через неедение он теряет жизнь" ("Вендідат", III, 28)" [20, 67]

Перси з презирством ставились до негативних вчинків "Они (девы) приучают людей к злым делам, чтобы уничтожать жизнь (46,11) При помощи мерзости хмельного питья они намерено морочат людей (48,10)" [1, 46]

Стародавні іранці, як це випливає з повідомлень античних авторів, мали м'якший характер, ніж еламці. Перси були навіть дещо сентиментальними, хоч при цьому вони жорстоко поводитися з хворими та каліками. Геродот запевняв, що в їхній свідомості міцно укоренився зороастрійський культ правди; обманювати в них вважалося найбільшою ганьбою, у зв'язку з чим громадська думка засуджувала позичання, оскільки боржник "найчастіше може збрехати" ("Історія, I, 138") [20, 40].

Без сумніву можемо сказати, що Ахеменіди ніколи не змушували підкорені народи наслідувати свої суспільно-політичні чи релігійні норми і повністю поважали традиції та звичаї всіх підданих. Іншими словами, вони володіли настільки широкими поглядами, на ці питання, що майже в усіх країнах одягали місцевий одяг, відвідували місцеві святині і поклонялись богам разом з місцевим населенням. Персам не були властиві зарозумілість, етнічне чванство, вони легко запозичували чужі звичаї і традиції (скажімо, носили мідійський одяг, а на війні – єгипетські обладунки), причому особливо полюблили іноземні розваги. Представники царського роду мислили і діяли так, щоб всі передові нації продовжували вести цивілізований спосіб життя [18, 105].

Ахеменіди знали, що народи, які перебували під їхнім керівництвом, мали різне походження, так само як і різні звичаї – вони самі переходили на вищі сходинки розвитку, суть справи персів полягала в збереженні честі, гідності та самобутності підданих, де б вони не перебували [7, 35].

Понад усе цінували відвагу в бою та багатодітність у сім'ї (особливо, коли народжувалися сини). Згідно писемних джерел іранці були вірними в шлюбі, розлучення у них були заборонені. За "Авестою" нечестиві одружені чоловіки і жінки не здатні мати дітей. Добрі духи накладають на них бездітність (Ясна, XI, 3). Шлюби укладалися за згодою батьків, а при відсутності таких за згодою братів і сестер або опікунів. Становище жінки в сім'ї та суспільстві визначалося залежно від виконання нею сімейних обов'язків [20, 62].

Іранці шанобливо ставились до жінок, про це свідчить те, що в "Яштах" наводяться жіночі імена, увічнені за мудрість, розум, святість. Вони цитувалися в публічних виступах, поряд з Заратуштрою [16, 122].

В період складання "Авести" жінка в домі мала рівні права з чоловіком. Скрізь в "Авесті" імена чоловіка і дружини згадуються разом. Обов'язки жінки не зводилися лише до функцій домашніх господарок, але мали важливе значення для морального і духовного прогресу всього народу [18,27].

Боротьба добра зі злом, оспівування справедливості лежить в основі етики Заратуштри, яка, на думку дослідників, виражається в трьох принципах – добра думка, добре слово, добра справа. "Эти слова, произнесенные Маздой, содержат три правила, четыре профессии, пять властелинов, им совершаются приношения. В чем состоит это тройное правило? Хорошо думать, хорошо говорить, хорошо делать" (Ясна, 21) [20, 64]. Дане висловлювання стало головною заповіддю перської моралі та підґрунтям всіх справ.

Заратуштра підкреслював силу свободи вибору, вважаючи, що люди не є рабами Ахура-Мазди, а його добровільними помічниками. Перед кожною людиною стоїть вибір, і від того, що вона обере, буде залежати її доля. В "Авесті" ми дізнаємося про те, що божественність і безсмертя будуть в майбутньому даровані тим, хто підтримує правдивих в цьому світі, але життя в темряві і гірке існування буде в кінці кінців нагородою брехливій людині. Далі, Заратуштра розповідає нам, що чоловік, який добрий по відношенню до правдивої людини і служить законами Ахура-Мазди, досягне пасовищ істини і благої думки, та врятує свою родину, поселення і країну від розорення [2, 34].

В "Гатах", ми знаходимо важливу думку про те, що: "Богат ли человек, или беден, ему следует быть другом правдивому человеку, но врагом последователю обмана и лжи" (Ясна 47:4) [3, 28]. Отож, ми можемо зробити висновок, про домінування правдивості та доброзичливості у характері аріїв.

Подібним же чином, правда грає домінуючу роль в житті людини. Вона сприяє, росту рослин і припливу води. Через пошуки правди в душі людини виникає благе розуміння, яке вчить

сприяти принципам бога через добрі помисли, гарні слова та благодійні вчинки. Прихильність людини до правди наповнює сенсом існування бога дарує йому силу, вічне життя.

У цьому полягає один з найбільших внесків пророка Заратустри. Розміщуючи правду в центр існування, як бога, так і людини, він вчив персів, що життя не можливе без правди, бо правда – основне джерело всіх благих діянь, всіх добрих дій, всіх благих досягнень.

Неможливо уявити історію стародавньої Персії без думки про вшанування правди серед народу цієї країни, та це не хто інший, як Заратустра, першим зрозумів і доніс центральну роль, яку відіграє правда в житті стародавніх персів. "Авеста" вчила персів вести цілеспрямоване життя, що приносило моральне задоволення і пробуджувало в них глибоку відданість своїй вірі.

Ментальність є важливим чинником формування світовідчуття, ідентифікації людини як представника спільноти, оскільки саме в ментальності закладено код нації, досвід її буття. Ментальність – унікальний склад різних людських психічних властивостей і якостей, а також особливостей їх проявів, яка визначає умонастрій і життєву позицію, які узгоджуються із системою цінностей. Дослідження "Авести" дає змогу представити комплекс моральних норм, почуттів та світобачення стародавніх персів.

Література

1. Авеста. Избранные гимны / Пер. с авестийского И. М. Стеблин-Каменского – Душанбе: Ирфон. – 1990. – 280 с.
2. Бойс М. Зороастрийцы: верования и обычаи / Пер. с англ. и прим. И.М.Стеблин-Каменского. – СПб.: Азбука-Классика; Петербургское Востоковедение, 2003. – 352 с.
3. Брагинский И.С. Авеста в русских переводах (1861-1996). – СПб.: Журнал "Нева"; Летний Сад, 1998. – С. 22-66.
4. Ганбаров С. Политические и правовые идеи в Авесте. – Баку, 1992. –195 с.
5. Грене Ф. Знание Яштов Авесты в Согде и Бактрии по данным иконографии // ВДИ. – 1993. – №4. – С.149-159.
6. Гуревич А.Я. К пониманию истории как науки о человеке // Историческая наука на рубеже веков / Отв. ред. А.А.Фурсенко. – М., 2001. – С. 166–174.
7. Гюиз Ф. Древняя Персия. – М.: Вече, 2007. – 336 с.
8. Дандамаев М.А. Новые данные о религии в Персии на рубеже VI-V вв. до н.э. // ВДИ. – 1974.– № 2.– С. 54-72 с.
9. Дьяконов И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IV века до н. э. М. - Л., Изд. АН СССР, 1956.– 309 с.
10. Иванчик А. Я. История державы Ахеменидов: Источники и новые интерпретации / А. Я. Иванчик // ВДИ. – 2000. – № 2. С. 39-47
11. Лелеков Л.А. Авеста в современной науке. – М, 1992. – 362 с.
12. Луконин В. Г. Искусство Древнего Ирана. – М.: Искусство, 1977. – 232 с.
13. Оранский И. М. Изучение памятников государства. // История Иранского государства и культуры. К 2500-летию Иранского государства. – М., 1971. – С. 71-89
14. Проблемы теорії ментальності / під ред. М.В.Поповича. – К. : Наукова думка, 2006. – 404 с.
15. Рак И.В. Мифы древнего и раннесредневекового Ирана. – СПб.; М.: Журнал "Нева", Летний Сад, 1998. – 560 с.
16. Струве В.В. История древнего Востока. – М., 1941. – 484 с.
17. Февр Л. Бои за историю. – М.: Наука, 1991. – 627 с.
18. Фрай Р. Наследие Ирана / Под ред., с пред. М.А.Дандамаева / Пер. с англ. В.А.Лившица и Е.В.Зеймаля. – М.: Восточная литература, 2002. – 463 с.
19. Хрестоматия по истории Древнего Востока: Учебное, пособие в 2-х частях. Ч. 2 / Под ред. М.А.Коростовцева, И.С.Канцнельсона, В.И.Кузищина. – М.: Высш. Школа, 1980. – С. 60-74.
20. Юнг К.Г. Архетип и символ. – СПб, 2005. – 287 с.

УДК 327.56(5)“1950-2000”

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОСТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ (1950-2000)

Гречка О.Г., студент I курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к.філос.н., ст. викл. Циба В.М., кафедра історії України та політології

Азія – найбільший за населенням (60% чисельності людства) континент світу, розташований головним чином у Східній півкулі. На сьогодні виразно склався трикутник боротьби інтересів США–Японія–КНР. Більшість оборонних витрат країн регіону спрямована на створення умов для нарощування домінуючої позиції в цьому регіоні. Так, зокрема Китай претендує на більшу частину Південно-Китайського моря і розцінює будь-які спроби буріння або риболовлі іноземними компаніями в цих водах як порушення свого суверенітету. Своєю чергою, Японія неодноразово нагадувала сусіднім країнам про свої давні територіальні претензії. Назвавши невід'ємною частиною японської території острови Такесіма (Тождо), японська влада викликала протест з боку Південної Кореї, яка утримує на цих островах свою прикордонну базу. Територіальні спори та історична пам'ять про окупацію стримує військове співробітництво між обома державами. З огляду на важливість регіону для міжнародної політики, спробуємо проаналізувати військово-політичне партнерство в Азії, зосередившись головним чином на еволюції американсько-японських та китайсько-індійських відносин.

Американо-японські військово-політичні відносини 1950-2000 рр.

В перші роки "холодної війни" Вашингтон домігся демілітаризації Японії, розглядаючи її як свій головний військово-стратегічний плацдарм на Далекому Сході. Американське керівництво змусило Японію укласти сепаратний мирний договір, який 8 вересня 1951 р. було підписано у Сан-Франциско. Радянський Союз відмовився підписати його. Стаття 6 Сан-Франциського договору гарантувала збереження на японській території американських військ, військових баз та інших військових об'єктів. Невдовзі було підписано підписаний японо-американський договір безпеки, який дав змогу США утримувати в Японії й поблизу неї будь-які військові контингенти, оснащені будь-якою зброєю. Цей договір дозволяв Вашингтону використовувати збройні сили на власний розсуд для ведення воєнних операцій під приводом підтримання "міжнародного миру і безпеки на Далекому Сході й забезпечення безпеки Японії від збройного нападу ззовні, включаючи допомогу, що надається на спеціальне прохання японського уряду для придушення великих внутрішніх заколотів і заворушень у Японії" (ст. 11).[1, 308].

Прямим наслідком японо-американського союзу стало підпорядкування інтересів Японії стратегії зовнішньої політики США. Так, Токіо був змушений приєднатися до укладеної 9 травня 1952 р. Канадою і США Конвенції про риболовство в північно-східній частині Тихого океану, яка завдала серйозної шкоди інтересам японського риболовства. 2 квітня 1953 р. Японія підписала разом зі США Договір про дружбу, торгівлю і мореплавство, що забезпечував американським монополіям можливість подальшого економічного проникнення в країну. Нарешті, 8 березня 1954 р. Японія і США підписали нову Угоду про допомогу в забезпеченні взаємної оборони, що мала на меті втягнути Японію в гонку озброєнь. Ця угода сприяла посиленню залежності японських збройних сил від поставок американської зброї. Отже, вступивши у військово-політичний союз зі США, японські правлячі кола добровільно відмовилися від частини державного суверенітету, сподіваючись відновити його спираючись на американську економічну та воєнну допомогу.

На кінець 50-х років внутрішня ситуація в Японії суттєво змінилася. Передусім це виявилось у відновленні могутності японських монополій і в значній активізації сил демократії. В країні розгорнувся рух за ліквідацію американських військових баз на території Японії, за анулювання кабального "договору безпеки", за повне відновлення незалежності Японії та її перехід на позиції миру, свободи й нейтралітету. Під тиском громадськості в грудні 1954 р. змушений був піти у відставку відверто проамериканський уряд С. Іосіда. На зміну йому прийшов уряд І.Хатояма, котрий нормалізував японо-радянські дипломатичні відносини.

Згодом, "договір безпеки" явно перестав задовольняти і Сполучені Штати. Війна в Кореї й тайванська криза 1958 р. наочно продемонстрували, що союзники США різко негативно сприймають дестабілізацію на Далекому Сході. Паралельно з тим, як США готували новий варіант договору безпеки, в Японії набрав обертів рух за ліквідацію всієї системи японо-американського військового союзу. Усупереч цьому уряд Н. Кісі 19 січня 1960 р. пристав до Договору про взаємне співробітництво і гарантії безпеки між Японією і США. Нова угода укладалася на 10 років і мала за мету симетричний захист учасників від нападу з боку третьої сторони. [1, 309-310].

Не маючи потреби у великих витратах на озброєння, Японія спромоглася на значний промисловий стрибок, поступово перетворившись на регіонального економічного лідера. Однією з причин, що затримувала японо-американські відносини, була проблема повернення Японії острова Окінави. 17 червня 1971 р. була підписана угода про передачу під управління Японії архіпелагу Рюкю, до складу якого входить Окінава. Вашингтон розглядав цю угоду як "кредит довіри" за ту роль, що її Токіо мав відігравати в здійсненні "доктрини Ніксона" в Азії. Угода передбачала збереження американських військових баз на Окінаві, але відповідальність за безпосередню оборону архіпелагу покладалася на японські сили самооборони. Проте очевидно, що Японія ставала чинником, що послабив позиції американського домінування в азіатсько-тихоокеанському регіоні. Послідовний курс Вашингтона на відновлення японського економічного

й військового потенціалу загалом сприяв зміні статусу Японії в регіоні. Вимога США девальвувати єну, а також несподіване для Токіо рішення Р.Ніксона відвідати 1974 р. Пекін призвели до чергової кризи в японо-американських відносинах.[1, 312].

На середину 70-х років проамериканські режими в Індокитаї впали, а блок СЕАТО припинив існування. Поміж тим, Японія стала провідним торговельним партнером для Австралії, Індонезії, Таїланду, Філіппін, Тайваню, Південної Кореї, Південного В'єтнаму, при чому позитивне сальдо для Японії подвоїлося. Зростання економічної могутності Японії, та прагнення перетворити район Далекого Сходу й Тихого океану на сферу свого впливу об'єктивно суперечили інтересам США в цьому регіоні. Японія ставала чинником, що певною мірою підривав панівні позиції США в азіатсько-тихоокеанському регіоні.

На цьому тлі приблизно від середини 1975 р. почалася нова смуга японсько-американських відносин. Основною доктриною зовнішньої політики залишається концепція доцільності союзу з США, які продовжують утримувати військові бази в Японії (найбільша з яких у м. Місаві). 3 листопада 1975 р. Японія стала неодмінним учасником щорічних зустрічей глав країн "великої сімки". У 1987 р. було укладено угоду про участь Японії в програмі "Зоряних воєн". Осінню 1997 р. військові міністри і міністри закордонних справ США і Японії підписали у Вашингтоні новий варіант "договору безпеки". Ще раніше, у квітні 1996. р., на зустрічі президента США Б.Клінтона і прем'єр-міністра Японії Р.Хашимото була підписана декларація про спільні дії з ліквідації конфліктів у суміжних з Японією районах АТР.[1, 314-315].

На сучасному етапі Японія спільно із Сполученими Штатами створює власну систему ПРО. Проте держсекретар Колін Пауелл заявив у серпні 2004 року, що у разі внесення Японією поправок до своєї Конституції (зокрема, дозвіл армії воювати за межами країни) вона може претендувати на постійне членство у Раді Безпеки ООН. Для Японії військовий союз з США сьогодні важливий, передусім, як ядерний захист від потенційного удару з боку КНР та Північної Кореї. Крім того, США як союзник Токіо бере на себе всі можливі військові витрати. Разом з тим японські політики не приховують, що хотіли б з часом отримати змогу переглядати окремі тези союзу і бути повністю рівноправними у формуванні спільної військової доктрини. Зараз навряд чи цей намір є реалістичним, оскільки японо-американське партнерство за визначенням не може бути рівноправним зважаючи на різницю "вагових категорій" його учасників. Неодноразові тривалі і невдалі для Токіо переговори щодо реструктуризації американської військової присутності зайвий раз підтверджують цю думку.

Китайсько-індійські військово-політичні відносини 1950-2000-х рр.

Протягом другої половини ХХ століття китайсько-індійські відносини склалися досить драматично: динамічний підйом і позитивний розвиток на початку 50-х рр. різко змінився на охолодження наприкінці десятиліття, що було спровоковано прикордонно-територіальною суперечкою у Гімалаях. Військові сутички на кордоні 1962 р. стали віхою, яка визначила період тривалого застою в дипломатичних контактах, сприяла спалаху націоналізму, проявленню взаємної недовіри і відчуженості, що не вдалося повністю перебороти і у даний час, коли намітилася тенденція до відновлення добросусідських відносин між двома азіатськими країнами. Прикордонно-територіальне питання залишається головним джерелом невизначеності у відносинах між Індією та Китаєм. Обидві сторони переконані у глибокій обґрунтованості своїх претензій до стратегічно значимих північно-східних районів Ладакха (38 тис. км²) і не схильні йти на які-небудь політичні поступки одна одній. Як вважають китайські та індійські експерти, проблему кордонів навіть у принциповому плані неможливо вирішити. Однак ні Китай, ні Індія не зацікавлені у новій військовій конфронтації та вимушені шукати мирне рішення прикордонного питання шляхом переговорів. Офіційний Пекін наполягає на розділі спірної території на основі компромісного підходу: Китай готовий визнати кордон у східному секторі китайсько-індійського кордону (90 тис. км² спірної території Аруначал, Прадеша та Ассаму залишиться у цьому випадку за Індією) в обмін на визнання Індією "лінії фактичного контролю" у західному секторі (38 тис. км² території Ладакха повинні відійти Китаю).

Розробляючи наприкінці 50-х - початку 60-х рр. довгострокову зовнішньополітичну стратегію стосовно Індії, китайська дипломатія керувалася традиційною формулою "сусід мого сусіда – мій друг". Практично ця установка втілювалася у тісному військово-політичному співробітництві з Пакистаном, який з огляду на історичну, культурно-релігійну та геополітичну специфіку, спрямував свої зусилля на всебічне нарощування потенціалу для протиборства з Індією. Цей союз для Пекіна мав неоднозначні наслідки: поряд з досягненням безумовної вигоди від встановлення контролю над стратегічно важливими для КНР ділянками території Кашміру, політика розпалення індійсько-пакистанських суперечностей призвела до дестабілізації обстановки на південно-західних кордонах Китаю, гонки озброєнь між двома провідними державами субконтиненту та порушенню режиму нерозповсюдження ядерної зброї в Південній Азії. Територіальний конфлікт між Індією і Пакистаном навколо Кашміру, у який безпосередньо

був втягнутий Китай, вже більш ніж півстоліття залишається головним джерелом напруженості у регіоні. Значний вплив на розвиток китайсько-індійських двосторонніх відносин, особливо у сучасних умовах, має тибетське питання. Свідченням позиції Індії з тибетського питання стало надання політичного притулку Далай-ламі XIV і групі його соратників, які втекли до Індії після придушення повстання у Тибеті в 1958-59 р. Китайський уряд, у свою чергу, звинуватив тибетських емігрантів у тому, що вони, користуючись потуранням індійської влади, продовжують займатися нелегальною політичною діяльністю на території Індії.

Водночас Індія ніколи не наполягала на суверенітеті Тибету, позаяк проблема внутрішнього (бенгальського, тамільського, сикхського) сепаратизму завжди була для Індії занадто гострою. Не перешкоджаючи міжнародній діяльності Далай-лами, керівництво Індії не змінило своєї позиції з цієї проблеми та продовжує виступати за розширення демократичних прав і свобод населення Тибету. Певну напруженість у двосторонніх відносинах вносить боротьба Китаю та Індії за домінування у регіоні. Малі держави Південної Азії, насамперед – Бангладеш, Бутан, Непал і М'янма (Бірма), які складають свого роду "буферний геополітичний простір" між двома регіональними гігантами, залежать від того, наскільки вміло правлячі еліти цих країн здатні перетворювати на свою користь принципів протиріччя між Китаєм і Індією. Жорстка позиція Індії щодо сусідніх держав є основним джерелом негативного сприйняття ними індійських зусиль з забезпечення регіональної безпеки. Китай вдало скористався цією вадою індійської стратегії та у 80-х рр. змінив стосовно М'янми, Бангладеш, Непалу та Шрі-Ланки "політику батога" на більш гнучку "політику пряника". КНР встановила з цими країнами більш тісні офіційні контакти, згорнула до мінімуму фінансування нелегальної підірвної діяльності комуністичних повстанців і етнічних сепаратистів на території М'янми і Непалу, що сприяло зміцненню довіри до Пекіну з боку країн регіону. Серйозною загрозою стабільності і миру в регіоні стали намагання КНР та Індії використовувати наявність ядерної зброї як інструменту політичного тиску. Випробування Китаєм вибухового ядерного пристрою, яке було проведено у вересні 1964 р., викликало досить гостру реакцію в Індії, яка, під приводом самооборони, почала розробляти власну ядерну програму з метою забезпечення військового паритету з КНР. У 1974 р. Індія вперше провела ядерні випробування, які, у свою чергу, викликали бурхливі протести з китайської сторони. У другій половині травня 1998 р. Індія провела випробування власної ядерної зброї, тим самим забезпечивши бажаний військово-психологічний паритет з Китаєм.

Ідея міжрегіонального співробітництва одержала могутній імпульс, коли під час візиту президента Індії К.Р. Нараянана у КНР (травень 2000 р.) китайською стороною була висунута пропозиція про встановлення тісних економічних зв'язків між китайською провінцією Юньнань, М'янмою, Бангладеш і північно-східними штатами Індії ("куньмінська ініціатива"). Співробітництво у форматі цього міжрегіонального чотирикутника надало б Китаю можливість розвивати інфраструктуру своїх південно-західних і західних районів, розширити товарне виробництво та експорт, оскільки транспортування продукції провінції Юньнань до узбережжя Індійського океану, у порівнянні з Тихим, було б значно дешевше. Як свідчить історія двосторонніх стосунків, незважаючи на усі розбіжності, які існують між Індією та Китаєм, обидві країни мають велику потребу в налагодженні двостороннього співробітництва. Поряд з розширенням економічних і культурних зв'язків, повноцінне співробітництво Китаю та Індії у боротьбі з міжнародним тероризмом, на думку аналітиків, могло б стати основним фактором, що сприяє зміцненню індійсько-китайського взаєморозуміння та посиленню двосторонньої взаємодії у XXI столітті.[2].

Як бачимо, передумовою політичної напруги в Азійському регіоні є значною мірою досвід військово-політичного протистояння доби "холодної війни", адже нарощування воєнних потенціалів країн регіону провокувалося інтересами США та СРСР. Натомість сучасне військово-політичне партнерство в Азії пояснюється формуванням нової геостратегічної перспективи, в якій економічні лідери (Японія, Китай і, можливо, Індія) націлені на послаблення Вашингтона як вирішального гравця. Враховуючи сказане, США буде дедалі важче утримувати функцію одноосібного гаранта безпеки в цьому регіоні.

Література

1. Коміренко І. Д., Мухамадієв А. Г. Міжнародна ситуація на Далекому Сході // Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих закладів освіти Київ "Либідь" – 1999 С. 308–315.
2. Савчак Н.Г. Індійсько-китайські відносини – Режим доступу: <http://ualin.com/index.php?aid=1145>.
3. Таран В.М. Південно-Східна Азія в контексті безпекових інтересів Індії та Китаю // В.М. Таран // Стратегічна панорама. – 2008 – С. 143.
4. Храмов В.О., Кудряченко А.І., Рудич Ф.М. Геополітика: підручник. – К, 2004 – С. 59.

ВИВЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Грищенко Т.М., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Луняк Є.М.**, кафедра історії України та політології

Актуальність вивчення вітчизняної історіографії Просвітництва визначається тим, що тривалий час дана проблема не знаходила належного висвітлення в історичній науці й через це до сьогодні залишається маловивченою. В силу завдань, що стоять перед сучасною історичною наукою, необхідно узагальнити напрацювання вітчизняними істориками, щоб можна було рухатися далі, враховуючи нові тенденції і спираючись на наявний досвід. Мета даної статті полягає в тому, щоб з'ясувати, які історичні та історіографічні умови визначали ракурс розгляду Просвітництва у вітчизняній історіографії.

Наприкінці XIX – початку XX ст. – дорадянський час – з'являється ряд узагальнюючих праць, присвячених дослідженню переважно політичних концепцій нового часу (Н. І. Карєєв, Г. І. Герье), в яких відображаються основні стрижневі проблеми політичного розвитку Європи. При цьому автори побічно наводили деякі дані щодо характерних рис Просвітництва і його генезису, високо оцінювали політичні погляди просвітителів [7, 30].

У фундаментальних роботах В. П. Волгіна досліджені ідейні джерела просвітницької ідеології в цілому, а також презентується цінний фактичний матеріал щодо розвитку просвітницьких суспільно-політичних концепцій, однією з головних особливостей яких визнається їх злободенність і загостреність уваги на сучасних проблемах державного ладу [3, 56].

Першим історіографом науки нової історії можна визнати Н. І. Карєєва, який періодично випускав огляд робіт російських істориків, узагальнивши їх у третьому томі своєї праці "Історики французької революції" (1925). Його роботу можна визнати повністю історіографічною, так як в ній переважає хронологічна послідовність у розгляді робіт, які переважно не аналізуються, а переказуються. Він малює картину поступового наростання інтересу до зазначеної теми, зосереджуючи увагу на "російській школі істориків" [1, 27].

Радянські історики в історіографічних оглядах так само зверталися до проблеми вивчення нового часу. Але їх головна увага була зосереджена на двох темах: Великій французькій революції та утопічному соціалізмі. Проблема Просвітництва виявляється розчиненою в них. Перший досвід оцінки пройденого шляху радянської історіографії був здійснений Є. В. Тарле під час Великої Вітчизняної війни (1942). У ній автор охарактеризував умови роботи істориків і цілі, які стояли перед ними. У статті А. Молока, що вийшла в 1945 р., виділені основні теми, що займали російських істориків стосовно XVIII ст. [4, 87].

Вивчення Просвітництва у повоєнну добу розпочинається лише з середини 50-х рр. і триває до початку 90-х рр. Це було обумовлене тим, що просвітницька ідеологія з її помірністю й аристократизмом не вписувалася у жорсткі ідеологічні межі радянської історичної науки. У радянській історіографії виділено, в свою чергу, два періоди, які відрізняються один від одного як за тривалістю, так і за змістом. Перший з них (50-ті – середина 70-х) характеризується тим, що Просвітництво досліджують головно філософи і літературознавці. Б. В. Меєровський, І. С. Нарський зробили помітний внесок щодо вивчення філософських поглядів просвітителів. Цінними для розробки проблем Просвітництва були праці літературознавців – О. О. Анікста і А. О. Єлістратової. Автори виділили ряд загальних рис європейського Просвітництва, а саме: раціоналізм, оптимізм і поміркованість. Але прагнення дослідників того часу жорстко розділити просвітителів на ідеалістів і матеріалістів значною мірою перешкоджало об'єктивному висвітленню історії просвітницького руху [5, 204].

Дослідження проблем Просвітництва значно поширилось за часів другого періоду (кінець 70-х – початок 90-х), який характеризується зростанням інтересу радянських науковців до соціокультурних питань просвітницького руху. Проблемами Просвітництва починають займатися власне історики. Найбільш значною подією того часу став вихід фундаментальної роботи М. О. Барга, який уперше в радянській історіографії звернувся до проблеми розвитку історичної думки у контексті єдиного історичного процесу. Цінність даної праці також полягає й у дослідженні ідейних джерел просвітницької ідеології в цілому. Особливо слід відзначити колективну роботу "Просвітницький рух в Англії" (за редакцією Н.М.Мещерякової), яка є першим комплексним дослідженням англійського Просвітництва і вирізняється аналітичністю та широтою означених проблем. Певну увагу в публікації приділено розгляду соціокультурних засад і теоретичних джерел просвітительського світогляду, а також аналізу суспільно-політичних поглядів окремих просвітителів [3, 79].

Основний же обсяг аналітичного історіографічного матеріалу з'являється в 60-і роки. У статті А. В. Єфимова зафіксована зміна тематики радянських історичних досліджень: економічна історія, історія революцій і робітничого руху. Ці висновки підтримані О. Я. Вайнштейном, який вказав на спадковість інтересу до Просвітництва між дореволюційною і радянською історичними науками, додаючи до цього і факт наявності більшої джерельної бази з даної проблеми. Об'ємна історіографічна праця "Нариси історії історичної науки в СРСР" розглядає розвиток науки нової історії в СРСР, називаючи провідних істориків, але проблему Просвітництва спеціально не виділяє. Докладний аналіз розвитку радянської науки нової історії довоєнного часу був запропонований В. А. Дунаєвським. Саме зосередження автора на одному цьому періоді змушує припустити серйозність досягнень цього часу [2, 420].

Л. А. Піменова характеризує останню радянську літературу по даній темі, фіксуючи зміни, що відбуваються в традиційній проблематиці у зв'язку з проникненням ідей зарубіжної історіографії, застосування нових методів дослідження. Головні зміни відзначені їй у відношенні дослідників до Старого порядку [5, 187].

Певний підсумок розвитку радянської історіографії цієї теми, результатами підведених в статті А. В. Чудинова. Зіставляючи наявні дослідження зарубіжної та вітчизняної історіографії цієї теми, він пише про вузькості та однобічності вироблених в радянській науці концепцій і необхідності їх перегляду з урахуванням з'явилися нових матеріалів і концепцій [6, 270].

Сучасна вітчизняна історіографія характеризується тим, що в історичних дослідженнях поступово долається марксистська-ленінська догматика, вчені-гуманітарії намагаються спиратися на досягнення світової наукової думки. Але слід підкреслити, що в Україні історіографія Просвітництва знаходиться лише на стадії становлення. Спеціальні роботи щодо вивчення правової думки епохи просвітництва відсутні. Це, а також брак систематичного накопичення відповідної інформації (наприклад, незначна кількість перекладених джерел), дуже вузьке коло дослідників цієї проблематики й досі залишає її малорозробленою. Існує лише декілька праць, які побічно висвітлюють окремі аспекти даної теми, головним чином суспільно-політичні та історичні погляди просвітителів. Політичні Просвітництва цілому аналізуються в дослідженні київського науковця Г.В. Семенова, який дає характеристику поглядів просвітителів, але лише на рівні констатування. Вагомий внесок у вивчення правової думки Просвітництва, її характерних рис і особливостей зробив Ф. Ф. Шульженко. Вищеназвані автори також надають загальну характеристику епосі Просвітництва, побічно характеризують соціально-економічне, політичне і культурне становище європейського суспільства XVIII ст. [7, 30].

Отже, проблема Просвітництва у вітчизняній історіографії зазнавала істотних змін у різні історичні періоди. Було виділено три основних періоди розробки Просвітництва вітчизняними істориками: 1) період початкового вивчення його університетськими професорами, 2) 70-ті роки XIX ст. - 20-ті роки XX ст. – час розквіту науки нової історії і 3) період радянської історичної науки. Критеріями виділення періодів стали різне розуміння дослідниками цілей вивчення цього явища, зміни в теоретико-методологічній базі, в ціннісних орієнтирах дослідників, різний обсяг використаних джерел та різне їх прочитання, що призводило, в підсумку, до розбіжностей при визначенні характерних рис Просвітництва і його місця в історії.

Література

1. Андрусак Т. Г., Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 304 с.
2. Мир Просвещения. Исторический словарь / Под ред. Винченцо Ферроне и Даниеля Роша / Пер. с итал. Н. Ю. Плавинской; под ред. С. Я. Карпа. – М.: Памятники исторической мысли, 2003. – 663 с.
3. Плавинская Н. Ю. Просвещение и революция: современные направления исследований // Актуальные проблемы изучения истории Великой французской революции (материалы "круглого стола" 19-20 сентября 1988 года). – М., 1989.
4. Семенов В. Г., Шаповал В. Н., Шульженко Ф. Ф. К вопросам о философских основаниях права. – К., 1995.
5. Общественно-политическая мысль европейского Просвещения / Под ред. Н. М. Мещеряковой. – М.: Книжный дом "Университет", 2002. – 384 с.
6. Чудинов А. В. Просвещенная элита (к истории понятия) // Французский ежегодник 2001: Annuaire d'études françaises. Чудинов А. В. (ред.), 2001. – С. 266-279.
7. Яблонська Л. Два підходи до розуміння суті держави і права у філософських теоріях ідеологів Просвітництва // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2002. – Вип.10. – С. 26-39.

**ВІДНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ МІСТА НІЖИНА У КОНТЕКСТІ
ПОВОЄННОГО ПОВСЯКДЕННЯ
(1944–1953 рр.)**

Даниленко О.А., студент IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Страшко Є.М.**, кафедра історії України та політології

Вивчення повсякденності дозволяє дослідити не тільки матеріально – предметний простір людини, а також її внутрішній світ, умови формування світогляду, життєвих позицій, принципів, норм поведінки, морально-психологічних особливостей тощо. На теперішній час історія повсякденності виступає актуальним напрямком наукових досліджень, оскільки об'єктом аналізу виступає життя простих людей у його буденних проявах, а також допомагає заповнити прогалини у вітчизняному історіописанні, збагатити його новим фактологічним матеріалом, наповнити відчуттям реалій та подій.

Проблемі відновлення культурної інфраструктури м. Ніжина, як органічної складової повсякденного життя ніжинців у 1944–1953 рр., й в цілому повсякдення радянських людей у повоєнний період, на тепер не присвячено спеціальних наукових розвідок. Наявні праці у вітчизняній історичній науці – це, переважно, узагальнюючі дослідження з історії радянського повсякдення та колективні праці, у яких з'ясовуються принципи методології та історіографії вивчення повсякденності. Серед них найбільш вагомий доробок складають праці сучасних українських істориків, насамперед, В.Даниленка [9], О.Удода [23], О.Ісайкіної [10], В.Кононенка [12], В.Вовка [5].

Мета статті полягає у тому, щоб на архівних матеріалах газет "Радянський Ніжин" за 1944 – 1953 рр. висвітлити відбудовчі процеси у місті Ніжині. Основним завданням є аналіз процесу відновлення та з'ясування загального рівня розвитку культурної інфраструктури міста, його вплив на повсякденне життя ніжинців.

Після звільнення Ніжина від німецько-фашистських окупантів 15 вересня 1943 р. у місті розпочалися активні відбудовчі процеси. Звісно, першочергова увага партійного керівництва надавалася, насамперед, відбудові промислових об'єктів міста. Відповідно нагальним поставало й питання відродження освітніх і культурних закладів Ніжина.

Важливим культурним осередком Ніжина та району на початку відбудови став міський будинок культури. Він був відкритий у 1946 році на вулиці Батюка у приміщенні реорганізованої теплої церкви Іоана Предтечі Миколаївського собору. З часом його діяльність охопила 12 клубів підприємств міста та 8 колгоспних клубів; надавалася допомога в організації художньої самодіяльності міських шкіл, олімпіад, самодіяльних гуртків, різноманітних виставок. Нерідко до Ніжинського будинку культури запрошувались й народні артисти СРСР, зокрема Д.Ворвулев, М.Гришко, хор імені П'ятницького та популярна національна капела "Думка" [26, с. 520].

Не менш впливовим за значенням центром культурно-масового життя міста був і міський театр. У період з лютого 1941 р. по листопад 1944 р., Ніжинський драматичний театр ім. М.М.Коцюбинського, перебував на гастролях у Далекому Сході та Сибіру. Після цих гастролей він отримав статус пересувного. Після звільнення міста театр повернувся до Ніжина, де за постановою виконкому Ніжинської міської ради від 25 серпня 1944 р., театр отримав у користування постійне приміщення по вулиці Воздвижинській. У 1934 – 1941 та 1946 – 1959 рр. театр очолював народний артист УРСР Б.Б. Лучицький. Вже з листопаду 1944 р. театральний колектив почав давати концерти та вистави для фронтовиків. [26, с.522]. У приміщенні театру зрідка проводили вечори з балетними постановками, які ставили гастролуючі колективи Київського державного ордена Леніна академічного театру опери і балету УРСР [4].

З часом театр став основним місцем культурного та естетичного відпочинку ніжинців. Його вистави відвідували різні верстви населення, що можна пояснити відносною дешевизною квитків до театру – від 30-50 копійок (залежно від місця) до 3 карбованців (за місця у партері чи ложі). Якщо глядач спізнився на виставу, то після закінчення першої дії він мав право на безкоштовний перегляд продовження вистави [25]. Доступність квитків пояснюється й тим, що існувало державне дотування коштів у розвиток театрального мистецтва. Театр був місцем злиття всіх течій громадського та культурного життя міста, тому його діяльності й віддавали чільне місце при плануванні відбудови культурної інфраструктури. Проте варто зазначити, що місцеве партійне керівництво використовувало драматичний театр ім. М.Коцюбинського, насамперед, у ідейно-виховних цілях. Так, наприклад, на театральній сцені відбулося урочисте траурне засідання, присвячене 23-й річниці від дня смерті В.І.Леніна [24].

Додамо, що значним поштовхом в урізноманітненні культурного життя Ніжина стала відбудова міського кінотеатру. У червні 1944 року з бюджету міста було виділено 25 тис. крб., на

ремонт цього культурного закладу. Протягом червня у кінотеатрі вже було переглянуто 35 кінокартин. Особливою популярними були кінофільми, що сприяли формуванню патріотичних почуттів у населення. Це, наприклад, такий фільм як "Боротьба за Радянську Україну", що вийшов на екрани у липні 1944 року [20]. Поширеним явищем у місцевому кінотеатрі стала демонстрація кольорового кіно. Так, 17 лютого 1950 року у газеті "Радянський Ніжин" головним редактором було розміщене оголошення про показ кольорового фільму "Падіння Берліна у 2-х серіях [3]. Оскільки перша частина фільму мала значний успіх, то на показ другої серії виділялось аж 7 кіносеансів: об 11-й, 13-й, 15-й, 17-й, 18-й год. 45 хв., 20-й год.30 хв. та об 22 годині вечора [14]. Таким чином, велика кількість сеансів давала змогу подивитися кінострічку майже всім соціальним прошаркам міста: від робітників до студентської молоді. Крім того, у грудні 1944 року у місті пройшов районний кінофестиваль, пізніше названий міським, на якому демонструвалися такі фільми, як "Секретар райкому", "Велика земля", "Перемога у пустелі" та ряд інших [21]. Незабаром у Ніжині було збудовано літній майданчик для перегляду кінофільмів. Його відкриття приурочувалось до святкування Дня міжнародної солідарності 1 травня 1950 році. Споруда була розрахована на 513 глядачів. Репертуар фільмів не вирізнявся особливою різноманітністю. Хоча поруч із політико-патріотичними кінострічками були популярними й кінокомедії, зокрема "У степах України" та інших [11].

Окрім театру та кінотеатру, чільне місце у культурному житті ніжинців відігравала періодична преса. Адже газетам довіряли, їх цитували на засіданнях політгуртків підприємств тощо. Журналіст "районки" сіяв, орав, вчився разом з народом, будував і мріяв про щасливе завтра. Газета відігравала важливу роль, як у роки колективізації так і у роки перших П'ятирічок. Періодика доносила до населення новини від усіх куточків СРСР та із закордону. Саме таку роль і виконувала місцева газета "Радянський Ніжин", яка видавалась 3 рази на тиждень, починаючи з 1943 по 1963 роки, після чого змінила назву на "Під прапором Леніна". Звісно, ми зараз маємо можливість критикувати газетні статті, які вихваляли радянську владу, але все ж роль преси є надзвичайно вагомою, адже вона розкриває перед нами загальну картину життя повоєнного часу. Міська адміністрація намагалась розширювати мережу газетних кіосків, для більш зручного доступу до преси. Прикладом є кіоск, що був відкритий 18 листопада 1944 року, у даному відділу Союздруку у продажу були не тільки газети, а й журнали, плакати, портрети партійного керівництва СРСР (неодмінно товариша Сталіна). Тож не дивно, що за такої різноманітності товарів загальна сума майна складала близько 12 тис. карбованців [17].

Своє популярності серед ніжинців не втрачали і книги. Попри доступність інших видів відпочинку, книга залишалась найкращим культурним просвітителем радянського суспільства. Але зрозуміло, що у перші післявоєнні роки книготоргівля відновлювалась досить повільно. Вже у постанові Ради міністрів СРСР від 18 червня 1948 року "Про заходи, щодо поліпшення книжкової торгівлі" відмічалось про незадовільний стан книжкової торгівлі у країні. Уряд зобов'язував книгодрукарні та торгівельні організації розширити мережу книгарень у місті й на селі, зміцнити матеріально – технічну базу книготоргівлі, рішуче поліпшити торгівлю книгами [1]. Дане розпорядження уряду значно покращило ситуацію, що складалась на той час.

Оскільки кількість бажаючих поповнити свою бібліотеку ставала все більшою, то придбати потрібну книгу можна було на вулиці, у кіоску, навіть на базарі чи замовити з доставкою додому, скрізь де працювали книгоноші. У працівників облкниготоргу у цій справі з'явилось багато помічників, насамперед, комсомольців. У Ніжині книги розповсюджували 15 бригад книгонош. Ними стали студенти педінституту та технікуму підготовки культосвітніх працівників [7]. Понад 200 ніжинців систематично одержували у Ніжинському магазині "Книготоргу" різноманітні видання художньої, політичної, медичної, науково-популярної та технічної літератури. Так, наприклад, у жовтні 1951 року покупці мали змогу придбати "Велику Радянську енциклопедію", твори В.І.Леніна та Л.М.Толстого, М.Горького, П.Мирного, М.Коцюбинського та інших [2]. З 1952 року завдяки державним дотаціям книги стали значно дешевшими [8].

І все ж не всі охочі могли дозволити собі придбати книги, хоча б на скільки не зменшувалися ціни на них. Це стосувалось таких категорій населення, як студентство, школярі, громадяни професій з невисокою зарплатнею тощо. Натомість найбільш доступним і популярним залишалось користування послугами бібліотек міста. Загалом, бібліотеки міста під час фашистської окупації зазнали тяжких руйнувань. Однак, з часом їх частково відбудували, що сприяло збільшенню кількості читачів. Як зазначалося у газеті "Радянський Ніжин": "Книжковий фонд місцевої бібліотеки невпинно зростає. Станом на 1944 рік він налічує понад 8 тис. томів. Бібліотека нараховувала 1053 читача. Крім того в бібліотеці обладнана читальня. Тут є великий вибір газет, журналів, брошур та іншої періодичної літератури" [2]. Додамо, що за 1952 рік кількість книг у бібліотеках збільшилась на 5 тис. екземплярів, загальна кількість книг у місцевій та дитячій бібліотеках склала 45 тис. одиниць при загальній кількості читачів 9 тис. 463 осіб [6].

Певна роль у відродженні культурної інфраструктури міста належала об'єктам громадського харчування: окрім суто їдалень відкривались заклади, де можна було і культурно відпочити. У 1946 р. в Ніжині на свято 9-го травня почала роботу нова чайна по вулиці Гоголівській, в якій за перші 7 днів роботи було зароблено 90 тис. 650 крб.; у середньому щодня її відвідувало понад 3 тис. осіб; вже за перші дні роботи було написано 29 подяк; особливо громадян приваблювало й те, що майже кожного дня грав оркестр [16]. Відкриття нових закладів громадського харчування відбувалось й надалі, наприклад, студентська їдальня по вул. Гербелівській №5. Проте, у системі громадського харчування було чимало недоліків, про що свідчать багато чисельні скарги про незадовільне обслуговування клієнтів, одноманітне меню тощо [19].

Багаточисельні проблеми існували та накопичувалися й у сфері розваг. Не маючи місця де можна було б потанцювати, студентська молодь влаштовувала тогочасні "дискотеки" у гуртожитку по вулиці Дзержинській №5, порушуючи при цьому дисципліну, піднімаючи великий галас патуфону [8]. Питання про створення місць масового відпочинку населення набуло гостроти. Місцеве керівництво, щоб задовольнити дані потреби молоді, 30 липня 1944 р. відкрило у міському парку культури ім. Т.Шевченка спеціально обладнаний майданчик для танців [13]. Це місце стало надзвичайно популярним, сюди у вільний від роботи час приходили розважитись сотні дівчат та юнаків міста.

Помітною подією відродження культурного життя ніжинців стане відкриття музею. Нагадаємо, що Ніжинський окружний музей – перший значний міський публічний музей, розпочав свою роботу у травні 1927 р. З початком сталінських репресій та посиленням тоталітарної системи в СРСР у 1934 р. цей заклад припинив своє існування. Після закриття музею експонати, що наповнювали його експозиції, були передані до музеїв міст Чернігова та Києва. І тільки у 60-х роках минулого століття (1967 р.) відбулося відродження музейної справи у Ніжині. 30-річна бездіяльність міської влади по відродженню музею пояснюється конкретними історичними подіями, що відбувалися у той час [15].

Своєрідним внеском у відбудову культурної інфраструктури Ніжина стало відродження парків та скверів міста. Наприклад, розчисткою скверу біля міської поліклініки займались робітники Ніжинської артілі інвалідів ім. Щорса. Насадження дерев проводилось щороку, але найбільш масовим воно було у 1946 р. – 324 дерев та 2000 декоративних кущів озеленили місто [18].

Отже, зазначимо, що відродження культурної інфраструктури м. Ніжина у повоєнні роки мало певне місце у плановій відбудові міста. Існувала проблема неможливості задовольнити у повній мірі зростаючі потреби ніжинців щодо культурно-освітніх умов, соціальної інфраструктури, побутових послуг.

Література

1. Аруф М., Коваль М. Книгу – в маси. Книготоргівля в Радянській Україні 1918 – 1964 рр. – Харків, 1965. – 72 с.
2. Безпальча Н. Міська бібліотека // Радянський Ніжин. – 1944. – 10 травня.
3. Бурмака І. Великий успіх кінофільму "Падіння Берліна" // Радянський Ніжин. – 1950. – 17 лютого.
4. Вечір балету // Радянський Ніжин. – 1948. – 1 серпня.
5. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50 – 80-х роках ХХ століття : Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2007.
6. Волошак З. Нові книги // Радянський Ніжин. – 1952. – 7 листопада.
7. Відділ збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині, ф. 427 "Накази директора Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя за 1944 р.", оп.2, спр.1, арк. 211.
8. Вікторов Я. Ініціатива студентів // Радянський Ніжин. – 1950. – 23 липня.
9. Даниленко В. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945–1953 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 9. – С. 3–16.
10. Ісайкіна О.Д. Побут і дозвілля міського населення в повоєнний період (1945-1955). – Автореферат дис. к. іст. н. – К., 2006. – 20 с.
11. Літній кінотеатр // Радянський Ніжин. – 1950. – 19 березня.
12. Кононенко В. В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945–1953 рр.). Дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Вінниця, 2004. – 196 с.
13. Майданчик для танців // Радянський Ніжин. – 1944. – 30 липня.
14. Мостовой І. Оголошення // Радянський Ніжин. – 1950. – 17 лютого.
15. Назаренко Г. Чернігівщина: Ніжинський краєзнавчий музей ім. І. Спаського // Новини партії. – 2011. [Електронний ресурс] . URL: <http://>

16. Нова їдальня // Радянський Ніжин. – 1946. – 21 квітня.
17. Новий кіоск // Радянський Ніжин. – 1944. – 21 листопада.
18. Озеленення міста // Радянський Ніжин. – 1946. – 24 квітня.
19. Опанасенко М. Громадське харчування // Радянський Ніжин. – 1946. – 17 травня.
20. Ремонт кінотеатру // Радянський Ніжин. – 1944. – 4 червня.
21. Сорашко М. Районний кінофестиваль // Радянський Ніжин. – 1944. – 12 грудня.
22. Сидорець І. Великий попит на літературу // Радянський Ніжин. – 1951. – 10 жовтня.
23. Удод О.А. Історія повсякденності як методологічна проблема // Доба. – Черкаси, 2002. - № 3.
24. Урочисте траурне засідання // Радянський Ніжин. – 1947. – 24 січня.
25. Хоменко Н. Дозвілля студентів ДНЗ під час навчального року (кін 1940-х – 1967-мі роки) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – Вип. 14. – К.: ІІУ НАН України, 2008. – С. 127 – 147.
26. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С.520 – 522.

УДК 94(477)"1917/1918"

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ (1917–1918 РР.)

Злиденна Н.А., магістрантка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: д. і. н., проф. **Буравченков А.О.**, кафедра історії України та політології

Проблема становлення та існування Вільного козацтва як національної військової організації постала перед новітньою історичною наукою досить давно. Протягом кількох десятиліть ця тема не сходилася з вуст вітчизняних та зарубіжних дослідників. В супереч цьому серед науковців не існує єдиної точки зору на те, чим було Вільне козацтво: адміністративно-охоронною організацією чи цілком правомочною військовою силою.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні місця та ролі вільнокозацьких організацій як повноцінної, основної чи допоміжної складової у структурі українських збройних сил у контексті революційних подій 1917 – 1918 років.

Основним **завданням** дослідження є визначення ставлення української політичної та військової еліти до зародження вільнокозацьких осередків та їх участь у національному визвольному русі.

До 90-х років ХХ ст. дана тема вивчалася виключно дослідниками української діаспори, а тому відчувався брак документальних джерел та суб'єктивна ідеологічна заангажованість авторів, які в основному були безпосередніми учасниками революційних подій та прихильниками різних політичних угруповань. Зокрема це праці Петріва В., Велівченка І., Кедровського В. Вигідно в цьому відношенні відрізняються праці Д.Дорошенка [8;9]. В радянській історіографії питання Вільного козацтва розглядалося в контексті селянського повстанського руху 1917-1918 років [19] та військового протистояння між радянськими військами та Центральною Радою [3], хоча й містили вагомий фактичний матеріал. Проте вже з середини 1990-х проблема Вільного козацтва та його участь в українській революції вийшли на новий етап, який увінчався зростанням інтересу вітчизняних дослідників до вищезазначеної теми. Багатоплановість проблематики історії Вільного козацтва зумовила увагу до неї дослідників, що вивчають різноманітні аспекти Української революції [4;5]. Найчастіше до проблематики вільнокозацького руху звертаються дослідники історії національних збройних сил [6;21]. Це породило низку спеціальних досліджень, серед яких уваги заслуговують праці В.Лободаєва [16], М.Кравчука [13], Ю.Каліберди [11], В.Бондаренка [1]. За словами В.Лободаєва, поширені оцінки Вільного козацтва мають відтінок патріотичного пафосу: "озброєна еліта нації", "історичний феномен", "національна військова опора", "реальна державницька сила". Втім, історики загалом сходяться в тому, що Вільне козацтво було вагомим і невід'ємною складовою українського національного руху, потенціал якої не змогла повною мірою використати Центральна Рада. Але питання функціонального призначення вільнокозацьких загонів все ж таки залишається до кінця не вирішеним і не з'ясованим.

В.М.Щербатюк, наприклад, називає Вільне козацтво "військовими органами народної міліції" [30]. Ряд авторів (В. Лободаєв, В. Мусієнко, Д. Дорошенко) у своїх історичних дослідженнях поділяють цю думку, визнаючи організації даного типу першими народними міліцейськими структурами в Україні [17;8]. До таких висновків дослідників наштовхнула першочергова мета Вільного козацтва, яка полягала в тому, щоб "держати непорушно порядок та спокій

населення, уберегти хазяйство і все добро народне од знищення і грабування, і взагалі стояти на сторожі спокою та порядку на Україні" [26, арк.10]. Однак, спираючись на постанови першого з'їзду Вільного козацтва Пасічник М.С. робить висновок про те, що за підтримки Центральної Ради ця організація могла стати серйозною військово-політичною силою [18, 256]. Адже її (тобто, організації ВК) лідери намагалися перетворити вільне козацтво на народне військо, закладаючи перші підвалини організованої збройної сили української демократії. І в цьому вони поклалися на допомогу українського національного уряду.

Однак в середовищі Центральної Ради думки стосовно дійсної ролі Вільного козацтва розділилися. Переважна більшість українських провідників висловлювала негативне відношення до самовільно організованих загонів Вільного козацтва. Судячи з усього, особистісне ставлення С.Петлюри, як голови військового клубу та в подальшому секретаря військових справ до "Вільного козацтва" мало чим відрізнялося від загальної позиції проводу Української революції.

Причиною такого ставлення була позиція соціалістичної більшості стосовно регулярної армії, яка була висловлена В.Винниченком, який наголошував, що формування власної армії є не тільки непотрібним, але й шкідливим: "Не своєї армії нам, соціал-демократам, треба, а знищення всяких постійних армій". Щоправда, він допускав українізацію частин російської армії, які склалися з наддніпрянців. "Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі" – підсумовував В. Винниченко, забуваючи про козацькі традиції державотворення [2, 117].

Найбільш прихильними до вільнокозацького руху серед українських політичних сил були самостійники, на чолі з М.Міхновським, який будучи людиною цивільною все ж збагнув усю необхідність національної регулярної армії для відновлення та утворення державної незалежності України. І задля цього вважав важливим використати всі можливі сили у плані зміцнення військового потенціалу України [4, с. 31]. Проте Генеральний писар Центральної Ради П.Христюк називав самостійників авантюристами, діяльність яких врешті призведе до занепаду руху Вільного козацтва. Насправді, як показують факти, усе було навпаки. Надмірний демократизм Центральної Ради та її хворобливий страх перед військовим переворотом мали згубний вплив на формування Української Народної Республіки та розгортання національно-визвольного руху [6, 5].

В тих же постановках I Всеукраїнського військового з'їзду знаходимо: "Виконавчим же органом адміністративної влади повинна бути народня міліція яку і уявляє з себе вільне козацтво" [26, арк.10]. А оборонна функція покладалася на українізовані військові частини.

Тоді як так вийшло, що організація, яку складали в основному малоосвічені селяни мала більший "державницький" та "військовий" потенціал, ніж українізовані підрозділи російської армії?

Вже на першому Всеукраїнському з'їзді Вільного козацтва були сформульовані основні засади руху та його організації. Зокрема, у постанові з'їд визначив своїм "найпершим завданням, щоб Вільне Козацтво стало військом народу, а не пануючих кляс, до якої б нації ці кляси не належали". Відозва окреслила політичну платформу руху: боротьба за проголошення самостійності й незалежності України, об'єднання всіх етнічних земель у єдиній державі, звільнення території України від російських військ, створення українського козацького війська, цим самим закладаючи підвалини для розбудови української національної армії [5, 25]. Таку свою позицію представники Вільного козацтва підтвердили на третьому Всеукраїнському військовому з'їзді й декларативно ухвалили негайне проголошення Українською Центральною Радою Незалежної Демократичної Української Республіки на засадах федерації, більше маючи на увазі конфедеративний союз [17, 326].

Лише самостійники-соціалісти змогли оцінити позитивну роль Вільного козацтва у боротьбі з анархією. Проголошуючи його "національним військом" вони вимагали визнати організацію вільнокозацьких підрозділів загальнодержавною справою, виділити для цього державне фінансування та запровадити посаду товариша Генерального секретаря військових справ з вільнокозацького питання [17, 327].

Однак Центральна Рада зробила ставку на українізовані загони і прорахувалась. Адже сама солдатська маса українізованих частин була вже надто втомлена війною, розложена і деморалізована постійною агітацією, демагогією, в якій українські соціалістичні партії не відставали від більшовиків [8, 261].

В ситуації, коли Україна опинилася фактично без регулярної армії, козацькі формування були єдиною реальною силою, яка могла стати на її захист. Натомість більшість делегатів з'їзду комісарів п'яти українських губерній, що відбувся на початку жовтня, ухвалила резолюцію "Про вільне козацтво". Вона вимагала від Центральної Ради припинення озброєння "некультурної та неорганізованої людності, яка має нахили йти за брехливою агітацією", а вже створені організації Вільного козацтва – роззброїти і розпустити. Таке рішення було спричинене тим, що козацтво почало набувати, залежно від майнового цензу командирів його підрозділів, різного політичного забарвлення і в своїй діяльності у забезпеченні правопорядку не завжди керувалося принципами законності [22, 31]. А саме: провело нелегальний з'їзд 6-10 жовтня, організувало на ньому свою

Генеральну раду яка в подальшому у своїх постановках визначаючи функціональні завдання загонів вільного козацтва не узгоджувалася про умови їхньої діяльності з органами місцевої влади [17, 325].

Однак це не означає, що вільнокозацькі загони не визнавали існуючої влади, навпаки у грудні 1917 р. Генеральною Радою була видана відозва до Вільного козацтва та українського війська, де наголошувалося на здобутках Центральної Ради в процесі творення УНР, автори відозви закликали вільних козаків та військовослужбовців одностайно стати на її захист від більшовицької загрози [17, 328].

Взимку 1917 р. рух Вільного козацтва набрав величезного розмаху. Склалися цілі реєстри, в які вписувалося майже все чоловіче населення сіл і містечок [25, 10]. У козацтво йшли насамперед, щоб оборонити села від російських дезертирів. Козаки одразу ж заволоділи зброєю, яку відбирали у втікачів та отримували зі складів розформованих частин. Чисельність сотень залежала від кількості мешканців села. найчисельнішою була Кирилівська сотня, в складі якої було близько тисячі козаків [12, 2]. Таким чином, на кінець 1917 року вільне козацтво нараховувало у своєму складі більше 60 тисяч козаків [15].

Взимку 1917 р. вільнокозацький рух поширився на Херсонщину і Таврію. Тут, на півдні України, загони Вільного козацтва не тільки становили реальну військову силу, а й виявляли чималу стійкість до більшовицької пропаганди та агітації [25,11]. За своїм характером це був широкий національно-патріотичний військово-політичний рух. Соціальну базу його складали селяни, робітники, середні прошарки міського населення, інтелігенція. Особливістю розгортання вільнокозацького руху на Півдні України стала активна участь робітників у ньому. На відміну від Звенигородщини, звідки беруть витoki перші вільнокозацькі осередки, більшість організацій Вільного козацтва Півдня, виникали у губернських та повітових містах, а потім поширювались на сільську місцевість [1, 43-44].

Можливо, саме через свою соціальну основу Вільне козацтво так і не змогло стати повноцінною військовою силою. Однак це не завадило йому брати активну участь у воєнних діях під час війни УНР з радянською Росією. На першому етапі війни (грудень 1917 – січень 1918 рр.) формування Вільного козацтва охороняли важливі об'єкти, залізничні вузли, придушували повстання в тилу армії УНР [1, 44]. Але Центральна Рада не довіряла Вільному козацтву. Прем'єр В.Голубович, незважаючи на безпосередню загрозу Києву з боку більшовицьких загонів, не дозволив прибути до Києва Звенигородському кошу, позбавивши таким чином столицю УНР без захисту [12, 3].

Проте перемоги вільнокозацьких загонів не примусили себе чекати і вже в грудні 1917 року вільнокозацька організація Рівного була покликана до Києва. Причиною цьому була перемога Рівненської частини Вільного козацтва, яка становила близько 250 – 300 осіб і складалася з міських урядовців, учнів старших класів середніх шкіл та свідомих вояків і старшин Особової армії надзбільшовизованим штабом цієї ж Особової армії. За свідченнями сучасника подій Вільне козацтво Рівного спочатку не мало ні зброї, ні обмундирування, ні власного приміщення, однак його команда одразу поставила мету – ліквідувати будь-якою ціною більшовизм і Рівному, і зробила все можливе, щоб її досягти [14, 201].

Після залишення посади корпусного командира П. Скоропадський наприкінці грудня 1917 р. взявся за власне реформування Вільного козацтва. У Києві ним було влаштоване вербувальне бюро для набору офіцерів, які мали змінити виборних вільнокозацьких отаманів. У ньому під керівництвом штабс-капітана російської армії Секрета, почала роботу інструкторська школа, після закінчення якої офіцерів групами почали надсилати до Білої Церкви, у розпорядження Генеральної Ради [20, 101-102].

Переконавшись, що Вільне козацтво є bastіоном Української держави та стоїть на захисті інтересів Центральної Ради, враховуючи катастрофічне становище УНР, Рада Народних Міністрів УНР 15 січня 1918 року ухвалила рішення про переведення Українського вільного козацтва в статус козацького реєстрового війська, асигнувавши на це значну суму. [24 с.71-72]. Підрозділи Вільного козацтва були сконцентровані на північно-східних рубежах України, з боку основного удару російських більшовицьких військ, до того ж зовсім не безрезультатно. В донесеннях більшовицької розвідки зазначено, що "вільні козаки, озлоблені на більшовицькі частини за те, що вони руйнують і грабують села на Україні. Більшовики-солдати, дізнавшись про мобілізацію вільного козацтва, виявляють пасивність і нехять до війни з українськими селянами. Серед них починається недовіра до Народних Комісарів, які обманом втягнули їх у боротьбу з українцями" [5, 25].

Ці події додали нового поштовху вільнокозацькому рухові. На початку 1918 р. сформувалась доволі чітка організаційна структура Вільного козацтва, яка цілком відображала його як військову організацію. Основу його становила сотня, що складалася з односельців. Вона налічувала від кількох десятків до кількох сотень осіб. Сотні однієї волості об'єднувались у курені, курені – у полк, а полки – у кіш. Очолювала всю організацію Генеральна Козацька Рада з Військов-

им отаманом на чолі [10, 379]. Старшина всіх рівнів була виборна. Сотенна старшина складалася з п'яти членів: сотника, писаря, скарбника, хорунжого та бібліотекаря. Сотня мала свій прапор, канцелярію і бібліотеку. Курінну старшину вибирали сотні волості, полкову – курені повіту, а кошову – полки округи [24, 14].

Козаки виступали як поряд із зукраїнізованими частинами, являючи собою цілісну складову національної армії, так і окремими загонами під командою бувших військових старшин. Загони Вільних козаків інженера Ковенка, за словами військового міністра М.Порша, були останньою надією столиці, коли 16-22 січня 1918 р. почалося антиурядове більшовицьке повстання на заводі "Арсенал". Вільні козаки М.Ковенка, які вели наступ по Олександрівській вулиці разом з Січовими Стрільцями та Гайдамацьким Кошем Слобідської України, придушили цей небезпечний заколот [24, 14].

Проте, врятувати ситуацію було вже не можливо. У лютому, після поразки УНР, козацький рух дещо послаблюється, але не припиняється. В Україні були цілі райони, контрольовані Вільним козацтвом. З поверненням

українського уряду до Києва в березні 1918 року козацькі лави швидко зростають. На той час військо нараховувало 76 тисяч чоловік [5, 25].

Однак, Центральна Рада, не беручи до уваги помилки минулого, вважаючи призначення Вільного козацтва виконаним повною мірою видає наказ про скасування його формувань [23, 225]. Тому, коли навесні 1918 року в Україну для боротьби з більшовиками прийшла айстро-німецька армія, уряд УНР фактично опинився в стані її заручника, що і засвідчив державний переворот 29 квітня 1918 року. Адже незалежно від підстав, які мали українські провідники для зміни своєї політики відносно Вільного козацтва навесні 1918 р., іноземні "союзники" не могли погодитися з існуванням досить вагомої, хоч і стихійної сили, тому майже одразу після введення своїх військ айстро-німецька сторона розпочала роззброєння Вільного козацтва [27].

Вільнокозачі осередки, перейшовши на нелегальне або напівлегальне становище, загалом зберегли відданість Центральній Раді і, одразу після державного перевороту 29 квітня, виступили з заявами, в яких, засудивши гетьманський режим, закликали селянство боротися з ним у складі загонів вільного козацтва [28].

І.Полтавець-Остряниця навесні 1918 р. запропонував П.Скоропадському відновити свою діяльність у вільнокозачому русі. Але останній відмовився аргументуючи це тим, що "козацтво можливе тільки як цілком планомірна урядова робота і організація, а як приватна організація вона неможлива" [20, 122.]. Мабуть, саме тому, після приходу до влади Скоропадський вирішив відновити справу розвитку Вільного козацтва [28].

Розуміючи велику роль і значний потенціал вільнокозачих сил, особливо для будівництва незалежної держави, Гетьман доклав значних зусиль, щоб зміцнити вільно козацьку організацію, намагаючись перетворити її у регулярне військо Української Держави [20, 146]. Зваживши помилки минулого новоутворена Директорія УНР, користуючись прихильністю Вільного козацтва, спробувала використати його у своїх цілях, скинувши гетьманський режим і встановивши свою владу [9, 282]. Проте, на даному етапі це виявилось запізнілим рішенням, так як владу на Україні поступово захоплювали більшовики, і, навіть, зростаючий козацько-селянський рух не міг врятувати ситуацію. До кінця 1918 р. вільнокозачий рух пішов на спад.

Таким чином, Вільне козацтво - українські добровільні військово-міліційні з'єднання, створені для захисту Української держави і охорони правопорядку [7, 71], протягом 1917 – 1918 рр. сформувався в цілком дієздатну, за вмілого кваліфікованого керівництва, військовою силою, яка б могла стати якщо не основою, то хоча б цілком повноцінним формуванням майбутньої армії, на основі запасних військ. Проте, на жаль, провідники української революції пізно збагнули військово-стратегічне та національне значення загонів Вільного козацтва і використали його як допоміжну військову силу лише тоді, коли почався незворотній процес падіння впливу національного уряду, і цим допустили невинуватого помилку.

Література

1. Бондаренко В.Г. Олександрівський курінь Вільного козацтва (1917–1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету. – 2009. – Вип XXV. – с.43-47.
2. Винниченко В. Відродження нації / В.Винниченко. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990 / репринтне відтворення 1920 р. – Ч.1. – 348с.
3. Гарчев П.І. Червона гвардія України у Жовтневій революції. – Харків, 1969. – 267 с.
4. Голубко В.Є. Військове будівництво в Україні періоду Центральної Ради: дис... док. іст. наук: 07.00.01/ Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України. – Львів, 1998. – 390 с.
5. Голубко В. Змарнована сила // Наука і суспільство. - 1992. - № 10-12. - С. 24-26.

6. Дещинський Л.Є. Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню збройних сил: історія і сучасність// Вісник українознавства державного університету "Львівська політехніка". 1994. – С. 3 – 10.
7. Довідник з історії України (А - Я): Посіб. для серед. загаль-ноосвіт. навч. закл. / Ред.: І. З. Підкова, Р. М. Шуста.– 2-е вид., доопрац. і доповн.– К.: Генеза, 2002.– 1135 с.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. В 2-хт.:Документально-наукове видання/УПоряд':К.Ю.Галупко Т.1. Доба Центральної Ради. К.: Темпора, 2002. – .320 с. :іл..
9. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. В 2-хт.:Документально-Наукове видання/УПоряд':К.Ю.Галупко Т.2 Українська Гетьманська держава 1918 року. К.: Темпора, 2002. – 352 с.
10. Історія українського війська / І.Крип'якевич, Б.Гнатевич, З.Стефанів та ін. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1936. – 586 с.
11. Каліберда Ю. Вільне Козацтво у спогадах сучасників // Військо України. – 1997. – № 3 / 4. – С. 48-49
12. Коваль Р. Коли кулі співали: Воєнно-історичні нариси / Вступ. слово В. Шкляра. – К.: "Діокор", 2006. – С. 301–315
13. Кравчук М.В. Історико-правовий аспект розбудови збройних сил України на початку ХХ століття// Університетські наукові записки. – 2006. – №2 (18). – с.20-27.
14. Лисий М. Одна неписана подія// За державність. – Зб. 10. – Торонто, 1964. – с.200-203.
15. Лободаєв В. М., Савченко Г.П Діяльність загонів Вільного козацтва (лютий – квітень 1918 року) // Воєнна історія – 2008. – № 1 (37).
16. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. – К. : Темпора, 2010. – 672 с.
17. Мусієнко В., Лободаєв В. Генеральна Рада Вільного козацтва: становлення, політична позиція, діяльність (жовтень 1917 – квітень 1918 рр.) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т. 6. – С. 318–340.
18. Пасічник М.С. Організація збройних сил // Історія України: Навч. посіб. – К., 2005.
19. Рубач М.А. Селянські повстання на Україні проти Тимчасового уряду і Української Центральної ради // 3 історії боротьби за встановлення Радянської влади на Україні. Збірник наукових статей. – К. АН УРСР, 1957. – 326 с.
20. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 рр. - Київ - Філадельфія, 1995
21. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. - К.: Просвіта, 1999. – 508 с.:іл.
22. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Монографія. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 462 с.
23. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. К., 1997
24. Українське відродження 1917-1920 рр. на Сумщині: Т.1./ Автор-упорядник: Іванущенко Г.М. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. – 280 с.: іл.
25. Химиця Н.В. Вільне козацтво у загальнонаціональній боротьбі за відновлення української державності періоду Центральної Ради// Проблеми гуманітарних наук. - Випуск 26. Історія. – 2010. – с.4-15.
26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.811. – Оп. 1. – Спр. 1.
27. ЦДАВО України - Ф. 1077. - оп. 6. - спр. 10. - арк. 205-206; Ф. 2592.- оп. 1.- спр. 108.- арк. 1зв; Ф. 1115. - оп. 1.- спр. 52. - арк. 13-13 зв.
28. ЦДАВО України. - Ф. 1115. - оп. 1 - спр. 50. - арк. 85; Ф. 1115 - оп. 1. - спр. 54. - арк. 38зв, 45.
29. ЦДАВО України. - Ф. 1064. - оп1. – спр.18. – арк. 9-10.
30. Щербатюк В.М. Вільне козацтво: історіографія проблеми // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Вип. 96. – 2009. – С. 62–67.

УДК 930.1

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Кавунник А.Л., магістрантка історико-юридичного факультету
 Науковий керівник: к. і. н., доц. **Мицик Л. М.**, кафедра всесвітньої історії

Форми суспільно-економічного життя на зламі ХХ-ХХІ ст. зумовлюють нові завдання, зокрема для молодих людей, як активного суб'єкту державотворення в політичному житті країн

Європейського Союзу (далі – ЄС). Прагнення до самореалізації, самоствердження, притаманні молоді, як органічній складовій громадянського суспільства, її амбітність, підприємливість та працездатність нині значно актуалізуються. Молодіжна політика Європейського Союзу в реаліях сучасної міжнародної системи політичних відносин є доволі розвиненою. Вона вважається, завдяки діяльності представників загальносоюзних інституцій, самої молоді, однією з найбільш успішних з точки зору ефективності виконання означених завдань. Активізація молодіжного руху є ознакою поступального розвитку суспільства в умовах європейської інтеграції.

Мета статті – представити форми та вектори діяльності інституцій ЄС в сфері молодіжної політики крізь призму досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, громадських діячів, співробітників Інституцій ЄС.

З історії дослідження теми зазначимо, що аспекти молодіжної проблематики перебували в полі зору науковців з 1960-х років. Було написано праці, зокрема зарубіжних вчених з питань соціального партнерства, субсидіарності, вироблено положення про ефективність розвитку молодіжної політики за умови широкої участі в реалізації її завдань молодіжних організацій, особібно молодих людей [2].

З часом до даної проблематики звертаються фахівці з філософії, політології, соціології, науковці з проблем психолого-педагогічного розвитку молоді. Як свідчить зарубіжна історіографія формуванню теорії та практики молодіжної політики в країнах Європи надавали увагу західноєвропейські дослідники, в ряду яких Р.Томсон, Д.Рош, С.Такер, Р.Флінн, А.Счізеротто, Г. Гасперони, Д.Галлі, С.Паугам, К.Мантгейм, П.Кваккестейн, К.Лазос, П. Лауріцен, Ф.Мюллер, М.Харрісон, К.Хартман-Фріч [13]. В ряду науковців Російської Федерації, що приділяли значну увагу спектру проблем молодіжної політики від головних засад до механізму виконання, слід представити дослідників, в ряду яких С.Алещонок, В. Криворученко, С.Лазор, Ю.Леонов, О.Перфильєва [8, 21-22], А.Соколов. Дослідження науковців України, зокрема Є.Бородіна, М.Головатого [3], В. Головенька, Р. Сторожук [11], О.Овчара [6], Я.Немировського, містять аналіз сучасної державної молодіжної політики, її сутність, значення для суспільного розвитку країни.

Важливу складову з історіографії теми даної статті становить група джерел, без яких неможливе об'єктивне судження вчених про достовірність впливу історичних умов на формування молодіжної політики в країнах ЄС. Це – нормативно-правові акти, постанови, резолюції, комюніке, стратегії, розроблені Європарламентом, Єврокомісією, Радою ЄС. Вони публікуються в збірниках, власних виданнях співдружності. Їх тексти доступні на офіційному сайті ЄС, газетній та журнальній періодиці. Вони повністю узгоджуються з "Білою Книгою" Європейської Комісії з питань управління "White Paper on Governance in Europe" [1].

Провідну роль у вивченні історіографії молодіжного руху відіграють такі інституції ЄС як Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія. Їх діяльності передували важливі суспільно-політичні події, а саме – проголошення Єдиного Європейського Акту (набув чинності з 1 липня 1987р.), підписання Маастрихтської (7 лютого 1992р.), а згодом Амстердамської (2 жовтня 1997р.) угод.

На зламі ХХ-ХХІ століть вище названі Інституції співдружності займаються виробленням засад, нормативно-правових документів з питань молодіжної політики, курирують в подальшому ці питання. Так Європейський парламент (далі – ЄП), в структурі якого діють Профільний комітет та Комітет Культури, відповідає за молодіжну політику, становлення її міцної правової основи. До компетенції Комітету Культури належить співробітництво з третіми країнами в сфері культури, зв'язок з відповідними міжнародними організаціями й інститутами. Головує в Комітеті культури представник Німеччини Доріс Пек, член Європейської народної партії. Європейський парламент має провідну роль у створенні Європейської Волонтерської служби, яка сприяє молодіжному обміну, розпочатому в 1983 році [12, 34].

Визначні законотворчі функції має Рада Європейського Союзу (далі - РЄ), на засіданнях якої обговорюються законопроекти з питань молодіжної політики. Прикладом слугують документи : "Європейський Молодіжний Пакт" (лютий 2009 р.), Комюніке Європейської Комісії про "Стратегію ЄС для молоді" (квітень 2009), "Європейський рік волонтерського руху для розвитку активного громадянства" (січень 2011р.) та інші [2].

Не менш важливою є Європейська Комісія. Її основні повноваження полягають в розвитку форм політичного співробітництва, управління програмою "Молодь в дії", реалізації молодіжних, культурно-мистецьких проєктів.

Представлені Інститути ЄС, їх діяльність, структурно-функціональні обов'язки щодо розвитку сфери молодіжної політики стали об'єктом вивчення для науковців країн співдружності, України, Росії. Так, прикладом слугують праці вчених держав-членів ЄС, зокрема Великобританії – Дж. Форнас "Рок, молодь і сучасність" (Rock, Youth and Modernity 1995), Німеччини – М.Гердеген "Європейський право" (European law) 2008, Люксембург – Ж.Байєр "Дослідження Молоді" (European Research on Youth), 2009. Їх монографії присвячені економічному, політичному, прав-

ничому, культурному аспектам молодіжної політики ЄС. В дослідження Р.Томсона, Д.Роша, С.Такера означено такі спільні в країнах Європи елементи молодіжної політики як соціальний взаємозв'язок (ланцюг) між урядом, молодими людьми і суспільством, надання шляхом консультацій інформації про права, свободи, форми культурного, творчого та політичного вираження, шляхи реалізації професійної освіти та самоосвіти молодих людей; підтримка молодим сім'ям. Праці авторів містять матеріали спеціальної програми підтримки молодих людей з особливими потребами, "групи ризику", в'язнів [13]. Дослідники аналізують питання молодіжного дозвілля, як-от форми підтримки і заохочення активного проведення вільного часу; організація професійної підготовки тих, хто працює з молодими людьми; активізація міжнародних зв'язків між молодими людьми країн співдружності.

Методологічні і теоретичні підходи до вивчення молодіжної діяльності висвітлено у монографії Жана Мішеля Байєра "Дослідження Молоді" (European Research on Youth). Дана публікація розглядає результати ряду молодіжних проектів, пов'язаних з фінансуванням в рамках Четвертої, П'ятої, Шостої і Сьомої Рамкової дослідницької програми Європейського Союзу, тобто з 1996 по 2013 рік. Зроблений науковцями аналіз векторів молодіжної політики від освіти до зайнятості, участі молодого покоління в структурах ЄС становить інтерес для політиків [12, 17].

Автор розкриває роль молоді на сучасному етапі, акцентуючи увагу на її безпосередній участі в розвитку національної політики кожної держави-члена ЄС. Вчений окреслює дві концепції для вирішення масштабних завдань, що стоять перед суспільством країни і, зокрема, молоді.

Перша – містить шляхи цілеспрямованих та вигідних форм розвитку на основі комплексного розширення молодіжної сфери в рамки політики ЄС;

Друга концепція базується на поняттях "представництва" та "зв'язку" в сферах освіти з верствами суспільства, широкої громадськості з метою сприяння узгодженості підходів при залученні всіх ключових учасників до розробки молодіжної політики [12, 21-22].

У монографії дослідника привертає увагу обґрунтованість висновків та узагальнень Рамкових програм ЄС щодо молодіжної політики при вирішенні економічних, наукових і соціальних проблем. Проекти, що фінансуються інституціями відіграють ключову роль в інформуванні молоді Європейського Союзу на політичному рівні. Ефективність молодіжних проектів полягає в обміні інформацією відомих та видатних акторів, політиків з респондентами, користувачами інтернет-сайту ЄС.

Результати досліджень використовують для діалогу з політиками та старшими радниками ЄС. Автор зазначає, що вироблені рекомендації та стратегії засновані на фактичних даних молодіжної діяльності на міжнародному, регіональному, міжміському рівнях країн співдружності [12, 26]. Ці рекомендації взяті з проектів, які стосуються, зокрема, найбільш важливих питань, а саме інтеграції молоді в сфери освіти, суспільно-політичного, економічного, культурно-мистецького життя в ЄС.

Помітне місце серед джерел посідають публікації державних, політичних і громадських діячів щодо створення молодіжної політики та її реалізації на основі законодавчих актів, насамперед тих авторів, чиї службові або громадські обов'язки були безпосередньо пов'язані з формуванням засад даної політики. Важливе науково-практичне значення мають автобіографічні праці та мемуари, які дозволяють подивитися на події цього періоду очима безпосередніх учасників.

В ряду прикладів – праця Стефана Бечки – одного з авторів укладання "Білої книги молоді. Новий імпульс"; П'єра Мереса – колишнього Генерального директора з питань освіти і культури Європейської Комісії, Хівела Джонсона, Доменіка Ленардуцці, Алексосу Тзолакису – авторів першої європейської програми "Молодь за Європу", Вівіана Редінга – колишнього комісара з молодіжних питань Європейської Комісії.

Зокрема, П'єр Мерес у статті "Вплив "Білої Книги" на молодіжну політику в Європі" розкриває історію виникнення першого юридичного документа Європейського Союзу. Як безпосередній учасник написання "Білої книги молоді" він пояснює складність її прийняття. Позитивний результат її узаконення ствердив важливість написання "Білої книги", як документу для молоді, що був перекладений більш ніж на 30 мов світу і сприяв поширенню в країнах Південної й Північної Америки, Африканського континенту як концепції молодіжної політики ЄС [1].

В ряду наявних в бібліотечних фондах України, зокрема Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, стала праця "Конституційні акти ЄС". Її упорядники Г. Друзенко, Т. Качка дали українською мовою реєстр нормативно-правових договорів інституцій ЄС періоду 1950-2006 років [4]. Детальне ознайомлення з ними, як-от: Договір Європейського Союзу (TEU), Договір про створення Європейського Співтовариства (TEC), стверджує наявність у них питань з молодіжної політики в різних сферах інституцій Співтовариства. Так, Маастрихтський договір 1992 р. містить положення про молодіжне співробітництво. Зокрема, параграф № 2 статті 149 "Європейська Спільнота" включає положення про обмін молодіжними делегаціями, фахівцями з соціальної

педагогіки країн ЄС. "ЄС повинен сприяти розвитку молодіжних обмінів та обмінів соціально-освітньої інструктори" [4, 68]. У статті 150 йдеться про "сприяння професійній підготовці та заохоченню мобільності викладачів та учнів, особливо молоді [4, 69].

Вітчизняні науковці, котрі займаються вивченням молодіжної політики як Європи так і України, зокрема О.Овчар [6], Н.Пелагеш [7], Т.Лук'янова [5], Тарасенко, М. Перепелиця, акцентують увагу на складових молодіжної політики, формах діяльності молодіжних організацій, векторах реалізації молодіжної політики через програми, проекти та ініціативи країн Європейського Союзу з можливістю використання даного зарубіжного досвіду в регіонах України.

Так, автор монографії В.Посельський "Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції" звертає увагу на повноваження та компетенції інституцій, структур Європейського Союзу в справах молоді, а саме Європейської Комісії, Європейського Парламенту, Європейського Соціально-економічного Комітету, Комітету Регіонів, Комітету в Справах молоді, Молодіжного Форуму, внаслідок діяльності яких вимальовується розгалужена система організації молодіжної політики. Автор зазначає, що наявні чисельні документи, постанови, резолюції, рекомендації 1990-х років названих установ ЄС свідчать про ефективність молодіжної політики на зламі XX–XXI століть [9, 120]. Для прикладу в ряду сучасних досліджень слід навести дисертацію Р.Сторожук "Державна молодіжна політика в контексті європейського вибору України: механізми реалізації", де визначено класифікацію законодавства ЄС щодо молоді, представлену в 3-х типах:

- Закони про підтримку і стимулювання молоді, які ще формулюються як закони про молодіжну роботу, сприяння молоді, молодіжної діяльності. Вони стосуються підтримки служб для молоді і програм, як державних так і волонтерських. Наприклад, фінський закон "Про молоді", закон "Про сприяння молоді Австрійських регіонів" тощо.

- Законодавство про соціальне забезпечення (велфер) молоді. Ці закони визначають межі між обов'язками сім'ї та суспільства щодо молодих людей. Вони містять питання щодо забезпечення соціального, економічного, фізичного, психологічного благополуччя молоді, індивідуальної допомоги молодим сім'ям з малолітніми дітьми. Закони "Про турботу молоді" Нідерландів, "Про національну молодіжну службу" Люксембурга є прикладами такого законодавства.

- Законодавство про захист молоді. Цей тип законодавства включає в себе захист молоді в несімейних сферах життя: на ринку праці і в суспільному просторі. Наприклад, згідно з Австрійськими регіональними законами щодо захисту молоді, вони регулюють присутність молоді у публічних місцях, ресторанах, гуртожитках, під час візитів до кінотеатру, культурні заходи, місця відпочинку тощо [10, 12-13].

У статті Р. Сторожук "Зарубіжний досвід реалізації молодіжної політики" досліджено основні та відмінні особливості політики ЄС, характеристика молодіжного сектору як напрямку міжнародно-політичної діяльності держави, для якої молодіжна політика, молодіжне законодавство стали традиційно унормованими сферами соціального, освітнього, культурного, охорони здоров'я життя країни.

Автор, аналізуючи регіональний принцип реалізації політики, встановила рівень участі молоді у державах-членах ЄС. Характеризуючи способи координації, форми діяльності молодих політиків країн ЄС, автор наводить їх класифікацію за трьома категоріями:

- з розвинутим молодіжним сектором. Молодіжну політику безпосередньо сконцентровано в добре визначеному молодіжному секторі, який домінує. Прикладами є Австрія, Люксембург, Ліхтенштейн, Іспанія, Греція, Португалія;

- з обмеженим молодіжним сектором. Регулювання частково передано до спеціалізованого молодіжного сектора, а частково розподілено серед традиційних секторів таких, як освіта, працевлаштування, охорона здоров'я. Це спостерігається в Нідерландах, Франції, Бельгії, Ірландії, Фінляндії, Швеції, Норвегії;

- без спеціального молодіжного сектора. Молодіжну політику розподілено за традиційними секторами без явно вираженого центру, а саме у Великобританії, Ісландії, Італії, Данії [11].

Важливі науково-практичні узагальнення щодо молодіжної політики в контексті європейської інтеграції містять праці М.Гердегена, М.Хаана, Ж.Байєра. Їх позиції спільні в твердженні щодо триступеневої "каскадної" структури проведення молодіжної політики [6]. Законодавча база та загальні напрями її реалізації розробляються на рівні уряду – це верхній (або перший) рівень. Уряд, у свою чергу, делегує можливості її здійснення регіональним та муніципальним адміністраціям – другий рівень. Молодіжні організації, які є основним інструментом участі молоді у процесах реалізації молодіжної політики – третій рівень.

Сучасна система розробки молодіжної політики в європейських країнах базується на принципах: відкритості, відповідальності, ефективності, узгодженості. Виходячи з цього, визнаними європейською спільнотою методами координації молодіжної політики є: участь (залучення),

волонтерські послуги, інформування, зміна в бік уваги органів влади до молодіжної проблематики [5, 15].

Фактором, що впливає на відповідність або невідповідність цим критеріям, є рівень активності громадського сектора в ході розробки та реалізації молодіжної політики. Цей фактор можна представити в двох показниках:

- рівень участі молоді в діяльності громадських організацій (НДО);
- рівень активного залучення молоді до процесу розробки та прийняття управлінських рішень.

Ці показники визначимо як пріоритетні в стандартах молодіжної політики ЄС.

Таким чином, не претендуючи на вичерпність інформації зазначимо:

I. На зламі XX-XXI століть існує різножанрова історіографія, представлена дисертаціями, монографіями, статтями в наукових збірниках, періодичних виданнях Інституцій ЄС за авторством українських та зарубіжних вчених. Вони становлять джерельну базу дослідження форм та шляхів реалізації молодіжної політики в країнах-членах ЄС.

II. Наявні наукові праці свідчать про системне дослідження молодіжної політики ЄС. Зміст та концептуальні положення кожної стверджують актуальність теми в контексті функціонування геополітичного європейського простору, соціотворчості молоді як носія високого інноваційного потенціалу суспільно-економічного, культурно-освітнього розвитку кожної країни.

III. В тріаді означених вченими векторів освіта-культура-праця слід назвати наступні ефективні форми взаємодій з молоддю:

- розвиток професійної й самоосвіти (формальної, неформальної);
- поширення різножанрової культурно-мистецької творчості, що сприяє мобільності міжнародних, соціополітичних контактів з молоддю;
- дотримання європейських демократичних цінностей, матеріальної незалежності, працевлаштування для досягнення гідного рівня життя.

IV. Аналіз джерел нормативно-правової бази молодіжної політики, а саме резолюції, пакти, договори, директиви, постанови щодо форм суспільно-політичної, культурно-освітньої взаємодії з молоддю в країнах ЄС на національному, регіональному, міжнародному рівнях доводить її важливість в контексті діяльності країн Співдружності на зламі XX-XXI століть.

Література

1. Воздействие "Белой книги" на молодежную политику в Европе Пьер Мэрес http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Forum21/Issue_No9/N9_White_Paper_ru.pdf.
2. Георгиенко В. Н. Молодежная политика ЕС, СЕ, ООН. – 2010. (www.georgienko.com).
3. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993. – 325 с.
4. Конституційні акти ЄС . Частина I /Упор. Г. Друзенко, заг. ред. Т. Качка. К.: "Юстініан", 2005. – 512 с.
5. Лук'янова Н. Державна молодіжна політика в Україні: світовий і національний досвід формування та реалізації // Віче : теоретичний і громадсько-політичний журнал. – Київ. – 2009. – № 22.– с.15-16.
6. Овчар О. М. Сучасні тенденції молодіжної політики європейського Союзу: досвід для України // http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2010-7/zmist/R_2/11Ovchar.pdf.
7. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Монографія. – К. – 2008. – 288 с.
8. Перфильева О. В. Программа Европейского Сообщества "Молодежь" как инструмент реализации политикосоциальной сплочености регионов. // Вестник международных организаций. – 2007. – № 5 (13). – с. 17-33.
9. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
10. Сторожук Р. П. Державна молодіжна політика в контексті європейського вибору України: механізми реалізації: дисертація кандидата наук з державного управління: 25.00.02 / Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенті України. – О., 2007. – 237арк. – Бібліогр.: арк. 187-218.
11. Сторожук Р. П. Зарубіжний досвід реалізації молодіжної політики // Державне будівництво. Електронне наукове фахове видання Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України .-.№1. – 2006р. – Режим доступу: [/e-journals/DeBu/2006-1/index.html](http://e-journals/DeBu/2006-1/index.html).
12. Baer J. European Research on Youth. Supporting young people to participate fully in society (Європейське дослідження молоді). European Commission. Directorate-General for Research– Science, economy and society. Luxembourg. – 2009. - 76 pp..

13. Fornas, J., Lindberg, U. and Sernhede, O., In Garageland: Rock, Youth and Modernity, Routledge, London, 1995.

УДК 94(477) "10"

СІМ'Я ЯК КУЛЬТУРНО-ДУХОВНА ОСНОВА ДАВНЬОРУСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Косарєв В.В., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к. і. н., доц. **Страшко Є.М.**, кафедра історії України та політології

Головним середовищем, де формуються традиційні українські норми етносоціальних і родинних стосунків є сім'я та громада. Сім'я є основним носієм культурних цінностей, зберігаючи їх упродовж поколінь. У сім'ї людина проходить розвиток в різноманітних соціальних ролях та отримує основу своєї освіти.

Актуальність даної теми постає з насамперед у тому, що побут і звичаї людності Київської Русі, що губляться у стрімкому плині яскравих подій та явищ давньоруської історії, визначають основний зміст повсякденного життя середньовічної людини, зокрема таких інтимних сторін його укладу, як шлюб і сім'я. Також обрана тема викликає й неабиякий інтерес як історіографічна проблема, оскільки дозволяє проаналізувати еволюцію наукових гіпотез і реконструкцій щодо родинного життя та ролі сім'ї у давньоруському суспільстві.

У статті зроблено спробу відтворити такий історіографічний аспект повсякденного життя давньоруських людей як шлюб і сім'я.

Одним із перших досліджень сім'ї та її ролі в давньоруському суспільстві може вважатися праця М.Карамзіна, який вибудував свої твердження на основі повної довіри літописним описам і твердженням літописця [3, с.65-66]. Автор цілком довіряв "Повісті временних літ", де говорилося, що поліни живуть самі та володіють родами своїми, живуть кожний родом своїм на своїх місцях. Однак, сучасна наука стверджує, що на той час сім'я зароджувалася у надрах роду та певною мірою співіснувала з ним, вплітаючись у його систему через родинні, сакральні та релігійні зв'язки. За словами Л.В.Беловінського, М.Карамзін розумів "історичний процес – абстрактно, а життя народу конкретне. Воно протікає у повсякденності, у дрібних справах, турботах, звичках і смаки конкретної людини, яка є часткою суспільства, котре надзвичайно різноманітне і складне." [1, с. 14] Отже, даний підхід ніяк не можна включити у багатомірний процес формування давньоруської сім'ї.

Певний крок у розробку проблеми родинної організації та життя давньоруського суспільства зробив К.А.Неволін [9]. Він акцентував увагу на правову базу сімейно-шлюбних стосунків, синтезуючи як державне право Русі, так і Візантії, при цьому не оминув і церковне право [9]. У подібному контексті варто назвати й розвідку М.Лазовського, в якій він охарактеризував особистісні стосунки у сім'ї на засадах звичаєвого права та патріархального характеру [6, с.358-376].

У середині XIX століття вийшла і стала [бібліографічною](#) рідкістю [книга](#) авторитетного вченого О. Терещенка "Побут російського народу" – перша спроба у Росії наукового осмислення накопиченого етнографічного матеріалу [12]. Свого часу нею зачитувалися й фахівці, й пересічні обивателі. У монографії зібрано солідний та різноманітний [матеріал](#), що віддзеркалював велику парадигму повсякдення: житло, одяг, музику, ігри (забави, хороводи), язичницькі і [християнські](#) звичаї, обряди наших предків. Праця О.Терещенка викликана великий інтерес особливо щодо авторських суджень про давньоруську сім'ю, її соціальну роль та буття.

Важливі концептуальні принципи історії давньоруської сім'ї, її суспільних і правових засад було закладено М.Грушевським у його багатотомовій праці "Історія України-Руси" [3]. При цьому вчений не вважав ідеї Ф.Енгельса про походження сім'ї, приватної власності та держави пріоритетними. Щодо походження української сім'ї М.Грушевський навів аргументовані твердження на користь існування моногамної сім'ї вже у праслов'янських племен; патріархальну моногамну сім'ю він трактує як основну форму в розвитку української родини [3].

За умов становлення та утвердження радянської історіографії її засадничою теорією стала марксистка доктрина. Одним із таких класичних радянських досліджень стала фундаментальна праця академіка Б.Д.Грекова. Автор стверджував, що основною ланкою давньоруського суспільства була мала сім'я [2, с.81-82]. Назвемо ще одного дослідника радянського періоду І.І.Ляпушкіна, котрий опираючись на дані археологічних досліджень у Новотроїцькому городищі на Слобожанщині, дійшов висновку, що основу давньоруського суспільства у VIII – IX століттях складала територіальні общини, які, в свою чергу, склалися з малих сімей [6, с.224].

У дослідженні історії давньоруської сім'ї та її ролі у суспільстві Київської Русі досить вагомий внесок зробив М.О.Косвен. Він ввів у науковий обіг нове поняття – патронімія. Воно

означало особливу групу великий і малих сімей, які утворилися внаслідок розростання та сегментації патріархально-сімейної общини. За М.Косвеном, верв, яка часто фігурує у "Руській Правді" не що інше, як патронімія, що об'єднувала окреме поселення [5, с.99-102].

Досьогодні наукове значення про повсякденність русичів належить праці Б.А. Романова "Люди и нравы Древней Руси: историко-бытовые очерки XI-XIII вв.", написаній у кінці 1930-х років. Її автор, лєнінградський історик, архівіст і музеєзнавець, звинувачений в участі в участі у "контрреволюційній змові", вийшов на свободу після декількох років ув'язнення. Б.Романов володів неабияким яскравим талантом історика, дослідницькою та методичною здатністю за суто наративними текстами бачити, як він сам казав, "візерунки життя" [10]. Для вченого Стародавня Русь була не самометою, а засобом "зібрати та привести у систему власні думки" про соціальні засади руського суспільства та реконструювання повсякденного життя пересічних русичів.

Новим етапом у розвитку історії Києво-руського суспільства став період з 1990-х років. Розпад Радянського Союзу дав творчу свободу вченим-історикам, відкрив можливості ознайомитися з історичними теоріями та методами світової історіографії.

Нове слово у дослідженні сім'ї та руського суспільства належить В.В. Момотову, який серйозну увагу зосередив на юридичних аспектах проблеми. Він наголосив, що з правової точки зору у руській сім'ї, як основі руського соціуму, було повноцінне рівноправ'я. Одним з юридичних доказів цього він вважав факт, що розлучення у родині могло бути лише за взаємної згоди [8, с.176]. Автор також переконаний, що одруження та життя чоловіка і жінки було цілковито добровільним, і що сам шлюб усвідомлювався як духовний союз, а сама сім'я була носієм і основою духовності та моралі на Русі [8, с. 177].

Актуальними та цікавими є сьогодні розробки В.М. Рички. Він фокусує науковий аналіз на типологію руських сімей. Також визначає органічний зв'язок сім'ї та церкви, яка й була доміантою у повсякденному житті Русі [11, с.131-141]. Можна сказати, що саме сім'я репрезентувала приймачем ідеї та канони церкви, передавала ці настанови наступним поколінням, зберігаючи християнську духовність і традиції.

Значний інтерес до обраної теми мають праці вітчизняного історика О.П. Толочка. За його оцінками, сім'я була своєрідна "форма" й держави. Рюриковичі, що мали повноту влади у Східній Європі протягом X століття, були сакральною князівською родиною, для якої влада уявлялася імманентною сутністю, а держава – єдино можливим способом її існування. Держава ідентифікувалася з самим цим родом. Творення держави було організацією життєвого простору для правлячої сім'ї та одночасно закономірним результатом життєдіяльності. Харизматичний рід, чиєю колективною власністю вважалася влада, сакральним чином з'єднаний з ввіреною йому землею, у давньоруському значенні символізував і "територію" і "народ" [13].

Отже, доцільно зауважити, що терміни "рід", "родина" на сторінках писемних пам'яток Київської Русі виступає у різних значеннях. Про багатозначність цього поняття та його еволюцію у давньоруській історії й продовжується творчий пошук у сучасній історіографії.

Література

1. Беловінскій Л.В. Хата і хорони: З історії російської повсякденності. Науково-пізнавальне видання. – М., 2002.
2. Греков Б. Д. Киевская Русь. – М., 1949.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.2. – К., 1992.
4. Карамзин Н. М. История государства Российского. – Т.1. – М., 1989.
5. Косвен М. О. Семейная община и патронимия. – М., 1963.
6. Лазовский Н. Личные отношения супругов по русскому обычному праву // Юридический вестник. – 1883. – № 6.
7. Ляпушкин И.И. Городище Новотроицкое. – М.; Л., 1958.
8. Момотов В.В. Формировании семьи и брака в русском средневековом праве IX-XIV вв. – Ростов н/Д, 1999.
9. Неволін К. А. Полное собрание сочинений. – СПб., 1857. Т. 3.
10. Романов Б.А. Люди и нравы Древней Руси. Историко-бытовые очерки XI - XIII вв. – Л.: Наука, 1966.
11. Ричка В.М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі // Український історичний журнал. – 1992. – № 1.
12. Терещенко О. Побут російського народу. – М.: Російська книга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kodges.ru/39245-byt-russkogo-naroda.html>
13. Толочко О.П. Русь – держава та образ держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlad-praviza.blogspot.com/2011/11/blog-post_06.html.

14. Черепанова С.О. Філософія родознавства – Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/147044425_kulturologiyapohodzhennya_ukrayinskoyi_simyi_grushevskiy.html.

15. Толочко О.П. Русь – держава та образ держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlad-praviza.blogspot.com/2011/11/blog-post_06.html.

УДК 94 (438) "1939/1941"

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСПІРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЛЬСЬКОГО СТРОННИЦТВА НАРОДОВОГО В ПЕРІОД 1939 – 1941 РР.

Кудрявцева А.В., магістрантка історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Давиденко Ю.М.**, кафедра всесвітньої історії

Початок Другої світової війни та окупація території Західної України послужили своєрідним поштовхом для виникнення та розгортання на її теренах руху Опору, складовою частиною якого являлись підпільні цивільні та військові організації. Становлення цих організацій процес досить неоднозначний і складний. Кожна з них репрезентувала окремі політичні сили, мала власну програму дій, цілі, концепцію збройної боротьби. Серед значної кількості військових підпільних організацій, які створювались політичними рухами Польщі на теренах Західної України провідну роль відігравали представники довоєнного "Обозу Народово-Радикального" (ОНР), що об'єднували в своїх рядах значну частину польської людуності.

Зазначимо, що питання фундації політичних та підпільних військових структур національно-визвольного напрямку ніколи не були предметом окремого дослідження в радянській історіографії. У працях науковців розглядалися лише загальні сюжети історії польського руху Опору, його етапи, при цьому головна увага акцентувалася на структурній розбудові та бойовій діяльності прокомуністичних формувань. Це пояснюється класово-партійним підходом до вивчення проблем руху Опору на території СРСР.

Зауважимо, що на відміну від радянських колег польська історіографія соціалістичної доби приділяла достатньо уваги досліджуваній темі, а історичні розвідки польських істориків вирізняються багатоплановістю у висвітленні проблематики польського руху Опору та його складових частин – нелегальних військових організацій.

Гідний внесок у наукову розробку розглядуваної проблеми в період другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. зробили емігрантські полоністичні центри досліджень. Зокрема, видавництво "Культура" в Парижі на сторінках квартальника "Історичні зошити (Зешити історичні)" систематично публікувало історичні розвідки, рецензії, спогади, присвячені розвитку військових організацій руху Опору в контексті становлення "польської підпільної держави".

Важливу групу досліджень склали роботи польських істориків, що побачили світ після краху тоталітарного режиму в Польщі. Саме в цей період автори праць сконцентрували свою увагу на процесах організаційного становлення військових підпільних формувань на окупованих СРСР територіях. До них слід віднести історичні розвідки Р.Внука, Сальмоновича та ін. [16].

Наголосимо, що окремі аспекти проблеми, які розглядаються, певною мірою висвітлювалися в роботах сучасних українських істориків, зокрема, А.Русначенко та І.Ільюшина. Проте поставлене нами питання не було предметом спеціального вивчення.

Мета даної статті полягає в тому, що на основі аналізу джерел, наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених висвітлити особливості становлення та організаційної розбудови військових підпільних структур народово-радикального табору в 1939-1941 рр. на території Західної України.

Вже в перші місяці окупації представники польських народовців створили Організацію Польську (ОП), що розпочала розбудовувати власні цивільні та військові структури. У своїй політичній конспіративній діяльності ОП стояло на досить радикальних позиціях, постійно критикуючи Делегатуру та Союз Збройної Боротьби за те, що вони не проводять енергійної боротьби з лівим і робітничим рухом, а активний збройний опір проти окупантів на початковому етапі окупації вважала недоцільним. Цікавим є той факт, що ОП на початку 1941 р. у своїх програмних документах зазначала, що "окупація є періодом, в якому німці допомагають зробити їм чорну роботу – ліквідують євреїв, ліберальні і комуністичні елементи"[5, с. 38]. Основним своїм завданням організація вважала збройну боротьбу з окупаційними режимами. Саме для цього при ОП було створено в грудні 1939 р. військове формування – "Союз Ящурів" (СЯ), на чолі якого став В. Козловський. Його основу становили члени "Гданської охорони", "Маршу молодих", які входили до передвоєнного "Обозу Народово-Радикального" (ОНР) та мали досвід конспіративної роботи. Серед них були В.Марцинковський, Т.Сільський, О.Вашковіч. Цікаво, що назва військової

структури походить від створеного польською шляхтою на Помор'ї в XIV ст. "Союзу Ящурів" для боротьби з Тевтонським Орденом.

У початковий період члени СЯ створили розгалужену територіальну структуру, виробили концепцію збройної боротьби. Вона складалась з таких відділів – організаційного, який очолював В.Родзісевський; розвідувального, що був під контролем В.Голстомський; операційного на чолі з Фадеєм Богусзевським, а також освітньо-виховного [2; с. 543].

В організації був прийнятий традиційний поділ на округи, повіти, гміни. Структурно вона складалась: округ Варшава-місто, округ Варшава-воєводство, Краківський округ, а також Люблінський, Кельцький, Ченстоховський, Мазовецький, Білостоцький та Львівський, а також округ Помор'я, куди входили Познань, Лодзь та Сланськ [3; с. 388].

Командування над ними здійснювали: військовий комендант, командир відділів і комісар. Найбільш чисельними та впливовими були відділи у Варшаві (близько 1,5 тис. членів) та Кельці (2 тис.). За період 1939-1942 рр. відмічається кількісне зростання організації. За даними польських дослідників на 1942 р. вона нараховувала близько 7-10 тис. членів [9; с. 93].

Окремо слід проаналізувати ідеологічну платформу СЯ. Так, основними напрямками діяльності були: боротьба за незалежність Польщі від гітлерівської Німеччини і СРСР, відновлення польської держави з довоєнним східним кордоном, приєднання Східної Пруссії, депортації німецького населення по війні, перебудова післявоєнної Польщі в дусі концепції католицької держави польського народу через здійснення національного перевороту, знищення комуністичних елементів у державі [11; с. 112].

Однак, враховуючи ситуацію, що склалася в польському русі Опору на початковому етапі пріоритетними завданнями були: налагодження розвідувальної діяльності, саботаж, ідеологічна просвітницька робота, проникнення членів організації до німецьких окупаційних установ.

Значну увагу члени військової структури приділяли видавництву періодичної конспіративної преси. Так, на шпальтах нелегальних газет "Окоп", "Народ і військо", "Польська пресова інформація" містились дані про перебіг дій на фронтах, аналізувалась ситуація в польському русі Опору, лунали заклики до боротьби з окупаційним режимом. Однак видавнича діяльність організації значно знизилася після 17 червня 1942 року, коли гестапо виявило місце перебування головної друкарні, а також складу друкованих матеріалів, в якому знаходилось 10 тис. плакатів, брошур, листівок [14; 103].

Відмітимо той факт, що гестапо цікавилось діяльністю "Союзу Ящурів", яка була досить ефективною, враховуючи її анти німецьку спрямованість. Так, у 1940 р. утворився відділ "Zonderkommando Z.J.", який здійснював заходи щодо ліквідації сітки розвідки на території Західної Польщі та на теренах Німеччини [12;165].

Досить специфічною була діяльність названої організації на теренах розгромленої Польської держави, що увійшла до складу Радянського Союзу. Варто зазначити, що тут були проведені "вибори". В обстановці терору більшість населення Західної України і Західної Білорусії проголосувала за возз'єднання з УРСР та БРСР, що юридично було оформлене відповідно 1 і 2 листопада 1939 р. З перших же тижнів почалась уніфікація державного ладу і управління нових радянських областей, здійснювана жорсткими командними методами. Вирішальну роль в радянському апараті відігравали уповноважені, які прибули із східних районів України та Білорусії. Невдовзі були прийняті закони про націоналізацію крупної промисловості і банків, хоча на практиці припускалося вилучення навіть дрібних ремісничих майстерень і приватних будинків. Була проведена конфіскація без викупу господарств осадників і поміщицької землі, яка належала в основному полякам, та передача її місцевим селянам. Втім, лише на кілька місяців: уже з весни 1940 р. почалася колективізація [1; с. 185].

Репресії обрушилися на всі групи населення. За ґрати чи колючий дріт потрапили не тільки "прибічники санації" чи "реакційні елементи", а й представники лівих сил, інтелігенція. Жертвами терору стало багато діячів культури, служителі церкви, інтелігенції. В 1939 – 1941 рр. без суду і слідства було депортовано близько 10% населення західних районів України та Білорусії, в тому числі понад 300 тис. поляків, головним чином, до Казахстану й Сибіру. Масова депортація супроводжувалась фактичним геноцидом, оскільки смертність серед "переселенців" становила досить високий відсоток.[1; с. 186]

Трагічна доля чекала військовослужбовців, інтернованих радянськими військами. Частина солдат, в основному українців і білорусів розпускали по домівках, поляків засилали до Воркути й Сибіру на будівництво залізниць та аеродромів або ж передавали німцям. Офіцерів і частину молодшого командного складу утримували в трьох таборах – Осташкові, Козельську і Старобільську. Майже всі вони – 21857 чол. – були розстріляні за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) [16; с. 111].

Все це зрозуміло не сприяло налагодженню конспіративної та військової діяльності. Західноукраїнські землі увійшли до так званого Інспекторату "Схід". Як свідчать архівні матеріали,

він був досить слабо структурно зорганізованим і майже не проводив активних дій, хоча в передвоєнні роки мав значний кадровий потенціал [15; с. 67]. Варто зазначити, що в період 1920-30 рр. головне керівництво СН піднімало питання про розширення територіальної структури організації, зокрема від початку 30-х років планувалося утворити також ржешівський округ, до складу якого повинні були ввійти вісім західних повітів Львівського воєводства (Ржешів, Ярослав, Пшеворськ, Ванцут, Ніско, Колбушово, Тарнобшег, Стшижув), а також три східних повіти Краківського воєводства (Ясво, Мелеч і Ропшич). Керівником даного округу до вересня 1939 року був адвокат Й. Ліво.

В липні 1933 року в рамках Львівського округу також був виділений окремо підокруг пшемиський, який обіймав територію повітів Доброміль, Пшемисл, Санок, Бжозув і Кросно. З 1934 року керівництво даної структури здійснював Володимир Білан.

Також у Коломиї, в жовтні 1939 р. Ю. Стадніченко утворив Народову Військову Організацію (НВО). Її завданням було приготування і участь в загальному повстанні, яке мало спалахнути після очікуваної атаки Франції і Англії на Німеччину і Радянський Союз. Члени організації займалися пошуком зброї, вербуванням людей, а також проведенням антирадянської "нашіптувальної" політики. Взагалі це мала бути масова організація, але на практиці вона налічувала декілька членів. В грудні працівники НКВС заарештували Стадніченка, а разом з ним семеро його підопічних, що покляло край її діяльності [16; с. 115].

У Тернополі на початку жовтня 1939 р. К.Дурко розпочав створення Польської Організації Військової, яка спиралася на офіцерські кадри. Вона займалася добуванням зброї, виданням преси, а також проводила антирадянську агітацію. Але ця організація також несла кадрові втрати внаслідок діяльності НКВД.

Зовсім іншою була ситуація на Волині, оскільки завдяки активності генерала М.Зеготи-Янушайтіса СН почало здобувати певні впливи в містах, а також серед осадників. Згідно архівних даних керівництва СН на 1 липня 1936 р. Львівський Округ нараховував 7 тис. членів (близько 1,5 тис. з них були членами від Пшемиського округу). На кінець 30-х років симпатії польської людності щодо СН значно зростала на даних теренах, про що можуть свідчити результати виборів травня 1939 року до органів місцевого самоврядування. Так, у Львові СН отримало значний успіх, здобувши 21 мандат в раду міста з 72. Зазначимо, що в попередніх виборах травня 1934 року Стронніцтво здобуло тільки 5 мандатів. Аналогічна ситуація була і в пшемиському підокрузі і ржешівському окрузі. Так, в Пшемислі за СН проголосувало вдвічі більше виборців, ніж у 1934 р. [10; с. 287].

Початком політично-пропагандистської роботи можна вважати 1942 р., коли у Львові С. Залуцький розгорнув діяльність пропагандистського сектору "Союзу Ящурів". Також в цей період на теренах міста була створена територіальна Делегатура Цивільної Служби Народу, яка виступала як політичний підрозділ ОНР та ідеологічно і фінансово підтримувала Союз Ящурів. Паралельно з цим розпочався процес створення військових відділів організації у Львові та на Волині. Однак, він гальмувався браком кадрових ресурсів та фінансування. Як зазначають звіти представників АК від 1 вересня 1942 р.: "На теренах південно-східних земель повстали чотири групи Союзу Ящурів, або ж прибічників народовського табору. Вони існують в Бродах і Коломиї. Серед їх членів були спроби розпочати переговорний процес з командуванням Армії Крайової у Львові" [16; с. 147].

Досить дискусійним залишається питання про початок боротьби СН на території Західної України. На думку польських дослідників досить складно відтворити склад керівництва СН у Львові напередодні війни в зв'язку з браком архівних даних. Відомо, що керівником довгий час залишався С.Гломбінський, в керуючий склад входили: Я.Богданович – керівник організаційного відділу, А.Мацелінський – керівник відділу пропаганди, Я.Кноблох – керівник господарчого відділу, А.Свежавський – секретар уряду, а також М.Зегота-Янушайтіс, Ю.Баранецький, Б.Грудзенський, М.Лаховський, Я.Матлаховський, В.Матус, Я.Перацький, Є.Панцевич, М.Роєк, А.Стампер, С.Скшипек і К.Тихота. У Львові керівником повітового уряду був К.Рихлевський. Його заступником – Ю.Романський. Структурами, тісно пов'язаними з СН було Робітниче об'єднання "Праця Польська", яким керував Б.Скларчик, а Народовою Організацією Жінок – М.Демелувна [7; с. 258].

Серед львівських досить відомим діячем СН був Й.Матлаховський, який у 1935-1939 рр. був членом Головного Уряду СН в Варшаві, в якому керував відділом політичного виховання. Також одночасно займав посаду загального польського комісара таємної академічної організації СН, а також входив до складу таємного керівництва СН, так званої "сімки", а пізніше "дев'ятки". Натомість до складу Головного Комітету СН входили: С.Гломбінський, М.Лаховський, Й.Матлаховський, В.Матус і М.Роєк, А.Стампер і М.Зегота-Янушайтіс. Членом Головного Комітету СН у 1935-1936 рр. був Й. Перацький.

Зазначимо, що події на фронтах зумовили розпорошення активу львівського СН. Значний відсоток молодих членів Стронніцтва, які служили в польському війську були відправлені

спочатку до Румунії чи Угорщини, потім до Франції, а після цього до Великої Британії, де відновили свою політичну діяльність. К.Тихота, керівник відділення СН в Будапешті, залишився в Угорщині, Ю.Баранецький – у Франції, а А.Мацелінський спочатку потрапив до Туреччини, а потім на Близький Схід. Деякі залишилися на теренах німецької окупації і тут розгорнули таємну діяльність в цивільних і військових структурах підземелля народного. Врешті частина, яка залишилася під радянською окупацією (С.Гломбінський, Й.Перацький, С.Скшипек) [15; 127].

Умовно активних діячів Львівського СН на початковому етапі можна поділити на три групи: до першої віднесемо членів СН, які були розкриті НКВС в перші тижні за їхню передвоєнну політичну діяльність, незаангажовану в антирадянській діяльності. До цієї групи передовсім належав С.Гломбінський; до другої – народовців, котрі брали активну участь у створенні перших понадпартійних таємних структур на теренах Львову. В цій групі найвідомішими представниками були: М.Зегота-Янушайтіс, З.Вучкевіч, А.Конопацький; а третя – молоді народовці – діячі Стронніцтва, котрі підняли таємну, конспіративну діяльність від СПП-ЗСН та формували молодіжні угруповання [14; с. 294].

Типовим прикладом молодіжної народової організації є "Визволення". Вона розпочала свою діяльність у Львові на початку 1940 року, до неї увійшли колишні члени Народової Гімназійної Організації. Згідно програмних документів мала військовий характер, і основними завданнями ставила собі розвідувальну діяльність, збір зброї та боєприпасів, пропагандистську діяльність. Однак основний акцент на початковому етапі робився на видавничо-пропагандистській діяльності. Так, з липня 1940 року почала виходити підпільна газета "Боротьба". Очолити організацію М.Вейс, до її складу увійшли приблизно 30 чоловік. Однак проіснувало "Визволення" досить нетривалий термін. Вже взимку (січень-лютий) 1941 року завдяки активним діям НКВС Львівської області було заарештовано майже весь склад організації. Вже влітку 1941 р. відбулись судові процеси над молодими народовцями [4; с. 142].

Так, 12 червня 1941 року в Краківському готелі на Бернардинській площі відбувся процес над п'ятьма членами "Визволення". Т.Щурковського засуджено до смертної кари, Я.Лопушанського, Б.Склярчука і Т.Тиця – на 10 років, Г.Романовського на 6 років позбавлення волі. Невідомо, чому було виділено саме цю п'ятірку молодих народовців і осуджено осіб. В той же день розпочався суд над основною групою членів "Визволення" і СН, за підрахунками немає точної цифри – десь 25-28 осіб. Процес мав показовий характер і здійснювався трибуналом, що приїхав до Львову. Вирок в цьому "найбільшому польському процесі", як його називали радянські судді, був проголошений 13 червня. Дев'яти звинуваченим, в тому числі й Братам Вейсам і К. Кобилянському було винесено смертний вирок, всім іншим багаторічне ув'язнення (найкоротший строк покарання виносився на 10 років) [3; с. 956].

Зазначимо, що з-поміж засуджених народовців 12-13 червня вибух радянсько-німецької війни і зайняття Львову німцями пережило лише двоє: Я.Лопушанський і Б.Склярчук, яким вдалося 24 червня втекти з в'язниці. Всі, хто залишився були замордовані НКВС у львівських в'язницях скоріше всього 26 червня [16; с. 319].

Таким чином, у 1939-1941 рр. Львівський Округ Стронніцтва Народового внаслідок дій НКВС мав значні кадрові втрати. Багато з них було засуджено та закатовано в ув'язненні. Молодіжна народова організація "Визволення" незадовго після створення була викрита і знищена. Однак, уже в перші місяці німецької окупації розпочався процес відбудови підпільних структур львівського СН, а також утворення колишнього Львівського Округу Народової Військової Організації.

Література

1. Історія західних та південних слов'ян : XX століття / Є.П. Пугач, С.Ю. Страшнюк, Р. М. Постолювський та ін. – Харків: Око, 1998. – 464 с.
2. Польша та Україна у 30-40-х рр. XX ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.1: Польське підпілля 1939 – 1941 рр. Львів – Коломия – Стрий – Золочів/ М.М. Motyl – Blinczykowa, M. Słoń – Nowaczek. – Warszawa; Kijów, 1998. – 1039 s.
3. Польша та Україна у 30-40-х рр. XX ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.3. Cz. 2: Польське підпілля 1939 – 1941 рр. Від Волині до Покуття. / I. Kozłowski, M. Słoń – Nowaczek. – Warszawa; Kijów, 2004. – S. 792 – 1448.
4. Русский архив: Великая Отечественная, СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Наука. – 1994. – 166 с.
5. Duraczyński E. Wojna i okupacja, wrzesień 1939 – kwiecień 1943. – Warszawa: Wiedza ponszecha, 1974. – 492 s.
6. Garlinski J. Polskie państwo podziemne (1939–1945). Biblioteka "Kultury". T. 248. Oficyna Wydawnicza Pomost. – Warszawa:MON, 1978 – S. 20–80.

7. Hillebrandt W. Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Polsce. 1939-1945. – Warszawa: Książka i wiedza, 1973. – 448 s.
8. Matusak P. Polskie formacje nieregularne w okresie II wojny światowej // Zeszyty naukowe UI, 1988. № S. 407-423.
9. Pawłowicz J. O konspiracji w II wojnie światowej. – Warszawa: MON, 1956. – 140 s.
10. Rawski T., Wojna wyzwolenicza narodu polskiego w latach 1939–1945. Węzłowe problemy. – Warszawa: PAX, 1966. – S. 282–293.
11. Salmonowicz S. Polskie Panstwo Podziemne. – Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1994. – 324 s.
12. Szaflik J.R. Historia Polski 1939–1947. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1979. – 242 s.
13. Terej J. Ze studiow nad kształtowaniem się modelem Związku walki Zbrojnej (lato 1940 – jese 1941) // Dzieje najnowsze – 1976. №4. – S. 43–72.
14. Terej J. Na rozstajach drog. Ze studiow nad obliczem i modelem Armji Krajowej. – Wrocław: Zakład narodowy im Ossolinskich, 1987. – 319 s.
15. Turlejska M. O wojnie i podziemiu. Dyskusie i polemike № Warszawa: Książka i wiedza, 1959. – 280 s.
16. Wnuk R. "Za pierwszego sowieta" Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). – Warszawa, 2007. – S. 460.

УДК 94(477)"1918-1921"

ОТАМАНИ АНАРХО-МАХНОВСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1918–1921 рр.)

Лугинець Ю.М., студент IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Іванцова Н.І.**, кафедра історії України та політології

Анархо-махновське повстанство в Чернігівській губернії зародилося у 1918 році і розвивалося протягом наступних років як закономірна і здебільшого стихійна реакція українського селянства на утиски з боку змінюючих один одного режимів (Гетьманату, денікінців та більшовиків). Ідеологія цього руху не вирізняється сталістю та глибинністю, і вплив ідей анархізму на нього не був вирішальним. Провідну роль тут відігравали бунтарські настрої селян, що мали про анархізм дуже спрощене уявлення, а також ватажки повстанських загонів, які висували прості та влучні гасла та ідеї, що знаходили палкий відгук у душах повстанців: "Бий білих, поки не почервоніють, бий червоних, поки не побіліють!", "Геть білогвардійські сволоту!", "Геть більшовицьких комісарів!". Подібними гаслами переповнені прокламації, що розповсюджувалися повстанськими загонами на Чернігівщині: "Крах центрам! Долойкомиссаров, снимающих с нас заживо шкуру, ноукрывавшихсяложнымосвобождением! Долойлюдскихпиявок, сосавшихкровьиз тяжких ран! Даздравствует грядущий свет нового будущего!".[3.428]

Актуальність теми полягає в тому, що не дивлячись на масову популяризацію проблеми повстанського руху, відомостей саме про отаманів, які очолили маси людей практично не відомо, хоча це є важливою частою історичного процесу.

Метою даної роботи, є вивчення та донесення до суспільства інформації про найбільш відомих отаманів повстанського руху на Чернігівщині 1918 – 1921 років.

Завданням даної роботи є: дослідження постатей найбільш визначних отаманів повстанського руху; оцінити вплив цих постатей на розвиток повстанства в Чернігівській губернії 1918 – 1921 роках.

Протягом 1918-1921 років на території Чернігівської губернії діяло велика кількість повстанських загонів, деякі нараховували не більше 20 чоловік і мали вплив лише на не великій території, частина з них, можливо залишиться невідомою, адже вони не фігурують в жодному з документів і спогадів. Проте, все ж існували і масштабні загоны, які діяли на великій території і зробили важливий внесок у визначення майбутньої долі не лише своєї локальної батьківщини – Чернігівської губернії, а і України в цілому.

Вирішальну роль у формуванні кожного повстанського загону відігравала людина, яка була здатна само його і очолити. Така людина зазвичай користувалася своїм надзвичайно високим авторитетом серед мас суспільства і під їх впливом ставала на захист своєї батьківщини. Найбільш часто, цю людину проголошували, за старими козацькими традиціями отаманом, або ж батьком.

Розглянемо діяльність отаманів найбільш масових відомих повстанських загонів Чернігівської губернії.

Отаман Ангел

Отаман Ангел діяв на території Борзнянського, Прилуцького, Ічнянського, Ніжинського, Козелецького, Бахмацького, Чернігівського, Конотопського районів, на півночі Полтавщини.

Надзвичайно знаменитий отаман, досить сказати, що комуністична пропаганда зобразила його у фільмі "Ад'ютантомегопревосходительства". Біографія отамана досить заплутана. Є дві версії: його звали Євген Ангел або ж Олександр Грудницький. Походив із селянської родини, є відомості, що народився у с.Власівка Ічнянського району. Був учасником Першої світової війни, дослужився до поручика. У 1918 році належав до складу Українського козацтва Чернігівщини. Вже 17 листопада 1918 р. він сформував і очолив загін "Курінь смерті" чисельністю близько п'яти тисяч осіб. Спочатку Ангел виступав проти гетьманських залог, а пізніше брав участь у боротьбі проти червоних військ. Захищав права селян, обдурених радянською владою, відзначився як антисеміт.

Бійці "Куреня смерті" під проводом отамана Ангела піднімали селян Чернігівської і Сумської губерній на боротьбу з Червоною армією. Вони громили радянські виконкоми, роззброювали міліцію, руйнували залізничну колію і телефонний зв'язок. Подальша доля досить заплутана. За одною з версій, у 1919 році отаман Ангел за підтримки отамана Зеленого вступив у бій з чекістами і червоною кавалерією, після чого відійшов за Київ. Потім добрів до Житомирщини, вступив у бій з червоноармійцями між Бердичевом і Козятином. Там отаман Ангел потрапив до рук чекістів. Подальша доля отамана була трагічною. Наприкінці 1919 року його розстріляли.

За іншою версією, більш правдоподібною, на початку 1919 року Ангел виступив проти уряду Симона Петлюри, підтримавши більшовиків, пізніше провадив партизанську боротьбу проти білогвардійців, знову боровся з червоними. Серед українських емігрантів була поширена версія про те, що він був розстріляний лише у 1921 році ЧК.[1.464]

На зовнішній вигляд отаман Ангел був високого зросту, брютет, був схожий на грузина. В його чорних булькатих очах "завше палали вогники невичерпної енергії і рішучої вдачі", писав про нього підполковник армії УНР Михайло Середа. Мав жилаву, рухливу постать. Був зодягнений в чорну вовняну бурку, гостроверху чорну папаху і кавказькі вовняні чоботи, знизу обшиті шкірою. [5. 267]

З документів. Про діяльність отамана Ангела дізнаємося : "...Дуже часто чекістам Чернігівщини доводилося згортати оперативну роботу і зі зброєю в руках громити бандитські ватаги, придушувати куркульські заклоти. Постійну боротьбу з шекерівськими і ангелівськими бандами вели загони Борзенської ЧК на чолі з її головою Чигирином та батальйоном Чернігівської губчека під керівництвом політкомісара Ковальова. Сотні чекістів полягли в боротьбі з контрреволюцією від рук бандитів, змовників і оскраженілої куркульні"[2. 382]

Саме такою, безперечно цікавою, талановитою і до того ж страшною да ворогів постаттю виступає отаман Ангел.

Отаман Ромашко

Отаман Ромашко діяв на території Козелецького, Остерського, Ніжинського, Носівського та Бобровицького районів.

Загін, який очолював отаман Ромашко, проіснував на протязі 1919 – 1921 років. Станом на 23 серпня 1919 року нараховував 2500 осіб, мав 4 кулемети, а в червні 1920 р., незважаючи на успішну мобілізацію, проведену на Козелеччині, нараховував лише 60 шабель, бо перед цим у бою втратив 230 осіб. 1921 року включав 400 осіб та 7 кулеметів. Відзначився негативним ставленням до євреїв. Загинув від рук більшовиків.[4. 264]

Демид Ромашка, уродженець с. Ярославка Козелецького повіту (тепер - Бобровицького району). Точна дата народження не відома.

У 1919 році, після приходу до влади денікінців очолив боротьбу проти повернення землі поміщикам, та введення старих дореволюційних порядків.

На початку 1920 року після перемоги над білогвардійцями і перемир'я з червоними отаман Ромашка знову почав війну з радянською владою.

Цьому отаману властива партизанська тактика лісової війни, зв'язки з петлюрівським керівництвом, сувора дисципліна. Сферою впливу та дій отамана Ромашки стали південь нинішньої Чернігівської області і прилегла до неї лівобережна Київщини – сучасні Остерський, Козелецький, Бобровицький, Броварський райони.

У 1920 р. чернігівські більшовицькі газети скаржилися, що довкола сіл Нова і Стара Басань (нинішній Бобровицький район Чернігівщини) не міг з'явитися жоден представник радянської влади. Ромашківців було багато, але діяли вони підпільно, як і махновці".[6. 2]

Згідно з архівними даними, отаман загинув від рук чекістів 8 липня 1920 року. Принаймні про це стверджує "Протокол огляду Деміда Остаповича Ромашки, уродженця с. Ярославки Козелецького повіту". "Дві наскрізні рани від куль у голову і лице, несумісні з життям".[6. 3]

Отаманша Маруся Соколовська (дівоче прізвище Добряка-Обід)

Дуже своєрідною постаттю повстанського руху виступає жінка-отаман - Маруся Соколовська. Отаманша Маруся була дружиною вбитого на початку 1919 р. сквирського отамана Соколовського. Вона очолила загін, який діяв на території Чернігівської губернії у 1919 – 1920 рр. Особливо жорстоко ставилися до продзагонівців. Був випадок, коли за 1 день загоном було знищено 72 червоноармійці, які примусово забирали зерно в селян. [5. 32]

Швидше за все, прихід до отаманства, був віддзеркаленням діяльності на Житомирщині отаманши Марусі Чорної, яка наводила жах на "червоне керівництво". Після її загибелі в Україні з'являється декілька "Марусь", однією з яких була і отаманша Маруся Соколовська.

Отаман Ілько Струк

Отаман Ілько Струк діяв на території Остерщини та Київщини.

Народився 18 грудня 1896 р. у хліборобській родині в с.Грині Горностайпільської волості Чорнобильського повіту. Першу світову війну закінчив капітаном. У 1919 р., коли Директорія відступила на захід, Ілько Струк, організувавши довкола себе тисячі козаків, назвавши своє військо Першою повстанчою армією УНР, залишився в Чорнобильському повіті, який повністю контролював. Коли 30 серпня 1919 р. об'єднане українське військо увійшло до Києва, а потім здало його денікінцям, Струк був примушений замиритися з білогвардійцями. Разом з ними дійшов з боями до Одеси, потім, прорвавшись силою через територію Румунії та центр України, досяг свого району. Тут, у рідному повіті, він разом з українсько-польським військом взяв участь у визвольному поході на Київ. Згодом, коли розпочався наступ Червоної армії, Струк узяв участь в обороні столиці. Потім були тяжкі оборонні бої під Проскуровом, Дубно, Ковелем. Врешті опинилися на найзахіднішій околиці українських земель – на берегах Західного Бугу. У липні 1920 р., прорвавши лави 12-ої більшовицької армії, а потім І смугу Башкирської дивізії, рушили додому. Рейд по запіллю Червоної армії завершився успішно, і в серпні повстанці вступили до Чорнобильського повіту. Більшовики, зачувши, що повернувся Струк, повтікали з містечок і сіл, залишивши величезний район без бою. Струк повів наступ на Чорнобиль, де засіли червоні, і після упертого бою захопив його. Так розпочалося загальне повстання згідно з одержаним наказом головного отамана Симона Петлюри. У повстанні брали участь селяни Чорнобильського, Київського, Радомишльського, Овруцького, Мозирського і Козелецького повітів. Настала зима – несприятливий для повстанців час. Але Струк, як тоді казали, "на повстанні" провів зиму. До останніх чисел лютого робили переходи з місця на місце, займаючи Овруч, Васильків, Сквиру, Макарів, Брусилів, Остер, Козелець, Мозир, Наровлю Мозирського повіту, Комарин Мінської губернії [4. 324]

Коли визвольні змагання завершилися поразкою, Струку (орієнтовно взимку 1922 – 1923 рр.) вдалося емігрувати до Польщі. Є невідтверджена інформація, що Ілько Струк прожив в еміграції ще понад 40 років і помер 1969 року в Чехословаччині.

Отаман Галака (Іван Васильчиков)

Отаман Галака діяв протягом 1919 – 1921 рр. на території Чернігівського, Городнянського, Ріпкинського районів, на півдні Гомельщини.

Іван Васильчиков походив із знатної дворянської родини. У роки Світової війни закінчив прискорені курси школи прапорщиків, дослужився до підпоручика, став командиром кавалерійського півескадрону. Узимку 1919 року він приєднався до Богунської дивізії Червоної армії. Командував ескадроном. Після взяття богунцями Чернігова він кидає свою частину і повертається до Пилипч. Наприкінці 1919 р. утворив власний загін, що боровся з червоними та займався єврейськими погромами. У грудні 1921 р. Чернігівський і Городнянський повіти контролювалися Галакою. Комуністи залишилися лише в містах. Свій вплив отаман поширив і на Мінську губернію. 13 лютого він роззброїв кавалеристів 544-го полку, а 16 лютого – 6-ий загін 37-ої дивізії. Хлопці захопили кількасот гвинтівків і 14 кулеметів. Того ж дня загін Галаки силою 50 шабель та 80 багнетів зайняв Ріпки. Кривдники його батьків, так він називав євреїв, та комуністи жорстоко поплатилися за свої злочини. Було знищено документи про продподаток та "борги" селян "сов власті". Потому продовжилася жорстока боротьба. Долю Галаки вирішив чекіст Федір Гончаров. Увійшовши в довіру до отамана, він зарубав Галаку, коли той спав. Сталося це 7 липня 1921 р. Поховали Івана Васильчикова у Берізках неподалік с. Пилипча. Потім матір перенесла останки сина на кладовище рідного села.[2. 275]

Після смерті отамана боротьба тривала, продовжив її отаман Юценко, проте без незмінного і харизматичного отамана Галаки, рух ослаб, і невдовзі перестав існувати.[3. 754]

Саме такими були найбільш відомі отамани повстанського руху в Чернігівській губернії. Оцінюючи їх постаті не можна дійти до чіткої відповіді на питання, яку ж силу підтримував той чи інший отаман, якого кольору він був, червоного, білого чи синьо-жовтого. Але це не так і важливо,

адже чітко видно, що кожен отаман боровся за справедливість по відношенню до населення, яке палко його підтримувало, боровся за його волю, за народні свободи, використовуючи при цьому будь які можливі методи. І попри всі свої недоліки "анархо-махновський" отамани повстанського руху вписали яскраву, хоча поки що маловідому, сторінку в історію нашого краю і України вцілому.

Література

1. Білаш В. Дороги Нестора Махно . – Киев: РВЦ "Проза", 1993
2. Боротьба за перемогу радянської влади на Чернігівщині// Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої революції і громадянської війни. – "Облвидання" Чернігів, 1958. – 589с.
3. Данилов В. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918-1921. (Документы и материалы). – М. : РОССПЭН, 2006. – 999с.
4. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії. – К.: Правда Ярославичів, 1998
5. Населевець Є. Анархо-Махновський повстанський рух на Чернігівщині 1919 – 1921 рр. // Сіверянський літопис. – 2010. – № 3.
6. Ясенчук О. Лівобережні повстанці Київщини і Чернігівщини: їх порівнювали з Махном //Історична правда, 28 лютого 2011.

УДК 930.2 (477) "1919/1929"

СТАНОВЛЕННЯ НІЖИНЬСЬКОЇ МІЛІЦІЇ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

Лугинець Ю.М., студент IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Луняк Є.М.**, кафедра історії України та політології

В 1918 р. на території України починає утверджуватися радянська влада. Підтримку населення більшовики змогли здобути лише частково, адже більшість, не сприймало ні влади Рад, ні комуністичної ідеології. Все ж більшовицьке керівництво одразу після свого закріплення, починає активно впроваджувати свої порядки. Одним із таких заходів стала організація міліції [5, 73]. Питання становлення міліції у місті Ніжині частково торкається історик та краєзнавець Віктор Ємельянов у своїй праці "Дорогінська трагедія". Хоча робота стосується боротьби з махновським загоном, який йшов рейдом по Чернігівщині, все ж міліція відіграла тут важливу роль. Тому Ємельянов частково подає і стан міліції на 1921-й рік, і основні тенденції її становлення та розвитку [4, 2].

Зазвичай цей процес змальовується безперечно рівним, який не зустрів на своєму шляху жодних труднощів та перешкод [2, 504]. Таку інформацію можна знайти в офіційних документах, довідниках, мемуарах учасників подій [1, 367]. Серед чисельних матеріалів ніжинського відділу Державного архіву Чернігівської області надзвичайно велику вагу має звіт по становленню та роботі ніжинської міліції за 1919-1929 рр. Цей звіт є неофіційним і не публікувався у місцевій періодиці. Мета його написання не вказується, проте в ньому зазначені дані, які зустріти в іншому джерелі дуже важко, зокрема передається реальний хід подій. Описується тяжке становище міліції на початкових етапах становлення, фінансовий стан, матеріальне забезпечення. Також описується зовнішній вигляд самих міліціонерів, їх сприйняття радянської влади, освіченість, рівень їх фінансового забезпечення з боку органів міліції.

Автор документу не відомий, проте точно це був працівник міліції, який швидше за все перебував на службі із самого початку її організації, адже інформація передається точними впевненими словами без посилання на будь-які документи. До того ж, цей документ не заангажований політично. В ньому відсутнє прославлення радянської влади, а передається реальний хід подій, що відбувалися навколо ніжинської міліції і є наглядним прикладом становлення міліції у Радянській Україні. Основні положення цього цікавого документу ми наводимо нижче:

1919 рік

Перші місяці, починаючи з Лютого, проходять в лихоманці по організації міліції, але всі перепони не дають можливості зорганізувати Міліцію Ніжинщини як слід, тому що одночасно доводилося вести боротьбу з бандитськими зграями, з куркульськими повстаннями. Багато робітників міліції полягло на цих фронтах. Крім того, перешкоджало організації міліції відсутність спеціалістів, адже старих було вигнано з лав Міліції, а нових, своїх по духу та класовій свідомості ще не було. Перешкоджало організації ще й наявність чужорідного елемента в лавах, відсутність обмундирування, озброєння, знаряддя, наявність великих не вкладистих штатів. До цього ще велику перешкоду мало зайняття Денікіним Ніжинщини, через що, більшість міліцейського складу

влилась в Червону армію, партизанські загони, а неблагонадійна частина його залишилася в місті або перейшла на сторону білих.

Звичайно, що такі умови ні в якому разі не могли сприяти тверді організації Міліції на Ніжинщині і ось тільки в кінці 1919 року, після одержання перемоги над Денікіним, відчувається, що Міліція Ніжинщини має можливість стати на твердий шлях своєї організації, але й цей час організація проходить при тяжких умовах. Знову треба вказати на ті ж причини, що їх було названо з початку року, тобто: не припинена боротьба з карним злочинством та груповим бандитизмом; матеріальна незабезпеченість Міліції, коли робітники ходили босі й мало не голі; відсутність зброї, чому часто-густо можна було побачити міліціонера з обрізом замість гвинтівки в руках та обвішаним навкруг себе бомбами та кулеметними стрічками, по якій причині іноді важко було відрізнити міліціонера від бандита. Одною з головних причин, що перешкождали організації Міліції, являвся низький культурно-політичний рівень робітників.

Що ж торкається кінського складу, то про нього й говорити нічого. По перше це були в більшості не коні, а якісь нещасні шкапи без належного за ними уходу та при відсутності в достатній мірі корму, але й цих шкап було не досить, а тільки 50% всього штату коней. Сідел теж не вистачало, так по всіх повітових районах Ніжинщини на 20 наявних коней припадало лише 10 сідел.

Ось при таких умовах, в таких тяжких обставинах доводилося міліції Ніжинщини робити перші кроки свого існування.

1920 рік

Після розгрому Денікіна особистий склад Міліції Ніжинщини головним чином складався з партизанів загону Кропив'янського, але все ж таки й в цьому складі багато ще було неблагонадійного елемента та дезертирів Червоної Армії. Обов'язки міліції залишалися ті ж самі, що й в кінці 1919 р. залишається в однаковому стані й матеріальне становище. Але ми бачимо з документальних даних, що вживаються всі заходи для підвищення кваліфікації робітників Міліції, їх боєздатності, їх політичного рівня і т. і.

Одно слово "Орган Міліції" починає по волі, але певно зміцнюватися й виконувати свої мирні обов'язки: охорону безпеки громадян і їхнього майна, переведення в життя законів Радянської влади, боротьбу з карністю. Низкою наказів повітового управління Міліції підняти дисципліну серед робітників міліції, відібрати від них обрізи та замінити гвинтівками, організувати гурт житла для Міліціонерів, зорганізувати комосередки, посилити політ-освітньо-виховну роботу серед міліціонерів. Штат Міліції Ніжинщини на кінець 1919 р. складався з 310 осіб, але з початку 1920 року - його ще збільшено на кілька осіб.

1921 рік

Цей рік являється найсумнішим в історії Міліції Ніжинщини, бо в цьому році загинуло від банди Махна аж 51 робітник міліції під с. Дорогінкою. В цьому ж році почалася демобілізація з лав Міліції найстаріших за віком робітників та вичистки з лав неблагонадійного елемента. Таке явище, перш за все, не могло сприяти підвищенню роботи органу Міліції на належну височінь та крім того, цьому перешкождало кепське матеріальне становище Міліції, низький рівень матеріально-політичної свідомості робітників її та наявності серед останніх не дисциплінованого.

Не дивлячись на такі тяжкі умови праці Міліції, ми бачимо, що робота її з кожним роком поліпшується. Спостерігається вживання мір, щодо підвищення дисципліни серед робітників Міліції, підвищення культурно-політичного рівня їх. В цей період, бачимо, що починає поліпшуватися й матеріальне становище.

Таким чином, 1921 рік, як видно, являється для Міліції Ніжинщини роком винайдення найкращих, пристосованих до життя, форм роботи.

1922 рік

Весь 1922 рік проходить під знаком централізації роботи Міліції Ніжинщини та переведення низки глибоких заходів, як за ініціативою повітового управління Міліції, так і головного Управління Міліції УСРР.

Перше усього було звернено значну увагу на скорочення штатів Міліції, чому Міліцію Ніжинщини скоротили трохи не на 50%. в цьому році Міліція Ніжинщини позбулася воєнізації й перейшла по своєму утриманні на місцеві кошти. Робітники почали вже крім пайка та обмундирування отримувати й гроші, правда гроші не значні, що їх вистачало на декілька фунтів хліба, але це свідчило, що на органи міліції звернуто значну увагу.

Діяльність Міліції приймає нові форми і головною працею її стає боротьба з криміналом, наглядання за виконанням обов'язкових постанов та підтримка спокою, на вулицях міста починають виставлятися міліцейські стійки, міліцейські роз'їзди, а на селах встановлюються нічні обходи з обраними для того селянами якими керує Міліція. Розшук теж посилив свою роботу і ми бачимо, що в цьому році організовано вже інформацію районами повітового управління. Крім

того для підвищення розкриття злочинів агенти розшуку преміювалися за рахунок скривджених грошима в розмірі 10% ринкової вартості покрадених чи пограбованих та виявлених речей.

Цей рік – рік поліпшення побуту міліції, поліпшення її особистого складу, підвищення культурно-політичного рівня останніх, вжиття й практичних методів в боротьбі – являється переломним в організації та діяльності Міліції Ніжинщини.

1923 рік

З початку 1923 року, в зв'язку з переведенням нового районування Ніжинщини, штати Міліції було зменшено до 161 чол. В цьому ж році було переведено другу частину серед робітників міліції. Не дивлячись на недостатність штатного складу робітників Міліції, робота Міліції все ж таки прогресує. У ці часи Міліції приходилося вести боротьбу з самогоноварінням, що особливо розквітло в ті часи та з дезертирством з Червоної Армії. Крім того Міліція була ще переважана дорученням повісток, складенням адмінпротоколів, стягненням штрафів, ескортуванням заарештованих і т. і.

Поруч з цим проводилося навчання з міліцейським складом, як в спеціальні галузі, так і по загальноосвітнім, що все ж таки не носить систематичного характеру; втягуються робітники міліції до громадської роботи, організовується в листопаді 1923 року та переводиться святкування 5-ти річного існування Міліції, яке проходить організовано, урочисто та з популяризацією серед населення.

1924 - 1926 роки

Протягом 1924-26 років закріплюються досягнення попередніх років, поглиблюється міліцейсько-розшукове діло та в голову роботи ставиться система, план та навчання.

В цей період для більш успішної роботи по боротьбі з карним злочинством, для поліпшення роботи Міліції – як адміністративного органу було з'єднано Міліцію і Розшук в одну організацію і останню крім того було з'єднано з окружним адмінвідділом

В 1925 році по Ніжинській окрузі було введено нові штати Міліції. Для підвищення роботи міліцейський апарат звільняється від вручення повісток, зиску по громадським справам, ескортування заарештованих. За цей термін кримінальний елемент трансформувался в низку карних та карно-політичних банд - Боцта, Сапона, та інших, що їх до 1927 року цілком ліквідовано. Не зупиняється боротьба із самогоноварінням.

Для підвищення кваліфікації молодшого складу Міліції, починаючи з 1925 року організуються учбові команди, які проте не завжди виконували покладені на них завдання, але все ж таки підвищували кваліфікаційний рівень робітників. Шляхом постановки одних доповідей перед населенням, органи Міліції Ніжинщини завоювали свою авторитетність серед працюючих мас та мав змогу виправляти всі ті недоліки які виявилися в процесі здійсненням таким чином контролю мас.

В період з 1924 до 1927 являється для міліції Ніжинщини періодом роботи при нормальних мирних умовах існування, що й дало змогу, здобути всі ті досягнення, що їх було зазначено вище, але ті досягнення не примусили Міліцію Ніжинщини зупинитися на них, а навпаки поліпшувати свою роботу і надалі і ось ми бачимо що в період.

1927-1928 роки

...Управлінням Ніжинської Окрміліції вживається ціла низка практичних заходів по удосконаленню роботи та зміцненню апарату. Перш за все максимально підвищується керівництво органів Міліції, шляхом надання детально розроблених директив по питанням міліцейсько-розшукової роботи, періодично складаються наради комскладу міліції та розшуку, на яких висвітлюється робота частин міліції, розв'язуються деякі питання, намічаються подальші кроки роботи, проводяться періодичні доповіді начальників районів та їх агентів про стан доручених їм райміліцій; звертають більшу увагу на розслідування райміліцій.

Далі роботу розшукового апарату переведено на нові методи, дякуючи чому відсоток розкритих справ значно збільшується, при чому в основу цієї покладено принцип – не тільки розкривати злочин але й попереджувати їх. Крім того пошуковий апарат повністю звільняється від переведення дізнанчеських дій, що знову ж таки сприяє підвищенню працездатності їх.

Дисципліна серед робітників міліції підвищується і кількість порушень серед її робітників зменшується.

Що ж торкається культурного рівня робітників та їх кваліфікації, то для цього зорганізовано різні гуртки, проводиться планове навчання, всі райміліції постачаються необхідною літературою організуються учбові команди й робітники міліції втягуються в громадську роботу.

Матеріальне становище на належній височині. Кінський склад особливого міліцейського резерву повністю укомплектований кінськими вповні здатними до служби; на районах, правда, потребує часткової зміни і заходи щодо цього проводяться. особистий склад на 100% постачається всім положеним за нормами обмундируванням, зброєю та знаряддям. В 1928 році було проведено ремонт у всіх приміщеннях окрім міліції та устатковано їх потрібним реманентом" [3, 71-79].

Оглядаючи перші кроки Міліції Ніжинщини, можна побачити, що не дивлячись на всі перепони, які зустрічалися на її шляху, вона твердо й непохитно стала на захисті радянської влади, охороняючи громадський лад і готуючи ґрунт для виникнення тоталітарного режиму. Як і в усі часи, правоохоронні органи були дзеркалом суспільства й індикатором тих, проблем, які були найбільш актуальними для нього в той час.

Література

1. Боротьба за перемогу радянської влади на Чернігівщині // Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої революції і громадянської війни. – "Облвидання" Чернігів, 1958. – 589 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 697 с.
3. Звіт за 10 років по організації та роботі міліції в місті Ніжин / Ніжинський відділ Державного архіву Чернігівської області. – Ф-Р6, оп. 2, спр. 280, арк. 72-79.
4. Ємельянов В. Дорогінська трагедія // Ніжинський вісник, 2011, №31-33.
5. Україна: хроніка ХХ ст. Довідкове видання. Рік 1920 / під ред. В. Смоля. – К., 2005 – 311 с.

УДК[94:34] (477)

СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПРОЦЕСІ ЇХ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Магомедов А.О., магістрант історико-юридичного факультету
Науковий керівник: д. і. н., проф. **Леп'явко С.А.**, кафедра історії України та політології

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими завданнями. Стаття 3 Конституції України говорить про те, що кожна людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [6,2]. Питання прав і можливостей людини і громадянина належить до кола найбільш важливіших і в той же час найбільш проблемних питань, які ставляться на розгляд суспільства та держави. В наш час, коли суспільство стало надмірно заполітизованим постійно говориться про необхідність проведення реформ усіх сфер суспільного та державного життя. Європейський вибір нашої держави, обумовлює підвищення життєвих стандартів для кожної людини яка проживає в Україні і саме на забезпечення виконання власних зобов'язань перед Європейським Союзом і спрямоване таке швидке та популістсько – демагогічне реформування владою, нашої держави, яке до речі не завжди має бажаний ефект, а подекуди отримані результати спричиняють хвилю громадського обурення та непокори .

Аналіз досліджень і публікацій із проблеми. Історіографічна база досліджень в галузі прав і свобод людини і громадянина представлена достатньо великою кількістю наукових праць. Проте з поміж загальної кількості вчених та їхніх робіт на особливу увагу заслуговують праці українських вчених М. Антонович, В Борисенка, О. Прицака, В. Кульчицького, Б. Бадзьо та інших. Зокрема М. Антонович зазначає, що тривалий час українські землі не маючи власної державності були змушені жити за системами установленими чужоземними державами і це впливало на правовий статус і соціальні гарантії населення України [1, 37]. Історики В. Кульчицький дає повну характеристику суспільно-політичного, економічного та соціально-правового укладу з точки зору його впливу на статус населення українських земель в усі періоди трансформації української державності [5,13].

Мета публікації. Показати загальні та специфічні закономірності історичного розвитку категорії прав людини на українських землях в минулому і їх вплив на сучасну ситуацію в галузі, а також ставлення до проблеми визначення соціального статусу людини діячів української національної інтелігенції та політикуму 19 – 20 століття.

Виклад змісту публікації. Говорячи про історичний генезис прав і свобод людини на землях України, їх обсяг, рівень забезпеченості і захищеності з боку держави, слід хоча б побіжно звернутись до вітчизняного минулого, з глибин якого постає наша прекрасна держава та її могутній волелюбний народ. Достатньо нагадати, що саме на українській землі було створено блискучий зразок античної демократії – присягу громадянина Херсонесу, а згодом в союзі східнослов'янських племен зародився оригінальний, досить ефективний для тих часів, суспільно-політичний лад з елементами демократії, першими паростками народовладдя і самоврядування. Пригадаймо і могутню Київську Русь (9 – 12 ст.), досить знану на той час у світі державу, яка мала розвинуті і багатогранні міжнародні стосунки, високий рівень суспільного, економічного і політичного розвитку і з якою вважали за честь поріднитися монархи Візантії, Польщі, Франції, Швеції, Угорщини. Зазначимо, що внаслідок збігу ряду історичних обставин Русь не знала нелюдського у

своєму ставленні до особистої свободи рабовласницького ладу, хоча окремі його риси у вигляді холопства і мали місце. Давнє звичаєве право – Закон руський створювало певні правові гарантії, закріплювало поступову відмову від варварських принципів кривавої помсти і таліону, обмежувало сваволю і врегульовувало повсякденний побут населення Київської Русі. Ознакою реального демократизму були "ряди" – договори, які укладали жителі зі своїми князями, а згодом і з боярами. А договори з Візантією 907 та 911 років, засвідчили помітну віротерпимість наших предків і їх вагомий роль у регулюванні процесів регіональної політики на території Східної Європи. Основу правової системи Київської держави становила "Руська правда" (1036–1037 рр.) – перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права, авторство якого пов'язують з іменами князя Ярослава Мудрого та його нащадків. Руська правда в багатьох аспектах вигідно відрізнялася своїм відносним гуманізмом і юридичною технікою від аналогічних європейських "варварських прав". Кодексом урегульовувався широкий спектр суспільних відносин і в тому числі в ньому містилися норми, що безпосередньо стосуються особи, її прав і свобод. Зокрема, широко врегульовувалися відносини власності і спадкові відносини. Низка норм закріплювала відсутність смертної кари, мученицьких покарань або катування під час допиту, обмеження, а згодом і заборону кривавої помсти, різноманітні правові механізми захисту життя, честі і гідності особи. В цій частині прослідковується запозичення правового досвіду князя Володимира який він закріпив в "Уставі Землянному". Норми і принципи Руської правди зберегли своє значення і в часи феодальної роздробленості, в тому числі на землях могутньої Галицько-Волинської держави (1199–1340 рр.). Згодом, внаслідок ординської навали та експансії ряду сусідніх держав, на українських землях настали важкі часи. Вся подальша багатовікова історія нашого народу є яскравим прикладом самовідданої боротьби української нації за самовизначення, створення власної незалежної держави. В історії людства, мабуть, не знайти аналогів української державності, яка періодично роздиралася на шматки могутніми сусідами і яка щоразу відроджувалася і поставала з попелу. Немає, мабуть, і такого народу, який би пройшов такий важкий і страшний шлях знуцань, принижень, асиміляції, фізичного знищення і який, попри все, зберіг свою високу духовність, волелюбність, незалежність, національну самобутність, мову, культуру, психологію. Починаючи з XIV ст. більша частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського. У цій багатонаціональній державі, як свідчить історія, литовські князі поступово підкорилися слов'янському культурному впливові, засвоїли давньоруську писемність і навіть прийняли "Руську правду" як власне джерело права. Згодом власні акти великокнязівської влади теж спиралися на давні руські правові джерела. У цьому періоді основна частина населення – селянство підпала під владу земельних власників, а у розшарованому на окремі стани суспільстві на перший план вийшла боротьба за станові права, вольності та привілеї. В результаті Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.), особливо останній з них, який багатьма сучасниками вважався найдосконалішою книгою законів у Європі, закріпили ряд принципово нових підходів до статусу особи. Паралельно з Литовськими статутами в українських містах дедалі більшої ваги набувало магдебурзьке право, яке стало основою їх самоуправління і судового імунітету, своєрідним гарантом проти феодальної сваволі[8,184]. Частина українських земель з XIV ст. перебувала під владою Польщі. Після Люблінської унії 1569 р. поляки домінували і у новоутвореній Речі Посполитій. Польські магнати та шляхта поставили собі за мету здійснити колонізацію українських земель і покатоличити їх населення, що призвело до низки селянських та народних повстань, спрямованих на захист православної віри і відродження української державності. З часом оплотом визвольного руху стала Запорізька Січ – "козацька християнська республіка", де панували ідеали свободи, рівності та поваги до гідності людини. У постійній боротьбі з королівською владою і магнатами польська шляхта виступала під гаслом верховенства права, здійснення законодавчої влади лише сеймом за умови одностайного прийняття рішення, непорушності шляхетських прав і гідності. Зауважимо, що від Польщі на українські землі прийшли і ідеї шляхетської демократії, наріжним каменем якої були проголошені шляхетська вольність і рівність. Наступна козацько-гетьманська доба – одна з найдраматичніших і найцікавіших сторінок історії України. Зусиллями Богдана Хмельницького і всього козацтва було повалено польсько-шляхетський лад на значній частині території України і створено козацьку державу, яка здобула міжнародне визнання і з існуванням якої рахувалися провідні європейські держави. Переяславська угода 8 (18) січня 1654 р. [3, 125], Березневі статті та інші акти, які закріпили українсько-московський альянс, хоча й передбачали протекторат московського царя, залишали Україну окремим державним організмом з власними політичним і правовим устроєм, адміністрацією, судами, військом, фінансами. Тобто насамперед це було фактичне утвердження української державності, де суспільно-політичний лад і взаємовідносини між козацькою верхівкою і козацькою масою будувалися на найдемократичніших тенденціях організації суспільного та державного життя які панували в Європі на той час. Зусиллями козаків було створено умови для відновлення сплюндрованих національних, релігійних і економічних прав. Було скасовано кріпосне право, але

незабаром, як відомо, українські селяни знову потрапили у кабалу. Вершиною козацького нормотворення певною мірою вважається Конституція Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р. У різних історико-правових джерелах цей документ називають по-різному (Бендерська конституція, "Конституція прав і свобод Війська Запорізького", договір між запоріжцями та гетьманом Малоросії) [8, 6]. Сама природа і зміст цього документа не викликають сумнівів у тому, що він віддзеркалює вимоги козацтва, які висувалися до всіх гетьманів з часів гетьмана Виговського (1657–1659 рр.) і всіх московських царів з часів царя Олексія Михайловича (1645–1676 рр.). Ці вимоги стосуються головним чином обмеження компетенції гетьмана, організації влади за принципом поділу її на законодавчу, виконавчу і судову, виборності урядовців, утвердження прав і свобод громадян. Зокрема, цим актом обмежувалися податкові стягнення, встановлювалось непорушне правило захисту жінок – вдів козаків, їх дружин, дітей-сиріт, на гетьмана покладался обов'язок забезпечувати додержання непорушних громадянських вольностей. Хоча Конституція Пилипа Орлика за межами емігрантського оточення гетьмана реальної сили так і не набула, вона залишилася в історії як оригінальна правова пам'ятка, цікава спроба закріпити нову, відносно демократичну модель державного ладу України у разі приходу "гетьмана-емігранта" до влади [7, 21]. Після входження України до складу Росковії, а потім до Російської імперії багато українських мислителів зверталися до політико-правових ідей гуманітарного змісту. Зокрема, українська політико-правова платформа набула розвитку в працях Михайла Драгоманова. В останній чверті XIX ст. Драгоманов розробив конституцію суспільства, що ґрунтувалася на ідеї асоціації гармонійних особистостей. У конституційному проекті М. Драгоманова "Вільна спілка" найважливішим було завдання перебудови Російської держави на засадах політичної свободи. Під політичною свободою розумілися права людини і громадянина та самоврядування – як місцеве, так і загальнодержавне. Політичними свободами було визнано "недоторканність тіла для ганебної кари та смертної страти", недоторканність особи і житла без судової постанови, свобода вибору місця проживання, свобода совісті, слова, зборів, друку, товариств і спілок тощо. Проект Конституції Драгоманова передбачав право судового позову на посадову особу чи державну установу за незаконне порушення інтересів особи, право на опір незаконним діям чиновників, повну рівність усіх у громадянських правах і обов'язках. Подальшого розвитку гуманістичні політико-правові концепції Драгоманова набули у працях Михайла Грушевського, зокрема в його конституційному проекті 1905 р. Цим проектом передбачалося право українців на українське громадянство, рівноправність жінок і чоловіків, забезпечення особистої свободи людини, відокремлення церкви від держави тощо. Українська мова визнавалася офіційною, але і всі мови, уживані в Україні, проголошувалися вільними. Зауважимо, що з середини XIX ст. Україна, розділена між Росією і Австро-Угорщиною, вступила у смугу буржуазно-демократичних реформ, найяскравішою рисою яких стало скасування кріпацтва у 1861 році [3,247]. Цей процес супроводжувався посиленням суспільної уваги до проблеми прав людини. Повне визнання і підтримку в Україні знайшли також прогресивні ідеї знаменитої російської судової реформи 1864 р., демократичні зміни, які відбулися в результаті першої російської революції 1905–1907 рр. Аналогічно сприймалися і позитивні зрушення у політико-правовому житті Австро-Угорщини. За подібні зміни активно боролися кращі представники української громадськості по обидва боки кордону. Період визвольних змагань 1917–1920 рр. характеризувався пошуком найоптимальніших форм державно-правового розвитку України. Питання надання і забезпечення прав і свобод людини і громадянина вийшло за межі політично-правових вимог і стало перетворюватися на реальну справу. Проте у праві мало не кожного режиму, що панував тоді в Україні, демократичні цінності конкурували з потягом до авторитаризму, гуманістичні ідеали – з узаконенням репресій проти політичних супротивників, які проявляються навіть і в наш час. Своєрідним живим символом української національної і державної ідеї на початку цього періоду був Михайло Грушевський, життя і політична діяльність якого заслуговують особливої уваги. Трагедія цієї історичної постаті, як засвідчують сучасники, в тому, що він був великим вченим, а доля змусила його займатися великою політикою. Під безпосереднім керівництвом М.Грушевського з кінця 1917 і до 28 квітня 1918 р. на засіданнях Малої ради, яка мала повноваження законодавчого органу, було прийнято 30 законів, які мали б закласти правовий фундамент Української держави. Він науково обґрунтував засади державного життя в Україні, а реалізувати їх, з різних об'єктивних і суб'єктивних причин, не зміг. Але саме завдяки зусиллям М.Грушевського Україна організувала на той час національно-державне життя і вийшла на міжнародну арену. III Універсалом Української Центральної Ради 7 листопада 1917 р. було проголошено Українську Народну Республіку на правах автономії у складі Російської республіки, а IV Універсалом Центральної Ради 26 січня 1918 р. Українська Народна Республіка проголошувалась самостійною і незалежною державою. 29 квітня 1918 р. було прийнято Конституцію Української Народної Республіки (затверджена сесією Центральної Ради, але не набула чинності)[6,170].Проте того ж дня гетьманський переворот Павла Скоропадського змів Цен-

тральну Раду. Надалі було прийнято низку конституційних актів Гетьманату, Директорії і ЗУНР, які закріплювали досить широкий спектр політичних і особистих прав і свобод громадян України. Здійснювалися і реальні демократичні перетворення, ефективність яких помітно знижувалась внаслідок гострої, нерідко кривавої боротьби за владу. За часів Радянської влади в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Ці акти закріпили позитивні наслідки соціальної революції і формальні атрибути української радянської державності. Щодо прав людини їх концептуальною основою тривалий час залишалися положення Декларації прав трудящого і експлуатованого народу, прийнятої у січні 1918 р. III Всеросійським з'їздом рад. Особливо наголошувалося на необхідності вирішення соціально-економічних питань як неодмінної передумови створення світлого майбутнього для трудящих. Всі Конституції закріплювали різний правовий статус особи, обсяг її прав та свобод. Це дає можливість простежити динаміку становлення і розвитку прав і свобод людини з точки зору правового статусу особи. Вже у Конституціях УРСР 1919 і 1929 рр. було закріплено первинний перелік основних прав людини і громадянина. А Конституція УРСР 1937 р. закріплювала більш широку гаму прав та свобод, що мали право на життя лише за умов тотального контролю над ними з боку держави [2, 212].

В наступний період в Україні відбувалися об'єктивні суспільно-політичні зміни у напрямі демократизації, що зумовлювалося прийняттям нею міжнародно-правових зобов'язань і членством у міжнародних організаціях. Під час Другої світової війни за свій вагомий внесок у розгром фашизму наша країна набула широкого визнання і авторитету на міжнародній арені, стала у 1945 р. одним із фундаторів Організації Об'єднаних Націй, неодноразово обиралася членом головних органів ООН, її комітетів та комісій. З цього часу вона виступає як суб'єкт міжнародного права і міжнародних відносин. Говорячи про міжнародну правосуб'єктність колишньої УРСР і її участь у міжнародних відносинах, йдеться передусім про її зусилля в напрямі забезпечення прав і свобод людини. Зокрема, на Першій сесії Генеральної Асамблеї ООН Україна разом із 17 країнами була обрана членом Економічної і соціальної ради ООН, у 1947 р. стала членом Економічної комісії для Європи, у 1948 – 1949 рр., 1984 – 1985 рр. та 1999 – 2001 рр. обиралася тимчасовим членом Ради Безпеки ООН. Чимало пропозицій УРСР на міжнародних форумах були схвально сприйняті і реалізовані. Саме з ініціативи української делегації в 1948 р. на конференції в Сан-Франциско комітет, який очолював глава делегації України Д. Мануїльський, сформулював преамбулу, цілі і принципи Статуту ООН [6, 220]. На його пропозицію до Статуту ООН було включено ряд важливих положень про загальну повагу прав і основних свобод людини. Активну участь брала Україна у підготовці й прийнятті міжнародно-правових документів у галузі прав і свобод людини. Так, конкретні пропозиції української сторони були враховані і знайшли відображення у Загальній декларації прав людини, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародній конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього та ін. До того доклали багато зусиль всесвітньо відомі наші співвітчизники – юристи В. Корецький (академік АН УРСР, засновник та впродовж багатьох років директор Інституту держави і права АН УРСР, основоположник української школи міжнародного права, член Міжнародного суду ООН, представник СРСР у Комісії ООН з прав людини у 1947–1949 рр.) і П. Недбайло (професор, завідувач кафедри теорії держави і права Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, який у 1958–1968 рр. був постійним представником УРСР у Комісії ООН з прав людини і якому в 1968 р. було присуджено премію ООН за видатний особистий внесок у справу захисту прав і свобод людини). Таким чином, у міжнародно-правовій практиці було прийнято чимало прогресивних норм і започатковано міжнародно-правові ініціативи, які послугували "позитивною" атестацією Україні після проголошення нею незалежності. На тлі всіх попередніх радянських конституцій Конституція УРСР 20 квітня 1978 р. вигідно вирізняється як структурою, так і обсягом закріплених прав та свобод. У ній статусу особи було присвячено дві глави, окремою главою регулювались основні принципи громадянства, визначався статус іноземців та осіб без громадянства на території України, встановлювалася рівність прав громадян перед законом, рівність прав чоловіків та жінок. Незважаючи на всі ці факти, що знайшли своє документальне підтвердження в офіційних нормативно-правових актах реальна дійсність кардинально відрізнялася від декларативних положень зазначених в цих документах. Проте це ще не значило, що в Українській РСР не було сили здатної протистояти тоталітарному впливу, ще починаючи з періоду Хрущовської відлиги в Україні починають з'являтися гуртки так званих (інакомислячих) або дисидентів. Вони являли собою досить потужний пласт національно – свідомої творчої та наукової інтелігенції, якій небайдужою була доля їх рідної Батьківщини. В 1959 році дисидентом Левком Лук'якненком була утворена перша неформальна політична партія Українська робітничо-селянська спілка, що функціонувала на території західноукраїнських земель і відстоювала позицію національної держави з широкими правами та свободами населення. Паралельно розгортанню дисидентського руху в 1976 році у Києві утворюється Українська

Гельсинська Спілка на чолі якої став відомий письменник Микола Руденко[1,157], крім нього до складу організації входило ще 36 членів зокрема це Є. Сверстюк, І. Світличний, С. Хмара, М. Гринь, Л. Костенко та інші. Спілка має своїм головним завданням виконання положень Заключного акту Гельсинської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. До головних напрямків діяльності відносили: ознайомлення широкого загалу з Загальною Декларацією прав людини; акредитація іноземних журналістів в СРСР; реформування правоохоронної та судової системи з наступним перетворення її з карального на захисний орган; ліквідація засилля КПРС. По мірі розвитку демократії в Радянському Союзі хоч і в достатньо деформованому вигляді все таки мали місце поліпшення становища людини і громадянина, держава вже була зобов'язана рахуватися з думкою власного народу і реально працювати на нього. В 1988 році УГС реформується в Українську Гельсинську Групу, яка починає активно займатися політичною пропагандою реформізму усіх сфер суспільного та державного життя. Наступного року частина членів УГГ утворила політичний альянс Народних Рух України на чолі з Ю. Бадзьо та В. Чорноволом який виступив з ринковими реформами економіки та плюралізму в політичному житті. Завершенням структурних претворень в середині організації стало створення в жовтні 1990 року Української республіканської партії.

Наступні зміни які відбулися в Україні вже після проголошення незалежності вивели на огляд широкого загалу величезну кількість політичних партій та організацій найрізноманітнішого спрямування які і стали носіями ідеї прав людини в період самостійності. Цей процес продовжує розвиватися і в наш час набуваючи нових змістових та функціональних форм.

Література

1. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К., 2000. – 261 с.
2. Бадзьо Б. Україна в складі СРСР (Людина в системі тоталітарного соціалізму). – К.: ТАСОН, 1996. – 400 с.
3. Борисенко В. Курс української історії. – К., 1997.
4. Власов В. Історія України: 8 клас / За ред. Ю. А. Мицика: Навчальний посібник. – К.: Видавництво А. С. К., 2003. – 240 с.: іл..
5. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30 (3.07.1996). – С.141.
7. Лукашевич О., Манжул К. "Конституція" Пилипа Орлика – історико – правова пам'ятка 18 ст. – Х., 1996. – С. 21 – 23.
8. Прицак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. – К., 1994. – С.6.
9. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. – К., 1991. – Т. 3. – 431С.

УДК 94 (477) "16-17 ст."

КОЗАЦЬКА МЕДИЦИНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Марусечко О. М., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Ростовська О.В.**, кафедра історії України та політології

Українське козацтво – складне і багатогранне явище, яке відіграло важливу роль у долі України та її народу. Саме завдяки козацтву в середині XVII ст. була створена українська держава – Гетьманщина, яка продовжила державотворчу традицію українського народу у Нову добу. Завдяки козацтву і його впливові на українську культуру протягом бездержавного та імперського колоніального XIX ст., в ментальності українців жило прагнення до волі і свободи, а козак був уособленням українського ідеалу чоловіка-воїна. Незборимий козацький дух сприяв становленню української державності в XX ст. У незалежній Україні зрозумілий інтерес до такого яскравого феномена її історії, як козацтво. Разом з тим поза увагою дослідників залишається проблема побутового життя, зокрема козацької медицини, традиції якої майже забуті. Хоча за часів Січі вона була засобом підтримки не лише фізичного, а й духовного здоров'я козаків, пов'язуючи наших предків із навколишнім середовищем. Сучасні науковці лише частково торкаються даної проблеми, спираючись на джерельні свідчення та археологічні матеріали. Серед них: О.Середюк "Лицарі Сонця" (Луцьк, 2008); А.Пастернак "Козацька медицина" (К., 2001); Косенко Л.О. "Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі (Х.,2007) та інші.

Метою даної статті є спроба охарактеризувати особливості медицини українського козацтва, що відігравала домінуючу роль у повсякденності, адже доволі непростий спосіб життя змушував запорожців не лише дбати про своє здоров'я, а й надавати першу медичну допомогу своїм побратимам.

Постійна участь козаків у походах та військових діях, тривале перебування у літніх таборах просто неба зумовили практику самолікування. Запорожці ніколи не впадали у відчай при важких пораненнях і хворобах. Боплан згадував, що для того, щоб позбутися лихоманки запорожці розводили гарматний порох з горілкою, усе добре розмішували і випивали, а потім лягали спати, щоб уранці прокинутися цілком здоровими. Іноді порох замінювали попелом. Щоб вилікувати рану, її перев'язували жменею землі, змішаною з власною слиною [1, с.84]. Дослідники зазначають, що свіжі рани покривали листям подорожника чи холонучим попелом, промивали розчином кухонної солі, а на гнійні накладали просочені пов'язки. Кровотечу зупиняли за допомогою гриба-дошовика, який висушували, вимочували в гасі і знову висушували.[5, с. 277].

До зробленого Бопланом опису вищенаведених козацьких методів лікування можна додати археологічні реалії виявлені з місць битви козаків з військом Речі Посполитої у 1651р. під Берестечком. Дослідник Телегін Д.Я. засвідчує, що на козацькій переправі знайдено два залізних предмета, які можна визначити як хірургічні інструменти. Один з них є невеликим (завдовжки 12,4 см) ножиком із загостреним з обох боків трикутним лезом і чотиригранним держакком. Другий є ланцетом лопаткоподібної форми із загостреними кінцями, округлим у розрізі держакком і петелькою на верхньому кінці. Під час боїв, мабуть, часто виникала потреба усунути хірургічним способом мушкетну кулю, що засіла в тілі пораненого козака. Ймовірно, для зберігання ліків слугували дві знайдені на переправі скляні посудинки: чотиригранна пляшечка 4,1 см заввишки, з лійчастими вінцями із залишками якоїсь твердої білої речовини всередині, виготовлена з прозорого зеленкуватого скла, та куляста посудинка діаметром 7,8 см з вишневого скла з обгорнутою свинцевою пластинкою з гвинтовим нарізом на горловині. До сенсаційних відкриттів на переправі належить знахідка мисочки з сіро-коричневої глини, в якій знаходилась чорно-коричнева маса зі слабким смолоподібним запахом, а зверху лежала частина якогось мінералу. Аналізом, проведеним на кафедрі фармакології Львівського медінституту, стверджено, що у мисочці знаходилась мазь, за своїми якостями наближена до концентрату дистильованого дьогтю з домішками порошку антимоніту. Аналізом мінералу з мисочки, проведеним у лабораторії Львівської геологічної розвідки, встановлено, що цей зразок є антимонітом. Відомо, що середньовічна медицина вважала антимоніт за ліки від різних внутрішніх і зовнішніх захворювань, у тому числі для лікування ран [6, с. 92-93].

Олександр Середюк в історичному нарисі зазначає, що козаки розумілися на переломах і вміли фіксувати пов'язки та шини, використовуючи липову чи дубову кору, дощечки. Переламані кінцівки обв'язували лозою, сухим очеретом. Накладали на місце перелому очерет і обмазували глиною. Мали відповідний набір джгутів, перев'язок і кровоспинних засобів. Козацькі лікарі знали, що джгут на кінцівках можна тримати не більше двох годин, бо настане омертвіння через припинення кровообігу, перев'язували артерію прокип'яченим шовком чи кінським волосом [5, с. 277-278]. Запорожці вміли легко лікувати хвороби спини: прив'язували люльку до викривленої ділянки хребта широким поясом і відправлялись у похід. До місць забиття прикладали підкови, каміння, але не все підряд, а особливе - лікувальне. Підкову використовували також як своєрідний тренажер - накачували м'язи спеціальними вправами. Ходили легенди, що запорожець одним зусиллям волі міг поставити на місце зміщений хребець. [5, с. 271]. Яскравим прикладом того, що ліки козаків нерідко відзначалися оригінальністю є наприклад лікування корости, яку виводили протертою жовтою сіркою, змішаною з топленим свинячим середковим жиром. [5, с. 277].

Відомо, що жителі Січі були заядними курцями. Проте легеневі захворювання серед козаків були дуже рідкісними. Головна таємниця крилася в суміші трав, якою заправляли люльки: полин, деревій, чебрець, будяк, сухе листя валеріани, м'ята, борщівник. Оскільки турецький тютюн був на той час вельми дорогим, тому як правило, він був лише додатком до суміші трав, які традиційно курили козаки і які мали лікарські властивості: заспокоювали нервову систему, знижували кров'яний тиск, поліпшували апетит і сон, позитивно впливали на дихальну систему, а гарячий дим від куріння цілюще впливав на слизові оболонки бронхів і верхніх дихальних шляхів. Тому запорозькі воїни майже не хворіли на астму, бронхіти, трахеїти. [2, с.489].

Гарт для козаків був органічною й невід'ємною частиною їх повсякденного життя. Козаки вставали до схід сонця, ходили босоніж по росяній траві споришу, кульбаби та конюшини, а напуваючи коней, занурювали ноги в воду. Це надавало їм першу дозу бадьорості. Спочиваючи горілиць просто на землі, у густій траві, вони не боялися застудитися, а навпаки, заряджались енергією трав, властивості яких добре знали. Декілька годин такого відпочинку могли замінити цілу ніч у затишному ліжку. Практикували наші предки й своєрідні "зелені ванни": після врайського купання в річці чи озері вони, ще мокрими, заходили в квітучі трави. Суміш із роси та

пилку всотувалася шкірою, зміцнюючи весь організм. Користувалися тільки джерельною водою, а в походах пили кип'ячену. Коли ж доводилося пити застоюну, болотяну воду, то перед тим ковтали жменьку вугілля, взятого з багаття. Коли ж усе-таки з'являлися біль та судоми, вояки лягали на полин чи конотоп (спориш і червона конюшина) і лежали деякий час нерухомо. Тоді біль ущував. [4, с. 27]. Житло тримали в чистоті. Проти паразитів долівки куренів встеляли свіжим чи сушеним полином. Козак мав не тільки чисту душу, але й тіло, одяг і взуття. Змащені дьогтем чоботи відлякували паразитів. Козаки мились, парились у діжках з гарячою водою. Прали і визолували дерев'яним попелом у зільницях білизну, одяг. У побуті застосовували прийоми, які стримували поширення інфекцій. Так, у похідних умовах прання замінювалось просочуванням одягу дьогтем чи риб'ячим жиром, що допомагало від паразитів. [5, с. 270]. Для того, щоб волосся не сіклося та не випадало, до напоїв додавали відвари трав яглиці, півонії степової та похиленої, полину половецького, коренів лопуха, кропиви, першоцвіту. Часто-густо у козаків спостерігалися посивіння волосся та облісіння після стресів (загибелі побратима, смерті коня, важкої втечі з полону тощо). Тоді козака відпоювали відваром суміші звіробую з дерев'ям. Періодично волосся промивали відварами-настоями волосського горіха (брали зелену оболонку плодів), ромашок, полинів, листя ліщини й верболозу [4, с. 7].

Звичними речами для козацького раціону були гарбузове насіння та "жуйка". Сире підсушене насіння, багате на цинк та мідь, служило очисником організму. А жуйки були, так би мовити, природними – бджолиний віск із стільниковим медом, клеї з патьоків вишні, черемхи, терену, горобини, диких груш і яблунь. Таким чином не знали січовики ні карієсу, ні інших хвороб зубів та ясен. Досить вживаною загалом у народній, не тільки козацькій, медицині була так звана ковальська вода. Технологія її "виробництва" досить специфічна: загартовуючи шаблі, ковалі занурювали метал у воду, яку після цієї процедури використовували як лікарський засіб. "Ковальською водою" поїли знесилених, тяжкопоранених, тих, хто втратив багато крові. Ту ж воду, з домішками ржі, використовували для позбавлення болю в печінці. На ній же, ще гарячій, робили трав'яні настої. [7, с. 14].

Запорозькі козаки широко використовували відвари трав: астрагалу шерстистоквіткового (котячого гороху), дубової кори, подорожника великого або ланцетовидного, настої вербозілля лучного, вероніки лікарської, гірчака перцевого (водяного перцю), грабельок звичайних (журавлиних носиків), дерев'яно звичайного та його різновидів, коронарії зозулячої (зозулиного цвіту), котячих лапок (конотопців), кропиви дводомної, кропиви жалючої, липи пухнастої, липи серце-листої, липи широколистої, нечуйвітру волохатенького (мишачого вушка), парила звичайного, перстача гусячого (гусячих лапок), плакуна верболистого, приворотню блисучого, хвоща польового, шавлії лікарської, шоломниці звичайної. [5, с. 278]. Багато козаків носили з собою капшук (гаман, кисет), де зберігався порошок із сухих трав: полину, материнки, оману, кіндзи, тархуну. Його додавали до їжі або вживали окремо.

Серед козацьких "напоїв" чи не найпоширенішим був узвар. Настояючи його в горщиках або казанках на гілочках верби та інших дерев, чагарників (тополі, дуба, липи, калини), степових трав, козаки закопували настоянку в попіл згасаючого вогнища. Узвар не закипав, а ніби впрівав у гарячому попелі, а тому зберігав вітаміни та сполуки мікроелементів. Узвари діяли передусім запобіжно – попереджували захворювання, знімали втому та загальний стрес. [7, с. 14].

В козаків діяла профілактика захворювань, яку забезпечували санітарна розвідка та карантинна служба. В санрозвідку посилали козаків, які перехворіли поширеною хворобою на території, через яку подалі повинно пройти військо. Козацькі землі, особливо Війська Запорозького низового, постійно були захищені карантинними кордонами, бо в сусідньому Кримському ханстві періодично спалахували небезпечні інфекційні хвороби. На Січ вхід чужинцям забороняли. Якщо повертались з інфікованих місць, відбували карантинний період на далеких підступах до стоянки. Коні та худоба також підлягали карантину. З небезпечних і підозрілих на хвороби території козаки не завозили ні продуктів харчування, ні одягу, ні взуття. [5, с. 270].

У джерелах згадується хвороба під назвою "гостинець", яка дошкуляла запорожцям. П'єр Шевальє згадував: "Хворим протягом року, наче паралітикам, відбирає руки і ноги, вони відчують великий біль у нервах. Коли мине цей строк, у хворих якоїсь ночі так сильно пітніють голови, що наступного ранку все їх волосся виявляється склеєним до купи; тоді хворий відчуває велику полегкість і через кілька днів одужує від паралічу; але його волосся залишається слутаним". На цю хворобу хворіли не лише люди, а й деякі тварини, і вважалась вона невиліковною. Передавалась так як і венеричні хвороби. Особливістю було те, що деякі діти вже народжувалися хворими, але дивним є те, що, виростаючи, вони одужували. [8, с. 47]. Боплан навпаки стверджував, що від даної недуги можна врятуватись. "Дехто, відчувши, що вражений цією недугою, проводить певний час у чужих землях, щоб змінити повітря, що дійсно сприяє повільному одужанню"[1, с. 85].

У запорожців були виважені методи зцілення. У зимовому поході, коли козак провалювався

у річку під лід, недостатньо було вибратися у безпечне місце, адже запалення легенів у той час було рівнозначне смерті. Однак козаки рятувалися: не гаючи часу, наливали кварту горілки і сипали туди пороху, потім утопленика загортали у вовчу шкіру і кляли на глиняну піч на цілу добу, зверху засипали насінням льону. На ранок козак був здоровим. [5, с. 278].

Особливим вмінням лікувати у запорожців славилися характерники - маги-цілителі, які буквально з того світу повертали хворих. Їх лікуванню піддавались не лише люди, а й тварини, переважно коні і воли. Вони знали багато різних способів лікування. Один з них за допомогою колоди карт. Вони розкладали карти на тілі пораненого. Наприклад, пікову даму цілитель клав на рану, а зверху – червовий валет, який несе добро. Поширеним був порошок, який був приготовлений із асфоделя, коріння проскурняка, білого маку, цибулі. Називався він протиголодом і мав таку властивість, що якщо його покуштувати, то можна багато днів нічого не їсти. [3, с.142].

Отже, запорозькі козаки були вправними лікарями, адже вони вміли надати першу допомогу при пораненнях, переломах, кровотечах, лихоманці, лікували хвороби спини, коросту та інші. Паління, яке було поширеним серед козаків, виступало як лікувальна процедура. Невід'ємною складовою медицини було лікування за допомогою трав. Запорозькі козаки вели здоровий спосіб життя: загартовувались, дотримувались гігієни, харчувалися їжею багатою на поживні речовини. На Січі діяла профілактика захворювань, яку забезпечувала санітарна розвідка. Тому можемо впевнено констатувати, що козацтво ввібрало в себе не лише бойові звичаї народу, а й споконвічні традиції народного цілительства.

Література

1. Гійом Левассер де Боплан Опис України / Пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк, – К.: Наук. думка, 1990.- 209 с.
2. Косенко Л. О. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі. – Х.: ВД "Школа", 2007. – 576 с.
3. Макаров П. Народная медицина времен казачества на Украине // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні / Відп. Ред.: Д. Я. Телегін. – К.: НДКП "Часи козацькі", - 2005.- Випуск 14. – С. 142-146
4. Пастернак А. Козацька медицина. – К.: Оптима, 2001. – 64 с.
5. Середюк О. Лицарі сонця: історичний нарис. - Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2008. – 476 с.
6. Телегін Д.Я. Археологія доби козацтва XVI-XVIII ст. /Д.Я.Телегін, І.С.Винокур, О.М.Титова та ін. – К.: ІЗМІН, 1997. – 336 с.
7. Томак М. Про козацьку медицину // День. – 2009. – №84. – С 14.
8. Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі / Пер. з фр. Ю.Назаренко. К.: Томі ріс, 1993. – 224 с.

УДК 930.2 (477)

УКРАЇНЬСЬКА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ПЕРЕЯСЛАВСЬКУ РАДУ 1654 РОКУ

Машир Я.І., магістрантка історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к. і. н., доц. **Іванцова Н.І.**, кафедра історії України та політології

На сучасному етапі є важливим вивчення подій, пов'язаних з Переяславською Радою і укладенням українсько-російської угоди 1654р. Ці події вже давно привертають увагу зарубіжних дослідників. Це зумовлено рядом важливих причин, насамперед необхідністю вивчення значення, яке мав договір для подальшого розвитку не тільки України і Росії, а й багатьох інших європейських держав, адже як писав відомий французький історик Р.Мартель – відокремлення України від Речі Посполитої і приєднання до Московії завдало смертельного удару польському пануванню й одночасно сприяло перетворенню Росії на велику європейську державу, змінивши таким чином увесь статус Східної Європи [4, с. 16].

Актуальність даного питання полягає в тому, що публікації українських зарубіжних вчених все ж залишаються маловідомими для вітчизняних читачів. І саме зацікавленість цих дослідників даною темою зумовлюють поглиблене вивчення даної проблеми, що сприяє тривалій актуальності питання Переяславської ради, адже вчать на минулому.

Українсько-московська угода належить до найскладніших проблем національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Б.Хмельницького. Недостатність джерельної бази і різночитання юридично-правових документів тут поєднуються з гострою ідеологічно-політичною боротьбою, що накладає значний емоційний відбиток на дослідників.

Мета статті – стислий історіографічний огляд наукових праць, виданих за кордоном українськими зарубіжними дослідниками, визначення бачення зарубіжною історіографією кола питань, що стосуються Переяславської угоди 1654 року.

Основне завдання – дати якісний аналіз працям відомих вчених у даній галузі досліджень, а також показати не односторонню оцінку подій 1654 року.

У даній статті ми розглянемо найістотніші проблеми, що продовжують викликати тривалі обговорення й дискусії навколо передумов і причин Переяславської Ради 1654р. та її характеру.

Однією з таких проблем є наукове висвітлення передумов і причин українсько-московського договору.

Розглядаючи відносини між козацьким урядом та його південними сусідами, зарубіжні дослідники інколи приходять до суперечливих і недостатньо обґрунтованих висновків. Наприклад, В.Дубровський висуває версію, що Б.Хмельницький був у 1648-1652рр. васалом кримського хана, а потім до кінця життя (1657р.) – васалом турецького султана [5, с.24].

Спроби (чи загрози) спертися на Туреччину не були безпідставними. Як відзначає О.Субтельний, турецький султан був достатньо могутнім, щоб відбивати у поляків бажання нападати на українські землі і в той же час знаходився надто далеко, щоб понад міру втручатись у внутрішні справи козацької держави. У 1651 р. Порта формально прийняла гетьмана та Запорозьке Військо як своїх васалів, але ця угода залишилася нереалізованою [8, с.124].

Стосовно досліджень турецько-татарської політики щодо України, то тут ученим західної діаспори належить вагоме слово. Разом з тим існує необхідність у системному дослідженні турецьких архівів і в підготовці ґрунтовних монографій з усього комплексу питань українсько-турецьких та українсько-кримських відносин.

Окремої розмови заслуговують студії українсько-польських стосунків. Збірник, який вийшов з цієї проблеми в Канаді [10], привернув увагу науковців як актуальністю вміщених у ньому статей, так і високим рівнем їх підготовки. Найтісніший зв'язок з нашою темою має праця Ф.Сисина [11], що у повній мірі розкриває усю складність і драматизм українсько-польських відносин у XVII ст., зокрема в роки Хмельниччини. Монографія є логічним продовженням тих наукових пошуків, що їх проводили в еміграції історики старшого покоління: В.Липинський, О.Оглоблин, А.Яковлів та інші.

В результаті дослідження політики Польщі в українському питанні, можна погодитися з думками про неможливість жодного компромісу між двома сторонами напередодні 1654р. Як пише О.Оглоблин, слова Богдана про те, що "стіна із стіною зудариться – одна впаде, друга встоїться", сказані ще у 1649 р., тепер набули фатального значення.. З цим погоджується і П.Феденко, який, зокрема, зазначає, що Орда своїм грабіжництвом і зрадливістю, а Польща непримиренністю супроти української державності навіть на обмеженій козацькій території просто штовхали Хмельницького шукати протекції московського царя [9, с.142].

Отже, розглядаючи питання про необхідність вибору союзника, українські зарубіжні дослідники основну увагу звертають на аналіз міжнародного та внутрішнього становища козацької держави, що народилася у вогні національно-визвольної війни (революції). Звідси випливає висновок, що справжньою метою гетьмана Б.Хмельницького було не "возз'єднання" українського і російського народів, а "вдержати й розбудувати Українську козацьку державу, оборонити її і забезпечити дальший розвиток української нації шляхом поширення української державної влади на всі етнічно-українські землі й охоплення українським політичним та економічним впливом цілого простору між Балтикою й Чорним морем" [5, с.9].

На противагу можна твердити, що московська держава була кровно зацікавлена у приєднанні українських земель.

В цілому позиція Москви в українському питанні визначається як обережністю, так і певною послідовністю. В міру того, як успіхи козацької зброї завдавали Польщі нових ударів і знесилювали її, політика Москви супроти Польщі ставала щораз агресивнішою [1, с.33].

Таким чином, для українських зарубіжних учених не підлягає сумніву, що Переяславська угода стала рішенням кроком Москви до перетворення обмеженого царства у велику європейську державу. "Наполовину азійська Московія перетворювалася в Російську імперію. Україна стала першим російським "вікном на Захід", а український культурний вплив поміг підготувати ґрунт для петровських реформ".

Щодо питання про ставлення Б.Хмельницького до Москви та московської політики, то прагнення російської й офіційної радянської історіографії зробити гетьмана активним прихильником "возз'єднання" двох народів відкидаються українськими вченими західної діаспори. В.Липинський одним з перших аргументовано виступив проти Переяславської легенди, заявивши, що ніхто не може доказати того, чого не було. Адже Б.Хмельницький не підіймав повстання проти Польщі в ім'я і з наміром прилучення України до Москви, а тому українсько-московська умова

була таким самим випадковим союзом, як і всі його попередні спілки з Кримом і Туреччиною, спрямовані проти Польщі й укладені для звільнення України з-під її панування.

Дослідниками виявлена певна закономірність в московській орієнтації Б.Хмельницького, який завжди звертався до Росії у ситуаціях, коли йому безпосередньо загрожувала небезпека, а після її усунення він знову повертався до тактики лавірування між сусідніми державами.

Не мають дослідники й єдиної думки щодо часу проведення так званої таємної ради гетьмана з генеральною старшиною та полковниками, що відбулася перед козацькою радою. Також, за знайденими М.Грушевським іменними списками, присягнули в Переяславі всього 284 чол., в основному козацького стану, та й то не від усіх полків. Крім жителів Переяслава й околиць, у Раді не брали участі представники інших суспільних станів – міщан, селян, духовенства. За територіальною ознакою тут також не було представлено населення більш як третини території тогочасної України [7, с.209]. Усі ці факти наглядно спростовують московські міфи про "всенародність" Переяславської Ради. Вони знаходять якнайширше відображення у виданнях західної діаспори, демонструючи тим самим прагнення їх авторів до об'єктивного відтворення подій і до захисту інтересів українського народу як у науковій, так і політичній площині.

Щодо характеру договору, то, як зазначають дослідники, вчені не можуть прийти до однозначних поглядів. Причини цього одні вбачають в тому, що він був складений поспішно і неясно, обидві сторони вкладали в нього різний зміст. Деякі дослідники характеризують його як "надто спірний документ". Інші посилаються на відсутність оригіналів документів, прийнятих у Москві, і подальшу фальсифікацію їх з боку царського уряду. Треті, наприклад В.Липинський, вважають, що основні пункти договору сформульовані досить ясно і жодна із сторін нічого в них сказати не забула, але різниця політичних цілей України і Москви стала причиною того, що вони кожна по-своєму трактували цю угоду.

Загалом існує п'ять основних тлумачень державно-правничого характеру Переяславської угоди: "персональна унія", "васальна залежність", "тимчасовий військовий союз", "возз'єднання". Вживаються також такі терміни, як "автономія", "неповна інкорпорація", "протекторат", "псевдо-протекторат" тощо.

Але найобґрунтованішими виглядають три думки: перша – Україна об'єдналася з Московією у формі "персональної унії"; друга – протилежна, – що такої злуки династичного характеру не було, а Україна стала у васальну залежність від Московської держави; третя – Україна склала тільки військовий союз з Московією проти Польщі та прийняла протекцію царя. Решта поглядів на договір 1654 р. (неповна інкорпорація, приєднання, реальна унія), на думку А.Яковліва, не відповідає історичним фактам, оскільки Україна, по-перше, не була завойована Московією; по-друге, вона і після договору була де-юре і де-факто окремою державою з усіма атрибутами державності. Козацька держава зберігала права верховного управління у законодавстві, адміністрації, суді, права фіскальні, закордонних зносин, право мати своє військо, монету, цілком відокремлену державну територію. Взагалі, підкреслення особливостей національно-державного устрою козацької держави та її відмінностей від московської, становить одну з найсуттєвіших рис української зарубіжної історіографії.

Отже, навіть короткий огляд наукових видань українських вчених західної діаспори дає можливість зробити висновок про їх вагомий внесок у розробку історіографії проблеми. Основні їх положення і висновки зводяться до наступних:

- союз України з московською державою був добровільним, але вимушеним кроком Б.Хмельницького, що пояснювався наслідками виснажливої 6-річної війни і тією геополітичною ситуацією, в якій перебувала козацька держава;

- заперечення того, що Переяславська Рада мала всеукраїнський і всенародний характер і мала епохальне значення в історії українського народу. Вчені розглядають її як епізод (і то не головний) у політиці Б.Хмельницького. Ніяких конкретних умов союзу, тим більше писемних угод, у Переяславі вироблено не було;

- концентрація уваги на конфліктних ситуаціях і інциденті в день Переяславської Ради у зв'язку з відмовою московського посольства присягти від імені царя, опозиції значної частини українського народу щодо присяги;

- Україна згідно з договором 1654р. залишалася самостійною державою, яка проводила свою власну як зовнішню, так і внутрішню політику. Всі обмеження прав козацької держави, внесені царським урядом, не були визнані гетьманом, а сам українсько-московський договір не отримав ратифікації.

Щодо проблеми реалізації договору 1654р., то дослідники відзначають як позитивні, так і негативні явища. Трагічні наслідки союзу з Московською державою найвиразніше проявилися після смерті Богдана Хмельницького, але вини його у цьому немає. Тим більше, наприкінці свого життя, як підкреслюється в зарубіжних дослідженнях [6], Б.Хмельницький одночасно знаходився

під протекторатом декількох держав, і на думку І.Крип'якевича, позиція гетьмана визначалася словами: "Треба відступити від царя!" [3, с.143].

Література

1. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Мюнхен, 1966. – Т.II. – С.33.
2. Дубровський В. Богдан Хмельницький і Туреччина // Український історик. – 1975. - №3-4. – С.22-27.
3. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва // Український історик. – 1969. – №1-3. – С.143.
4. Мартель Р. Українське питання // Україна. – 1992. – №34. – С.16.
5. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 року. – Нью-Йорк; Торонто, 1954.
6. Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. – Нью-Йорк, 1957.
6. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. – К., 1993.
7. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991.
8. Феденко П. Тріумф і катастрофа. (Оцінка досягнень і поразки революції Богдана Хмельницького) // Український Історик, 1980. – ч.1-4. – С.142.
9. Poland and Ukraine: Past and Present. Ed. by P.J.Potichnyj. – Ed., Toronto, 1980.
10. Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil. 1600-1653. – Camb., Mass., 1985.

УДК 930.2 (477) "18/20"

ВІДОБРАЖЕННЯ ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 Р. НА СТОРІНКАХ ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ "КИЇВСЬКА СТАРОВИНА"

Панченко О.С., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник : к. і. н., доц. **Ростовська О.В.**, кафедра історії України та політології

У комплексі проблем, пов'язаних з франко-російською війною 1812 року, участь у ній окремих народів і регіонів Російської імперії залишається, мабуть, однією з найменш вивчених. Нечисленні досягнення, які є в цій галузі, повністю слід віднести до заслуг історіографії XIX століття.

Відомо, що боротьба з навалою імператора Наполеона отримала підтримку на Україні. Тут формувалися ополчення, йшов збір пожертвувачів і запис добровольців. Десятки тисяч вихідців з України взяли участь у Вітчизняній війні та закордонних походах в якості солдатів і офіцерів російської армії. Хід цих подій широко висвітлювався в місцевих періодичних виданнях. Таким чином заклалися передумови для подальшого осмислення і вивчення подій 1812 року.

Розробка проблематики Вітчизняної війни 1812 року на теренах України в пореформений період (60-80 рр. XIX століття) відбувалася в тісному зв'язку з діяльністю губернських вчених архівних комісій. У їх роботі брали участь відомі історики, літератори, громадські діячі: І.Ф.Павловський (Полтава), А.В.Флоровський (Одеса), та іншими Співробітниками губернських вчених архівних комісій було виявлено чимало документів, що відносяться до періоду 1812 року. Зміст документів відтворював процеси формування і постачання ополчень, збору пожертвувачів на військові потреби, забезпечення армії продовольством, фуражем, гужовим транспортом і т. п. Відповідно до профілю місцевих установ, відкладені там документи стосувалися, головним чином, організаційних та господарських питань і майже не містили відомостей про хід військових дій.

Багато з виявлених документів були опубліковані в збірниках, що видавалися відповідними архівними комісіями. Значна частка публікацій результатів таких досліджень припадала на щомісячний історичний журнал "Киевская старина", що виходив у Києві з 1882 по 1906 рр.. За цей період в журналі було опубліковано більше двох десятків різних матеріалів, що відносяться до епохи війн Росії з Наполеоном: статті, замітки, документи, мемуари, листи. Різними були розміри публікацій: одні займали не більше сторінки, інші розміщалися в 3-5 номерах. Не завжди вдається можливим встановити автора статті або замітки, деякі з них мають лише ініціали, часом не піддаються розшифровці.

Майже половина публікацій відносилася до історії Української кінно-козачої дивізії, Малоросійського (Полтавського та Чернігівського) ополчення. Це не дивно, так як інтерес до історії козацтва був традиційно високий серед українських істориків. Створення в 1812 р. українських козацьких полків і козачого ополчення розглядалося ними у зв'язку з подібними заходами уряду в 1831, 1855 і 1863 рр.. і оцінювалось як спроба відродити козацьке військо на Україні. Саме такий підхід характерний для анонімного автора статті "Мысль императора Александра I об учреждении в Малороссии казачьих полков" [4, С. 119-120]. Мова в ній йде про відношення до війни 1812 року сенатора М.П.Миклашевського, який у проекті пропонував обернути в козаків 42

тис. казенних селян в Малоросії. Як впливало з листування М.П.Миклашевського з А.А.Аракчєєвим, проект з'явився у відповідь на виражене Олександром I побажання відновити тут козачі полки. Подальша доля документа - чи був він представлений імператору, чи так і залишився чернеткою - залишилася невідомою автору. Остання обставина характерна для багатьох публікацій в "Киевской старине", так як обізнаність авторів обмежувалася лише документами, що були в їх розпорядженні. Тому публікації швидше носили характер постановки проблеми, ніж її рішення. [4, с. 119-120]

У великій роботі Н.Стороженко "К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX века" приділено чимало місця малоросійському козакому ополченню 1812 року. Автор констатував, що до кінця XVIII ст. "малороссийские казаки окончательно утратили... свой сословный облик и слились с общей массой бесправного населения тогдашней Малороссии, сохраняя лишь... свой прежний воинственный дух" [9, с.155]. Рескрипт Олександра I від 12 червня 1812 про формування в Чернігівській і Полтавській губерніях козачих полків, відозву генерал-губернатора Я. І. Лобанова-Ростовського від 10 липня, з обіцянкою виклопотати у імператора повне звільнення козаків від рекрутчини, і створення особливого козачого війська, "близко похожего с древним составом малороссийских воинов", були прийняті ими с восторгом, поскільки "вполне соответствовали исконным традициям казачества" [10, с.473]. Генерал-губернатор, прагнучи якомога краще виконати царську волю, був стурбований лише збільшенням чисельності ополчення і швидкістю його формування, не приділяв уваги питанням, пов'язаним з фінансуванням, екіпіровкою козаків і т. п. "Вообще Лобанов-Ростовский выказал себя в этом деле крайне нераспорядительным", – вважав М.Стороженко. Наступний маніфест від 18 липня 1812 про набір в Малоросії, крім козацького, ще й земського ополчення мав наслідком серйозне збільшення для населення військових витрат, а "потому многие стали уклоняться от всякого участия под предлогом болезни, неимения средств и т. п. Тяжелое экономическое положение Малороссии, непосильные требования, предъявленные к населению и нераспорядительность высших властей были главными причинами того, что набор так затянулся, что малороссийское войско не попало на театр военных действий и по изгнании французов за пределы России было немедленно распущено. Таким образом малороссийские казаки были лишены возможности показать свою доблесть в отражении грозного неприятеля", [9, с.140] – вважав Н.Стороженко. На наш погляд, останнє твердження автора не відповідало дійсності. Українська козацька дивізія, Чернігівське та Полтавське ополчення брали найактивнішу участь в бойових діях в кінці 1812, 1813 і 1814 рр.. Це підтвердив у своїх роботах І.Ф.Павловський. Проте деякі українські історики взяли на озброєння тезу про марність зусиль населення Малоросії в 1812 г. і, всупереч очевидним фактам, продовжували мусувати його впродовж декількох десятиліть.

У 1904-1906 рр. на сторінках "Київської старовини" з низкою статей про українське ополчення 1812 року виступав Іван Францевич Павловський, викладач Полтавського кадетського корпусу, дійсний статський радник. Він багато років і сил віддавав вивченню та висвітленню історії Полтавщини та місту Полтави, влаштуванню музею Полтавської битви, роботі Полтавської вченої архівної комісії, яку очолював.

Стаття, І.Павловського "Участие И.П.Котляревского в формировании малороссийских казачьих полков в 1812 г" (Киевская старина. 1905. № 6) присвячена формуванню ополчення відомого українського письменника І.П.Котляревського. Автор наводить лист письменника генерал-губернатору Лобанову-Ростовському, з якого можна простежити, що І.П.Котляревський відмовлявся продовжити службу в сформованому ним полку в якості офіцера. "Твердо уповаю на уверение вашего сиятельства, что я только употреблен вами на формирование полка, а не для служения в оном. Я и по бедности моей и по старости матери моей, которую поддерживать есть мой долг, никакой службы несть вне Полтавы не могу" [8, с.315]. У результаті полк виступив у похід маючи некомплектований штаб і обер-офіцерів. Про цю обставину вважали за краще умовчувати радянські історики, що приводили факт участі письменника у формуванні ополчення, як яскравий приклад патріотизму українського народу в 1812 р.

У 1906 р. в двох номерах "Київської старовини" публікується велика і ґрунтовна робота І.Ф.Павловського про Малоросійське ополчення 1812 року, заснована на документах архіву губернского правління. У першій частині докладно розглянуто процес формування полків Полтавського та Чернігівського ополчень, починаючи з юридичної бази і закінчуючи екіпіровкою козаків, станом кінного складу і т. п. Автор не приховує труднощів, з якими стикався процес створення ополчень: брак офіцерів, незадовільний постачання воїнів і т.д. На відміну від М.Стороженко, І.Ф.Павловський позитивно оцінював організаторську діяльність Я.І.Лобанова-Ростовського. Відзначаючи охоче, з якою радістю рядові козаки надходили на службу, [5, с.110] І.Ф.Павловський не намагався перебільшити ступінь патріотичного ентузіазму і прикрасити істинні мотиви масового запису в ополчення. "Возможно допустить, что подобное обещание, как освобождение от рекрутских наборов и службы в местном казачьем войске по старине, более

всього содействовало успешному формированию казачьих полков в Малороссии в 1812 году", - обережно констатував він [6, с.9]. Поспішність у формуванні полків негативно відбилася на їх стані під час бойового походу 1812-1813 рр.. "Козаки отправлялись в поход в летнем одеянии, не было теплой одежды, почему появилась "горячка с поносом". У статті наведені факти зловживань офіцерів і підрядників щодо рядових козаків: "поручик 4 полтавского полка Вороной вступил в сделку с "датчиковым" и отнял у него 1180 р.; он же избил одного из должностных лиц, за что был отстранен от должности и был обвинен в жестоком обращении с козаками" [7, с.15]

У другій частині публікації наводяться відомості про участь ополчення в бойових діях в 1813-1814 рр.. Обмежене коло джерел, які мав автор, не дозволив йому досить повно і всебічно висвітлити цей важливий етап в історії ополчення. "Малорусское казачество сослужило немалую службу России, организовав из себя ополчение... Помимо того, что казачество жертвовало своей жизнью, оно несло большие пожертвования... Стоявшие во главе нередко их эксплуатировали, вымогали у них деньги, прибежали к разного рода притеснениям... Ополчения были составляемы в это тяжелое время и дворянством, но дворянство организовало их из крепостных и жертвовало только средства, казачество же само жертвовало своею жизнью, помимо больших матерьяльных пожертвований, что и составляет историческую его заслугу". [7, с.143] Загальний висновок зроблений І.Ф.Павловським дає нам змогу говорити, що він мав ліберальні погляди.

Статті І.Ф.Павловського доповнює публікація П.Кітіцін (Киевская старина. 1904. № 7-8. с. 11). В її основі лежать виявлені автором документи - дві відомості, складені Ф.Жевахови в 1815 р. Їх зміст дозволяє уточнити дані про організаційну структуру Полтавського ополчення, матеріальне забезпечення ополченців під час Закордонних походів. П.Кітіцін відзначає турботу князя Ф.Жевахова про постачання всім необхідним ввіреного йому ополчення, і не задоволення керівниками, які наживалися на військових поставках. "Можно полагать, - писав він, - что князю Жевахову, при увольнении от службы в ополчении Полтавской губернии, была назначена половинная пенсия, потому что излишняя заботливость об интересах казаков ополчения была неприятна генералу Роту и комиссионеру Васильеву" [3, с.11]

На сучасному етапі історикам розширився діапазон документів, зокрема, іноземних та впровадження в історичну науку нових методів дає змогу по іншому оцінювати події. Слід відмітити, що в 1995 році у журналі "Київська старовина" з'явилася стаття О. Захарчука "Україна в планах Наполеона Бонапарта". Автор статті, дає нам нову інтерпретацію подій, що проходили до 1812 року. Так він пише: "серед суперечок у вітчизняній, та і зарубіжній літературі довго панувала точка зору, що Наполеон намагався відновити Польську державу і приєднати до неї західноукраїнські та західнобілоруські землі. Це не відповідає дійсності. Бо головним воєнно-політичним завданням – встановлення світового панування. По-друге, в жодному документі Наполеона не зафіксовані подібні намагання." [2, с.73] Далі О.Захарчук повідомляє: "Важливу роль у планах Наполеона щодо України відіграла Туреччина. До лютого 1812 року французька дипломатія змушувала її продовжувати війну з Росією, домагалася вільного проходу по території Туреччини 25-тисячного корпусу маршала Мармона з Далмації" [2, с.75]. З 1810 року у військових колах Франції почалося обговорення питання про основні напрями і театр воєнних дій у війні проти Росії. Так обговорювався напрям і український: "Третій передбачав відібрати у Росії українські і литовські губернії, захопити Київ, укріпитися на лінії Двіна-Дніпро і продовжити після цього наступ на Москву. Наполеон Бонапарт говорив: "якщо я захоплю Київ, я візьму Росію за ноги; якщо я оволодію Петербургом, я візьму її за голову, захопивши Москву, я вцілю її в серце" [2, с.76]. У цій статті говориться, те, що коли армія Наполеона підійшла до кордонів України, то українська інтелігенція поділилася на два табори: автономісти висловлювали неприховану радість і надії, що з приходом французької армії буде провадженно кодекс Наполеона і Україна стане автономною, а може й незалежною. Друга, переважна частина української шляхти поставилася до приходу Наполеона негативно, не вірила, що Наполеон визволить Україну з-під російського деспотизму.

Наступною публікацією з питання франко-російської війни у "Київській старовині" 2000 року є стаття О.Голованова "Інженерна підготовка міста Києва до оборони напередодні та під час війни 1812 року". Автор статті відводить важливе значення України для Наполеона : "У планах війни з Росією Україна цікавила Наполеона насамперед як стратегічний плацдарм, як джерело постачання продуктами харчування." [1, с.23]. О.Голованов подає свідчення, що спеціальні підрозділи французької армії займалися розвідувальною роботою в Україні: спостерігали за пересуванням військ, за роботами у фортечних спорудах, влаштовували диверсії. Одним з таких диверсійних актів була влаштована грандіозна пожежа у Києві на Подолі у липні 1811 року, внаслідок чого згоріло 2 тисячі будівель. Враховуючи неминучість війни з Наполеоном було вирішено зробити комплекс оборонних заходів. І першочерговими заходами з підготовки міста до оборони були заходи з укріплення Києво-Печерської фортеці. Також подаються відомості: про формування по всій губернії ополчення козацьких полків для відправки у діючу армію; про

зібрання коштів монастирями на потреби фронту – 9 пудів 33 фунти срібла і 3,5 фунта золота. Кияни зібрали 4710 карбованців на формування українського козачого війська. [1, С.26]

Отже, дослідники XIX – початку XX століття відзначилися очевидними досягненнями: по-перше, було виявлено, систематизовано і частково опублікований значний пласт документів з місцевих архівів, що відносяться до періоду 1812 року; по-друге, було покладено початок дослідженню форм і масштабів участі різних регіонів України та суспільних верств у франко-російській війні. Історики обмежували свою джерельну базу, як правило, місцевими архівами, що, враховуючи характер збережених там матеріалів і їх фрагментарність, обумовило відому вузькість і незавершеність вжитих досліджень. Сучасний етап характеризується розширенням джерельної бази та новими оцінками подій 1812 року.

Література

1. Голованов О. Інженерна підготовка міста Києва до оборони напередодні та під час війни 1812 року // Київська старовина. - 2000.-№4. - С. 23-32
2. Захарчук О. Україна в планах Наполеона Бонапарта // Київська старовина. - 1995.-№3. - С.73-78.
3. Кितिцин П. Полтавское дворянское ополчение, 1812–1814 гг. // Киевская старина. 1904. № 7-8. С. 11.
4. Мысль Александра I об учреждении в Малороссии казачих полков // Київська старовина. – 1890. – № 1. – С. 119-120
5. Павловский И. Ф. К истории полтавского ополчения 1812 года // Киевская старина. – 1904. – № 3. – С.110-111
6. Павловский И. Ф. Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. - 1906. - № 9 – С. 1 - 20
7. Павловский И. Ф. Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. - 1906. - № 10. – С. 137-154
8. Павловский И. Ф. Участие И. П. Котляревского в формировании малороссийских казачьих полков в 1812 г. // Киевская старина. 1905. № 6. С. 309-320
9. Стороженко К истории Малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX века // Київська старовина. – 1897. – № 4. – С. 124-156
10. Стороженко К истории Малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX века // Київська старовина. – 1897. – № 6. – С. 460-483

УДК 94(477) "16-18 ст"

СТОРОЖОВА СЛУЖБА ТА РОЗВІДКА НА ЗАПОРІЖЖІ У XVI – XVIII СТ.

Помазан М.Б., студент IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Ростовська О.В.**, кафедра історії України та політології

Зростання інтересу до козакознавчої проблематики на сучасному етапі супроводжується появою новітніх досліджень з історії українського козацтва. Історики-дослідники висвітлюють різні проблеми українського лицарства: походження, звичаї, побут, діяльність гетьманів, полководців, військові кампанії, роль і місце козаків в українському державотворенні тощо. Однак, мало-дослідженим залишається питання про організацію сторожової служби та розвідки на Запорозжі, система заходів і тренувань для підготовки розвідників.

Питання про сторожову службу, розвідку, підбір і підготовку кадрів залишається відкритим і на сьогодні у нашій молодій державі, адже розвідка і контррозвідка відіграє дуже істотну роль у існуванні держави. Як відомо, запорозькі козаки і, особливо, пластунський курінь Січі, були знані своїм вмінням охороняти кордони своїх володінь, маскуватися і добувати потрібну інформацію, що частково забезпечувало, як саме існування Січі у ворожому середовищі, так і успішне ведення бойових дій протягом декількох століть. Свої військові традиції славні лицарі тримали у таємниці, особливо те, що стосувалось підготовки розвідників. Вивчення даної проблеми може розкрити деякі секрети військової майстерності козаків, а також посилити інтерес до детального вивчення та поступового відродження певних звичаїв і традицій та елементів військового виховання. Це буде корисними для сучасного українського суспільства, зокрема, при підготовці фахівців для силових структур, для виховання здорового покоління молоді, його патріотизму.

Дана стаття є спробою висвітлення на основі історіографічної літератури питання організації та функціонування сторожової та розвідувальної служби на Запорозжі, а також системи тренувальних заходів, за допомогою яких готували розвідників у XVI - XVIII ст. на Січі.

Значний матеріал з питань функціонування сторожової служби та розвідки ми можемо знайти у праці відомого українського історика, дослідника козащини Дмитра Яворницького "Історія запорозьких козаків" (Спб.,1888). Крім архівних документів, Д.І.Яворницький використав документальні збірки, мемуари та щоденники, дані топографії, археології, численний фольклорний матеріал, спогади старожилів. У козацьких літописах Самійла Величка, Самовидця, Г.Гральянки, відображена героїчна звитяга українського козацтва, до якої були причетні сторожова служба та розвідка. Важливий фактологічний матеріал містять сучасні праці: Мицика Ю., Плохія С., Стороженка І. "Як козаки воювали" (К.,1991), Л.Косенка "Козаки. Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі" (Х.,2007), О. Середюка, "Лицарі Сонця" (Луцьк,2008), Русиної О., Горобця В., Чухліба Т. "Незнайома Клію Українська історія в таємниціях і курйозах" (К., 2002), Т. Каляндрук "Таємниці бойових мистецтв України" (2007), Т. Чухліба "Культура військового будівництва за козацької доби" (2005), В. Пилата "Бойовий гопак" (Львів, 1999), Сідак В.С., Степанков В.С. "З Історії української розвідки та контррозвідки" (К.,1994) та ін. Деякі фрагментарні відомості з питань охорони кордонів та розвідки ми можемо знайти у спогадах іноземців, які відвідували території де проживали козаки і були свідками подій: Альберто Віміна, П'єр Шевальє, Жан-Бенуа Шерер, Гійом Левассер де Боплан, та інші.

Скупість інформації з даного питання у джерельній базі можна пояснити тим, що запорожці втаємничували заходи по підготовці розвідників, діяльність пластунського куреня, навіть рядові козаки про це мало що знали.

Львівський дослідник Тарас Каляндрук зазначає, що під час зруйнування в 1775 році Запорозької Січі російськими військами багато документів коша було вивезено росіянами, але дуже багато було знищено напередодні захоплення її самими козаками. Була спалена саме та документація, яка стосувалася розвідки і контррозвідки Запорозької Січі [2, с. 53].

Одним з напрямків військової діяльності запорозької спільноти виступала охорона кордонів свого краю і розвідка. Живучи у безпосередній близькості від татарських володінь, звідки у будь-який час слід було чекати грабіжницького нападу, запорозькі козаки вживали різних заходів для охорони безпеки кордонів Запорожжя від несподіваного вторгнення ворога. На першому етапі свого існування козацька розвідка включала дозорну службу, яка існувала у вигляді форпостів із залогами, вартових команд та постів-веж із засобами сигнального зв'язку. Мобільність забезпечували патрульні роз'їзди у прикордонній смузі, розвідувально-диверсійні загопи на ворожій території та морські розвідки. Грамотно проведена розвідка забезпечувала успіх у морських та сухопутних операціях. І навпаки: при допущенні помилок неминуче наступала розплата: полон, смерть [8, с. 153].

Засобами розвідки і охорони кордонів у запорожців були бекети, редути, фігури й могили. Бекетами, або пікетами, у запорозьких козаків називалися прикордонні кінні роз'їзди (патрулі), які об'їжджали південні та східні кордони запорозьких вольностей, особливо поблизу Дніпровського та Бузького лиманів. Тут запорожці завжди тримали особливі загопи поблизу кримського кордону, що вели спостереження за пересуванням татарських загонів і мусили негайно оповіщати запорозький Кіш, якщо супротивник вирушав у похід [12, с. 234].

Звісно, найбільш відомим способом спостереження за появою неприятеля були так звані "фігури". Фігури – це ряд бочок, поставлених певним чином і пристосованих для сторожових цілей. Для кожної фігури брали 20 однотипних бочок (обсмачених) і одну без дна. Їх ставили у п'ять рядів одна на одну у формі правильного кола. Завдяки цьому розташуванню в середині фігури утворювалася порожнеча, куди наливали смолу. Фігури ставили біля редутів на відстані від чверті до півверсти одна від одної уздовж кордону. Коли бекетові козаки помічали, що татари вирушають у похід, вони запалювали фігуру, подаючи знак про небезпеку бекетовим козакам інших фігур. Чорний смоляний дим підіймався високо вгору і був видний на сусідніх заставах, де робили те ж саме, передаючи повідомлення далі по ланцюгу. Отже, звістка про небезпеку передавалася набагато швидше, ніж просувалися татарські загопи [3, с.345-346]. При несенні служби на таких фігурах, вахта могла складати від двох неділь до місяця. Командир загону мав необмежені повноваження - за порушення дисципліни він навіть міг страчувати порушників. Всі вони були добре озброєні за різними даними кожен козак мав не менше двох коней [4, с.154].

Бекетами (пікетами) називали прикордонні роз'їзди вздовж південних і східних кордонів для спостереження за кожним рухом татар. Базою, де розміщувалися сторожові бекети, були редути. Вони будувалися уздовж лівого берега Дніпра від гирла Орелі до гирла Кінських вод на відстані від 10 до 30 кілометрів один від одного і відігравали роль прикордонних застав. Але редути будувалися таким чином, щоб з кожного з них було видно два сусідні зліва і справа. Редут являв собою велику казарму, де розміщувався особистий склад прикордонної варті. Будівля редуту покривалася очеретом, а навколо неї утворювалося велике подвір'я, обгороджене дерев'яним парканом. Службу в редуті несло приблизно 50 осіб [6, с. 15].

Важливими спостережними пунктами за рухом татар у запорозьких козаків були могили.

Більшість цих могил існувала ще до появи запорозької спільноти. В них було поховано представників знаті тих племен, які мешкали у причорноморських степах у давні часи. Запорожці користувалися ними як вже готовими земляними насипами і лише пристосовували їх для своїх стратегічних цілей. Для спостереження за степом вони споруджували також й власні земляні насипи, біля яких завжди робилися вали й рівчаки. Для спорудження таких насипів у запорожців існували спеціальні команди "могильників", тобто саперів. Спостереження з могил було зручне тим, що наближення татарської орди можна було помітити з більшої відстані і визначити її рух, навіть не спостерігаючи її безпосередньо, а за іншими ознаками, такими як пташині зграї, що злетіли в повітря, або хитання степової трави в різні боки. Для подання сигналів про небезпеку на курган втягували гармату, з якої палили залпом, коли помічали супротивника, або ж підпалювали сире багаття, попереджаючи про небезпеку його димом. [8, с.156].

Необхідно також зазначити, що козаки несли дозорну службу і в інших місцях не тільки на могилах чи фігурах, а й у балках, ярах, урвищах, печерах, байраках, у важкодоступних місцях, які мали природне походження і відповідно старанно замаскованих укриттях. Це дозволяло їм залишатись не поміченими і вести состеререження за неприятелем. У разі небезпеки можна було сховатися від ворога і згодом повідомити все січове товариство. Нерідко сторожові козацькі загони, дотримуючись тактики активної охорони переступали кордон, здійснюючи вже згадувані "пошуки", тобто диверсійно-розвідувальні рейди в глибокий тил ворога [6, с. 15]. У походах завжди першим рухався козацький розвідувальний загін, який вислав на відстань до шести кілометрів розвідувальні роз'їзди. Далі йшов передовий загін, а вже потім основні сили. Це дозволяло завжди вчасно попередити про наступ ворогів і підготувати військо до бою [5, с. 121].

З метою проведення більш глибокої розвідки в тилу потенційного ворога використовувались інші засоби. Це були обози чумаків і купців, бувші полонені козаки, втікачі від свавілля татарських мурз слуги-татари. Крім того, могли використовуватися і родинні зв'язки, відомо немало випадків, коли волею чи неволею українцям приходилось вступати в родинні зв'язки з сусідами – татарами. Своєрідними розвідниками були мандрівники кобзарі-співці. Вони мандрували по всій Україні, співали пісень, прославляли славне українське лицарство, а також збирали інформацію під час своїх подорожей розповсюджували заклики до повстань тощо. Дуже часто бували вони і в Криму, де ніхто не мав права їх чіпати, приносячи багато корисної інформації на Січ [4, с. 154].

На Січі існував пластунський курінь. Відомостей про нього збереглося не багато і всі вони оповиті легендами і загадками. Уся його діяльність трималася в таємниці, тому існування цього куреня пов'язували з магією та козаками-характерниками. Цей курінь готував розвідників, диверсантів. Потрапити сюди міг не кожен козак, оскільки відбирали лише найздібніших. Кадри готувалися у плавнях за межами Січі. Пластуни займалися полюванням, виставляли себе мисливцями, що було чудовим прикриттям для ведення таємничої діяльності, а також важливим елементом тренування. Полювання вчить маскуватися, орієнтуватися на місцевості, що розвивало так зване шосте чуття. Повзком, притулившись до землі, прихований густою травою, прокрадався пластун до самого неприятеля, візуально збирав інформацію і відходив так само непомітно.

На думку автора (М. П.) у систему підготовки пластунів входили також ті соціальні елементи, що були присутні на Січі. Пластуни так само як і інші воїни-запорожці, вставали до схід сонця і йшли на річку купатись. Купалися завжди, незважаючи на пори року, тобто і взимку. Це загартовувало і підвищувало імунітет, робило організм пристосованим до перепадів температур. Після сніданку розпочинали бойову підготовку. Сюди входили різноманітні вправи. Кожен воїн повинен був досконало знати свої дії під час тієї чи іншої ситуації та відпрацьовувати їх до автоматизму. Адже в бою, де втрата лічених секунд могла коштувати життя десяткам чи сотням людей, від вишколу залежало дуже багато. Наприклад: перетягування воза на швидкість давало змогу в бою блискавично побудувати знаменитий козацький табір; перетягування линви ставало у пригоді у морських походах, коли треба було швидко підняти чи опустити вітрила на чайках; бій на колоді давав змогу впевнено почувати себе при штурмах ворожих мурів; метання списа; бій на шаблях до першої крові, стрільба з лука чи вогнепальної зброї безпосередньо використовувалися в бою. При чому ці змагання проводилися в екстремальних умовах: дощ, сніг, сонце; у болоті, лісі. Практикувалися і спеціальні нічні змагання [5, с. 98-99]. Так, католицький священик А. Віміна, що побував на Україні в 1650 р., записав: "Мені траплялося бачити, як вони кулею гасили свічку, відсікаючи нагар так, наче це зроблено за допомогою щипців" [1, с. 66]. З цих слів можна зробити висновок, що постійні тренування не проходили дарма.

Невід'ємними елементами військової підготовки запорожців була боротьба на руках - "армреслінг", тільки вони боролися лежачи. Крім того, в козаків була боротьба на ногах, коли суперники, лежачи спиною на землі, піднявши ногу, намагалися захопити нею ногу супротивника та перевернути його. Були також присутні кулачні бої – лава на лаву. Іноді такі тренування закінчувались навіть убивствами. Для розвитку сили рук використовували затвердлий бджолиний

віск, який розминали у долонях. Замість сучасних гир використовували гарматні ядра. Козаками була розроблена досконала система володіння холодною зброєю. Щоденно козаки проводили навчальні бої – "ширмування" на шаблях, сокирах, ціпах тощо або змішано, наприклад, у одній руці тримаючи шаблю в іншій келеп. Під час таких ширмувань запорожці підключали і ноги, також у таких тренуваннях використовувались коні і декілька суперників. Для розвитку швидкості удару та спритності у володінні шаблею, під час вправ на шаблі одягали масивні дерев'яні або залізні піхви, які виконували функції обважнювачів. Шаблею одягнутою у такі піхви, козак мусив відбивати підкинуті в гору дрібні монети, кинуті в нього камінці чи пущені з лука у нього затуплені стріли. Для розвитку сили удару козаки кінно і пішо рубали лозу, снопи з очерету. Також тренувалися на спеціальних глиняних та дерев'яних "бабах", одягнутих у панцири і шоломи узяті з убитих ворогів. У результаті таких тренувань козак міг одним ударом розрубати закутого у панцир ворожого лицаря [2, с. 210-212].

На Запорізькій Січі, аж до її остаточного знищення, існувала традиція вивчення бойового мистецтва у танцях, тому не могла вона оминати і пластунський курінь. Танець - це комплекс закодованих рухів, - стверджує Володимир Пилат, дослідник бойового мистецтва українського козацтва, автор монографії "Бойовий Гопак". І в давнину про це добре знали. Ще Платон відзначав, що танці легіонерів нагадують захисні рухи, стрибки назад та в боки, а також елементи наступу. Військові стратеги Греції розглядали танці як маневри, бо спеціальні рухи могли об'єднувати ціле військо в єдину одиницю. Вони виконували функцію своєрідних тренувальних наборів бойових рухів і прийомів [8, с. 158].

Козаки теж виконували різноманітні танці. У таких давніх військових танцях, як "Гопак", "Козачок", "Аркан", "Метелиця" чітко простежуються зв'язки бойових прийомів подібні до "ката" у карате. Володимир Пилат виділяє в гопаку надзвичайно ефективну систему відходів від супротивника, а також різноманітні способи боротьби ногами, як на землі так і в повітрі. До них належать: "повзунці" – способи ведення боротьби ногами проти нижньої частини тіла; "тинки" – способи враження середньої частини тіла суперника та техніка враження на верхньому рівні, яка базується на ударах ногами в стрибку у повітрі. Тут і "розніжка" – удар у стрибку обома ногами в сторони; "щупак" – удар обома ногами вперед; "пістоль" – удар однією ногою у стрибку в сторону і багато інших. Є тут і багато рухів для рук, які імітують блоки удари. Усі ці прийоми обов'язково використовувалися у двобою [2, с. 185].

За висновками дослідників бойового гопака, цей танець має елементи двобою, які за своєю складністю перевищують арсенал східних систем єдиноборств по вдосконаленню людини. Мистецьке володіння технікою бойового гопака дозволяло козаку проявити зусилля під час контакту із супротивником ударами (лише руками) більше як 280 – 380 кг. Бойовий гопак – це така система дій козака, що застосовувалась як проти одного, так і двох/ трьох і більше супротивників. Відомо, що в Запорізькій Січі постійно відбувалися герці з різноманітним кількісним складом учасників: один проти одного, два проти двох, один проти двох і більше [8, с. 160].

Дослідник Тарас Каляндрук припускає, що військово мистецтво пластунів сягає своїми коренями ще традицій слов'янської бойової культури [2, с. 58]. До таких висновків у своїй праці "Історичні витоки українського лицарства" приходять дослідник Юрій Фігурний. Він зазначає, що козацька традиція військової підготовки молодих воїнів своїм глибоким корінням сягає прадавніх індоєвропейських часів [9, с. 40]. Так, відоме мистецтво як переховування у воді за допомогою очеретини, відоме ще з антських часів. Про яке нам повідомляє Маврикій у творі Стратегікон: "Досвідчені вони також і в переправі через ріки, перевершуючи в цьому відношенні всіх людей. Мужньо витримують вони перебування у воді, так що часто деякі з числа тих, що залишаються вдома, захоплених зненацька раптовим нападом, поринають у пучину води. При цьому вони тримають в роті спеціально виготовлені великі, видовбані в середині очеретини, які доходять до поверхні води, а самі лежачи навзгак на дні ріки, дихають з їх допомогою і це вони можуть робити на протязі багатьох годин, так що абсолютно не можна догадатися їх присутність..." [10, с. 24]. Також козаки володіли прийомами гіпнотизування. Історичні джерела стверджують, що пластуни настільки майстерно володіли кинджалом, що метнувши його могли зняти вершника на скаку.

На самій Запорізькій Січі пластуни виконували функції своєрідної "служби безпеки", вишуковуючи підозрілий елемент та вилучували різного роду шпигунів, які засилювали на Січ із різних держав. Про це засвідчує і письмовий наказ кошового отамана Петра Калнишевського від 9 серпня 1770 року, який приписував курінному отаману Пластунського куреня Федору Третяку: "Про волоцюг та інших, що без паспортів вештаються, сумнівних людей... всіма силами намагатися переглядати і ловити" Керував розвідкою кошовий отаман [2, с. 55].

Основним завданням пластунів була розвідка і охорона кордонів Запорожжя від несподіваних нападів ворога. Особливо було складно боротися з ворогами, які через плавні непомітно прокрадалися на козацькі землі. Для отримання необхідних відомостей чи проведення диверсій, пластуни не рідко самі прокрадалися у тил ворога, роблячи інколи рейди по 160 км і більше. У

таких рейдах пластуни мусили розраховувати виключно на власні сили. Дослідник Тарас Чухліб відмічає, що козацьке мистецтво захоплення полонених "язиків" було єдиним з найкращих в Європі [11, с. 86].

Крім розвідувальної, пластуни на Запорозжжі виконували ще одну важливу функцію, – набирали дітей та молодих хлопців для поповнення січового товариства. Особливим подвигом серед козаків вважалося переманювання або викрадення дітей своїх ворогів – багатих польських магнатів, турецьких беїв, чи татарських мурз, і їх виховання справжніми козаками.

У період Національно-визвольної революції Богдана Хмельницького було сформовано диверсійну службу. Злітали в повітря мости, переправи, виходили з ладу ворожі гармати, вночі кудись щезали коні. А ще – підпали магнатських замків і шляхетських дворів, підготовка повстань селян - неповний перелік справ козацької розвідки [2, с. 38-70].

Джерела засвідчують, що взимку 1651 року під загальним контролем українського гетьмана Б.Хмельницького та безпосереднім керівництвом козацького старшини Тарасенка (Стасенка) було проведено одну з найграндіозніших у тогочасній Європі розвідувальних операцій. До Корони Польської було направлено близько двох тисяч українських шпигунів, які повинні були збирати найрізноманітнішу інформацію, проводити диверсійні акти тощо [7, с. 123]. Якщо спиратися на те, що основну ударну силу війська Б. Хмельницького становили запорозькі козаки то напрошується той факт, що на службі у гетьмана були добре навчені пластуни, які і виконували найскладніші завдання у таких кампаніях.

Отже, запорозьке військо мало добре налагоджену дозорну та розвідувальну службу, яка надійно охороняла підступи до Вольностей Війська Запорозького. На Січі існував утаємничений "пластунський курінь", який за допомогою різних систем єдинокорств по вдосконаленню людини готував розвідників і диверсантів, які відзначалися особливими вміннями порівняно з іншими козаками. Деякі бойові мистецтва козаків сягали своїм корінням Антських часів. Пластунський курінь виконував на Січі функції своєї служби безпеки, виявляв і знешкоджував шпигунів. Історичний досвід українських запорозьких козаків свідчить, що жодна держава не існуватиме довго, якщо кордони її надійно не захищатимуть, внутрішній спокій не охоронятимуть, не будуть професійно боротися із зовнішніми зазіханнями, вчасно виявляти потаємні плани і наміри. Безпеку слід гарантувати.

Література

1. Альберто Віміна. Реляція про походження та звичаї козаків / Пер. з італ. К. Константинович // Київська старовина. – 1999. – № 5. – с. 64-69.
2. Каландрук Т. Таємниці бойових мистецтв. – Львів: ЛА "Піраміда", 2007. – 304 с.
3. Косенко Л.О. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі. – Х.: ВД "Школа", 2007. – 576 с.
4. Макаров П. Организация разведки и контрразведки Войска запорожского низового // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні / Відп. Ред.. Д.Я.Телегін. – К.: НДКП "Часи козацькі", - 2003.- Випуск 12. – С. 153- 156.
5. Мицик Ю.А. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорозьке козацтво / Ю.А.Мицик, С.М.Плохій, І.С.Стороженко. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 301 с.
6. Пугро О. Українське козацьке військо // Київська старовина. – 1998. – № 1. – С. 3-24.
7. Русина О. Незнайомі Клію: Українська історія в таємницях і курйозах XV–XVIII ст. / О.Русина, В.Горобець, Т.Чухліб. – К.: Наукова думка, 2002. – 311 с.
8. Середюк О. Лицарі сонця: історичний нарис. – Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2008. – 476 с.
9. Фігурний Ю. Історичні витoki українського лицарства. – К.: Видавничий дім "Стилос", 2004. – 308 с.
10. Червінський В.І. Історія України: Джерельний літопис / В.І.Червінський, М.І.Обушний, Т.Ю.Горбань. – К.: Дирекція ФВД, 2008. – 799 с.
11. Чухліб Т. Культура військового будівництва за козацької доби // Воєнна історія. – 2005. – №1-2. – С.84-107.
12. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / Пер. з рос. І.І. Сварника. – Львів: Світ, 1991. – Т.2. – 392 с.

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ І МОСКОВІЯ: ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН У 70-90-ТІ РР. XVI СТ.

Ребенок В.В., студент IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Страшко Є.М.**, кафедра історії України та політології

Сьогодні Україна постала перед доленосним вибором і реалізацією свого геополітичного курсу, а також визначенням місця держави на Європейському континенті. Так історично склалося, що україно-російські відносини протягом трьох з половиною століть відігравали одну з головних ролей в історії України. Для сучасної незалежної української держави взаємовідносини з Росією теж мають важливе значення, оскільки вимагають вирішення багатьох історичних, суспільно-політичних і економічних проблем. Складні політичні відносини в минулому зумовили застарілі стереотипи та протиріччя для рівноправного співробітництва на сучасному етапі.

Певною мірою для подолання цих труднощів доцільно звернути серйозну увагу на минуле україно-російських відносин, починаючи з другої половини XVI ст. Адже цей період є початком становлення стійких політичних контактів між українськими козаками та російським урядом, активної участі українських козаків у польсько-московській війні Стефана Баторія. Гадаю, що саме об'єктивний аналіз даного періоду дозволить зрозуміти непрості сьогоденні відносини між Україною і Росією.

Актуальність даного питання зумовлена тим, що історія козацтва кінця XVI ст. та безпосередньо участь українських козаків у війнах Речі Посполитої з Московією й досі досліджена недостатньо. У радянській історіографії існувало ідеологічне табу на теми, котрі, як вважалося, могли кинути тінь на віковичну дружбу українського та російського народів. На жаль, подекуди й у дослідженнях новітнього часу недостатньо уваги приділяється історії воєнно-політичних відносин українських козаків з московською владою кінця XVI століття. Частково це пов'язано із недостатньою джерельною базою та заполітизованістю питання у контексті україно-російських відносин.

Автор статті ставить за мету зробити спробу неупереджено проаналізувати взаємозв'язки українських козаків з московською державою кінця XVI століття, проаналізувати політику російського царя та уряду щодо українських козаків, визначити тактику і стратегію козацтва щодо московської влади, об'єктивно використати на джерела та історичні доробки вчених.

Одним з перших істориків, чия увагу привернула зазначена тема, був О. Рігельман. У 1787р. він завершив роботу над компілятивним трактатом "Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі" [17]. Проте, через власні симпатії до Московської держави, О. Рігельман продемонстрував вільне, почасти упереджене тлумачення історичних фактів і в цілому поверховий аналіз зазначеної проблеми.

Новим імпульсом до наукового вивчення історія козацтва кінця XVI ст. стала праця Д.Бантиша-Каменського "История Малой России" [3]. Дослідник зібрав солідний фактологічний матеріал з історії України, хоча й тлумачив його з суб'єктивно-оціночних позицій проімперського характеру.

Належним науковим чином діяльність козацтва кінця XVI ст. оцінена у дослідженнях В. Антоновича [1], М. Грушевського [8], Д.Яворницького [26].

Введення ними у науковий обіг об'ємного, нового масиву архівних джерел помітно полегшило з'ясування та висвітлення питання про перші зв'язки українських козаків з Московією.

У радянські часи дослідження історії українського козацтва кінця XVI ст. та безпосередньо участь українських козаків у польсько-московських війнах цього періоду було пов'язано з неабиякими труднощами політико-ідеологічного характеру.

Однак, попри подібну радянську заангажованість, вчені-історики І.Крип'якевич [13], Б.Флоря [22], В.Голобуцький [7], К.Гуслистый [9], Д.Мишко [15] зробили значний внесок у фундаментальні дослідження взаємовідносин українських козаків і Московії кінця XVI ст.

Новітня вітчизняна історіографія 90-х років XX ст. репрезентується ґрунтовними роботами з історії козаччини, у яких, значною мірою, знайшла відбиття й наша тема. У цьому контексті відзначимо наукові доробки В. Смоля [19], В.Шевчука [24], С.Леп'явка [13], В.Сергійчука [18] та ін. Зрозуміло, що у козакознавчих студіях новітнього часу залишаються й недостатньо досліджені питання з історії відносин українських козаків з московською державою кінця XVI століття. Тому, актуалізація воєнно-політичної тематики у сучасних студіях В.Брехуненка [5], А.Бульвінського [6], Т.Чухліба [23], В.Щербака [25] цілком закономірна.

Козаччина зародилася і розвинулась органічно, як результат особливих соціально-економічних та політичних умов в Україні. До 1540-х років роль козацтва була незначною, натомість воно не відігравало самостійної ролі у прикордонних справах. З середини XVI ст. розпочалися походи козаків на турецькі міста, а у 80-х роках XVI ст. козацтво вже вважалося самостійною і

могутньою військово-політичною силою. Воно бере на себе одну з найважливіших функцій, що повинна була б виконувати Річ Посполита, хоча практично цим не займалася, – захист власних територій і населення від зовнішньоросійського втручання. Оскільки основна діяльність українського козацтва була пов'язана з обороною південного кордону, то одразу ж потрапляла до сфери гострих міжнародних відносин. Адже нагальне питання кордонів стосувалося саме цієї ділянки політичного життя Польської держави. Українське козацтво сприяло зменшенню татарських набігів як на свої землі, так й на землі Росії, хоча Московія приділяла захисту свої кордонів значно більше уваги, ніж Річ Посполита.

Починаючи з середини XVI ст., російський уряд всіляко намагався посилити свій вплив на запорозьких козаків, щоб за їх допомогою приєднати до Московії землі Лівобережної України. У другій половині XVI ст. Московія починає будувати військові укріплення на берегах Дніпра і пропонує козакам служити також й Московській державі, захищаючи її кордони від набігів татар і турків. У 1558 році дяк М.Ржевський за наказом московського уряду, з метою налагодити тісні прибув з українськими козаками спустився до Запоріжжя, звідки московіти спільно запорожцями здійснювали походи на татарські фортеці. Але конкретну службу московському престолу запорозьке козацтво починає нести з часу заснування Запорожської Січі Дмитром Вишневецьким. У 1557 р. Д.Вишневецький на короткий час перейшов на службу до Москви. Наприкінці 1558 р. п'ятитисячний загін ратних людей на чолі з Вишневецьким прибув на острів Хортиця, а слідом за ним надійшов російський загін з військовими припасами на чолі з дяком Ржевським. За наказом царя в урочищі Монастирище на Запоріжжі було споруджено замок, де постійно до 1561 р. перебували прикордонні російські гарнізони. Намагання російського уряду будувати укріплені замки на берегах Дніпра зумовило загострення російсько-литовських відносин.

Сучасний російський історик Б.Флоря, спираючись на джерела, стверджує, що на початковому етапі взаємовідносин між українськими козаками і російським урядом посередниками виступали представники української знаті – наприклад, князі Ружинські. Зокрема, у 70-х рр. російський уряд надав допомогу хлібом та зброєю запорожцям, що ходили на Крим під проводом князя Б.Ружинського. Також російський уряд неодноразово й сам звертався за допомогою до братів Ружинських. У матеріалах посольських книг зберігся запис, що у середині 80-х рр. XVI ст., коли Москва готувалася до війни з кримським ханом, про місію Ф.Михарева і Л.Хрущова до князів Ружинських з метою організації "спільних дій проти татар" [22, с.125]. У 1576 році запорожці спільно з московськими ратниками на чолі з А.Верьовкіним оволоділи татарською фортецею Іслам-Кирмен. Орда, яка в цей час перебувала на землях Московії, вимушена була повернутися назад.

Використання українського козацтва в інтересах Московії відбувалося й пізніше. У травні 1589 року виїхали із Запорожжя на "царське ім'я" виїхало одинадцять козаків на чолі з отаманом Ф.Гороховським. На Дону у той час вже несли службу московському цареві отамани Яків Лисий, Агей Мартинович зі своїми загонами. Деякі українські козаки починали переселятися на землі постійного проживання у прикордонні з Україною міста північного сусіда, що називали "черкасами". Заснування міста Черкаська дослідники упевнено пов'язують з українськими козаками [5, с.122]. У документах тієї доби можна зустріти цілі реєстри путивльських чи курських "черкас", котрі потім направлялися нести степову сторожову службу [18, с.4]. На постійне проживання у Московії залишилося кілька сот козаків Д.Вишневецького, хоча сам князь, зрозумівши сутність антиукраїнської політики Московії, повертається назад до Речі Посполитої. Зазначимо, що таких переселенців було на той час небагато, при цьому головну ставку російський уряд зробив на запорожців, прагнучи втягнути їх під свій вплив. З метою реалізації такої політики Московський уряд починає регулярно сплачувати жалування українським козакам. Про подібні зв'язки з українськими козаками російський цар Федір у 1588 р. навіть демонстративно писав хану Казі-Гирееві, підкріпивши свої слова полоненими запорожцями і татариним [5, с. 331].

Українські козаки ходили козакувати навіть на Дон, де вони, за свідченням В.Брехуненка, мали свої зимівники. Тісні зв'язки з Нижнім Доном мав знаменитий отаман М.Черкашанин, який перейшов на службу до російського царя і у Лівонській війні воював навіть проти українських козаків. Однак, в цілому торування українськими козаками шляху на Дон було хаотичним, некерованим процесом, що відповідав глибинним козацьким інтересам колонізації донських територій, забезпечуючи на майбутнє стабільний простір для військових і політичних маневрів.

Запорожці ходили також й на Волгу, щоб здобувати "козацький хліб". Частина з них навідувалася туди по декілька разів, як, наприклад, отаман Ф.Бестужев, котрий у 70-80-х р. XVI ст. прибув "по третє літо на Волгу" [5, с. 127]. У 1581 році загін українських козаків, що у цей час був на Волзі, приєднався до московського війська і вирушив на Кавказ.

Збереглися документи, які засвідчують, що у 1589 році відбувалися перемовини між російським царем та отаманом Матвієм Федоровичем про службу українських козаків у Московії, за що цар зобов'язувався надсилати їм платню. Коли ж у 1591 р. татари дійшли до Москви, то

козаки взяли активну участь у розгромі орди, зокрема, князь Михайло Ружинський зі своїм козацьким загоном [18,с.46]. У березні 1593 р. російський уряд уже вимагав від донських козаків спільних бойових дій з українськими козаками проти кримського хана.

У 1591 р. до Москви було направлено посольство К. Косинського, основні загони якого в цей час почали повстання проти магнатів. Очевидно, у разі невдачі повстання козаки розраховували перейти на територію Московії. Це був перший випадок, коли у протистоянні з владою, козаки мали можливість опертись на зовнішні сили. В цілому аналіз документальних матеріалів дозволяє стверджувати, що козаки були ситуативними союзниками Москви.

Починаючи з часів Лівонської війни, козацтво активізувало участь у прикордонних конфліктах проти Москви, час від часу нападало на московську "україну". У 1590 р. українські козаки спалили один з найбільших московських замків прикордоння – Вороніж. Тоді ж розпочався процес проникнення українського населення на території, що умовно вважалися московськими володіннями. Зацікавлені у цьому були й українські магнати, зокрема Вишневецькі, котрі у такий спосіб намагалися розширити власні доменіальні маєтки, активно залучаючи до реалізації амбітних бажань козацтво.

На початку встановлення контактів із Московією українські козаки дивилися на неї через призму власних інтересів. Військова служба російському цареві у їхній свідомості нічим не відрізнялася від служби іншим сусіднім володарям, що вважалося суто аналогом "лицарських звичаїв і послуг". Українські козаки прихильно використовували можливість отримати від царя платню за свої дії проти татар, особливо платню, котру у Варшаві нерідко доводилося в прямому сенсі вибивати. Але, незважаючи на загравання московського уряду, вони чітко усвідомлювали свою приналежність до українського світу.

Козаки брали активну участь в усіх війнах з Московією, які вела у XVI ст. Річ Посполита. Першою такою війною, до якої козаків було залучено державою, стала Лівонська війна (1559-1581рр.). Формально вона велася за Прибалтійські землі, але по суті, йшлося про продовження суперництва Польщі-Литви та Москви за політичне домінування на Півночі та Сході Європи. У цій війні козацькі загони охороняли замки, вели розвідку, здійснювали рейди углиб території противника. Запорозькі козаки, насамперед, згадуються у документах як постійні учасники литовсько-московського конфлікту, а також як частина збройних сил Великого князівства Литовського [13, с.330].

У Лівонській війні періоду 1579, 1580, 1581 рр. С. Баторія проти Москви на трьох основних напрямках – Сіверщина, Смоленщина і північ Білорусії та Московії також активно діяли українські козаки. У ряді випадків доля битв вирішувалася саме завдяки військовій майстерності козацтва. Крім загону реєстрових козаків, у боях брали участь близько 4 тис. козаків. Серед їх ватажків відзначилися Іван Новельський, Гаврило Біруля, Борис Жаба, Костянтин Величко, Григорій Челуна.

Козаки неодноразово висловлювали готовність, за необхідності, йти на Москву, а після походів їх було вже дуже важко "викурити" з московських територій. Вони навіть ходили на Московію разом із татарами, демонструючи, що принцип православно-християнської віри не відігравав для них жодної ролі й поступався завойовницьким інтересам. Спільно з іншими вояками вони не втрачали нагоди матеріально збагатитися, а також захопити полонених. Свої стосунки з Московською владою, якщо це їм було вигідно, козаки часто використовували як політичний засіб тиску на Варшаву.

Отже, у кінці XVI ст. українське козацтво стає впливовою самостійною і могутньою військово-політичною силою. Воно починає вести незалежну від Речі Посполитої політику – укладає договори з Московією, Кримом, Туреччиною, Молдавією. Звернення до козаків в обхід царського уряду, фактично, означало визнання незалежності козацтва від державної влади Речі Посполитої, хоча навіть для простого набору найманців потрібен був дозвіл польського уряду. У воєнно-політичних стосунках із Московією українські козаки були лише ситуативними союзниками і використовували ці зв'язки як засіб тиску на Річ Посполиту. У свою чергу, для Московії українське козацтво було важливим інструментом геополітичної маніпуляції для боротьби з татарами та польсько-литовськими магнатами, що зазіхали на слабо заселені південні території, які Московією вважалися "своїми".

Література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
2. Аркас М. Історія України-Русі . – К.: Вища школа, 1993.
3. Бантыш-Каменський Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. – К.: Час, 1993.
4. Брехуненко В. Війни українських козаків з Росією до часів Богдана Хмельницького. – К., 2007.

5. Брехуненко В. Козаки на степовому кордоні Європи : Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVIIст. – К.,2011.
6. Бульвінський А. Українсько-російські взаємини 1657-1659 років в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи . – К., 2008.
7. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994.
8. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.7. Козацькі часи – до 1625 р. –К.: Наукова думка, 1995.
9. Гуслистый К. Исторические связи с Россией до освободительной войны 1648-1654 гг. – Воссоединение Украины с Россией. 1654-1954. – М., 1954.
10. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991.
11. Історія українського козацтва: Нариси. Т.2. /Редкол.: В.А.Смолій та ін. –К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007.
12. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – Львів: Світ, 1992.
13. Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). – Чернігів, 1999.
14. Масловский Д. Русская армия в семилетнюю войну. – Вип. III. – М., 1891.
15. Мишко Д. Українсько-російські зв'язки в XIV – XVI ст. – К. 1959.
16. Мемуари до історії Південної Русі. – Вип. 1./ За ред. В.Антоновича. – Дніпропетровськ: Січ, 2006.
17. Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Либідь, 1994.
18. Сергійчук В. Іменем війська Запорозького. – К.: Україна, 1991.
19. Смолій В. Українське козацтво: особливості та закономірності становлення і розвитку // Українське козацтво. Вип. I. – К., 1993.
20. Тарас А. Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XVI – XVII вв. – Москва-Минск, 2006.
21. Флоря Б. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в. – М.: Наука, 1978.
22. Флоря Б. З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду (80-і-90-і роки XVI ст.)//Український історичний журнал. – 1978. –№8.
23. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи: українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. – К.:Нью-Йорк, 2003.
24. Шевчук В. Козацька держава. – К.: Абрис, 1995.
25. Щербак В. Козацтво XVI – перша половина XVIIст. як потенційний чинник українського державотворення. //Тerra Cossacorum. – К., 2007.
26. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. Т.1. – К.: Наукова думка, 1990.

УДК 930.1 (477) "1939/1945"

ПОДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Редян І. А., магістрантка історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Луняк Є.М.**, кафедра історії України та політології

Кожна війна жахлива. Та коли в смертельному протиборстві зійшлися два тоталітарні режими – радянсько-більшовицький і нацистський, то ця війна спричинила катастрофу для людства. Особливо трагічною була Друга світова війна для України. По-перше, незважаючи на загальноприйнятту дату її початку 1 вересня 1939 р., для України воєнні дії на її території розпочалися дещо раніше – в березні 1939 р., коли хортистська Угорщина за згодою Гітлера і Сталіна напала на новостворену державу – Карпатську Україну. Таким чином, Україна виявилася головною ареною Другої світової війни й протягом більше п'яти з половиною років залишалася в її епіцентрі. Україні випала сумна доля бути буфером між двома імперіями, що воювали між собою. Обидві вони проявили особливий інтерес до неї та її економічного, військового і людського потенціалу. Власне тому, Україна найбільше потерпіла, розплачуючись і за гітлерівську агресію, і за так звані "сталінські прорахунки".

Розбудова сучасних європейських держав потребує врахування історичного досвіду. Саме тому нині зростає значення досліджень історії національної державності. Зокрема історична думка не оминула й період, коли відбувалися значні зміни в економічному і соціально-політичному житті народів України. З огляду на це, важливе місце посідає питання, пов'язане з методологічними і історіографічними засадами. В сучасній українській історіографії проблеми історії України періоду Другої світової війни набули особливої наукової актуальності і політичної гостроти. Проте, ця тема на даний час викликає "чи не найбільший інтерес в істориків", що пояснюється новими процесами, які відбуваються у суспільстві. Вони дозволили значно ширше залучити необхідні архівні документи і матеріали, привідкрити багато "білих плям", піднести раніше замовчувані теми, з нових позицій розглянути складні й неоднозначні процеси, які мали місце в роки війни. Тому це і стало темою нашого наукового пошуку.

Дослідження історії України періоду Другої світової війни було і залишається одним із магістральних напрямів вітчизняної історичної науки. Постанови і розбудова незалежної Української держави надали потужних імпульсів формуванню нової історіографії цієї вкрай важливої комплексної і багатоаспектної проблеми, має для українського суспільства особливе наукове, громадсько-політичне і особисте значення, і звучання [14, 7].

Характерними особливостями нинішнього етапу розвитку української історичної науки є активний пошук науковцями нових теоретичних і концептуально-методологічних засад у вивченні й викладанні історії і, зокрема, подолання партійно-класового підходу, інституалізація україноцентричного погляду на минуле нашої Батьківщини, висвітлення історії України періоду Другої світової війни в українознавчих вимірах, у цілісному національно-державному контексті, на засадах державницької ідеї, яка стала сьогодні орієнтиром історичних оцінок [1–3; 5; 6; 7; 14–16].

Ознакою сучасної історіографічної ситуації є процес формування поліконцептуалізму, поступове впровадження гуманістичного, антропоцентричного підходу до вивчення вітчизняної історії 1939–1945 років. Висунення на належне місце загальнолюдських критеріїв і чинників, людського виміру, початок висвітлення долі і місця українського народу у війні та розгляду історії України в добу воєнного лихоліття не тільки як історії воєнних подій і всього, що їх супроводжувало, а, передусім, як історії народу без поділу його за партійно-класовими та політичними ознаками на "своїх" (радянських українців) і "чужих" (військовополонених, оstarбайтерів, бандерівців, упівців та інших). Людина у добу війни – ось головний дослідницький об'єкт, який намагається нині досягнути новітня українська історична наука.

Проблема історії України періоду Другої світової війни довгі роки залишалася найменш дослідженою у вітчизняній історіографії. Суттєвими факторами, що впливають на стан, розвиток і перспективи сучасної історіографії, є "архівна революція" і виведення зі спецховів величезних масивів архівних документів, відкриття доступу до зарубіжних архівних та історіографічних джерел. Сьогодні спостерігаємо активізацію досліджень історії України періоду Другої світової війни не лише в столиці, а й на регіональному рівні, силами місцевих науково-дослідних центрів і установ, навчальних закладів, окремих науковців. Виразними тенденціями сучасного етапу історіописання є інтернаціоналізація вітчизняної історичної науки, збагачення її надбаннями європейської і світової історіографії, освоєння здобутків української зарубіжної історіографії і творення єдиного історіографічного простору науковців України та української діаспори, активізації міжнародних зв'язків і контактів із вченими близького і далекого зарубіжжя. Проявом цього стало проведення різноманітних наукових конференцій і форумів за участю вітчизняних та зарубіжних істориків, присвячених актуальним проблемам історії Другої світової війни, українського національно-визвольного руху 30–50-х років ХХ ст.

Серед суттєвих особливостей сучасної української історіографії Другої світової війни доцільно назвати також активізацію і диверсифікацію історичних досліджень, радикальне оновлення, урізноманітнення і розширення їхньої тематики. Демократичні процеси в нашій державі дали можливість вільно вивчати і обговорювати кардинальні, ключові проблеми української історії воєнної доби. Окреслюючи лише найбільш помітні й суспільно резонансні тенденції історіописання Другої світової війни, слід зауважити, що вітчизняні науковці упродовж останніх двох десятиліть визначили два пріоритетні напрями досліджень: політичний і соціальний виміри воєнної доби. На жаль, ускладнений доступ до військових архівів Російської Федерації не сприяє помітному просуванню в освоєнні "баталістики" (а саме в цій тематичній ніші належить зробити дуже багато для реконструкції реального ходу бойових дій) [12, 10–12].

Існують підстави стверджувати, що значна частина дослідників нині переорієнтовується на дослідження в руслі усної, інтелектуальної, гендерної, соціальної, мікро-історії, й потрібен певний час, аби оцінити якісну атрибутику цього процесу. Серед наукових праць українських дослідників, що з'явилися впродовж двох останніх десятиліть і вирізняються новими методологічними підходами у розв'язанні поставленої проблеми, насамперед треба виділити роботи, на жаль, уже покійного дослідника М. В. Ковалю "Україна у Другій світовій і Великих вітчизняних війнах (1939–

1945 pp.): Спроба сучасного концептуального бачення" (1994), "Друга світова війна і Україна (1939-1945). Історіософські нотатки" (1999). Коваль один із перших серед українських дослідників намагався осмислити концептуальні проблеми історії Другої світової війни в Україні, подати її нову періодизацію, спробував визначити нові пріоритетні напрями дослідження, які не знаходили свого відображення в працях радянської доби. Йому належить першість у розкритті низки проблем, що фальсифікувалися або замовчувалися в роки існування СРСР [12, 17-18].

Величезний вплив на становлення сучасної української історіографії Другої світової війни, безперечно, мала праця українського дослідника з Франції В. Косика "Україна і Німеччина в Другій світовій війні" (1993) [8]. Очевидно, що найголовнішою заслугою професора Косика стало привнесення в пострадянську Україну україноцентричного бачення подій Другої світової війни, а також актуалізація ним сотень досі невідомих для українських читачів і вітчизняних учених оригінальних документів з німецьких архівосховищ. Особливо цікавими й цінними для дослідників були ті розділи книги, у яких В. Косик розглянув плани нацистської Німеччини щодо українських земель перед війною і під час бойових дій [11, 127].

Протягом 1990-х-2000-х років українські дослідники створили гігантський масив наукової літератури, в якій висвітлюються окремі аспекти історії Другої світової війни в Україні. Більшість дослідників сходяться на думці про те, що напередодні Другої світової війни жодна європейська держава не визнавала повного права за українцями на створення цілком незалежної держави в етнічних кордонах, натомість на територію України дивилися, як на об'єкт територіальної геополітичної експансії, використовуючи "українську карту у власних інтересах" [14, 4].

Питанням боротьби українців на всіх фронтах Другої світової війни присвячено праці О. Лисенка [10]. Це перше комплексне дослідження боротьби воїнів-українців з військами нацистської Німеччини та її союзників. Опрацювавши колосальний масив архівних матеріалів, актуалізувавши сотні невідомих раніше дослідникам документів, ввівши до наукового обігу нові цифри і факти, вчені показали роль і місце центральної постаті Другої світової війни – воїна-фронтовика.

Одним із пріоритетних і перспективних напрямів сучасних історичних досліджень є ґрунтовне розкриття ролі і значення "українського питання" в роки Другої світової війни, його місця в зовнішньополітичних доктринах, стратегіях і політиці провідних зарубіжних країн у цей драматичний період новітньої вітчизняної історії.

Увага науковців до цієї проблематики є цілком закономірною і обумовлена фактом остаточного вирішення "українського питання", зокрема, становленням і зміцненням Української держави як самостійної європейської країни, її визнанням та підтримкою світовим співтовариством, процесами геополітичного самовизначення і вироблення концептуальних засад зовнішньополітичної стратегії та пріоритетів міжнародної діяльності України. Активізація пошукових зусиль у цьому тематичному сегменті пов'язана з його недостатнім опрацюванням саме як національної та міжнародно-правової проблеми, а також нагальною необхідністю створення оновленої, повноцінної історіографії Другої світової війни, яка б відповідала нормам, запитам і вимогам сучасного демократичного суспільства, орієнтованого на загальнолюдські цінності.

Проблемами "українського питання" напередодні війни та приєднання до УРСР Західної України плідно займалися В. Коваль, М. Литвин, О. Луцький, К. Науменко, Л. Зашкільняк, С. Кульчицький, Ю. Шаповал, Я. Грицак, М. Гетьманчук, В. Гриневич, О. Марущенко, І. Кулинич, О. Полянський, Б. Ярош, Н. Свідерська, Ю. Сливка та ін. Особливо звертаємо увагу на опубліковану в 2009 році у Львові ґрунтовну монографію В. Барана й В. Токарського "Україна: західні землі (1939-1941)", в якій дослідники розкривають усю картину інкорпорації та радянзації Західної України, подають цікаві статистичні дані, документальні додатки тощо. Київський вчений Ю. Сорока ретельно вивчив проблему етносоціальних змін у західноукраїнському регіоні, дослідивши міграції, депортації, знищення цивільного населення Західної України в роки Другої світової війни [4, 22].

Безперечно, короткий та схематичний огляд історіографії не висвітлює всіх існуючих концепцій, досліджуваних проблем і тематик з історії Другої світової війни, якими займається сучасна українська історична наука. Однак навіть такий побіжний аналіз окремих праць вітчизняних учених, присвячених історії Другої світової війни, дає право стверджувати, що сьогоднішня українська історіографія піднялася на якісно новий рівень, охопила своїм зацікавленням раніше не досліджувані аспекти, залучила до наукового обігу сотні тисяч нових архівних документів, статистичних джерел, спогадів, листів, щоденників, періодичних видань. Позитивна динаміка у розвитку української історіографії дає змогу сподіватися на поступове формування цілісної концепції історії України періоду Другої світової війни, на відновлення історичної правди. Сучасна вітчизняна історіографія, спираючись на великий корпус архівних документів, історіографічних і мемуарних джерел, відтворює досить повну картину участі багатьох сотень тисяч наших співвітчизників у війні на боці Німеччини, яка, за висновком О.Лисенка, будучи свідченням не лише піднесення національно-визвольних змагань, але значною мірою і криза сталінської тоталітарної системи.

літарної системи, й донині відлунює глибокою трагедійністю того найважчого періоду в історії українського народу.

Не буде перебільшенням сказати, що серед вітчизняних науковців існує консенсус щодо значення вересневих подій 1939 р. для новітньої історії України. Головне значення в цьому плані мало входження до складу Радянської України тих споконвічно українських етнічних територій, які у міжвоєнний період перебували у кордонах Польської держави. Заслугує на увагу розробка в українській історіографії малодосліджених тем про настрої, бойовий і моральний стан воїнів Червоної армії – учасників "визвольного походу", більшість яких свідомо, з патріотичними почуттями вступала у бойові дії 17 вересня 1939 р., вважаючи, що вони дійсно виконують визвольну місію. Спираючись на маловідомі архівні документи, згадані науковці констатують також наявність і відверто негативного ставлення окремих червоноармійців, командирів і політпрацівників до союзу з Німеччиною і нападу на Польщу. В літературі почали розглядатися і замовчувані раніше негативні аспекти і явища, що супроводжували радянську "визвольну місію", – брутальне ставлення до полонених і місцевого населення, мародерство і "барахольство", насильство, репресії тощо. У новітній українській історіографії приділено увагу і мало дослідженим питанням про реакцію західних держав на радянське вторгнення в Польщу і включення західноукраїнських земель до СРСР. В цілому, як зазначається, досить стримана і поміркована позиція Заходу щодо цих подій, не оголошення польським урядом війни СРСР і небажання Англії і Франції бути у стані війни з Москвою пояснюється, зокрема, сприйняттям офіційно проголошеної СРСР лінії на "проведення політики нейтралітету" щодо країн, з якими він підтримує дипломатичні відносини; зовнішньополітичним прагматизмом, зацікавленістю у позиції СРСР у зв'язку з конфліктом на Заході і небажанням "сваритися з Москвою"; посиленням на схвалено в свій час союзниками "лінію Керзона", яка більш-менш відповідала етнічному розмежуванню між українцями і поляками і на якій зупинилися радянські війська, просуваючись населеною в основному українцями і білорусами територією; усвідомленням частиною правлячих кіл на Заході радянської політики як відродження "старого російського імперіалізму" і "холодної політики власних інтересів" (У.Черчилль), що врахувала міркування національної безпеки в умовах "непереборного антагонізму між Росією та Німеччиною"; розумінням, що без участі СРСР не вистояти проти Гітлера та його союзників, що несли людству геноцид та світове панування.

Розглядаючи історіографічний процес, ми бачимо, що на різних етапах розвитку суспільства на перший план висувуються ті чи інші питання. Проголошення незалежної Української держави створило більш сприятливі умови для всебічного і об'єктивного дослідження її минулого. Історики отримали відносно вільний доступ до раніше закритих архівних фондів, позбавились цензури. Проблеми історії України періоду Другої світової війни стали предметом дискусій істориків різних напрямків і шкіл [16, 42-43].

Таким чином, сучасна вітчизняна історіографія Другої світової війни має значні здобутки. Вона зробила певний внесок у вивчення питань початкового періоду війни, належним чином висвітлила справжні причини поразок Червоної Армії та їх наслідки, показала безмірну народну трагедію. Особливу увагу науковці приділили історії ОУН і УПА [9]. Однак надмірна героїзація цих структур привела до перегляду ключових проблем історії війни. В сучасній історіографії вірують гострі дискусії між двома концепціями історії України періоду Другої світової війни. Носіями однієї з них є ветерани УПА, політичні і громадські організації, які вважають себе правонаступниками ОУН, науковці, що поділяють їх погляди. Виразниками другої концепції є ветерани Великої Вітчизняної війни, які захистили й зберегли свою Батьківщину, європейську і світову цивілізацію від поневолення фашистськими варварами, а також професіональні історики, що стоять на їх позиціях. Представники цих двох концепцій займають діаметрально протилежні позиції з ключових проблем історії війни. Вони дають різні відповіді щодо питань сутності і характеру війни, кого вважати героями, а кого – ворогами, як оцінювати воєнні події 1943-1944 рр. на території України, як відноситись до дня 9 травня. Тому для того, щоб з'ясувати істину потрібні нові масштабні зусилля не тільки вітчизняних істориків, а й політиків, діячів науки і культури, широкої громадськості.

Література

1. Головка М. Л. Громадські організації та рухи України в роки Другої світової війни: вітчизняна і зарубіжна історіографія. – К.: ОЛАН, 2004. – 112 с.
2. Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 23-24 червня 2005 р. / Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, Державний комітет України у справах національностей та міграції, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, Інститут історії України НАН України, Український центр вивчення історії Голокосту. – К.: Сфера, 2005. – 220 с.

3. Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 23-24 червня 2005 р., м. Київ/ Редкол.: В.М.Воронін, І.Ф.Курас, О.Є.Лисенко та ін.; Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України, Ін-т історії України НАН України. - К.: Вид-во "Сфера", 2005. – 220 с.
4. Коваль М. В. Друга світова війна (1939-1945). Історіософські нотатки. – К., 1999. – 75 с.
5. Коваль М. В. Україна 1939-1945 рр. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995.- 194 с.
6. Коваль М. В. Україна в Другій Світовій і Великій Вітчизняній війнах 1939-1945 рр.: Спроба сучасного концептуального бачення. – К. 1994. – 57 с.
7. Король В. Ю. Історіографія історії України періоду Другої світової війни // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Серія Історія. – 2002. – Вип. 63-64. – С. 14-17.
8. Косик В. *****
9. Кучер В. І. ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну. – К., 1997. – 103 с.
10. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: Основні тенденції та перспективи // УІЖ. – 2011. - № 4. – С. 65-194.
11. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 5 – Ч. 1. – С. 96-115.
12. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в Другій світовій війні: спроба нового концептуального погляду. – К., 2010 – 590 с.
13. Стецкевич В. В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні у перший період війни (червень 1941 – липень 1942): Історіографія проблеми. – Кривий Ріг: Видавничий центр КТУ, 2009. – 367 с.
14. Стецкевич В. В. Україна в роки війни: деякі історіографічні та антропоцентричні аспекти проблеми // Осягнення історії. – Острог-Нью-Йорк, 1999. – С. 489.
15. Україна в полум'ї війни. 1941-1945 / П. П. Панченко, О. І. Уткін, В. І. Горелов та ін. – К.: Україна, 2005. – 560 с.
16. Шевченко В. До питання про характер боротьби українського народу проти фашистських агресорів (1939-1945) // Сторінки воєнної історії України. – 2008. - № 11. – С. 42-53.

УДК 94(477. 51) "1941"

ІСТОРІЯ ОБОРОННИХ БОЇВ В КОНОТОПСЬКОМУ ПРИСЕМІВ'І В 1941 РОЦІ: ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Росицький В.С., магістрант V курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Самойленко О.Г.**, кафедра всесвітньої історії

Однією з найбільш трагічних подій в історії людства була Друга світова війна, яка забрала життя десятків мільйонів людей, завдала величезних економічних руйнацій, принесла фізичні та морально-психологічні страждання. На превеликий жаль, за останні шістьдесят років на нашій планеті відбулися сотні війн і воєнних конфліктів. Тому вивчення кривавих подій Другої світової війни мають слугувати уроком і нагадуванням сучасним поколінням про страшні наслідки війни.

Не менш важливим, на нашу думку, є те, що у суспільстві стирається пам'ять про події Великої Вітчизняної війни, і дана праця має носити популяризаторський характер, що б розкрити невідомі сторінки нашої рідної історії, яка на регіональному рівні завжди є актуальною. Події 1941 року в районі м. Конотоп (Сумської області) на даний час є зовсім не вивчені. Про дану подію, в монографіях та статтях пишуть, лише кілька речень, хоча вагомість боїв на р.Сейм 6-14 вересня 1941 року досить значна. Прогалина склалася, як нам здається, через жадливість тяжких обставин для РСЧА на початку війни. Можна додати про низький рівень розробки тематики – перших місяців війни 1941 року, на першоджерельній основі. Також більшість істориків не використовуює широкий пласт матеріалів, який залишився на полях колишніх боїв, а саме археологічні джерела.

В цілому, висвітлення подій та дослідження аналогічних проблем з воєнної історії є актуальною проблемою історичної науки. Саме зараз підвищується інтерес до такого характеру подій і битв, які досі оминалися українськими та зарубіжними істориками.

Хоча формування оборони правого крила Південно-Західного фронту Ставка зробила ще 19 серпня, коли дозволила відвести 5-ту армію за Дніпро, все ж з метою відведення загрози флангового удару з півночі командування вирішило здійснити 30 серпня попереджувальний удар силами Брянського фронту (командуючий – генерал Єременко). Наступ Брянського фронту мав підтримуватися військами Резервного фронту і провести низку ударів у напрямку Рославля та Стародуба і розгромити частини вермахту, які переправилися на лівий берег Дніпра. Але ця ідея не мала успіху. 2-га танкова німецька група та частини 2-ї німецької армії прорвали фронт на гомельському та конотопському напрямку. 1 вересня передові загоны вермахту прорвалися до

Десни і захопили плацдарм біля міста Шостка [4, 105], де оборону тримала 40-а армія РСЧА. Оборону Посейм'я (колотопський напрямок) зайняв 3-й Повітрянодесантний корпус (командир – полковник І.І. Затевахін).

Німці все ближче наближались до стратегічного залізничного вузла – Конотоп. Місто було важливим залізничним центром на ділянці Київ – Москва і відіграло велике значення в обороні столиці УРСР. Конотоп було вирішили захищати на берегах Сейму. Найбільш повно свідчення про "битву за Сейм" та оборону Конотопу збереглися в мемуарах полковника РСЧА, командира 5-ї Повітрянодесантної бригади героя Радянського Союзу А.І. Родимцева та спогадах начальника штабу цієї бригади Самчука, а також листи деяких учасників тих подій, зокрема полкового комісара 1042-го стрілецького полку Т.А. Фроловського.

За даними Родимцева наприкінці серпня його бригада зосередилася в 5 кілометрах північніше та північно – східніше Конотопу. Штаб її розташовувався у селі Попівка; 6-а Повітрянодесантна бригада була зосереджена східніше Конотопу, а 212-та вела бої в районі Остра [6, 78]. Взагалі, 40-а армія РСЧА, до складу якої входили ці військові частини належала до другої лінії оборони, яка з вересня 1941 року стала вже "передовою". У вересні 1941 року тут зосереджувалися 2 армійські та 3 повітрянодесантні корпуси, 293-я і 227-а стрілецькі дивізії, збірна група у складі 295-ї стрілецької дивізії (791, 1042 стрілецькі полки) з 276-м легким артполком, 595-м і 760-м артилерійськими полками протитанкової оборони, 21-й артполк Резерву Головного Командування, котрі входили (крім 2 ПДК) до 40-ї армії. З німецької сторони на даному напрямі діяли частини 24-го танкового корпусу під командуванням генерал фон Гейера [2, <http://militera.lib.ru/memo/german/guderian/index.html>]:

- За даними на 01.09.1941 р. – 3 тд, 10 мд, 1 кд, 45 та 293 пд [8, 63].

- За даними на 05.09.1941 р. – 3 тд, 4 тд, 10 мд [8, 67].

- За даними на 07.09.1941 р. – частини, що й за попередніми даними, і очікувалася 7 тд [8, 159].

7 вересня Військова Рада Південно-Західного фронту доповідала головнокомандуючому про серйозність ситуації, що склалася. На правому фланзі фронту німецькі війська вийшли північніше Конотопу на берега р.Сейм. 40-а армія робила все, щоб відбити наступ ворога [4, 106]. Перші бої в Конотопському районі розпочалися 6 вересня зі спроб ворога форсувати Сейм біля с.Камінь. Сутички носили запеклий характер. Своїм героїзмом тут відзначилися бійці 3 ПДК, які стримували ворога на позиціях до 17 вересня. Спроби форсувати Сейм поблизу с. Камінь 6 та 7 вересня були відбиті з великими втратами для німців. Відбиті були спроби форсування річки також поблизу с. Озаричі та залізничного моста, незважаючи на те, що противник вводив все нові підрозділи, хоча значних резервів "група Гудеріана" майже не мала. Про це згадував Хайнц Гудеріан у своїй книзі, що його війська після 2,5 місяців боїв видохлися та мали погане матеріальне забезпечення [2, <http://militera.lib.ru/memo/german/guderian/index.html>]. У обороні моста відзначився кулеметник М.Д. Іванов, який в самий відповідальний момент виправив ситуацію. Він своїм вогнем, перерізав шлях німцям [1, 3-4], які призупинили свій наступ. Про це згадує і Родимцев [6, 88-89].

Спроба форсувати Сейм з ходу не вийшла, тому через деякий час німці підключили авіацію.

Варто сказати про стан оборони південного берега р.Сейм, дані про який збереглися в книзі "Твої, Отечество, сыны" Родимцева: вже 4 вересня особовий склад 5 ПДБР був на визначеній межі оборони, рилися окопи, готувалися всі вогневі засоби (загалом протипіхотні); протитанкову оборону прийшлося розміститися тільки на головному напрямі удару, так як вогневих засобів було недостатньо. Він (Родимцев А.І.) вирішив підсилити розрахунки 45-міліметрових гармат двома-трьома автоматичними з числа самих стійких бійців, які виявили відвагу під Києвом. Автоматчики відривали в радіусі 50-60 метрів від гармати окопи з круговим обстрілом і розміщалися в них з "запалюючою сумішшю"... До 6 вересня вони вже непогано підготували оборону: відрили траншею неповного профілю в 30-40 метрах від води; установили в невеликих котлованах гармати, гарно замаскували їх під фон місцевості [6, 81-82]. Також Родимцев акцентує увагу на зосередженні оборони на Крелевецько-Конотопському напрямку [6, 81].

7 вересня більше двох батальйонів ворога форсували Сейм біля с.Мельня (на ділянці 1042-го стрілецького полку). Дані бої описує в листі до директора Конотопського краєзнавчого музею учасник тих боїв, батальйонний комісар стрілецького полку Т.А.Фроловський. Він характеризує дані бої, як "криваві", і дає оцінку деяким частинам полку, які особливо відзначилися, а саме "артилеристи, кулеметники, мінометники і стрілецькі роти" (майже весь полк) [9, вх.. №43-від 15.06.79]. Також докладну характеристику полку та боям на рубежах Сейму дає А.Я.Тарасов, який в званні лейтенанта був командиром кулеметної роти. Він подає характеристику й якісну оцінку солдатів та офіцерів даного з'єднання і деталі боїв 7-8 вересня. Ветеран повідомляє про те, що їх окремий авангардний стрілецький полк був терміново перекинутий з-під

Києва, з бойовими завданнями – прикривати відступ через р.Сейм. 1042-й полк складався переважно з добровольців – колишніх учасників громадянської війни, у віці 50 - 55 років, також моряків Пінської Річної флотилії. Тільки командири, майже всі були молодшими, віком 18-26 років [9, вх.. №23-від 06.02.75]. Самому А.Я.Тарасову тоді, за його ж словами, було 25 років. Ці дані наштовхують, нас на роздуми про молодість командування, хоча враховуючи політику Й.Сталіна до керівного складу Червоної армії та репресії проти військових 30-х рр., мабуть не варто дивуватися. Солдати були досвідченими бійцями, які пройшли школу не в стінах військових училищ, а на полі бою. І досить часто, саме вони, бачили більш раціональні рішення, в які так не вірили та не прислухалися їх молоді командири.

Тарасов згадував, що 3 ПДК, розквартирувався під Конотопом і не повинен був так швидко прийняти бій, але сталося по-іншому. І все таки бійці 3 ПДК були готові до цього. Тарасов А.Я., лейтенант зводного полку № 1042, який був наспіх сформований й так само спішно перекинутий під Конотоп. Перед ними стояла задача прикрити відхід наших військ через р.Сейм. І даний полк не зважаючи ні на що виконали свою бойову задачу. Як зазначає Тарасов А.Я., що його полк протягом 10 годин стримував наступ німців. Уявіть один полк разом частинами 3 ПДК утримував оборону від ІІ танкової групи генерала Гудеріана Х. та 2 польової армії генерала Вейхса, при сильній підтримці авіації. В розрахунку співвідношення в живій силі та техніці 1:15-20. В листі йдеться наступне: "полк поставленню боевую задачу выполнил ценой жизни личного состава". Хіба б слабодухи та панікери вмирили так, хіба б вони прикривали відступ своїх товаришів затримуючи ворога. Не думайте загороджувальних загонів НКВС тут не було. Тут були лише хоробрі та рішучі люди, які любили свою землю й чесно виконували свій не легкий солдатський обов'язок – Батьківщину захищати. Так звісно сумно писати про ті важкі бої, але ми повинні знати про героїчні вчинки тих бійців, що вмирили за нас. Сам Тарасов А.Я. був поранений в голову і оборона полку прорвана, лише тоді коли ворожі танки прорвалися з тилу. І тим не менш героїчним вчинком є врятування бойового знамена полку, і його евакуація під вогнем ворожих танків. Все ж рештки полку не здалися, і з боями за 2,5 місяці вийшли з оточення до своїх і далі продовжували героїчну боротьбу[9, вх.. №23-від 06.02.75]. Зважаючи на висвітлені факти, можна сказати дана військова частина мала досить високий морально-психологічний дух та віру в перемогу, зберіг цю віру і Тарасов А.Я. вони билися на смерть і не здалися, а відступивши що б і далі продовжувати боротьбу.

Через деякий час після ударів по позиціям 1042-го полку, німці завдали авіаудару і по десантникам 5-ї ПДБР, які і обороняли залізничний міст через р. Сейм. Зранку 8 вересня 5-а ПДБР із 4-м батальйоном 212-ї ПДБР перейшли у наступ і до 6-ї години визволили с. Таранське. Проте вже о 13.15 вимушені були залишити село разом із залишками 79-го і 1042-го полків. Тим часом німці налагодили переправу в районі села Мельня і почали переправляти бойову техніку та живу силу в розмірі до 150 танків і кількох батальйонів піхоти, і вже силами 40 танків та 2 батальйонів піхоти продовжували наступ на Конотоп [1, 3-4]. У бій вступила 227-а стрілецька дивізія і 1042-й полк, який було введено до складу даної дивізії. Вони зайняли рубіж на північний-захід від села Попівка.

10 вересня ворожі частини прорвали фронт на ділянці Конотоп – с.Красне (Чернігівська область) і розгорнули наступ на південь. 227-а стрілецька дивізія та 1042-й полк вели тяжкі бої на північній та західній околицях м. Конотопа, все більше і більше втягуючи резерви 2-ї танкової групи Гудеріана. В ніч 11 вересня, північніше Путивля, оборона була прорвана, і Сейм, втратив своє значення, як ефективний бар'єр супротиву. Радянські війська почали відходити з терен Конотопського району. Останні бої на його території відбулися 19 вересня, коли 3-й ПДК вийшов з оточення біля с. Дяківка.

Варто, на нашу думку, більш детально розглянути дії 3-ї ПДК в ході оборони на р. Сейм на основі мемуарів полковника Родимцева та майора Самчука та та порівняння їх з оперативним зводом по фронту.

Самчук повідомляє, що 3-й ПДК була підсилена частинами 213-ї стрілецької та 103-ї танкової дивізії [9, вх. Лист від 12.2.63]. Зазначені дивізії з боями переправилися в районі сіл Мутіно та Н.Мутіно, підірвали за собою мости і зайняли оборону рубежів разом з 3-ю ПДК. Самчук подає дані, що 7 вересня 193 сд та 10 тд 40-ї армії вели бій між Кролевцем та с. Мутіно, а в ніч з 7 на 8 вересня перейшовши р. Сейм по дерев'яному мосту в районі села Мутіно і перейшли в район с. Козацьке. Також, Самчук згадує бій в районі села Камінь, в якому німці без належної підготовки, в тому числі і артилерійської, невдало спробували форсувати Сейм, а 212-а та 6-а ПДБР відбили наступ. Німці після, цього провели "роботу над помилками", в ніч з 8 на 9 вересня відремонтували міст через Сейм, але за якихось 30-40 хвилин артилеристи та мінометники 6-ї ПДБР зруйнували його вщент.

Також, 10 вересня на ділянці оборони 3-го ПДК німці два рази намагалися форсувати Сейм, але без успіху. 11-го вранці з'явилися танки та піхота ворога і вдарили по місцю дислокації

5-ї ПДБР в районі села Лизогубівка. Також німці зім'яли оборону 193-ї сд і відтіснили її до с.Козацького, над корпусом нависла загроза оточення. Командир 3-го ПДК Затєвахін, для того, щоб уникнути оточення, яке їм загрожувало від прорізавших оборону частин вермахту, видав наказ відступати 6-й так 212-й ПДБР на с.Анютіно та Духановку, а потріпаній 5-й ПДБР на с.Бочки в обхід с.Козацького.

Того ж 11 вересня частина штабу корпусу розмістилася в школі села Бочки і була знищена німцями. Такі ситуації були тоді не рідкість. Коли ніхто нічого не знав, нічого не контролював. Родимцев і сам, ледь не потрапив у полон в селі Козацькому і врятувався лише завдяки майстерності свого водія Михайла Косолапова [6, 113].

Все ж, до командування 3-го ПДК приходили дані розвідки про ворога і частини 5-ї і 6-ї ПДБР отримали наказ вибити ворога із сіл Козацького, Бочок та Лизогубівки, тобто підтягти свій лівий фланг до окремих загонів, які 16 вересня ще оборонялися на березі Сейма. І все ж, в ніч з 17 на 18 вересня остаточно частини 3-го ПДК почали відходити з-під Сейму. В авангарді йшла 6-а ПДБР, за нею 5-а ПДБР, і замикала колону – 212-а ПДБР. Відступали на с.Буринь, де бригади корпусу дізналися, що 15 вересня під Лохвицею потрапили в повне оточення війська КОВО [6, 134].

На думку Самчука, з якою важко не погодитись, що 3-й ПДК забезпечив кілька днів для виходу деяких частин Південно-Західного фронту з оточення та організації нової оборони.

Не зважаючи на відступ все ж, оборонні бої за конотопське Присемв'я, які тривали з 6 по 19 вересня, мали позитивні наслідки для РСЧА. Частини резерву фронту, а саме до нього відносився 3-й ПДК, знищили велику кількість ворожої техніки та живої сили, затримали на два тижні німецький наступ, змусили перенаправити резерв вермахту на дану ділянку фронту. За даними полковника Родимцева, що навіть при відступі від Лизогубівського лісу до с.Бурині, 5-а ПДБР знищила близько 300 солдатів та офіцерів вермахту (з 10-ї моторизованої дивізії), захопили важливі документи, взяли трофеями: 40 вантажних та 5 легкових автомобілів, 25 мотоциклів і велику кількість різноманітного озброєння [6, 135].

Штабна хронологія бою за р.Сейм на Конотопському напрямі за даними оперативних штабів та командування ПЗФ виглядають наступним чином:

- *Розвідувальні дані штабу ПЗФ №72 на 6:00 5.09.1941 р.* - На Конотопському напрямі 4.09 ворог продовжує розвивати успіх в розриві між правим флангом ПЗФ та 13-ю армією в напрямі Кролевець, Конотоп, Бахмач [8, 150].

- *Оперативні дані штабу ПЗФ №0135 на 22:00 5.09.1941 р.* - Мотопіхотна група ворога діюча на стику з 13-ю армією в напрямі Конотоп загрожує глибоким обходом ПЗФ [8, 151].

- *Оперативні дані штабу ПЗФ №0135 на 22:00 6.09.1941 р.* - Війська ПЗФ ведуть важкі бої з мехчастинами на Конотопському, Чернігівському, Остерському та Кременчуцькому напрямках, обороняючи центром р. Дніпро на фронті Чернігів, Київ, Кременчук.

40-а Армія. Частини армії впродовж дня затримали наступ танкових і піхотних частин ворога по всьому фронту. 3-й ПДК обороняється на рубежі Хижки – Желдоки – Таранський.

6-а ПДБР вела бій з нечисленними групами ворога, які переправлялися на південний берег р. Сейм біля с. Мутіно. Ворог відкинутий на північний берег річки.

212-а та 5-а ПДБР боїв з ворогом не мали.

10-а тд та 5-а ПТАБР веде стримуючі бої на рубежі Ленінське – Алтиновка – Будьоновка – Атюша. В 17:00 дивізія атакована двома мотополками і 50 танками ворога (з них половина важких). Одночасно був атакований правий фланг 2-ї ПДБР у с.Атюші піхотою з 30 танками.

Командуючий армією вирішив в ніч на 7.09 відвести 2-й ПДК на південний берег р. Сейм. 10-у тд, після прикриття відходу 2-го ПДК, відвести в резерв в район Конотопа [8, 157-158].

- *Оперативні дані штабу ПЗФ №0137 на 22:00 7.09. 1941 р.* – 40-а армія. Частина армії з боями відходила на південний берег р. Сейм.

Протягом дня ворог не один раз намагався форсувати р. Сейм на рубежі Хижки – Мельня, але був відбитий вогнем артилерії.

В другій половині дня ворогу вдалося при підтримці сильного артилерійського вогню переправити через річку на широкому фронті силами до піхотного полку в районі с. Мельня.

Для протидії розвитку ворожого наступу на Конотоп, командуючий армії дозволив використовувати фронтовий резерв – 227-у сд.

Конотоп був підданий бомбардуванню з повітря ворожою авіацією в кількості 61 літака [8, 163-164].

- *Оперативні дані штабу ПЗФ №0139 на 23:00 8.09. 1941 р. про бойові дії військ фронту* - Війська ПЗФ ведуть бої на рубежі р. Сейму...

Ворог великими силами, наступаючи з півночі проти 40-ї, 21-ї та правого флангу 5-ї армії оволоділи переправами через р. Сейм у с.Мельні, ... та розвиває наступ особливо активно на конотопському та чернігівському напрямках.

На фронті 40-ї армії ворог форсував р. Сейм біля с.Мельні, в 16:00 ввів танки в кількості 40 та відтіснив частини армій на південь. Бій іде на північно-західній околиці Конотопа. Близько 50 німецьких автоматчиків перехопили залізницю на Бахмач... В бій введені 10-а тд й 227-а сд [8, 167].

- *Оперативні дані штабу ПЗФ №0142 на 10:00 10.09. 1941 р.* – 227-а сд утримує Конотоп фронтом на захід. 10-а тд в районі с.Митченки фронтом на схід. 2-й ПДК, 3-й ПДК та 293-а сд становище незмінне [8, 172].

- *Оперативні дані штабу ПЗФ №0143 на 22:00 10.09.1941 р. про бойові дії та стан військ фронту* - 40-а армія. Точних даних про становище частин 40-ї армії не має. Ворог розвиває наступ 4-ї тд з однією мотодивізією на південь між Бахмачем та Конотопом і 3-ї тд в напрямі Глухова, Ворожби.

Частини армії утримували Конотоп, Бахмач, не допускаючи розширення прориву між даними пунктами. Нових даних не має. По донесенню начальника штабу армії в боях з 6.09 по 9.09 частинами армії знищено до 90 танків ворога [8, 176].

- *Бойовий наказ штабу ПЗФ № 00433 командуючому військами 40-ї армії про наступ в напрямку Кохановка, М.Самбур (14 вересня 1941 р.)* – 40-й армії продовжувати утримувати рубіж ст. Тьоткіно і далі по південному березі р. Сейм до Жолдаків, Бондарів, В'язове, своїм лівим флангом перейти в наступ в загальному напрямі Кохановка, М. Самбур, з метою зупинити проникнення ворога в розрив між 40-ю і 21-ю арміями [8, 196].

- *Оперативні дані штабу ПЗФ №0150 на 10:00 14.09. 1941 р.* – 40-а армія. За окремими даними, отриманими по радіо, частини армії (загін Чеснова, 3-й ПДК, залишки 293-ї та 227-ї сд) 13.09 вели бій на попередніх рубежах [8, 197].

Як ми, можемо побачити, що характер боїв на конотопському напрямку був тяжким. Сама битва за Сейм була важливою складовою Київської оборонної операції, яка в свою чергу відтягла частину військ групи армій "Центр". Бої за Київ дуже дорого коштували вермахту. Хоча радянська армія, внаслідок недоцільного командування, зазнала значних втрат. Німецькі втрати в боях за столицю України, становили трохи більше за 100 тисяч вояків. Через помилки радянського командування та в результаті оточення 15 вересня військ ПЗФ, у котлі опинилося 452720 червоноармійців [5, с.17]. Більшість оточених загинуло, а решта потрапила в полон. Все ж ці події змусили аж до глибокої осені "топтатися на місці" війська фон Бока на центральному напрямку [11, с.248]. Це доводить велике значення боїв за Київ, та й взагалі всі бої за Україну були для німців своєрідною "Піровою перемогою".

На останок хочеться зазначити, перебіг бойових дій на конотопському напрямку біля р. Сейм став, на нашу думку, досить важливим історичним фактом, бо є одним із ключових подій у Київській оборонній операції. Також з огляду новітніх тенденцій в сучасній європейській історичній науці, мікроісторія є перспективним новаторським напрямом, до якого також можна віднести дану роботу.

Література

1. Вони воювали за Конотопщину// Радянський прапор. – 1963. - № 125.
2. Гудериан Г. "Воспоминания солдата".
3. Журавлев Д.В. Военная техника СССР и Германии. Война брони и моторов 1941- 1945. – Харьков-Белгород, 2010.
4. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945. Т-2. – М., 1961.
5. Куманев Г.А. В огне тяжелых испытаний (июнь 1941 – ноябрь 1942 гг)// История СССР. – 1991. - № 2.
6. Родимцев А.И. Твои, отечество, сыны. – К., 1974.
7. Родимцев А.И. Твои, отечество, сыны. – К., 1982.
8. Сборник боевых документов Великой Отечественной войны/ Вып. 40, - М.,1960.
9. Фонди Конотопського краєзнавчого музею. Переписка директора краєзнавчого музею Москальова І.В. з ветеранами.
10. Черниговская областная партийная организация в годы Великой Отечественной войны. – К., 1987.
11. Ширер У. Взлет и падение Рейха. В 2-х. Т-2.- М., 1991.

УДК 94 (477) "18/19"

**ПИТАННЯ ОХОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ
ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ (НА МАТЕРІАЛАХ "ЗАПИСОК
ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ")**

Рослий Д.М., студент IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Страшко Є.М.**, кафедра історії України та політології

В умовах розбудови української державності національно-культурна спадщина та її складова – пам'ятки історії та культури, набувають нового якісного змісту. Український народ має унікальну історико-культурну спадщину, яка посідає гідне місце у світовій скарбниці духовних цінностей. Сьогодні на державному обліку перебуває понад 138 тисяч пам'яток археології, історії, архітектури, монументального мистецтва. Чимало з них мають загальнодержавне значення, а деякі, зокрема, Києво-Печерська Лавра та Софія Київська за рішенням ЮНЕСКО були включені до реєстру всесвітньо культурного надбання.

В українській історіографії у галузі вивчення становлення і розвитку історико-культурної спадщини значним є доробок таких відомих істориків, археологів, музеєзнавців, краєзнавців, як В. Антоновича, Д. Багалія, М. Біляшівського, М. Костомарова, А. Скальковського, М. Слабченка та інших, котрі досліджували пам'ятки історії та культури, збирали і вивчали історичні документи [3, с.15-23].

Особливий інтерес викликають останні праці сучасних дослідників: В. В. Вечерського "Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України", С. Заремби "Нариси з історії українського пам'яткознавства", П. Тронька "Краєзнавство у відродженні духовності та культури" та ін. В них автори епізодично розповідають про історичну спадщину та роль в її дослідженні різних товариств на півдні України [3]. Незважаючи на значні наукові здобутки, аналіз досвіду діяльності громадських організацій та наукових товариств у пам'яткоохоронній справі, а також характеристика основних етапів розвитку історико-культурної спадщини, на мою думку, потребують подальшої дослідницької уваги та наукової розробки в історичній літературі.

Метою даної статті є спроба дослідити діяльність і роль Одеського товариства історії та старожитностей у збереженні історико-культурної спадщини українського народу.

Значну увагу збереженню історико-культурної спадщини українського народу в дореволюційні часи приділяли науковці, краєзнавці, представники просвітницького руху. Натомість особливо важливу роль у пам'яткоохоронній справі відігравали наукові товариства, формування та активна діяльність яких розпочалась у першій половині XIX ст.

Слід зазначити, що царське самодержавство вело шовіністичну політику щодо національних культур і народів, які населяли Росію, в тому числі і українського. Україна вважалась лише місцем археологічних розкопок і джерелом, з якого поповнювалися унікальними й почасти безцінними речами старовини та мистецтва музеї Російської імперії. Так, багато цінних історико-культурних пам'яток півдня України, переважно археології, було передано Ермітажу, а також Археологічній комісії у Москву. В українських же краєзнавчих музеях часто залишались суто муляжі (дублікати). Тому, на противагу такій політиці центральної влади в Україні, почали виникати об'єднання, групи, товариства, котрі всю свою діяльність намагались спрямувати на збереження регіональних історико-культурних цінностей. Важливо також нагадати, що XIX ст. увійшло в історію як час національно-культурного відродження українського народу, коли значно зростає інтерес до вивчення археології, історії, нумізматики, архівних матеріалів та ін. [1, с. 4].

Культурне життя у Південній Україні зазнало докорінної трансформації вже з кінця XVIII ст., коли почало стрімко набувати європейських форм, випереджаючи інші регіони Російської імперії. Розвиток гуманітарного знання, зокрема історичної науки, призвів до виникнення 25 березня 1839 р. Одеського товариства історії та старожитностей (далі - "ОТИС") за клопотанням Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, графа М.С.Воронцова. Товариство виникло не випадково. Вигідне розташування міста Одеси, що синтезувалося на традиціях колишньої давньогрецької цивілізації, розмаїття історичного процесу та археологічні пам'ятки краю, які займали гідне місце у світовій культурі, цікавили як вітчизняних дослідників, так й європейців, примушували їх звертатися до історичного минулого Північного Причорномор'я.

Членами товариства в різні періоди були відомі вчені та громадські діячі – Г.Айвазовський, Е.Штерн, О.Негрі, А.Скальковський, О.Маркевич, О.Мартос, М.Мурзакевич, З.Аркас, О.Толь, Ф.Брун, П.Короленко, А.Бертьє-Делагард, Д.Яворницький, І.Крип'якевич та інші [4, с. 2-7]. Зазначимо, що членами Одеського товариства історії та старожитностей були вчені не лише Одеси, а й Києва, Львова, Катеринослава, Криму, Кубані, що об'єктивно сприяло широкому середовищу формування знань про пам'ятки старовини, археології.

Мету товариства було визначено Статутом "всебічне вивчення історії та археології взагалі, а переважно Південної Росії, тобто Новоросійського краю, Бессарабії, Криму та Східного берега Чорного моря" [12].

Одним із нагальних обов'язків членів "ОТИС" визначалося "збирати, описувати й зберігати всі залишки старожитностей, що знайдені у південній Росії, або які мають до неї відношення"[6,4].

Саме з цією метою в "Одеському товаристві історії та старожитностей" було створено музей старожитностей, у якому, власне, й збирались предмети старовини. Музей було засновано у 1839 р., тобто одразу при заснуванні "ОТІС". Одеське товариство мало право проводити археологічні розкопки по всій території Південної України, при чому на казенних землях – з дозволу місцевих властей, а на приватних – з дозволу власника. Це важливе право згодом було поширено також й на інші регіони українських земель у складі Росії [9, с. 27].

Велика роль Одеського товариства у накопиченні та популяризації історичних й археологічних знань про Південну Україну включала: збирання, опис і збереження пам'яток старовини, вивчення та публікація писемних пам'яток, організація наукових експедицій і екскурсій для проведення археологічних розкопок та вивчення пам'яток археології, видання матеріалів історико-археологічних досліджень, організація та проведення конкурсів на кращі твори з питань пам'яткознавства. Все це сприяло поширенню більш ґрунтовних відомостей про стан історико-культурної спадщини українського народу.

Діяльність товариства по збереженню археологічних старожитностей була різноплановою. Крім вивчення різноманітних пам'яток Північного Причорномор'я, воно проводило систематичні заходи щодо встановлення патронажу над окремими об'єктами та організації з їхньої фізичної охорони. У зв'язку зі специфікою наукових інтересів більшості членів "ОТІС" особлива увага приділялась пам'яткам античності та середньовіччя. Літописи і протоколи засідань фіксують пам'яткоохоронні дії товариства щодо керчинських курганів, фортеці Алустон (в Алушті), Піцундського храму та багатьох інших. Найбільш повно були охарактеризовані заходи з охорони Судакської та Аккерманської фортець, Херсонського городища [10, с. 20-21]. Доцільно зауважити, що Товариство приділяло значну увагу археологічним розкопкам, хоча проводити їх систематично та посезонно Товариству не дозволяла обмеженість коштів.

На основі виявлених матеріалів комплектувалися архіви та створювалися музеї. Майже всі музеї Півдня України знаходилися під науково-адміністративним контролем "ОТІС", а саме музеї старожитностей в Одесі (1825), Керчі (1826), Феодосії (1850), Судаку (1868), відповідно кургани Мелек-Чесменський в Керчі (1869) та Аккерманський (1896) та ін. Музеї поповнювалися колекціями та предметами старовини, знайденими на території Бессарабії, Новоросії та Криму. Співробітники музеїв здійснювали заходи щодо охорони давніх споруд, які перебували у розпорядженні Товариства, проводили детальні описи об'єктів дослідження.

Впродовж всього періоду свого існування "ОТІС" займалось продуктивно видавничою діяльністю, найбільш значним результатом якої є 33 томи "Записок". Вони публікувалися з різною періодичністю протягом 1844 – 1919 рр. До теперішнього часу "Записки" зберігають наукове значення оригінального збірника дослідницьких робіт, нарративних джерел, археологічних матеріалів, відомостей про діяльність "ОТІС". Всього на сторінках "Записок" було надруковано близько тисячі статей та заміток різного змісту [16].

У 1869 р. на Першому Археологічному з'їзді у Москві російський історик М. П. Погодін у доповіді з стану археологічних досліджень в Росії зазначив, що: "Записки" отримали за кордоном заслужену та почесну популярність. Давнина Новоросійського краю досліджується, відшукується і зображується з усіх боків". [7, с. 32] На початку ХХ в. М. Г. Попруженко в статті, присвяченій 75-річчю Товариства, висловив аналогічне судження: "Записки товариства цінуються як дуже важливий посібник з вивчення багатьох питань археології та історії, а тому деякі з томів мали такий попит, що в даний час представляють велику бібліографічну рідкість. "Записки" є посібником, без якого ніхто нині не може займатися ні археологією, ні історією південної Росії" [8].

У "ЗОТІС" публікувались праці й матеріали з української історії середньовічної та ранньомодерної доби, а також археографії, архівознавства, генеалогії, дипломатики, епіграфіки, історичної географії, історичної картографії, іконографії, некрополістики, музеєзнавства, нумізматики, пам'яткознавства, топоніміки, огляди джерел і бібліографічні матеріали. Серед публікацій, присвячених різним історичним проблемам, можна виділити матеріали, пов'язані з питаннями збереження історико-культурної спадщини. Їх вивчення представляє особливий інтерес, оскільки охорона пам'яток старовини входила в коло першочергових та безпосередніх завдань Одеського товариства. Дана тематика знайшла відображення в публікаціях трьох основних типів: видання матеріалів з історії вивчення та охорони пам'яток старовини, статті, в яких порушувалися питання теорії та практики охорони пам'яток, звіти про практичну діяльність "ОТІС" по збереженню старожитностей.

Публікації, присвячені питанням теорії та практики охорони старожитностей, було представлено вже у першому томі "Записок". В огляді діяльності "ОТІС" Д.М.Княжевич наочно охарактеризував уявлення дослідників того часу про заходи по виявленню і збереженню старожитностей, їх класифікацію. Так, стосовно археологічних пам'яток ("німих") передбачалось: "зайняти зняттям на план положення ... курганів, земляних валів і окопів, місць, займаних "руїнами" древніх міст, фортець, укріплень, створення музею для збирання різного роду стародавніх побу-

тових, військових, цивільних залишків". По відношенню до "словесно-писемних" старожитностей передбачалось: "зайнятись збиранням відомостей з древніх написів, створенням монц-кабінету для древніх монет, збиранням офіційних актів та документів, історичних пам'яток та місцевих літописів" [15, с. 418-420].

Варто відзначити, що в цій програмі дослідницькі завдання тісно перепліталися з охоронною діяльністю та популяризацією пам'яток старовини. В цілому, їх варто охарактеризувати як планомірні та реалістичні.

Ряд важливих проблем охорони пам'яток старовини і пропозиції щодо їх реалізації було розглянуто у статті М.П.Погодіна. Характеризуючи залишки італійських фортець, він зазначив про гнітюче становище феодосійських старожитностей та Судацьких пам'яток. М.П.Погодін постановив питання про те, що зберігати необхідно не лише античні, але й середньовічні об'єкти. При цьому він звернув увагу й на те, що головним критерієм значимості має бути не лише матеріальна їх культурна цінність. Автор зачепив питання фінансування охорони історико-культурної спадщини. На його думку, турбота про збереження пам'яток старовини "має належати до числа державних обов'язків і залежати від уряду", оскільки "міські або місцеві жителі" не представляють цінності історичних об'єктів. При цьому він підкреслив, що значення мають як обсяг виділених коштів, так й їх доцільне використання. Автор гостро критикував практику розтрати державних субсидій на розкішно оформлені видання, невиправдано дорогих, але малокорисних для науки публікацій. Ефективні заходи з охорони пам'яток старовини неможливі були без створення системи їх виявлення та обліку. Збирання відомостей про старожитності різного роду, на думку М.П.Погодіна, повинно було стати складовою частиною діяльності археологічних товариств [2, с. 78-79].

Питання популяризації історико-культурної спадщини зазначалося й у нарисі А.А.Павловського, присвяченому роботі Першого міжнародного археологічного з'їзду в Афінах (1907 р.). На прикладі Угорщини та Ірландії, де знайомство з пам'ятками старовини було навіть включено до шкільних програм, автор довів значимість таких форм роботи для збереження старожитностей. Звертаючись до російської дійсності, він з жалем зауважив: "Далеко нам до чогось подібного, тому ... немає в нас і справжньої прихильності до старовини, до минулого, а звідси немає у нас і належного патріотизму!" [7].

Докладний огляд історії досліджень кримських археологічних пам'яток було представлено в статті В.Н.Юргевича. Автор докладно проаналізував період з кінця XVIII ст. до 30-х рр. XIX ст. Заслуговує на увагу той факт, що він високо оцінив значимість джерельних наративів, а також описів старожитностей мандрівниками того часу, оскільки великі об'єкти були зруйновані вже до середини XIX ст. У статті розглядалося питання організації охорони пам'яток археології Криму. При цьому автор не обійшов увагою дії уряду та місцевої влади. Він не тільки перераховував основні заходи, але й дав їм оцінки як позитивні, так і негативні. Наприклад, В.Н.Юргевич навів факт руйнування більшої частини генуезької фортеці у Феодосії за розпорядженням градоначальника Фенша на початку XIX ст. Проте попри сказаного, діяльність уряду він в цілому оцінив тільки позитивно, що й зрозуміло для того часу, так як й заслуги М.С.Воронцова [17].

Різноплановій роботі "ОТІС" по збереженню пам'яток старовини приділив увагу Е.Р. фон Штерн. Автор чітко сформулював основну проблему охорони масштабних за площею архітектурних і археологічних комплексів: "...Зупинити повільну, але, безсумнівно, руйнівну дію часу, можливо тільки володіючи величезними матеріальними засобами, відсутність яких веде до того, що доводиться у більшості випадків обмежитись пристроєм правильного нагляду, щоб до руйнівної дії часу не приєднувалося ще й таке ж з боку людей" [10, с. 30].

Оцінюючи в цілому пам'ятко-охоронну діяльність "ОТІС" необхідно враховувати, що система охорони старожитностей перебувала на стадії становлення. У країні був відсутній відповідний закон та не було централізованої системи охорони пам'яток. У сучасній історіографії внесок "ОТІС" у справу вивчення, збереження, актуалізації історичних пам'яток розглядається як один з найбільш успішних і значущих у порівнянні з заслугами інших науково-археологічних товариств. Показником високої оцінки надбання Товариства стало його відродження як Одеського археологічного товариства у 1959 р. і проведення ювілейної наукової конференції у 1989 році.

Таким чином, дослідивши окремі аспекти діяльності Одеського товариства історії та старожитностей, слід констатувати, що Товариство відіграло значну роль в координації науково-пошукової роботи, сприяло накопиченню в регіональних музеях та бібліотеках унікальної історико-культурної спадщини, вивчало та охороняло історико-культурні пам'ятки незалежно від їх національної приналежності (українські, російські, грецькі, єврейські, болгарські, польські, татарські та ін.), за період свого існування значно розширило знання і відомості про українську історико-культурну спадщину. Щодо наукового і громадського авторитету Одеського товариства історії та старожитностей можна зазначити, що з ним мали наукові та творчі зв'язки усі університети тодішньої Російської імперії. Товариство підтримувало пошукові контакти також із науковими установами Греції, Італії, Німеччини, Угорщини.

У сучасних умовах державне піклування про стан пам'яткоохоронної справи є важливою складовою державної політики України, яка викладена в Законі України "Про охорону культурної спадщини". Використання унікального досвіду пам'яткознавчої діяльності "ОТІС" є незамінним на теперішньому етапі національно-культурного відродження українського народу.

Література

1. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні. – К., 1991. – 13 с.
2. Брун Ф.К. Тридцятиріччя Одеського товариства історії та старожитностей, його записки і археологічні зібрання // ЗОТІС. – Одеса, 1872. – Т. 8. – 378 с.
3. Заремба С.З. Нариси з історії українського пам'яткознавства. – К., 2002. – 30 с.
4. Маркевич А. Состав императорского Одесского общества истории и древностей в 1839 – 1902 гг. – Одесса, 1902. – С. 2-7.
5. Непомнящий А.А. Крымоведческие исследования в Одессе в XIX - начале XX века // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 7. – С. 101–118.
6. Отчет Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1874 по 14 ноября 1875 года. - Одесса, 1876. – 31 с.
7. Павловський А. А. Перший міжнародний археологічний з'їзд в Афінах // ЗОТІС. – Одеса, 1907. - Т. 27. – С. 31-39.
8. Попруженко М.Г. Імператорське Одеське товариство історії і старожитностей // ИВ. – 1914. – № 11. – С. 544-555.
9. Розгін А.М. Охорона історичних пам'яток в Росії (XVIII - перша половина XIX ст.) // Нариси історії музейної справи в СРСР. М., 1971. – С.24-36.
10. Симоненко І. Пам'яткоохоронна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 1999. – № 2. – С. 19-32.
11. Скрипник В. В. Одеське товариство історії та старожитностей і початок етнографічного вивчення культури і побуту населення Півдня України // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Вид-во "Прут", 2009. – Т. 1. – С. 261–270.
12. Статут Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей // ЗОТІС. – Одеса, 1896. – Т. 19. – С. 1-9.
13. Струве Ф.А. Археологічні розвідки в південній Росії, за звітами Імператорської Археологічної комісії // ЗОТІС. – Одеса, 1867.– Т.6. – С. 555-591.
14. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII – середина XIX в.). – СПб.: Наука, 2002. – 675 с.
15. Шаманаев А.В. Діяльність Одеського товариства з вивчення Херсонеса // АДСВ. Екатеринбург, 2003. – Вип. 34.– С. 415-425.
16. Юргевич В.Н. Исторический очерк пятидесятилетия Одесского общества истории и древностей. 1836-1889. – Одесса, 1889. – С. 14-43.
17. Юргевич В.Н. Про археологічні розискання і відкриття в Південній Росії, що передували установі Одеського товариства історії та старожитностей // ЗОТІС. – Одеса, 1886. – Т.14. – С. 27-51.

УДК 930.1 (477) "1930/1949"

ЖИТТЯ СЕЛА НА НІЖИНЩИНІ В 1930-1940-Х РР. (ЗА СПОГАДАМИ "ЛЮДИНИ БЕЗ ДИТИНСТВА")

Сухар Ю.В., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Луняк Є.М.**, кафедра історії України та політології

Все, що знаємо про події голодомору 1932-1933 років, Великої Вітчизняної війни, як правило, дізнаємося з друкованих джерел. Але кожен погодиться, що сказане очевидцями буде й цікавішим, і, можливо, точнішим. Саме тому я вирішила поговорити про ці події з людиною, яка бачила це все власними очима.

Я прийшла до бабусі Шури 17 листопада 2012 р., стукаю в двері, - відчиняє старенька, впізнала мене, хоча говорить, що змінилась, запрошує до хати. Людина з самоосвітою, яка все життя важко працювала для того, щоб забезпечити життя собі і своїм нащадкам. Знаю, що бабуся прожила дуже нелегке й тернисте життя, багато бачила на віку, а найголовніше завжди готова поділитися своїми знаннями, любить, коли хтось цікавиться історією.

Запитую: "Розкажіть про свою молодість, про події голоду та війни, які ви пережили на собі?", - і бабуся почала все по порядку, все, що залишилось в пам'яті, до найменших подробиць:

"Звуть мене Коваль Олександра Олексіївна, я народилася 21 вересня 1926 р. в селі Бурківка, зараз це Ніжинський район, а тоді був Комарівський Чернігівської області. Саме село невелике, була в центрі дерев'яна церква, вона й зараз там стоїть, та три школи в різних кінцях села. В одній з них провчилася 4 класи і з 12 років пішла в колгосп на роботу, де убирала жнива, шарувала поля.

Рідна мати померла молодою жінкою у грудні 1937-го, а батько після сорока днів оженився вдруге, у сім'ї було шестеро дітей. У 1938 р. мачуха народила хлопчика, тому доводилось ходити мені з сестрою за мачуху на роботу. Мені було 12 років, сестрі Наді тоді 13 років і ми мусили йти, бо "гнали" на роботу кожного.

Паспорта у мене не було ні під час голоду, ні під час війни, коли я попала в Німеччину, та навіть після війни не скоро видали. Точно не скажу коли.

Пам'ятаю, колективізація в селі почалася 1929-го року, за селом Черняхівкою розкуркулили Драгуна Миколу, на місці його господарства створили комуну, туди зганяли людей, варили їсти. Та комуна пробула лише тиждень, а тоді створили колгосп у самому селі. Головою колгоспу був Дацько Василь Григорович, 17 років він прожив головою. Машинно-тракторної станції та пункту хлібозаготівлі в селі не було. Зерно здавалось в комору на станцію Крути з усіх навколишніх сіл. Присадибні ділянки були по 50 сотих, як з давніх давен повелося, а в кого і менше. Лише в 70-х рр. почали добавляти землі.

Під час голоду 33-го я була ще мала, не все пам'ятаю, та пережили голод як і всі. Нашій сім'ї було трохи легше, бо тримали ми корову, гарна була корова. Батько працював на станції Крути вантажником і приносив трошки муки, мати пекла гарні пампушки і батько носив продавав їх на станцію. Самі ж ходили на поле по квіточки конюшини, сушили мачечки, товкли і змішували з мукою і з цього пекла мати пампушки. Дуже допомогла корова, багато молока давала, масла й сиру, дак ми були не пухлі, але туго було ж таки.

А тоді ж у колгоспі збирали жовті сахарні квасолі, мати варила нам, не можна було, але ж діти..! Вже коли люди почали працювати в колгоспі, варили їм там їсти, роздавали обіди, отак люди і виживали.

У селі вмирили люди, але слава Богу вмирили ж не цілими селами. При моїй пам'яті вмер племінник Михайла Гаврила на полі, їх багато в сім'ї було та дід Опанас, теж на полі вмер, дядьки варили кашу, коли траву косили, він наївся, так і вмер.

В основному голод був у 1933-му, а починалось все в 1932 р., коли ходили забирали колоски, весь хліб, вигрібали з печей всі схованки. Схоже було й у голод 1946-1947 рр. Декількох селян переселили на Примор'я, чоловік 3-5, ніхто з них не повернувся, бо там стали краще жити. Неврожайним 1946 рік був, тому що взимку морози були величезні, все повимерзало, а влітку дощі лили такі, що вода стояла на полях і не сходила.

Звичайно, хліб, що був вивозили, а куди то не наша справа. З інших сіл за хлібом в село не приходили. Пам'ятаю, багато картоплі пропало, люди ходили навесні виконували гнилу картоплю, перемивали до крохмалю і варили з нього млинці, які були дуже неприємні на запах.

Померло від голоду в селі десь 2-3 людини, але від чого точно, чи від голоду, чи ні, не скажу. Вже коли масово почав працювати колгосп, засіявалися поля хлібом, то комора з зерном була спільна на станції Крути, куди здавали певну норму тонн зерна.

Дуже добре пам'ятаю початок війни. 22 червня о 4 годині рано-вранці сам Гітлер, німець, не російською мовою, німецькою оголосив у рупор, а тоді почалась війна. 12 липня того року усіх чоловіків зібрали біля сільської ради. У кожного в заплічному мішку була миска, ложка, чашка та пара білизни. У когось сало й хліб, а в когось тільки окраець із торбинкою солі. Збирались всі й чоловіки й хлопці, які тільки вже могли служити. Серед них був і мій батько – Олексій Максимович. Приїхав воєнком із Комарівки, прочитав чоловікам лекцію, і повели їх до Московської траси в оточенні жінок та дітей. Це було страшно. Далі новобранців повели в Комарівку у воєнкомат, а матері повернулись додому. Пізніше дізнались, що далі їх відвезли у відбірний пункт під Черніговом. Жінки вирішили зібратись і гуртом відвідати чоловіків, адже ніхто не знав, чи доведеться ще побачити. Але вони не дійшли, на півдороги жінок завернули, сказавши, що їх відправили в сторону Конотопа на станцію Дмитрівка, де була столова. Жінки вирішили їхати. Мачуха ж нікуди не поїде, бо мала дитина. А я вирішила їхати, мати, тобто мачуха, мені налаштувала хліба й сала, тютюну і вирядила. Мала дитина, 14 років, ніде не була, поїхала сама. Коли приїхала на станцію біля Бахмача, знайти рідне обличчя було дуже важко, всі шляхи, вагони були завантаженою технікою, продовольством, танки навкруги. Спочатку сказали, що їх вже повезли на фронт, я вже й плакати почала. Не знаю, що мені робити і куди йти, ну дурна я була тоді ще ж зовсім! Не знаю, як дібралась додому, а тоді ж іще летять літаки в сторону Конотопа й Бахмача, станція вузлова, де багато було техніки, тому німці скидали постійно бомби з літаків в ту сторону. Страшне, що робилось! Постояла трохи, а тоді дивлюсь – стоїть ешелон, повністю забитий солдатами, кинулась вздовж вагонів питати чи нема бурківчан, і в передостанньому

вагоні побачила батькове обличчя. Я увійшла в вагон, обняла батька, поцілувала, я йому той пакетик віддаю, і він теж не знає, що казати, я теж вся тремчу, тоді він каже: "Додому як приїдеш, викопайте ямки і закопайте хліб, пшеницю і насипте під піч і цеглинами замажте, одяг теж закопайте, бо буде війна йти, нас везуть на фронт на Гомель". Як тільки він це сказав, мене зсадили з вагона, поїзд тронувся, і більше я батька не бачила.

Коли отямилась, нікого знайомого поруч не було. Що робити, куди їхати, як знайти дорогу додому? До мене підійшли дорослі, пообіцяли довести до Ніжинського вокзалу, а звідти – товарним до Крут. До Крут їхала у вагоні з жінкою, яка вистригнула з вагона на ходу, вона їхала теж до чоловіка, але не побачилась з ним, слава Богу, вижила, бо впала на пісок. Від Ніжина до Крут поїзд тричі зупинявся, переживаючи бомбардування ворожих літаків. Коли поїзд зупинявся, люди бігли далеко в поле, ховаючись і молячись, щоб все благополучно стихло. Додому я повернулася, знаючи, що таке війна.

Повернувшись додому, розказала все матері, закопали жито, пшеницю поховали, все як сказав батько. У 1942 р. в село увійшли фашисти, але довго німці в селі не були, адже це було маленьке село, де не було ні заводів, ні залізниці, ні машинно-тракторних станцій. А в 1943 р., коли німців вже виганяли з України, німець почав брати людей в полон, ловити дівчат. Пам'ятаю, цілий місяць ми з дівчатами на роботу не виходили, ховались по гаях, по житах, по корзах, особливо вдень, наші брати носили нам їсти. А на ніч ми підходили до села ближче, ночували по хлівах, по клунях. Коли підходили жнива, нам сказали, щоб дівчата більше не ховались, німці відійшли. Так і вийшло, зібрали ми жнива, колгосп тоді видавав на обжинки муку, пшоно, олію, варили вареники, святкували. 3 серпня 1943 р., за день до свята я вийшла рано з хати, молоко нести в молочарню, і тут в сні увійшов поліцай і німець, добре, що сестру Надю не побачили. Ну і все... У чому стояла, у тому і пішла під прицілом автомата. В центрі села стояла крита машина, туди до гурту кинули і мене. Всього в той день забрали шістьох – двох хлопців і чотирьох дівчат. Знаю, що до цього теж брали наших людей добровільно на роботу, котрі працювали на залізній дорозі, у 1941-му чи 1942-му році. Як почули в Бурківці про це, в селі не стало нікого, всі порозбігались. На станції Крути повантажили в ешелон, наповнений дівчатами, як я.

Відвезли в Київ, а далі на німецьку територію у Франкфурт, там зробили комісію, роздягали догола і почали відбирати кращих, на щастя мене оминули, мала була. Далі потрапила у "Паппер-штрассе" - табір для остарбайтерів у Берліні. Керував нами чех, з ним ми ніколи не спілкувалися. На третю ніч радянські літаки бомбардували табір, засипали фосфором і почали закидати спеціальними запалами. Горіло, немов у печі. Чех кричав: "Дівочки, дівочки, спасайтесь, спасайтесь!" І ми порвали колючий дріт і кинулися врзнібіч. Я потрапила у французький табір для чоловіків, пересиділа там два дні. Ніхто мене з чоловіків і пальцем не торкнувся, якби у нас, то вже б розірвали дівчину! Тільки гадали, якої я національності російської, французької, польської?

На наступний день мене знайшли і повернули у табір, построїли по два чоловіки і відвели з табір "Штакен" (звідси нас звільняли). Працювали чорноробами на будівництві, всіх було 3 тисячі чоловік. З нами працювали старі німці, чехи, поляки, росіяни, всі, кого завоювали. Майстром на будівництві був старий голландець.

Вранці давали їсти суп з брукви, колорабії, капусти, гороху і квасолі в стрючках, 150 грам хліба, на цьому все. Взуття в нас не було, бо поїхала ж боса, а видавали важкі німецькі дерев'яні кольчуги, коли йшли по трасі, ну коні підковані. Одяг був зеленого кольору це було або плаття або костюм. На рукаві напис "ОСТ", означає "Остання советська тварь", звичайно ми були такими, нам не дозволяли розмовляти, і німцям теж з нами, нас ніхто не поважав, працювали під наглядом, за найменше порушення відправляли в карний табір. За табором була річка, де знаходився туалет, куди ми бігали плакати.

1 травня 1945 р. на роботу ми не вийшли, адже Берлін бомбили вдень і вночі. А 9 травня ми вже були звільнені. З місяці мене ще затримали на роботі. У Берліні, на річці Ельба мене звільняють. Нас усіх зібрали в ешелон, і привезли мене не додому, а в Дніпропетровськ на роботу. Працювала там я на будівництві, жила в гуртожитку м'ясокомбінату. А додому хотілось, лиха година! Приїхала до мене сестра, і ми вирішили тікати. Комендант нам сказав на це: "Дівчата, хоч тікайте, хоч ні, мені все одно, але будете ви покарані". Все ж вирішили тікати, нас багато таких було. Вночі о 23.00 йшов поїзд, і ми вийшли з гуртожитку. У сестри було 90 рублів на квиток, вона собі купила, а я просилась у провідника нелегально проїхати, він мене забрав. Так доїхали ми до Плисок, далі вирішили йти до Крут пішки по шпалам, а там дібрались і додому.

Місяць дали перепочити, нікуди не виходила. На Покрову вийшла на роботу насипати картоплю, не насипали ми й воза, як на поле приїхав молодий виконавець і забрали мене у Комарівську прокуратуру. Це було, як у страшному сні: під конвоєм – у КПЗ, звідти, через три дні, - у Ніжинську в'язницю, а звідти через три місяці – на Урал. Ніякого слідства не було, лише один

прокурор, конвой та й я, те встигла я нічого сказати, як мені дали 5 років воєнного трибуналу на лісоповалі за дезертирство з Дніпропетровська.

2 роки і 9 місяців я зачищала сокирами стовбури, стягувала і палила гілки в таборі "Командировка Мись" міста Толікамськ Уральської області. 33 місяці спокутувала провину, якої не розуміла. Аж поки до влади не прийшов Маленков, який підписав дозвіл на амністію усіх тих, кого садили за три колоски чи за два качани капусти. Випускали нас по 100 чоловік. Діставшись без грошей до Харкова, випадково зустріла на базарі земляків. З ними й додому прибула. Заходила до людей просила одягу, бо у одязі, що видали у в'язниці їхати неможливо було. У серпні місяці 1948-го року з мене зняли звинувачення. А далі, як потрапила додому, відпочила трохи і пішла на роботу в колгосп. Не побажаю такого життя нікому".

Це моторошне свідчення усної історії, передане словами очевидця, дозволяє нам, людям нових поколінь, далеких від війн і голодоморів, яскравіше уявити собі ті трагічні сторінки нашої тяжкої недавньої історії, які оминалися увагою в радянські часи. У долі Олександри Олексіївни Коваль, як у дзеркалі, відбилосся життя цілого покоління українських людей, народжених у буремні міжвоєнні роки. Ці люди, дитинство яких припало на період жажливих суспільних катаклізмів сталінської доби, з повним правом можуть бути названі "людьми без дитинства".

УДК 94(477.51)

МІСЦЕ СПОРТИВНОГО ДОЗВІЛЛЯ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ НІЖИНЬСЬКОГО СТУДЕНСТВА У 1943-1956 рр.

Терещенко А.С., магістрантка історико-юридичного факультету
Науковий керівник: д. і. н., проф. **Лепявко С.А.**, кафедра історії України та політології

Науковий інтерес до вивчення дозвілля і відпочинку населення України полягає в необхідності реалізації двох важливих завдань: подолати відставання вітчизняної науки у дослідженні цієї теми від зарубіжної (європейської) та змінити перспективи історіописання за рахунок аналізу життя звичайних людей.

Розгляду даної тематики присвячено ряд робіт українських дослідників: О.Ісайкіна, І.Петрова, Г.Самойленко, Н.Хоменко та ін. Спеціальні дослідження, в яких би узагальнено розглядалося місце спортивного дозвілля у повсякденному житті ніжинського студентства зазначеного періоду практично відсутні. Це і зумовило вибір теми статті, метою якої є здійснення наукового аналізу архівних джерел та видань періодичної преси щодо місця спортивного дозвілля у повсякденному житті ніжинського студентства у 1943-1956 рр.

Спорт – це активний вид відпочинку, що займав значне місце в житті студентів. Деякі студенти були спортсменами – любителями, тому намагалися самостійно підтримувати гарну фізичну форму: зранку на спортмайданчиках біля гуртожитків робили вправи, піднімали гантелі, підтягувалися на турніку, практикували ранкову пробіжку[25, с.103].

Значним явищем були масові спортивні змагання та їх проведення на честь Всесоюзного дня фізкультурника та інших свят. Активну участь в них приймала молодь міста. Вперше після дворічної перерви ніжинці знову приймуть участь у цьому традиційному святі. Міський комітет фізкультури і спорту 16 липня 1944 р. на стадіоні влаштує змагання за першість міста. Змагання проводились по таких видах: біг, кидання гранати, волейбол, стрибки та ін. У святі взяли участь фізкультурники всіх підприємств, установ та учбових закладів міста. З самого ранку 16 липня в парку педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя зібралася молодь. Кращі фізкультурники міста змагалися в силі і спритності і показали досить гарні результати. З бігу на 1000 метрів кращі показники дав студент технікуму механізації тов. Шпаковський, що пробіг цю дистанцію за 3 хв. 6 сек. Серед жінок перше місце по бігу зайняла студентка педінституту ім. Гоголя тов. Гринь. В змаганні на першість по волейболу перемогла команда технікуму механізації [3, с.2].

Так почалося спортивне відродження м. Ніжина. Тоді ж на Ніжинщині повною мірою входить у силу й наказ Комітету Оборони СРСР від 17 вересня 1941 р. "Про загальну військову підготовку громадян", який вимагає від чоловіків 16-50 років здобути обов'язкову військову підготовку. Спортивне життя краю поступово набирає масовості, хоча й не вистачає кваліфікованих фізкультурних фахівців. Не зважаючи на брак спортивної форми, взуття та обладнання, в місті активно проводяться змагання з легкої та важкої атлетики, лижних перегонів, волейболу, футболу [26, с.525].

По декілька разів на рік уздовж вул. Т. Шевченка до площі ім. Франка стартують традиційні легкоатлетичні естафети, присвячені боротьбі за мир, Дню Перемоги, річницям Жовтневої революції, Першотравню, Дню фізкультурника тощо. На відзнаку XXVIII роковин Великої

Жовтневої Соціалістичної революції в Ніжині пройшли фізкультурні вечори з масовими виступами молоді. (Рад Ніж. 8 листопада 1945 р.). В Ніжині відбулись фізкультурні вечори з масовими виступами молоді [19, с.4].

На честь Всесоюзного дня фізкультурника в Ніжині відбулося велике спортивне свято. Стартували змагання з легкої атлетики, в яких узяли участь команди легкоатлетів ДСТ "Спартак", "Більшовик", "Локомотив", політосвітнього та ветеринарного технікумів. О 17 год на стадіоні відбулись розіграші першості міста з волейболу та футболу [20, с.2]. На честь ХХІХ роковин Жовтня вулицями Ніжина пройшла велика фізкультурна естафета (фініш на площі ім. Франка) [21, с.2].

Також, в місті Ніжині в 1947 р. проходили спортивні змагання фізкультурників шкіл і технікумів міста на честь четвертих роковин визволення області. Команду першість по групі юнаків здобули фізкультурники ветеринарного технікуму, по групі дівчат – школа №3. Кращих успіхів серед юнаків домоглися студенти ветеринарного технікуму М.Козел (біг 1000 м.), Ю.Зеленський (стрибок у довжину) та інші. Днями в Чернігові відбулися обласні міжвідомчі змагання з легкої атлетики. З 16 перших місць ніжинські легкоатлети завоювали – 10 [12, с.2].

1 травня 1948 р. на площі ім. Франка відбулися спортивні виступи студентів педінституту [11, с.2]. Першість в обласному змаганні за ніжинськими спортсменами. Закінчилась обласна спартакіада ДСТ "Більшовик". У ній перше місце виборов колектив, організований комсомольським комітетом ніжинського педінституту. Більшість членів команди ввійшла до збірної області, яка братиме участь у розіграші першості Центральної Ради ДСТ "Більшовик", що пройде наприкінці липня в Ленінграді [17, с.2].

З початку 1950 р. в м. Ніжині значно поліпшується фізкультурно-спортивна робота. Фізкультурні колективи міста борються "за високу спортивну майстерність". В цьому році міська фізкультурна організація домоглась серйозних успіхів у роботі. За успіхи в розгортанні масового фізкультурного руху грамоти обкому комсомолу отримали фізкультурні колективи шкіл та педінституту. Фізкультурний колектив педагогічного інституту значно перевиконав план підготовки значків та громадських фізкультурних кадрів. В цьому році спортсмени педінституту А.Якимець та Л.Хом'якова встановили нові обласні рекорди з метання диску та бігу. Легкоатлетичні команди інституту на обласних змаганнях зайняли перше місце, а на республіканських – третє [1, с.2].

Активно створюються секції з окремих видів спорту. Зокрема в педагогічному інституті на 1951 р. працюють різні секції: волейбольна, баскетбольна, легкоатлетична, хокейна, фехтування, стрілецька, шахово-шашкова, боксу, штанги та інші [8, с.2].

Варто відмітити, що починаючи з 1950 р. всі спортивні змагання проводяться систематично. В періодичній пресі в цей час друкуються статті, що повідомляють про значні досягнення в спортивно-масовій діяльності міста різноманітних колективів. 30 і 31 серпня в м. Чернігові проходили обласні змагання легкоатлетів добровільних спортивних товариств. Успішно виступили спортсмени Ніжинського ветеринарного технікуму, під керівництвом викладача фізкультури В.І.Зеленського. Студент III курсу М.Барабаш зайняв перше місце з 6 видів спорту: метання ядра, диску. Гранати, стрибка з шестом, стрибка у довжину, бігу на 100 метрів. В забігу на 1500 метрів першість завоював студент цього ж курсу А.Горба. Спортсмени ветеринарного технікуму вийшли переможцями змагання, одержали кубок і чотири грамоти [6, с.2].

Переглядаючи матеріали періодичних видань, ми можемо зазначити, що поряд з традиційними видами спортивних змагань в місті відроджувались шахові та шашкові турніри. В газеті "Радянський Ніжин" за 1952 рік зустрічаємо дані проведення заключного шахово-шашкового турніру міста, який тривав понад місяць. Серед гравців в шашки перемогу здобув студент технікуму механізації та електрофікації сільського господарства т. Авраменко, набравши 11,5 очків. Друге і третє місця посіли студенти цього ж технікуму тт. Моцько і Ваксман [15, с.2]. Турнір з шашок в 1955 році тривав два з половиною місяці. За його результатами перемогу здобув студент педагогічного інституту Юрій Терещенко, що набрав загалом 9 очок із можливих 13. Переможцю присвоєно звання чемпіона міста з шашок [13, с. 4].

4 липня 1952 р. в спортивному залі проводилися змагання на першість міста з фехтування. У фіналі зустрілися 8 найсильніших спортсменів. Переможцем ставучень другої школи Ю.Калмиків. Друге місце зайняв студент педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя т. Сень, третє – студент технікуму механізації та електрофікації сільського господарства т. Гаркавий [10, с.4].

У 1956 р. до складу секції штанги технікуму механізації та електрофікації с/г, якою керує учень 3-го курсу Анохін, входить 12 чоловік. Штангісти технікуму вважаються одними з найсильніших в місті, вони неодноразово завойовували першість у багатьох спортивних змаганнях. На шпальті газети "Радянський Ніжин" за 1956 рік повідомлялося: "в цьому учбовому році спортсмени технікуму зайняли командне перше місце в обласних змаганнях добровільного спортивного товариства "Урожай", встановили 3 обласні рекорди. Учні Анохін і Ельман вдало

виступили на Республіканських змаганнях, де посіли відповідні 2-ге і 3-тє місця. Зараз члени секції наполегливо тренуються, готуючись до наступних змагань" [14, с. 4].

Особливо потрібно відзначити спортсменів педагогічного інституту, що постійно виборювали перші місця та отримували почесні нагороди. На обласних особисто-командних легкоатлетичних змаганнях 1951 р. команда Добровільного спортивного товариства "Іскра" інституту по першій групі вийшла переможницею і була нагороджена кубком і особистими грамотами. В змаганнях на пешість міста легкоатлети інституту показали хороші результати. Чоловіча і жіноча легкоатлетичні команди вийшли переможцями, посівши перше місце і одержавши перехідні кубки. Серед баскетбольних команд перше місце зайняла те ж команда педінституту [8, с.2]. За пешість по області в 1952 р. змагались команди – переможці міст Чернігова, Ніжина та Прилук. Серед жіночих команд волейбольна команда Добровільного товариства "Іскра" (інститут). Команда нагороджена грамотою та кубком Облпрофради [18, с.4].

Показали гарні спортивні результати студенти педагогічного інституту і в 1953 р. Так, на республіканських велозмаганнях команда педінституту зайняла друге місце по добровільному спортивному товариству "Іскра", а студентка ІІ курсу Г. Бобошко здобула пешість. В змаганнях на пешість вЦРПС чоловіча і жіноча волейбольна команди інституту зайняли перші місця і виграли кубок області. На змаганнях з легкої атлетики колектив здобув перше місце. Він нагороджений кубком міського комітету комсомолу і міського відділу охорони здоров'я. У вересні 1953 р команда велосипедистів провела веломотопробіг на дистанцію 700 кілометрів: Ніжин – Канів – Ніжин. Під час пробігу вона взяла участь у республіканських змаганнях туристів, де зайняла перше місце [5, с.4]. Фізкультурники педінституту в 1953 р. отримали перехідний Червоний прапор. Команди технікуму механізації перехідний вимпел [24, с. 47].

Особлива увага приділялася лижному спорту. В педагогічному інституті на 1951 р. є лижна база на 180 пар [8, с.2]. Зпершим снігом 2 лютого 1951 р. біля педінституту вишикувались учасники лижного агіткультпереходу на честь виборів до Верховної Ради Української РСР – викладачі та студенти. Він відбувся по маршруту: Ніжин – Дорогінка – Ічня – Парафіївка – Качанівка –Крупачполе – Галиця – Ніжин [22, с.1]. Велика група студентів – фізкультурників вийшла у лижний агіткультперехід. Лижники пройшли до 300 кілометрів по маршруту Ніжин – Носівка – Козелець – Остер – Чернігів [9, с.2].

Лижі – найулюбленіший вид спорту для студентів ніжинського педінституту. Після закінчення занять студенти виходять на лижні прогулянки. В 1951 р. відбулися лижні змагання на особисту і командну пешість, в яких взяло понад 470 студентів. Змагання показали високі спортивно-технічні результати лижників – свідчення наполегливої роботи лижної секції. Студентка ІІІ курсу літературного факультету В. Волкова пройшла дистанцію в 5 км за 25 хвилин 28 секунд вклавшись в норми першого розряду. Студентки перших курсів літературного і природничого факультетів тт. Чаусі і Кайдун вквались в норми другого розряду тов. Чаус пройшла дистанцію в 5 км за 26 хв. 31 сек., а т. Кайдун – за 27 хв. На дистанції 10 км. Кращий результат показав студент літературного факультету В. Костюченко. Його час: 45 хв. 37 сек. На дистанції в 18 км переможцем вийшов студент літературного факультету т. Погорілко. Загальне перше місце серед дівочих команд зайняла команда фізматфакультету і серед чоловічих – команда історичного факультету [22, с.1].

Традиція лижних агіткультпереходів продовжувалася і в 1953 р. Він відбувся на честь виборів до місцевих Рад депутат в трудящих. Лижники – студенти педінституту пройшли на лижах 253 кілометри. Не дивлячись на те, що і погода не була сприятлива – сильні вітри та великі морози. Під час ігітпереходу в с. Ставицьке, Носівського району, студенти взяли участь в лижному кросі сільських спортсменів [4, с.1].

Проте, були і певні недоліки в налагодженні спортивної інфраструктури міста. В 1956 р. на шпальтах газети "Радянський Ніжин" було надруковано статтю "Подбати про обладнання катка", в якій зазначалося: " на все наше місто залито лише 1 каток – на стадіоні, але й про нього міський комітет фізкультури і спорту зовсім не дбає. На катку немає роздягальні, ввечері він погано освітлений. Ніхто не турбується про поновлення льодової доріжки" [16, с. 3].

Успіхи ніжинська студентська молодь мала і в спортивній гімнастиці. З 12 по 18 жовтня в Харкові проходили змагання з гімнастики на пешість України. В цих змаганнях від Чернігівської області взяли участь і троє гімнастів Ніжинського педагогічного інституту – Сталінський стипендіат студент ІV курсу В.Войтиченко, студентка ІІІ курсу Р.Юдіна, викладач В.Фіщук. Р.Юдіна зайняла перше місце по другому розряду гімнастів і завоювала звання чемпіона України з цього виду спорту. Вклався на змаганнях у другий розряд і В. Фіщук. Чемпіон ІІ розряду Войтиченко виступав по першому розряду. Хоча він і не переміг, але показав високу майстерність з гімнастики. За літній спортивний сезон фізкультурники встановили ряд рекордів. Студентка ІІІ курсу Р.Семірод одержала другий розряд на Чернігівських обласних змаганнях з спортивною гімнастики, студент ІV курсу С. Крутік переміг з бігу на 400 – 800 – 1500 метрів у міських,

обласних та республіканських змаганнях, студент I курсу В. Матяш показав хороші результати на міських та обласних легкоатлетичних змаганнях, вклавшись у другий розряд. Хорошу майстерність з художньої гімнастики показують студенти Чекуленко та Тесленко [5, с.4].

В газеті "Радянський Ніжин" за 1956 рік повідомлялося: "нещодавно студенти фізико-математичного факультету Ніжинського педагогічного університету влаштували великий спортивний вечір. Після доповіді старшого викладача кафедри фізкультури т. Жильова про спартакиаду народів СРСР відбулися показові виступи гімнастів т. Клименка і Мозгового" [7, с. 4].

Таким чином, починаючи з 1944 р. не дивлячись на складні економічні та побутові умови в м. Ніжині починається відродження спортивного життя. Спортивними центрами, як правило, виступали навчальні заклади міста. Про спортивні досягнення ніжинських студентів у 1943-1956 рр. ми дізнаємося зі статей, що друкувалися в той час на шпальтах регіональних газет. В місті активно проводяться змагання зрізних видів спорту. Аналізуючи матеріали регіональної преси приходимо до висновку, що особливо популярними були такі види спорту: волейбол, легкоатлетичні змагання, шахи та шашки, гімнастика, зимові види спорту тощо. Із року в рік спортивне життя краю поступово набирало масовості, хоча й мало певні недоліки в налагодженні спортивної інфраструктури міста. На початку 1950-х років спортивно-масове життя в місті значно покращилось завдяки активному залученню до нього молодого покоління, зокрема й студентів, створенню спортивних майданчиків, організації нових спортивних товариств, поява в місті цілої плеяди талановитих фізкультурних працівників.

Література

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВДАЧОН). – А. Гордієнко. Успіхи ніжинських фізкультурників // Радянський Ніжин. – 1950. – 20 серпня (№100).
2. ВДАЧОН. – А. Суханов. Свято фізкультурників // Радянський Ніжин. – 1944.- 13 липня (№47).
3. ВДАЧОН . – В. Желев. На лижах – до виборців // Радянський Ніжин. - 1953. – 18 лютого (№18).
4. ВДАЧОН . – В. Коршукова. Фізкультурники педагогічного інституту // Радянський Ніжин. - 1953. – 23 жовтня (№127).
5. ВДАЧОН . – В. Любимов. Переможці змагань // Радянський Ніжин. - 1950. – 8 вересня (№108).
6. ВДАЧОН . – В.Усенко. Спортивний вечір // Радянський Ніжин. – 1956. – 20 січня (№9).
7. ВДАЧОН . – Г.Маслак, Т.Охріменко. За високу спортивну майстерність // Радянський Ніжин. - 1951. - 24 жовтня (№127).
8. ВДАЧОН . – Г. Ріпка, М. Браєр. В час зимових канікул// Радянський Ніжин. – 1951. – 17 січня (№9).
9. ВДАЧОН . – Г. Шуман. Спортивні змагання // Радянський Ніжин. – 1952. – 9 липня (№82).
10. ВДАЧОН . – 3 плану проведення святкування 1 травня по місту ніжину // Радянський Ніжин. - 1948. – 21 квітня (№46).
11. ВДАЧОН . – М. Павлов. Успіхи ніжинських легкоатлетів // Радянський Ніжин.-1947. – 28 вересня (№117).
12. ВДАЧОН. – М.Повстяний. Результати шашечного турніру // Радянський Ніжин. – 1955. – 16 березня (№32).
13. ВДАЧОН . – О.Єрмілова. Найсильніші в місті // Радянський Ніжин. – 1956. – 6 січня (№3).
14. ВДАЧОН . – О.Єрмілова. Шахово-шашковий турнір // Радянський Ніжин. - 1952. – 21 березня (№127).
15. ВДАЧОН . – О. Стоян, І.Янченко. Подбати про обладнання катка // Радянський Ніжин. – 1956. – 20 січня (№9).
16. ВДАЧОН. – П. Засць. Обласна спартакиада ДСТ "Більшовик" // Радянський Ніжин. - 1948. – 11 липня (№82).
17. ВДАЧОН. – П. Кікалов. Перемога ніжинських волейболісток // Радянський Ніжин. - 1952. – 8 серпня (№95).
18. ВДАЧОН. – Спортивне свято //Деснянська Правда. – 1945.- 6 листопада (№219).
19. ВДАЧОН. – Сьогодні на стадіоні // Радянський Ніжин. – 1946. – 21 липня (№95).
20. ВДАЧОН . – А. Суханов. Свято фізкультурників // Радянський Ніжин. – 1944. – 13 липня (№47).
21. ВДАЧОН. – Фізкультурна естафета // Радянський Ніжин. – 1946. – 6 листопада (№5).
22. ВДАЧОН. – Ф. Дусь. Лижний агіткультперехід // Радянський Ніжин. –1951. – 4лютого(№16).
23. ВДАЧОН . – Ф. Дусь. Лижні змагання // Радянський Ніжин. - 1951. – 14 березня (№32).
24. Петренко Л. Б. Ніжин: місто спортсменів/ Петренко Л. Б.- Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. – 544 с.

УДК 551.582(477.51)

ЖІНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ: РЕАЛЬНІСТЬ ТА СПОДІВАННЯ

Терещенко М.О., студент III курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Страшко Є.М.**, кафедра історії України та політології

Із часу здобуття незалежності України бере відлік новий виток активізації уваги до жіночої проблеми в українському суспільстві загалом, і як такого, представництва жінок в українській політиці. На даний час ці питання у сучасних гуманітарних науках набувають все вищого рівня дослідження та публічного обговорення. Цьому сприяють й ряд міжнародних зобов'язань України та практичні результати досвіду демократичних країн, де внаслідок вирішення гендерних проблем вдалося досягнути істотного покращення рівня соціального добробуту та суспільного статусу жінок. Прикладом, насамперед, можуть слугувати Скандинавські країни, де за порівняно короткий період часу в ході продуманої гендерної політики було досягнуто найвищих показників у Європі за стандартами рівня життя населення.

Важливим каталізатором до актуалізації гендерної проблеми в українській політиці також є соціально-економічна ситуація в державі. Ґрунтуючись на різноманітних висновках ООН і порадах міжнародних громадських організацій, прогнозується, що покращення гендерного балансу в політичній сфері української держави вдасться подолати негативні проблеми сьогодення [5, с.8]. Особливе значення вирішення гендерного питання в політичній сфері та ліквідації будь-якої дискримінації має з огляду на перспективу євроінтеграції України, адже на порушенні цих двох принципів постійно наголошують європейські політики [3].

Незважаючи на міждисциплінарний характер і актуальність політичного аспекту гендерної проблематики, у сучасних наукових дослідженнях лише починається ґрунтовна розробка даного питання. У цьому сенсі доцільно відзначити серед вітчизняних науковців праці Т.Мельник, Н.Грицяк, О.Кулачек, С.Павличко, О.Кремльової, І.Жеребкіної, Ю.Ковалевської, Н.Шевченко. Особливо варті уваги статті з гендерної теорії Н.Шевченко [7] та монографія Т.Мельник "Гендерна політика в Україні" [4]. Також викликають творчий інтерес публікації на сторінках газет "Українська правда", "Дзеркало тижня", "День", на яких можемо знайти оперативну подану інформацію щодо гендерних перспектив у сучасній Україні та світі.

Об'єднавчою ознакою більшості праць, які торкаються політичного аспекту гендерних питань є зосередження науково-дослідницької уваги на теоретичному досвіді закордонних колег і адаптації його до українських реалій. Безсумнівно, що теоретико-методологічні напрацювання американських і західноєвропейських колег є позитивними для розуміння гендерної проблематики в цілому. Проте фотографічне копіювання західних ідей і гіпотез на українському ґрунті навряд чи може дати бажаний результат, адже в українських реаліях спостерігається суттєва відмінність, що зумовлена соціально-політичним устроєм.

Проявом цього дисонансу можуть слугувати такі показники: у період Радянського Союзу в Україні, як в інших республіках, існувала своєрідна негласна квота, що коливалася у межах 30% на представництво жінок у складі Верховної Ради. Вона почала діяти з 1980 року, після ухвалення конвенцією ООН про дискримінацію жінок. Зазначений рівень представництва жінок у тогочасних умовах було легко забезпечити, оскільки вибори проходили на безальтернативній основі. На виборах 1990 року, що вперше проходили на альтернативній основі, у Верховну раду України потрапило лише 3% жінок. Такий цей результат можна вважати прецедентним і показовим у розумінні гендерної рівності населення України. Проте, у ВР України другого скликання за результатами виборів 1994 року представництво жінок збільшилося до 5,7%. Протягом періоду незалежності до 2012 року даний показник коливався у межах 5-8%. Лише на парламентських виборах минулого року жінки нарешті отримали 10% депутатських місць. Варто сподіватися, що в найближчому майбутньому подібне стане початком гендерної рівноваги в українському політичному соціумі.

У даній статті автор на основі аналізу чинного складу ВР України спробує охарактеризувати представництво українських жінок у високій політиці.

Узагальнений образ представниць прекрасної статі у ВР України VII скликання виглядає наступним чином: жінка 47 років, з вищою освітою (до слова, лише одна представниця має загальну середню освіту), в минулому – займалася бізнесом, або працювала на державній

службі чи у партійних структурах. Середній річний дохід за результатами 2011 року – 780 366,24 грн. При цьому, середній дохід членів сім'ї парламент арки – 480 473,33 грн. Вочевидь, у своїх родинях головують саме вони. Найбільший дохід за декларацією складає 8 млн. грн. за рік. В цілому серед 43 українських парламент арок, 7 мають щорічний дохід більше 1 млн. грн. Лише дві представниці мали у 2011 році дохід менше 10 тис. грн., решта заробляли десятки чи то сотні тисяч гривень [1]. Судячи з доходів представниць парламенту вони повинні були б подбати про добробут й соціально незабезпеченого населення України, що, на жаль, на практиці не виявляється у їхній законотворчій діяльності.

Жінки в українському парламенті поступаються своїм колегам-чоловікам у розробці законів. Переважно вони працюють над законопроектами у сферах економіки та фінансів – 21,6%, державного управління та місцевого самоврядування – 16,67%, соціальної політики – лише 11,11% [1]. Отже, у сфері, де в першу чергу очікувалася діяльність представниць парламенту, ми спостерігаємо її невисокий рівень, натомість неофіційно задекларовані обов'язки за українськими парламентарками реально не виконуються.

Можливо, найбільшим часом розв'язання проблем у соціальній сфері покращиться у зв'язку з діяльністю Міністерства соціальної політики, яке очолила єдина жінка в уряді України, Наталія Королевська. Нагадаємо, що програма політичної партії, яку вона очолює, відрізняється від більшості програм інших партій України, насамперед, високою увагою до гендерних і соціальних проблем сучасної українського суспільства [2, с.9]. Зрозуміло, без підтримки українського парламенту діяльність Міністерства не зможе стати ефективною.

Причинами пасивного ставлення Верховної Ради до гендерних і соціальних проблем жіночої частини парламенту в українському суспільстві слугує ряд факторів, які притаманні лише для української політики. У першу чергу слід наголосити, що українська політика, особливо законодавча гілка влади, віддзеркалює інтереси різних представників середнього або великого бізнесу України. Підтвердження тому необхідно шукати в результатах останніх парламентських виборів. Натомість діяльність жінок у парламенті нерідко зводиться до формального представництва. Наприклад, за 3 місяці роботи шестеро (серед них дві мільйонерки) із 43 представниць парламенту не зареєстрували жодного законопроекту, не зробили жодного виступу та не подали жодного депутатського запиту [1].

Наступною важливою причиною слід назвати помилкову думку у суспільстві, що поведінка політика почасти залежить від його статі. Наукові ж розвідки доводять, що у політиці не існує суто чоловічої або суто жіночої моделі поведінки. Проте, сформовані у суспільстві ментальні асоціації щодо гендерних якостей безпосередньо впливають на політичну картину у державі. Політикам-чоловікам суспільство приписує маскулінний тип поведінки, а жінкам – фемінний [6, с.80]. За таких політичних стереотипів і реаліях потрапити на високі державні посади жінкам часто доводиться переймати гендерні якості, що більше притаманні для чоловіків: надмірна амбітність, цілеспрямованість, прояви авторитаризму. Такими прикладами в українській політиці можна назвати Ю.Тимошенко, Н.Вітренко, а серед представниць-політиків зарубіжних держав – М.Тетчер, К.Райз, А.Меркель. Більше того, наразі підміни гендерних якостей можна спостерігати й негативні наслідки, що проявляються серед представниць української політики: злиття із чоловічою партійною масою, за якої не витримують жорсткої конкуренції та поступаються реальною владою у законотворчих комітетах.

Подолання теперішньої ситуації в українській політиці найперше, потрібно проводити шляхом запровадження партійних квот на представництво жінок у парламенті. Ефективність квотування перевірена і підтверджена загальноєвропейським політичним досвідом. По-друге, не менш важливою для України є проблема формування громадської думки щодо потреб вирішення гендерних проблем у політичній сфері, без якої наше суспільство приречене залишатися на рівні 1994 року. Нарешті, значна роль у вирішенні гендерних проблем належить сучасній українській молоді, яка легко сприймає позитивні тенденції політичного розвитку і апробований демократичний досвід світової спільноти.

Література

1. Андрушко С., Борзіло І. Жінка-депутат в Україні – заможна та непублічна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/03/8/6985136/>
2. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012 року. – Луцьк: ВМА "Терен", 2012. – 68 с.
3. ООН обнаружила в Украине отсутствие гендерного равенства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/oon-obnaruzhila-v-ukraine-otsutstvie-gendernogo-ravenstva-118152_.html
4. Мельник Т. М. Гендерна політика в Україні. – К.: Логос, 1999. – 191 с.
5. Пиляєва Л. В. Участь жінок у політиці: міжнародний досвід та українські реалії. – Вип. 41 // Гілея. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010.
6. Терлецька І. Гендерні аспекти політики: спроба синтезного аналізу // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – № 3.
7. Шевченко Н.В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні // Український історичний журнал. – 2001. – №1.

УДК 930.2 (477) "1941/1943"

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ОФІЦЕРІВ-ТАНКІСТІВ І ЛЬОТЧИКІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА МЕМУАРНОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ)

Тищенко Т.А., студентка IV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Луняк Є.М.**, кафедра історії України та політології

Друга світова війна 1939-1945 рр. займає особливе місце в історії нашої держави. Вона стала небувалим за своєю жорстокістю випробуванням всіх матеріальних і духовних сил Радянського Союзу і стала найбільш суворою перевіркою бойових якостей Червоної Армії. Народи СРСР самовіддано захищали свій спільний дім, свою Батьківщину від навали гітлерівської Німеччини та її союзників по фашистському блоку. Наші Збройні Сили виконували також нелегку, але благородну місію визволення народів Європи від фашистського поневолення.

Останнім часом все більше дослідників звертаються до тем присвячених не безпосередньо ходу Другої світової війни, а її іншій стороні – життю як простого солдатства, так і офіцерства. Не дивлячись на велику кількість публікацій, присвячених радянській армії, актуальним залишається на сьогодні вивчення повсякденних турбот представників офіцерства різного роду військ [4; 9].

Метою даної статті є висвітлення особливостей життя офіцерів Радянської армії на основі мемуарів та спогадів учасників.

Мільйони чоловіків та жінок вимушені були залишити спокійне та мирне життя і вчитися іншого ремесла. Учорашні вчителі, інженери, прості робочі ставали танкістами, розвідниками, пілотами, артилеристами. Вони навчилися професійно воювати, виживати та перемагати. Така ж доля чекала і на молодих офіцерів. Вони, пройшовши скорочений курс підготовки, потрапляли одразу на фронт, де, якщо встигали, могли поспілкуватися з досвідченими фронтовиками. Проте таке траплялося досить рідко, часто прибувши до якої-небудь частини, вже наступного дня вони йшли в бій, лише з тими знаннями, які встигли отримати під час короткої підготовки.

Строки перебування на посадах основних командних категорій Червоної Армії до початку Великої Вітчизняної війни (у відсотках до чисельності відповідної посадової категорії) [3, 152]:

Отож, більшість офіцерів – це молоді недосвідчені командири, яких доля змусила самим вчитися військового ремесла.

Можна знайти багато інформації про хід бойових дій, про переміщення військ і плани наступів, але досить мало інформації про те, як проходило їх звичайне, повсякденне життя. Отже, на основі мемуарів та спогадів я спробувала дослідити даний аспект.

Танкісти. Читаючи спогади офіцерів – танкістів, можна змалювати загальну картину їхнього побуту. Чого лише вони не пережили за ці жахливі роки війни! Умови життя були досить складними. Пройшовши скорочений курс навчання, замість 2 років, лише 3 місяці, молоді командири відправлялися на фронт. Вже тут, самостійно, у справжніх умовах бою вони проходили бойове хрещення. Танк ставав для них справжнім домом. Ось, що згадує про умови життя лейтенант, командир танка Микола Александров: " Я за всю війну не одного дня не спав на кроваті: то на нарах, то на досках. Механики-радисти обычно у себя на сидениях устраивались, а мы на боеукладке. Иногда доску на борту возили: внутрь на погон башни поставишь и спишь..." [1, 100].

Должности	Сроки пребывания в должности				
	до 3-х м-цев	3-6 м-цев	от 6 мес. до 1 г.	1-2 года	более 2-х лет
Командующие войсками ВО	17,6	23,5	29,4	17,6	11,9
Командующие армиями	50,0	15,0	25,0	-	10,0
Командиры корпусов*	20,5	29,0	27,4	11,6	11,5
Командиры дивизий **	19,5	30,0	20,5	21,5	8,5
Командиры авиакорпусов	-	100	-	-	-
Командиры авиадивизий	-	91,4	-	6,9	1,7
Всего	18,3	37,0	19,7	16,7	8,3

* Стрілкових, кавалерійських, механізованих

** Стрілкових, кавалерійських, танкових, моторизованих

Якщо танкова частина переходила до оборони або займала позицію в засаді, тоді для танків рилися спеціальне земляне укриття – капанери. Зима, сніг, мерзла земля і чотири лопати. Згадує про це Григорій Шишкін, лейтенант, командир танку, який разом зі своїми підлеглими рив укриття: "Ты попробуй зимой выкопать яму 3 метра шириной, 6 метров длиной и почти 2 метра глубиной. А бывало, только вкопаешь танк, и команда: "Заводи машину!", переезжаешь и копаешь на другом месте..." [1, 69].

Взимку танк промерзав і ставав справжнім холодильником. Тоді екіпаж виривав траншею і заганяв на неї зверху танк. Під днище устанавлювалася спеціальна танкова пічка, яку топили дровами. Пічка була потрібна для того, щоб підігрівалося і не замерзало масло у двигуні і танк можна було швидко завести. Вона ж слугувала джерелом тепла і для танкістів. В холодний час біля пічки збирався увесь екіпаж. Спали також тут. Дно траншеї застеляли гілками та шинелями, брезент прикривав прогалини. Було не дуже зручно, але набагато тепліше, ніж в самому танку.

Танкісти завжди спочатку приводили в порядок свою техніку, і лише потім себе. Екіпаж, не дивлячись на чин, заправляв машину паливом, чистив гармату, загрузав боеприпасами, перевіряв приціл, техніку. Лише після підготовки машини можна було помитися, поголитися, поїсти і найголовніше – поспати.

Читаючи спогади ветеранів війни, мимоволі розумієш через що пройшли ці люди, адже жили вони у спартанських умовах: під час наступу помитися та переодягнутися можливості не було: "Иной раз целый месяц не мог помыться, а иной раз нормально, раз в 10 дней помоешься. Баню делали так: в лесу строили шалаш, покрывали его лапником, на пол так же лапник. Собиралось несколько экипажей: один топил, другой дрова рубит, третий воду носит...", – згадує Шишкін [2, 56].

Ситуація з продовольством була доволі непоганою. В період довгих боїв танкістам їжу переважно доставляли під кінець дня: сніданок, обід і вечеря. Офіцерам передбачався додатковий пайок, до якого входили цукор, масло і цукерки. Їсти на самоті командир вважав не пристойним по відношенню до своїх бойових товаришів, тому ділилися з екіпажем. Продовольчі запаси екіпажу зберігалися в танку. Під час наступу вони були єдиним джерелом харчування. "Снабжение у танкистов всегда было хорошим. Конечно продуктовые трофеи были для нас дополнительным пайком, а танковые всегда съедали еще до боев. А вдруг мы сгорим? Так зачем добру пропадать?...", – ділився своїми спогадами М. Шистер, сержант, командир башні) [5, 39].

Також у своїх спогадах ветерани розповідають про продукти, які їм приносило мирне населення. Не обходилося і без спиртного. Вечором, після бою, можна було випити "наркомівських" 100 грамів. Але перед боєм досвідчений командир завжди забороняв пити спиртне своєму екіпажу.

Старалися танкісти носити одяг без зайвих карманів – щоб нічого не заважало покинути палаючий танк, адже на все було лише 2 – 3 секунди. Існує досить багато свідчень у спогадах, коли через те, що одяг був не зручним для маневру (пальто, велика кількість карманів, різних нашивок) танкісти гинули, не встигаючи виліз з палаючого танку.

Спогади офіцерів показують, що їхнє життя майже не відрізнялося від життя звичайних солдатів. Ті ж самі умови життя, разом пережите і горе, і радість.

Льотчики. Людину, яка могла управляти літаком, дуже поважали, адже вони були у той час великою рідкістю. Молодь прагнула літати. Йшла війна і фронт потребував досвідчених пілотів, а їх було обмаль. В училищах, де готували нових пілотів, підготовка тривала лише кілька

місяців. Вивчали теорію, проходили легку підготовку і відразу ж потрапляли на фронт. Ветеран-льотчик С. Горєлов згадував: "Весна и лето 1942-го года были самыми страшными днями войны. Жара стояла такая, что сил не было вылезти, пока самолет заправляют для нового вылета. Девушка стакан компота принесет – и больше ничего не хочется" [7, 86].

Жили пілоти, як правило, в селах за 3-4 кілометри від аеродрому. Як це організувалося? Звільняли найбільший будинок і заселяли туди велику ескадрилью – 12 чоловік. В будинку робили нари, на них стелили солому, а зверху брезент. Кожному пілотові видавали ковдру – ось і вся постіль. Зверху, на стелі, пілотам малювали карти і плани територій, на яких відбуватимуться польоти. У вільні хвилини відпочинку, між боями, пілоти вивчали ці карти. Згадує А. Борбун: "В любом месте, где мы останавливались, техники переносили на потолок карту района боевых действий, а уже на печках и стенах мы сами дорисовывали карты каких-то дополнительных районов. Соответственно, когда мы отдыхали, то вольно-невольно смотрели на эти карты и запоминали" [10, 126].

Годували пілотів гарно. За встановленою нормою в їдальнях їх обслуговували офіціантки. Але, якщо вільоти були один за одним, і часу на похід до їдальні пілоти не мали, то їжу доставляли прямо до літаків. До пайку входили: вершкове масло, цукор і шоколад. Брали продукти пілоти і з собою. На випадок аварійної посадки в кабіні завжди знаходився недоторканий, аварійний запас – шоколад, банки зі згущеним молоком, тушонкою і галетами. Даний запас рятував пілота і допомагав вижити на території, яку контролювали ворожі сили. Отримували пілоти і горілку, про те, лише після бойових вильотів – 100 грамів перед вечерею. Командир, який розумів, як небезпечно випивати перед боєм завжди слідкував за пілотами. Та й самі пілоти чудово розуміли, яку небезпеку в собі несе політ в нетверезому стані. "Того, кто позволял себе выпить, как правило, сбивали. У пьяного реакция не та. А что такое бой? Ты не собьеш – тебя собьют", - свідчив Горєлов [8, 84].

Горілку, після того як ескадрилья відлітала, розливав командир. І від того, скільки кому він наливає (більше чи менше 100 грамів), пілоти розуміли, як вони сьогодні відлітали. Ось як згадує про це Г. Кривошеєв: "Командир эскадрильи начинал разливать по стаканам. Если полные 100 грам – значит заслужил, если чуть больше – значит отлично справился с заданием. А недолил – значит отлетал плохо. Все это молча. Все знали, что это оценка его действий за прошедший день" [6, 45].

Пілотам також видавали цигарки, як правило "Беломор", по одній пачці в день. На тривалий час їх не вистачало, адже що таке політ? Це небезпека, відчуття смерті, страх, але водночас і відчуття волі, сили. Тому по приземленні курили багато, по декілька цигарок, та й завжди ділилися з друзями.

Говорячи про екіпіровку пілотів, треба розуміти умови бою. Бій вимагав пильності увесь час, не можна було просто керувати літаком, пілот повинен був постійно дивитися на всі чотири сторони. Від того, чи міг він слідкувати за ситуацією ззовні – залежало його життя. Отож, і одяг повинен бути зручним. Пілоти користувалися шкіряними шоломами з застілками, які надійно фіксували його на голові. Як правило, літали в чоботях та гімнастках разом з бойовими нагородами, іноді в комбінезонах. Зимом пілотам видавали теплі хутряні куртки, але їх одягали не всі. Такий одяг заважав дивитися по сторонам, сковував рухи. "Истребитель первым делом должен знать, что у него сзади твориться, а с меховым воротником ничего не видно. Я отдавал куртку и летел в гимнастике", – згадує Кривошеєв [5, 147].

Пілоти увесь час повинні були дивитися навколо себе, вертити головою на всі сторони, щоб помітити наближення ворога і не бути застигнутими зненацька. Вертіння головою натирало шию коміром гімнастери до крові. Тому те, що пілоти носили білі шовкові хустинки – це не просто прикраса, спосіб виділитися, а необхідність.

Пілотом бути не легко. На початку Другої світової війни їх гинуло дуже багато: молоді офіцери, пройшовши занадто короткий курс підготовки, отримували нелегке завдання – самостійно, майже без будь-якої практики, за лічені секунди приймати рішення, від яких залежало життя.

Мемуари учасників Другої світової війни – це важливі джерела інформації. Вони розповідають про те, як жили солдати в той час, дають змогу дослідити безпосередньо все те, що на них впливало. Адже війна – це не лише бої, а і звичайні, характерні для воєнного часу будні. Офіцери – це ті ж самі солдати, лише відмінність в тому, що на їхніх плечах лежала відповідальність за виконання конкретних завдань, за долю своїх друзів та близьких, за всіх тих, кого вони захищають. Таким чином, дослідження даної проблеми є важливим для розуміння внеску офіцерів Червоної Армії у перемогу в ході Другої світової війни.

Література

1. Дрabbкин А. Танкисты. "Мы погибали, сгорали..." – М.: Яуза, Эксмо, 2012.

2. Жилин В. А. Герои-танкисты 1941-1942 гг. – М.: Эксмо, Яуза, 2008. – 576 с.
3. Кривошеев Г. Ф. Россия и СССР в войнах XX века: потери вооруженных сил. Статистическое исследование / Под ред. Кривошеева Г. Ф. – М.: Олма-Пресс, 2001.
4. Крысов В. С. "Батарей, огонь!". – М.: Яуза, Эксмо, 2007.
5. Лоза Д. Ф. Танкист на "иномарке". – М.: Яуза, Эксмо, 2005.
6. Лукашин В. И. Против общего врага. – М.: Воениздат, 1976.
7. Савицкий Е. Я. Полвека с небом. – М.: Воениздат, 1988.
8. Степаненко И. Н. Пламенное небо. – К.: Политиздат, 1983.
9. Трофимов А. Р. Крылом к крылу. – М.: Воениздат, 1975.
10. Чечельницкий Г. А. Сражались летчики-истребители. – М.: Воениздат, 1964.

УДК 94(3)

"ХРИСТИЯНСЬКИЙ СВІТ" В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЗА ПРАЦЯМИ ЖАКА ЛЕ ГОФФА ТА АРОНА ЯКОВИЧА ГУРЕВИЧА

Цись В.П., магістрант історико-юридичного факультету
Науковий керівник: к. і. н., доц. **Самойленко О.Г.**, кафедра всесвітньої історії

Актуальність теми пов'язана з тим, що праці цих учених отримали всесвітнє визнання, перекладені багатьма мовами і є зразком для істориків-медієвістів, але, на жаль, творчий доробок Ж. Ле Гоффа і А.Я. Гуревича ще не було достатньо досліджено та проаналізовано на предмет осмислення його в курсі історії Середніх віків у вищій школі. Тому, на нашу думку, досить актуальним є проаналізувати їх роботи та створити загальну картину бачення ними людей минулого.

Слід відмітити, що Жака Ле Гоффа і Арона Яковича Гуревича об'єднує не тільки приналежність до певного покоління, а й досліджуваний ними період, об'єкти, методологія та сфера досліджень. Ж. Ле Гофф одним із перших у Франції, а А.Я.Гуревич – перший, в СРСР, звернулись до дослідження ментальностей, предметом яких були способи набагато поширенішого – буденне мислення, ідеї і способи поведінки та ін., використовуючи у своїх дослідженнях залишки усної традиції. Їх можна віднести до тих істориків, які виступають за розширення історичних джерел. Для них великий інтерес викликають літературні пам'ятники і предмети, що формально належать до об'єктів історії мистецтва. Але твір мистецтва сприймається істориком не як естетична цінність, а саме як предмет, як історичний документ.

Хронологічні межі роботи охоплюють добу Середньовіччя, період з V по XV ст. Вибір нижньої межі роботи зумовлено занепадом Риму та початком розселення варварських племен у Західній Європі. Верхня межа досліджена зумовлена початком поширення елементів ренесансу і встановленням феодалізму та буржуазних відносин в Європі, саме в цьому відтинку часу ми вже не можемо говорити про цілісний образ Середньовічної людини.

Основою для написання даної роботи є аналіз праць двох істориків -медієвістів – Жака Ле Гоффа та Арона Яковича Гуревича. Оскільки виключно їх праці є історіографічним джерелом дослідження, то ми не виділяємо їх окремо за якимось критерієм, адже усі вони є однаково важливим та цінним матеріалом, незалежно від того, чи стали вони всесвітньо відомими, чи є невеликими рисами з певної проблеми.

Якщо говорити про тематику робіт Ж. Ле Гоффа, то основна маса їх присвячена проблемам часу і простору, ідеям, уявленням, образам, сновидінням, тобто тому, чому не надавали великого значення інші історики, зосереджуючись на матеріальних речах чи матеріальних проявах людської ментальності. Ле Гоффа можна назвати одним із найбільших новаторів у плані проблематики та об'єктів дослідження.

На відміну від Ж. Ле Гоффа, А.Я.Гуревич більшу увагу приділяв матеріальній стороні історії, що було пов'язано з ідеологічними рамками, у які були поставлені тогочасні радянські історики. Але А.Я.Гуревич починав свою діяльність у період "відлиги" і був прихильником "шістдесятників" це вплинуло на його світогляд, і за це йому довилось поплатитись власною кар'єрою.

Насамперед слід відмітити, що найбільш блискучий "зовнішній" прояв християнства відбувся близько X ст. Широке будівництво, безумовно, зіграло важливу роль у прогресі середньовічного Заходу в період між X і XIV ст., перш за все, за рахунок стимулювання економіки. Зростання виробництва будівельних матеріалів (камінь, деревина, залізо), поява більш досконалих технологій і виготовлення знарядь праці для цього виробництва, транспортування і

підйом каменю і значних мас, праця найманої робочої сили, фінансування робіт – все це зробило будівництво центром першої і майже єдиною середньовічної індустрії.

Але цей будівельний бум не був первинним явищем. Він відбувся у відповідь на певні потреби, серед яких головною була необхідність розмістити більш численне населення. Звичайно, не завжди є прямий зв'язок між розміром церкви і числом парафіян. Міркування престижу і набожність в такій же мірі спонукали до великих розмірів.

До збільшення чисельності населення, на думку Ж. Ле Гоффа, призвела так звана аграрна революція X-XIII ст., збільшення кількості населення скромно проявилось в каролінзьку епоху, потім поступово наростало до 1000 року, після якого відбулося значне прискорення росту. Ця революція змушувала шукати нові способи господарювання, та розширення посівних площ. Найчастіше нові поля були лише продовженням старих і являли собою поступово розширювані в навколишніх цілинних землях і пасовищах прогалини. Новаторства примушували людей відступати спалювати чагарники, але вони рідко наступали на ліси, як через недосконалість знарядь праці (головним засобом середньовічних розчисток було тесло, а не сокира), так і тому, що сеньйори бажали зберегти місця полювання, а сільські громади не хотіли надмірно скорочувати лісові ресурси.[7; 112]

У той час, коли Єрусалим володів увагою західних людей, інші міста, більш реальні і більш відкриті земному майбутньому, розвивалися на самому Заході. Міста були породжені не тільки торгівлею, але також і підйомом сільського господарства на Заході, яке стало краще забезпечувати міські центри припасами і людьми.

Але міста грали також і роль торгових вузлів, яка в історичній літературі, була за ними справедливо визнана, хоча її значення було трохи перебільшене. Переміщення центру ваги культури, завдяки чому першість від монастирів відійшла до міст, ясно виявилось в двох галузях – в освіті та архітектурі.

Новий образ мистецтва – готичний – з'явився в місті, а будівництво міських соборів стало його найвищим досягненням. Іконографія цих соборів висловлювала дух міської культури.

Вклад церкви в піднесення християнського світу був одним з головних. Не можна, правда, сказати, що вона безпосередньо грала істотну роль в економічному розвитку, як це, сильно перебільшували раніше. Попри це церква була вельми діяльною в економічній сфері. На початковій стадії піднесення вона вкладала кошти, якими вона одна лише і володіла. Починаючи з 1000 р., коли економічний підйом, особливо розвиток будівництва, зажадав фінансування, яке не могло бути забезпечено звичайним перебігом господарського життя, церква витягла накопичені нею скарби і пустила їх в обіг. Звичайно, це робилося під виглядом дива, але чудотворні покриви не повинні приховувати від нас економічних реалій. Коли єпископ чи абат бажав розширити, перебудувати собор чи монастир, він відразу ж знаходив чудесний скарб, який дозволяв йому якщо не повністю здійснити задумане, то щонайменше приступити до будівництва.

Церква протягом всього цього періоду протегувала купцям і допомагала викоріненню упередження проти них, з-за якого пустопорожній клас сеньйорів зневажав їх. Церква здійснила реабілітацію діяльності, що забезпечило економічний підйом, і з праці, як кари, згідно якої, у книзі Буття, людина повинна заробляти хліб насущний у поті чола, зробила засіб порятунку.

Також відбулись зміни і у суспільному житті, західна література почала описувати християнське суспільство за новою схемою, яка відразу ж отримала визнання. "Трилийкий люд" складав суспільство: священники, воїни, селяни. Три категорії були різні, але доповнювали одна одну: кожна потребувала іншу. Їх гармонійна єдність і була "тілом" суспільства. [3; 66]

Але частіше суспільство мислилося в протистоянні двох груп: в певній перспективі ними могли бути клірики і миряни, якщо ж мова йшла лише про світське суспільство, то – сильні і слабкі, більші і менші, багаті і бідні, з юридичної точки зору говорилося про вільних і невільних.

Порушувались права церкви на одноосібність економічної влади. Таким порушником став клас купців, чия поява ознаменувало перехід від закритої (церква) до відкритої економіки – клас могутній економічно що виявляв незадоволення підпорядкуванням священикам та воїнам. Виразно видно, як традиційне середньовічне суспільство намагалось знайти один з консервативних варіантів рішення: так, наприклад, в англійській проповіді XIV ст. можна прочитати, що Бог створив кліриків, дворян, селян, а диявол – бюргерів і лихварів, а німецька поема XII ст. стверджувала, що четвертий клас, клас лихварів ("Wucher"), править трьома іншими.

Конфлікт розгортався також між священним владикою і государем. Кожна зі сторін намагалася вирішити його на свою користь. Сполучаючи обидві влади у своїй особі, папа ставав імператором, король ставав священиком. Кожен намагався реалізувати по-своєму єдність духовної і світської влади.

Середньовічне право дуже довго не визнавало класового розпаду суспільства. Закони єдності виявилися вельми довговічними. З римського права до канонічного прийшла максима, якою керувалася вся середньовічна юридична практика: "Що стосується всіх, має бути схвалене

всіма". І порушення одностайності розглядалося як скандал. Теологи і декретисти XIII ст. з сумом констатували, що "природа людська схильна до розбіжностей", вбачаючи в цій зіпсованості результат первородного гріха. Схильності середньовічного розуму були такі, що постійно викликали до життя всілякі громади та групи, звані тоді "університетами". Під цим терміном розумілася тоді будь-яка корпорація або колегія, а не тільки університети в нашому розумінні. Ідея групи невідступно переслідувала середньовічну думку, яка намагалася визначити найменше число складових її осіб. Головним завданням було не залишати індивіда на самоті. Від одинака слід було чекати лише злодіянь. Відокремлення вважалося великим гріхом. [3; 71]

Намагаючись наблизитися до людей Середньовіччя в їх індивідуальності, ми незмінно переконуємося, що індивід, що належав, як і в будь-якому іншому суспільстві, відразу до декількох громад і груп, не стільки утверджувався, скільки повністю розчинявся в цих спільнотах

Із розширенням влади королів більшу роль почало відігравати світське судочинство. Серед функцій, відібраних феодалами у публічної влади, судова залишалася найважчою для всіх залежних від сеньйора людей. Без сумніву, васал викликався до суду частіше, щоб сидіти на ньому поруч із суддею або навіть замість нього, ніж щоб бути обвинуваченим, але і він підпорядковувався вердиктам суду за свої правопорушення, якщо сеньйор володів правом тільки "нижньою юстицією", або за свої злочини, якщо сеньйору належала й "вища юстиція". В'язниця, шибениця, ганебний стовп – ці похмурі продовження сеньйоріального трибуналу швидше символізували придушення, ніж правосуддя. Прогрес королівської юстиції, крім поліпшення роботи правосуддя, допомагав емансипації людини, чії права краще були захищені в такій широкій спільності, як королівство, ніж у такій вузькій і тому більш скромній і переважаючій, як сеньйор. Але прогрес цей був вельми неквапливим. Людовік Святий, государ з числа найбільш стурбованих усуненням несправедливості і зміцненням авторитету королівської влади, ставився до сеньйоріальної юстиції з незмінною повагою. Гільом де Сен-Пату наводить з цього приводу показовий анекдот. На кладовищі церкви в Вітрі король в оточенні натовпу слухав проповідь домініканця брата Ламбера. Неподалік у таверні так галасувало "збіговисько людей", що заглушало мову проповідника. "Блаженний король запитав, під чією юрисдикцією знаходиться ця місцевість. Йому відповіли, що під королівської. Тоді він наказав сержантам втихомирити людей, заглушують слово Боже, що і було виконано". Біограф государя зауважує: "Вважають, що блаженний король запитав, під чією юрисдикцією ця місцевість, з побоювання зазіхнути на права, що йому не належали".

Подібно до того, як спритний васал міг використовувати для своєї вигоди множинність і часом суперечливість своїх ленних зобов'язань, так і винахідливий підданий сеньйора міг уміло виплутатися зі складного становища. Але народна маса все частіше відчувала додатковий гніт.

Сільські громади часто з успіхом чинили опір сеньйоріальним вимогам. Їх об'єднувала економічна база. Вони управляли, розподіляли і захищали випаси і громадські лісові угіддя, які мали життєво важливе значення для більшості селянських сімей, забезпечуючи їх дровами і підніжним кормом для свиней і кіз. І все ж у сільській громаді не було рівності. Кілька домашніх господарів – найчастіше ними були багаті селяни, але іноді просто нащадки найбільш шанованих родів – панували в громаді, вирішуючи її справи для своєї вигоди. Вони часто утворювали гільдію або братство, оскільки сільська громада, як правило, не була спадкоємицею первісної сусідської громади, але була більш пізнім соціальним формуванням, сучасним рухом, який увінчався розквітом X-XII ст. та створенням нових інститутів.

У місті корпорації і братства, які забезпечували економічний, фізичний і духовний захист своїх членів, також не були тими егалітарними інститутами, якими їх часто уявляють. Вище корпорацій перебувала група багатіїв, що доповнювали свою економічну могутність політичною владою, яка реалізується ними через підставних осіб або безпосередньо.

Але якщо сільські і міські громади більш гнітили, ніж звільняли індивіда, то треба відзначити, що вони були засновані на певних принципах, що змушували тремтіти весь феодальний світ. У цьому міському русі, з продовженням у селах, революційний сенс мало те, що клятва, що зв'язує членів первісної міської комуни, на відміну від васального договору, що з'єднував вищого з нижчим, була клятвою рівних. Феодальній вертикальній ієрархії було протиставлено горизонтальне суспільство. Клятва встановлювала між бюргерами відносини вірності.

Навіть якщо міста і не були тим викликом феодалізму, тим антифеодальним винятком, якими їх часто описують, все одно вони являли явище незвичайне і для людини, що жила в епоху виникнення міст, виступали як якась нова реальність, в тому скандальному значенні, яке надавало поняттю новизни Середньовіччя.

Середньовічне місто не справляло враження монстра страхітливих розмірів. На початку XIV ст. дуже небагато міст досягли стотисячного числа жителів: Венеція та Мілан. Населення Парижа, самого великого міста, на північ від Альп, без сумніву, не перевищувало 80 тисяч, а приписувані йому 250 тисяч жителів треба визнати явним перебільшенням. Брюге, Гент, Тулуза,

Лондон, Гамбург, Любек, як і інші міста першого рангу, налічували від 20 до 40 тисяч городян. [7; 178]

Часто і справедливо звертали увагу на те, як село проникало в середньовічне місто: городяни вели напівселянське життя, усередині міських стін ховалися виноградники, сади, навіть луки і поля, бродила худоба, височіли купи сміття.

І все ж для Середньовіччя контраст міста і села був яскравіший, ніж для інших суспільств та цивілізацій. Міська стіна служила найбільш укріпленим кордоном з усіх, відомих в ту епоху. Стіни, башти та ворота розділяли два світи. Міста заявляли про свою оригінальність, про своєрідність, пихато розміщуючи на своїх печатках зображення стін, що зберігали їх спокій. Трон слави – Єрусалим, або престол зла – Вавилон, місто завжди залишалось для Середньовіччя символом екстраординарності. Бути городянином або бути селянином – тут проходив один з найбільших розломів середньовічного суспільства.

Між містами та їх сільською округою встановилися складні стосунки. На перший погляд міський вплив був сприятливим для населення сіл. Селянин-переселенець знаходив там свободу: бо ж, поселившись в місті, він автоматично ставав вільним. Звідси знаменита німецька правова норма: "Міське повітря робить вільним". Вона мала уточнення: "Міське повітря робить вільним через рік і один день", тобто після того, як людина пробуде цей відрізок часу в місті.

Але в результаті виявилось, що міста, які зуміли в середні століття стати державами – Венеціанська республіка, Велике герцогство Тосканське, вільні ганзейські міста – рухалися проти течії історії, їх існування мало-помалу ставало все більш анахронічним. Італія і Німеччина, країни, де міста тривалий час складали економічний, політичний і культурний каркас, відстали від інших країн, домігшись об'єднання лише в XIX ст. Міське середньовічне суспільство не мало перед собою історичного майбутнього.

Жак Ле Гофф зазначав, що мрії церкви про гармонійне суспільство наражалися на жорстоку реальність протиріч і боротьби класів. Утримувана кліриками, принаймні, до XIII ст. майже повна монополія на написання літературних творів приховувала інтенсивність класової боротьби в середні століття і могла створити враження, що тільки лише окремі сеньйори і селяни час від часу намагалися порушити соціальний порядок, нападаючи на служителів церкви або на її майно. Все ж таки церковні письменники повідомили достатньо, щоб можна було переконатися в постійності існуючих антагонізмів, що прориваються часом у раптових спалахах насильства, підставою яких була соціальна напруженість на селі.

Якщо в містах з XI по XIII ст. повстання очолювалися бюргерами, які домагалися політичної влади, щоб забезпечити собі свободу професійної діяльності, основи їх багатства, і щоб домогтися престижу, рівного їх економічній могутності, то в селі повстання селян мали на меті не тільки поліпшення становища завдяки фіксації, зменшенню або повного скасування їх повинностей, але часто були простим виразом боротьби за виживання. Більшість селян являли собою масу, що постійно перебувала на межі недоїдання, голоду, епідемій. Саме в цьому черпав свою виняткову силу відчаю рух, який пізніше назвали Жакерія. Якщо і городянами рухав гнів, бажання нових станів помститися церковним та світським сеньйорам за те приниження, в якому їх тримали, то ці почуття були ще сильніше на селі через надмірне презирство, яке сеньйори відчували до мужланів.

Все ж звичною формою боротьби селян з сеньйорами була глуха партизанська війна: крадіжка з панських полів, браконьєрство в лісах сеньйора, підпали його врожаїв. Це був пасивний опір у вигляді саботажу на панщині, відмови платити натуральні оброки, грошові збори. І іноді – втеча.

Ворожість селян до технічного прогресу була величезною. Вона пояснювалася не страхом безробіття, що лежало в основі бунту проти машин на зорі промислового перевороту, а тим, що середньовічна механізація супроводжувалася сеньйоріальною монополією на машини, що робила їх використання обов'язковим і вельми обтяжливим. Численні були селянські бунти проти сеньйоріальних млинів. Часто сеньйори, особливо абати, розпоряджались зруйнувати ручні млини селян, щоб зобов'язати їх нести зерно на сеньйоріальні млини і платити млиновий збір [3; 76]

Серед прихованих форм боротьби класів особливо місце займали незліченні конфлікти навколо мір і ваг. Право встановлювати і зберігати еталони, що фіксують кількість праці та розмір натуральних платежів, було найважливішим засобом економічного панування. Підтримувані одними й оспорювані іншими, ці заходи зберігалися в замку, в абатстві, в бюргерському міському будинку і були об'єктом постійної боротьби. До цієї форми класової боротьби нашу увагу привертають численні документи, що розповідають про покарання селян і ремісників за використання фальшивих мір (це злочин прирівнювали до перенесення межових знаків своїх володінь). Точно так само як множинність юрисдикцій сприяла сеньйоріальній сваволі, численність і різноманітність залежних від волі сеньйора мір і ваг були інструментами сеньйоріального гноблення. Коли англійські королі в XIV ст. намагалися ввести королівський еталон для основних мір, вони

не поширювали свої укази на ренти і на орендну плату, чий вимір було залишено на розсуд сеньйорів.

Формування патриціату як панівної міської категорії населення, що складається з декількох сімей, що об'єднали в своїх руках володіння міської нерухомістю, багатство, панування в економічному житті міста, а через привласнення міських посад – і контроль над його політичним життям, протиставило верхи численній пригніченій масі. Багаті в місті були протипоставлені бідним. У франкомовних містах традиційно говорилося про "ремесла, засновані на ручній праці або на торгівлі", праця і торгівля були розділені. Незабаром люди ручної праці піднялися проти тих, кого вони не вважали корисними. З кінця XIII в. множиться число страйків і бунтів проти "багатих городян", а кризове XIV ст. викликало до життя люте повстання міського плебсу.

Як відомо, боротьба класів дублювалася на Заході запеклим внутрішньокласовим суперництвом. Конфлікти між феодалами, як продовження боротьби кланів, приватні війни наповнюють собою середньовічну історію та літературу. Рідкісним, але помітним явищем було прагнення окремих представників вищих класів стати на бік повсталих низів. Такими людьми керував ідеалізм або, як у випадку з бідними кліриками, усвідомлення своєї близькості більше до бідних, ніж до решти духовенства.

Роль церкви була помітною в плані благодійності, в боротьбі з голодом. Суперництво з класом військових спонукало її іноді діяти на користь городян або селян, проти спільної загрози. Вона надихала рух до установлення миру, такого вигідного всім жертвам феодалного насильства. Але всі її численні заяви про неупереджене суддівство у суперечці "сильних" і "слабких" погано приховували її схильність ставати на бік гнобителів. Будучи включеною в свою епоху, утворюючи соціально привілейовану групу, нею ж перетворену до спільноти, в касту милістю Божою, церква природним ходом речей змушена була схилитися на бік тих, до числа яких насправді належала. [4; 72]

Позиція королівської влади багато в чому нагадувала позицію церкви, недарма обидві ці сили надавали один одному підтримку у спільній боротьбі, гаслами якої були охорона загального блага від тиранії і захист "слабких" від "сильних".

Слід звернути увагу і на значення відносин, які склались в певних центрах соціального життя, що зв'язують різні класи та стилі життя.

Першою у цьому ряду слід назвати церкву як центр парафіяльного життя. Під дією церковної пропаганди там формувалися менталітет і манера думки парафіян, однак церква була не тільки осередком духовного життя громади, але і місцем спілкування. Там проходили збори, туди дзвони скликали жителів у разі небезпеки, наприклад при пожежі, там вели бесіди, проводили ігри. І незважаючи на всі зусилля духовенства і соборів, спрямовані на те, щоб перетворити церкву тільки на дім Бога, вона залишалася соціальним центром з багатоплановими функціями, цілком порівняним з мусульманською мечеттю.

Подібно до того як парафіяльне суспільство було мікросвітом, організованим церквою, так і суспільство замку було соціальною осередком, сформованою сеньйорами. Воно об'єднувало молодих синів васалів, посланих туди, щоб служити сеньйору, вчитися військовому мистецтву (а за нагоди – бути заручниками), з сеньйоріальною челяді, а також з тими, хто задовольняв панські потреби в розвагах і служив для підтримки певного феодалного престижу, з тими, хто представляв собою світ розваг. Положення всіх цих менестрелів, труверів, трубадурів було дво-значним. Зобов'язані оспівувати достоїнства тих, хто їх найняв, перебуваючи в залежності від грошей і милостей своїх господарів, вони частіше за все прагнули у свою чергу стати сеньйорами, причому іноді їм вдавалося здійснити цю мрію.

Захопившись своїм новим ідеалом праці, Середньовіччя виганяло тих, хто добровільно або вимушено перебував у неробстві. Воно виштовхувало на велику дорогу убогих, хворих, безробітних, що збиваються у натовп бродяг. По відношенню до цих нещасних, які ототожнюються з Христом, воно відчуває ті ж почуття, що і до Христа: потяг і страх. Показово, що Франциск Асизький, дійсно бажав жити, як Христос, не тільки змішався з натовпом цих знедолених людей, але хотів стати лише одним з них – жебраком, чужинцем, скоморохом – "блазень Господа", як він сам себе називав. Хіба міг він не викликати тим самим скандалу?

Християни протягом усього Середньовіччя вели діалог з євреями, перериваючи його переслідуваннями і погромами. Єврей-лихвар був необхідний суспільству як кредитор – невідомий, але корисний і незамінний. Євреї і християни особливо часто сперечалися з приводу Біблії.

Євреїв протегували деякі принци, абати, папи і особливо німецькі імператори. Але з кінця XI ст. на Заході посилювався антисемітизм. Його часто пов'язують із хрестовими походами. Цілком імовірно, що дух хрестоносного руху міг додати до антисемітизму додаткову пристрасність.

З другим хрестовим походом у 1146 р. вперше з'являється звинувачення в ритуальному вбивстві, тобто у вбивстві християнського немовляти для вживання його крові, з'являються і

звинувачення в нарузі над гостями, що в очах церкви було ще більш страшним злочином, яка розглядається як вбивство Бога. Всюди під час "чорної смерті" 1348 р. били євреїв, звинувачуючи їх в отруєнні колодязів. Але основна причина ізоляції євреїв крилася в економічній еволюції, яка сформувала як феодальний світ, так і міське суспільство. Євреїв неможливо було включити в систему васальних зв'язків, зробити членами комуні. Їм не можна було приносити васальну клятву, від них не можна було вимагати присяги на вірність комуні. Мало-помалу вони були відлучені від володінь землею або від пожалувань, від ремесла і торгівлі. Їм залишалися лише маргінальні або незаконні види лихварства і торгівлі.

І все ж схвалення і повсюдне створення гетто відбулося лише в епоху Контрреформації. Саме під час великого спаду XVII ст., в період королівського абсолютизму настає те "велике закриття", що можна описати на прикладі ставлення до божевільних. Середньовіччя дивилося на них досить двояко. Їх могли вважати натхненними оракулами, і який-небудь дурень при сеньйорі, а пізніше королівський блазень ставав радником. У сільському світі дурник був фетишем всієї громади. Робилися спроби виділити різні категорії божевільних: "шалені", "буйні", що потребують догляду, або, точніше, ув'язнення в спеціальних госпіталях, першим з яких ще в XIII в. став лондонський "Віфлеєм".

Як зазначає Гуревич, "багатьох з таких одержимих можна було сплутати з чаклунами. Але наше Середньовіччя не було ще тієї великою епохою полювання на відьом, яким стануть XIV-XVIII ст. Чаклуни поки з великими труднощами знаходили собі місце між єретиками і одержимими. Часто вважають, що вони були уцілілою жменькою далеких нащадків язичницьких волхвів, тих "провісників", яких переслідували пенітенціарії Раннього Середньовіччя, у ході християнізації села" [4; 74]

Але починаючи з XIII ст., державний інтерес, що спирався на відродження римського права, відкриває полювання на відьом. Першими в числі переслідувачів стали папи, що бачили в чаклунах, як і у всіх інших, єретиків, державних злочинців, винних у порушенні християнського порядку.

Найбільш завзятим їх гонителем, які прагнули звинуватити в чаклунстві всіх своїх супротивників, був Філіп Красивий. Його царювання ознаменувалося низкою процесів, де нове розуміння державного інтересу проявилось в найбільш потворних формах: попередній висновок обвинувачених, вибивання зізнань будь-якими засобами, пред'явлення комплексного звинувачення відразу у всіх злочинах – у заколоті проти государя, в святотатстві, чаклунстві, розпусті, і зокрема в содомії.

Історія содомії в середні віки ще не написана. Це відноситься і до практики, і до її теоретичного осмислення. У XI-XII ст. поети на античний манер оспівували любов юнаків, і монастирські тексти дозволяють час від часу помічати, що цей чоловічий світ кліриків не залишав без уваги сократичне кохання. Але ставлення до содомії, успадковане від іудейських сексуальних табу, перебувало в повному протиріччі з греко-римської етикою. Содомія вважалася одним з найбільш засуджених злочинів, ставши під впливом курйозного переосмислення Аристотеля "гріхом проти природи", вінцем ієрархії пороків. Але високопоставлені гомосексуалісти могли відчувати себе спокійно (як, наприклад, королі Англії Вільгельм Рудий і Едуард II). Ймовірно, що слабкому поширенню гомосексуалізму сприяли не тільки суворість канонічного права, але й відсутність у сімейних структурах умов, що сприяють формуванню едіпового комплексу. Хоча, можливо, таке враження було створено церковною цензурою, що відсікає всякі натяки на таку поведінку.

Содомія була одним з основних пунктів обвинувачення тамплієрів, жертв знаменитого процесу, порушеного Філіпом Красивим і його радниками. Протоколи процесу тамплієрів показують, що король Франції та його оточення на початку XIV ст. підготували судову репресивну систему, яка нічим не поступається нашій добі з її гучним процесами.

У цю ж епоху відбувається посилення змісту прокажених. У період великого голоду 1315-1318 рр. євреї і прокажені переслідувалися по всій Франції, підозрювані в отруєнні колодязів та джерел. Філіп V, гідний син Філіпа IV, був ініціатором безлічі процесів проти прокажених, у ході яких у них під тортурами виривалися зізнання, що вели їх на вогнище.

У число знедолених входили і хворі, особливо убогі, каліки. У світі, де потворність вважалася зовнішнім знаком гріховності, ті, хто був вражений хворобою, був проклятий Богом, отже, і людьми. Церква могла тимчасово приймати їх (термін перебування в госпіталях був обмеженим) і спорадично годувати деяких з них у дні свят. Всім іншим залишалось тільки жебрати і бродяжити. Слова "бідний", "хворий", "бродячий" були синонімами. Госпіталі часто розміщувалися біля мостів, на перевалах – у місцях, де обов'язково проходили ці блукачі.

Але головним знедоленим середньовічного суспільства був чужинець. Будучи суспільством примітивним, суспільством замкнутим, середньовічний християнський світ відмовляв стороннім, що не належали до відомих громадам осіб, цим носіям невідомості і неспокою.

Узагальнюючи вище зазначене можна зробити висновок, що середньовічна людина була дуже близька до природи, і важко провести чітку лінію між людиною і природним середовищем. Уявлення про світ, що панували в середні віки, були багато в чому ілюзорні. Але, ілюзорність ця нітрохи не заважала їх дієвості: ілюзії епохи входять в суспільну практику, рухають людьми. Церква, як бачимо, формувала спосіб життя і мислення людей, але вона була не єдиним фактором.

Про Середньовіччя судять часто-густо у зіставленні з класичною Античністю та з Ренесансом, застосовуючи до його культури критерії, запозичені з цих епох. Але середньовічна людина була особливою, вона була індивідуальністю і зберігала свою культуру свої традиції, незважаючи на всі протидії тому з боку церкви..

Література

1. Гуревич А.Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. – М., 1989. – 366 с.
2. Гуревич А.Я. Мировая культура и современность // Иностран. лит. – 1976. – № 1. – С. 56-73.
3. Гуревич А.Я. Многозначная повседневность средневекового человека // Иностран. лит. – 1976. – № 1. – С. 64-88.
4. Гуревич А.Я. Популярное богословие и народная религиозность средних веков // Из истории культуры средних веков и Возрождения. - М., 1976. – С. 65-91.
5. Гуревич А.Я. Проблемы средневековой народной культуры. – М., 1981. – 350.
6. Гуревич А.Я. Средневековый мир: Культура безмолвствующего большинства. – М., 1990. – 395 с.
7. Ле Гофф Ж. Другое средневековье. Время, труд и культура Запада. – Екатеринбург, 2000. – 328 с.
8. Ле Гофф Ж. С небес на землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII-XIII вв.) // Одиссей. Человек в истории. – М., 1991. – С. 25-44.

УДК 94(438) "19"

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ КУЛЬТУРНИЦЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Черненко В.М., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к. і. н., доц. **Давиденко Ю.М.**, кафедра всесвітньої історії

Участь поляків у громадському житті України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. є аспектом дослідження колишньої радянської, вітчизняної та зарубіжної історичної науки. Висвітлення даної проблеми на територіях Західної України є ґрунтовним та вичерпним, однак вплив польської меншини на суспільно-політичне життя Східної України в науковому колі досліджень багатьох авторів розглядається фрагментарно.

Метою даної статті є спираючись на широкий спектр архівних документів та історичної літератури висвітлити діяльність польських молодіжних організацій Південної та Центральної України, розглянути соціальний склад, форми, методи та зміст роботи на територіях Східної України на початку ХХ ст.

Історію наукового дослідження названої проблематики можна умовно поділити на чотири хронологічні періоди. Перший його період стосується розпаду Російської й Австро-Угорської імперій, відновлення незалежності України та Польщі до 1920-х рр. Зразком історичних розвідок була праця Т.Домбала – чільного діяча польського комуністичного руху в СРСР, який він видав під псевдонімом професора Владзімежа Генгборського[16]. Заслужують уваги дослідники М.Ковалевський [14], Л.Зеленевський [15], що видали праці в Польщі. До середини 1930-х р. діяльність науково-етнографічних установ, що займалися історією та етнографією національних меншин, у тому числі й поляків, була згорнута.

Другий період охоплює середину 1930 – першу половину 1950 рр., коли було знищено історико-етнографічну науку, остаточно заборонено дослідження етнопонаціональних груп. Поляки, німці та деякі інші етнічні групи були віднесені до "шкідницьких націй" і зазнали репресій, депортацій, політичних переслідувань, а разом з ними й науковці, котрі займалися цією проблематикою. Фактично цей період не дає нам вагомих історичних даних щодо польської людності на землях України.

Друга половина 1950 – перша половина 1980 рр. розглядається як третій період історіографії польської меншини в Україні в межах якого в часи хрущовської "відлиги" було піддано критиці деякі негативні наслідки культу особи Сталіна, започатковано реабілітацію

частини жертв репресій, у тому числі й поляків. Проблематика національних меншин, насущні питання їхньої життєдіяльності і далі залишалися під забороною.

Четвертий період історіографії припадає на 1990-ті рр. XX ст. і початок XXI ст. Серед доробку новітньої історіографії вагомими є праці В.Палієнко що до розселення поляків на території України [13], А.Кондрацький, І.Лісевич [11], О.Білобровець та Н.Щербак висвітлюють низку аспектів політичного, соціально-економічного та культурного життя поляків і політики російського уряду щодо них у цей період. Ґрунтовним доробком є праця дослідника даного питання О.Калакури [12], що висвітлює питання етнічних, політичних, культурних, духовних, соціально-економічних і міжнародних аспектів життєдіяльності польської меншини в Україні впродовж XX ст.

Заселення Східних областей із самого початку приєднання до Російської імперії відбувалось під чітким наглядом російського уряду. Київ на початку XXст. відігравав координуючу роль у діяльності польських організацій міст східної України. На західній Україні таким центром являвся Львів, який мав визначальне місце у формуванні діяльності польських організацій Києва.

До 60-х р. XIX ст. про національний рух у Київській губернії як вагомий фактор соціального життя польської меншини питання стояти не може. Але починаючи з 60-х р. стан справ докорінно змінився. Прагнення польської шляхти відновити незалежність Польщі у кордонах 1772 р., не знайшло успіху. Частина Польського населення внаслідок переселення опинилась на територіях східної України. Більшість польського населення продовжили свою діяльність направивши її на пошук нових шляхів боротьби. З цього часу центр тяжіння переходить на культурно-просвітницьку діяльність серед усіх станів польського населення, щоб воно не русифікувалось природнім шляхом [2].

Поляки Київської губернії у своїй більшості за даними губернаторства сповідували католицьку віру. З загальної кількості жителів губернії на початку XX ст. малороси складали 60%, великороси 13%, поляки 3%, на меншини чехів, євреїв та інших припадало до 25%. Серед них головну роль грають українофіли та поляки так як в їх руках зосередилися всі засоби як для усної так і друкованої агітації [1].

Суспільно політична криза в Російській імперії, яка далася в знаки у перше десятиріччя XXст., показала, що тодішнє суспільство потребувало радикальних змін як у соціально-економічних відносинах, так і національно-культурних. Революційні події 1905-1907 рр. стали каталізатором пошквального національно-демократичного й просвітницького руху, зокрема і польської меншини на Україні. Саме у ході революційних подій створюються перші асоціації, культурно просвітницькі центри Східній Україні. Маніфест 1905р. проголосив право фундації самодіяльних товариств. [1].

На початку XX ст. внаслідок революційних подій виникла мережа культурницьких польських молодіжних організацій "Сокіл", "Огніво", "Філареція", "Корпорація" та інші, що діяли на території Центральної Східної та Південної України. Досить потужний польський молодіжний рух сконцентрувався в Одесі та Умані.

Так організація "Освята" внаслідок революційних подій розпочала свою діяльність з липня 1906р. в Києві. [3, с. 588; 20]. З цього моменту починають діяти філії товариства в губернії та за її межами [3, с.594], зокрема організації " Освята " діяли в Умані, Білій Церкві, Чернігові, Житомирі, Херсоні, Одесі...

В Умані товариство намагалося широко реалізуватися в напрямку поширення культури освіти, відкриття освітніх закладів, зокрема шкіл. За час існування організації мали місце неодноразові спроби отримання дозволу на відкриття шкіл у Київській губернії, Умані [4, 5, 6]. Такі ж клопотання подавалися на відкриття шкіл в Білій Церкві у 1907-1908 рр. [3]. Зі звітів Київського охоронного відділення про характер та направленість освітньої діяльності шляхом відкриття учбових закладів, потрібно зазначити що товариство цікавило відкриття шкіл в містах з найбільшими польськими громадами, та в сільській місцевості. Голова Київського охоронного відділення зазначає, що " товариство звичайно не зупиняється тільки містами, але й поширює свою діяльність селами де дозвіл на відкриття даних шкіл може бути особливо шкідливим, в силу того, що план викладання через відому автономність даних шкіл ну буде підлягати ніякому керівництву з боку охоронних органів. Контингент викладачів бачиться більш ніж сумнівний а в тенденціях викладання беззаперечно вводиться тенденціональний погляд керівників товариства", сільській регіон був позбавлений занадто пильного контролю з боку місцевої влади, тому тут вбачалося легшим організація та діяльність пропагандистських груп [3,с.601]. Уряд не розглядав клопотання, однак школи виникали нелегально, в старих будівлях, на дому, ця тенденція ставала поширеною за межами міста, де рівень контролю такої діяльності був низьким.

Активну співпрацю товариство вело з Київськими польськими виданнями, зокрема голова польської газети " Дзенник Киевский " доктор И.Бартошевич член польської організації " Огніво " надавав допомогу в поширенні статей, оголошень що друкувалися у газеті, та виданням друкованих збірок статуту товариства, агітаційних листів і тд. [7].

Значного розмаху своєї діяльності в Умані набула організація "Огніско" (Огніво) протягом 1905 – 1915 рр. [8]. Польський клуб, що мав тут назву "Огніско" складався переважно з польської інтелігенції, дворянських родів які проживали не лише в Уманському уїзді але й представників польської знаті Липецького, Звенигородського, Таращанського, Гайсінського уїздів і навіть Балтського уїзду Подольської губернії [8]. Помічник начальника Київського Губернського Управління у своєму звіті давав оцінку складу товариства, "членами організації "Огніско" є виключно представники інтелігенції, службовці, поміщики однак не шляхта і не бідне різнорідне дрібне дворянство". Кількість членів організації сягала більше 200 чоловік. У склад засновників входили відомі в Умані промисловці І.Добровельський та Т.Витковський. За діяльністю організації "Огніско" в Умані був поставлений особливий контроль з боку адміністрації. Однак це не заважало учасникам організації збирати засідання та вирішувати нагальні питання. Зібрання ради засновників відбувалося кожної середи, однак на них нікого крім засновників не допускалося, проходили вони при закритих дверях, тому дізнатися агентурним шляхом про інформацію, що обговорювалася на зборах місцевої владі було неможливо. Загальні наради проходили також досить обережно з підготовкою. Всі розмови велися на польській мові, іноді не дозволялося обговорювати почуте в голос у залі. Голова ради засновників доктор Н.Лісовський навіть підняв питання стосовно прислуги що обслуговувала збори, її члени були з Малоросії, тому Лісовський вимагав щоб вони і між собою говорили виключно на польській мові [9].

Крім "Огніско" в Умані існувало ще два виключно польських товариства, що тим чи іншим чином співпрацювали з організацією.

Першим з них було Уманське Римо-Католицьке благодійне товариство яке обслуговувало організацію "Огніско" [8], деякі його особи були членами одночасно двох організацій. У своєму складі воно нараховувало 147 чоловік виключно з числа польської інтелігенції та дворянства. Другим товариством був Уманський Жіночий Польський Кружок [8], що нараховував 69 осіб. Він займався підготовкою жіночої частини населення до господарської діяльності, крім того проводив і просвітницьку діяльність, інколи у товаристві під час роботи були присутні діти.

Іншим осередком де організація отримала значної підтримки серед польського населення стала Одеса [10]. Організація "Огніско" тут була утворена у 1906р. Велика частина згадок з діяльності товариства припадає на 1911 р., коли 28 травня святкувалося п'ятиріччя з дня заснування. Членами товариства було організовано святковий вечір для місцевої польської аристократії, в приміщенні орендованого товариством залу зібралося 512 чоловік, серед них такі відомі діячі як доктор М.Хещинський, С.Орловський, С.Лукоцький. Зі звітів жандармського відділу в Одесі відомо що під час святкування проходили і обговорення питання відродження польського народу, "Спочатку вечір проходив стримано, але потім під впливом "винних парів" розмови отримали політичний відтінок. С.Орловським було вшановано пам'ять О.Каленкевича, та висловлено скорботу з приводу втрати такого активного бійця, який стояв на охороні польських ідеалів. С.Лукоцький висловив подяку всім присутнім членам товариства з нагоди проробленої за п'ять років існування товариства великої праці на шляху культурного, національного розвитку. Результатом також являється відкриття Польського Банку в Одесі [10]. З агентурних свідчень відомо що останній знаходився по Садовій вулиці, на перетині соборної площі у квартирі Г.Лібена. Під час зібрання М.Лукошевський в промові провів паралель між єврейською та польською спільнотою, заявивши, що "уряд не в змозі боротися з єврейством завдяки їхній матеріальній, грошовій силі, та що наслідуючи приклад євреїв, ми зробимося тим горіхом який буде неможливо розколти", за що отримав публічні аплодисменти з боку слухачів [10].

Великого значення у діяльності Одеського товариства "Огніско" мала відома громадська діячка М.Држевіцка, що утримувала та була засновником притулку та виховного будинку у місті. Як правило вона займалась отриманням від місцевої адміністрації дозволів на проведення різноманітних заходів. Вона зробила великий вклад в підпільну просвітницьку діяльність серед польського населення регіону. Завдяки високим зв'язкам, з багатьох заведених на неї справ відділом жандармерії виходила з позитивним успіхом не зазнаючи затримання. Крім цього вона займалась організацією власних шкіл, бібліотек, започаткувала школу для польських дівчаток. Сама ж висловлювалась, що "головна задача школи виховати молоде покоління в суто національному дусі, виховати в ньому віру у свою національну силу, прищепити ворожнечу та ненависть до всього руського" [10].

Крім того Товариство "Огніско" в Одесі мало філіальне відділення, музичне товариство "Ліра", що знаходилося по Ланжеронській вулиці. Своім завданням воно мало напрямок зблизити поляків Одеси та допомогти у поширенні самоосвіти серед учнів [10].

На зібранні товариства "Огніско" та "Ліра" 1 липня 1911р. було вирішено перейти до більш активних дій, серед яких планувалося протидіяти політиці русифікації, вирішено відкрити мережу польських шкіл в губернії та утворити об'єднане польське суспільство, бойкотувати вибори до Державної Думи. 8 листопада 1912 р. пройшло установче зібрання організації в Одесі на якому була висловлена подяка за плодотворну діяльність її членів в народній освіті, та ревному

насадженню польської культури у селах регіону, зокрема: Марилівці – Я.Гурському та Видново – В.Вельському [10].

В даний період посилювався контроль з боку місцевих органів управління, що до польських організацій, проводилися їх масові перевірки, обшуки, арешти членів та ліквідації, в період 1911-1916 рр. багато організацій були визнані нелегальними, однак незважаючи на переслідування продовжили діяти.

Таким чином, діяльність організацій відповідала прагненню зберегти національну ідентичність, та в більшій мірі вела діяльність на згуртування польського населення, формуванню національного світогляду та укоріненню в розумі польської меншини ненависті до царського уряду про що свідчать конфісковані документи. Характер останніх говорить, що маскуючись офіційно просвітницькою діяльністю, на організованих зустрічах проводились політичні обговорення, дискусії, доповіді стосовно існуючого стану польської меншості. Всі ці дії носили національно визвольний характер. Діяльність організацій суперечила програмі царського уряду, що забороняла шкідницьку діяльність меншин на території Російської Імперії.

Література

1. Центральний державний історичний архів України в Києві (далі - ЦДІАУК, ф. 385, оп. 1, спр. 446. арк. 134-159.
2. ЦДІАУК, ф. 775, оп. 1, спр. 2198, арк. 35-67.
3. ЦДІАУК, ф. 274, оп. 1, спр. 2982, арк. 580-611.
4. ЦДІАУК.- ф.442, оп.858, спр.118, ст.1-5.
5. ЦДІАУК.- ф.301, оп.1, спр.1237, ст.192-193.
6. ЦДІАУК.- ф.442, оп.1, спр.364, ст.1-12.
7. ЦДІАУК.- ф.275, оп.2, спр.95,96, ст.1-199.
8. ЦДІАУК.- ф.274, оп.1, спр.2931, ст.147-148.
9. ЦДІАУК.- ф.442, оп.636, спр.647 ч.3, ст.116-125.
10. ЦДІАУК.- ф.268, оп.1, спр.710, ст.1.
11. Лісевич І. Т. Духовно спрагли (Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр.). – К., 1997. – С. 186.
12. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
13. Палієнко В. І. Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці ХІХ – ХХ ст. – К., 1998. – 78 с
14. Kowalewski M. Polityka narodowościowa na Ukrainie Sowieckiej: Zarys ewolucji stosunków w latach 1917–1937. Warszawa, 1938; Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. Іннсбрук, 1960; Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976. С.132
15. Zieleniewski L. Polacy w YSRR // Polacy Zagranicą. – 1930. – №3; Його ж. Polacy w ZSRR według danych statystyki sowieckiej // Narodowosćciowe Sprawy. – 1931. – №6. – S. 683-683;
16. Генборський В. Поляки Советского Союза: их происхождение, участие в Октябрьской революции и социалистическом строительстве. Историко описательный очерк. – М., 1929.

УДК 930.1 (37)

ПРОБЛЕМА РАБСТВА У РИМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ У ІІ СТ. ДО Н. Е. – ІІ СТ. Н. Е. У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Чикало Я.П., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: к. і. н., доц. **Дудка Р.А.**, кафедра всесвітньої історії

Одним з найбільш дискусійних питань і до сьогодні залишається проблема вивчення рабства в сучасній історіографії. Ця проблема не в повній мірі є дослідженою, тому логічним буде проаналізувати сучасну історіографію та зробити відповідні висновки.

Основна мета роботи полягає в аналізі сучасної історіографії присвяченої проблемі рабства у Римській республіці І–ІІ ст. до н. е., розкритті основних підходів, методик та особливостей вивчення цієї проблеми дослідниками та науковцями.

У 1955 р. вийшла підсумкова монографія У. Уестермана "Рабські системи греко-римської давнини", в якій американський історик прагнув показати епізодичне існування рабства в греко-римській давнині, його слабкий розвиток і невелику роль в житті античних суспільств. Ретельний аналіз різних сторін античного рабства став провідною темою великого західнонімецького вченого І.Фогта. У монографіях Фогта і його послідовників (Ф.Бомера, П.Шпрангера, Г.Фолькмана, Г.Шантрена та ін.) розглядаються джерела рабства, структура рабських повстань та їх причини,

рабська праця й технічний прогрес, релігія рабів, участь рабів в адміністрації та інші аспекти. Школа Фогта хоча і вважає рабство досить значним фактором соціально-економічного та культурного життя Риму, тим не менш далека від визнання рабовласницьких відносин такими, що визначають сутність античного, в тому числі і римського, суспільства.[4 ; 258]

Проблему рабства в широкому аспекті соціальних відносин, включаючи колонат, селянський і найману працю, становище жінки в суспільстві, активно досліджують представники впливової школи французького антикознавства, яка групується навколо Безансонського університету на чолі з П.Левеком.

Нові акценти в дослідженнях римського рабства намічаються в роботах кінця 70-80-х років. В цілому рабовласницькі відносини (пан – раб, раб і суспільство, раб і право) вирішуються в сучасній історіографії як більш складні і комплексні відносини, далекі від звичних стереотипів про абсолютне безправ'я раба, пануванні насилля по відношенню до раба, прирівнювання рабів до речі. (К.Гопкінс "Завойовники і раби", 1978; Ж.Дюмон "Раб. Рим і рабство при Республіці", 1987 р.).

У 80-і роки посилюється інтерес до вивчення юридичних аспектів рабства (О.Робледо "Право і раби в Стародавньому Римі", (1976 р.); М.Морабіто "Реальності рабства в Дигестах", 1981; А. ді Порто "Колективне підприємство і раб-менеджер", (1984 р.). Ці дослідження показують наявність відомої правоздатності рабів і по-новому дозволяють поглянути на загальне положення римських рабів у суспільстві та житті.

Одним з напрямків наукового дослідження римського рабства стало вивчення рабських повстань. Об'єктом уваги фахівців стали як загальні проблеми рабських рухів (М.Капоцца "Рабські рухи в римському світі в республіканську епоху з 501 до 184 р. до н. Е.", (1966 р.), так особливо сицилійські повстання II ст. до н. е.. (роботи Л.Камфори "Повстання рабів у Сицилії", 1983; М.Леві "Евн-Антіох", 1980, і ін).

Особливий інтерес викликає повстання італійських рабів під керівництвом Спартака. Повстанню Спартака було присвячено не тільки велика кількість робіт, але і цілий міжнародний симпозіум в Болгарії в 1977 р., на якому були обговорені найрізноманітніші сторони спартаківського руху ("Спартак". Матеріали симпозіуму, 1981). Свого роду завершальним працею з вивчення повстання Спартака в сучасній історіографії стала узагальнююча монографія Р. Орени "Повстання і революція. Спартаківська війна в процесі кризи Республіки та її відображення в сучасній історіографії" (1984) та робота Р. Понтер "Повстання Спартака. Великий соціальний рух рабів і вільних в кінці Римської республіки"(1980). Для більшості цих досліджень характерна тенденція розглядати рабські повстання в широкому контексті антиримських рухів як в Італії, так і в провінціях, що включають різні соціальні елементи, в складі яких раби займали далеко не провідне місце.

У праці А.Валонна "История рабства в античном мире" говориться що справжній "розквіт" рабства стався в період грандіозних римських завоювань пізньої республіки (II-I ст. до н.е.) і першого сторіччя Римської імперії (кінець I ст. до н.е. - середина I в. н.е.), коли рабами в переважній більшості були взяті в полон мешканці завойованих країн і територій. Стародавні джерела згадують про величезні кількості бранців, які були перетворені на рабів.

Жителів підкорених країн звертали в рабство не лише в момент їх завоювання Римом або при придушенні повстань, але і протягом усього часу, поки над ними зберігалася влада Риму. Найбільш поширеним було обертання в рабство за борги чи несплату податків, і ця практика набула масового характеру. Зокрема, в період з кінця II в. до другої половини I ст. до н.е. широко застосовувався збір податків приватними відкупниками-публіканами, який більше нагадував грабж. Публікани призначали неймовірно високі податки, які більшість місцевих жителів не було в змозі сплатити, і забирали в рахунок несплати податків в рабство самих боржників або членів їх сімей. Значна частина населення цілого ряду провінцій і країн, підкорених Римом, в цей період була ввезена в рабство в Італію за несплату податків. Коли за розпорядженням римського Сенату у Нікомеда, царя Віфінії, зажадали виділити загін допоміжних військ для римської армії, то він відповів, що у нього немає здорових підданих, вони все забрані в якості рабів римськими відкупниками податків [2 ; 79] .

На думку історика М.Фінлі, в Італії в епоху "розквіту" рабства було близько 2 мільйонів рабів. За оцінкою історика П.Бранта, в Італії в ту епоху було 2-3 мільйони рабів і ще 4-5 мільйонів вільних громадян, при співвідношенні чисельності перших і других приблизно 1 до 2. Історик Т.Френк оцінював це співвідношення як 1 до 2,5 [11 ; 122].

Таким чином, римляни в зазначений період перетворилися на "націю панів", яку обслуговувала ціла армія рабів - переважно іноземців, звернених у рабство в ході римського завоювання Європи і Середземномор'я. І ця армія поповнювалася за допомогою нових грабежів і свавілля на підкорених територіях. В Італії раби в той період використовувалися у великій кількості не тільки в домашньому господарстві, але і в сільському господарстві, будівництві та ремеслах, освіті та мистецтві.

Особливо велику увагу вчених в 30-40-х роках викликали проблеми класової і соціальної боротьби в римському суспільстві, і насамперед боротьба рабів проти рабовласників. У монографії А. В. Мішуліна "спартаківське повстання" (1936 р.) був докладно вивчений хід спартаківського руху, повстання рабів на острові Сицилія у II ст. до н. е.. Повстання рабів розглянуті автором не в якості випадкових подій, а як провідне класове протиріччя, що визначило все внутрішнє життя останнього століття Римської республіки. Розвиваючи свою точку зору про роль повстань рабів в долях римського суспільства, А.В.Мішулін і С.І.Ковальов запропонували теорію "революції рабів", яка перебільшувала роль повстань рабів і мало враховувала інші соціальні протиріччя: рух селянства, провінційного населення та інші форми соціальної боротьби. У працях С.І.Ковальова, А.В.Мішуліна, В.С.Сергеєва були вивчені особливості рабовласницького способу виробництва і його відтворення, сутність рабовласницької експлуатації.

Відомим завершенням науково-дослідної роботи в галузі давньої історії, і зокрема римської, став другий том колективного видання "Всесвітня історія" (1956 р.), в якому дана картина римської історії з позицій марксистсько-ленінської концепції античного рабовласницького суспільства.

Нові умови в країні для розвитку історіографії склалися в середині 50-х років після розвінчання культу особи Сталіна і сталінського примітивного догматизму, який сковував творчі сили дослідників. Це сприяло активізації наукової роботи в області антикознавства, в тому числі і вивчення римської історії, перегляду ряду догматичних положень і соціологічних схем, глибокому вивченню всього матеріалу джерел. У 60-70-х роках особливе значення надається вивченню різних проблем рабства як соціально-економічної системи. Інститут загальної історії публікує серію монографічних досліджень, в числі яких роботи О.М.Штаерман ("Криза рабовласницького ладу в західних провінціях Римської імперії", 1957; "Мораль і релігія пригноблених класів Римської імперії", 1961; "Розквіт рабовласницьких відносин у Римській республіці", 1964; "Рабовласницькі відносини у ранньої Римської імперії", 1971 р.). Досліджував також Л.А. Єльницький про рабство в ранньому Римі (1964 р.).

Іншим важливим напрямком у вивченні давньоримської історії є аналіз рабовласницького виробництва, його економіки і насамперед сільського господарства як провідної галузі: в роботах М.Є.Сергієнко, О.М.Штаерман, В.І.Кузіцина показана складна і своєрідна структура рабовласницького виробництва, глибоко відмінна як від капіталістичної економіки, так і від феодальної.

У 90-х роках вивчення проблем всесвітньої історії в цілому та історії стародавнього світу, зокрема, проходило в рамках методологічного плюралізму, який змінив офіційну методологію, вчення історичного матеріалізму, зокрема, вчення про соціально-економічних формаціях. На рубежі 80-90-х років стали формуватися три нових методологічних підходи, на базі яких досліджувалися конкретні проблеми античної, в тому числі давньоримської, історії: цивілізаційний, при якому хід всесвітньої історії розглядається з точки зору народження і зрілості тієї чи іншої цивілізації як більш багатостороннього та багатофункціонального історичного явища, ніж соціально-економічна формація. В основі іншого методологічного підходу лежить концепція визначальної ролі духовних цінностей того чи іншого народу в ході історичного процесу. Третій підхід може бути визначений як формаційно - цивілізаційний – це поєднання сильних сторін формаційного та цивілізаційного підходів, розгляд кожної формації не тільки як комплексу перш за все соціально-економічних відносин, але й як багатосторонньої і багатофункціональної цивілізації.

Щодо вивчення історії Стародавнього Риму в СРСР (до 1990 р.), то розвиток історичної науки пройшло кілька етапів. Перший охоплював 20-е-першу половину 30-х років, і його можна визначити як період важкого становлення. Була демонтована дореволюційна система освіти та науково-дослідної діяльності, у зв'язку з господарською розрухою різко скорочені асигнування на наукові дослідження. В еміграції опинилися такі видатні представники вітчизняної науки, як М.І.Ростовцев, Р.Ю.Віппер, ряд великих вчених були змушені припинити або різко скоротити свою наукову діяльність (І.М.Гревс, І.В.Нетушил, Д.М.Петрушевський).

Відбувається переорієнтація науково-дослідної діяльності істориків на вивчення матеріальної культури, соціально-економічних відносин, історії пригноблених класів. Дослідницька робота фахівців в області давньої історії в цей період в організованій формі проводилася головним чином в Державній академії матеріальної культури. Однією з найбільш головних проблем була проблема історії рабства, рабовласницького способу виробництва. У вивченні цієї проблеми найактивнішу участь взяли С.І.Ковальов, В.С.Сергеєв, П.Ф.Преображенський. Так В.С.Сергеєв і С.І.Ковальов стали авторами перших, написаних з марксистських позицій підручників і навчальних посібників з давньої історії як історії рабовласницьких суспільств, хоча в цих перших підручниках ще збереглися залишки модерністського розуміння давнини, зустрічалися терміни "феодалізм", "торговий капіталізм" в античності. П.Ф.Преображенський вивчав проблеми древніх релігійних вірувань, ранньохристиянських поглядів, соціальних рухів, різні аспекти античної культури.[4 ; 367]

Новий період у розвитку радянської історичної науки, в тому числі історії Стародавнього Риму, почався з середини 30-х років, коли була відновлена система вищої історичної освіти та організовані науково-дослідні інститути історії в системі Академії наук СРСР, збільшено асигнування на розвиток середнього і вищого освіти і наукову діяльність. Відновлення історичних факультетів у складі університетів зажадало нових підручників для студентів, написаних на основі збільшеного наукового досвіду.

В.С. Сергеев опублікував 2-томний навчальний посібник "Нариси з історії Стародавнього Риму" (1938 р.). С.І.Ковальов в 1937 р. видав курс лекцій по періоду еллінізму і римської історії, а в 1948 р. - зведений працю "Історія Риму" (1987 р.-2-е видання).

Важливою особливістю розвитку вітчизняної науки 90-х років стало посилення творчих контактів з колегами з країн Західної Європи та США. Вони проявляються у спільних наукових конференціях та симпозіумах, участь у спільних наукових проектах (наприклад, проект з вивчення наукової спадщини М.І.Ростовцева), навчанні та стажуваннях наших студентів і аспірантів за кордоном. Постійні контакти вітчизняних фахівців із західними колегами взаимообогащають загальний розвиток науки, розширюють світовий науковий простір.

Науковими дослідженнями в області давньоримської історії займаються найбільші російські університети, академічні інститути, різні наукові центри.. У 90-х роках видано ряд досліджень, які продовжують і розширюють традиційну для вітчизняної історіографії проблематику, зокрема, в області соціально-економічної історії (Штаерман О.М. "Історія селянства в Стародавньому Римі" (1996 р.); Кузіцин В.І. "Античное класическое рабство как экономическая система" (1990 р.).

В цілому, якщо виходити з наявних оцінок населення ранньої Римської імперії – 50-70 мільйонів осіб, і з оцінок кількості рабів провідними істориками, то чисельність рабів навіть в самому початку імперського періоду (кінець I ст. до н.е. - середина I в. н.е.) в пропорції до всього населення імперії повинна була складати лише близько 4-8%. Це розходиться з висновками радянських і марксистських істориків, які надавали темі рабства гіпертрофованій характер і враховували пропорцію рабів у населенні тільки самій Італії, а не всієї Римської імперії.

Однак за межами Італії рабів навіть у ту епоху було дуже мало, і вони не грали практично ніякої ролі в економічному і соціальному житті. Так, відомий російський історик Михайло Іванович Ростовцев в своєму унікальній праці з соціальної та економічної історії ранньої Римської імперії вказує на те, що в переважній більшості провінцій, за винятком Італії, Сицилії і деяких областей Іспанії, рабів практично не було або вони були в незначній кількості, повторюючи даний висновок також стосовно до конкретних провінціям Римської імперії [10 ; 214]. До такого ж висновку прийшов французький історик А.Гренъе у своїй праці по Римській Галлії.

Особливу увагу дослідників привертала повстання рабів. В своїй праці Ковальов С. "История Рима" описує про кілька повстань рабів, що відбулися в II-I ст. до н.е. на території Італії і Сицилії. У 196 р. до н. е.. відбулося повстання рабів в Етрурії, в 185 р. - в Апулії. Більш серйозний заколот спалахнув у 133 р. під проводом Евнея в Сицилії, де раби мали особливо багато причин для невдоволення і де їх чисельність була дуже велика. За словами античного автора Діодора, число заколотників доходило до 200 тисяч . Тільки з великим зусиллям вдалося придушити повстання, але і в подальший час Сицилія продовжувала залишатися осередком повстань (напр. в 105-102 рр..). [6 ; 189]

Самим масштабним повстанням було повстання під проводом Спартака (73-71 рр.. до н.е.), в армії якого перебувало близько 120 тисяч чоловік. Однак за свідченням римських істориків Аппіана і Саллюстія, в повстанні Спартака брали участь не тільки раби, але і вільні пролетарі. Крім того, почувши про успіхи Спартака, проти влади Риму підняли заколот міста римських союзників в Італії, що значно посилило розмах повстання. Як пише французький дослідник С. Ніколе : "війна Спартака була також війною проти панування Риму, а не тільки повстанням рабів" [12 ; 147].

В цілому раби не грали великої ролі в класових битвах Стародавнього Риму, за винятком окремих районів, зокрема, Сицилії, де раби в якийсь період становили дуже значну частину населення. Але навіть в Італії роль соціальних рухів рабів була невелика, не кажучи вже про інших римських провінціях. Повстання Спартака, будучи лише частково рухом рабів, у свою чергу, становило лише невеликий епізод у громадянських війнах 80-х-70-х рр.. до н.е., які тривали два десятиліття (коли лідерами протиборчих сторін були Марій, Сулла, Серторій, Помпей). А під час наступних громадянських воєн: 49-30 рр.. до н.е. (Цезар, Касій, Брут, Август, Помпей, Антоній), 68-69 рр.. н.е. (Гальба, Вителлій, Веспасіан), 193-197 рр., 235-285 рр.. ("Століття 30 тиранів"), – зовсім не відомо про масові рухи рабів.

Наведені факти спростовують твердження радянських і марксистських істориків про те, що раби в Стародавньому Римі складали основний "клас експлуатованих". Раби представляли собою в цілому лише невелику соціальний прошарок, що відігравав досить скромну роль у класових битвах.

У наступні століття, коли зменшився приплив військовополонених, а жителі підкорених територій все більш за своїм статусом наближалися до громадян Риму, число рабів почало

швидко скорочуватися. Як зазначає С.Ніколе, є ознаки його деякого зменшення вже з кінця I в. до н.е., і ще більше – протягом I в н.е. . У II-III ст. н.е. раби як в цілому в імперії, так і в самій Італії, становили незначний відсоток населення. Відомий англійський історик А.Х.М. Джонс, вважає що, кількість рабів у зазначені сторіччя в пропорційному відношенні була нікчемною, вони коштували дуже дорого і застосовувалися в основному як домашня прислуга у багатих римлян . За його даними, середня ціна раба до цього часу в порівнянні з IV в. до н.е. збільшилась у 8 разів . Тому купити і утримувати рабів могли собі дозволити лише багаті римляни, які тримали рабів в якості домашньої прислуги; застосування рабської праці в ремеслах і сільському господарстві в II-III ст. н.е. втратило всякий сенс і практично зникло. [3; 424 - 425].

Повсюдно в даний період обробка землі велася вільними орендарями - колонами. Радянські історики стверджували, в прагненні довести марксистську тезу про існування "рабовласницького ладу" в античності, що колонат був однією з різновидів рабовласницьких відносин. Однак всі колони були формально вільними, їх залежність від латифундистів мала зовсім інший характер, ніж залежність раба від свого господаря. В історії є багато прикладів такої ж залежності селян від великих землевласників - Стародавній Єгипет, Персія в ранній античності, Індія і Китай напередодні колоніального завоювання, Франція напередодні Французької революції і т.д. Становище селян в цих країнах було схоже на становище рабів чи кріпаків, але фактично вони не були ні тими, ні іншими, оскільки їх формальна свобода зберігалася . У будь-якому випадку колони не були рабами, а були вільними громадянами, і на них ні в якій мірі не поширювалися римські закони про рабів, якими були чітко встановлені юридичний статус раба, права рабовласника і т.д.

Про зникнення масового рабства в цю епоху свідчить, крім наявних фактів, також трансформація римського слова "раб". Як писав німецький історик Ед Майер, латинське слово "servus" (раб) до кінця античності змінило своє значення, їм перестали називати рабів, (яких було дуже мало), а стали називати кріпаків.

Отже, проаналізувавши праці вітчизняних та зарубіжних дослідників можна прийти до наступних висновків. Великий вплив на вивчення проблеми рабства вітчизняними дослідниками мала ідеологія, за їхніми ствердженнями рабство в Римі було у малих масштабах і не мало значного історичного значення. Зарубіжні дослідники І.Фогт, Ф.Бомер, П.Шпрангер, Г.Фолькман, Г.Шантрєн та інші вважали, що рабство є досить значним фактором соціально - економічного та культурного життя Риму. Одним з напрямків наукового дослідження римського рабства стало вивчення рабських повстань, цю проблему опрацювали зарубіжні та вітчизняні дослідники в великому обсязі. Проте велика кількість істориків не вважали рабство поширеним явищем, а рабську працю визначальною в цей період. Таким чином дана проблема досить широко представлена в історії й науці і має кілька інтерпретацій.

Література

1. Античная литература / Под ред. А. А. Тахо-Годи., М., 1980.
2. Валлон А. История рабства в античном мире. Смоленск, 2005, с.345
3. Джонс А. Гибель античного мира. Ростов н/Д, 1997, с.424-425
4. Историография античной истории / Под ред. В. И. Кузищина. – М.: Высшая школа, 1980.
5. Історія світової культури / Під ред. Левчука Л. Т., 1994.
6. Ковалев С. История Рима, под ред. Э.Фролова. С-Петербург, 2003, с. 395
7. Культура Стародавнього Риму / Під ред. Є. З. Голубцова., М., 1983-1988.
8. Н.А.Машкін. Історія Риму., М., 1967
9. Моммзен Т. История Рима. Москва, 2001, т. 1 кн. 1, 2, с. 326
10. Ростовцев М. И. Общество и хозяйство в Римской империи. С-Петербург, 2000, т. 1, с. 212–226
11. Brunt P. Italian Manpower, 225 B.C.-A.D.14. Oxford, 1971, pp. 4, 121-124
12. Rome et la conquete du monde mediterraneen, ed. par C.Nicolet. Paris, 1979, tome 1, pp. 226
13. Finley M. Ancient Slavery and Modern Ideology. New York, 1980, p. 80.

УДК 94(430) "18/19"

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАНГЕРМАНСЬКОГО СОЮЗУ

Юрченко С.М., магістрант історико-юридичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Мартиненко В.В.**, кафедра всесвітньої історії

Пангерманізм – культурний і політичний рух, в основі якого лежить ідея політичної єдності німецької нації на основі етнічної, культурної та мовної ідентичності. Сформувався на початку XIX століття.

До Першої світової війни Пангерманський Союз представляв провідну силу німецького націоналізму і справляв відчутний вплив на внутрішню і зовнішню політику Німецької імперії.

Метою даної роботи є аналіз діяльності Пангерманського Союзу.

Завданнями – виявлення ідей пангерманізму, виокремлення впливу Пангерманського Союзу, визначення ролі Пангерманського Союзу в колоніальній політиці Німеччини.

Історіографію про діяльність Пангерманського союзу можна розділити на три періоди: 1) середина 1930-1960 рр., 2) 1970-1991 рр., 3) 1991 р. - по теперішній час. Початкова дата періодизації пов'язана з тим, що до 30-х років ХХ ст. вітчизняні дослідники не приділяли великої уваги історії Пангерманського союзу.

Перші наукові розвідки про Пангерманський союз з'являються після приходу до влади в Німеччині фашистів. Саме тоді Союз став все частіше згадуватися в роботах Г.Лукача, Б.Бернадінера, Г.Баммель та ін. У цих роботах дослідники ставили завданням показати генезис німецького фашизму. До кінця 1940-х рр. союз згадується досить часто в радянській пропагандистській літературі. Пангерманський союз змальовувався в них як один з попередників NSDAP (National Socialist German Workers Party). Незважаючи на доволі аргументований розбір фашистської ідеології, роль і діяльність союзу аналізувалися недостатньо. А.Гуральський робив висновки про причини організаційного формування німецького націоналізму, його крайнього крила [1, с.22].

Автор наводить досить цікаві дані про Пангерманський союз.

У 1950-і рр. настала пауза в дослідженні даного питання.

Новий імпульс дослідженням в даному напрямку почався у 1960-і рр. Тоді почав виходити "Щорічник німецької історії", в якому публікувалися історики СРСР і НДР В.Волков, Н.Ратнер, А.Силін, та ін. У цих, певною мірою, заідеологізованих роботах, робляться спроби розкрити роль Пангерманського союзу у зовнішній і внутрішній політиці країни. З'являється інтерес до робіт зарубіжних істориків, публікації історичних документів у Західній Європі. Основний акцент сфокусовано на характеристиці експансіоністської політики, яку Союз активно пропагував в широких верствах населення і створюваних ним, дочірніх політичних союзах і організаціях. Так, Л.Елснер ставив питання про вплив даної організації на німецько-російські відносини, на артикуляцію претензій Німеччини щодо Остзейських провінцій Російської імперії.

В.Волков і С.Оболенська намагалися показати генезис пангерманізму як ідеологічного руху, ще задовго до створення Пангерманського союзу. С.Смоленський аналізує Пангерманський світогляд. Н.Ратнер вказує на вплив пангерманізму на політичне життя Австро-Угорщини і, в першу чергу, на формування національної самосвідомості австрійських німців.

У пострадянський період можна відзначити публікації С.Трояна, М.Патрушева, Н.С.Андрєєвої. У них чітко проглядається спроба розглянути взаємини росіян і німців у культурному та національному аспектах, державний же аспект відходить на другий план. У роботах став переважати цивілізаційний підхід, який отримав популярність в Росії.

У 1891 р. Рурські магнати, важкої індустрії, разом із зацікавленими в експансії колами торгового капіталу, з ініціативи директора Крупнівського концерну Альфреда Гугенберга і Карла Петерса ("піонера" колоніальної політики), створили об'єднання, спеціально призначене для розповсюдження ідеї придбання Німеччиною володінь на всій Земній кулі і її участі у світовій політиці "в Європі, та за океаном". Об'єднання призначалося також для "боротьби з будь-яким протистоянням національному розвитку". Об'єднання назвали "Пангерманським союзом".

На перших етапах діяльності, його завданням було залучення так званих "мультиплікаторів" ідей – професорів, вчителів, священиків (переважно протестантських) і журналістів. Вони повинні були поширювати "національні погляди" серед широких народних мас, інакше кажучи, перекручене, "пангерманське" тлумачення історичної місії німецького народу, бачачи його призначення в завоюванні всього світу заради інтересів німецького експансіонізму.

Цілі Пангерманського союзу чітко визначені в його Статуті:

1. Пожвавлення національної самосвідомості на батьківщині і боротьба проти всяких тенденцій, що протидіють національному розвитку.

2. Заохочення і підтримка німецьких національних прагнень у всіх країнах, де є представники нашого народу, які ведуть боротьбу за збереження своєї національної специфіки; об'єднання всіх німців Планети для досягнення цих цілей.

3. Сприяння сильної і активної, відповідної німецьким інтересам, політики в Європі і за морем. Подальший розвиток німецького колоніального руху, та його практична результативність. [6, с.50].

Сам голова Пангерманського союзу Г. Клас оспівував війну і заявляв про те, "щоб усі люди, котрі проявляють інтерес до суспільного життя зрозуміли і зажадали проведення нами ефективної зовнішньої політики, яку ми не боїмося назвати агресивною" [6, с.53].

Спочатку ідеєю Пангерманського союзу була пропаганда середньоевропейського, або німецько-австрійського митного об'єднання.

В першу чергу передбачалося приєднати Австро-Угорщину, Швецію, Норвегію, Данію, Голландію, Англію, Швейцарію, Прибалтику. Після чого - слов'янські землі [4, с.9]. З часом апетити Пангерманського союзу зросли. Крім приєднання сусідніх європейських територій, створення європейської федерації на чолі з Німеччиною, вважалося за необхідне поширити політичний і військовий вплив Німеччини на Туреччину, Єгипет, Персію тощо. При цьому питання розширення експансії обговорювалося не тільки з теоретичного, але і з практичного боку (будівництво залізниць флоту, каналів тощо) [4, с.29].

"Отже, з усіх сил вперед, до Тигру і Євфрату, до Перської затоки, щоб передати сухопутний шлях в Індію в ті руки, які покликані володіти ним, в войовничі і працюючі німецькі руки", - закликав друкований орган Пангерманського союзу "Alldeutsche Blatter" [3, с.230].

Пангерманський союз ставив своєю метою пропаганду світової експансії і "верховенство" німців над іншими народами, обґрунтування загарбницьких планів німецької буржуазії і юнкерства, культивування прусько-юнкерських реакційних традицій.

Найбільш показова в цьому сенсі депеша посла в Берліні керуючому міністерством закордонних справ Ламздорф, 4 січня 1901 г/22 грудня 1900 р., № 70. М. р. граф Володимир Миколайович.

"Недавні парламентські дебати з приводу необрання президента Крюгера в Берліні оприлюднили діяльність так званого Пангерманського союзу.

Хоча підтримувані їм ідеали і є плодом палкої фантазії, проте послідовне підготовлення пангерманістами практичного вирішення деяких спільних політичних та економічних питань, не може не звернути на себе серйозної уваги.

Внаслідок цього я доручив помічнику секретаря, довіреного мені посольства надвірного радника Фан-дер Фліт викласти в записці історичний розвиток, та цілі даного Союзу. Гр. Остен-Сакен."

Була представлена доповідна записка помічника секретаря Російського посольства в Берліні Фан-дер Фліт.

"Пангерманська спілка зобов'язана своїм виникненням німецькому колоніальному руху 80-х років. У 1886 р. відомий африканський діяч Петерс, засновник німецького колоніального суспільства, подав ідею, що до скликання загального німецького з'їзду в Берліні, на який були запрошені всі німецькі національні "ферейни", об'єднані тут же в "Пангерманський союз". З того часу союз піддався чималим змінам. Він майже розпався після повернення Петерса в Африку, і відродився у 1891 році після укладення Занзібарської угоди з Англією, на нових засадах..." [5, с.216].

Пангерманці вели активну громадсько-політичну діяльність, видавали книги та журнали. Постійним друкованим органом був відомий журнал "Alldeutsche Blatter". Університетська професура певним чином налаштовувала німецьку молодь.

Так, Ратцель відстоював необхідність колонізації і територіального розширення Німеччини. Х.Чемберлен звеличував арійців. За Й.Реймером навіть Ісус Христос був німцем [4, с.13]. Генерал Бернгарді, оспівуючи війну, називав німців "двигунами прогресу". Навіть М.Вебер, один час примкнув до пандіачів, називаючи об'єднання Німеччини "юнацькою витівкою", вказував на необхідність "німецької світової політики". Однак пангерманізм не обмежувався лише громадською складовою своєї діяльності. Створюючи свої філії в протекторатах, колоніях, він сприяв колонізаційній діяльності. Пангерманський союз співпрацював і з іншими організаціями подібного спрямування (Німецький флотський союз, Німецьке колоніальне товариство та ін.) Крім того, не без участі Пангерманського союзу сталися Марокканська і Трансваальська кризи.

Таким чином, пангерманізм як ідеологія, сприяла поширенню колоніальної ідеї, звеличуючи німця як носія культури і організатора. Йдучи в авангарді, пангерманізм багато в чому прокладав шлях для дій політиків, для пошуку "місця під сонцем", "підігривав" громадську думку. Отже, виконуючи двоєдине завдання, пангерманізм в особі Пангерманського союзу був, свого роду, однією з важливих ланок у ланцюзі колоніальної політики Німеччини.

Расові, "народні", антираціоналістичні, антиліберальні, антидемократичні та цезаристські доктрини пангерманізму, зуміли утвердитися в промисловості. Першим головою Пангерманського союзу, який був заснований у Франкфурті-на-Майні 28 вересня 1890 (офіційно заснований 9 квітня 1891) після тривалої підготовки колективної акції декількох німців з Цюріха, директора Альфреда Гугенберга з Ганновера і професора Лейпцігського університету Вісліценуса, був обраний Карл Петере. Членами союзу були також консервативні парламентарі обох напрямків, наприклад, фон Карддорф, граф Арнім-Мускау, граф Мірбах-Зорквіттен, колоніальні спекулянти, начебто директор Шредер-Погелова, керівні особи Ротвейлерських порохових заводів ("Ротвейлер-пульвер-фабрика"), фірми "Ханіель", Бурбахського металургійного заводу ("Бурбахер Хютте"), майбутній директор вугільного синдикату Кірдорф, і головне, керівний склад, зацікавлений в експансії, наприклад фахівці будівельної справи, географи, і т.д. З щоденних газет, особливо "Рейніша-Вестфеліше цейтунг" з самого початку підтримувала рух через свого голов-

ного редактора Рейсман-Грунь. Призначався спочатку головним чином для пробудження національних почуттів німців, які проживають за кордоном - за океаном, і на захоплених територіях колишньої середньовічної імперії, – союз на чолі з Лейпцизьким професором статистики Ернстом Хассе, під час кризи 90-х років був зайнятий також розробкою все більш широкої внутрішньополітичної програми, у чому йому допомогли книга "Основи XIX століття" Хаустон Спортс Чемберлена і расова теорія німецьких епігонів Гобіно. Деякий час, особливо до обрання Хассе на посаду у 1894 році, пангерманці являли собою лише невелику, погано організовану групу, однак доля пангерманізму за своєю природою залежала не стільки від поліпшення самої організації, скільки від того, чи буде загальна політична ситуація сприятливою для поширення пангерманських ідей.

Якщо Пангерманські лідери - Е.Хассе, Г.Клас і ін. - висловлювали експансіоністські погляди німецької важкої індустрії, перш за все Рейнсько-Вестфальської добувної та переробної промисловості, то інші політичні діячі – Г.Дельбрюк, Ю.Вольф, П.Рорбах, Ф.Науман та ін. – перебували в полі тяжіння таких фінансових магнатів, як директор АЕГ В. Ратенау, наступник Г.Сіменса – А.Гвиннер, який фінансував будівництво Багдадської залізниці, або директор пароплавної компанії Гамбург–Америка А.Баллін. Хто тільки не належав до Пангерманського союзу. Тут був і Гугенберг, який з 1909 по 1914 рік займав посаду генерального директора заводів Круппа. Серед впливових членів Пангерманського союзу ми бачимо також Кірдорф і Гельферіха. Однак більшість монополістів обмежувалися фінансуванням союзу, скеровуючи його політику через своїх посередників. Незважаючи на те, що Пангерманський союз навряд чи нараховував більше 30-40 тисяч чоловік, сфера впливу його була значною. Керівні посади в ньому займали власники й головні редактори тиражних газет, таких, наприклад, як "Телліхе Рундschau", "Дейча цейтунг", "Ді пост", "Лейцігер нейесте нахріхген", "Рейніша-Вестфеліше цейтунг", "Гамбургер нахрітен" і інші. Пропаганду його цілей та ідей охоче брали на себе університетські професори – такі, як Дітріх Шефер, Карл Лампрехт і Фрідріх Ратцель, вчителі гімназій, священники, чиновники та офіцери.

Тому абсолютно необґрунтованою є заява західнонімецького історика Голо Манна, який писав: "... Якщо в Пангерманському союзі був, або пізніше влився великий капітал, то все ж не можна розглядати цей рух як прагнення окремих осіб до прибутку. Величезне число його прихильників складали люди, які жили на невеликі трудові доходи і ніколи не мали надії жити інакше. Вони бажали служити великій, німецькій справі" [7].

Заслугує також уваги перелік депутатів рейхстагу, що були в період з 1894 по 1914 рік членами Пангерманського союзу. У ньому фігурують 59 осіб, з яких 51 мали депутатський мандат з 1904 по 1912 года. Слід мати на увазі, що більшість цих депутатів Рейхстагу відігравали важливу роль у тогочасній німецькій колоніальній політиці. Коли Пангерманський союз відстоював свою точку зору з приводу тих чи інших політичних подій, уряд добре розумів, що вустами його говорить німецький монополістичний капітал.

У більшості питань між Пангерманським союзом і відомством закордонних справ спостерігалось своєрідний розподіл праці. Голова цього союзу, радник юстиції Клас, у своїх мемуарах писав "о таком разделении труда между ведомством иностранных дел и Пангерманским союзом, которое было бы незаметным извне".[7]

Незважаючи на це, Голо Манн відстоював тезу, нібито Пангерманський союз отримував гроші з фонду міністерства закордонних справ вряди годи.

Абсолютно іншої тези дотримується інший західнонімецький історик - Альфред Крук у своїй "Історії Пангерманського союзу" він вказує, що пангерманцям йшли значні суми з фондів, якими керувало відомство закордонних справ. Наведені їм компрометуючі пангерманців факти, призначені служити далекосяжній меті. Він створює, неіснуючу насправді, прірву між Пангерманським союзом і урядом Німецької імперії, яка нібито виникла з 1911 року – з часу останньої марокканської кризи. Ця прірва утворилася нібито "між очікуваннями пангерманців і тими цілями, які могло ставити перед собою відомство закордонних справ. Хоча Крук на словах і відкидає "незграбну" пропаганду пангерманцями військових цілей, він, по суті, солідарний з ними, кажучи про необхідність відкрити німецькому імперіалізму "здоровий шлях". На його думку, не тільки Німеччина, а й "вся Європа виграла б від конструктивного нового порядку в Східній Європі".

Але оскільки в ідеях пангерманізму на передній план висувалися питання сили, ці ідеї захоплювали певні кола поза Пангерманським союзом. Усілякі різновиди теорії проникають глибоко в інші сфери. Зокрема і кращі уми тодішньої Німеччини задавалися думкою про економічну необхідність затвердження німецької експансії в нові часи [2, с.122].

У поєднанні із закличками до експансії, Пангерманський союз відкрито проповідував націоналістичні ідеї. Однією з найважливіших тез пангерманців була необхідність об'єднання всіх німецьких народів під дахом однієї держави, причому до "братів по крові" зараховувалися, наприклад, і бури - нащадки голландських переселенців в Африці. Взагалі расизм став однією зі складових пангерманської програми. Недарма Макс Вебер називав пангерманців "оскаженілими антисемітами".

Тепер пангерманці, навпаки, хотіли об'єднати народ проти занадто мирної політики кайзера, який не був антисемітом і охоче спілкувався з представниками фінансової аристократії. Пангерманці з усією послідовністю переступили через романтику середньовіччя. Чи не Римська імперія і не Німецький союз, хронічна слабкість якого робила минуле Німеччини настільки привабливим в очах її сусідів, а древні германці – ось що повинно було виникнути знову, щоб служити предметом обожнювання такого типу романтики. Для пангерманців боротьба Армінія проти Риму втілювала одночасно внутрішню і колоніальну політику, антироманську боротьбу.

З переходом до імперіалізму в німецькій колоніальній експансії складається дві основні течії, що розрізняються за методами, за допомогою яких можна було найбільш успішно здійснити експансіоністську мету. Висування таких цілей завжди визначається історично конкретними "соціально-інтересами" однієї, чи іншої групи монополістичного капіталу, що склалися в даних історичних умовах. Юнкерство і магнати важкої індустрії наполягали на застосуванні насильницьких анексіоністських методів приєднання чужих територій. Основними виразниками їхніх поглядів стали Пангерманський союз і його дочірні організації. Дотримувалися більш гнучкої лінії кола монополістичної буржуазії, насамперед великого банківського капіталу, нових галузей промисловості, тісно пов'язаних з німецьким банком хімічних та електротехнічних концернів, а також ще не повністю монополізованої промисловості готових виробів, були прихильниками "мирних" методів експансії, зокрема у формі середньоевропейського економічного союзу держав Центральної Південно-Східної Європи під егідою Німеччини. Треба також відзначити, що і серед пангерманців були широко поширені плани освіти середньоевропейського економічного союзу, очолюваного Німеччиною, – які називалися "Середньою Європою". Таке об'єднання повинно було, за їх задумом, служити базою світової експансії німецького імперіалізму.

Саме пангерманці сформулювали військові цілі німецької імперії. Зі сторінок газет і журналів вони пропагували свої ідеї експансії. К. Петерс вимагав створення великої німецької колоніальної імперії. Надалі ця вимога знайшла своїх затятих прихильників в лавах всіх політичних партій країни.

Пангерманці ждали війни і не раз провокували її. Це вони перші підняли у 1896 році крик, що Німеччині необхідно мати потужний військово-морський флот, і з тих пір невтомно пропагували свої вимоги щодо збільшення морських і сухопутних озброєнь.

"Сприяло успішному підготуванню ґрунту, прийняття Рейхстагом нового морського закону, Пангерманський союз заслужив собі схвалення правлячих сфер і його значення швидко виросло в країні" [5, с.218].

В особі Тірпіца, пангерманці знайшли свою людину, і можна сказати, що він цілком виправдав їхні сподівання.

Таким чином, пангерманізм сприяв поширенню колоніальних ідей, підносячи німецьку націю над іншими. Він багато в чому прокладав шлях політикам, для загарбання нових територій, та для створення єдиної німецької держави. Отже, виконуючи двосудне значення, пангерманізм у вигляді Пангерманського союзу, був важливою ланкою у ланцюзі колоніальної політики Німеччини.

Література

1. Гуральский А. Из истории пангерманизма // Исторический журнал. М., 1945
2. Зубов В.В. Истоки и традиции российско-германских отношений X-XX веков: Монография. М.: "Налоговый вестник" 2002.
3. Из статьи Пангерманского органа "Alldeutsche Blatter" // Колониальная политика капиталистических держав (1876-1914 гг.)/под ред. Юровской Е.Е. – М., 1967.
4. Иностранцев М.А. Германский империализм и пангерманизм как основные причины Великой Всемирной войны 1914 - 1918 гг. - Томск, 1919.
5. Фан дер Флит. К истории пангерманского союза // Красный архив. 1939. Т. 1. Режим доступу: http://Annales.info/sbo/contens/ka.htm#39_1
6. Хрестоматия по новой истории: Второй период. Сост. П.И.Остриков; Т.В.Алентьева; П.П.Вандель; И.Г.Жиряков; Г.И.Зверева. – М.: Просвещение, 1993.
7. Исторический сайт "SmartHistoria". Эволюция колониальной политики германской империи в 1871-1914 годах. Режим доступу: <http://www.allistoria.ru/allis-607-5.html>

УДК 811.161.2'42(092)

СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ АКУСТЕМ В ІДЮСТИЛІ ВІКТОРА БЛИЗНЕЦЯ

Алексенко Т. В., магістрантка філологічного факультету
 Науковий керівник: к. філол. н., доц. Пасік Н. М., кафедра української мови

Показовими рисами ідіостилю Віктора Близнеця – письменника-шістдесятника, людини з вразливою душею і тривожним серцем – є глибокий ліризм, тонкий психологізм і висока емоційна наснага. Читаючи збірку його оповідань "Звук павутинки" (1970), ми ніби потрапляємо в інший, дитячий, світ, який вирізняється своєю химерністю й специфікою сприйняття дійсності, що репрезентовано цілою низкою словесно-художніх образів, зокрема акустичних, пов'язаних із враженням первинного світовідчуття.

Акустичні словообрази – це лексеми, які містять у прямих і переносних значеннях сему "звук". Вони органічно вплетені в тканину твору й передають звукові прояви людського й природного буття [3, 402].

Дослідження у сфері функціонування акустем проводили О. Курило, Л. Мацько, Т. Возний, І. Багмут [1], Л. Прадівлянна [3], І. Беседовська та ін., проте поза увагою залишилася комунікативна й текстотвірна роль звуконазв, зв'язок ужитих акустичних словесно-художніх образів зі стильовою домінантою та ідіолектною нормою різних письменників. Так, актуальним, на наш погляд, є з'ясування специфіки вживання дієслів із семою "звук" у художньому мовленні Віктора Близнеця, що досі не було предметом вивчення. Тому в цій статті ми поставили за мету проаналізувати дієслівні акустичні словесно-художні образи в збірці Віктора Близнеця "Звук павутинки", визначити їх парадигмально-семантичні та функціонально-стилістичні особливості.

Дієслівні акустемми в аналізованому фактичному матеріалі найбільш продуктивні з-поміж інших лексико-граматичних груп. Вони виступають опосередкованими назвами звукових процесів/дій [1, 11], роблять текст динамічним і приписуються не тільки істотам, а й неживим предметам, що дає змогу авторові представити звуковий фон твору в усіх можливих виявах та показати своєрідність дитячого світосприйняття. Дієслівна парадигма поповнюється одиницями, утвореними на основі звуконаслідувальних слів, прозора внутрішня форма яких надає їм образності й робить ці слова емоційно наснаженими.

Підтвердженням того, що В. Близнець в аналізованій збірці надає перевагу саме акустичним словесно-художнім образам, є вживання дієслів зі значеннєвим компонентом "звук" навіть у тих випадках, де їх легко можна замінити на інші дієслова, які не є акустемми, напр.: "...**похрумкав** пшеничні крихти..."² – "поїв"; "Я аж **загицав** на ліжку" – "почав стрибати"; "...**вогонь гоготить**, мій пароплав готовий уже відчалити..." – "горить". Також цікавим явищем є вживання дієслів на позначення процесу говоріння в тих випадках, коли поза контекстом вони втрачають це значення: "**Попробуйте на язык**: Ні-і-ін-на..." – "проговорить"; "– Адам? – **прикахикнув** я недовірливо" та "– О! – **пришморгнув** я носом" – "сказав".

Пильна увага до акустичного плану зумовила специфіку багатьох словесно-художніх образів. Так, описуючи ластівок, позначаючи їхні звуки, автор щоразу використовує іншу акустему: "...в сараї ластівки **вицвінькують**..." – *вицвінькувати* утворено від слова *цвєнькати* – те саме, що *цвєрінкати*, тобто *щебетати* [4, 11, 186]; "**Майне котрась** у нього під черевом і вгору, і **чигикне** задьористо" – *чигикати* (фонетичний варіант від *кигикати*) – "видавати звуки, схожі на крик чайки" [4, 4, 146]; "**Вжи, вжи, вжи!**" – *завжикали гуртом*... – дієслово звуконаслідувального походження; "**Ці жовті крикливі роти ловлять, просять, благають – їсти!**". Уживання дієслівних акустем, пов'язаних виключно із діями людини, сприяє персоніфікації образу.

Ряд дієслівних акустем використано для зображення й характеристики коня Бакуна: "...**сухими губами тицьнувся в щоку й стиха форкнув**"; "**Підійшов до річки, пирхнув**..."; "**Хракнуло з куца**...". Дві перші номінації синонімічні, називають однакові відтінки звучання: *форкати* – "видавати глухий уривчастий звук, випускаючи із шумом повітря з ніздрів, рота

² Тут і далі цитуємо за виданням: Близнець В. Звук павутинки [Електронний ресурс]: [текст] / В.Близнець. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua>

(перев. про коней)" [4, 10, 617]; *пирхати* – "видавати глухі уривчасті звуки, шумно випускаючи повітря з ніздрів, рота" [4, 6, 358]. Подібне значення має і звуконаслідувальне дієслово *хракнути* в цьому контексті. Проте щоразу в уяві читача постає відмінний образ звуків, які видає кінь, що пов'язано з прозорою внутрішньою формою цих слів.

Образ коня, як і образ ластівок, також персоніфікований: "*Бакун застогнав*"; "*Кінь... часто зітхає...*"; "*Ми побалакали з конем...*". Можна зробити припущення, що автор наділяє істот, яким симпатизує, людськими рисами, що допомагає максимально зблизити головного героя Льоньку з його "друзями", адже хлопчик ріс один і до появи Адама спілкувався тільки з природою, домашніми улюбленцями та істотами, яких створила його багата уява.

Звуки різної природи пронизують весь текст. Невгамовний герой сам є джерелом звуку, до того ж він може приводити в рух предмети й змушувати їх видавати звуки або надає можливість звучати всьому, до чого він наближається, напр.: "*Я приклав вухо до призьби. Вона зашаруділа, як коробка, набита хрущами*"; "*За мною стрибала й деренчала труба, така ж руда й вогниста, як Рекс...*"; "*І вже скрипить, присідає хата...*". Специфіка сприйняття хлопчиком світу в тому, що він озвучує все навкруги й робить довкілля таким, яке передовсім звучить, а не сприймається зором чи іншими органами чуття, що й відтворюють мовні засоби тексту.

Віктор Близинець використовує велику кількість акустичних словесно-художніх образів, виражених дієсловами на позначення процесу говоріння, які можна поділити на групи за ступенем вияву ознаки: дієслова з нульовим виявом звуку: "*І знов вона промовчала*", "*Ніна, схиливши голову, мовчала*", "*На мої слова він зразу нічого не сказав, помовчав...*"; дієслова з низькою інтенсивністю вияву звукової характеристики: "*Я накриваюсь подушкою, починаю казати про себе "га-ла-ла!", щоб заглушити звірюку...*", "*...вона дивиться в темряву і шепоче: "Допомогу!.. Швидку допомогу!"*", "*...щось мимриє про коня та про Глипу*"; дієслова на позначення гучних процесів і дії: "*– Гей, чоловіче, як тебе звати?*" – *гукнув я...*", "*Баба кутає Адама й голосить, синів своїх згадує...*", "*... крикнув Ніні: "Стережись!" – і повернув наш вітрильник...*".

Специфіку дитячого сприйняття світу створюють персонажі, яких матеріалізувала багата фантазія хлопчика й наділила можливістю рухатися, звучати й жити за своїми законами. У першому оповіданні оживають краплинки, пух, пір'їна, навкруги розгортаються захопливі пригоди й героїчний бій, за яким спостерігає маленький пустун Льонька: "*І язиком прицмокує, наче примовляє: "Буц, буц, не боюц!"*"; "*Та ось причулось мені: на долівці, в густій пітьмі, щось шарудить, потріскує, поскрипує*"; "*...щось тріснуло, і я побачив, як шугнула згори синювата іскра, вдарила по пір'їні, по розбійницькому судну, звалила його у темін*". Але якщо спочатку все тільки починає оживати й характеризується лише тими акустемами, які позначають майже нечутні дії та процеси, то згодом усе набирає обертів і дієслова, які мають сему "звук", передають гучні процеси: "*... ковалики один з-перед одного молотять по ковадлу...*"; "*Ніс закручений змієм, у два ряди весла, і стоїть на палубі капітан-розбишака, на ймення Вирвизуб, і гукає своїм бандюгам...*"; "*І ринув, пішов корабель на лови, пірати ляскають веслами, б'ють по воді, б'ють по головах, тягнуть за коси нещасних...*". Коли ж у кімнату потрапляє світло, усе починає ставати на свої місця, й автор використовує лексеми на позначення відсутності звукового вияву: "*І в хаті все принишкло*"; "*Дивись, притаїлись, мовчать, ніби ніхто нічого не бачив*".

Частотне вживання дієслівних акустем у тексті зумовлює утворення синонімічних рядів, із яких більшість слів мають стилістичне забарвлення, на яке вплинуло ставлення автора до героїв чи подій. Наприклад, щоб передати звукову гаму водної стихії, автор залучає такі дієслівні акустеми: *річка плюскотить, булькоче, дзюрчить, клекоче, гомонить скоромовкою, сичить, затарабанила, бурмотить, лопотить, хлюпоче, шумить, буянить, туркоче, плескотить, кипить, бульбашиться*.

Кожне слово по-своєму робить звуки річки виразними. Так, акустема *плюскотати* ужита в значенні "шуміти від руху води" [4, 6, 600]; *булькотати* – "утворювати короткі й часті звуки під час виливання або витікання крізь вузький отвір, а також при кипінні" [4, 1, 255]; *дзюрчати* – "витіканням утворювати монотонні булькаючі звуки, шум" [4, 2, 268]; *клекотати* – "бурхати, вирувати, шумувати" [4, 4, 179]; *сичати* – "видавати або утворювати звуки, які нагадують протяжну вимову звука "с"; утворювати такі звуки, пінячись, нуртуючи" [4, 9, 210]; *затарабанити* – "почати тарабанити, часто видавати гучні звуки" [4, 3, 342]; *лопотати* – "ударяти, ударятися чим-небудь по поверхні, видаючи глухі звуки" [4, 4, 547]; *хлюпопотати* – "підсилено до хлюпати" [4, 11, 90]; *шуміти* – "видавати, утворювати шум" [4, 11, 562]; *буянити* – "бути неспокійним; вирувати, бушувати" [4, 1, 269]; *туркотіти* – "видавати неголосні низькі переливчасті звуки" [4, 10, 327]; *плескотіти* – "рухаючись, видавати плескіт" [4, 6, 576]; *кипіти* – "клекотіти, вирувати, пінитися під час нагрівання, випускаючи гарячу пару" [4, 4, 150]; *бульбашитись* – "утворювати короткі й часті звуки" [4, 1, 255] тощо.

Автор персоніфікує річку, уживаючи для характеристики потоку такі слова, як *гомоніти* – "розмовляти тихо, приглушено" [4, 2, 121], тобто тихо шуміти, та *бурмотати* – "говорити невиразно, неясно; бурчати" [4, 1, 260], тобто утворювати одноманітні, приглушені, схожі на булькання звуки, властиві для зображення поведінки людини, а не природи.

У більшості випадків автор намагається уникати повтору тих самих акустем, тому один процес у різних місцях тексту номіновано по-різному, напр.: *"Сідає на бильце мого ліжка і видзвонює срібними підківками"*; *"Воно ледь-ледь погойдується, відсяває тьмяним блиском, і хтось на ньому скаче і лунко б'є підборами: буме! бум!"*; *"Там підсох, розправив крильця і, як почув, що капає вода зі стелі, зразу ожив, та давай стрибать і пурхать між краплями, і ловить їх, і дзенькать підківками"* тощо. У такий спосіб В. Близнець передає тонкі дзвінкі звуки, а саме те, як ходить по підлозі вигадана головним героєм істота.

Своєрідність сприйняття світу Льюнею виявляється в акцентованих звукових перцепціях і корелює в художній формі з ампліфікацією дієслівних акустем, що робить текст динамічним і тримає читача в постійному напруженні й очікуванні наступних звуків. Таке нанизання часто фіксуємо на рівні абзацу (*"Збурена вода кипіла, крутила поверху піну, але стояла на місці: щось їй перетнуло шлях. І тільки насподі, в глибині, течія клекотіла і біла струменем, рвучи запону. Наш вітрильник здригався, тремтів, як живий, але далі не йшов"*), значно рідше – на рівні речення (*"Ну, зберуться люди, поплачуть, поголосять..."*; *"В яслах щось попискує, шарудить у стінах, лускає в трухлявих дошках"*; *"Мимохіть вчувається: двигтить земля, потріскує... ось-ось тече піщаний струмок..."*).

Отже, ідіостильовою рисою В. Близнеця є актуалізація акустем, що детерміновано вихідною точкою зображення – позицією дитячого сприйняття, який недосяжний приземлений дорослий людині й у якому все оживає, рухається й видає певні звуки. Тільки в "дитячому всесвіті", який оточує головного героя, можна послухати, як звучить павутинка, співає тазик, говорять тварини й влаштовують бої краплі з пір'їнами.

Найбільш продуктивні в досліджуваному художньому мовленні дієслівні акустемі, тому текст надзвичайно динамічний. Серед дієслівних акустем зафіксовано не лише одиниці, у прямому й переносному значенні яких міститься сема "звук", а й ті, у яких названий семантичний складник супровідний, доповнює основне значення. Широко представлена звукова картина світу дає можливість об'єднати компоненти цієї парадигми в синонімічні ряди. Ми переконані, що використання акустичних словесно-художніх образів в ідіостилі Віктора Близнеця спрямоване на те, щоб дати поштовх до осмислення тих пластів тексту, які можна сприйняти лише на рівні почуттів та асоціацій.

Література

1. Багмут І.В. Лексико-семантичне поле звуконайменувань у сучасній українській літературній мові (Склад, структура, парадигма) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / І.В.Багмут. – К., 2007. – 26 с.
2. Близнець В. Звук павутинки [Електронний ресурс]: [текст] / В.Близнець. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua>.
3. Прадивлянная Л. Акустические образы в русской импрессионистической прозе / Л.Прадивлянная // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2009. – Вип. 81 (3). – С. 401–406.
4. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

УДК 821.161.2.09

ІРРАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕНЦІЇ "СМІХУ-БОЖЕВІЛЛЯ" У ПОЕЗІЯХ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Аркуша А.В., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Моціяка О.М.**, кафедра української літератури

Поява певних художніх реакцій письменника на світ залежить і від його психологічного типу, і від естетичних віянь часу, від оточення, в якому митець зростав і ставав особистістю, від менталітету нації, від подій того часу.

Поетична творчість Т.Шевченка позначена виразними романтичними ознаками. Д.Наливайко, відзначаючи стильовий синкретизм творчості поета, наголошує, що домінує у ній саме романтичне начало, яке типологічно близьке до загальноєвропейського і має яскраво виражені національні та індивідуальні риси [9, с.18]. Романтична творчість передбачає звернення до міфології, народної поезії, національних архетипів, у яких романтики шукають витoki "національного духу", обґрунтування концепції органічної єдності світу, його динамічності та амбівалентності.

Світ постає для романтиків як сукупність таємничих, захованих, невідомих сфер та сил, які ще називаються "нічною стороною світу". Людина так само сповнена таємничих сил, як і весь світ; це таємниче з погляду світла розуму є "несвідоме", усякі збочення від "нормального", розумного ходу душевного життя: божевілля, сон, екстаз, натхнення, передчуття, "нічна сторона" душі – всі такі переживання відкривають людині вихід із сфери звичайного її буття до інших сфер, почасти вищих, і мають тому глибоке значення [14, с.407]. А поряд із цими людськими переживаннями чималу роль починають грати в поезії демонічні сили, які теж становлять вагому частину "нічної сторони світу". Тому ірраціональний, "чудесний" та скомплікований світ; в естві своєму складна та тісно зв'язана з іншими таємничими сферами й істотами в них людина – такий філософський світогляд романтики [14, с.408].

У деяких поетичних творах Т.Шевченка сміх має архетипне походження і стає важливим засобом вираження "нічної" сторони світу та людської душі.

Т.Шевченко був наділений здатністю тонко відчувати світ і реагувати на нього. Сучасники Шевченка засвідчували мінливість його вдачі, характеризували як людину настрою: у гарному настрої він – балакун, душа компанії; у поганому – суворий, мовчазний, недовірливий. За класифікацією психологічних типів, розробленою К.Юнгом [15], особистість Т.Шевченка, як довела М.Моклиця [8], можна віднести до емоційного психологічного типу. Цей тип був, звичайно, генетично успадкований від батьків, проте його психіка ввібрала і національні архетипи, елементи українського менталітету. Зокрема, Д.Чижевський зазначав, що емоційність, чутливість, ліризм, індивідуалізм та прагнення до волі, неспокій і рухливість – основні риси психологічного укладу українця, яким і був Т.Шевченко.

Його надмірна емоційність почала виражатися за допомогою архетипів плачу і сміху, яким в поезії Шевченка відведено почесне місце, а традиція архаїчного сміху творчо переосмислена у контексті романтичної естетики. Категорія "сміх" була вибрана за основу нашої роботи не випадково, адже сміх привертав увагу вчених ще від часів Арістотеля [2]. Цікавими є погляди на сміх М.Бахтіна [3], Л.Карасьова [4], А.Козинцева [5], С.Лашенко [6], А.Сичова [11], Л.Столовича [12] та інших. Інтепретаційна парадигма категорії "сміх" багатозначна та суперечлива. Він, зокрема, поряд з плачем є архетипом і основною міфологемою культури, який відображає реакцію людини на світ. Життя – це сміх, а плач – смерть, яка є формою переходу в новий якісний стан буття. Реагувати на світ через усталені психічні реакції, які зберігають родову, "колективну" пам'ять, – означає жити, бути свідком буття, існування, що вічно оновлюється.

На думку української дослідниці С.К.Лашенко, на сьогодні архетип сміху в науці досліджений все ж таки не достатньо. "У гуманітарній науці протягом довгого часу сміх розглядався виключно у зв'язку зі смішним та феноменом комічного. Разом з тим, людству був відомий й інший тип сміху, який виник задовго до сміху при усвідомленні смішного. Лише в ХХ столітті такий сміх був ідентифікований як самостійне культурне явище та визначено, як сміх ритуальний – той, що склався в культурі язичництва й розвивався в тісному зв'язку з язичницьким світосприйманням та світоуявленням [7, с.21].

Т.Шевченко, як зазначав Є.Нахлік [10], у своїй поезії відтворював національний міф з його архетипами, творчо переосмислював його, збагачував авторськими символічними значеннями. Ця особливість художнього мислення поета виявляється і в місці та ролі архетипу сміху в його поетичних творах. Т.Шевченко досконало знав українську міфологію, літературно обробляв жанри народної думи, історичної пісні, балади, і, звичайно, йому було цікаво зазирнути у сакральний зміст життя, наповненого "бісовськими" створіннями, чудернацькими перетвореннями, досягнути значення пекла у світоглядному баченні людини. Сміх-божевілля у творах Шевченка був наскрізно пронизаний демонічним еством, мав певне ірраціональне підґрунтя.

Наприклад, у баладі "Причинна" поет з метою створення напруженої атмосфери вводить сцену гуляння демонічних сил, зокрема русалок:

Аж гульк – з Дніпра повіринали

Малії діти, сміючись.

" Ходімо гріться! – закричали –

Зійшло вже сонце!" (Голі скрізь;

З осоки коси, бо дівчата) [13; 1, с.75].

" Зареготались нехрещені...

Гай обізвася; галас, зик." [13; 1, с. 76].

Звичайно, такий нелюдський сміх створює картину жаху в уяві читача, і досить доречно, адже цей сміх є символом трагічного, символом згасання життя молодого людини (русалки "взяли її, сердешную, та й залоскотали").

Образ сміху-лоскотання русалок має архаїчне походження. Дослідниця С.К.Лашенко подає таку версію Русалок-Лоскотух та їх сміху-лоскотання в українській міфології: "Уявлення про поведінку подібних міфологічних істот, характер їх відношення до людини свідчать про те, що, вступа-

ючи в контакт з живими істотами (переважно, парубками й чоловіками), русалки, як вірили люди, намагалися через лоскотання задовольнити свій "сексуальний голод". Стан, у який занурювалася людина під впливом лоскотання міфологічної істоти, ототожнювався за своїми ознаками зі станом страшної "сміхової" виснаги поховального обряду. Але тут збудження, помішане з жахом й відчуттям погрози, забарвлювалося в особливі тони. Енергетика чутливості, закладена і в поховальному "сміхові"/рухові/сексуальному збудженні, становилася тут домінуючою, починаючи дарувати людині, яку катастрофічно руйнував такий "лоскотний сміх", ні з чим не зрівняне хтиве відчуття. Саме воно ставало свого роду "лідером", забарвлюючи все в особливі еротично-значучі тони. Переборюючи силу такого збудження, людина, стоячи на порозі смерті, починала відчувати задоволення від власних мук, мимоволі провокувати їх подовження, жахаючи, збуджуючи, запалюючи хтивість кожного, хто виявлявся вільним чи невільним свідком того, що ставалося з ним" [7, с.37].

Зрозуміти витoki подібних уявлень багато у чому допомагає й сама етимологія слова "лоскотання", що, як свідчать джерела, пішло від старослов'янського "щекот" ("лоскот"), заснованого на тому самому корені що й "скъкът", "скъкотание". А це означає, що початково "лоскотання" і "скакання" сприймалися нашими предками як акціонально синонімічні дії, в однаковій мірі пов'язані зі "збудженням похоти", сексуально значущими дотиками, тичками та іншими тактильними контактами сексуального забарвлення. Таким чином, той контакт, що, як уявлялося це нашим предкам, виникав між Русалкою-Лоскотухою та обраною нею людиною завдяки лоскотанню, тлумачився деколи в тому числі й своєрідним чуттєво значущим єднанням, або "шлюбом" мінливої й примхливої міфологічної істоти й живої людини. "Сміх", що ставав невід'ємною складовою такого "шлюбу", виявлявся колись свідоцтвом здійсненості таємничого "сексуального контакту", – контакту, що, як свідчить більшість фольклорних джерел, частіше за все приносив смерть живій істоті [7, с.38].

Сміх русалок виконує у баладі Т.Шевченка "Причинна" протилежну істинній функції сміху – функцію танатологічну – згасання життя, адже істина твердить, що сміх як діяльність спонукає до життя.

Згадка про сміх-лоскотання русалок є і в баладі Т.Шевченка "Русалка" у сцені, коли мати топить свою нешлюбну дочку. Жінка просить доньку-русалку помститись своєму спокуснику – залоскотати його на смерть:

Залоскочи, моє серце,
Нехай не сміється

Надо мною, молодію... [13; 1, с. 376].

Таким чином чоловік стане жертвою власних пристрастей – насолоди від тілесних утіх.

У багатьох творах Т.Шевченка сміх, що сягає корінням язичницьких ритуалів, символізує хаос у людській душі, спровокований безсиллям людини перед тиском життєвих обставин. Це може бути нещасливе кохання, втрата рідних людей, несправедливий суспільний уклад, вимушена відмова від моральних принципів чи безпосереднє залучення до людського життя демонічних сил. Всі ці причини людина сприймає як катастрофічні, космічні, які порушують її усталений спосіб життя. Божевільний сміх є синонімом духовної смерті персонажів, їх безсиллям перед зовнішніми чинниками. Він генетично походить від того амбівалентного сміху-плачу, який властивий давньому поховальному обряду. Смерть сприймалася нашими пращурами як порушення надприродною силою узвичаєного порядку: "Скоріш за все, в початковому відношенні наших предків до тіла, зануреного в "ритуальний сміх", панувало його сприймання як того, що потрапило в полон стихії надприродної сили. Це вона "м'яла" й "корчила" людське ество. Це вона примушувала людське тіло постійно рухатися, колихатися, трястися, нахилитися, падати й підніматися, відчувати сексуальне збудження, кричати, "сміятися" й плакати, наслідуючи своїм станом – стан хаотичного світу. Не випадково давні греки, які ще зберігали в своїй культурі живі відлуння давніх уявлень предків, характеризували такий тип "сміху", як не те, що я роблю, а те, що робиться зі мною" (С.Аверінцев) [1, с.17].

Зрозумілим стає, що божевільний сміх невідповідно з'являється на устах нещасливих у коханні, зокрема хлопця у баладі "Причинна", дівчат у баладі "Тополя", поемі "Слепая". Мотив "нещасливих коханців" присутній і в поемі "Відьма", де героїня тяжко переживає одруження коханого:

Сама собі вона шептала

І тяжко, страшно усміхалась [13; 2, с.379].

Означник "страшно" є показником, в першу чергу, божевільних інтенцій.

Усвідомлення гріховності бажаного перелюбу з коханим Петрусем потьмарює розум "генеральші" (поема "Петрусь"):

...Не спала; впали карі очі,
Засохли губи; і вночі

Щось, ходе, шепче, сміючись... [13; 2, с. 218].

Божевільним сміхом супроводжується вбивство Гонтою дітей у поемі "Гайдамаки", яке є найдраматичнішим порушенням природного закону в сімейному колі. Гонта вигукує:

"...Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
Нащо мені дітей дала?
Чом мене не вбила?
Нехай вони б поховали,
А то я ховаю" (13, 1, с.186)

Складне суспільно-політичне життя за часів Коліївщини не дає Гонті жодних надій гармонійно поєднати батьківські почуття і вірність гайдамацькій присязі вбивати ляха. Після розправи над дітьми Гонта усвідомив себе великим грішником, а тому "Страшно, страшно усміхався, На степ оглядався" [13; 1, с.187].

Якщо для Гонти сміх – це результат усвідомлення власної ницості, то для п'яного кесаря (поема "Неофіти") навпаки – відчуття того, що його жорстокості, сваволі скоро прийде кінець.

А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, стулив.
І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготавсь... [13; 2, с.255].

Однак функція сміху однакова – відчуття героями власного безсилля.

Божевільний сміх матері-України ("Великий льох") як реакція на народження двох синів-близнят, двох Іванів – це символ трагічного передчуття складного тернистого шляху України до незалежності. Близнюки-Івани втілюють ідею духовного розколу української нації, національного розбрату:

То близнята народились,
А навісна мати
Регочеться, що Іванами
Обох буде звати! [13; 1, с.323].

Отже, у символічному світі романтичної поезії Т.Шевченка сміх належить до тих образів, які мають глибоку, колективну пам'ять, що фіксує первісні уявлення людини про її стосунки із надприродними силами. Архетип сміху Т.Шевченка підпорядковує створенню романтичної атмосфери, відчуттю органічної єдності людини і одухотвореної природи. Ірраціональний, божевільний сміх символізує в поезії Т.Шевченка виняткові страждання дисгармонійної особистості та є одним із засобів вираження історіософії поета.

Література

1. Аверинцев С. С. Бахтин, смех, христианская культура // Бахтин М.М. как философ / Ред. Гоготышвили Л.А., Гуревич П.С. – М.: Наука, 1992. – с. 7 - 19.
2. Аристотель. Поэтика / Пер. Б. Тена. – К.: Мистецтво, 1967. – с. 54.
3. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. – М.: Худ. литература, 1965.
4. Карасев Л.В. Философия смеха. – М.: РГГУ, 1996.
5. Козинцев А.Г. Человек и смех. – СПб: Алетейя, 2007. – 236 с.
6. Лащенко С.К. Заклятие смехом: Опыт истолкования языческих ритуальных традиций восточных славян. – М.: Ладомир, 2006.
7. Лащенко С.К. Ритуальный смех: досвід тлумачення смислових витоків (за матеріалами української традиції). – Автореф. дис.. д-ра мистецтвознавства. – К., 2006.
8. Моклиця Марія. Тарас Шевченко як психологічний експресіоніст // Сучасність. – 2002. -№7-8.
9. Наливайко Дмитро. Стиль поезії Шевченка і його міжнаціональний контекст. – К., 2008 – 2009.
10. Нахлік Євген. Тарас Шевченко: архетипні постаті поета // Дивослово. – 2011. – №5.
11. Сичов А.А. Природа смеха или философия комического. – Саранск, 2003.
12. Столович Л. Философия. Эстетика. Смех. – СПб., Тарту : б / и, 1999. – 384 с.
13. Тарас Шевченко. Повне збір. тв.: У 12-ти т. – К., – 2001. – ТТ. 1, 2.
14. Чижевський Д.І. Історія української літератури. – К.: Видавничий центр "Академія", 2003. – 568 с.
15. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. – К. – М., 1997.

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА ЯК ЗНАК УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Галамага Н.М., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к. філол. н., доц. Пугач В.М., кафедра української мови

Кожна культура, своєрідно моделюючи свій "мовний образ світу", або семіотичний код, виокремлює, лінгвалізує й модифікує фрагмент дійсності, фіксується в значенневих та виражальних засобах конкретної мови, способах номінації культури, адже культура – це не стільки матеріальне явище, яке складається з речей, людей, їхньої поведінки, це організація цих складників у свідомості в певній моделі пізнання та інтерпретації світу [1; 283].

Мовну картину світу мовознавці визначають як "спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами" [10].

Найбільш яскраво національно-специфічні особливості світосприйняття народу віддзеркалює *національно маркована лексика*, значну частину якої становить так звана **безеквівалентна лексика** [13; 56]. Кожна мова містить у своєму лексичному складі слова, які належать до національної лексики, не маючи ані аналогів, ані еквівалентів у інших мовах, тобто є безеквівалентною лексикою: "Слова, що слугують для вираження понять, є відсутніми в іншій культурі та мові, слова, що відносяться до особливих культурних елементів, тобто до культурних елементів, що характерні лише для культури А і відсутні в культурі Б, а також слова, які не мають перекладу на іншу мову одним словом, не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать" [12; 252].

Безеквівалентна лексика належить до найменш вивчених лінгвістичних явищ [12; 250].

Метою нашого дослідження є виявлення лексичних одиниць із національно-культурною семантикою, що становлять фонд безеквівалентної та фонові лексики української мови.

Українська лінгвокультурологія орієнтована на вивчення національно-культурної складової, мовної картини світу, мовної особистості з її компетенційними можливостями [7; 19]. Вона є складовою частиною наукового напрямку – *українознавства* ("наукового дослідження української історії, етнографії, мови та писемності" [Дорошенко 1988: 19]; варто додати: "української культури, фольклору, етнопсихології, етнополітики тощо") [7; 27].

Предметом лінгвокультурології є безеквівалентна лексика; міфологізовані мовні одиниці: архетипи й міфологеми, обряди й повір'я, звичаї й ритуали; пареміологічний фонд мови; фразеологічний фонд мови; еталони, стереотипи, символи; метафори й мовні образи; стилістичний уклад мов; мовна поведінка; сфера мовного етикету тощо [Селіванова 2006: 303] [9; 152].

Таким чином, поняття культурної конотації – базове для лінгвокультурології, яка досліджує матеріальну культуру й менталітет, що втілені в живій національній мові й виявляються в мовних процесах [Томахин 1993: 127-128]. Лінгвокультурологія має на меті дослідження й опис взаємодії мови й культури у формах національної й загальнолюдської культур у їх сучасному стані або в певні синхронні зрізи цієї взаємодії [Костомаров, Верещагин 1999: 5] [9; 152]. Українська мова як вагома частина етнокультури насичена *фоновією* та *безеквівалентною лексикою* [17; 160].

Безеквівалентні та фонові слова становлять неоднорідний за ступенем безеквівалентності прошарок лексики сучасної української літературної мови, й поділяються на:

- повністю поняттєво безеквівалентні найменування;
- частково поняттєво безеквівалентні найменування;
- слова, марковані семою національної належності;

- фонові слова, у яких національні риси фіксуються за межами лексичного поняття й які, залежно від форми вияву національно-культурної ознаки, поділяються на власне фонові та культурно конотовані (слова-символи).

Найчастіше увагу дослідників привертає лексико-семантичний вияв української самобутності, вивчення слова як знака етнокультури. Усі етнолінгвістичні дослідження ґрунтуються на відомому положенні В. фон Гумбольдта про мову як дух народу, а дух народу як його мову. Під впливом матеріалістичних поглядів ця ідея трансформувалась у загальноновизнане положення про те, що мова – носій культури [11; 130].

У мовознавстві на позначення лексем – носіїв етнокультурного значення – синонімічно вживаються терміни: *національно-культурна лексика*, *країнознавча*, *етнічна*, *етнографічна*, *етнокультурна*, *екзотична*. При цьому імпліцитно передбачено, специфічне, тобто вони позначають елементи досліджуваної культури, на відміну від інших [11; 131].

Серед лексем з національно-культурною конотацією особливе місце посідають **образи-символи**. Вивченням вербальних українських символів займаються В.І.Кононенко, О.І.Сімович, М.К.Дмитренко, О.І.Потапенко, Г.Лозко, Л.Іваннікова, В.Жайворонок та ін. Вони підкреслюють, що ці одиниці постають як явище специфічно національне, тісно пов'язане з мисленням, свідомістю, культурою й мовою народу [2; 4-5].

Загалом же, за Е.Сепіром, мова є "вказівкою на розуміння культури", а "лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу". Щоб це проілюструвати, досить навести лексичний ряд на зразок такого: *весілля, вечорниці, вулиця, домашнє вогнище, доля, дума, жива вода, земля-мати, верба, родина, тополя, хата, хліб, сокіл, козак, чумак* та ін. Це не просто слова-знаки, а мовні одиниці, сповнені етнокультурного змісту. Багато з таких одиниць стали етносимволами, тобто етнокультурними концептами історико-культурної свідомості народу. Вони підтримують історичну спадковість, тим самим зміцнюючи людську етноспільноту навколо своєї рідної мови [5; 60].

У лінгвокраїнознавчих словниках відображено окремий фрагмент мовної картини світу, яка є лінгво- чи етноспецифічна, тобто відображає особливий спосіб світобачення, властивий окремій мові, культурно значимий для неї, такий, що виокремлює її від будь-яких інших мов [14; 103].

Ряд номінацій називають предмети, що нічим не відрізняються від аналогічних в інших культурах, але отримали в мові додаткове значення, так звану „культурну” конотацію (вислів Н.Г.Комлева). Такі слова Є.Верещагін і В.Костомаров назвали лексикою з країнознавчим культурним компонентом, або словами з культурним компонентом [3; 174]. До таких культурних конотацій належать: 1) флористичні символи; 2) анімалонімічні символи; 3) символіка кольорів.

З культурних рослин, що належать до флористичних символів, українці особливо шанують *пшеницю, жито, просо, гречку*, а також *мак, цибулю, часник, кріп, петрушку, буряк* тощо. З плодівих дарів особливу шану віддають таким рослинам: *яблуні, груші, вишні*. Біля кожної хати господиня висівала також *любисток, м'яту, чорнобривці, руту*, а господар обов'язково садив *калину* або й *вербу*. Серед дерев, безперечно, пальму першості за популярністю тримають *дуб, тополя, бук, ясен, ліщина, бузина*, а в районах Карпат та Полісся ще й деякі хвойні породи, передусім *смерека (ялина), сосна та модрина*.

Калина символізувала Різдво світу, а *верба* – це Перводерево – Чумацький Шлях, тобто головну дорогу людини, дорогу з буття у вічність. *Дуб* у цій системі цінностей уособлював Перуна (Сонце), *липа* – Дану (богиню води), *береза* – Ладу, *клен* – Попеля, *чорнобривці* – Матір-Берегиню, *любисток* – Зорю, *неопалима купина* – незнищенність життя, *явір* – світове дерево (світовий порядок).

Через біблійні перекази виробилося негативне ставлення до *осики*, на якій нібито повісився Юда. Християни називали це дерево нечистим, проклятим [16; 117]. *Ясен* – чоловіче дерево, з нього робили оздоблення воїни ще за скіфської доби. Ясен вважався символом війни: якщо ворогові надсилали гілку ясена, це означало початок війни або попередження [16; 119]. *Явір* (різновид клена) в Україні вважався символом смутку, його садили на могилі вбитого козака, розлучених закоханих [16; 119]. Як оберег садили біля хати *горобину*, на Купайла її гілочки чіпляли на кожні двері, щоб уберегтися від злих духів та хвороб [16; 120]. *Терен* – добрий захисник садиб у давнину: до двору, обсаженого тереном, не міг пробратися дикий звір. Пізніше стали вважати, що терен захищає від нечистої сили. Одна з порід терну – *диптам* – отримала назву „неопалимої купини”. В Україні з нею пов'язаний образ Богині-матері, а із прийняттям християнства – Діви Марії; образ незнищенної квітки життя [16; 120].

Зазвичай квітами – живими чи зборами – прикрашали українці й своє помешкання, а також помешкання Бога, тобто храм Божий. Віночок із квітів прикрашав кожну дівчину, „красну як рожа”, а під зволоком у хаті висіли пучки *чебрецю, материнки, деревію, безсмертника, звіробою, м'яту* тощо. Чи не найбільш поширеною й улюбленою в Україні здавна вважали *рожу рожеву*, або *мальву*. В Україні цю квітку ще називають *калачиком* за формою плодів, схожих на калачі. Вважається, що *червону руту, барвінок* і *любисток* садять дівчата, щоб бути завжди коханими та бажаними, а молодиці – щоб була міцною родина. *Півники* оберігають від нечистої сили, бо півень (від якого походить назва квітки) завжди виступає рятівником – від його співу зникає всяка нечисть. Магічними функціями народ наділяв *чебрець* – українське „євшан-зілля”. Для українця саме ця рослина є символом Батьківщини. Такими же оберегами є *мак, полин, часник*, а от *будяки* та *кропива* завжди вважалися сховищем нечистої сили, хоча відомими є лікувальні властивості будяка у випадку захворювання печінки, а кропиви – шлунку. Широке ритуальне застосування дістали *васильки, папороть*. Щоб уберегти свій дім і сім'ю від усякої напасті, вирощували *валеріану*, яка в стародавні часи була відома під назвою одолян, або оголень-трава. Вважають також, що валеріана рятує від „суму”, оскільки є заспокійливим засобом. Дуже давнім звичаєм українців є топання *рясту* навесні, що означає просити в Бога життя й здоров'я [16; 121-124]. *Горox* в українському фольклорі є символом сліз, з ним пов'язували нещастя, біду [15; 228].

Як бачимо, в українців із давніх-давен існує питома система флористичних символів, що входить до складу безеквівалентної лексики.

До складу питомих українських **анімалонімічних символів** насамперед належать домашні та дикі тварини. З домашніх тварин, як відомо, особливою любов'ю та довірою користувався *пес* та *кіт*. Велика шана віддавалася й *бджолі* – "божій комасі", тимчасом до певних тварин ставлення було зовсім іншим. Відомо, що *лис* вважається великим хитруном, а *заєць* – боягузом, що *ворона* – провісниця лиха, а *ропуха* нерідко уособлює відьму. З осторогою ставилися люди й до *веретільниць*, *саламандр*, *жаб* [8].

Вовк завжди вважався сміливим, підступним і небезпечним звіром. За поліськими переказами, цей хижак був створений чортом саме на шкоду людині. *Ворон* уявлявся переважно в темному світлі й користувався недоброю славою. Вважалося, що каркання ворона над хатою віщує лихо або близьку смерть когось із членів сім'ї [15; 231-236]. *Вуж* – своєрідний покровитель обійстя, його охоронний талісман, котрий приносить багатство і щастя. *Горобець* повсюдно вважався нечистим птахом. У цьому відобразилися як християнські уявлення, так і те, що горобці шкодили посівам. *Жаба*, як і *змія*, наділялася здатністю приносити людині як добро, так і зло. *Заєць*, як і деякі інші тварини, пов'язувався із нечистою силою. Вважали, що заєць створений чортом і служить йому, тому зустріч із цією твариною віщує невдачу. Щоб запобігти цьому, на дорогу кидали жмут сіна. *Зозуля* поряд із вороном і совою віщувала строки життя й смерті, щасливе або нещасливе заміжжя, а також природні явища чи стихійні лиха. *Кінь* здавна користувався традиційною пошаною, адже його роль у господарській діяльності була неабиякою. *Коза*, з одного боку, вважалася породженням диявола, з іншого – символізувала родючість і життєву силу. *Курка*, яка починає співати (за народним повір'ям), мов півень, віщує смерть господареві або комусь із членів сім'ї. До *ластівки* в українців склалося доброзичливе ставлення, як до божої пташки. Доброю прикметою вважалося, якщо ластівка зів'є гніздо в хаті. Українці вірили, що *лелека* приносить щастя тій оселі, де він збудував гніздо. *Миша* вважалася нечистою твариною. Загальнопоширеним було вірування, що миша обов'язково перетвориться на кажана, якщо з'їсть хоч крихту свяченої паски. За народним повір'ям, крик *півня* віщує наближення дня, відганяє від хати нечисту силу й злих духів. *Сова* здавна була уособленням темних, зловісних сил. Крик сови вночі віщує нещастя. Існують повір'я про *лавука*: вбивати його не можна, бо лихо буде (свідчення великої шани в минулому); як павук снує павутину, то будуть гості чи якась вістка [16; 139].

Таким чином, *тури*, *олені*, *дикі кабани*, *ведмеді* та інші звірі, *дикі гуси*, *качки*, *глухарі*, *дрохви* та інша птиця, *бобри*, *соболі*, *лисиці*, *білки*, *куниці* – *хутрові звірі*, *щука*, *сом*, *лин*, *пструги*, *окуні* – лише деякі з рибальської здобичі – це були головні види тварин, якими промишляли в природних екосистемах. *Воли*, *корови*, *коні*, *вівці*, *кози*, *свині*, *віслюки*, *кури*, *гуси*, *качки*, *бджоли* – ось головні представники тварин, яких людина приручила та призвичаїла до своїх потреб, які стали її **анімалонімічними символами** [8].

Навіть схожість **назв кольорів**, їхня лінгвістична тотожність не гарантують тотожності змісту, однакового сприймання назв кольорів як символів у різних етносів, зокрема близьких за мовою й культурою, оскільки за такою назвою стоїть набагато більше, ніж проста семантика. Кожна земля породжує своє розуміння барв світу, а тим більше їхніх відтінків та варіантів, обирає свої, неповторні назви відповідні до того, чим багатий конкретний край [6; 4].

Існує багато теорій походження назв кольорів. На думку І. Вихованця, у давні часи світ був *біло-чорним*, тобто сприймалися лише ахроматичні кольори. Першим кольором, що його виділили із цього безбарв'я, був *червоний*, який „народили сонце, вогонь і кров”. Потім виникали й інші основні барви спектра, навколо яких групується усе розмаїття відтінків. Ось культурний складник деяких кольорів у народному сприйманні. *Білий* – колір, що набув символу чистоти [4; 38]. *Блакитний* – колір, що набув символіки справедливості, доброї слави, доброго походження; колір неба й один із кольорів українського національного прапора [4; 41]. *Жовтий* – асоціюється з небесним денним і нічним світилами, з багатим урожаєм хлібного лану [4; 225]. *Зелений* набув символіки надії, бо здавна пов'язується з весною й зеленими нивами, що мають дати врожай; водночас символізує молодість [4; 242]. *Синій* зливається з символікою блакитної барви [4; 538]. *Оранжевий* – символ слави, величчя та гідності, його стихія – вогонь і Земля, а небесне світило – Сонце; день – неділя, яка приурочена Богові. *Золотий* – символ святості, свідчення Божественної Сили, світлого подвигу Сина Божого та чистоти Пресвятої Богородиці, він також символізує Сонце й багатство. *Фіолетовий* – особливий символ, бо поєднує в собі два протилежних кольори – гарячий червоний і холодний синій. Червоний – символ Христової крові й Воскресіння; *синій* – символ Небес. *Чорний* – символ темряви, зла й смерті. Виступає символом глибокого трауру і тяжкого горя. *Червоний* – символ крові й вогню, бо це – гарячий колір, у ньому – всі боки життя: з одного – повнота життя, свобода та енергія; з іншого – ворожнеча, помста й агресивність. „Новий тлумачний словник української мови” виділяє такі складники цього кольору: *темно-рожевий*, *кривавий*, *багряний*, *буряковий*. В українській мові є й неповторна, поетична,

чисто національна назва кольору полум'я – *червоногарячий*, „який має колір вогню; яскраво-червоний” [6; 4].

Таким чином, лексеми, що номінують кольори, стають джерелами національно-культурної інформації, репрезентантами конкретного народу, його мовної картини фантастично розмаїтого світу [6; 4]. Безеквівалентна лексика є скарбницею для здобуття знань про Україну, культуру і побут українського народу. Серед номенів на позначення лексем – носіїв етнокультурного значення можна виділити: 1) флористичні символи; 2) анімалонімічні символи; 3) символіку кольорів.

Аналіз групи фонових слів, у яких національні риси фіксуються за межами лексичного поняття, за формою вияву національно-культурної ознаки поділяються на власне фонові та культурно конотовані (слова-символи).

Література

1. Григоренко Т.В. Концептуальне моделювання та мовна картина (на матеріалі етнокультурної термінології) / Т.В.Григоренко // Актуальні проблеми менталінгвістики: Зб. ст. за матеріалами III-ї міжнар. наук. конф. – Черкаси, 2003. – Ч.1. – С. 7 – 18. – С. 282 – 285.
2. Данилюк Н.О. Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання / Н.О.Данилюк // Наук. зап. – Т. 34. Філол. науки: [наук. зб. / редкол.: В.П.Моренець, В.П.Агеєва, В.С.Брюховецький та ін.]. – К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2004. – С. 3–6.
3. Дороз В. Про етнокультурознавчий компонент у змісті мовної освіти / В.Дороз // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. – Випуск 7.: Лінгвістика і літературознавство. – К.: Знання, 2002. – С. 171 – 176.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Жайворонок В.В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні / В.В.Жайворонок // Мовознавство. – 2012. – № 2. – С. 58 – 64.
6. Запольських С. П. Національно-історичний концепт „українське козацтво” – зміст поняття і структура / С.П.Запольських // Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – № 3. – С. 55 – 60.
7. Кононенко В.І. Мова в контексті культури. Монографія. – К. – Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
8. Кравчук І. Особливості відтворення реалій у художньому перекладі (на матеріалі перекладених російською мовою романів французького письменника Ерве Базена) / І.Кравчук // Наукові записки: сер.: мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка. – Вип. 2(17) 2007 – 1(18) 2008. – С. 245 – 255.
9. Ліннік Л.А. Лінгвокультурологічний аспект порівняльного дослідження порівняльних одиниць / Л.А.Ліннік // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pzs/2009_9/52.pdf – С. 151 – 156.
10. Лукаш Г.П. Картина світу як об'єкт вивчення лінгвокультурології / Г.П.Лукаш // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ntsa-efon-npu.at.ua/blog/kartina_svitu_jak_ob_ekt_vivchennja_lingvokulturologiji/2010-11-15-186
11. Мусієнко В. П. Українська етнографічна лексика: ідентифікація та типологія / В.П.Мусієнко // Мовознавство. – 2006. – № 2 – 3. – С. 130 – 136.
12. Оленікова Є. Способи перекладу безеквівалентної лексики сучасної турецької мови на основі російського та українського перекладів роману Орхана Памука „Сніг” / Є.Оленікова // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – 2011. – Випуск 54. – С. 250–261.
13. Соломаха А. Використання безеквівалентної лексики та національно-маркованих фразеологізмів як засобів формування лінгвокраїнознавчої компетенції студентів (на матеріалі німецької мови) / А.Соломаха // Імідж сучасного педагога. – 2012. – № 9. – С. 56 – 59.
14. Тимошик Г. Лінгвокраїнознавчий словник власних назв у системі викладання української мови для чужоземної аудиторії (на матеріалі назв фестивалів, ярмарків, свят, святкування) / Г.Тимошик // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – Вип. 4. – С. 103 – 111.
15. Тупиця О. Проблематика дослідження мовної картини світу художнього тексту / О.Тупиця // Філологічні науки [Текст] : зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г.Короленка. – Полтава: ПНПУ. – Вип. 1 / [редкол.: М.І.Степаненко (голов. ред.) та ін.]. – 2010. – С. 107 – 111.
16. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / За ред. Пономарьова А.П., Артюх Л.Ф., Косміної Т.В. та ін. – К.: Либідь, 1993. – 256 с.; іл.
17. Шпить О. Лінгвокраїнознавчі особливості називання співрозмовника в українській мові / О.Шпить // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 160 – 162.

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА В ПОЭМЕ И.П.КОТЛЯРЕВСКОГО "ЭНЕИДА" И ЕЕ ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Гончаренко А.В., студентка V курса филологического факультета

Научный руководитель: к. филол. н., доц. **Сидоренко В.А.**, кафедра русского языка и перевода

Более двух столетий трагическая поэма "Энеида" И.П.Котляревского продолжает сохранять актуальность, вызывая живой интерес у широкого круга читателей, чего не скажешь о поэме русских авторов Н.Осипова и А.Котельницкого "Вергилиева Энеида, вывороченная наизнанку" (1791-1796), которая известна сегодня разве что литературоведам.

Сюжет "Энеиды" Вергилия использовался неоднократно в европейской литературе, о чем, вероятнее всего, знал и И.П.Котляревский. Кроме пародийной поэмы Н.Осипова и А.Котельницкого, была еще поэма французского писателя Скаррона "Травестированный Вергилий" (1648-1652) и немецкая "Приключения благочестивого язычника Энея" (1784-1788) Блюмауэра.

Но в отличие от всех этих произведений, "Энеиду" И.П. Котляревского можно считать первой энциклопедией украинской этнографии, а не только фактом истории литературы. Используя мифологическую сюжетную канву поэмы Вергилия и имена главных героев, И.П.Котляревский "вывернул наизнанку" патетическую поэму и гротескно изобразил картину жизни и быта украинского народа в XVIII в. Величественная Вергилиева эпопея И.П.Котляревским была превращена в веселое повествование, где подробно представлены народные традиции, быт, одежда, национальная кухня украинцев. Многие понятия, описанные в поэме, уже устарели, а вместе с ними и лексические единицы, их называющие, перешли в пассивный словарь и могут быть непонятны современному читателю.

Определенные сложности возникают и при переводе "Энеиды" на русский язык, поскольку в тексте довольно много собственно украинских языковых единиц, под которыми понимается понятие "реалий" – "явлений, характерных для материальной и духовной жизни только данного народа и отсутствующих у других" [1, 51-52]. Их относят к безэквивалентной лексике (БЭЛ), т.е. к "лексическим единицам, не имеющим переводческих эквивалентов в языке перевода [1, 51].

Нами были проанализированы два перевода "Энеиды" на русский язык – Д.Андреева и И.Бражнина, где в первую очередь обращалось внимание на БЭЛ, называющую одежду. В результате анализа выяснилось, что в целом переводчикам удалось сохранить национальный украинский дух произведения, несмотря на то, что они не всегда прибегали к дословному переводу, хотя из-за этого иногда и "терялись" национально-культурные особенности. Однако в некоторых случаях наблюдаются попытки "прибавить" собственно украинские реалии, которые были не так ярко выражены в исходном тексте. Рассмотрим это на конкретных примерах:

"Взяла *очіпок* грезетовий
І *кунтуш* з усами люстровий,
Пішла к Зевесу на ралець".
"Надев *кораблик* свой парчовый
И *кунтуш* из люстрины новый
Подарки Зевсу понесла".

"*Челец* надела для порядку,
Люстриновую *кофту* в складку
И к Зевсу вихрем понеслась".

И.Котляревский [6, 6] Д.Андреев [7, 6] И.Бражнин [8, 8]

При переводе лексемы "кунтуш" И.Бражнин, прибегнув к методу приблизительного перевода, использовал лексему "кофта" как видовое понятие.

Д.Андреев в своем переводе усилил национальный колорит, передав лексему "очіпок" как "кораблик". При этом была сделана выноска: "*Кораблик* – род чепца. Старинный украинский (выд. А.Г.) женский головной убор, шапочка из парчи или бархата с меховой опушкой, по форме напоминающая кораблик" [6, 200].

В дальнейшем и сам автор оригинала будет обращаться к этой лексеме:

"Взяла *караблiк* бархатовий" И.Котляревский [6, 13]

"*Кораблик* бархатный надела" Д.Андреев [7, 12]

"*Челец* украшен бахромою" И.Бражнин [8, 15]

В следующем контексте используемая И.Котляревским лексема "кораблик", заменяется переводчиками на родовое понятие "чепец":

"Цариця ж сіла на ослоні,

В єдамашковому шушоні,
 В *кораблику* із соболей"
 "Царица на скамье сидела
 Шушун свой шелковый надела,
Челец из темных соболей"
 "Царица на скамье сидела
 И шелком шушуна скрипела
 В *челце* из темных соболей"
 И.Котляревский [6, 86] Д.Андреев [7, 87] И.Бражнин [8, 89]
 Следующие контексты связаны с переводом лексемы "постоли".
 "Убрання, *постоли* порвались" И.Котляревский [6, 18]
 "Одежда, *башмаки* порвались" Д.Андреев [7, 17]
 "Одежду, *лапти* – всё порвали" И.Бражнин [8, 20]

Посто́лы, как известно, это кожаные лапти. В.И.Даль определяет эту лексему так: "юж. поршни, кожанцы, калиги, сандаліи, гнутая изъ сырой кожи, лимарщины, либо шкуры с шерстью" [4, 346]. Как видим, в этом определении указывается, что этот вид обуви был распространен на юге Российского государства, т.е. на территории современной Украины. Лексему "лапти" этот словарь определяет так: "короткая плетеная обувь на ножную лапу, по щиколодки, изъ лыкъ". Б.Д.Гринченко в своем словаре, который является не только толковым, но, отчасти, и переводным, определяет такой вид обуви как *личак*. "Это обувь из лыка, то же, что и лапотъ" [11, 365]. Лапти были традиционной обувью русского крестьянства. Таким образом, посто́лы и лапти – это не совсем одинаковая обувь.

Если И.Бражнин использовал прием функциональной замены словесных единиц, то Д.Андреев – прием родо-видовой замены. *Башмак* – это "известная кожаная (или из ткани на подошве сшитая) обувь на плюсну, состоящая из передка, клюшев, подошвы и иногда каблука, а изнутри из стельки, задников и подкладки" [2, 56], т.е., в данном случае, перевод еще больше "удален" от текста оригинала.

Лексема "посто́лы" еще раз встречается в тексте:

"Онучі, *постоли*, волокы
 Шпурлялись, як на тік снопы"
 "А в связках *лапти* и онучи
 Летели, как снопы на ток"
 "Онучи, *лапти* и братины
 Летели, как снопы на ток"
 И.Котляревский [6, 93] Д.Андреев [7, 93] И.Бражнин [8, 95]

Возможно, такой перевод можно объяснить стремлением их авторов сделать текст максимально доступным для русскоязычного читателя.

Интересным для перевода оказалась и лексема "юпка".

"В червоній *юпочці* баєвій,
 В *запасці* гарній фаналевій".
 "В фанелевой *запаске* новой,
 В *корсетке* байковой лиловой".
 "*Корсетка*, ленточки цветные".
 В червоній *юпочці* баєвій,
 В *запасці* гарній фаналевій".
 "В фанелевой *запаске* новой,
 В *корсетке* байковой лиловой".
 "*Корсетка*, ленточки цветные".
 И.Котляревский [6, 9] Д.Андреев [7, 10] И.Бражнин [8, 11]

Оба переводчика правильно поняли смысл слова "юпка", но это не совсем точный перевод, поскольку юпка действительно по покрою похожа на корсетку, но она длиннее и с рукавами.

Лексема "запаска" была переведена методом транслитерации у Д.Андреева, а у И.Бражнина это слово вообще опущено.

Лексема "брить" также была переведена по-разному.

"Весь ременцями обв'язавшись,
 На голову *брить* наложив,
 "Он ремешками обвязался
 И *брылем* голову накрыл".
 Весь ремешками обвязался"
 И лихо *шляпу* заломил".

И.Котляревский [6, 34] Д.Андреев [7, 35] И.Бражнин [8, 36]

У Д.Андреева использован метод транслитерации и есть выноска с объяснением, что *брыль* – это соломенная шляпа. И.Бражнин прибегнул к приблизительному переводу, использовав родовое понятие. Такой перевод несколько отдаляет от описания образа Меркурия.

"Була на йому біла *свита*" И.Котляревский [6, 37]

"На нем, как снег, белела *свита*" Д.Андреев [7, 37]

"На кучере белела *свита*" И.Бражнин [8, 39]

Лексему "свита" оба переводчика сохранили, использовав метод транслитерации.

"Злякавсь, к Сівілли прихилився"

Хватавсь за *дергу* і тулився"

"И побледнев, к Сивилле жался"

За *юбку* спрятаться пытался"

"Дрожа, к Сивилле притулился,

За *юбками* ее укрылся"

И.Котляревский [6, 60] Д.Андреев [7, 61] И.Бражнин [8, 63]

При переводе лексемы "дерга" был использован приблизительный метод и выбрана нейтральная лексема, которая не несет в себе той смысловой нагрузки, которая бы приближала читателя к колориту, воссозданному автором. Чаще лексему "дерга" переводят как "плахта", "понева", возможно, в связи с тем, что современная юбка, как вид поясной женской одежды, появилась позже. Если не учитывать особенностей времени, колорита, то перевод можно считать правильным, поскольку *дерга*, в свое время, заменяла современную юбку.

"Були в *свитках*, були в *охвотах*,

Були в *дульєтах* і в *капотах*"

"Тут были в *свитках*, в *кринолинах*,

В *капотах*, *шубках*, *пелеринах*"

"И в *свитках* были и в *платочках*,

В *капотах*, в *вышитых сорочках*"

И.Котляревский [6, 62] Д.Андреев [7, 63] И.Бражнин [8, 64]

Согласно словарю Б.Д.Гринченко, *охвотой* в XIX веке называли род женского верхнего платья [12, 79]. Сам И.Котляревский объясняет так: "*охвота* – старовинний верхній жіночий одяг, подібний до свитки. Одначе свита, сіряк, серм'яга – одяг простолюду (звідси сірома – біднота, голота), а офота – жінок з більш заможних верств населення" [6, 203]. *Кринолин* же, по В.И.Далю, был родом юбки [3, 194]. Плечевая одежда в переводе заменена поясной. Вероятнее всего, таким образом переводчик пытался сохранить рифму. В другом переводе эта реалья вообще опущена, ее заменили другой лексемой.

Лексема "капота" у обоих переводчиков передана методом транслитерации, как и в переводных словарях.

И.Котляревский дал объяснение, как он понимал слово "*дульєти*" – "жіноче плаття з м'якої шовкової тканини; святкове параднее вбрання вищих станів, дворянок, аристократок" [6, 202]. Примечательно, что ни один из доступных нам переводных словарей не дает такого слова. *Пелериной* же принято называть накидку на плечи [9, 521]. Поэтому, как видим, данная реалья так и осталась непереуведенной.

"І так злиденно іскривився, Що став похожим на *верзун*" И.Котляревский [6, 184].

"И так болезненно скривился, Что стал похожим на *чувяк*" Д.Андреев [7, 185].

"И так уродски іскривився, Аж вчуже страшно поглядеть" И.Бражнин [8, 186].

Верзун – это кожаный лапоть [10, 136]. Можно сказать, что это синоним к слову "постолы". У Д.Андреева эта украинская реалья передана собственно русской реальией – *чувяк*. Это "сафьянный башмак, съ такими жь подошвами, подъ пампуши" [5, 589]. Переводные же словари предлагают передавать "верзун" как "лапоть", а "чувяк" как "чув'як". У И.Бражнина эти реалии вообще отсутствуют. Данный пример показывает, что при переводе стихотворного произведения иногда приходится жертвовать некоторыми деталями ради сохранения рифмы и стихотворного размера.

Проанализированные переводы показывают, что поэма И.Котляревского "Энеида" содержит языковые единицы, которые относят к безэквивалентной лексике, в том числе и к ЛСГ "одежда". На наш взгляд, перевод Д.Андреева "ближе" к оригиналу и содержит более точные переводы украинских реалий, хотя, как показывает опыт, при переводе стихотворного произведения иногда приходится жертвовать некоторыми деталями ради сохранения рифмы и стихотворного размера.

Поэма "Энеида" И.П.Котляревского была проанализирована с точки зрения использования ЛСГ "одежда", при этом был выделен немалый пласт безэквивалентной лексики, называющей реалии украинского народа, часто неизвестные современному читателю. Кроме этого, данное

произведение может дать еще немало сведений о жизни украинцев и их языке, если рассмотреть другие лексико-семантические группы.

В целом, следует отметить, что перевод безэквивалентной лексики довольно сложен. Очень часто даже переводные словари не могут помочь переводчику, поскольку не фиксируют реалий, вышедших из употребления. При переводе художественных текстов крайне важно знать не только аналог данной реалии в другом языке, но и ее описание. Необходимо использовать разные методы перевода, чтобы переведенный текст был понятен и доступен иноязычному читателю.

Литература

1. Влахов С.И. Непереваемое в переводе / С.И.Влахов, С.П.Флорин. – М.: Высшая школа, 1980. – 342 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1955. – Т.1: ГИИНС. – 700 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1955. – Т.2: ГИИНС. – 780 с.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1955. – Т.3: ГИИНС. – 556 с.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1955. – Т.4: ГИИНС. – 684 с.
6. Котляревський І.П. Енеїда / І.П.Котляревський. – К.: Дніпро, 1985. – 212с.
7. Котляревский И.П. Энеида [Поэма] / И.П. Котляревский; Пер. с укр. Д.Андреева. – К.: Дніпро, 1986. – 204 с.
8. Котляревский И.П. Энеида [Поэма] / И.П. Котляревский; Пер. с укр. И.Бражнина. – М.: Художественная литература, 1953. – 258 с.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Русский язык, 1985. – 797 с.
10. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б.Грінченко: В 4 томах. – К., 1997. – Т.1: НАН України, Ін-т української мови. – 496 с.
11. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б.Грінченко: В 4 томах. – К., 1997. – Т.2: НАН України, Ін-т української мови. – 574 с.
12. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б.Грінченко: В 4 томах. – К., 1997. – Т.3: НАН України, Ін-т української мови, 1997. – 506 с.
13. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б.Грінченко: В 4 томах. – К., 1997. – Т.4: НАН України, Ін-т української мови, 1997. – 564 с.

УДК 811. 161. 2'367

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ СУРЯДНІСТЮ ТА ПІДРЯДНІСТЮ В ІДІОЛЕКТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Готенко К.А., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к.філол.н., доц. **Вакулєнко Г.М.**, кафедра української мови

Мова – складна комунікативна система, у якій все має свою неповторну сутність. Цим зумовлені особливості використання мови в індивідуальному вжитку всіх її носіїв.

Органічною складовою мови як комунікативної системи є синтаксичні засоби. Цікавість до них не тільки не зменшується, а й з кожним роком зростає. Різні типи складних речень, специфіка їх побудови, структурні особливості та змістові відношення досліджуються на прикладі мінімальних об'єднань, що включають у себе, як правило, дві предикативні одиниці в закритих структурах і дві, максимум три з однотипним видом зв'язку в структурах відкритих [7, с.121]. Граматична природа складних речень сучасної української мови в таких мінімальних конструкціях відображається достатньо.

Але з розвитком свідомості людини, поступового пізнання та осягнення нею більш складних зв'язків між явищами навколишньої дійсності, а також потреби комунікації, прагнення точніше висловити свою думку, дати певні узагальнення відомостей про світ сприяли появі мовних одиниць вищого порядку, речень складнішої будови. Вони характеризуються не тільки збільшенням кількості предикативних одиниць у складі одного речення, а й своїми якісними ознаками, здатністю об'єднувати в одному реченні масивні структури, кожна з яких може мати в собі по кілька предикативних частин, що дає можливість регулювати інформативне навантаження, деталізувати висловлені думки, давати додаткові відомості про предмет мислення, вільніше

звертатися при потребі до засобів виразності, не виходячи за межі одного речення [7, с.122]. Такі синтаксичні структури широко функціонують в українській мові. Вони заслуговують на детальне вивчення специфіки їх будови, особливостей граматичних форм, можливостей та обсягу семантичного наповнення.

Ураховуючи ієрархію синтаксичних зв'язків, можна виділити різні типи ускладнених сполучникових, безсполучникових і сполучниково-безсполучникових складних речень: із сурядним і підрядним зв'язком, із сурядним і безсполучниковим, із підрядним і безсполучниковим, із сурядним і підрядним і безсполучниковим зв'язком [15, 46].

У статті ми аналізуємо лише конструкції із сурядністю і підрядністю, бо вони у художньому мовленні О.Гончара займають вагому позицію як у кількісному відношенні, так і за своїми структурно-семантичними параметрами.

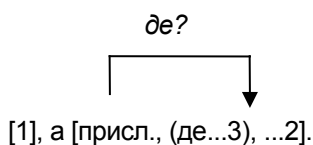
Складні конструкції із сурядністю і підрядністю у вітчизняному синтаксисі фрагментарно досліджувались у працях А.П.Грищенка, І.К.Кучеренка, М.В.Симулика, Н.В.Гуйванюк. Значний внесок у визначення суті багатоконпонентних речень української мови, в тому числі окремих моделей, і зокрема СКСП, зроблений К.Ф.Шульжуком.

Неопрацьованим залишається поле специфіки використання різних моделей СКСП в ідіолекті письменників. Художнє мовлення Олесь Гончара в плані аналізу складних конструкцій із сурядністю і підрядністю ще не було предметом окремого дослідження, що й зумовило **актуальність** наших наукових пошуків.

Мета статті – проаналізувати семантико-синтаксичні й формально-граматичні особливості складних конструкцій із сурядністю і підрядністю, ужитих у художніх текстах Олесь Гончара.

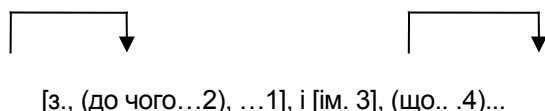
Дослідження художнього мовлення Олесь Гончара показало, що автор активно використовує складні ускладнені речення різних типів. Однак уживання цих конструкцій нерівномірне: одні види речень актуалізуються частіше, інші – рідше. Продуктивними є складні ускладнені речення з сурядністю і звичайною підрядністю, з сурядністю та однорідною супідрядністю, із сурядністю і послідовною підрядністю. Наші спостереження показали, що до менш уживаних належать складні ускладнені речення з сурядністю і неоднорідною супідрядністю, з сурядним і контамінованим підрядним зв'язком (із сурядністю, подвійною супідрядністю і послідовною підрядністю; із сурядністю, неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю; із сурядністю, однорідною супідрядністю і послідовною підрядністю; із сурядністю і подвійною (однорідною і неоднорідною) супідрядністю). Проаналізуємо кожний структурно-семантичний тип.

У художньому мовленні досліджених творів зафіксовано значну кількість складних речень із сурядністю і звичайною підрядністю. Структура таких речень сформована поєднанням здебільшого простого й елементарного складнопідрядного речення, наприклад: Тривожне, марсово-червоне сонце лежить над хлібами, **а** там, **де** стояла на пагорбі хата біла, чиймись прекрасними руками побілена, вже дотліває чорна купа руїн (2, с. 96).

Для творчості Олесь Гончара характерне вживання складних чотирикомпонентних конструкцій, структура яких оформлена сурядним поєднанням двох підрядних частин: Все, **до чого** тільки торкалося світло рефлектора, було тобі там близьке й дороге, **і** зранений дух твій знаходив живлющі бальзами в самому повітрі народної відбудови, в напруженій стихії робіт, **що** радісним запалом нагадували ентузіазми перших дніпрогесівських ночей (3, с. 333)...

яке? яких?

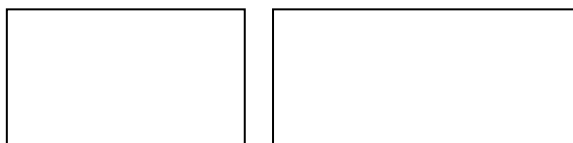

У досліджуваному масиві натрапляємо на конструкцію, яка має іншу структуру - одна підрядна частина може відноситися до головної, а інші частини є сурядними. На зовнішньому рівні членування провідним є сурядний зв'язок. Наприклад: *Десь тут велися розкопки на валах,*

і люди п'ють воду з княжої криниці (струмочок-джерельце прозоро віддзеркалює під горою), а на узвишші є місцина, **що** в народі зветься Золотий Тік (3, с. 345).

яка?

[1], і [2], а [ім.3], (що...4).

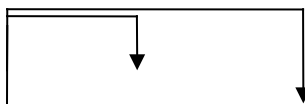
Серед складних конструкцій із сурядністю і звичайною підрядністю у художньому мовленні Олеся Гончара речення із складнопідрядною структурною основою реалізуються частіше, ніж із складносурядною.

Ми переконалися, що митець тяжіє до активного використання моделей із сурядністю та однорідною супідрядністю. Структурною особливістю цього різновиду є наявність однорідних супідрядних частин на внутрішньому рівні членування. Такі підрядні завжди виконують однакову синтаксичну функцію, тобто є підрядними одного виду.

Типовим виявом аналізованих речень є чотирикомпонентні конструкції, у яких здебільшого першою є сурядна частина, за нею - блок підрядних. Зазвичай засобом сурядного зв'язку в художньому мовленні письменника виступає єднальний сполучник *і*, за допомогою якого виражаються власне єднальні відношення. Наприклад: *Отак і пройде з своїми розглядниками мимо будинку, і ми його не запитуємо, що він шукає, до чого придивляється* (3, с. 327).

про що?

про що?

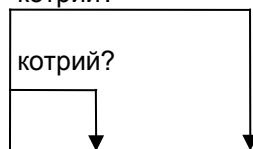

[1], і [д. 2], (що...3), (до чого...4).

Також досить повно представлені конструкції, де засобом зв'язку між змістовими блоками, є протиставні сполучники **а**, **але**. Наприклад: *З балкона такого ж, тільки повитого виноградом, дивився, як лопаються, падаючи, каштани, як смаглявіє листя, а далі, крізь тишу дерев, світяться золоті верхи Софії* (3, с. 321);

В ідіостилі Олеся Гончара переважно конструкції з сурядністю та однорідною супідрядністю не перевищують чотирьох предикативних частин, але зафіксовано і значно більшу за обсягом конструкцію, що має виразне стилістичне навантаження: *Мар'яна сьогодні віддається другому, а той, хто заволодів її душею, хто зробив Степуру нещасливим, сидить зараз там, нагорі, обдарований любов'ю, і то йому кричать "гірко!", і він цілує її при людях в оті вуста напіввідкриті, і очі її горять жагою, і цюки палають жарко-смагляві, мов яблука старого українського сорту "циганочка"...*(1, с.50)

котрий?

[1], а [з., (хто...3), (хто...4),... 2], і [5], і [6], і [7], і [8]...

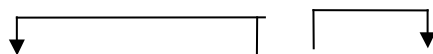
У цій громіздкій, стилістично впорядкованій конструкції наявні вісім предикативних частин. Перші дві поєднані сурядним зв'язком, за допомогою протиставного сполучника **а**, інтонацією протиставлення; далі йде блок підрядних частин, які за структурно-семантичним типом є займенниково-означальними, і знову сурядний зв'язок, де частини поєднуються за допомогою єднального сполучника **і**.

Щодо конструкцій із сурядністю і неоднорідною супідрядністю, то структурна особливість цього різновиду моделей зумовлена будовою підрядної частини, що виявляється на внутрішньому рівні членування. Дві або більше підрядні частини підпорядковуються або різним

опорним чи співвідносним словам головної частини, або певному слову, або головній частині в цілому, або ж, залежачи від головної частини, перебувають із нею в неоднакових семантико-синтаксичних відношеннях [5, 47].

Для ідіостилю О. Гончара характерні мінімальні структури таких речень – чотирикомпонентні конструкції, у яких сурядним зв'язком поєднується головна частина і трикомпонентна конструкція з неоднорідною супірядністю. Підрядні частини у цих реченнях переважно не стоять поряд. Простежимо за таким прикладом: *Такими словами будить його вранці, забігши після річки до чоловічого "куреня", і хоч, "лайдак" відвертається, невдоволено щось мимрить спросоння, гнівиться удавано, проте як не помітити, що для нього візит Ярослави, безсумнівно, приємний* (3, с.446).

незважаючи на що? що?

[1], (і хоч.. .2), проте [- д. 3], (що.. .4).

У даній конструкції на перший план виступає сурядний зв'язок, яким поєднані контрастні за значенням перша і третя частини за допомогою протиставного сполучника **проте**. Друга предикативна частина є підрядною щодо третьої, стоїть в препозиції, приєднується за допомогою сполучника **хоч**, інтонаційно, співвідношенням вищо-часових форм предикатів; пояснює всю головну в цілому, відповідає на запитання *незважаючи на що?* і є підрядною обставинною допусту. Четверта предикативна пов'язується з третьою, яка для неї є головною, за допомогою сполучника **що**, інтонаційно; пояснює предикат із семантикою сприймання, заповнюючи його семантичну неповноту, відповідає на запитання *що?* і є підрядною з'ясувальною. Підрядна частина стоїть у постпозиції. Отож обидві підрядні частини знаходяться у зв'язку неоднорідної супірядності.

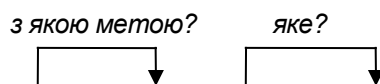
Найуживанішими з-поміж складних речень із сурядністю і послідовною підрядністю є конструкції з чотирьох предикативних частин, у яких на першому місці сурядний зв'язок, а за ним підрядний, де від підрядної першого ступеня залежить підрядна другого ступеня. Наведемо приклад: *Сльози викотились йому з очей, і він одвернувся в куток, коли стали забирати з стіни зброю, почесну революційну зброю, якою його нагороджено за розгром махновських банд* (2, с.25).

[1], і [- 2], (коли...ім. 3), (якою...4).

У даній конструкції сурядні частини поєднані за допомогою єднального сполучника **і**. Підрядна частина першого ступеня поєднується з головною за допомогою сполучника **коли**; пояснює всю головну частину, відповідає на запитання *коли?* і є обставинною часу. Підрядна другого ступеня пов'язується з підрядною першого ступеня за допомогою сполучного слова **якою**; пояснює іменник у головній щодо неї частині, відповідає на запитання *яку?* і є підрядною власне означальною.

Під час аналізу художнього мовлення Олеся Гончара виявлено складне ускладнене речення з сурядністю і послідовною підрядністю, яке складається з п'яти предикативних частин. Розглянемо цю конструкцію: *Тиснемось до ґрат, щоб зазирнути туди, в потойбічне буття, де дахи ще виблискують після нічного дощу, і крапельина, мов ягода, тремтить на іржавій ринві, і все видиме дароване нам природою несе на собі звабу життя, карб вічності* (3, с. 373).

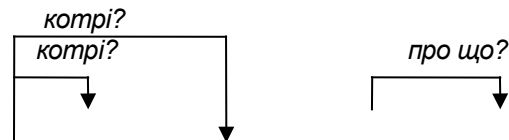
[- 1], (щоб... ім. 2), (де...3), і [4], і [5].

У цьому реченні сурядні частини поєднані за допомогою єднального сполучника **і**. Підрядна першого ступеня поєднується з головною частиною за, допомогою сполучника **щоб**; пояснює всю головну частину в цілому, відповідає на запитання *з якою метою?* і є підрядною

обставинною мети. Підрядна частина другого ступеня пов'язується з підрядною першого ступеня за допомогою сполучного слова **де**; пояснює іменник у головній частині, відповідає на запитання *яке?* і є підрядною власне означальною.

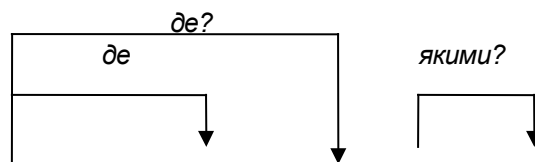
У дослідженому матеріалі зафіксовано значну кількість складних ускладнених речень із сурядним і контамінованим підрядним зв'язком. Серед цих конструкцій можна виділити кілька моделей.

Модель 1. Конструкції з сурядністю та однорідною і неоднорідною супідрядністю. Основною формою реалізації цієї моделі є речення з п'яти предикативних частин, де представлений сурядний зв'язок і підрядний, де головній частині підпорядковуються підрядні з однорідною супідрядністю, які розгортають думку автора вшир та підрядна неоднорідною супідрядністю, яка уточнює зміст головної частини, наприклад: *Замкнутий, нахмуркуватий, він зближувався далеко не з кожним, але ті, що були близькі з ним, що користались його довір'ям, добре знали, яка це чиста, й глибока душа* (1, с.143).

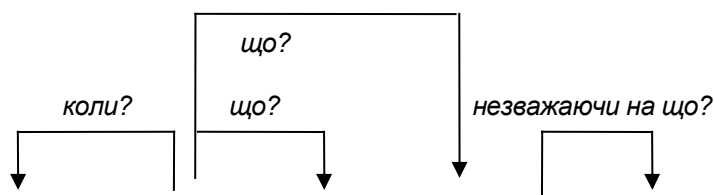
[1], але [з., (що...3), (що...4), ...д. 2], (яка...5).

Модель 2. Складні ускладнені речення із сурядністю та однорідною супідрядністю і послідовною підрядністю. Ці конструкції дуже продуктивні у творчості Олеса Гончара. Основною формою реалізації цієї моделі є конструкції, представлені поєднанням сурядного та підрядного зв'язків, який сприяє розгортанню думки одночасно у двох напрямках: вшир, як при однорідній супідрядності, та вглиб, як при послідовній підрядності, наприклад: *Гарний Дніпро в верхів'ях, чарівний біля Києва, але не менше в ньому краси у тут, де він вбирає в себе Самару, де так широко й вільно розкинувся перед степами, що розляглися на південь і на схід* (2, с.57).

[1], але [присл. 2], (де...3), (де...ім.4), (що...5).

Модель 3. Складні ускладнені речення з сурядністю й однорідною та неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю. Такі конструкції складаються з шести предикативних частин, наприклад: *По березі попід кущами верболозу лежать загиблі учасники контрактів, і коли їх уночі, торкає хвилею, то здається, що вони ворухнуться, що вони ще живі, хоч лежать там уже по кілька днів* (3, с.106).

[1], і (коли...2), [- д. 3], (що...4), (що... - 5), (хоч...6).

Дослідження художнього мовлення Олеса Гончара показало, що складні ускладнені речення із сурядністю і підрядністю є органічною складовою багатого арсеналу мовних засобів, які письменник використовує для вираження своїх інтенцій. Цей різновид конструкцій займає центральну позицію в кількісному плані й виявляє специфіку за структурно-семантичними параметрами. Різні моделі складних ускладнених речень із сурядністю і підрядністю можна розглядати як інструмент формулювання думок, тому що вони здатні репрезентувати своєрідність комунікативної, соціальної та духовно-почуттєвої сфер автора.

Література

1. Гончар О.Т. Людина і зброя: Роман. Твори в 7 т. Т. 4. – К.: Дніпро, 1987.
2. Гончар О.Т. Собор: Роман. Твори в 7 т. Т. 7. – К.: Дніпро, 1988.
3. Гончар О.Т. Циклон: Роман. Твори в 7 т. Т. 4. – К.: Дніпро, 1987.
4. Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В. Складні ускладнені речення: Теоретико-практичний блок. – Чернівці: Рута, 2003.
5. Давнюк С.В. Синтаксичні зв'язки і семантико - синтаксичні відношення в складних конструкціях з сурядністю і підрядністю // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Випуск 2. – Донецьк: ДонДУ. – 1996. – С. 46 – 50.
6. Кучеренко І. К. Складнопідрядні речення з кількома підрядними // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 5. – С. 30 – 39.
7. Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. – 2 вид., переробл. – К., 2001.
8. Шульжук К.Ф. Мовленнєва реалізація моделей складних багатокомпонентних речень // Мовознавство. – 1992. – № 1 – С. 38 – 41.
9. Шульжук К.Ф. Семантична структура складних багатокомпонентних речень // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С. 11 – 16.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К., 2004.
11. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні конструкції в системі речень // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 24 – 32.
12. Шульжук К.Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К., 1986.
13. Шульжук К.Ф. Ускладнені сполучникові складні речення з різними видами зв'язку // Українське мовознавство. – К. – 1983. – № 11. – С. 93 – 100.

УДК 81'367.7

СИНТАКСИЧНО ІЗОЛЬОВАНІ КОМПОНЕНТИ У МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

Градінович Г.В., студентка IV курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Пасік Н.М.**, кафедра української мови

Фольклорні тексти, а зокрема народні казки, містять надзвичайно багатий матеріал для дослідження закономірностей функціонування різних вербальних засобів. Мова української народної казки позначена національним колоритом на всіх рівнях: лексичному, фразеологічному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному. Її виразність та образність неодноразово ставали предметом наукових студій лінгвістів. Так, відомі праці О.Масло, присвячені національно-культурному аспекту мови українських народних казок [4], розвідки М.Баліцької, увага в яких зосереджена на лінгвокраїнознавчому та комунікативному планах уживання лексичних і синтаксичних одиниць [1]. Проте дослідження синтаксично ізольованих структур у парадигмі української народної казки нам не відоме, що й робить тему статті актуальною.

Мета нашої статті – на матеріалі мовлення українських народних казок визначити структурно-синтаксичні й функціонально-стилістичні особливості синтаксично ізольованих компонентів простого речення, якими є звертання й вставні та вставлені структури.

Відомо, що поряд із членами речення, які входять до складу його загальної внутрішньосинтаксичної структури, пов'язуючись між собою в словосполучення за допомогою синтаксичних зв'язків узгодження, керування та прилягання, у рамках простого речення можуть виявитись елементи висловлення, які залишаються поза синтаксичними зв'язками. Такі компоненти у вигляді окремих словосполучень і речень мовознавці не зараховують до жодного з типів членів речення й називають їх синтаксично ізольованими. У науковій літературі описані два основні різновиди таких компонентів: звертання та вставні і вставлені слова, словосполучення й речення.

За нашими спостереженнями, звертання, загальна синтаксична функція яких полягає в називанні адресата мовлення або потенційного виконавця дії, у казках уживаються дуже продуктивно. У семантичному плані парадигму звертань, актуалізованих у мовленні казки, формують різні тематичні групи слів. Об'єктами звертання можуть бути різні герої казок: люди (*чоловік, жінка, бабуся*), міфічні створіння (*лісовик, русалка, домовик*), звірі (*вовк, заєць, лисиця*), рослини (*береза, верба, калина*), явища та об'єкти природи (*вітер, сонце, вода*) тощо. Серед назв осіб велику групу становлять родинні назви: *Оце тобі, дідусю, пиріжечок, а це мені!* [3, 96]; *Брате, дай і мені крихітку!* [3, 372]. Інколи ці гендерні номінації насправді не є звертанням власне до родичів, це може бути апеляція до людини похилого віку (*дідусю, бабуся*), хлопця чи дівчини (*сестро, брате*). Такі форми вираження звертання інтимізують мовлення персонажів, надають конотації розмовності, ласкавості.

Специфічними є також випадки, коли заклик чи звернення стосується читацької аудиторії, казка має за мету чогось навчити адресатів, робиться певний висновок, узагальнення. Місце таких апеляцій – у кінці тексту, напр.: *Не будьте, дітки, злими та скупими!* [7, 323]; *Ви, людкове чесні, й не збагнули, хто був той дівчак, котрий так уміло все зробив* [7, 345]. Подібні структури індивідуалізують мовлення, казка начебто виголошується від імені оповідача, яким виступає сам народ. Оскільки казки мають здатність зближувати оповідача з читачем і звертатися безпосередньо до нього, то в такий спосіб створюється атмосфера душевності та близькості між реципієнтами.

Показово, що звертання, зафіксовані в казках, дещо відмінні від тих, які фігурують у сучасному усному мовленні. Тепер звертання в основному підкріплені етикетними формулами на зразок: *будь ласка, пробачте, прошу, будьте ласкаві*, а в казках зазвичай функціонують самі звертання, позбавленні будь-яких етикетних нашарувань.

У досліджуваному матеріалі фіксуємо переважно звертання, репрезентовані кличним відмінком, хоч форми називного відмінка також уживані: – *На, Сірко, їж, – за те, що не дав вовкові дитини з'їсти!* [9, 167]; – *Що ти, Гаврило, здурів, – пса рябого поховати, як християнина старого?* [9, 133]. Суттєво, що наявність таких морфологічних показників може доповнюватися інтонацією та синтаксичною позицією в реченні.

Найбільш характерні для опрацьованих текстів власне звертання. Вони виступають як назви конкретних адресатів мовлення, форми вольових виявів мовця і, як правило, повинні викликати реакцію-відповідь, особливо під час апеляції до істот, напр.: – *Здорова була, лисичко-сестричко!* – *Здоров, вовчику-братуку!* [7, 27]; *Півнику-братуку, одчини!* – *Лисичко-сестричко, котик не велів* [7, 35].

Часто комунікація позначена інтимно-ласкавим колоритом, у зв'язку з чим у позиції звертань актуалізуються пестливі форми іменників, як-от: *Підсади мене, дівонько, на ліжко* [7, 315]; – *Зайдіть до мене, чумаченьки, наїстися, напитися* [7, 262]. Словотвірні афікси, як бачимо, створюють широку й барвисту гаму почуттів, які, накладаючись на подібну семантику звертань, підсилюють стилістичний ефект розмовності, фамільярності, довірливості, задушевності.

Спостерігаємо розширення структури звертання означеннями, а подеколи синтаксично ізольовані компоненти дублюються й означення при стрижневому слові змінюється, напр.: *Батьку мій любий! Дай мені лучок і стріл пучок* [7, 174]; *Коню мій любий, коню хороший, який ти прекрасний* [7, 233]. Поширені звертання репрезентують ускладнення комунікативної ролі апелювання через нашарування емоційно-експресивної функції, пов'язаної з особливою почуттєвістю та оцінністю.

Структура звертання часто нарощується прикладками: *Котику-братуку, несе мене лиска по каменю-мосту на своєму хвосту, – порятуй мене* [7, 34]; – *То я, лисичко-сестричко, орішки кусаю* [7, 28]. Звертання з прикладками побудовані таким чином, що останні співзвучні означуваному слову й можуть давати характеристику персонажеві (*рак-неборак, кабан-іклан, зайчик-побігайчик*). Більшою інформативністю, оцінністю й інтимізацією наділені відокремлені прикладки при звертаннях, як-от: – *Іване, серце моє кохане, – зустріла жінка, – чого ти такий сумний?* [8, 168]. Невідокремлені та відокремлені прикладки створюють різний стилістичний і комунікативний ефект (розважальності, оцінності, пестливості), формують особливу ритміку, вносять додаткове смислове навантаження. Вищий ступінь атрибутивної оцінної семантики простежуємо у випадках ампліфікації прикладок. Вростаючи в систему засобів фольклорного мовлення, ці одиниці формують ліричний лад оповіді.

Не менш продуктивні й стилетвірно навантажені в мові народних казок інші синтаксично ізольовані структури – вставні слова та конструкції, які виявляють ставлення мовця до висловленої ним думки й виражають різні модальні значення [10, 168]. Найчастіше в казках побутують моделі вставних слів зі значенням непевненості, сумніву, імовірності, припущення: *Уже йому, може, годів двадцять, а він усе без штанців на печі сидить – ніколи й не злазить* [3, 214]; *Бо вже як немає – четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там...* [3, 205].

У ролі вставних слів у мовленні казки часто фіксуємо дієслова *було, бувало*, які майже втрачають свою семантику й виступають як допоміжні компоненти, але все ж таки вказують на якусь дію в минулому, що потім пояснюється іншими дієсловами. Вони формують характер висловлення, спосіб передачі думки, мають значення посилення на щось узвичаєне: *Усе, було, лає на сердешну, та знуцається з неї, та ще, було, й діда підцьковує, щоб гриз голову своєї дочці* [9, 23]; *Наскочить, бувало, на роздобичу, так усіх, хто б йому не попався на дорозі, розриває на шматки і кидає* [6, 31].

Продуктивність вставних компонентів, що виражають емоційний стан мовця, його почуття, природна для мовлення казки. Експресивно напружені ізольовані елементи яскраво виражають

домінантні інтимні емоції оповідача, служать показником усно-розмовного стилю: *Я міг би допомогти вашому царю, та, на жаль, не маю часу* [9, 184]

Не менш виразні вставні конструкції, що вказують на взаємовідношення окремих думок, на зв'язок висловленого з попереднім контекстом. Насамперед часто трапляються слова на позначення висновку, узагальнення: *Запомігся, купив корови, воли, справив хлів, словом, став середнім газдю* [9, 171]; – *Значить, усе пропало, – схилив голову цар* [9, 118].

Також спостерігаємо використання вставних слів, які звернені до співрозмовника з метою привернути його увагу, викликати бажане реагування з приводу висловленого. Як правило, такі синтаксично ізольовані структури сприяють діалогізації вислову, напр.: – *Знаєте, королеви, що я вам маю робити? – Що?* [9, 87]; – *А я, знаєте, ходив дев'ятнадцять літ* [7, 211]. Такі елементи привертають увагу до стилістичних деталей та окремих блоків інформації, стилізують текст.

Таким чином, вставні слова надають реченням у контексті казки конкретної модальної спрямованості, відображають специфічне сприймання оповідачем ним же мовленого [2, 265]. Наголосимо, що вставні слова, слугуючи засобом концентрації уваги адресата, сприяють установленню близького контакту між комунікантами, що характерно для стилю народної казки.

Вставлені конструкції – ще один продуктивний засіб організації висловлення в усному мовленні та писемному, стилізованому під усно-розмовне, зокрема в казках. Вставлення моделюють відкритий текстовий простір, стилістично спроможний реалізувати думки з усіма емоційними відтінками, асоціативними зв'язками, взаємопов'язаністю явищ дійсності. У структурах із вставленими конструкціями відтворюється діалогічність тексту, встановлюється зв'язок між мовцем та адресатом. Ці синтаксично ізольовані конструкції розширюють зміст основного речення, вносять у нього пояснення, коментарі, додаткові повідомлення про супровідні дії та стани. Вони є засобом кореляції фонових знань мовця й адресата без порушення лінійності розповіді: *Піди, бабусю, і спитай її (Прекрасною Настасію), нехай вона все допитається* [7, 186]; – *Геть із нашого міста! – (А круга вони не перейдуть)* [7, 131].

Формально-синтаксична будова вставлених конструкцій в українських народних казках представлена окремими словами, сполученнями слів, поширювачами речення, простими та складними реченнями або їх частинами: *Десь у одному монастирі – от так як би в Дубнах або що – був собі чернець* [7, 68]; – *Ідіть, гроші, до грошей! – (Щоб, бачте, гроші братові йшли до його грошей, у капшучок)* [9, 57]; – *Е, – каже, – чорт чорта і виведе! – (А він думає, що вона прижила їх з тим чудерством, та звелів її синів посадити у темницю)* [7, 113]; – *Це, – каже пан, – як що обіцяєш дати там або що (бо одказать стидно) дати не хочеться, то там видумаєш що-небудь* [8, 82]. Як бачимо, в усіх випадках вставлені структури пов'язані з комунікативно-прагматичними намірами оповідача підтвердити, уточнити висловлення доповненнями його власних оцінок і спостережень. Відбувається свого роду диференціація основної та додаткової інформації в повідомленні й створюється паралельний план зображення, позначений факультативними суб'єктивно-модальними коментарями, принагідними зауваженнями.

Отже, у мовленні українських народних казок продуктивно функціонують синтаксично ізольовані компоненти простого речення: звертання, вставні слова та вставлені конструкції. У структурно-синтаксичному плані це типові для української мови в її розмовному варіанті моделі, позбавлені надлишковості й книжності, але наділені суб'єктивно-модальними оцінками. Стилістично вони зорієнтовані на формування розмовного колориту, інтимізацію мовлення, створення ігрового ефекту, зближення реципієнтів.

Література

1. Баліцька М. Лінгвокраїнознавчий потенціал жанру мовлення прохання в українській народній казці / М.Баліцька // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – №4. – С. 112–117.
2. Дудик П.С. Стилістика української мови : навч. посіб. / П.С.Дудик. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
3. Золота книга казок. Українські народні казки / упоряд. Л.Ф.Дунаєвська. – К.: Веселка, 1990. – 430 с.
4. Масло О.В. Емоційно-експресивна лексика у лінгвостилістичній системі української народної казки // Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 376–379.
5. Сучасна українська мова : підручник / [О.М.Григор'єв, С.Є.Доломан, Ю.В.Лисенко та ін.] ; за ред. О.Д.Пономарева. – 3 вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.
6. Українські народні казки / упор. В.Г.Бойко. – К.: Дніпро, 1976. – 430 с.
7. Українські народні казки / упор. Л.Ф.Дунаєвська. – К.: Веселка, 1991. – 367 с.
8. Українські народні казки : для мол. та сер. шк. віку / упор. Л.Ф.Дунаєвська. – К.: Веселка, 1988. – 285 с.

9. Українські народні казки [Електронний ресурс] // режим доступу : <http://mirknig.com/knigi/deti/1181362459-ukrayinsk-narodn-kazki.html>

10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник / К.Ф.Шульжук. – 2-е вид., доп. – К.: ВЦ "Академія", 2010. – 408 с.

УДК 821.161.2

ХРОНОТОПНА СЕМАНТИКА "ЖОВТНЯ" В ЛІТЕРАТУРІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦРЕАЛІЗМУ

Довіна М.С., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: д. філол. н., проф. **Хархун В.П.**, кафедра української літератури

Перша половина ХХ століття на українських землях позначена низкою знакових подій, що вплинули на подальший розвиток національної культури. Державний переворот у Росії 1917 року, більшовицька окупація та громадянська війна стали ключовими віхами в історії новочасної України. Їхні рецепції – одна з основних тематичних магістралей української літератури всього ХХ століття.

Соцреалістична література 1930-1950-х рр. репрезентує державний проект зображення Жовтня, що був залучений до процесу культурного будівництва. Моделювання міфу революції відбувалося в літературі через уписування ідеологізованого образу Жовтня у світобачення людей. Революція мала постати як подія, що гармонізує суспільство, забезпечує його поступ та "наближає хоча б на один міліметр до бажаного ідеалу" [3].

Моделювання міфу Жовтня включало специфічне осмислення часо-просторових характеристик картини світу в контексті пануючої ідеології. Так, кожна тоталітарна система (радянський, німецький чи італійський варіанти) усвідомлює себе як "нову еру" в історії людства, тому першочерговим завданням ідеологів було моделювання хронотопу такого "нового" світу.

Для оприявлення **часової характеристики** картини світу радянськими письменниками була використана ідея про те, що світову історію людства можна поділити на два основні періоди, межа між якими встановлюється певною знаковою подією. Наприклад, у християнському світобаченні час поділений народженням Христа на період до нашої ери та, відповідно, нашої ери (формальне вираження такого поділу помітніше в англійській мові – "В. С." – до народження Христа; "А. D." – після смерті царя), причому саме другий період має позитивне семантичне наповнення. Тоталітарна ідеологія запозичує цю модель та номінує Революцію тією знаковою подією, що ділить історію на "до" та "після".

Усі тоталітарні спільноти уявляли себе на початку "нової ери", точкою відліку якої стає культова подія: Муссоліні ввів новий календар від 1922 року; у радянській історії це штурм Зимового палацу 1917 року; у Німеччині – "Півний путч". Такий спосіб порціонування часу створює відчуття новизни, перспективи, яка відкривається після відповідної знакової події. Соцреалістична література мала завдання створити таке враження: *"А у нас – доба нова, / і співці прийшли, й герої народились!"* ("Як веселка многоцвітна") [4, Т. 1, 210].

Міфологічна циклічність часу передається ритуально: один раз подія відбулася реально, а далі її повторюють імітуючи. Прикладами таких повторних "переживань" є святкування річниць Революції. У літературі ця ідея репрезентована літочисленням від 1917 року, наприклад: *"Два-надцять років виходить ми з вами живемо..."* – говорить Дудар у "Диктатурі" (1929 р.) [2, Т. 4, 122], тим самим констатує, що до 1917 року історичний час був хаотичним, не мав значення, бо люди тоді керувалися "неправильною" ідеологією, а революційний рік представлено як точку відліку нового життя. У творі "Колись і тепер" І. Микитенко в заголовку виносить ідею поляризації часу по обидва боки від елемента, що наділений здатністю задавати нову систему літочислення. Отже, Жовтень стає ключовою подією, що фіксує початок нового періоду в розвитку світової цивілізації.

Окрім часового простору, революційні події вносять корективи й у простір географічний. Особливістю моделювання **топосу** в тоталітарному міфі є символіка "центру світу". Згідно з дослідженнями М. Еліаде, символ "центру" властивий усім космогонічним міфам і реалізується в таких взаємопов'язаних комплексних уявленнях: по-перше, у центрі світу розташована "священна гора", на місці якої зустрічаються Небо та Земля, тобто здійснюється сакральний зв'язок з богами; по-друге, будь-який храм чи резиденція правителя наділяються характеристиками "священної гори" й також стають сакральними [1, 264]. У більшості давніх міфологій над вершиною "священної гори" знаходиться яскрава зірка (полярна зоря в індійських, урало-алтайських, іранських, німецьких, палестинських та інших міфологіях). При моделюванні тоталітарного міфу був використаний цей сюжет: московський Кремль, увінчаний червоною зіркою втілював сакраль-

ність "центру світу", тому диктований звідти імператив сприймали як вираження божественної волі.

Окрім цього, тоталітарний міф передбачає зображення світу як потенційної сфери розповсюдження комуністичних ідей. Так, у центрі має знаходитися Радянський Союз, де сконцентровано всі блага, призначені для інших країн: *"Єдина в світі Батьківщина, / яку ми любимо, – кріпка, неприховано, – / Країна Рад!"* ("Країна героїв") [4, Т.1, 132]. Ідеологічний елемент ділить весь простір на "свій" (радянський, із центром у Москві) та "ворожий" (буржуазний): *"Ти ділиш світ на два – руками: / і ми як прапор над віками. / Од нерозкутого труда / така земля ще в "них" руда"* ("І од царів, і од вельмож") [4, Т. 1, 129].

"Свій" топос зображується як такий, що має переваги в усьому: пишна природа, веселі люди; натомість "буржуазна" сторона наділяється семантично негативними епітетами – "чортова", "сувора", "сумна": *"Що у них самі ж колючки – гострі та суворі. / А у нас гілки берези – срібні, яснокорі"* ("Перше в історії"); *"Гадюкою каблучиться / старе. Хай вигук закордонний; / хай чорт; хай туча тучиться"* ("Мудрість, огонь"). Зазвичай поляризації топосу відповідає протиставлення ідеології: *"Мирний труд, земля радянська, / за морями ж крик і свисти..."* ("На захист миру"); *"Париж, Париж, диявольський казан (...)* *Комуністичний сектор Вільжюїф / зустріч нас краще: школа Карла Маркса!"* ("Конгрес оборони культури"); *"Всі Європи / на 'дин манер: пани і хлопи. / А в нас же сонце, день настав"* ("На фронті") [4, Т. 1, 129, 138, 144-145, 256].

Так через образ Жовтня актуалізуються важливі для будь-якого міфу категорії *сакрального* та *профанного*: сакральним є все, що відповідає радянській ідеології (іншими словами, позитивно сприйняло революційні події), воно возвеличується, оспівується, визнається гідним наслідування; профанним номінується все буржуазне, антирадянське. Ураховуючи попередні тези, можемо стверджувати, що в радянському міфі Жовтня час до революції, а також простір, поза межами СРСР, де домінує буржуазне світосприйняття, є профанними, демонічними, а час після 1917 року та простір, обмежений радянськими кордонами (разом із територіями, що формально не належать Союзу, але розділяють комуністичну ідеологію) – сакральні. Так задається нова система координат, у якій має існувати радянська людина.

Отже, образ Жовтня як ключовий компонент тоталітарного міфу в часовому відношенні осмислюється як межа між минулим та "світлим майбутнім", у просторовому – стає орієнтиром для номінування топосу радянським / антирадянським.

Література

1. Элиаде М. Трактат по истории религий. Т. 2 / М. Элиаде; [пер. с франц. А. Васильева]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 394 с. – (Миф, религия, культура).
2. Микитенко І. : зібрання творів у 6 т. / І. Микитенко. – К.: Наукова думка, 1965.
Т. 3. – Нариси. Фейлетони. Поезія. –1965. – 403 с.
Т. 4. – Драматичні твори 1923-1932 рр., 1965. – 513 с.
3. Терц А. Что такое социалистический реализм [Электр. ресурс] / Антология самиздата. – Режим доступа:
<http://antology.igrunov.ru/authors/synyavsky/1059651903.html>.
4. Тичина П. Твори: у 2 т. / П. Тичина. – К.: Дніпро, 1976.
Т. 1. – 1976. – 414 с.
Т. 2. – 1976. – 422 с.

УДК 81.373.2

ФОРМУВАННЯ ЕРГОНІМІКОНУ МІСТА НІЖИНА

Дяченко Т.І., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Пугач В.М.**, кафедра української мови

Історично-часова плинність і зумовлені нею процеси динаміки в усіх галузях народного господарства зумовлюють стрімке зростання кількості різних об'єктів власності (підприємств, установ, закладів, фірм, організацій, товариств тощо). І, природно, набувають актуальності проблеми їхньої номінації.

Дедалі більше зацікавлює вчених одна з недостатньо вивчених сфер ономастики – ергонімія, яка зазнає динамічного розвитку. Вивченню ергонімів присвячені роботи А.Беспалової та Т.Романової (англійські та російські ергоніми), О.Мікіної (французькі, англійські та російські ергоніми); прагматичний та лінгвокультурний аспекти російських ергонімів комерційної сфери відображено в дослідженні М.Шимкевича. Ергонімію різних ареалів української мови представлено в працях О.Белея (ергонімія Закарпаття), Н.Кутузи (ергонімікон м.Одеси), С.Шестакової

(ергонімія Харківської та Сумської областей, частково міст Києва та Полтави), М.Цілини (ергонімі Києва).

Сьогодні в ергонімії спостерігаємо "номінаційний вибух", своєрідний "ергонімний бум" (Т.Романова, С.Шестакова), спричинений розвитком економічних відносин і, як наслідок, виокремлювання торговельних закладів шляхом надання їм вторинної власної назви – ергоніма. Ергонімна мотивація базується на екстралінгвальній та на лінгвальній інформації. Природа **екстралінгвальних** факторів, які впливають на вибір номінації, є гетерогенною й визначається інтересами суспільства, індивідуальними смаками та уподобаннями, модою, розташуванням об'єкта, його інтер'єром тощо (А.Беспалова, О.Белей). **Лінгвістичні** чинники ергонімної номінації співвідносні з загальномовними тенденціями (динамічна неологізація, наявність інноваційних структурно-семантичних моделей, запозичення іншомовних лексичних одиниць, актуалізація власне української лексики), але оригінальність ергонімів відбивається й у багатьох специфічних рисах – твірною основою ергонімної назви можуть слугувати будь-які ономастичні й апелювативні класи, а також цифри та відповідні комбінації, що увиразнює потенційну семантичну та структурну багатогранність ергонімів [8]. Характерно, що ергоніми є й вагомою константою рекламного мовлення, орієнтованого на здійснення впливу на реципієнта, безпосереднього користувача послугами, які вони (заводи, фабрики, фірми, організації, товариства тощо) можуть запропонувати в залежності від їхньої спеціалізації. Основна функція ергонімів у таких контекстах полягає в привабливанні споживачів, клієнтів із їх подальшим скеруванням до дії; такі мовні одиниці вживаються свідомо, заплановано [1, 14; 4, 14].

Термінологічна неусталеність в ергонімії й спричинила дискусійність визначення поняття. Так, термін *ергонім* уживають на позначення ділових об'єднань людей, що забезпечують певну діяльність (А.Беспалова, З.Бузинова, Л.Дубровіна, Б.Маторін, О.Мікіна, Т.Романова, Л.Соколова, О.Суперанська, В.Тимофєєв). Не використовують конкретного терміна Б.Букчина, Г.Золотова, І.Долгачов, К.Михалап, В.Ткачук, називаючи ергонімі об'єкти власне назвами підприємств, установ тощо. Зафіксовано й інші терміни на позначення відповідних одиниць, наприклад: *ергоурбонім* (Р.Козлов), *мікротопонім* (С.Копорський, Л.Щетинін), *парагогонім* (В.Лобода), *ктематонім* (В.Бондалетов), *коопонім* (Т.Хейлик), *ойкодомонім* (А.Мезенко), *урбонім* (Н.Морозова), *базаронім* (В.Дубчак).

Метою нашої статті є окреслення сутності поняття *ергонім* та лінгвістичне дослідження функціонування ергоніміки міста Ніжина, виявлення мовних закономірностей формування складу міських ергонімів та міри впливу на їхнє формування екстралінгвальних чинників. Ми вважаємо за доцільне вживати термін "*ергонім*", оскільки він за своєю структурою відповідає наявним онімним кліше, а за сутністю відбиває риси, що покликані віддзеркалювати особливості номінованого об'єкта [2].

Отже, **ергономіка** – наука про кількісно значний сегмент онімного простору: це назви різноманітних об'єднань людей у політичній, науковій, культурній, виробничій, торговельній, банківсько-фінансовій та інших сферах, зокрема й найменування установ, організацій, закладів, підприємств тощо [3].

На сьогодні в ергонімії відбувається своєрідне поживлення процесу номінації, спричинене розвитком економічних відносин в Україні, а отже, і виникненням великої кількості різноманітних фірм, організацій, установ, підприємств, виокремлюваних через надання їм власної назви – ергоніма.

Обстеживши ергонімікон Ніжина, репрезентований торговельними закладами, за тематичним принципом на основі лексико-семантичного критерію виділяємо такі групи ергонімів: 1) назви з умовною мотивацією; 2) відантропонімі ергоніми; 3) відтопонімі найменування; 4) ергоніми на позначення об'єкта продажу; 5) назви за суб'єктом призначення; 6) фітоніми; 7) радянськи; 8) зооніми; 9) метафоричні найменування; 10) стійкі вислови та фразеологізми.

Проаналізуємо кожну з наведених груп детальніше.

1. Найменування з умовною мотивацією, зумовленою переважно екстралінгвальними чинниками, є найпродуктивнішою групою; це переважно іншомовні (англіцизми, латинізми тощо) номінації: "*Піраміда*" (назва постає атрибутом екзотики, оскільки єгипетські піраміди – одне з семи чудес світу); "*Едем*" (біблійний образ, інша назва раю, є символом безтурботності, блаженства, які нібито можна відчути, відвідавши цей заклад); магазин продовольчих товарів "*Міраж*" (найменування суб'єктивне, немотивоване, указує на позначення абстрактних понять відповідно до яких робиться проєкція на товар, що реалізується); "*Ренесанс*" (позначає абстрактне поняття, оскільки можна продовжити логічний ланцюг: "відродження – пам'ять – фото – спогади"; найменування вказує на "відродження" під впливом готового продукту виробництва фотосалону – фотокартки); мережа магазинів цифрової техніки "*Альянс*" (найменування вказує на відому назву мереж магазинів на внутрішньому ринку економіки, що має свідчити про високі стандарти обслуговування в цих установах); кафе-бар "*Фуршет*" (вказує на призначення

закладу для проведення урочистостей, ділових зустрічей, переговорів та мобільність у їхній організації та проведенні). Менш продуктивними є запозичення з російської мови: кафе "*Жемчужина*" (укр. – перлина, указує на неперевершеність, вишуканість, натуральність, постає символом чогось дорогого, рідкісного, добірного); "*Юг*" (укр. – південь, назва вказує на екзотичний (морський) відпочинок); книгарня "*Масква*" (звукова стилізація під російську вимову, вжита з метою привернення уваги клієнтів (читачів); перукарня "*Локон*" (укр. – кучер, указує на атрибут жіночої зачіски). Деякі ергоніми (магазин дешевих товарів "*За цінами ССРСР*" (найменування утворене українською та російською графікою; указує на асоціацію з дешевими та якісними товарами періоду існування держави СРСР) мають лише закладену екстралінгвальну інформацію, яка слабо поєднується з лексично-семантичною мотивацією.

2. Відантропонімне творення ергонімів Ніжина має значну продуктивність. Переважають антропоніми слов'янського походження на позначення жіночої статі, які здебільшого вказують на ім'я коханої жінки, власниці, доньки (названі на їхню честь), є однокомпонентними: магазини продовольчих товарів "*Дана*", "*Даринка*", "*Лідія*", кафе "*Юлія*", "*Анастасія*", перукарні "*Людмила*", "*Наталі*" (стилізація під французьке ім'я), фотосалон "*Марина*", масажний салон "*Вера*".

Є найменування, утворені неповною синтаксичною структурою: "*У Ковтуна*" (кафе-лазня); "*У Олексія*" (магазин продовольчих товарів). У першому випадку назва закладу подана за прізвищем власника, у другому – за ім'ям; мають вказувати на дружню, гостинну атмосферу, яка панує в закладах.

У цій групі можемо виокремити назви казкових персонажів (із мультфільмів, які були популярними за радянських часів). Це дитячі магазини "*Капітошка*" й "*Антошка*", утворені за допомогою зменшувально-пестливого суфікса *-к-*; найменування є символом веселих дитячих пустоців.

Непродуктивними є найменування, утворені від імен літературних персонажів, які вказують на екзотику та відповідне оформлення в дусі твору: ювелірний магазин "*Мастер и Маргарита*" (росіянізм, головні персонажі однойменного роману Михайла Булгакова), паб-піцерія "*Capuletti*" (латинська графіка). На нашу думку, найменування є не дуже вдалим, оскільки сюжет цих творів (містичний, трагедійний) безпосередньо пов'язується з напруженою атмосферою та враженнями, що можуть бути негативними.

3. Відтопонімні найменування є також досить продуктивними. Серед них можна виокремити ергоніми зі вказівкою на локалізацію: магазини продовольчих товарів "*Графський*" (розташований біля однойменного парку; назва вказує на історичний колорит місця розміщення); кафе "*Театральне*" (біля театру імені Михайла Коцюбинського; указує на відповідну романтичну атмосферу та інтер'єр); ресторани "*Полісся*" (хоронім; указує на питому територію); страхове агентство "*Країна*" (вказує на територіальне поширення своїх функцій); пивничка "*Таб на Московській*" (годонім, словосполучення утворене з метою наголошення на об'єктах продажу – фірмових напоях). Назва нічного клубу "*Мехісо*" є полісонімом, варваризмом (федеральний округ і столиця Мексики); указує на екзотичну атмосферу закладу. Найменування гастроному "*Україна*" – хоронім, указує на якість виробництва й місце реалізації товарів ("своє, рідне українське"). Ергонім "*Кавказ*" (кафе) є оронімом, що указує на оформлення інтер'єру в екзотичному грузинському стилі та відповідну національну кухню. Назва кафе "*Унеж*" – це історизм, давня назва полісоніма; утворена з метою вказівки на давню славетну історію міста, привабливу для туристів. Найменування туристичної агенції "*Мадагаскар*" символізує екзотику, незайманість (дикість) природи та середовища. Ергонім "*Арабат*" (ресторан) указує на національну турецьку кухню, екзотичне оформлення та відповідне обслуговування.

4. Ергоніми на позначення об'єкта продажу є переважно метонімічними назвами та мають середню продуктивність уживання: ювелірний магазин "*Діамант*", магазин продовольчих товарів "*Ласощі*" (метонімія), магазин мобільних товарів "*Мобілочка*" (найменування утворене від жаргонізму *мобілка* з додаванням непродуктивного зменшувально-пестливого суфікса *-очк-*), магазин взуття "*Черевички*", магазин косметики "*Перлина*" (постає символом чогось дорогого, рідкісного, добірного; указує на натуральність косметичних засобів); магазин будівельних матеріалів "*ЗЗ м²*" (позначає площу малосімейної квартири), зоомагазин "*Хомячок*" (напис без апострофа), магазин "*Подарунки*". Як бачимо, найменування такого типу є переважно однокомпонентними та вказують на товар, який реалізується, та на його пряме призначення.

5. Ергоніми за суб'єктом призначення є досить часто вживаними метонімічними назвами: магазин чоловічого одягу "*EGOIST*" (варваризм, оформлений латинською графікою з метою привернення уваги цільової аудиторії – чоловіків; указує на стать клієнтів та на рису характеру, яка повинна домінувати в особі при зверненні до цього закладу); гастроном "*Ніжинка*" (вказує на призначення (мешканка міста Ніжина) закладу та на переважних клієнтів; на реалізацію товарів місцевого виробництва, колорит; міжмовна омонімія з рос. *неженка*); назви на

позначення магазинів дитячих товарів "Малютко", "Карапуз", "Кроша" указують на пропоновані товари, вікові та фізіологічні особливості споживача; назви "Карапуз" і "Кроша" є росіянізмами.

6. Фітоніми в ергономіконі міста Ніжина репрезентовані кількома назвами: магазини продовольчих товарів "Орхідея", "Берізка", "Едельвейс", перукарні "Лаванда", "Конвалія", магазин промислових товарів "Лілія", аптека "Ромашка". Найменування магазинів продовольчих товарів "Орхідея", "Едельвейс" є носіями екзотичного, що має привернути увагу споживача; інші назви є романтизованими (переважно в радянський період).

7. Радянізмів, які є однокомпонентними та маловживаними, ми нарахували кілька: кафе "Чайка", "Радуга", "Прохлада", "Мрія", перукарня "Черемшина", супермаркет "Сільпо". Ці найменування утворені за радянською традицією, позначають абстрактні поняття або вказують на конкретний загальновідомий атрибут тогочасного життя включно з уживанням росіянізмів

8. Зооніми репрезентовані такими номінаціями: туристична агенція "Метелик" (є символом душі, безсмертя, відродження і воскресіння, здатності до перетворень, трансформації; у даному найменуванні виступає атрибутом екзотики та швидких мандрів); зоомагазин "Золота рибка" (найменування є підрядним словосполученням, асоціюється з російською казкою з однойменним персонажем; указує на місце здійснення мрій, але "мрія" – це купівля тваринки); магазин канцелярії "Лелека" (є символом любові до батьків, народження дітей і материнства, сімейного благополуччя, любові до рідної землі, батьківщини, оскільки цей птах щороку повертається до рідного гнізда; дана назва номінує українські товари, проте не зовсім вдала, бо лелека насамперед асоціюється з народженням немовлят); магазин "Фламінго" (символізує грацію, витонченість, вишуканість, романтичне кохання; указує на екзотичну рідкісність товарів та їх дивовижність, еротичність).

9. Метафоричні ергоніми є непродуктивними номінаціями в Ніжині: супермаркет "Велика кишеня", кіоск "Живе пиво". Вони є двокомпонентними, утворені як підрядні словосполучення, указують на різноманіття та якість пропонованих до продажу товарів. Метафора загалом не є типовим способом утворення ергонімів. Як правило, метафоризація відбувається на рівні не окремого слова, а словосполучення, виконує насамперед експресивну та емотивну функцію, що призводить до збільшення ілюкативного впливу на адресата [12, 5].

10. Стейкі вислови та фразеологізми представлені лише кількома одиницями: магазин вечірніх і весільних суконь "Щаслива мить" (назва утворена у формі підрядного словосполучення; найменування вказує на ситуацію – визначальну подію в житті потенційних клієнтів); піцерія "Uno momento" (назва утворена з метою вказівки на швидке приготування, обслуговування клієнтів).

На підставі проведеного дослідження ми дійшли висновків, що в ергономіці Ніжина зберігається і найбільшої продуктивності набуває модель, що формується на основі номінацій іншомовного походження, ужитих на позначення високої якості, оптимальності, найвищого рівня комфорту, добробуту. Ергоніми з умовною номінацією орієнтовані на мотивацію першості, перемоги, лідерства; вони утворені з метою привабливості, зацікавлення клієнтів та відвідувачів екзотичною атмосферою, натяком на не пересічність закладу, його здатність догодити найпримхливішим клієнтам.

Серед інших груп ергонімів продуктивними є назви відантропонімного творення (переважають жіночі слов'янські імена); міфоніми (часто є невдалими та немотивованими); відтопонімні назви (в місті Ніжині переважають ергоніми на позначення місцевої локалізації за візуальними чинниками або фактами без конкретної вказівки на екзотику). Номінації, які утворюються за допомогою метонімії, указують на суміжні з об'єктами продажу деталі та обставини. Сильним боком метонімічних назв є значне інформативне наповнення, тобто вони є ідеальними з точки зору принципів і максим комунікації, оскільки відповідають їхнім критеріям.

Менш продуктивними є ергоніми за суб'єктами призначення, утворені з метою реклами послуг зі вказівкою на екзотику (псевдоекзотику), яку вони можуть надати; метафоричні найменування, що мають вказувати на безпосереднє багатство та різноманіття пропонованих до продажу товарів. Частина ергонімів Ніжина утворені ще за радянською традицією, позначають абстрактні поняття або вказують на конкретний загальновідомий атрибут тогочасного життя. Зоонімні найменування Ніжина реалізуються переважно на лексико-семантичному рівні через наявність у назві певних символів.

Література

1. Белей О.О. Сучасна українська ергономія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області): автореф. дис. канд. філол. Наук: 10.02.01 / О.О.Белей; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2000.
2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика.

Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. – К.: ВЦ "Академія", 2006.

3. Ботвина Н.В. Ділова українська мова. – К: Артек, 2001.
4. Бурмака М. Телевізійна специфіка рекламного тексту // Урок Української. – 2002. – №1.
5. Вербич С. Внутрішня реконструкція як базовий принцип у системі аналізу онімного матеріалу // Українська мова. – 2002. – №2.
6. Вовк О. Типи мовної номінації // Мовознавство. – 1990. – №5.
7. Карпенко О. Троянські коні телереклами: Мовні маніпуляції. – К.: Смолоскип, 2007.
8. Кутуза Н.В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. – українська мова. – Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2003.
9. Малевич І. Поки що не terra юкрейн, але... Особливості мови зовнішньої реклами в Рівному (на матеріалі вивісок підприємств із продажу товарів і послуг) // Урок української. – 2008. – №1/2.
10. Соколова Л.Н. Типи мотивованості ергонімів // Мовознавство. – 1993. – №6.
11. Цілина М.М. Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006.
12. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / С.О.Шестакова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2002.

УДК 811.161.2'42 (092)

СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ В СЛОВЕСНО-ПОЕТИЧНІЙ СИСТЕМІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Кривенко В.В., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Пасік Н.М.**, кафедра української мови

Слововживання в художньому мовленні ґрунтується переважно на творчому використанні потенційної здатності слова до семантичного ускладнення. Під час індивідуально-авторського осмислення дійсності поетична мова постійно проектується на стандартну, завдяки чому усвідомлюється її образність. Для того щоб слово могло виконувати естетичну функцію, воно повинно набути особливого значення, перестати бути однозначним. Під час семантичного ускладнення відбувається своєрідний перерозподіл значущих елементів слова, зміщення акцентів у його смисловій структурі, а також проходить процес виникнення нових значень. Зміни, які відбуваються в семантичному складі слова, ужитого в художньому контексті, зумовлені образністю, переносністю, емоційно-експресивним наповненням [1, 22]. За допомогою штучно створених автором ситуацій мовлення та образних асоціацій в уяві мовця та адресата слово трансформує своє лексичне значення із прямого в переносне. Це відбувається під час образного мислення автора, який проводить логічні паралелі між фрагментами дійсності, цим самим створюючи образ.

Проблема семантичного ускладнення слова вирішувалася в роботах М. Кочергана, С. Єрмоленко, Л. Ставицької, Т. Єщенко, Н. Бойко, А. Мойсієнка, О. Тараненка, А. Бондаренко, Н. Слободи та ін., у яких досліджено окремі аспекти лексичної трансформації слова в художньому мовленні різних письменників, її роль у процесі формування образності. Вивченню словесно-художніх прийомів актуалізації переносних значень в інтимній ліриці Д. Павличка присвячена праця О. Степаненко [6]; окремі випадки метафоричного слововживання в мовленні митця проаналізовані в працях Л. Пустовіт [5]. Проте тема семантичних змін у словесно-поетичній системі цього поета ще не вичерпана, тому актуальна.

Мета нашої статті – дослідити типові моделі семантичних змін слова в художньому мовленні Дмитра Павличка, виявити специфіку трансформації семантичної структури лексичних одиниць та функціональну роль цього процесу.

Індивідуально-художній стиль Дмитра Павличка становить систему мовних засобів, яка постає в результаті відбору й творчого використання лексичних явищ мови не тільки для вираження певного змісту, але й для естетичного впливу на читача. На формування ідіостилу письменника вплинули такі чинники: національно-географічна ідентифікація, психічні й психологічні особливості натури, контекст шістдесятництва, традиції класичної літератури, поетика фольклору, світоглядні позиції, ідейні переконання, естетичні ідеали та уподобання. Усе це в сукупності визначає не притаманну для інших манеру використання мовних одиниць, характер словесно-художніх образів, спосіб моделювання навколишньої дійсності. Мовне наповнення його творів носить вільний характер і тяжіє до пошуків нових форм, у зв'язку з чим спостерігаємо

передовсім різні типи семантичного ускладнення лексики, активізацію тропів, інновації в моделях образотворення.

Семантичне ускладнення слова в ідіостилі Дмитра Павличка відбувається кількома способами, серед яких на увагу заслуговують фрагментарне метафоричне або метонімічне переосмислення (*ти – земля, а я – твій сіяч* [4, 256]; *очі сумнаві* [3, 43]); наскрізна метафоризація, ускладнена іншими тропами (*я пригорнусь до тебе срібними віями хвої* [4, 290]; *схились над полум'ям прозорим мого печального чола* [4, 254]), та нове осмислення фольклоризмів і символів за участю метафори (*та знайшов я пісню барвінкову* [3, 42]; *десь далеко в полі, біля стежки, карокий соняшник стоїть* [4, 317]).

Павличкові метафори різняться за своїм семантичним та структурним наповненням. У лексико-граматичному плані вони представлені іменниками, дієсловами, прикметниками, прислівниками, скажімо: *Моя гріховнице пречиста, Моя лілес на багні* [3, 306]; *грудей твоїх черстві хліби* [2, 317]; *маків полотно червоне* [4, 285] – іменні; *вітер віссяний* [2, 322]; *мудра голубня* [4, 267]; *колоссячко вусате* [3, 125] – прикметникові; *злітає сон із твоїх віч* [2, 310]; *горнулися до тебе зела, дерева, квіти й хліба* [2, 315]; *В давній золотій печалі Лебедіють небеса* [4, 265] – дієслівні. Фіксуємо випадки трансформації семантичної структури прислівників, напр.: *Дикі груші в лісах на Волині Повесні божевільно цвітуть* [2, 417]; *ранкове сонце ніжно тліє* [4, 297].

Дослідивши ілюстративний матеріал, ми виділили кілька продуктивних моделей метафоричного перенесення, показових для стилю поета:

Модель 1. Від живого до живого. Метафорична модель "живе → живе" представлена кількома різновидами: тварина → людина, тварина → рослина, рослина → людина, людина → рослина, міфічна істота → людина. Найчастіше фіксуємо перенесення значення за принципом "тварина, її частини, ознаки, дії, стани → людина, її частини, ознаки, дії, стани". Риси, притаманні об'єктам тваринного світу, автор проектує на людину, щоб підкреслити її характерні ознаки: страх, мужність, гідність, свободу, підступність, ласку тощо: *серце – птаха на вітрі* [4, 299]; *жінки летять крізь мене, наче птиці* [2, 423]; *боюсь, що я іржатику від щастя, як по мені козвне жіноча плоть* [2, 311]. Перенесення лексичного значення за типом "рослина → людина" також властиве стилю Дмитра Павличка, хоча й представлене меншою кількістю прикладів: *чорне волосся ціло ароматами хвої* [4, 286]; *Там ціла любов непощадима, та нема їй більше вороття* [2, 317]; *Я пригорнусь до тебе срібними віями хвої* [4, 290]. У досліджених текстах ми зафіксували й таке семантичне ускладнення слова *крило*, за якого відбувається асоціативно-образне перенесення ознак птаха на рослину. Зокрема, у тропі *черешня залопотіла крильми* [4, 268] за допомогою слухових та зорових відчуттів автор передає шум черешні. Персоніфікація рослинних об'єктів пов'язана з тенденцією до філософського осмислення світу, принципом антропоцентризму: *тільки явір стояв на скелі і дивився, немов Ботічеллі, на лона твого диво* [2, с. 313]; *колоски тужаві до тебе бігли віддала* [2, с. 315]; *Трава нам заграє і вітер затрубить* [4, с. 254]. Механізм семантичного ускладнення "міфічна істота → людина" представлений поодинокими ілюстраціями, напр.: *Візьми собі, моя богине, і передай за даль століть Душі моєї всі клітини, А плоті – лиш єдину кліть* [2, с. 315]. Така номінація пов'язана з тим, що плотське кохання є для поета "таємним творінням", жінку він наділяє рисами богині, оскільки саме вона володіє найбільшою таємницею – продовженням життя.

Дмитро Павличко в художньому мовленні використовує архетипні образи, які базуються на фольклорній традиції. У багатьох віршах знаходимо звертання до образу сонця, традиційно пов'язаного з образом коханої: *В моїх повіках напівсонних застигло сонце молоде* [4, 262]. В ідіолекті письменника простежується тенденція до переосмислення архетипів, наділення їх новими конотаціями. Таким є фольклорний символ смереки в тропі *стоїть висока, у гостроверхій шапочці смерічка і в плесі розгляда красу свою* [3, 62]. За допомогою поєднання метафор *смерічка у шапочці, смерічка розгляда красу та епітета у гостроверхій шапочці* автор асоціює образ дерева із жінкою, про яку говорить із почуттями замилювання.

Модель 2. Від живого до неживого. Цей тип метафори сприяє уособленню та персоніфікації об'єктів навколишнього середовища, реалізує фольклорний, міфологемний принцип світобачення. У тропях цього різновиду на антропоморфізм та зооморфізм указують дієслова *волати, ревати, бігти, дивитися, тремтіти, лякатися, сміятися*. Саме за допомогою семантичного ускладнення цих слів відбувається перенесення ознак істот на об'єкти довкілля – неістоти, напр.: *спотіє, як плече, стіна* [3, 292]; *і мука смерті знов скує мене, і знову в плоть мою оберне в тлінне* [2, 321]; *закохався вітер у дівча русяєє* [2, 303]. Антропоморфізм виявляється в наділенні предметів і явищ дійсності тілесними, психічними та духовними властивостями людини. У Павличкових творах стан природи співзвучний із почуттями ліричного героя. Так, оживлення неживого спостерігаємо в словесно-художньому образі моря: *Море крила*

піднімало, відлітало в ніч, як птах [4, 277]; *Море падало на скелі і кричало, мов Ікар* [Там само].

Модель 3. Від неживого до живого. Внутрішній світ людини або її зовнішній вигляд у текстах Дмитра Павличка нерідко порівнюється зі станами довіклля, явищами природи, що надає художнім образам конкретизації, як-от: *твого погляду вітер піднімає з землі моє серце, наче кленовий листок* [4, 292]; *риси кам'яні* [2, 274]; *цілюще губ твоїх пиття* [4, 256]. Поєднуючи логічно несумісні поза контекстом слова, поет стирає межі між реальним та уявним, матеріальним та ідеальним, досягаючи високого ступеня конденсації думки.

Модель 4. Від неживого до неживого. За нашими спостереженнями, механізм метафоризації "неживе → неживе" також достатньо представлений у поетичному мовленні Дмитра Павличка. Асоціації охоплюють і зближують переважно логіко-поняттєві класи речей і природних явищ, скажімо: *розквітле вікно* [3, 316]; *персні твого волосся* [4, 285]; *світер віхоли* [4, 263]. Найчастіше цей тип перенесення представлений іменними метафорами.

Часто у творах Дмитра Павличка спостерігаємо слова на позначення процесу горіння (*палати, горіти, палахкотіти*) та результатів цього процесу (*вогонь, розпечений*). Скажімо, у фрагменті *А там, на чолі, як алмазик Марса, палає краплина спотілої крові* [3, 284] продемонстровано метафоричне перенесення дії, мотиватором якої є червоний колір, спільний для крові та вогню, який палає.

У досліджених текстах зафіксовано багато прикладів метонімії, де ознаки переносяться з одного предмета на інший за суміжністю. Найчастіше поет створює досконалі художні образи за допомогою іменникової та прикметникової метонімії, напр.: *дарма що поміняли гуні на фракі, смокінги, плащі* [3, 286]; *злякані жили змінюють кров* [3, 282]. Спостерігаємо, що вирішальну роль для семантичних змін у структурі лексичних значень слів відіграє емоційно-експресивний компонент, який домінує над номінативним складником. Художній контекст актуалізує конотативні семантичні компоненти, що й забезпечує стилістичний ефект.

З-поміж метонімічно модифікованих значень виділяємо такі моделі:

Модель 1. Перенесення за суміжністю ознаки, якості, дії та її носія. Інколи почуття ліричного героя, персоніфікуючись, переростають в окремий художній образ, що якнайповніше розкриває картину перипетій душевного стану: *наша любов як літак здатна нести тягарі величезні ніжно передані їй на землі* [3, 299]; *сивіє сльоза кохання* [4, 265]; *добре, якщо не затремтять ніколи в ненависті до тебе твої власні пальці* [3, 281]. Про семантичне ускладнення слів свідчить злиття кількох тропів у структурі одного словесно-художнього образу. Знаходимо багато випадків, коли поєднане метафоричне й метонімічне перенесення, напр.: *схились над полум'ям прозорим мого печального чола* [4, 254].

Модель 2. Перенесення за причиново-наслідковою суміжністю. Дмитро Павличко часто застосовує метонімічне перенесення за каузальною суміжністю не тільки з метою мовної економії, а й для того, щоб виразити своє суб'єктивне ставлення до подій, оцінити ситуацію: *червона трава* [3, 314]; *дитинство моє полотняне* [4, 276]; *Ту посмішку недужу відчув я в серці, мов труйне жало* [2, 324].

Можна простежити семантичне ускладнення слова *вікно* за допомогою метонімічного перенесення в різних контекстах. У словесно-художньому образі *небесне вікно (Я полетів, а в літаку мені та дівчина, наче в сні, з'явилася у круглому небесному вікні* [2, 314]) перенесення ознак відбувається на основі причинової суміжності: "вікно в небо" → "небесне вікно". В іншому тропі *сонце погляне на нас крізь розквітле вікно* [2, 316] метонімія ніби згортає думку мовця, фіксує тільки результат. Відбувається перенесення ознак за суміжністю між вікном і деревом, яке видніється за ним: "розквітле дерево за вікном" → "розквітле вікно".

Модель 3. Перенесення за просторовою суміжністю, за якого логічні асоціації охоплюють локативну сферу, сприяє досягненню прагматичної мети – мовної економії та актуалізації об'єктивних і суб'єктивних фонових знань про топонім: *посварити з Москвою нас не старайся* [2, 278]; *мовчатиму, як Суботів мовчить* [4, 414]; *ще пам'ятає Львів, ще згадає Остроз друкарні першої таблиці та верстати* [2, 51]. Семантичне ускладнення слова відбувається на основі суміжності між географічним пунктом та особами.

Модель 4. Перенесення за суміжністю матеріалу й виробу з нього представлене в художньому мовленні Дмитра Павличка стертою метонімією, де актуалізується пряме значення слова: *мамина срібна сережка* [4, 276]; *золтна стріла* [3, 44]. Експресія з'являється у випадках явного метонімічного згортання змісту, як-от: *не знайшов я золотого схову* [3, 42] – схову виробів із золота; *поблискуючи золотом панчіх* [2, 313] – золотим кольором, відтінком.

Модель 5. Перенесення за кількісною суміжністю добре представлене в громадянській ліриці поета, де за допомогою метонімії автор експресивно виражає незадоволення політичною системою, соціальним становищем і при цьому використовує іронію або сатиру: *дарма що ви втекли за море, щоб шкуру зберегти свою* [2, 286]; *біля соборів густо, мов терміти,*

рихтять, біжать бездонні животи [4, 416]; *не скажуть автомати* [2, 420]. Часто поет вдається до використання синекдохи як виду метонімії (*немов сніжниця на міській алеї, коса проходить – в згадці золота* [4, 324]).

Отже, для ідіостилю Дмитра Паличка притаманне широке використання тропів, у яких за допомогою трансформації мовних одиниць у рамках контексту відбуваються семантичні зміни. Поетичне слововживання як наслідок творчого переосмислення автором системи відомих у мові відношень виразно демонструє тенденцію до розгортання й поглиблення загальномовної семантики, до збагачення закладеного в слові асоціативного потенціалу. Семантично модифіковані словообрази виконують естетичну, експресивну та текстотвірну функції.

Література

1. Дятчук В.В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови : монографія / В.В.Дятчук, Л.О.Пустовіт. – К. : Наук. думка, 1983. – 156 с.
2. Павличко Д.В. Вибрані твори у двох томах. Т. 1 / Д.В.Павличко. – К. : Дніпро, 2008. – 605 с.
3. Павличко Д.В. Вибрані твори у трьох томах. Т. 1 / Д.В.Павличко. – К. : Дніпро, 1989. – 501 с.
4. Павличко Д.В. Вибрані твори у трьох томах. Т. 2 / Д.В.Павличко. – К. : Дніпро, 1989. – 542 с.
5. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХ ст. : семантично-функціональний аспект : монографія / Л.О.Пустовіт / упор. В.І.Матюша, П.А.Матюша, І.Л.Михно. – К.: УНВЦ "Рідна мова", 2009. – 243 с.
6. Степаненко О.П. Логіко-семантичні та структурно-композиційні прийоми актуалізації метафоричних значень полісемів (на матеріалі любовної лірики Д.Павличка) / О.П.Степаненко // Наукові записки НАУКМА. – 2008. – Т. 85. Філологічні науки. – С. 63–68.

УДК 551.582 (477.51)

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ОНІМНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Мисник Т.В., студентка ІV курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Пугач В.М.**, кафедра української мови

На сучасному етапі в українській мові виявляються відчутні структурно-семантичні зрушення, тому що, на думку дослідників, "лексико-семантична система зазнала активного впливу суспільно-економічних, науково-технічних та культурних змін" [4, 7], що зумовили якісні та кількісні зрушення у словниковому складі сучасної української літературної мови. У нових економічних умовах швидко зникають старі й з'являються нові реалії. Відповідно процеси появи нових одиниць мови набувають бурхливого характеру, стають особливо активними та динамічними. "Серед неонімацій, які продовжують набувати широкої популярності й особливої активності в різних сферах суспільної комунікації і практики повсякденного життя, можна згадати, зокрема, назви багатьох побутових машин: холодильників, радіоприймачів, телевізорів, магнітофонів, пральних машин, найрізноманітніших побутових предметів, у тому числі порошоків, паст, кремів, одеколонів тощо. Сюди ж відносять різноманітні номінації, пов'язані з новими найменуваннями продуктів харчування, напоїв, цигарок або, скажімо, з назвами постійно оновлюваного асортименту тканин, як і інших нових товарів і виробів" [2, 584].

У сучасній українській онімній лексиці важливе місце займають словесні позначення конкретних предметів, виробів найрізноманітніших сфер господарства й виробництва, які виділяються своєю назвою серед однорідних чи подібних. До явищ, які характеризують українську мову на сучасному етапі розвитку і вимагають поглибленого всебічного вивчення, належать лексико-семантичні інновації (ЛСІ) в системі номінації власних назв (ВН). Лексико-семантичний спосіб словотвору (ЛССС), результатом активізації якого є ЛСІ, постійно перебуває в полі зору мовознавців.

Оніми, власні назви – це індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів. Належність одиниці – провідна ознака власної назви. Другою ознакою, яка розрізняє власні та загальні назви (апелятиви), є відношення до поняття: загальні назви – носії понять, а власні назви включають усю відому мовцеві інформацію про свої денотати, без певних узагальнень і тому пов'язуються з поняттям лише тією мірою, якою вказують на різновид об'єктів, до яких належать їх денотати. Загальні назви є, безперечно, центральним шаром лексики, а власні становлять її потужну периферію з дуже різною сферою поширення. Загалом же в мові на одну загальну назву припадає до кількох сотень власних назв(онімів). Вони належать до мовних універсалій – існують в усіх мовах світу. Але в кожній мові мають специфічні ознаки. Розгляд ЛССС головним чином у діяхронічному аспекті призвів до того, що поза увагою дослідників залишилися такі актуальні

класи ВН, як ергоніми і прагмоніми. Через невивченість цього явища існує хибне уявлення про те, що поява ергонімів і прагмонімів – це перенесення готового найменування з одного денотата на інший, яке не має нічого спільного із лексико-семантичним способом словотвору. Тому дослідження ЛССС як одного з важливих способів сучасної номінації має принципове значення для розробки теорії дериватології та номінації. В українському мовознавстві ЛСІ у сфері ергонімів ще не були об'єктом комплексного дослідження. Нечисленні праці, виконані на іншомовному фактичному матеріалі (А.В.Беспалова, О.Г.Мікіна) зрозуміло, не розкривають специфіки української ергонімної номінації. Єдине в українській лінгвістиці монографічне дослідження фірмонімів як одного з різновидів даного типу номінацій виконано на західноукраїнському матеріалі (О.О.Белей) і тому лише частково перетинається з темою статті. Поза увагою вітчизняних учених залишається й системне вивчення прагмонімів. Є лише дослідження окремих аспектів цього класу ВН(В.М.Белих, А.В.Беспалова, М.В.Лисаченко) на матеріалі англійської мови. Недостатня увага українських мовознавців до проблеми розмежування та класифікації змінної термінології, з одного боку, і постійний розвиток ЛСІ у цих класах ВН, з іншого, зумовлюють актуальність даної теми та необхідність її наукового вирішення.

Для позначення серій однотипного товару в мовознавстві немає усталеного терміна. Окремі дослідники використовують термін *прагмонім* (А.Беспалова, С.Горьєв, З.Комолова, С.Шестакова). І на нашу думку, для позначення серій однотипних товарів дійсно найдоцільніше використовувати термін *прагмонім* (від грец. предмет, річ), який побудований за усталеною термінологічною моделлю, органічно входить до ономастичної системи української мови і дозволяє об'єднати у межах класу такі групи слів:

1. Найменування побутової техніки.
2. Найменування автомобільної техніки.
3. Найменування продуктів харчання та напоїв.
4. Найменування засобів побутової хімії.
5. Найменування інших предметів людської діяльності, зокрема квітів, меблів, посуду тощо.

Структурно-семантичні та морфологічні особливості прагмонімів досліджували Н.Гурська, С.Шестакова. Оскільки *прагмонім* – один із найбільш непостійних за обсягом клас власних назв, який безперервно оновлюється, поповнюється новими одиницями ми спробуємо проаналізувати структуру, семантику та принципи вибору сучасних найменувань продуктів харчування та напоїв (на основі матеріалу, зібраного у місцевих крамницях). Питання створення прагмонімів розробляється на науково-лінгвістичній основі, але при цьому обов'язково застосовуються знання суміжних і несуміжних із мовознавством галузей: психології, соціології, економіки, історії та інших наук. У межах самої лінгвістики проблему становлення прагмонімів треба зараховувати до соціолінгвістики, бо на цей процес значно впливають соціальні чинники, під якими треба розуміти екстралінгвістичні зв'язки суспільного характеру, які знаходять відображення у значеннях слів і виступають як дещо зовнішнє стосовно внутрішніх процесів і понять мови. Щоб обрати найменування товару, номінатор аналізує перспективи його використання, беручи до уваги у першу чергу ті вікові та соціальні групи, які можуть бути потенційними споживачами цього товару. Звичайно, особлива увага звертається на смаки, психологію покупців, що допомагає виділити серію аргументів, які схиляють до купівлі. На основі аргументів виявляються тематичні мотиви, навколо яких здійснюється пошук слів, від яких можуть бути утворені прагмоніми. Не важко передбачити, наприклад, що солодощі зацікавлять найперше дітей, тому й зрозумілий мотив вибору назв цього виду товарів: "*Ведмедик*"(ц), "*Живчик*"(в), "*Хлопчик-мізинчик*"(п). Безперечно, мова йде тільки про перенесення найменування, про перенесення лексичної одиниці з одного денотата на інший за наявності у мовців уявлень, ідей про зовнішню, функціональну, просторову чи іншу схожість об'єктів – уявлень, які відображають реальний, бажаний чи повністю фантазійний стан сфери матеріального і духовного світу, до якого цей об'єкт належить. Отже, класифікація за властивостями об'єкта номінації поєднується з урахуванням способу втілення ознаки у назві – прямого чи опосередкованого, або реального чи умовно-символічного. Дзюба М.М. ділить прагмоніми на два розряди: мотивовані та рецесивні(з прихованим мотивом номінації)назви. Голованенко М.В. зазначає, що "традиційним способом творення прагмонімів(чи навіть онімів) є лексико-семантичний, під час якого відбувається певний перерозподіл у ряду диференційних семантичних ознак: зсуваються акценти, у структуру значення можуть включатись нові семантичні компоненти, інші ж ознаки приглушуються або ж зовсім зникають"[7]. Також у праці говориться про те, що лексико-семантичний словотвір прагмонімів ґрунтується на метафоричному та метонімічному перенесенні. Белей О.О., досліджуючи фірмонімію Закарпаття виділив такі їх групи: відонімного походження та відапелятивного.

У сучасній українській онімній лексиці важливе місце займають словесні позначення конкретних предметів, виробів найрізноманітніших сфер господарства й виробництва, які виділяються своєю назвою серед однорідних чи подібних. Власні назви з'являються тоді, коли індивідуальне розрізнення набуває суспільної значущості. За денотатами розрізняють такі класи власних назв:

- ³⁵₁₇антропоніми – особові імена людей;
- ³⁵₁₇ергоніми – назви організацій, театрів, магазинів та ін.;
- ³⁵₁₇зооніми – клички тварин;
- ³⁵₁₇ідеоніми – назви об'єктів духовної культури;
- ³⁵₁₇космоніми(астроніми) – назви космічних об'єктів та космічних тіл;
- ³⁵₁₇міфоніми – найменування міфічних істот;
- ³⁵₁₇прагмоніми – найменування напоїв, продуктів харчування, різних видів техніки;
- ³⁵₁₇теоніми – найменування божеств;
- ³⁵₁₇топоніми – назви географічних об'єктів;
- ³⁵₁₇фітоніми – найменування рослин;
- ³⁵₁₇хрононіми – назви відрізків часу, подій;
- ³⁵₁₇хремагоніми – назви окремих предметів;

У більшості класифікацій онімного матеріалу дослідники виділяють групу немотивованих номінацій (Л.Беспалова, Н.Гурська). Нам близька характеристика Т.Соболевої, О.Суперанської, які зазначають, що не зважаючи на відсутність у деяких товарних знаках очевидного значення, було б помилково вважати, що вони "зроблені із нічого" і є винятково фантазією їхніх творців. З власне мовного погляд товарні знаки майже завжди мотивовані асоціаціями з іншими словами, подібними їм за формою або змістом. При створенні товарних знаків турбуються не стільки про те, щоб слово було одразу зрозумілим, скільки про те, щоб воно мало вплив. І чим більш неочікуваним є товарний знак, тим краще досягається мета привернути увагу.

Крім цього, науковці використовують ще такі терміни як "комерційна номенклатура", "комерційний номен" та інші. Так, наприклад, З.Комолова серед різних груп власних імен, таких, як топоніми, антропоніми та ін. виділяє широку, але мало вивчену групу власних назв товарів, так званих товарних марок або словесних товарних знаків. Виділяючи ці власні назви в окрему групу ономастики, автор також пропонує для них термін "прагмоніми". А от дослідниця О.В.Чуєшкова вважає, що правомірним є використання обох термінів ("комерційний номен" та "прагмонім"), що дає нам право вживати їх як синоніми. Позначення прагмонімами серій однотипних множників зумовило дискусію в мовознавстві про віднесення їх до ВН чи до апеллативів (А.О.Брагіна, Т.Л.Канделакі, З.І.Комарова, В.М.Лейчик, О.В.Суперанська та інші). Але ми прагмонім однозначно відносимо до ВН на підставі індивідуалізації ними серій товарів та права власності на ці товари, графічних особливостей (написання з великої літери, лапки), типу лексичного значення (зв'язок з одиничним поняттям), ономазіологічних особливостей (ідентична ВН номінативна ситуація). Ми ж на основі зібраного матеріалу класифікували назви алкогольних виробів за наступними положеннями.

За якістю продукту:

³⁵₁₇"Престиж", "Платіnum", "Оригінальна", "Фірмова", "Класична", "Модерн", "Респект", "Люкс", "Спешл", "Оригінальна. Козацька рада", "Особлива. Козацька рада", "Світовий клас. Прайм".

За призначенням:

³⁵₁₇"Курант. Абсолют", "Спецназ", "Нова VIP-клуб. Хортиця".

За кольором:

³⁵₁₇"Смірнофф. Ред", "Смірнофф. Блу", "Біленька", "Кедрова золота. Хортиця", "Бяла. Зубровка".

За вмістом:

³⁵₁₇"Цитрон. Абсолют", "Благофф. Зелене яблуко", "Фінська. Редбері", "Фінляндія. Грейпфрут", "Заповідна. Мороша", "Горілка на пророщеному зерні. Хлібний дар", "Хлібний дар. Озима", "Хлібний дар. Пшенична", "Українська пшениця".

За фізичними ознаками:

³⁵₁₇"Лайт. Особлива. Немірофф", "Особлива. Хлібна сльоза", "Делікат м'яка. Немірофф", "Чиста сльоза. Златогор", "Прозора. Істинна".

За місцем виготовлення продукту:

³⁵₁₇"Немірівська", "Карпатська. Мороша", "Древній Київ. Мірна".

Назви, що викликають ностальгічні почуття за часами Радянського Союзу:

³⁵₁₇"Столічная", "Медофф. Класік Союз-Вікт".

За оформленням:

³⁵₁₇"Натютморт. Кераміка. Горілочка", "Дзвіниця. Златогор", Пістолет. Кераміка. Сувенір. Златогор", "Перший рецепт горілки. Відро горілки".

Метафоричні назви:

³⁵₁₇"Хлібний дар", Срібна прохолода", "Хлібна сльоза".

За способом виготовлення:

³⁵₁₇"Класична. Істинна", "Класична. Статус", "Нова класична. Хортиця", "Традиційна. Українка", "Традиційна. Козацька Рада", "Руський стандарт. Оригінал", Руський стандарт. Платинум".

Отже, всі найменування алкогольних виробів, які ми досліджували, - це власні назви. Власні назви(оніми) – слова, словосполучення або речення, які служать для виділення названого ними об'єкта із ряду подібних, індивідуалізуючи та ідентифікуючи даний об'єкт. Але даний шар лексики української мови є не повністю досліджений, потребує вдосконалення. Кожен дослідник вкладає свій сенс у поняття "прагмонім" і класифікує їх по-різному, але вивчення цієї термінології і на сьогодні належить до актуальних завдань сучасної мовознавчої науки.

Література

1. Белей О.О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття/О.О. Белей. – Ужгород, 1999.-111с.
2. Історія української мови: лексика і фразеологія.- К., 1983.
3. Комолова З.П. Семантическая мотивированность прагмонимов//Проблемы семантики: Сб.ст. – М.: Наука, 1974.-С.333-339.
4. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст.//Мовознавство.-1999, №1. - С.7-21.
5. Шестакова С. Структурно-семантична і функціональна палітра українських прагмонімів // Українська мова.2004.- №2
6. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) дис..канд.філол.наук:10.02.01 – укр.мова/С.О.Шестакова.- Х., 2002.- 241 с. Інтернет-ресурси:
7. www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Philologia/7_118694.doc.htm

УДК 811.161.2

ПАРЦЕЛЯЦІЯ ЧАСТИН ПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ МАРІЇ МАТІОС

Рогальчук В.В., магістрантка філологічного факультету
Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Пасік Н.М.**, кафедра української мови

Проблема парцеляції в сучасній українській літературній мові є однією з найбільш актуальних, про що свідчить підвищений інтерес до цього питання багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (А. Загнітка, Н. Гуйванюк, С. Марича, Л. Рижкової, Ю. Ваннікова, Ж. Вітман, Є. Іванчикової, Г. Рибаківної). Розгляд парцеляції в контексті художнього мовлення дає можливість не тільки визначити структурно-синтаксичні особливості цього явища, а й з'ясувати комунікативну та стилістичну роль членування в окремому дискурсі.

Нашу увагу привернуло художнє мовлення Марії Матіос, ідіостильовою ознакою якого є актуалізація парцельованих структур, позначених високою частотністю та специфічною структурно-семантичною організацією на рівні простого й складного речення.

Мета статті – проаналізувати структурно-семантичні й функціонально-стилістичні особливості парцеляції частин складнопідрядного речення на матеріалі художнього мовлення Марії Матіос.

Дослідниця Л.Конюхова стверджує, що парцеляція частин складнопідрядного речення – це особливий прийом експресивного синтаксису, що полягає у "відділенні основної синтагми єдиної моделі речення, яке впливає на більш завершене інтонаційне оформлення обох основних синтагм речення", унаслідок чого "інформативність усього складнопідрядного речення й кожної з його частин зокрема набуває конкретизації та диференційованості" [1,13]. Тому саме парцельована підрядна частина несе основне змістове навантаження усієї комунікативної одиниці, тоді як базова структура відіграє другорядну роль.

За нашими спостереженнями, у проаналізованих текстах Марії Матіос парцелюються складнопідрядні речення нерозчленованої та розчленованої структури. У реченнях першого типу підрядна частина приєднується до головної не безпосередньо, а через співвіднесення з опорним

словом і тому формально подібна до залежного компонента словосполучення в складі простого речення [9, 138]. Під час парцеляції ці зв'язки дещо послаблюються, а смислові акценти переміщуються з базової частини на відчленовану. Описана модель виразно представлена продуктивними для художнього мовлення Марії Матіос відчленованими підрядними з'ясувальними частинами: *А тут, на цвинтарі, тато розумів Дарусю і розказував їй, розказував. Як жити, терпіти, не згадувати, перед людьми не соромитися, прощати назмисне і неназмисне зло* [6, 31] – сполучне слово як зосереджує увагу на діях та станах, дієслово *розказував* потребує пояснення, розгортання інформації в підрядній частині, адже його семантика мовлення не дозволяє закінчити думку; *Чула в собі велетенську лінь і байдужість, аж подекуди здавалося, що вони ростуть в її тілі разом з дитиною. Що ось-ось – і вся вона трісне навпіл, ніби кавун* [3, 13] – конструкція з підрядними з'ясувальними частинами, перша з яких уходить до базового речення, а друга – відділена в парцелят; дієслово в базовій частині має значення мислення і також не є автосемантичним, вимагає з'ясування предмета мислення, який і виділяється засобами комунікативного членування.

Головна частина речень з підрядними означальними може мати різний ступінь змістової завершеності щодо підрядної частини, тому має неоднакове комунікативне навантаження. В одних випадках, де головна частина не виражає відносно закінченої думки, підрядна означальна частина доповнює її, розширює інформацію про предмет, названий опорним словом, визначає та уточнює його ознаку й завершує структуру речення як самостійної синтаксичної одиниці: *У світ, що знає тільки звіра Ще не зчорнілої трави. Де реє вода з потоків шустра За рубежі свої без віз. Де є цютливою розпушта Розпущених по скалах кіз. Де може скромно і соромно Тут жити кожен ім'ярек. Де Бога схоплено за бороду Руками заспаних смерек. Де є одна винагорода За день...* [2, 39]. В інших випадках, коли в головній частині передається відносно закінчена думка, підрядна частина потрібна лише як засіб для передачі додаткових відомостей про предмет, названий опорним словом у базовій частині, для уточнення та конкретизації їх: *Але воді лісами самоти, де винних вин не випита криниця. Де ти живеш – і знаєш, що це ти, І не примудрюєшся задля "так годиться"* [2, 217]. Цей вид підрядних речень виявляє свою продуктивність виключно в поезії авторки, для прозового мовлення явище не покаже.

Підрядні частини способу дії та порівняльні у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури можуть додатково конкретизувати обставину способу дії, виражену прислівником, у головній частині. Цікаво, що в досліджуваних текстах зафіксовано випадки відчленування підрядної способової частини лише разом з обставиною, яку вона конкретизує, напр.: *Туга за чоловіком із роками не втихомирювалася, а лише розросталася. Так само, як розростався той всеїдний жах смерті, що сидів у кожній клітині тіла, немов невитравлювана інфекція* [5, 33–34] – до парцельованої обставини способу дії, вираженої прислівником із часткою, за допомогою сполучника як додається парцельована підрядна частина, яка уточнює ймовірність висловленої думки через порівняння; *Вона знає, що треба робити – підстергати нечистого. Так, як учила вуйна Онуфрійчучка* [4, 22–23] – тут парцелят розкриває спосіб виконання дії базового речення, а опорна обставина виокремлена разом із підрядною частиною. Остання актуалізує важливу інформацію, підпорядковану в смислово та структурно планам базовому реченню.

Парцельовані частини складнопідрядних речень розчленованої структури стосуються всієї базової конструкції в цілому. Найпродуктивніше виносяться в парцелят структурні елементи складнопідрядних речень із підрядними обставинними причини з метою підкреслення зумовленості певної дії, стану, наголошення їх причини. Показово, що в парцелят відходить переважно не одна підрядна частина, а кілька, які пов'язані послідовною підрядністю або однорідною супідрядністю, напр.: *Це вольна вольниця. Це гульбище очей По загадковим саду нетерпіння. Де хіть дерев виказує тремтіння. Де чорна мантія ночей розходиться по швах...* [3, 146]; *Вона ніколи не палить тут свічку. Бо свічка горить-горить та й випалює все, що є довкіл людського* [2, 27]. Це мотивується потребою логічного виділення причини дії, стану, бажанням знайти зв'язок між речами, проаналізувати їх, заглибитись у сутність, у реальний внутрішній світ героїв. Парцелювання підрядної частини з причиновим значенням поглиблює зміст попередньої базової фрази. Типовим засобом зв'язку частин виступає інтонація та сполучник бо.

Менш частотним, але ефективним у лінгвостилістичному відношенні є розчленування складнопідрядних речень із підрядними наслідку, у яких головна частина називає те, що спричиняє наслідок, виражений підрядним компонентом. Парцельована підрядна частина наслідку стосується базового речення в цілому й приєднується до нього складеним сполучником *так що*, який не має в головному співвідносного слова: *Рівно стесані від кори стовбури легко перекидалися через воду з одного на другий бік потоку. Так що за бажання й потреби Северина сама могла будь-коли зліквідувати кладку, всього лише стягнувши в траву*

два смерекові стовбури [4, 17–18] – парцелят виражає логічний наслідок сказаного в базовому реченні й стосується всієї підрядної конструкції.

Фіксуємо випадки парцельованих обставинних порівняльних частин: *І Маріца щодуху мчить через дитячі пісочниці. Начебто мчить на пожежу* [3, 38] – парцельована частина пояснює базову шляхом порівняння, розгорнутого на асоціаціях.

За комунікативного членування розчленування складнопідрядних речень із підрядними мети відношення й підрядний зв'язок ґрунтуються на тому, що дія базового компонента є попередньою, підготовчою до здійснення дії-мети, вираженої в парцельованому підрядному компоненті, який залежить від усього базового речення й пояснює зміст у цільовому плані, напр.: *Звільни, Брамнику... від чужих і своїх... і дай мені нарешті дихнути без жодної думки. Щоб стало порожньо-порожньо* [4, 63]. Спостерігаємо, що під час парцелювання підсилюється мотивація вчинків за допомогою сполучника *щоб*. Інтонаційно розірвані фрази позначені характерною ритмомелодикою, переливністю думки й концентрацією уваги на змісті відчленованої частини.

Парцелювання підрядних обставинних частин умови, які також залежить від базового речення в цілому, представлене менш продуктивно. Іноді натрапляємо на парцелювання препозитивної частини реальної умови з відтінком часу, де простежується прислівний зв'язок: **Якщо все більше коней. Тоді тут їй довго не нажитися** [4, 22]. Сполучник є виразником умовних семантико-синтаксичних відношень і співвідносить підрядну частину з прислівником *тоді* в головній частині складнопідрядного речення.

Формально парцельовані конструкції відділяються крапкою, що створює певні смислові та інтонаційні акценти у висловлюванні. Це синтаксичне явище імітує природність і безпосередність живого мовлення, тому що інформація подається порціями й супроводжується перерваною інтонацією. Основними функціями парцеляції є надання мовленню додаткових змістових та експресивно-стилістичних відтінків, а окремим членам висловлювання – більшої смислової та емоційної значущості. Парцеляція підрядних частин складного речення розширює його інформативність, водночас інтенсифікуючи смислове наповнення відчленованих фраз, увиразнюючи їх.

Отже, специфічною синтаксичною особливістю художнього мовлення Марії Матіос є домінування парцеляції підрядних частин розчленованої структури, представленої переважно обставинними семантично-синтаксичними відношеннями причини. Зовсім не зафіксовано парцелювання підрядних обставинних часу, допусту та місця. Функціональна роль парцеляції складнопідрядного речення – створити повне, інформативно вичерпане повідомлення, відобразити хід думок автора чи персонажа, надати розповіді рис усно-розмовності, відтворити процес мислення із значною кількістю смислових відтінків. Це комунікативно-синтаксичне явище виступає активним засобом творення зв'язного тексту на рівні окремих його відрізків.

Література

1. Конюхова Л. І. Явище парцеляції у мові сучасних засобів комунікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук; спец. 10.02.01 – українська мова / Л.І.Конюхова. – Львів, 1999. – 16 с.
2. Матіос Марія. Жіночий аркан у саду нетерпіння: [текст] / Марія Матіос. – Львів: ЛА "Піраміда", 2007. – 308 с.
3. Матіос Марія. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба: [текст] / Марія Матіос. – Львів: ЛА "Піраміда", 2008. – 47 с.
4. Марія Матіос. Москалиця: [текст] / Марія Матіос. – Львів: ЛА "Піраміда", 2008. – 64 с.
5. Марія Матіос. Нація: [текст] / Марія Матіос. – Львів: ЛА "Піраміда", 2007. – 256 с.
6. Марія Матіос. Солодка Даруся: [текст] / Марія Матіос. – Львів: ЛА "Піраміда", 2007. – 188 с.
7. Марія Матіос. Щоденник страченої: [текст] / Марія Матіос. – Львів: ЛА "Піраміда", 2005. – 192 с.
8. Плющ Н. П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису / Н. П. Плющ // Українська мова і література в школі. – 1981. – №1. – С. 68–71.
9. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: підручник / за ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.

ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ У ПОЕЗІЇ ЛЕОНІДА ПЕРВОМАЙСЬКОГО

Хілобок М.В., студентка ІV курсу філологічного факультету
Науковий керівник: д. філол. н., проф. **Хархун В.П.**, кафедра української літератури

Беззаперечним є той факт, що лірика серед трьох родів літератури володіє найбільшою силою емоційного впливу на читача. Основною рисою ліричних творів є суб'єктивність. Тобто поет виражає свої почуття, переживання, емоції, цим самим активізуючи читача чи слухача до подібних станів, які пережив сам автор. Посередником між автором ліричного твору і читачем є ліричний герой.

Трактування поняття "ліричний герой" має дискусійний характер. Уперше в науковий світ цей термін увів Юрій Тинянов у праці про поетику Олександра Блока. Дещо пізніше термін осмислювався у працях таких учених-літературознавців, як Лідія Гінзбург, Дмитро Гуківський, Дмитро Максимов, Ірина Роднянська, Борис Корман, Тамара Сільман, Самсон Бройтман та Михайло Епштейн.

У літературознавстві розмежовуються поняття "ліричний герой" та ліричне "Я" поета. Ліричний герой – це суб'єкт висловлювання в ліричному творі, але одночасно це й образ, що виникає в уяві читача під враженням висловлених у творі почуттів, переживань, роздумів. Саметому цілком логічним є твердження Лідії Гінзбург про те, що "ліричний герой – це не лише суб'єкт, але і об'єкт твору[2; 155]".

Метою моєї статті є дослідження специфіки ліричного героя у поезії Леоніда Первомайського. Головною особливістю ліричного героя у поезії Леоніда Первомайського є його гранична близькість до самого автора. Ліричний героя, як і поет зокрема, проходить традиційний шлях: від вписування його в соцреалістичну літературу до виходу з неї.

З утвердженням соцреалістичного методу в радянській літературі було висунуто ряд вимог до того, яким має бути літературний герой. Саме в осмисленні нового способу життя і в характері її героя найвиразніше виявилася нова якість літератури 30-х років. Як і в 20-ті роки, цей герой і тепер нерідко ставав перед проблемою вибору, але, обравши свій шлях, почувався на ньому твердо та впевнено і боровся за ідеали соціалізму з героїчною відвагою і безкомпромісністю. Рішучість його дій (щоправда не завжди глибоко й пластично індивідуалізованих) живилася насамперед почуттям духовної розкнутості й усвідомленням того, що він – будівник і господар країни. У ньому був сильним дух пошуку, його енергія, вільна від гноблення й експлуатації, бурхливо виривалася назовні, реалізуючись у процесах творення нового світу.

Як не парадоксально, але навіть лірика, яка завжди була виразником авторської індивідуальності, була покликана брати найактивнішу участь у перекроюванні людської свідомості на класовий лад, бути виразником не особистості, а маси[4; 182]. Героєм віршів та поем мав бути активний творець – пропагандист нового світу, революціонер, борець, що зі зброєю в руках ішов в атаку на старий світ. Найважливішими завданнями, які стояли перед співцями нової доби, були: художнє розкриття історичної закономірності соціалістичної революції, ствердження її ідей і ушляхення її героїки, вираження й обґрування своєї суспільно активної позиції в житті й мистецтві.

Але не всі митці змогли працювати "під замовлення". Соцреалістичний канон був певного роду маяком, на який орієнтувалися письменники. Але дехто вчасно зрозумів, що маяк – це не завжди ознака наявності суходолу, тому відчайдушно гребли в протилежному напрямку і прокладали свій власний шлях, – пізніше за це жорстоко поплатилися.

Леонід Первомайський набагато пізніше почав "намацувати" свою власну дорогу, але на початку свого творчого шляху він, як і багато інших, орієнтувався на "маяк". Перебуваючи в 1920-х роках у стані "цілком зрозумілого сп'яніння першими успіхами" [8, Т.7, 110], поет до певного часу був активним учасником "пропартійного літпроцесу": входив до письменницьких угруповань "Молодняк" і ВУСПП, - тобто був серед тих, хто, за висловом І. Кошелівця, "рубали літературний ліс, не турбуючись тим, які тріски летять" [5, 121]. Утім згодом еволюція світобачення й розширення філософського струменя творчості ніби залишили позаду попередні емоційно-піднесені поетичні спроби; натомість поглиблюються філософські роздуми про споконвічні екзистенційні проблеми людства і про суть поетичного мистецтва:

Досі мені хребта не зламало

Безміру пізнання.

Не забагато і не замало

Бачити світ щодня.

Геть все хвилиanne, все передчасне,

За сивиною скронь

Він ще палає, він ще не гасне,

Вічних бажань вогонь[8,Т.1, С.441-442]!

В еволюції ліричного героя у поезії Леоніда Первомайського можна виокремити чотири основні періоди:

"Веселий і безстрашний" комсомольський соліст;

(Збірки: "Терпкі яблука" (1929 р.), "Моя весела молодість" (1932 р.), "Пролог до гори" (1933 р.), "З фронту" (1930 р.).

Відважний солдат радянської армії;

(Збірки: "Клятва в степу" (1940 р.), "Присяга воїна" (1941 р.), "Шляхи війни" (1942 р.), "Солдатські пісні" (1946 р.).

На роздоріжжі (у пошуках себе);

(Збірки: "Щастя для всіх" (1955 р.), "Слово" (1960 р.).

Мудрий філософ;

(Збірки: "Уроки поезії" (1968 р.), "Древо пізнання" (1971 р.), "Вчора і завтра" (1974 р.).

Ліричний герой у ранній ліриці Леоніда Первомайського постає молодю, сповненою життєвої снаги людиною, яка рішуче іде вперед і готова підкорювати все нові й нові вершини:

Ти – гора,

Ти буваєш один лише раз на віку.

І я не прошу полегшень.

Я буду йти і вийду

На самісінький твій вершечок.

Чого б ти не хотіла[8; 46]...

Це представник радянської молоді, активний, оптимістично налаштований будівник "майбутнього". Автор ніби зливається з масою, говорить від її імені, не виявляючи своєї індивідуальності.

Ми молода невмируща сила.

Зоряні в небо вбиті клинки.

Піснею,

словом,

плугом,

ділом, -

Карбами краємо сонні віки [8; 46].

Ліричний герой у цій поезії постає у збірному образі радянської молоді, яка ніби закликає "краяти сонні віки". Він специфічно виражений через маршову ритміку поезії, яка робить її схожою на вірші Володимира Маяковського.

Заявивши у 16 років "ми молода невмируща сила", поет з комсомольським, а потім партійним завзяттям утверджував пласку й прісну релігію будівничих ілюзорного раю. Певна річ як і більшість Леонід Первомайський свідомо обирає шлях радянської пропаганди, свято вірить у торжество соціалізму. Відповідно до поставленої мети роль пропагандиста нового світу, молодого завзятого комсомольця "виконує" ліричний герой. В одному із своїх ранніх віршів – "Матері" - ліричний герой з неусвідомленою жорстокістю говорить: "Я не твій, моя сива мамо, і шляху мені не змінить" (оскільки мати, мовляв, репрезентує стару второвану путь"). Тобто бачимо як домінує перевага суспільного над особистим, клас важливіший від родини. А уже в 1932 році у поезії "Несподівана мати" Леонід Первомайський описує випадок у комсомольській комуні, 1920 чи 1921 року, засідає комітет і вирішує поховати померлого товариша поруч із полеглими бійцями революції.

Але мати прийшла –

Несподівана мати, -

І сказала:

- Ти мій!

І в чеканні

Стоїть край вікна.

Чикаленко Михайло!

Та як же могли ми не знати,

Що у тебе є мати

І в кожного з нас – одна [8; 76]!

Зрештою, в присутності "позапартійних - смерті й матері" комітет ухвалює: віддати Михайлові останні почесті, "а потому – Ти материн". Таким чином комсомол Первомайського подає руку матері, так починають приходити до згоди після тяжких зіткнень – громадське і особисте родинне начало.

Рання поезія Первомайського характеризується калейдоскопом облич. Ліричним героєм тут є і звичайний рядовий боєць (Микола Шляховий), і побратими періоду Революції (Михайло Чикаленко), часто ліричне "я" у поезії наближене до світоглядної позиції автора, його внутрішнього світу:

*Весела молодість моя,
З тобою не впаду!
Весела молодість моя,
Прямуй мою ходу!
Весела молодість моя,
На радість і біду* [8; 55-56]!

Підвищена увага до реальної, конкретної людини – загальна тенденція літератури передвоєнних років, і вона зримо проявляється в поезії Л. Первомайського. Суворо стійкий і беззастережний у сповненні своїх суспільних обов'язків, його ліричний герой ніби відкриває в собі іншу грань – доброту, чуйність, здатність до звичайного людського співчуття. Переказавши у вірші "Швидка допомога" звичайний, буденний випадок з хроніки пригод – у черзі на пошті померла старенька бабуся, – поет з болем пише про інерцію людської неухважності й байдужості, які іноді посилюються на масштаби творених народом справ (що може, мовляв, важити порівняно з ними цей факт).

*Померла бабуся! Чому ж це так сумно
На серці у мене і чому так гірко?
Поетові личить байдужість розумна,
Широкий масштаб, а не звужена мірка* [8; 87].

У закличах своїх героїв – пілотів, керманічів танків, ливарників та агрономів – за всіма їхніми нагальними справами не забувати про те, що:

*Мріє про вас у ночах невідомих
Стара, умируща, підтоптана мати* [8; 89].

З початком II Світової війни Леонід Первомайський не залишився осторонь народного лиха, і вже з перших днів війни вирушив на фронт. Військовий кореспондент фронтового радіомовлення, а потім – газети "Правда", він пройшов з армійськими частинами бойовий шлях до Сталінграда, а від волзької твердині – до Берліна і Праги. У його поезії цього періоду з'являється образ воїна захисника, який мужньо і героїчно бореться проти фашистських загарбників. Це і звичайний рядовий солдат, який підстрелений лежить в окопі, і офіцер, змучений походом, і командир полку, який "наливає по чарці". Ліричний герой цієї поезії – узагальнений образ радянського воїна - солдата, який кинувся у бій на захист своєї Батьківщини ("Куземин" (1942 р.), "Микола Шляховий" (1942 р.), "Порада" (1943 р.).

Поет бачив сотні людей в моменти найгострішого душевного болю, найбільшого напруження сил, справжнього героїзму – і наполегливо шукав гідний вираз усьому цьому у своїх віршах, кореспонденціях, нарисах, публіцистичних творах. Воєнний досвід справді давав йому нове поглиблене знання про людину та її можливості.

Дуже часто у поезії цього періоду зустрічається образ рідної землі, Батьківщини. У відомому вірші "Земля" автор передає тугу прощання з рідною Україною, і тверду волю повернутися до неї визволителем і переможцем.

*Схожою є і поезія "На Полтавщині", яка навіяна спогадами про батьківський рідний край:
Співай про шлях до рідних рубежів
І йди в боях не кидаючи зброї
У край, де ти на Полтавщині жив,
На березі ріки Берестової* [9; 168].

Поезія Первомайського воєнних років – не просто "ліричний щоденник", це всебічне художнє дослідження внутрішнього світу радянської людини, історія її духовного змужніння й морального злету в момент звершення подвигу.

Але ще довго після війни Первомайський, як і всі фронтовики, живе спогадами про війну, знову й знову переживає її, осмислює її уроки. Вона міцно утримується в голові поета, в його психіко-емоційній сфері, даючи могутній імпульс до створення багатьох ліричних поезій.

*Я й досі себе почуваю солдатом,
Не тим, що ходжу ще в солдатській шинелі,
А досвідом серця надміру багатим,
Що б'є, мов потік у розколинах скел* [8; 240].

Так написав Первомайський у 1945 році, вже після війни. Це він міг сказати про себе і через десятиліття, бо досвід серця назавжди лишився з поетом.

Післявоєнний період творчості – це період пошуку власного "Я". Ліричний герой в поезії цього періоду знаходиться на роздоріжжі, намагається знайти своє призначення у житті,

усвідомити сенс свого існування. Леонід Соломонович зрозумів, що даремно йшов "разом з усіма" на світло "маяка". Адже від інших його відрізняла спрага всезнання і самовдосконалення, критичне чуття, що розвинулося з роками, перевисання до літератур світу, що потім плідно озвалося в його перекладацькій практиці. До власного стилю Первомайський пробивався важко і довго плутався поміж чужими моделями вбрання, перемінно приміряючи їх до себе. У цей період творчості його ліричний герой індивідуалізується, набирає рис конкретної особистості із власними думками, почуттями й переживаннями. Він самостійно рухається до усвідомлення себе поза масою, розуміння себе як окремої і неповторної особистості, він сумнівається, запитує, розмірковує, шукає відповіді на важливі споконвічні питання, зрештою – філософствує.

Як поет, Леонід Первомайський найяскравіше проявив себе в останнє десятиліття свого життя. Три книги поезії цього періоду: "Уроки поезії", "Древо пізнання", "Вчора і завтра" (остання вийшла вже посмертно) – різко виламується з усього, що написав раніше. У цих книгах, осмислюючи моральні й філософські проблеми, поет виходить на вищі орбіти, охоплює зором ширший простір землі й душі людської. Людина в русі історії; сенс людської діяльності; прагнення людини до пізнання й самопізнання як рушійний фактор "виростання душі"; життя – смерть – безсмертя, – ось лише частина проблем, до яких найчастіше повертається ліричний герой.

Особистим, точніше, особистісним елементом забарвлена вся його лірика, створена в останні роки. Довірливі зізнання, сповіді, рефлексії, медитації, уявні зустрічі з визначними людьми минулого, саме цим визначається характер і зміст більшості пізніх творів автора.

"Розкріпачений розум у дії" - саме так влучно називає філософську лірику пізнього Первомайського Володимир Базилевський. Саме у ній "поет явив ту внутрішню свободу, яка обертає вірші на кардіограму душі"[1; 55]. У пізній ліриці поет часто звертається до теми творчості, місця поезії в житті людини: "Є в поезії серця жорстокість нещадна", "Вірш починається не з звучання", "Душа поезії – не рима", "Навчи мене, поезія, терпіння", "Поезія", "Уроки поезії", "Пізнання", "Коли б мені корилися слова", "Мертва книга". В одному з віршів ліричний герой скрушно зітхав, озираючись на минуле:

*Коли б, коли б же міг тепер ти
Єдиним помахом руки,
Немов з шкільної дошки стерти
Свої поразки й помилки [8; 403]...*

У цих рядках ми вже можемо прослідкувати надзвичайну "близькість" ліричного героя і самого автора. У переважній більшості поезій цього періоду ліричним героєм є митець, який постійно розмірковану над філософськими проблемами буття, намагається визначити свою роль не просто у суспільстві, а у всесвіті взагалі.

Отже, як ми бачимо, ліричний герой у поезії Леоніда Первомайського, стартувавши від "комсомольського соліста" весь час внутрішньо ріс, удосконалювався, індивідуалізувався, прокладав шлях, який "виникає продовженням". Але не зважаючи від обраного напрямку руху, він завжди зберігав у собі риси людяності, щирості, толерантності, самоповаги, тактовності, відданості й патріотизму.

Література

1. Базилевський В. Уроки поезії. Леонід Первомайський / В.Базилевський // Дивослово. – 2008. – №5 – С.
2. Гинзбург Л. О лирике / Л.Гинзбург – М.: Сов. писатель, 1974.
3. Жирмунський В.М. Задачи поэтики // В.М.Жирмунский. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. М., – 1972.
4. Історія української літератури ХХ ст. у 2-х кн. Книга друга / за ред. В. П. Дончика. – К.: "Либідь", 1993. – 782 с.
5. Кошелівець І. Розмови в дорозі до себе: Фрагменти спогадів та інше / І. Кошелівець – 2-ге вид., скороч. і доп. – К.: Ред.журнал "Всесвіт", 1994. – 320с.
6. Миронова Н.А., Самойлова Е.А. Анализ стихотворения: Учебно-методическое пособие. – М.: Экзамен, 2008.
7. Новиченко Л. Все, чим живе душа... (Про творчість Л. Первомайського) // Леонід Первомайський. Твори в семи томах. Том 1: Поезії. – К.: Дніпро, 1985. – С.3-43.
8. Первомайський Л.С. Твори в семи томах / Л. Первомайський. – К.:Дніпро, 1985. – Т.1.:Поезії. – 533с.
9. Первомайський Л.С. Вибрані твори у двох томах. Том I : Поезії 1924 – 1945 років. – К. Дніпро, 1978. – 342 с.
10. Роднянская И.Б. Лирический герой // ЛЭС. – М., 1987.
11. Тинянов Ю.Н. Блок // Поэтика. История литературы. Кино. – М., 1977.

ГУСТАТИВНІ ПРИКМЕТНИКИ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ Є.ГУЦАЛА

Хоменко Н.С., студентка IV курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Пасік Н.М.**, кафедра української мови

У художньому мовленні окремі лексичні парадигми стають виразною прикметою індивідуального стилю письменника. Актуалізовані семантичні групи слів, як правило, відображають його світогляд та естетичні позиції, психологію, певною мірою репрезентують відповідну епоху, ментальність.

Найменування смаку, або густативні назви, належать до малодосліджених груп лексики. Це пояснюється тим, що не всі відчуття (візуальні, акустичні, густативні, одоративні, тактильні) відіграють однакову роль у пізнанні світу й створенні художніх образів у мистецьких контекстах. Перше місце, за спостереженнями фахівців, відводиться зоровим, слуховим і дотиковим відчуттям, за якими йдуть смакові й запахові [7, 41].

Смакові номінації вже були об'єктом дослідження лінгвістів, які на матеріалі різних мов намагалися зрозуміти складну й своєрідну природу цього пласта лексики. Слова для позначення смакових відчуттів цікавлять учених переважно давністю походження й семантичним багатством. Зокрема, І. Гайдаєнко присвятила дисертаційне дослідження проблемам етимології, семантики й функціонування назв на позначення смаку в сучасній українській мові [2]; М. Білоус вивчала специфіку українських прикметників, що позначають смакові якості [1]. Однак ще остаточно не з'ясовано парадигмально-синтагматичних відношень цих одиниць у мовленні, не визначено їх функціонально-стилістичного потенціалу, зокрема в індивідуально-авторській системі Євгена Гуцала, тому тема нашої розвідки актуальна.

У цій статті ми ставимо мету проаналізувати семантичні й стилістичні особливості індивідуально-авторського вживання густативних прикметників у художньому мовленні Євгена Гуцала.

Відомо, що людина сприймає навколишній світ за допомогою спеціалізованих сенсорних систем – аналізаторів. У процесі сприймання відбувається формування образу предмета або явища, що діє на аналізатор. Одним із важливих аналізаторів є смак. Тематичне поле смаку (густативну парадигму) в контексті творів Є.Гуцала формують різні лексеми, ключовим з-поміж яких є полісемічне слово *смак*. Словник української мови фіксує такі його значення: одне з п'яти зовнішніх чуттів, що виникає в людини й тварини під час подразнення слизової оболонки язика харчовими та деякими нехарчовими речовинами [4, 9, 392]: *Маруся сьорбнули й скривилась, не ймучи віри своєму смакові, доки не розшолопала, що то була вода з перцем* [3, 265]; якість, властивість їжі й питва, що відчувається під час їх уживання [Там само]: *Просимо до столу, звиніть, коли, може, щось не так – за смак не ручаюся, а гаряче буде* [3, 310].

Прикметники смаку в лексико-граматичному аспекті належать до розряду якісних, адже виражають ознаки, що сприймаються відповідними органами чуття [7, 59]. Густативні ад'єктиви характеризуються здатністю виражати ознаки предметів не через відношення до інших предметів, дій чи обставин, а власне семантикою. Вони називають смакові ознаки безвідносно до їх кількісного вияву чи інтенсивності, тобто становлять нейтральну якісну характеристику предмета [5, 368].

Ядро аналізованої лексико-семантичної групи в ідіостилі Є. Гуцала становлять номінації *солодкий, гіркий, кислий, терпкий, солоний*. Автор активно послуговується цими прикметниками, ужитими в прямому значенні, із зображальною метою, а також для вираження оцінок, естетичних уподобань героїв. Скажімо, лексема *солодкий* найчастіше реалізує значення "який має приємний смак, властивий цукрові, медові і т. ін.; протилежне до гіркий, кислий, солоний" [4, 9, 446]: *Шоколад, мабуть, це щось солодше, ніж звичайні цукерки* [3, 25]. Подібна ознака, але з дещо меншим ступенем вияву, на що вказує суфікс, закладена в назві *солодкуватий*: *Огірки ще зовсім ніжні, солодкуваті, звабливо хрумтять на губах* [3, 90].

Густативний прикметник *кислий* є носієм прямого значення "який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо" [4, 4, 153], як-от: *Хоч боязкувато, а кортить спробувати, які на смак ті яблука. Спробував – кислі, аж зуби ламає* [3, 116]. Семантика "який має своєрідний їдкий, різкий смак (напр.: хіна, гірчиця); протилежне до солодкий" [4, 2, 74] розгортається ад'єктивом *гіркий*: *Гіркими здалися малому Данилкуві коноплі на смак* [3, 89]; *Ой у полі при долині гіркий дим, Там соловейко збудував собі дім* [3, 67].

У художньому мовленні оповідань Є. Гуцала густативні прикметники виконують не тільки номінативну функцію, а й емоційно-експресивну, експлікують модель мислення мовця, про що

свідчить актуалізація їхніх переносних значень. Так, у реченні *У лісі повітря було цілющим, солодким, молодим* [3, 29] аналізований аксіологічний прикметник характеризує повітря як приємне, запашне, п'янке, тобто реалізується словникове значення "який викликає приємні відчуття, дає насолоду (про запах, аромат і т. ін.)" [4, 9, 446]. Метафоризація актуалізувала аналогію між оцінними асоціаціями зі словом *солодкий* через семантичний компонент "приємний": "приємний на смак" і "приємний на запах". Як бачимо, прикметник *солодкий* перейшов зі смакової парадигми до запахової, слово розвинуло нове значення. Спостерігаємо явище експансії, представленої проникненням густативної назви до іншої семантичної групи.

Загалом мовознавці визначають експансію як масове використання номінацій певної сфери для позначення понять інших сфер [6, 386]. У Євгена Гуцала, як, власне, і загалом в українській мові, подібне метафоричне перенесення функціонує дуже продуктивно. Фіксуємо вторинне вживання густатива у значенні "сповнений достатку, щастя, радості, задоволення; щасливий" [4, 9, 446], ускладнене антифразисом: *Хай твоє життя буде таким солодким, як моє гірке, хай тобі світ сонця буде темний* [3, 58]. У такій позиції експресеми *солодкий* і *гіркий* контекстуально тотожні – "сповнений горя, біди; тяжкий" [4, 2, 74].

Ще з іншим переносним значенням – "який дає відчуття приємності або виражає задоволення, радість, насолоду; який викликає почуттєву насолоду" [4, 9, 446] – прикметник *солодкий* ужитий у реченнях *Дощі вже не солодкі, не шовкові, не по-дівочому м'які, дощі стали студені й безконечно розпачливі, наче в чомусь розчарувались* [3, 93]; *Федора зустрічають привітно, наливають чарку, поплескують по плечах, а він блідне у передчутті того солодкого жаху, який опановує ним при співі...* [3, 70]. Перехід прикметників із групи дескриптивних (описових) до групи кваліфікативних (оцінних) [5, 370] супроводжується метафоризацією.

Густативні прикметники Є. Гуцало залучає до творення оказіональних слів. Зокрема, у формуванні значення індивідуально-авторського неологізму *солодкувато-бентежний* бере участь семантичний компонент "сердечний, щирий, приємний; сентиментальний" [4, 9, 446]: *Пригадую, як ми, дітьми, зламували на Івана Купала "гільце", прикрашали стрічками, стружками, паперовими квітками, як ходили з тим гільце по вулиці, співали пісень тремтячими солодкувато-бентежними голосами* [3, 85]. Кількісна і якісна модифікація вихідної форми є джерелом експресивно-оцінної характеристики, вираження позитивного ставлення до предмета мовлення.

Загальноновживану семантику "сповнений горя, біди; тяжкий" [4, 2, 74] регулярно реалізує субстантивований прикметник *гіркий*, напр.: *Слухаючи і не слухаючи одне одного, говорили про те, що на язик спливало: про смішне й гірке, про погоду і негоду, про торішній білий сніг* [3, 45].

Спостерігаємо значеннєву транспозицію прикметника *терпкий*, за якої експансія виявляється в переході цієї одиниці з густативної сфери в одоративну: втрачається значення "який викликає відчуття стягування в роті (про смак деяких плодів, вин тощо)" [4, 10, 97] і розвивається значення "сповнений гострих, їдких пахощів" [Там само]: *Повітря й справді було парке та густе, хоч ножем край. І від польових пахощів терпке* [3, 110].

До аналізу залучено не тільки прикметники, у яких смакове значення основне, а й ті, семантика яких ускладнена й супроводжується іншими видами відчуттів. Деякі невласне густативні слова, у семантичній структурі яких наявний латентний компонент, пов'язаний зі смаком, актуалізуючи переносне значення, теж виступають складниками інших текстових тематичних полів. Так, прикметник *соковитий* має основне значення "який містить у собі багато соку" [4, 9, 439] й асоціативне співзначення, пов'язане зі смаковими відчуттями. Але в контексті *Кипить на обрії жовте багаття, посилає вгору стрілисті потоки іскор, і небо довкруг залляте різним шаром малинового сяяння – такого соковитого, що от-от бризне* [3, 100] цей прикметник уживається з метафоризованим значенням "яскравий, чистого тону; який відзначається барвистою, яскравою гамою фарб, кольорів" [Там само].

У процесі аналізу парадигми густативних прикметників, ужитих у художньому мовленні Є. Гуцала, ми виявили, що поряд з експансією виразно постає протилежне явище – атракція. У мовознавстві її трактують як інтенсивний розвиток номінативних засобів певної сфери через залучення засобів із інших сфер [6, 385]. Ускладнення семантики відбувається в процесі метафоризації, коли смакові відчуття асоціюються з іншими поняттями, ознаками предметів об'єктивної дійсності, напр.: *У лісі воно завжди молоде, свіже, що, здається, ти його п'єш, п'єш, а десь за мить почуєш, як воно тонко й радісно потріскує на губах, бо таке ламке і різке* [3, 29]. Мотивоване в такому вжитку тільки слово *різкий* – переносно "сильно, яскраво виражений" [4, 8, 564]. Інші виділені одиниці, на наш погляд, формують характеристику густативного словесно-художнього образу – смаку повітря – тільки в контексті, адже ні в прямому, ні в переносному значенні не пов'язані з цим відчуттям. Показовою рисою таких густативів є те, що пояснення суті певного смаку замінено описовою конструкцією – вказівкою на інші характеристики з подібною якістю.

Отже, у художньому мовленні Євгена Гуцала чітко окреслюється густативна лексична парадигма, яскраво представлена прикметниками. Найбільш продуктивні й функціонально навантажені ад'єктиви з первинним значенням смаку, що внаслідок експансії розвивають систему переносних значень, які виходять за межі густативної сфери й охоплюють поля психічних та емоційних станів людини, мають аксіологічну конотацію. Парадигма ж назв смаку поповнюється внаслідок атракції вторинними густативами – переосмисленими номінаціями, що прийшли з інших тематичних сфер.

Література

1. Білоус М.П. Складні прикметники на позначення смакових якостей // Мовознавство. – 1980. – №5. – С. 78–79.
2. Гайдаєнко І.В. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / І.В.Гайдаєнко. – Херсон, 2002. – 17 с.
3. Гуцало Є.П. Твори : в 5 т. Т 1 : Оповідання, новели. – К. : Дніпро, 1996. – 454 с.
4. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Сучасна українська літературна мова : підручник / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін. ; за ред. А.П.Грищенка. – 2-ге вид. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
6. Тараненко О.О. Номінація // Українська мова : енциклопедія. – К., 2000. – С. 385–386.
7. Шрамм А.М. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Н. Шрамм. – М., 1979. – 132 с.

УДК 811. 161. 2' 373. 7

АД'ЄКТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІЇ

Хрей Ю.М., магістрантка філологічного факультету

Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Давиденко Л.Б.**, кафедра української мови

Важливою умовою комплексного аналізу фразеологічних одиниць (далі – ФО) є звертання до специфіки їхньої формально-граматичної структури. Національну специфіку фразеологізмів визначають насамперед характерні структури, тобто ті, які використовуються виключно чи переважно у фразеологічній підсистемі даної мови незалежно від того, наскільки їхня "унікальність" визначається типологічними відмінностями мовних систем у цілому [1, 79].

В.Білоноженко зазначає, що зміст ФО, який складається з семантичного та граматичного значення, не може бути представлений поза формою. Тому під час вибору формули тлумачення, крім фразеологічного значення, повинна враховуватися належним чином і форма, або структура, фразеологізму. Фразеологічне, як і лексичне значення, виявляється залежним від граматичних особливостей фразеологізму [4, 58].

Аналізуючи фразеологізми в структурно-граматичному аспекті, спираємось на загальноновизнану і найбільш доцільну граматичну класифікацію ФО за принципом об'єднання їх в окремі семантико-граматичні (лексико-граматичні) розряди за співвіднесеністю з тією чи іншою частиною мови (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні, інтер'єктивні) [12, 78]. Ця співвіднесеність відповідає тим же критеріям поділу за частинами мови, що і в лексиці, проте ФО, вписуючись у систему частин мови, виявляють при цьому свою специфіку, що дозволяє говорити не про їхню еквівалентність, а про співвіднесеність із ними. Для визначення таких розрядів М. Алефіренко пропонує враховувати цілий комплекс факторів: характер фразеологічного значення ФО; ступінь десемантизації та ідіоматизації компонентів; морфологічні властивості граматично панівного компонента; тип структурно-граматичної моделі вільного словосполучення-прототипу; синтаксичні властивості ФО [2, 69 - 70].

За граматичною структурою переважна більшість ФО різних семантико-граматичних розрядів становить собою синтаксичні конструкції, співвідносні з існуючими у мові вільними синтаксичними структурами. Безпосереднім етимологічним прототипом більшості ФО виявилась модель словосполучення, значно рідше – речення.

Найбільш доцільним шляхом дослідження різноманітних типів фразеологічних одиниць вважається застосування методу моделювання, який ми і використовуємо у процесі аналізу [6, 29]. Факт моделювання ФО вважається доведеним і одним із найбільш результативних методів дослідження фразеологічного матеріалу. Так, М.Алефіренко однією з найбільш важливих ознак структурно-граматичного розряду ФО поряд з іншими називає структурно-граматичну модель

фразеологізму [2, 46]. Під структурно-семантичною (структурною, фразеологічною, семантико-фразеологічною) моделлю розуміють "тип синтаксичних конструкцій, за яким утворюється ряд стійких сполучень", "структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, який схематично відбиває відносну стабільність їх форми й семантики" [10, 53].

Структурна фразеологічна модель – це "скелет", "каркас фразеологізму, один із факторів, що забезпечує його стійкість і відтворюваність, певною мірою навіть регулює його семантичну тотожність" [10, 42].

Об'єктом дослідження є ад'єктивні ФО, дібрані з Фразеологічного словника української мови: У 2-х кн. – К.: Наукова думка, 1993.

Ад'єктивні ФО відбивають загальне значення певної характеристики предмета, особи або стану особи, вживаються в синтаксичній функції означення (узгодженого та неузгодженого), предиката та іменної частини складеного присудка і можуть виражати відношення і зв'язки між словами через парадигматичні форми, які визначаються здебільшого синтаксичною функцією ФО. Їм притаманні граматичні категорії роду числа та відмінка (непослідовно) [3, 48].

За досліджуваним матеріалом, абсолютна більшість АФО – це фразеологізми зі структурною словосполучення, граматичним центром яких є компонент, співвідносний із прикметником [4, 67].

Слід зазначити, що до власне ад'єктивних часто зараховують лише ті фразеологізми, граматично домінуючі елементи яких виражені фіктивними прикметниками чи дієприкметниками. Такі приклади серед української фразеології нечисленні: **коротший комариного хвоста** [Т. 2, 226], **лисом підшитий** [Т. 2, 685], **курячим зубом обчеркнутий** [Т. 2, 218], **псом підбитий** [Т. 2, 418], **шпаками годований** [Т. 2, 667] тощо. Безсумнівно, ці фразеологізми співвідносяться з прикметниками в усіх трьох аспектах: і семантично, і в планах морфологічного вираження і синтаксичного функціонування [2, 67]. **Приклади:** 1. *Сестро, а чи не хитрим лисом ти підшита?* [Т. 2, 685]; 2. *Всі знають, що то за птиця, а немов курячим зубом обчеркнута, ніякої справи з нею не можна мати* [Т. 2, 218]; 3. *Та Степанова щедрість коротша комариного хвоста!* [Т. 2, 226].

Таким чином, в українській фразеології можна виокремити два різновиди АФО:

- 1) АФО, у яких форма відповідає категорійному значенню прикметника;
- 2) АФО, у яких форма не відповідає категорійному значенню прикметника.

Ад'єктивні фразеологізми, у яких форма відповідає їх категорійному, значенню, як правило, однозначні. Потенційно вони можуть мати морфологічні категорії роду, числа та відмінка, показником яких служить форма граматично панівного компонента – генетичного прикметника чи дієприкметника. **Приклади:** 1. *Пальто Миколине трохи собаками підшите* [Т. 2, 435]; 2. *Наталчина корсетка була така погана, ну така погана... ну просто ж собаками підшита!* [Т. 2, 435]; 3. *Його сюртук після бійки з парубками був наче собаками підшитий* [Т. 2, 435].

Проте, аналізуючи факти вживання даних ФО у мові, відзначаємо переважне використання їх у формі однини чоловічого (рідше – жіночого) роду називного відмінка [5, 51].

Розряд АФО можна значно розширити за рахунок тих фразеологічних одиниць з ад'єктивною семантикою, категорійне значення яких не відповідає їх компонентному вираженню – **вола б з'їв** [Т. 1, 135] – дуже голодний; **на комариному салі** [Т. 2, 347] – пісний (про страву); **горобці в голові цвірінкають** – нерозумний [Т. 1, 296]; **в чому мати народила** [Т. 2, 517] голий; **з-під стоячого підшву випоре, з-під живого п'яти ріже** [Т. 1, 611] хитрий, проворний та ін. **Приклади:** 1. *Здається, вола б з'їв... і черствий хліб здавався смачним!* [Т. 1, 135]; 2. *Пісний, немащений. – Яка тепер соломаха? Ти її в пельку, а вона назад. На комариному салі!* [Т. 2, 347]; 3. Він так намоскалився, що і **з-під живого п'яти ріже!** [Т. 1, 611].

Належність таких одиниць до ад'єктивних визначається насамперед семантично. Значення їх передається прикметниками, "вони позначають непроцесуальну ознаку, властивість предмета, якісно характеризують предмет, особу чи стан особи, у реченні виконують функцію означення чи іменної частини складеного присудка. Семантико-синтаксична характеристика таких одиниць визначає їх місце серед ад'єктивних фразеологізмів, а не дієслівних, іменних чи інших" [2, 48].

За досліджуваним матеріалом серед АФО виявлено найбільше одиниць зі структурною словосполучення, які мають свою специфічну будову. Серед них виділяють три основні структурні моделі [3, 42]. У **першій групі** найпоширенішою є модель:

1) **прикметник (або дієприкметник) + прийменник з іменником: нечистий на руку** – здатний красти, шахраювати [Т. 2, 455]; **гострий на язик** – дотепний, ущипливий [Т. 2, 680]; **важкий на підйом** – лінивий [Т. 2, 487]; **масний на слова** – балакучий [Т. 2, 342]. **Приклади:** 1. *Щось, я бачу, що цей хлопчина нечистий на руку* [Т. 2, 455]; 2. – *Ви, пане Гульський, пам'ятайте, що Нечипір та Богданін – люди важкі на руку* [Т. 2, 455]; 3. *Вона була цікава, розумна й гостра на язик* [Т. 1, 237].

2) *прийменник + прикметник + іменник*: **на риб'ячому хутрі** – який погано гріє (про верхній одяг) [Т. 2, 937]; **на сьомому небі** – дуже задоволений, безмежно щасливий [Т. 2, 334]; **у середніх літах** – зрілий [Т. 2, 462]. **Приклади**: 1. – *Хоч обстібайтеся, товаришу, – сказав щиро Цигуля Григорові, – бо надворі бере. А в вас, бачу, пальтечко на риб'ячому хутрі* [Т. 2, 937]; 2. *Марійка після зустрічі з Михайлом наче на сьомому небі від щастя* [Т. 2, 334]; 3. *А отаман їхнього війська уже у середніх літах чолов'яга!* [Т. 2, 462].

3) *заперечна частка не + прикметник з іменниками*: **не вартий фунта клоччя** – нікчемний [Т. 2, 601]; **не вартий доброго слова** – поганий [Т. 2, 367]; **не вартий дірки від бублика** – нікчемний [Т. 1, 189]. **Приклади**: 1. *Ваша гвардія не варта фунта клоччя* [Т. 2, 601]; 2. *Кожен засватаний парубок, кожна дівчина, що подала рушники, втрачали раптом в її очах ціну, не варті були доброго слова!* [Т. 2, 367]; 3. – *Ця справа не варта дірки з бублика!* [Т. 1, 189].

Другу групу АФО складають фразеологізми на зразок:

іменник + іменник у непрямому відмінку з прийменником або без нього: **кров з молоком** – рум'яний, здоровий на вигляд [Т. 2, 435]; **жабі по коліна** – мілкий, маловодний [Т. 1, 386]; **курям на сміх** – непомітний, смішний, нездарний, поганий [Т. 1, 406]. **Приклади**: 1. *Ця дівчина ну просто кров з молоком* [Т. 2, 435]; 2. *Та те твоє озеро жабам по коліна* [Т. 1, 386]; 3. *Він ото таке щось зробив курям на сміх* [Т. 1, 406].

Третя структурна модель АФО :

дієслово + іменник у формі Зн. в.: **пальчики оближеш** – надзвичайно смачний, апетитний (про їжу, напої) [Т. 2, 534]; **вола б з'їв** – дуже голодний [Т. 1, 218]; **мало каші з'їв** – дуже молодий, недосвідчений [Т. 2, 321]. **Приклади**: 1. *Я вчора таку смачну кулешу їв у Галини, що пальчики оближеш* [Т. 2, 534]; 2. *Михасю, ти не ображайся на мене, але ти ще не доріс до такого діла. Ти ще мало каші з'їв* [Т. 2, 321].

У фразеологічному словнику української мови подаються ад'єктивні фразеологізми, структурно організовані за різними моделями речень (двоскладних чи односкладних) [4, 52]: **вовк кишки догризає** – голодний [Т. 1, 145]; **і муха крилом вб'є** – слабкий, немічний [Т. 2, 276]; **зайчики в голові стрибають** – безтурботний [Т. 1, 423]; (хліб) **хоч коники ліпи** – недопечений [Т. 1, 328]; **молоко на губах не обсохло** – дуже молодий [Т. 2, 411]. **Приклади**: 1. *Та йому, мабуть, уже давно вовк кишки догризає, а ви все сподіваєтеся!* [Т. 1, 145]; 2. *Того парубка, мабуть, і муха крилом вб'є, а не то наш Микола* [Т. 2, 276]; 3. *Та в нього тільки зайчики в голові стрибають і більш нічого!* [Т. 1, 423].

Нечисленною в ад'єктивній фразеології є група фразеологізмів, структурно співвідносних з односкладними реченнями [7, 52]: **жабі (горобцеві) по коліна** – неглибокий, мілкий [Т. 1, 342]; **у сірка очі позичив** – нечесний, безсоромний [Т. 2, 413]; **мухи не скривдить** – скромний, сумирний [Т. 2, 417]. **Приклади**: 1. *Та те болото горобцеві по коліна!* [Т. 1, 342]; 2. *Коли по совісті вибрали – нічого не скажу: мій синаш ніколи, Свириде, в сірка очей не позичав* [Т. 2, 413].

Досить поширеними є ад'єктивні ФО зі структурою *порівняльного звороту, тобто компаративні ФО* [Бойко, 60]: **як в'юн** – швидкий, меткий, повороткий [Т. 1, 321]; **як муха в спасівку** – набридливий, кусючий [Т. 2, 223]; **як у зайця хвіст** – короткий [Т. 1, 311], **як циганська кобила** – лінійний [Т. 2, 940]. **Приклади**: 1. *Він такий енергійний та меткий, як в'юн* [Т. 1, 321]; 2. *Ти сьогодні просто як муха в спасівку* [Т. 2, 223]; 3. *Як циганська кобила: день біжить, а три лежить* [Т. 2, 940].

Компаративні фразеологічні одиниці становлять продуктивну групу. Обов'язковим структурним елементом переважної більшості ФО компаративного типу є прифразеологічне слово (як правило, прикметник), яке служить зовнішнім показником, сигналізатором категорійного значення ФО.

До ад'єктивних зараховуємо ще фразеологізми, утворені за моделлю сурядних словосполучень із єднальними сполучниками: **ні риба ні м'ясо** [Т. 2, 558]; **ні живий ні мертвий** [Т. 1, 719]; **ні пава ні гава** [Т. 1, 254]; **ні те ні се** [Т. 2, 417] – млявий, повільний, втомлений. **Приклади**: 1. *Сьогодні ти, Микола, на роботі своїй був ні риба ні м'ясо* [Т. 2, 558]; 2. *Дивлюсь на нього, а він ні живий ні мертвий* [Т. 1, 719]; 3. *Якесь ото дитинча пішло. Ні те ні се та й годі* [Т. 2, 417].

Для ад'єктивних ФО властиві граматичні категорії роду, числа та відмінка (непослідовно).

Граматична категорія роду виявляється в різних формах узгодження зі словами, з якими поєднується той чи інший фразеологізм. Самостійно вони можуть узгоджуватися з підметом.

Можна виділити групу АФО, які мають форми всіх трьох родів: **собаку з'їв (з'їла, з'їло)** [Т. 2, 431]; **собаками підшитий (підшита, підшите)** [Т. 2, 435]; **як муху ковтнула (ковтнув, ковтуло)** [Т. 2, 954]. **Приклади**: 1. *Та він на тій справі уже давно собаку з'їв*; 2. *Марічку можна похвалити за хвацькість до вишивання. Вона на цьому собаку з'їла.*

Інші ж фразеологізми не мають таких форм, а їх належність до того чи іншого роду визначається родом того слова, з яким воно узгоджується. Наприклад: **не в своїй тарілці** [Т. 2, 324], **мов сонна муха** [Т. 2, 304], **наче мішком прибитий** [Т. 2, 312].

Категорія числа, як і категорія роду, по-різному реалізується в конкретних АФО. Значна частина фразеологізмів, що мають компонент, який може змінюватися за прикметниковим типом, або є генетичним фінітним дієсловом у теперішньому чи минулому часі, виступає здебільшого в обох числових формах. Деякі ад'єктивні фразеологізми можуть сполучатися зі словами тільки у формі однини [3, 78]: **на всі руки майстер** [Т. 2, 341], **ні перша ні остання** [Т. 2, 348]. В інших ад'єктивних фразеологізмах категорія числа реалізується аналітично – через зв'язок із означуваним словом: (він) **був під мухою** [Т. 1, 501]. А деякі ФО ад'єктивного типу мають лише форму множини. Це, наприклад, ФО **одним миром мазані** [Т. 2, 351], **обоє рябоє** [Т. 2, 349], **одного плоту коли** [Т. 2, 349].

Граматична категорія відмінка реалізується лише в тих фразеологізмах, які вживаються в ролі узгодженого означення. Для інших ад'єктивних повнозначних фразеологізмів граматична категорія відмінка не характерна. Тому в сполученні з означуваними словами ці ФО самостійно чи з опорою на інші слова можуть узгоджуватися в роді та числі, і лише деякі з них ще й у відмінку. Більшість ад'єктивних відмінкових фразеологізмів граматичну категорію відмінка реалізують практично у формах усіх відмінків [2, 84].

Якщо брати до уваги синтаксичний критерій, то усі АФО за наявністю у них категорійного значення якісної характеристики предмета, особи або стану особи можна розподілити на декілька груп.

До першої групи належать АФО, що виконують у реченні синтаксичну функцію означення (узгодженого, неузгодженого). Вони мають атрибутивне значення, і саме тому їх оцінне значення не послаблюється і не втрачається. Категорійне значення атрибутивності тут має дуже виразний характер [8, 14]. **Приклади:** 1. *Це їде страшенно падкий до грошей* [Т. 2, 231] і *нечистий на руку* [Т. 2, 43] *архієпископ Мстислав*; 2. *Оце... доброго пана знайшли! На всю губу пан!* [Т. 1, 311].

До другої групи належать АФО, що можуть виконувати у реченні синтаксичну функцію іменної частини складеного присудка [7, 29]. У цій функції виступають ад'єктивні фразеологізми, що мають у своєму складі компонент-генетичне дієслово у фінітній формі, через який здійснюється координація присудка з підметом. Наведемо кілька прикладів, в яких ад'єктивні фразеологізми виступають у ролі компонента іменного складеного присудка [7, 31]: 1. *Наша Одарка така хитра, лисом підшита!* [Т. 2, 641]; 2. *Марія наша не з лопуцька роблена* [Т. 1, 154]; 3. *Хома вчора на вечорницях був ні риба, ні м'ясо...* [Т. 1, 476].

Характерною особливістю таких фразеологізмів є те, що їх компонент - генетичне дієслово виступає переважно в одній часовій формі, ніби підкреслюючи цим, що ад'єктивна фразеологічна одиниця є носієм статичної ознаки [9, 7].

Проблеми дослідження семантичної структури ФО української мови, що утворюють фразеосемантичні групи, останнім часом стали особливо актуальними й неодноразово привертати увагу фразеологів.

Ад'єктивні фразеологічні одиниці групуються у чотири фразеосемантичні поля на основі творення у своїй внутрішній та зовнішній формах таких характеристик, як: фізіологічно-інтелектуальний стан людини; психологічно-вольовий стан людини; емоційний стан людини; соціальний статус людини [8, 17].

У свою чергу, фразеосемантичне поле ад'єктивних фразеологізмів, що позначають **фізіологічно-інтелектуальний стан людини**, об'єднує мікрополя на зразок: **врода: очей не можна одвести** - хтось дуже гарний, красивий, вродливий [Т. 2, 183]; **кров з молоком** – вродливий [Т. 2, 167]; **брак розуму, мудрості: жуки в голові** – нерозумний, неосвічений [Т. 1, 547]; **без царя в голові** – нерозумний, дурний [Т. 2, 453]; **фізичні недоліки і вади: глуха тетеря** – глухий, той, що погано чує [Т. 1, 165]; **висохлий на тараню** – худий, зморений [Т. 1, 278] тощо.

АФО, що маніфестують **психологічно-вольовий стан людини**, об'єднує мікрополя, в яких ці одиниці позначають **нестриманість: спущений (спущена) з прив'язі (ланцюга, припони)** – нестриманий, агресивний [Т. 2, 432]; **упертість: як віл на рогатину** – непохитний, упертий [Т. 1, 126]; **безініціативність, байдужість: хоч вовк траву їж** – байдужий, пасивний [Т. 1, 143] тощо.

АФО, що відображають **емоційний стан людини**, класифікуються за семантичними сферами здебільшого з негативним смисловим наповненням: **як (мов, ніби і т.д.) побитий (побита) собака (пес)** – засмучений, прикро вражений [Т. 2, 233]; **(якась) муха вкусила** – збуджений, сердитий [Т. 2, 133] тощо. І лише фіксуються поодинокі АФО з позитивною конотацією: **жар птицю спіймав** [Т. 1, 476], **як муха в сметані** - щасливий [Т. 2, 358].

АФО, що позначають **соціальний статус людини** охоплюють дві моделі з концептуальним опозиційним центром *багатий/бідний*: **як бобер у салі** – багатий, забезпечений [Т. 1, 203]; **і кішки нема чим годувати** [Т. 2, 513]; **бідний, як церковна миша** [Т. 2, 876] - бідний. **Приклади**: 1. *Наш пан купується, як бобер у салі, а ми, нещасні, з голоду пухнемо. Горе нам, горе* [Т. 1, 203]; 2. *Та там і кішки нема чим годувати, а не те, щоб весілля ще якесь справляти* [Т. 2, 513]; 3. *Та він бідний, як церковна миша навіть хліба не може собі купити. Сидить голодне, холодне, неначе скоро з голоду помре* [Т. 2, 876].

Таким чином, ад'єктивні ФО, позначаючи психофізіологічні особливості людини, спрямовані на антропоцентризм. За граматичною структурою АФО організовані за моделями словосполучення, речення та порівняльного звороту. Синтаксичний критерій засвідчує, що у реченні досліджувані фразеологізми виконують функцію означення (узгодженого, неузгодженого) та іменної частини складеного присудка. Для ад'єктивних ФО притаманні граматичні категорії роду, числа та відмінка (непослідовно).

Література

1. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. – К., 1989.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа, 1978.
3. Бабкин А.М. Русская фразеология, её развитие и источники. – Л.: Наука, 1970.
4. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наукова думка, 1989. – 154 с.
5. Бойко В.М. Ад'єктивні фразеологізми з анімалістичним компонентом // Мовознавство. – 1989. - № 3. – С. 50 - 54.
6. Бойко В.М., Давиденко Л.Б. Дієслівні фразеологічні одиниці в повісті Олеса Гончара "Бригантина" // Феномен Олеса Гончара в духовному просторі українства: Збірник наукових статей. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 28 – 33.
7. Демський М.Т. Українська ад'єктивна фраземіка // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 26 – 32.
8. Крижко О. Аксиологічна характеристика макрополя фразеологізмів із зоонімним компонентом "Ментальні характеристики людини" // Наукові записки Кіровоградського державного ун-ту ім. В.Винниченка. – Вип. 81. – Кіровоград, 2001. – С. 119 – 126.
9. Кучеренко І.К. Фразеологізм як об'єкт синтаксису // Українське мовознавство. – 1982. – Вип. 10. – С. 9 – 15.
10. Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. – М., 1980.
11. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. – К., 2007.
12. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.

УДК 811.161.1' 255

ИНИЦИАЛЬНЫЕ И ФИНАЛЬНЫЕ ФРАЗЫ КАК СИЛЬНЫЕ ПОЗИЦИИ И ИХ РОЛЬ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ РОМАНА "ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ"

Шутко С.Ю., магистрант V курса филологического факультета

Научный руководитель: к. филол. н., доц. **Гетман Л.И.**, кафедра русского языка и перевода

Анализ речестилистических форм художественного текста и в особенности его сильных позиций "должен быть направлен прежде всего на выявление идейно-эстетического содержания произведения и роли этих форм в выявлении этого содержания"[5, 139]. Такой анализ по своей сути не является ни чисто лингвистическим, ни в полной мере литературоведческим, а представляет собой эстетическое, по определению А.Н.Васильевой, исследование, которое осуществляется в рамках филологии как науки.

Еще в 1959 году академик В.В.Виноградов, размышляя о роли языка в художественной литературе, писал: "Обозначаемое и выражаемое средствами языка содержание литературного произведения само по себе не является предметом лингвистического изучения. Лингвиста больше интересуют способы выражения этого содержания или отношение средств выражения к выражаемому содержанию. Но в плане такого изучения и содержание не может остаться за пределами изучения языка художественной литературы. Ведь действительность, раскрывающаяся в художественном произведении, воплощена в его речевой оболочке; предметы, лица, действия, называемые и воспроизводимые здесь, поставлены в разнообразные функциональные отношения. Все это сказывается и отражается в способах связи, употребления и динамического взаимодействия слов, выражений и конструкций во внутреннем композиционно-смысловом единстве словесно-художественного произведения. Состав речевых средств в

структуре литературного произведения органически связан с его "содержанием" и зависит от характера отношения к нему со стороны автора [6, 91].

Этот взгляд В.В.Виноградова на литературное произведение (текст) как неразрывное единство, в котором форма и содержание взаимоопределяют друг друга, был воспринят и развит в трудах всех ученых, занимающихся и стилистикой художественной речи, и лингвопоэтикой, и современной герменевтикой.

Заметим, что в последнее время художественный текст рассматривается в коммуникативно-интерпретационном аспекте. "Художественно-текстовая коммуникация осуществляется через диалогичность автора и реципиента, прошлого и будущего, разных культур. Новое толкование не дает более полного осознания, чем авторское, зато дает иное понимание... Автор видит свой текст незавершенным, так он открыт для интерпретаций" [4, 39].

Текст подвергается читателем интерпретации и в процессе первичного (линейного), и челночного чтения (с возвращением к уже прочитанному). При этом актуализация информации, заложенной в тексте, происходит постепенно: от содержательно-фактуальной, т.е. прямо, буквально представленной автором в тексте, читатель далеко не сразу переходит к восприятию и толкованию содержательно-концептуальной и содержательно-подтекстовой информации. Дело в том, что "в процессе непосредственного (первичного) чтения художественного произведения полученная в речевой форме информация (а это обычно не вся информация, а только часть ее), во-первых, частично "утекает", синтезируется, обобщается, дополняется воображением, во-вторых, отрывается от непосредственной речевой формы своего воплощения. Иными словами, смыслы, существующие как значение речевых форм, т.е. как вербальные или лингвистические, порождают смыслы невербальные, или экстралингвистические"[5, 133].

Объем "считанной" информации зависит прежде всего от культурного багажа читателя и целей чтения. Покажем это на примере инициальной фразы эпилога, записав текст столбиком, в правой части отметив те ассоциации, которые возникли у нас в процессе первичного чтения:

Таблица 1

1. Сибирь.	Возникает образ сурового края, со своими законами и образом жизни. Прекрасная первобытная природа и необычайно тяжелые условия жизни. Место ссылки каторжан.
2. На берегу широкой, пустынной реки...	Видим более конкретное место в Сибири. Прилагательные "широкой", "пустынной" дают понятие о самой реке и месте, где она расположена, хоть и не называют его. Ассоциация с чем-то безлюдным, неосвоенным, первобытным. Это как бы противопоставляется тесному, суетному городу. Вода как очищающая стихия.
3. ...стоит город, один из административных центров России;	Видим место на берегу реки – город, причем он большой, так как является административным центром России, однако он лишь "один из...", поэтому его название, по-видимому, неважно.
4. ... в городе крепость, ...	Крепость показывает способность города к защите и его изолированности от внешнего мира
5. В остроге уже девять месяцев заключен ссыльно-каторжный второго разряда,	Прошло девять месяцев. Второй разряд видимо указывает на то, что каторжники делились на разряды в зависимости от меры наказания и тяжести выполняемых ими работ.
6. Родион Раскольников.	Имя и фамилия отбывающего наказание
7. прошло уже почти полтора года.	Раскольников пребывает на каторге девять месяцев. Значит, еще девять месяцев он претерпевал душевные муки, после совершенного убийства.

Объем информации возрастает если непосредственному чтению сопутствует чтение текста с комментарием (в нашем случае это комментарий к роману "Преступление и наказание", составленный С.В.Беловым).

Приведем цитату полностью и с авторскими графическими выделениями:

"Сибирь. На берегу широкой, пустынной реки стоит город, один из административных центров России; в городе крепость, в крепости острог."

Достоевский рисует здесь картину Омского острога, расположенного на берегу Иртыша, где он провел четыре каторжных года (ср. описание той же крепости и реки в "Записках из Метрвого дома" - ПСС, 4, ч.2; гл.V).

"...ссылно-каторжный второго разряда..."

Разряды определялись по степени тяжести преступлений. В России каторжные работы по Уложению о наказаниях 1845 года разделялись на три разряда: 1) работа на рудниках; 2) работа в крепостях; 3) работа на заводах, преимущественно, винокуренных и солеваренных. Разряды отличались знаками на платье и особенностью режима. Каторжные работы обыкновенно соединялись с лишением всех прав состояния и ссылкой в Сибирь. Небезынтересно, что сам Достоевский, будучи на каторге, также принадлежал ко второму разряду арестантов гражданского ведомства" [3, 223-224].

Интерпретационный (эстетикостилистический) анализ инициальных и финальных фраз особенно важен для осмысления содержательно-концептуальной и содержательно-подтекстовой информации, заложенной Ф.М.Достоевским в его романе "Преступление и наказание". Это объясняется тем, что в инициальные и финальные абзацы как сильные позиции текста "выдвигается" (термин И.Арнольд), делается психологически заметной для читателя информация, наиболее важная для автора.

Наш анализ инициальных и финальных фраз позволил сделать некоторые наблюдения о тематике этих сильных позиций и их роли в толковании художественной информации. Прежде всего, отметим, что специфика смыслового наполнения инициальной фразы всего текста (абсолютного зачина) объясняется тем, что такая "инициальная фраза является экзистенциальной, вводящей в повествование..." [1, 17], а потому, как правило, автор называет здесь имя героя, указывает на его социальную принадлежность и материальное благосостояние, профессию и т.п., а также обращает внимание читателя на время и место действия. Абсолютное начало создает основу для понимания (пресуппозицию) всего текста.

Ярким образцом того зачина может служить начальный абзац повести А.С.Пушкина "Дубровский", который включает десять предложений. Анализируя этот микротекст, Н.Н.Аrvat пишет: "Начало повести "Дубровский" связано со знакомством читателя с главным действующим лицом. *"Несколько лет назад в одном из своих поместий жил старинный русский барин Кирилла Петрович Троекуров. Его богатство, знатный род и связи давали ему большой вес в губерниях, где находилось его имение..."* и т.д. – подробно о его привычках, манерах и отношениях к людям. Такое субъективное начало...прямо связано с развитием сюжета – ибо от характера Троекурова, его барской личности зависело все то, что развернулось впоследствии: тяжба с Дубровским-отцом, вражда с Дубровским-сыном и судьба его дочери Маши". [1, 17].

Мы привели эту развернутую цитату с тем, чтобы очевиднее стало отличие "авторских почерков" двух классиков: А.С.Пушкина и Ф.М.Достоевского. В первых предложениях своего романа Ф.М.Достоевский также знакомит читателя с главным героем, но, писатель, указав точно время (*"в начале июня", "под вечер"*) и место действия (*в С-м переулке", к К-ну мосту"*), использует перифразу *"один молодой человек"*, но не называет его имени. О социальном и материальном положении героя читатель может только догадываться по такой словесной детали: "...вышел из своей каморки, которую нанимал от жильцов...".

Интересна трактовка подтекстовой информации, сделанная В.В.Кожинным, который обращает внимание на то, что это обозначение жилища Раскольникова "очень важно, ибо оно предстает не как точная информация, но как символ крайней неустроенности, неукорененности героя: у него не только своего дома нет, но он даже нанимает каморку у тех, кто сам на имеет своего дома и, в свою очередь, нанимает квартиру (кстати сказать, и Соня Мармеладова нанимает квартиру "от жильцов" и, побывав у Раскольникова, замечает: "Не знала, что вы тоже от жильцов живете...") [7, 121]. Эта словесная деталь – "каморка" – становится не только средством характеристики главного героя, но и приемом сближения и в то же время противопоставления Родиона Раскольникова и Сони Мармеладовой, у которых одинаковые условия существования, но разный жизненный выбор.

Раскольников – главный центр романа, об этом свидетельствует хотя бы то факт, что именно о нем идет речь в 30 из 40 инициальных фраз и в 27 из 40 финальных фраз. В этих сильных позициях говорится о поступках, действиях героя (*"Раскольников повторил свое показание"*) VI, 8, Ф/, о его эмоциональном и душевном состоянии (*"Почти все время, как читал Раскольников, лицо его было мокро от слез; но когда он кончил, оно было бледно, искривлено судорогой, и тяжелая, желчная, злая улыбка змеилась по его губам. Он прилеп голловой на свою тощую и затасканную подушку и думал, долго думал. Сильно билось его сердце, и сильно волновались его мысли. Наконец, ему стало душно и тесно в этой желтой каморке, похожей на шкаф или сундук. Взор и мысль просили простору. Он схватил шляпу и вышел, на этот раз уже не опасаясь с кем-нибудь встретиться на лестнице; забыл он об этом. Путь же взял он по направлению а Васильевскому отрову через В-й проспект, как будто торопясь туда за делом, но, по обыкновению своему, шел, не замечая дороги, шепча про себя и даже говоря вслух с собою, чем очень удивлял прохожих. Многие принимали его за*

пьяного.") II, 3, Ф/, о внутренних диалогах ("А что, если уж и был обыск? Что если их как раз у себя и застану?") II, 2, И/ и разговорах с другими персонажами ("Наконец это стало невыносимо: Раскольников вдруг приподнялся и сел на диване.

– Ну, говорите, чего вам надо?

– А ведь я так и знал, что вы не спите, а только вид показываете, – странно ответил незнакомый, спокойно рассмеявшись. – Аркадий Иванович Свидригайлов, позвольте отрекомендоваться...") III, 5, Ф/.

Почти все события, герои романа даются через восприятие их Раскольниковым, поэтому в инициальных и финальных фразах он действует вместе с другими героями: с Настасьей ("Он судорожно повернулся к стене; Настасья вышла") II, 5, Ф/, с Зосимовым и Разумихиным ("Дверь открылась и вошел высокий и плотный человек, как будто тоже уже несколько знакомый с виду Раскольникову. – Зосимов! Наконец-то! – крикнул Разумихин, обрадовавшись.") II, 3, Ф/, со Свидригайловым ("Наконец это стало невыносимо: Раскольников вдруг приподнялся и сел на диване. – Ну, говорите, чего вам надо? – А ведь я так и знал, что вы не спите, а только вид показываете, – странно ответил незнакомый, спокойно рассмеявшись. – Аркадий Иванович Свидригайлов, позвольте отрекомендоваться...") III, 5, Ф/, с Соней ("Раскольников был деятельным и бодрым адвокатом Сони против Лужина, несмотря на то, что сам носил столько собственного ужаса и страдания в душе") IV, 4, И/.

В инициальные и финальные фразы вынесены автором сведения и о других персонажах, причем это чаще всего портретная характеристика (см. уже приведенный нами ранее микротекст, посвященный Зосимову). Ф.М.Достоевский подробно описывает Разумихина ("Наружность его была выразительная – высокий, худой, всегда худо выбрит, черноволосый. Иногда он буйнил и слыл за силача...") I, 4, Ф/, Лужина ("Это был господин немолодых уже лет, чопорный, осанистый, с осторожною и брюзгливою физиономией...") II, 5, И/.

Данные портретные зарисовки имеют, что типично для описаний, именной характер, поэтому ключевыми словами в них выступают прилагательные и существительные.

Ср.: Зосимов – высокий, жирный, человек; с одутловатым, бесцветно-бледным, гладко-выбритым лицом; манера медленная, вялая, изученно-развязная... .

Лужин – чопорный, осанистый господин; физиономия осторожная и брюзгливая.

Эстетически значимо, на наш взгляд, то, что авторское весьма подробное описание Разумихина, единственного друга Раскольникова, включает как собственно портрет с именными ключевыми словами, так и действенную поведенческую характеристику, где ключевыми словами, наряду с существительными и прилагательными становятся глаголы ("Наружность его была выразительная – **высокий, худой, всегда худо выбрит, черноволосый**. Иногда он **буйнил и слыл за силача**. Однажды ночью, в компании, он одним ударом ссадил одного блюстителя вершков двенадцати росту. **Пить он мог до бесконечности, но мог и совсем не пить; иногда проказил даже непозволительно, но мог и совсем не проказить**. Разумихин был еще тем замечателен, что никакие неудачи его никогда не смущали и никакие дурные обстоятельства, казалось, **не могли придавить его**. Он мог **квартировать хоть и на крыше, терпеть адский голод и необыкновенный холод**. Был он очень **беден и решительно сам, один, содержал себя**, добывая кой-какими работами деньги. Он знал бездну источников, где мог почерпнуть, разумеется заработком. Однажды он целую зиму **не топил** своей комнаты и **утверждал, что это даже приятнее, потому что в холоде лучше спится**. В настоящее время он тоже **вынужден был выйти из университета**, но ненадолго, и из всех сил **пытался поправить обстоятельства**, чтобы можно было продолжать. Раскольников не был у него уже месяца четыре, а Разумихин не знал даже его квартиры. Раз как-то, месяца два тому назад, они было встретились на улице, но Раскольников отвернулся и даже перешел на другую сторону, чтобы тот его не заметил. А Разумихин **хоть и заметил, но прошел мимо**, не желая тревожить приятеля") I, 4, Ф/.

"Выдвижение" в сильные позиции информации о других персонажах романа, в том числе эпизодических, неслучайно. По замечанию М.М.Бахтина, "каждое лицо входит ... в его (Раскольникова) внутреннюю речь не как характер или тип, не как фабульное лицо его жизненного сюжета (сестра, жених сестры и т.п.), а как символ некоторой жизненной установки и идеологической позиции, как символ определенно жизненного решения тех самых идеологических вопросов, которые его мучат. Достаточно человеку появиться в его кругозоре, чтобы он тотчас же стал для него воплощенным разрешением его собственного вопроса, разрешением, не согласным с тем, к которому пришел он сам..." [2, 278].

Содержательно-подтекстовую информацию, важную для понимания трагедии Раскольникова, несут и описания жилища (ср. каморка Раскольникова, закрытая для людей, сравнивается с темным гробом; комната Сони, открытой для всего мира, – "большая... с тремя окнами"), и пейзажа, т.к. "мир, окружающий человека, ... становится как бы внутренним пейзажем челове-

ческой души, в немалой степени определяет человеческие поступки" [3, 33], а изменение пространственных маркеров свидетельствует об изменениях, которые начались в душе героя.

Сравним только некоторые из этих наименований, употребленные в инициальных и финальных фразах:

Таблица 2

<p>Петербург
 С-й переулок
 К-н мост
 Васильевский остров
 крошечная клетушка
 дверь (закрыта или открыта только на "крошечную щелочку")
 лестница ("спускаясь")
 улица, толпа, распивочная
 и т.п.</p> | <p>Сибирь
 город на берегу широкой, пустынной реки
 Иртыш
 крепость
 острог
 острожные ворота
 мастерские
 кирпичные заводы
 госпиталь
 арестанская палата</p> |
|--|---|

История преступления Раскольникова происходит в Петербурге. "Только в мрачном и таинственном Петербурге могла зародиться "безобразная мечта" нищего студента, и Петербург здесь не просто место действия, не просто образ – Петербург участник преступления Раскольникова" [3, 32]. История наказания Раскольникова связана с Сибирской каторгой, где он не только работает физически, но попадает в госпиталь, так что у читателя появляется надежда не только на его телесное, но и духовное выздоровление.

Литература

1. Арват Н.Н. Методические рекомендации к спецсеминару: "Структура художественного текста". – Нежин, 1989.
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского: – Изд. 4-е. – М., 1979.
3. Белов С.В. Роман Ф.М.Достоевского "Преступление и наказание": Комментарий. – М., 1985.
4. Бондаренко А. Художній текст в інтерпретаційному вимірі
5. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М., 1959.
6. Васильева А.Н. Художественная речь: Курс лекций по стилистике для филологов. – М., 1993.
7. Кожинов В.В. "Преступление и наказание" Достоевского /Три шедевра русской классики. – М., 1971.

УДК 8'373.7(075.8)

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З ПОСЕСИВНИМ КОМПОНЕНТОМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Янчук Г.В., магістрантка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. філол. н., доц. **Бойко В.М.**, кафедра української мови

Кожна мова у процесі багатомікового розвитку створила свою оригінальну систему лексично неподільних стійких сполучень слів, які використовують для виразного називання об'єктів навколишньої дійсності, тобто фразеологічних одиниць (далі – ФО). Значна частина їх має давню, кількавікову традицію, передається від покоління до покоління. ФО постійно привертати до себе увагу багатьох мовознавців: О.Потебні, І.Срезневського, П.Фортунова, О.Шахматова, пізніше – В.Виноградова, С.Ожегова, Б.Ларіна, М.Шанського, В.Мокієнка, Л.Булаховського, І.Чередниченка, В.Ужченка, М.Алефіренка, Л.Скрипник, В.Білоноженко та багатьох інших.

На сучасному етапі дослідження ФО у вітчизняній лінгвістиці здійснюється у двох напрямках – загальнотеоретичному і практичному. Останнім часом посилюється науковий інтерес до фразео-тематичних груп, об'єднаних на основі наявності в структурі ФО компонентів, що належать до однієї лексико-семантичної групи, наприклад, ФО з компонентом "власне ім'я", ФО з соматичним, анімалістичним компонентом тощо. Заслужує на увагу, на наш погляд, група ФО з компонентом - присвійним прикметником. Такі ФО становлять значну частину фразеологічного складу сучасної української мови і відзначаються різноманітністю структури, семантичних типів,

мають різні оцінні та емоційно-експресивні значення, у вираженні яких основну роль відіграють саме присвійні прикметники.

Отже, потреба різнобічного аналізу ФО із присвійним компонентом у сучасній українській мові і зумовила **актуальність** досліджуваної проблеми.

Мета статті – здійснити семантичний аналіз фразеологізмів із присвійним компонентом, похідним від назв осіб і тварин.

Об'єктом вивчення стали українські фразеологізми з компонентом - присвійним прикметником.

Матеріалом дослідження слугували фразеологічні одиниці із компонентом – присвійним прикметником, дібрані з українських фразеологічних, тлумачних словників та словників стійких народних виразів.

У сучасній лінгвістиці категорія посесивності (володіння, власності) розглядається як одна із семантико-синтаксичних універсалій, яка відображає відношення між двома об'єктами зовнішньої реальності. Мовну категорію посесивності Н.Гуйванюк характеризує як передачу посесивних реальних відношень, тобто відношень між предметом (субстанцією) володіння і його власником (посесором) певною сукупністю граматичних засобів [1; 3], а "конструкції з присвійними прикметниками – найдавніший спосіб вираження приналежності" [1; 10].

Входячи до складу фразеологічних зрощень та фразеологічних єдностей (за класифікацією В.Виноградова), присвійні прикметники виявляють високий ступінь фразеологізації. ФО з компонентом – присвійним прикметником характеризуються стійкістю, структурною стабільністю та послідовністю у вживанні, тобто компоненти ФО - прикметники мають стабільний характер, заміна їх іншими компонентами обмежена або взагалі неможлива.

Присвійні прикметники як компоненти фразеологічних одиниць втрачають власне прикметникову семантику і вживаються у складі географічних і термінологічних назв, лаконічних образних узагальнень і крилатих висловів тощо.

Гуманізація суспільства, утвердження пріоритету людини, очевидно, зумовила тенденцію до аналізу мовної картини світу через антропологічну призму. У зв'язку з цим неабиякий інтерес становлять ФО з компонентом – присвійним прикметником, утворені від назв осіб. До категорії осіб ми зараховуємо загальні й власні назви людей, міфологічні (античні) та конфесійні назви.

Серед фразеологічних одиниць з присвійними прикметниками, утвореними від назв людини, можна виділити дві групи:

- 1) ФО з присвійними прикметниками, утвореними від власної (особової) назви людини;
- 2) ФО з присвійними прикметниками, похідними від загальної назви людини.

Оніми (власні назви) є частиною історії українського, як і будь-якого іншого, народу, оскільки в них відображається його побут, звичаї, традиції, вірування, історичні, культурні та етнічні зв'язки. Широко вживаються у складі фразеологізмів ономастичні імена святих християнської церкви: **Микола, Петро, Юрій** та ін. Ці імена пов'язані з важливими релігійними святами, традиціями і звичаями українського народу: *не щодня міновим дітям Дмитрова субота!* [6; 241]; *Василів вечір додає дня на курячу ніжку* [6; 233].

Календарні фразеологізми, в яких особове ім'я має темпоральну семантику, вживаються на позначення:

1) прогнозування погоди: *На Юрійв день ходять слухати воду в колодязях: коли тихо, не хвилюється - зима буде теплою, почуються звуки - чекай сильних заметілей* (усна народна творчість);

2) передбачення врожаю: *На Петрів день дощ – урожай не худий, два дощі – хороший, три дощі – багатий* (усна народна творчість);

3) народних спостережень над рослинним і тваринним світом: *якщо на Мартинів день гусь йде на лід, то буде ще плавати по воді* (усна народна творчість).

У фразеологізмах біблійного, євангельського та античного походження зафіксовані ФО з присвійноприкметниковим компонентом, утворені від назв святих та міфологічних осіб (**Геростратові лаври; Гіменеїв ланцюг; Ариаднина нитка**). Оніми біблійного та євангельського походження – це особові чоловічі та жіночі імена: **Адам, Бог, Господь, Іуда, Каїн (Адамові діти; світ Божий; раб Божий; милість Господня; іскаріотський Іуда; Іудин поцілунок; Каїнова печать)**. Власні назви художньо-літературного походження, які прийшли зі світової літератури і містять в собі багату позамовну інформацію: **Дамоклів меч; Прокрустове ложе; Авгієві стаїни; Геркулесові стовпи; Ахіллесова п'ята; Сізіфова робота; Еолова арфа; Ганібалова клятва; Піррова перемога, Антихристова печать** тощо).

Більш продуктивною є група ФО з присвійними прикметниками, утвореними від загальної назви людини. Вони можуть виражати якісно-оцінну характеристику людини (позитивну чи негативну), а також характеризувати особу за соціальним становищем.

Серед ФО якісно-оцінної характеристики, що виражають моральні та психологічні риси характеру чи розумові можливості *особи*, ми знаходимо такі приклади: **майстрова жила** – "обдарована людина, здібна до ремесла": *В очах Шмалія майнув посміх, а голос подобришав: – Жаль мені, Романе Григоровичу, прощатися з тобою, бо маєш в руках майстроу жилу, талан метровий* (М.Стельмах); **мамин (матусин) синок** – "розпещений, виніжений хлопчик або юнак": *Гайдамаки з "маминих синків" товпилися біля буфету, шелестячи в руках нерозрізаними аркушами "керенок", брали, що тільки в око спадало* (А.Головка); **війтова свиня** – "пихатий, гоноровитий, примхливий": *нема над ню і понад війтову свиню* (гуцульське прислів'я); **дідова дочка** – "працьовита, роботяща людина": *Поки дідова дочка перелазить, а бабина дочка, узявши починки, побіжить додому і матері набреше, що дідова дочка з хлопцям цілу ніч гуляла і мички попалела* (українська народна казка); **панське щеня** – "дуже зла людина": *завзятий як панське щеня* [8, 168]; **шевська смола** – "набридлива, приставуча людина": *прилип як шевська смола до чобота* [8; 162].

ФО, які характеризують особу за фізичними, фізіологічними якостями та зовнішнім виглядом: **мамин мізинчик** – "дуже низький, малий на зріст": *Я на брата схожий і з обличчя, тільки звуся досі мамин мізинчик", бо я ніяк не расту* (Ю.Яновський); **попова собака** – "старий, людина літнього віку": *старий, як попова собака* [6; 376].

Фразеологізми, що характеризують особу за соціальним становищем: **бідна, убога**, з матеріальним нестатком, малозабезпечена людина, особа низького соціального стану: **попівська собака, попів Гриць, попів челядник** – *Ну й життя! Гірше попівської собаки!* [6; 475]; *Тиць, аж попів Гриць* [6; 430]; *Одягаєся, як попів челядник* [6; 501].

Серед ФО з присвійноприкметниковим компонентом, утворених від загальних назв людей, знаходимо приклади сталих виразів, які походять з часів козацької доби: *На другім краї неба, насупроти червоніло друге зарево: то сходило повновиде козацьке сонце* (П.Мирний); *спочиває степ, набирається прохолоди після денної сліпучої спеки. Місяць зійшов, прадавне козацьке сонце, на якому тепер наш вимпел лежить* (О. Гончар) (**козацьке сонце** – "місяць").

ФО з присвійними прикметниками, утвореними від загальної назви людини, з узагальненим значенням "власне предмет" характеризують різні прояви об'єктивного світу, результати людської діяльності, факти матеріальної культури тощо. Ця група не є продуктивною: **пастуший ріжок** означає "духовий музичний інструмент з деревини, рогу та металу": *З глибоких долин чути звук пастушого ріжка* (І.Нечуй-Левицький); **панова флейта** – "інструмент, що має серйозне значення для історії музичної культури багатьох народів"; *Тоді ти зійдеш он туди на гору і пустиш голос панової флейти, і зйдуться товариші до нас* (Леся Українка); вираз **бабина каша** пов'язаний із обрядом хрещення людини: *Суть обряду бабиної каші була така: баба-повитуха готувала кашу і приносила її в горщику на хрестини* (І.Маркотенко); **батькова стріха** – "рідна домівка, там, де хтось народився": *Родина, родинна опіка. Свій вихід з-під батькової стріхи... Гаудентій досі вважав чудом* (І. Франко); **тещин язик** – "пташка у вигляді довгої смужки паперу, яка викидається вперед при надуванні, своєю формою нагадуючи цей орган": *У Римі такого року відбувається великий ярмарок - з каруселями, "петрушками", "тещиними язиками" і т. д.* (Остап Вишня).

Фразеологізми **дитяча хвороба, дитячий лепет** характеризують абстрактні поняття. *Говорячи про недоліки, характерні для початкового періоду розвитку чого-небудь, вживається вираз дитяча хвороба*. На позначення наївних, несерйозних, поверхових суджень чи міркувань вживається ФО **дитячий лепет (лемент)**: *Ще нерідко серйозні розмови перетворюються на дитячий лепет; Поручик має рацію: навіщо псувати собі нерви дитячим лементом і гвалтом, коли сю ніч будуть цікавіші злочинці?* (Г.Косинка).

Окрім того, серед ФО із присвійними прикметниками, утвореними від загальної назви людини, виділяються фразеологізми із процесуальною семантикою, які вказують на певну дію, процес чи стан: **одібрало реч як бабиному півневі** – "різке припинення розмови, замовкання"; *на губах мамине молоко обсохне*; інший варіант **[ще материне] молоко на губах (коло губів, під вусами) не обсохло (висохло); за маминою спиною сидіти**; *липнути до жіночих спідниць, мамину цицю смоктати*: - *Зачекай, хлопче, з коханням. Хай Спочатку на твоїх губах мамине молоко обсохне* (В.Речмедін) – "треба підрости, набратися розуму, досвіду"; - *Любов?!.. Та яка там любов?! Ще мамине молоко на губах не обсохло! І думати забудь про оцього свого Сашка...* (А.Чех) - "хто-небудь дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений". Цей фразеологізм може видозмінюватися: *хто його послухає? Як у нього материне молоко на губах* (І. Микитенко); *Жив за маминою спиною як за кам'яною стіною* (А.Барто) – "не працювати, перебувати на утриманні, під захистом, опікою"; *Слова від них зайвого не почуєш, на чуже навіть оком не поведуть, до жіночих спідниць не липнуть* (І.Головченко, О.Мусієнко) - "любити жіноче товариство, часто залицятися (про чоловіків)"; – *А ти мене не вчи! – раптом*

скипів Оксен. – *Ти ще мамину цицю смоктав, коли я ферму організовував* (Г.Тютюнник) – [8; 109, 75].

Значно більше виявлено ФО з присвійноприкметниковим компонентом, утвореним від назв тварин. Усі ФО з анімалістичним компонентом мають позитивні, негативні чи нейтральні емоційні забарвлення. Зазвичай, більше ФО з негативною конотацією, що пояснює тенденцією негативізації фразеології загалом. Таке значення більшості ФО базується на актуалізації негативних компонентів змісту лексем-зоонімів **вовк, лисиця, гадюка, крокодил, осел, оса, коза, свиня** та похідних, наприклад: **вовчий зуб, крокодилячі сльози, осине гніздо (кодло), осличі вуха, козячий кожух, свинячий хвіст**. Ці та інші ФО з компонентом – присвійним прикметником, похідним від назв тварин, ілюструють такі негативні риси характеру людини як жорстокість, підступність, обмеженість, небезпечність, злість, брехливість.

У складі фразеологізмів анімалістичний компонент може набувати й позитивного забарвлення. Але вони малопродуктивні, наприклад: **лебедина вірність, лебедина пісня, не з заячого пуху, собачими очима** [5].

Серед досить численної за обсягом групи ФО з анімалістичним компонентом в українській мові виділяємо кілька підгруп ФО, які у різних аспектах характеризують людину. Так, наприклад, розумові здібності людини (негативної конотації) представлені у таких ФО: **куряча (кобиляча) голова, осличе вухо, Беркове теля, боже теля, овеча п'ята** [5].

Індивідуальні особливості людини виявляються у таких стійких зворотах: **лисячий хвіст, вовча думка, собачий нюх, крокодилячі сльози** [7], наприклад: *І сьогодні Герцик увесь день зорить за мною... О, у нього собачий нюх!..* (М.Кропивницький); *Досі його й не чути було, і стріляв мовчки, і рубав мовчки, а тут раптом заговорив, заплакав над Ганною крокодилячими слізьми* (О.Гончар).

Значна кількість ФО з анімалістичним компонентом характеризують особу за зовнішніми фізичними та фізіологічними показниками, наприклад: **лев'яча грива, соболині брови, лебедина шия** та ін.

Існують фразеологізми, які дають оцінку людині за соціальними чи соціально-трудовими відносинами: **вовчий білет, хвіст собачий, куряча ніжка, голий як у піст мишачий хвіст**.

Група ФО з присвійноприкметниковим анімалістичним компонентом зі значенням "власне предмет" характеризує різні факти матеріальної культури: **козина (козяча) ніжка, собача радість, мамонтова кістка**.

Серед ФО із зоонімами існує група фразеологізмів, що виражають кількісні відношення, тобто величину, вагу, міру, число, обсяг, наприклад: **коняча доза, заячий хвіст, з горобину душу, лєвова частка, пташиний базар**.

Тематична група ФО з анімалістичним присвійноприкметниковим компонентом зі значенням дії, процесу, стану чи способу дії включає такі одиниці, які мають процесуальну семантику: **у чортів (свинячий) голос, у баранячий ріг зігнути, держати в їжачих рукавицях, вовчим оком**.

Анімалістичні фразеологізми термінологічного характеру можуть позначати назви рослин: **ведмеже вушко, заяча капуста, заячий холодок, куряча сліпота, собача рожа**, назви деревини: **пташине око**; природні реалії: **баранячий лоб, вовча яма**; назви споруд, пристроїв: **ластівчин хвіст, кротовий дренаж** тощо.

Загальнонародний фонд ФО сприйняв деякі традиційні сталі формули казкової спадщини, наприклад: **по щучому велінню, вовчий хвіст**: – *Мерзні, мерзні, вовчий хвіст! Мерзні, мерзні, вовчий хвіст! А вовк: – Що ти, лисичко-сестричко, кажеш? – Та то ж і я кажу: повися, рибко, велика й мала! – По щучому велінню, по моєму хотінню – йдіть, відра, самі додому... Лише сказав – відра самі і пішли в гору. Ємеля випустив щуку в ополонку, а сам пішов за відрами*.

Таким чином, внаслідок аналізу фразеологічних одиниць з присвійним прикметниковим компонентом було виділено ФО, у складі яких наявні присвійні прикметники, утворені від назв осіб (людей, міфологічних (античних) та конфесійних назв), та стійкі сполуки, до складу яких входять присвійні прикметники, утворені від назв тварин. Присвійні прикметники, утворені від загальної назви особи, виражають різні моральні та психологічні риси характеру, розумові можливості **особи, її** фізичні, фізіологічні якості та зовнішній вигляд і описують людину за соціальним становищем. Фразеологізми з анімалістичним компонентом становлять основу фразеологічних виразів із присвійним прикметниковим компонентом та відзначаються високим ступенем продуктивності. Вони здатні давати образну характеристику людині.

Література

1.Гуйванюк Н.В. Засоби вираження присвійності в українській мові. – Чернівці: Видавництво Чернівецьк. ун-ту, 1978. – 20 с.

2. Мішеніна Т.М. Структурно-семантичні особливості синтаксичних конструкцій посесивності в сучасній українській мові. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005. – 21с.
3. Сучасна українська літературна мова / За ред. Грищенка А.П. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
4. Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / А.В.Бондарко, М.Д.Воейкова, В.Г.Гак. – СПб : Наука, 1996. – 229 с.
5. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. – К.: Вища школа, 1984. – 688 с.
6. Українські народні прислів'я та приказки / уряд.: В.Бобкова, Й.Багмут, А.Багмут. –К.: Держлітвидав., 1963. – 790 с.
7. Фразеологічний словник української мови: [у 2-х кн.] / Уклад.: В.М.Білоноженко, В.Д.Винник, І.С.Гнатюк та ін. – Вид. 2-ге. – К.: Наукова думка, 1999. – Кн. 1: А – Над. – 529 с.; Кн. 2: Над – Ящ. – С. 529-980.
8. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.

УДК 378.016:811.111:784.6

РОБОТА НАД ПІСНЕЮ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Бікетова Т.В., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Одна з найактуальніших проблем при вивченні іноземних мов – орієнтація всього навчального процесу на активну роботу учнів, створення умов для їхнього саморозвитку, забезпечення відповідного освітнього середовища для формування їхньої особистісної активності. Як відомо, далеко не всі педагогічні методи та прийоми використовуються у сфері виховання і розвитку дитини. До таких засобів, що мало використовуються є використання пісенного текстового матеріалу на уроках іноземної мови. Основна частина такого засвоєння відбувається за рахунок повторення. Такий природний, неформальний спосіб навчання не варто ігнорувати. Дане питання заслуговує на увагу на всіх етапах навчання, починаючи з початкових класів і закінчуючи старшою школою. Адже, любов до музики та співу мають бути закладені в молодшому віці й супроводжувати людину все життя. **Метою цієї статті** є демонстрація можливостей використання пісенного матеріалу для формування лексико-граматичних навичок у процесі навчання іноземної мови.

Тема статті є досить актуальною, оскільки сучасна методика викладання іноземних мов потребує застосування новітніх технологій, яка є запорукою вдосконалення процесу навчання іншомовної лексики та граматики.

Сьогодні все більше дослідників, педагогів, методистів як в Україні, так і закордоном звертається до проблеми залучення нетрадиційних засобів навчання при вивченні іноземних мов. Наукові праці, які присвячені проблемі використання пісенного матеріалу в процесі навчання іноземної мови, вказують на те, що у сфері мовної освіти ступінь зацікавленості цим питанням є достатньо високим (В.Артюкова, І.Бічева, А.Валієва, С.Гебель, Б.Джандар, О. Карпенко, О.Кудравец, І.Лашикова, Т.Ломова, О. Михайлова, З. Нікітенко, Г. Нуріахметов, Р. Реймер, Г. Фоміна, О.Шевченко та ін.).

Як зазначає І.О.Зимняя, пісня – це джерело комплексної інформації про мову. Пісенний матеріал успішно використовується для введення, закріплення та активації лексичних одиниць та граматичних форм, а також сприяє формуванню та розвитку мовленнєвої компетенції учнівської аудиторії [1:222].

Пісні, як дидактичному матеріалу, властивий ряд переваг:

- а) доступність ;
- б) розмаїття мовного матеріалу;
- в) постійне відновлення матеріалу;
- г) приналежність до культури країни, додаткова лінгвокраїнознавча інформація;
- д) наявність численних і різноманітних реєстрів мови.

Все це дозволяє використовувати пісні на уроках іноземної мови з більшим коефіцієнтом корисності [2:23]. Традиційне використання пісні базується на створенні комфортної атмосфери на занятті, що сприяє формуванню позитивного ставлення до вивчення іноземної мови, а також розглядається як одна з наочних можливостей продемонструвати вживання нових лексичних одиниць і граматичних конструкцій поряд із відпрацюванням іншомовної вимови. При цьому пісні сприймаються, у першу чергу, як елемент культури народу, чия мова вивчається, тому їхнє опрацювання на уроках іноземної мови відбиває частину хрестоматійних знань про країну [5:54]. Таким чином, ефективність використання пісні на уроках іноземної мови полягає у відображенні іншої культури, розкритті сучасних реалій світу. Крім того, оскільки пісня є джерелом радості та розваги, це допомагає встановити контакт із учнями, стимулюючи зацікавлення дітей до мови, що володіють різними рівнями знань і вносять різноманітність у процес навчання [3:37].

З іншого боку, спів пісень є розширенням комунікативної компетенції й творчих здібностей, а також одним з найефективніших засобів навчання іноземної мови. Емоції й враження, отримані під час співу пісні, стають прожитим життєвим досвідом, що перетворюється в знання, що у свою чергу стимулює мотивацію учнів. У сполученні із традиційними уроками іноземної мови уроки, на яких учні намагаються виразити себе, є для учнів найкращим засобом вивчення мови, тому що

до процесу засвоєння тексту додається виразна його інтерпретація й вимова з відповідними інтонаціями. Пісні вчать дітей виражати свої почуття й доносити їх до інших, розвивати фантазію й творчі здібності кожного, привчаючи їх працювати в колективі. Уміння й помірне сполучення слова з музикою особливо сильно впливає на емоційний світ дитини, пробуджує думку, уяву, сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу [4:3].

Характер пісенних текстів дуже різноманітний. Вони можуть розрізнятися за лінгвістичною складністю, стильовою та історичною співвіднесеністю. Тому в залежності від рівня грамотності учнів, а також від проміжних і конкретних цілей уроку пісні використовуються по-різному [5:56].

Пісні можуть виконувати різні функції:

1. Як фонетична зарядка на початку уроку. Пісня дозволяє вчителю перейти від звуків рідної мови до звуків іноземної мови, тренуючи мовні органи й готуючи їх до більш складної артикуляції;

2. Як матеріал для закріплення лексичного й граматичного матеріалу;

3. Як вид релаксації в середині або наприкінці уроку, коли діти втомилися або потрібна розрядка, що знімає напругу й відновлює їхню працездатність [2:24].

Запам'ятовування, як процес, пов'язаний з емоціями, які, у свою чергу, викликані інформацією, що діти отримують через відчуття. Пісня викликає емоції та сприяє запам'ятовуванню нової інформації. Просте прослуховування звуків, мелодики мови може бути корисним видом діяльності для учня. Ще не розуміючи змісту пісні, він дослухається до ритмічної та мелодичної основи мови. На наступній, вищій та більш свідомій стадії сприйняття пісня дає можливість обговорювати особливості мови та аналізувати її будову. Багато пісень мають теми, для яких легко знайти тексти для читання. Крім того, багато пісень можуть передбачати письмове висловлювання. Питання про власну думку можуть примусити учня писати про його погляди або міркування. Деякі пісні мають справу з темою, що може втілюватися за допомогою рольових ігор [1:198].

Послідовність роботи з пісенним текстовим матеріалом:

1. Коротке вступне слово про пісню (установка на перше сприйняття пісні).

2. Перше музичне пред'явлення пісні.

3. Фонетична обробка тексту пісні (на початковому етапі навчання іноземної мови доцільно застосувати в цих цілях в основному спосіб імітації).

4. Повторне прослуховування пісні, опора на текст.

5. Читання тексту пісні з подальшою обробкою звуків та інтонацій.

6. Самостійне виконання пісні з використанням фонограми або акомпанементу.

Є різні способи використання пісенного текстового матеріалу на уроці. Рівень школярів, інтересів та віку учнів, граматичний матеріал, що буде вивчений, і сама пісня, грають визначальну роль. Головним чином, це залежить від творчого потенціалу вчителя [4:2].

Під час використання різних форм та прийомів роботи з пісенним текстовим матеріалом учні починають приділяти більше уваги вивченню іноземної мови, цей вид роботи привертає їх цілковиту увагу, чим різноманітніша робота, тим краще діти засвоюють матеріал, наприклад: намалювати предмети і їх розміщення відповідно до тексту пісні після прослуховування. Підписати кожне зображення. Обговорити отримане. Скласти список тих слів пісні, які можна проілюструвати картинками (з журналів, реклами подорожей, календарів і ін.), наприклад, назва кольору, предмети, розміщення, назва міста. Підібрати картинку до тексту пісні і використовувати їх при визначенні почутих слів. Написати слова впереміж на дошці чи на листочках. Прослухати коротку повільну пісню та записати слова [3:38].

Головне, на чому повинен сконцентруватися вчитель, це – не що викладати, а як. Вибір вчителем методу або методів роботи з текстовим пісенним матеріалом повинен базуватися на його цілях. Пісні усувають негативне відношення до навчання. Вивчення граматики стає більш зрозумілим та продуктивним. Мотивація виходить на перший план, уся увага учнів направлена на вивчення іноземної мови. Пісенний текстовий матеріал забезпечує справжній значущий матеріал. Коли на уроці вчитель використовує різні прийоми та форми роботи з піснями учні починають розкривати свої здібності та таланти, вони приділяють свою цілковиту увагу вивченню нового матеріалу та повністю включаються в роботу. Під час таких занять тренуються різні види пам'яті дітей та кмітливості. Саме використання пісенного текстового матеріалу на уроках іноземної мови може надати велику допомогу в повноцінному розвитку дитини [5:57].

Отже, тексти пісень надають необмежені можливості для формування мовних навичок у процесі навчання лексико-граматичного аспекту іноземної мови, оскільки вони насичені фразеологізмами, кліше, значною кількістю граматичних конструкцій. Також доцільно згадати, що використання пісенного матеріалу забезпечує здобуття фонологічних знань та розвиток фонетичних здібностей під час прослуховування пісні, розкриває учням культуру іншої країни, та є розважальним елементом у процесі навчання, що гарантує повноцінне опанування іноземної мови. Пісні сприяють удосконаленню навичок іншомовної вимови, розвитку музичного слуху.

Завдяки музиці на уроці створюється сприятлива атмосфера, знижується психологічне навантаження, підтримується інтерес до вивчення іноземної мови.

Література

1. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе // – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1991. – С.223.
2. Карпенко О. Вивчення іноземної мови через пісню і музику//Англійська мова і література. – 2004. – № 12. – С. 22-24.
3. Михайлова Е.А. Работа над песней на уроке английского языка // Иностранные языки в школе. – 2006. – № 1. – С. 37-39.
4. Некрасова О. Музичні захоплення. Роль музики і пісень при вивченні англійської мови // English plus. – 2004. – №34. – С. 1-4.
5. Ситдикова І. Знання втілені в пісні // Іноземні мови в навчальних закладах: науково-методичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 54-57.

УДК 371.32: 811.111

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Бойко І.Ю., студентка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

У статті визначено основні види та форми контролю, описано технологію розробки тестування іншомовних навичок і вмінь, наведено зразки інструкцій тестових завдань до вивчення деяких розділів іноземної мови, а також оцінювання тестів.

Якісне володіння іноземними мовами є необхідною умовою для входження у відкритий інформаційний простір і суспільство, для спілкування, для полегшення процесу соціалізації в сучасному ринковому середовищі. Одним із головних завдань модернізації освіти є забезпечення знань на рівні функціональної грамотності принаймні однієї іноземної мови. Протягом багатьох років навчальні програми і стандарти в галузі викладання іноземних мов зводили цей рівень тільки до володіння читанням на рівні міжнародних стандартів функціональної грамотності, при цьому значно менше уваги приділялося усному мовленню, писемному мовленню та аудіюванню.

В рамках нового підходу до вивчення іноземних мов підкреслюється важливість не знань про мову, а досконале володіння мовним матеріалом, комунікативними вміннями, здатністю використовувати ці знання й вміння для вирішення конкретних комунікативних задач у ситуаціях спілкування.

Для діагностики успішності навчання використовуються різноманітні форми, методи та прийоми контролю. В педагогічній практиці застосовуються такі види контролю: поточний, що вважається найпоширенішою і найдієвішою формою; тематичний, оскільки іноземна мова зазвичай вивчається блоками тем; періодичний, що проводиться з метою перевірки матеріалу великого обсягу; підсумковий, що охоплює перевірку всього вивченого матеріалу. За формою проведення вони можуть бути індивідуальними і фронтальними, усними та письмовими, вербальними і невербальними, одномовними та двомовними, з використанням технічних засобів навчання та без них тощо.

Найпоширенішою формою контролю в галузі викладання іноземної мови на сьогоднішній день є тестовий контроль. Тестування широко застосовується на всіх ланках навчання, починаючи з тренувального контролю і закінчуючи самопідготовкою.

Питанням тестового контролю займалися такі методисти: В.А.Коккота, С.К.Фоломкина, Н.В.Проценко, Ф.М.Рабинович, М.Є.Брейгіна, Р.Ладо, І.А. Рапопорт.

Мета цієї статті – розглянути поняття тестування, його переваги, з'ясувати роль комп'ютерних технологій під час проведення тестування, правила розробки та складання тестових завдань, правила оцінювання тестів.

Тестування має цілий ряд переваг: можливість охопити велику кількість учнів чи студентів, використовуючи однаковий матеріал і однакові умови, процедури тестування; економія класного та аудиторного часу, що дуже важливо для навчальних закладів, де час на вивчення мови лімітований; зорієнтованість на сучасні технічні засоби навчання та використання комп'ютерних навчальних та контролюючих систем; збільшення об'єктивності педагогічного контролю, мінімізація суб'єктивного фактора під час оцінювання відповідей. Оскільки мета тестування може бути різною, то тести поділяються на констатуючі, діагностичні та прогностичні. Констатуючі тести включають тести навчальних досягнень і тести загального володіння іноземною мовою. Для

перевірки сформованості граматичних навичок та умінь використовують тести навчальних досягнень, метою яких є визначення рівня навчальних досягнень студентів у процесі оволодіння іншомовною компетенцією. Такі тести складаються у точній відповідності до програми або засвоєного навчального матеріалу і використовуються для здійснення поточного, рубіжного і підсумкового контролю [1; 4].

Гнучкість та універсальність сучасних комп'ютерів, здатність вилучати, відшукувати, зберігати та надавати з надзвичайно великою швидкістю та у надзвичайно короткий термін будь-яку за виглядом та змістом інформацію давно поставили питання про можливість його використання при вивченні іноземних мов.

На сучасному етапі доцільно проводити тестування з використанням комп'ютерної техніки. Досвід використання комп'ютерних технологій у процесі навчання свідчить, що завдяки застосуванню комп'ютерів під час занять можна виявляти резерви навчального процесу, особистості учня чи студента; збільшуються дидактичні можливості викладача. Комп'ютер має цілий ряд властивостей, які необхідні для ефективної організації процесу навчання. Серед них виділяють: великий обсяг пам'яті, що дозволяє зберігати і відтворювати великий об'єм навчального матеріалу; здатність комп'ютера не лише фіксувати, але й аналізувати відповіді учня чи студента; можливість фіксувати час, що витрачається на виконання певного завдання; надання комп'ютером допомоги учню або студенту, якщо виникають труднощі під час вирішення поставленої перед ним проблеми [2; 33].

Окрім того, комп'ютери істотно розширюють можливості індивідуалізації навчання й активізації пізнавальної діяльності учнів та студентів у навчанні іноземної мови, дозволяють максимально адаптувати процес навчання під індивідуальні особливості учнів і студентів. Кожен з них одержує можливість працювати у своєму ритмі, тобто вибираючи для себе оптимальні обсяг і швидкість засвоєння матеріалу.

Зрозуміло, що під час розробки та складання тестових завдань, необхідно дотримуватися певних правил. Тест має бути локально стандартизованим. В тесті має бути представлений узагальнений матеріал з усіх тем, що вивчались учнями або студентами в даний період навчання. Усі завдання повинні бути збалансованими і рівноцінними за складністю. Час, що дається на складання тесту обов'язково повинен бути лімітованим. Тестові завдання повинні мати ситуативну основу і підсилювати мотиви учнів, студентів говорити, читати, слухати чи писати іноземною мовою. Завдання повинні бути сформульовані чітко, коротко, точно. Жодне з завдань не повинно бути підказкою для відповідей на подальші завдання. Варіантів відповідей на кожне завдання повинно бути, по можливості, не менше п'яти, а у неправильних відповідях бажано використовувати типові помилки. Тестові завдання повинні бути спрямовані на перевірку інтегрованих умінь в різних видах мовленнєвої діяльності.

Варто наголосити на тому, що тестові завдання дозволяють перевірити лише обмежену частину знань і не можуть повністю замінити інші форми перевірки, хоча вони відкривають багато нових можливостей перед викладачем. Комплексне тестування допомагає визначити такі характеристики володіння іноземною мовою: засвоєння значення мовних одиниць та їх розуміння; володіння семантичною валентністю слів і структур певної мови; вміння вибирати адекватні мовні одиниці і користуватися ними; володіння однозначністю та полісемією; навички диференціації комунікативних та не комунікативних форм та засобів мови; навички співвідношення особливостей діалогічного та монологічного мовлення; володіння модальними засобами мовного висловлювання; володіння формами питання і вміння ними користуватися в певних ситуаціях; володіння формами висловлювання заперечень або стверджень за допомогою іноземної мови та багато іншого.

Найпоширенішими завданнями під час тестування лексики можна назвати такі: вставити пропущені слова в речення; до поданих слів дібрати антоніми (синоніми, омоніми); вставити в речення правильне слово (одне із трьох); назвати, що зображено на малюнках, використовуючи запропоновані речення; розгадати кросворд; перевірити, чи правильно названі предмети та виправити помилки; описати малюнок, використовуючи слова; продовжити діалог; створити діалог за картинкою, використовуючи репліки; скоротити/поширити репліки діалога; доповнити речення; прокоментувати ситуацію; висловити своє ставлення; відгадати слово; поставити слова в логічній послідовності.

Для тестування граматики можна використати такі завдання: вставити пропущене слово; розгадати кросворд, записуючи слова у множині (іншому часі, стані тощо); дібрати пропущене модальне дієслово; розташувати речення, враховуючи часову послідовність; утворити похідні слова; використати правильний прийменник; використати потрібний артикль; скласти речення за таблицею; поставити питання до речення; перебудувати речення за зразком; доповнити речення; заперечити наступні твердження; прокоментувати дії тощо.

Під час тестування вміння створювати мовне висловлювання, рекомендуються такі завдання: перекласти речення (текст) на іноземну мову; з непоширеного речення створити поширене; скласти висловлювання із поданих слів; прослухати речення рідною мовою та передати його зміст іноземною; замінити два речення одним; замінити в реченні виділене слово; вибрати адекватний переклад речення із запропонованих; перетворити список поданих слів на текст; виправити помилки у тексті; сформулювати питання, які стосуються твердження; розгорнути текст і таке інше.

Результати, отримані під час тестування, підлягають кількісному підрахунку, на основі якого виставляється оцінка успішності учнів в оволодінні іншомовною мовленнєвою діяльністю. Для цього кожне тестове завдання спочатку оцінюється в балах. Бали можуть нараховуватись за кількість правильних відповідей шляхом порівняння відповідей тестованого з ключем (при вибіркових або конструйованих напівпродукованих відповідях) або відповідно до певних характеристик якості мовлення за критеріальною шкалою (при конструйованих продукованих відповідях). Такими критеріями можуть бути, наприклад, лексична і граматична правильність усного або писемного висловлювання, відповідність ситуації спілкування, різноманітність застосованих мовних засобів, швидкість мовлення та ін. За наявності кожної з подібних характеристик мовлення тестований отримує певну кількість балів. Кількість і види характеристик, які оцінюються, можуть варіюватися, оскільки зумовлюються цілями тестування, етапом навчання тощо.

Отримане число балів співвідноситься зі шкалою оцінок. Наприклад, увесь тест включає 50 завдань. Кожне завдання "важить" 2 бали. Максимальна кількість набраних балів становитиме число 100 ($50 \times 2 = 100$). Слід зауважити, що 100-бальна рангова шкала є найбільш гнучкою. Щоб отримати "ціну" одного завдання, можна число 100 розділити на кількість завдань і одержати кількість балів за одне завдання.

Часто "ціна" завдання залежить від ступеня його складності. Тому більше балів буде "важити" складніше завдання, але в сумі ці бали мають становити число 100. Для виведення оцінки успішності виконання тесту можна скористатися такою шкалою: 100% правильних відповідей дорівнює оцінці "5"; 99%-80% – "4", 79%-60% – "3", 59%-30% – "2", нижче 30% – "1". Наприклад, якщо учень за правильні відповіді набрав 87 балів, йому виставляється оцінка "4".

Тестування створює великі можливості для організації навчання іноземної мови в середніх та вищих навчальних закладах ефективного і якісного контролю, який, разом з іншими складниками процесу навчання, може забезпечити успішне досягнення цілей навчання.

Література

1. Коккота В.А. Лингво-дидактическое тестирование/ В.А. Коккота. – М.: Высшая школа, 1989. – 117 с.
2. Биконя О.П. Використання текстового процесора у навчанні ділової англійської мови / О.П.Биконя // Іноземні мови. – 2007. – № 1 – С. 33–38.
3. Дюканова Н.М. Проблеми застосування тестів під час вивчення іноземної мови / Н.М.Дюканова // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип. 46. – С. 26–31.
4. Маслыко Е. А. Настольная книга преподавателя иностранного языка: Справ. пособие/ Е.А.Маслыко, П.К. Бабинская, А.Ф. Будько и др. – М.: Высш. шк., 1992. – 445с.

УДК 811.112.2(09)(494)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ШВЕЙЦАРІЇ

Болотна К.М., студентка IV курсу факультету іноземних мов
Науковий керівник: ст. викл. **Колесникова Н.О.**, кафедра німецької мови

Дана стаття з германістики виконана в рамках історії німецької мови і стосується дослідження лексико-семантичних особливостей швейцарського варіанту німецької мови. Як відомо, німецька мова вважається поліцентричною, національно-негомогенною, так як вона являється не тільки державною мовою кількох країн: Німеччини, Австрії, Швейцарії, Люксембургу, Ліхтенштейну, а також є мовою національних меншин деяких країн центральної та східної Європи, центральної Азії, й південної Африки.

Оскільки німецькою мовою користуються різні нації, то більшість германістів розрізняє три національні варіанти німецької мови: німецька літературна мова Федеративної Республіки Німеччини/Binnendeutsch/ Bundesdeutsch, австрійський варіант німецької літературної

мови/Österreichisches Deutsch та швейцарський варіант німецької літературної мови у німецькомовній частині Швейцарії/Schweizer Hochdeutsch. Для кожного з цих варіантів характерний ряд специфічних мовних форм, спричинених історичними та соціокультурними передумовами. Характеризуючи специфічні мовні форми Binnendeutsch вживають термін тевтонізму/Teutonismen, специфічні форми австрійського варіанту німецької літературної мови називають австріацізмами/Austriazismen, а гельветизми/Helvetismen – це позначення специфічно швейцарських варіантів, які не вживаються на інших німецькомовних територіях і сприймаються як типово швейцарські. Відмінності варіантів німецької мови проявляються у всіх мовних сферах: лексичному складі мови, вимові, граматичній будові та у словотворі. [1; 2; 7, 157; 9, 261; 11, 23-24]

У даній статті детальніше розглядається швейцарський варіант німецької мови. Долучаючись до думки більшості германістів стверджуємо, що мова – це соціальний феномен, вона виникає і розвивається у суспільстві, є матеріальною оболонкою мислення і засобом спілкування між людьми. На розвиток мови впливають як позамовні/екстралінгвістичні фактори, тобто різні сфери суспільного життя, історичний розвиток країни та її народу, так і внутрішньомовні/інтралінгвістичні фактори. Саме тому досліджувати мовну ситуацію у Швейцарії слід у нерозривному зв'язку з історією цієї країни. [4, 12; 11, 12]

Швейцарська конфедерація – це демократична держава центральної Європи, котра не має виходу до моря, та через яку простягається гірський масив Альп. Вона межує з Федеративною Республікою Німеччиною, Австрією, Ліхтенштейном, Італією та Францією. [12]

На думку істориків, сучасна багатомовність у Швейцарії була зумовлена історичними обставинами. Досить рано частини сучасної Швейцарії були заселені кельтами, які і дали пізніше назву "Конфедерація Гельвеція"/Confoederatio Helvetica. У першому столітті нашої ери територія була захоплена римлянами, а в п'ятому – заселена бургундами на заході, та алеманами на сході. Одні швидко злилися з романським населенням (Romanische Schweiz), інші зберегли свою мову (Deutsche Schweiz). З 536 року Швейцарія була приєднана до Франції, а розпавшись відійшла до Королівства Бургундії у 888 році, і нарешті до Римської Імперії у 1032. Всередині 13-го століття Габсбурги отримали контроль над центральною та східною частинами Швейцарії, проти чого протистояли баварці, вимолюючи у імператора відпускну грамоту, але всі надії зникли, коли до влади прийшов Рудольф Габсбурзький у 1273. Розглядаючи історію цієї країни, слід брати до уваги її територію, адже Швейцарія, яку ми знаємо тепер виникла лише у 1848 році. Три найдревніші кантони: Швіц, Урі та Унтервальден у 1291 році заснували конфедерацію. У результаті Віньського конгресу в 1815 році утворилося вже 22 кантони. З утворенням федерації у 1848 році остаточно обмежується суверенітет кантонів: усі митні кантональні збори та валюти зникають. Разом з індустріалізацією та економічним зростанням суспільне життя стає більш комплексним, що зумовило подальшу централізацію у країні. [2, 53-54; 13]

Швейцарія – одна з небагатьох багатомовних країн Європи, у якій одразу кілька мов мають статус державної. У 1848 році відповідно конституції ці мови : німецька, французька та італійська мали статус національної, таким чином відображаючи національний склад населення країни. А в 1938 році дане конституційне положення було доповнене четвертою мовою – ретороманською, якою користуються близько 50 000 жителів Швейцарії. [3, 134; 8, 126]

Verbreitung der vier Landessprachen in der Schweiz (2000)

За даними перепису населення у 1998 році встановлено, що на території Швейцарії проживає 65% німців, 18% французів, 10% італійців та 7% інших національностей. Як ми бачимо, німці переважають кількісно, але усі чотири мови є паритетними у даній державі. За територіальною поширеністю чотирьох державних мов Швейцарії спостерігається таке явище: до якої країни більш наближена частина держави, мову тієї країни використовують швейцарці у своєму повсякденному вжитку. Німецькою мовою розмовляє 75% населення у центральній та східній частинах країни. На заході користуються французькою мовою для повсякденного вжитку, а на півдні та південному-сході країни спілкуються переважно французькою та ретороманською мовами. [2, 37; 3, 134; 14]

Рис.1 Поширення чотирьох державних мов у Швейцарії

Майже в усіх теоретичних працях мовознавці стверджують, що німецька мова в Швейцарії представляється у двох формах: літературна мова (Schweizer Hochdeutsch або Schriftdeutsch) та діалект (Schweizerdeutsch, Schwyzerdütsch, Schwyzertütsch), що є загальною назвою багатьох регіональних алеманських діалектів: Niederalemannisch, Hochalemannisch, HÖchstalemannisch у німецькомовній частині Швейцарії. [3, 136; 5, 145; 6, 17; 12; 14] На сьогодні діалект є загальноприйнятою формою спілкування майже в усіх сферах життя людини, хоча він відрізняється від літературної мови. Schweizerdeutsch не є уніфікованою самостійною мовою, але нею розмовляють і у місті, і на селі. Літературна мова існує переважно у письмовому вигляді, тому і називають її писемною мовою/Schriftdeutsch. Як бачимо, спостерігається цікаве явище: розмовляють у Швейцарії діалектом, а пишуть літературною мовою. Яким варіантом мови користуватися залежить від ситуації, чим більше вона офіційна, тим більше шансів що розмовлятимуть літературною мовою. За словами О.І. Москальської, літературна німецька мова у Швейцарії це мова художньої літератури, науки та преси. В усному мовленні літературна мова обмежується у спілкуванні з іноземцями та публічних виступах. [3, 140; 6, 17; 11, 25] А.І. Домашнев вказує, що для швейцарців неприродно розмовляти літературною мовою у повсякденному житті, вони почувуються так, неначе вони одягнули маску і сприймаються іронічно іншими. [3, 141]

Діалект у Швейцарії має великий престиж і виконує багато важливих функцій: як і літературна мова/Schweizer Hochdeutsch, він є мовою художньої літератури, приватних радіо та телепередач, публічних виступів та судових засідань, приватного та ділового листування, є допоміжною мовою у школах та університетах і навіть під час вчених дискусій. [5, 145-146; 9, 259-260; 11, 26; 14]

Як відомо, гельветизмами позначають будь-яку мовну особливість, що є типовою лише для швейцарського варіанту німецької мови і не вживається в інших німецькомовних осередках. Це позначення вживається не для окремих слів, а й для фонетичних, граматичних та орфографічних особливостей. [10, 254]

Гельветизмами вважаються [3, 153-159]:

- а) одиниці діалектного походження

Таблиця 1

<i>Helvetismus</i>	<i>Bedeutung</i>	<i>Übersetzung</i>
der Sbrinz	Hartkäse	твердий сир
der Schübling	geräucherte Wurst	копчена ковбаса
die Stitze	Gefäß	посуд
die Zwehle	Tisch-, Handtuch	скатертину, рушник

- б) слова характерні лише для офіційного ділового мовлення

Таблиця 2

<i>Helvetismus</i>	<i>Bedeutung</i>	<i>Übersetzung</i>
der Eidgenosse	Schweizerbürger	громадянин Швейцарії
die Vergantung	Zwangsversteigerung	насильницький розпродаж з торгів
das Handmehr	durch Handheben festgestellte Mehrheit	більшість поданих голосів

Таблиця 3

- в) запозичені слова з інших мов, переважно італійські та французькі

<i>Helvetismus</i>	<i>Bedeutung</i>	<i>Übersetzung</i>
der Jupe	Frauenrock	спідниця
die Linge	Wäsche	білизна
das Bébé	Puppe, kleines Kind	лялька, дитина

Таблиця 4

г) полісемія багатьох слів

<i>Helvetismus</i>	<i>Bedeutung</i>	<i>Übersetzung</i>
der Schmutz	1. Müll
2. Schmutz
3. Fett	1. сміття
2. бруд
3. жир
die Maturität	1. die Reife
2. Hochschulreife
3. Reifeprüfung	1. зрілість
2. атестат зрілості
3. випускний екзамен
das Genie	1. militär
2. Ingenierwesen	1. військовий
2. воєнна інженерія

Крім того, у мові швейцарців спостерігаються специфічні фразеологічні форми, які також тісно пов'язані з матеріальною, соціальною та культурною історією своєї країни. Великий педагог Песталоцці, який народився і жив у Швейцарії, був знаменитим своєю безкорисною любов'ю до просвіти людей та став приводом до утворення фразеологізму „Ich bin kein Pestalozzi! ". Наше знання Песталоцці як великого просвітителя і педагога змусило б нас подумати в першу чергу, що цей фразеологізм означає: "Я ж не Песталоцці, щоб знати (вміти) це!" Однак земляки вченого стверджують, знаючи наскільки безкорисним була справа просвітительства, що потребувала вкладення власних коштів педагога. що цей вираз має інше значення : "Ich muss vorerst auf meinen eigenen Vorteil bedacht sein", що перекладається як "Я маю думати перед усім про свою власну вигоду". [3, 159]

Близькими до лексико-семантичних особливостей є і деякі граматичні, які стосуються розбіжностей роду іменників швейцарського варіанту німецької мови у порівнянні національним варіантом німецької мови у ФРН.

Таблиця 5

<i>Schweizer Hochdeutsch</i>	<i>Binnendeutsch</i>
der Liter	der/das Liter
das/die Foto	das Foto
der/das Taxi	das Taxi
der/das Kino	das Kino

Щоб підтвердити чи спростувати систематизований теоретичний матеріал, джерелом практичного лінгвістичного дослідження ми обрали роман відомого швейцарського письменника Фрідріха Глаузера "Вахмістр Штудер"/Friedrich Glauser „Wachtmeister Studer". Аналізуючи текст роману, ми отримали можливість спостерігати особливості німецької мови в Швейцарії. Прочитавши та проаналізувавши текст твору, ми виписали 143 приклади, пізніше систематично їх класифікували у три групи лексики. Перша група слів та словосполучень складає 60 одиниць, які віддзеркалюють особливості швейцарського варіанту німецької літературної мови/Schweizer Hochdeutschen.

Таблиця 6

<i>Wort</i>	<i>Bedeutung</i>	<i>Übersetzung</i>
der Krauterer	der Pfuscher, schlechter Arbeiter	поганий робітник
die Beiz	die Kneipe	трактир
das Töff	das Motorrad	мотоцикл
das Welsche	das Französische	французька мова
Gäbig, he?	Gut, nicht wahr?	Добре, чи не так?

Друга група прикладів налічує 59 прикладів швейцарськонімецьких алеманських діалектів.

Таблиця 7

<i>Wort</i>	<i>Bedeutung</i>	<i>Übersetzung</i>
der Suurchabis	das Sauerkraut	квашена капуста
die Wiis	der Weise	мудрець
das Meitschi	das Mädchen	дівчина
das Usegeld	der Rest	залишок
Wa isch los?	Was ist los?	Що трапилося?

В третій групі зібрані 24 лексичні одиниці, які запозичені з інших мов : французької, латини, англійської та італійської.

Таблиця 8

<i>Wort</i>	<i>Bedeutung</i>	<i>Übersetzung</i>
suizidal	selbstgefährlich	небезпечний для себе
voilà tout	das ist alles	це все
par exemple	zum Beispiel	наприклад
Bonjour Madame!	Guten Tag, Madame!	Добрий день, мадам!
Ma sicuro!	Aber natürlich!	Ну звичайно!

Матеріал нашого практичного лінгвістичного дослідження дозволив детальніше ознайомитися з одним із національних варіантів сучасної німецької мови, що розширює лінгвістичний кругозір та поглиблює знання німецької мови, оскільки навчальний процес на факультеті зосереджується в основному на вивченні національного варіанту німецької мови у Федеративній Республіці Німеччині. Проведене нами дослідження може бути використаним як для поглиблення теоретичних знань з курсу лексикології та історії німецької мови так і сприяти практичному оволодінню німецькою мовою.

Література

1. Введение в германскую филологию/ Арсеньева М.Г. и др. – М. : Высш. шк., 1980.– 319с.
2. Ю.Горбач. Швейцарія: Країна і люди, –К. : Шкільний світ, 2007. – 128с.
3. А.И.Домашнев. Современный немецкий язык в его национальных вариантах. Ленинград: Наука, 1983.– 230с.
4. В.М.Жирмунский. История немецкого языка. Издание 5, пересмотренное и исправленное. Москва, "Высшая школа", 1965г. 408с.
5. Ю.О.Жлуктенко, Т.А. Яворська. Вступ до германського мовознавства. Видання 3, доповнене. К. : Вища школа, 1986.– 232с.
6. Национальные варианты немецкого языка: Методическое указание по спецкурсу / Сос. С.И. Дубинин. – Самара: Из-во "Универс групп" 2005.– 23с.
7. Ulrich Ammon *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 63. Jahrg., H. 2 (1996).– S. 157-175
8. W.N. Bublyk. Geschichte der deutschen Sprache. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
9. Deutsches Aussprachewörterbuch. – Berlin/ New York: Walter de Gruyter.– 1076S.
10. Metzler Lexikon Sprache/ hrsg. von Helmut Glück Stuttgart, Weimar: Metzler.– 2005.– 782S.
11. O.I. Moskalskaja. Deutsche Sprachgeschichte.– М. : Высш. шк., 1985.– 280 с.
12. <http://de.wikipedia.org/wiki/Schweiz#Geschichte>
13. <http://www.derweg.org/laender/schweiz/schweigesch.html>
14. http://de.wikipedia.org/wiki/Schweizer_Hochdeutsch

УДК 371.32: 811.111

РОЛЬ НАОЧНОСТІ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Бурдика К.М., студентка IV курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Проблема наочності у навчанні іноземних мов була актуальною в усі часи. Останніми роками у зв'язку з прагненням людства до "суспільства без кордонів", прилученню до спадщини і

духовних цінностей народів світу знання іноземних мов як інструмент міжкультурної комунікації, стало престижно і затребувано. Тому помітно розширилися межі наочності і ускладнився її інвентар: від предметів і картинок, жестів та рухів до відеофільмів і комп'ютерних програм, з яких викладач моделює фрагменти об'єктивної дійсності. Загальновідомо, що ефективність навчання залежить від рівня залучення до сприйняття всіх органів чуття людини. Чим більше різноманітні почуттєві сприйняття навчального матеріалу, тим міцніше він засвоюється. Ця закономірність проявилася в принципі наочності.

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі, місця та значення наочності при вивченні англійської мови.

Проблема використання засобів наочності під час навчання іноземної мови досить гостра. Багато шкільних підручників, яких ставало рік у рік дедалі більше, перевантажені різними фотоілюстраціями, графічними зображеннями, таблицями і схемами, які часом не допомагають учням, а, навпаки, відволікають їхню увагу від суті викладеного матеріалу. Саме цією проблемою займалися досить відомі вчені та викладачі такі як І.О.Зимняя, Є.І.Пассов, А.М.Кочергин, З.І.Архангельський, Л.М.Фрідман, Б.В.Беляєв.

Принцип наочності грає особливу роль у навчанні іноземної мови. При оволодінні іноземними мовами виникає завдання – створити систему відображення об'єктивного світу у формах другої мови. У шкільних умовах процес навчання за відсутності чужомовного середовища моделюється за допомогою наочності. Використовуючи різні способи наочності: предмети, макети, картини, жести, руху, діафільми, кінофільми тощо, вчитель у навчальних цілях моделює фрагменти об'єктивної дійсності, що асоціюються учнями з відповідними іншомовними формами у процесі здійснення навчальної комунікації. Внаслідок цього форми іноземних мов стають відбитком відповідних фрагментів об'єктивного світу і носіями повної інформації, обмін якої здійснюється у спілкуванні у тій чи іншій ситуації [3].

За допомогою наочності створюються навчальні ситуації, у яких відпрацьовується усна комунікація, і в такий спосіб освоюється мовна реакція на об'єктивну дійсність в життєвих ситуаціях.

Отже, наочність у навчанні іноземної мови допомагає розкрити зміст висловлювань та моделює життєві ситуації, у яких відбувається комунікація [3].

Принцип наочності – один із найпоширеніших у сучасній практиці навчання. При поєднанні словесної роботи із застосуванням наочності розумова діяльність характеризується з'єднанням безпосереднього сприйняття й понятійним апаратом мислення [5].

Проведені дослідження підтверджують те, що наочний матеріал, незалежно від вікових особливостей, запам'ятовується набагато краще. Використання засобів наочності забезпечує легкість і швидкість відтворення в свідомості зв'язків іноземної мови.

У своїй практиці вчителі англійської мови прагнуть використовувати наочність як стимулювання процесу засвоєння матеріалу, як засіб запам'ятовування і збереження інформації, як яскравий опорний сигнал, який сприяє розвитку таких здібностей дитини, як увага, зорова та емоційна пам'ять [5].

Наочний образ виникає не сам собою, а в результаті активної пізнавальної діяльності дитини. Образи уявлення значно різняться від образів сприйняття. За змістом вони багатші образів сприйняття, але в різних дітей вони різні по виразності, яскравості, стійкості, повноті, тривалості запам'ятовування. Ступінь наочності образів уявлення може бути різною залежно від індивідуальних здібностей дитини, її знань, від рівня її уваги, і навіть від рівня наочності вихідних образів сприйняття. Мислення переробляє ці уявлення, виділяє суттєві властивості і між різними об'єктами і тим самим допомагає створювати більш узагальнені, ще глибші за змістом психічні образи [3].

У процесі навчання мови наочність можна використовувати під час викладу нового матеріалу, перевірки засвоєння навчального матеріалу, у оформленні навчальних посібників, книжок, карт, схем, таблиць тощо.

Засоби наочності допомагають створенню образів, уявлень, мисленню і перетворюють ці подання у поняття. Ілюстрації сприяють розвитку уваги, спостережливості, естетичного смаку, культури мислення, пам'яті і підвищують інтерес до вивчення іноземних мов [4].

Розрізняють слухову і зорову наочність. Забезпечення учнів у процесі навчання слуховою наочністю необхідно для формування мовленнєвих механізмів, оскільки мовлення – це передусім звукова матерія, яка фіксується певним письмовим кодом. Слухова наочність у процесі оволодіння іноземною мовою невід'ємно пов'язана із зоровою. Зорова наочність може виступати як у формі тексту, так і у формі малюнків, фотографій, схем, карт тощо. Деякі засоби, наприклад, кінофільм, відеофільм, театральна вистава об'єднують слухову і зорову наочність [1, 48].

Учені класифікують наочність за формою на лінгвістичну (мовну) та екстралінгвістичну (предметну, зображувальну). Специфіка принципу наочності на уроках іноземної мови полягає у домінуванні слухової наочності, а не зорової, що зумовлено звуковою матерією мовлення [2, 68].

На уроках іноземної мови наочність виконує декілька функцій: семантизації, пояснення навчального матеріалу; закріплення навчального матеріалу; введення в тему, ситуацію спілкування; зразка іншомовного мовлення [2, 67].

Під час ознайомлення з новим матеріалом наочність є засобом демонстрації форми, змісту та функцій слова чи мовного зразка (як вони звучать, пишуться, сполучаються з іншими словами, з яких елементів складається їх граматична форма, у яких ситуаціях їх використання є природним).

При поясненні матеріалу можна розміщувати на дошці картки з новими словами, а поруч відповідні картинки. Учні читають слова за картинкою здогадуються про їхнє значення. Користуючись картинками, ми змушуємо учнів працювати, і активізуємо їхню моторну пам'ять [2, 67].

Також бажано дотримуватися принципу наочності і на початковому етапі уроку (під час фонетичної зарядки). Наприклад, під час роботи з віршами учні мають можливість наочно уявити, про що йдеться. Для ігор використовують аркуші із зображенням маленьких картинок, в яких кожне нове слово починається з останньої літери попереднього слова. Можна роздати картинки, під якими написані слова, а завдання учнів – скласти якнайбільше речень із цими словами [4].

Оскільки учні вивчають мову в штучних умовах, поза природним мовним оточенням, необхідно висвітлити для них її вживання носіями мови. Слід демонструвати багато ситуативних контекстів, пропонувати фонозаписи, тексти для читання. Отже, наочність є засобом демонстрації мовлення [4].

Під час формування мовних навичок потрібно ввести учнів у такі ситуації, які б спонукали їх вживати у своєму мовленні мовні одиниці, що вивчаються. За таких умов наочність потрібна як засіб організації тренувальних вправ, для чого послуговуються предметними й зображувальними ситуаціями. Водночас композиційні або сюжетні картини, діафільми, кінофрагменти створюють змістову опору для висловлювань, допомагаючи урізноманітнити ситуації для спілкування [5].

Наочність потрібна також як опора під час програмування мовлення або його сприймання, оскільки спочатку увага учнів розподілена між змістом мовлення і його мовною формою, яка вимагає значних зусиль. За цих обставин наочність сприяє розвантаженню оперативної пам'яті, в якій також повинні утримуватись операції із мовними знаками. З часом їх можна поступово усувати, коли мовні навички зміцнюються.

Таким чином, реалізація принципу наочності у процесі навчання іноземної мови забезпечує успішне оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю в говорінні, аудіюванні, читанні, письмі, оскільки слухова і зорова наочність виконує функцію зразка іншомовного мовлення і служить стимулом до мовленнєвої діяльності учнів.

Література

1. Ніколаєва С.Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
2. Панова Л.С., Андрійко І.Ф. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах. – К.: Академія, 2010. – 327 с.
3. bukvar.su/.../30006-Znachenie-naglyadnost
4. confesp.fl.kpi.ua/node/1055
5. studentam.net.ua/content/view/9482/

УДК371.32:811.111'373

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІЙНОГО СЛОВНИКА УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Гайдіна О.В., студентка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Проблема дослідження – шляхи формування потенційного словника в школі.

Положення про значущість і аналіз специфічних особливостей потенційного словника ми знаходимо у дослідженнях Б.М.Гінзбурга, І.І. Колесника, К.І.Крупника, О.Б.Тарнопольського, Р.Ю.Мартінової, Р.К. Мін'яяр-Белоручева, Н.Г.Мокреєвої, Е.Т.Рижкової, О.Н.Шапкіної, С.К. Фолломкіної. В ХХ ст. проблемою розробки методики навчання потенційного словника займалися такі педагоги-практики, як Т.М. Ковбасюк, Б.Я.Гнусіна та С.Є.Победінська.

Актуальність проблеми зумовлена зростанням бажання сучасної молоді користуватися іноземною мовою як засобом спілкування та відповідними пошуками лінгводидактики нових теоретично обґрунтованих і практично розроблених шляхів і форм удосконалення якості іншомовних мовленнєвих умінь студентів. Одним із засобів удосконалення іншомовних мовленнєвих

можливостей особистості ми вбачаємо у формуванні іншомовного потенційного словника, який за певних умов навчання може трансформуватися в активний словник студентів і, таким чином, значно розширити їхні можливості читання автентичної професійної літератури, говоріння з носіями мови і писемного ділового спілкування. Тому проблема формування іншомовного потенційного словника сьогодні має досить вагоме значення в процесі викладання іноземних мов.

Більшість із названих науковців вважають, що потенційна лексика – це така лексика, яку можливо зрозуміти самостійно і ввести не тільки у пасивний, але й за необхідності і в активний словник студента, якщо на певному етапі вивчення вона буде необхідною для активного професійно орієнтованого мовлення. Втім, різноплановість визначення поняття "потенційний словник" і визнання значущості його застосування призводить до недостатньої ефективності в розширенні мовного аспекту іншомовного мовлення учнів.

Мета статті полягає в уточненні обсягу і структури поняття "іншомовний потенційний словник" на основі аналізу його наукових трактувань, а також систематизації лексичних одиниць, які складають потенційний словник, за засобами їхнього словотворення та семантизації.

Тлумачення поняття "потенційний словник" у методичній літературі є неоднозначним. Так, Б.М. Гінзбург до потенційного словника відносить лексику, яку можна самостійно зрозуміти при читанні, не користуючись словником, на основі певних прийомів семантизації [7; 12]. Обмеженість цього визначення, на наш погляд, полягає в тому, що воно не припускає введення в потенційний словник будь-якого необхідного для наступної комунікації слова, семантизація якого можлива і за допомогою перекладу. Більш детальне трактування досліджуваного поняття знаходимо у визначенні М.Л. Безденежних, яка вважає, що потенційна лексика – це слова, не зафіксовані в попередньому мовному досвіді школяра; вони є доступними для семантизації у процесі рецептивної мовленнєвої діяльності на основі реального іншомовного словникового запасу та спеціально розвинених умінь [1; 23]. Нам здається, що звужувати рамки потенційного словника лише вмінням самостійно семантизувати нові слова не є доцільним, тому що людині під час мовлення може знадобитися будь-яке слово для вираження своїх думок або слово, яке використовується в тексті, і без якого зрозуміти зміст тексту досить складно. Цю думку щодо визначення потенційного словника поділяють Н.Г.Мокреєва, Е.Т.Рижкова, І.І.Колеснік, О.Н. Шапкіна, які вважають, що лексичні одиниці, необхідність яких є передумовою їх семантичної виводимості, у методиці складають потенційний словник.

З погляду психології, виводимість – властивість слова, що забезпечує можливість вірного розкриття його значення на основі знання його компонентів або на основі контексту. Разом із тим, у методиці існує й інше розуміння виводимості як засобу семантизації проблемного слова на основі знання словотвірних факторів (основ, афіксів, моделей словотворення) і наявності регулярних міжмовних відповідників. Із урахуванням головних особливостей словотворення і слововиводу в англійській мові, а також властивості значеннєвої виводимості можна виявити такі категорії слів з різною виводимістю значення: проста, ускладнена, складна.

1. Слова з простою (неускладненою) виводимістю значення. До цієї групи належать похідні, складні, конвертовані слова, когнати і слова, що характеризуються структурно-семантичною відповідністю. Наприклад: *execute, executive* – виконувати, виконувач, *long-term* – довгостроковий.

2. Слова з ускладненою виводимістю значення. До цієї групи входять похідні слова, для яких у рідній або першій іноземній мові студента відсутні регулярні еквіваленти, які є підґрунтям для розуміння, що ускладнює виводимість значення слів цього типу. Наприклад: *ill-natured* – злий, *heavy-handed* – незграбний. До цієї групи слів слід віднести похідні слова, еквіваленти яких у рідній та іноземній мові студента виражені словами, утвореними від різних основ. Наприклад: *allege, alleged* – заявляти, ймовірний учасник.

3. До слів зі складною виводимістю значення можна віднести: похідні, складні і конвертовані слова; фразеологізми, що не мають еквівалентів у вже вивчених мовах, значення яких неможливо вивести зі значень компонентів, з яких вони складаються; багатозначні слова; слова утворені шляхом конверсії; слова спільного кореня. Наприклад: *old-line* – консервативний, *to handicap* – встановити шанс на успіх.

О.Н.Шапкіна до потенційного словника відносить інтернаціональні, конвертовані, похідні, складні, багатозначні слова і фразеологічні одиниці [8; 19]. Однак, таке визначення досить звужено окреслює категорію складу потенційного словника. О.В.Горбачова, М.К.Колкова та С.К.Фоломкіна вважають, що потенційний словник може охоплювати усі незнайомі для учня мовні одиниці, які він може зрозуміти незалежно від чинників, що сприяють розумінню. Таким чином, поряд з інтернаціональними, конвертованими, похідними, складними, багатозначними словами й фразеологічними одиницями до потенційного словника учня належать когнати, омоніми, а також терміни й актуалізовані фразеологічні одиниці.

К.І.Крупник розглядає потенційний словник як сукупність невивчених лексичних одиниць, значення яких може бути виведено на основі факторів внутрішнього порядку при умовах нейтрального впливу факторів зовнішнього порядку, тобто у семантично нейтральному контексті. Відповідно до цієї точки зору, контекст не розглядається як одне з джерел потенційного словника. У своїх розробках з методики формування потенційного словника Р.Ю.Мартінова [2; 356] приділяє багато уваги мовній здогадці, вважаючи її домінантним компонентом при набуванні та поширенні потенційного словника студентів.

Прихильники іншої точки зору вводять до цієї категорії лексичні одиниці, семантизовані з опорою на контекст. Так, О.Б.Тарнопольський відносить до потенційного словника незнайомі для учня мовні одиниці, значення яких він може вивести або здогадатися, коли зустрічається з ними в тексті [3; 184]. Такої думки дотримується Р.К. Мін'яр-Белоручев, який обґрунтовує доцільність введення в потенційний словник різноманітних значень знайомих слів, похідні від них та інші лексичні одиниці, про значення яких можна здогадатися за тими чи іншими формальними ознаками. Це слова, які учень може сприйняти без словника при читанні та аудіюванні, хоча до цього їх не було в його мовному досвіді.

Аналіз наукових трактувань поняття "потенційний словник" дозволив уніфікувати визначення терміну й уточнити структуру даного поняття. "Потенційний словник" ґрунтується на вивченій лексиці та включає зовсім нову лексику, утворену шляхом певних мовних явищ та відповідно семантизовану. За формою ці слова можуть бути як простими – ізольованими, так і складними – стандартно та нестандартно-комбінованими. Вважаємо, що запропоноване тлумачення поняття "потенційний словник" окреслить шляхи відбору необхідної для реального мовленнєвого спілкування лексики, створить передумови для розробки раціональної методики засвоєння відібраних слів. Чітка уява щодо структурного принципу складу і меж потенційного словника збільшує можливість вдосконалення.

Робота над пасивним лексичним запасом зосереджується переважно у старших класах і зорієнтована на збільшення питомої ваги читання. Засвоєння лексики тут іде двома шляхами:

³⁵₁₇через її опрацювання перед проведенням читання із повним розумінням змісту;

³⁵₁₇у процесі мимовільного запам'ятовування під час ознайомлюючого та домашнього читання.

Цілеспрямоване засвоєння лексичного запасу включає такі етапи:

1. Хорове повторення слів і словосполучень здебільшого у формі фонетичної зарядки на початку уроку.

2. Хорове читання нових слів і словосполучень з попутним поясненням їх значень.

3. Домашнє завдання: користуючись словником, перекласти слова і словосполучення. Виписати їх і запам'ятати значення.

4. Письмові вправи (у класі чи вдома) на закріплення слів і словосполучень.

5. Включення лексики у процес читання. При засвоєнні мовного матеріалу можливе застосування навчальних задач. Їх можна пропонувати і з метою розширення словникового запасу учнів, особливо при засвоєнні словотворчих елементів, наприклад:

➤ Користуючись текстом, з'ясуйте, яке значення мають суфікси —able, -ful.

➤ Користуючись текстом, з'ясуйте, яке значення має префікс in-.

Оволодіння потенційним словником є необхідною складовою навчального процесу з іноземної мови в школі, без чого неможливе розуміння та засвоєння матеріалу на належному рівні. В методиці, що цікавить нас в першу чергу, до потенційного словника відносять:

1) інтернаціональні слова, подібні за звучанням і написанням та за значенням до слів рідної мови;

2) похідні та складні слова, що складаються з відомих учням компонентів;

3) конвертовані слова;

4) нові значення відомих багатозначних слів;

5) слова, про значення яких учні можуть здогадатися за контекстом.

Ця класифікація дозволяє легко віднести певні лексичні одиниці безпосередньо до потенційного словника.

Література

1. Безденежных М.Л. Формирование и расширение потенциального словарного запаса учащихся старших классов при обучении немецкому языку: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения: германские языки" / М.Л. Безденежных. – М., 1969. – 33 с.

2. Мартінова Р.Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов: [моногр.] / Р.Ю. Мартінова. – К.: Вища шк., 2004. – 454 с.

3. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти: [навч. посіб.] / О.Б. Тарнопольський. – К.: Інкос, 2006. – 248 с.
4. Ахматова О.С. Словарь лингвистических терминов/ О.С. Ахматова. – М., 1966. – 343 с.
5. Ніколаєва С.Ю. Практикум з методики тестування іншомовної лексичної компетенції / С.Ю.Ніколаєва. – К.: ІЗМН, 1996. – 312 с.
6. Побєдинська С.Є., Лук'янова Г.Л. З досвіду навчання учнів старших класів розуміння лексики радіо і газет з використанням звукової опори // Методика викладання іноземних мов. – 1992. – Вип. 20. – с. 68 – 71.
7. Гинзбург Б.М. Потенциальный словарный запас учащихся восьмилетней школы для чтения текстов и пути его формирования: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения: германские языки" / Б.М. Гинзбург. – М., 1968. – 17 с.
8. Шапкина А. Н. Расширение потенциального словарного запаса на основе многозначности для чтения текстов на французском языке: (старший этап средней школы): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения: романские языки" / А. Н. Шапкина. – К., 1980. – 22 с.

УДК 371.32:811.111

НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ЯК ВИДУ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Гринь Н.В., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

На початковому ступені освіти відбувається становлення особистості молодшого школяра, виявлення і розвиток його здібностей, формування уміння і бажання вчитися, оволодіння елементами культури мови та поведінки. Протягом усього періоду навчання реалізується принцип безперервної мовної шкільної освіти в галузі вивчення іноземних мов, що відповідає сучасним потребам особистості та суспільства.

Читання іноземною мовою як вид мовленнєвої діяльності і як опосередкована форма спілкування є, на думку багатьох дослідників, найнеобхіднішим для більшості людей. Можливість безпосереднього спілкування з носіями мови мають, як правило, порівняно не багато, можливість читати іноземною мовою – практично всі. Ось чому навчання читання виступає як цільова домінанта. Процес читання і його результат – вилучення інформації – мають величезне значення у комунікативно-суспільній діяльності людей. Ця форма письмового спілкування забезпечує передачу досвіду, накопиченого людством в різних сферах життя, розвиває інтелект, загострює почуття, тобто навчає, розвиває, виховує. При навчанні читання на початковому етапі важливо навчити школяра правильно читати, тобто навчити його озвучувати графеми, вилучати думки, тобто розуміти, оцінювати, використовувати інформацію тексту. Ці вміння залежать від того, з якою швидкістю читає дитина [3:198]. Саме високий рівень оволодіння технікою читання дозволяє досягти результату самого процесу читання – швидкого і якісного вилучення інформації. Однак, це неможливо, якщо школяр недостатньо володіє мовними засобами, не вміє або неправильно відтворює звуки. Спроба розглянути дану проблему в більш конструктивному руслі і потреба у швидкому та ефективному оволодінні читанням іноземною мовою на початковому етапі є метою цієї статті.

Навчання читання іноземною мовою, як формі опосередкованого спілкування, в молодшому шкільному віці корисно всім дітям, незалежно від їх стартових здібностей. Воно позитивно впливає на розвиток психічних функцій дитини: пам'яті, уваги, мислення, сприйняття, уяви. У молодшому шкільному віці в учнів ще не виникає психологічного бар'єру при вивченні іноземної мови. Вони значно швидше оволодівають необхідними навичками і вміннями.

Успіх навчання і ставлення учнів до предмета багато в чому залежить від того, наскільки цікаво й емоційно вчитель проводить уроки. Звичайно, в процесі навчання читання іноземною мовою учнів молодшого шкільного віку велику роль відіграє гра. Чим більше ігрових прийомів, наочності використовує вчитель, тим цікавіше проходять уроки, тим міцніше засвоюється матеріал.

Згідно з програмою з іноземних мов в галузі навчання читання перед вчителем ставляться завдання навчити школярів читати тексти, розуміти і осмислювати їх зміст [2:131]. В ідеалі читання іноземною мовою має носити самостійний характер, здійснюватися не з примусу, а супроводжуватися інтересом з боку учнів. Однак практика показує, що інтерес до цього виду мовленнєвої діяльності у школярів дуже низький. Даний вид мовленнєвої діяльності не є для

школярів засобом отримання інформації, підвищення культурного рівня або просто джерелом задоволення, а розглядається ними як суто навчальне завдання.

Щоб читання на іноземній мові сприяло розвитку пізнавального інтересу учнів, необхідно враховувати пізнавальні потреби, вікові та індивідуально-психологічні особливості дітей; включати школярів в активну творчу діяльність шляхом застосування активних методів навчання; давати їм можливість проявляти самостійність та ініціативу; вчити долати труднощі в навчальній діяльності. Відповідним чином відібрані тексти і завдання до них сприяють розвитку інтересу школярів до читання іноземною мовою, яка, у свою чергу, є важливим чинником успішного оволодіння цим видом мовленнєвої діяльності.

У процесі формування навичок читання необхідно подолати ряд труднощів. Перш за все, це труднощі, пов'язані з оволодінням технікою читання, яка передбачає засвоєння системи графічних знаків, відмінних від рідної мови, формування навички звуко-буквених і буквенно-звукових співвідношень, синтагматичного читання. Становлення рецептивного досвіду здійснюється успішніше, якщо він підкріплюється продуктивною діяльністю, тому рекомендується навчати дітей двох варіантів коду: письмового та друкованого. Необхідно ретельно працювати над технікою читання вголос, оскільки навчальні дії формуються спочатку у зовнішньому промовлянні, а потім переводяться у внутрішнє [4:34]. Важливо швидше підвести до етапу цілісного сприйняття блоків слів, інакше послідне читання буде гальмувати розуміння змісту. Цьому сприяє читання по синтагмах, що розширює "поле читання", тобто одиницю сприйняття. Оволодіння технікою читання супроводжується розумовою роботою за смисловим розпізнаванням зорових форм, значить необхідно навчати техніки читання на знайомому матеріалі з елементами новизни.

Автори методики навчання англійської мови на початковому етапі в середній школі, а також у 2-3 класах шкіл з поглибленим вивченням англійської мови вважають, що оволодіння читанням на англійській мові представляє великі труднощі для учнів, що викликаються графічними та орфографічними особливостями мови, оскільки орфографічна система використовує 26 літер, 146 графем (буквосполучень), які передають 46 фонем. З 26 пар англійських літер (великих і малих) лише чотири можна вважати схожими на відповідні літери російського алфавіту за значенням і формою. Це К, к, М, м. Літери А, а, В, в, С, с, Е, е, Н, О, о, Р, р, У, у, Х, х мають місце і в тому і в іншій мові, але читаються по-різному, отже, є найважчими. Інші букви абсолютно нові.

Г.В.Рогова та І.М.Верещагін вказують також на велику трудність читання голосних, поєднань голосних і деяких приголосних, що читаються по-різному в залежності від положення в словах. Наприклад, man-name, day-rain, this-think, pencil-cat, Geography-garden, window-down. При навчанні читання учнями повинні бути засвоєні основні правила читання, до яких слід віднести: читання голосних під наголосом у відкритому і закритому складах і перед "г"; читання поєднань голосних ee, ea, ay, ai, ou, oo, ow; приголосних c, s, k, g, ch, sh, th, ng, ck і таких поєднань, як-tion, -sion, -ous, -igh. Учнів слід навчити читати слова, які пишуться по-різному, а читаються однаково: sun-son, two-too, write-right, sea-see та ін. [5:7-9].

У той же час багато слів в англійській мові читаються не за правилами, що в цілому прирікає учнів на заучування надмірно великої кількості правил читання та виключень із них, а також на багаторазове повторення навчального матеріалу. До того ж, саме сприйняття і озвучування графічних знаків є результатом вибору та звірення їх з тими еталонами, які вже є в довготривалій пам'яті учня. Сам факт вибору, що передбачає пригадування потрібного правила і звуко-буквенної відповідності, вимагає певного, часом значного часу, що, в кінцевому результаті, уповільнює темп читання, тобто не дозволяє учневі швидко і точно встановлювати звуко-буквенні відповідності і тим самим опанувати технікою читання у досить високому темпі. Проведене дослідження ще раз виявило проблеми, з якими може зіткнутися вчитель у початковій школі в процесі навчання їх читання. Можна запропонувати ряд рекомендацій щодо навчання молодших школярів читання англійською мовою:

- навчання техніки читання повинно проходити на добре засвоєному учнями лексичному матеріалі;
- тексти для молодших школярів повинні відповідати їх віковим і емоційним особливостям;
- при роботі з іншомовними текстами слід залучати учнів у активну творчу діяльність, не обов'язково мовну;
- при відборі текстів для читання необхідно враховувати їх методичну і виховну цінність, доступність змісту і форми;
- використовувати різноманітні прийоми роботи з іншомовними текстами у процесі оволодіння читанням, враховуючи індивідуальні та психологічні особливості учнів.
- розвивати пізнавальний інтерес учнів до предмета, залучаючи їх у різні ігрові ситуації.
- сприяти становленню ситуації спілкування іноземною мовою на уроці [1:152-165].

Отже, проблема навчання читання дійсно актуальна і потребує особливої уваги. Щоб випускник початкової школи мав набір знань, навичок і вмій, необхідних для подальшого успішного оволодіння мовою, вчителю слід знати, як і чому вчити дитину на самому першому етапі навчання.

Робота з розвитку інтересу до читання іноземною мовою повинна носити цілеспрямований характер і здійснюватися як на уроці, так і поза ним. Відповідним чином відібрані тексти і завдання до них сприяють розвитку інтересу школярів до читання іноземною мовою, яка, у свою чергу, є важливим чинником успішного оволодіння цим видом мовленнєвої діяльності.

Література

1. Дидактика середньої школи. Деякі проблеми сучасної дидактики. Допомога для студентів пед.інститутів. [Під ред. М.А. Данилова, Н.М. Скатиної]. – М.: Освіта, 1975. – 304 с.
2. Солова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций: Пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е.Н. Соловова. – М.: Просвещение, 2003. – 239 с.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
4. Науменко В.О. Формування навичок читання / В.О. Науменко // Початкова школа. – 1991. – №4. – С. 34.
5. Савченко О.Я., Скрипченко Н.Ф. Читання оповідань у початковій школі / О.Я. Савченко, Н.Ф. Скрипченко // Початкова школа. – 1991. – №7. – С. 7-9.

УДК 378.016:811.111:784.6

РОЛЬ ПІСЕНЬ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Жигунова А.С., студентка IV курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

У статті розглянуто біологічні, соціальні та методичні аспекти використання пісень у процесі вивчення англійської мови. Проаналізовано англійські пісні в аспекті їх використання в діалогічному мовленні.

Поняття "вивчення мови" має надзвичайно широке значення та включає засвоєння мов без застосування систематичного навчання. Це насамперед стосується опанування рідної мови. З раннього дитинства та упродовж усього життя люди запам'ятовують нові терміни, значення, діалекти, а у багатонаціональному середовищі можуть вивчати більше ніж одну мову. Основна частина такого засвоєння відбувається без систематичного вишколу, за рахунок неформальної імітації, повторення та використання у щоденному спілкуванні.

Такий природний, некерований та неформальний спосіб навчання не варто ігнорувати. Методики ґрунтуються на дослідженнях опанування дитиною рідної мови, причому відзначається, що існує безпосередній зв'язок між сприйняттям пісень та інших римованих форм у ранньому дитинстві та подальшими успіхами у читанні та правописі.

З біологічної точки зору за сприйняття інтуїції, руху, кольору та музики відповідає правий бік головного мозку. Тому, коли слова, які потрібно вивчити, поєднані з музикою, їх запам'ятовують швидше і на довший період часу, ніж під час використання виключно вербального, математичного та логічного лівого боку головного мозку. Інтуїтивно відчуючи це, педагоги упродовж століть використовували хороше повторення текстів та пісень, бо спостерігали його ефективність на практиці. Подальші невролінгвістичні дослідження підтвердили вірогідність практичного досвіду. За сукупності мелодії та тексту на запам'ятовування працюють обидві півкулі головного мозку [3;18]. Крім того, поєднання мелодії та римованого тексту підкреслює природний ритм мови, її мелодику, що є надзвичайно важливим при її відтворенні.

З іншого боку, запам'ятовування як процес, пов'язане із емоціями, які, своєю чергою, викликані інформацією, яку ми отримуємо через відчуття. Поезія чи пісня викликає емоції та сприяє запам'ятовуванню нової інформації. Просте прослуховування звуків, мелодики мови може бути корисним видом діяльності для учня. Ще не розуміючи змісту вірша чи пісні, він дослухається до ритмічної та мелодичної основи мови. На наступній, вищій та більш свідомій стадії сприйняття пісня чи поезія дає можливість обговорювати особливості мови та аналізувати її будову.

Оскільки люди слухають музику для задоволення, вона надає можливість уникнути рутини під час уроків. Одноманітність стомлює як дітей, так і дорослих; пісня дає можливість вивчати ті самі правила та вправи, практикувати використання правил та конструкцій мови, запам'ятовувати

шаблони та зразки з гарантією довготривалого зберігання у пам'яті. Тобто співаючи, людина автоматично опановує супрасегментні засоби організації мови (наголос, ритм, інтонацію, довжину складів тощо) [1; 31].

Поезія та пісні підкреслюють ритмічну природу мови. Це особливо важливо для англійської мови, яка є синхронізованою наголосом приблизно на рівні часових проміжків, навіть у поточному розмовному варіанті. Тому спів чи читання вірша спонукає школяра до коректного використання просодій (супрасегментних засобів організації мови), а вивчивши пісню, дитина пам'ятатиме і її ритмічну структуру, граматичні конструкції і лексичний матеріал. Пісні містять також інформацію про культурні та історичні аспекти мови, що вивчається. Традиційні пісні з аутентичними текстами підтвердили свою цінність для багатьох поколінь.

Пісні – прослуховування, аналіз, виконання – це групова активність, співпраця між членами класу, що допомагає перемогти стресову ситуацію, бар'єри в спілкуванні, які не дають учням вивчати мову ефективно. Крім того, звичаї та традиції усіх народів з давніх часів зберігались та передавались за допомогою балад, пісень та вішованих творів. Пісня була звичною формою спілкування та освіти, вчителі у багатьох країнах розширили використання пісень на викладання майже усіх предметів. Відомі пісні для вивчення історичних фактів і дат, правил та формул математики, граматики та лексики англійської та інших мов.

Особливо це стосується вивчення граматики, бо ця діяльність пов'язана із структурою та правилами побудови мови.

Використання пісень під час вивчення граматики має багато переваг порівняно із традиційними методиками.

Аналіз 50 популярних англійських пісень показав, що у 49 із них тексти написані від першої особи ("I"), 88% – стосуються особи, що відображає слухача ("You"), та тільки в одній використане ім'я особи. Слухачі не знають, хто такі "Я" чи "Ви", тому кожен може використати свою уяву та ідентифікувати себе з особою у пісні чи її адресатом. Це створює мовну ситуацію, яку можна використати для створення діалогів чи рольових ігор, в яких діти виконують ролі із пісні. З іншого боку, учні можуть виконувати певні завдання лінгвістичного чи розмовного характеру, що ґрунтуються на ситуації, яка висвітлена у пісні, та на їх життєвому досвіді. Ідентифікація із особами із пісні полегшена тим, що тільки у 6 піснях із 50 вказано стать діючих осіб, та 17 із них інформують про стать адресата. Отже, особи "I" та "You", а також особа виконавця можуть використовуватись як ролі для діалогів [2; 34].

Інший корисний для використання пісень факт: в 94% пісень не вказано час виконання дії та у 80% – місце. Це дає змогу учням доповнювати інформацію з тексту, використовуючи їх досвід чи креативні здібності, та розміщувати дію пісні за бажанням. Це також дає можливість виконувати вправи на засвоєння правил утворення англійських часів шляхом перенесення дії пісні із минулого у теперішній та майбутній час [4; 47].

Отже, пісні можна використовувати як тематичний матеріал для комплексних занять, де паралельно здійснюється закріплення правил граматики, лексичний матеріал, вивчення правил написання творів чи традицій англійської культури.

Таким чином, враховуючи різноманітність завдань і варіантів, які розвивають володіння мовою та особистість, навчання мови за допомогою пісень дає можливість розвивати різноманітні навички паралельно. Воно також допомагає учням оволодівати лексичним матеріалом, правилами граматики та вимовою без зубріння та пов'язаних із ним негативних емоцій.

Література

1. Гапонова С. В. Сучасні методи викладання іноземних мов за рубіжем // Іноземні мови. – 1997. – №4. – С. 11-14.
2. Пелишенко А.С. Использование аутентичного песенного материала в обучении иностранному языку // Іноземні мови. – 1995. – №3-4.
3. Asher J., Learning Another Language Through Actions: The Complete Teachers Book, Los Gatos, Calif, 1982. – 192 p.
4. Mark Hancock Mark. Singing Grammar. Teaching grammar through songs / Cambridge University Press (1998). – 96 p.

НАВЧАЛЬНІ МОВЛЕННЄВІ СИТУАЦІЇ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У 6 КЛАСІ

Маркова Ю.Ю., студентка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Діалогічне мовлення завжди вмотивоване. Проте в умовах навчання мотив сам по собі виникає далеко не завжди. Отже, необхідно створити умови, за яких у школярів з'явилось б бажання та потреба щось сказати, передати почуття, тобто, за висловом К.Станіславського, слід поставити їх у "запропоновані обставини" [2; 23].

Однією з найважливіших психологічних особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність. Ситуативним діалогічне мовлення є тому, що часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, у якій воно здійснюється. Іншими словами, існує чітка співвіднесеність діалогічного мовлення з ситуацією, що, однак, не слід розуміти буквально. Справа в тому, як зазначає Ю.І.Пассов, що "власне зовнішніх обставин ситуації в момент мовлення може не бути, проте вони існують у свідомості комунікантів" [4; 154]. Це можуть бути якісь минулі події, відомі лише співрозмовникам, їхні переживання, життєвий досвід, спільні відомості.

Питаннями ситуативності мовлення та створенням навчальних комунікативних ситуацій займався багато вчених: Є.П.Шубін, Й.М.Берман, В.А.Бухбіндер, В.А.Скалкін, Г.А.Рубінштейн, Є.М.Розенбаум, В.О.Артемов, Ю.І.Пассов, А.Хорнбі та багато інших. Але на сьогодні питання навчальних мовленнєвих ситуацій для формування вмінь діалогічного мовлення лишається недостатньо вивченим.

Тому мета даної статті – дослідити теоретичні положення створення навчальних мовленнєвих ситуацій для формування вмінь діалогічного мовлення та подати зразки таких мовленнєвих ситуацій для учнів 6 класу.

Дослідник В.О.Артемов чітко сформулював компонентний склад комунікативної ситуації, аналізуючи комунікативні ознаки мовленнєвих учинків: "... для сценічної актуалізації мовленнєвого вчинку важливо враховувати: хто, кому, що, навіщо, за яких обставин і з яким ставленням повідомляє й наказує, пропонує тощо" [1; 235]. Спираючись на роботу, можна конкретніше визначити компоненти комунікативної ситуації:

- комуніканти та їх стосунки (суб'єкти спілкування);
- об'єкт (предмет) розмови;
- ставлення суб'єкта (суб'єктів) до предмета розмови;
- умови мовленнєвого акту.

Слід зазначити, що в процесі навчання нас цікавлять не будь-які ситуації дійсності, а лише такі, що спонукають до мовлення. Такі ситуації називають мовленнєвими, або комунікативними. Вони завжди містять у собі стимул до мовлення.

Основа мовленнєвої ситуації становить певна проблема, яку в загальному можна описати як дефіцит інформації, протиріччя в способі виконання будь-якої діяльності, і яка в свою чергу є стрижнем ситуацій, котрі називають проблемними. Проблемні ситуації – це усвідомлене суб'єктом утруднення, шляхи подолання якого потребують пошуку нових способів дій.

Навчальні комунікативні ситуації створюються на уроці за допомогою вербальних і різних невербальних аудіовізуальних засобів. Вони мають стимулювати мотивацію навчання, викликати інтерес до участі в спілкуванні, бажання найкраще виконати завдання.

Одним із шляхів створення комунікативної ситуації є рольові ігри, які сприяють реалізації міжособистісного спілкування учнів на уроці. Рольова гра орієнтує учнів на планування особистої мовленнєвої поведінки й прогнозування поведінки співрозмовника. Рольова гра передбачає елемент перевірення учня в представника певної соціальної групи, професії, тощо. Через це рольові ігри часто сприймаються учнями як реальна дійсність: учні дістають у них можливості для самовираження, яке здійснюється в рамках цих ролей. Кожен гравець виступає як частина соціального оточення інших і демонструє шаблон, у рамках якого він може спробувати свою власну чи групову поведінку. Кінцевою метою рольової гри є відпрацювання комунікативних навичок та умінь. Учасники рольової гри не тільки роблять повідомлення з певної теми, але й невимушено вступають у бесіду, намагаються підтримати її, цікавляться думкою інших, обговорюють різні точки зору, кожен прагне висловити свою думку, і таким чином розмова стає невимушеною, що є реалізацією комунікативного підходу. Адже створена умовна ситуація, у якій відбувається невимушене спілкування з обіграванням соціальних ролей, тобто моделюються реальні умови комунікації.

Гра допомагає зробити процес навчання цікавим, захоплюючим. Під час рольової гри діти виступають суб'єктами ігрового процесу, його активними творцями. У грі навіть інтелектуально-пасивна дитина спроможна виконати таке завдання, яке їй важко дається у звичайному житті, тому що тут існує певна умовність і немає такої жорстокої смуги оцінювання, яку відчуває на собі школяр з перших же днів навчання, адже це гра. Відчуття рівності, атмосфера захопленості дають можливість учням подолати скутість, зняти мовний бар'єр, утому, знизити тривожність, напруження, негативне ставлення учнів до навчальної діяльності, тощо.

Рольова гра допомагає спілкуванню, сприяє передачі накопиченого досвіду, одержанню нових знань, правильній оцінці вчинків, розвитку комунікативних навичок людини, її сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, емоцій, таких рис, як колективізм, активність, дисциплінованість, спостережливість, уважність. Крім того, що рольові ігри мають величезну методичну цінність, вони просто цікаві як учителю, так і учню. Більшість учнів оцінюють рольові ігри позитивно, вбачаючи в них велику практичну користь.

Що стосується вчителів, тут думки різко розходяться. Частина з них ставиться до рольових ігор різко негативно. На їхню думку, розучування ролей приводить до "примітивізації" мовлення учнів, збільшенню кількості помилок, збільшенню дисциплінарних проблем. Проте інші вважають, що рольова гра додає навчальному спілкуванню комунікативну спрямованість, зміцнює мотивацію вивчення іноземної мови і значно підвищує якість оволодіння іноземною мовою.

Навчання діалогічного мовлення з використанням рольової гри спрямована на засвоєння різноманітних видів діалогічних єдностей, мікродіалогів з використанням різних типів наочності, а також на формування вмінь учнів складати власні самостійні діалоги без допомоги вербальних опор.

Робота над діалогом з елементами рольової гри може бути запропонована у таких вправах:

1. А: Покажіть сімейний альбом своєму онуку чи онуці, розповідаючи їй або йому про ваших родичів на фотографіях.

В: Ви онук чи онука, ви розглядаєте сімейний альбом дідуся чи бабусі. Розкажіть йому чи їй, хто з родичів на фотографіях на кого схожий.

2. Проведіть інтерв'ю з представником певного виду професії, використовуючи репліки або ключові слова на картках.

3. Згідно з заданою роллю на картці проведіть дискусію або дебати.

4. Складіть діалог на основі даної теми та ситуації, у якому ви виражаєте свою думку або ставлення до певного предмету або об'єкту.

5. Проведіть телефонну розмову, враховуючи відстань, різницю в часі й недостатнє знання англійської мови.

Наведемо приклади навчальних мовленнєвих ситуацій для учнів 6 класу.

Ситуація 1. Тема "Покупки".

Завдання першому партнеру: You are an absent-minded customer. Now you are at the Hat Department. Choose the hat.

Завдання другому партнерові: You are a shop assistant. Your customer is very absent-minded. Help him to choose the right thing. Be polite.

Ситуація 2. Тема "Подорож".

Завдання першому партнеру: You have just arrived in London for the first time. You have come for a holiday and to learn English. London seems a little strange and you need to ask for help.

Завдання другому партнерові: You live in London. You met someone in the street, who doesn't know much about London. Be friendly and help this person.

Ситуація 3. Тема "Я і моя сім'я".

Завдання першому партнеру: You have a new class-mate. You know nothing about her/him and her/his family. Ask her/him about it and tell about you and you family.

Завдання другому партнерові: You are a new class-mate. You know nothing about your class-mate and her/his family. Ask her/him about it and tell about you and you family.

Отже, одним з головних критеріїв комунікативного підходу в навчанні діалогічного мовлення є створення мовленнєвих ситуацій, найбільш близьких до реального життя; комунікативний підхід у навчанні забезпечує самостійну та творчу роботу учнів, а також використання мови, як засобу спілкування для досягнення навчальних цілей. Одним із шляхів створення комунікативної ситуації є рольові ігри, які сприяють реалізації міжособистісного спілкування учнів на уроці.

Питання створення мовленнєвих ситуацій для формування вмінь діалогічного мовлення на уроках англійської мови потребує подальшого вивчення та впровадження його в повному обсязі у шкільну практику.

Література

1. Артемов В.О. Психологія навчання іноземним мовам. – М.: Вища школа, 2002р. – С. 226-245.
2. Вайсбурд М.Л., Ариян М.А. Ситуативна роль як методичне поняття// Іноземні мови в школі. – 2004р. – № 5. – С. 22-28.
3. Олійник Т.І. Рольова гра у навчанні англійської мови в 6-8 класах: Посібник для вчителів. – К., Освіта. – 1992. – С. 13-24.
4. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. – Липецк. Липецкий гос. пед. институт. – 1998. – С. 152-158.
5. Сумін В.М. Мовні ситуації на уроках англійської мови// Іноземні мови в школі. – 2004. – № 2. – С. 23-27.

УДК 371.32: 811.111

РОЛЬ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Овчаренко А.О., студентка IV курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Позакласна робота є невід'ємним компонентом системи народної освіти в Україні та вимагає глибокого і всебічного дослідження. Адже на уроках проводиться вивчення всього програмного матеріалу у логічній послідовності, яка забезпечує системність його викладання, застосовуються навчальні методи, демонструються різні види унаочнення, проводяться досліди, використовуються відповідні методичні прийоми. Але попри це все вони обмежені у своїх можливостях. У зв'язку з цим уроки доповнюються іншими формами навчальної роботи. А саме позакласною роботою з предмету, яка є одним із засобів підвищення інтересу школярів до вивчення іноземних мов у сучасній школі, яка повинна бути цікавою, задовольняти запити й інтереси учнів. Зміст її виходить за межі програмного матеріалу, доповнюючи і розширюючи його.

Зацікавленість цим питанням полягає у тому, що даний вид роботи не так часто використовується у наш час в школі, а якщо використовують, то проводять не ефективно. Адже потрібно пам'ятати, що дана форма організації навчання повинна проводитися на засаді добровільності і повинна зацікавити учня для проявлення власного інтересу.

Огляд сучасної методичної літератури засвідчив, що проблема організації позакласної роботи з іноземної мови була об'єктом дослідження у працях багатьох учених. Дослідниками підкреслюються різноманітні аспекти, проблеми організації та проведення позакласної роботи, такі як:

- роль позакласної роботи в підвищенні мотивації вивчення іноземної мови учнями (В.Н. Шерстнікіна);
- організація позакласної роботи на різних ступенях навчання (В.І.Шепелева, Савіна С.Н.);
- специфіка позакласної роботи та її взаємозв'язок з навчальним процесом (Л.З. Якушина);
- позакласна робота у системі виховання творчої діяльності підлітків (О.В. Єнін).

Особливого значення набуває позакласна робота на сучасному етапі розвитку сучасної школи у світлі визначення іншомовної комунікативної компетенції як мети навчання у середній школі, що зумовлює актуальність подальших досліджень щодо ефективних форм, видів позакласної роботи та методики її проведення. Важливість такої форми роботи пояснюється, з одного боку, недостатньою кількістю аудиторних годин, що відводяться на заняття з іноземної мови, а з іншого – необхідністю підтримання інтересу учнів до іноземної мови, їхнього бажання краще оволодіти мовою. Тому одним із резервів досягнення іншомовної комунікативної компетенції учнів у вивченні іноземної мови може бути позакласна робота, особливо це важливо в основній школі, де спостерігається зниження інтересу учнів до вивчення іноземної мови. Тому метою статті є аналіз сучасного стану позакласної роботи з іноземної мови у середній школі та розгляд шляхів ефективного використання позакласної роботи як резерву для формування іншомовної комунікативної компетенції в учнів, зокрема в основній школі.

Позакласна робота будується з урахуванням основних загальнодидактичних принципів:

- на кожному позаурочному занятті у нерозривній єдності реалізуються освітні й виховні завдання;
- усі відомості розглядаються і з'ясовуються відповідно до результатів сучасних досліджень, чим забезпечується принцип науковості;

- явища і факти, що аналізуються в процесі позакласної роботи, мають відповідати віковим можливостям учнів, принцип доступності тісно пов'язаний з принципом усвідомлення знань;
- позакласна робота враховує вимоги розвиваючого навчання: формуються навички спостереження й аналізу явищ і фактів, уміння самостійно працювати з літературою.

Проте одночасно позакласна робота має і свої специфічні принципи, а саме: врахування віку й ступеня підготовленості учнів до занять, взаємозв'язок позакласної роботи і класних занять, добровільність, наявність інтересу до вивчення мови, вибірковість, що виявляється у відсутності єдиної програми для позакласної роботи й дозволяє вчителю самому планувати її, виходячи з умов роботи школи, вікового складу учнів, їхньої зацікавленості, а також залежно від програмного матеріалу, що вивчається. Цей самий принцип діє й у виборі форм роботи. Принцип наукового підходу в проведенні позакласної роботи дозволяє ширше розкривати та вивчати програмні та не програмні теми.

Отже, вказані вище принципи визначають вимоги до змісту, методів та організаційних форм позакласної роботи, відповідають її цілям та завданням, також ілюструють суть педагогічної діяльності вчителя-організатора позакласної роботи з іноземної мови.

Традиційно у позакласній роботі з іноземної мови розрізняють три основні форми роботи: індивідуальну, групову та масову. В основу такого розподілу покладений критерій "кількісного охоплення учасників".

У зв'язку з цим В.І.Шепелева пропонує розрізняти форми позакласної роботи з іноземної мови за організаційно-структурною ознакою. Відповідно вона відносить групові форми до організаційно-структурних форм, а індивідуальні та масові – до не структурних [5, с. 57].

К.І.Саламатов, беручи за основу критерій "методичної спрямованості позакласного заходу", виокремлює такі групи: інформаційно-орієнтуючі, художньо-ігрові, художньо-оформлюючі, з поглибленим вивченням мови, комплексні [4, с. 19-20].

В основу класифікації Г.В.Мокроусової, Н.Е.Кузовлевої покладено критерій "групування за змістом", за яким виділяються змагальні види (конкурси, ігри...), засоби масової інформації (стіннівка, виставка, вікторина), культмасові (різні види вечорів), політико-масові (засідання клубу, фестиваль) [2, с. 27].

В.М.Карпова класифікує форми позакласної діяльності з іноземної мови залежно від характеру цієї діяльності: основні (пізнавальні, навчальні, розважальні, комплексні) та допоміжні (художньо-оформлюючі) [1, с. 18-19].

Т.М.Калениць, З.О.Кейліна виокремлюють об'єднуючі форми позакласної роботи за критерієм "об'єднання за віком та інтересами": дитячі клуби за інтересами, шкільні музеї, бібліотеки, кіностудії, кінотеатри, КВК, тиждень іноземної мови, листування.

Зазначені форми позакласних занять, без сумніву, допомагають учителям у практичній діяльності, однак така класифікація не завжди послідовна.

Різні форми регулярної позакласної роботи – це "полігон для випробувань" різних можливостей дитини, своєрідний соціально-психологічний тренінг, постійний новий досвід, розширення уявлень про себе й інших людей, прекрасна можливість творчої самореалізації особистості.

Позакласна робота базується на володінні учнями навичками та вміннями, набутими на уроках іноземних мов, тому дуже важливим є те, щоб учні найповніше використовували ці навички та вміння під час позакласного заходу.

Позакласна робота з іноземних мов повинна виховувати щирого громадянина, який з повагою ставиться до своєї країни і країни, мову якої він вивчає. Вивчення будь-якої теми програми може бути продовжено в позакласній роботі, що сприяє узагальненню вивченого матеріалу, доповненню його, демонструє учням результати оволодіння мовою та надає можливість подальшої взаємодії та вдосконаленню навичок і вмінь.

Слід обов'язково зацікавити учнів у проведенні того чи іншого заходу, а лише потім переходити до його підготовки. Вони працюють добровільно, проявляючи самостійність та ініціативу. Правильно організований позакласний захід з іноземної мови дозволяє значно розширити лексичний мінімум школярів, охопити коло проблем і питань, які виходять за межі шкільної програми. Крім того, такий захід сприяє залученню учнів до неформального вивчення іноземної мови, коли максимально враховується рівень їх знань. Позакласні заходи стимулюють дітей до поглибленого вивчення мови. Учні, які не можуть реалізувати себе на уроці, мають можливість розкрити свої здібності під час позакласного заходу в атмосфері взаємодопомоги та співробітництва [3, 56].

При плануванні та проведенні позакласних заходів з іноземної мови необхідно брати до уваги, що вони є ефективними лише в тому випадку, якщо кожен захід органічно пов'язаний з навчально-виховним процесом у школі.

Кінцевим результатом проведення заходів з іноземної мови є:

- 1) розширення та поглиблення знань, навичок та умінь в оволодінні іншомовною комунікативною діяльністю;
- 2) стимулювання зацікавленості учнів до вивчення предмету;
- 3) всебічний розвиток особистості;
- 4) розвиток естетичних смаків, підтримка мотивації до оволодіння іноземною мовою в цілому.

Позитивні результати можуть бути досягнуті тільки в тому випадку, якщо вони збігаються з бажанням школярів досягти успіху в навчанні.

Позакласна робота спрямована на виховання вільної особистості. Ця діяльність заснована на законах творчості, які передбачають залучення дітей до реальної співтворчості, інтелектуального діалогу, можливість почуватися вільною.

Позакласна діяльність природничого характеру сприяє незалежному мисленню, передбачає експериментування дітей, ігри, гнучке і гармонійне поєднання індивідуальної, групової та колективної діяльності.

Отже, позакласна робота є одним із засобів всебічного розвитку особистості дитини. Тут учень відчуває свою незалежність, можливість чогось досягти, реалізувати себе в майбутньому.

Література

1. Карпова В.Н. Формування комунікативно-навчальних умінь проведення буквених ігор на позакласному занятті з іноземної мови: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Карпова Валентина Миколаївна. – К., 1995. – 252 с.)
2. Мокроусова Г.И., Кузовлева Н.Е. Организация внеклассной работы по немецкому языку: [из опыта работы] / Г.И. Мокроусова, Н.Е. Кузовлева – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.
3. Ружин Е.М., Колесник И.Г., Злобина Н.И и др. Внеклассная работа по иностранному языку в школе: Пособие для учителей. – К.: Рад. школа, 1985. – 56 с.
4. Усатюк А.Л. Активізація навчальної діяльності на уроках іноземної мови // Іноземні мови. – 1998. – №3. – С. 8-9.
5. Шепелева В.И. Принципы организации внеклассной работы. – М.: Высшая школа, 1991. – 117с.
6. Якушина Л.З. Связь урока и внеурочной работы по иностранному языку. – М.: "Высшая школа", 1990. – 101с.

УДК 371.32: 811.111

ЛЕКСИЧНІ ІГРИ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У 7 КЛАСІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Парубець А.О., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Питання використання лексичних ігор на уроках іноземної мови залишається у наукових роботах та дослідженнях багатьох методистів, зокрема: О.В.Ільченко, О.П.Панфілова, Д.Ельконіна, М.З.Біболетова, В.Раввінської.

Мета статті – обґрунтувати значимість застосування ігрових методів навчання лексики та встановити можливість застосування лексичних ігор на уроках іноземної мови.

Наш час характеризується пошуком нових форм, методів і прийомів навчання. Сучасна школа потребує нові методи навчання, які б допомогли не тільки якісно навчити, але в першу чергу, розвинути потенціал особистості. Сучасне навчання направлене на те, щоб готувати учнів не тільки пристосовуватися, але й активно засвоювати ситуації соціальних змін. На уроці іноземної мови особливе місце займають ігрові форми занять. Вони забезпечують активну участь на уроці кожного учня, стимулюють мовне спілкування, сприяють формуванню інтересу і прагнення вивчати іноземну мову.

У грі здібності будь-якої людини, а особливо дитини проявляються повною мірою. Гра – особливо організоване заняття, що вимагає напруги емоційних та розумових сил. Гра передбачає прийняття рішень – як діяти, що сказати, як виграти? Бажання вирішити ці питання заострює розумову діяльність граючих. А якщо учні при цьому говорять іноземною мовою, гра відкриває широкі навчальні можливості. Будучи розвагою, відпочинком, гра здатна перерости в навчання, у творчість, у модель людських відносин. Використання гри як прийому навчання – дієвий інструмент управління навчальною діяльністю (діяльністю для досягнення іншомовного спілкування), такою, що активізує розумову діяльність того, хто навчається, дозволяє зробити навчальний процес цікавим та різноманітним.

Термін "дидактична гра", під яким розумілися спеціально створювані для навчання ігри, вперше ввели Ф.Фребель і М.Монтессорі. Ігри, які вони пропонували, були призначені для дітей дошкільного віку. Поступово дидактичні ігри стали проникати і в початкову школу, набуваючи форми ігрових прийомів у навчанні.

Гра на уроці сприяє виконанню важливих методичних задач:

- створення психологічної готовності учнів до мовленнєвого спілкування;
- забезпечення необхідності багаторазового повторення ними мовленнєвого матеріалу;
- тренування учнів у виборі потрібного мовленнєвого варіанту.

Ігри на уроках іноземної мови можуть бути корисними, але вони повинні враховувати ряд вимог:

³⁵₁₇бути економними в часі і направлені на вирішення конкретних задач;

³⁵₁₇не порушувати заданий ритм учнівської роботи на уроці і не допускати ситуацій, коли гра виходить з-під контролю і порушує процес уроку;

³⁵₁₇знімати напругу уроку і стимулювати активність тих, хто приймає участь у грі;

³⁵₁₇не залишати жодного учня пасивним чи байдужим.

Існує кілька груп ігор, кожна з них має власну специфіку. Деякі групи ігор використовуються під час вивчення лексики на уроці іноземної мови.

1 група – предметні ігри, як маніпуляції з іграшками і предметами.

2 група – творчі ігри, сюжетно-рольові ігри. Застосовуються на уроках іноземної мови. Дані ігри поділяються на рольові і симуляції (уявні ситуації). Перші вважають нижчим, а другі – вищим рівнем цього виду навчальної діяльності. У рольовій грі кожній ролі дається завдання, яке необхідно вирішити, що нагадує досвід з власного життя. Ситуація може бути і не зовсім реальною, проте передається не рольове, а власне ставлення до проблеми. Цей вид ігрової діяльності особливо ефективний на просунутій стадії навчання іноземної мови, оскільки припускає спонтанні висловлювання в рамках уявної ситуації.

3 група – інтелектуальні ігри. Активізують пізнавальну діяльність школяра, мають проблемний характер вирішення завдань. Можуть застосовуватися на уроках іноземної мови.

4 група – технічні, конструкторські ігри.

5 група – дидактичні ігри. Ігри з готовими правилами, які служать для вирішення навчальних завдань. У цю групу входить власне лінгвістичні ігри, в які грають на уроках іноземної мови. За кількістю учасників вони поділяються на індивідуальні, парні та групові. При цьому до індивідуальних відносять кросворди, анаграми, а до парних і групових – ігри типу бінго, суміщення аналогічних зображень та їх знаходження за допомогою питань, заповнення плану квартири, диктант "в картинках".

На уроці іноземної мови можна використовувати ігрові елементи ("warming-up activity" через створення проблемних ситуацій, робота з ігровими вправами для повторення лексики з теми та інші). Весь урок може бути представлений у вигляді гри (проведення рольової, інтелектуальної гри з теми, проведення гри на матеріалі з країнознавства та інші). Більшість авторів вважають за доцільне проводити гру на заключному етапі роботи з лексикою з даної теми, оскільки гра дає можливість використовувати новий матеріал у ситуації спілкування. Але існує велика кількість ігор, застосування яких на уроці зробить процес засвоєння нової лексики захоплюючим заняттям. Ігри можна використовувати на будь-якому з етапів роботи над лексикою іноземної мови.

Серед принципів навчання іноземної мови особливе місце займає саме принцип наочності, який важливий при навчанні гри. Наочність, на думку Рогової, сприяє сприйманню образу разом з його предметним значенням "посилає асоціативну базу засвоєння".

І.О.Зимняя виділяє такі направлення щодо використання наочності при вивченні іноземної мови:

³⁵₁₇створення мовленнєвого прикладу;

³⁵₁₇створення опори.

Слід відмітити, що під час навчання іноземної лексики з використанням ігрового навчання застосування наочності доречно на всіх етапах навчання. При цьому першочергове значення тут має зорова наочність, яка на відміну від слухової ті моторної застосовується в основному для обмеження кола явищ, що стосуються обговорення, і створення зорової опори в побудованні логічної послідовності говоріння.

Мета лексичних ігор:

- формувати навички монологічного та діалогічного мовлення;
- ознайомити учнів з новими словами;
- тренувати учнів у застосуванні лексики у ситуаціях, що наближені до природного спілкування;

- активізувати розумову діяльність учнів;
- розвивати мовленнєву реакцію учнів.

Наведемо приклади ігрових методик для роботи на етапі введення нової лексики іноземної мови:

1) Гра-кросворд на тему "Гроші". Опис: гра у вигляді поля з сітки 14 на 14 клітин, в кожній з яких написана буква алфавіту. Серед літер зашифровані слова з даної теми. Перед початком гри учні разом з учителем читають і перекладають слова з активного словника. Завдання учнів – самостійно відшукати серед літер дані слова, спираючись на список внизу сторінки. Мета: ознайомлення учнів з лексикою з теми "Гроші", запам'ятовування графічного образу слова. Учні грають індивідуально або в парах (в даному випадку в гру привноситься азарт) .

2) Гра – розрядка (warming-up activity). Опис: викладач встає на вільне місце і каже: "I like yoghurt but I don't like cheese". При цьому він показує рукою праворуч, кажучи like і на ліво, кажучи don't like. Задача учнів – приєднатися до вчителя праворуч і ліворуч, запропонувавши свій варіант. Наприклад: I don't like cottage cheese either, but I like margarine. Дана гра підходить до будь-якої теми. Мета: запровадження нової лексики, обговорювання нових слів у типових ситуаціях, емоційна і фізична розрядка.

Наведемо приклади ігрових методик для роботи на етапі вироблення навички використання лексики під контролем викладача:

1) Гра "Хрестики – нулики". Опис: викладач малює сітку як для гри в хрестики-нулики і заповнює її лексичним матеріалом, який хоче обговорити. Завдання учнів – вибрати клітку і пояснити поняття (слово). Якщо гравці все зробили правильно, вони отримують право поставити хрестик (нулик) і продовжують гру. Учні грають в командах або в парах. Мета: використання нової лексики в мовленні під контролем викладача.

2) Гра "Групи". Опис: гра проводиться стоячи, в русі. Під керівництвом викладача клас ділиться на дві групи за різними ознаками. Завдання учнів – сказати про переваги перебування в даній групі.

Мета: міні-монологічне висловлювання з активною лексикою під контролем викладача.

Наведемо приклади ігрових методик для самостійного використання учнями лексики в ситуації спілкування:

1) Гра по темі "Здорове харчування". Завдання учнів пройти ігрове поле, виконуючи завдання. Кинувши кубик, учасники говорять без зупинки протягом 30 секунд. Мета: вдосконалення лексичних мовних навичок у ситуаціях усного спілкування.

2) Гра-проект "Рецепт страви". Опис: учні діляться на групи . Кожна група створює свій "рецепт" і робить його презентацію. "Незалежні експерти по здоровому харчуванню" оцінюють "рецепти" і висловлюють свою думку. На презентацію відводиться 7 хвилин. Завдання учнів – підготувати свою думку. Мета: монологічне висловлення з активною лексикою, непідготовлене спілкування.

3) Учитель та учні. Під час усного введення курсу учні знайомляться з великою кількістю лексичних одиниць. І велику допомогу в засвоєнні даних слів надає саме гра в "Учителя та учнів". Учень у ролі учителя дає питання іншому учневі, показуючи картинку із зображенням певного предмету, на який він відповідає. Потім гравці міняються місцями. Потрібно ураховувати те, що добре підготовлені учні мають працювати у парі з менше підготовленими учнями.

Сподіваємося, що описані нами ігрові технології, матимуть успіх на уроках з англійської мови у 7 класі загальноосвітніх шкіл.

Література

1. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез – М.: Издательский центр " Академия", 2006. – С. 336.
2. Жукова, И.В. Дидактические игры на уроках английского языка / И.В. Жукова // Первое сентября. Английский язык, 2006. – № 7. – С. 40.
3. Соловова, Е.В. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций / Е.В.Соловова – М.: Просвещение, 2002. – С. 239.
4. Степанова, Е.Л. Игра как средство развития интереса к изучаемому языку / Е.Л. Степанова // ИЯШ. – 2004. – № 2. – С. 66 – 68.
5. Стронин М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка. – М.: Просвещение, 1984. – С. 112.

ТРУДНОЩІ НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНОЗЕМНОЇ МОВ

Проценко Н.С., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Досліджуючи аудіювання та проблематику його навчання, сучасні мовознавці демонструють значні здобутки. Це зумовлено використанням різних підходів, методів та прийомів його вивчення в іноземній мові та українській мові. Однак навчання аудіювання залишається одним із недостатньо висвітлених питань і дедалі більше привертає увагу дослідників. У тому й полягає науковий інтерес та актуальність дослідження.

Сучасні мовознавці розглядають аудіювання як один із засобів розвитку іншомовної комунікативної компетенції, який має свої труднощі і вправи. С.Ю. Ніколаєва у своїй праці описує різноманітні методи та прийоми, які використовуються у навчанні іноземної мови. І.П. Лисовець досліджує проблему навчання аудіювання і усного мовлення. Н.Н. Пруссаков розкриває проблематику труднощів при навчанні аудіювання тексту, що звучить іноземною мовою. Багато праць присвячує аудіюванню С.В. Гапанова, в яких подає особливості текстів та аудіотекстів для навчання аудіювання, а також звертає увагу на розвиток особистості в процесі навчання. І.А. Круківська розглядає вплив пісень та їх використання під час навчання аудіювання. Серед численних наукових праць особливо вирізняються ті, в яких зроблено спроби уточнити методику дослідження процесу навчання аудіювання або застосувати нову, ще не апробовану. Питання ж успішності навчання аудіювання в сучасній науці остаточно не розв'язане.

Щодо вітчизняної методики, то перші спроби перенести зарубіжну методику навчального аудіювання у рідну знаходимо у В.Г. Андросика, який дослідив психологічні особливості розуміння наукового тексту учнями; М.С. Антонюка (дав порівняльну характеристику розуміння учнями мовленнєвої інформації залежно від способу її сприймання); І.П. Гудзик, яка розробила аудіативні вправи і завдання переважно для початкових класів; обґрунтувала необхідність навчання школярів аудіювання на уроках рідної мови; Г.М. Іваницької (розробила модель навчальної діяльності учня під час сприймання усного мовлення); Б.І. Ходос, котра займалася методами створення системи прийомів розуміння учнями 4-5 класів текстів з предметів гуманітарного циклу.

Мета нашого дослідження: висвітлити питання, пов'язані з аудіюванням і труднощами, які виникають в процесі навчання аудіювання на уроках іноземної та рідної мов.

Аудіювання – це один із чотирьох видів мовленнєвої діяльності. Це здатність ідентифікувати та розуміти усні висловлювання. Сьогодні кожен із чотирьох видів мовленнєвої діяльності не розглядається ізольовано, тобто всі аспекти мовлення дуже тісно взаємопов'язані й спрямовані на оволодіння іноземною мовою як засобом комунікації. Особлива увага сьогодні приділяється комунікативному підходу щодо навчання аудіювання.

Необхідність слухати вже містить комунікативне завдання, яке має вирішити учень, студент на завершальному етапі аудіювання. Наприклад, інформація сприймається для того, щоб на неї відреагувати, висловити власну думку, взяти до уваги. Саме з цього й випливає одна з основних вимог до комунікативного навчання аудіювання: стимулювати в слухачів інтерес до змісту повідомлення, що сприятиме створенню необхідної комунікативної готовності до сприйняття інформації, в результаті чого з'являється антиципація – ймовірне прогнозування перебігу та змісту повідомлення. Антиципація (prediction) – це ключовий фактор при сприйманні усного мовлення.

Термін "аудіювання" за аналогією до зарубіжної методики запропонувала З.А. Кочкіна. Вона довела, що термін "слухання" давно вже не задовольняє дослідників мовлення, бо, крім основного, включає й інші значення: розуміння усного мовлення, увагу під час сприймання, обмірковування фактів, розуміння під час слухового сприймання, вдумливе слухання і виокремлення певних фактів із прослуханої інформації. Таким чином, дослідниця запропонувала використовувати термін "аудіювання" для позначення процесу сприймання, розпізнавання і розуміння почутих мовних сигналів на відміну від читання як процесу сприймання і розуміння писемного мовлення.

Аудіювання як вид мовленнєвої діяльності спирається на почуттєву сторону (слухові сприйняття мовлення, внутрішнє промовляння, зіставлення – пізнавання), а з іншого боку – на логічне розуміння сприйнятого. Аудіювання спирається на навички сприймати й розуміти звукову форму мовлення, на безпосереднє усвідомлення слів і словосполучень. Розпізнавання граматичних форм на рівні морфології та синтаксису [5; с. 12].

Труднощі аудіювання в іноземній мові та українській мовах бувають кількох видів:

I. Суб'єктивні труднощі – труднощі аудіювання, зумовлені індивідуально-віковими особливостями учнів і студентів, є суб'єктивними, на відміну від труднощів об'єктивного характеру, спричинених змістом і структурою аудіотексту та умовами сприйняття. Успішність їх подолання залежить від уміння слухача користуватися механізмами ймовірного прогнозування, переносити аудитивні вміння та навички рідної мови на іноземну. Значну роль відіграють такі індивідуальні особливості учня: кмітливість, уміння слухати і швидко реагувати на сигнали усномовленневої комунікації, переключатися з однієї розумової операції на іншу тощо.

У процесі навчання аудіювання вирішальну роль відіграють індивідуально-психологічні особливості учнів: рівень розвитку слухової диференційованої чутливості, слухової пам'яті, концентрації уваги. Успішність аудіювання залежить від потреби учнів дізнатися щось нове, наявності інтересу до теми повідомлення, спрямованості на пізнавальну діяльність і мотивацію цієї діяльності.

При навчанні аудіювання необхідно спиратися на ті особливості учня, які відіграють суттєву роль у процесі сприйняття мовленнєвого повідомлення. Ці особливості розглядаються у психології на рівні таких підструктур особистості: спрямованість, досвід і форми відображення. Спрямованість особистості визначає стійку аперцепцію, що лежить в основі сприймання мовлення і формується всім процесом виховання людини. У межах підструктури досвіду у психології розглядають знання, вміння, навички, звички, набуті особистим досвідом та в навчанні. Обсяг мовних і немовних знань суттєво впливає на ступінь розуміння аудіотексту, на процес інтерпретації тексту на рівнях змісту і значення та на форму його відображення [3, с.123-124]. При навчанні аудіювання української мови також необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості учнів, особливо при відборі текстів для аудіювання.

II. Мовні труднощі аудіювання. Ці труднощі є об'єктивними, вони зумовлені характером мовних засобів і структурно-композиційними характеристиками аудіотекстів.

1. *Граматичні труднощі* пов'язані із синтаксисом та морфологією. Сприймаючи фразу, учень повинен розділити її на окремі елементи, встановити зв'язок між ними та їх роль у висловлюванні. Деякі граматичні труднощі зумовлені наявністю аналітичних форм, відсутніх у рідній мові, та граматичною омонімією.

2. *Лексичні труднощі* виникають при кількісному збільшенні словникового матеріалу та його різноманітності (на старшому етапі навчання), а також при вживанні слів у переносному значенні, наявності фразеологічних зворотів. Багатозначні слова, пароніми, антоніми та синоніми також створюють труднощі розуміння, так само як слова, близькі за звучанням до слів рідної мови, але різні за значенням.

3. *Фонетичні труднощі* вважаються основними при аудіюванні (особливо на початковому етапі навчання). Основними фонетичними труднощами аудіювання є ті, що пов'язані з інтонацією, логічним наголосом і темпом мовлення.

Для розуміння та сприйняття інформації усного мовлення велике значення має композиційна структура текстів, спосіб викладу думок, міжфразові зв'язки. Особливо складним для аудіювання є діалогічне мовлення, що вимагає додаткових аналітико-синтетичних дій [3, с. 124-126].

Для аудіювання на уроках української мови характерні лише лексичні труднощі, які виникають не лише при кількісному збільшенні словникового матеріалу і його різноманітності (що характерно для старшого ступеня навчання), але й при вживанні слів в переносному значенні, наявності слів, які не несуть великого інформаційного навантаження, вживанні аморфних, невмотивованих слів і фразеологічних зворотів.

III. Труднощі, зумовлені умовами сприйняття інформації.

1) *Темп повідомлення* визначає швидкість і точність розуміння на слух, а також ефективність запам'ятовування. Середній темп мовлення англійською мовою – 140-150 слів за хвилину. Під час навчання аудіювання темп мовлення, що сприймається, не повинен перевищувати темпу внутрішнього мовлення слухача, отже, перший можна збільшити, лише прискорюючи останній. Під час сприймання тексту на слух обсяг оперативної пам'яті людини обмежує довжину фрази. Експериментально доведено, що сприймання тексту значно погіршується, якщо довжина фрази перевищує 11 слів.

2) *Кількість прослуховувань тексту.* Більшість методистів погоджуються, що одноразове прослуховування є найбільш оптимальним, адже в реальній комунікації повідомлення не повторюється. І все ж в умовах навчання досить часто доводиться читати текст двічі (наприклад, при наявності труднощів). У таких випадках рекомендовано пропонувати трансформовані варіанти тексту [4, с.60].

3) *Тривалість звучання* визначається обсягом аудіотексту, що змінюється протягом навчання, поступово збільшуючись. На початковому ступені це 1 хвилинка, на середньому – 2-3 хвилини, а на старшому – 3-5 хвилин. Обсяг аудіотексту на уроках української мови становить

0,5-1 сторінку машинопису відповідно (приблизно від 90-120 слів на початковому етапі, до 200 - на основному).

4) *Спосіб подачі тексту*. Слід зауважити, що при безпосередньому спілкуванні аудіювання полегшується позамовними засобами (мімікою, жестами). При використанні аудіозапису ці фактори відсутні. Проте розуміння мовлення у звукозаписі також передбачено вимогами програми, але на уроках української мови аудіо записи майже не застосовуються.

5) *Наявність невідомих слів* визначена навчальною програмою та поступово збільшується на кожному етапі навчання.

6) *Наявність чи відсутність зорових опор*, які уточнюють зміст почутого та полегшують процес аудіювання [3, с. 126-129]. При формуванні аудіативних вмінь та навичок на уроках української мови здебільшого не використовують зорових опор, оскільки тексти рідною мовою сприймаються легше ніж іноземною і не містять такої кількості незнайомих слів.

Отже, не слід недооцінювати роль аудіювання на уроці іноземної мови та української мови. Це не лише складний мисленнєвий процес, але й важлива передумова формування інших видів мовленнєвої діяльності (наприклад, говоріння).

Методика навчання аудіювання на уроках рідної мови та іноземної мови забезпечує свідомий і системний розвиток аудіативних умінь в учнів, спирається на психологічні та лінгводидактичні засади активної навчально-пізнавальної діяльності, яка включає відповідний рівень сформованості психологічних механізмів аудіювання; мотиви навчання, подолання лінгвістичних труднощів слухового сприймання, розвиток усного мовлення. Серед передумов ефективності методики формування аудіативних умінь виділяють: визначення місця роботи з розвитку аудіативних умінь у межах програми з рідної мови чи іноземної мови; чітке окреслення обсягу теоретичних мовленнєвознавчих відомостей, розробка критеріїв відбору текстів для аудіативних вправ, форм контролю розуміння учнями аудіоповідомлень; оптимальне поєднання роботи спрямованої на формування аудіативних умінь, з опрацюванням лінгвістичного матеріалу і розвитком зв'язного мовлення.

Література

1. Гапонова С.В. Навчання розуміння аудіотекстів учнів старших класів середньої школи // Іноземні мови. – 1996. – № 2. – С.9-17.
2. Голуб Н.М., Проценко Л.І. Загальні питання методики навчання української мови. Курс лекцій. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2008. – С.60-100.
3. Ніколаєва С.Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : Підручник. – 1999. – С.117-130.
4. Пруссаков Н.Н. Трудности при обучении аудированию иноязычного звучащего текста // ИЯШ. – 1994. – № 6. – С.32-36.
5. Цінько С. Навчання слухання (аудіювання) на уроках рідної мови // Українська мова і література в школі. – 2003. – №1. – С.7-12.

УДК 371.32:811

ГРАМАТИЧНІ ІГРИ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНИХ МОВ У 5-6 КЛАСАХ

Сердюк Д.О., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Питанням про роль, місце та процедуру проведення граматичних ігрових вправ в навчанні іноземних мов, практичною розробкою (відбором) граматичних ігор займалися такі дослідники як Азовська Н.А., Глечиків В., Бочарова Л.Н., Колесникова І.Є., Манилова Н.Я.

Одним із ефективних засобів вирішення проблеми навчання іншомовного спілкування, а саме, засобом створення мотивів до спілкування, є навчальні ігри або ігрові вправи. Ігрові вправи мають великий методичний потенціал: вони забезпечують мотивацію навчальної діяльності, створюють емоційну та позитивну атмосферу навчання, сприятливі умови для колективної взаємодії під час виконання ігрових та навчальних завдань. Ігрові вправи, що використовуються у навчанні іноземної мови, повинні відповідати дидактичним вимогам (а саме, реалізувати принципи свідомості, розвиваючого навчання, позитивного емоційного фону, посиленої труднощі), загальнометодичним вимогам, що співвідносяться з методичними принципами інтенсивного навчання іноземної мови (а саме, особистісно-орієнтованого спілкування, особистісно-рольової організації навчального матеріалу та навчального процесу, колективної взаємодії, концентрованої процесу навчання), окремим методичним вимогам, що визначаються кінцевими та проміж-

ними цілями навчання даного виду мовленнєвої діяльності або співвідносяться з конкретними завданнями певного етапу навчання.

Опрацювання навчального матеріалу в мовних іграх є особливо актуальним для засвоєння граматичного аспекту мовлення: в будь-якій мові існує безліч явищ, при оволодінні якими неможливо уникнути тривалого вправління на рівні форми (а саме це забезпечує бажану нормативність мовлення).

Грамматичні ігри активно використовуються на уроках іноземних мов, адже їх доцільність та методичний потенціал усвідомлені вже давно. Мовні вправи з ігровою мотивацією завдяки цікавості та унаочненню активізують образне мислення дитини. В.З. Вересаєв згадував, що, коли йому доводилося заучувати неправильні латинські дієслова, він намагався їх обігрувати. Дієслова перетворювались в його уяві на воєнні bastioni, і він повторював їх доти, доки фортеці не були зруйновані. Таким чином форми ігрової діяльності дозволяють зробити значення речей більш явним для дитини. За допомогою ігор діти наближають до себе сенс цих речей. Реалізація двопланового підходу до організації граматичних ігор (перший план – правила будь-якої, навіть немовної, гри, другий план – її мовний зміст) вносить елемент розваги, радості, зацікавленість, азарт у певні монотонні моменти навчальної діяльності і забезпечує можливість аналізу та узагальнення практично будь-якого граматичного явища у найпридатнішій для дитячого колективу формі. Активне використання граматичних вправ-ігор не тільки відповідає віковим психофізіологічним особливостям дітей 10-13 років (здатність до цілеспрямованої свідомої навчальної діяльності, більш складного аналітико-синтетичного сприйняття дійсності, збереження конкретності та образності мислення, його яскраве емоційне забарвлення, велика потреба в наочності, фізичних рухах), але й сприяє розвитку логіко-аналітичного мислення, що прискорює процес оволодіння граматичними абстракціями іноземної мови. Як свідчать результати експериментального дослідження, подвійний інтенсифікуючий ефект використання ігор полягає також у тому, що вони не тільки підвищують нормативність мовлення, але й скорочують час на виконання певної кількості умовно-комунікативних вправ, необхідних для досягнення бажаного рівня граматичної коректності. Отже, у цих вправах формуються мовні граматичні навички, які позитивно впливають на становлення мовленнєвих навичок.

Ігри поділяються на "готові", які використовуються у притаманній їм формі, але наповнюються необхідним навчальним змістом, і такі, що спеціально створюються вчителем. Прикладами першої групи є доміно чи лото (тренування неправильних дієслів), карти (відмінювання дієслів в одній або кількох часових формах) тощо. Другу групу можна проілюструвати такими прикладами: складання фраз із слів, написаних на окремих картках, у змаганні двох команд, відновлення частин слів, речень у "зв'язному тексті", який презентується групі у вигляді "старовинного рукопису", "пошкодженого дощем листа", граматична розшифровка телеграм, усвідомлення та опрацювання порядку слів у реченні за допомогою кольорових кутків при закріпленні кожного кольору за певним членом речення і гри типу "снігової кулі" на засвоєння парадигми дієслів, рухливі ігри, що супроводжуються мовленнєвими діями, ігри з м'ячем.

Завдання граматичних ігор:

- навчити учнів уживати мовленнєві зразки підвищеної складності;
- створити природну ситуацію для вживання мовленнєвого зразка;
- розвивати мовленнєву активність і самостійність учнів.

Грамматичні ігри для 5-6 класів містять найважливіший граматичний матеріал – дієслова to be, to have, may, can, must, конструкції there is, there are, часові форми дієслів груп Indefinite, Continuous, Perfect. Розглянемо деякі граматичні ігри. На першому етапі навчання творчість учня проявляється переважно в його відтворюючій активності, для якої характерно оволодіння навиками і умінням за зразком. На цьому етапі достатньо внести в заняття елемент несподіванки, щоб відтворення уже знайомого матеріалу набуло емоційного забарвлення, стало ситуативно важливим і, відповідно, творчим. Ігри, які належать до першого рівня активності – рівня творчого відтворення, пропонується використовувати на початковому етапі навчання іноземної мови чи під час первинного засвоєння теми на будь-якому етапі. Наступний, другий, рівень творчої активності учнів – творча інтерпретація – характеризується умінням використовувати засвоєний матеріал в нових ситуаціях. Це дуже важливий етап роботи, оскільки досить часто, вивчивши конкретний граматичний матеріал на уроці, учень не здатний використати його в жодній із життєвих ситуацій. Для третього рівня творчої активності учнів – творчого відбору і використання мовного матеріалу в запропонованій ситуації – характерний самостійний пошук вирішення мовних завдань.

Найвища творча активність учнів на уроках іноземної мови проявляється в тому, що вони можуть використовувати увесь засвоєний граматичний матеріал для вирішення комунікативних завдань. Такі завдання можуть бути поставлені в основу граматичних ігор на заключній стадії вивчення теми і особливо рекомендується для використання на середньому і заключному етапі вивчення.

Ось деякі приклади граматичних ігор, які можуть бути використані на уроках англійської мови.

Гра 1.

Учитель пропонує учням згадати обстановку одного із шкільних класів (кабінета літератури, хімії, біології) і назвати, що є в класі (There is, There are). Учні повинні подумати і обговорити відповіді парами. Учитель ходить по класу, слухає як відповідають діти, допомагає їм, коли необхідно і називає кращих. Можна показати учням попередньо підібрану картинку попередньо підібраної кімнати. Давши їм можливість подивитись на картинку якийсь час, учитель потім забирає її і ставить декілька запитань.

2. Гра "The Gate" дозволяє повторити, закріпити в пам'яті всі види запитальних речень. Двоє учнів стають перед класом, з'єднавши руки і утворивши "ворота". Всі інші учасники гри по черзі підходять до них і ставлять запитання на визначену структуру (мовний зразок). В залежності від правильності запитання йде відповідь: "The gate is open" або "The gate is shut". Учню, що неправильно поставив запитання надається право на ще одне запитання.

Приклади запитань:

Are you going to ... (do smth)?

What are you going to do in (on, at)..?

Do you like to ... (do smth)?

Can you ... (do smth)?

3.Гра "What can you do with the book?"

Учитель ставить учням зовсім просте запитання: Children, what can you do with a book?

P1: I can take it.

P2: I can put it in (on) my desk.

P3: I can open it.

P4: I can close it.

P5: I can leave it at home.

P6: I can write a book.

Teacher: You have a good imagination, now let us play a team game and decide whose imagination is richer.

Команда намагається дати якомога більше відповідей на запитання. What can you do with a ball (chalk, sugar, water, a chair, a flower). За правильну відповідь команда одержує один бал.

Варіанти гри:

What can you do at home?

What can a good sportsman do?

What can a dog do?

За допомогою цієї гри можна тренуватись у вживанні дієслів must, may, якщо поставити такі запитання:

What must you do at home (in the yard, at the lesson, after school, at the library)?

What must a good sportsman do?

What may we do during a break?

What may we do in the forest (in the field)?

4.Гра "What? When? Why?"

Пропонується гра на формування в учнів уміння розрізняти Present Indefinite та Present Continuous.

T: Katia, what am I doing?

P1: You are picking flowers.

T: Yes, you are right. And why?

P1: Because you like them.

T: Yes. And what season is it?

P2: It is summer.

T: Why do you think it is summer?

P3: Because flowers grow in summer.

Варіант гри:

Учитель говорить:

Pavel is washing his face.

Teacher: What is Pavel doing?

Pupil 1: He is washing his face and hands.

T: What time of the day is it?

P2: It is morning because people always wash in the morning.

P3: It is morning because Pavel is also washing his neck, and we always wash our neck in the morning.

5. Ігри на вживання have і has у запитаннях і відповідях. Учитель показує кілька малюнків, які учні намагаються запам'ятати. Потім один із учнів бере малюнок зі столу вчителя і ховає його за спину. Учні повинні здогадатися, який малюнок він сховав. Хто відгадає, стає ведучим.

What does she (he) have in her (his) hands?

She has a teddy bear in her hand.

Грамматичні ігри є одним з елементів комунікативного підходу, тому що стимулюють мовленнєву діяльність учнів та створюють сприятливі умови для спілкування, свідченням чого є активне і невимушене спілкування учнів іноземною мовою під час проведення таких ігор у 5 та 6 класах. Ігри, що формують мовні навички мають на меті: навчити учнів вживати мовні зразки, що містять певні граматичні труднощі; створити природну ситуацію для вживання даного мовного зразка; розвинути мовну творчу активність учнів; активізувати мовно-розумову діяльність учнів; розвивати мовну реакцію учнів тощо.

Однак специфіка гри полягає в тому, що навчальні завдання виступають перед дитиною не в явному вигляді, а маскуються. Отже, вибір потрібної гри – одне із першочергових завдань викладача іноземної мови. Цей вибір має проводитись з урахуванням цілеспрямованості гри, можливості поступового її ускладнення. Гра є засобом, який гарантує позитивний емоційний стан, підвищує працездатність і зацікавленість педагогів і учнів, на відміну від монотонного виконання певних завдань, що призводить до напівсонної обстановки в класі.

Література

1. Азовська Н.А. Англійська в іграх // Позакласний час – 1998 – № 18.-С.20-21
2. Бочарова Л.Н. Ігри на уроках англійської мови на початковій і середній ступіні навчання //Іноземні мови в школі – 1996 – № 3. – С.50-55
3. Колесникова І.Є. Ігри на уроці англійської мови: 5 кл.: Посібник для вчителя – М.: 1990 – 112 с.
4. Глечиків В. Ігри на заняттях англійською мовою// Іноземні мови в школі – 1993 – № 2. – С.26 – 28.
5. Манилова Н.Я. Гра на уроці англійської мови: 3 досвіду роботи школи // Іноземні мови в школі – 1997 – № 1 – С.25-26.

УДК 371.32 : 811.111

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Хонда І.В., студентка V курсу філологічного факультету

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Шевченко С.І.**, кафедра прикладної лінгвістики

У статті зазначено основні принципи позакласної роботи, а також визначено її відмінності від навчальної. Особливу увагу звернули на використання інформаційних технологій у позаурочній діяльності з іноземної мови.

Позакласна робота є невід'ємною складовою частиною всього процесу навчання іноземних мов. Вона включає сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих організаційних форм, методів та видів позакласної діяльності, об'єднаних загальною метою.

Актуальність дослідження полягає у тому, що позакласна робота з іноземної мови розкриває низку додаткових можливостей як для вчителів, так і для учнів. Грамотно організована і проведена позакласна робота не лише поглиблює і розширює знання з іноземної мови, але й сприяє зацікавленню учнів у її вивченні, підвищенні мотивації до знайомства з її культурою. Вона систематизує та вдосконалює набуті знання і навички, розвиває комунікативну компетенцію, допомагає розкрити вміння і таланти учнів.

Метою статті є визначення та аналіз найбільш ефективних та актуальних сучасних технологій, які доцільно використовувати для організації та проведення позакласної роботи з англійської мови.

Позакласна робота з іноземної мови має велике загальноосвітнє, виховне та розвиваюче значення. Ця робота не лише поглиблює і розширює знання іноземної мови, але й сприяє також розширенню культурологічного кругозору школярів, розвитку їх творчої активності, естетичного смаку і, як наслідок, підвищує мотивацію до вивчення мови та культури іншої країни [4; 36-37].

Слід звернути увагу на те, що в процесі організації позакласної роботи з іноземної мови необхідно враховувати психологічні особливості як особистості, так і колективу: рівень його розвитку, ступінь організаційної, психологічної, інтелектуальної і емоційної єдності, спрямованість діяльності колективу на відносини між його членами, емоційний стан класу під час виконання завдань з позакласної роботи.

Знання психологічних особливостей учнів – необхідна передумова успішного вибору відповідних форм позакласної роботи, визначення змісту цих форм, організації та проведення позакласного заходу [1; 12].

Можна виокремити основні відмінності позакласної роботи від навчальної. А саме:

1. Добровільний характер участі учнів у позакласній роботі: учні вирішують для себе питання про участь в тих чи інших видах позакласної роботи у відповідності зі своїми інтересами. Цей провідний принцип організації позакласної роботи зобов'язує вчителя своєчасно виявити зацікавленість учнів і залучити їх до цікавої діяльності в позаурочний час.

2. Позаурочний характер занять. Місцем проведення роботи може бути парк, зал музею, шкільний сад і т. д. Характеризується відсутністю суворого обліку знань, навичок і вмінь, оцінок в балах. Перевірка результатів позакласної роботи здійснюється у формі звітних вечорів, концертів, зборів, випуску стіновок іноземною мовою і т. д.

3. Велика самостійність та ініціативність учнів у виконанні позаурочних доручень. На відміну від навчальної роботи, де допомога вчителя відіграє провідну роль, у позакласній роботі учні проявляють більше самостійності, винахідливості, творчості як у виконанні, так і в організації позаурочних заходів, у виборі форм роботи, що відповідають інтересам окремих вікових груп учнів, їх нахилам [2; 42-44].

Позакласна робота з іноземної мови здійснюється за допомогою таких принципів:

- принцип добровільності полягає в тому, що учні включаються в позакласну роботу за власним бажанням. Він має свою особливість: учень, який сам визначив свою участь в тому чи іншому виді позакласної діяльності, бере на себе добровільне зобов'язання продовжувати вивчення іноземної мови;

- принцип масовості передбачає активну участь у позакласних заходах найбільшої кількості учнів з різним рівнем володіння іноземною мовою;

- принцип обліку та розвитку індивідуальних особливостей та інтересів учнів передбачає врахування в контексті діяльності їх власного досвіду, інтересів, бажань, нахилів, світогляду, емоційно-чуттєвої сфери і статусу особистості в колективі;

- принцип зв'язку позакласної роботи з уроками полягає в тому, щоб забезпечити єдність практичних, розвивальних і виховних цілей позакласних занять та уроків. Він також передбачає зв'язок навчальних матеріалів, які використовуються в позакласній роботі.

Всі вищезазвані принципи доповнюють один одного і в комплексі забезпечують цілеспрямоване, послідовне, систематичне і разом з тим різнобічний вплив на розвиток особистості.

Все частіше в останні роки на слуху питання про використання інформаційних технологій у роботі з молодшими школярами. Під інформаційними технологіями сьогодні розуміють не лише нові технічні засоби, але і новий підхід до всього освітнього процесу, який включає і використання зовсім нових форм, методів. Використання комп'ютерів у позаурочній діяльності є дуже природним з погляду дитини і неабияк "підігриває" її інтерес до всього процесу вивчення мови, підвищує мотивацію та індивідуалізацію навчання, розвиває творчі здібності і є засобом створення сприятливого емоційного тла.

Заслугою саме інформаційних технологій є забезпечення якісного переходу від досі основного виду діяльності дитини молодшого шкільного віку – гри, ігрових вправ – до навчальних вправ, учбових задач. З великим успіхом такий вид технологій може бути застосований саме для підвищення ефективності позаурочної діяльності. Організація позакласної діяльності, заснована на впровадженні інформаційних технологій, забезпечує підвищення якості самої роботи, актуалізацію пізнавальної та творчої діяльності школярів за допомогою комп'ютерної візуалізації навчального матеріалу, включення ігрових ситуацій, гнучкість роботи [5; 258].

І дотепер залишаються актуальними вже визнані всіма ігрові технології. Методика викладання англійської мови і зараз називає їх сучасними. Хоча для педагогів прийоми такої технології вже давно не є новими, своєї привабливості та актуальності вона не лише не втрачає, а, навпаки, розширює можливості вдосконалення процесу оволодіння учнями іншомовною комунікативною компетенцією.

У позакласній роботі присутність таких ігрових елементів створює сприятливий психологічний клімат, максимально уподібнює навчально-виховний процес реальним умовам спілкування, допомагає учням розкрити свій інтелектуальний потенціал. Причиною тому є той факт, що гра, як складна та захоплива діяльність, вимагає високої сконцентрованості уваги, тренує пам'ять, розвиває мислення та мовлення, сприяє процесу соціалізації особистості. Неабиякою перевагою цієї технології є її здатність захопити навіть малоактивних учасників, учнів з низьким рівнем підготовки, що призводить до значного покращення їх навчальних досягнень.

Ігровими технологіями завжди передбачено напруження емоційних та розумових дій учасників, вміння приймати рішення, співпраця та взаємодопомога в колективі. Вона сприяє

комунікативній спрямованості позакласної освітньої роботи, активізації розумових дій учнів при опануванні іноземною мовою, підвищенню мотивації, індивідуалізації навчання [3; 13-14].

Таким чином, використовуючи сучасні технології навчання у позакласній роботі з іноземної мови, вчитель зможе підняти процес навчання на якісно новий рівень, досягти цілей навчання англійської мови.

Література

1. Добра О.Й. Роль позакласної роботи у здійсненні комунікативних цілей оволодіння англійською мовою / О.Й.Добра // Іноземні мови. – 2008. – №2. – С.12 – 13.
2. Коломинова О.О. Сучасні технології навчання англійської мови у початковій школі / О.О.Коломинова // Іноземні мови. – 2010. – №2. – С.40 – 47.
3. Мекенченко Т.М. Использование новых информационных технологий в обучении иностранным языкам / Т.М.Мекенченко // Англійська мова та література. – 2010. – № 19-21. – С. 12–15.
4. Співаковська-Ванденберг Є.О. Використання комп'ютерних технологій у розвитку молодших школярів / Є.О.Співаковська-Ванденберг // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2007. – №7 – С.35 – 40.
5. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика [учеб. пособ. для препод. и студ.] / А.Н.Щукин. – М.: Филоматис, 2004. – С.258 – 259.

УДК 811.112.2'286(436)

ОСОБЛИВОСТІ АВСТРІЙСЬКОГО ВАРІАНТУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Широкова О.В., студентка IV курсу факультету іноземних мов
Науковий керівник: ст. викл. **Колесникова Н.О.**, кафедра німецької мови

Дана стаття присвячена дослідженню лексико-семантичних особливостей австрійського варіанту сучасної німецької мови, що є актуальним, оскільки, як відомо, основна увага при оволодінні німецькою мовою як основною спеціальністю на факультетах іноземних мов надається переважно одному національному варіанту, а саме німецькій мові, якою розмовляють у Федеративній Республіці Німеччина.

Але такі мови як німецька, англійська, французька та інші є своєрідними "архісистемами", що поділяються на кілька функціональних підсистем, котрі відрізняються територією поширення. Ці мови є не лише територіально варіативними, а саме національно-державними негомогенними. [2;9-10].

Німецькою мовою як державною користуються, як відомо, кілька західноєвропейських країн зі своєю культурою, історією і національними особливостями: Німеччина, Австрія, Швейцарія, Люксембург, Ліхтенштейн. [5;20]. Тому і німецька мова характеризується як поліцентрична, національно негомогенна, оскільки для неї формула "одна стандартна мова – одна нація" є недійсною. [2;23].

Більшість германістів розрізняє три національні варіанти сучасної німецької мови: німецька літературна мова Федеративної Республіки Німеччини / Binnendeutsch / Bundesdeutsch, австрійський варіант німецької літературної мови / Österreichisches Deutsch та швейцарський варіант німецької літературної мови у німецькомовній частині Швейцарії / Schweizer Hochdeutsch, тому що вони мають специфічні особливості в різних мовних сферах: фонологічній системі, словниковому складі, словотворі, в граматичній будові.

Теорії національних варіантів негомогенних полінаціональних мов висвітлювалися як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці в працях А.І. Домашнєва, П.Візінгера, Я.Ебнера, Р.Мура, М.Кляйна та ін.

Німецька мова сприймається як одна мова, але з різними національними варіантами та відхиленнями. Мовні своєрідності німецької мови, що зустрічаються в Австрії, називаються австріацізмами / Austriazismen, в Швейцарії – гелветизмами / Helvetismen, а типові мовні особливості Німеччини – тевтонізмами/ Teutonismen [4;48].

Мовна специфіка в Австрії обумовлена особливостями становлення австрійської нації, яка склалася протягом багатовікової історії, на окремій території і розвивалася не тільки під впливом германських, але й слов'янських племен і романізованого населення. Контакти між ними наклали відбиток на культуру, психіку, життєвий устрій австрійців, а також на мовний розвиток, наприклад, австрійський варіант сучасної німецької мови відрізняється більшою кількістю запозичень із слов'янських, італійської та угорської мов. [1;310].

Заселення "Східної марки" ("Ostmark") при Каролінгах в 9-10ст. переселенцями-баварцями спричинило тісні зв'язки всередині баварсько-австрійського мовного ареалу. У 996 році вперше

zareestrowano nazvu Östarrichi. З 1156 Австрійська марка (Mark Österreich), відокремившись від Баварії, стала самостійним герцогством, а в 1282 році перейшла в володіння Габсбургів. Поступове розширення їх володінь (1526 р. – Богемія і Західна Угорщина, 1699 – Трансільванія, у 18ст. – вся Угорщина, Буковина, Хорватія, Боснія) зробило Австрію центром багатомовної держави. Офіційною мовою і мовою освіти в ній залишалась німецька мова, в якій згодом з'явилася велика кількість запозичень через тісні культурні зв'язки з Римом, Парижем і Мадридом. [1;310].

Говорити про формування національної ідентичності австрійців можна у період після 1955 року, коли був укладений Австрійський державний договір. Саме після цієї політичної події австрійці стали по-новому усвідомлювати свою національну ідентичність і вважати себе нацією, відмінною від німців, до цього часу Австрія залишалася провінцією Німецького рейху. [7;19].

Зі зростанням національної самосвідомості австрійців зріс також і інтерес до власної мови. Як спробу документально зафіксувати свою національну самобутність можна розглядати опублікований в 2005 році "Список специфічно австрійських слів і виразів, які були внесені до Реєстру Європейського Союзу" [6;215]. Національна нормативна кодифікація австрійського варіанту німецької мови здійснена в кількох виданнях "Австрійського словника"/ Österreichisches Wörterbuch, який містить уживану в Австрії лексику, де систематизовано близько 3000 лексичних і фразеологічних австріцизмів. [6;217-218].

В цій країні, так само як і в Німеччині, німецька мова існує в трьох формах: літературна мова – розмовна мова – діалект. Однак слід підкреслити, що віденська розмовна мова має статус загально австрійської розмовної мови. [5;25]. Як приклад типових австріцизмів, можна навести: *Grieß* – Gesicht (обличчя), *Hudri-Wudri* – unruhiger Mensch (неспокійна людина), *Kaffeehäferl* – Kaffeetasse (чашка для кави). Слово "*heuer*", що означає "dieses Jahr" (цього року) взагалі невідоме в Німеччині. Деякі форми австрійці відхиляють емоційно. Так, австрійці ніколи не скажуть: "Es schmeckt schön". Вони можуть сказати тільки: "Es schmeckt gut" (Смакує добре). [4;100].

Австрійці мають мовну звичку все зменшувати. Наприклад, "*ein Mäderl*" це є "ein kleines Mädchen" (дівчинка), "*ein Buberl*" - "ein kleiner Bube" (хлопчик), "*ein Haserl*" - "ein kleiner Hase" (зайчик). Але є багато слів, які закінчуються на "-erl", однак не є зменшувально-пестливими. Наприклад, "*ein Schwammerl*" (гриб), "*Zuckerln*" - "Bonbons" (цукерка). [4;102].

Розглянемо деякі фонетичні особливості австрійського варіанту німецької мови, базуючись на відомих джерелах : [6;43-48]. [8; 745].

- Вимова звука [k] замість [ç] в анлауті у словах *Chemie*, *China*, *Chirurg*, *chinesisch*;
- Суфікс "-ig" вимовляється [ik], а не [iç], наприклад : *wenig*, *Essig*, *heilig*;
- Дзвінкий [z] замість глухого [s] в таких словах, як *Röslein*;

- Поєднання букв "sp", "st" вимовляють [sp], [st], а не [ʃ] : *Struktur*, *Stil*, *Strategie*, *Spionage*, *Spiritismus*. [6;43-48].

Слід зазначити також граматичні особливості австрійського варіанту німецької мови. Вони полягають:

³⁵₁₇У відмінюванні дієслів в Präsens : у першій особі однини відсутнє закінчення -e. Наприклад: ich geh', ich fahr', замість "ich gehe" в німецькій мові ФРН.

³⁵₁₇В утворенні наказового способу (в другій особі множини додається -s). Наприклад: gehts! kommts! (Geht! Kommt!)

³⁵₁₇Граматичний рід деяких іменників не відповідає роду в німецькій мові ФРН. Наприклад, *das Eck* – die Ecke, *das Cola* – die Cola, *das Monat* – der Monat, *der Zeh* – die Zehe, *der Akt* – die Akte і т.д.

³⁵₁₇Неперехідні дієслова (liegen, sitzen, stehen, hängen та інші) утворюють Perfekt із допоміжним дієсловом "sein", а не з "haben". Наприклад: Ich *bin* eine Stunde in der Kälte *gestanden* und habe gewartet. [6; 71]. [4; 45].

Лексичні особливості існують насамперед в сфері офіційної мови та сфері найменування продуктів харчування. В сфері офіційної мови: *Nationalrat* (австр.) – Bundesrat (нім.), *Landeshauptmann* – Ministerpräsident (нім.), *Landesrat* – Minister eines Bundeslandes (нім.), *Klub* – Fraktion (нім.), *Klubobmann* – Fraktionsvorsitzender(нім.), *unterfertigen* – unterschreiben (нім.), *Stempelmarke* – Gebührenmarke (нім.), *Exekution* – Pfändung (нім.). В сфері продуктів харчування: *Erdäpfel* – Kartoffeln (нім.), *Paradeiser* – Tomaten (нім.), *Marillen* – Aprikosen (нім.), *Kren* – Meerrettich (нім.), *Powidl* – Pflaumenmus (нім.), *Topfen* – Quark (нім.), *Schmalz* – Schweinefett (нім.), *Mehlspeise* – Süßspeise (нім.), *Obers* – Sahne (нім.).

Розбіжності між німецькою мовою ФРН / Binnendeutsch та німецькою мовою Австрії / Österreichisches Deutsch стосуються не тільки мовної субстанції, але і мовного вжитку. Це можна прослідкувати на прикладі діалогу між мешканцем Відню та берлінцем, який наведено в багатьох джерелах.[5;26].

Обоє говорять німецькою мовою, але німецька австрійця здається німцю інколи дивною, як і німця австрійцю. Берлінець заходить у Відні до магазину і потребує eine *Reisemütze* (головний убір для подорожей). Продавець же розуміє, що йому потрібна eine *Reisekappe* (австр.) Тоді берлінець говорить: "*Die bunten liebe ich nicht.*" "*Я не люблю різнокольорові*". Продавець перекладає на свою німецьку: "*Die farbigen gefallen Ihnen nicht.*"

Житель Відню *liebt* (любить) тільки людей, але не речі. Берлінець запитує: "*Wie teuer ist diese Mütze?*", використовуючи при цьому незрозуміле для жителя Відню поняття. *Teuer* означає для жителя Відню *einen übertrieben hohen Preis* (зависоку ціну). *Wie teuer ist das?* (Скільки це коштує?) означає: *Wie übermäßig hoch ist der Preis?* (Наскільки зависокою є ціна?). Продавець тільки: "*Was kostet das?*" (Скільки це коштує?). Берлінець шукає касу / *eine Kasse*, але знаходить *Kassa*.

Та як ще ранок, берлінець залишає магазин зі словами: "*Guten Morgen!*" (Доброго ранку!), викликаючи при цьому здивування продавця, який використовує цю форму привітання при зустрічі, але не під час прощання. Австрієць же відповідає: "*Ich habe die Ehre! Guten Tag!*" (Маю честь! Доброго дня!), що знову дивує берлінця, який знає привітання "*Guten Tag!*" при зустрічі, але не при прощанні. [5;26].

Базою для власного лінгвістичного дослідження ми обрали лексично-семантичну групу, яка позначає групу іменників зі сфери продуктів харчування. Дослідження було проведено шляхом аналізу Австрійського словника. [8;5-984]. Багато з номінацій є запозиченнями з чеської, італійської, угорської та хорватської мов:

Österreichisch	Binnendeutsch	Переклад
Beirid	Roastbeef	ростбіф
Eierschwammerl	Pfifferlinge	лисички
Erdäpfel/ slawisch	Kartoffeln	картопля
Faschiertes/ <u>französisch</u>	Hackfleisch	фарш
Fisolen	Grüne Bohnen	зелена квасоля
Grammeln	Grieben	шкварки
Hüferl	Hüfte	стегно
Karfiol/ <u>italienisch</u>	Blumenkohl	кольорова капуста
Kohlsprossen	Rosenkohl	брюссельська капуста
Kukuruz	Mais	кукурудза
Melanzani	Aubergine	баклажан
Golatsche	<u>Teigtasche, Kolatsche</u>	начинка
Nuß	Kugel	кулька
Germ	Hefe	дріжджі
Maroni/ <u>italienisch</u>	<u>Konfitüre, Marmelade</u>	варення
Weinber/ slawisch	<u>Sauerkirsche</u>	кисла вишня
Ribisel	Johannisbeeren	смородина
Rostbraten	Hochrippe	вирізка
Schlögel	Keule	пелюсток
Semmel	Brötchen	булочка
Vogersalat	Feldsalat	салата
Weichseln	Sauerkirschen	вишня

[8;5-984].

Оскільки навчальний процес по оволодінню німецькою мовою зосереджено на вивченні національного варіанту німецької мови у Федеративній Республіці Німеччині, то матеріали даної статті можуть бути використані для поглиблення як теоретичних знань щодо одного з національних варіантів сучасної німецької мови, так і вдосконалити практичне володіння німецькою мовою.

Література

1. Введение в германскую филологию/ Арсеньева М.Г. и др. – М.: Высшая школа, 1980. – 319с.
2. Домашнев А.И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах. – Л.: Наука, 1983. – 231 с.
3. Clyne M. Language and Society in the German Speaking Countries. – Cambridge University Press. – 1984. – 205 S.
4. Ebner J. Österreichisches Deutsch. – Mannheim: Dudenverlag. – 2008. – 407 S.
5. Moskalskaja O . Deutsche Sprachgeschichte. - М.: Vyssaja skola, 1985. – 280с.

6. Muhr R., Schrod R. Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa. – Wien. – 1997. – 300 S.
7. Wiesinger P. Die deutsche Sprache in Österreich // Wiesinger P. (hrsg.) Das österreichische Deutsch. – Wien / Köln / Graz: Böhlau Verlag. – 1988. – 209 S.
8. Österreichisches Wörterbuch. – Wien: Verlag Jugend und Volk. – 2001. – 984 S.

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 37. 013. 42

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОГО ЗДОРОВ'Я У СТУДЕНТІВ ВНЗ

Бобро А.А., магістрант факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: д. психол. н., проф. **Кононко О.Л.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Значне погіршення стану здоров'я дітей, підлітків та молоді України, особливо в останні роки, викликало необхідність звернення фахівців різних наукових галузей до визначення і вивчення причин такого становища та пошуку шляхів позитивного впливу на здоров'я молодого покоління. Зокрема, в соціальній педагогіці основні зусилля науковців та практиків направлені на розробку і впровадження різноманітних методик по формуванню у дітей та підлітків навичок здорового способу життя.

За останні 10 років у низці публікацій з даного напрямку досліджень широко і змістовно розглядаються актуальні проблеми, які стосуються здорового способу життя. Але протиріччя між соціальним замовленням суспільства і реальним станом здоров'я дітей, підлітків та молоді залишається. Особливо непокоїть малий відсоток відповідних наукових досліджень у ВНЗ нашої країни; основну увагу дослідники зосередили на проблемах виховання здорового способу життя та ціннісного ставлення до здоров'я особистості в умовах ДНЗ, та ЗНЗ. Але не слід забувати, що вища освіта – основа соціально-економічного розвитку країни, і робота з формування ціннісного ставлення до здоров'я, що розпочата в дитячих та загальноосвітніх навчальних закладах, повинна мати продовження і в умовах ВНЗ.

Метою статті є з'ясування необхідності посилення роботи з формування в молоді ціннісного ставлення до здоров'я в умовах ВНЗ.

Виховання навичок здорового способу життя передбачає формування ціннісної орієнтації на здоров'я та ціннісного ставлення до здоров'я як власного, так і оточуючих людей. Формування ціннісних орієнтацій – досить складний і тривалий процес. На момент вступу до ВНЗ в молоді вже склалася певна ієрархія життєвих цінностей. Але слід враховувати, що вік 17-22 років, а більшість студентської молоді належить саме до цієї вікової групи, є основним для уже чіткого становлення системи особистісних цінностей в подальшому, дорослому житті.

Дослідження ціннісних орієнтацій, проведене в 2012/2013 навчальному році за методикою Рокіча у студентів ВНЗ, семи факультетів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, дозволило виявити, що молодь надає перевагу особистісним цінностям: здоров'ю (перше місце), щасливому сімейному життю (друге місце) та матеріально забезпеченому життю (третє місце). Цінність "здоров'я" на перше місце поставили 48,66% осіб від загальної кількості опитаних, на друге місце – 14,17%, на третє – 8,82%. Але 1,07% студентів відвели здоров'ю останнє місце. Взагалі на трьох останніх місцях молодь розмістила такі цінності, як розваги, щастя інших та творчість. Отримані дані в основному збігаються з результатами аналогічних досліджень, наведених в літературі. Так, у працях російських дослідників показано, що основними життєвими цінностями сучасної молоді виступають сім'я, друзі та здоров'я, потім називаються цікава робота та гроші [1; 5]. Треба зазначити, що за останні 30-40 років відбулися певні зміни в ієрархії життєвих цінностей студентської молоді. В 60-70-х роках двадцятого сторіччя до першої трійки цінностей, крім здоров'я, входили мир у світі, цікава робота (не менше 2/3 досліджуваних ставили її на перше місце) [1]. У даному анкетуванні "цікава робота" як цінність розміщена учнями ВНЗ на сьомому місці.

Вивчення проблеми формування та дотримання здорового способу життя у тих же студентів проведено шляхом анкетування 265 осіб. У результаті дослідження з'ясовано, що в основному студенти оцінюють свій стан здоров'я як добрий та задовільний (62,78% та 24,06% відповідно). Близько 12% опитаних вважають свій стан здоров'я відмінним і 1,5% – поганим. У той же час 19,92% від загальної кількості обстежених говорять про наявність у них хронічних захворювань, серед них майже дві третини складають дівчата. Лікаря відвідали більше двох

разів на рік половина опитаної молоді, з них 20,68% – більше п'яти разів. На необхідність берегти своє здоров'я вказали 72,56% осіб, але непокоїть те, що 25,56% студентів вважають, що про здоров'я треба згадувати і приділяти йому увагу тільки в разі захворювання, а 1,88% осіб взагалі вважають, що здоров'я у них і так багато, отже, зберігати його немає потреби. Аналіз відповідей анкети на запитання стосовно харчування показав, що приблизно 36% опитаних вважають свою вагу "трошки зайвою" або недостатньою, причому тих, хто вважає свою вагу надлишковою, в два рази більше і серед них 85,71% дівчат. Обмеження харчування для зменшення ваги застосовують 15,79%, серед них 21,43% хлопців та 78,57% дівчат. У раціоні харчування у 13,91% від загальної кількості осіб дуже рідко присутні фрукти, у 14,29% – овочі (картопля не враховувалася). Щоденно вживають цукерки та солодкі газовані напої 35,54% та 27,45% студентів відповідно. Експериментальні результати на третину менші від даних Г.Даниленка, отриманих у школярів загальноосвітніх навчальних закладів [2]. За допомогою кореляційного аналізу встановлено, що в раціоні учнів, які часто вживають цукерки та солодкі газовані напої, менше фруктів ($p \leq 0,001$).

Відомо, що серед молоді різних вищих навчальних закладів широко розповсюджені шкідливі звички: паління та вживання алкогольних напоїв. Опитування студентів НДУ імені Миколи Гоголя підтвердило ці дослідження. Так, на запитання про паління ствердно відповіли 51,13% студентів, серед них 54,81% хлопців та 45,19% дівчат. За даними західноєвропейських дослідників у курців знижена фізична та розумова працездатність, більш низькі показники у навчанні, більша ситуаційна тривожність, нижча якість життя [6]. Тому одним із завдань дослідження було встановлення чисельності групи постійних курців. У результаті анкетування з'ясовано, що кожний день палять 43,61% опитаних, серед них 61,21% хлопців та 38,79% дівчат. Незважаючи на те, що паління щодня зустрічається серед дівчат майже вдвічі рідше, ніж серед хлопців, розповсюдження цієї звички серед жіночої статі, за даними літератури, в останні роки набуло значних масштабів, що вимагає посилення уваги до профілактичної діяльності з паління в різних закладах освіти.

Опитування стосовно вживання алкогольних напоїв було поділено на споживання пива, вина та міцних напоїв. Ніколи не вживали пива 27,44% опитаних, вина – 30,45%, міцних напоїв – 43,23%. Молоді люди надають перевагу пиву, і щотижня його вживає майже кожний третій студент ВНЗ (31,2%). Серед тих, хто ствердно відповів на запитання про часте споживання алкогольних напоїв, статевої різниці не відмічено. Але серед часто споживаючих вино та міцні алкогольні напої дівчат децю більше, ніж хлопців. Споживання пива, вина та міцних алкогольних напоїв з віком стає більш розповсюдженою звичкою. Молодь надає перевагу слабкоалкогольним напоям, що, можливо, пояснюється сильним тиском на підсвідомість з боку реклами. Також молоде покоління не вважає такі напої шкідливими, що викликає необхідність просвітницької роботи в закладах освіти та в засобах масової інформації.

Таким чином, результати проведеного дослідження говорять про декларативність ставлення студентської молоді до власного здоров'я та слабку дієвість навчально-виховної роботи по формуванню навичок здорового способу життя.

В той же час на запитання "Чи хотів би ти вести більш здоровий спосіб життя?" 85,34% респондентів відповіли ствердно (83,76% від загальної кількості опитаних юнаків та 86,58% від загальної кількості дівчат), тобто студенти визнали, що їх спосіб життя не відповідає здоровому, але вони мають бажання вести здоровий спосіб життя і розуміють цю необхідність. Близько чверті осіб хотіли б позбутися своїх шкідливих звичок, кожний десятий – збільшити свою рухову активність.

Більшість учнів ВНЗ (75,94%) вважають, що в навчальному закладі піклуються про їх здоров'я. Близько 90% вказали, що вплив викладачів на здоров'я студентів обмежується навчанням, як зберегти здоров'я, і тільки 2% молоді вказали, що викладачі показують добрий приклад для наслідування. Є над чим замислитися викладацьким колективам, і не тільки ВНЗ.

Переконання і цінності, на котрі людина орієнтується в своїй свідомості та у своїх діях, можуть знаходитися в різному співвідношенні у структурі особистості [3]. Тому, усвідомлюючи важливість здоров'я, людина в певному соціальному оточенні не діє відповідно до власних ціннісних орієнтацій. Крім того, можна зробити висновок про відсутність або недостатню сформованість ціннісного ставлення до здоров'я у студентів ВНЗ. Ціннісне ставлення до здоров'я – системне та динамічне утворення особистості. Сформоване ціннісне ставлення передбачає дієву свідому поведінку людини стосовно ведення здорового способу життя.

Таким чином, за результатами дослідження можна зробити висновок, що перед вищою освітою в Україні стоїть першочергове завдання по формуванню у студентської молоді ціннісного ставлення до власного здоров'я. Шляхи реалізації цього завдання лежать в поєднанні професійно орієнтованих дисциплін з питаннями здоров'я збереження та введенням спецкурсу щодо сприяння здоров'ю в навчальний процес ВНЗ за рахунок дисциплін за самостійним вибором. Це

необхідно для щоденної систематичної роботи і постійної уваги до виховання навичок здорового способу життя. Без формування ціннісного ставлення до здоров'я в студентській молоді у системі освіти ВНЗ неможливо вирішити ті завдання, які вказані в Національній доктрині розвитку освіти, зокрема: формування національних і загальнолюдських цінностей, постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу, виховання людини сучасного демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя [4].

Зазначені підсумки підкреслюють актуальність проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я в умовах вищої освіти та зумовлюють необхідність пошуку відповідей на низку конкретних запитань, а саме: 1) які можливості мають зміст, методи та прийоми навчання у ВНЗ щодо формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих; 2) як поєднати професійну направленість освіти із формуванням ціннісного ставлення до здоров'я; 3) які можливості має ВНЗ щодо формування індивідуального здоров'я учасників навчально-виховного процесу; 4) якими концептуальними положеннями доцільно керуватися в організації навчально-виховного процесу, щоб забезпечити достатній рівень сформованості цінності здоров'я у майбутніх професіоналів.

Література

1. Аза Л.А., Поддубный В.А., Ручка А.А. Ценностные ориентации рабочей молодежи. – К.: Наук. думка, 1978. – 214 с.
2. Даниленко Г.М. Моніторинг впливу навчального середовища на здоров'я школярів в сільській місцевості // Гігієна населених місць: Зб. наук. пр. – К.: Полімед, 2007. – Вип.50. – С. 305-310.
3. Мамардашвили М.К. Лекции о Прусте (психологическая типология пути). – М.: AdMarginem, 1995. – 548 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти: затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р.
5. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи // Социс. – 2007. – №4. – С. 37-43.
6. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О.О.Яременко, О.М.Балакірева, О.О.Стойко та ін. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український інститут соціальних досліджень, 2004. – Кн.7. – 196 с. – (Сер. "Формування здорового способу життя молоді". У 14 кн.).

УДК 372:159.9.019.4

ГРА ЯК ЗАСІБ ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ДІТЕЙ

Борисенко Я.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Дошкільне дитинство – короткий, але важливий період ствердження особистості. В ці роки дитина отримує початкові знання про навколишній світ, у неї починається формуватися певне відношення до людей, до праці, виробляються навички і звички правильної поведінки, складається характер.

Стресові стани дорослих, їхні негативні емоції руйнівно впливають на дітей, формуючи негативні прояви у їх поведінці, зокрема : нечесність, ябедництво, агресивність, неслухняність, істерики та ін.

Проблема негативних проявів залишається актуальною протягом всього існування людства у зв'язку з його поширенням та дестабілізуючим впливом. Різноманітні аспекти профілактики негативних проявів вивчалася у дослідженнях В. Оржеховської, Н. Пихтіної, О. Пилипенка, Т. Федорченко, Н. Максимової та інших.

Відомо, що вагомим чинником виховання й розвитку дитини є гра, оскільки розглядається науковцями як провідна діяльність у дошкільному віці.

Феномен дитячої гри вивчено дослідниками досить широко і різнобічно у вітчизняних (Л. Артемова, А. Богуш, Д. Менжерицька) та зарубіжних дослідженнях (К. Леві-Стросс, В.Тернер). Сучасні представники психоаналізу (А. Фрейд, Р. Ейфман та ін.) розглядають гру як проекцію тих труднощів та конфліктів, які існують у реальному житті дитини, у її стосунках з близькими дорослими.

Аналіз наукової літератури з теми дослідження засвідчив, що, не дивлячись на існуючі теоретичні і практичні дослідження, проблема використання гри як засобу попередження і подолання негативних проявів у дітей залишається актуальною.

Саме актуальність даної проблеми зумовила написання даної статті.

Метою написання статті є : дослідження організаційно – педагогічних умов використання ігрової діяльності як засобу попередження і подолання негативних проявів у дітей дошкільного віку.

Відповідно до окресленої мети, ми висунули наступні **дослідницькі завдання :**

1. Проаналізувати найбільш поширені негативні прояви у поведінці дітей дошкільного віку.

2. Здійснити теоретичне обґрунтування організаційно – педагогічних умов використання ігрової діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. О. Кочетов зазначав, що уже у дошкільному віці внаслідок неправильного виховання в сім'ї виникають помилки в поведінці дитини: невміння гратись із ровесниками, спілкуватися з ними, виявляти нешанобливе ставлення до дорослих, недооцінка або переоцінка власних можливостей. Їхньою основою є невдалі стосунки у грі й трудових діях, які породжують невпевненість у собі, образливість, впертість, агресивність, озлобленість.

Дефіцит успіху у грі і дефіцит спілкування ведуть до деформованого психічного розвитку. Тому дошкільне дитинство – це період інтенсивної соціалізації особистості, здобуття нею життєвого досвіду. Захисні механізми її психіки тільки починають формуватися, і саме від подій цього періоду життя залежить, якими вони будуть у майбутньому: продуктивними, тобто такими, що стимулюють процес розвитку і саморегуляції особистості, чи непродуктивними, що деформують картини зовнішнього світу, а також поведінку і діяльність дитини. Деформацію поведінки науковці й називають негативними проявами в поведінці або негативізмами [3].

Негативізм – термін латинського походження, що означає заперечення, це позбавлений розумних підстав опір суб'єкта діям, що надаються на нього.

Поняття "негативізм" спочатку вживалося лише щодо патологічних явищ, які виникають при деяких формах психічних захворювань.

Нині це поняття набуло широкого значення та вживається в педагогіці і психології для позначення будь-якого опору чужому впливу, що здається невмотивованим. Найчастіше негативізм зустрічається в дітей і демонструється щодо вимог дорослих, що висувуються останніми без врахування потреб дітей.

Негативізм посилюється при станах стомлення або перезбудження [4].

Дитячий негативізм – форма протесту дитини проти реально існуючого (або сприйнятого як реальне) несприятливого ставлення до неї з боку однолітків або дорослих. Дитячий негативізм може виявлятися по-різному: підвищеної грубості, впертості, замкнутості, відчуженості.

Психологічною основою негативних реакцій є незадоволення суттєвих потреб дитини соціального характеру.

На основі опрацювання психолого-педагогічної літератури проаналізували найбільш поширені негативні прояви у поведінці дітей дошкільного віку.

Основними типами негативної поведінки дітей дошкільного віку на думку В.Ковалевської, В.Оржеховської, А.Кочетова та ін., є агресивність, тривожність, впертість, страхи, негативізм та неслухняність.

Науковцями і практиками (Н.Пихтіна, Т.Федорченко, А.Кочетов) було виділено чотири групи чинників, що зумовлюють негативні прояви : кризи, неправильне виховання в сім'ї, несприятливі умови до ДНЗ, несприятливе навколишнє середовище [3, 103].

Профілактика – система заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню негативних змін у поведінці дитини [4].

Педагогічна профіктика – формування конкретного морального почуття відповідальності, шляхом комплексного цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття, волю дітей з метою вироблення їхнього імунітету до негативних впливів оточуючого середовища [4].

На думку В.Оржеховської *первинною профілактикою* є спрямування та розвиток умов у системі навчально – виховної роботи з дошкільниками. *Вторинна профілактика* – це процес, який дозволяє виявити негативні зміни в поведінці дитини, що дає можливість також попередити їх подальший розвиток. *Третинна профілактика* полягає в реконструкції соціального оточення для різних категорій дітей [1, 89].

Яка ж роль у попередженні та подоланні негативних проявів належить ігровій діяльності дітей ?

На основі аналізу наукової і методичної літератури, ми визначили такі можливості ігрової діяльності :

³⁵₁₇творчо-ігрова форма знайомства з навколишнім світом, що пов'язано з особливостями розвитку уяви у дітей дошкільного віку та їх провідною діяльністю – сюжетно – рольовою грою;
³⁵₁₇активний розумовий розвиток дітей;
³⁵₁₇вплив ігрової діяльності на фізичний розвиток дітей дошкільного віку;
³⁵₁₇формування моральної спрямованості дошкільників;
³⁵₁₇формування соціальних навичок поведінки дитини в дошкільному віці;
³⁵₁₇вплив ігор на формування психічного стану дітей.

Проаналізувавши можливості та особливості ігрової діяльності у дітей дошкільного віку, визначили такі превентивні можливості у попередженні негативних проявів у поведінці дошкільників :

а) у межах первинної профілактики, ігрова діяльність є ефективним засобом у реалізації засобів, тому що існує вплив вихователя на почуття дитини, на її волю;

б) у межах вторинної профілактики ігрову діяльність можна розглядати як на діагностику негативних проявів та їх подолання у дітей дошкільного віку;

в) у межах третинної профілактики, де здійснюється корекція поведінкових відхилень, превентивні можливості має ігрова діяльність.

Гра забезпечує формування позитивних рис особистості, зростання впевненості у собі, подолання страхів, розвиток здатності до спілкування.

У психотерапії залежно від поставлених завдань, виділяють директивну та індирективну гру. Директивна гра передбачає дотримання чіткої регламентації змісту гри, а індирективна (вільна гра), полягає у реалізації нерегламентованого змісту гри. В агресивній грі, діти повертаються до пережитих стресових ситуацій. Також найбільш поширеними видами терапевтичних ігор є діагностичні, корекційні, розвиваючі, творчі [1, 148].

Отже, завдяки ігровій діяльності, у дітей формується поведінкова готовність, яка формується в різних межах ігор, через засвоєння правил поведінки, засобів виразності.

Висновки. Теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволив з'ясувати найбільш поширені негативні прояви у дітей дошкільного віку та їх чинники виникнення; обґрунтувати організаційно-педагогічні умови використання ігрової діяльності як засобу попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Більш поширеними негативними проявами поведінки є упертість, ябедництво, неслухняність, істерики, агресивність, вередливість, хвастощі.

Науковцями і практиками було виділено чотири групи негативних проявів: кризи, невправильне виховання в сім'ї, несприятливі умови до ДНЗ, несприятливе навколишнє середовище.

Ми визначили такі превентивні можливості гри у попередженні негативних проявів.

У межах *первинної профілактики*, ігрова діяльність є ефективним засобом у реалізації засобів, тому що існує вплив вихователя на почуття дитини, на її волю.

У межах *вторинної профілактики* ігрову діяльність можна розглядати як на діагностику негативних проявів та їх подолання у дітей дошкільного віку.

У межах *третинної профілактики*, де здійснюється корекція поведінкових відхилень, превентивні можливості має ігрова діяльність.

Гра забезпечує формування позитивних рис особистості, зростання впевненості у собі, подолання страхів, розвиток здатності до спілкування. Дефіцит успіху у грі і дефіцит спілкування ведуть до деформованого психічного розвитку.

Проблема попередження і подолання негативних проявів у поведінці дошкільників є актуальною, оскільки динаміка їх зростання та урізноманітнення форм вияву може перешкодити або істотно знижувати рівень соціальної адаптації дитини і потребувати корекції.

Проте виконане дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Детальне вивчення може стосуватись питань корекції окремих негативних проявів у поведінці дітей засобами ігрової діяльності, зокрема агресивність, неслухняність.

Література

1. Оржеховська В., Пилипенко О., Превентивна педагогіка : Навч. посібник. – Черкаси: Вид. Чабаненко, 2007.
2. Пихтіна Н., Новгородський Р. Профілактика та соц.-пед.робота з дітьми девіантної поведінки : Навч – метод. посібник.- Ніжин, 2007. – 240 с.
3. Кочетов А.И., Верцинская Н.Н. Работа с трудными детьми. – М., 1986. – 160 с.
4. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар. – Харків: Прапор, 2007. – 240 с.
5. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч.-метод. посіб. / Т.Є. Федорченко. – К. : Тов. "ХІК", 2003. – 128с.
6. Артемова Л. Театр і гра. – К. ТОВ "Томіріс", 2002.

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Булавко М.С., студентка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Киричок І.І.**, кафедра педагогіки

У концепції модернізації української системи утворення підкреслюється необхідність пред'явлення нових вимог до діяльності сучасної школи у зв'язку з реалізацією особистісної орієнтованої парадигми утворення. Принципово важливою стає така організація навчання, при якій учень є головною діючою фігурою усього навчально-виховного процесу, активним суб'єктом діяльності й може самореалізуватися відповідно до властивих йому індивідуальних пізнавальних можливостей. Навчально-виховний процес повинен сприяти збереженню самобутності учня, його формуванню як активного носія суб'єктивного досвіду.

Проблема особистісно зорієнтованого навчання докладно висвітлюється в роботах педагогів і психологів Н.И.Алексєєва, Е.В.Бондаревської, В.В.Давидова. Разом з тим, варто помітити, що, розглядаючи питання, пов'язані з рішенням проблеми особистісно зорієнтованого навчання, яке повинне сприяти розвитку особистісних показників на основі врахування інтересів, потреб, схильностей і можливостей учнів, дослідники практично не торкаються питань гендерних особливостей учнів. Причиною цього є те, що в процесі навчання не враховуються соціокультурні й гендерні поведінкові характеристики, що забезпечують індивідуальний, особистісний, соціальний і правовий статус.

Гендерна тематика нова для школи. Формування гендерної культури – актуальна проблема сучасності. Концепція виховання дітей і молоді в Україні передбачає виховання гендерної культури як однієї з базових компонентів культури особистості. Гендерна культура припускає формування в дитини уявлень про життєве призначення чоловіка і жінки, властивих їм позитивних якостей і рис вдачі; розкриття фізіологічних, психологічних і етичних особливостей хлопчиків-хлопців, дівчаток-дівчат; формування уявлень про чоловічу і жіночу гідність. На тлі поєднання когнітивної і культурологічної спрямованості досліджень останніх років актуалізується гендерний підхід як важлива складова сучасного літературознавства, адже воно збагачується осмисленням мистецтва слова крізь призму гендеру як культурної метафори статі, що дозволяє інтерпретувати твори з урахуванням конфігурацій фемінного і маскулінного, виявляти символи жіночого та чоловічого досвіду. У філології поступово формується науковий напрям, що вивчає ці проблеми, – гендерне літературознавство.

Проблеми гендерних відносин та статево-рольової поведінки, культурних стереотипів соціалізації хлопців та дівчат, конструювання маскуліності та фемінності досліджуються в роботах О.Вороніної, Є.Здравомислової, І.Клециної, І.Кона, Н.Лавриненко, Л.Попової та ін..

Розвиток гендерних аспектів освіти в системі вищої та середньої школи розглядаються в роботах Л.Булатової, І.Іванової, О.Луценко, С.Рикава, Л.Смоляр, Н.Чухим та ін..

У психології й педагогіці дослідники в більшій мірі приділяють увагу питанням статево-ролевої соціалізації й статевого виховання школярів (роботи В.С.Агеєва, Т.А.Араканцевої, ГЛ.Вельської, О.ЗБогданової).

Але, незважаючи на всю цінність отриманих результатів, питання, пов'язані з гендерним підходом, залишаються недостатньо розробленими. Практично немає фундаментальних робіт, у яких давалося б науково-теоретичне обґрунтування гендерного підходу до навчання й особливостей його реалізації в навчальному процесі.

Відповідно до змінених пріоритетів, педагогічна наука усе активніше починає звертатися до проблем наукового обґрунтування гендерного навчання й виховання. У цілому, незважаючи на проведені дослідження, проблема гендерного підходу до навчання школярів залишається теоретично й практично не вирішеною.

Актуальність дослідження проблеми гендерного підходу до навчання школярів пов'язане не тільки з необхідністю реалізації особистісно зорієнтованої парадигми утворення, метою якої є розвиток особистісних показників учнів і досягнення ними оптимальних результатів, але й з подоланням відставання процесу навчання від сучасних науково-технічних досягнень.

Мета дослідження – визначення сутності процесу гендерного виховання старшокласників, виявлення недоліків у його організації на уроках української літератури.

Порівняно з літературознавством гендерна психологія як наука виникла нещодавно. Радянська система виховання майже не враховувала впливу статі учнів на набуття ними соціального досвіду. Лише деякі вчені (Б.Ананьєв, І.Кон, Т.Рєпіна, Т.Юферева, В.Каган, Д.Ісаєв) говорили про потребу звертання до психологічних особливостей статі. Поштовхом до виникнення окремої галузі психології стали феміністичні дослідження.

Кінець ХХ століття позначений масовим зацікавленням проблемами гендеру. Ця хвиля розвитку соціальної свідомості охопили всі сфери науки. Література також віддзеркалювала проблеми взаємин між статями, а роман "Польові дослідження з українського сексу" О. Забужко викликав гарячу дискусію.

Сучасна шкільна освіта потребує своєрідної інтерпретації художнього твору, адаптованої до вікових особливостей учнів. Часто визначальним чинником аналізу тексту стають особистісні переконання, досвід і гендерна належність: юнак чи дівчина визнають літературу лише тоді, коли пропускають через власне Я. Отже постала потреба інтегрувати здобутки гендерної психології у шкільне літературознавство, аби розширити інтерпретаційні можливості художнього твору [2, с. 6].

Орієнтація на досягнення успіхів вимагає від жінки компетентності, самостійності, наступальності, почуття рівності з колегами, навіть вміння ризикувати. Натомість традиційне виховання, яке до сьогодні має безліч прихильників, нав'язує жінці поступливість, готовність задовольнятися іншими ролями. Якщо ж чоловік не відповідає стереотипним уявленням суспільства: фізично не розвинений, не агресивний, фінансово не забезпечений тощо, – то він теж не знаходить поваги й відповідного місця у соціумі. Тому важливо змінити таку систему виховання, аби подолати суперечності між статями. Література покликана виховувати такого читача, який сприймає би текст не лише з естетичного погляду, а й умів об'єктивно вмотивувати необхідність зображення тих чи інших видів статево-рольової поведінки. Читаючи твір хлопці і дівчата мають удосконалювати свою гендерну культуру, уникаючи будь-якої дискримінації щодо представників протилежної статі. Тому одним із основних завдань шкільного літературознавства стає впровадження елементів гендерної критики й відповідної освіти. Потрібно забезпечити рівноправ'я у навчально-виховному процесі, а відтак – однакові можливості самореалізації кожного учня безвідносно до статі.

Художні тексти української літератури – це важливе джерело для вивчення гендерної культури нації. В українській літературі багато творів, вивчаючи які, учні дістануть уявлення про ідеали стосунків дівчини і хлопця, дружини і чоловіка, що становлять основу родини, побудованої на паритетних засадах любові, повазі, довірі. Важливо учнів навчити вирізняти авторські гендерні стереотипні оцінки, залучати до аналізу художнього тексту власне світосприйняття і соціальний досвід підлітків, аби сприяти їхній самоактуалізації і формувати адекватну статево-рольову поведінку [1, с. 10].

Висновки. Провівши дослідження, можемо сказати, що сучасні старшокласники в переважній більшості готові до майбутнього сімейного життя, але мають хибні уявлення про основні його цінності, особливості прояву гендерних відносин. Це актуалізує проблему оптимізації гендерного виховання в загальноосвітніх закладах. Серед основних засобів гендерного виховання одне з провідних місць належить українській літературі. Цьому сприяють передбачені програмою твори високого художнього рівня, насичені відповідною проблематикою, ідейно наповнені, такі, що порушують вічні питання людського існування, висвітлюють різноманітні аспекти взаємин чоловіків і жінок.

Література

1. Мозгова Л. Взаємозв'язки шкільного літературознавства і гендерної психології/ Л. Мозгова// Дивослово. – 2007 – №7. – с. 13-16.
2. Мозгова Л. Літературно-гендерна наочність як чинник формування гендерно-літературної компетентності старшокласників/ Л. Мозгова// Дивослово – 2011 – №11. – с.35-39.
3. Яценко Л. Формування гендерних відносин старшокласників у підготовці до сімейного життя засобами шкільного курсу зарубіжної літератури// Зарубіжна література в школах України. – 2008 – №7-8. – с. 46-54.

УДК 37.013.42

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОЗВІЛЛЯ ПІДЛІТКІВ

Горбик М.А., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Качалова Т.В.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Дозвілля як частина вільного часу, залучає молодь своєю нерегламентованістю і добровільністю вибору його різних форм, демократичністю, емоційною насиченістю, можливістю поєднати в ньому фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову.

Для значної частини старших підлітків соціальні інститути дозвілля є основними джерелами соціально-культурної інтеграції й особистісної самореалізації. Однак усі ці переваги діяльності сфери дозвілля поки ще не стали надбанням, звичним атрибутом способу життя усієї молоді і підлітків, зокрема.

Мету даної публікації ми вбачаємо у визначенні специфіки дозвілля підлітків, що дасть змогу виділити умови, за яких дозвіллева діяльність підлітків стане соціально спрямованою.

Інтерес до проблем молоді у сфері дозвілля постійний і стійкий у вітчизняній філософії, соціології, психології, педагогіці. Соціально-філософські проблеми молоді як важливої соціальної групи суспільства знайшли своє відображення в дослідженнях С.М.Іконнікової, І.М.Ільїнського, І.С.Копа, В.Т.Лисовського та інших вчених. Значний вклад у дослідженні дозвілля молоді внесли Г.О.Пруденський, Б.О.Трушин, В.Д.Петрушев, В.М.Піменова, О.О.Гордон, І.В.Бестужев-Лада та ін. До досліджуваної нами проблеми близькі праці із саморозвитку й самореалізації особистості в сфері дозвілля (О.І.Беляєва, О.С.Каргіна, Т.І.Бакланова), з питань психології особистості (Г.М.Андреева, О.В.Петровського). У науковий аналіз теорії і практики культурно-дозвіллевої діяльності значний внесок зробили Ю.О.Стрельцов, О.Д.Жарков, В.М.Чижиков, В.О.Ковшаров, Т.Г.Кисельова, Ю.Д.Красильников. Дослідження цих авторів мають важливе значення для удосконалення теорії і методики культурно-дозвіллевої діяльності підлітків.

Підлітковий вік являє собою ніби „світ", що існує між дитинством і дорослістю, тому що біологічне, фізіологічне і статеве дозрівання ще не завершене, і в соціальному відношенні це ще не самостійна доросла особистість. Підлітковість виступає як період прийняття відповідальних рішень, які визначають усе подальше життя людини: вибір професії і свого місця в житті, вибір сенсу життя, вироблення світогляду. В цей період формується цілісне уявлення про самого себе, відбувається пошук свого "Я", відношення до себе, причому спочатку людина усвідомлює й оцінює особливості свого тіла, зовнішності, привабливості, а потім уже морально-психологічні, інтелектуальні, вольові якості.

До особливостей підліткового дозвілля відноситься своєрідність середовища його протікання. Батьківське середовище, як правило, не є пріоритетним центром проведення дозвілля молоді. Переважна більшість молодих людей воліють проводити вільний час поза будинком, у компанії однолітків. Коли йдеться про вирішення серйозних життєвих проблем, молоді люди охоче приймають поради і наставлення батьків, але в сфері специфічних дозвіллевих інтересів, тобто при виборі форм проведення, друзів, книг, одягу вони самостійні. При усій важливості і силі соціалізації молоді людини в навчальному середовищі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання „індустрії вільного часу" – туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи – при всьому цьому молодь уперто „збивається" в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії – це особлива форма дозвілля". Тяга до спілкування з однолітками зумовлена величезною потребою підлітків в емоційних контактах.

Відмінною якістю культурного молодіжного дозвілля є емоційна забарвленість, наявність привнести в кожну можливість займатися улюбленою справою, зустрічатися з цікавими людьми, відвідувати значимі для себе місця, бути учасником важливих подій. Вищий зміст дозвілля полягає в тому, щоб наблизити коштовне, улюблене і відокремити, скасувати порожнє, непотрібне. Тут дозвілля для підлітка перетворюється на спосіб життя, заповнення вільного часу різноманітними, змістовно насиченими видами діяльності.

Основні особливості культурного дозвілля молоді – високий рівень культурно-технічної оснащеності, використання сучасних дозвіллевих технологій, форм і методів, естетично насичений простір і високий художній рівень дозвіллевого процесу. Підліткове дозвілля, закріплює, а багато в чому і закладає в молодій людині такі звички й уміння, які потім цілком визначатимуть його відношення до вільного часу. Саме на цьому етапі життя людини виробляється індивідуальний стиль дозвілля і відпочинку, накопичується перший досвід організації вільного часу, виникає прихильність до тих чи інших занять.

Таким чином, реалізується одне з головних завдань людини – всебічно розвивати свої здібності. Справа в тому, що формування і розвиток здібностей можуть бути реалізовані на основі задоволення потреб. Останні, у даному взаємозв'язку, є рушійною силою здібностей. У зв'язку з цим зазначене завдання припускає всебічний розвиток здібностей людини і настільки ж усебічне задоволення його потреб. Зрозуміло, що це неможливо без сфери дозвілля, де знаходить задоволення цілий комплекс потреб, у тому числі й потреба особистості в розвитку, самовдосконаленні. Вона виявляється як її свідоме бажання спеціально впливати на себе певними заняттями, вправами з метою самовдосконалення й розвитку. Значення цієї потреби надзвичайно велике, адже тільки зовнішніх, хоча б і визначальних, умов недостатньо для реалізації цілей усебічного розвитку людини. Треба, щоб і сама людина хотіла цього розвитку, розуміла його необхідність.

Активне, змістовне дозвілля вимагає певних потреб і здібностей людей. Робити натиск на творчі види дозвіллевих занять, на забезпечення прямої участі в них кожного підлітка - от шлях

формування в юнаків і дівчат особистісних якостей, які сприяють змістовному й активному проведенню дозвілієвого часу.

Друга вимога щодо організації підліткового дозвілля полягає в тому, що воно, безсумнівно повинно бути різноманітним, цікавим, розважальним і ненав'язливим. Зрозуміло, отут важливі як зміст, так і форма запропонованих занять, розваг, які мають відповідати потребам та інтересам підлітків, органічно сприйматися юнаками і дівчатами.

Найбільш зручні форми для цього уже вироблені життям. До них відносяться, насамперед, аматорські об'єднання і клуби за інтересами. Сучасні об'єднання і клуби багатопрофільні: політичні, спортивні, туристичні, здоров'я, аматорів природи, науково-технічної творчості, читачів, самодіяльної пісні, колекціонерів, книголюбів, вихідного дня, молоді родини й інші. Клуб – порівняно невелике об'єднання людей, охоплених загальним інтересом, заняттям. Він є школою навчання, виховання і спілкування. Спілкування в колі однодумців сприяє збагаченню, взаємовихованню. Інтерес до заняття перетворюється в інтерес до людей. Людина прийшла до клубу, щоб навчитися чомусь, а навчившись, не хоче йти, тому що по-справжньому здружилася з людьми. Її прив'язує особлива атмосфера рівності, доброзичливості і самодіяльності.

У підлітка найгостріше виявляється потреба у вільній самореалізації, адже саме в цей час школа починає сприйматись ним як регламентована, навчальна діяльність, з'являється почуття дорослості, яке впливає на зміст життєдіяльності підлітка та водночас підліток відчуває себе залежним від свого оточення – батьків, вчителів, родичів – і намагається звільнитись від цього шляхом утвердження свого "Я" саме у сфері дозвілля.

Таким чином, можна констатувати, що пріоритетними видами дозвілля у підлітковому віці є спілкування зі своїми ровесниками, спортивні ігри, прикладна творчість, розважальні заходи, вони не ідентичні шкільним колективам і відрізняються за своїм складом, різнорівневою культурою підлітків, різним соціальним та матеріальним становищем їхніх батьків. У таких позашкільних дозвіллевих спільнотах, відбувається соціалізація особистості, набуваються навички спілкування та соціальної взаємодії, формуються відчуття команди та вміння відстоювати свою позицію і узгоджувати її з іншими точками зору. На відміну від навчальних установ, дозвіллеві об'єднання характеризуються ширшими можливостями педагогічно врегульованого міжособистісного спілкування.

Література

1. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля: Підручник. – Харків: ХДАК, 1999. – с. 435
2. Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Основи соціально-культурної діяльності. – М., 1995. – с. 348
3. Молодь і дозвілля: Теорія і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання. – Вип. 2. – К., 1996. – с. 424
4. Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник. – К.: Кондор, 2005. – с. 406

УДК 37.035

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Гринь Н.В., студентка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Киричок І.І.**, кафедра педагогіки

Актуальність проблеми. Проблема морального виховання старшокласників в сучасному українському суспільстві, яке переживає духовну кризу, особливо актуальна. Вона потребує виняткової уваги, бо нинішні школярі – це наше, яке має сприяти розвитку Української держави.

Здійснення навчального процесу українською мовою в Україні має виняткове значення й тому, що саме воно уможлиблює розв'язання однієї з найважливіших проблем сучасності – проблеми морального виховання молоді. Навчання українською мовою розкриває перед вчителями широкі виховні можливості, забезпечує моральне виховання майбутніх громадян України, яке ґрунтується на національних традиціях і духовних цінностях українського народу, що, у свою чергу, може бути здійснене тільки за використання в системі національної освіти державної мови.

Культура й мова, зазначає В.Русанівський [4:3], об'єднані в царині духовних цінностей кожної людини та всього суспільства. Учений наголошує на тому, що мовна культура є надійною опорою у вираженні думки, у вихованні справжнього, діяльного патріотизму. На думку мовознавця, саме культура мови передбачає вироблення етичних норм міжнародного спілкування, які характеризують загальну культуру сучасної людини, що в наш час має виняткове значення.

Аналіз останніх публікацій. Моральне виховання є об'єктом дослідження і сучасних зарубіжних вчених (П.Еббс, Л.Рейд, В.Штейн, Є.Уілсон, Є.Сторр, Р.Гіпсон). Ця проблема знайшла відображення і в ряді теоретичних журналів "Рідна школа", "Зарубіжна література", "Філологічні науки", "Всесвітня література" та ін.

Мета статті – розкрити доцільність використання методів навчання, спрямованих на формування моральних поглядів та переконань на уроках української літератури в старшій школі.

Виклад матеріалу. Як відомо, виховання – обов'язкова й важлива частина навчального процесу у школі, оскільки одне із завдань шкіл – виховати громадян, які мають демократичний світогляд, почуття патріотизму, усвідомлюють свої права і свободи, поважають Конституцію України, традиції та звичаї українського народу, його культуру, у яких уже сформовані національні світоглядні позиції і переконання на основі зарубіжної та вітчизняної культур, які бездоганно володіють державною мовою і ставляться до неї з належною повагою, прагнуть до моральної, духовної досконалості [1: 34-35].

Моральні знання – складова частина моральної самосвідомості особи, без якої не може виробитись її моральне ставлення до людей та навколишньої дійсності. За якими ж показниками викладач може визначити ефективність процесу засвоєння моральних знань школярами?

По-перше, оперування моральним поняттям при аналізі тієї чи іншої конкретної моральної ситуації, взятої з художнього твору, навколишнього життя чи з власного морального досвіду; по-друге, уміння дати визначення поняття, що свідчить про усвідомлення студентом істотних ознак; по-третє, кількість моральних понять, якими він оперує.

Важливим завданням виховного впливу в навчанні має бути організація вчителем пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на глибоке опанування ними правил і норм моралі та розвиток моральної свідомості в цілому. З цієї метою варто використовувати в навчальному процесі методичні прийоми: постановку перед школярами певних запитань, створення на заняттях спеціальних проблемних ситуацій, розв'язування старшокласниками моральних ситуацій із самостійним моральним вибором і різноманітні пізнавальні завдання та вправи морального змісту, завдання з розвитку моральної самооцінки та оцінки. Ці методичні прийоми допоможуть навчити учнів аналізувати поведінку й почуття дійових осіб, порівнювати наявну у творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими ситуаціями. Завдяки цьому школярі вчать переносити моральний зміст твору на реальні моральні явища навколишнього життя.

Важливим прийомом розвитку моральної оцінки дітей є включення до структури заняття різноманітних пізнавальних завдань. Наприклад: "Подумайте, порівняйте і скажіть, що спільного у вивчених творах І. Карпенка-Карого "Мартин Боруля" та Миколи Куліша "Мина Мазайло"? Чим вони різняться між собою?". Подібні завдання активізують розумову діяльність учнів, вчать аналізувати, порівнювати, правильно сприймати моральну ситуацію, визначати головне в моральному змісті, сприяють формуванню навичок морального оцінювання, допомагають виховати особистісне ставлення до тієї чи іншої ситуації, наведеної у творі.

Проаналізувати всі можливі ситуації, пов'язані з моральними вчинками та правилами, зіставити їх і правильно оцінити старшокласникам часто не під силу. Необхідна організація спеціальної роботи, що передбачає пояснення їм моральних правил. Подібну роботу доцільно здійснювати методом переконання – етичних бесід. Мета їх – конкретизація морально-етичних знань та формування вмінь керуватися цими знаннями в житті. Під час обговорення художніх творів слід ставити запитання до прочитаного так, щоб учні звернули увагу на моральні якості героїв, їх взаємини, порівняли стосунки героїв зі своїми власними. Добре продумані запитання підводять школярів до правильних висновків, до моральних норм. Не слід пропускати неправильні відповіді. Навпаки, подальша робота має спрямовуватись на те, як зруйнувати неправильні уявлення [3: 117-118].

Важливу роль у формуванні моральних знань учнів відіграє процес читання. Ще К.Д. Ушинський наголошував на важливості читання для морального розвитку особистості. Він вважав, що той художній твір буде моральним, який примусить полюбити моральний вчинок та моральні почуття його героїв. Важливо, щоб учні не тільки зрозуміли основну ідею твору, а й не залишилися байдужими до героїв. Оцінюючи дійових осіб твору, старшокласники вже оперують моральними поняттями, які привели до вчинку, але треба, щоб вони назвали мотиви, що виявляються в переживаннях або думках героїв твору, визначали їх характери.

Художній світ одного з найвизначніших письменників ХХ століття – Олеса Гончара – вражає глибоким проникненням у найболючіші проблеми нашого часу, пристрасним бажанням захистити людське в людині. Це – продовження гуманістичних традицій української літератури, у центрі уваги якої завжди був внутрішній світ особистості, її злети й падіння, тріумфи й поразки. Твори Олеса Гончара збагачують скарбницю духовного досвіду сучасників, їм притаманні масштабність бачення світу й людини, філософічність, актуальність моральної проблематики,

поетизація красивого в житті і в людині. Добро і зло, честь і безчестя, духовність та аморальність, драматизм їх протиборства – ось коло питань, які хвилюють письменника [2: 64-65].

Вивчаючи роман Олеся Гончара "Собор", підводимо старшокласників до висновку, що цей твір – це біль і надія великого художника, який кривно пов'язаний зі своїм народом, його традиціями, історією, культурою, його сучасним, минулим і майбутнім. Проїнятий пристрасною публіцистичністю, цей твір порушує філософські й моральні, історичні й екологічні проблеми, об'єднані таким простим і водночас неоднозначним питанням: "Що буде з нами? З людьми, з заводами, соборами?"

У художніх творах, що вивчаються за програмою, часто постають проблемні питання, які можуть перерости в дискусію. Звичайно, урок-диспут потребує більших затрат часу й зусиль словесника на його підготовку, але враження учнів від участі в ньому залишаються надовго. Саме шукаючи істину, молодь вчиться аргументовано захищати свої судження, переконання. Досвід показує: до уроку-диспуту краще йти послідовно, крок за кроком, навчаючи студентів висловлюватися точно, логічно й переконливо. Спроба провести дискусії за спеціальним сценарієм не дасть очікуваного результату: одні виступатимуть, читаючи з папірця, інші – відмовчатися. Усім буде нудно, нецікаво. Почати слід зі створення дискусійних ситуацій навколо окремих епізодів.

Образи твору старшокласниками можуть бути трактовані по-різному. Наприклад, у романі Уласа Самчука "Марія" головна героїня кидає свого закоханого чоловіка Гната, з яким брала шлюб у церкві, і йде до Корнія. Учитель може використати цей епізод для організації невеликої дискусії на морально-етичну тему: чи правильно вчинила Марія, чи не порушила християнських заповідей, покинувши Гната? Як оцінюєте ви вчинок Марії з точки зору моралі? І яка оцінка його автором? Обговорення цієї проблеми дасть змогу вчителю побачити, чи зрозуміли школярі позицію автора. Здебільшого вони схвалюють вчинок Марії і ототожнюють свою думку з авторською. Тому варто нагадати їм роздуми Марії ("Сама винна, обіцяла і забула обіцянку... Покутуй") і саме спокутування, а потім поставити запитання: "Для чого автор подає ці епізоди в романі?" Думки дітей будуть різними, але їх підсумок має бути орієнтовно таким: людина завжди сама відповідає за свої вчинки, як добрі, так і погані [5: 44-47].

Інша тема диспуту – за романом Олеся Гончара "Собор": Ситий же, а жорстокий чому? Тема оголошується заздалегідь, перед вивченням творчості письменника, щоб студенти могли, читаючи тексти романів, дібрати цитати для ілюстрації своєї чи авторської позиції під час диспуту.

Питання для дискусії:

Що спільного в суспільній атмосфері кінця 60-х р.р. і початку третього тисячоліття?

Який зміст вкладає О.Гончар і ви у спільнокореневі слова: собор, соборна Україна, собор душі? Поясніть етимологію слова "собор" за словником.

Які проблеми, порушені в романі, співзвучні назві диспуту? У вчинках і діях яких персонажів вони розв'язуються і як?

Як змінилися люди за роки? Чи збагатилися духовно наші сучасники? Що надбали і що втратили?

У якому напрямі повинна вдосконалюватися сучасна людина – в інтелектуальному, духовному?

Звідки в сучасної молоді дух руйнування, жорстокість, невміння любити й поважати свій народ, рідну землю?

Що треба, аби залишитися "в повному розумінні людьми", перейнятися негасимим жаданням прекрасного, витравити зі своєї душі раба, руйнівника, стати людиною-творцем і патріотом?

Виступаючих не варто спеціально готувати. Якщо вільне висловлювання з приводу порушених у художньому творі проблем стає традицією, то бажаних дискутувати буде доволі. До висновків учнів підводить словесник, а роблять вони їх самі. Заключне слово, звичайно, залишається за вчителем. Не варто давати оцінки виступам, вказувати на помилки, бо це може знеохотити студентів щиро казати те, що думають. Вчитель лише аргументовано визначає думку більшості, для переконливості підкріплює її вагомими життєвими прикладами, даючи, таким чином, можливість поміркувати над проблемою ще раз сам на сам.

Моральному вихованню старшокласників сприяють тематичні заняття з української літератури, приурочені до знаменних дат, пов'язаних із життям і творчістю видатних українських діячів. Наприклад, тематичні заняття, присвячені Шевченківським дням, дають можливість не тільки показати учням надзвичайно важливу роль, яку відіграв Тарас Шевченко у формуванні й розвитку української літературної мови як її основоположник, його великий внесок в українську світову культуру, а й наочно продемонструвати, яких висот може досягти людина завдяки самоосвіті і працьовитості.

Висновки. Таким чином, уся багатогранна навчально-виховна робота в школі спрямована на підготовку не тільки освічених та перспективних учнів, а й людей духовно багатих, з чітко сформованими моральними принципами, з високим рівнем мовної та загальної культури. Цього, зокрема, можна досягти під час вивчення художніх творів на уроках української літератури. Для досягнення цієї мети вчителю потрібно урізноманітнювати заняття та правильно організувати пізнавальну діяльність школярів. Постановка проблемних завдань, використання етичних бесід, тематичні уроки, дискусії, диспути, безпосередня робота з текстом сприятимуть розвитку моральних якостей на уроках літератури в загальноосвітній школі.

Література

1. Бех І.Д., Максименко С.Д. Критерії моральної вихованості / І.Д. Бех, С.Д. Максименко – К.: Рад. школа, 1989. – С. 34-35.
2. Гуменній М.Х. Олесь Гончар: книга для вчителя / М.Х. Гуменній – К.: Рад. школа, 1991 – С.64-65.
3. Демиденко В.К. Деякі аспекти морального виховання: Практичний матеріал для керівників вихователів і вчителів / В.К. Демиденко – К.: ІЗМН, 1995. – 125 с.
4. Русанівський В. Культура мови, думки, почуттів / В. Русанівський // Культура української мови: Довідник. – К.:1990. – С.3.
5. Соловцова І. Учитель літератури – посередник між митцем минулого та творцем майбутнього / І.Соловцова // Рідна школа. – 1998. - №5. – С.44-47.

УДК 372.3

ПРИНЦИПИ, ФОРМИ І МЕТОДИ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ РУХЛИВИХ ІГОР У РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ У ДНЗ

Давиденко В.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Відродження України неможливе без формування національної свідомості у дітей і молоді. У Державній національній програмі "Освіта (Україна XXI століття)", "Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті", Законі України "Про дошкільну освіту" та інших державних документах наголошується на необхідності національного спрямування освіти, збереженні та продовженні української історико-культурної традиції, запровадженні здоров'язберігаючих технологій.

З урахуванням національного підходу до виховання дітей дошкільного віку визначено зміст роботи з дошкільниками у галузі фізичного виховання у Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" [1], програмі розвитку дитини старшого дошкільного віку "Впевнений старт". У навчальному процесі дошкільного навчального закладу (ДНЗ) слід використовувати інноваційні оздоровчі технології, які ґрунтуються на досвіді народної педагогіки, зміст і засоби якої мають яскраве національне забарвлення, відповідають національному виховному ідеалу, мають історичну і культурну цінність.

Проте, аналіз наукових джерел доводить, що нині у практиці ДНЗ ще не недостатньо використовується весь спектр історично вироблених і вдосконалених народних традицій фізичного виховання, чим і **обумовлюється актуальність дослідження.**

Метою дослідження визначено обґрунтування необхідності добору ефективних принципів, форм і методів у роботі з дошкільниками у ДНЗ щодо навчання їх українських народних рухливих ігор.

Відповідно до мети визначимо завдання:

1. Коротко схарактеризувати принципи, форми і методи щодо навчання дошкільників українських народних рухливих ігор у ДНЗ.

2. Визначити перспективи подальших наукових пошуків з проблеми, що досліджується.

Аналіз останніх публікацій. На сучасному етапі розробкою проблеми використання народних традицій у фізичному вихованні займаються науковці Е.С.Вільчковський, Н.І.Бочарова, В.В.Нестеренко, О.Л. Богініч, Н.Ф.Денисенко, М.Ю.Кістяхівська та ін. окремі питання використання українських народних рухливих ігор у роботі з дітьми 4-7 років життя розглянуто у наукових дослідженнях А.Я.Вольчинського, Г.В.Воробей, І.С.Кліш, Є.Н. Приступи, А.В.Цьося, А.С.Шевчук та ін.

Викладення основного матеріалу. Важливими складовими організації освітнього процесу у ДНЗ у різних напрямках роботи з дошкільниками є принципи, методи, методичні прийоми і форми, оскільки їх добір визначає ефективність педагогічної роботи. При організації й

проведенні рухливих ігор необхідно враховувати ідейність, науковість і плановість застосування ігор, спрямованість на досягнення виховних, навчальних та оздоровчих результатів.

Принцип виховуючого характеру навчання. Даний принцип реалізується самою природою українських народних рухливих ігор – їхнім колективним характером. При проведенні народних рухливих ігор педагог має враховувати, що важливим є не тільки кінцевий результат – здобуття дитиною певних знань про правила народної гри, її змісту (у тому числі – фольклорного матеріалу), рухові дії тощо, – але й сам процес здобуття знань стосовно народних рухливих ігор, який може мати як позитивний, так і негативний вплив на свідомість та поведінку дошкільника, тобто береться до уваги і сам виховний процес під час навчання [9, 197].

Принцип народності виховання реалізується в контексті етнізації змісту навчального матеріалу (українських народних рухливих ігор), який вихователь використовує у практиці роботи з дошкільниками, засвоєнні національної духовної і культурної спадщини. Залучення дітей до вивчення національного фольклору сприяє формуванню високої моральності, відчуття нерозривної єдності з рідною землею, любові до Вітчизни.

Принцип доступності. Навчальний (ігровий) матеріал має бути доступний дитині за умови затрат оптимального зусилля на його засвоєння. Ігрове завдання, передбачене рухливою грою, повинно не перевищувати фізичних можливостей дитини, стимулювати розвиваючий ефект. Предметом доступності є рухи, які виконуються в грі. Критерієм доступності слугує психологічна реакція організму на навантаження, яке не повинно перевищувати допустимих по віку дошкільника норм. Рівень доступності матеріалу, що розучується, визначає для дитини її пізнавальну активність – легкі, нецікаві ігрові завдання; фольклорний матеріал, який не містить для дітей нової інформації, демобілізують педагогічні зусилля, знижують рівень активності дітей щодо розучування нової рухливої гри [там само].

Принцип природовідповідності полягає у залученні до освітнього процесу ДНЗ матеріалу, який відповідає звичкам, традиціям середовища, в якому виховується дитина – її міста, села, рідного краю; дібраний вихователем фольклорний матеріал для проведення рухливих ігор даного виду розвиває, тренує природні задатки дошкільника, вчить його діяти у злагоді з природою [6; 10].

Принцип наочності має особливе значення при розучуванні та проведенні рухливої гри. Вихователь повинен розпочати розучування гри із формування у дитини уявлення про сюжет гри, тактичну схему її проведення. Пояснення нової гри може відбуватися по-різному, залежно від її змісту. Наприклад, у сюжетній грі вихователь, розповідаючи про життя українського народу, може показати ілюстрації, предмети та мистецтв, зацікавлює дітей народними традиціями. З метою ефективного розучування рухливої гри вихователь використовує метод показу. Реалізація принципу наочності повинна відбуватися з урахуванням наслідувального характеру рухової діяльності дітей дошкільного віку. Наочне сприйняття сприяє більш швидкому та міцному засвоєнню, підвищує інтерес до змісту, сюжету, діям народної рухливої гри [9, 453].

Принцип емоційності полягає у поглибленні емоційних переживань дошкільнят через використання цікавих ігрових образів, літературно-фольклорного матеріалу. Почуття прекрасного у дошкільників формуються в українських народних рухливих іграх завдяки чіткому та швидкому виконанню рухів, погодженості дій, особливо під музичний супровід. При проведенні ігор даного виду діти помічають красу рухів при шикуванні та перешикуванні. Особливим естетичним доповненням народних рухливих ігор слугують ігрові атрибути народознавчого спрямування, які підсилюють емоційне враження дошкільників від цього виду роботи [там само].

Принцип поступовості. Навчання доречно починати з простих ігор і поступово переходити до складніших. Простими вважаються ігри з нескладною організацією, без розподілу на команди. Складнішими є ігри з розподілом на команди, які вимагають вправніших відносин між гравцями. Складність ігор залежить від їх змісту (правил проведення, які в них входять). Простішими є ігри, побудовані на простих і природних рухах. У складніші ігри включаються рухи, які вимагають спеціальної підготовки від учасників (стрибки, метання, лазіння) [3, 127].

Принцип "інтриги, що розвивається". На думку М. Подд'якова, інтенсивне нагромадження й розвиток невизначених, дифузних знань створює могутню приховану енергію процесу навчання. Вона виявляється на певному етапі у вигляді лавиноподібних "ага-реакцій" – власних відкриттів дитини. Якщо ми хочемо, щоб активність дітей не вщухала, необхідно, вважає дослідник, будувати освітній процес таким чином, щоб задоволення дітей отриманими новими знаннями в кінці заняття сполучалося у них з бажанням узнати, що ж буде на наступному занятті. Цей шлях веде до активізації творчості дитини (прогнозування, здогадки, передбачення тощо). [8, 8]. Безперечно, усе зазначене стосується й ігрової діяльності дошкільників, одним із видів якої є рухлива гра.

Принцип свідомості й активності – це двосторонній процес, в якому беруть участь, з однієї сторони – педагог ДНЗ, який бажає фізично розвинути дітей, підтримати високий рівень їхньої рухової активності, навчити малюків нових, цікавих ігор, а з іншого – дошкільник, який по-

винен проявити бажання залучитися до діяльності, запропонованої вихователем. Досвід показує: якщо дитина розуміє сутність роботи, до якої її включає педагог, вона більшою мірою зацікавлена ходом проведення рухливих ігор. Означені фактори надають більшій ефективності педагогічній діяльності, сприяють формуванню у дошкільника інтересу до активної рухової діяльності, організації власного дозвілля цікавими та корисними іграми, ознайомленню із елементами культури власного народу. Стосовно використання українських народних рухливих ігор у практиці роботи з дошкільниками можна зазначити, що педагогу слід добиватися від дітей того, щоб вони були пасивними гравцями (або навіть – статистами), а брали активну участь у організації ігор, коли видається вільна хвилинка під час прогулянки, самостійної ігрової діяльності, а також в домашніх умовах, в іграх з іншими дітьми [9, с. 199].

Принцип індивідуалізації, обґрунтований Я.-А. Коменським [5], передбачає урахування у навчальному процесі індивідуальних особливостей дитини. Як правило, при проведенні різних видів рухової діяльності враховують такі основні показники розвитку дошкільників:

- ⌘ неоднаковий рівень їхнього здоров'я.
- ⌘ різний рівень підготовленості дітей до проведення фізкультурних заходів.
- ⌘ неоднаковий характер розумових процесів дітей.
- ⌘ різну стать дітей.
- ⌘ рівень розвитку їхньої психіки тощо.

Вихователю повинен придивитися до кожної дитини, визначити, як вона сприймає своє справжнє "Я", враховувати її психофізичне самопочуття, вибирати слушний час для проведення гри, уміти зацікавити нею дитину, не знижувати барвистості та емоційної насиченості рухливої гри дидактичними цілями, вислуховувати дитяче зауваження, брати до уваги її наявні потреби та запити.

Особливої уваги потребують малоактивні й ослаблені діти, які недостатньо орієнтуються в завданні, можуть боятися перестрибнути через "рів", підійти близько до "ведмедя" або "вовка"; їм треба своєчасно допомогти (підтримати за руку під час переходу через місток та ін.), підбадьорити, щоб вони були впевненішими [2, 19].

Принцип міцності засвоєння матеріалу. Вирішальне значення у здійсненні цього принципу має організація систематичного повторення раніше засвоєного матеріалу. Йдеться, перш за все, про формування у дошкільників рухових навичок і дій, які лежать в основі рухливих ігор даного виду .

Методи навчання відповідають освітній і виховній меті, змістові освіти. Методи організації навчально-пізнавальної діяльності з рухливих ігор передбачають сукупність методів та методичних прийомів, спрямованих на передачу і засвоєння дітьми дошкільного віку знань, формування умінь і навичок у даному виді роботи з фізичного виховання [3, 106]. До таких методів належать:

- ⌘ *словесні* (розповідь, коментування, пояснення, вказівка, команда, розпорядження, бесіда, інструкція, роз'яснення тощо),
- ⌘ *наочні* (ілюстрування, звукові та зорові орієнтири, демонстрування, самостійне спостереження),
- ⌘ *практичні* (вправи тренувальні, практична допомога, підготовчі вправи, ігровий метод, змагальний метод, активна участь у святах, розвагах, імітаційний метод)

Важлива умова успішної ігрової діяльності дітей дошкільного віку – розуміння ними змісту і правил народної рухливої гри. Пояснення вихователем ДНЗ складових рухливої гри можна доповнити показом окремих прийомів і дій. Ефективність роботи педагога щодо навчання дошкільників народних рухливих ігор залежить від його уміння обрати дидактичний метод чи прийом в конкретних умовах для кожної форми організації граючих.

Формами проведення з дошкільниками народних рухливих ігор є [4, 50]:

- ⌘ заняття з фізичної культури,
- ⌘ фізкультурні паузи (динамічні перерви),
- ⌘ самостійна ігрова діяльність дітей у II половину дня,
- ⌘ фізкультурні свята, розваги, олімпіади тощо.

Коротко схарактеризуємо особливості проведення народних рухливих ігор у зазначених організаційних формах.

I. Народні рухливі гри *на занятті з фізичної культури* у ДНЗ можуть використовуватися в трьох його частинах: у підготовчій, в основній і в заключній.

У підготовчій частині заняття доцільно використовувати ігри, спрямовані на невелику рухливість і складність, на увагу, зосередженість, швидкість реакції, поступову психологічну і фізіологічну підготовку організму дошкільника до фізичного навантаження в основній частині заняття. Це ігри малої інтенсивності: "Совонька", "Швидко по місцях", "Квач парами", "Панас" та ін.

В основній частині заняття застосовують рухливі ігри, естафети на швидкість, метання, стрибки, ігри, які сприяють закріпленню і удосконаленню тих чи інших рухових дій. У цій частині чергуються ігри з середньою і великою інтенсивністю. Це українські народні ігри "Гопак". "Квочка", "Кіт і миші", різні види естафет.

У заключній частині заняття використовують народні рухливі ігри для зниження фізичного і психологічного навантаження дошкільників, ігри на увагу, з простими рухами на відновлення дихання.

II. Організоване проведення рухливих ігор між заняттями у ДНЗ є важливим фізкультурно-оздоровчим засобом в організації життєдіяльності дошкільників. Під час *фізкультурної паузи (динамічної перерви)* можна використовувати рухливі ігри, з якими дошкільники ознайомилися на заняттях з фізичної культури. Це викликає у дітей позитивні емоції, стимулює рухову активність. Такий перерозподіл енергії дає змогу краще відпочити і значно полегшує сприймання навчального матеріалу на наступних заняттях [4, 56].

З репертуаром ігор, які рекомендовані для динамічних перерв, інструктор з фізичної культури знайомить вихователів і дітей. Для кожної вікової групи на спортивному майданчику або на прилеглий до будівлі ДНЗ території можна відвести спеціальне ігрове місце.

Небажано проводити на перерві між заняттями ігри, спрямовані на значне збудження або перевтому дітей. Не бажані також змагальні ігри з поділом гравців на команди, так як їх важко організувати й вони здатні негативно вплинути на подальшу навчальну роботу дошкільників на занятті. Змагання дозволяється проводити тільки парні, в яких будь-який бажаючий виходе в накреслене коло перевірити свою силу, спритність або кмітливість з іншим. До таких ігор слід віднести: "Бій півнів", "Вартовий і розвідник" та ін.

Під час динамічних перерв дуже добре проводити з дошкільниками 4-7 років життя ігри з речитативом, співами, ритмічною ходьбою, а також власне хороводи. В основному, ігри на динамічних перервах мають бути середньої рухливості. Бажано водночас організувати кілька ігор, щоб кожний із дітей мав змогу порухатися, змінити вид діяльності.

Таким чином, проведений аналіз питання добору ефективних принципів, форм і методів використання українських народних рухливих ігор у роботі з дошкільниками у ДНЗ дозволив зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Ефективність роботи вихователя ДНЗ по навчанню дітей українських народних рухливих ігор залежить від добору доцільних принципів, форм і методів. Їхня коротка характеристика була представлена у нашому дослідженні. Вищезазначені дидактичні категорії у роботі вихователя ДНЗ у галузі фізичного виховання (стосовно навчання дітей українських народних рухливих ігор) мають яскраве етнопедагогічне спрямування. Ознайомлення дітей з широким спектром українських народних рухливих ігор можливо у різних формах організації життєдіяльності (на заняттях, у самостійній ігровій діяльності тощо), що визначає народні рухливі ігри як важливий елемент навчальної та виховної роботи з дошкільниками у ДНЗ.

2. Перспективами подальших наукових пошуків з проблеми, що досліджується слід визнати створення добірок українських народних рухливих ігор для дітей різного віку.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / М-во освіти і науки України, Академія педагогічних наук України : наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Бурова А. Рухливі ігри: організація та керівництво: Методичні рекомендації / А. Бурова // Дошкільне виховання. – 2002. – № 1. – С. 18-19.
3. Вільчковський Е. С. Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти / Е. С. Вільчковський, О. І. Курок. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2004. – 428 с.
4. Вольчинський А. Я. Українські рухливі ігри для дітей 5-6 років: Метод. посіб. для вихователів дошкільних закладів / А. Я. Вольчинський. – К., 1996. – 81 с.
5. Коменський Я.-А. Вибрані педагогічні твори / Я.-А. Коменський / Під ред. А. А. Красновського. – К. : Радянська школа, 1940. Т.І. – Велика дидактика / [під ред. А. А. Красновського]. – 246 с.
6. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : Знання, 1995. – 368 с.
7. Народні ігри для дітей 5-6 років / Упор. Г.В. Воробей. – Івано-Франківськ, 1992. – 76 с.
8. Поддьяков Н.Н. Особенности психического развития детей дошкольного возраста / Н.Н.Поддьяков. – М., 1996. – 32 с.
9. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2004. – 455 с.
10. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : Освіта, 1997. – 218 с.

БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА ДОШКІЛЬНИКА ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Дворник О.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Докорінні зміни, які відбулися в українському суспільстві, зумовили курс на гуманізацію та демократизацію освіти, що передбачає формування особистості як найвищої цінності. Створення законодавчої бази для забезпечення захисту прав дитини на охорону життя та здоров'я засвідчує підвищену увагу держави до проблем безпеки дитини в різних видах середовища.

Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" зазначено необхідність формування у старших дошкільників ряду умінь безпечного перебування у довкіллі та людському середовищі, як-от: "сприяти набуттю доцільної поведінки та безпечних дій з різноманітними предметами, приладдям, знаряддям, речовинами" [1, с. 305]

Сьогодні, коли найбільшою мірою небезпечним для життя і здоров'я дитини можуть бути різні види довкілля та середовища, формування основ безпеки на різних етапах дошкільного дитинства малюка – один з пріоритетних напрямів освітнього процесу в умовах дошкільного навчального закладу та сім'ї.

Утім, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив недостатність спеціальних досліджень, присвячених проблемі виховання безпечної поведінки старших дошкільників, чим **обумовлюється актуальність дослідження.**

Метою дослідження є розкриття сутності поняття "безпечна поведінка" в контексті здійснених наукових досліджень.

Відповідно до мети визначимо **завдання:**

1. Обґрунтувати важливість проблеми безпечної поведінки дошкільника у світлі сучасних нормативних документів дошкільної освіти.
2. Розкрити зміст поняття "безпечна поведінка дошкільника".

Аналіз останніх публікацій Проблема безпеки життя і здоров'я молодого покоління розкрито у наукових працях Н.Авдєєвої, О.Аксьонової, О.Богініч, О.Безпалько, В.Вербицького, Л.Григорович, Н.Денисенко, Р.Мойсеєнко, Л.Орбан-Лембрика, В.Оржеховської, Л.Якименко, Р.Якіма). Сучасні вчені Є. Гаткін, С.Єфремова, Л.Калуська, О.Кононко, О.Лоза, Л.Яковенко визначили зміст роботи з формування в дитини дошкільного віку активної позиції щодо захисту власного життя і здоров'я.

Викладення основного матеріалу. Одним із стратегічних завдань у галузі освіти і науки є формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного, психічного й соціального здоров'я. Формування, збереження життя, зміцнення та відновлення здоров'я молодого покоління належить до проблем загальнодержавного масштабу.

Законом України "Про дошкільну освіту" пріоритетним завданням дошкільного закладу освіти названо "забезпечення права дитини на охорону життя, здоров'я, здоровий спосіб життя через створення умов для безпечного, нешкідливого утримання дітей". Здоров'я, його охорона, зміцнення, безпека дітей у соціальному середовищі повинні бути життєвою стратегією, пріоритетом у роботі дошкільних навчальних закладів. Закон України "Про охорону дитинства", Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI ст.), "Концепція дошкільного виховання в Україні", Національна програма "Діти України" серед головних прав особистості визначають її право на забезпечення умов для збереження життя та здоров'я.

Прийняття Україною "Конвенції ООН про права дитини", "Концепції неперервної валеологічної освіти" сприяє посиленню уваги громадськості до проблем безпеки дитини в різних видах середовища. Так, у Концепції освіти з напрямку "Безпека життя і діяльності людини" зазначається, що дитина – самостійний суб'єкт права, її інтереси переважають перед потребами сім'ї, суспільства [7].

У Базовому компоненті дошкільної освіти виокремлено проблему виховання безпечної поведінки вихованців як самостійний напрям у роботі дошкільних навчальних закладів. Зокрема, в ньому вказано, що "основним завданням дошкільного навчального закладу є забезпечення соціальної адаптації до умов життя в товаристві незнайомих дітей і дорослих, виховання ціннісного ставлення до навколишнього, людей, самого себе" [4, 4]. У Базовому компоненті дошкільної освіти окреслено низку змістових ліній: "Я" – Психічне, "Я" – Соціальне, "Я" – Фізичне, "Інші люди", які узгоджуються з сучасними науковими уявленнями про сутність і зміст безпечної поведінки.

У Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" [1] наголошується, що

формуючи компетентність дошкільнят, педагогам необхідно навчити вихованців "диференціювати людей за ознаками спорідненості, прихильності, розуміти поняття "свої – чужі люди"; розвивати почуття гідності і самозбереження, свідоме ставлення до себе як до самостійної особистості, рівної з іншими людьми; сформувати вміння самостійно вирізняти основні небезпечні чинники довкілля, пристосовуватися до життя в нових соціальних умовах та усвідомлювати поведінку з урахуванням можливих реакцій інших людей, а також протистояти негативним впливам незнайомих, коректно припиняти неприємне спілкування, володіти навичками безпечної поведінки при агресивному поводженні однолітків та дорослих, володіти основними правилами та навичками самодопомоги в екстремальних умовах, вважати за неприпустиме заподіяти шкоду собі та іншим" [1, с. 307].

У дисертаційному дослідженні Т.Фасолько зазначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства механізми взаємодії особистості й соціального середовища порушуються дедалі частіше, що призводить до виникнення нових небезпек для її життя і здоров'я [12, 34].

У дисертаційному дослідженні Л. Карнаух [6] теоретично обґрунтовано педагогічні умови виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку в соціальному середовищі; визначено критерії та показники сформованості безпечної поведінки дошкільників у соціальному середовищі.

Складні й суперечливі умови життєдіяльності сучасної особистості в умовах постійно змінюваного середовища (природного, соціального, предметного) потребують суттєвого переосмислення поняття "безпечна поведінка".

Для розкриття сутності цієї дефініції пояснимо зміст таких понять, як "поведінка", "безпека", "небезпека", "небезпечна ситуація".

Педагогічний зміст поняття "поведінка" розуміється як система пов'язаних між собою цілеспрямованих дій, учинків суб'єкта для реалізації певної функції в процесі взаємодії з навколишнім середовищем" [11, 348].

З психологічної точки зору поведінка розглядається як властива живим істотам взаємодія із середовищем, опосередкована їхньою зовнішньою (руховою) і внутрішньою психічною активністю. У цьому сенсі поведінка виявляється у зовнішньому світі, а процеси свідомості локалізуються у внутрішньому світі суб'єкта. Дослідник В.Шапар відзначає, що поведінка проявляється в таких фактах: зовнішні фізіологічні процеси, що пов'язані із спілкуванням, станом та діяльністю (поза, міміка, інтонації, рухи й жести); дії як акти поведінки, що мають певний зміст, і вчинки як складніші акти, які несуть соціальне значення та пов'язані з нормами поведінки, стосунками, самооцінкою [13, 341].

Структура поведінки, як визначає академік М.Ярмаченко, охоплює суб'єкта, що має певну організацію, яка допомагає йому будувати цілеспрямовану систему дій; об'єкта, на який спрямована поведінка суб'єкта, певну програму поведінки та механізми оцінки ефективності її виконання [11, 348].

Дослідник М.Лукашевич виділив 4 рівні поведінки особистості:

- 1) реакція суб'єкта на актуальну предметну ситуацію чи впливи зовнішнього середовища (поведінкові акти);
- 2) звичні дії чи вчинки, які є елементами поведінки, що підпорядковуються певній меті;
- 3) цілеспрямована послідовність учинків або соціальних дій людини в певній сфері життєдіяльності, що мають на меті віддалені цілі;
- 4) реалізація життєвих цілей [9, 43].

Наукове осмислення поняття "безпечна поведінка" в межах нашого дослідження значною мірою пов'язане із аналізом дефініцій "безпечна", "безпека". У Великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо таке визначення поняття "безпечна – та, що не криє в собі небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки" [3, 45].

Безпеку як наукову категорію вивчають у багатьох галузях науки, тому це поняття має різні тлумачення. Найбільше прийнятним, на нашу думку, є визначення безпеки, запропоноване в термінологічному словнику-довіднику за редакцією І.Дуднікової: "Безпека (у перекладі з грецьк. – "володіти ситуацією") – це стан захищеності особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек, який ґрунтується на діяльності людей, суспільства, світового співтовариства щодо попередження (запобігання), послаблення (уникнення) та відбиття небезпек та загроз, здатних згубити їх, позбавити фундаментальних матеріальних та духовних цінностей, завдати недопустимої шкоди, унеможливити виживання та подальший розвиток" [5, 21].

Так, за визначенням Л.Логачової, О.Прогнімак, у найзагальнішому значенні безпеку слід розуміти як відсутність загроз життєво важливим інтересам держави, суспільства, особистості, збереження їх цілісності і наявність перспективи їх розвитку [8, 5]. Однак за твердженням Р. Якіма, з яким ми повністю погоджуємося, поняття "безпека" потрібно розглядати конкретніше – як захист від небезпек, одну з основних умов самовизначення, саморозвитку особистості [14, 5].

З такого тлумачення поняття можна вичленити три складових діяльності людини, спрямованих на забезпечення власної безпеки:

1) *попередження* виникнення небезпеки чи загрози – дії, що охоплюють передбачення, профілактику і припинення загрозової ситуації;

2) *запобігання* (уникнення) – діяльність, спрямована на недопущення, нейтралізацію та обмеження сфери чи дії причин, що ведуть до появи небезпек і загроз;

3) *припинення* (подолання) – діяльність, що полягає в недопущенні розвитку, тривалості, доведення до реалізації вже активізованої загрози чи небезпеки [4, с. 189].

Аналіз наукових праць (А.Маслоу, Л.Орбан-Лембрик, Г.Сельє, З. Фрейда,), у яких висвітлено характер поведінки особистості в ситуації, що загрожує її безпеці, дає підстави для таких висновків: у *небезпечній ситуації*, під якою І.Дуднікова розуміє подію, що створює реальну можливість прояву небезпеки або становить небезпеку [4, с. 133], в індивіда проявляється тенденція до застосування механізмів адаптації у формі пристосування й самозахисту задля виживання.

Небезпечна ситуація виходить за межі внутрішнього звичайного прогнозування індивідом свого майбутнього і змушує його мобілізувати сили для подолання й пристосування до небезпеки. Узагалі небезпечна ситуація має стресовий характер і веде до дезорієнтації всіх психічних (мислення, увага, пам'ять) і динамічних (вчинки, стереотипи поведінки) процесів особистості та виявляється в таких проявах, як втома, злість, відчай, страх, відчуття нереальності подій і провини.

Серед важливих для нашого дослідження опорних понять слід схарактеризувати таке поняття, як *"середовище"*. За А.Богуш, середовище – це оточення, сукупність умов в яких людина зростає, опановує науку життя, стає компетентною особистістю з притаманними їй індивідуальними особливостями [2, 12].

У своєму дослідженні ми дотримуємося визначення поняття *"безпечна поведінка особистості у соціальному середовищі"* запропонованого Л. Карнаух – "це дії та вчинки людини, спрямовані на попередження, уникнення й подолання небезпечних ситуацій соціального середовища задля збереження власного життя й здоров'я" [6, 31].

Як зазначає Л.Орбан-Лембрик, перебуваючи в несприятливому соціальному середовищі сім'ї, дитина не має у своєму досвіді адекватної моделі взаємовідносин між людьми. У такій сім'ї дитина дошкільного віку не накопичує позитивний потенціал спілкування з людьми, що її оточують, і через такі вікові особливості її розвитку, як вразливість та здатність до наслідування ще з раннього дитинства засвоює від батьків деструктивні моделі поведінки. Така дитина в підлітковому віці за відсутності в сім'ї позитивних емоцій та можливості конструктивного міжособистісного спілкування в пошуках комфорту шукатиме відраду у небезпечних вуличних компаніях, алкоголізмі, наркоманії [10, 71].

Висновки

1. Проблема безпечної поведінки є однією із найбільш актуальних і складних щодо перебування людини у сучасному світі. Реалії сьогодення визначають необхідність проведення широкого кола освітніх і просвітницьких заходів серед дітей та молодого покоління щодо формування у них основ безпечної поведінки. Здійснений у дослідженні аналіз сучасних нормативних документів у галузі дошкільної освіти дозволяє говорити про актуальність даної проблеми для національного дошкілля.

2. У даному дослідженні нами було розкрито сутність основних понять, пов'язаних з поняттям "безпечна поведінка дошкільника", якими є: "поведінка", "безпека", "середовище", "безпечна поведінка особистості у середовищі". Нами з'ясовано, що "безпечна поведінка особистості у соціальному середовищі" – "це дії та вчинки людини, спрямовані на попередження, уникнення й подолання небезпечних ситуацій соціального середовища задля збереження власного життя й здоров'я" (за Л. Карнаух).

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – 2-е вид., випр. – К. : Світлич, 2008. – 430 с.
2. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Методика ознайомлення дітей з довідками у дошкільному навчальному закладі : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.].
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1140 с.
4. Державний Базовий компонент дошкільної освіти // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6-9.

5. Дуднікова І.І. Екологія і безпека життєдіяльності : термінологічний словник –довідник / І.І.Дуднікова. – К. : Вища школа, 2005. – 257 с.
6. Карнаух Л.П. Виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку в соціальному середовищі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка / Карнаух Леся Петрівна. – Умань, 2010. – 252 с.
7. Концепція освіти з напрямом "Безпека життя і діяльності людини" // Освіта України 1997. – № 50 (70). – 12 грудня 1997. – 26 с.
8. Логачова Л.М. Життя в небезпеці? / Л. М. Логачова, О. Д. Прогнімак // Безпека життєдіяльності. – 2003. – № 1. – С.5–7.
9. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.- метод. посібник / М.П.Лукашевич. – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.
10. Орбан-Лембрик Л.Е. Залежність поведінки особистості від впливу проблемногенного соціуму / Л.Е.Орбан-Лембрик // Психологія і суспільство. – 2004. – № 1. – С. 71–82.
11. Педагогічний словник / за редакцією Ярмаченка М.Д. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 1440 с.
12. Фасолько Т.С. Виховання відповідальної поведінки у дітей дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13. 00. 08 / Фасолько Тетяна Степанівна. – Рівне, 1999. – 209 с.
13. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Харків : Прапор, 2004. – 640 с.
14. Яким Р.С. Безпека життєдіяльності людини : навч. посібник / Р.С.Яким. – Львів : "Бескид Біт", 2005. – 304 с.

УДК: 372.3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРЕДМЕТНО-РОЗВИВАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ДНЗ

Євтушенко Г.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Розбудова української державності загострила проблему формування соціальної компетентності у дітей і молоді, що зумовлено пошуком оптимальних шляхів підготовки їх до життя у оновленому соціальному середовищі. Зважаючи на реалії сьогодення, формування соціальної компетентності слід починати з періоду дошкільного дитинства. Необхідність формування соціальної компетентності дитини-дошкільника задекларовано Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі". У цьому нормативному документі серед завдань розвитку дитини старшого дошкільного віку визначається, зокрема, необхідність створювати сприятливі умови для становлення соціальної компетентності дитини, розвитку у неї соціальних емоцій та мотивів; навчання орієнтуванню у реальних соціальних умовах життя.

Важливим засобом набуття дитиною основ соціальної компетентності визначається предметно-розвивальне середовище ДНЗ, яке надає можливість дошкільнику використовувати свої здібності, знання та вміння стимулює проявляти самостійність, ініціативність, творчість, колективність, дружелюбність, зацікавленість спільною з іншими діяльністю. У практиці ДНЗ існує велика кількість варіантів розвивальних куточків. Наповнення предметами є важливою умовою ефективного їхнього функціонування по набуттю дитиною-дошкільником знань про навколишнє, формування елементів світогляду та основ соціальної компетентності.

Аналіз наукових і науково-методичних праць засвідчив, що, попри велику кількість створених донині досліджень з питань використання предметно-розвивального середовища у ДНЗ з метою набуття дітьми 6-7 років життя соціальної компетентності, означена проблема залишається однією із важливих у дошкільній педагогіці та потребує подальших наукових розробок. Цим і обумовлена **актуальність** даного дослідження.

Метою дослідження є визначення особливостей впливу предметно-розвивального середовища на формування у старших дошкільників соціальної компетентності.

Завданнями дослідження визначено:

1. Коротко схарактеризувати поняття "соціальна компетентність" та "предметно-розвивальне середовище".
2. Обґрунтувати педагогічний потенціал предметно-розвивального середовища щодо формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз останніх публікацій. На сучасному етапі проблемою формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку займаються вчені Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш

О. Кононко, М. Крулехт, В. Кузьменко, С. Курінна, С. Ладивір, І. Печенко, Т. Поніманська, І. Рогальська та ін.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні в Україні спостерігаються негативні тенденції в усіх сферах життєдіяльності людини, а саме: деградація моральних цінностей, соціальна дезадаптація, низька правова захищеність дітей. Усе це викликає необхідність формування у особистості соціальної компетентності як інтегративної якості, що системно характеризує реальну здатність людини адекватно й відповідно реагувати на стрімкі соціальні зміни.

Проблема соціалізації дитини у період старшого дошкільного періоду визначається й формуванням у процесі формування соціальної компетентності.

Згідно Державного Базового компонента дошкільної освіти в Україні (1999 р.), Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі", соціальну компетентність дитини забезпечують чотири життєві сфери ("Природа", "Культура", "Люди", "Я сам"), які взаємопов'язані та в цілісній сукупності подають портрет соціальної зрілості та готовності особистості до життєвого самовизначення.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні орієнтує педагогів на впровадження у практику компетентнісного підходу до особистості, згідно з яким найважливішим завданням сучасного дошкільного закладу є навчання дітей науки життя (а не тільки окремих знань з математики, мови тощо), турбота про життєздатність дитини, збагачення її навичками практичної діяльності [3].

Дошкільник відчуває сильну потребу встановити контакти з дорослими й однолітками, знайомими і незнайомими, представниками різної статі тощо. Все це передбачає становлення в нього *здатності розрізняти* людей за різними ознаками – *спорідненістю* (рідний – знайомий – чужий), *емоційною привабливістю й важливістю* (приємні – байдужі – неприємні; необхідні – непотрібні), *віком* (дитина – дорослий – стара людина), *статевою належністю* (чоловіки – жінки, хлопчики – дівчатка) [7, 31].

Н. Калініна соціальну компетентність характеризує як інтегроване особистісне утворення, що являє собою систему знань про суспільство, вмінь, навичок поведінки в суспільстві, систему відносин, які виявляються через особистісні якості людини, її мотивацію ціннісні орієнтації і дозволяють інтегрувати зовнішні та внутрішні ресурси для досягнення соціально-значущих цілей і вирішення життєвих проблем. суспільства і включає мотивацію самореалізації і особистісні якості, які сприяють самореалізації [4, 23].

Дослідниця виділяє дві складові соціальної компетентності: когнітивно-поведінкова, що включає знання дитини про суспільство і саму себе, соціальні вміння і навички які забезпечують успішність в соціально-значущій діяльності і взаємодії; мотиваційно-особистісна складова, що відображає ставлення до суспільства і включає мотивацію, самореалізацію і особистісні якості, які сприяють самореалізації [4, 19].

Дослідник В. Козак також зауважує, що соціальна компетентність – це інтегроване поняття, що поєднує феномени соціальної інформованості; соціальних здібностей, соціальної зрілості, соціальної мудрості і інтелекту, соціальної перцепції, а також знань, вмінь, навичок [6, 9].

Акцент на інтегрованості поняття "соціальна компетентність" роблять М. Большедворська, Т. Сухобокова, М. Іванов. Вони визначають, що "соціальна компетентність" – це базисна, інтегральна характеристика особистості, яка відображає її досягнення у розвитку взаємин з іншими людьми і забезпечує повноцінне засвоєння соціальної реальності. Це дає можливість ефективно вибудувати свою поведінку залежно від ситуації і відповідно до прийнятих в соціумі норм і стандартів.

Важливі аспекти соціальної компетентності у дітей 6-7 років розглянуто у дисертаційному дослідженні С. Курінної [8] науково обґрунтовано особливості соціалізації дітей шести-семи років у різних умовах життєдіяльності. У дисертаційній роботі І. Печенко запропоновано інтегровану модель формування соціальної компетентності вихованців навчально-виховного комплексу "Школа – дошкільний заклад" [10].

Засоби, які використовуються в організації освітнього процесу ДНЗ задля формування соціальної компетентності дітей – предметно-розвивальне середовище групи ДНЗ, природне середовище, соціальне середовище, гра, праця (спільна трудова діяльність дітей), карта розумових дій, українська народна педагогіка, фольклор, художні промисли та ремесла України, регіональна культура, виховний досвід, традиції, художня література, твори мистецтва тощо [2, 11].

Важливим фактором розвитку дитини є соціокультурне оточення і його предметне середовище. Ідея розвивального предметного середовища вже давно прийнята практикою і розглядається як сукупність умов, які сприяють виникненню й розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між дітьми й педагогом, а також формуванню пізнавальної активності у вихованців за умови "наповнення компонентів середовища" [7, 88].

Під *предметно-розвивальним середовищем* слід розуміти природне, комфортне оточення

раціонально організоване, насичене різноманітними предметами, ігровими матеріалами в якому дитина буде перебувати навчатися та взаємодіяти з іншими. У такому середовищі можливе одночасне включення в різну діяльність всіх дітей групи [5, 20]. Предметно-розвивальне середовище дає можливість дошкільнику використовувати свої здібності, знання та вміння стимулює проявляти самостійність, ініціативність, творчість, колективність, дружельюбність, зацікавленість спільною з іншими діяльністю [5, 21].

Теоретичні основи створення розвивального середовища для дітей дошкільного віку базуються на ідеях Б.Ананьєва, Л.Божович, Л. Виготського, Т.Гаврилової. С.Горбенко, Я.-А.Коменського. Ж.-Ж.Руссо, С.Русової, Й-Г.Песталоцці, С.Рубінштейна, В. Сухомлинського, С. Якобсона та ін.

Завдяки доцільно створеному середовищу відбувається всебічний розвиток дітей, у них проявляються здібності до різних видів діяльності. Спочатку таким середовищем для дитини є найближче довкілля: предмети та явища, які оточують її в сім'ї. Із розвитком дитини, її потреб, з урізноманітненням діяльності це середовище розширюється. Організація розвивального середовища для дітей дошкільного віку має свою специфіку, зумовлену насамперед особливостями психології та фізіології малюків. Л. Лохвицька зазначає, що діти дошкільного віку непосидючі, швидко переключаються з одного виду діяльності на інший, у них переважає "схоплювальне" сприйняття (тобто діти поспішають "ухопити" якомога більше інформації). Вони надзвичайно спостережливі, чутливі та сприйнятливі, в них яскраво виражена потреба в русі, а пізніше – в активних діях [8, 53].

Основними видами предметно-розвивальних куточків є: фізкультурний, куточок художньо-естетичного розвитку, ігрові зони, народознавчі куточки (народознавчі світлиці, музеї тощо).

Коротко розкриємо сутність *розвивального предметного середовища*, яке має відповідати віковим особливостям дітей. Академік А. Богуш зазначає, що воно визначається взаємозв'язком таких складових:

§ продукти діяльності фахівців-художників, проектувальників, конструкторів, майстрів-оздоблювачів (твори мистецтва, меблі, інструменти, предмети, вироби прикладного мистецтва, посібники, іграшки);

§ результати діяльності персоналу дошкільного закладу і батьків з організації та оформлення побуту (облаштування зон, виставок, декоративне оформлення кімнат до свят тощо);

§ результати участі дітей у створенні інтер'єру під керівництвом вихователя [2, 34].

Усі елементи розвивального середовища покликані забезпечувати і стимулювати вільний вибір і зміну видів діяльності дитини, створювати актуальні для неї і доступні для її розвитку проблемні ситуації. Для цього вони повинні бути інформативними, емоційними, втілювати в собі пізнавальну та емоційну новизну [9, 6].

Зважаючи на психологічні особливості дітей старшого дошкільного віку, можна визначити вимоги до організації для них розвивального середовища, яких радять дотримуватися сучасні дослідники О.Кононко [1], Л.Лохвицька [9], О.Коваленко, О.Рева [5] та на які наголошує і Базова програма "Я у Світі" [1]:

³⁵₁₇ розвивальне середовище має відповідати віковій та функціональним можливостям дітей;

³⁵₁₇ предметно-ігровий простір має бути повністю підвладним дитині, не обмежувати її діяльності, забезпечувати свободу вибору, а отже, бути динамічним, варіативним, різноманітним,

³⁵₁₇ організація середовища має сприяти орієнтаційно-пізнавальній діяльності дітей, за-своєнням ними нових знань, формуванню умінь і навичок, розвитку провідних психічних процесів,

³⁵₁₇ обов'язковим є використання національних, етнокультурних елементів для прилучення дошкільнят до духовних цінностей народу, виховання патріотичних почуттів.

Виконання цих вимог сприяє тому, що під керівництвом дорослого малюк постійно перебуває у процесі розвитку й творчості.

В основі чинних програм лежать принципи *комплексного підходу* та *вільного центрування*, запропоновані відомим психологом В. Петровським. Відповідно до цих принципів, в дошкільному закладі передбачається створення, як у груповій кімнаті, так і на майданчику, функціональних куточків (центрів, зон), в яких розміщені матеріали для стимуляції розвитку дітей з урахуванням їхніх потреб, інтересів і здібностей. Обладнання має бути розраховане насамперед на практичну діяльність дитини [10, 24].

У своєму дослідженні ми дотримуємося думки дослідників (А. Богуш, В. Лаппо, Л. Новикова, О. Кононко), які наголошують на необхідності раціонального обладнання розвивальних куточків, міні-музеїв та народознавчого музею у ДНЗ, хоча домінантою виховного середовища повинна бути орієнтація на різні види діяльності дітей. Для створення такого середовища вихователі мають знати функціональні можливості ігрового матеріалу, вміння формувати ігрову групу, розподіляти її на куточки (центри, зони).

Вихователю при створенні різних видів розвивальних куточків варто подбати про відповідність іграшок віковій дитині, характеру їхньої діяльності, про правильне комплектування ігрових наборів. Наповнення предметами розвивальних куточків є важливою умовою ефективного функціонування.

Висновки

1. Реалії сьогодення викликають необхідність формування у особистості соціальної компетентності як інтегративної якості, що системно характеризує реальну здатність людини адекватно й відповідно реагувати на стрімкі соціальні зміни. На думку вчених та педагогів-практиків, формування у людини соціальної компетентності слід розпочинати вже з дошкільного віку. Соціальна компетентність – це інтегроване поняття, що поєднує феномени соціальної інформованості; соціальних здібностей, соціальної зрілості, соціальної мудрості і інтелекту, соціальної перцепції, а також знань, вмінь, навичок. Важливими засобами формування даної особистісної якості визначаються різні види середовища, у тому числі – предметно-розвивальне. Під предметно-розвивальним середовищем слід розуміти природне, комфортне оточення раціонально організоване, насичене різноманітними предметами, ігровими матеріалами в якому дитина буде перебувати, навчатися та взаємодіяти з іншими.

2. Створення предметно-розвивального середовища відіграє важливу роль у формуванні у дитини старшого дошкільного віку соціальної компетентності. Педагогічний потенціал предметно-розвивального середовища щодо формування у дитини соціальної компетентності залежить від ефективної педагогічної діяльності вихователя, його ініціативності та креативності щодо оформлення кімнат, куточків, майданчиків, а також від залучення дитини до спільної з вихователем діяльності щодо покращення предметного середовища

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / Наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко. – [3-тє вид.]. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Діти і соціум: монографія / [за заг. ред. А. М. Богуш] – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 503 с.
3. Державний Базовий компонент дошкільної освіти. – К., 1999. – 356 с.
4. Калинина Н.В. Психологическое сопровождение развития социальной компетентности школьников : автореф. дис. ... докт. психол. наук / Н.В. Калинина. – Самара, 2006. – 42 с.
електр. ресурс: <http://www.diss.ru>
5. Коваленко О., Рева О. Створюємо умови для розвитку / О. Коваленко, О. Рева // Дошкільне виховання. – 2009. – № 11. – С. 20-21.
6. Козак Н. Українська родинна педагогіка: минуле і сьогодення / Н. Козак // Дошкільне виховання. – 2002. – № 8. – С. 9.
7. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посібник до Базової програми розв. дитини дошк. віку "Я у Світі" / О.Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
8. Курінна С.М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років в різних умовах життєдіяльності : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13. 00. 05 "Соціальна педагогіка" / С.М. Курінна. – Луганськ, 2004. – 22 с.
9. Лохвицька Л.В. Формування пізнання інтересів дітей старшого дошкільного віку в навчально-ігровому середовищі : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. : 13.00.08 "Дошкільна педагогіка" / Л.В. Лохвицька. – К., 2000. – 23 с.
10. Печенко І.П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів "Загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад" : Дис. канд. пед. наук : спец. : 13.00.08 "Дошкільна педагогіка" / Печенко Інна Петрівна. – Умань, 2002. – 234 с.

УДК 372

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ЕТАПАХ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ТА ФОРМУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТІВ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З НЕГАТИВНИМИ ПРОЯВАМИ ПОВЕДІНКИ, ЩО ЗУМОВЛЕНІ НЕПРАВИЛЬНИМ ВИХОВАННЯМ У СІМ'Ї

Єременко О.О., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Виховання нових поколінь на основі загальнолюдських ідеалів і цінностей починається з дошкільного дитинства – вирішального етапу становлення особистості. У даному віковому періоді формуються суто людські якості та здібності. Але суттєвою перешкодою на

цьому генеральному напрямку виховання є поширення негативних проявів в поведінці дітей, зокрема, зумовлених неправильним вихованням в сім'ї.

Тому **метою написання статті** є аналіз результатів емпіричного вивчення організаційно-педагогічних умов виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї. Це вимагає розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

1. Узагальнити результати емпіричного вивчення організаційно-педагогічних умов виховання дошкільників з негативними проявами поведінки, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї.

2. Перевірка ефективності системи роботи щодо корекції негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї.

Реалізація дослідницьких завдань вимагала перевірки правильності висунутої гіпотези, а саме: система роботи з підвищення рівня знань і вмінь вихователів та батьків щодо технології виховання дітей з негативними проявами у поведінці та покращення взаємодії педагогів ДНЗ і сім'ї у вихованні дошкільників означеної категорії сприятиме позитивним зрушенням у поведінці дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Перевірка правильності висунутої гіпотези вимагала емпіричного вивчення організаційно-педагогічних умов виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці, які зумовлені неправильним вихованням у сім'ї, що були заявлені у гіпотезі, а саме:

- підвищення рівня знань і вмінь педагогів ДНЗ щодо виховання дітей з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильними вихованням;

- підвищення рівня знань і вмінь батьків до виховання власних дітей з негативними проявами у поведінці;

- забезпечення взаємодії ДНЗ і сім'ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї.

У ході виконання експериментальної роботи, нам вдалося виявити рівень знань і вмінь вихователів щодо технології виховання дітей з негативними проявами у поведінці, готовність вихователів та батьків до виховної роботи з такими дітьми та дослідити взаємодію педагогів і сім'ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї.

Реалізація мети педагогічного експерименту вимагала розв'язання наступних завдань:

1) Практично вивчити окреслені організаційно-педагогічні умови виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї;

2) Розробити і перевірити результативність роботи з вихователями, батьками та дітьми для підвищення ефективності виділених умов.

Розв'язання завдань здійснювалося у межах програми та основних етапів педагогічного експерименту: підготовчого, констатувального, формувального, контрольного, аналізу результатів констатувального та контрольного зрізів.

Підготовчий етап педагогічного експерименту передбачав розробку програми педагогічного експерименту, добір методик і процедур для реалізації етапів педагогічного експерименту, а саме: анкетування, спостереження, експертне оцінювання, інтерв'ю.

Проведення педагогічного експерименту здійснювалося на базі ДНЗ №17 "Перлинка" (база експериментальної групи) та ДНЗ № 21 (база контрольної групи) міста Ніжина Чернігівської області.

Педагогічний експеримент відбувався протягом двох років (з 31.01.2012 по 20.02.2013 рр.). До його проведення залучалися вихователі старших та сімейних груп означених садочків, методисти, психологи.

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи проводився з метою дослідження організаційно-педагогічних умов виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї та передбачав наступне:

1) реалізацію програми констатувального етапу експерименту;

2) аналіз кількісних і якісних результатів констатувального етапу експерименту.

Формувальний етап педагогічного експерименту мав на меті підвищення рівня знань і вмінь вихователів та батьків щодо виховання дітей з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильними вихованням у сім'ї; покращення взаємодії педагогів і сім'ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї.

Формувальний етап експерименту передбачав розробку та перевірку системи роботи щодо поліпшення організаційно-педагогічних умов виховання дошкільників з негативних проявів у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї;

Контрольний етап педагогічного експерименту проводився з метою оцінки ефективності запропонованої системи роботи. Він передбачав: проведення контрольного зрізу; порівняння

результатів констатувального та контрольного зрізів; здійснення оцінки ефективності системи роботи корекції негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї.

Порівняння результатів констатувального та контрольного зрізів здійснювалось за такими критеріями: рівень знань і вмінь вихователів щодо виховання дітей з негативними проявами у поведінці; рівень знань і вмінь батьків щодо виховання власних дітей; покращення взаємодії ДН і сім'ї у вихованні дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням в сім'ї.

Система роботи реалізовувалася у вигляді спеціально спланованих форм роботи з вихователями і батьками, а саме: проведення семінару-практикуму з елементами тренінгу для педагогів "Психологічне здоров'я дошкільника", "Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей", консультації "Як допомогти дитині звільнитися від негативних емоцій", ділової гри "Стиль виховання, який ми обираємо" та семінару-практикуму для батьків "Психічне здоров'я дитини", "Білі плями сімейного виховання", консультації "Стилі батьківського виховання".

Методичні рекомендації вихователям і батькам ми надали дистанційно (у надрукованому вигляді) щодо виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами у поведінці.

З метою оцінки ефективності системи роботи щодо підвищення рівня знань і вмінь вихователів та батьків щодо виховання дітей з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильними вихованням у сім'ї нами був проведений контрольний етап педагогічного експерименту.

Контрольний етап експерименту передбачав: 1) проведення контрольного зрізу; 2) здійснення оцінки ефективності системи роботи з підвищення рівня знань і вмінь вихователів та батьків щодо виховання дітей з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильними вихованням у сім'ї.

Проведення констатувального та контрольного зрізів відбувалося за допомогою анкетування вихователя, експертної оцінки вихователів та батьків, інтерв'ю методистів і психологів як основних методів та спостереження за спілкуванням з дітьми, бесіди з вихователями, аналізу планів роботи вихователів як допоміжних.

За результатами проведеної роботи в експериментальній і контрольній групах на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту ми виявили наявність позитивної динаміки рівнів сформованості визначених показників. Так, рівень знань і вмінь вихователя щодо технології виховання дітей з негативними проявами поведінки, що зумовлені неправильними вихованням у експериментальній групі на констатувальному етапі педагогічного експерименту в 14,5% педагогів був високим, 57% – середнім та в 28,5% – низьким; на контрольному етапі в 43% – високим, 57% - середнім, а низького рівня ми вже не виявили.

Рівень сформованості знань і вмінь батьків до виховання власних дітей, що мають негативні прояви у поведінці у експериментальній групі на констатувальному етапі педагогічного експерименту був низьким (65%) та середнім (35%); на контрольному етапі - високим (70%); середнім (24,5%), низьким (5,5%).

Рівень взаємодії педагогів з батьками у вихованні дітей з негативними проявами у поведінці у експериментальній групі на констатувальному етапі педагогічного експерименту був середнім (57,5%) та низьким (42,5%); на контрольному етапі – високим (71,5%), середнім (28,5%). Тож констатувалася позитивна динаміка показників за визначеними критеріями, тобто мало місце підвищення ефективності роботи по експериментальній групі.

Таким чином, ми маємо підстави вважати реалізовану систему роботи щодо вдосконалення організаційно-педагогічних умов виховання дошкільників з негативними проявами у поведінці, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї серед вихователів і батьків ефективною, тобто такою, яка сприяє підвищенню рівня знань і вмінь вихователів і батьків щодо технології виховання дітей з негативними проявами поведінки, поліпшенню взаємодії ДНЗ і сім'ї з окресленої проблеми. Тож можна стверджувати, що висунута у дослідженні гіпотеза підтвердилася та є правильною.

Висновки. Таким чином, у ході виконання експериментальної роботи нам вдалося підвищити рівень знань і вмінь вихователів та батьків щодо технології виховання дітей з негативними проявами у поведінці, поліпшити взаємодію педагогів і сім'ї у вихованні дітей означеної категорії. Проведена робота сприяла підвищенню у більшості рівня психолого-педагогічної обізнаності з цієї проблеми. Педагоги і психолог вважають свою роботу по вихованню дітей з негативними проявами у поведінці результативною, оскільки відбуваються позитивні зрушення в поведінці дітей.

Найбільш поширеними виявилися такі негативні прояви у поведінці дошкільників: агресивність, неслухняність, гіперактивність.

Література

1. Вахнюк О. Замкнута дитина: [Діагностування замкнутості та її психотерапія] / О.Вахнюк // Психолог. – 2005. – № 4. – січень. – С.14–16.
2. Ковалевська В. Звідки береться неслухняність: Готуємось до батьківських зборів / В.Ковалевська // Бібліотека вихователя дитячого садка. – 2009. – № 4. – С. 114–117.
3. Корнієнко А. Не сотвори собі кумира. Про найпоширеніші помилки у вихованні дітей та способи їх виправлення// Ваше здоров'я.Медична газета України. – 2004 (829). – с.4-5.
4. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. – 2-е изд., дораб. – М.: "Просвещение", "Учебная література", 1996. – 352 с.
5. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навч.-метод. посібн. / Н.П.Пихтіна, Р.Г.Новгородський. – Ніжин, 2007. – 240 с.
6. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч.-метод. посіб. / Т.Є.Федорченко. – К. : Тов. "ХІК", 2003. – 128 с.
7. Хромова О.Л. Педагогічний всеобуч батьків [Текст] /О.Л.Хромова, Т.В.Кравченко. – К.: Знання, 1990.

УДК 373.904

ПРОФІЛАКТИКА НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ДІТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Єфремова В.П., студентка IV курсу, факультет психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Важливим завданням сучасних дошкільних навчальних закладів є формування гармонійно розвинутої фізично та психічно здорової особистості. Проте на успішність розв'язання цього завдання сьогодні негативно впливають ряд чинників: проблеми нестабільного соціально-економічного ставлення держави, складність соціальної системи розвитку дитини, внутрішньо сімейна атмосфера та особливості взаємин батьків, рівень професійної та психологічної освіченості педагогів, а також сенситивність дошкільників до різноманітних соціальних впливів, їхні емоційні нестабільність та вразливість, вікові, індивідуально-типологічні властивості. Окремі з цих чинників детермінують появу у дітей дошкільного віку негативних психічних станів, які при відсутності належної психологічної корекції, профілактики, адекватних змін умов, можуть деформувати її подальший розвиток, стати причиною погіршення вихованості дитини, зумовити порушення взаємин з дорослими та однолітками.

До найбільш поширених негативних проявів у поведінці дошкільників науковці і практики відносять істерики, агресивність, сором'язливість, замкнутість, нечесність, страхи, гіперактивність та інші. Вони можуть зумовлюватись такими чинниками: неправильними типами виховання в сім'ї, незабезпеченням потреби дитини в увазі і любові, кризами психовікового розвитку дитини, її несприятливою адаптацією до дошкільного закладу дошкільної освіти чи школи.

Проблему виховання дітей дошкільного віку досліджували П.Блонський, О.Бовть, Д.Ельконін, І.Козубовська, О.Кочетов, Є.Мурашова, Т.Поніманська. Значна частина наукових праць Л.Виготського, Д.Ельконіна, Л.Божович, М.Елагіної присвячена проблемі криз психовікового розвитку дітей дошкільного віку. Різноманітні аспекти профілактики негативних проявів вивчалася у дослідженнях М.Заостровцевої, І.Козубовської, Н.Максимової, І.Оржеховської, Н.Пихтіної, Н.Платонової, Т.Федорченко та інші.

Тож з одного боку, можна говорити про достатню вивченість проблем виховання дошкільників, попередження негативних проявів у їх поведінці, з іншого про поверховість поглядів науковців і практиків на предмет аналізу криз психовікового розвитку дошкільників як важливого симптомокомплексу чинників, що зумовлюють такі негативні прояви.

Мета написання нашої статті полягає в узагальненні досліджень, щодо попередження і подолання негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку в освітньому процесі ДНЗ.

Виклад основного матеріалу. Поняття "культура поведінки" розглядається науковцями у різних гуманітарних науках: філософії, етиці, соціології, естетиці, психології, педагогіці. Воно по-різному трактується залежно від того, який аспект культури поведінки або її соціальна функція є предметом конкретного дослідження.

Термін "негативні прояви у поведінці" дослідники в галузі психології визначають як спеціальний засіб, психологічний захист, що має місце у ситуаціях відхилень у психологічному розвитку [6].

Психологічною основою негативних реакцій в усіх випадках є незадоволення якихось надзвичайно істотних для дитини потреб соціального характеру. Блокування потреби може стати джерелом глибоких переживань, які відповідно до їх усвідомлення дитиною сприятимуть виникненню у неї негативних тенденцій у поведінці.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми негативних проявів поведінки демонструє відсутність їх єдиної класифікації. Науковці, як досліджували дітей з негативними проявами в поведінці, характеризували цю категорію дітей як неслухняних та нечутливих до виховних впливів, для яких властива нестійкість емоцій і настрою, загальмованість або висока збудливість, неорганізованість, агресивність, непередбачувана поведінка [5].

У представлених у літературі підходах до класифікації негативних проявів у поведінці, в основу покладені різноманітні критерії: умови виховання в сім'ї, ставлення до навчання, низький рівень здібностей тощо.

У більшості сучасних та історико-педагогічних досліджень, науковці, характеризуючи дітей з негативними проявами поведінки, чітко не окреслювали їх віковий статус. Враховуючи висновки сучасних дослідників (О.Потапова, Т.Федорченко) про те, що саме негативні прояви є початковим етапом у формуванні поведінкових відхилень і зароджуються та виникають вони саме в дошкільному віці, вважаємо що характеристику негативних проявів у поведінці дітей варто обмежувати дошкільним та молодшим шкільним віком [8].

Узагальнення запропонованих багатьма дослідниками (В.Оржеховська, О.Пилипенко, Т.Титаренко, Т.Федорченко та інші) класифікацій негативних проявів у поведінці дітей дає нам підстави об'єднати їх у чотири групи на основі критерію домінуючих чинників, а саме:

- 1) зумовлених дефіцитом уваги з боку інших, насамперед соціально значущих осіб (батьків, вихователів, авторитетних дорослих, однолітків);
- 2) зумовлених кризами психовікового розвитку – кризами трьох та семи років;
- 3) пов'язаними з неправильними типами виховання в сім'ї;
- 4) зумовлених несприятливою адаптацією дитини до ДНЗ [6].

Для вказаних груп негативних проявів у поведінці дошкільників найбільш поширеними є: істерика, агресивність, сором'язливість, замкнутість, нечесність, страхи, гіперактивність.

У процесі розв'язання проблеми формування негативних проявів зростаючої особистості, на перший план виступає профілактичний аспект. Проблемі профілактики присвятили свої дослідження українські фахівці В.Оржеховська, О.Пилипенко, Т.Федорченко та інші.

Варто зазначити, що спочатку термін „профілактика” застосовувався у медичній галузі, однак пізніше став поширений для використання у психолого-педагогічній галузі для означення процесів виховання і перевиховання дітей з відхиленнями у поведінці.

Науковці зазначають, що педагогічна профілактика в залежності від вибору об'єкта впливу, змісту профілактичної роботи містить у собі деякі аспекти соціальної профілактики: загально-соціальної, спеціальної, індивідуальної. Вона спрямована на вдосконалення способу життя дітей з використанням суспільства. Як і загальна профілактика, педагогічна спрямована проти тих явищ соціального життя, які детермінують порушення норм моралі і виступають як один із засобів правильної соціальної орієнтації людей, стимулу значимої поведінки [5].

Н.Пихтіна та Р.Новгородський зазначають, що педагогічна профілактика – це формування конкретного морального почуття відповідальності шляхом комплексного цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття, волю дітей з метою вироблення їх імунітету до негативних впливів оточуючого середовища.

Дослідники пропонують виділяти первинну, вторинну та третинну профілактику.

Педагогічна профілактика, на думку В.Оржеховської, може розглядатись як самостійний вид педагогічної діяльності зі своєю метою, мотивами, умовами інтерпретації методів виховання.

Розглянемо завдання, принципи та функції профілактики подолання негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Завдання профілактики:

- попередження негативних проявів поведінки;
- виявлення і усунення причин, які сприяють правопорушенням;
- забезпечення прав й інтересів неповнолітніх, молоді, соціально уразливих категорій населення;
- соціально-педагогічна реабілітація осіб, які перебувають у соціально несприятливих умовах;
- виявлення і припинення випадків втягнення в асоціальну діяльність.

Принципами профілактики є: законність, демократизм, гуманність, конфіденційність, забезпечення відповідальності посадових осіб за порушення прав індивідів, державна підтримка діяльності органів місцевого самоврядування, які здійснюють профілактику, взаємодія інституцій, причетних до профілактики.

Функції профілактики:

- діагностична (виявлення причин і факторів відхилень у поведінці);
- реабілітуюча (перевиховна, спрямована на подолання негативних проявів у поведінці);
- координуюча (координація зусиль усіх зацікавлених виховних інститутів у попередженні та подоланні асоціальної поведінки);
- прогностична (передбачення можливих негативних явищ у поведінці особи).

Завдання профілактики відхилень у поведінці таких дітей вимагають від вихователів поглиблення знань у структурі, причинах, походженні цих явищ. Тому дуже важливо виявити ознаки в емоційній, психічній, рухливій сферах поведінки дитини, щоб передбачити виникнення дезадаптації поведінки ще в дошкільному віці.

Принцип комплексного підходу допоможе вихователям:

- а) вивчити суть проблеми відхилень у поведінці дітей;
- б) виділити фактори, що спричиняють відхилення в поведінці дітей;
- в) провести психолого-педагогічну й методико-біологічну діагностику відхилень у поведінці дітей;
- г) визначити особливості виховання дітей, які схильні до негативних проявів у поведінці, та методи корекції такої поведінки.

Висновки. Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми дійшли висновку, щоб не дати розвиватися негативним проявам у дошкільників і не перейти їм в більш складну форму, дорослим слід вчасно помітити негативні прояви та якнайскоріше подолати їх за допомогою профілактики негативних проявів.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я" у Світі" / М-во освіти і науки України, Акад. пед. Наук України; наук. Ред. та упоряд. О.Л.Кононко – [3-тє вид., випр.] –К.:Світич, 2009. – 430 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологические исследования / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Выготский Л.С. Кризис 7 лет / Л.С.Выготский // Вопросы детской психологии. – СПб.: СОЮЗ, 1999. – С. 197-212.
4. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості / О.Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 256с.
5. Оржеховська В.М., Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. [Навчальний посібник]. / В.М.Оржеховська, Т.Є.Федорченко. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю., 2008. – 376 с.
6. Пихтіна Н.П. Особливості виховання дошкільників з негативними проявами в поведінці / Н.П.Пихтіна // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України. - 2011. - № 4(Педагогіка). - С. 308-310. - Бібліогр.: 8 назв.
7. Поніманська Т.І. Психолого-педагогічні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку / Поніманська Т.І. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Зб. наук. праць. – К., 2002. – С.190-195.
8. Словник основних термінів з превентивного виховання [За заг. ред. доктора пед. наук, проф. Оржеховської В.М.]. – Тернопіль: Терно-граф, 2007. – 198 с.
9. Федорченко Т.Є. Рання профілактика девіантної поведінки молодших школярів. [Навчально-методичний посібник] / Т.Є.Федорченко, О.В.Потапова. – Запоріжжя: ПП "АА Тандем", 2008. – 236 с.

УДК 37.013. 42:158

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ БАТЬКІВ ДО НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ У НАУКОВІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Жолобок Ю.А., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: д. психол. н., проф. **Кононко О.Л.**, кафедра соціальної педагогіки

Актуальність. В останні роки в Україні дуже гостро постала проблема неготовності молоді до майбутнього батьківства. Частіше всього ця проблема особливо гостро стосується тієї частини молоді, у якої вагітність, і безпосередньо батьківство, є зовсім не запланованою. Звичайно ж така вагітність дуже поширена на даний момент через безладне статеве життя молоді, починаючи ще із зовсім юного віку.

Проблеми планування сім'ї, сексуальної поведінки поки що залишаються в Україні за межами належної уваги громадськості. Недостатньо використовуються з цією метою засоби

масової інформації. Немає достатньої юридичної та правової основи для сексуального виховання підлітків. Дуже мало приділяється уваги цій проблемі соціальними педагогами.

Непідготовленість молодих батьків до народження дитини веде до зростання конфліктів у стосунках, що у випадку відсутності кваліфікованої допомоги, веде до розлучень і зростання кількості неповних сімей. Отже, існує потреба у проведенні соціально-педагогічної та психологічної роботи з молодими сім'ями, які мають намір народити дитину. Аналізуючи праці науковців, ми дійшли висновку, що молоді батьки не володіють достатніми знаннями щодо народження дитини, тому потребують професійної допомоги з боку кваліфікованих спеціалістів. Слід зазначити, що дана проблема не стала предметом достатньої уваги дослідників.

Мета статті – висвітлити соціально-педагогічні аспекти проблеми підготовки батьків до народження дитини.

Стрімкі соціально-економічні перетворення в Україні у 90-х роках не могли не позначитися на формуванні рівня дитородної активності населення і призвели до значних зрушень у народжуваності і складі сімей. Зниження народжуваності і перехід до одностатності стали характерною рисою новітніх демографічних процесів у нашій країні. Вони пов'язані із змінами у дитородній поведінці населення, обумовленими, з одного боку, зовнішніми економічними умовами, що характеризують соціальний статус жінки в суспільстві, рівень її освіти, зайнятості, доходів, соціальної захищеності, а з іншого – ступенем задоволення особистих потреб та інтересів. Усі ці чинники безпосередньо впливають на формування тієї чи іншої структури потреб, у якій роль та місце потреби в дітях зазнали певних змін. Відсутність економічної зацікавленості в дітях призвела до того, що низька народжуваність та пов'язане з нею незабезпечення самовідтворення населення стали феноменом і основним викликом для сучасного високорозвиненого суспільства. У цьому плані Україна не є винятком серед багатьох європейських країн, демографічний режим яких відзначається спадом народжуваності. Проте в Україні це поєднується з різким погіршенням здоров'я населення, у тому числі репродуктивного, підвищенням смертності і скороченням тривалості життя, що у розвинутих країнах не спостерігається.

Складні соціально-економічні умови, спад рівня життя та різке скорочення доходів більшості населення України протягом минулого десятиліття обумовили суттєве звуження матеріальної бази для реалізації потреби в дітях, внаслідок чого молоді люди почали відкладати народження дітей до кращих часів [2, с.58-59].

Вступ до шлюбу вже не відразу супроводжується швидким народженням першої дитини. Йдеться, як вже зазначалось, про відкладання дітей, в тому числі первістка, та деяке підвищення віку матері при його народженні. Не менш важливим є те, що народження дитини поза шлюбом не завжди зумовлює поспішне взяття шлюбу, коли внаслідок незапланованої вагітності укладаються так звані "вимушені шлюби", які здебільшого бувають нетривалими і, з одного боку, сприяють омолодженню народжуваності, а з іншого – підвищенню рівня розлучень серед сімей, тобто своєрідна "захисна" функція шлюбу при цьому дещо ослабла [5, с.68].

По-перше, вагітність та пологи у надто ранньому віці, супроводжуються підвищеним ризиком не виношування та ускладненим перебігом пологів, підвищеною захворюваністю і смертністю серед недоношених немовлят, високим ризиком материнської смертності. По-друге, рання народжуваність і раннє завершення дитородної діяльності на тлі недостатнього поширення контрацепції призводять до того, що наступні, не бажані вагітності, здебільшого перериваються абортom, що завдає непоправної шкоди репродуктивному здоров'ю жінки [6, с.66].

Ще одним важливим чинником, який суттєво впливає на рівень народжуваності в Україні, є рівень абортів і стан репродуктивного здоров'я жінок. Значна частина абортів, особливо при першій вагітності, підвищує ризик не виношування та подальшого безпліддя, що у підсумку призводить до того, що жінки позбавлені можливості мати бажане число дітей у сім'ї. Негативні наслідки абортів для здоров'я жінки актуалізуються, таким чином, з особливою силою, оскільки вони можуть виступати чинником, що перешкоджає задоволенню потреби сім'ї у дітях.

Ставлення населення до абортів при цьому є неоднозначним. На нього помітно впливають мотиви та обставини, за яких жінка вирішила відмовитись від народження дитини. Зокрема, коли подружня пара не хоче більше мати дітей, ставлення до абортu є менш критичним, ніж тоді, коли жінка пояснює цей вчинок своїм незаміжнім статусом [7, с.75-76].

Нинішня ситуація, в якій перебуває українська родина, потребує й більш глибокого філософського та соціально-педагогічного осмислення як причин і прорахунків у сімейній політиці, так і в здійсненні освіти й виховання дітей та молоді, всього населення України.

Погіршення матеріального добробуту переважної більшості сімей протягом останніх років не могло не позначитись на становищі дітей та на процесі їх виховання. З одного боку, матеріальні нестатки викликають напруженість у сімейних стосунках та обмеження витрат на виховання і навчання дітей, а з іншого – провокують батьків на пошук додаткового заробітку, що

призводить до фізичного і психічного перевантаження і зменшує резерв вільного часу, необхідного для занять з дітьми.

Розподіл сімейних обов'язків у сучасних українських сім'ях, незважаючи на позитивні зрушення в суспільній свідомості останніх років, залишається здебільшого традиційним і передбачає, що жінки переважно повинні вести домогосподарство та виховувати дітей, а чоловіки – матеріально забезпечувати сім'ю. Наслідками такого розподілу сімейних ролей є, по-перше, перевантаження жінок, що призводить до фізичного виснаження та психічних розладів, по-друге, неможливість повною мірою реалізувати себе у професійній діяльності, по-третє, виникнення феномена "відсутнього батька", що негативно позначається на процесі виховання дітей та позбавляє чоловіків можливості отримати задоволення від батьківства [1, с.156].

Дослідження З.Г.Кісарчук демонструють, що шлюбно-сімейні уявлення відрізняються недостатньою наповненістю, невисокою оцінкою себе як майбутнього подружжя. Особливо неповними є уявлення подружжя про функції сім'ї та організацію сімейного життя. Різниця виявляється у розумінні змісту сімейних ролей, уявлень про вагомість чоловіка та жінки у стосунках. Різниця між юнаками та дівчатами також виявляється у їх оцінці своїх можливостей у сімейному житті [3, с.29].

Подружжя не завжди усвідомлює, які риси характеру найсуттєвіші для щасливого шлюбу, за яким принципом найдоцільніше обрати шлюбного партнера, що найбільше заважає шлюбним почуттям і стосункам, які психологічні риси слід виховувати в собі для гармонійного міжстатевого спілкування, як враховувати психологічні особливості статей, як вирішувати конфліктні ситуації, попереджати і регулювати конфлікти. Кожна молода людина, яка вступає в шлюб повинна бути готова до сімейного життя, саме тому, повинна пройти серйозну підготовку. Дослідник проблем сімейного життя В.П.Кравець вважає, що 75% шлюбів розпадаються саме через невідповідність молоді до сімейного життя [4, с.36].

Водночас необхідно формувати психологічну готовність батьків в таких аспектах майбутнього батьківства як гігієна догляду за новонародженою дитиною, розкрити основні проблеми психологічних взаємин між подружжям, розповісти про психологію дитячого віку, дитячу педагогіку, психогігієну дитячого життя.

Варто посилити й антиалкогольну пропаганду серед батьків, які чекають дитину, звертаючи увагу на небезпеку, що може виникнути й позначитися на потомстві, якщо майбутні батьки вживають алкоголь чи палять. Слід також звернути увагу майбутнього подружжя на негативний вплив сімейних конфліктів, на психічне здоров'я майбутніх дітей з огляду на те, що сімейні конфлікти часто є причиною неврозів та інших нервово-психічних розладів самого подружжя.

На сучасному етапі розвитку суспільства здійснюється поступова зміна гендерних стереотипів, тобто у чоловічій і жіночій свідомості поступово руйнуються традиційні уявлення про класичний розподіл ролей між чоловіком та жінкою, і рольовий діапазон стає більш універсальним та надстатевим. Це особливо актуально для молодих сімей, адже вони вже по-іншому сприймають "традиційний" розподіл обов'язків і сімейні ролі. Ми бачимо, що відбуваються позитивні зрушення у бік гендерної рівноваги. Чоловіки поступово приходять до усвідомлення того, що вони можуть виконувати деякі обов'язки на рівні із жінкою, можуть бути турботливими вихователями для своїх дітей, усвідомлюють, що ділові якості жінці теж притаманні. Молоді жінки у свою чергу не хочуть обмежувати себе лише домашньою роботою і доглядом за дітьми, вони прагнуть реалізувати себе у професійній сфері, але для них залишається дуже важливою підтримка і розуміння коханої людини.

На сьогодні підготовка молоді до вступу у шлюб та усвідомлення батьківства здійснюється соціальними педагогами у різних сферах, закладах та установах, а саме:

1. Діяльність соціального педагога на базі ЗНЗ передбачає:

³⁵₁₇лекційні заняття щодо статевого виховання;

³⁵₁₇профілактика ранньої вагітності серед підлітків;

³⁵₁₇формування відповідальності до статевого життя.

2. Діяльність соціального педагога на базі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спрямована на:

³⁵₁₇збереження фізичного, психологічного, соціального здоров'я матері та дитини;

³⁵₁₇створення банку даних вагітних жінок групи ризику;

³⁵₁₇запобігання соціальному сирітству;

³⁵₁₇проведення семінарів, тренінгів, круглих столів щодо усвідомленого батьківства та взаємопідтримка жінок, які хочуть залишити дитину;

³⁵₁₇поширення засад відповідального батьківства як головної передумови сімейного благополуччя та повноцінного розвитку дитини;

³⁵₁₇допомога у подоланні складних життєвих обставин, які можуть призвести до відмови від новонародженої дитини.

3. Діяльність медичних закладів передбачає:

³⁵₁₇ створення стаціонарних пунктів при медичних закладах, де пріоритетним напрямом є співпраця соціальних працівників та медиків щодо запобігання соціальному сирітству;

³⁵₁₇ пропаганда здорового способу життя вагітних жінок, а також визначення вагітних, які знаходяться в групі ризику;

³⁵₁₇ співпраця медиків та соціальних педагогів пріоритетним методом якої є інформаційно-просвітницька робота, яка сфокусована на формуванні засад усвідомленого батьківства.

Молодих батьків неможливо вважати підготовленими до народження дитини, якщо у них не сформовані чіткі уявлення про те, як її доглядати, виховувати, чого чекають в майбутньому від них, які обов'язки постають перед подружжям. Таким чином, процесу підготовки молоді до свідомого батьківства має передувати процес підготовки їх до сімейного життя, який передбачає взаємодію соціального педагога з фахівцями медичних закладів та соціальних служб.

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / Скрипченко О.В., Долинська Л. В. та ін. – К.: Каравела, 2006. – 344 с.
2. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики / за ред. Г. М. Бодальової. – Одеса : Пальміра, 2005. – С. 267.
3. Лоранс П. Я жду ребенка / П.Лоранс. – М. : Медицина, 1986. – 286 с.
4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: навч. посіб. для магістрів і аспірантів / Л.Г.Подоляк, В.І.Юрченко. – К.: ТОВ "Філ-студія", 2006. – 320 с.
5. Родинна педагогіка : навч.-метод. посіб. / за ред. А.А.Макушевич, Т.Ф.Алексєнко та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
6. Сакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога / М.В.Сакурова. – М.: Академія, 2002. – 321 с.
7. Сіроштан С. Заповіді щасливого батьківства / С.Сіроштан // Психологічна газета. – 2007. – № 9, травень.

УДК 373.2

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зозуля С.М., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Розвиток сучасної дошкільної освіти є складовою загальної концепції розвитку українського суспільства, що відображено в Конституції України, державних програмах „Освіта” (Україна ХХІ століття), „Діти України”, концепції „Сім'я і родинне виховання”, Законі України „Про дошкільну освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні. Модернізація системи освіти, зміна освітньої парадигми, масштабність та гострота соціальних, економічних, культурних проблем потребують піднесення пріоритету суспільного дошкільного виховання, формування в суспільстві розуміння ранніх етапів життя людини як найвідповідальнішого періоду становлення особистості. Нова соціокультурна ситуація і вимоги суспільства до особистості доводять, що сучасне покоління дітей поступово зіткнеться з необхідністю оволодіти наукою виживання на основі розвитку соціально-психологічних засобів пристосування до різноманітних, в тому числі й екстремальних ситуацій.

У цілому ряду сучасних досліджень визнається перевага дошкільного закладу як інституту соціалізації, в якому створено умови для особистісного розвитку дитини, вправлення в соціальній поведінці, формування гнучкості, здатності пристосовуватися до оточення (Л.В.Артемova, А.М.Богуш, Н.Д.Ватутіна, Т.Г.Жаровцева, О.Л.Кононко, Т.І.Поніманська та ін.).

Обґрунтування вибору гри як засобу соціальної адаптації забезпечується розумінням гри, по-перше: як провідного виду діяльності дітей дошкільного віку (О.М. Леонтьєв); по-друге: як ефективного розвивального середовища (С.Л.Рубінштейн); по-третє: як способу включення дитини в соціальні відносини (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, О.П.Усова).

Однак безпосередньо проблема розробки та впровадження педагогічних технологій оптимізації процесу соціальної адаптації дітей до дитячого садка з використанням адаптаційно-

розвивальних можливостей ігрової діяльності не була предметом спеціального дослідження і сьогодні залишається ще не достатньо вирішеною в теорії та виховній практиці.

Мета написання статті полягає у теоретичному обґрунтуванні соціально-педагогічної технології оптимізації соціальної адаптації дошкільників засобами ігрової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема адаптації – одна з найважливіших міждисциплінарних наукових проблем, що розглядається вченими як діалектичне комплексне явище, яке відображає основні закономірності, що забезпечують особистості пристосування, життєдіяльність, розвиток різних систем за взаємодії внутрішніх та зовнішніх умов існування і вивчається наукою в різних аспектах: філософському, біологічному, психологічному, соціальному, педагогічному.

У філософській площині адаптацію розглядають як частину тривалого процесу, відповідність між живою системою та зовнішніми умовами [1].

У загальнобіологічному плані адаптація розглядається як процес та система механізмів, що забезпечують пристосування живого організму до постійно змінних умов середовища [2].

Соціально-психологічний аспект адаптації полягає в пристосуванні індивіда до групових норм та самої соціальної групи. Саме психічна адаптація спонукає до адаптивної діяльності, забезпечуючи відповідність психічної діяльності людини та її поведінки вимогам середовища [10].

З погляду соціально-педагогічних наук соціальна адаптація є процесом і результатом активного пристосування особистості до змінного середовища за допомогою різних інтеріоризованих соціальних засобів, формування адекватної системи відносин із спільнотою, інтеграції особистості в соціальні групи, освоєння стабільних норм та цінностей нового середовища. Соціальна адаптація дитини визначається О.Кононко як процес адаптивної діяльності, спрямований на оптимізацію її взаємодії з середовищем у відповідь на появу в ньому нових умов та вимог [7].

Вивчення даної проблеми у психолого-педагогічній літературі дозволило нам конкретизувати сутність соціальної адаптації старших дошкільників і розглядати її як процес активного пристосування до змінних умов життєдіяльності за допомогою різноманітних засобів з пріоритетною позицією задоволення потреби в ігровій діяльності, як інтегральний показник здатності дитини виконувати соціальні ролі та функції в групі.

Аналіз наукових праць з проблеми адаптації дітей ([5], [7], [9]) показав розбіжності у системі критеріїв адаптованості, що й до сьогоднішнього часу становить певну складність у розробці теорії адаптації. Найчастіше вчені розглядають критерії адаптованості у площині фізичного (задовільний, незадовільний соматичний стани), емоційного (позитивний стан психіки, задоволеність, негативні емоції) та когнітивного (пізнання нового середовища, умов, ефективність у сфері спілкування, діяльності) благополуччя. Критеріями адаптації старших дошкільників до умов дошкільного навчального закладу науковці визначають: позитивне емоційне ставлення до його відвідування, мотиваційна готовність до відвідування дитячого садка, активність в ігровій діяльності [4].

Адаптація як складне соціально-педагогічне явище потребує ефективної взаємодії основних інститутів соціалізації: дошкільного закладу та родини. Діти, які відвідують дитячий садок, мають значні можливості для тренування адаптаційних механізмів в умовах ефективно організованого освітньо-виховного процесу та предметно-розвивального простору.

Істотними чинниками впливу на соціальну адаптацію є: урахування основних положень організації пропедевтичної роботи в дошкільному закладі; активна роль суб'єкта адаптаційного процесу; урахування особливостей адаптації старших дошкільників; позитивне емоційне ставлення до відвідування дошкільного закладу; включення в різні види ігрової діяльності.

Внаслідок вивчення психолого-педагогічної літератури ([5], [7], [9]) виявлено дві групи особливостей соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку, які, в свою чергу, поділяються на особливості-знання (термінальні) та особливості-вміння (інструментальні). В якості термінальних особливостей визначено: розуміння нового періоду свого життя, знання про сутність перебування в дошкільному закладі, усвідомлення нової соціальної ролі "Я – дошкільник", соціально значущих мотивів поведінки, потреба у взаємодії, спілкуванні, розуміння емоцій, переживань як власних, так і інших людей, знання про орієнтацію в незнайомому довкіллі та як інструментальні – вміння орієнтуватися й адекватно поводитися в новій ситуації, відповідно реагувати на емоційні прояви оточення, дотримуватися прийнятних форм спілкування, змінювати власну поведінку, включатися в різні види діяльності, передусім – ігрову [5].

У процесі соціально-педагогічної адаптації дитини до закладу освіти науковці [4] виділяють три компоненти (емоційний, мотиваційний соціальний), зміст яких відрізняється відповідно до віку дитини, умов закладу, до якого адаптується дитина, особливостей протікання адаптаційного процесу.

Емоційний компонент демонструє ставлення дитини до різних подій та фактів життя й проявляється насамперед в емоціях та почуттях [4].

Мотиваційний компонент відображає соціально-ціннісні мотиви поведінки, забезпечує важливий аспект готовності дитини до унормованого існування.

Соціальний компонент репрезентує здатність до життєдіяльності в соціумі. Усвідомлення нової ролі "Я - дошкільник", нових обов'язків, вимог, наявність досвіду спілкування, що характеризується вмінням знаходити ефективні форми взаємодії з дітьми та дорослими, адекватність поведінки усталеним соціальним нормам, вміння зберігати власну індивідуальність та прагнення більш-менш самостійно реалізувати себе в будь-яких умовах соціального буття [4].

Створення сприятливих умов для комфортного перебування в дитячому садку, адаптації дитини забезпечує особистісно орієнтований підхід до розв'язання адаптаційних проблем з використанням інтерактивних форм педагогічної роботи, якою є соціально-педагогічна технологія ігрової діяльності.

Під технологією в широкому значенні розуміють сукупність знань, відомостей про послідовність окремих операцій у процесі виробництва чого-небудь [3].

Технологія адаптації дітей до умов дошкільного навчального закладу ґрунтується на соціально-педагогічних теоріях становлення і розвитку особистості, її розвитку та адаптації до мінливих умов життєдіяльності.

Науково-методичним підґрунтям СПТ стали адаптовані варіанти програми корекційно-розвивальної роботи з розвитку емоційно-особистісної сфери та запобігання афективним проявам поведінки дошкільника, комплексної програми корекційно-розвивальної роботи з дітьми у взаємодії з ровесниками та дорослими, тренінгу комунікативних умінь, програми та методики проведення ігрових занять з розвитку соціального інтелекту, соціально-психологічного тренінгу адаптації учнів допоміжної школи-інтернату, ігрові техніки на допомогу в адаптації (власна розробка).

Структуру соціально-педагогічної технології адаптації склали: мета, змістові компоненти адаптації, засоби: сюжетно-рольові, театралізовані, рухливі ігри та вправи, результат.

Серед засобів соціальної адаптації важливе місце відводиться грі, оскільки її потенційні виховні можливості сприяють введенню дитини в різні сфери людського життя (моральну, інтелектуальну, емоційну, соціальну тощо). Різноманітні за змістом, формою ігри знайомлять дітей з реальністю, забезпечують засвоєння соціального досвіду у вигляді знань, умінь, навичок, моральних норм і правил поведінки.

Вибір гри, як засобу оптимізації процесу адаптації зумовлюється кількома чинниками, а саме: вона є провідним видом діяльності в дошкільному дитинстві; способом включення дитини в соціальні; ефективним розвивальним середовищем.

У соціально-педагогічну технологію адаптації, на думку Н.М. Захарової і В.Є. Матвійчика мають бути включені сюжетно-рольові, театралізовані та рухливі ігри; ігрові вправи, етюди та ситуації, рольове програвання моделей бажаної поведінки, соціально-педагогічний тренінг в ігровій формі; елементи психодрами, арттерапії, які доповнювали ігрові методи специфічним змістом, засобами вираження, сприяли розв'язанню адаптаційних проблем дитини [4], [8].

Методологічну обґрунтованість їх застосування забезпечує принцип використання провідного виду діяльності дітей дошкільного віку – гри.

Методика реалізації соціально-педагогічної технології адаптації дитини до ДНЗ передбачає дотримання організаційних вимог та методичного забезпечення за відповідними блоками й етапами, в межах яких основна увага відводиться іграм, ігровим засобам та прийомам.

Висновки. Таким чином, адаптація як складне соціально-педагогічне явище потребує ефективної взаємодії основних інститутів соціалізації: дошкільного закладу та родини. Діти, які відвідують дитячий садок, мають значні можливості для тренування адаптаційних механізмів в умовах ефективно організованого освітньо-виховного процесу та предметно-розвивального простору.

У процесі соціально-педагогічної адаптації дитини до закладу освіти виділяють три компоненти (емоційний, мотиваційний соціальний), зміст яких відрізняється відповідно до віку дитини, умов закладу, до якого адаптується дитина, особливостей протікання адаптаційного процесу.

Структуру соціально-педагогічної технології адаптації склали: мета, змістові компоненти адаптації, засоби: сюжетно-рольові, театралізовані, рухливі ігри та вправи, результат.

Серед засобів соціальної адаптації важливе місце відводиться грі, оскільки її потенційні виховні можливості сприяють введенню дитини в різні сфери людського життя.

Застосування соціально-педагогічної технології адаптації дітей до дошкільного навчального закладу засобами гри сприятиме інтеграції зусиль дошкільного закладу та родини у період адаптації дитини до умов суспільного виховання.

Література

1. Агеев В.С. Психологічний дослідження соціальних стереотипів. // Питання психології. 1986. №1.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. – Л., 1988. – 270 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. Бусел В.Т. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003 – 624 с.
4. Захарова Н.М. Ігрові техніки на допомогу в адаптації // Палітра педагога. – 2004. – № 4. – С.11-13.
5. Захарова Н.М. Соціальна адаптація старших дошкільників засобами ігрової діяльності. Автореф. дис. – Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2007.
6. Захарова Н.М. Соціальна адаптація старших дошкільників: особливості, показники, рівні // Збірник наукових праць. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С.169-177.
7. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). – К.: Стилос, 2000. – 336с.
8. Матвійчик В.Є. Іскорки доброти: програма корекційно-розвиваючої роботи по розвитку емоційно-особистісної сфери та попередженню афективних проявів поведінки дошкільника // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 2-3. – С.41-55.
9. Социальная адаптация детей в дошкольных учреждениях / Под ред. Р.В.Тонковой-Ямпольской, Е.Шмидт-Кольмер, А.Атанасовой-Вуковой. – М.: Медицина, 1980. – 231 с.
10. Философские проблемы теории адаптации /Под ред. Г.И.Царегородцева. – М: Мысль, 1975

УДК 37.013.42

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Костенко Ю.І., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Качалова Т.В.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Актуальність теми: Організація дозвіллевої діяльності має надзвичайний вплив на формування особистості молоді. Всебічний і гармонійний розвиток людини є не лише високим соціальним ідеалом, а й необхідною умовою для вирішення завдань, що стоять на сучасному етапі розвитку суспільства. З точки зору організації дозвілля у загальноосвітніх навчальних закладах можна стверджувати, що вони в деякій мірі дають можливість молоді задовольнити свої духовні, розважальні, аматорські та інші потреби. Проте, проблема поліпшення якості дозвіллевої діяльності молоді у загальноосвітньому навчальному закладі є актуальною і соціально важливою

Стан розробленості проблеми: Дозвілля в житті молоді України стало предметом дослідження багатьох сучасних вітчизняних філософів культури і культурологів. Інтерес до проблем організації дозвіллевої діяльності молоді носить постійний і стійкий характер у вітчизняній соціальній педагогіці, філософії, соціології, психології.

Соціально-філософські проблеми молоді як важливої соціальної групи суспільства знайшли своє віддзеркалення в дослідженнях С.Н.Іконникової, А.І.Вишняк і ін. Значний внесок в дослідженні дозвілля молоді внесли В.Н. Піменова, А.А.Грушин, Е.В.Соколов. У науковий аналіз теорії і практики культурно-дозвіллевої діяльності значний внесок зробили Ю.А.Стрільцов, А.Д.Жарков, В.А. Ковшаров, Т.Г.Кисельова, Ю.Д.Красильников.

Аналіз наукових джерел свідчить, що педагогіка дозвілля спрямовує свою увагу на ту складину загальної педагогічної науки, що допомагає забезпечити безпосередню реалізацію педагогічних основ та положень у практичній життєдіяльності людини. Педагогічний процес у сфері дозвілля становить цілеспрямовану організацію дозвіллевої діяльності та її систематичне удосконалення з урахуванням характерних ознак та потреб особистості. Він значно ускладнюється через величезні соціальні та психологічні навантаження на людину, знижений рівень загальної культури в суспільстві, інформаційні стреси.

З точки зору педагогіки дозвілля найзагальнішими її вихідними положеннями є: **принципи інтересу, єдності рекреації (відпочинку і відновлення сил) і пізнання, спільності діяльності**. Найважливіший принцип педагогіки дозвілля – **принцип інтересу**. Цезумовлено тим, що дозвіллева діяльність диктується особистими потребами людини, а інтерес виступає як її домінуючий мотив. Дозвіллева активність або пасивність людини повною мірою визначається лише наявністю або відсутністю інтересу до неї. Тому спонукання людини до певного виду

дозвіллевої діяльності, як і включення в неї, повинно виходити з урахування її інтересів, оскільки неврахований інтерес – це незадоволена потреба.

Необхідно зауважити, що не менш важливим є і **принцип єдності рекреації і пізнання**, адже пізнання – це залучення людини до культури. Особистість живе і діє в умовах культури, культура наповнює собою особистість. Культура як творча й освітня діяльність звільняє людину від монотонного слідування біологічним інстинктам, багаторазово збагачує набір видів поведінки та діяльності, духовний світ людини. Засвоєння культури вимагає від людини активних зусиль, напруги, спроможності до самоосвіти, саморозвитку.

Педагогіка дозвілля виділяє ще і **принцип спільності діяльності**. Дозвіллева діяльність, як і будь-який інший вид діяльності, може здійснюватися людиною як індивідуально, так і разом з іншими людьми. Але "разом" не означає "спільно". Спільність діяльності передбачає таку взаємодію, у процесі якої люди знаходяться у певних стосунках взаємної залежності і взаємної відповідальності. Така залежність виникає тоді, коли успіх одного з учасників дозвіллевого заходу визначає успішність дозвіллевої діяльності інших, а невдача одного впливає на результат іншого. Ці умови повною мірою виявляють себе в педагогічно організованій дозвіллевій діяльності.

Для свого дослідження ми обрали підлітковий вік. У зв'язку з цим важливо зазначити, що виховання гармонійної особистості передбачає цілісний підхід до дитини, що полягає у створенні спільними зусиллями викладачів, батьків, вихователів гуманного педагогічного середовища для кожної дитини. Натомість, життя сучасної людини з самого дитинства характеризується гострими суперечностями та вкрай суперечливими цінностями, що пропонуються дитині школою, сім'єю, вулицею, засобами масової інформації. І саме дозвіллева діяльність як педагогічний процес здатна усунути бар'єри між школою, сім'єю та внутрішнім життям дитини.

Стрижнем розвитку творчого потенціалу дитини є сімейне дозвілля, що характеризується емоційною, естетичною, пізнавальною, культурною спрямованістю. Воно формує й розкриває індивідуальні творчі здібності дитини, згуртовує батьків та дітей, зацікавлює батьків внутрішнім світом дитини, зменшує або й зовсім усуває негативні соціальні впливи на дитину. Саме дозвілля, завдяки своїй дієвості стає чинником розвитку людини, яка є головним суб'єктом дозвіллевої організації, планування та здійснення дозвілля. Дозвілля, на відміну від навчальної діяльності, не має жорстко регламентованих складових, тому інтенсивний розвиток самодіяльності, ініціативи і творчості спостерігається саме у вільний час людини; а будь-яке дозвіллеве заняття реалізується не з позиції "повинен", а з позицій "маю право" та "хочу". Тому взаємодія особистості, сім'ї, навчальних закладів, дозвіллевої сфери є об'єктивним, складним процесом, який вимагає педагогічно цілеспрямованої організації у процесі дозвілля.

У підлітка найгостріше виявляється потреба у вільній самореалізації, адже саме в цей час школа починає сприйматись ним як регламентована, навчальна діяльність, з'являється почуття дорослості, яке впливає на зміст життєдіяльності підлітка та водночас підліток відчуває себе залежним від свого оточення - батьків, вчителів, родичів - і намагається звільнитись від цього шляхом утвердження свого "Я" саме у сфері дозвілля.

Пріоритетними видами дозвілля у цей час є спілкування зі своїми ровесниками, спортивні ігри, прикладна творчість, розважальні заходи. У поза навчальний час під час занять у дозвіллевих спільнотах відбувається соціалізація особистості, набуваються навички спілкування та соціальної взаємодії, формуються відчуття команди та вміння відстоювати свою позицію і узгоджувати її з іншими точками зору. На відміну від навчальної діяльності, дозвіллевизаняття характеризуються ширшими можливостями педагогічно врегульованого міжособистісного спілкування.

Гострота проблеми підліткового дозвілля посилюється ще і тим, що сучасна школа втрачає вплив на цю частину життєдіяльності підлітка. Зорієнтована насамперед на те, щоб дати знання, школа, за виразом західного теоретика педагогіки Р.Вінкеля, перетворилася на "безперспективну пустелю, в якій стало безглуздо жити". Позбавлені змістовної спільної дозвіллевої діяльності, підлітки заміняють її діяльністю соціально марною, асоціальною. Найбільшу кількість правопорушень підлітки вчиняють за місцем проживання або неподалік близькості від нього. Пояснюється це тим, що підлітки групуються в центрі свого повсякденного життя і намагаються уникати інші райони, тому що там існують свої групи.

Згідно з численними дослідженнями, свою безцільну поведінку підлітки вважають наслідком того, що їм нікуди прикласти свої сили, що мало або зовсім відсутні умови для змістовного проведення дозвілля, що вони самі робили б що-небудь корисне і цікаве, але не знають як. Навіть у тому випадку, коли за місцем проживання або в мікрорайоні є якісь спортивні секції, значна частина підлітків туди не ходить, тому що керівники не вважають своєю функцією залучення у сферу педагогічно організованої дозвіллевої діяльності підлітків, у яких немає чітко вираженого інтересу або захоплення. Крім того, вони вимагають від бажаних відвідувати секцію або гурток працьовитості, завзятості, дисципліни, якою більшість підлітків не володіє.

З огляду на таку ситуацію слід визначити основні чинники, врахування яких дозволяє педагогічно організувати і спрямувати дозвілєву діяльність підлітків:

- Підліток – це самоцінна особистість зі своїми поглядами й інтересами, які варто поважати, з якими варто рахуватися. У зв'язку з цим педагогам і батькам слід відмовитися від звички реагувати на будь-які прохання підлітка про свободу, обмежувати її лише тому, що способи її реалізації не відповідають їхньому досвіду.

- Не варто нав'язувати предмет, форми, способи проведення дозвілля. Альберт Ейнштейн відзначив, що було б великою помилкою думати, що почуття обов'язку й примуси можуть сприяти знаходженню радості в тому, щоб дивитися і шукати. Навіть хижак утратив би апетит до їжі, якби спробувати за допомогою палиці змусити його їсти і, головне, якщо примусово запропонована їжа обрана не ним.

- Підліток прагне реалізувати свою дозвілєву діяльність у групі. Поза групою він не мислить своє існування. Відсутність дозвільної спільності у підлітка явище ненормальне. Воно свідчить про втрати сімейного виховання.

- Індивідуальна виховна робота педагога з підлітком у сфері дозвілля практично безперспективна. Вона зведеться або до наставлянь і моралей, або до нав'язування якогось предмета дозвілєві діяльності. І в тому, і в іншому випадку всі зусилля педагога будуть марні.

Література

1. Вишняк А.И. Культура молодіжного досуга / А.И.Вишняк, В.И. Тарасенко. – К.: Высшая школа, 1988. – 53 с.
2. Грушин Б. Творческий потенциал свободного времени / Б.Грушин. – М.: Профиздат, 1980. – С. 164.
3. Єрошенков І.Н. Культурно-дозвілєва діяльність у сучасних умовах / І.Н.Єрошенков. – К.: Либідь, 1994. – 32 с.

УДК 373.2

ОРГАНІЗАЦІЯ І КЕРІВНИЦТВО ДИДАКТИЧНИМИ ІГРАМИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кулибка О.О., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: ст. викл. **Пісоцька Л.М.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Проблема гри широко висвітлена у наукових дослідженнях і науково-методичній літературі (Д.В.Менджерицька, Л.П.Усова, А.І.Сорокіна, Р.І.Жуковська, В.Г.Нечаєва), у сучасних розробках (Л.В.Артемова та ін.). Часто ця проблема зустрічається у багатьох статтях педагогів-практиків і методистів, які друкуються у журналах "Дошкільне виховання", "Палітра педагога". Вона є досить актуальною і в наш час, адже організація ігрової діяльності в дошкільних навчальних закладах потребує істотного вдосконалення, оскільки її недооцінюють батьки і педагоги, обмежуючи її роль у всебічному розвитку дошкільнят. У багатьох ДНЗ не створено належного ігрового середовища, недостатньо уваги приділяється формуванню в дітей уявлень про навколишній світ, їхнім самодіяльним іграм. Підпорядкування гри завданням навчання завдає вихованцям подвійної шкоди: призводить до вилучення самодіяльних ігор з життя дитячого садка, знижує пізнавальну мотивацію, що є основою формування навчальної діяльності. Майже зовсім випала з поля зору вихователів важливість формування ігрових умінь у дітей. Щоб усунути ці недоліки, необхідно подбати про доцільну організацію ігрової діяльності в дошкільних навчальних закладах. При цьому варто пам'ятати, що гра, як специфічна діяльність, не однорідна, кожний її вид виконує свою функцію в розвитку дитини.

Мета статті: розкрити особливості педагогічного керівництва дидактичними іграми дітей дошкільного віку.

Завдання написання статті:

- 1) Розкрити значення дидактичних ігор у вихованні та навчанні дошкільників;
- 2) З'ясувати особливості організації та педагогічного керівництва дидактичними іграми дошкільників.

Виклад основного матеріалу. Гра для дошкільників – засіб пізнання навколишнього світу. Високо оцінюючи виховну роль дитячих ігор, А.С.Макаренко писав: "Гра має важливе значення в житті дитини, має те саме значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, така з багатьох поглядів вона буде в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається насамперед у грі" [7, с.13].

Дидактичні ігри посідають чільне місце серед розмаїття ігор, які проводяться в дошкільному закладі. Виконуючи навчальну функцію, вони забезпечують дитині психологічний комфорт, надають можливість практично використовувати знання, а відтак сприяють становленню її життєвої компетенції. З раннього віку малята знайомляться з навколишнім світом, отримують відомості про різні предмети, їхні ознаки та особливості. Як правило, ці знання неповні та невпорядковані. Для їх уточнення та систематизації, а також практичного використання застосовують дидактичні ігри. Цей вид діяльності відомий з давніх-давен, згадаймо такі ігри для наймолодших, як "Печу-печу хлібчик", "Сорока-злодійка" та багато інших. З'являються й сучасні новинки дидактичних ігор, часто створені на зразок відомих телевізійних передач.

Виховне значення дидактичних ігор полягає в тому, що вони сприяють розвитку в дітей активності, самостійності, віри в свої сили, загартовують волю, навчають гідно перемагати та програвати. Цікава гра не набридає, а дає можливість самовдосконалюватися – діти повертаються до неї знову й знову, запрошують до неї нових партнерів, придумують нові правила. Дидактична гра – одна з форм навчального впливу педагога на дитину. Вона стане йому в добрій нагоді під час засвоєння дітьми будь-якого матеріалу, передбаченого програмою, й має проводитися на заняттях; може входити до музичного заняття, бути одним із елементів прогулянки, а також особливим видом діяльності. Друга мета дидактичної гри – суто ігрова, задля якої діє дитина. Це ігри в які діти граються самостійно, поза заняттями, коли можуть обирати їх за власним бажанням [6, с. 3].

Оскільки навчання дошкільнят має бути ігровим, то основне місце в ньому має належати дидактичній грі, яка навчає дитину легко, швидко і цікаво. Дидактичні ігри сприяють, головним чином, розвитку розумових здібностей дитини, оскільки містять розумове завдання, саме в розв'язанні якого й полягає сенс гри. Вони також сприяють розвитку органів чуття дитини, уваги, пам'яті, логічного мислення. Зауважимо: хоча дидактична гра – ефективний метод закріплення знань, вона аж ніяк не повинна перетворюватися на навчальне заняття. Гра захоплюватиме дитину лише в тому разі, якщо викликатиме радість і задоволення [6, с. 5]. У дидактичній грі формується пізнавальна діяльність дитини, виявляються особливості цієї діяльності. У старшому дошкільному віці з урахуванням ігрових інтересів створюються інтелектуальні дидактичні ігри [7, с. 12].

Дуже велике значення дидактичної гри для розумового виховання дітей. В іграх з іграшками, різними предметами, з картинками у дитини відбувається накопичення чуттєвого досвіду. Розбираючи і складаючи мотрійку, підбираючи парні картинки, він вчиться розрізняти і називати розмір, форму, колір та інші, ознаки предметів. Захоплюючи дидактичні ігри створюють у дошкільнят інтерес до вирішення розумових завдань: успішний результат розумового зусилля, подолання труднощів приносять їм задоволення. Захоплення грою підвищує здатність до довільної уваги, загострює спостережливість, допомагає швидкому і міцному запам'ятовуванню. Все це робить дидактичну гру важливим засобом підготовки дітей до школи.

Таким чином, дидактичні ігри сприяють розвитку всіх психічних процесів (пам'яті, мислення), так само великий вплив чинять на становлення властивостей уваги. У дидактичних іграх, які впливають на розвиток уваги, дитина виконує такі дії, які формують цілеспрямованість і стійкість уваги тому, що саме ці ігри завжди містять завдання і правила дії, які вимагають зосередженості. Для того, щоб своєчасно розвивати у малюків певні якості уваги (цілеспрямованість, стійкість, зосередженість) і здатність керувати ними, потрібні спеціальні ігри, такі, де це завдання стоїть в центрі діяльності вихователя і дитини. У кожній з них цілеспрямованість, зосередженість і стійкість уваги є головною умовою ігрових дій з привабливими предметами і спілкування дітей один з одним.

Розв'язання дидактичного завдання формує також і волю. Добросовісне виконання правил вимагає витримки, дисциплінованості, привчає до чесності, справедливості, впливає на розвиток довільної поведінки, організованості. Зміст і правила дидактичних ігор допомагають формуванню у дітей моральних уявлень і понять (про бережне ставлення до предметів як продуктів праці дорослих, про норми поведінки, стосунки з однолітками і дорослими) [7, с. 12].

Організація і керівництво дидактичними іграми передбачають роботу вихователя щодо підготовки до гри, проведення її, аналізу її результатів. До проведення кожної дидактичної гри необхідно старанно готуватися: продумати організацію і методику проведення гри, намітити засоби, що дадуть змогу добре пояснити її дітям, зацікавити їх, а також визначити свою участь у ході самої гри та керівництво поведінкою дітей. До гри мають бути підготовлені й діти. Вони повинні мати певні знання, якими оперуватимуть у грі. В такому разі гра закріплює знання, які діти засвоїли на заняттях і в повсякденному житті [1, с. 7]. Тому керівництво дидактичною грою має бути спрямованим. Воно ефективне, коли вихователь стає ініціатором і учасником гри. Педагогу важливо, вміло розпочати гру, щоб відразу організувати дітей, викликати у них бажання грати. Велике значення при цьому має ставлення самого вихователя до гри, її зацікавленість, емоційність, уміння залучити до гри всіх дітей.

На початку гри, коли вихователь розкриває перед дітьми ігровий задум, неабияке значення має образність і зрозумілість мови, теплий тембр голосу, скупий, але виразний жест, уважне ставлення до всіх дітей, бажання їх об'єднати. Треба коротко й зрозуміло пояснити дітям, в яку гру вони будуть гратися і як саме. Пояснення має бути таким, щоб викликати в дітей інтерес до гри й водночас розкрити перед ними завдання. Наприклад: "Будемо гратися в школу так...". У процесі гри слід звернути увагу на темп, ритм гри. Занадто повільний темп стомлює дітей, до того ж їм доводиться довгий час чекати своєї черги. Але й надто швидкий темп збуджує дітей, призводить до метушливості, штучності ігрових дій, інколи викликає суперечки між учасниками гри [1, с. 8].

У ході гри вихователю краще виступати в ролі учасника її, але весь час пам'ятати про функції педагога: спрямовувати гру репліками, питаннями, непомітно підтримувати окремих дітей, створювати умови для прояву ініціативи, давати оцінку неправильним відповідям і вчинкам дітей або запобігати їм. Наприклад, у грі "Магазин" перед дітьми стоїть завдання описати об'єкт, який вони бачать. Під час опису необхідно виділити суттєві ознаки, які відрізняють цей об'єкт від інших. Діти виступають у ролях продавців і покупців. Покупці описують, загадують, а продавці відгадують. Вихователь бере на себе роль завідуючого магазином і стежить за тим, щоб діти правильно виконували завдання. Він активізує діяльність дітей запитаннями ("Чи здогадалися ви, що хоче купити Іра?"), встановлює темп гри ("Продавцям не можна поспішати, щоб не помилитись"), дає оцінку виконаних дітьми завдань ("Ніна добре розповіла про об'єкт, усі відразу відгадали, що вона хоче купити"; "Валі треба краще визначати в своїй розповіді характерні ознаки овочів", "Сьогодні у нас добре працює продавець – знає, що хочуть купити покупці").

Серйозну увагу треба приділяти й тому, як діти виконують правила гри. Адже педагог тим самим навчає дітей дотримуватись норми поведінки в колективі. Отже, від виконання умов гри – певних правил залежить і її виховна цінність. Саме завдяки правилам дидактичні ігри відкривають великі можливості для виховання в дітей уміння жити й діяти в колективі, уміння підпорядковувати свою поведінку нормам сучасного життя й спілкування з людьми. Зміст правил чітко визначає спосіб дій і поведінки дітей у процесі виконання ігрового завдання. Правила гри, виражаючи вимоги вихователя до поведінки гравців, стають моральними нормами, які регулюють взаємини дітей. Необхідність дотримуватись правил в умовах дидактичної гри спонукає кожну дитину співвідносити свої дії з діяльністю інших гравців, сприяє виникненню спільних інтересів, а тому є важливою умовою формування суспільних рис у поведінці дітей [1, с. 9].

Висновок. Отже, дидактична гра сприяє виявленню, формуванню розумових здібностей дитини. Дошкільник навчається граючись. У дидактичній грі відбувається пізнання відносин між дітьми, дорослими, у ній дитина виявляє чуйне ставлення до товариства, навчається бути справедливою, поступатися у разі потреби, допомагати у скрутні тощо. Виконуючи певну дію, дитина оцінює, наскільки вона красиво, елегантно це робить. У ході дидактичної гри, дошкільник стежить за виразністю свого виступу, мови оточуючих. Відбувається розвиток творчої фантазії при яскравій, проникливій передачі художнього образу. Дидактичні ігри забезпечують фізичну активність дошкільнят, розвивають особистісні якості (творчість, чуттєвий досвід, самосвідомість).

Найчастіше в дидактичній грі існують правила, які зобов'язують: діяти по черзі; відповідати, коли запитують; слухати товариша; не зважати грати іншим; виконувати правила; визнавати свої помилки тощо. У керівництві дидактичною грою центральне місце посідає визначення її змісту й завдань, які ставить вихователь. Також необхідно продумати й визначити місце, роль та зв'язок ігор зі змістом занять, з іншими прийомами виховання та навчання дітей. Дібравши ігри, які відповідають програмовому змісту, слід чітко визначити, які результати бажано отримати за допомогою дидактичної гри, оскільки від цього часто залежить оформлення задуму, ігрової дії, зміст і формулювання правил, хід гри. Таким чином, ефективність використання дидактичних ігор в ДНЗ залежатиме від особливостей педагогічного керівництва вихователя.

Література

1. Артемова Л. В. Дидактичні ігри і вправи в дитячому садку./ Л. В. Артемова, О. П. Янківська. – К. : Радянська школа, 1977. – 128 с.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. – 3-тє вид., випр.. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
3. Богдан Т. М. Дидактична гра як засіб ознайомлення дітей дошкільного віку із зоряним небом/ Т. М. Богдан// Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : педагогічні науки. – Чернігів, 2012. – Вип. 99. – С. 9–12.
4. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах/ А.Богуш, Н.Гавриш, Т. Котик: Підр. для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2006. – 304 с.

5. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку./ А. М. Богуш: Навч. пос. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2004. – 344 с.
6. Мельничук А. І. Дидактичні ігри як засіб адаптації 6-річної дитини до навчання в школі/ А. І. Мельничук // Початкове навчання та виховання. – 2005. – № 16–18, червень. – С. 2–6.
7. Рудакова Т. І. Дидактична гра – дієвий засіб активізації пізнавальної активності учнів/ Т. І. Рудакова// Початкове навчання та виховання. – 2005. – № 16–18, червень. – С. 7–13.
8. Смирнова О. Дитинство – час для гри?/ О. Смирнова// Дитячий садок. – 2003. – № 24, вересень. – С. 2.

УДК 37.013.42-055.52(477)

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ БАТЬКІВ-ОДИНАКІВ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Лобунець В.О., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Конончук А.І.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Актуальність. Питання неповних родин продовжує бути актуальним для України, тому що рівень розлучень зростає. Так, у 2001 році, порівняно з 1989роком значно зріс коефіцієнт нестабільності шлюбів (відношення кількості зареєстрованих розлучень до кількості зареєстрованих шлюбів). У 1989році він становив 0,4, а в 2001 році – 0,6. Це означає, що сьогодні розпадається шість з десяти зареєстрованих шлюбів. Насторожує й той факт, що й далі спостерігається тенденція розірвання шлюбів, які проіснували менше 10 років. У 2003 році 52% розлучень припадало саме на цей період шлюбності. І як це не прикро, але кожна друга молода сім'я в Україні розлучається. Єдиної державної статистики щодо кількості неповних сімей в Україні немає, оскільки їхня кількість постійно змінюється, що свідчить про динамічність цього явища[6]. Однак, можна зазначити, що спостерігається тенденція до збільшення частки неповних сімей. Так як у 2001 році їх кількість становила 2,3 млн. Переважна більшість таких сімей (76,3%) складається з матері з дітьми. За іншими підрахунками, кількість дітей до повнолітнього віку, які проживають в умовах неповних сімей сягнула п'ятдесятивідсотковий рубіж (від усієї кількості дітей у країні). Зазвичай, після розлучення подружжя на виховання дітей віддають матерям, хоча за законом батько й мати мають рівні права у вирішенні подальшої долі дітей. В останні роки все частішими є випадки, коли батько заміняє матір і стає найріднішою людиною для дітей. Статус "батько-одинак" на законодавчому рівні в Україні не закріплено, і тому ситуація щодо фінансового забезпечення цієї родини з боку держави є проблемною.

Мета статті – розкрити основні причини, внаслідок яких чоловіки стають батьками-одинаками та проблеми у вихованні дітей, з якими вони стикаються.

Виклад основного матеріалу. Кількість батьків, які виховують дітей самотужки на сьогоднішній день визначити важко, але однозначно їх менше, ніж матерів-одиначок. До відповідних соціальних служб батьки-одинаки звертаються дуже рідко, а деякі навіть не знають, що вони взагалі існують.

Науковці виділяють такі основні причини, внаслідок яких чоловіки стають батьками-одинаками є:

1. Чоловіки в основному стають батьками-одинаками у зв'язку із загибеллю дружини. Якщо це сталося раптово, процес адаптації до втрати тривалий – аж до п'яти років. Це, безумовно, найскладніший випадок.

2. Досить поширеним є випадок, коли самотній батько стає вихователем дитини, якщо його мати не бажає брати на себе відповідальність за виконання материнських обов'язків, наприклад, у випадку розлучення. Розлучення чоловіки переживають теж досить довго, особливо якщо він стався не з їх ініціативи.

3. Причиною самотнього батьківства також може бути асоціальна поведінка матері (алкоголізм чи наркоманія), що веде до обмеження її в батьківських правах.

4. Чоловікам іноді доводиться самотійно ростити дітей в той час, коли їхні дружини відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

5. Останнім часом почастишали випадки, коли самотні матері повторно виходять заміж і кидають чоловіків з дітьми, що мають серйозні проблеми зі здоров'ям [5].

Є ще одна причина, яка варта уваги, у випадку появи батьків-одинаків є достатньо мало вивчена. Це заробітчання жінок за кордоном, яке примушує жінку на кілька років залишити дітей з чоловіком.

Неповна батьківська сім'я стикається з багатьма труднощами і проблемами у своєму функціонуванні. Серйозна проблема - фінансові труднощі, відсутність державної допомоги і дотацій для цієї категорії населення. оскільки самотні батьки не отримують дотацію на дитину. Нерідко у самотніх батьків виникають труднощі у відносинах з чиновниками управління соціального захисту населення, коли вони звертаються до них за допомогою. Отримавши невірну інформацію, чоловіки рідко звертаються повторно. Проблемою є ще те, що більшість батьків-одинаків не можуть зібрати потрібних документів щодо соціального захисту та досить пасивні щодо збору певних довідок для отримання державної допомоги.

Серед проблем, які вимагають свого вирішення, погані житлові умови самотніх батьків, а тим більше, якщо це багатодітна сім'я. Хоча існує федеральна програма зі знесення старого житла, проте це не дуже допомагає, комунальні умови, в яких живуть діти з самотніми батьками, залишають бажати кращого. У них немає пильг на освіту, медичне обслуговування, інші соціальні послуги.

На перший погляд, головна проблема неповних сімей – матеріальна, але це не зовсім так. Як вважають психологи, чоловік, що залишився з дитиною один, вирішує набагато більше проблем, ніж якби опинилася в такому ж становищі жінка. Жінка може виховати дитину одна, тому що для неї звично виконувати кілька справ відразу: працювати, контролювати пере-сунання дитини після школи, займатися господарством, здійснювати покупки. Чоловікам складно сконцентруватися на кількох справах. Батьки-одинаки стикаються з побутовими труднощами - приготувати їжу, розподілити сімейний бюджет. Вони відчують дискомфорт на батьківських зборах у школі (тому, що на них, як правило, приходять мами, а не тата), бояться, що не зуміють виховати дітей, особливо дівчаток, адже на відміну від виховання хлопчиків, у дівчаток обмежена ідентифікація з матір'ю. Хоча дуже часто у вихованні дітей самотнім батькам допомагає бабуся.

Особлива роль тата у вихованні сина полягає в турботі про здоров'я дитини, його фізична підготовка, загартування, розвиток сили, спритності, витривалості, швидкості. Розвиваючи фізичні сили хлопчика, необхідно одночасно привчати його до акуратності, організованості, дисциплінованості. Важлива роль батька в привчанні хлопчика до самообслуговування і допомоги іншим. Тут не допоможуть розповіді і розмови, вплив зможе надати тільки особистий приклад батька [4].

Батько сприяє формуванню у дочки позитивної самооцінки, виражаючи схвалення її діям, здібностям, зовнішності. У дівчаток, що виховуються без батька, за відсутності реальної моделі відносин між чоловіком і жінкою, може сформуватися нереалістичне відношення до осіб чоловічої статі. Повсякденне спілкування дочки з батьком вчить її розбиратися в чоловічій психології, підстроюватися під неї, вчить не боятися чоловіків. Будучи дорослою, кожна дівчинка намагатиметься вибудувати свої відносини з чоловіками аналогічно, які були у неї з батьком [1].

Проблемою виховання дітей батьком-одинаком є і те, що відсутня або обмежена ідентифікація з мамою, наслідком чого є не засвоєння відповідних ролей поведінки та відсутня реальна модель відносин чоловіка та жінки, що впливає на майбутні стосунки у власних сімейних відносинах.

Безсумнівно, неповні сім'ї, які складаються з батька та дитини (дітей) потребують соціально-педагогічної допомоги. Такий вид сімей, на нашу думку можна віднести до категорії сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Тому буде доцільно, з нашої точки зору здійснювати соціальний супровід, метою якого є подолання життєвих труднощів, мінімізації негативних наслідків чи навіть повного розв'язання проблем. В ході соціального супроводу здійснюється соціальна допомога, надання соціальних послуг та соціальної реабілітації відносно проблем та потреб; психологічну, соціальну, юридичну підтримку; консультування та збереження, підтримка і захист сім'ї, підвищення виховного потенціалу та покращення психологічного клімату в сім'ї [3].

В Україні існує ГО "Об'єднання "Батьків-одинаків України", яка була створена в 2007 році. Діяльність організації спрямована на всебічну підтримку неповних сімей, виконуючи функції соціальної служби та реабілітаційного центру. Мета ГО "Об'єднання "Батьків-одинаків України" – об'єднати всі неповні сім'ї в Україні, створити філіали організації в усіх обласних та районних центрах України, для того щоб люди з неповних сімей мали підтримку у вирішенні нагальних проблем своїх родин.

Для досягнення цієї мети ГО "Об'єднання "Батьків-одинаків України" висуває наступні завдання:

1. Моральна та психологічна підтримка: особисте спілкування з батьками та їх дітьми керівним складом організації, спілкування батьків один з одним; надання послуг психолога; залучення кваліфікованих спеціалістів.

2. Правова підтримка: співпраця керівного складу організації з державною владою стосовно вирішення питання щодо пильг, які будуть визначені чинним законодавством України стосовно дітей – напівсиріт; допомога сім'ям у вирішенні нагальних проблем, що виникли в

родинах (шляхом переговорів з представниками районних, міських та державних органів влади); юридична допомога сім'ям.

3. Інформаційна підтримка: просвітницька діяльність, проведення круглих столів, семінарів, тренінгів, тематичних зборів і т.д.; видавництво інформаційної продукції; участь в некомерційних телевізійних, масмедійних, видавничих проєктах, радіопрограмах, для висвітлення діяльності Об'єднання.

4. Матеріальна допомога: співпраця з благодійними фондами, різноманітними спонсорськими організаціями; налагодження зв'язків з благодійними організаціями закордоном з питання оздоровлення та лікування дітей (гуманітарної допомоги).

Висновок. Таким чином, сучасне становище батьків-одиначків в сучасній Україні є досить складне і потребує детального вивчення та аналізу. Безсумнівно, батьки-одиначки часто відчують труднощі побутового характеру (в приготуванні їжі, закупівлі продуктів, підтриманні порядку в домі, розподілі сімейного бюджету і т.д.); чоловіки бояться, що не впораються з виховним процесом (тобто низький виховний потенціал сім'ї); сучасному чоловікові важче впоратися з великими психологічними і фізичними навантаженнями; безробіття, а якщо і є робота, то мінімальна зарплата, на яку важко утримувати сім'ю, - все це підриває впевненість в собі, що неминуче веде до нервових зривів, стресів, хвороб та малозабезпеченості сім'ї. Чоловік одночасно повинен взяти на себе як материнські, так і батьківські обов'язки: бути в одній особі і суворим батьком, і ніжною мамою, навчитися бути подругою для маленької дочки і радником для підлітка. Одним із напрямків соціальної допомоги даній категорії сімей ми вважаємо соціальний супровід, який застосовується як технологія допомоги сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах.

Література

1. Аківіс Д.С. Батьківська любов [Текст]/Д.З.Аківіс. – М.:Профиздат, 1989. – 206 с.
2. Гончаров В. Батько – особлива посада. Роль батька в становленні особистості [Текст]/ В.Гончаров. – К.: Шкільнийсвіт, 2010. – 125 с.
3. Капська А.Й, Пеша І.В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей [Текст]/ А.Й.Капська, І.В.Пеша. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 231с.
4. Кочубей Б.І. Чоловік та дитина [Текст] / Б.І.Кочубей. – М., 1990. – 80 с.
5. Пікхарт К.Є. Керівництво для одиноких батьків [Текст]/ К.Є.Пікхарт. – М., 1998. – 174 с.
6. Щербань П. Психологія сучасної сім'ї та педагогіка сімейних взаємин // Рідна школа. – 2005. – №2. – С. 14-15.

УДК 37.036

ДО СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ "ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ"

Марченко С.В., магістрантка факультету культури і мистецтв

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Гусейнова Л.В.**, кафедра інструментально-виконавської підготовки

За сучасних умов, коли відбувається зміна ціннісних орієнтацій в суспільстві, будується національна держава, відроджується національна культура, зростає роль цілеспрямованого естетичного виховання. Акумуляючи в собі різноманітні аспекти пробудження творчих сил і здібностей людини до вдосконалення дійсності, воно здатне виступити дієвим засобом формування духовного світу особистості, підсилити позитивні впливи і настроїти вихованців на правильне сприймання і критику негативного, естетично потворного, на реальну боротьбу з ним, щоб змінити самі життєві умови.

Процес *виховання* можна визначити як вплив на розвиток людини, який здійснюється сукупністю зовнішніх обставин: економічні фактори, природні умови життя, відносини людей, побут, речі [2, с.194]. Це різні сфери культури суспільства, світ матеріальних і духовних цінностей. Виховання у вузькому значенні слова – спеціально організований процес, навмисна діяльність (К.Д.Ушинський), свідомий систематичний вплив на особистість з метою допомогти їй увійти в життя суспільства.

Виховання за своїм змістом поділяється на такі різновиди: трудове і фізичне, розумове (розвиток інтелекту), моральне, естетичне, політичне, правове, релігійне та атеїстичне. Саме через них і відбувалося з епохи до епохи нагромадження в людині тих якостей, що є гуманістичними, справді людськими характеристиками. Проте лише в наш час всезагальним стає розуміння того, про що мріяли або що прогнозували вчені минулого (діячі епохи Відродження, Ф.Шіллер,

К.Маркс та ін.), а саме: людина має бути "мірою всіх речей", початком і кінцевою метою будь-якого соціального проекту. І освіта, і всі суспільні умови повинні підпорядковуватись одній стратегічній меті – гуманізації людини.

Шляхи гуманізації людини, збагачення її духовно-творчого потенціалу різноманітні, але є всі підстави говорити про особливе значення в цьому процесі естетичного виховання. Воно виступає підсумковим елементом, який завершує систему загального виховання, надає їй закінченості і насичує всю її структуру сутнісно людським змістом.

Естетика – наука про становлення чуттєвої культури людини. Таке загальне визначення впливає з органічної єдності двох своєрідних частин цієї науки, якими є: виявлення діалектики самого процесу освоєння, специфіки естетичного як вияву ціннісного ставлення людини до дійсності; художня діяльність людини. У першій частині розглядаються питання природи, специфіки і творчого потенціалу естетичного, категорії естетики – прекрасне, трагічне, комічне тощо. Друга частина охоплює художню діяльність людини, структурну і функціональну її своєрідність, природу художнього таланту, видову, жанрову та стильову самобутність мистецтва. Саму історію становлення естетики як предмета без перебільшення можна назвати процесом пошуку адекватного співвідношення між зазначеними частинами. Своєрідну функцію „пластичного мосту” при цьому виконували такі поняття, як прекрасне, досконале, гармонія, цінність, філософія мистецтва. Поняття естетика традиційно пов’язувалось з грецьким ейстетикос-почуттєвий.

Естетичне виховання є важливою складовою всебічного гармонійного розвитку особистості.

Педагогічна наука трактує естетичне виховання як складову частину виховного процесу, безпосередньо спрямовану на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини [1, с.300].

У процесі естетичного виховання формується естетична свідомість і поведінка особистості.

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали тощо і концентровано виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах.

Естетичні почуття – особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва.

Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати справді прекрасне від неестетичного.

Естетичний ідеал – уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що рівняється.

Естетика поведінки – риси прекрасного у вчинках і діях людини.

У процесі естетичного виховання важливо навчити учнів сприймати і розуміти красу. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишитися байдужою, вона переживає, відчуваючи любов або ненависть до того, що спостерігається.

Під час естетичного сприймання виникають певні емоції. Завдання виховання – створення умов, які б сприяли формуванню емоційної сфери учнів. Багатство емоційної сфери людини свідчить про її духовне багатство.

Так, **естетичне виховання** – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.

У процесі естетичного виховання формується естетична свідомість і поведінка особистості.

В естетичному вихованні використовують різні джерела:

³⁵₁₇ твори образотворчого мистецтва; під час спостереження картини або скульптури розвивається не тільки сприйняття, але й фантазія: людина мислить, "домальовує" зображене, бачить за картиною події, образи, характери;

³⁵₁₇ музику, яка, відображуючи звукову картину світу, впливає на емоційно-почуттєву сферу людини, на її поведінку;

³⁵₁₇ художню літературу, як важливий засіб розвитку інтелекту особистості;

³⁵₁₇ театр, кіно, телебачення, естраду, цирк; цінність їх у тому, що вони об’єднують у собі елементи багатьох видів мистецтв (літератури, музики, образотворчого мистецтва, танцю);

³⁵₁₇ поведінку і діяльність вихованців. Достойні вчинки учнів, успіхи в навчанні, праці, спортивній, громадській, художній діяльності повинні стати предметом обговорення з естетичних позицій;

³⁵₁₇ природу: її красу в розмаїтті і гармонії барв, звуків, форм, закономірній зміні явищ, які мають місце в живій і неживій природі;

³⁵₁₇ факти і події суспільного життя: героїчні вчинки людей, краса їх взаємин, духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість повинні бути предметом обговорення з учнями;

³⁵₁₇ оформлення побуту (залучення дітей до створення естетичної обстановки в школі, класі, квартирі).

Виховання, в усіх його аспектах, виявляє природні здібності людини, створює умови для їх розвитку і, спираючись на них, формує систему здібностей до естетичної діяльності, намагається розвинути її до рівня, що забезпечує необхідне суспільству естетичне ставлення до світу.

Ураховуючи, що естетичний зв'язок людини з навколишнім проходить як триєдиний духовний процес – естетичне сприймання предмета (носія цінності), естетичне оцінювання його і естетичне перетворення дійсності, - вважаємо, що педагог має сприяти формуванню у вихованця внутрішніх умов для цього: відповідних механізмів кожної з трьох діяльностей і здібностей, що їх забезпечують. Отже, завданням естетичного виховання є формування здібностей до естетичного сприймання, до естетичного оцінювання, до естетичної діяльності (творчості). Саме рівень розвитку цих здібностей і дає певну якість естетичного відношення до світу – естетичну культуру особистості.

Психіка людини формується, розвивається лише через діяльність з навколишнім світом, з певними об'єктами. У взаємодії з ними виявляється вроджене й набуваються нові здібності, уміння, знання, складаються особистісні риси. Тому у вихованні (і самовихованні) ці об'єкти відносно виховної мети і задач набувають значення засобів. Стосовно естетичного виховання йдеться про предмети, явища, матеріали, здатні в процесі духовного споживання їх людиною виявляти, тренувати, "шліфувати" її здібності до естетичного сприймання, оцінювання, естетично-творчої діяльності. Отже, такими засобами можуть бути лише об'єкти, які є носіями естетичних цінностей - прекрасного, красивого, потворного, комічного, трагічного, піднесеного тощо. А оскільки з потребою в досконалості людина підходить до всього в світі, що має конкретно-чуттєву форму, потенційно засобом естетичного виховання є все, що освоюється суспільством, втягнуте в усі його відносини, і стало предметом культури (така безмежність засобів характерна ще тільки для розумового розвитку, в інших же видах виховання засобами виступають лише явища окремих сфер дійсності). Практично ж реальними засобами стає лише те, що людина може етично освоїти, перетворити його суспільний зміст на "свій", на особисті якості.

Отже, сутність естетичного виховання можна визначити як цілеспрямоване формування естетичного ставлення людини до дійсності з потребою в досконалості, прилучення її до споживання і творення цінностей естетичної культури суспільства, зміст якої поєднує в собі загальнолюдські, епохальні, регіональні, національні, класові, професійні та індивідуальні риси.

Література

1. Фіцула М.М. Педагогіка: Підручник. – К.: Академія, 2000. – 542с.
2. Шадріков В.Д. Психология деятельности и способности человека: учебное пособие (для вузов). 2-е изд, пере раб. и доп. – М.: Логос, 1996. – 320 с.

УДК 372.3

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСУ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мовчан Л.В., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Розвиток української держави зумовив радикальні зміни у світогляді та ідеології, у культурі та освіті, серед яких існує і проблема здорового способу життя людини, яка визначається однією із актуальних проблем сьогодення. Основні підходи до збереження і зміцнення здоров'я дітей і молоді у нашій країні визначені у Законі України "Про охорону дитинства", у Державних національних програмах "Діти України" та "Освіта" (Україна ХХІ століття), міжгалузевій комплексній програмі "Здоров'я нації на 2002-2011 рр.", національній доктрині розвитку освіти "Україна (ХХІ століття)", державному Базовому компоненті дошкільної освіти, Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі", програмі розвитку дитини старшого дошкільного віку "Впевнений старт". У цих документах визначено, що здоров'я молодого покоління розглядається як інтегративний показник суспільного розвитку та могутній чинник впливу на економічний і культурний потенціал країни.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (БҚДО) (1999 р.) проблема здоров'я визначається як один із найголовніших складників повноцінного розвитку дошкільнят. Зазначимо,

що за останні десятиліття накопичено багато інформації та чималий досвід щодо формування здорового способу життя, однак проблема формування інтересу до здорового способу життя, перш за все – дітей дошкільного віку, розглянута недостатньо, чим і **обумовлюється актуальність дослідження**.

Метою дослідження є: обґрунтування поняття "інтерес" стосовно проблеми здорового способу життя.

Завданнями дослідження визначено:

1. Розкрити сутність поняття "інтерес" в його філософському, психологічному та педагогічному трактуваннях.
2. Визначити особливості формування інтересу до здорового способу життя.
3. Коротко схарактеризувати засади практики ДНЗ по формуванню інтересу до здорового способу життя у дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх публікацій. На сучасному етапі вивченню цієї проблеми присвячуються праці Г.Беленької, М.Машовець, О.Богінч, Т.Бабюк, О.Кононко та ін., які розглядають поняття "здоровий спосіб життя" як єдність психічної, соціальної, фізичної і духовної складової. У наукових працях В.Оржеховської, Є.Буліча, Т.Бойченко, С.Юрочкиної, С.Свириденко, М.Гамезо, С.Кондратюк висвітлюється психолого-педагогічний аспект формування здорового способу життя дітей.

Викладення основного матеріалу. "Інтерес" виступає як одне з основних понять, що надає роз'яснення стосовно рушійних сил поведінки особистості. У різних галузях науки – філософії, педагогіці, психології поняття "інтерес" визначається по-різному. У філософському словнику поняття "інтерес" трактується наступним чином. Інтерес – (від лат. *Interest* – має значення, важливо) – спосіб відношення соціального суб'єкта до необхідних умов існування і розвитку його, що виражається в прагненні створювати і використовувати ці умови. Вони формуються і реалізуються через практичну діяльність людей [9, 237]

Філософське трактування поняття *інтерес* означає як сутнісну характеристику особистості, що має складну внутрішню структуру: об'єктивна сторона інтересу полягає в тих зв'язках, які в ньому виражені; суб'єктивна – розкривається у сукупності ідеальних частин діяльності [10, 43]. Це поняття передусім означає те, що необхідне, значуще для індивіда, колективу, класу, нації або суспільства; одночасно інтерес є породженням об'єктивних соціальних умов, які спрямовують волю, бажання та діяльність людей" [9, 168].

Вивченню сутності інтересу присвячено численні праці зарубіжних психологів (А.Маслоу, Ф.Лерш, Р.Мей, К.Роджерс, В.Франкл, Е.Шпрингер та ін.). Психологічне значення інтересу та його структури вивчали вітчизняні психологи Б.Ананьєв, М.Беляєв, Л.Божович, О. Ковальов, Г.Костюк, Н.Морозова, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, Г.Щукіна та ін. Вчені дійшли висновку, що інтерес пов'язаний з потребами і ґрунтується на емоційних, інтелектуальних і вольових процесах.

За А.Здравомисловим поняття "інтерес" – це відношення особи до предмету як до чогось безпосередньо для неї цінному, привабливому [3, 153]. А.Здравомислов, розглядаючи детально структуру окресленого соціального дійства, доходить висновку щодо існуючого певного потенціалу категорій: необхідність – потреба – інтерес – мета – свобода. "Потреба, інтерес, мета – являють собою внутрішні спонукальні сили діяльності суб'єкта, і в цьому є їх спільність. Однак між ними є й різниця. Потреба – більш широке поняття у порівнянні з інтересом. Потребу можна визначити як безпосередній вияв необхідності у структурі суб'єкта, вона є те, що потребує свого задоволення, завдяки чому виступає вихідною причиною діяльності. Інтерес же пов'язаний з необхідністю опосередковано, – через потребу. Інтерес є прагнення до задоволення потреби. Мета, в свою чергу, є усвідомленим інтересом" [4, 74].

Психолог О.Леонтьєв розглядає інтерес як мотив діяльності [5, 148]. Мотиваційна сутність інтересу вважається багатьма авторами основою ефективної навчальної діяльності, про що йшлося вище. У численних роботах, спрямованих на дослідження інтересу до навчання, традиційним концептуальним положенням є мотиваційний характер інтересу.

У дослідженні проблеми інтересу С.Юрочкина акцентує увагу на вибірково спрямованість особистості на ту чи іншу діяльність, в основі якої покладено інтерес [11, 6]. Він також є й проявом мисленнєвої або емоційної активності, як своєрідний сплав емоційно-вольових та інтелектуальних процесів, як домінуюча потреба, як ставлення людини до світу. Таким чином, поняття інтересу характеризується багатогранністю свого змісту, проявів і ролі для становлення та життєдіяльності особистості

Зміст і характер інтересу людини пов'язані як з будовою і динамікою його мотивів і потреб, так і з характером тих культурних форм і засобів предметного освоєння дійсності, якими він володіє [5, 57].

Безпосередньою причиною діяльності людей є присутня система потреб та інтересів, що є витоком їхньої активності. Потреба – це елемент системи, відсутність якого перешкоджає її нор-

мальному функціонуванню, а іноді робить це неможливим. "Інтерес" – допитливість, умова бажання дізнатися або брати участь у чомусь; якість, яка збуджує турботу та зацікавленість" [7, 153].

Знання сутності та своєрідності інтересу, його місця в багатогранній системі людської діяльності та взаємовідносин, у взаємодії особистості із внутрішнім й зовнішнім світом, що потребує її свідомої регулятивної активності, є важливим і необхідним в різних прикладних галузях гуманітарної науки, в тому числі й педагогічній.

У науковій літературі розглядаються численні визначення поняття "інтерес", надаючи йому характеристики як "устремління", "переживання", "ставлення", "спрямованість". Не випадково, що у працях найбільш відомих дослідників Н.Бібік [2], А.Кондратюк, А.Кульчицької та ін. головна увага зосереджена на виявленні сутності поняття "інтерес".

А.Здравосмилов зазначає, що допитливість характерна для людини протягом всього життя й пізнання істини здійснюється завдяки науці та мистецтву. Автор підкреслює і той факт, що засобами науки та мистецтва, через пізнання, людина намагається освоїти середовище, будуючи моделі її реальних об'єктів [3, 141].

При формуванні інтересу слід доцільно спиратися на системний підхід у взаємодії як педагогічних впливів на потребово-мотиваційне поле особистості, так й організації культурно-просвітницької діяльності через багатоконпонентний зміст та рівень її засвоєння, форми реалізації поряд з емоційно-естетичним переживанням. "Взаємодія інтересу з перцептивно-когнітивними процесами може призвести до розвитку конструктивних, інтелектуальних, художніх, творчих форм діяльності, або до неконструктивної, і навіть психопатологічної поведінки. У значній мірі це визначається формуванням і соціалізацією інтересу особистості" [3, 201].

Спеціальні дослідження пізнавального інтересу як провідного мотиву навчальної діяльності здійснили відомі вчені, С.Кондратюк, Л.Лохвицька, Д.Ізуткін, А.Степанов, О.Білоброва, С.Свириденко та інші. Цим напрямом визначені основні умови виховання пізнавального інтересу, а саме: створення ситуацій виникнення потреби в пізнанні; формування позитивного ставлення до предмета та способів діяльності, що забезпечує переживання успіху; організація діяльності, що сприяє поглибленню пізнавального інтересу.

Потреба в пізнанні бере початок від універсальної потреби в інформації, що притаманна усьому живому, поряд з потребами у поновленні речовини та енергії. До того ж, задоволення будь-якої потреби вимагає інформації про необхідні шляхи та засоби досягнення мети. Існуюча потреба в інформації – це потяг до нового, невідомого, незалежно від задоволення інших потреб. Потреба в інформації – це не тільки бажання познайомитись з новим, але й необхідність впорядкувати набуті дані.

Процес пізнання – це рух від розрізнених, неповних знань до науково-обґрунтованої системи знань, що опановується школярами у навчальній діяльності. Початком пізнання є фактичні знання. У подальшому здійснюється з'ясування закономірних причинно-наслідкових зв'язків між ними. Вчені вважають, що головним предметом навчальної діяльності є оволодіння системою знань, умінь, навичок, що, власне, й складає її сутність.

Н.Бібік зазначає, що діяльність у навчальному процесі – це складний процес, у якому здійснюється поступове набуття знань, практичних умінь та навичок. Наукові дослідження підтвердили і той факт, що успішне формування знань, умінь, навичок та використання їх на практиці досягається шляхом продуктивної організації навчання, з орієнтирами на активізацію пізнавального інтересу. Слід зазначити, що структура навчальної діяльності передбачає не тільки сприймання та запам'ятовування певного матеріалу, а й формування особистісного пізнавального інтересу [2, 53].

Поняття "інтерес" розглядається О.Іванашко як динамічна, емоційно-позитивна орієнтованість особистості на збагачення (розширення діапазону) когнітивного досвіду та форм практичної діяльності у різних галузях пізнання навколишнього, у тому числі – у галузі здорового способу життя. Стосовно здорового способу життя, сутність навчальної діяльності полягає в опануванні його теоретичних основ: поняття "здоров'я", "не здоров'я", розгляді видів здоров'я, чинників його підтримки та втрати тощо.

Аналіз педагогічної і психологічної літератури дозволив визначити сутність поняття "інтерес до здорового способу життя" як емоційно забарвлену спрямованість уваги особистості до різних предметів і явищ здорового способу життя, що виявляється, зокрема, в активному освоєнні цінностей власного здоров'я, у активній валеологічній діяльності.

Зупинимось на розкритті особливостей формування інтересу до здорового способу життя у дітей дошкільного віку. Дослідниками Л. Лохвицькою, Е. Вільчковським, О.Богініч, Г. Беленькою доведено, що інтерес виконує роль зв'язку між потребою та інформацією, яку отримують дошкільники у процесі проведення різних форм валеологічної роботи. Інформаційне насичення

необхідне не тільки для оволодіння новими валеологічними знаннями, але й для посилення пізнавальної потреби у подальшому.

Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" наголошено на важливості проблеми формування здорового способу життя у дітей дошкільного віку та запропоновано новітні погляди на дану проблему на основі компетентнісного підходу; у документі розкрито напрями валеологічної роботи з дошкільниками, визначено зміст рухової та оздоровчої діяльності за віковими періодами [11].

Специфіка формування інтересу у старших дошкільників до здорового способу життя полягає у тому, що активізація та формування інтересу дошкільників до здорового способу життя у цьому віці сприяє розвитку у дітей духовної потреби у здоров'ї. Застосування педагогом соціально значущої настанови, упровадження в освітній процес ДНЗ здоров'язберезувальних орієнтацій і мотивів поведінки старших дошкільників сприяє посиленню інтересу до категорій здорового способу життя.

Умовами розвитку пізнавального інтересу є: створення ситуацій виникнення потреби в пізнанні; проведення валеологічно-дослідницької роботи з дітьми; формування позитивного ставлення до предмету та способів діяльності, що забезпечує переживання успіху; організація діяльності, що сприяє поглибленню пізнавального інтересу. По відношенню до здорового способу життя, йдеться про спрямування навчального процесу ДНЗ на засвоєння дитиною необхідних валеологічних знань.

Організаційними формами, що використовуються у практиці ДНЗ з метою формування засад та інтересу до здорового способу життя у дітей старшого дошкільного віку є: валеологічні заняття; інтегровані заняття, до змісту яких включено інформацію про здоровий спосіб життя; дозвіллева сфера (свята, розваги, спеціально організовані валеологічні ігри, екскурсії). Відповідно до вимог Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі", запропоновано новітні підходи до даної проблеми на основі компетентнісного підходу; зокрема – упровадженням в освітній процес ДНЗ сучасних оздоровчих технологій, фізкультурно-оздоровчих, релаксаційних та валеологічно-просвітницьких видів роботи.

Висновки

1. Поняття "інтерес" є складною науковою категорією, в структурі якого визначаються наступні компоненти: навчально-пізнавальний; емоційно-мотиваційний та практичний тощо. На думку науковців, головним компонентом здорового способу життя визначається навчально-пізнавальний.

2. Сутність поняття "інтерес до здорового способу життя" розглядається як емоційно забарвлена спрямованість уваги особистості до різних предметів і явищ здорового способу життя, що виявляється, зокрема, в активному освоєнні цінностей власного здоров'я, у активній валеологічній діяльності.

3. Формування інтересу дітей дошкільного віку до здорового способу життя має свою специфіку. Інтерес виконує роль зв'язку між потребою та інформацією, яку отримують дошкільники у процесі проведення різних форм валеологічної роботи. Інформаційне насичення необхідне не тільки для оволодіння новими валеологічними знаннями, але й для посилення пізнавальної потреби у подальшому. У статті нами було коротко схарактеризовано засади практики ДНЗ (форм організації валеологічної роботи та її методів) щодо формування інтересу дітей дошкільного віку до здорового способу життя.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / М-во освіти і науки України, АПН України; [наук. ред. та упоряд. О.Л.Кононко]. – К.: Світич, 2008. – 430 с.
2. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів / Н.М.Бібік. – К.: Наукова думка, 1997. – 96 с.
3. Здравомыслов А.Г. Проблема интереса в социологической теории. – Л.: Наука, 1964. – 365 с.
4. Іванашко О.Є. Психологічний аналіз усвідомлення здорового способу життя дітьми дошкільного віку: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / О.Є.Іванашко / Рівненський державний гуманітарний інститут. – Рівне, 2001. – 20 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев Избр. психол. произвед.: В 2-х т. / Под ред. В.В.Давыдова и др. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 94-231.
6. Лохвицька Л., Андрущенко Т. Про здоров'я треба знати, про здоров'я треба дбати. Валеологічна програма / Л.Лохвицька, Т.Андрущенко. // Дошкільне виховання. – 2002. – №12. – С. 10-12.

7. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 214 с.
8. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 215.
9. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
10. Чаговец А.І. Проблема формування здорового способу життя дітей дошкільного віку у вітчизняній педагогіці : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Інститут проблем виховання АПН України / А. І. Чаговец. – К., 2007. – 16 с.
11. Юрочкіна С.О. Педагогічні засади валеологічного виховання дітей старшого дошкільного віку : дис... канд. пед. наук : спец.13.00.01 / Інститут проблем виховання АПН України / С.О.Юрочкіна. – К., 1997. – 153 с.

УДК 373. 24

ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ВСТУПУ В ДНЗ ЯК ПРЕВЕНТИВНА УМОВА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ЇЇ ПОВЕДІНЦІ

Півень В.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Дошкільний вік – це період інтенсивної соціалізації особистості, здобуття нею соціального досвіду. Це період коли діти засвоюють норми і правила поведінки прийняті в суспільстві, установлюють стосунки з дорослими та однолітками. Захисні механізми їх психіки тільки починають формуватись і саме від подій цього періоду життя залежить якими вони будуть у майбутньому: продуктивними, тобто такими, що стимулюють процес розвитку і саморегуляції особистості, чи не продуктивними, що деформують картини зовнішнього світу, а також поведінку і діяльність дитини. Така деформація в науковій літературі визначається як негативізм.

Однією з умов попередження негативних поведінкових проявів - є підготовка дитини до ДНЗ, адже відвідування дитиною дитячого садка є важливим етапом її життя, який пов'язаний не лише зі зміною середовища її розвитку, а й з відповідними процесами її самоусвідомлення, зміною соціальної групи. Надзвичайно важливою є підготовка до цього періоду так, як вступаючи в нові взаємовідносини дитина підлягає впливу навколишнього середовища яке може нести як позитивний так і негативний вплив.

Аналіз основних публікацій. Проблемою виховання дітей, які мають негативні прояви у поведінці займались П.Блонський, Б.Ельконін, (вікові та психологічні особливості поведінки дітей), І.Козубовська, О.Кочетов, Є.Мурашова, І.Марценківська, І.Марценківський, В.Оржеховська (профілактика негативних проявів), Н.Пихтіна, Т.Федорченко (дослідження причин і факторів негативних проявів) та багато інших. Але сьогодні деякі аспекти даної проблеми ще залишаються недостатньо вивченими. Особливо гостро сьогодні відчувається потреба у глибокому психолого-педагогічному аналізі негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку, визначенні шляхів і засобів їх своєчасного запобігання та подолання. Практичний досвід демонструє, а наукові дослідження підтверджують, що кількість і різноманіття негативних проявів у дітей зростають в період адаптації до початку відвідування закладів суспільного виховання (ДНЗ). Тому ефективним засобом попередження поведінкових відхилень в цей період може бути формування у дошкільників їх готовності до вступу в освітній заклад.

Мета написання статті: Проаналізувати психолого-педагогічну літературу на предмет вивчення превентивних можливостей формування готовності дитини до вступу в ДНЗ.

Це вимагало розв'язання таких дослідницьких завдань:

1. Окреслити проблему попередження негативних проявів у поведінці дитини в психолого-педагогічній літературі.
2. Обґрунтувати проблему формування готовності дитини до вступу до ДНЗ.
3. Здійснити аналіз превентивних можливостей підготовки дитини до вступу в ДНЗ.

Виклад основного матеріалу. У контексті досліджуваної проблеми, на нашу думку, перш за все варто розкрити сутність таких понять: відхилення у поведінці, педагогічна занедбаність, важковиховуваність, негативізм, негативні прояви у поведінці, превентивне виховання, підготовка до вступу в ДНЗ.

На думку Т.Федорченко **відхилення у поведінці** – соціологічний термін, що визначає вияви поведінки, які не відповідають або суперечать прийнятним у суспільстві нормам, етичним еталонам і рольовим функціям [10;74].

У зв'язку з негативним впливом соціального середовища на дитину, доцільно буде розглянути проблему соціально-педагогічної занедбаності дитини. Н. Пихтіна розглядає **соціально-педагогічну занедбаність** дитини як негативне особистісне утворення, що формується в наслідок дії несприятливих умов формування та розвитку [7]. Це означає, що **педагогічно-**

занедбані діти – це діти, у яких під впливом несприятливих психолого-педагогічних, соціальних та інших умов сформувалось негативне ставлення до оточуючого, соціально-ціннісних норм поведінки, які втратили почуття відповідальності за свої вчинки, зневірилися в собі.

До основних причин соціально-педагогічної занедбаності науковці відносять: дефекти родинного виховання, недоліки навчально-виховного процесу, індивідуальні та психофізіологічні особливості дитини, домінуючі психоемоційні стани, внутрішня позиція.

Також слід з'ясувати роль негативних проявів у механізмі формування важковиховуваності. Як зазначає Т.Гурлева, **важковиховуваність** протилежне за своєю суттю поняття до **вихованості**, тобто здатності особистості правильно сприймати й засвоювати основні суспільні норми і вимоги та піддаватися виховним впливам [4; 3]. У загальному розумінні до важковиховуваних відносяться фізично здорові діти, в поведінці яких спостерігається примхливість, впертість, неслухняність, опір виховним впливам.

Серед основних причин, що породжують важковиховуваність дослідники виокремлюють наступні: несприятливі соціальні умови формування особистості і вроджені схильності окремих індивідів до негативних відхилень у поведінці. Такі причини сприяють деформації картини зовнішнього світу та поведінки. Вчені такі деформації називають негативними проявами або негати́визмами.

Науковці виокремлюють поняття дитячий негативізм. Трактують його як форму демонстративного протесту дитини проти незадовільного ставлення до неї з боку ровесників і дорослих. Дитячий негативізм проявляється в протидії втручанням в її справи, грубоцях, відмові виконувати вимоги старших. Ґрунтується на незадоволенні певних важливих для дитини соціальних потреб у спілкуванні, повазі, емоційному контакті з ровесниками тощо. Блокування цих потреб викликає в неї сильні переживання, які зумовлюють появу негативних тенденцій у поведінці [4;4].

Дитячий негативізм, за словами Л.Лембрик, виникає внаслідок неправильного виховання, коли не задовольняються розумні бажання дитини або у ставленні до неї виявляють надмірну вимогливість і зловживають заборонами.

В.Кащенко вважав, що негативні прояви у поведінці є дефектами характеру, які складаються вже в ранньому віці. На думку В.Кащенка, батьки часто не помічають суттєвих обставин у поведінці своїх дітей: одні – через незнання, в міру своєї недосвідченості у виховній справі; інші – в міру батьківської надлюбові чи, навпаки, жорстокого ставлення до них; третя категорія батьків створюють умови для формування важкого характеру у дітей внаслідок глибокої байдужості до формування їх особистості [6; 71-72].

Для запобігання та подолання відхилень у поведінці вирішальну роль відіграє система превентивних заходів. У науковій літературі поняття превентивний означає запобіжний. З цього випливає, що превентивне виховання – це діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання й подолання відхилень у поведінці.

Оскільки, за результатами наукових досліджень та практичного досвіду чинниками, що зумовлюють негативні прояви у поведінці дошкільників є їх неготовність до вступу до закладу освіти, важливо з'ясувати сутність підготовки дитини до вступу до ДНЗ та її превентивні особливості. Ж. Маценко вважає, що **готовність дитини до вступу до ДНЗ** – це система заходів спрямованих на формування фізіологічної, соціальної та психологічної готовності.

Готовність малюка до відвідування садка – поняття багатопланове, а не просто вік, навички й уміння. Для успішної адаптації дитина має досягти певної стадії розвитку – фізичного, розумового й соціального.

Л. Стреж виділяє наступні критерії вивчення сформованості у дитини дошкільного віку психологічної готовності до ДНЗ:

- вік;
- стан здоров'я;
- рівень психофізичного розвитку;
- характеристика нервової системи;
- вміння спілкуватися з дорослими й однолітками;
- сформованість ігрової діяльності;
- наближеність домашнього режиму до режиму дитячого садка[1].

М. Зажигіна виділяє такі ознаки психологічної готовності дитини до дошкільного закладу:

1. Стійкий інтерес дитини до гри та готовність до взаємодії з іншими дітьми під час її проведення;
2. Готовність дитини до спілкування з іншими дорослими окрім близьких родичів;
3. Спокійна реакція на розлучення з мамою;
4. Відсутність стійких негативних емоцій і переживань дитини, в першу чергу страхів і тривожності, як реакцій на нові ситуації та незнайоме оточення;

5. Чітко виражене бажання дитини ходити у садочок (стверджувальна відповідь на відповідне запитання) [2].

Таким чином, готовність малюка до вступу до садка – демонструє рівень досягнення певної стадії його розвитку – фізичного, розумового й соціального.

На думку П.Блонського, саме навчально-виховному закладу належить провідна роль в організації дитячого життя, оскільки достатнього рівня виховання (йдеться про конкретні історичні умови) не може дати ні родина, ні навколишнє середовище [8;48].

Цікавим є досвід польського педагога Януша Корчака, який вважав, що чим здоровіші умови соціального середовища, тим більше можна очікувати дітей позитивних і менше – негативних. Педагог підкреслював, що там, де середовище здорове фізично і морально, у дитини є сприятливі умови для існування і розвитку – широке поле для виходу енергії, прояву ініціативи і творчості, де дитині гарантоване право на рух, їжу, тепло, працю, піклування, ігри та вибух радості; де персонал, задоволений умовами праці, хоче і вміє організовувати, допомагати і сумісно з дітьми керувати; де позбавлення дитини однієї з багатьох розваг і понад програмових привілеїв не виводить дитину і не роздратовує, а насторожує і підсилює бажання виправитися [5; 289-290].

Саме такі умови виховання, на думку Я. Корчака, є гарантом того, що особистість буде психічно, фізично здоровою, підвищать її стійкість до несприятливих факторів, таким чином є умовами, що забезпечують успішність первинної профілактики негативних проявів у поведінці дитини.

Цінними для сучасної превентивної практики є психологічні механізми формування позитивної поведінки дитини, які розробив В. Сухомлинський. В основі цих механізмів – самосприяття дитини, оптимізм, віра у себе, почуття власної гідності, життєрадісне світосприймання, моральна підтримка і стимулювання внутрішніх духовних зусиль дитини з боку вихователя, її бажання "бути хорошою", виховання дитячої волі [9; 127].

Прихід у дитячий садок – перший серйозний етап соціального життя дитини. До цього вона спілкувалася переважно із членами родини, сусідами або з тими, кого дорослі запрошували додому. Практика засвідчує, що цілеспрямована підготовка дітей до дошкільного закладу допомагає попередити виникнення труднощів адаптації.

На думку Н.Пихтіної підготовка дитини до вступу в дошкільний заклад включає:

1. Позитивне налаштування на поінформованість. Варто пам'ятати, що найнесподіваніші зміни в навколишньому природному середовищі, здатні викликати глибокі і тривалі зміни емоційного стану дитини, а сформоване позитивне ставлення у неї до дошкільного закладу обумовить певну легкість входження у нові умови.

Спокійне і впевнене входження в нову ситуацію забезпечить дитині її поінформованість про життя в дитячому садку. Дефіцит адекватної інформації, брак соціального досвіду і обумовлюють виникнення тимчасової неадаптивності дитини. Наявність у дитини попередньої позитивної інформації про нове середовище визначає ступінь її емоційного напруження безпосередньо в період адаптації.

2. Забезпечення фізіологічного комфорту дитини. Забезпечення належного фізичного і фізіологічного стану дитини досягається відповідністю двох режимів – домашнього та дитсадківського. Поступово приводячи у взаємну відповідність обидва режими, батьки зможуть забезпечити дитині фізіологічний комфорт під час перебування в дитячому садку і особливо в період пристосування до нових умов життя, що зменшить навантаження на тендітну дитячу нервову систему, пом'якшить для дитини ситуацію адаптації до дитячого садка. Важливо пам'ятати, що дотримуватися встановленого режиму треба і у вихідні та святкові дні і не лише у період адаптації.

3. Виховання самостійності дошкільників. На думку Т.Гурковської, дитині легше буде пристосуватися до умов суспільного виховання, якщо в родині вона оволодіє елементарними навичками самообслуговування та культурно-гігієнічними навичками.

Л. Гридовець вважає, що самостійність передбачає не лише сформованість навичок самообслуговування, а й самостійне використання і застосування таких універсальних предметів, як іграшка та висловлювання особистих бажань і потреб. Дитина проходить протягом раннього дитинства тривалий шлях в оволодінні мовою та ігровою діяльністю[3;20].

4. Формування комунікативних навичок та розширення кола спілкування. За словами Т. Гурковської, вступ дитини у дитячий садок супроводжується, проблемою її адаптації до нових норм і правил життя, і далеко не всі діти успішно з нею справляються. Виникнення у дитини так званого "адаптаційного синдрому" є прямим наслідком її психологічної неготовності до виходу з сім'ї [4; 8].

Найважливішим питанням у процесі входження малюка в нові умови є те, якою мірою дитина готова до розлучення з матір'ю, до встановлення контактів з новими незнайомими дорос-

лими і дітьми, до прийняття і дотримання доволі складних і не завжди зрозумілих для дитини соціальних норм і правил поведінки.

Формування стосунків з незнайомими дорослими, так само як і з однолітками, це ще одне питання, яке постає перед дитиною при її входженні в дитячий садок і сприятливе вирішення якого залежить від близьких дорослих.

Висновки. Отже, можна сказати, що цілеспрямована підготовка дитини до вступу у дошкільний заклад передбачає пристосування дитини до умов суспільного виховання та допомагає попередити виникнення труднощів адаптації. Суттєвими негативними наслідками несформованої адаптації до закладу суспільного виховання є зростання кількості та урізноманітнення форм негативних проявів у поведінці дітей. Діти, які виховуються в родині, де така робота не проводиться особливо тяжко й довготривало адаптуються до нових умов життя. Тому, важливо активізувати психолого-педагогічну допомогу в родині, що виховують дітей раннього віку, посилити превентивну складову підготовки дитини до вступу до закладу суспільного виховання.

Література

1. Гурлева Т. Попередження важковихованості в дошкільному віці / Т. Гурлева // Дошкільне виховання. – 2004. – № 3-4
2. Корчак Я. Как любить ребенка? Книга о воспитании: пер. с пол. / Я. Корчак. – М. : Политиздат, 1990. – 493 с.
3. Пихтіна Н., Новгородський Р. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навч.-метод. посібник / Н. Пихтіна, Р. Новгородський. – Ніжин, 2007.
4. Пихтіна Н.П. Особливості виникнення негативних проявів у поведінці дошкільників зумовлених несприятливою адаптацією до ДНЗ // Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки / Н.Пихтіна. – 2011. – № 4.
5. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка /В. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.
6. Федорченко Т.Є Причини і фактори негативних проявів у поведінці дітей // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки / Т. Федорченко. – 2011. – № 4. – С. 74.

УДК: 372.3

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА В.СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ЗАСІБ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Скакун О.Ю., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Із зростанням вимог суспільства до особистості, до підвищення рівня її моральної культури, системи сформованих базових якостей особистості, що задекларовано у змісті Базової програми розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" [1], виникла необхідність більш ґрунтовних і широких досліджень з проблеми морального виховання особистості відповідно до суспільних та економічних вимог сьогодення. Значну роль у вирішенні означеної проблеми відіграє вивчення творчої спадщини та діяльності видатних діячів культури і педагогів. Україна має багатющу спадщину, у тому числі – й педагогічну. Для народу, якого турбує виховання підростаючих поколінь, вона має особливу, неоціненну вартість.

Відтак виникає необхідність вивчення педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970), присвяченої гармонії стосунків людини і суспільства, на необхідності якої великий український педагог наголошував ще у 50-і і 60-і роки ХХ століття, у переважній більшості своїх праць – невичерпній скарбниці планетарних освітньо-виховних ідей морально-гуманістичної спрямованості. Науково-педагогічні праці В. Сухомлинського сповнені ідеями, роздумами, поглядами, рекомендаціями щодо виховання в освітньому процесі. Водночас погляди В. Сухомлинського щодо виховання взаємин між людиною і суспільством з огляду на мораль в сучасній українській історії педагогіки до цього часу залишаються малодослідженими. Необхідністю пошуку шляхів використання педагогічного доробку видатного педагога В.Сухомлинського у практиці дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) з метою підвищення ефективності роботи вихователів щодо морального виховання дошкільників обумовлена актуальність даної статті.

Метою дослідження є розкриття сутності педагогічної спадщини В. Сухомлинського щодо її використання у моральному вихованні дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Коротко схарактеризувати педагогічну спадщину В. Сухомлинського з огляду на можливість використання її елементів у моральному вихованні дошкільників.

2. Зазначити шляхи використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського у роботі з дошкільниками у ДНЗ.

Аналіз останніх публікацій. Окремі аспекти морального виховання, визначені у працях В. Сухомлинського за використання авторської системи роботи з дітьми, проаналізовано у наукових роботах Є. Андрєєвої, І. Бега, Л. Бондар, Т. Будняк, В. Бутенка, С. Карпенчук, Т. Когачевської, М. Левківського, С. Мельничука, М. Стельмаховича, Б. Тартаковського; в дисертаційних роботах А. Бика, Г. Бондаренка, Ю.Новгородської, М. Дубінки, В. Василенка, К. Кривошеєнко та ін.

Викладення основного матеріалу. Поняття *спадщина* визначається у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" як "явища культури, науки, побуту і т. ін., що залишилися від попередніх часів та попередніх діячів" [3, с. 1165].

Зміст педагогічної спадщини В. Сухомлинського становлять педагогічні ідеї та концепції видатного вченого, його педагогічні та літературні (оповідання, казки) твори. Специфіка педагогічної спадщини В. Сухомлинського визначається можливістю її використання у широкому спектрі форм і методів морально-виховної роботи з дітьми. Педагогічний доробок видатного вченого-гуманіста включає авторські технології, методи та методичні прийоми, апробовані ним у Павлівській школі. Спадщина Сухомлинського має колосальне значення для українського національного виховання, яке передбачає цілеспрямований, систематичний, регульований педагогічний вплив, розрахований на прищеплення вихованцям любові до України, рідної мови й культури, утвердження в їхній свідомості відчуття етнічно-національної, духовної й мовної єдності, національну неповторність і вагомість.

На думку І. Бадер, стрижнем педагогічної системи В. Сухомлинського є формування у кожного вихованця поваги до самого себе. Коли зникає повага до самого себе – то немає ні особистості, ні колективу, одухотворених благородними цілями, а є випадкове збіговисько [1, с. 30].

Досить чітко у педагогічному досвіді В. Сухомлинського проблема морального виховання дітей передбачає органічне поєднання найбільш відповідних методів, форм і засобів морального виховання, адже тільки в органічній єдності можна виховати людину з високими моральними переконаннями. Педагог прагнув того, щоб уже в молодших школярів за допомогою слова вчителя, прикладу в дитячій душі утверджувалися моральні цінності, які виробилися тисячолітньою історією народу. Розкриваючи суть моральних цінностей на конкретних прикладах, педагог розвивав і збагачував духовне життя дитини [8].

У центрі виховної системи, створеної Василем Сухомлинським, стоїть дитина з її інтересами, індивідуальними інтелектуальними та творчими здібностями. Виховання, як вважав педагог, – це не подолання недоліків дитини, боротьба з ними, а підтримка та розвиток того найкращого, що у неї є [5, с. 44].

М. Галіб розглядав педагогічну спадщину В. Сухомлинського крізь призму виховання характеру як морально-вольової якості особистості. Дослідник зазначав, що спадщина Сухомлинського надала вітчизняній педагогічній науці нові підходи до трактування проблеми виховання характеру людини. Відстоюючи традиційну для радянської педагогіки концепцію "виховання всебічно розвиненої особистості", В. Сухомлинський відштовхувався не лише від вимог, які ставила перед школою політична верхівка країни, а й від гуманітарних цінностей та психологічного підходу до вивчення і формування особистості [6, 35].

Дослідниця С. Логачевська зазначила, що педагогічна спадщина Сухомлинського є безцінною, яка ще й досі залишається невичерпаним резервом навчально-виховного процесу [7, 24].

На думку С. Логачевської, педагогічний доробок видатного педагога й методиста Василя Олександровича Сухомлинського має величезне значення. Вивчаючи її з позицій сучасності, інтерпретуючи авторські ідеї відповідно до актуальних питань сьогодення, педагоги знаходять нові шляхи розв'язання багатьох методичних проблем, реалізації відомих і розроблення нових підходів до навчання і виховання дітей.

Аналіз педагогічних праць засвідчив, що творчість В. Сухомлинського належить до тих здобутків української та світової педагогічної науки і практики, які є фактично невичерпаним, а його гуманістичні ідеї – це ідеї майбутнього. Концепція духовності В. Сухомлинського спонукає нас задуматися над багатьма педагогічними проблемами. Він, як талановита людина з величезним творчим потенціалом, зумів принципово по-новому побачити світ дитини. Її духовність у зв'язку з життям, природою і водночас не міг не помічати відсутності в тодішній школі, розуміння дитини як цілісного соціального організму.

Стрижневою ідеєю педагогічної спадщини Сухомлинського визначаються гуманістичні аспекти виховання людини, серед яких: формування духовних інтересів, таку діяльність, щоб дитина відчула у вихователі людину і потяглася до людського.

В. Сухомлинський моральне виховання засновує на вихованні справжньої любові до навколишніх, що виражається в постійній, повсякденній турботі про них [4, 12].

Необхідно зазначити, що сам термін "характер" В. Сухомлинський вживає рідко, не розглядає його як якусь особливу педагогічну категорію і, відповідно, не робить спроб дати дефініцію. У праці "Як виховати справжню людину" він змальовує образ ідеальної (справжньої) людини, перелічуючи її найважливіші риси, якості, властивості. Цей виховний ідеал не містить поняття "характер" або ж "сила волі". Проте педагог зазначає, що справжня людина повинна бути готова боротися за свої переконання, відстоювати їх, долати труднощі, постійно прагнути до моральної досконалості, бажати стати кращим.

М.Галіб зазначив, що засвоєння людиною моральних цінностей, моральне виховання, на думку В. Сухомлинського, це не лише формування світогляду й переконань, а й вплив на характер, поведінку людини. Характер, сила духу особистості виявляються у боротьбі за утвердження моральних цінностей лише за умови, коли ці вартості стали переконаннями людини, її життєвими принципами, імперативами. Тож складовою частиною морального характеру, духовних сил повинні бути переконання. Без переконань, наголошує педагог, немає сили духу. Переконання – це не лише усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста готовність діяти відповідно до цих правил і понять [6, 38].

Формування переконань, сили духу, морального характеру особистості неможливе без сили волі. У своїй спадщині вчений образно визначав волю як "моральність у дії", адже від того, якими мотивами керується людина у своїй поведінці залежать твердість переконань і сила волі.

В. Сухомлинський вважав егоїзм чи не найстрашнішим злом, від якого походять усі найгірші якості людини, він вважає егоїзм, котрий назвав "страшним спотворенням душі, характеру. Усього вчений виділяє 20 моральних вад: байдужість до добра і зла, лінощі, нещирість, улесливість, підлабузництво, відсутність своїх переконань, мовчазна згода з неправдою, упертість у своїх помилках, чванливість, марнослів'я, брехливість, підлість, підступність, відмова від друга, коли всі проти нього, невіра в добрий початок у людині, лицемірство, злорадство, жорстокість до слабкої й беззахисної істоти, черевоугодництво й обжерливість, скупість. Надзвичайно важливим завданням виховання вчений вважав необхідність пробудити у вихованців ненависть до цих вад і слабкостей, бажання боротися з ними у собі та в інших [8-10].

Особливого значення педагог надавав методу виявлення довіри до дитини, доручивши їй певну справу, яка потребує відповідальності, напруження волі. Довіра надихає вихованця, активізує його самостійну діяльність. Натомість недовіра до дитини паралізує її душу, не залишає у ній місця для самостійних рішень, напруги вольових сил у боротьбі з труднощами.

В основі педагогічної спадщини В. Сухомлинського духовні сили особистості, її характер, воля, переконання формуються у діяльності, у праці. Він розділяє працю на два види; розумову і фізичну. Однак не протиставляє їх, відзначаючи, що вони мають однаково позитивний вплив на формування сили духу, вольових якостей людини. Безумовно, у дитячому віці надзвичайно важливе значення для розвитку людини має навчальна діяльність та розумова праця. Як відзначає дослідник творчості видатного педагога письменник С. Соловейчик, В. Сухомлинський не уявляв собі, як вчити дітей не виховуючи їх характер, переконання, почуття власної гідності, віру в себе, волю, працелюбність. "Не можна вчити, не виховуючи характер. Нічого не вийде" [8, 16].

Педагог у своїх творах виділяє ряд умов, які посилюють вплив праці на характер людини:

1) праця не повинна бути легкою для вихованців, у будь-якій праці вони повинні відчувати, що таке "важко", працювати з максимально можливим для їхнього віку напруженням сил. Надзвичайно важливе і водночас складне завдання для практичної педагогіки, для вихователя, зауважує В. Сухомлинський, знайти для кожної дитини той ступінь фізичного, інтелектуального, пільового напруження, який дасть змогу їй досягнути мети у праці, загартує її полю, характер "Якщо вихователь не зуміє правильно розрахувати сили дитини, то вона або не знаходить праці для випробування своєї волі, або ж непосильна праця призводить до фізичного й духовного виснаження – і в тому, і в іншому випадку вона відступає перед труднощами", а отже й характер вихованця не розвивається.

2) праця повинна бути улюбленою для вихованця, що створює для нього можливості утверджувати в праці самого себе, пізнавати свої сили, здібності, обдарування [9].

Невід'ємним об'єктивним компонентом будь-якої діяльності є труднощі, перешкоди. Людина повинна змалку зазнавати труднощів, наголошує В. Сухомлинський, не оминати їх, не уникати, а долати, переборювати напруженням духовних сил вихованець має бути готовим до перешкод, які повсякчас зустрічатимуться на його шляху, щоб вони не заставляли його зненацька, не породжували у ньому "розгубленості й розслабленості" [6, 34].

Аналіз творчості В. Сухомлинського дозволяє стверджувати, що важливу роль в емоційно-естетичному розвитку дітей він надавав сім'ї. На його думку, перші естетичні враження, переживання, почуття започатковуються саме в сім'ї, тому посилення ролі сім'ї у вихованні

підростаючого покоління дає можливість більш цілеспрямовано керувати процесом формування розумних соціально значущих потреб дитини, в тому числі і естетичних. За В.О. Сухомлинським, саме сім'я з її взаєминами між дітьми і батьками – школа інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання [10, 14].

У сучасній освітній практиці використання педагогічної спадщини В. Сухомлинського відбувається за активного упровадження таких виховних форм і методів, розроблених видатним педагогом, як: "уроки мислення на природі", "школа під голубим небом", "школа радості", комплексна програма "виховання красою", "інтелектуальний фон школи", "культура почуттів", "культура бажань", "радість пізнання", спільна робота "розуму й рук", психологічні семінари, включення навколишнього середовища в навчально-виховну діяльність школи тощо.

Використання педагогічного досвіду та ідей В. Сухомлинського дає змогу творчо підійти до вдосконалення стратегій навчального процесу, наблизити його до вимог сучасного суспільства, яке потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених і відданих своїй державі громадян [1]. Здійснений нами науковий аналіз засвідчив, що в сучасній освітній практиці ДНЗ вихователі постійно звертаються до педагогічної спадщини В. Сухомлинського, перш за все – до літературного надбання видатного педагога. Це – безцінний матеріал щодо реалізації гуманістичної спрямованості навчання та виховання дітей, оскільки на зрозумілій дитині мові можна пояснити моральні принципи суспільства. Твори В. Сухомлинського дають змогу вихователю навчити дітей аналізувати вчинки героїв, побачити в них самих себе, розрізнати добро і зло, вміти бачити красу навколишнього світу та красу людських відносин тощо.

Висновки

1. Спадщина Сухомлинського має колосальне значення для українського національного виховання, яке передбачає цілеспрямований, систематичний, регульований педагогічний вплив, розрахований на формування у дітей моральних якостей. Зміст педагогічної спадщини В. Сухомлинського становлять педагогічні ідеї та концепції видатного вченого, його педагогічні та літературні (оповідання, казки) твори. Специфіка педагогічної спадщини В. Сухомлинського визначається можливістю її використання у широкому спектрі форм і методів морально-виховної роботи з дітьми. Педагогічний доробок видатного вченого-гуманіста включає авторські технології, методи та методичні прийоми, апробовані ним у Павлівській школі.

2. У сучасній практиці ДНЗ вихователі постійно звертаються до педагогічної спадщини В. Сухомлинського, перш за все – до літературного надбання видатного педагога. На основі педагогічної спадщини В. Сухомлинського, педагоги ДНЗ використовують наступні форми морально-виховної роботи з дошкільниками: заняття-уроки Добра і Краси (матеріалом для яких є уривки з книжок видатного педагога, приклади з життя тощо); читання етичних казок (у тому числі – авторських казок В. Сухомлинського) тощо.

Література

1. Бадер В. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського у формуванні соціокультурної і комунікативної компетентностей молодших школярів / В. Бадер // Рідна школа [Текст]: науково-педагогічний журнал. – 2012. – №7. – 29 – 34 с.

2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" / наук. ред. та упоряд. О.Л.Кононко. – 2-е вид., випр. – К.: Світич, 2008. – 430 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1140 с.

4. Бондар Л. Методологічна основа гуманістичних ідей духовності в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського [Текст] / Л.Бондар // Рідна школа : науково-педагогічний журнал. – 2006. – №9. – С.11-13.

5. Бухлова Н. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського у контексті сучасності / Н. Бухлова // Рідна школа [Текст] : науково-педагогічний журнал. – 2012. – №7. – С. 44-46.

6. Галіб М. Виховання характеру як морально-вольової якості особистості у творчості В. Сухомлинського [Текст] / М.Галіб // Історико-педагогічний альманах: Наукове видання. – 2006. – №1. – С. 34 – 40.

7. Логачевська С. Творче використання спадщини В.О. Сухомлинського [Текст] / С. Логачевська // Початкова школа: науково-методичний журнал. – 2010. – №10. – С. 24–25.

8. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О.Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1976.

Т. 2. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – 1976 – С. 158 – 415.

9. Сухомлинський В.О. Праця і моральне виховання / В.О.Сухомлинський – К.: Рад. школа. – 1962. – 153 с.

УДК 37.013.42

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ШКОЛІ

Скрипка К.О., магістрантка факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Лісовець О.В.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Для розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні важливим є формування нового, вищого рівня правосвідомості та правової культури населення. Великого значення у світлі цього набувають правове виховання і правова освіта. Без глибоких знань прав, свобод, чинного законодавства еволюційний розвиток жодного суспільства не відбувається.

На думку М.М.Фіцули, здатність людини розуміти норми моралі та законів й відповідним чином поводитися не є вродженою [1]. Ці властивості виникають під дією особливих (спеціальних) виховних заходів, у комунікації людини з іншими людьми, у процесі їх участі в різних видах діяльності.

Аналіз педагогічних праць з правового виховання засвідчує, що дослідники, визначаючи його сутність, звертаються до таких категорій, як "правова свідомість" та "правова культура" (С.С.Алексєєв, М.М.Фіцула, Л.І.Белозерцева, Н.П.Вербицький, В.Г.Подзолков).

Скаун О.Ф. визначає правову свідомість як одну з форм суспільної свідомості [4]. Свідомість людини, вважає він, відтворюючи об'єктивні потреби суспільного розвитку, є передумовою і регулятором поведінки людини, які додають спрямованого характеру її діяльності.

Цвік М.В. і Петришина В.Д. до правової свідомості зачисляють ідеї, емоції, теорії, почуття та правові установки, за допомогою яких відображається правова дійсність, формується ставлення до права та юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямів розвитку правової системи з погляду забезпечення гідного існування людини, справедливості у людських стосунках, ефективної організації життєдіяльності держави і суспільства [2].

Узагальнивши дослідження, можна виділити такі форми правової свідомості, як індивідуальну, яка виражає ставлення конкретної людини до тих чи інших соціальних явищ, системи її поглядів, уявлень та переконань з основ права; групову, що формується в різних соціальних групах на засадах спільних інтересів та певних спільних потреб для досягнення мети, яка є однією для всієї групи; суспільну (відрізняється від двох попередніх тим, що притаманна великій кількості людей (народу, окремому регіону).

Щоб ліпше зрозуміти, що таке правове виховання, необхідно чітко з'ясувати, що це таке. У довіднику "Юридична термінологія" правове виховання визначено як соціально-правову та педагогічну допомогу особі, передусім молодій, у формуванні правової свідомості та правової культури, вихованні почуття людської гідності, розумінні соціальної цінності права; найгуманніший спосіб профілактики правопорушень, подолання явищ і наслідків правового нігілізму.

Початок нинішнього століття ознаменувався зверненням до проблеми правового виховання в умовах постсоціалістичних перетворень у процесі становлення нової системи цінностей (фундаментальні праці С.С.Алексєєва, В.Г.Графського, В.С.Нерсесянця та ін.).

Т.І.Акімова визначає правове виховання як цілісний, організований й системний вплив на особистість, який формує правову свідомість, правові настанови, навички й звички активної, правомірної поведінки, правову культуру .

А.А.Кваша вважає, що правове виховання полягає в передачі, накопиченні й засвоєнні знань, принципів й норм права, а також у формуванні відповідного ставлення до права та практики його реалізації, вмінні використовувати свої права, дотримуватися заборон та виконувати обов'язки. Звідси – необхідність у усвідомленому засвоєнні основних положень законодавства, виробленні почуття глибокої поваги до права. Отримані знання мають перетворитися на особистісні переконання, в стійку настанову слідувати правовим приписам, а потім – у внутрішню потребу виконувати закон.

За Сакун О.Ф., правове виховання – це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки. Основна мета правового виховання - дати людині необхідні в житті юридичні знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформувати достатньо високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень. Кожна людина, знаючи

свої права і обов'язки, може грамотно захищати себе від незаконних дій з боку юридичних органів, що застосовують право 328

Ознаки (риси) правового виховання:

- 1) будується на засадах системи норм права;
- 2) припускає впровадження в правосвідомість виховуваних складових елементів упорядкованих суспільних відносин – дозволянь, зобов'язувань, заборон.
- 3) спирається на можливість застосування примусової сили держави через покладання юридичної відповідальності на правопорушників;
- 4) охоплює суб'єктів права, які не тільки додержуються правових норм, а й є схильними до правопорушень та порушили ці норми;
- 5) здійснюється за допомогою спеціальних правовиховних способів і засобів;
- 6) здійснюється вихователями, що, як правило, мають юридичну освіту або спеціальну юридичну підготовку 338

Важливе місце в процесі правового виховання належить засобам, формам і методам правовиховної роботи.

Засоби правового виховання-це організована методична система, яка об'єднує предмети, технічні можливості, а також різні шляхи передачі змісту правових норм, інформації, тобто все те, що використовується для реалізації та досягнення правовиховної мети.

Впровадження цієї мети правового виховання вимагає від держави, її органів, установ, організацій, інших учасників правовиховної діяльності проведення пошуку для більш широкого використання нових засобів правовиховної роботи. Саме тому останнім часом пропонується використовувати сучасні міжнародні надбання, зокрема комп'ютерну систему Інтернет. У правовиховній роботі з учнями використовується багато різних засобів правового виховання, серед яких визначальними є: нормативно-правові акти, акти застосування норм права; засоби масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали); культурно-освітні заклади (кінотеатри, театри, будинки культури, клуби); наукова і навчальна література.

В системі правового виховання можна виділити такі структурні компоненти:

- 1) цілі правового виховання;
- 2) принципи правового виховання;
- 3) форми правового виховання;
- 4) зміст правового виховання;
- 5) методи правового виховання. Всі ці компоненти можна назвати як методологія і методика правового виховання 358

Цілі правового виховання можуть бути загальними і конкретними. Загальними цілями є формування правосвідомості і правової культури особистості громадянського суспільства, їх можна конкретизувати залежно від завдань і особливостей правовиховного процесу.

Правове виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно здійснюється на основі певних принципів: має певну систему, здійснюється безперервно, ціле направлено, має послідовність, забезпечено певними засобами, а також підготовленими кадрами.

Правове виховання здійснюється в певних формах. Їх нараховується більше 20, але серед них виділяють найбільш основні:

- а) правова освіта (навчання);
- б) правова пропаганда;
- в) правова просвіта;
- г) правова агітація;
- д) форми правомірної соціально-активної діяльності.

Правова освіта (навчання) - найбільш ефективна і результативна форма правового виховання, оскільки вона дає певну систему правових знань. Вона здійснюється в школах, училищах, технікумах, вузах, коледжах, народних університетах правових знань, курсах підвищення кваліфікації працівників різних категорій.

Правова пропаганда – це розповсюдження певних правових ідей, законодавства серед великої кількості населення. Наприклад, правові програми по телебаченню (тележурнал "Людина і закон"), трансляції по радіо, окремі лекції тощо.

Правова агітація-це розповсюдження правових ідей, знань серед невеликої кількості населення. Здійснюється вона, як правило, безпосередньо агітатором. Це можна спостерігати під час виборів, коли відбувається не тільки пропаганда й агітація за того чи іншого кандидата, але й агітація за прийняття певного закону тощо.

Правова просвіта дуже тісно зв'язана із правовим навчанням і пропагандою, але не зводиться до них. Вона має обмежені завдання-дати певні знання з тих чи інших питань права і законодавства, роз'яснити діюче законодавство.

Правомірна соціально-активна діяльність чи поведінка-це така форма правового виховання, яка здійснюється практично в процесі реалізації норм права: використання, дотримання, виконання і застосування. Наприклад, участь в охороні громадського порядку, чергування, діяльність в якості громадських помічників працівників правоохоронних органів тощо.

Зміст правового виховання-це найбільш складне питання в системі правового виховання чи навчання, оскільки тут потрібно визначити, які правові знання і в якому об'ємі потрібно давати.

Методи правового виховання застосовуються різними суб'єктами, які здійснюють цей процес. Методи-це сукупність прийомів або способів, при допомозі яких здійснюється формування правових знань, вмінь і навичок, а також: формуються почуття поваги до права, до закону і тих соціальних цінностей, які охороняються і регулюються правом. До методів правового виховання відносяться: метод переконання, покарання, наглядності, позитивного прикладу, розв'язання юридичних казусів, заохочення, критика і самокритика, метод навіювання, наслідування тощо.

Форми, методи і зміст правового виховання можуть змінюватись залежно від його завдань і мети. При цьому можуть використовуватись різні засоби, в тому числі засоби масової інформації: телебачення, преса і радіо. Після правового навчання вони займають друге місце в правовому всеобучі населення.

На думку фахівців, знання педагогами особливостей зазначених вище понять правового виховання дозволяє добирати оптимальний зміст, ефективні форми і методи роботи із формування в учнів правової свідомості, вироблення в них навичок і звичок правомірної поведінки. При цьому слід спиратися на вікові та психологічні особливості дітей, оскільки це дозволяє виділити конкретні групи правового впливу, а саме:

- ✓ до 7 років – "нероздільна" програма морально-правового виховання;
- ✓ з 7 до 11 років – формування правових почуттів, правильного уявлення про основні права і обов'язки школярів перед державою, школою, класом, сім'єю;
- ✓ з 12 до 16 років – формування правової свідомості на основі засвоєння підлітками положень про правовий статус громадянина України, про соціальні цінності права, правопорядку, законності;
- ✓ з 15 до 17 років – розширення правових знань, формування уявлень про роль держави і права у суспільному розвитку.

Правовиховна робота після 17 років має будуватися передусім з урахуванням освітнього та професійного становища молодшої людини.

У методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України з питань правового виховання школярів пропонується правове виховання учнів "здійснювати поетапно, починаючи з молодшого шкільного віку і продовжувати протягом усіх шкільних років молодшої людини". Якихось заперечень чи сумнівів серед учених, які займаються проблемами правового виховання учнівської молоді, щодо можливості розпочати його з молодшого шкільного віку, немає.

Оволодівши в шкільні роки основами правових знань, учні протягом усього свого подальшого життя будуть збільшувати їхній обсяг, поглиблювати їх, тісніше зв'язувати з життям, з трудовою і суспільною практикою.

У школах має бути розроблено наскрізну систему бесід та тематичних годин з морально-правового, патріотичного виховання учнів. Правове виховання учнів у школах не повинно зводитись до ознайомлення їх з деякими питаннями кримінального права, з "літерою" закону. Працівники правоохоронних органів, виступаючи перед дітьми, не тільки висвітлюють конкретні злочини, механізми їх скоєння і розкриття, а й аналізують їх, дають морально-правову оцінку негативним вчинкам, підкреслюють невідворотність відповідальності за скоєння.

Література

1. "Загальна теорія держави і права" / За ред. М.В.Цвік, В.Д.Петришин –Харків.2002. – 432 с.
2. Машіка В. Нетрадиційні методи навчання//Юридичний вісник України. – 1998. – 9-15 липня. – 6 с.
3. Рабінович П.М. "Теорія і права" – Львів.1997. – 176 с.
4. Скакун О.Ф. "Теорія державності і права" – Харків.2005. – 776 с.
5. Фіцула М.М. "Правове виховання учнів" – К.1997. – 544 с.

ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ, ЯК ПРЕВЕНТИВНА УМОВА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ЇЇ ПОВЕДІНЦІ

Трепаченко Г.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Готовність дитини до навчання в школі виступає якісним показником досягнень розвитку дитини в дошкільні роки в умовах виховання і навчання в дошкільному навчальному закладі і сім'ї.

З кожним роком у нашій країні зростає кількість неблагополучних сімей, які характеризуються озлобленістю, жорстокістю, зневагою, застосуванням психологічного насилля по відношенню до дітей. Постійні суперечки, стреси негативно впливають на повноцінний всебічний розвиток дитини. Саме такі фактори сприяють формуванню негативних проявів у поведінці дитини, зокрема: агресивності, тривожності, гіперактивності, лихослів'ю, невихованості тощо.

Захисні механізми їх психіки тільки починають формуватись і саме від подій цього періоду життя залежить якими вони будуть у майбутньому: продуктивними, тобто такими, що стимулюють процес розвитку і саморегуляції особистості, чи не продуктивними, що деформують картини зовнішнього світу, а також поведінку і діяльність дитини. Така деформація в науковій літературі визначається як негативізм.

Однією з умов попередження таких деформацій є підготовка дитини до школи, адже перехід дитини з дитячого садка до школи є важливим етапом її життя, який пов'язаний не лише зі зміною середовища її розвитку, а й з відповідними процесами її самоусвідомлення, зміною соціальної групи. Надзвичайно важливою є підготовка до цього періоду так, як вступаючи в нові взаємовідносини дитина підлягає впливу навколишнього середовища яке може нести як позитивний так і негативний вплив.

Метою написання статті є аналіз проблеми готовності дитини до школи, як превентивної умови попередження негативних проявів у поведінці дитини.

Виклад основного матеріалу. Проблемою виховання дітей, які мають негативні прояви у поведінці займались Блонський П., Ельконін Б. (вікові та психологічні особливості поведінки дітей), Козубовська І., Кочетов О., Мурашова Є., Марценківська І., Марценківський І., Оржеховська В. (профілактика негативних проявів) Федорченко Т. (дослідження причин і факторів негативних проявів) та багато інших.

У дослідженнях Федорченко Т. **негативізм** розглядається як немотивований опір суб'єкта здійснюванню на нього чужим впливом. Це реагування не на зміст, а на саму пропозицію дорослих, яке характеризується соціальними тенденціями. Як і впертість негативізм виникає як реакція на сувору вимогу. Найчастіше його спостерігають у дітей в період криз у вигляді впертості, конфліктності, демонстративної поведінки. Розрізняють два види негативізмів: пасивний та активний. Більш типовим є пасивний негативізм, суть якого в ігноруванні вимог дорослих як виявлення протесту проти несправедливості конкретних людей, як правило, добре знайомих [26, с.74].

Поряд із загальним визначенням поняття "негативізм" науковці виокремлюють поняття "дитячий негативізм". **Дитячий негативізм** – це форма демонстративного протесту дитини проти незадовільного ставлення до неї з боку ровесників і дорослих. Проявляється в протидії втручанню в її справи, грубоцях, відмові виконувати вимоги старших. Ґрунтується на незадоволенні певних важливих для дитини соціальних потреб у спілкуванні, повазі, емоційному контакті з ровесниками тощо. Блокування цих потреб викликає в неї сильні переживання, які зумовлюють появу негативних тенденцій у поведінці [8, с.4].

Дитячий негативізм, за словами Лембрик Л., виникає внаслідок неправильного виховання, коли не задовольняються розумні бажання дитини або у ставленні до неї виявляють надмірну вимогливість і зловживають заборонами. Основними рисами характеру таких дітей є егоїзм та самовдоволеність. Тому надмірна чутливість до всього, що стосується їх особистості, викликає реакції протесту. Постійний прояв негативної реакції з боку дитини, немимуче викликає конфлікти з однолітками, що в свою чергу змінює на гірше її статус. Негативні переживання, виникаючи при негативному досвіді поведінки, у свою чергу сприяють формуванню негативних якостей [17, с.74].

Тож, за свідченнями багатьох дослідників, діти з негативізмами і негативними проявами у поведінці, як правило, неслухняні, невірні, неважливі й часто нечутливі як до заохочень, так і до покарань. Вони відрізняються нестійким настроєм і дивують своєю поведінкою. З іншими дітьми поводять себе деспотично і владно. Багато з них уже в ранньому дитинстві виявляє холодну жорстокість, повну байдужість до страждань інших.

Важливим моментом в проблемі попередження негативних проявів у поведінці дитини є своєчасне здійснення профілактичних заходів. Під профілактикою, у цьому випадку, розуміється процес виховання й перевиховання дітей з відхиленнями у поведінці.

Пихтіна Н. визначає поняття **педагогічна профілактика**, як процес формування конкретного морального почуття відповідальності шляхом комплексного цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття, волю дітей з метою вироблення їх імунітету до негативних проявів оточуючого середовища [19]. Тотожним до терміна профілактика у науковій літературі визначається поняття превенція. Як зазначає Петровський О., **превенція** - це дії з метою полегшення, пом'якшення, попередження, корегування тих умов, що сприяють фізичним і емоційним порушенням.

Усі профілактичні заходи науковці та практики диференціюють за такими рівнями: рівень первинної, вторинної і третинної профілактики.

Первинна профілактика спрямована на збереження і розвиток умов, що сприяють здоров'ю, збереженню життя дітей і на попередження несприятливого впливу на них факторів соціального і природного середовища. Оржеховська В. виділяє наступні завдання первинної профілактики:

- удосконалювання, підвищення ефективності використовуваних активних, конструктивних поведінкових стратегій;

- збільшення потенціалу особистісних ресурсів (формування позитивної, стійкої Я-концепції, підвищення ефективності функціонування соціально-підтримуючих мереж, розвиток емпатії, внутрішнього контролю власної поведінки і т.д.).

Основними способами реалізації задач первинної профілактики є:

- ³⁵₁₇навчання здорового способу життя: усвідомлення, розвиток і тренування визначених умінь справлятися з вимогами соціального середовища, керувати своєю поведінкою;

- ³⁵₁₇надання дітям психологічної і соціальної підтримки адекватними підтримуючими системами і структурами.

Завданням **вторинної профілактики**, є якомога раннє виявлення негативних змін в поведінці дитини, що дає можливість також попередити її подальший розвиток.

Вторинна профілактика, за оцінкою Оржеховської В., має наступні завдання:

- розвиток активних стратегій поведінки, що допомагає подолати проблему;

- підвищення потенціалу особистісних ресурсів.

Третинна, або цілеспрямована, профілактика – це сукупність заходів, спрямованих на попередження переходу відхилень у поведінці в більш важку стадію. Третинна профілактика містить заходи з виявлення і усунення конкретних недоліків, є індивідуальною [19].

Третинна профілактика є переважно медико-соціальною, індивідуальною і направлена на попередження переходу сформованого захворювання в його більш важку форму, наслідків у вигляді стійкої дезадаптації.

Метою третинної профілактики є максимальне збільшення терміну ремісії. При проведенні третинної профілактики різко зростає роль професіоналів-психотерапевтів, терапевтів, соціальних працівників і психологів, а також непрофесіоналів-консультантів, членів соціально-підтримуючих груп і співтовариств.

Для запобігання та подолання відхилень у поведінці вирішальну роль відіграє система превентивних заходів. У науковій літературі поняття **превентивний** означає запобіжний. З цього випливає, що **превентивне виховання** у свою чергу – це діяльність, яка забезпечує теоретичну і практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання й подолання відхилень у поведінці. Сутність превентивного виховання, за словами Оржеховської В, полягає у комплексному цілеспрямованому впливі на особистість, формуванні здорового способу життя, навичок відповідальної поведінки, вироблення в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення, профілактику негативних явищ у поведінці дітей.

Вирішальна роль у цьому процесі належить сім'ї як головному соціальному інституту [18].

За словами Котирло В., якщо розвитком дитини не цікавляться в сім'ї, не надають йому належного значення, не заохочують до старанності, дитина теж починає ставитися до всього недбало, не прагне працювати краще, виправляти свої помилки, долати труднощі в роботі. Деяких дітей така неуважність батьків глибоко ображає, вони замикаються, перестають бути щирими і відвертими. І навпаки, інтерес батьків до справ дошкільника й надає особливе значення всім досягненням дитини. Допомога у подоланні труднощів, яка виникає під час виконання будь-яких завдань, приймається завжди з подякою і сприяє зближенню між батьками та дітьми. Це допомагає формувати у дитини готовність до навчання в школі [9].

Необхідна умова підготовки до школи й усебічного розвитку дитини (фізичного, розумового, морального) – переживання успіху. Дорослим треба створити дитині такі умови діяльності, у яких обов'язково зустрінеться зі успіхом. Але успіх може бути реальним, а похвала – заслуженою.

Це буде сприяти бажанню дитини діяти так щоб приносити радість дорослим і в процесі такої діяльності у дітей виробляється позитивна поведінка і самосвідомість [1, с.50].

Результатом підготовки дитини до школи є готовність до шкільного навчання. Тривалий час вважалося, що критерієм готовності дитини до навчання є рівень її розумового розвитку. Виготський Л. один з перших сформулював думку про те, що готовність дитини до шкільного навчання полягає не стільки в кількісному запасі уявлень, скільки в рівні розвитку пізнавальних процесів [4].

Комплексно така робота проводиться при підготовці дітей до школи. Дубчак О. визначає **підготовку до школи** – як цілеспрямовану систему засобів спрямованих на формування показників фізичного, мотиваційного, інтелектуально-пізнавального, особистісного розвитку дитини, що забезпечать успішність навчання у школі [9, с.52]. Превентивні ж можливості підготовки дитини до школи полягають у формуванні позитивної спрямованості дитини на школу, довільності поведінки, яка в подальшому буде проявлятися у виконанні дитиною навчальних завдань, слідуванні, правилам, які задаються вчителем, і зразкам в підручнику і зошиті, а також закладати основи морально-вольової поведінки, сприяти як найкращому засвоєнню норм та правил поведінки притаманних школяреві.

У наш час прийнято виділяти три основні лінії, за якими визначається готовність дитини до школи. Ілляшенко Т. пропонує такі: **загальний розвиток; виховання вміння довільно керувати собою; формування мотивів, що спонукають до навчання** [11].

Всі ці лінії однаково важливі, і жодну з них не можна випускати з уваги, щоб навчання дитини не кульгала з самого початку. Поряд з цим деякі автори (Волошина В., Дубчак О., Ладивір С.) виділяють окремі сторони готовності до школи: *фізичну* (ріст, вага, об'єм, м'язовий тонус, пропорції, шкірний покрив і т.д.); *інтелектуальну* (словниковий запас, кругозір, спеціальні уміння, рівень пізнавальних процесів); *особистісну* (сформованість нової соціальної позиції, моральних якостей, поведінки, спілкування з однолітками); *емоційно-вольову* (вміння ставити і виконувати цілі, приймати рішення, намічати план дій); *психологічну* (мотивація).

Висновок. Отже, підготовка до школи – це цілеспрямована система засобів спрямованих на формування показників фізичного, мотиваційного, інтелектуально-пізнавального, особистісного розвитку дитини, що забезпечать успішність навчання у школі. Превентивні можливості підготовки дитини до школи полягають у формуванні позитивної спрямованості дитини на школу, довільності поведінки, яка в подальшому буде проявлятися у виконанні дитиною навчальних завдань, слідуванні, правилам, які задаються вчителем, і зразкам в підручнику і зошиті, а також закладати основи морально-вольової поведінки, сприяти як найкращому засвоєнню норм та правил поведінки притаманних школяреві.

Готовність до школи є підсумком і показником досягнень розвитку дитини в дошкільні роки в умовах виховання і навчання в дошкільному закладі. Одним із найголовніших видів психологічної готовності до школи є особистісна готовність. Саме вона передбачає певний рівень розвитку соціальних мотивів поведінки і діяльності дитини, ту їх специфічну структуру, яка визначає внутрішню позицію школяра. Вагомою складовою готовності до навчання є певний рівень емоційно-вольової та соціальної зрілості, що проявляється у довільності поведінки. Здатність до свідомої регуляції поведінки формує ця разом із розвитком особистості дитини впродовж усього її дошкільного дитинства.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" [наук. Кер. Та заг. Ред. О.Л.Кононко]. – 3-тє вид., випр. – К.: Світич, 2009. – 430 с.
2. Дубчак О. Дитина йде до школи: радощі й турботи / О.Дубчак // Початкова школа. – 2003. – № 4. – С.52-55.
3. Ілляшенко Т. Про готовність дітей до шкільного навчання / Т. Ілляшенко // Початкова школа. – 2002. – № 3. – С.69-71.
4. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх /Навчально-методичний посібник./ В.Оржеховська – К.,1996. –352с.
5. Пихтіна Н.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дошкільників. / Ніжин, 2012. – 17 с.

ГРА ЯК ЗАСІБ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТУ ДИТИНИ

Фесенко Н.С., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: викл. **Пісоцька Л.М.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Розвиток дитини дошкільного віку є однією з найбільш актуальних проблем педагогіки дошкільної. Ця проблема тісно взаємопов'язана із навчанням і вихованням дошкільників. Сполучною ланкою між ними залишається дитяча гра, яка може розглядатись із кількох позицій: як провідна діяльність, як засіб всебічного розвитку, як форма організації життєдіяльності дитини дошкільного віку. Використання ігор у сучасному освітньо-виховному процесі вимагає від вихователя особливого підходу до педагогічного керівництва, створення певних умов функціонування дитячих ігор, які є засобом всебічного розвитку дошкільника. Однак проблема гри як засобу всебічного розвитку, як і питання педагогічного керівництва дитячою грою в умовах дошкільного навчального закладу, досліджені недостатньо, що пов'язано з переосмисленням ролі та функцій системи освіти в Україні, наданням переваги особистісно зорієнтованій технології навчання та виховання.

Позитивний вплив гри на дитину та її правильна організація багато в чому залежить від особистості педагога, його вміння широко і творчо застосовувати її як засіб всебічного розвитку. Для успішного керівництва іграми дітей вихователь повинен володіти різноманітними вміннями та навичками, які б передбачали необхідність врахування вікових та індивідуальних особливостей їхнього розвитку, використовувати методи, прийоми, враховуючи види ігор їх матеріальне забезпечення, зацікавлювати дітей до активної участі в будь-якій грі із задоволенням.

Мета статті: розкрити сутність дитячої гри як засобу всебічного розвитку дошкільника та особливості педагогічного керівництва нею.

У відповідності з метою статті сформульовані основні **завдання:**

1. З'ясувати сутність дитячої гри та її основні характеристики;
2. Охарактеризувати особливості гри як засобу всебічного розвитку дитини та педагогічне керівництво нею.

Викладення основного матеріалу. Дитяча гра досліджувалась Л.Артемовою, А.Буровою, Т.Дудовою, Г.Кравець, Д.Менджерицькою, С.Новосьоловою, Л.Парамоновою та ін. Зокрема, формування моральних відносин дошкільників у грі досліджувала Л.В.Артемова; розвиток власне ігрової діяльності вивчали Д.Ельконін, С.Новосьолова, Н.Палагіна; особливості виховання дітей у грі з'ясовували О.Зворигіна, Л.Парамонова. Творчі ігри та їх роль у педагогічному процесі ДНЗ стали об'єктом вивчення Д.Менджерицької, рухливі ігри дітей – А.Бурової, сюжетно-рольові ігри дошкільників – Т.Дудової, творчі ігри – Г.Кравець.

Науковці звертають увагу на різні прояви дитячих ігор у навчально-виховному процесі. Так, Л.В.Артемова зазначає, що в процесі гри формуються особистісні якості дитини. Авторка підкреслює, що "...в грі відбувається засвоєння моральних норм дитиною, зростає відповідальність за дії, які виконує дитина".[1, с. 12].

С.Новосьолова, О.Зворигіна, Л.Парамонова звертають увагу на те, що "гра – один із тих видів дитячої діяльності, які використовуються дорослими в умовах виховання дошкільників, навчання їх різноманітним діям з предметами, способам і засобам спілкування"[9, с.3]. Вони вказують на те, що в процесі гри дитина розвивається як особистість; у дошкільника формуються всі сторони психіки від яких залежатимуть успіх навчальної та трудової діяльності в майбутньому, відношення дитини з людьми, а це означає, що гра є засобом розвитку дитини дошкільного віку.

Дослідження ряду видатних вітчизняних психологів В.Давидова, Л.Виготського, Д.Ельконіна та ін. довели, що гра – провідний вид діяльності дошкільника, а значить в найбільшій мірі вона сприяє формуванню особистості дитини і є одним із вагомих засобів її розвитку. У грі задовольняються основні потреби дитини: бути самостійною, приймати активну участь у житті дорослих, пізнання навколишнього, спілкування з дітьми і дорослими та інші. У ігровій діяльності зароджуються інші види діяльності, такі як праця і навчання. Як засіб розвитку, гра в найбільшій мірі сприяє формуванню новоутворень у дитини, її психічних процесів, зокрема уяви. Уява в дітей формується під час виникнення задуму, розігрування сюжету, ігрового використання предметів.

На важливість гри, як засобу всебічного розвитку дитини дошкільника вказують і вихователі-практики. Так Т.Дудова наголошує на тому, що гра сприяє розвитку зв'язного мовлення, збагаченню і уточненню словника, розвитку художніх здібностей дитини. А.Бурова звертає увагу на важливість рухливої гри як засобу всебічного розвитку дитини і переконує в тому, що ця категорія ігор впливає на дитячу активність, діяльність, вміння міркувати, досягати успіху. Саме вона розкриває основні особливості рухливих ігор, які є важливими для рухового розвитку

дитини, - це: емоційна насиченість, характер рухливої діяльності, різноманітність рухів, можливість саморегулювання темпу, можливість для прояву особистої ініціативи дитини, наявність передумов для розвитку ряду психічних якостей [3, с. 19; 9, с. 7].

Водночас і педагоги, і психологи, такі як Л.Виготський, Д.Ельконін, О.Запорожець, А.Бурова, Т.Дудова, Т.Кравець наголошують на тому, що від того, який зміст буде вкладатись в пропоновані дітям ігри, буде залежати успіх передачі суспільством своєї культури підрастаючому поколінню, а це, на нашу думку, вказує на те, що гра буде засобом розвитку дитини дошкільного віку в тому випадку, коли педагог здатен її правильно організувати і забезпечити педагогічне керівництво нею.

Так, Г.Кравець акцентувала увагу на тому, що керівництво педагога дитячою грою полягає у ефективному використанні тих освітньо-виховних можливостей, які вона відкриває. У своєму доробку авторка пропонує методичні рекомендації щодо того, як стимулювати розвиток гри в різновіковій групі, а саме: "забезпечити активність кожній дитині, враховувати індивідуальні, вікові і статеві особливості дітей, уникати усереднення можливостей дітей вікових підгруп, не судити дітей під час виникнення конфліктних ситуацій між старшими і молодшими" [10, с. 20].

Т.Дудова пропонує враховувати в освітньому процесі сучасні вимоги до керівництва сюжетно-рольовою грою дошкільників: виділити в режимі дня час для гри, дбати про логічне її завершення, спостерігати за грою дітей (тематика ігор, вміння завершити (чи не завершити) гру, стосунки дітей в процесі гри), враховувати характер ігор: самодіяльні і організовані педагогом і в залежності від цього регулювати включеність дорослого в процес підготовки і хід гри [9, с. 8].

А.Бурова стосовно організації та керівництва рухливими іграми дошкільників, також пропонує низку методичних рекомендацій, які варто враховувати в освітньо-виховному процесі ДНЗ, а саме: важливість правильного збору дітей для проведення рухливих ігор (не довше ніж 1-2 хвилини), необхідність зацікавити дітей нею (запитання, іграшка, картинка, вірш тощо), інтонація жвава і спокійна, спостереження за поведінкою як всіх дітей, так і кожної зокрема, правильно розподілити дітей для гри (слабші і сильніші, хлопчики з дівчатками), особлива увага до виконання гравцями правил рухливої гри та розподілу ролей, дотримання оптимальної тривалості гри і обов'язковість підведення підсумків гри (сподобалась, не сподобалась, зазначення допущених помилок гравцями, аналіз проведення гри) [3, с.19].

Т.Борщаговська, працюючи над проблемою театралізованих ігор, зауважує на тому, що саме ці ігри є засобом розвитку творчих здібностей дошкільнят. Саме вона зі своїм колективом ДНЗ пропонує рекомендований асортимент театрів для дітей від найменших до старших і визначає основні показники розвитку театралізованих здібностей дитини наприкінці шостого року життя: "...володіє мовою жестів та імітаційними рухами. Імпровізує, виявляє винахідливість, бажання щоразу по-новому розігрувати казки або інші твори за певним сюжетом; знає види театру, розуміє і називає їх; зв'язно і виразно переказує казку без допомоги вихователя; вміє рухатись на сцені; використовує пряму і непряму мову в інсценівках за казками"[2, с.22].

Висновок. До проблем дитячої гри зверталися велика кількість педагогів і психологів. Дитячу гру науковці визначають як особливий вид діяльності дитини, де вона здатна відчутти себе незалежною від дорослих, задовольнити свої потреби, відобразити свої враження від пізнання навколишнього. Основними особливостями дитячих ігор є те, що вони розвивають фантазію і творчість, сприяють формуванню моральних якостей; в них дитина звільняється від комплексів, гра сприяє розвитку творчого потенціалу дитини, це той вид діяльності, який допомагає дитині усунути протиріччя між бажаним і можливим, а це в свою чергу означає, що розвивальні, виховні і навчальні можливості гри неоціненні. На думку науковців лише в умілого та уважного вихователя-педагога гра є ефективним засобом впливу на різні сфери особистості дитини. Це означає, щоб гра стала засобом всебічного розвитку вона потребує вдалого педагогічного керівництва з боку дорослого.

Література

1. Артемова Л. В. Окружающий мир в дидактических играх дошкольников: кн. для воспитателей дет. сада и родителей/ Л. В. Артемова. – М.: Просвещение, 1992. – 96 с.
2. Борщаговська Т. Театралізовані ігри як засіб розвитку творчих здібностей дошкільнят/ Т. Борщаговська// Палітра педагога. – 2003. - №1. – С. 21 - 23.
3. Бурова А. Рухливі ігри: організація та керівництво/ А. Бурова// Дошкільне виховання. – 2002. - №1. – С. 18 - 19.
4. Варзацька Л.О. Гра як засіб пізнання / Л.О. Варзацька // Початкова школа. – 1988. – № 12. – С. 34–35.
5. Возрастная и педагогическая психология / под ред. М.В.Гамезо, М.Л.Матюхиной, Т.С.Михальчик. – М.: Просвещение, 1984. – 256 с.

6. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л.С.Выготский // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 64–76.
7. Гончаренко С.В. Український педагогічний словник / С.В.Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
8. Дудова Т. Сюжетно-рольова гра – школа життя/ Т. Дудова// Дошкільне виховання. – 2003. - №8. – С. 7 - 9.
9. Игра дошкольника/ Под ред. Л.В.Новоселовой. – М.: Просвещение, 1989. – 286 с.
10. Кравець Г. Творчі ігри/ Г. Кравець// Дошкільне виховання. – 2002. – №9. – С. 20 - 22.
11. Усова А.П. Роль игры в воспитании детей/ А.П.Усова. – М.: Просвещение, 1976. – 96 с.

УДК 373.5.016:821.161.2:37.034

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН В УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Хонда І.В., студентка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Киричок І.І.**, кафедра педагогіки

Актуальність дослідження. Сьогодні перед педагогом постає проблема виховання висококультурної, інтелектуальної, творчої особистості, яка будуватиме взаємини з оточуючими її людьми на засадах добра, любові, поваги, толерантності, яка здатна забезпечити прогрес нації, вихід держави на рівень цивілізованих країн світу. Система морально-етичних цінностей і відповідних їм норм є тим культурним кодом, який визначає загальнозначущі переваги у людських взаєминах, інтегрує їх повсякденну поведінку в суспільне ціле, регулює конфлікти. У зв'язку з цим проблема виховання культури людських взаємин набуває виключної актуальності.

Таким чином, виховання моральних основ культури людських взаємин розглядаємо і як соціальну, і як педагогічну проблему, від успішного розв'язання якої залежить становлення і розвиток у школярів високих моральних якостей, інтелігентності і справжнього духовного багатства стосунків. Дуже важливо навчити учня поважати право вчителя, керівника навчального закладу, ровесника на шанобливе, коректне ставлення до них. За роки навчання в школі вихованець повинен усвідомити, що не можна ставити свої інтереси вище інтересів інших людей, нехтувати їх бажаннями та почуттями. Все це актуалізує проблему виховання культури людських взаємин в учнів.

Аналіз досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що проблемі виховання культури людських взаємин у шкільному віці присвячено праці О. Кузнецової, І. Мачуської, І. Мезері, Н. Мирончук. Як свідчать дослідження сучасних педагогів і психологів (Л.Анн, І.Літяги, І.Мезері, Л.Орбан-Лембрик, М.Сисун, В.Штифурак), недотримання особистістю культури у взаєминах з іншими, або ж будь-які порушення взаємин, викликають у неї стан тривожності, відчуття дискомфорту, незахищеності, породжують конфліктність.

Сутність культури людських взаємин, їх засади з'ясовували мислителі минулого, зокрема Арістотель, Демокріт, Платон, Р.Декарт, Д.Дідро, Т.Гоббс, Ф.Вольтер, І.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, К.Гельвецій. В них ми знаходимо філософське осмислення проблеми міжособистісних взаємин у мистецтві, естетиці, етиці, побуті.

Дослідження психологів і педагогів (В.Білоусової, О.Бодальова, М.Вейта, В.Куніциної, В.М'ясищева, С.Рубінштейна) підтверджують, що джерелом розвитку особистості є діяльність, а також відносини, які складаються на їх основі. При вихованні культури міжособистісних взаємин важливо, щоб набуті знання знаходили своє реальне виявлення у повсякденній поведінці старших підлітків. Для цього слід включити підлітків у таку діяльність, яка вимагала б від них прояву організаторських умінь і здібностей, гуманної поведінки, творчості у взаєминах, урахування інтересів і потреб іншої людини, створювала б можливості альтернативи вибору тих чи інших форм взаємодії.

Мета статті полягає у визначенні ролі культури спілкування як засобу виховання культури людських взаємин в учнів у процесі вивчення української літератури.

Мовлення людей здійснюється не лише як судження про дійсність, а й як певна комунікативна ситуація: як звернутися до співрозмовника, запитати, привітатися, подякувати, попросити пробачення тощо.

Уже в ранньому віці в дитині закладаються основи культури, у тому числі і культури спілкування. Маючи певну базу, людина протягом свого життя прагне до підвищення своєї культури. До цього її підштовхує бажання постійно відкривати для себе щось нове в навколишньому світі.

Якщо культура спілкування закладена в людині з дитинства і стає нормою її життя, то вона буде виявлятися і в екстремальних ситуаціях, тобто несвідомо.

Термін "культура спілкування" почав з'являтися у наукових працях у 80-ті роки, в яких здебільшого характеризуються окремі види культури спілкування, докладно описано культуру професійного (педагогічного) спілкування.

Поняття "культура міжособистісних взаємин", яке віддзеркалює найбільш конструктивні, ефективні форми людської взаємодії, у наукових дослідженнях останнього часу займає одне із центральних місць, оскільки характеризує здатність індивіда адаптуватися до вимог соціуму, встановлювати продуктивні взаємини з іншими, виявляти творчість, оригінальність, пластичність у ситуаціях взаємин.

Культура поведінки - це невід'ємна частина світової цивілізації, складова частина загальної культури людства.

Норми поведінки визначають, що в діях члена суспільства загальноприйнято і допустимо, а що ні. Єдині та загальноприйняті правила забезпечують високий рівень взаємин і спілкування в суспільстві.

Культура поведінки – важлива частина загальнолюдської культури, моральності, моралі. Тому так важливо навчити дитину скрізь і в усьому поважати суспільство в цілому і кожного його члена окремо ставитися до них так, як він ставиться до себе і щоб інші так само ставилися до нього.

На жаль не всі батьки та вихователі шкільних установ приділяють достатньо уваги вихованню у дітей навичок культурної поведінки спілкування [1; 154]. Для успішного створення науково обґрунтованої методики використання художніх творів як засобу виховання культури людських взаємин в учнів слід використовувати методи розповіді, пояснення, бесіди, диспуту та ін..

У курсі літератури має виразно виявитися національна ідея. Уроки літератури в старших класах повинні бути уроками роздумів й моральних прозрень. Тут особлива увага відводиться питанням й завданням проблемного характеру.

Старшокласники виявляють високу самостійність й критичність суджень. Їхні оцінки явищ життя, змальованих письменником відзначаються вмотивованістю та аргументованістю. У старшокласників є уже необхідний життєвий досвід, що допомагає осмислити певні життєві факти. У зв'язку із розвитком абстрактного мислення посилюється інтерес до теоретичних проблем, виявляється здатність до широких узагальнень. Учні цього віку менше надають перевагу тим методам роботи, котрі ґрунтуються на зовнішній цікавості. Вони прагнуть проникнути в суть явищ. Відбуваються й певні зміни в характері комунікативних потреб. Старшокласники схильні вступати в довірливе спілкування із учителем, як зі своїми товаришами.

Культура поведінки відображається через певні форми, наближені до еталону, і свідчить про рівень загальної культури. Якщо педагогічний вплив спрямовано на підвищення культури поведінки і він досягає мети, то можна стверджувати про зміни в інших сферах, певний розвиток та якісний приріст. Культура поведінки, культура мовлення і культура спілкування в житті найчастіше виступають в єдності. Культура спілкування є складовою частиною культури людини в цілому. Культура спілкування моделює поведінку людини – спонукає її у певній ситуації поводитися у відповідний спосіб. Характер моральної та психологічної культури спілкування у суспільстві помітно впливає на стан економічного та політичного розвитку країни, духовність її громадян та їх національну свідомість. Культура спілкування формується багатьма поколіннями людей [5; 98].

Виховання культури взаємин у підлітковому колективі передбачає створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, гуманізацію взаємин між вихователем і вихованцями, вияв довіри, поваги до особистості, турботи про її гармонійний розвиток, глибокого розуміння її індивідуальних рис і можливостей, запитів та інтересів, становлення взаємин співробітництва, особистісно орієнтованого підходу у формуванні культури взаємин. Такий підхід передбачає ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості, суб'єкта вільного розвитку, визнання його прав [1; 2].

Літературна освіта школярів передбачає не тільки залучення їх до читання різноманітних творів, активізацію читачької діяльності, а й проникнення у природу художнього твору, розуміння особливостей та функцій поетичного слова, його естетичного впливу.

Учні старших класів дуже люблять читати такі твори, в яких змальовано позитивних героїв. Їм подобається "сміливий, чесний, сильний, справедливий, життєрадісний" герой, "розумний, з лагідною ніжною вдачею, який любить мистецтво, музику", "людина вольова, уважна до інших, з активною життєвою позицією", "той, хто цінує дружбу, кохання, з ким є про що поговорити". Старшокласників приваблює психологічний аспект художніх творів, моральні стосунки між персонажами, проблеми дружби, любові, щастя, духовної свободи і соціальної справедливості.

У роки юності розвивається потреба в саморефлексії, потреба побути на самоті. Потреба в саморефлексії спонукає у школярів до власної поетичної творчості. Цьому сприяє і певна романтична піднесеність, яка властива юності. Найбільше така потреба проявляється на межі 9-10 класів. Багато учнів пишуть вірші, іноді ведуть щоденники. Наявність широкого кола літературних знань, умінь і навичок дає змогу глибше проникати в особливості художнього зображення. Учні старших класів здатні глибше сприйняти письменника як неповторну особистість [2; 217].

Художні твори дають великі можливості для виховання духовно багаті особистості. Але ці можливості не завжди реалізуються вчителем. Соціологічні та психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що далеко не всі учні виявляють готовність постійно спілкуватися з творами мистецтва: кожний третій підліток є пасивним читачем. Це викликає занепокоєння. У багатьох учнів не сформовані правильні критерії оцінки художнього твору, тому вони не вміють глибоко сприймати справжнє мистецтво, насолоджуватися ним, розумно використовувати його для свого духовного збагачення. Більшість учнів не лише середніх, а й старших класів недостатньо володіють технікою виразного читання. Все це зумовлено багатьма факторами, серед яких на першому плані – недосконалість і невисока педагогічна результативність уроків літератури, відсутність у процесі навчання динамізму, атмосфери мистецтва, високого інтелектуального та емоційного фону.

Інтерес до літератури можна викликати в учнів тоді, коли сам учитель любить і досконало знає її, багато цитує напам'ять, володіє художнім читанням, коли задовольняються природні потреби учнів в інтелектуальному спілкуванні. Вважаю, що на уроці повинен звучати текст художнього твору. У вихованні в учнів любові до літератури важливу роль відіграють такі фактори: методична і професійна озброєність учителя; старанна підготовка його до уроків; урізноманітнення форм і методів роботи; вміння емоційно зворушити школярів, захопити їх твором, який вивчається. Залежить вона також від контингенту учнів, продуманості програми з літератури, наявності у школі передбачених програмою творів.

Таким чином, роль культури спілкування у формуванні культури людини в цілому є надзвичайно важливою. Проблема формування культури спілкування потребує подальшого дослідження, недостатня розробленість цієї проблеми в шкільній практиці вказує на необхідність створення експериментальної методики, спрямованої на формування в школярів культури спілкування. Як зазначав Антуан де Сент-Екзюпері, найбільшою розкішшю, що гідна людини, є радість людського спілкування. Щоб мати успіх у мистецтві спілкування, треба його опанувати й застосовувати у щоденній практиці [3; 357].

Протягом життя кожен постійно контактує з іншими, спілкується з найрізноманітнішими людьми. У спілкуванні реалізується потреба однієї людини в іншій. Через нього люди організовують різні види теоретичної та практичної діяльності, обмінюються інформацією, взаємно впливають один на одного. У спілкуванні вони розвиваються фізично і духовно, формуються як суспільні об'єкти. Потреба у спілкуванні є первинною потребою людини, бо, спілкуючись, людина не тільки обмінюється інформацією з іншими людьми, а й звертається до них із проханням, подякою, запитанням чи вимогою, ставить собі за мету вплинути на співрозмовника, домогтися потрібної відповіді, дотримуючись при цьому культури спілкування.

У процесі свого розвитку суспільство поступово виробляє певні зразки поведінки, які визначають правила взаємодії та взаємостосунків між людьми і функціонують як суспільні норми. Ці норми у різних спільнотах можуть істотно відрізнятись. Етикету спілкування завжди притаманні етнічні особливості, національна своєрідність.

Щодо мовленнєвого етикету українців, то в ньому відбито такі риси українців, як побожність, пошана до батьків, до жінки, демократизм, емоційність, естетизм та ін. Здавалося б, життєвий досвід, який поступово набувається, дає змогу розв'язати будь-які повсякденні питання. Але насправді лише одиниці самостійно відкривають правила спілкування, які допомагають уникати додаткових труднощів у стосунках з іншими людьми [4; 69-70].

У процесі спілкування формуються не лише пізнавальні можливості людини, а й інтегральні складові психічного життя: самооцінка, усвідомлення власного "Я" і відчуття його тотожності в будь-яких життєвих ситуаціях, виробляються критерії ставлення до інших людей.

У контексті сучасного навчально-виховного процесу, інноваційних технологій передавання й здобуття знань саме комунікативна специфіка уроку літератури є важливою для того, щоб учні читали й вивчали художні твори не тільки задля гарної оцінки, але, передовсім, для перенесення зашифрованих у художньому слові смислів у власний життєвий досвід з метою самовдосконалення, щоб стати повноправними членами сучасного культурного суспільства.

На уроці літератури можлива організація художньої комунікації учнів з книгою, бо усвідомити її справді глибоко можна лише в процесі спілкування різних читачів. Тому основною формою навчальної діяльності в процесі уроку літератури є не розповідь учителя про книгу, не

пояснення вчителем книги, а спільна – учнів та учителя – робота над художнім твором, їх діалог, спрямований на розуміння твору.

Висновки. Отже, комунікативна специфіка сучасного уроку української літератури полягає у формуванні різних видів комунікативних літературних компетентностей, які сприяють розвитку міжособистісного спілкування засобами мистецтва слова.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч. - метод. видання. / І.Д.Бех – К.: Либідь, 2003. –280 с.
2. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів./ В.А.Семиченко, В.С.Заслуженюк – К.: Веселка, 1998. – С. 153-155.
3. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – С. 215-220.
4. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: Посібник./ О. М. Степанов, М. М. Фіцула – К.: Академвидав, 2003. – 504 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування./ Я. Радевич-Винницький – Львів: В-во "Сполом", 2001. – С. 69-76.
6. Чмут Т.К. Культура спілкування. Навчальний посібник для студентів і викладачів вищих навчальних закладів / Т.К.Чмут – Хмельницький: "ХІРУП", 1999. – С. 98-108.

УДК 378.147

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Чулкова А.О., студентка V курсу філологічного факультету
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Киричок І.І.**, кафедра педагогіки

Актуальність теми дослідження Важливою проблемою для педагогічної теорії та практики завжди було і залишається питання урізноманітнення навчального процесу, активізації пізнавальної діяльності учнів, розширення сфери їх інтересів. Ставиться завдання визначити такі методи і технології, завдяки яким навчальний процес протікав би швидко і якісно, з розумними витратами сил учителів та учнів. Крім того, одним із пріоритетних напрямків реформування освіти за Державною національною програмою "Освіта" ("Україна XXI століття") є досягнення якісного нового рівня у вивченні базових предметів, серед яких іноземні мови займають дуже важливе місце. У "Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті" зазначається: "В Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки; повинні забезпечуватись умови для розвитку, самоствердження і самореалізації особистості впродовж життя".

Останнім часом спостерігається підвищення інтересу дидактів і методистів до проблем використання навчально-ігрових технологій.

У відповідності до соціокультурних вимог сьогодення освіта повинна мати гуманістичне, особистісно-орієнтоване спрямування, виховувати творчі, готові до постійного самовдосконалення особистості. Ці завдання вимагають від педагогічної науки перегляду та подальшого дослідження ряду проблем, зокрема, підвищення ефективності викладання всіх навчальних дисциплін. Однією з умов ефективності навчального процесу є адекватний дидактичній меті підбір методів навчання. Активізація пізнавальної діяльності школярів впливає як на здійснення процесу навчання, так і на його результат.

Аналіз останніх публікацій дослідження. Проблема активізації навчальної діяльності учнів порушувалась багатьма науковцями і практиками. Сьогодні у зв'язку з реформуванням змісту освіти, форм і методів навчання вона набуває ще більшої ваги.

Дослідження вчених розкривають суть навчальної активності (Н.С.Редьковець, І.Ф.Харламов, Т.І.Шамова), розв'язують окремі питання, пов'язані з психологічним розвитком учнів, зокрема, з вихованням пізнавального інтересу (Н.М.Бібік, І.Д.Генінг, О.В.Киричук, О.В.Скрипченко); пізнавальної мотивації (А.М.Матюшкін); інтелектуальної активності (Д.Б.Богоявленський); організацією самостійної роботи в процесі навчальної діяльності (М.О.Данилов, О.Г.Сауліна); правильним вибором і поєднанням прийомів та методів навчання, які сприяють навчальній активності (Ю.К.Бабанський, Н.О.Менчинська, М.Н.Скаткін). Взаємозв'язок цих компонентів

відображає механізм навчальної активності. Питання активізації навчальної діяльності також розглядали М.В.Богданович, О.Я.Савченко, О.В.Скрипченко, М.Г.Стельмахович, С.П.Бондар, В.І.Бондар, В.Ф.Паламарчук, О.П.Дусавицький, Р.І.Осадчук, Г.І.Вергелес, В.В.Давидов. Спільним для всіх цих досліджень є те, що вони розглядають активність в руслі нестандартного вирішення завдань та аналізують прийоми їх вирішення. Дослідження в галузі використання гри у процесі навчання іноземній мові (Л.Ф.Грицюк, А.А.Деркач, Т.І.Олійник, С.Ф.Щербак, П.М.Щербань) дозволяють зробити висновок про їх позитивний вплив на результат.

Вивченням наукової літератури встановлено, що проблема активізації навчання піднімалась вченими упродовж усього становлення педагогічної науки і навіть ще задовго до оформлення її у самостійну галузь. Однак ідеї активізації навчання не склали в той час цілісної дидактичної концепції діяльності. Вони, як правило, являли собою окремі теоретичні положення і способи побудови відповідних методик. Часто ці ідеї визрівали на протилежних методологічних платформах. До того ж з історії педагогіки відомо, що різні варіанти активізації навчання переслідували різні цілі: від гуманістичних (вільного саморозкриття природних обдарувань дитини) до утилітарно-прагматичних (формування навичок практичного мислення для покращення підготовки учнів до майбутньої професійної праці).

Ідеї основоположників педагогіки Я.А.Коменського, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлинського склали основу подальшого вивчення цієї проблеми. Разом із тим, наявність у педагогічній думці минулих століть різних підходів до розв'язання проблеми активізації навчальної діяльності свідчить про її складність та багатогранність.

Мета статті. Виявити суть дидактичної гри та її місце на уроках іноземної мови.

Виклад матеріалу Варто зауважити, що гра є цінним засобом виховання розумової активності дітей, вона пожвавлює психічні процеси, викликає в учнів живу зацікавленість процесом пізнання. У ній діти тренують свої сили, розвивають вміння і навички, вона допомагає зробити будь-який навчальний матеріал цікавим, викликає в учнів глибоке задоволення, створює радісний робочий настрій, полегшує процес засвоєння знань.

Велике значення для розвитку пізнавальної активності школярів має дидактична гра. У результаті систематичного її використання в навчальному процесі у школярів розвиваються рухливість і гнучкість розуму, формуються такі процеси мислення як порівняння, аналіз, умовиводи тощо. За допомогою правильно побудованої гри учитель може досягти систематичного засвоєння і закріплення знань учнів [2; с. 117].

Дидактичні ігри конструються по-різному. У деяких з них є всі елементи гри: роль, дія, ігрові правила; в інших – тільки окремі елементи: дія або правило, або те й інше.

Проблема визначення сутності гри та її ролі у розвитку й навчання дитини ще з давніх-давен привертала й досі привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Історико-педагогічний аналіз проблеми гри та ігрової діяльності у психолого-педагогічній теорії та практиці показав, що гра є предметом дослідження різних наук (філософії, етнографії, біології, фізіології, психології, педагогіки) [3; с. 9]. З'ясовано, що гра – явище досить різнобічне, звідси й розбіжності у підходах до цього поняття, оскільки вчені розглядали його з різних позицій: гра – філософське поняття (І.Кант); стан вищої гармонії пізнавальних здатностей людини (Ф.Шиллер); символічне повторення ситуації, яка в минулому завдала дитині психологічної травми (З.Фрейд); підготовка до справи (К.Гроос); звільнення від надлишку енергії (Г.Спенсер); холоста робота механізму, котрий ще не знадобився для справи (Д.Н.Узнадзе); своєрідний, але необхідний підрозділ "справи" (Г.О.Нодія); відтворення людської діяльності (Д.Б.Ельконін); діяльність "ніби непотрібна і разом з тим необхідна" (С.П.Рубінштейн); провідний вид діяльності дошкільнят (Г.Леве); діяльність, не пов'язана з життєвими інтересами (А.А.Смірнов); єдність ігрової діяльності та ігрової форми (А.А.Тюков); інструментально даний фрагмент реальності соціуму (Є.М.Смірнов); особливим чином організована діяльність групи людей (Є.М.Смірнов); широке коло діяльності тварин та людей ("Філософський енциклопедичний словник"); засіб навчання та виховання ("Енциклопедія ігор"); генетична та функціональна основа мистецтва ("Енциклопедія ігор"); форма проведення людиною вільного часу ("Енциклопедичний збірник").

Навіть цей далеко не повний список визначень гри дозволяє констатувати, що на сьогодні не існує чіткого визначення гри як явища, відсутні конкретні критерії його визначення, більше того, відсутнє обґрунтування гри як дидактичного явища, не достатньо чітко визначено її місце серед категорій дидактики.

У більшості визначень гра розглядається як один з видів діяльності, тісно пов'язаний з іншими – навчанням та працею. З точки зору дидактики, гра, так як і навчання, і праця – це процеси, протягом яких особистість займається ігровою, навчальною або трудовою діяльністю.

Аналіз різних підходів до визначення сутності гри, її ролі та місця в житті людини, різних спроб класифікацій тих чи інших видів ігор дозволив поглибити дослідження цієї проблеми.

Перш ніж говорити про дидактичну гру варто дослідити ступінь синонімічності та відмінності між термінами "навчальна гра", "пізнавальна гра", "педагогічна гра", "дидактична гра".

В широкому розумінні, всі ігри, в які людина грає з дитинства, є навчальними, тому що з їх допомогою дитина чи доросла людина засвоює певні аспекти досвіду. Будь-яка гра, в яку людина грає впродовж життя, є, в певному розумінні, пізнавальною, тому що людина пізнає світ, життя, або його конкретні прояви. Говорячи про ігри у навчальному процесі, ми вкладаємо у ці поняття більш конкретний зміст.

Гру, яка використовується у навчальному процесі як системі, доречно називати загальним поняттям "педагогічна гра" або "навчально-педагогічна". При використанні таких ігор зусилля викладача спрямовуються не тільки на засвоєння змісту навчальної дисципліни, але й на формування понять про певні норми поведінки. Навчальна гра передбачає розв'язання навчальних завдань, всі інші її функції, не пов'язані безпосередньо з навчанням, залишаються на другому плані.

Оскільки процес навчання має двосторонній характер, гра має певне значення як для процесу навчання (дидактична гра), так і для процесу учіння (пізнавальна гра). Тобто, дидактична гра – це навчальна гра, яка застосовується у процесі навчання, виконує певні навчальні функції, має певну навчальну мету і завдання [3; с.10].

Таким чином можна говорити про дидактичну гру як про один із практичних методів навчання. Обґрунтовано належність дидактичної гри до вправи, зокрема, до творчої вправи, яка використовується в навчальному процесі, вміщує навчальне завдання та в штучно створених умовах, що відтворюють реальну обстановку, забезпечує досягнення певної навчальної мети.

На сьогодні в теорії дидактичної гри немає єдиного підходу щодо їх класифікації. Дослідники здебільшого об'єднують усі ігри у дві великі групи:

1) такі, в яких учитель бере опосередковану участь у підготовці та проведенні; 2) такі, в яких дорослий, повідомляючи дитині правила гри, дає фіксовану програму дій для досягнення відповідного результату. Дидактичні ігри відносять до другої групи.

Обов'язковими структурними компонентами дидактичної гри є: дидактичне завдання, ігрові правила, ігрові дії. Всі структурні елементи гри взаємопов'язані між собою і відсутність одного з них руйнує гру [4; с.83].

Найбільш повну класифікацію дидактичних ігор з іноземної мови представляють А.А.Деркач та С.Д.Щербак. Згідно з цією класифікацією дидактичні ігри поділяють: 1) за кількістю учасників; 2) відповідно до їхньої функції; 3) за ступенем складності; 4) за типом завдання; 5) за тривалістю проведення; 6) відповідно до змісту і мети; 7) за рівнем складності індивідуальної діяльності; 8) за способом, характером та формою проведення [1, с. 25].

Дидактична гра на уроках англійської мови є дуже ефективним засобом навчання. Ігри можуть використовуватися на різних етапах уроку. За їх допомогою можна перевірити домашнє завдання, полегшити розуміння навчального матеріалу, закріпити його, перевірити знання учнів перед контролем. Гра активізує діяльність учнів, вони захоплюються елементом змагання, їм подобається працювати у команді, навіть складне завдання у процесі гри стає зрозумілішим та простішим. До того ж, учні прагнуть використати цікаві звороти, слова, що нададуть їх виступам оригінальності, а це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня мовної компетенції.

Гра допомагає вчителю англійської мови організувати роботу на уроці, адже за 40-45 хвилин необхідно звертати увагу на граматику, мовлення, читання, писання, аудіювання. Використовуючи метод дидактичної гри, педагог має можливість перевірити знання і уміння школярів швидко й цікаво. Адже учням цікавіше виконувати певне завдання, наприклад, із граматики, коли воно подане у вигляді гри (змагання), ніж писати звичайну вправу [5, с. 106].

Основне завдання вчителя полягає в тому, щоб правильно організувати гру, підібрати її відповідно до завдань уроку, до теми та рівня можливостей і знань учнів. Адже гра має бути цікавою та емоційною, – лише за цих умов можливий максимальний результат.

Доцільно використовувати такі дидактичні ігри, організація яких не потребує від учителя багато часу для приготування відповідного обладнання, а від учнів – запам'ятовування громіздких правил. Крім того, перевагу слід надавати іграм, які передбачають участь у них більшості дітей класу, швидко відповідь, зосередженість довільної уваги.

Висновки. Дидактична гра належить одночасно до двох сфер людської діяльності – гри та навчання, і є засобом організації діяльності, під час якої відбувається пізнання предметів та явищ дійсності, розвиток мислення, пам'яті, уваги, здібностей, формування вольових якостей та є важливим чинником виникнення позитивних емоцій.

Застосування методу дидактичних ігор можна вважати одним із найбільш вдалих засобів активізації навчальної діяльності, адже він дозволяє підвищити інтерес учнів до навчання та рівень їх мовної компетентності; позитивно впливає на діяльність особистості, на ряд психічних та

особистісних характеристик, особистісні та ділові стосунки; підвищує загальний рівень групової згуртованості.

Дидактичні ігри допомагають не тільки у практичному застосуванні та відпрацьовуванні певного мовного матеріалу, а й здійснюють ефект занурення у предмет вивчення, викликаючи живу зацікавленість. У вивченні іноземної мови дидактичні ігри відіграють важливу роль, їх можна вдало застосовувати не тільки на етапі діалогічного мовлення, а й у вивченні лексики, граматики, на етапі читання, письма й аудіювання. Ефективність використання методу дидактичних ігор цілком залежить від рівня обізнаності й творчості педагога. Ігри не мають обмежень у їх застосуванні і можуть бути вдало поєднані з іншими видами діяльності.

Література

1. Деркач А.А., Щербак С.Д. Педагогическая эвристика: Искусство овладения иностранными языками / А.А. Деркач, С.Д. Щербак. – М.: Педагогіка, 1991. – 219 с.
2. Крутій В.А. Дидактична гра як засіб активізації навчальної діяльності/ В.А. Крутій // Навчально-виховний процес у вузі і школі та шляхи його розвитку й удосконалення: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції. – Рівне: ТеТіс, 1999. – С.115-119.
3. Куліш І.М. Роль дидактичної гри в активізації навчальної діяльності студентів університету/ І.М. Куліш // Актуальні проблеми теорії та історії педагогіки / Матеріали науково-практичної конференції аспірантів та студентів. – Черкаси. – 2002. – С. 9-11.
4. Огієвич О. Дидактична гра – шлях до підвищення якості навчання і виховання учнів. Анотація досвіду/ О. Огієвич //Нова педагогічна думка. – 2005. – №1. – С.83.
5. Осадчук Р.І. Дидактичні ігри у навчальному процесі школи/ Р.І. Осадчук // Педагогіка і психологія. – 1996. – №4. – С. 102 – 110.

УДК 37.013.42:155

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЗІ СТАРШИМИ ПІДЛІТКАМИ З ФОРМУВАННЯ СЕНСОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Шимко М.О., магістрантка факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: д. психол. н., проф. **Кононко О.Л.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Актуальність. Проблема формування цінностей у підростаючого покоління надзвичайно важлива в умовах сьогодення. Саме у старшому підлітковому віці у дітей постає питання про життєве самовизначення, відбувається пошук сенсу та стратегії життя. Тож, на нашу думку, доречно буде розкрити поняття цінностей особистості, формування сенсожиттєвих цінностей у старшому підлітковому віці.

Багато психологів, педагогів, соціологів займалися проблемою цінностей, ціннісних орієнтацій, життєвого самовизначення. Серед них І.Д.Бех, Т.П.Цюман, С.Л.Рубінштейн, Л.С.Виготський, К.Абульханова-Славська, Ю.Г.Стежко, М.Рокіч та багато інших науковців. Усі вони намагалися якомога ширше та детальніше вивчити поняття цінностей, умови їх формування. Та поняття "цінність" доволі широке – воно охоплює все, що цінує особистість, що є для неї значущим і має особистісний смисл.

Мета статті – розкрити суть понять "цінності", "ціннісні орієнтації"; окреслити структуру соціально-педагогічної роботи, яка спрямована на формування сенсожиттєвих цінностей старших підлітків.

Виклад матеріалу. Як зазначає Мирончук Н.М, цінності – це узагальнені уявлення про блага і прийнятні способи їх отримання, на базі яких людина здійснює свідомий вибір цілей і засобів діяльності. Цінності особистості виступають основою для формування життєвої стратегії, багато в чому визначають лінію професійного розвитку. [6]

З [поняттям](#) цінність тісно пов'язане поняття "ціннісна орієнтація. Це індивідуальне та групове ранжування цінностей, в якому одним надається більша значущість, ніж іншим, що впливає на [вибір](#) цілей діяльності та засобів їх досягнення. Ціннісні орієнтації є найважливішим елементом свідомості особистості, у них переломлюються [моральні](#), естетичні, правові, політичні, [екологічні](#), [економічні](#), [світоглядні знання](#), уявлення і переконання [3, 53].

Ціннісні орієнтації - найважливіший компонент свідомості особистості, істотно впливає на сприйняття навколишнього середовища, ставлення до суспільства, соціальної групи, на уявлення людини про саму себе. Як елемент структури особистості вони відображають її внутрішню готовність до дій по задоволенню потреб і цілей, задають напрям її поведінки у всіх сферах діяльності. Під ціннісними орієнтаціями Бех І.Д. розуміє: 1) ідеологічні, політичні, моральні,

естетичні та інші основи поцінування об'єктом навколишньої дійсності та орієнтації в ній; 2) спосіб диференціації об'єктів індивідом за їх значущістю [1, 10].

Немов Р.С. під *ціннісними орієнтаціями* розуміє те, що *людина* особливо цінує в житті, чому вона надає особливого, позитивного сенсу [8, 148]. Є.С.Волков визначав *ціннісні орієнтації* як свідомий регулятор соціальної поведінки особистості. Він говорив, що "ціннісні орієнтації відіграють *мотиваційну* роль і визначають *вибір* діяльності" [2, 322].

Усвідомлюючи власне ціннісні орієнтації, *людина* визначає своє місце у світі, розмірковує над сенсом і метою життєдіяльності. У сучасній науці поняття "ціннісних орієнтацій" співвіднесено, з одного боку, з ціннісними *стандартами* групи, класу, нації, соціальної системи, з іншого – з мотиваційними орієнтаціями особистості [6].

Відповідно до цілей виховання під особистісними цінностями Бех І.Д. розуміє усвідомлені, узагальнені, самовартісні смислові утворення особистості. Ціннісну систему особистості можуть становити усвідомлені смислові утворення різного рівня узагальненості [1, 12]. Смислові утворення автор розрізняє за ступенем узагальненості та за їхнім місцем в ієрархії смислової сфери. Найзагальніші смислові утворення пов'язані зі світосприйманням, уявленням людини про сенс життя, з її життєвими цілями, вони також підтримують її уявлення про себе, образ "Я" [1, 12].

Розглянемо найпоширенішу нині класифікацію цінностей, розроблену Мільтоном Рокічем. До її складу входять термінальні та інструментальні цінності [1, 15].

Термінальні цінності – це те, що є найбільш бажаним та емоційно привабливим для особистості, описує ідеальний стан її буття. Термінальні цінності виконують функцію вибору як цілей, так і припустимих способів їх досягнення. Цінності-цілі (термінальні) визначають для людини сенс її життя, вказують, що саме для неї важливіше і значиме.

Інструментальні цінності – це модус (спосіб) поведінки або дій, не пов'язаних безпосередньо з метою. Цінності-засоби (інструментальні), визначені як переконання людини в тому, що певний образ дій або властивість особи є переважаючими у будь-якій ситуації.

Інструментальні цінності М.Рокіч підрозділяє на групи:

- етичні, цінності спілкування, цінності справи;
- індивідуалістичні, конформістські, альтруїстичні;
- самоствердження, прийняття інших людей і т. д.

Інструментальні та термінальні цінності – поняття, за допомогою яких описують види цінностей в моделі ціннісних орієнтацій. Мільтон Рокіч відносить до:

інструментальних – *особистісні риси*, які допомагають людині в житті, зокрема – її ввічливість, відповідальність, інтелігентність, сміливість, творча уява, самолюбність, чесність, оптимізм, незалежність, слухняність, широкий кругозір, почуття гумору тощо;

термінальних – любов, щастя, безпека, задоволення, внутрішня гармонія, комфорт, свобода, дружба, істина, краса, добро, совість, визнання, повага, рівність тощо.

Поділ цінностей на інструментальні й термінальні є певною мірою умовним і може зазнавати змін. Так, іноді до інструментальних відносять усі цінності, що визначають спосіб поведінки, а цінності компетенції можуть бути витлумачені як термінальні, якщо метою є певний стан самого суб'єкта.

Структура людських цінностей формується і будується не на основі вроджених і підсвідомих, сліпих внутрішніх динамічних тенденцій, а на основі свідомого, осмисленого відображення зовнішньої дійсності. Одним із основних чинників формування особистісних цінностей Бех І.Д. вважає свідому інтелектуальну роботу людини щодо поглиблення й розширення відображення дійсності, а не внутрішньо-спонтанне розгортання певних динамічних тенденцій [1, 22].

Ціннісні орієнтації сьогоденного підростаючого покоління - це система цінностей історичного суб'єкта, який опинився в умовах "перелому часу". Ціннісні орієнтації являють собою систему ціннісних відносин особистості не до окремих предметів і явищ, а до їх сукупності, що і визначає спрямованість індивіда на ті чи інші види соціальних цінностей. У сучасних умовах *процес* формування ціннісних орієнтацій молодого покоління протікає на тлі реформування самого суспільства. На думку Сологуба І.Ф. дані зміни ведуть не тільки до зміни системи економічних відносин, але і прямим чином позначаються на духовному *кліматі*, міжособистісних зв'язках і відносинах [9, 55].

Та перш ніж переходити до особливостей формування сенсожиттєвих цінностей, варто чітко визначити вікові межі даної категорії та їх особливості. Взагалі підлітковий вік позначається періодом між 10–15 роками. Підліток – це учень 5-9 класів середньої школи. Більшість вітчизняних соціальних працівників користується *соціально-педагогічною класифікацією*, де вікова періодизація зазвичай співвідноситься з етапами соціалізації. Відомий російський вчений А.Мудрик виділяє рамки старшого підліткового віку у межах 12-14 років. Тож, у своїй роботі ми будемо спиратися саме на цю класифікацію [7, 10].

У пізнанні особливостей соціального розвитку та [характеру процесу](#) соціалізації етап підліткового віку займає особливе місце. Він розглядається як специфічний пубертатний період, що характеризується особливою динамікою "зживання попередньої фази розвитку" і становлення нової системи життєвих орієнтації. Саме тому актуальним залишається розкриття структурно-змістовних характеристик, тенденцій, факторів, умов, що визначають процес соціалізації підлітка, формування його соціальної позиції, самовизначення [5, 25].

Старші підлітки перебувають на перехідній стадії формування особистості, тому цілком природно, що їхніми рухами, бажаннями і думками керує все те, що приносить задоволення або позбавляє страждань. Підліткам характерна недалекоглядність, тому серед учнів 7– 9-х класів спостерігаємо надмірне себелюбство, байдужість до людей, нехтування суспільними інтересами задля особистих. Тому підлітковий егоїзм і прагнення до втілення своїх інтересів є єдиним істинним мотивом учинків старших підлітків.

Ціннісні орієнтації підлітка формуються поступово в процесі його [соціалізації](#) шляхом проникнення соціальної інформації в індивідуально-психологічний світ дитини. Формування системи ціннісних орієнтацій являє собою [процес становлення особистості](#), і ця система є засобом реалізації певних суспільних цілей.

Механізм ціннісної орієнтації реалізується наступним чином: **потреба – інтерес – установка – ціннісна орієнтація**. Інтерес – це усвідомлена потреба, установка – схильність до певної оцінки на основі соціального досвіду, придбаного особою по відношенню до тих чи інших соціальних явищ, і готовність діяти у відповідності з даною оцінкою. Як зазначає Єрмолич С.Я., ціннісна орієнтація сприймається як спрямованість свідомості і веління особистості [5, 25].

Що ж до освоєння підлітками цінностей, то Дівісенко К.С. виділяють два аспекти: процесуальний і змістовний. Змістовний компонент реалізується через освоєння знань про цінності, норми поведінки, здатність до співчуття і співпереживання, усвідомлення необхідності певної поведінки у відповідності до цінностей, готовність вступати у відповідності з наявними [знаннями](#) і має ряд особливостей (нестійкість, недостатність), обумовлених віковими особливостями підліткового віку. Процесуальний аспект включає в себе етапи освоєння підлітками моральних цінностей: від пізнання смислового змісту моральних норм і цінностей до реалізації в поведінці. Кожен з цих етапів залежить від особистої значущості для підлітка моральної цінності, [знання](#) її сутності, готовності і вміння реалізувати її в поведінці, від соціальних і [педагогічних](#) умов, в яких відбувається процес освоєння [4, 119].

Розвинені ціннісні орієнтації – це ознака зрілості особистості, показник міри її соціальності. Стіяка і несуперечлива структура ціннісних орієнтацій зумовлює розвиток таких якостей особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, активність життєвої позиції. Суперечливість породжує непослідовність у поведінці. Як вказує Голуб А.М., нерозвиненість ціннісних орієнтацій є ознакою інфантилізму, що особливо помітно у молодого покоління [3, 54].

Структура соціально-педагогічної діяльності, яка спрямована на формування сенсожиттєвих цінностей старших підлітків, на нашу думку, виглядає так: усвідомлення особою власних потреб, інтересів, бажань, можливостей – знайомство учня з термінальними та інструментальними цінностями як життєвими сенсами, їх інтеріоризація – постановка життєвих цілей, вибирання оптимальних засобів для їх досягнення, оцінка власних ресурсів – планування доцільних дій, що сприяють досягненню мети, готовність до самоконтролю, самокритики – просоціальна діяльність, спрямована на досягнення цілей з орієнтацією на гуманістичну цінність на основі самовиховання, самонавчання, саморозвитку з подальшою рефлексією.

Розглянувши та проаналізувавши наукову та методичну літературу, яка стосується проблеми цінностей та особливостей їх формування у підлітковому віці, ми зацентрували свою увагу саме на умовах формування сенсожиттєвих цінностей у старших підлітків. Були розроблені тренінгові заняття, спрямовані на визначення цінності людського життя через призму неповторності кожної людини; актуалізацію усвідомлення учнями своїх життєвих цінностей.

Висновки. Тож, з усього вищесказаного можна підкреслити те, що проблема цінностей надзвичайно важлива для розвитку, соціалізації та формування повноцінної особистості. Саме цінності людини, зокрема сенсожиттєві, є фундаментом для визначення життєвої стратегії, позиції. Ціннісні орієнтації виступають одним із найважливіших компонентів свідомості особистості і вони істотно впливають на відношення людини до навколишнього світу.

Що ж до структури людських цінностей, то вона будується на основі осмисленого відображення зовнішньої дійсності. А от ціннісні орієнтації підлітка формуються поступово в процесі його соціалізації. Також варто підкреслити, що соціально-педагогічна діяльність з формування сенсожиттєвих цінностей у старших підлітків полягає у донесенні до учнів інформації про важливість життя, про цінності, сенс життя; формуванні позитивного ставлення до життєвих цінностей; постановці та плануванні життєвих цілей та шляхів їх досягнення.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості/І.Д.Бех. – К.:Либідь, 2008. – 848с.
2. Волков О.С. Залежність ціннісних орієнтацій [студентів](#) від зміни видів діяльності/О.С.Волков. – М.:Владос, 1981. – 214с.
3. Голуб А.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в процесі дозвільної діяльності/А.М.Голуб//Соціально-педагогічна робота. – 2009. – № 4, с.53-57.
4. Дівісенко К.С. Динаміка цінностей [школярів](#) (За [матеріалами](#) автобіографій і творів) / К.С.Дівісенко // [Соціологічні дослідження](#). – 2008. – № 8, с.118-122.
5. Ермоліч С.Я. Методологічні передумови формування ціннісних орієнтацій у підлітків / С.Я.Ермоліч//Позашкільне виховання. – 2007. – № 9, с.23-27.
6. Мирончук Н.М. Особливості життєвого самовизначення та формування професійних намірів старшокласників /Н.М.Мирончук/ Вісник Житомирського державного університету. Випуск 52. Педагогічні науки. – 2010, с.71-74
7. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учебник для студентов пед. вузов / Под ред. В.А.Сластенина./А.В.Мудрик – М., 1999. – 184 с.
8. Немов Р.С. Психологія. [Підручник](#) для студентів педагогічних навчальних закладів/Р.С.Немов. - М.: Владос, 1998. - 640с.
9. Сологуб І.Ф.Ціннісні орієнтації учнів гімназій/І.Ф.Сологуб//Адукація і виховання. – 2003.– № 6, С.55-58.

УДК 372:159.9.019.4

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Шульга А., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Пихтіна Н.П.**, кафедра дошкільної освіти

Актуальність. Проблема профілактики негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку є актуальною, тому що вже в дошкільному віці можна спостерігати досить чіткі симптоми неблагополуччя у формуванні особистості. За свідченням багатьох дослідників, діти з негативними проявами в поведінці, як правило неслухняні, неврівноважені й часто нечутливі як до заохочень, так і до покарань. Актуальність даної проблеми, на думка більшості науковців, полягає в тому, що значна частина педагогів та батьків, які здійснюють виховання дітей дошкільного віку, мають надто поверхові уявлення про профілактику як про складний процес та про наслідки, які виникають коли профілактична робота не була проведена.

Різноманітні аспекти профілактики відхилень у поведінці дітей присвятили свої роботи Н.Коцур, В.Оржеховська, О.Пилипенко, Н.Пихтіна, Т.Федорченко та багато інших дослідників. Однак аспекти профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників, залишаються ще не достатньо вивченим, що і зумовило необхідність дослідження проблеми **профілактики негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.**

Метою написання статті є: вивчення особливостей профілактики негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Це вимагало розв'язання відповідних дослідницьких завдань, а саме:

1. Окреслити та проаналізувати найбільш поширені негативні прояви у поведінці дітей дошкільного віку.
2. Охарактеризувати основні рівні профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників та напрями профілактичної роботи з дітьми.

Виклад основного матеріалу. Негативні прояви у поведінці дослідники визначають як спеціальний засіб, психологічний захист, коли йдеться про аномалії психічного розвитку. Психологічною основою негативних реакцій у всіх випадках є незадоволення якихось істотних для дитини потреб соціального характеру.

Щоб з'ясувати особливості негативних проявів у поведінці дітей, треба мати досить чітке уявлення про різновиди негативних проявів та причини, що їх зумовлюють.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми негативних проявів поведінки демонструє відсутність єдиної класифікації негативізмів поведінки. Автори окреслюють їх по-різному. Ми зупинимося на класифікації Н. Пихтіної, яка об'єднує їх у чотири групи.

Перша група – негативні прояви поведінки, зумовлені дефіцитом уваги з боку інших, в першу чергу, соціально-значущих осіб (батьків вихователів однолітків). **Це: істерики, агресив-**

ність, гіперактивність. Незадоволена потреба в увазі, безумовній любові і особистісній значущості – є підґрунтям для формування негативізмів у поведінці дитини. Якщо дитина не отримує достатньої кількості уваги, яка конче необхідна для нормального розвитку, вона знаходить власний спосіб її одержання, демонструючи різні негативні прояви у поведінці.

Друга група негативних проявів у поведінці зумовлена кризами психовікового розвитку – кризами трьох та семи років.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу з теми дослідження, можна зробити висновок, що дошкільний вік – це етап психічного розвитку дітей, який охоплює період від 3 до 6–7 років і характерний тим, що провідною діяльністю є гра, і це є дуже важливим для формування особистості дитини.

Кожен віковий період завершується віковою кризою, яка має свої позитивні і негативні особливості. Криза трьох років може зумовити виникнення таких негативних проявів як: негативізм, агресію, впертість, неслухняність та ін. у вивченні ознак кризи семи років, науковці ґрунтуються на розумінні симптомів кризи трьох років, основу якої склало "семизір'я симптомів" Л. С. Виготського, що до кризи трьох років, додаються нові симптоми: манірність та кривляння [3, с.102].

Третю групу негативних проявів поведінки складають прояви, що є наслідком неправильних типів виховання в сім'ї. Для цієї групи характерні такі прояви: сором'язливість, замкнутість, страхи, агресивність, крадіжки, гіперактивність, нечесність.

Четверта група – негативні прояви поведінки, зумовлені несприятливою адаптацією дитини до ДНЗ. (істерики, сором'язливість, замкнутість, агресивність) [3, с.10].

Н. Пихтіна відмічає, що найбільш поширеними негативними проявами у поведінці дошкільників є: дитяча неслухняність; дитячі скарги; гіперактивність та повільність дитини; нерізно виражені емоційні стани: дитяча сором'язливість та замкнутість; негативні емоційні стани: дитячі страхи, істерики.

За свідченням багатьох дослідників, діти з негативними проявами у поведінці, як правило, неслухняні, неврівноважені й часто нечутливі як до заохочень, так і до покарань. Тому у виховному процесі ДНЗ великого значення надають профілактиці негативних проявів у поведінці дітей.

За визначенням науковців, **педагогічна профілактика** – формування конкретного морального почуття відповідальності шляхом комплексного, цілеспрямованого впливу на почуття, свідомість, волю з метою вироблення у дітей імунітету до негативних впливів оточуючого середовища [3, с.13].

Науковці виділяють такі рівні профілактики: первинна, вторинна, третинна.

Первинна педагогічна профілактика – це процес комплексного цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття, волю дітей, метою якого є виховання психічно, фізично, морально та соціально здорової особистості.

Як зазначає Т.Федорченко, первина профілактика спрямована на збереження розвитку умов, що сприяють здоров'ю, збереженню життя дітей, попередження несприятливого впливу на нього факторів соціального і природного середовища [6, с.115].

Первина профілактика є найбільш масовою і ефективною. Вона базується на комплексному, системному вивченні впливу умов і факторів як соціального, так і природного середовища на здоров'я і всебічний розвиток дитини.

Вторинна педагогічна профілактика – цілеспрямована діяльність, метою якої є діагностика умов і факторів та груп ризику; нівелювання їх дії, застосування відповідного комплексу корекційно-виховних заходів.

Т. Федорченко відмічає, що завданням вторинної профілактики є якомога раннє виявлення негативних змін у поведінці дитини, що дає можливість попередити їх подальший розвиток.

Вторинна педагогічна профілактика базується на результатах масової діагностики різних аспектів життєдіяльності дітей і індивідуальною в плані корекції систем життєдіяльності і життєзабезпечення організму [3, с.23].

Третинна педагогічна профілактика – це адаптація, реабілітація, ресоціалізація дитини зі стійкими негативними проявами у поведінці дитини. Її сутність полягає у розробці заходів, що спрямовані на відновлення втрачених соціально-психологічних функцій і ролей.

Основою третинної профілактики є терапевтичні заходи і соціальна реабілітація. Вона є індивідуальною, вона містить заходи із виявлення конкретних вад сімейного і дошкільного виховання [3, с.23].

Ефективність заходів профілактики залежить від дотримання принципів превентивної діяльності. На думку І.Зверєвої, О.Безпалько, С.Марченко, принципами профілактики є: законність, демократизм, гуманність, конфіденційність, забезпечення відповідальності посадових осіб за порушення прав індивідів, державна підтримка діяльності органів місцевого самоврядування, які здійснюють профілактику, взаємодія інститутів причетних до профілактики.

Т.Федорченко зазначає, що функціями профілактики є:

- 1) діагностична (виявлення причин і факторів відхилення у поведінці)
- 2) реабілітуюча (перевиховна, спрямована на подолання негативних проявів у поведінці);
- 3) координуюча (координація зусиль усіх зацікавлених виховних інститутів у попередженні і подоланні асоціальної поведінки);
- 4) прогностична (передбачення можливих негативних явищ у поведінці дитини) [3, с.18].

Для профілактики негативних проявів дослідники окреслюють такі напрями профілактичної роботи з дітьми:

а) профілактична робота з сім'ями, що здійснюватиметься в рамках декількох аспектів:

³⁵₁₇ загальної інформаційно-просвітницької роботи з батьками та особами, що їх замінюють. Метою даного аспекту роботи є здійснення психолого-педагогічної освіти батьків з питань виховання дитини в сім'ї, підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків. Найбільш поширені форми роботи: лекторії, спецсемінари, бесіди, зустрічі з фахівцями психологічної галузі, круглі столи, тренінги батьківської компетенції;

³⁵₁₇ індивідуального консультування батьків з питань виховання дітей, що має на меті надання необхідних індивідуальних рекомендацій батькам з питань виховання дитини через врахування: її індивідуально-психологічних особливостей; різнобічних соціально-схвалених інтересів дитини; організації її дозвілля; особливостей інтелектуальної, емоційно-чуттєвої сфери дитини, її моторики;

³⁵₁₇ роботи з сім'ями "групи ризику", що передбачають діагностування даної категорії сімей та різні види допомоги таким сім'ям (інформаційно-просвітницька допомога з питань профілактики тих девіацій, які мають місце, робота в батьківських групах, тренінги дитячо-батьківських стосунків, діяльність тематичних навчальних груп для батьків) [3, с.20].

Даний напрямок є надзвичайно важливий у системі профілактичної роботи, адже дослідження причин правопорушень і злочинів неповнолітніх свідчить, що у 60–80% випадків механізм протиправної поведінки був "запущений" недоліками сімейного виховання. Виявлено три основні варіанти криміногенної позиції сім'ї: небажання, невміння і неспроможність виховувати дітей.

б) створення в освітньо-виховному закладі середовища, що перешкоджає негативізму та негативним проявам у поведінці.

Діяльність в межах цього напрямку передбачає:

- упровадження в освітньо-виховне середовище таких індивідуальних педагогічних технологій, які б забезпечували формування і розвиток у дітей цінностей здорового способу життя;
- створення і впровадження технологій ранньої діагностики негативізмів та негативних проявів у поведінці [3, с.20].

Важливість означеного напрямку профілактичної роботи підкреслюють В.Оржеховська та О.Пилипенко, які вважають, що в цілому зміст педагогічної діяльності з превентивної роботи в ДНЗ повинен враховувати ситуацію розвитку дитини в системі негативних явищ та базуватися на вірі в здатність дитини до усвідомленого ставлення щодо здоров'я та небезпек негативної поведінки. При цьому слід орієнтуватись на рівень системного забезпечення здоров'я (відповідно класифікації до ВООЗ), який суті виконує загальну функцію виховання, створює умови для попередження відхилень. Це, передусім: розвиток духовності та моралі; сприяння збереженню та розвитку здоров'я; психолого-педагогічне забезпечення рівня навчання і виховання

в) превентивне навчання й виховання дітей – нова галузь педагогічної діяльності, яка здійснюється на основі поєднання досягнень сучасної педагогіки, практичної психології, медичної профілактики та поєднує у собі просвітницьку роботу з формуванням у дітей установок та навичок відповідальної поведінки [13, с. 129].

В. Оржеховська розглядає означений напрямок профілактичної роботи як суто превентивну педагогічну діяльність. На її погляд, до неї відносяться:

- 1) превентивна робота як складова діяльності навчального закладу;
- 2) превентивна педагогіка як спеціальна освітня (просвітницька) та виховна діяльність;
- 3) системна превентивна педагогіка на визначених рівнях: первинному, вторинному, третинному.

Дослідниця зазначає, що превентивне навчання й виховання дітей як напрямок профілактичної роботи відображає суть і структуру превентивно-педагогічної системи для забезпечення соціально-психологічних умов у навчальному закладі, розвитку знань, умінь та навичок з протидії впливам негативних чинників у ситуації їх тиску [2, с.140].

Висновки. Таким чином, ми визначили, що негативні прояви у поведінці дітей спочатку дослідники визначали як спеціальний засіб, психологічний захист, що розглядається в медичній психології, коли йдеться про аномалії психічного розвитку.

Встановили, що профілактика – термін медичний, проте він найбільше підходить до визначення процесу виховання і перевиховання дітей з відхиленнями у поведінці.

Педагогічна профілактика – це формування конкретного морального почуття відповідальності шляхом комплексного, цілеспрямованого впливу на почуття, свідомість, волю з метою вироблення у дітей імунітету до негативних впливів оточуючого середовища.

Виявили існування трьох рівнів профілактики негативних проявів у поведінці дошкільників. Первина профілактика є найбільш масовою і ефективною. Вона базується на комплексному, системному вивченні впливу умов і факторів як соціального, так і природного середовища на здоров'я і всебічний розвиток дитини. Вторинна педагогічна профілактика – цілеспрямована діяльність, метою якої є діагностика умов і факторів та груп ризику; нівелювання їх дії, застосування відповідного комплексу корекційно-виховних заходів. Третинна педагогічна профілактика – це адаптація, реабілітація, ресоціалізація дитини зі стійкими негативними проявами у поведінці дитини. Її сутність полягає у розробці заходів, що спрямовані на відновлення втрачених соціально-психологічних функцій і ролей.

Ми окреслили найбільш ефективні напрямки профілактичної роботи з дітьми. Це профілактична робота з сім'ями; створення в освітньо-виховному закладі середовища, що перешкоджає негативізму та негативним проявам у поведінці дітей; превентивне навчання й виховання дітей.

Література

1. Маковецька Н. Особливості адаптації малюків до умов дошкільного навчального закладу // Психолог. – 2005. – №8 с. 32.
2. Оржеховська В.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. / В.М.Оржеховська, Т.Є.Федорченко. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. – 376 с.
3. Пихтіна Н.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дошкільників: тексти лекцій. / Н.П.Пихтіна, . – Ніжин, 2012. – 203 с.
4. Подласый И.П. Курс лекций по коррекционной педагогике : учебн. пособие для студ. сред. спец. учеб. завед. / И.П.Подласый. – М. : Владос, 2003. – 352 с.
5. Психологический словарь / под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – [2-е изд. испр. и доп.]. – М.: Политиздат, 494 с.
6. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч.-метод. посіб. / Т.Є.Федорченко. – К.: Тов. "ХІК", 2003. – 128 с.

ЗМІСТ

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Білан Ю.В. Особливості повторюваності екстремального атмосферного тиску в Ніжині протягом 1970-2011 років

3

Бульба Ю.М. Особливості і перспективи подієвого туризму України

7

Васильчук О.С. Болота – унікальний дар природи

10

Гриценко Ю.Ю. Вплив агрокліматичних умов зимового періоду на урожайність озимої пшениці на прикладі Ніжина

13

Давиденко А.С. Радіаційне забруднення продуктів харчування на території Поліського економічного району

15

Кириченко І.Г. Перспективи формування релігійно-туристичного комплексу як повноцінної галузі туризму в Україні

17

Лугина Т.М. Готельна та рекреаційно-курортна галузь туристичного комплексу Чернігівської області

19

Соболь А.О. Радіаційна ситуація в Рівненській області та її вплив на здоров'я населення

23

Федірко С.С. Соціальні негаразди як об'єкт вивчення суспільної географії

28

Харченко М.С. Радіаційне забруднення продуктів харчування в Чернігівській області та методи зниження його концентрації

30

Яцун Р.П. Умови і чинники формування і розвитку культурно-освітнього комплексу Чернігівської області

33

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА, ЕКОНОМІКА

Баско А.А. Рівень життя населення в Україні

37

Бойко Ю.С. Ситуація на ринку праці серед молоді в Україні

41

Булашенко П.Ю. Поліморфізм сульфідів кадмію (CdS)

44

Василевський Д.О.	Розробка автоматизованої системи для обліку успішності студентів на протязі всього навчання на платформі 1С	50
Ващенко І.В.	Рівняння із запізнюючими та випереджаючими аргументами: з прикладами застосування до моделювання тяжких аварій	52
Власюк В.М.	Області застосування лейкосапфіру (Al_2O_3)	55
Ворона В.В.	Розрахунок та моделювання логоперіодичних антен	59
Губерт М.С.	Якісний та напівкількісний аналіз вмісту легуючих домішок у зразках сталі	63
Дрозд В.М.	План Маршалла як приклад для української економіки.	70
Заріпов Р.Р.	Аналіз особливостей сучасних чисельних методів для задач математичної фізики	72
Зацарна Л.М.	Нерівність Коші	76
Зленко М.С.	Термо-ЕРС в $ZnSnAs_2$ та $ZnGeAs_2$	81
Кабанець Н.П.	Дослідження біохімічних складових молока методом інфрачервоної спектроскопії	84
Компанець А.В.	Програмна реалізація контролю знань з предмету "статистика" за темою "Методи вивчення основної тенденції динаміки" на платформі 1С	87
Король М.О.	Дослідження електропровідності деяких пластмасових будівельних матеріалів	89
Косяк І.І.	Інформаційно-аналітичне забезпечення для розрахунку процесів за методом дробових кроків	93
Малий І.М.	Використання АЦП для автоматизації наукового експерименту	99
Мохір А.О.	Електронне голосування	101
Мохір А.О.	Програмна реалізація задачі "кадровий облік студентів" на платформі 1С	8.2
Павлюк А.В.	Автоматизація обліку успішності студентів у ВНЗ	

107

Пирог Г.О. Мультимедійна система як засіб організації та управління самостійною роботою ліцеїстів у евристичному навчанні алгебри і початків аналізу

110

Решетицький В.С. Дослідження втрат тепла у житлових будинках різного типу

113

Сахіпзадін Р.Р. Застосування ПІД-закону регулювання температури в технологічних процесах

118

Січкач Н.М. Роль прямих іноземних інвестицій в економіці України

121

Скотніков В.В. Застосування вітроенергетичних установок у Чернігівській області

125

Харченко Г.С. Математичний апарат теорії ігор в економічному аналізі

127

Шеремет О.А. Інтегрування лінійних систем диференціальних рівнянь з виводженою матрицею при похідних

132

Шило В.О. Відносини між Україною та МВФ: проблеми та перспективи їх вирішення

135

ІСТОРІЯ, ПРАВО, ФІЛОСОФІЯ

Биховець М.М. Ріпки: проблеми топоніміки та першої історичної згадки

139

Бондар Я.А. Ідеї національно-визвольної боротьби С.Бандери

142

Горобець О.О. Особливості ментальності стародавніх персів за "Авестою"

144

Гречка О.Г. Особливості геостратегічного партнерства в Південно-Східній Азії (1950-2000)

147

Грищенко Т.М. Вивчення європейського просвітництва у вітчизняній історіографії

151

Даниленко О.А. Відновлення культурної інфраструктури міста Ніжина у контексті повоєнного повсякдення (1944–1953 рр.)

153

Злиденна Н.А. Вільне козацтво як структурний елемент українських Збройних сил (1917 – 1918 рр.)

156

Кавунник А.Л. Молодіжна політика Європейського Союзу в контексті сучасної історіографії

160

Косарєв В. Давньоруська сім'я, як культурно-духовна основа руського суспільства: історіографічний аспект

165

Кудрявцева А.В. Діяльність конспіративних організацій польського стронництва народного в період 1939 – 1941 рр.

167

Лугинець Ю.М. Отамани анархо-махновського повстанського руху в Чернігівській губернії (1918 – 1921 рр.)

171

Лугинець Ю.М. Становлення ніжинської міліції в перші роки Радянської влади (за архівними матеріалами)

174

Магомедов А.О. Становлення категорії прав людини на українських землях в процесі їх історичного розвитку

177

Марусечко О.М. Козацька медицина в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

181

Машир Я.І. Українська зарубіжна історіографія про Переяславську раду 1654 року

184

Панченко О.С. Відображення франко-російської війни 1812 на сторінках історичного журналу "Київська старовина"

187

Помазан М.Б. Сторожова служба та розвідка на Запоріжжі у XVI – XVIII ст.

190

Ребенок В.В. Українські козаки і Московія: до питання взаємовідносин у 70-90-ті рр. XVI ст.

195

Редян І.А. Події Другої світової війни на території України в оцінках сучасних українських істориків

198

Роцицький В.С. Історія оборонних боїв в Конотопському Присемів'ї в 1941 році: історико-краєзнавчий аспект

202

Рослий Д.М. Питання охорони української історико-культурної спадщини в діяльності одеського товариства історії та старожитностей (на матеріалах "Записок одеського товариства історії та старожитностей")

207

Сухар Ю.В. Життя села на Ніжинщині в 1930-1940-х рр. (за спогадами "людини без дитинства")

210

Терещенко А.С. Місце спортивного дозвілля у повсякденному житті ніжинського студентства у 1943-1956 рр

213

Терещенко М.О. Жінка в українській політиці: реальність та сподівання

217

Тищенко Т.А. Повсякденне життя офіцерів-танкістів і льотчиків Червоної армії в роки Другої світової війни (за мемуарною літературою)

219

Цись В.П. "Християнський світ" в добу середньовіччя за працями Жака ле Гоффа та арона яковича Гуревича

222

Черненко В.М. Діяльність польських культурницьких молодіжних організацій на території центральної та південної України в першій половині ХХ ст

228

Чикало Я.П. Проблема рабства у Римській республіці у II ст. до н. е. – II ст. н. е. у сучасній історіографії

231

Юрченко С.М. Створення та діяльність Пангерманського Союзу

235

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Алексенко Т.В. Семантичні та функціонально-стилістичні особливості дієслівних акуستم в ідіюстилі Віктора Близнеця

240

Аркуша А.В. Ірраціональні інтенції "сміху-божевілля" у поезіях Т.Г.Шевченка

242

Галамага Н.М. Безеквівалентна лексика як знак української етнокультури

246

Гончаренко А.В. Безеквівалентная лексика в поеме И.П.Котляревского "Энеида" и ее перевод на русский язык

250

Готенко К.А. Структурно-семантичні особливості конструкцій із сурядністю та підрядністю в ідіолекті Олеся Гончара

253

Градінювич Г.В. Синтаксично ізольовані компоненти у мовленні українських народних казок

258

Довіна М.С. Хронотопна семантика "жовтня" в літературі українського соцреалізму

261

Дяченко Т.І. Формування ергонімікону міста Ніжина

262

Кривенко В.В. Семантичні зміни в словесно-поетичній системі Дмитра Павличка

266

Мисник Т.В. Проблеми розмежування та класифікації онімної термінології

269

Рогальчук В.В. Парцеляція частин підрядного речення в художньому мовленні Марії Матіос

272

Хілобок М.В. Ліричний герой у поезії Леоніда Первомайського

275

Хоменко Н.С. Густативні прикметники у художньому мовленні Є.Гуцала

279

Хрей Ю.М. Ад'єктивні фразеологічні одиниці: структура, семантика, функції

281

Шутко С.Ю. Инициальные и финальные фразы как сильные позиции и их роль в интерпретации романа "Преступление и наказание"

285

Янчук Г.В. Фразеологічні одиниці з посесивним компонентом у сучасній українській мові

289

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Бікетова Т.В. Робота над піснею на уроках іноземної мови

294

Бойко І.Ю. Тестовий контроль у навчанні іноземної мови

296

Болотна К.М. Лексико-семантичні особливості німецької мови Швейцарії

298

Бурдика К.М. Роль наочності у вивченні іноземної мови

302

Гайдіна О.В. Джерела формування потенційного словника учнів старших класів

304

Гринь Н.В. Навчання читання як виду мовленнєвої діяльності в початковій школі

307

Жигунова А.С. Роль пісень у вивченні іноземної мови

309

Маркова Ю.Ю. Навчальні мовленнєві ситуації для формування вмінь діалогічного мовлення у 6 класі

311

Овчаренко А.О. Роль позакласної роботи у вивченні іноземної мови

313

Парубець А.О. Лексичні ігри на уроках іноземної мови у 7 класі загальноосвітніх шкіл

315

Проценко Н.С. Труднощі навчання аудіювання на уроках української та іноземної мов

318

Сердюк Д.О. Граматичні ігри на уроках іноземних мов у 5-6 класах

320

Хонда І.В. Сучасні технології організації позакласної роботи з іноземної мови

323

Широкова О.В. Особливості австрійського варіанту німецької мови

325

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

Бобро А.А. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я у студентів ВНЗ

329

Борисенко Я.В. Гра як засіб попередження і подолання негативних проявів у поведінці дітей

331

Булавко М.С. Гендерне виховання на уроках української літератури

334

Горбик М.А. Специфічні особливості дозвілля підлітків

335

Гринь Н.В. Моральне виховання старшокласників у процесі вивчення української літератури в загальноосвітній школі

337

Давиденко В.В. Принципи, форми і методи використання українських народних рухливих ігор у роботі з дошкільниками у ДНЗ

340

Дворнік О.В. Безпечна поведінка дошкільника як психолого-педагогічна проблема

344

Євтушенко Г.В. Особливості формування соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку у предметно-розвивальному середовищі ДНЗ

347

Єременко О.О. Експериментальне дослідження на етапах констатувального та формувального експериментів особливостей виховання дітей дошкільного віку з негативними проявами поведінки, що зумовлені неправильним вихованням у сім'ї

350

Єфремова В.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей в освітньому процесі дошкільного навчального закладу

353

Жолобко Ю.А. Проблема підготовки батьків до народження дитини у науковій теорії та практиці

355

Зозуля С.М. До проблеми соціальної адаптації старших дошкільників засобами ігрової діяльності

358

Костенко Ю.І. Теоретичні засади організації дозвілля дітей та молоді

361

Кулибка О.О. Організація і керівництво дидактичними іграми дітей дошкільного віку

363

Лобунець В.О. Сучасне становище батьків-одинаків в Україні: теоретичний аспект

366

Марченко С.В. До сутності поняття "естетичне виховання особистості"

368

Мовчан Л.В. Особливості формування інтересу до здорового способу життя у дітей дошкільного віку

370

Півень В.В. Готовність дитини до вступу в ДНЗ як превентивна умова попередження негативних проявів у її поведінці

374

Скакун О.Ю. Педагогічна спадщина В.Сухомлинського як засіб морального виховання дошкільників

377

Скрипка К.О. Правове виховання учнів у школі

381

Трепаченко Г.В. Готовність дитини до школи, як превентивна умова попередження негативних проявів у її поведінці

384

Фесенко Н.С. Гра як засіб всебічного розвитку дитини

387

Хонда І.В. Культура спілкування як засіб виховання культури людських взаємин в учнів у процесі вивчення української літератури

389

Чулкова А.О. Дидактичні ігри як засіб активізації пізнавальної діяльності школярів на уроках англійської мови

392

Шимко М.О. Соціально-педагогічна робота зі старшими підлітками з формування сенсожиттєвих цінностей: теоретичний аспект

395

Шульга А. До проблеми профілактики негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку

398